

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

**ТЛУМАЧНИЙ
ТЕРМІНОЛОГІЧНИЙ СЛОВНИК
З КОНСТИТУЦІЙНОГО ПРАВА**

**EXPLANATORY TERMINOLOGICAL
DICTIONARY ON CONSTITUTIONAL LAW**

*Рекомендовано Міністерством освіти і науки України
для здобувачів вищої освіти вищих навчальних закладів*

**«Хай-Тек Прес»
Київ–2016**

УДК 342 (477(038))
ББК 67.9 (4 УКР) 300я212

Т49

Рецензенти:

- Петришин О. В.* — завідувач кафедри теорії держави і права Національного юридичного університету ім. Ярослава Мудрого, Президент, академік Національної академії правових наук України, доктор юридичних наук, професор;
- Майданник О. О.* — професор кафедри конституційного права та правознавства Навчально-наукового інституту земельних ресурсів та правознавства Національного університету біоресурсів та природокористування України;
- Максакова Р. М.* — завідувач кафедри конституційного, адміністративного та трудового права Запорізького національного технічного університету, доктор юридичних наук, професор

Укладачі:

Наливайко Л. Р. (д. ю. н., професор) – загальна редакція, **Кузьменко В. В.** (д. ф. н., професор), **Доненко В. В.** (к. ю. н., доцент), **Степаненко К. В.** (к. ю. н., доцент), **Грицай І. О.** (к. ю. н., доцент), **Наливайко О. І.** (к. ю. н., доцент), **Вітвіцький С. С.** (к. ю. н., доцент), **Рибалкін А. О.** (к. ю. н., доцент), **Самотуга А. В.** (к. ю. н., доцент), **Ільков В. В.** (к. ю. н., доцент), **Зимовець А. В.** (к. ю. н.), **Щербина Є. М.** (к. ю. н., доцент), **Савіщенко В. М.** (к. пед. н., доцент), **Голобутовський Р. З.** (к. ю. н.), **Верба І. О.** (к. ю. н.), **Почтовий М. М.** (к. ю. н.), **Мала О. Р.** (к. ю. н.), **Кулініч О. О.** (к. ю. н.), **Савченко О. В.** (к. ю. н.), **Сіклицький Б. В.** (магістр права), **Примаков К. Ю.** (магістр права), **Чепік-Трегубенко О. С.** (магістр права), **Касяненко Є. В.** (магістр права), **Обушко В. В.** (магістр права), **Тарасенко Ю. М.** (магістр права), **Сеньків О. М.** (магістр права), **Шершень Н. Б.** (магістр з державного управління).

*Рекомендовано Міністерством освіти і науки України
як навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів
(лист № 1/11—18264 від 18.11.2014 р.)*

Т49 Тлумачний термінологічний словник з конституційного права / за заг. ред. д. ю. н., проф. Л. Р. Наливайко. — К.: «Хай-Тек Пресс», 2016. — 628 с.

ISBN 978-966-2143-92-8

Друге видання Тлумачного термінологічного словника підготовлене на основі Конституції України, законів та інших підзаконних актів України, енциклопедичних і наукових довідкових видань з урахуванням останніх законодавчих змін і новітніх досягнень вітчизняної та зарубіжної науки конституційного права.

Для науковців, викладачів, студентів, державних службовців, політиків, усіх, хто цікавиться проблематикою сучасного конституційного права.

The second edition Explanatory terminological dictionary is based on the Constitution, laws and normative legal documents of Ukraine, encyclopedic and scientific certificate editions with the latest legislative changes and achievements of domestic and foreign science of Constitutional Law.

For scientist, teachers, students, civil servants, politicians and anyone interested in contemporary issues of Constitutional Law.

**УДК 342 (477(038))
ББК 67.9 (4 УКР) 300я212**

© Автори, 2016

© ДДУВС, 2016

© «Хай-Тек Прес», оформлення, 2016

ISBN 978-966-2143-92-8

Від укладачів

Європейський вектор зовнішньої політики України зумовив необхідність проведення конституційної реформи, спрямованої на розв'язання актуальних проблем сучасного державотворення, забезпечення прав і свобод людини і громадянина, становлення дієздатних державних структур та громадянського суспільства.

Істотні зміни у конституційному законодавстві та правовій системі в цілому зумовили необхідність переглянути, доопрацювати та доповнити перше видання Тлумачного термінологічного словника з конституційного права.

У процесі розбудови незалежної Української держави, становлення конституційного ладу, проведення новітньої конституційної реформи набуто значного досвіду, демократичного державно-правового розвитку. Це, у свою чергу, потребує ґрунтовного аналізу конституційно-правової проблематики, розроблення відповідного термінологічного апарату, його коментування, що становить важливе завдання юридичної науки. Вивчення конституційного права дає розуміння органічної єдності і цілісності національної системи права, що ґрунтується на конституції, взаємозв'язку різних галузей права, знання конкретних правових механізмів формування і функціонування органів державної влади та органів місцевого самоврядування.

Системне опанування студентами базової конституційно-правової термінології полегшить вивчення інших навчальних дисциплін правничого спрямування і сприятиме професійному формуванню правової свідомості та правової культури сучасного фахівця-юриста, національної ідеології, поваги до Конституції та законів України.

Друге видання Тлумачного термінологічного словника з конституційного права підготовлено на основі Конституції, законів та інших нормативно-правових актів України, навчальних посібників, підручників, енциклопедичних видань, додаткової літератури. Ураховано останні конституційні й законодавчі зміни та новітні досягнення вітчизняної і зарубіжної науки конституційного права. Видання містить аналіз базових термінів та понять науки конституційного права.

Термінологічний словник має певною мірою універсальний характер, розрахований на науковців, викладачів, студентів, слухачів, курсантів різних навчальних закладів, державних службовців, політиків, усіх, хто цікавиться проблематикою сучасного конституційного права. Тлумачний термінологічний словник з конституційного права відповідає навчальним програмам, поєднує як традиційні, так і нові погляди на явища, містить аналіз теоретичних і практичних, матеріальних і процесуальних питань конституційно-правового характеру.

У другому виданні Тлумачного термінологічного словника враховано нововведення, зумовлені внесеними змінами в законодавство, інтенсивним розвитком науки конституційного права, переосмисленням окремих наукових підходів, понять, категорій, визначень. Чітке й доступне викладення матеріалу допоможе читачам отримати базові концептуальні знання, зорієнтуватися в розмаїтті наукових поглядів щодо актуальних проблем конституційного права.

Перелік умовних скорочень

англ.	— англійська	ОБСЄ	— Організація з безпеки і співробітництва в Європі
араб.	— арабська	ООН	— Організація Об'єднаних Націй
афр.	— африканська	п.	— пункт
ВГО	— всеукраїнська громадська організація	пізньолат.	— пізньолатинська
ГПКУ	— Господарський процесуальний кодекс України	польськ.	— польська
грец.	— грецька	порт.	— португальська
ЄС	— Європейський Союз	ПУ	— Президент України
ісп.	— іспанська	р.	— рік
італ.	— італійська	РЄ	— Рада Європи
КЗпП	— Кодекс законів про працю	СНД	— Співдружність Незалежних Держав
КМУ	— Кабінет Міністрів України	СРСР	— Союз Радянських Соціалістичних Республік
ККУ	— Кримінальний кодекс України	ст.	— стаття
КУ	— Конституція України	фр.	— французька
лат.	— латинська	ЦКУ	— Цивільний кодекс України
НБУ	— Національний Банк України	швед.	— шведська
нім.	— німецька		

Український алфавіт

А а   Б б   В в   Г г   Ґ ґ   Д д
Е е   Є є   Ж ж   З з   И и   І і
Ї ї   Й й   К к   Л л   М м   Н н
О о   П п   Р р   С с   Т т   У у
Ф ф   Х х   Ц ц   Ч ч   Ш ш   Щ щ
Ь ь   Ю ю   Я я

А

АБДИКАЦІЯ (лат. *abdication* — зречення) — зречення престолу, відмова від влади, посади чи сану. Найчастіше під абдикацією розуміють офіційне зречення монарха від престолу, в результаті чого трон залишається вільним або його займає спадкоємець.

АБІЛІТАЦІЯ — це система заходів, спрямованих на опанування особою знань та навичок, необхідних для її незалежного проживання в соціальному середовищі: усвідомлення своїх можливостей та обмежень, соціальних ролей, розуміння прав та обов'язків, уміння здійснювати самообслуговування.

АБІТУРІЄНТ (лат. *abituriens (abiturientis)* — той, хто збирається йти) — особа, яка подала до приймальної комісії вищого навчального закладу заяву про вступ на навчання і допущена до складання вступних іспитів, вступник. Абітурієнтом може бути особа, яка має повну загальну середню освіту (при вступі до вищого навчального закладу будь-якого рівня акредитації) або базову загальну середню освіту (при вступі до навчального закладу I та II рівнів акредитації — технікуму, коледжу, училища, іншого прирівняного до них закладу), або певний освітньо-кваліфікаційний рівень.

АБОЛІЦІОНІЗМ (англ. *abolitionism*, від лат. *abolitio (abolitionis)* — скасування, знищення) — рух за скасування рабства негрів. Виник у кінці XVIII століття в США, Англії та Франції. Особливо посилювався на Півдні США в середині XIX століття (повстання Н. Тернера, Дж. Брауна). Був важливим чинником громадянської війни 1861-1865 років. Увінчався офіційним скасуванням рабства. Спочатку президент А. Лінкольн підписав «Прокламацію про звільнення рабів» (1863 р.), де оголосив, що всі особи, які раніше вважалися рабами, є вільними. Потім американський конгрес прийняв поправку XIII до конституції США (1865 р.) такого змісту: «Ні в Сполучених Штатах, ні в будь-якому іншому місці, на яке поширюється їх юрисдикція, не повинні існувати ні рабство, ні примусові роботи, окрім випадків покарання за злочин, за скоєння якого винного належним чином засуджено».

АБОЛІЦІЯ (лат. *abolitio* — скасування, знищення) — 1) скасування закону, рішення; 2) ліквідація посади або відмова від неї; 3) припинення кримінальної справи (*abolitio criminis*) на стадії, коли винність ще юридично не встановлена (на відміну від помилування, при якому скасовується або пом'якшується вирок, винесений судом); 4) відновлення честі (*abolitio infamiae*) — офіційне спростування наклепу.

АБОНЕНТ — споживач телекомунікаційних послуг, який отримує телекомунікаційні послуги на умовах договору, котрий передбачає підключення кінцевого обладнання, що перебуває в його власності або користуванні, до телекомунікаційної мережі (*Закон України «Про телекомунікації» від 18 листопада 2003 року*).

АБОНЕНТНА ПЛАТА — це фіксований платіж, який може встановлювати оператор комунікацій для абонента за доступ на постійній основі до своєї комунікаційної мережі незалежно від факту отримання послуг (*Закон України «Про телекомунікації» від 18 листопада 2003 року*).

АБОРИГЕНИ (*лат. aborigines, від ab origine — від початку*) — корінні жителі країни чи місцевості (території).

АБРОГАЦІЯ (*лат. abrogatio — скасування*) — відміна, скасування, анулювання застарілого та прийняття нового закону. Термін запозичено з римського права. Похідними від нього є терміни дерогація (часткова відміна старого закону), аброгація (внесення необхідних змін до старого закону) і суброгація (доповнення до старого закону). Потреба в аброгації того чи іншого закону пов'язана з його практичною неспроможністю, невідповідністю потребам часу, вимогам соціально-політичного розвитку суспільства, держави.

АБСЕНТЕЇЗМ (*лат. absens — відсутній*) — відмова виборців від участі у референдумах, виборах представницьких органів, глави держави, посадових осіб, вияв соціально-політичної апатії, байдуже ставлення людей до своїх політичних прав, ухилення від виконання громадянських обов'язків.

АБСОЛЮТИЗМ (*фр. absolutisme, від лат. absolutus — безумовний, необмежений*) — абсолютна, ніким і нічим не обмежена влада в державі. Як форма правління у вигляді деспотії, тиранії або абсолютної монархії набув поширення в період розпаду феодалізму й зародження капіталістичних відносин. У сучасному світі існує у вигляді абсолютної монархії, яка характеризується юридичним і фактичним зосередженням в руках монарха всієї повноти законодавчої, виконавчої, судової і, як правило, духовної влади.

АБСОЛЮТНА БІЛЬШІСТЬ — 1) у виборчому праві — більше половини (щонайменше 50 % плюс один голос) від загального числа виборців, внесених до виборчих списків у виборчому окрузі; 2) при голосуванні в парламенті — більше половини (щонайменше 50 % плюс один голос) від встановленого конституцією загального числа парламентарів (Австрія, Бельгія, Велика Британія, Греція, Данія, Ірландія, Іспанія, Італія, Люксембург, Нідерланди, Португалія, Швеція, Фінляндія, Франція, ФРН).

АБСОЛЮТНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ — вид матеріальної відповідальності суб'єктів, що виникає в результаті заподіяння шкоди. Абсолютна відповідальність ґрунтується на договірному зобов'язанні відшкодувати заподіяну матеріальну шкоду незалежно від вини того, хто спричиняв її. Абсолютна відповідальність — відшкодування шкоди, заподіяної

правомірною діяльністю держави, що застосовується аналогічно відшкодуванню збитків у зв'язку з експлуатацією джерел підвищеної небезпеки.

АБСОЛЮТНА МОНАРХІЯ — вид монархії, якому властива необмежена влада монарха.

АБСОЛЮТНІ ПРАВА — права особи, що існують у абсолютних правовідносинах. Вони належать конкретно визначеній особі. Обов'язок утримання від порушення абсолютного права має кожна, у тому числі і конкретно не визначена особа, яка може будь-яким чином «доторкнутися» («бути дотичною») до об'єкта чужого абсолютного права. До групи абсолютних прав належать особисті немайнові права, право власності, інші речові права, право авторства, право на недоторканність твору.

АВАЛЬ — це вексельне порука, згідно з якою банк бере на себе відповідальність перед векселедержателем за виконання векселедавцем оплати податкового векселя, що оформлюється шляхом проставлення гарантійного напису банку на кожному примірнику податкового векселя (*Податковий кодекс України від 02 грудня 2010 року*).

АВАНС — сума коштів, яка вноситься в рахунок наступних платежів або виплачується в рахунок майбутніх виплат, передбачених законодавчими актами.

АВЕРСНИЙ РУХ — аверс (*фр. avers, лат. adversus* — «повернений обличчям») — рух, що спрямований в один бік і не передбачає альтернативних вирішень.

АВТАРКІЯ (*грец. — самовдоволення*) — політика самоізоляції держави чи групи держав від зовнішнього світу, яка полягає у створенні замкненого національного господарства, політико-ідеологічної та соціокультурної системи; ізоляціоністські прагнення і практичні дії, спрямовані на господарсько-економічне, політичне, культурне відокремлення регіону певної країни від інших її частин унаслідок загострення протиріч з центром. Політика автаркії призводить, як правило, до розриву внутрішньодержавних і міжнародних господарських зв'язків, що є перешкодою на шляху міжнародної інтеграції.

АВІЗО — офіційне поштове або телеграфне повідомлення, яке застосовується в банківській практиці, про зміни у взаємних розрахунках між контрагентами. За допомогою авізо банки повідомляють своїх клієнтів про дебетові та кредитові записки, про залишки коштів на рахунку, про виплату переказів, виставлення чеків, відкриття акредитивів.

АВТЕТИЧНЕ ТЛУМАЧЕННЯ НОРМ ПРАВА — різновид офіційного нормативного тлумачення, при якому роз'яснення змісту правової норми здійснюється тим органом, який встановив цю норму, шляхом видання відповідних роз'яснюючих актів.

АВТЕНТИЧНИЙ ТЕКСТ МІЖНАРОДНОГО ДОГОВОРУ — текст, зафіксований уповноваженими сторонами після завершення переговорів як остаточно узгоджений, істинний і такий, що не підлягає змінам.

АВТЕНТИЧНІСТЬ (від грец. *істинний, відповідний, справжній, дійсний, вірний*) у праві — 1) достовірність, відповідність тексту правового документа оригіналові; 2) точне (адекватне) розкриття, тлумачення дійсного змісту акта, ухваленого органом державної влади.

АВТОКРАТІЯ (грец. *autos* — сам і *cratos* — влада) — форма політичного режиму держави, де вища державна влада належить одному суб'єкту (главі держави), джерелу і носієві суверенітету державної влади. Суверенний суб'єкт має вищу законодавчу, виконавчу і судову владу. Населення, як таке, у тому числі економічно панівний соціальний клас, безпосередньої правової участі в утворенні державних органів не бере, або ця участь має формальний характер і суттєво не впливає на функціонування державних інститутів. Автократичні форми держави характеризуються також міцною централізованою владою, де місцеві органи є лише виконавцями волі вищих органів.

АВТОМАТИЗОВАНА СИСТЕМА УПРАВЛІННЯ (АСУ) (англ. *automated control system*) — людинно-комп'ютерна система прийняття рішень щодо управління технічними або економічними об'єктами (процесами), основою якої є комплекс економіко-математичних моделей та методів, інформаційних технологій, програм, технічних (комп'ютерна техніка, пристрої відображення інформації, засоби зв'язку тощо) та організаційних засобів.

АВТОНОМІЯ (грец. *autonomia* — самоврядування, від *autos* — сам і *nomos* — закон) — 1) право самостійного здійснення влади або управління; 2) ступінь самостійності органів, організацій територіальних та інших спільностей у питаннях їхньої життєдіяльності. За суб'єктом автономії поділяється на автономії установ і автономії спільностей. Перша може бути фінансовою, економічною і адміністративною (автономії банків, підприємств, наукових центрів, навчальних закладів тощо), друга — територіальною, політичною (регіональна, національно-територіальна, національно-державна), екстериторіальною або культурною (спілки, земляцтва, асоціації тощо).

АВТОНОМІЯ АДМІНІСТРАТИВНА І ПОЛІТИЧНА — поняття, що використовуються стосовно державної чи обласної автономії. Якщо автономна одиниця утворюється у формі автономної республіки, тобто держави, цю форму автономії прийнято називати політичною, підкреслюючи тим самим більш високий її ранг і права, характерні для держави. Якщо автономна одиниця утворюється у формі автономної області (округу), це не держава, а так зване державне утворення. Його статус нижчий, ніж статус автономної республіки, і ближче до статусу адміністративно-територіальної одиниці. Тому така автономія в літературі нерідко називається адміністративною, хоча у неї є особливості та специфічні риси (порівняно з адміністративно-територіальною одиницею) — представництво в центральних органах держави, спеціальні форми захисту прав та інтересів, у тому числі при затвердженні бюджету та прийнятті своїх нормативно-правових актів.

АВТОНОМІЯ АДМІНІСТРАТИВНО-ТЕРИТОРІАЛЬНА (РЕГІОНАЛЬНА) — 1) форма децентралізації державної влади в унітарній державі на рівні її адміністративно-територіальної одиниці, яка характеризується історичними, географічними, економічними, національно-побутовими та іншими особливостями. Виникає не внаслідок акта самовизначення її населення, а надається державою. Суб'єкт адміністративно-територіальної

автономії не має ознак державного утворення. Він має систему самостійно сформованих органів виконавчої і законодавчої влади, які у свою чергу мають повноваження з кола питань і у межах, встановлених центром, згідно з конституцією держави і чинним законодавством. Прикладом є статус Автономної Республіки Крим; 2) самоврядування певної частини території держави, тобто її право (точніше, право громадян, що проживають на цій території, та органів, які вони обирають) самостійно вирішувати окремі питання організації та здійснення влади в межах повноважень, установлених конституцією та законами держави.

АВТОНОМІЯ ДЕРЖАВНА — створення автономних утворень у вигляді автономних держав або національно-державних утворень, що є елементами державного устрою відповідної держави. Синонімом автономії державної є автономія обласна.

АВТОНОМІЯ НАЦІОНАЛЬНА — система організаційно-правових форм урахування інтересів окремих національних груп населення (етнічних спільнот), які базуються на їх самоврядуванні. До найбільш типових форм втілення автономії національної належать: а) державна (обласна) автономія — створення держав і національно-державних утворень відповідних націй (етнічних спільнот); б) створення адміністративно-територіальних одиниць у місцях проживання національних груп (етнічних спільнот) — національних районів, повітів, волостей, сільрад; в) установа національно-культурних автономій.

АВТОНОМІЯ НАЦІОНАЛЬНО-КУЛЬТУРНА — форма самоорганізації громадян однієї національної належності з метою вираження власних національних духовних, культурних, освітніх та інших інтересів.

АВТОНОМІЯ НАЦІОНАЛЬНО-ТЕРИТОРІАЛЬНА — система національних держав (автономна республіка), національно-державних утворень (автономна область, автономний округ), адміністративно-територіальних одиниць (національний район, повіт, волость та ін.), що створюються для врахування інтересів окремих національних груп населення (етнічних спільнот) і для забезпечення їх самоврядування.

АВТОНОМІЯ ОРГАНІЗАЦІЙНА ОРГАНУ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ — стан, який полягає в тому, що орган місцевого самоврядування повинен мати можливість сам визначати свою власну внутрішню структуру, яка відповідає місцевим запитам і забезпечувала ефективне управління.

АВТОНОМІЯ ПРАВОВА ОРГАНУ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ — стан, який полягає в тому, що орган місцевого самоврядування має власні повноваження, визначені чинним законом, і, де це можливо, конституцією, а також має право на судовий захист для забезпечення своїх повноважень та дотримання конституційних принципів самоврядності.

АВТОНОМІЯ ТЕРИТОРІАЛЬНА — форма децентралізації державної влади в унітарній державі на рівні її адміністративно-територіальної одиниці, яка характеризується історичними, географічними, економічними, національно-побутовими та іншими

особливостями. Виникає не внаслідок акту самовизначення її населення, а надається державою. Автономізація областей та інших регіонів не порушує унітарної суті країни, не перетворює її на федерацію, хоча й відкриває простір широкій ініціативі, активній участі регіонів у здійсненні внутрішньої політики держави, сприяє найоптимальнішому поєднанню загальнодержавних і місцевих інтересів. Як свідчить світовий досвід, оптимальною формою автономної території є не автономна республіка, а автономні область, округ, район тощо.

АВТОНОМІЯ ФІНАНСОВА ОРГАНУ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ — стан, що полягає у праві інституцій органу місцевого самоврядування володіти, користуватись і розпоряджатись власними коштами, достатніми для здійснення їх функцій та повноважень.

АВТОНОМНА ОБЛАСТЬ — різновид державної (обласної, адміністративної, національно-територіальної) автономії, окремих національних груп населення (етнічних спільностей) для забезпечення їх самоврядування.

АВТОНОМНА РЕСПУБЛІКА КРИМ — адміністративно-територіальна одиниця України зі спеціальним правовим статусом, невід'ємна складова частина України, що вирішує в межах Конституції та законів України питання, яві стосуються її відання.

АВТОНОМНЕ ПРАВЛІННЯ (УПРАВЛІННЯ) — самостійне управління якою-небудь територією спеціально створеним для цього органом, обраною чи призначеною посадовою особою з наділенням їх відповідними повноваженнями. Автономне правління запроваджується також шляхом розширення можливостей з управління територією раніше створеного органу, обраної чи призначеної посадової особи за рахунок передання їм повноважень органу чи посадової особи вищого рівня.

АВТОНОМНЕ УТВОРЕННЯ — загальна назва автономних територіальних одиниць: автономних республік, автономних областей, автономних округів тощо.

АВТОНОМНИЙ ПОЧАТОК — поняття, що використовується для того, щоб показати самостійність і самоврядування тих, хто здійснює ті чи інші функції керівництва та управління.

АВТОНОМНІ БЮДЖЕТИ — самостійні бюджети (кошториси доходів і витрат) територій, які мають певну самостійність, незалежність від бюджетів більш значних територіальних і господарських утворень, центральних бюджетів.

АВТОР — фізична особа, яка своєю творчою працею створила твір (*Закон України «Про авторське право і суміжні права» від 23 грудня 1993 року*).

АВТОРИТАРНА ВЛАДА — влада (режим влади), заснована на незаперечному підпорядкуванні, що прагне затвердити свій необмежений вплив і не зупиняється при цьому перед вибором будь-яких прийомів, методів і засобів впливу.

АВТОРИТАРИЗМ (*authoritarianism* — від лат. *auctoritas* — вплив) — тип політичного режиму, що базується на концентрації влади в єдиному центрі, максимальному розширенні компетенції виконавчої влади, обмеженні політичних прав та свобод, опозиційної діяльності, провідній ролі насильства для забезпечення влади.

АВТОРСЬКЕ ПРАВО — 1) в об'єктивному розумінні — це сукупність правових норм, що регулюють коло суспільних відносин зі створення та використання творів науки, літератури і мистецтва; 2) у суб'єктивному розумінні — це особисті немайнові та майнові права, які виникають у автора у зв'язку зі створенням ним твору і охороняються.

АВТОРСЬКЕ СВІДОЦТВО — це документ, що засвідчує авторство особи, творчою працею якої створено твір, винахід, корисну модель, промисловий зразок, комп'ютерну програму. За автором визнаються майнові та немайнові права щодо створеного об'єкта авторського права і права промислової власності. Основні положення, пов'язані з правами автора, регулюються Законом України «Про авторське право і суміжні права», «Про охорону прав на винаходи і корисні моделі», «Про охорону прав на промислові зразки».

АВТОРИТАРНЕ ЛІДЕРСТВО — система управління, за якої лідер самостійно приймає всі рішення, бере на себе відповідальність за можливі наслідки цих рішень. Авторитарний лідер характеризується відповідним жорстким стилем управління, домінуванням процедур контролю, використанням мобілізаційних механізмів.

АВТОРИТАРНИЙ РЕЖИМ — різновид антидемократичного державного режиму, який характеризується значним зосередженням державної влади в руках однієї або кількох осіб, звуженням політичних прав і свобод громадян та громадсько-політичних об'єднань, недопущенням політичної опозиції, наявністю єдиної, обов'язкової політичної ідеології, приниження ролі представницьких органів влади, використанням насильства і позасудових методів примусу, спиранням на поліцейські та військові апарати.

АВТОРИТАРНИЙ СТИЛЬ УПРАВЛІННЯ — стиль прямих наказів, розпоряджень, які не допускають будь-яких заперечень з боку підлеглих.

АВТОХТОНИ (грец. *autochthon* — місцевий) — 1) корінні жителі країни, регіону, місцевості; те саме, що й «аборигени»; 2) корисні копалини, вихідний матеріал яких виник на місці їхнього утворення. Термін застосовується у значенні «місцевий», «корінний», «той, що виник на місці теперішнього знаходження, проживання».

АГЕНТСЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ — діяльність суб'єктів підприємницької діяльності, уповноважених діяти від імені та на підставі доручення одного або більше страховиків щодо рекламування, консультування, пропонування страхувальникам страхових послуг та проведення роботи, пов'язаної з укладенням та виконанням договорів страхування (підготовка й укладення договорів страхування, виконання робіт з обслуговування договорів), у тому числі оформлення всіх необхідних документів для своєчасної виплати страхових сум або страхового відшкодування, а також здійснення цих виплат.

АГЕНТ СОЦІАЛІЗАЦІЇ — політична група, інститут, за допомогою яких відбувається політична соціалізація.

АГЕНТУРА (нім. *agentur*) — сукупність агентів, які підпорядковані певному оперативному підрозділу чи органу і виконують загальні завдання (наприклад, ведення розвідки чи контррозвідки, боротьба зі злочинністю, охорона безпеки суспільства, держави, вищих посадових осіб тощо). Іменується ще агентурною мережею.

АГЕНТСТВА РЕГІОНАЛЬНОГО ТА МІСЦЕВОГО РОЗВИТКУ — інституції, основним завданням яких є сприяння розвитку і зростанню соціально-економічного потенціалу та конкурентоспроможності певної території, а також рівня та якості життя її населення.

АГЕНТСТВО (лат. *agens* — діючий, чинний) — відомство, що створюється при уряді країни з метою реалізації спеціальних чи локальних функцій або завдань тимчасового характеру (наприклад, при Кабінеті Міністрів України діє Національне космічне агентство України або Національне агентство з питань запобігання корупції).

АГІТАЦІЯ (ПЕРЕДВИБОРНА) (лат. *agitatio* — приведення в рух, спонукання) — 1) одна із стадій виборчого процесу, у рамках якої поширюється інформація з метою спонукати виборців до участі у голосуванні «за» чи «проти» тих чи інших кандидатів. Агітація виступає як один із засобів політичного впливу на маси в демократичному суспільстві, інструмент у боротьбі об'єднань громадян, передусім партій, за політичний авторитет, за владу, сукупність форм і методів схиляння громадян на бік кандидата партії, блоку партій шляхом зустрічей і бесід, доповідей, виступів на мітингах, зборах, через друковані засоби масової інформації, радіо та телебачення, засоби наочності, що мають спонукати громадян до голосування, впливати на їх свідомість та настрої; 2) — засоби інформування, суттю яких є встановлення інформаційного контролю за індивідами та надання їх політичним діям суворой спрямованості.

АГЛОМЕРАЦІЯ МІСЬКА (лат. *agglomeratio* — приєднання) — територіальне утворення, в основі якого лежить певне місто, а також певна сукупність поселень міського типу, сільських та інших поселень, які об'єктивно об'єднані в єдине ціле (складну багатоконпонентну динамічну систему) інтенсивними економічними, у тому числі трудовими та соціальними, культурно-побутовими, рекреаційними та іншими зв'язками, а також екологічними інтересами. В англійській літературі такі скупчення міст зветься конурбаціями (лат. *con* — з, разом і *urbus* — місто), в американській — метрополісами (грец. *metropolis* — головне місто, столиця).

АГРЕГУВАННЯ ІНТЕРЕСІВ (англ. *aggregation* — збирання) — функція політичних систем та інститутів з трансформації різноманітних вимог соціальних груп в офіційні рішення. Агрегування інтересів найчастіше здійснюється політичними партіями і відбувається у формі узагальнення й узгодження пропозицій, заяв, претензій, перетворення їх у певну політичну позицію і надання їй вигляду політичного документа — заяви, декларації, платформи, програми.

АГРЕМАН (фр. *agrement* — згода) — попередня згода держави прийняти певну особу як главу дипломатичного представництва іншої держави.

АДАПТАЦІЯ ДЕРЖАВНОГО СЛУЖБОВЦЯ — сукупність процедур, метою яких є підвищення набуття необхідних трудових навичок новим працівником і налагодження дружніх ділових відносин у колективі.

АДАПТАЦІЯ ЗАКОНОДАВСТВА (лат. *adaptatio* — пристосування) — форма правової гармонізації, сутність якої полягає в узгодженні та пристосуванні нормативно-правових актів національного законодавства до міжнародних, європейських або внутрішньодержавних правових стандартів. Ґрунтується на принципах системно-функціонального та порівняльно-правового пізнання державно-правових явищ і формування відповідної системи законодавства.

АДАПТАЦІЯ УПРАВЛІНСЬКА — 1) пристосування властивих суб'єкту управлінської діяльності стилів і методів керівництва до особливостей об'єкта управління; 2) процес пристосування системи управління до умов зовнішнього і внутрішнього середовища або результат цього процесу (наявність у системи пристосованості до певного роду факторів середовища).

АДАПТИВНА СТРУКТУРА УПРАВЛІННЯ — структура управління, що дозволяє гнучко реагувати на зміни в навколишньому середовищі і враховує інноваційні прийоми управлінської діяльності.

АД РЕФЕРЕНДУМ (лат. *ad referendum* — для доповіді, подальшого розгляду) — умовне підписання міжнародного договору або згода з текстом договору до підтвердження його від імені компетентного органу держави або відповідної міжнародної організації.

АДАТ — звичаєве право у мусульманських народів, на протипагу шаріату, тобто релігійно-му закону, заснованому на богословсько-юридичному трактуванні Корану та релігійного надбання Сунна. Адат являє собою сукупність народних звичаїв і народної юридичної практики в різних сферах майнових, сімейних та інших відносин.

АД ХОК (лат. *ad hoc* — для цього, стосовно цього, для певного випадку, конкретної цілі, спеціально) — принцип юридичної практики в міжнародному праві, згідно з яким для виконання спеціальних завдань утворюються спеціальні місії, спеціальні організації, робочі групи тимчасового характеру та яким регулюється їхня діяльність. Найбільшого поширення практика ад хок набула в системі ООН. Правова методологія ад хок широко використовується і в міжнародній арбітражній практиці, коли для вирішення конкретної справи сторони утворюють арбітражний або судовий орган, який після винесення рішення припиняє своє існування. Нюрнберзький і Токійський міжнародні військові трибунали, створені у 1945 році для суду над німецькими і японськими воєнними злочинцями та їх покарання, теж діяли як органи ад хок.

АД'ЮДИКАЦІЯ (*лат. **adjudicatio** — присудження*) — у міжнародному праві суто юридична за своєю природою підстава територіальних змін. Передбачає взаємну згоду держав — сторін спору, згідно з якою вони звертаються до міжнародних судових чи арбітражних органів, чії рішення обов'язкові для сторін. Прикладами є, зокрема, рішення Міжнародного суду ООН. Так у спорі між Францією та Великобританією цей суд вирішив, що деякі маленькі острови у протоці Ла-Манш перебувають під британським суверенітетом (1953 р.).

АД'ЮНКТ (*лат. **adjunctus** — приєднаний, пов'язаний*) — 1) у Збройних Силах України, інших військових формуваннях (МВС України, СБУ, Державної Прикордонної служби України тощо) — офіцер, зарахований до ад'юнктури; 2) у ряді країн Західної Європи — особа, що проходить наукове стажування, помічник професора.

АД'ЮНКТУРА — одна з основних форм підготовки науково-педагогічних і наукових кадрів при вищих військових навчальних закладах та науково-дослідних установах Збройних Сил України і Міністерства внутрішніх справ України. Аналогічна аспірантури в цивільних вузах.

АДВОКАТ (*лат. **advocatus**, від **advocare** — закликати, запрошувати*) — особа, яка надає фізичним і юридичним особам різні види юридичної допомоги, передбачені законодавством. Правовий статус адвокатів визначається Законом України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» від 05.07.2012 р. та іншими актами. За законодавством України адвокатом може бути фізична особа, яка має повну вищу юридичну освіту, володіє державною мовою, має стаж роботи в галузі права не менше двох років, склала кваліфікаційний іспит, пройшла стажування (крім випадків, встановлених законодавством), склала присягу адвоката України та отримала свідоцтво про право на заняття адвокатською діяльністю. Не може бути адвокатом особа, яка має непогашену чи незняту в установленому законом порядку судимість за вчинення тяжкого, особливо тяжкого злочину, а також злочину середньої тяжкості, за який призначено покарання у виді позбавлення волі; визнана судом недієздатною чи обмежено дієздатною; позбавлена права на заняття адвокатською діяльністю — протягом двох років з дня прийняття рішення про припинення права на заняття адвокатською діяльністю; звільнена з посади судді, прокурора, слідчого, нотаріуса, з державної служби або служби в органах місцевого самоврядування за порушення присяги, вчинення корупційного правопорушення — протягом трьох років з дня такого звільнення. Професійні права, честь і гідність адвоката охороняються законом. Адвокат не має права вступати зі своїм клієнтом у трудові відносини, оскільки виконує покладений на нього Конституцією України обов'язок щодо здійснення захисту від обвинувачення та надання правової допомоги громадянам і юридичним особам. Адвокати дають консультації та роз'яснення з юридичних питань, усні й письмові довідки щодо законодавства; складають заяви, скарги та інші документи правового характеру; посвідчують копії документів у справах, які вони ведуть; здійснюють представництво в суді, інших державних органах, перед громадянами та юридичними особами; надають юридичну допомогу підприємствам, установам, організаціям; здійснюють правове забезпечення підприємницької та зовнішньоекономічної діяльності громадян і юридичних осіб, виконують свої обов'язки відповідно до кримінально-процесуального законодавства в процесі дізнання та попереднього слідства. Адвокат може здійснювати й інші види юридичної допомоги, передбачені законодавством.

АДВОКАТСЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ — незалежна професійна діяльність адвоката щодо здійснення захисту, представництва та надання інших видів правової допомоги клієнту. Законодавство України визначає такі види послуг: надання консультацій та роз'яснень з юридичних питань, усних і письмових довідок щодо законодавства; складання заяв, скарг та інших документів правового характеру; посвідчення копій документів у справах, які веде адвокат; здійснення представництва у суді, інших державних органах; надання юридичної допомоги підприємствам, установам, організаціям; здійснення правового забезпечення підприємницької та зовнішньоекономічної діяльності громадян та юридичних осіб; виконання передбачених кримінально-процесуальним законодавством обов'язків у процесі дізнання та досудового слідства. Адвокат може здійснювати й інші види діяльності, що не заборонені законом. Адвокатська діяльність не є підприємницькою, прибутковою. Вона не належить до виконання робіт чи надання послуг, а становить самостійний, передбачений Конституцією України, вид діяльності. Адвокатську діяльність слід відрізнити від юридичної практики (надання юридичних послуг), яка здійснюється на засадах підприємництва. Забороняється будь-яке втручання в адвокатську діяльність; законодавством України встановлено кримінальну відповідальність за вчинення в будь-якій формі перешкод до здійснення правомірної діяльності захисника чи представника особи по наданню правової допомоги або порушення встановлених законом гарантій їх діяльності, а також за погрози або насильство стосовно тих самих осіб у зв'язку з їх діяльністю, пов'язаною з наданням правової допомоги.

АДВОКАТСЬКА КОНТОРА — передбачена законодавством України організаційна форма діяльності адвокатури, різновид адвокатського об'єднання. Як правило, цей термін включається у назву тих адвокатських об'єднань, до складу яких входить невелика кількість адвокатів. Практика, відповідно до якої адвокатська контора позначається як адвокатське бюро або офіс адвокатів, що практикують індивідуально, є такою, що не відповідає чинному законодавству України.

АДВОКАТСЬКЕ ОБ'ЄДНАННЯ — юридична особа, створена шляхом об'єднання двох або більше адвокатів (учасників), і діє на підставі статуту. Державна реєстрація адвокатського об'єднання здійснюється в порядку, встановленому Законом України «Про державну реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб — підприємців», з урахуванням особливостей, передбачених іншими законами. Адвокатське об'єднання має самостійний баланс, може відкривати рахунки у банках, мати печатку, штампи і бланки із своїм найменуванням. Про створення, реорганізацію або ліквідацію адвокатського об'єднання, зміну складу його учасників адвокатське об'єднання протягом трьох днів з дня внесення відповідних відомостей до Єдиного державного реєстру юридичних осіб та фізичних осіб — підприємців, письмово повідомляє відповідну раду адвокатів регіону. Стороною договору про надання правової допомоги є адвокатське об'єднання. Від імені адвокатського об'єднання договір про надання правової допомоги підписується учасником адвокатського об'єднання, уповноваженим на це довіреністю або статутом адвокатського об'єднання. Адвокатське об'єднання може залучати до виконання укладених об'єднанням договорів про надання правової допомоги інших адвокатів на договірних засадах. Адвокатське об'єднання зобов'язане забезпечити дотримання професійних прав адвокатів та гарантій адвокатської діяльності.

АДВОКАТСЬКЕ БЮРО — організаційна форма діяльності адвокатури в Україні. Адвокатське бюро створюється одним адвокатом. Найменування адвокатського бюро повинно включати прізвище адвоката, який його створив. Державна реєстрація адвокатського бюро здійснюється в порядку, встановленому Законом України «Про державну реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб — підприємців», з урахуванням особливостей, передбачених законами. Адвокатське бюро має самостійний баланс, може відкривати рахунки у банках, мати печатку, штампи і бланки із своїм найменуванням. Про створення, реорганізацію або ліквідацію адвокатського бюро адвокат, який створив адвокатське бюро, протягом трьох днів з дня внесення відповідних відомостей до Єдиного державного реєстру юридичних осіб та фізичних осіб — підприємців, письмово повідомляє відповідну раду адвокатів регіону. Стороною договору про надання правової допомоги є адвокатське бюро. Адвокатське бюро зобов'язане забезпечити дотримання професійних прав адвокатів та гарантій адвокатської діяльності (нове визначення).

АДВОКАТУРА — 1) недержавний самоврядний інститут, що забезпечує здійснення захисту, представництва та надання інших видів правової допомоги на професійній основі, а також самостійно вирішує питання організації і діяльності адвокатури в порядку, встановленому законами. Адвокатура України здійснює свою діяльність на принципах верховенства права, законності, незалежності, конфіденційності та уникнення конфлікту інтересів. Відповідно до Конституції адвокатура діє для забезпечення права на захист та надання правової допомоги при вирішенні справ у судах та інших державних органах. Адвокатуру України складають всі адвокати України, які мають право здійснювати адвокатську діяльність.

АДДИКЦІЯ (лат. *addictus* — *сліпо відданий; той, що потрапив у рабську залежність*) — 1) у широкому значенні вживається для характеристики особи, яка потрапила в особливу залежність від певного роду діяльності (занять), тобто прагне повторювати або продовжувати її, незважаючи на явні ознаки шкідливості такої діяльності для себе чи оточення. Об'єктом аддиктивної поведінки можуть бути робота (трудоголізм), азартні ігри та інші. Такі аддиктивні стани інколи вимагають психологічної корекції, а то й спеціального лікування; 2) у вузькому значенні — тяжка психічна та фізична залежність від алкоголю або наркотиків (речовин з аддиктивним потенціалом), уживається як синонім терміна наркоманія.

АДМІНІСТРАТИВНА ЕТИКА — сукупність правил і форм поведіння з людьми у службово-посадових взаєминах, що дає змогу продемонструвати повагу до них, сприяючи встановленню між керівниками і підлеглими атмосфери взаємного визнання і розуміння, поваги один до одного.

АДМІНІСТРАТИВНА КОМІСІЯ — орган, що уповноважений розглядати справи про адміністративні правопорушення. Утворюється при виконавчих комітетах сільських, селищних, міських рад. Адміністративні комісії утворюються відповідним органом місцевого самоврядування у складі голови, відповідального секретаря, а також членів комісії. Адміністративні комісії при виконавчих комітетах районних у містах рад утворюються у разі надання районній раді у місті раді та її виконавчому комітету відповідних повноважень міською радою. Постанову адміністративної комісії може бути оскаржено у виконавчий комітет відповідної ради або у районний, районний у місті, міський чи

міськрайонний суд, у порядку, визначеному Кодексом адміністративного судочинства України, з особливостями, встановленим Кодексом України про адміністративні правопорушення. Порядок діяльності адміністративних комісій встановлюється Кодексом України про адміністративні правопорушення та іншими законодавчими актами України.

АДМІНІСТРАТИВНА КУЛЬТУРА ДЕРЖАВНОГО СЛУЖБОВЦЯ — різновид професійної управлінської культури, що характеризує міру розвитку фахових знань, умінь та навичок, необхідних для виконання державним службовцем організаційно-розпорядчих функцій.

АДМІНІСТРАТИВНА ОБУМОВЛЕНІСТЬ (administrative conditionality) — комплекс вимог (проведення адміністративної реформи та реформи місцевого самоврядування, створення структур для координації переговорів з ЄС), які країни-кандидати на вступ в ЄС мають виконати з метою приведення національних адміністративних систем у відповідність із Копенгагенськими критеріями вступу. Адміністративна обумовленість, з'явившись уперше як частина процесу розширення принципів врядування ЄС, була визначена на саміті ЄС у Мадриді в 1995р. Однак початком відліку процесу її цілеспрямованої реалізації є 1997 р., коли Комісія почала щорічно оцінювати поступ країн-кандидатів у досягненні ними цілей Угод про партнерство заради приєднання, публікуючи відповідні звіти.

АДМІНІСТРАТИВНА ПОСЛУГА — результат здійснення владних повноважень суб'єктом надання адміністративних послуг за заявою фізичної або юридичної особи, спрямований на набуття, зміну чи припинення прав та/або обов'язків такої особи відповідно до закону.

АДМІНІСТРАТИВНА ПРЕЮДИЦІЯ (фр. *préjudiciel* — преюдиціальний; лат. *praepjudicium* — попереднє рішення суду) — обов'язкова умова притягнення особи до кримінальної відповідальності за ряд протиправних діянь. До таких відносять, зокрема, порушення правил про валютні операції, виробництво або реалізацію недоброякісної продукції, порушення правил підприємницької діяльності. Кваліфікуючою ознакою злочинних дій у цьому випадку є попереднє притягнення винної особи до адміністративної відповідальності за названі правопорушення.

АДМІНІСТРАТИВНА РАДА — назва уряду в Корейській Народно-Демократичній Республіці (КНДР).

АДМІНІСТРАТИВНА РЕФОРМА — 1) упорядкування, вдосконалення та розвиток механізму держави, що являє собою пронизану єдиними, конституційно та законодавчо визначеними принципами, засновану на поділі влади систему органів державної влади, що має необхідні матеріальні, фінансові та людські ресурси, підприємства, установи та організації, і за допомогою якої здійснюються завдання та функції держави; 2) вид політико-правової реформи, яка здійснюється у сфері виконавчої влади й стосується як її організаційної структури, функцій, кадрового забезпечення, так і взаємовідносин з органами місцевого самоврядування.

АДМІНІСТРАТИВНА СПРАВА — переданий на вирішення адміністративного суду публічно-правовий спір, у якому хоча б однією зі сторін є орган виконавчої влади, орган місцевого самоврядування, їхня посадова чи службова особа або інший суб'єкт, який

здійснює владні управлінські функції на основі законодавства, у тому числі на виконання делегованих повноважень. Юрисдикція адміністративних судів поширюється на публічно-правові спори, зокрема: 1) спори фізичних чи юридичних осіб із суб'єктом владних повноважень щодо оскарження його рішень (нормативно-правових актів чи правових актів індивідуальної дії), дій чи бездіяльності; 2) спори з приводу прийняття громадян на публічну службу, її проходження, звільнення з публічної служби; 3) спори між суб'єктами владних повноважень з приводу реалізації їхньої компетенції у сфері управління, у тому числі делегованих повноважень; 4) спори, що виникають з приводу укладання, виконання, припинення, скасування чи визнання не чинними адміністративних договорів; 5) спори за зверненням суб'єкта владних повноважень у випадках, встановлених Конституцією та законами України; 6) спори щодо правовідносин, пов'язаних з виборчим процесом чи процесом референдуму. Юрисдикція адміністративних судів не поширюється на публічно-правові справи: 1) що належать до юрисдикції Конституційного Суду України; 2) що потрібно вирішувати в порядку кримінального судочинства; 3) про накладення адміністративних стягнень; 4) щодо відносин, які відповідно до закону, статуту (положення) об'єднання громадян віднесені до його внутрішньої діяльності або виключної компетенції (*Кодекс адміністративного судочинства України від 06 липня 2005 р.*).

АДМІНІСТРАТИВНА ЮРИСДИКЦІЯ — встановлена законодавчими актами діяльність органів державного управління та їх посадових осіб щодо вирішення індивідуальних адміністративних спорів та застосування відповідних юридичних санкцій стосовно правопорушників у адміністративному порядку (без звернення до суду). Адміністративна юрисдикція є складовою правоохоронної діяльності органів управління.

АДМІНІСТРАТИВНЕ ЗАКОНОДАВСТВО — сукупність нормативно-правових актів, що регламентують суспільні відносини, які виникають у процесі державного управління та у зв'язку зі здійсненням державними органами діяльності управлінського характеру.

АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО — галузь права, що регулює порядок організації та діяльності публічної адміністрації щодо задоволення інтересів суспільства і громадян у процесі публічного управління. Адміністративне право регулює суспільні відносини з забезпечення суб'єктами публічного управління прав і свобод людини і громадянина; відносини, які мають прояв у сфері публічного управління об'єктами державної та комунальної власності; відносини, які виникають у сфері у внутрішньоорганізаційній діяльності органів публічної влади; відносини взаємодії з інституціями громадянського суспільства, адміністративно-деліктні відносини тощо.

АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВОПОРУШЕННЯ (ПРОСТУПОК) — це протиправна, винна (умисна або необережна) дія чи бездіяльність, яка посягає на громадський порядок, власність, права і свободи громадян, на встановлений порядок управління і за яку законом передбачено адміністративну відповідальність.

АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВОПОРУШЕННЯ ВЧИНЕНЕ З НЕОБЕРЕЖНОСТІ — визнається таким тоді, коли особа, яка його вчинила, передбачала можливість настання

шкідливих наслідків своєї дії чи бездіяльності, але легковажно розраховувала на їх відвернення або не передбачала можливості настання таких наслідків, хоч повинна була і могла їх передбачити.

АДМІНІСТРАТИВНЕ СТЯГНЕННЯ — 1) це міра відповідальності, яка застосовується з метою виховання особи, яка вчинила адміністративне правопорушення, в дусі додержання законів України, поваги до правил співжиття, а також запобігання вчиненню нових правопорушень як самим правопорушником, так і іншими особами; 2) примусовий захід державного впливу, що застосовується до особи, яка вчинила адміністративне правопорушення з метою її виховання, додержання законів України, поваги до правил співжиття, а також запобігання вчиненню нових правопорушень як самим правопорушником, так і іншими особами.

АДМІНІСТРАТИВНЕ СУДОЧИНСТВО — це діяльність адміністративних судів щодо розгляду й вирішення адміністративних справ у порядку, встановленому Кодексом адміністративного судочинства України.

АДМІНІСТРАТИВНИЙ ДОГОВІР — це дво- або багатостороння угода, зміст якої складають права та обов'язки сторін, що впливають із владних управлінських функцій суб'єкта владних повноважень, який є однією із сторін угоди.

АДМІНІСТРАТИВНИЙ КОНТРОЛЬ — нагляд місцевих державних адміністрацій та відповідних органів виконавчої влади за законністю діяльності органів регіонального та місцевого самоврядування, який здійснюється в межах, визначених законом.

АДМІНІСТРАТИВНИЙ МЕНЕДЖМЕНТ (*management control*) — 1) один з напрямів сучасного менеджменту, який включає адміністративно-розпорядчі форми управління; 2) планування, встановлення стандартів ефективності, координація, комунікації та поширення інформації, оцінювання виконавців та вплив на них, а також обробка відповідної інформації.

АДМІНІСТРАТИВНИЙ ПОЗОВ — звернення до адміністративного суду про захист прав, свобод та інтересів у публічно-правових відносинах.

АДМІНІСТРАТИВНИЙ ПРОЦЕС — це правовідносини, що складаються під час здійснення адміністративного судочинства.

АДМІНІСТРАТИВНИЙ РЕСУРС — політична практика, коли відповідальні працівники установ державної влади використовують своє службове становище щоб впливати на посадових осіб, а також перебіг політичних, економічних, культурних та інших подій, що перебувають поза межами їх підпорядкування, повноважень і компетенції. Це позбавлення громадян свободи вибору й волевиявлення на підставі їх адміністративної залежності від начальства. Наприклад, використання адміністративного ресурсу є намагання державного службовця досягти особистих чи політичних цілей, застосовуючи важелі адміністрування, посадову підпорядкованість підлеглих йому

осіб. Застосування адміністративних ресурсів у державному управлінні характерне для недемократичних режимів як продовження практики адміністративно-командного управління.

АДМІНІСТРАТИВНИЙ СУД — суд загальної юрисдикції, до компетенції якого за Кодексом адміністративного судочинства належить розгляд і вирішення адміністративних справ (*Кодекс адміністративного судочинства України від 06 липня 2005 р.*).

АДМІНІСТРАТИВНИЙ ЦЕНТР — поселення, яке має законодавчо встановлені функції центру адміністративного управління щодо інших поселень, розміщених на території відповідної адміністративно-територіальної одиниці (країни, області, району). Функції поселення як адміністративного центру значною мірою визначають соціальну структуру та характер зайнятості його населення.

АДМІНІСТРАТИВНІ БУДИНКИ — будинки, в яких розміщується апарат державних органів, а також підприємств, установ і організацій.

АДМІНІСТРАТИВНІ МЕТОДИ УПРАВЛІННЯ (називають також директивними (*фр. directive — направляти*), *розпорядницькими, командними*) — 1) способи й форми управління, в основі яких лежить безпосереднє адміністрування, розпорядництво, що керується наказами, розпорядженнями; 2) методи, засновані на тому, що суб'єкт керування, управляючий орган надає директиви, команди, розпорядження, що підлягають неухильному виконанню з боку об'єкта керування, підлеглих суб'єктові осіб.

АДМІНІСТРАТИВНІ ПРАВОВІДНОСИНИ — суспільні відносини, врегульовані нормами адміністративного права, які впливають на поведінку суб'єктів у сфері державного управління та приводять до виникнення між ними правових зв'язків державно-владного характеру.

АДМІНІСТРАТИВНО-КОМАНДНА СИСТЕМА — система управління суспільством, заснована на жорстких методах бюрократичного централізму.

АДМІНІСТРАТИВНО-ПОПЕРЕДЖУВАЛЬНІ ЗАХОДИ — дії державних органів, спрямовані на попередження правопорушень, ухилень від виконання юридичних чи інших обов'язків, забезпечення суспільної безпеки.

АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВІ СПОРИ — відносини між громадянами та державою, що виникають у зв'язку з судовим провадженням справ за позовами громадян про оскарження дій державних органів, юридичних і посадових осіб у сфері управлінської діяльності. Регулюються нормами Кодексу адміністративного судочинства України.

АДМІНІСТРАТИВНО-ТЕРИТОРІАЛЬНА ОДИНИЦЯ — структурний елемент системи адміністративно-територіального устрою держави, що є частиною території держави, яка утворюється для організації управління соціально-економічними процесами,

забезпечення життєдіяльності місцевого населення і його зв'язків із суспільством. Область, район, місто, район у місті, селище, село (*Закон України «Про місцеве самоврядування в Україні від 21 травня 1997 р.»*).

АДМІНІСТРАТИВНО-ТЕРИТОРІАЛЬНА СИСТЕМА — єдність законодавчо визначених, закономірно розташованих і взаємозв'язаних між собою адміністративно-територіальних одиниць.

АДМІНІСТРАТИВНО-ТЕРИТОРІАЛЬНИЙ ПОДІЛ — поділ державної території на окремі частини (адміністративно-територіальні та політико-територіальні одиниці), відповідно до якого будується система місцевих органів державної влади та організоване місцеве самоврядування.

АДМІНІСТРАТИВНО-ТЕРИТОРІАЛЬНИЙ УСТРІЙ — 1) система взаємовідносин вищих та центральних органів державної влади з органами публічної влади адміністративно-територіальних одиниць держави; 2) обумовлена географічними, історичними, економічними, етнічними, соціальними, культурними та іншими чинниками внутрішня територіальна організація держави з поділом її на складові частини — адміністративно-територіальні одиниці, відповідно до яких будуються система державних органів і система місцевого самоврядування.

АДМІНІСТРАТИВНО-ТЕХНІЧНИЙ ПРАЦІВНИК — це державний службовець, який здійснює адміністративно-технічне обслуговування системи органів дипломатичної служби.

АДМІНІСТРАТОР СУДУ — посадова особа, яка призначається і звільняється з посади судовим департаментом або його органами за поданням голови відповідного суду і безпосередньо підкоряється йому. Адміністратор суду зобов'язаний під керівництвом голови суду вживати заходів з підготовки та проведення судових засідань, взаємодії з адвокатурою, правоохоронними та іншими державними органами з питань забезпечення діяльності суду, створення належних матеріальних і побутових умов для суддів і працівників апарату суду, з інформаційно-правового оснащення судової діяльності, будівництва і ремонту будівель тощо.

АДМІНІСТРАТОР НЕДЕРЖАВНОГО ПЕНСІЙНОГО ФОНДУ — юридична особа, що здійснює адміністрування недержавних пенсійних фондів на умовах чинного законодавства. (*Закон України «Про недержавне пенсійне забезпечення» від 09 липня 2003 року*).

АДМІНІСТРАЦІЯ (лат. *administratio* — керування, управління; *administro* — прислужую, допомагаю) — 1) у широкому розумінні використовується як назва керівництва підприємств, установ та організацій; інституція, яка здійснює функції управління в різних сферах суспільного життя; 2) у вузькому розумінні — це вся діяльність держави з управління, яку здійснюють різноманітні виконавчі та розпорядчі органи. У деяких країнах адміністрація — це назва кабінету при главі держави (США), в інших — це офіційна назва органів виконавчої влади на рівні області, району, міста.

АДМІНІСТРАЦІЯ МІСЦЕВА ДЕРЖАВНА — місцевий орган державної виконавчої влади в Україні. У межах своїх повноважень здійснює виконавчу владу на території відповідної адміністративно-територіальної одиниці країни, а також реалізує повноваження, делеговані їй відповідною радою.

АДМІНІСТРУВАННЯ (від *адміністрування* — нім. *administrare*) — управляти, керувати. — 1) у широкому значенні адміністрування — не лише професійна діяльність чиновників, але і вся система адміністративних інститутів з досить суворою ієрархією, за допомогою якої відповідальність за виконання державних рішень реалізується зверху вниз; 2) у вузькому значенні поняття адміністрування означає професійну діяльність державних чиновників, спрямовану на виконання рішень керівництва.

АКАДЕМІК (лат. *academicus* — академічний) — дійсний член академії наук (національної або галузевої), найвище вчене звання, яке надається особі, обраній до такої установи. Академіками Національної академії наук (НАН) України довічно обираються вчені, які мають праці виняткового наукового значення. Академікам належить переважне право на створення для них Академією умов для наукових досліджень. Наявність вченого звання зобов'язує особу збагачувати науку новими досягненнями і відкриттями шляхом особисто здійснюваних наукових досліджень, організації колективних розробок фундаментальних проблем і наукового керівництва цими розробками.

АКЛАМАЦІЯ (лат. *acclamatio*, від *acclamo* — виголошую) — спосіб прийняття рішення представницьким органом без підрахунку голосів, на основі реакції депутатів, що виявляється у вигуках, репліках тощо.

АКРЕДИТАЦІЯ (лат. *accredere* — довіряти) — 1) у міжнародному праві процедура надання особі повноважень представляти одну державу в іншій як керівникові дипломатичної установи (посольства, консульства) або представляти державу в міжнародній організації. Нормативними актами України передбачена акредитація представництва дипломатичної установи або міжнародної організації, що полягає в процедурі отримання в Міністерстві закордонних справ України посвідчення про акредитацію представництва на території України, а також акредитацію персоналу, членів сімей, тобто отримання в Міністерстві закордонних справ України дипломатичної, консульської або службової картки; 2) процедура, за якою державна акредитаційна організація в документальній формі офіційно засвідчує правочинність і компетентність конкретної юридичної особи здійснювати певний вид діяльності (проводити експертизи, спеціальні дослідження, вимірювання, вести освітню діяльність тощо); 3) акредитація вищого навчального закладу — процедура державного визнання відповідності його діяльності державним вимогам і стандартам освіти; державне визнання статусу (рівня акредитації) вищого навчального закладу. Нормативно-правовими актами передбачена також акредитація спеціальності в навчальному закладі з певного напрямку за певним освітньо-кваліфікаційним рівнем, тобто державне визнання відповідності рівня підготовки (перепідготовки) фахівців з цієї спеціальності державним вимогам. Акредитації підлягають вищі навчальні заклади, вищі професійні училища незалежно від форми власності та підпорядкування, які здійснюють підготовку (перепідготовку) фахівців

за певними спеціальностями освітньо-кваліфікаційних рівнів на підставі ліцензії Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України. Акредитація здійснюється з ініціативи навчального закладу протягом навчального року. Акредитація спеціальності проводиться після (або в період) закінчення терміну навчання фахівців у навчальному закладі за цією спеціальністю. Рішення про акредитацію (або відмову в акредитації) приймає Державна акредитаційна комісія (ДАК). У разі позитивного рішення щодо акредитації Міністерство освіти і науки України видає навчальному закладу сертифікат про акредитацію.

АКРЕДИТИВ — 1) іменний цінний папір, що засвідчує права особи, на ім'я якої його видано, отримати в кредитній установі зазначену в акредитиві суму. Оплата акредитиву здійснюється кредитною установою в місці пред'явлення його за рахунок грошової суми, яку внесено до ощадної каси або знято з рахунку його власника, або згідно з договором між банками; 2) форма розрахунків і вид банківського рахунку, за яким здійснюються безготівкові розрахунки. Застосовується в міжнародних розрахунках у комерційних операціях, а також між вітчизняними юридичними особами, коли така форма передбачена договором між постачальником та замовником (покупцем). Акредитив відкривається за дорученням платника в банку, який обслуговує постачальника, на підставі заяви чітко встановленої форми. Джерелом відкриття акредитиву можуть бути як внесені кошти покупця, так і кредити банку. Підставою виплати на акредитив є надані постачальником реєстри рахунків та транспортних документів, які підтверджують відвантаження вантажу. Виплата коштів може бути обумовлена попереднім акцептом. Кожний акредитив призначений для розрахунків лише з одним постачальником.

АКРЕДИТОВАНА ЛАБОРАТОРІЯ — лабораторія, що акредитована згідно з відповідним законодавством України або міжнародними процедурами акредитації (*Закон України «Про безпечність та якість харчових продукцій» від 23 грудня 1997 року*).

АКРЕЦІЯ — (лат. accretio — приріст, збільшення) природне збільшення території держави шляхом тривалого процесу нагромадження піску в дельті ріки чи внаслідок появи острова вулканічного походження в межах територіальних вод.

АКСІОЛОГІЯ ПРАВА — система теоретичних понять, висновків, концепцій щодо цінності права. Цінність права — це його позитивна значущість (роль) у задоволенні потреб учасників суспільного життя. Вона формується стосовно кожної людини (особистісна цінність), соціальних спільнот та об'єднань (групова цінність) і, зрештою, суспільства в цілому (загальносоціальна цінність).

АКТ (ПРАВОВИЙ) (*лат. actus, від ago — приводжу в рух*) — офіційний письмовий документ органу публічної влади, в якому вміщується правова норма (нормативно-правовий акт) або владний припис, винесений у результаті вирішення конкретної юридичної справи (правозастосовний акт).

АКТ ЗАКОНОДАВЧИЙ — правовий документ, який приймається органом законодавчої влади чи шляхом референдуму.

АКТ НОРМАТИВНИЙ (лат. *actus i norma* — *правило*) — офіційний письмовий документ, який приймається уповноваженим органом, встановлює, змінює або скасовує норми права. Акти нормативні перебувають між собою у суворій ієрархічній підлеглості, від якої залежить юридична сила того або іншого акту, видавати їх мають право тільки визначені законом органи. На відміну від правових актів індивідуального значення (вирок суду, наказ директора тощо), припис акту нормативного має більш-менш загальний характер, спрямований на врегулювання певного виду суспільних відносин, і застосовується неодноразово. Акти нормативні класифікуються за їх юридичною силою: а) найвищої юридичної сили (конституція); б) вищої юридичної сили (закони); в) підзаконні (акти Президента, Уряду); г) органів місцевого самоврядування та інші локальні акти.

АКТ ПІДЗАКОННИЙ — офіційний документ, прийнятий компетентним органом державної влади чи уповноваженим державою іншим суб'єктом на підставі закону, відповідно до закону і в порядку його виконання.

АКТ ПРАВОЗАСТОСУВАННЯ — індивідуальний правовий акт спеціально уповноважених суб'єктів, виданий на основі юридичних фактів та норм права, який визначає права, обов'язки або міру юридичної відповідальності для конкретних осіб у конкретній юридичній справі.

АКТ ПРОГОЛОШЕННЯ НЕЗАЛЕЖНОСТІ УКРАЇНИ 1991 РОКУ — політико-правовий документ Верховної Ради України, яким визначено новий політико-правовий статус країни, був схвалений 24 серпня 1991 р., спрямований на здійснення Декларації про державний суверенітет України, який, керуючись правом на самовизначення народів, передбаченим Статутом Організації Об'єднаних Націй та іншими міжнародно-правовими документами, проголосив незалежність України та створення самостійної Української держави. Акт було підтверджено та схвалено Всеукраїнським референдумом, що відбувся 1 грудня 1991 р.

АКТ РЕГУЛЯТОРНИЙ — прийнятий уповноваженим регуляторним органом нормативно-правовий акт, який або окремі положення якого спрямовані на правове регулювання господарських відносин, а також адміністративних відносин між регуляторними органами або іншими органами державної влади та суб'єктами господарювання; прийнятий уповноваженим регуляторним органом інший офіційний письмовий документ, який встановлює, змінює чи скасовує норми права, застосовується неодноразово та щодо невизначеного кола осіб і який або окремі положення якого спрямовані на правове регулювання господарських відносин, а також адміністративних відносин між регуляторними органами або іншими органами державної влади та суб'єктами господарювання, незалежно від того, чи вважається цей документ нормативно-правовим актом відповідно до закону, що регулює відносини у певній сфері (*Закон України «Про засади державної регуляторної політики у сфері регуляторної діяльності» від 11 вересня 2003 року*).

АКТ ЮРИДИЧНИЙ — офіційний письмовий документ, що породжує певні правові наслідки, створює юридичний стан і спрямований на регулювання суспільних відносин. Акти юридичні поділяються на нормативні акти, тобто юридичні акти, що складаються

з норм права і регулюють відповідну сферу суспільних відносин, та індивідуальні (ненормативні) акти, що породжують права та обов'язки тільки тих суб'єктів, яким вони адресовані.

АКТИ ВЕРХОВНОЇ РАДИ — форми реалізації її повноважень, результат волевиявлення парламенту України як органу державної влади.

АКТИ ЗАКОНОДАВСТВА — 1) у широкому розумінні — основна форма права, письмові документи (нормативно-правові акти), видані органами державної влади або місцевого самоврядування; 2) у вузькому розумінні — нормативно-правові акти вищого представницького органу державної влади або самого народу (закони), які регулюють найбільш важливі суспільні відносини, виражають волю та інтереси більшості населення та втілюють основні права людини й інші загальнолюдські цінності й мають вищу юридичну силу щодо всіх інших нормативно-правових актів. Щодо різних розумінь терміна «законодавство», «акти законодавства» у правовій системі України винесено Рішення Конституційного Суду України від 9 липня 1998 року (справа про тлумачення терміна «законодавство»).

АКТИ ОРГАНІВ ВИКОНАВЧОЇ ВЛАДИ — юридична форма рішень органів виконавчої влади, які видаються на підставі й на виконання Конституції та інших законів України, й за допомогою яких реалізуються функції та компетенція цих органів.

АКТИ ОРГАНІВ ДЕРЖАВНОЇ ВЛАДИ — юридична форма здійснення повноважень органів державної влади. Форма актів органів державної влади (закон, постанова, інструкція, указ, наказ та інші), порядок їх видання і набуття чинності залежать від належності органу, що видає акт, до тієї чи іншої функції влади та від його компетенції і встановлюються законом або іншим нормативним актом. Акти органів державної влади можуть бути нормативними (містять загальнообов'язкове правило поведінки, адресоване невизначеному колу суб'єктів і розраховане на багаторазове застосування, наприклад, закон про громадянство тощо) і правозастосовними (спрямовані на врегулювання конкретних відносин, індивідуально визначеним учасникам яких адресовані та розраховані на одноразове застосування, наприклад, указ про прийняття конкретної особи до громадянства, наказ про зарахування конкретної особи до навчального закладу тощо). Нормативні акти органів державної влади за юридичною силою поділяються на закони (приймаються законодавчим органом і мають вищу юридичну силу) та підзаконні акти (приймаються іншими органами державної влади і не можуть суперечити законам). Правозастосовні акти органів державної влади завжди є підзаконними актами.

АКТИ ОРГАНІВ ТА ПОСАДОВИХ ОСІБ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ — нормативні та інші документи, що приймаються відповідними органами і посадовими особами в порядку, передбаченому Законом «Про місцеве самоврядування в Україні» від 21 травня 1997 року.

АКТИ ПРЕЗИДЕНТА УКРАЇНИ — укази і розпорядження Президента України, які є підзаконними правовими актами. Укази Президента України мають нормативний характер,

якщо вони стосуються невизначеного кола суб'єктів, містять у собі норму права й розраховані на тривалу дію і багаторазове застосування. Укази Президента України, що не мають нормативного характеру, стосуються призначень, нагороджень, громадянства, помилування, надання політичного притулку тощо. Рішення з оперативних питань, а також стосовно роботи Адміністрації Президента України приймаються у формі розпоряджень Президента України, які не повинні містити нормативних установлень та доручень. Акти Президента України або їх окремі положення можуть бути відмінені Конституційним Судом за умов визнання їх неконституційними.

АКТИ ПРОКУРОРСЬКІ — передбачені законом форми фіксації прийнятих прокурором рішень чи здійснюваних ним дій у процесі виконання покладених на нього функцій. Актами є протест, припис, подання та постанова прокурора.

АКТИ ЦИВІЛЬНОГО СТАНУ — 1) події та дії, які нерозривно пов'язані з фізичною особою і започатковують, змінюють, доповнюють або припиняють її можливість бути суб'єктом цивільних прав та обов'язків. Державній реєстрації, відповідно до Закону України «Про державну реєстрацію актів цивільного стану», підлягають народження фізичної особи та її походження, шлюб, розірвання шлюбу у випадках, передбачених законом, зміна імені, смерть. Державна реєстрація актів цивільного стану у встановлених законом випадках є обов'язковою. Відомості про народження фізичної особи та її походження, усиновлення, позбавлення та поновлення батьківських прав, шлюб, розірвання шлюбу, зміну імені, смерть підлягають обов'язковому внесенню до Державного реєстру актів цивільного стану громадян (*Закон України «Про державну реєстрацію актів цивільного стану» від 01 липня 2010 року*); 2) юридичні факти (події та дії), які нерозривно пов'язані з фізичною особою і започатковують, змінюють, доповнюють або припиняють її можливість бути суб'єктом цивільних прав та обов'язків. До актів цивільного стану відносять засвідчені державою такі факти: народження фізичної особи, встановлення її походження, набуття громадянства, вихід з громадянства та його втрата, досягнення відповідного віку, надання повної цивільної дієздатності, обмеження цивільної дієздатності, визнання особи недієздатною, шлюб, розірвання шлюбу, усиновлення, позбавлення та поновлення батьківських прав, зміна імені, по батькові, прізвища, інвалідність, смерть тощо. Про здійснення реєстрації актів цивільного стану заявникам видається відповідне свідоцтво.

АКТИВ — поняття, що використовується в конституційно-політичній практиці для позначення найбільш діяльної групи осіб, які беруть участь у внутрішньому житті і справах будь-якого колективу, установи, органу, громадського об'єднання, громадян, на добровільній основі сприяють органам місцевого самоврядування, органам державної влади, депутатам і посадовим особам у здійсненні їх функцій (особисто або в складі різних громадських рад, комісій, комітетів, ініціативних груп).

АКТИВИ — ресурси, контрольовані підприємством у результаті минулих подій, використання яких, як очікується, призведе до отримання економічних вигод у майбутньому (*Закон України «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні» від 16 липня 1999 року*).

АКТИВНЕ ВИБОРЧЕ ПРАВО — право громадян брати участь як виборців в обиранні складу виборчих органів державної влади та місцевого самоврядування в національних, регіональних і місцевих виборах та референдумах. Згідно зі ст. 70 Конституції України активне виборче право мають громадяни України, які досягли 18-річного віку на день проведення виборів, референдумів.

АКТУАЛІЗАЦІЯ НОРМАТИВНО-ПРАВОВИХ БАЗ — 1) періодичне оновлення діючих і створення нових проблемноорієнтованих нормативних баз. Актуалізацію нормативно-правових баз доцільно здійснювати за загальною процедурою, яка містить такі етапи: аналіз реальних проблем (процесів, ситуацій) економічного, соціального, правового та іншого характеру в масштабах країни, регіонів, галузей, окремих територій, які стримують розвиток цієї сфери діяльності; аналіз діючих нормативно-правових баз на предмет відповідності вирішення реальних проблем у даній сфері діяльності і визначення напрямів їх удосконалення та розвитку; зіставлення діючих вітчизняних нормативно-правових баз із зарубіжними з метою можливого врахування світового досвіду правового регулювання в даній сфері діяльності; 2) оновлення (розроблення нових або внесення змін і доповнень до чинних нормативно-правових актів, впровадження необхідних організаційних заходів) з використанням наявних інструментів правового регулювання у даній сфері діяльності та сучасної техніки нормотворчості; розроблення та впровадження відповідних механізмів правозастосування.

АКТУАРНІ РОЗРАХУНКИ — фінансовий аналіз коротко- і довгострокових наслідків функціонування системи загальнообов'язкового державного пенсійного страхування, що містить прогноз фінансових потоків, оцінку фінансових зобов'язань, довгостроковий прогноз стану та стабільності системи, докладний аналіз коротко- і довгострокових фінансових наслідків будь-яких змін у цій системі (*Закон України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування від 09 липня 2003 року»*).

АКЦЕПТ (*лат. assertus — прийнятий*) — згода прийняти умови, що містяться у пропозиції укласти договір.

АКЦЕПТ ВЕКСЕЛЯ — підпис платника на переказному векселі, що засвідчує його згоду на сплату поданого векселя. Акцепт чека або комерційного векселя банком означає, що банк гарантує його оплату.

АКЦИЗНИЙ ПОДАТОК — 1) непрямий податок на споживання окремих видів товарів (продукції), що включається до ціни таких товарів (продукції); 2) особливий податок на операції з відчуження цінних паперів та операції з деривативами (*Податковий кодекс України від 02 грудня 2012 року*).

АКЦІОНЕРНЕ ТОВАРИСТВО — це підприємство, капітал якого утворюється за рахунок внесків його учасників шляхом придбання акцій. Капітал, утворений таким чином, називається акціонерним капіталом. Отже, акціонерне товариство — це підприємство, в якому функціонує колективний капітал. Частка кожного акціонера в цьому капіталі визначається кількістю акцій, якими він володіє.

АКЦІЯ ГОЛОСУЮЧА — акція, власникові якої надається право голосу на загальних зборах акціонерів для вирішення питань, передбачених законом та статутом акціонерного товариства (*Закон України «Про акціонерні товариства» від 17 вересня 2008 року*).

АЛІБІ — (*від лат. alibi — де-небудь в іншому місці*) — доказ невинності особи в злочині, оскільки вона в момент його вчинення перебувала в іншому місці. Перевірку алібі зобов'язані проводити слідчі органи, прокуратура і суди.

АЛІМЕНТИ (*лат. alimentum — годування, утримання*) — грошове утримання в розмірі, встановленому законом, яке у визначених законом випадках одні особи зобов'язані надавати іншим (внаслідок непрацездатності, шлюбу, батьківства) у зв'язку з існуючими між ними шлюбними та родинними відносинами.

АЛІМЕНТНЕ ЗОБОВ'ЯЗАННЯ — особливий вид зобов'язання, яке обумовлюється тим положенням, що внаслідок смерті особи, яка повинна сплачувати аліменти, чи особи, на яку присуджено аліменти, аліментні зобов'язання припиняються.

АЛЬТЕРНАТ (*фр. alternat — чергування; лат. alternare — поперемінний*) — правило, згідно з яким, у примірнику міжнародного договору, що має підписуватися конкретною договірною стороною, підписи уповноважених і сам текст договору, викладений мовою цієї сторони, розміщуються на першому місці. Для підписів першим, більш почесним, вважається місце під текстом договору з лівого боку або ж, якщо підписи ставляться один під одним, місце зверху. Застосування підкреслює рівність договірних сторін.

АЛЬТЕРНАТИВНА (НЕВІЙСЬКОВА) СЛУЖБА (*фр. alternative, від лат. alternare — чергувати, змінювати*) — державна служба поза Збройними Силами України чи іншими військами, що запроваджується замість проходження військової служби.

АЛЬТЕРНАТИВА УПРАВЛІНСЬКА — варіант вибору між двома або кількома можливостями, що виключають одна одну. Може бути представлена у вигляді ідеї, концепції, технологічної послідовності дій, способу вирішення завдання. Потреба в ній диктується функцією прийняття управлінського рішення, яка передбачає вибір оптимального варіанта рішення з урахуванням альтернатив. Врахування розширює можливості управління, підвищує його ефективність.

АЛЬТЕРНАТИВНИЙ ПРОЕКТ НОРМАТИВНОГО АКТА — проект конституції, закону або іншого нормативного правового акта, внесений поряд з офіційним (основним) проектом у встановленому порядку суб'єктом законодавчої ініціативи або іншим легітимним суб'єктом до органу державної влади чи органу місцевого самоврядування або посадовій особі, що приймає (санкціонує, затверджує) відповідні нормативні акти. Внесення альтернативного проекту нормативного акта є виявом демократизму держави та суспільства і насамперед демократичних засад діяльності органів державної влади та місцевого самоврядування.

АЛЬЯНС (*фр. alliance — союз, об'єднання*) — союз між державами для досягнення спільних цілей у певний час; об'єднання окремих осіб, політичних партій, громадських організацій на основі договірних зобов'язань.

АМНІСТІЯ (*грец. amnestia — забуття, прощення*) — 1) повне або часткове звільнення від відбування покарання або пом'якшення покарання певних категорій осіб, засуджених за вчинені злочини, припинення порушеного кримінального переслідування, а також зняття судимості з осіб, які відбули покарання або звільнені від нього; 2) повне або часткове звільнення від кримінальної відповідальності чи покарання певної категорії осіб, винних у вчиненні злочинів; 3) повне або часткове звільнення від відбування покарання або пом'якшення покарання певних категорій осіб, засуджених за вчинені злочини, припинення порушеного кримінального переслідування, а також зняття судимості з осіб, які відбули покарання або звільнені від нього. Амністія оголошується актом, що видається вищим органом державної влади. В одних країнах повноваження оголошувати амністію належить до компетенції парламенту, в інших — глави держави. У деяких країнах парламент і глава держави при оголошенні амністії повинні діяти спільно (на Філіппінах, наприклад, президент може оголосити амністію тільки за згодою більшості всіх членів конгресу). В Італії парламент передає президентові право амністії законом про делегування. Таке делегування має не тривалий, а одноразовий характер. Рідкісними є випадки, коли оголошення амністії входить в компетенцію уряду (Словаччина). Як правило, акт про амністію видається у зв'язку зі святкуванням певної знаменної дати в житті держави і поширюється на індивідуально невизначене коло осіб. Ознаки, за якими застосовується або не застосовується амністія, визначаються самим актом про амністію. Амністія не ставить під сумнів винуватість засуджених осіб і не є реабілітативною підставою звільнення від кримінального покарання або його пом'якшення. Згідно з Конституцією України, амністія оголошується законом України (ч. 3 ст. 92 Конституції України).

АМΠΑРО (*ісп. — захист, допомога*) — в праві Іспанії та деяких країн Латинської Америки особлива процедура, яка захищає людину від дій державної влади, які порушують її конституційні права. Такий захист здійснюється судовими органами і полягає в забезпеченні порушеного права, встановленні статусу, що існував до порушення права. Рішення судів мають індивідуальний характер, тобто розповсюджуються тільки на позивача, однак з дотриманням певних умов стають обов'язковими прецедентами.

АНАЛІЗ (*у перекладі з грец. — розкладання, розчленування*) — фізичний чи уявний поділ певної цілісності на частини, складові.

АНАЛІЗ ІНФОРМАЦІЇ — різновид аналізу, що забезпечує відбір якісної, релевантної інформації, достатньої з погляду досліджуваної ситуації. Аналіз інформації включає два різновиди інформаційних процедур: по-перше, пошук, селекцію і накопичення необхідної інформації, тобто деякий первинний інформаційний аналіз, а, по-друге, евристичний пошук вирішення завдання на основі наявної інформації, внаслідок якого може бути знайдене готове рішення (аналог), що дасть змогу істотно прискорити цей процес.

АНАЛІЗ ПОЛІТИЧНИЙ (грец. *analysis* — розкладання, розчленовування) — 1) метод, що припускає уявне розчленовування політичних явищ на складові частини; 2) сукупність способів і прийомів прикладного дослідження політичної ситуації. Аналіз політичний — прикладна складова політичної аналітики являє собою сукупність різноманітних методів, за допомогою яких можливе дослідження конкретних політичних подій і політичних ситуацій, створення припущень щодо їх можливого розвитку і прийняття компетентних політичних рішень. Термін «політичний аналіз» вперше був використаний американським ученим Ч. Е. Ліндбломом у 1958 році. Аналіз політичний (за Ч. Е. Ліндбломом) — систематична оцінка технічної та економічної здійсненності та політичної життєздатності альтернативних політик (планів, програм), стратегій їх здійснення та наслідків.

АНАЛІЗ РИЗИКУ — процес, що складається з трьох взаємопов'язаних компонентів: оцінка ризику, управління (керування) ризиком та повідомлення про ризик (*Закон України «Про безпечність та якість харчових продуктів від 23 грудня 1997 року»*).

АНАЛІЗ У ДЕРЖАВНОМУ УПРАВЛІННІ — аналітична діяльність, що спрямована на вивчення об'єктів і явищ у сфері державного управління, організації її раціонального простору відповідно до обраної стратегії розвитку країни з метою формування державної політики, підвищення ефективності державно-управлінських процесів, використання державних ресурсів.

АНАЛІТИЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ — сукупність технологій, методів збирання та обробки інформації, що характеризує об'єкт управлінського впливу (соціальні, політичні, економічні й інші процеси), специфічних прийомів їх діагностики, аналізу й синтезу, а також оцінки наслідків прийняття політичних рішень.

АНАЛІТИЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ У ДЕРЖАВНОМУ УПРАВЛІННІ — різновид аналітичної діяльності, який передбачає дослідження певних процесів, явищ, об'єктів державного управління шляхом їх розкладу на більш прості складові елементи, встановлення взаємозв'язків та взаємодії між ними з метою виявлення закономірностей і принципів, внаслідок яких міркування щодо вибору рішень приймають доказовий характер.

АНАЛОГІЧНІ ЗАСОБИ РОЗМІЩЕННЯ — це підприємства будь-якої організаційно-правової форми власності, що складаються з номерів і надають обмежені готельні послуги, включно із щоденним заправлінням ліжок, прибиранням кімнат та санвузлів (*Закон України «Про туризм» від 18 листопада 2003 року*).

АНАЛОГІЯ ЗАКОНУ (грец. *analogia* — відповідність, подібність) — 1) застосування до певних суспільних відносин, які не врегульовані відповідною нормою права в конкретному нормативно-правовому акті, але потребують і можуть бути нею врегульовані, норм права, що містяться в статтях інших нормативно-правових актів цієї галузі законодавства (внутрішньогалузева аналогія закону) або інших галузей (міжгалузева аналогія закону), якими регулюються подібні відносини. Аналогія закону є засобом вирішення конкретних справ за наявності прогалини в законі, проте вона не може застосовуватись, коли йдеться про притягнення до кримінальної або адміністративної відповідальності. В українській

правовій доктрині обґрунтовується необхідність абсолютно вичерпного переліку злочинів та адміністративних проступків. У кожному випадку застосування аналогії закону конкретне рішення завжди є індивідуальним і не має обов'язкової сили для подібних випадків, хоча може бути орієнтиром для вирішення аналогічних справ у майбутньому; 2) застосування до суспільних відносин, які не врегульовані відповідною правовою нормою, норм права, які регулюють подібні за змістом відносини у межах певної галузі права. Аналогія закону є засобом вирішення конкретних юридичних справ за наявності прогалин у чинному законодавстві України. Не припускається застосування в галузях кримінального та адміністративного права.

АНАЛОГІЯ ПРАВА — 1) застосування щодо суспільних відносин, не регламентованих у правовому порядку безпосередньо, загальних принципів національної чи міжнародної систем права, які визначаються *«ratio legis»*. В Україні аналогія права має допоміжний характер і обмежену сферу застосування, яка звужується в процесі розвитку і вдосконалення законодавства. Нормативним дозволом для застосування у певних випадках є проголошений Конституцією України принцип верховенства права; 2) застосування принципів і норм правового регулювання певного виду суспільних відносин, не врегульованих правом. Аналогія права застосовується тоді, коли конфлікт має бути розв'язаний у судовому порядку, але в законодавстві немає спеціальної норми щодо суспільних відносин, що проявляються в цьому конкретному випадку. Аналогія права застосовується в різних галузях права, у тому числі в конституційному. Але не допускається при вирішенні питання про кримінальну або адміністративну відповідальність; 3) застосування до суспільних відносин, які не врегульовані відповідною правовою нормою, і за відсутності норм права, які регулюють подібні за змістом відносини, загальних засад і принципів певної галузі права. Аналогія права використовується тоді, коли не можна застосовувати аналогію закону.

АНАРХІЗМ (від дав. гр. *αναρχω* — від *αν, αν*, «без» + *αρχή, αρχε*, «влада» + *-ізм*) — 1) суспільно-політична течія, що прагне до максимально можливого визволення особистості, виступає за негайне знищення всякої державної влади шляхом стихійного бунту мас і створення федерації дрібних автономних асоціацій виробників і споживачів (союзи громад). Мета анархізму — створення вільної організації суспільства з інститутами громадського самоуправління, яке обходиться без влади людини над людиною; 2) політичний рух, що ставить за мету знищення інституціональних, насильницьких форм управління.

АНАРХІЯ (грец. *anarchia* — безвладдя) — 1) безвладдя, відсутність дисципліни, порядку, непокоря окремих осіб або груп керівництву; 2) (фр. *angarie*, грец. *angareia* — кінний гонець) — право воюючої сторони на реквізицію на своїй території або на території, що опинилася під її контролем, засобів транспорту нейтральних держав у разі крайньої необхідності і за умови повної компенсації. Право анархії виникло ще в давні часи. Спочатку це означало реквізицію землі і морського транспорту. Потім анархія поширилася на будь-яку нейтральну власність відповідно до юрисдикції воюючої сторони і з виплатою повної компенсації.

АНДЕРРАЙТИНГ — це купівля на первинному ринку цінних паперів з наступним їх перепродажем інвесторам; укладання договору про гарантування повного або часткового

продажу цінних паперів емітента інвесторам, про повний чи частковий їх викуп за фіксованою ціною з наступним перепродажем або про накладання на покупця обов'язку робити все можливе, щоб продати якомога більше цінних паперів, не беручи зобов'язання придбати будь-які цінні папери.

АНЕКСІЯ (лат. *annexio* — *приєднання*) — протиправне насильницьке приєднання (захоплення) однією державою території іншої держави. У минулому мала значне поширення в міжнародній практиці як вияв експансіоністичної політики з боку агресивних держав.

АНКЕТА — бланк з певним набором питань, на які необхідно надати відповіді. Стосовно конституційного (державно-управлінського) лексикону термін «анкета» найчастіше використовується як: а) досить поширене найменування листка з обліку кадрів, що заповнюється при вступі на роботу, службу. Анкети заповнюються також при оформленні поїздки за кордон. Найбільш типові позиції подібних листків і анкет: прізвище, ім'я, по батькові, стать, рік і місце народження, освіта (із зазначенням навчального закладу, який особа закінчила або в якому вона навчається), трудова діяльність, державні нагороди, відношення до військового обов'язку, перебування за кордоном, факти притягнення до кримінальної відповідальності (деякі посади не може отримати особа, що відбула кримінальне покарання; з урахуванням цього фактора може бути заборонений виїзд за кордон), сімейний стан, домашня адреса; б) найменування опитувального листа, за допомогою якого визначається громадська думка про ефективність будь-яких законів, інших нормативних актів; діяльність державних органів, органів місцевого самоврядування, депутатів, посадових осіб; про необхідність ухвалення певних рішень тощо.

АНКЕТНЕ ОПИТУВАННЯ (АНКЕТУВАННЯ) — виявлення суспільної думки за допомогою отримання відповідей на питання анкети.

АНКЛАВ (фр. *enclave*, лат. *inclavo* — *замикаю*) — у міжнародному праві державні утворення — частина території держави, оточена територією іншої держави (держав). Такі адміністративно-територіальні утворення існують і в межах окремої держави: територія однієї адміністративно-територіальної одиниці розташована на території іншої, хоча кожна із них має свої органи місцевого самоврядування.

АНОМІЯ — особливий морально-психологічний стан індивідуальної і суспільної свідомості, спричинений кризою суспільства, недоліками соціальних механізмів морального та правового регулювання поведінки людей. Ці недоліки зумовлюються здебільшого розладами економіки, на якій ґрунтуються відносини між індивідом і суспільством. Аномія призводить до того, що свобода волі індивіда (чи індивідів), будучи не унормованою, невпорядкованою, набуває форми сваволі, яка виявляється у зростанні злочинності, самогубств, морально-етичних відхилень у поведінці тощо.

АНТИГЛОБАЛІЗМ (*antiglobalism*) — політичний рух, спрямований проти негативних аспектів процесу глобалізації, зокрема проти домінування наднаціонально-державних утворень та за збереження власної ідентичності.

АНТИЕЛІТАРИЗМ — 1) акцент на розширенні участі громадян у державній політиці, їхньому впливі на неї зокрема із застосуванням надзвичайних засобів; 2) акцент на розширенні участі громадян у державній політиці, їхньому впливі на неї, зокрема, із застосуванням надзвичайних засобів. Антиелітаризм вимагає активної участі громадян у русі, спрямованому на докорінну зміну політичної системи, зосередження на інших формах політичної активності.

АНТИДЕМОКРАТИЧНИЙ ДЕРЖАВНИЙ РЕЖИМ — 1) це вид державного режиму, який характеризує такий порядок (стан) державно-політичного життя суспільства, за якого не реалізується принцип розподілу влади, певною мірою (повністю або частково) порушуються права громадян, забороняється діяльність політичних партій, інших об'єднань громадян, існує можливість політичних репресій; 2) державний режим, за якого суттєво ускладнюються можливості реалізації прав і свобод громадян, а реальна влада зосереджується в руках неконтрольованої народом групи осіб або в руках однієї особи; 3) вид державного режиму, при якому державна влада зосереджується в руках неконтрольованої народом групи осіб або в руках однієї особи й здійснюється більш жорсткими методами шляхом порушення прав і свобод людини та усуненням можливостей для вільного волевиявлення інтересів різних груп населення. Антидемократичний режим може бути певних видів: деспотичний, тиранічний, тоталітарний, авторитарний.

АНТИДЕМОКРАТИЧНИЙ РУХ — вид державного режиму, при якому державна влада зосереджується в руках неконтрольованої народом групи осіб або в руках однієї особи і здійснюється більш жорсткими методами шляхом порушення прав і свобод людини та усуненням можливостей для вільного волевиявлення інтересів різних груп населення. Антидемократичний рух може мати такі види: деспотичний, тиранічний, тоталітарний, авторитарний.

АНТИКОНСТИТУЦІЙНА ДІЯЛЬНІСТЬ — діяння політичних партій, громадських організацій, державних органів, органів місцевого самоврядування, посадових осіб, інших юридичних та фізичних осіб, що свідомо спрямовані на порушення конституційного ладу та правопорядку, загальних засад і норм конституції. За Конституцією України право визначати і змінювати конституційний лад належить виключно народові і не може бути узурповане державою, її органами або посадовими особами.

АНТИКОНСТИТУЦІЙНІСТЬ — невідповідність нормативно-правового акта або укладеного державного міжнародного договору конституції держави.

АНТИМОНОПОЛЬНА ПОЛІТИКА — 1) державна політика у сфері розвитку економічної конкуренції та обмеження монополізму в господарській діяльності, здійснення заходів щодо демонополізації економіки, фінансової, матеріально-технічної, інформаційної, консультативної та іншої підтримки суб'єктів господарювання, які сприяють розвитку конкуренції; 2) економічна політика, спрямована на запобігання монополійній діяльності, її обмеження та припинення, а також на розвиток конкуренції.

АНТИМОНОПОЛЬНИЙ КОМІТЕТ УКРАЇНИ — 1) державний орган із спеціальним статусом, метою діяльності якого є забезпечення державного захисту конкуренції в підприємницькій діяльності (*Закон України «Про Антимонопольний комітет України» від 26 листопада 1993 року*); 2) державний орган із спеціальним статусом, метою діяльності якого є забезпечення державного захисту конкуренції в підприємницькій діяльності та у сфері державних закупівель.

АНТИНОМІЯ — суперечність між двома нормами одного нормативного акта, кожна з яких містить положення, що визнаються як логічно доведені.

АНТИРЕКЛАМА (ПОЛІТИЧНА) — інформація про того чи іншого кандидата на виборні посади, метою якої є створення його негативного політичного іміджу.

АНТРЕПЕНЕРСЬКА СИСТЕМА — система рекрутування політичної еліти, джерелом якого виступають будь-які суспільні групи.

АНУЇТЕТ — це періодичні пенсійні виплати, які здійснюються з установленими інтервалами часу до того моменту, поки не настане певна подія, визначена у відповідному договорі (*Закон України «Про недержавне пенсійне забезпечення» від 09 липня 2003 року*).

АНУЛЮВАННЯ ЛІЦЕНЗІЇ — це позбавлення ліцензіата органом ліцензування права на провадження певного виду господарської діяльності.

АНУЛЮВАННЯ ШЛЮБУ — визнання шлюбу недійсним. На відміну від розлучення, яке руйнує шлюб, анулювання означає, що у відповідності до законів держави чи церкви шлюб оголошується недійсним. Якщо можна довести, що жінку примусили силою чи обманом вийти заміж, що у шлюбі вона зазнає насилля, шлюб може бути анульовано. Це прийнятний і достатній вибір для жінки, чії культурні та релігійні переконання не дозволяють розлучатися.

АНШЛЮС (нім. *anschluss* — *приєднання*) — форма анексії, політика завоювання іншої держави.

АПАРАТ (лат. *apparatus* — *спорядження, устаткування*) — сукупність державних або муніципальних органів, установ, а також посадових осіб цих органів, що виконують спільні чи близькі один одному функції і забезпечують керівництво будь-якими сферами, діяльність органів, установ та їх керівників.

АПАРАТ АДМІНІСТРАТИВНИЙ — сукупність органів і установ, що діють у сфері охорони законності, правопорядку, правосуддя, захисту прав громадян, безпеки. Такими органами є прокуратура, суди, органи внутрішніх справ.

АПАРАТ ВЕРХОВНОЇ РАДИ УКРАЇНИ — внутрішній допоміжний орган Верховної Ради України, який складається з посадових, службових осіб та технічного персоналу і здійснює функції організаційного, правового, інформаційного, соціально-побутового,

аналітичного, матеріально-технічного та іншого забезпечення діяльності парламенту, його структурних підрозділів і народних депутатів.

АПАРАТ ДЕРЖАВНОГО ОРГАНУ — організаційно поєднана сукупність структурних підрозділів і посад, які призначені для здійснення консультативних чи обслуговуючих функцій щодо виконання відповідними органами закріплених за ними повноважень (компетенції).

АПАРАТ МІСЦЕВОЇ ДЕРЖАВНОЇ АДМІНІСТРАЦІЇ — державний орган, що створюється для правового, організаційного, матеріально-технічного та іншого забезпечення діяльності місцевої державної адміністрації, підготовки аналітичних, інформаційних та інших матеріалів, систематичної перевірки виконання актів законодавства та розпоряджень місцевої державної адміністрації, надання методичної та іншої практичної допомоги місцевим державним адміністраціям та органам місцевого самоврядування. Його очолює керівник, що призначається на посаду головою місцевої державної адміністрації.

АПАРАТ ПАРЛАМЕНТУ — організація державних службовців, які надають допомогу в роботі парламенту в цілому, його палатам, комітетам (комісіям) і парламентаріям. Охоплює дві структурні категорії: допоміжні служби колегіальних органів — парламенту в цілому, палат, комітетів; особистий персонал парламентаріїв (помічники, референти, секретарі).

АПАРАТ УПРАВЛІННЯ — 1) система органів державного управління, сукупність установ та організацій, які забезпечують управління в будь-якій сфері або галузі діяльності; 2) сукупність працівників (керівників, спеціалістів, технічних виконавців) будь-якої установи або організації, що виконують роботу в галузі управління.

АПАРАТНА ПСИХОЛОГІЯ — термін, який застосовується стосовно службовців апарату державних або муніципальних органів, що характеризує певний (негативний) стиль роботи відповідальних і рядових службовців відповідних органів.

АПАРТЕЇД (*афр. apartheid — розділення, роздільне проживання*) — система расової дискримінації та приниження (сегрегації) за ознаками расової належності, що є формою державної політики. Практичне втілення расистської ідеї «роздільного розвитку рас» на Півдні Африки припадає на 20-ті роки ХХ століття. Найбільшого поширення апартеїд набув у Південній Родезії щодо африканських народів банту (корінного населення півдня Африки) та інших етнічних груп неєвропейського походження і у ПАР до початку 90-х років. Практика апартеїду засуджена світовим співтовариством у багатьох рішеннях Генеральної Асамблеї ООН, Організації Африканської Єдності. Міжнародна Конвенція 1973 р. про припинення злочину апартеїзму і покарання за нього визначає апартеїд як злочин проти людства, загрозу для міжнародного миру і безпеки, дає перелік дій, що кваліфікуються як злочин апартеїду, встановлює міжнародну відповідальність за вчинення цього злочину тощо. За цією Конвенцією покаранню підлягають особи не тільки за самі акти апартеїду, а й за підбурювання до вчинення, заохочення та самий замисел на

скоєння актів апартеїду. У червні 1977 р. в Ліссабоні і в серпні того ж року в Лагосі відбулися всесвітні конференції проти апартеїзму, расизму і колоніалізму.

АПАТРИД (грец. *apatris, idos* — той, що не має батьківщини) — 1) особа, яка не може довести свою належність до громадянства будь-якої держави; 2) фізична особа, що не має якого-небудь громадянства або підданства і не володіє доказами, які могли б установити належність його до якого-небудь громадянства або підданства.

АПАТРИДИЗМ — правовий стан людини, яку жодна держава відповідно до свого законодавства не вважає своїм громадянином.

АПЕЛЯЦІЙНА ПАЛАТА — колегіальний орган установи для розгляду заперечень проти рішень установи щодо набуття прав на об'єкти інтелектуальної власності (*Закон України «Про охорону прав на винаходи та корисні моделі» від 15 грудня 1993 року*).

АПЕЛЯЦІЙНИЙ ЗАГАЛЬНИЙ СУД — апеляційні суди областей, апеляційні суди міст Києва та Севастополя, Апеляційний суд Автономної Республіки Крим, військові апеляційні суди регіонів та апеляційний суд Військово-Морських Сил України, а також Апеляційний суд України (*Закон України «Про судоустрій і статус суддів» від 07 липня 2010 року*).

АПЕЛЯЦІЙНИЙ СПЕЦІАЛІЗОВАНИЙ СУД — апеляційні господарські суди та апеляційні адміністративні суди, які утворюються в апеляційних округах відповідно до Указу Президента України (*Закон України «Про судоустрій і статус суддів» від 07 липня 2010 року*).

АПЕЛЯЦІЙНИЙ СУД — орган судової системи судів загальної юрисдикції, який є судом вищого рівня для місцевих судів і нижчого стосовно Верховного Суду. В Україні діють загальні та спеціалізовані апеляційні суди, які розглядають справи в апеляційному порядку відповідно до процесуального закону, по першій інстанції, що віднесені до їх підсудності законом, ведуть та аналізують судову статистику, вивчають і узагальнюють судову практику тощо.

АПЕЛЯЦІЙНІ ГОСПОДАРСЬКІ СУДИ — система господарських судів України, які утворюються Президентом України за поданням Голови Вищого господарського суду України з обов'язковим визначенням території, на яку поширюються їх повноваження, та їх місцезнаходження. Суди переглядають в апеляційному порядку рішення та ухвали місцевих господарських судів, що включені до території, на яку поширюються їх повноваження; переглядають за нововиявленими обставинами прийняті ними рішення, вивчають та узагальнюють практику тощо. Діють у складі голови, заступників голови та суддів і вирішують справи колегіально. Можуть утворювати судові палати з розгляду окремих категорій господарських справ. В апеляційних господарських судах для вирішення організаційних питань діяльності утворюється президія відповідного апеляційного господарського суду.

АПЕЛЯЦІЙНІ СУДИ — судові інстанції, що переглядають за апеляціями учасників процесу рішення нижчих судів, які ще не набули законної сили.

АПЕЛЯЦІЯ (*лат. **appellatio** — звернення*) — 1) одна з форм оскарження судових рішень у цивільному, адміністративному, кримінальному процесі до суду вищої (апеляційної) інстанції, що має право переглядати справу по суті; 2) звернення до певного авторитету, громадської думки чи посилання на них, пошук вирішальної думки, поглядів з приводу того чи іншого рішення. У політичній діяльності апеляція означає звернення до політичної свідомості, посилання на відомих політичних лідерів, політичні теорії, суспільну думку або оскарження певних рішень та програм шляхом звернення до політичних інституцій; 3) форма оскарження судового рішення, за якої справа розглядається по суті судом другої інстанції за скаргами сторін і в межах викладених у скаргах доказів. Даний термін означає як звернення до апеляційного суду зі скаргою на судові рішення, так і документ (апеляційна скарга, апеляційне подання), в якому викладено зміст скарги. Апеляція є однією з двох основних форм оскарження судових рішень поряд із касацією. Є два різновиди апеляції: звернення до апеляційного суду з метою перегляду рішення суду нижчої інстанції, який розглянув справу; скарга до суду вищої інстанції, в якій мотивовано викладається клопотання про виправлення або скасування помилкового чи несправедливого рішення суду нижчої інстанції. Апеляція застосовується при оскарженні рішень як у кримінальних, так і в цивільних справах. Залежно від особливостей судової системи країни розгляд апеляції може здійснюватися загальними або спеціальними апеляційними судами.

АПРОБАЦІЯ — (*лат. **approbatio** — схвалення, визнання*) — попередня, передексплуатаційна перевірка в дії теоретично обґрунтованих технічних, наукових, фінансово-економічних програм (проектів) та оцінка ефективності їх практичної реалізації.

АРБІТРАЖ (*фр. **arbitrage** — третейський суд*) — 1) спосіб вирішення спорів, що розглядаються відповідними, спеціально уповноваженими на це органами — арбітражними судами тощо; 2) суд, у якому спір вирішується суддею-посередником (арбітром).

АРГУМЕНТАЦІЯ ЮРИДИЧНІ — це процес підбору аргументів та структурування відношень між ними відповідно логічним правилам істинності, що здійснюється в юридичному контексті.

АРБІТРАЖ МІЖНАРОДНИЙ — спосіб мирного вирішення міжнародних спорів через обрання за загальною згодою сторонами в спорі третьої сторони (арбітра), яка, керуючись правом, розглядає справу й виносить рішення, що є обов'язковим. Сторонами є головні суб'єкти міжнародного права: держави та міжнародні організації.

АРБІТРАЖНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ — це лабораторні дослідження, що проводяться на вимогу особи, яка оскаржує результати попереднього лабораторного дослідження.

АРБІТРАЖНИЙ КЕРУЮЧИЙ — фізична особа, призначена господарським судом у встановленому порядку в справі про банкрутство як розпорядник майна, керуючий санацією або ліквідатор з числа осіб, які отримали відповідне свідоцтво і внесені до Єдиного реєстру арбітражних керуючих (розпорядників майна, керуючих санацією, ліквідаторів) України (*Закон України «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом» від 14 травня 1992 року*).

АРЕШТ ОСОБИ (лат. *arrestum* — *судова постанова*) — акт, яким обмежується свобода особи. Застосовують його уповноважені на те органи держави в боротьбі з правопорушеннями. Конституція України (ст. 29), регламентуючи право людини на свободу та особисту недоторканність, вказує, що ніхто не може бути заарештований інакше, як за мотивованим рішенням суду і тільки на підставах та в порядку, встановлених законом. Кожному заарештованому повинно бути невідкладно повідомлено про мотиви арешту, роз'яснено його права та надано можливість з моменту затримання захищати себе особисто, користуватися правовою допомогою захисника.

АРИСТОКРАТІЯ (грец. — влада найкращих, надзвичайних) — 1) форма правління, за якої державна влада належить привілейованій меншості; 2) вищий привілейований стан (група) суспільства, що володіє особливими правами чи можливостями. Існування аристократії як форми правління пов'язане з розвитком рабовласницького та феодалного суспільства, за яких державна влада належала родовій знаті. Аристократичними республіками в античному світі були Спарта, Рим, у часи Середньовіччя Венеція та інші.

АРИСТОКРАТИЧНА РЕСПУБЛІКА — республіка, де формальне право брати участь у виборах вищих органів влади належить лише вищим верствам населення.

АРМІЯ (фр. *armée* — *військо*, від лат. *armare* — *озброювати*) — сукупність збройних сил держави, складовими яких є сухопутні, морські і повітряні війська.

АРХІВ (лат. *archivum*, від грец. *archeion* — *урядова будівля*) — 1) самостійна установа або відділи в установах, організаціях, на підприємствах, що зберігають документи; 2) сукупність писемних, кіно-, фото-, фотодокументів, науково-технічної документації або інших документальних пам'яток, що утворилися в результаті діяльності установ, об'єднань і окремих громадян. Архів як зібрання документальних пам'яток є джерелом наукових досліджень, використовуються для практичних потреб державного управління.

АРХІЯ — організоване і кероване політичною владою суспільство, яке утворило державу. Поняття протилежне поняттю анархія. У політичній теорії за допомогою поняття «архія» визначають якісний етап переходу суспільства від природного до соціально організованого (цивілізованого), в якому виникають такі інститути, як держава, політика, влада, право, уряд тощо.

АСАМБЛЕЯ (фр. *assemblee* — *збори*) — 1) збори; 2) назва якого-небудь колегіального державного органу, органу місцевого самоврядування або органу міжнародної організації.

АСАМБЛЕЯ ЄВРОПЕЙСЬКИХ РЕГІОНІВ (АЄР) — об'єднання близько 300 регіонів з усієї Європи, включно з країнами СНД, яке тісно співпрацює з Радою Європи та інституціями Європейського Союзу і підтримує постійні зв'язки з іншими міжрегіональними асоціаціями. Організована в 1985 р. під назвою Рада регіонів Європи. У Статуті АЄР головна її мета визначається як «політичний голос регіонів Європи». Складовою її діяльності є програми міжрегіонального співробітництва. Серед завдань АЄР — сприяння регіоналізації в Європі

та підтримка принципів субсидіарності та комплементаризму між місцевим, регіональним, національним і наднаціональним (загальноєвропейським) рівнями.

АСАМБЛЕЯ КОНСТИТУЦІЙНА (фр. *assemblee* — збори; лат. *constitutio* — устпій, установлення) — одна з організаційних форм розробки і прийняття конституції держави. Діє як тимчасовий орган. Члени асамблеї конституційної обираються чи призначаються за спеціально встановленим порядком.

АСИМІЛЯЦІЯ (лат. *assimilatio* — уподібнення) — 1) злиття одного народу (етносу) з іншим, як правило, чисельнішим, шляхом засвоєння культури останнього; 2) «поглинання» одного етносу іншим, сприйняття першим етнокультурних особливостей другого.

АСОЦІАЦІЯ (лат. *associatio* — з'єднання, зв'язок) — добровільне договірне об'єднання (союз, співдружність, спілка) держав, організацій, підприємств, інших юридичних чи фізичних осіб для спільної політичної, господарської, наукової, культурної та іншої діяльності. Асоціації місцевого самоврядування сприяють його розвитку. Це, зокрема, Асоціація міст України, Українська асоціація місцевих та регіональних влад, Асоціація демократичного розвитку і самоврядування України, Ліга історичних міст України та інші. Для підтримки місцевого самоврядування на державному рівні створюються різні установи (Фонд сприяння місцевому самоврядуванню в Україні), в апараті виконавчої та законодавчої влади діють різноманітні структури.

АСОЦІАЦІЯ ДЕМОКРАТИЧНОГО РОЗВИТКУ І САМОВРЯДУВАННЯ УКРАЇНИ — незалежна, неурядова, неприбуткова громадська організація, зорієнтована на підтримку місцевого самоврядування як однієї з головних засад побудови громадянського суспільства в Україні, зміцнення її державності та демократичних основ. Створена після перших в історії України демократичних виборів на нарадах представників місцевих рад у Дніпродзержинську (17 серпня 1990 року) та Житомирі (22 вересня 1990 року) під назвою «Асоціація демократичних рад і демократичних блоків у рада».

АСОЦІАЦІЯ ЄВРОПЕЙСЬКИХ РЕГІОНІВ — об'єднання адміністративно-територіальних утворень з країн Європи. Основні напрями діяльності: обмін досвідом управління і господарювання, лобювання інтересів регіонів у національних і міжнародних організаціях. Виникла у 1998 році. У 2000 р. нараховувала 296 членів з 23 країн Європи. Існують також дрібніші міжнародні асоціації, створені для вирішення конкретних регіональних проблем. Прикладами таких асоціацій можуть бути: а) Конференція периферійних приморських регіонів (*The Conference of Peripheral Maritime Regions*). Створена в 1973 році, налічує понад 100 членів. Виконує дві основні функції: виступає за перенесення економічної активності з центральних до периферійних і приморських територій, а також сприяє спільним ініціативам, що базуються на використанні ресурсів приморських територій; б) робоча група традиційних індустріальних регіонів (*The Working Group of Traditional Industrial Regions*). Створена в 1984 році, об'єднує близько 20 регіонів Європи. Є класичним прикладом об'єднання за спільними інтересами. Основною її метою є обмін досвідом та зміцнення зв'язків між індустріальними регіонами, лобювання внесення до нових пріоритетів структурних фондів фінансування регіонів з падінням виробництва

промислової продукції; в) «Чотири двигуни Європи» (*Four Motors of Europe*). Створена в 1988 році, об'єднує німецьку землю Баден-Вюртемберг, іспанську Каталонію, італійську Ломбардію і французький регіон Рон-Альпи. Основні напрями співпраці: розвиток транспортної інфраструктури та комунікацій, співпраця в галузі нових технологій, освіти і науки. У 1995 році підписано документ про спільну європейську стратегію «Чотирьох двигунів Європи».

АСОЦІАЦІЯ МІСТ УКРАЇНИ — всеукраїнська недержавна організація голів міст країни, метою якої є розвиток та утвердження в державі правових засад місцевого самоврядування. Створена в червні 1992 року. До організаційної структури Асоціації міст України належать: секції (великих міст; середніх та малих міст; з питань освіти, охорони здоров'я, культури та мистецтва, житлово-комунального господарства, екологічної політики та природо-користування, молодіжної політики), спілки (історичних міст, секретарів місцевих рад), координаційна рада з питань комп'ютеризації. Основні напрями діяльності: участь у формуванні правової бази місцевого самоврядування; взаємодія з органами державної влади; підтримка міських програм та програм муніципального підприємства; захист інтересів муніципальних працівників; підготовка та підвищення кваліфікації кадрів; міжнародне співробітництво.

АСОЦІАЦІЯ МІСЦЕВИХ ОРГАНІВ ВЛАДИ — об'єднання представників місцевої влади, які діють як консультанти на національному та регіональному рівнях.

АСОЦІАЦІЯ СІЛЬСЬКИХ, СЕЛИЩНИХ ТА МІСЬКИХ РАД УКРАЇНИ — всеукраїнське недержавне об'єднання найбільшої за чисельністю в Україні ланки органів місцевого самоврядування — сільських, селищних та міських голів. Утворена 26 грудня 1996 р. в Києві.

АСОЦІАЦІЯ УКРАЇНСЬКИХ ПРАВНИКІВ (АУП) — громадська самоврядна організація. Заснована в 1991 році з метою сприяння розбудові в Україні суверенної правової держави. Основні статутні завдання АУП: відродження української школи права, участь у проведенні наукових досліджень і розробок з проблем права, внесення законодавчих пропозицій, аналіз та експертиза чинного законодавства і законопроектів, поширення правничих знань серед населення для досягнення всебічної юридичної поінформованості суспільства та виховання високої правової свідомості громадян тощо.

АСОЦІЙОВАНА ОСОБА — чоловік або дружина, прямі родичі цієї особи (батько, мати, діти, рідні брати та сестри, дід, баба, онуки) (*Закон України «Про банки і банківську діяльність» від 07 грудня 2000 року*), (*Закон України Про «Цінні папери та фондовий ринок» від 23 лютого 2006 року*).

АСОЦІЙОВАНЕ ЧЛЕНСТВО (*лат. associatio — зв'язок, з'єднання*) — неповне (часткове) членство держави, громадської організації, особи чи соціальної групи в певному об'єднанні. Відзначається обмеженням (порівняно з повним) членством, колом прав і можливостей або й взагалі статусом спостерігача. Асоційоване членство використовується як компроміс, коли хтось із суб'єктів політичної, громадської та іншої діяльності

не погоджується визнавати й дотримуватись зобов'язань, умов та вимог, передбачених угодою або статутом, але схильний брати участь в окремих програмах, діях тощо.

АСОЦІЙОВАНІ З ЄС КРАЇНИ — держави, що уклали з Європейським Союзом договір про асоціацію. На сьогодні договори про асоціацію з ЄС укладені з такими країнами, як: Албанія (2006), Алжир (2005), Андорра (1991), Болгарія (1995), Чилі (2003), Хорватія (2005), Єгипет (2004), Фарерські острови (1997), Ізраїль (2000), Йорданія (2002), Ліван (2006), Македонія (2004), Мексика (2000), Марокко (2000), Палестинська автономія (1997), Румунія (1995), Сан-Маріно (2002), ПАР (2000), Туніс (1998), Туреччина (1963). З північно-балканськими країнами (крім Болгарії та Румунії) договори про асоціацію були укладені в рамках «Процесу асоціації та стабілізації». Швейцарія уклала з ЄС договір про створення зони вільної торгівлі. Статусом асоціації користувалися також країни Центральної Європи, що були прийняті до ЄС у 2004 р.

АСОЦІЙОВАНИЙ ЧЛЕН КООПЕРАТИВУ — це фізична чи юридична особа, що зробила пайовий внесок і користується правом дорадчого голосу в кооперативі.

АТАВІЗМ (фр. *atavism*, від лат. *atavus* — предок) — поява в людини фізіологічних ознак або рис характеру та особливостей поведінки, властивих її далеким предкам. Вияви атавізму, як засвідчує юридична практика, досить часто мають асоціальний характер і призводять до протиправних дій та вчинків (людоїдства, згвалтування та інших подібних злочинів).

АТАШЕ (фр. *attaché* — прикріплений, прив'язаний) — дипломат-початківець, молодший дипломатичний ранг або найнижча дипломатична посада (за винятком військового аташе, який, навпаки, є одним із старших дипломатичних агентів). Усі категорії аташе (військові, спеціальні, прес-аташе та інші) є членами дипломатичного корпусу в країні перебування, тому мають загальновизнаний міжнародно-правовий статус, однакові дипломатичні привілеї та імунітети.

АТЕСТАТ (лат. *attestatio* — свідчення, підтвердження) — 1) документ, що видається учням, які успішно закінчили середній загальноосвітній навчально-виховний заклад (школу, гімназію, ліцей, школу-інтернат, вечірню чи заочну школу) або склали екзамени за курс повної загальної середньої освіти екстерном; 2) офіційний документ, що посвідчує вчене звання (професора, доцента, старшого наукового співробітника); 3) документ (посвідчення) у Збройних Силах України на отримання матеріального або грошового забезпечення (речовий атестат, грошовий атестат, продовольчий атестат тощо), що видається у встановленій формі військовослужбовцеві (або групі військовослужбовців) при переведенні його (їх) по службі чи відрядженні, а також військовій частині (з'єднанню) при вибутті її в інші з'єднання (об'єднання); 4) документ (грошовий атестат) на сім'ю військовослужбовця, який дає їй право отримувати частину його грошового забезпечення через військкомат за місцем проживання.

АТЕСТАЦІЙНА КОМІСІЯ — спеціальна комісія, що створюється для перевірки та оцінки кваліфікації працівника на відповідність його займаній посаді або роботі, яку він

виконує. Комісія вивчає фахові якості спеціаліста, обсяг його знань і досвіду, необхідних для виконання службових, трудових функцій.

АТЕСТАЦІЙНО-ДИСЦИПЛІНАРНІ КОМІСІЇ СУДДІВ — комісії, метою яких є визначення рівня професійної підготовки суддів та розгляд питань їх дисциплінарної відповідальності.

АТЕСТАЦІЯ — 1) сукупність дій щодо визначення кваліфікації кандидата і встановлення допуску до виконання конкретного виду робіт; 2) сукупність дій, метою яких є перевірка теоретичних, технологічних і практичних знань та навичок фахівця щодо конкретного методу контролю, складання протоколу за результатами перевірки й оформлення кваліфікаційного посвідчення.

АТЕСТАЦІЯ ДЕРЖАВНИХ СЛУЖБОВЦІВ — перевірка та оцінка ділової кваліфікації державних службовців на предмет відповідності займаній ними посаді.

АТЛАНТИЗМ — термін, співзвучний за суттю терміну «таласократія» (**Sea Power**) — геополітична теорія західної цивілізації, що ґрунтується на ліберально-демократичних цінностях правового громадянського суспільства.

АТОРНЕЙ (англ. *attorney* — *повірений, адвокат, представник*) — офіційна особа, яка, перебуваючи на державній службі, представляє певні юридичні інтереси (або захищає їх) згідно зі своїми функціональними обов'язками. Така категорія юридичних працівників передбачена в англосаксонській системі права (Великобританія, Канада, США та інші) і не знає аналогів в інших правових системах. Найвищою серед цих працівників є посада генерального аторнею, яка в США і Канаді, наприклад, об'єднана з посадою міністра юстиції.

АТОРНЕЙ-ГЕНЕРАЛ (англ. *Attorney General*) — одна з найвищих посадових осіб в юстиції США, Канади, Англії, Бразилії, Венесуели та деяких інших країн. Уряді держав аторней-генерал є одночасно й міністром юстиції (США, Канада). Здійснює нагляд за виконанням законів, головний радник уряду з питань відповідності урядових актів чинному законодавству й консультант щодо законодавчих ініціатив. Посада аторней-генерала запроваджена і в окремих штатах США. В Англії аторней-генерал — член кабінету міністрів.

АТРИБУТИ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА — обов'язкові ознаки, риси громадянського суспільства, що стверджують його роль як опори демократії та вияву свободи.

АУДІОВІЗУАЛЬНИЙ ЗАСІБ МАСОВОЇ ІНФОРМАЦІЇ — це організація, яка надає для масового приймання споживачами аудіовізуальну інформацію, передану у вигляді електричних сигналів і прийняту за допомогою побутових електронних пристроїв (*Закон України «Про телебачення та радіомовлення» від 21 грудня 1993 року*).

АУДИТ — 1) це перевірка публічної бухгалтерської звітності, обліку, первинних документів та іншої інформації щодо фінансово-господарської діяльності суб'єктів

господарювання з метою визначення достовірності їх звітності, обліку, його повноти і відповідності законодавству та встановленим нормативам (*Господарський кодекс від 16 січня 2003 року*); 2) перевірка бухгалтерської звітності, обліку, первинних документів та іншої інформації щодо фінансово-господарської діяльності суб'єктів господарювання з метою визначення достовірності їх звітності, обліку, його повноти і відповідності чинному законодавству та встановленим нормативам; 3) перевірка фінансово-господарської та комерційної (в тому числі зовнішньоекономічної) діяльності, яка проводиться за плату спеціалізованими госпрозрахунковими організаціями на договірних засадах і результати якої можуть використовуватися, зокрема з метою оподаткування.

АУДИТОР (англ. *auditor* — *ревизор, слухач, учень; слідчий*) — особа, яка за зверненням компанії перевіряє стан її фінансово-господарської діяльності та надає консультативні послуги.

АУДИТОРСЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ — 1) організаційне і методичне забезпечення аудиту, практичне виконання аудиторських перевірок та надання інших аудиторських послуг. Аудиторська діяльність визначається законодавством як діяльність громадян та організацій, предметом якої є здійснення аудиту, організаційне й методичне його забезпечення та надання інших аудиторських послуг (*Господарський кодекс України від 16 січня 2003 року*); 2) підприємницька діяльність, яка включає організаційне і методичне забезпечення аудиту, практичне виконання аудиторських перевірок (аудит) та надання інших аудиторських послуг, зокрема, експертиз, консультацій із питань бухгалтерського обліку, звітності, оподаткування, аналізу фінансово-господарської діяльності та інших видів економічно-правового забезпечення підприємницької діяльності фізичних та юридичних осіб (*Закон України «Про аудиторську діяльність» від 22 квітня 1993 року*). Організаційне і методичне забезпечення аудиторської діяльності як виду незалежного фінансового контролю в Україні здійснює Аудиторська палата України.

АУДИТОРСЬКА ПАЛАТА УКРАЇНИ — самоврядний орган, що здійснює сертифікацію суб'єктів, які мають намір займатися аудиторською діяльністю, затверджує програми підготовки аудиторів, норми і стандарти аудиту, веде облік аудиторських організацій та аудиторів (*Господарський кодекс від 16 січня 2003 року*).

АУДИТ У ДЕРЖАВНОМУ УПРАВЛІННІ — перевірка, переважно фінансово-господарська або адміністративна, стану контрольної діяльності будь-якої організації кваліфікованими спеціалістами — аудиторами.

АУКЦІОН (ПУБЛІЧНІ ТОРГИ) — це публічний спосіб продажу активів з метою отримання максимальної виручки від продажу активів у визначений час і в установленому місці (*Податковий кодекс України від 02 грудня 2010 року*).

АФЛІЙОВАНА ОСОБА БАНКУ — будь-яка юридична особа, в якій банк має істотну участь або яка має істотну участь у банку (*Закон України «Про банки і банківську діяльність» від 07 грудня 2000 року*).

АЯТОЛА (*араб. буквально — «знамення Аллаха»*) — найвищий титул шиїтського моджахеда. Авторитет серед шиїтів безперечний, а його благочинна поведінка вважається святою. Фетви — настанови — є обов’язковими і не обговорюються.

АФІЛІЙОВАНІ ОДНА ЩОДО ІНШОЇ ОСОБИ — це юридичні особи, за умови, що одна з них здійснює контроль над іншою чи обидві перебувають під контролем третьої особи; члени сім’ї фізичної особи — чоловік, а також батьки, опікуни, брати, сестри, діти та їхні чоловіки. (*Закон України «Про акціонерні товариства від 17 вересня 2008 року»*).

Б

«БАТЬКИ-ЗАСНОВНИКИ» США — делегати конвенту у Філадельфії (травень — вересень 1787 р.), який ухвалив конституцію США. Найвідоміші з-поміж них — Дж. Вашингтон, А. Гамільтон, Б. Франклін та інші. Їхні ідеї суттєво вплинули на становлення Сполучених Штатів Америки.

БАГАТОДІТНА СІМ'Я — сім'я, в якій подружжя (чоловік та жінка) перебуває у зареєстрованому шлюбі, разом проживає та виховує трьох і більше дітей, у тому числі кожного з подружжя, або один батько (одна мати), який (яка) проживає разом з трьома і більше дітьми та самостійно їх виховує. До складу багатодітної сім'ї входять також діти, які навчаються за денною формою навчання у загальноосвітніх, професійно-технічних та вищих навчальних закладах, — до закінчення навчальних закладів, але не довше ніж до досягнення ними 23 років (*Закон України «Про охорону дитинства» від 26 квітня 2001 року*).

БАГАТОПАРТІЙНА СИСТЕМА — 1) партійна система, що характеризується наявністю в країні кількох політичних партій, які реально впливають на здійснення державної влади; 2) цілісне утворення, що формується всередині політичної системи суспільства на основі усталених зв'язків між політичними партіями, які різняться між собою програмними настановами, тактикою, внутрішньою структурою. Історично склалися три типи багатопартійної системи: а) біпартизм — система, в якій визначальну роль відіграють дві основні політичні партії, які, перемагаючи на виборах, по черзі приходять до влади; б) система «двох з половиною партій», коли жодна з двох найбільших партій не може отримати більшості в парламенті й одна з них утворює коаліцію з третьою для формування уряду (типова для сучасної Німеччини); в) поліпартизм — три і більше партій з приблизно однаковим за кількістю електоратом, жодна з яких не здатна на тривалий час отримувати підтримку більшості в парламенті й змушена формувати урядові коаліції (такі системи існують в Італії, Франції, Бельгії, Нідерландах та інших країнах). Різновидом поліпартизму є мультипартизм. Виникнення і функціонування того чи іншого типу багатопартійної системи безпосередньо пов'язане з існуючою в державі виборчою системою.

БАГАТОПАРТІЙНІСТЬ — один із основних принципів демократичної організації політичного життя, який полягає в забезпеченні умов для функціонування в країні багатьох політичних партій.

БАГАТОРІВНЕВЕ ВРЯДУВАННЯ (*MultiLevelGovernance*) — новий підхід у теорії європейської інтеграції, що виник у 1990 р., який розглядає інтеграцію як процес неієрархічного мережевого управління у ЄС, що характеризується широким залученням урядів держав-членів, регіональних та місцевих органів влади, експертів та інших неурядових гравців до процесів прийняття рішень та вироблення політики. Концепція багаторівневого врядування й мережевий аналіз не пропонують тієї кількості теоретичних перспектив, які можуть представити інші теорії інтеграції. Вона не дає пояснень фактів стосовно мети європейських політик, їй також бракує прогностичної перспективи. Проте цей підхід заслуговує на особливу увагу в контексті пояснення реального функціонування складної системи Європейського Союзу, яка останнім часом характеризується очевидною еволюцією механізму ухвалення рішень, за якої багаторівневе врядування стає характерною рисою сучасного процесу вироблення політик як на національному, так і на міждержавному рівні.

БАГАТОФУНКЦІОНАЛЬНІ МІСТА — міста, в яких одночасно концентрується багато галузей господарства і видів діяльності: промисловість, будівництво, транспорт, торгівля, фінанси, заклади освіти, охорони здоров'я, культури, науки, управління тощо.

БАЗА НОРМАТИВНО-ПРАВОВА — впорядкована сукупність нормативно-правових актів, призначених для правового регулювання певної галузі державного управління або сфери суспільної діяльності. Являє собою зведення законів та інших нормативно-правових актів, які використовуються для аналітичної і практичної діяльності. Основним елементом нормативно-правової бази є нормативно-правовий акт, який являє собою письмовий документ, що приймається уповноваженим на це суб'єктом державно-владних повноважень у визначеній формі за встановленою процедурою, регулює суспільні відносини й містить норми права.

БАЗОВІ ПОЛОЖЕННЯ НАУКИ УПРАВЛІННЯ — низка наукових положень, необхідність врахування яких у сучасній управлінській діяльності, зокрема в процесі формування управлінських рішень, фактично є аксіомою. Вони складають основу управлінського мислення. Серед них такі: органічне поєднання і застосування системного та ситуаційного підходів; розгляд соціальних систем як сукупності суб'єкта та об'єкта управління, а управління в них як неперервного процесу, управлінські цикли якого складаються із стандартного набору певних функцій управління; надання управлінню соціальними системами, насамперед державному управлінню, характеру стратегічного, що враховує актуальні проблеми світового розвитку та реалізується через певні політики; розвиток управлінських технологій шляхом типізації найбільш характерних процедур і операцій; необхідність дотримання та удосконалення управлінської культури.

БАЗОВІ ПРИНЦИПИ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ — вихідні, найбільш загальні постулати, дотримання яких забезпечує наукову обґрунтованість діяльності у сфері державного управління.

БАЗОВІ ЦІННОСТІ ДЕМОКРАТИЧНОГО СУСПІЛЬСТВА — явища, процеси, норми життя, утвердження і розвиток яких мають найбільше значення для демократичного

суспільства. Серед найважливіших з них — державність, добробут населення, національна безпека, відданість загальнолюдським цінностям, ідеалам свободи, відповідальність перед собою, своєю сім'єю та суспільством, послідовне утвердження демократичних засад розвитку суспільства, побудови правової держави, становлення громадянського суспільства.

БАКАЛАВР (лат. *baccalaureus* — *абітурієнт*) — це освітній ступінь, що здобувається на першому рівні вищої освіти та присуджується вищим навчальним закладом у результаті успішного виконання здобувачем вищої освіти освітньо-професійної програми, обсяг якої становить 180-240 кредитів ЄКТС. Обсяг освітньо-професійної програми для здобуття ступеня бакалавра на основі ступеня молодшого бакалавра визначається вищим навчальним закладом.

БАЛОТУВАННЯ (італ. *ballottare* — *обирати кулями для голосування, від ball tta* — *куля*) — 1) голосування підняттям руки або опусканням до урни бюлетенів під час обрання тієї чи іншої особи; 2) висування своєї кандидатури на виборах, виступ претендентом на будь-яку посаду.

БАНДИТИЗМ — організація озброєних груп з метою нападу на державні, громадські установи, підприємства чи на окремих осіб, а також участь у такій банді або у вчинюваному нею нападі.

БАНК З ІНОЗЕМНИМ КАПІТАЛОМ — банк, у якому частка капіталу, що належить хоча б одному іноземному інвестору, становить не менше 10 відсотків.

БАНК — юридична особа, яка має виключне право на підставі ліцензії Національного банку України здійснювати в сукупності такі операції: залучення у вклади грошових коштів фізичних і юридичних осіб та розміщення зазначених коштів від свого імені, на власних умовах та на власний ризик, відкриття і ведення банківських рахунків фізичних та юридичних осіб.

БАНКІВСЬКА ГАРАНТІЯ — письмове підтвердження (гарантійний лист) банку, іншої кредитної установи, страхової організації (банківська гарантія) про задоволення вимог управленої сторони в розмірі повної грошової суми, зазначеної в письмовому підтвердженні, якщо третя особа (зобов'язана сторона) не виконає вказане в ньому певне зобов'язання, або настануть інші умови, передбачені у відповідному підтвердженні.

БАНКІВСЬКА ГРУПА — група юридичних осіб, які мають спільного контролера.

БАНКІВСЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ — залучення у вклади грошових коштів фізичних і юридичних осіб та розміщення зазначених коштів від свого імені, на власних умовах та на власний ризик, відкриття і ведення банківських рахунків фізичних та юридичних осіб.

БАНКІВСЬКА ЛІЦЕНЗІЯ — документ, який видається Національним банком України в порядку і на умовах, визначених у цьому Законі, на підставі якого банки та філії іноземних банків мають право здійснювати банківську діяльність.

БАНКІВСЬКА ХОЛДИНГОВА КОМПАНІЯ — фінансова холдингова компанія, в якій переважною діяльністю фінансових установ, що є її дочірніми та асоційованими компаніями, є банківська діяльність.

БАНКІВСЬКЕ РЕГУЛЮВАННЯ — одна з функцій Національного банку України, яка полягає у створенні системи норм, що регулюють діяльність банків, визначають загальні принципи банківської діяльності, порядок здійснення банківського нагляду, відповідальності за порушення банківського законодавства (*Закон України «Про Національний банк України» від 20 травня 1999 року*).

БАНКІВСЬКИЙ КРЕДИТ — будь-яке зобов'язання банку надати певну суму грошей, будь-яка гарантія, будь-яке зобов'язання придбати право вимоги боргу, будь-яке продовження строку погашення боргу, яке надано в обмін на зобов'язання боржника щодо повернення заборгованої суми, а також зобов'язання на сплату процентів та інших зборів з такої суми.

БАНКІВСЬКИЙ НАГЛЯД — система контролю та активних впорядкованих дій Національного банку України, спрямованих на забезпечення дотримання банками та іншими особами, стосовно яких Національний банк України здійснює наглядову діяльність, законодавства України і встановлених нормативів, з метою забезпечення стабільності банківської системи та захисту інтересів вкладників та кредиторів банку (*Закон України «Про Національний банк України» від 20 травня 1999 року*).

БАНКІВСЬКИЙ ПЛАТІЖНИЙ ІНСТРУМЕНТ — засіб, що містить реквізити, які ідентифікують його емітента, платіжну систему, в якій він використовується, та, як правило, держателя цього банківського платіжного інструмента. За допомогою банківських платіжних інструментів формуються відповідні документи за операціями, що здійснені з використанням банківських платіжних інструментів, на підставі яких проводиться переказ грошей або надаються інші послуги держателям банківських платіжних інструментів.

БАНКІВСЬКІ РАХУНКИ — рахунки, на яких обліковуються власні кошти, вимоги, зобов'язання банку стосовно його клієнтового контрагентів та які дають можливість здійснювати переказ коштів за допомогою банківських платіжних інструментів.

БАРИСТЕР (*англ. barrister*) — у Великобританії адвокат вищого рангу (порівняно з соліситором), який має право виступати у всіх судах, включно і в найвищих. Звання баристера присвоюється особам, які мають юридичну освіту і є членами однієї з адвокатських корпорацій. Поділяються на юніорів (молодших) та королівських радників або «шовкових» (оскільки мають з'являтися в суді в шовкових мантіях і рукавичках). Баристер — адвокат, що бере на себе захист інтересів клієнта в суді. До цього він не знає ні справи, ні особи, яку захищає. Отримавши матеріали від соліситора, баристер їх вивчає, вносить потрібні доповнення і виступає з аргументованим спростуванням обвинувачення перед присяжними. Баристер не має права відмовити в захисті жодному з клієнтів. Перевага надається не гонорарові чи юридичному інтересу, а тяжкості злочину, в якому звинувачується

конкретна особа. Жоден баристер не відмовиться вести справу будь-якого громадянина, якщо для цього немає поважних причин (наприклад, зайнятий іншим підзахисним).

БАТЬКИ — батько та мати особи, записані органами реєстрації актів цивільного стану в книзі народжень і свідоцтві про народження дитини.

БАТЬКІВСТВО — соціально-правовий стан чоловіка, зареєстрованого батьком дитини. Батьківство юридично засвідчується в органах реєстрації актів цивільного стану записом про народження. Якщо дитина народилася від осіб, що перебувають у шлюбі, а також протягом 10 місяців після припинення шлюбу або визнання його недійсним, батьком дитини визнається чоловік (колишній чоловік) матері, якщо не доведено інше. Батьківство особи, яка не перебуває у шлюбі з матір'ю дитини, встановлюється поданням до органів реєстрації актів цивільного стану спільної заяви матері та батька дитини. Батьківство може бути встановлено за заявою чоловіка, який вважає себе батьком дитини, якщо мати цієї дитини померла, оголошена померлою, визнана недієздатною, безвісно відсутньою, позбавлена батьківських прав або не проживає з нею не менше як шість місяців і не проявляє до неї материнської турботи та піклування. Якщо такі заяви не подаються, батьківство встановлюється в судовому порядку за заявою одного з батьків, опікуна, піклувальника дитини чи особи, на утриманні якої перебуває дитина, або за заявою самої дитини, що досягла повноліття. У разі штучного запліднення дружини, проведеного за письмовою згодою її чоловіка, він записується батьком дитини, яка народжена його дружиною. У разі імплантації в організм іншої жінки зародка, зачатого подружжям, батьками дитини є подружжя. Якщо зародок, зачатий чоловіком, який перебуває у шлюбі, та іншою жінкою, імплантовано в організм його дружини, дитина вважається такою, що походить від подружжя.

БАТЬКІВСЬКІ ПРАВА І ОBOB'ЯЗКИ — особисті й майнові права й обов'язки, які надає закон батькам (батькові й матері) для забезпечення належного виховання і матеріального утримання дітей, а також захисту їх прав і обов'язків.

БЕЗВІСНА ВІДСУТНІСТЬ — установлений судом факт тривалої відсутності громадянина на місці його постійного проживання. Визнання особи безвісно відсутньою здійснюється на підставі заяви зацікавлених осіб, якщо протягом одного року немає відомостей про місце перебування громадянина.

БЕЗГРОМАДЯНСТВО — правовий стан особи, яка не має громадянства жодної держави. Таких осіб називають апатридами. Безгромадянство виникає внаслідок виходу з громадянства чи втрати громадянства певної держави, колізій або прогалин у законодавстві про громадянство різних держав та деяких інших причин.

БЕЗДІЯЛЬНІСТЬ — злочинна, суспільно-небезпечна, усвідомлена, вольова, пасивна поведінка особи, тобто невиконання особою покладеного на неї обов'язку діяти певним чином під загрозою кримінальної відповідальності.

БЕЗДІЯЛЬНІСТЬ ВЛАДИ — безпідставне повне або часткове ухилення від здійснення передбачених конституцією та іншими законами функцій і повноважень влади;

несвоєчасне, несумлінне, некваліфіковане чи інше неналежне їх виконання органами законодавчої, виконавчої або судової влади, органами місцевого самоврядування.

БЕЗДІЯЛЬНІСТЬ ПОСАДОВОЇ ОСОБИ — невиконання, невжиття заходів щодо забезпечення виконання правил іншими особами, ухилення від виконання посадових обов'язків, які регламентовані довідником типових професійно-кваліфікаційних характеристик посад, посадовими інструкціями, правилами внутрішнього трудового розпорядку. Бездіяльність посадової особи створює підстави для притягнення до юридичної відповідальності (адміністративної, дисциплінарної, кримінальної, цивільної), яка стимулює правомірну поведінку і передбачає застосування до службовців установ та організацій певних санкцій з негативними наслідками (адміністративні стягнення, відшкодування збитків, позбавлення волі, штраф), що забезпечуються у примусовому порядку державою.

БЕЗДОМНА ОСОБА — особа, яка перебуває в соціальному становищі бездомності. До бездомних осіб належать безпритульні особи та особи, які мають притулок (*Закон України «Про основи соціального захисту бездомних громадян і безпритульних дітей» від 02 червня 2005 року*).

БЕЗДОМНІСТЬ — соціальне становище людини, зумовлене відсутністю в неї будь-якого житла, призначеного та придатного для проживання (*Закон України «Про основи соціального захисту бездомних громадян і безпритульних дітей» від 02 червня 2005 року*).

БЕЗПЕКА АВІАЦІЙНА — система організаційно-правових, економічних, технічних та інших заходів, спрямованих на створення безпечних і комфортних умов для учасників повітряного руху.

БЕЗПЕКА ВОЄННА — один із основних компонентів національної безпеки, що характеризує зовнішній аспект національної безпеки держави, забезпечувати яку покликані її збройні сили.

БЕЗПЕКА ДЕМОГРАФІЧНА — один із найважливіших напрямів економічної безпеки (наявність трудових ресурсів, їх склад і можливості, які сили і засоби необхідно використовувати, щоб створити в державі необхідну демографічну ситуацію, як забезпечити економічну безпеку жителів країни і попередити демографічну експансію цієї країни іншими народами).

БЕЗПЕКА ДЕРЖАВНА — складна багатоаспектна категорія, яку, за загальним правилом, розуміють як стан захищеності державного і суспільного ладу, державної незалежності (державного суверенітету), територіальної цілісності, військового (оборонного), економічного, науково-технічного потенціалу, інформаційної сфери та державної таємниці України, забезпечення яких здійснюється системою державних органів та військових формувань за участю громадських організацій, громадян та інших суб'єктів.

БЕЗПЕКА ДОРОЖНЬОГО РУХУ — система організаційно-правових, економічних, технічних та інших заходів, спрямованих на створення безпечних і комфортних умов для

учасників дорожнього руху. У нашій країні відносини у сфері безпеки дорожнього руху регулюються Законом України «Про дорожній рух» від 30 червня 1993 року, Правилами дорожнього руху та іншими нормативними актами.

БЕЗПЕКА ЕКОЛОГІЧНА (грец. *oikos* — дом, батьківщина, *logos* — поняття, вчення) — такий стан навколишнього природного середовища, при якому забезпечується попередження погіршення екологічного становища та виникнення небезпеки для здоров'я людей; 1) спроможність держави створювати необхідні матеріальні передумови для всебічного розвитку суспільства, виступати самостійним і рівноправним суб'єктом системи мікроекономічних зв'язків; 2) стан національної економіки й кредитно-фінансової системи, який дає можливість: а) гарантувати економічний розвиток держави на підставі досягнень науково-технічного прогресу; б) зберігати або швидко оновлювати виробництво в умовах припинення зовнішніх поставок або надзвичайної ситуації внутрішнього характеру; в) забезпечувати стійке функціонування своєї кредитно-грошової системи і задоволення потреб суспільства за несприятливих внутрішніх і зовнішніх умов. Складова частина національної безпеки, її фундамент і матеріальна основа. Об'єктом виступає як економічна система узятя в цілому, так і її складові елементи: природні багатства, виробничі й невиробничі фонди, нерухомість, фінансові ресурси, людські ресурси, господарські структури, сім'я, особа. Розрізняють: 1) екологічну безпеку держави — такий стан економіки та інститутів влади, за якого забезпечується гарантований захист національних інтересів, гармонійний, соціально орієнтований розвиток країни в цілому, достатній економічний та оборонний потенціал навіть за найнесприятливіших варіантів розвитку внутрішніх та зовнішніх процесів; 2) безпеку підприємства — захищеність технологічних, фінансових, кадрових та інших ресурсів підприємства.

БЕЗПЕКА ЕКОНОМІЧНА — стан економіки, при якому забезпечується досить високе й стійке економічне зростання; ефективне задоволення економічних потреб; контроль держави за рухом і використанням національних ресурсів; захист економічних інтересів країни на національному й міжнародному рівнях. Складова частина національної безпеки, її фундамент і матеріальна основа. Об'єктом виступає як економічна система узятя в цілому, так і її складові елементи: природні багатства, виробничі й невиробничі фонди, нерухомість, фінансові ресурси, людські ресурси, господарські структури, сім'я, особа. Розрізняють безпеку економічну: 1) держави — такий стан економіки та інститутів влади, за якого забезпечується гарантований захист національних інтересів, гармонійний, соціально орієнтований розвиток країни в цілому, достатній економічний та оборонний потенціал навіть за найнесприятливіших варіантів розвитку внутрішніх та зовнішніх процесів; 2) підприємства — захищеність технологічних, фінансових, кадрових та ін. ресурсів підприємства.

БЕЗПЕКА ЕНЕРГЕТИЧНА — 1) один із основних напрямів збереження економічної безпеки держави, різновид ресурсної безпеки. Стан електроенергетики, який гарантує технічно та економічно безпечно задоволення поточних і перспективних потреб споживачів енергії та охорону навколишнього природного середовища (*Закон України «Про електроенергетику» від 16 жовтня 1997 року*); 2) здатність держави в особі її органів управління забезпечити кінцевих споживачів енергією в необхідному обсязі та належної якості

у звичайних умовах, а також під час дії дестабілізуючих факторів (надзвичайних ситуацій) внутрішнього чи зовнішнього характеру в межах гарантованого покриття мінімального обсягу найважливіших потреб країни, окремих її районів, міст, селищ чи об'єктів у паливно-енергетичних ресурсах. Конкретним виміром забезпечення енергетичної безпеки, прийнятим за стандарт у західних країнах, є створення тримісячного стратегічного резерву нафти та нафтопродуктів.

БЕЗПЕКА ЕТНОПОЛІТИЧНА — ступінь (рівень) стабільності системи взаємовідносин між представниками різних етнічних спільностей, етнічними групами та державою, за якого узгоджуються і реалізуються їх інтереси, забезпечуються права й свободи громадян незалежно від їх етнічної належності, попереджаються і нейтралізуються загрози в етнополітичній сфері суспільних відносин. Забезпечення передбачає проведення виваженої державної політики у сфері гармонізації відносин між різними етнічними спільнотами. Важливими умовами є ненасильницьке розв'язання існуючих міжетнічних та міжконфесійних протиріч, своєчасне попередження та мирне врегулювання етнополітичних конфліктів, недопущення їх збройної ескалації.

БЕЗПЕКА ІНФОРМАЦІЙНА — 1) стан захищеності життєво важливих інтересів людини, суспільства і держави, при якому запобігається нанесення шкоди через неповноту, невчасність та невірогідність інформації, що використовується; негативний інформаційний вплив; негативні наслідки застосування інформаційних технологій; несанкціоноване поширення, використання і порушення цілісності, конфіденційності та доступності інформації (*Закон України «Основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007-2015 роки» від 09 січня 2007 року*); 2) стан інформації, в якому забезпечується збереження визначених політикою безпеки властивостей інформації.

БЕЗПЕКА КОЛЕКТИВНА — співробітництво держав з метою підтримання миру у світовому чи регіональному масштабі. Складовими є: а) загальновизнані принципи і норми міжнародного права про заборону застосування сили, повагу суверенітету, рівноправність держав, невтручання у внутрішні справи тощо; б) система мирного розв'язання міжнародних спорів; в) система колективних заходів щодо роззброєння і відвернення агресії.

БЕЗПЕКА КРИМІНАЛЬНА — різновид безпеки, який не має конкретного носія, але значно впливає на економічне положення держави (економічні злочини, криміналізація суспільства тощо) та її мешканців (вбивства, грабежі, насильство, крадіжки тощо).

БЕЗПЕКА МЕДИЧНА — один із найважливіших видів економічної безпеки держави, який впливає на всі сфери життєдіяльності суспільства.

БЕЗПЕКА МІЖНАРОДНА — стан міжнародних відносин, який виключає порушення миру та реальну загрозу розвитку людства. Безпека міжнародна дає народам можливість суверенно, без тиску ззовні визначати шляхи та форми свого суспільно-політичного розвитку. Вона передбачає діяльність держав і міжнародних інститутів щодо підтримання такого стану, універсальну систему механізмів, заходів і гарантій, які виключають

застосування сили в міжнародних відносинах. У сучасній світовій політиці безпека міжнародна розглядається як важлива функція світового співтовариства, що реалізується на основі процесів роззброєння, поглиблення взаєморозуміння і взаємодовіри між державами, мирного врегулювання конфліктів.

БЕЗПЕКА МОРЕПЛАВАННЯ — система міжнародних і національних заходів, спрямованих на збереження на морі життя людей, суден і вантажів, що ними перевозяться. Ці заходи здійснюються на суднах береговими службами. На суднах безпека мореплавання забезпечується дотриманням правил експлуатації суден, спостереження і судноводіння; своєчасним урахуванням гідрометеорологічних та інших умов плавання; наявністю на судні необхідних рятувальних та інших аварійних засобів тощо.

БЕЗПЕКА НАЦІОНАЛЬНА — 1) захищеність життєво важливих інтересів людини і громадянина, суспільства і держави, за якої забезпечуються сталий розвиток суспільства, своєчасне виявлення, запобігання і нейтралізація реальних та потенційних загроз національним інтересам (*Закон України «Про основи національної безпеки України» від 19 червня 2003 року*); 2) сукупність відносин і зв'язків, які характеризують такий стан особи, соціальної групи, суспільства, держави, народу, коли гарантується їх стійке стабільне існування, реалізація життєвих потреб, здатність до саморозвитку і прогресу, ефективного протистояння внутрішнім і зовнішнім загрозам.

БЕЗПЕКА ПОЛІТИЧНА — один із основних елементів системи національної безпеки, без якого неможливий суверенний і самостійний розвиток будь-якої країни.

БЕЗПЕКА ПРАЦІ — система правових, соціально-економічних, організаційно-технічних, санітарно-гігієнічних заходів, спрямованих на створення безпечних для здоров'я працівників умов праці. Безпека праці регулюється Законом України «Про охорону праці» від 14 жовтня 1992 р., Кодексом законів про працю України від 10 грудня 1971 р. та іншими законодавчими актами. Обов'язок щодо створення безпечних умов праці покладається на власника підприємства, установи, організації або уповноважений ним орган.

БЕЗПЕКА ПРОДОВОЛЬЧА — різновид безпеки, що є однією із основних умов існування людей, тварин і рослин.

БЕЗПЕКА ФІНАНСОВО-ГРОШОВА — різновид безпеки, яка впливає на всі сфери економіки держави.

БЕЗПЕКА ЯДЕРНА — дотримання норм, правил, стандартів та умов використання ядерних матеріалів, що її забезпечують. Безпека ядерна розглядається завжди поряд з радіаційною безпекою, тобто дотриманням допустимих меж радіаційного впливу на персонал підприємства, населення та навколишнє середовище, які встановлено нормами, правилами та стандартами з безпеки. За певних умов порушення правил ядерної або радіаційної безпеки Кримінальний кодекс України визнає злочином (*Закон України «Про використання ядерної енергії та радіаційну безпеку» від 08 лютого 1995 року*).

БЕЗПЕКА — відсутність неприпустимого ризику, пов'язаного з можливістю заподіяння будь-якої шкоди для життя, здоров'я та майна громадян, а також для навколишнього природного середовища; комплекс заходів, а також людські й матеріальні ресурси, які призначені для запобігання такій шкоді; стан захищеності населення, об'єктів довкілля від небезпеки за надзвичайних ситуацій. Безпека обладнання, споруди, механізму — властивість не створювати загрози для життя, здоров'я та інтересів людини, навколишнього середовища та об'єктів господарювання.

БЕЗПЕРЕРВНА ОСВІТА ДЕРЖАВНИХ СЛУЖБОВЦІВ — процес і принцип формування особистості державного службовця, який передбачає створення таких систем освіти, котрі відкриті для працівників будь-якого віку й супроводжують їх протягом усього терміну професійної діяльності на державній службі, сприяють їх постійному розвитку, залучають їх до безпосереднього процесу оволодіння визначеним рівнем систематизованих професійних знань, умінь, навичок, засобів поведінки (спілкування). Безперервна освіта передбачає не лише підвищення кваліфікації, а й перепідготовку за умов змін, розвитку пізнавальних можливостей та стимулювання постійної самоосвіти.

БЕЗПЕРЕРВНЕ ПРОЖИВАННЯ НА ТЕРИТОРІЇ УКРАЇНИ — проживання в Україні особи, якщо її разовий виїзд за кордон у приватних справах не перевищує 90 днів, а в сумі за рік — 180 днів. Не є порушенням вимоги про безперервне проживання виїзд особи за кордон у службове відрядження, на навчання, у відпустку, на лікування за рекомендацією відповідного медичного закладу або зміна особою місця проживання на території України (*Закон України «Про громадянство України» від 18 січня 2001 року*).

БЕЗПЕРЕРВНІСТЬ ГРОМАДЯНСТВА — одна з властивостей громадянства, що означає його зберігання з моменту набуття за правилами, передбаченими національним законодавством, до моменту його втрати відповідно до того ж законодавства.

БЕЗПОСЕРЕДНЯ ДЕМОКРАТІЯ — форма здійснення народовладдя шляхом прямої участі громадян у рішенні державних питань (референдум).

БЕЗПРИТУЛЬНІ ДІТИ — діти, які були покинуті батьками, самі залишили сім'ю або дитячі заклади, де вони виховувались, і не мають певного місця проживання.

БЕЗПРИТУЛЬНІСТЬ — стан людини, пов'язаний з неможливістю фактично проживати (перебувати) в жиллому приміщенні, на яке вона має право (*Закон України «Про основи соціального захисту бездомних громадян і безпритульних дітей» від 02 червня 2005 року*).

БЕЗРОБІТНІ — 1) працездатні громадяни працездатного віку, які через відсутність роботи не мають заробітку або інших передбачених законодавством доходів і зареєстровані в державній службі зайнятості як такі, що шукають роботу, готові та здатні приступити до відповідної роботи; 2) працездатні особи, що не мають можливості реалізувати свою здатність до праці й отримують соціальну допомогу по безробіттю. У разі неможливості надати відповідну роботу безробітному може бути запропоновано пройти професійну

перепідготовку або підвищити свою кваліфікацію. У разі відсутності відповідної роботи рішення про надання громадянам статусу безробітного приймається державною службою зайнятості за їх особистими заявами з восьмого дня після реєстрації в центрі зайнятості за місцем проживання як таких, що шукають роботу. Реєстрація громадян здійснюється при пред'явленні паспорта й трудової книжки, а в разі потреби — військової книжки, документа про освіту або документів, які їх замінюють.

БЕНЕФІЦІАР — набувач благодійної допомоги (фізична особа, неприбуткова організація або територіальна громада), що одержує допомогу від одного чи кількох благодійників для досягнення цілей, визначених законом. Бенефіціарами благодійних організацій можуть бути також будь-які юридичні особи, що одержують допомогу для досягнення цілей, визначених законом.

БІЖЕНЕЦЬ — особа, яка не є громадянином України і внаслідок обґрунтованих побоювань стати жертвою переслідувань за ознаками раси, віросповідання, національності, громадянства (підданства), належності до певної соціальної групи або політичних переконань перебуває за межами країни своєї громадянської належності та не може користуватися захистом цієї країни або не бажає користуватися цим захистом внаслідок таких побоювань, або, не маючи громадянства (підданства) і перебуваючи за межами країни свого попереднього постійного проживання, не може чи не бажає повернутися до неї внаслідок зазначених побоювань (*Закон України «Про біженців та осіб, які потребують додаткового або тимчасового захисту» від 08 липня 2011 року*).

БІКАМЕРАЛІЗМ (фр. *bicamérism (bicaméralism)*, лат. *bi...*, від *bis* — два лат. *camera* — склепіння, кімната; англ. *bicameral* — двопалатний) — двопалатна структура найвищого законодавчого й представницького органу в державі. Відповідно до принципу бікамералізму побудовані парламенти більшості країн світу, легіслатури всіх, крім одного, штатів США. Звичайно верхні палати виконують контрольну функцію щодо дій та рішень нижньої палати й уряду, подекуди мають право законодавчого вето. У федеративних державах вони, як правило, відіграють роль репрезентації й захисту інтересів суб'єктів федерації. Для двопалатних парламентів є типовим, що нижні палати обираються безпосередньо населенням, членами верхніх палат стають внаслідок загальних виборів (сенат США), делегування урядів суб'єктів федерації (бундесрат ФРН), призначення (канадський сенат) або ж спадкоємного наслідування (палата лордів у Великобританії).

БІЛІНГВІЗМ (лат. *bis* — двічі і *lingua* — мова) — офіційна двомовність у державі, яка означає використання в законодавстві, судочинстві, офіційному діловодстві, навчанні, державних засобах масової інформації двох мов.

БІЛІЬ (англ. *bill*, від лат. *bull* — печатка, документ з печаткою) — 1) законопроект, що вноситься на розгляд законодавчого органу Великобританії, США та ряду інших англomовних країн; 2) історична назва деяких офіційних документів (позовні скарги до суду, петиції до парламенту чи на ім'я короля, законопроекти, акти про зняття з посади за певні порушення та інше), а також назва окремих конституційних актів.

БІЛЛЬ ПРО ПРАВА 1789 РОКУ — перші 10 поправок до Конституції США 1787 р., ратифіковані Конгресом країни й законодавчими зборами штатів у 1789-1791 рр. Поправки конституціювали свободу совісті, свободу слова, свободу друку, свободу зборів, свободу звернення з петиціями до владних органів, право на зберігання та носіння зброї, недоторканність особи, особистих паперів і майна, неприпустимість подвійної відповідальності за один і той самий вчинок, заборону примусу для свідчень у кримінальних справах проти самого себе, обов'язковість відшкодування реквізованої приватної власності, право обвинуваченого вимагати суду присяжних тощо.

БІЛЬШІСТЬ (У ВИБОРЧОМУ ПРАВІ) — це головна умова обрання кандидата чи вирішення якогось питання при голосуванні, як правило, за мажоритарною системою. Розрізняють більшість відносну — хоча б на один голос більше від суперника чи альтернативної пропозиції; абсолютну — коли на користь певного рішення віддали свої голоси 50 відсотків виборців плюс ще хоча б один; кваліфіковану (її ще називають конституційною) — вона може дорівнювати двом третинам або навіть трьом чвертям усього складу тих, хто вирішує питання або здійснює обрання.

БІЛЬШІСТЬ АБСОЛЮТНА (ПРИ ГОЛОСУВАННІ) — 1) у виборчому праві — більше від половини (щонайменше 50 відсотків плюс один голос) від загального числа виборців, внесених до виборчих списків у виборчому окрузі; 2) при голосуванні в парламенті — більше від половини (щонайменше 50 відсотків плюс один голос) від встановленого конституцією загального числа парламентарів.

БІЛЬШІСТЬ ВІДНОСНА (ПРИ ГОЛОСУВАННІ) — 1) у виборчому праві — найбільше число голосів виборців, яке набрав кандидат у виборчому окрузі порівняно з іншими кандидатами, кожним окремо; 2) при голосуванні в парламенті — найбільше число парламентарів, які проголосували за один із варіантів парламентського рішення.

БІЛЬШІСТЬ КВАЛІФІКОВАНА — 1) У ШИРОКОМУ ЗНАЧЕННІ — БІЛЬШІСТЬ У 2/3, 3/4 АБО 3/5 ГОЛОСІВ від присутніх на засіданні або від загального (конституційного) складу державного чи громадського органу, зборів, з'їзду, сесії депутатів представницького органу; 2) у вузькому розумінні — офіційно встановлена при голосуванні перевага голосів, необхідна для прийняття державним органом рішення з важливих питань.

БІПАРТИЗМ (двопартійна система) (*лат. bis* — двічі і *parties* — частина) — партійна система, в якій визначальну роль відіграють дві основні політичні партії, що, перемагаючи на виборах, змінюють одна одну при владі.

БІПАТРИД (*лат. bis* — двічі; *грец. patridos* — батьківщина) — людина, яка перебуває одночасно в громадянстві двох і більше держав.

БІПАТРИЗМ — стан людини, яка перебуває одночасно в громадянстві двох та більше держав.

БІПОЛЯРНИЙ РЕГІОН — регіон міжнародного співробітництва, що формується на базі двох взаємопов'язаних міст різних країн у вигляді пари близько розташованих міст

(відстань менше 100 км) з обох боків державного кордону. Є основним структурним елементом транскордонних регіонів. Ці міста за сприятливих умов можуть набути значення полюсів розвитку у прикордонному просторі держав-сусідів. Прикладами біполярних регіонів у транскордонній зоні України є Львів — Жешув, Ковель — Люблін, Ужгород — Кошице, Чернівці — Сучава, Рені — Галац, Чернігів — Гомель, Харків — Белгород, Луганськ — Каменськ — Шахтинський, Красний Луч — Новошахтинськ, Маріуполь — Таганрог.

БІПОЛЯРНИЙ СВІТ (*біполяризм або ж двополярність*) — світовий порядок, що засновується на домінуванні у міжнародних відносинах двох наддержав (скажімо США і СРСР; США і Китай) або ж суспільно-політичних систем (наприклад, капіталізму і соціалізму), що різняться.

БЛАГОДІЙНА ДІЯЛЬНІСТЬ — добровільна особиста та/або майнова допомога для досягнення визначених Законом України «Про благодійну діяльність та благодійні організації» цілей, що не передбачає одержання благодійником прибутку, а також сплати будь-якої винагороди або компенсації благодійнику від імені або за дорученням бенефіціара.

БЛАГОДІЙНА ОРГАНІЗАЦІЯ — юридична особа приватного права, установчі документи якої визначають благодійну діяльність в одній чи кількох сферах, визначених Законом України «Про благодійну діяльність та благодійні організації», як основну мету її діяльності.

БЛАГОДІЙНА ПРОГРАМА — комплекс благодійних заходів у сферах, визначених законом.

БЛАГОДІЙНИК — дієздатна фізична особа або юридична особа приватного права (у тому числі благодійна організація), яка добровільно здійснює один чи декілька видів благодійної діяльності.

БЛАГОДІЙНИЦТВО СОЦІАЛЬНЕ — організована громадою робота із соціальної інтеграції та загального покращення стану групи людей у суспільстві.

БЛАГОДІЙНІ ФОНДИ — організаційно-правова форма благодійних організацій, головною метою яких є здійснення благодійної діяльності в інтересах суспільства або окремих категорій осіб.

БЛАГОДІЙНІСТЬ — альтруїстична діяльність, спрямована на надання фінансової та іншої допомоги тим, хто її потребує, на покращення умов функціонування суспільства в цілому та будь-якої його частини.

БЛАГОУСТРІЙ НАСЕЛЕНИХ ПУНКТИВ — комплекс робіт з інженерного захисту, розчищення, осушення та озеленення території, а також соціально-економічних, організаційно-правових та екологічних заходів з покращення мікроклімату, санітарного очищення, зниження рівня шуму та інше, що здійснюються на території населеного пункту з метою їх раціонального використання, належного утримання та охорони, створення умов щодо захисту і відновлення сприятливого для життєдіяльності людини довкілля.

БЛАНК (фр. *blanc* — білий, чистий) — 1) аркуш паперу з найменуванням (в ряді випадків — і реквізитами) підприємства, установи, організації; 2) встановлена форма документа в друкованій або електронній формі, призначена для внесення відповідних даних. Можуть бути бланки цінних паперів, форми документів фінансової та податкової звітності. Бланки деяких документів можуть бути виготовлені підприємствами, установами та організаціями, а також громадянами самостійно з дотриманням встановленої форми (наприклад, бланк платіжних доручень). Поряд з цим використовуються бланки документів суворого обліку, для яких законодавством встановлено спеціальний порядок виготовлення, обліку, придбання та використання (наприклад, свідоцтво про народження, довіреність та інші).

БЛАНКЕТНІ НОРМИ ПРАВА — норми, які відсилають суб'єктів права до норм інших правових актів, які необхідно виконувати.

БЛИЗЬКІ РОДИЧІ І СВОЯКИ (ЧЛЕНИ СІМ'Ї) — особи, пов'язані між собою походженням один від іншого або спільним походженням від одного предка, а також родичі подружжя. У випадках, передбачених законодавством, перебування в близькій спорідненості є обставиною, що має правове значення. Перелік близьких родичів та свояків наводиться у Кримінально-процесуальному кодексі України. До близьких родичів та свояків належать батьки, дружина, чоловік, діти, рідні брати й сестри, дід, баба, внуки (*Кримінально-процесуальний кодекс України від 13 квітня 2012 року*).

БЛОК (фр. *bloc* — об'єднання, союз) — об'єднання політичних партій, громадських організацій, груп людей, які домовляються узгоджувати дії для досягнення спільних цілей. На відміну від коаліції, яка об'єднує політиків на засадах рівноправності, балансу інтересів, компромісу, блок передбачає, що соціально-політичні угруповання чи держави узгоджують свої дії на засадах пріоритетності, а то й домінування одного з них, неоднаковості та нерівності місця й ролі, прав і можливостей учасників союзу.

БЛОК ВИБОРЧИЙ — суб'єкт виборчого процесу, який має право висування кандидатів у народні депутати України або кандидатів у Президенти України відповідно до угоди кількох політичних партій щодо спільного висування кандидатів чи списку кандидатів на виборах глави держави, народних депутатів України, місцевих представницьких органів (органів місцевого самоврядування).

БЛОК ДЕРЖАВ — міжнародно-правове об'єднання держав, як правило, з військово-політичними цілями.

БЛОК ПОЛІТИЧНИЙ — угода, коаліція, об'єднання політичних партій, громадських організацій, інших соціальних груп людей з метою узгодження дій, досягнення спільних, в основному, політичних цілей, зокрема участі у виборах.

БОЙКОТ (англ. *boycott*) — спосіб політичної боротьби, який полягає у висловлюванні протесту проти певних дій органів та представників влади шляхом повної або часткової відмови громадян скористатися правом участі в політичному житті.

БОЙКОТ ВИБОРІВ — відмова, утримання виборців від участі у виборах до представницьких та інших органів державної влади, а також місцевого самоврядування. Бойкот

виборів має на меті недопущення виборів або їх зрив, істотне ускладнення, зниження явки виборців на виборчі дільниці й участі у голосуванні або іншій дії, спрямованій проти проведення чергових, позачергових, повторних виборів і виборів замість депутатів, які вибули. Бойкот виборів здійснюється в різних формах: масової, групової чи індивідуальної відмови від участі у виборах; публічного заклику або агітації за бойкотування виборів; перешкоджання вільному здійсненню громадянами права обирати і бути обраними до органів центральної та місцевої влади.

БОЙКОТУВАННЯ — здійснення бойкоту виборів, тобто масова відмова (утримання) виборців від участі у виборах до представницьких органів публічної влади.

БОЛОНСЬКА ШКОЛА ПРАВА — західноєвропейська школа юристів, що виникла в кінці XI століття в Болонському університеті (Італія). Її представники (у XII-XIII столітті — Булгар, Рогеріус, Альбарікус, Бассіанус, Пілліус, Вакаріус, Одофредус, Ацо, Аккурсіус та інші) основну увагу приділяли тлумаченню (госам) Кодексу Юстиніана (*Corpus juris civilis*).

БОЛОНСЬКИЙ ПРОЦЕС — комплекс заходів, спрямованих на формування єдиного європейського освітнього простору. У 1997 р. під егідою Ради Європи та ЮНЕСКО було розроблено й прийнято Лісабонську конвенцію про визнання кваліфікацій, що належать до вищої освіти Європи. Серед 43 країн, які підписали цю конвенцію, була й Україна. Наступного року Франція, Італія, Велика Британія та Німеччина підписали Сорбонську декларацію, завдання якої спрямовані на створення відкритого європейського простору вищої освіти. Згідно з цими документами, передбачено двоступеневу структуру вищої освіти, використання системи кредитів (ECTS), міжнародне визнання бакалавра як рівня вищої освіти та надання йому права продовжувати навчання за програмами магістра, дотримання положень Лісабонської угоди. 18-19 червня 1999 р. було укладено Болонську конвенцію, що є спільною заявою європейських міністрів освіти. Так остаточно оформилися основні шляхи реформування європейської освіти, які дістали назву Болонський процес. Сутність цього процесу відображають шість його ключових позицій: введення двох циклів навчання, в якому 1-й цикл — це термін до одержання першого академічного рівня і 2-й — після його одержання. Тривалість навчання на 1-му циклі має бути не менше 3-х і не більше 4-х років. Навчання впродовж 2-го циклу може передбачати отримання ступеня магістра (через 1-2 роки навчання після одержання 1-го ступеня) і (або) докторського ступеня (за умови загальної тривалості навчання 7-8 років); запровадження кредитної системи (система обліку трудомісткості навчальної роботи в кредитах); контроль якості освіти (передбачається організація акредитаційних агентств, незалежних від національних урядів і міжнародних організацій, які будуть оцінювати якість освіти, за знаннями, уміннями й і навичками, які отримали випускники); розширення мобільності студентів та викладачів; забезпечення працевлаштування випускників (передбачається орієнтація закладів освіти на кінцевий результат: знання випускників мають бути застосовані практично); планується спрощення професійного визнання кваліфікацій; забезпечення привабливості європейської системи освіти. Вважається, що здійснення заходів болонського процесу сприятиме підвищенню інтересу до вищої освіти з боку громадян країн Європи та інших регіонів світу. Загальноєвропейським підходам щодо модернізації вищої освіти відповідають основні шляхи реформування вищої освіти в Україні. Як модель пропонується двоступенева

система освітньо-кваліфікаційних рівнів за схемою бакалавр — не менше трьох років та магістр — два роки навчання. Перший етап в академічному плані повинен повністю забезпечити доступ до другого етапу — підготовки магістра. У свою чергу, освіта на магістерському рівні дає право продовжити післядипломну освіту й здобувати ступінь доктора наук (доктора філософії), еквівалентом якого у нас є кандидат наук. Сьогодні в Україні на законодавчому рівні затверджено систему стандартів з кожного освітньо-кваліфікаційного рівня та профілю підготовки. Стан розробки стандартів сягає 80 %. Вони містять усі вимоги до компетентності, а також кваліфікаційну характеристику і системи діагностики якості знань, розроблено і затверджено документи, які регламентують процес залучення України до болонського процесу (*Наказ МОН України від 23 січня 2004 року. № 48*).

БРАКОНЬЄРСТВО — незаконне полювання, яке здійснюється в заборонений час у недозволених місцях забороненими методами і способами.

БРИФІНГ (*англ. briefing — інструктаж*) — інформаційна зустріч офіційних осіб або політичних та громадських діячів з представниками ЗМІ. На брифінгу стисло викладається позиція державних органів, політичних партій, об'єднань громадян тощо з питань внутрішньої або зовнішньої політики, тих або інших важливих подій. Предметом брифінгу можуть бути, зокрема, питання законотворчого процесу, реалізації чинного законодавства, діяльності правоохоронних органів тощо. На відміну від прес-конференції, брифінг, як правило, проходить без запитань представників ЗМІ.

БРОДЯЖНИЦТВО — спосіб паразитичного існування, який полягає в переміщенні протягом тривалого часу з одного населеного пункту до іншого або в межах одного міста особи, яка не має постійного місця проживання або залишила його та існує на випадковій заробітки або нетрудові доходи. До 1992 року за бродяжництво була передбачена кримінальна відповідальність.

БУДЕННА (НЕПРОФЕСІЙНА) ПРАВОСВІДОМІСТЬ — сукупність конкретних життєвих обставин, особистого правового досвіду й отриманої освіти, що характеризує ставлення людини до чинного чи бажаного права і правової системи на побутовому рівні.

БУДИНКОВИЙ КОМІТЕТ — це комітет, створений у межах будинку (кількох будинків) у державному і громадському житловому фонді та фонді житлово-будівельних кооперативів.

БУДИНОК ДИТИНИ — дитячий заклад для утримання та виховання дітей жінок, які засуджені судом за вчинення кримінального правопорушення. Такі заклади діють у ряді країн світу. В Україні вони створюються Міністерством внутрішніх справ при установах виконання покарання, зокрема в Одесі й Чернігові. Будинки дитини розміщуються поза територією, яка охороняється або у відокремлених місцях цієї території.

БУКВАЛЬНЕ ТЛУМАЧЕННЯ НОРМ ПРАВА — різновид тлумачення, коли роз'яснення змісту правової норми повністю збігається з її текстуальною формою. Результат такого тлумачення повністю адекватний мовній формі його висловлення.

БУЛЛА (ізньюлат. *bullā*, буквально — мішечок або капсула, в яку клали печатку, згодом — металева печатка, а далі — й сам документ, скріплений печаткою) — найважливіший папський документ Ватикану, який містить звернення папи римського, постанову або розпорядження. Пишеться латинською мовою і називається за початковими словами тексту. Скріплюється круглою металевою печаткою — буллою (звідси і назва документа).

БУФЕРНА ДЕРЖАВА — одна чи кілька країн, що розділяють центри геоекономічної і геополітичної потужності. У минулому Афганістан був буферною державою між Російською і Британською імперіями. Буферна зона із невеликих держав, що розділяли Росію і Німеччину, типова для Центральносхідної Європи. Під час громадянської війни на Далекому Сході 1918-1922 рр. була утворена Далекосхідна буферна республіка.

БЮДЖЕТ МІСЦЕВИЙ — бюджети місцевого самоврядування, бюджети Автономної Республіки Крим, обласні, районні бюджети, бюджети районів у містах.

БЮДЖЕТ ПОТОЧНИЙ — доходи і видатки місцевого бюджету, які утворюються й використовуються для покриття поточних видатків (*Закон України «Про місцеве самоврядування в Україні» від 21 травня 1997 року*).

БЮДЖЕТ ПРОЖИТКОВОГО МІНІМУМУ — показник обсягу та структури споживання найважливіших матеріальних благ і послуг на мінімально припустимому рівні, що забезпечує умови активного фізичного стану дорослого населення, соціального й фізичного розвитку дітей і підлітків. Розробляється та застосовується в умовах кризового розвитку економіки.

БЮДЖЕТ РАЙОННИЙ — план утворення і використання фінансових ресурсів, необхідних для забезпечення спільних інтересів територіальних громад сіл, селищ, міст районного значення, виконання місцевих програм, здійснення бюджетного вирівнювання (*Закон України «Про місцеве самоврядування в Україні» від 21 травня 1997 року*).

БЮДЖЕТ РОЗВИТКУ — доходи і видатки місцевого бюджету, які утворюються і використовуються для реалізації програм соціально-економічного розвитку, зміцнення матеріально-фінансової бази.

БЮДЖЕТ (англ. *budget*, буквально — сумка) — план формування та використання фінансових ресурсів для забезпечення завдань і функцій, які здійснюються органами державної влади, органами влади Автономної Республіки Крим та органами місцевого самоврядування протягом бюджетного періоду (*Бюджетний кодекс України від 08 липня 2010 року*).

БЮДЖЕТНА ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЯ — процес передання центральною владою частини прав і відповідальності у бюджетній сфері та сфері фінансових ресурсів органам місцевого самоврядування.

БЮДЖЕТНА ПРОГРАМА — систематизований перелік заходів, спрямованих на досягнення єдиної мети і завдань, виконання яких пропонує та здійснює розпорядник бюджетних коштів відповідно до покладених на нього функцій.

БЮДЖЕТНА СИСТЕМА УКРАЇНИ — сукупність бюджетів різних рівнів, до яких належать — Державний бюджет, бюджет Автономної Республіки Крим, місцеві бюджети.

БЮДЖЕТНА УСТАНОВА — орган, установа чи організація, а також установа чи організація, створена у встановленому порядку органами державної влади, органами влади Автономної Республіки Крим чи органами місцевого самоврядування, яка повністю утримується за рахунок відповідного бюджету чи місцевих бюджетів. Бюджетні установи є неприбутковими (*Бюджетний кодекс України від 08 липня 2010 року*).

БЮДЖЕТНЕ ЗОБОВ'ЯЗАННЯ — будь-яке зобов'язання, здійснене відповідно до бюджетного асигнування, розміщення замовлення, укладення договору, придбання товару, послуги чи здійснення інших аналогічних операцій протягом бюджетного періоду, стосовно яких необхідно виконати платежі протягом цього ж періоду або в майбутньому.

БЮДЖЕТНЕ ПРАВО — частина фінансового права, одна з його підгалузей, що є сукупністю правових норм, які визначають бюджетний устрій країни і регулюють суспільні відносини щодо формування і використання фондів грошових коштів, які зосереджуються в різних ланках бюджетної системи.

БЮДЖЕТНЕ ПРАВОПОРУШЕННЯ — недотримання учасником бюджетного процесу встановленого законодавством порядку складання, розгляду, затвердження, внесення змін, виконання бюджету чи звіту про виконання бюджету. При виявленні бюджетного правопорушення Міністерство фінансів України, Державне казначейство України, органи Державної контрольно-ревізійної служби України, місцеві фінансові органи, голови виконавчих органів міських рад міст районного значення, селищних та сільських рад і головні розпорядники бюджетних коштів можуть вчиняти такі дії щодо тих розпорядників бюджетних коштів та одержувачів, яким вони довели відповідні бюджетні асигнування: 1) застосування адміністративних стягнень до винних осіб; 2) зупинення операцій з бюджетними коштами. Застосування до особи заходу стягнення не звільняє її від відшкодування заподіяної матеріальної шкоди.

БЮДЖЕТНИЙ КОНТРОЛЬ — вид фінансового контролю, який здійснюється в процесі бюджетної діяльності і охоплює як порядок витрачання бюджетних коштів, так і процедури складання, розгляду і виконання державних і місцевих бюджетів. Бюджетний контроль проводиться з метою додержання законності, бюджетної дисципліни та запобігання правопорушенням у бюджетній сфері.

БЮДЖЕТНИЙ ПРОЦЕС — регламентована нормами права діяльність, пов'язана із складанням, розглядом, затвердженням бюджетів, їх виконанням і контролем за їх виконанням, розглядом звітів про виконання бюджетів, що складають бюджетну систему України (*Бюджетний кодекс України від 08 липня 2010 року*).

БЮДЖЕТНИЙ РІК (БЮДЖЕТНИЙ ПЕРІОД) — час дії бюджету, затвердженого органом законодавчої влади, представницькими органами місцевого самоврядування.

БЮДЖЕТНИЙ УСТРІЙ — організація і принципи побудови бюджетної системи, її структури, взаємозв'язок між окремими ланками бюджетної системи.

БЮДЖЕТНІ АСИГНУВАННЯ — кошти державного й місцевих бюджетів, виділені на розвиток народного господарства, фінансування соціально-культурних заходів тощо. Бюджетне асигнування — повноваження, надане розпорядникові бюджетних коштів відповідно до бюджетного призначення взяти бюджетне зобов'язання та здійснити платежі з попередньою метою в процесі виконання бюджету.

БЮДЖЕТ ОБЛАСНИЙ — план утворення і використання фінансових ресурсів, необхідних для забезпечення спільних інтересів територіальних громад, виконання місцевих програм, здійснення бюджетного вирівнювання (*Закон України «Про місцеве самоврядування в Україні» від 21 травня 1997 року*).

БЮЛЕТЕНЬ (фр. *bulletin*, італ. *bollettino*, первісно — записка, листок; пізнолат. *buila*, буквально — документ, засвідчений печаткою) — 1) коротке офіційне повідомлення у ЗМІ (пресі, по радіо, телебаченню) про якусь важливу подію; 2) періодичне чи неперіодичне друковане видання довідково-інформаційного характеру; 3) збірник офіційних актів, розпоряджень тощо; 4) виборчий документ (виборчий бюлетень); 5) документ про стан здоров'я, про тимчасову непрацездатність тощо; 6) біржовий огляд цін на товари, цінні папери тощо.

БЮРОКРАТИЗМ — панування канцелярії, формалістики, домінування букви інструкції наказу над суттю справи в системі управління.

БЮРОКРАТІЯ — 1) спосіб управління соціальними системами, який передбачає розподіл на основі певних правил (формалізація), функцій, прав, обов'язків, відповідальності щодо використання ресурсів певної соціальної системи між посадами (розподіл праці) і між рівнями влади (ієрархія); виконання посадових функцій на постійній основі (спеціалізація) за наявності спеціальних знань та вмінь (професіоналізація); отримання заробітної плати за виконання посадових функцій; можливість просування по вертикалі ієрархічної градації посад знизу вгору і по горизонталі (кар'єрність); добровільно-контрактний характер діяльності посадовців. Розрізняють види бюрократій за сферами їх діяльності: у державному управлінні (державна бюрократія), у міжнародних організаціях, громадських об'єднаннях (партійна бюрократія, церковна бюрократія та інші), у підприємницьких організаціях тощо. У державному управлінні бюрократія розпоряджається національними, загальнодержавними ресурсами, мету й цілі її діяльності визначає політичне керівництво держави, правила її організації і діяльності (законодавство) затверджуються в спеціальному порядку, її рішення мають загальнообов'язковий характер; 2) соціальна група людей, які забезпечують реалізацію такого способу управління (чиновники, бюрократи, службовці).

В

ВАЛЮТА УКРАЇНИ — грошові знаки у вигляді банкнотів, казначейських білетів, монет та в інших формах, що перебувають в обігу та є законним платіжним засобом на території України, а також вилучені з обігу або такі, що вилучаються з нього, але підлягають обмінові на грошові знаки, які перебувають в обігу (*Митний кодекс України від 13 березня 2012 року*).

ВАЛЮТНІ ЦІННОСТІ: а) валюта України — грошові знаки у вигляді банкнотів, казначейських білетів, монет та в інших формах, що перебувають в обігу та є законним платіжним засобом на території України, а також вилучені з обігу або такі, що вилучаються з нього, але підлягають обмінові на грошові знаки, які перебувають в обігу; б) іноземна валюта — іноземні грошові знаки у вигляді банкнотів, казначейських білетів, монет, що перебувають в обігу та є законним платіжним засобом на території відповідної іноземної держави, а також вилучені з обігу або такі, що вилучаються з нього, але підлягають обмінові на грошові знаки, які перебувають в обігу; в) платіжні документи та цінні папери (акції, облігації, купони до них, векселі (тратти), боргові розписки, акредитиви, чеки, банківські накази, депозитні сертифікати, інші фінансові та банківські документи), виражені у валюті України, в іноземній валюті або банківських металах; г) банківські метали — золото, срібло, платина, метали платинової групи, доведені (афіновані) до найвищих проб відповідно до світових стандартів, у зливках і порошках, що мають сертифікат якості, а також монети, вироблені з дорогоцінних металів (*Митний кодекс України від 13 березня 2012 року*).

ВАКАНСІЯ ПОСАДОВА. Вакансія (*від. лат. **vacans** — порожній, вільний*) — не заміщена посада в установі, навчальному закладі. Посада — це визначена структурою і штатним розписом первинна структурна одиниця державного органу та його апарату, на яку покладено встановлене нормативними актами коло службових повноважень (*Закон України «Про державну службу»*). Посадовими особами відповідно до цього Закону вважаються керівники та заступники керівників державних органів та їх апарату, інші державні службовці, на яких законами або іншими нормативними актами покладено здійснення організаційно-розпорядчих та консультативно-дорадчих функцій. Вакансія посадова — це наявність незайнятої (вільної) посади, на яку може бути призначений відповідний претендент з кадрового резерву або за конкурсом.

ВАЛОВИЙ ВНУТРІШНІЙ ПРОДУКТ (ВВП) — статистичний показник, що вимірює сукупну ринкову цінність усіх кінцевих товарів і послуг, вироблених протягом року на території даної країни.

ВАЛОВИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ПРОДУКТ (ВНП) — статистичний показник, що вимірює сукупну ринкову цінність усіх кінцевих товарів і послуг, вироблених протягом року на території даної країни, плюс прибутки, отримані громадянами країни за кордоном, та мінус прибутки, вивезені з країни іноземцями.

ВАЛЮТНЕ ЗАКОНОДАВСТВО — система нормативних актів, що містять норми, котрі регулюють порядок здійснення угод з валютними цінностями в межах країни та у відносинах з іноземними державами й громадянами (резидентами і нерезидентами), а також порядок ввезення, вивезення, переказування та пересилання з-за кордону і за кордон національної та іноземної валюти й інших валютних цінностей. До норм валютного законодавства належать і норми, які закріплюють режим здійснення валютних операцій на території України, компетенцію державних органів і функції банків у регулюванні валютних операцій, права та обов'язки суб'єктів валютних відносин.

ВАЛЮТНЕ РЕГУЛЮВАННЯ — діяльність держави та уповноважених нею органів, спрямована на регламентацію міжнародних розрахунків і порядку здійснення операцій з валютними цінностями.

ВАЛЮТНІ ЗЛОЧИНИ — злочини у сфері обігу національних та іноземних валютних цінностей. До валютних злочинів належать такі: виготовлення, зберігання або збут підробленої іноземної валюти; контрабанда валюти й валютних цінностей; ухилення від повернення виручки в іноземній валюті; незаконне відкриття або використання за межами України валютних рахунків.

ВАЛЮТНІ ОПЕРАЦІЇ — 1) операції, пов'язані з переходом права власності на валютні цінності, за винятком операцій, що здійснюються між резидентами у валюті України; операції, пов'язані з використанням валютних цінностей у міжнародному обігу як засобу платежу, з передаванням заборгованостей та інших зобов'язань, предметом яких є валютні цінності; операції, пов'язані із ввезенням, переказуванням і пересиланням на територію України та вивезенням, переказуванням і пересиланням за її межі валютних цінностей; 2) купівля, продаж, обмін чи використання в якості засобу платежу або застави іноземної валюти, використання платіжних документів в іноземній валюті, обмін національної грошової одиниці з метою перетворення її вартості на вартість іноземної валюти. Валютні операції регулюються національним законодавством і міжнародними договорами.

ВАЛЮТНИЙ КУРС — співвідношення обміну двох грошових одиниць або ціна однієї валюти виражена в іншій валюті. Для здійснення валютних операцій використовується валютний курс іноземних валют, виражений у валюті України, курс валютних цінностей в іноземних валютах, а також у розрахункових одиницях.

ВАРІАТИВНІСТЬ — присутність кількох варіантів у розвитку сушого, прояв багатосуттєвого підходу до дійсності, яка характеризується спектром структур, поліфункціональністю. Термін широко використовується у прийнятті управлінських рішень, у футурології, проектуванні та в інших напрямках людської діяльності.

ВАРШАВСЬКИЙ ДОГОВІР — договір про дружбу, співпрацю і взаємну допомогу від 14 травня 1955 року — документ, що оформив створення військового союзу європейських соціалістичних держав за провідної ролі СРСР — Організації Варшавського договору (ОВД). Укладання договору відбулося у відповідь на створення НАТО. Договір підписаний Албанією, Болгарією, Угорщиною, НДР, Польщею, Румунією, СРСР і Чехословаччиною 14 травня 1955 року на Варшавській нараді європейських держав із забезпечення миру і безпеки в Європі. Договір набув чинності 5 червня 1955 року. 26 квітня 1985 р., зважаючи на закінчення терміну дії, був продовжений на 20 років. У зв'язку з перетвореннями в СРСР та інших країнах Центральної і Східної Європи в лютому 1991 р. держави-учасниці ОВД ліквідували її військові структури, а 1 червня 1991 р. підписали Протокол про повне припинення дії Договору.

ВАСАЛІТЕТ — система взаємовідносин між феодалами, за якої сеньйор (більший васал) мав зверхність, що визнавалася феодалом меншим (васалом). Васал мав щодо сеньйора низку військових, майнових, політичних, правових обов'язків. У свою чергу сеньйор повинен був захищати свого васала.

ВАУЧЕР — 1) приватизаційний папір, який засвідчує право його власника на безоплатне одержання в процесі приватизації частки майна державних підприємств. Ваучер як вид державного цінного паперу, може бути лише іменним, призначається для оплати об'єктів державної і комунальної власності. Право на одержання ваучера мали усі громадяни України, що постійно проживали на території України на момент прийняття Закону України «Про приватизаційні папери», та громадяни, які в силу службових обов'язків працювали за кордоном. Строк дії встановлено урядом. Ваучер є засобом платежу в разі придбання частки державної та комунальної власності. В Україні ваучери належать за законодавством до цінних паперів; 2) письмове свідоцтво, гарантія або рекомендація; 3) форма письмового договору на туристичне чи екскурсійне обслуговування, яка може бути реалізована на виконання положень Закону України «Про туризм» від 15 вересня 1995 року.

ВВІЧЛИВІСТЬ МІЖНАРОДНА — поведження у міжнародних відносинах, яке обумовлене не юридичними нормами та обов'язками, а міркуваннями пристойності, взаємної поваги, гостинності, доброзичливості, підкресленої пошани, що поділяються також іншою стороною. Держави, які дотримуються ввічливості міжнародної, роблять це за мовчазною згодою, незважаючи на те, що правила ввічливості міжнародної не є юридичними обов'язками.

ВЕБ-САЙТ ВЕРХОВНОЇ РАДИ УКРАЇНИ (<http://www.rada.gov.ua>) — офіційне джерело інформації Верховної Ради України, утворене з метою висвітлення діяльності Верховної Ради України, її органів та Апарату, взаємообміну інформацією з органами державної

влади України та органами місцевого самоврядування з питань, пов'язаних з діяльністю Верховної Ради України, інформаційної взаємодії з урядовими й неурядовими організаціями країн світового співтовариства, громадськістю. Інформація, розміщена на сайті ВРУ, включає: базу даних законів України, постанов Верховної Ради України, міжнародних договорів; базу даних законопроектів, інформацію щодо стану їх проходження у Верховній Раді України та порівняльні таблиці до них; інформацію про пленарні засідання Верховної Ради України — розклад засідань Верховної Ради України, інформацію про хід пленарних засідань, результати розгляду та результати поіменних голосувань народних депутатів України з питань порядку денного, стенограми пленарних засідань; інформацію про депутатський корпус, відомості про народних депутатів України, депутатські фракції і групи, комітети Верховної Ради України; інформаційні повідомлення про перебіг пленарних засідань Верховної Ради України, поточну діяльність комітетів Верховної Ради України, здійснення парламентських зв'язків; інформацію про Апарат Верховної Ради України; посилання на сайтах органів державної влади України та органів влади інших держав, місцевого самоврядування, політичних партій, джерела інформації тощо. Веб-сторінки на веб-сайті ВРУ надаються депутатським фракціям (групам), комітетам, тимчасовим комісіям Верховної Ради України, структурним підрозділам Апарату Верховної Ради України, через які вони можуть поширювати інформацію про свою діяльність. Веб-сайт ВРУ не може бути використаний в цілях, не пов'язаних з діяльністю Верховної Ради України та її органів, з метою отримання прибутку, а також на порушення законодавства України. За наповненням сайту ВРУ слідкують відповідні підрозділи Апарату ВРУ як з боку інформаційного — комп'ютерного управління, так і з боку Головного юридичного управління.

ВЕДЕННЯ ДІЛОВОДСТВА — вид діяльності в різних органах, установах і пов'язаний із забезпеченням документообігу (друкування та зберігання стенограм і протоколів засідань, прийнятих рішень, наказів; прийом і реєстрація кореспонденції, облік та оформлення її обробки; відправка кореспонденції та інше).

ВЕКСЕЛЬ (від нім. *wechseln* — міняти) — цінний папір, який посвідчує безумовне грошове зобов'язання векселедавця або його наказ третій особі сплатити після настання строку платежу визначену суму власнику векселя (векселедержателю). Простий вексель виписується та підписується боржником. Переказний вексель (тратта) оформляється кредитором (трасантом) і є наказом боржнику (трасату) про сплату у зазначений строк визначеної суми грошей іншій особі (ремітенту) (*Закон України «Про цінні папери та фондовий ринок» редакція від 06.11.2014 року*). Векселі складають у документарній формі й не можуть бути переведені в бездокументарну форму. Видавати вексель можна лише для оформлення грошового боргу за фактично поставлені товари, виконані роботи, поставлені послуги.

ВЕЛИКА ДЕПРЕСІЯ (1929-1993 рр.) — жорстока економічна криза світової господарської системи, включаючи капіталістичну і соціалістичну її складові. Криза супроводжувалася спадом виробництва і масовим безробіттям. У результаті державного втручання кремлівського керівництва і його підручних у Харкові (столиці України до 1934 року) в Україні, яка потрапила в епіцентр світової кризи, крім зазначеного, характерним було

закінчення так званої українізації, в результаті якої були винищені рештки національно-культурних прошарків інтелігенції; репресії, голодомори, які винищили українське селянство як національну базу українського народу; політика «ножиць», у результаті якої відбувся штучний перерозподіл ВВП, створеного в сільському господарстві на користь індустріалізації промисловості, міста й пролетаріату. Велика депресія, як правило, пов'язується з ім'ям американського президента Ф. Рузвельта, що запровадив програму «Нового курсу», який передбачав державне регулювання виробництва і трудових відносин, проведення соціальних реформ. У результаті втручання держави вільні ринкові відносини трансформувалися в державно-монополістичний капіталізм.

ВЕЛИКІ ДЕРЖАВИ — країни, які за своїм економічним, науково-технічним, виробничим і військовим потенціалом, а також у силу історичних обставин, закріплених міжнародним правом, несуть особливу відповідальність за підтримання миру і міжнародної безпеки, виступають їх гарантами. Виокремлюють держави-члени Великої Сімки — G7 (США, Японія, Німеччина, Велика Британія, Франція, Італія, Канада).

ВЕЛИКИЙ ПЛАТНИК ПОДАТКІВ — це юридична особа, у якої обсяг доходу від усіх видів діяльності за останні чотири послідовні податкові (звітні) квартали перевищує п'ятсот мільйонів гривень або загальна сума сплачених до Державного бюджету України податків за платежами, що контролюються органами державної податкової служби, за такий самий період перевищує дванадцять мільйонів гривень; великих платників податків обслуговують спеціалізовані державні податкові інспекції.

ВЕРБАЛЬНА НОТА (лат. *verbalis* — словесний, *nota* — знак, зауваження) — найпоширеніша форма дипломатичного листування. Вона може стосуватися будь-яких питань міждержавних відносин. При її складанні керуються традиціями та існуючою практикою. Як правило, вербальна нота складається від імені Міністерства закордонних справ чи посольства. Друкується на спеціальному нотному бланку. Починається і закінчується протокольними формами ввічливості (так званими компліментами). Має номер і дату відправлення, засвідчується мастиковою печаткою Міністерства закордонних справ або дипломатичного представництва. Вербальна нота не підписується, але іноді візується.

ВЕРБУВАННЯ — наймання, набір для яких-небудь робіт, залучення до якої-небудь діяльності, у тому числі протиправної, залучення до складу якої-небудь організації, у тому числі діяльність якої заборонена законом.

ВЕРДИКТ (англ. *verdict*, фр. *vere dictum* — правильно сказане) — у кримінальному процесі деяких зарубіжних держав рішення присяжних засідателів з приводу винуватості чи невинуватості підсудного.

ВЕРИФІКАЦІЯ (нізньолат. *verification* — доказ, підтвердження) — емпіричне підтвердження теоретичних положень науки державного управління шляхом повернення до конкретного об'єкта або процесу управління, коли ідеальний характер абстрактного мислення ігнорується, на практиці (або іншими методами) перевіряється висунута гіпотеза та з'ясовуються реальні результати. Принцип верифікації є одним із найважливіших

принципів позитивізму, широко використовується в моделюванні, є складовою науково-го методу в управлінні.

ВЕРСІЯ — (в судочинстві) під час розгляду справи припущення слідчого, слідчого судді або судді про наявність або відсутність подій чи фактів, особливості суб'єктів і мотивів, що ґрунтуються на доказах та інших фактичних матеріалах кримінальної справи і будуються з урахуванням досвіду розслідування аналогічних справ.

ВЕРТИКАЛЬ ВЛАДИ — група ієрархічно встановлених законом по прямій лінії державних та муніципальних посад, які дають можливість особам, які їх обіймають, здійснювати керівництво й контроль на підлеглий території, які мають державний або адміністративно-територіальні кордони. Вертикаль влади є державно-правовим способом забезпечення єдності системи виконавчої влади в загальнодержавному масштабі, певним чином улагодженою системою посад та посадових осіб, які пов'язані між собою єдиними принципами, цілями та завданнями державного управління.

ВЕРХОВЕНСТВО ДЕРЖАВНОЇ ВЛАДИ — необмеженість державної влади нічим і ніким, окрім народного суверенітету, Конституції України, громадянського суспільства, природного права і законів; відсутність на території України будь-якої іншої конкуруючої влади, яка могла б видавати легітимні закони; підпорядкованість державній владі всіх громадян, їхніх об'єднань, органів державної влади та місцевого самоврядування, їхніх посадових осіб.

ВЕРХОВЕНСТВО ЗАКОНУ — 1) визначальна роль закону в правовій (юридичній) системі держави, в діяльності всіх суб'єктів права, насамперед, державних органів і посадових осіб; визнання Конституції, закону вищим джерелом права; 2) вища юридична сила акта, що має форму закону, стосовно нормативно-правових актів інших суб'єктів нормовстановлення — глави держави, органів виконавчої влади, автономних утворень, органів місцевого самоврядування. У федеративній державі верховенство закону означає також вищу юридичну силу федерального закону щодо закону суб'єкта федерації. На практиці верховенство закону забезпечується тим, що прийняття закону є прерогативою вищого представницького органу державної влади (парламенту); жодний орган не може скасувати закон, крім того органу, який його прийняв; усі правові акти держави повинні підпорядковуватися закону; у разі розбіжностей між законом та іншими актами пріоритет належить закону. Верховенство закону є одним із найважливіших принципів правової системи. Усі галузі та підгалузі системи права базуються на законі, який інтегрує воедино всі нормативні акти відповідних підрозділів системи права. Верховенство закону є формально юридичною характеристикою суспільних відносин і само по собі не означає панування права у цих відносинах.

ВЕРХОВЕНСТВО КОНСТИТУЦІЇ (ЮРИДИЧНЕ) — пріоритетне становище Конституції в системі національного законодавства України, її вища юридична сила щодо всіх інших правових актів.

ВЕРХОВЕНСТВО ПРАВА — 1) панування права в життєдіяльності громадянського суспільства й функціонуванні держави. Одна із засад конституційного ладу. Принцип верховенства права означає пов'язаність законодавчої влади природним правом (державна

може видавати лише такі закони, які відповідають приписам природного (надпозитивного) права) та верховенство закону; 2) найважливіший принцип правової держави, який означає панування права в усіх сферах суспільних відносин, підпорядкування всіх громадян і держави правовим законам. Принцип верховенства права передбачає розрізнення права як системи правових норм, що відповідають загальнолюдським цінностям — вимогам гуманізму, справедливості, свободи, демократії тощо, і закону як встановленого державою загальнообов'язкового припису, що таким вимогам може не відповідати. У теорії правової держави синонімом права є не закон взагалі, а тільки правовий закон — такий, що відповідає вимогам права. Розрізнення права і закону дає можливість розмежувати та протиставити право і зведене в ранг закону свавілля панівних суспільних груп. Легітимність закону, тобто визнання його правомірності громадянами, навіть прийняття закону народом (на референдумі) самі по собі не можуть бути критеріями правового характеру закону. Народ може підтримувати і несправедливі закони (схвалювати, наприклад, кримінальне переслідування «ворогів народу»). Правовий характер закону є характеристикою, яка охоплює цілий комплекс чинників — історичних, економічних, соціально-класових, національних, політичних, культурних тощо. Принцип верховенства права закріплено в ч. 1 ст. 8 Конституції України.

ВЕРХОВНА РАДА УКРАЇНИ — єдиний загальнонаціональний постійно діючий, колегіальний, однопалатний виборний орган законодавчої влади в складі 450 народних депутатів України, які обираються на основі загального, вільного, рівного і прямого виборчого права шляхом таємного голосування строком на п'ять років. Робота парламенту здійснюється в межах та порядку встановленому Конституцією України, Регламентом Верховної Ради України. Парламент не може передати свої повноваження жодному іншому органу державної влади України (*Тлумачення ст. 75 Конституції України від 15.05.2014 року*).

ВЕРХОВНИЙ ГОЛОВНОКОМАНДУВАЧ ЗБРОЙНИХ СИЛ — вищий військовий начальник, який здійснює загальне керівництво Збройними Силами держави як під час війни, так і в мирний час. Керівництво Збройними Силами України в межах, передбачених Конституцією України, здійснює Президент України як Верховний Головнокомандувач Збройних Сил України. В особливий період керівництво Збройними Силами України та іншими військовими формуваннями Президент України може здійснювати через Ставку Верховного Головнокомандувача, робочим органом якої є Генеральний штаб Збройних Сил України (*Закон України «Про Збройні Сили України» від 06 грудня 1991 року*).

ВЕРХОВНИЙ СУД УКРАЇНИ — найвищий суд у системі судоустрою України, який забезпечує сталість та єдність судової практики у порядку та спосіб, визначені процесуальним законом.

ВЕТЕРАНИ ВІЙНИ — особи, які брали участь у захисті Батьківщини чи в бойових діях на території інших держав. До ветеранів війни належать учасники бойових дій, інваліди війни, учасники війни (*Закон України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту» від 22 жовтня 1993 року*).

ВЕТЕРАНИ ПРАЦІ — громадяни, які сумлінно працювали в народному господарстві, державних установах, організаціях та об'єднаннях громадян, мають трудовий стаж (35 років —

жінок і 40 років — чоловіки) і вийшли на пенсію. Ветеранами праці визнаються також деякі інші категорії осіб визначені законом (*Закон України «Про основні засади соціального захисту ветеранів праці та інших громадян похилого віку в Україні» від 16 грудня 1993 року*).

ВЕТО (*лат. veto — забороняю*) — 1) передбачений конституціями багатьох країн акт, який зупиняє або не допускає вступ у силу законів та інших нормативно-правових актів (рішень) тих або інших органів (посадових осіб). Розрізняють абсолютне (резолютивне) і відносне (умовно-обмежене) вето. Абсолютне вето виявляється, зокрема, у праві глави держави на остаточне відхилення прийнятого парламентом закону. За відносного вето відмова глави держави санкціонувати закон лише зупиняє вступ останнього в силу. Парламент у такому випадку може подолати вето глави держави шляхом повторного голосування за закон. Відомі й інші класифікації вето — на загальне і часткове (вибіркове). Перше означає відхилення акта в цілому, а друге — окремих його частин. Право вето, окрім глави держави, рідше, але має верхня палата парламенту щодо актів, прийнятих нижньою палатою. Інколи таке право мають деякі члени невеликих колегіальних органів; 2) акт глави держави, який забороняє або не допускає набрання законної сили прийнятого парламентом закону. Розрізняють абсолютне вето, тобто остаточне відхилення главою держави закону, прийнятого парламентом та відкладальне вето, тобто право глави держави на повернення зі своїми зауваженнями та сформульованими пропозиціями переданого йому на підпис закону до парламенту для повторного розгляду.

ВЕТО АБСОЛЮТНЕ — відмова глави держави схвалити прийнятий парламентом законопроект, що є остаточною і не може бути подолана.

ВЕТО ПРЕЗИДЕНТА УКРАЇНИ — право Президента України на повернення переданого йому на підпис прийнятого Верховною Радою України закону із своїми зауваженнями для повторного розгляду Верховною Радою. Згідно з чинним законодавством Президент України може повернути закон із своїми зауваженнями до Верховної Ради для повторного розгляду у двотижневий строк з часу, коли текст закону надійшов від Верховної Ради до Президента України. Якщо при повторному розгляді закон буде прийнято більшістю у 2/3 голосів від фактичного складу Верховної Ради України, Президент України в 10-денний строк має його підписати і оприлюднити.

ВЕТО В ЄВРОПЕЙСЬКОМУ СОЮЗІ — це спосіб збереження державами-членами національного суверенітету над «чутливими» сферами політики та прийняття рішень. Вето може застосовуватись під час голосування міністрів урядів держав-членів у Раді ЄС щодо низки питань, у тому числі тих, які стосуються оборони, оподаткування та соціального забезпечення. В умовах продовження процесу розширення Союзу й стрімкого зростання кількості його держав-членів вето може практично унеможливити процес прийняття рішень у Раді ЄС. З огляду на це Ніщський договір (2000 року) поширив процедуру голосування кваліфікованою більшістю на низку нових питань, обмеживши тим самим сферу застосування національного вето. Вето було також скасоване в межах процедури започаткування посиленого співробітництва. У майбутньому планується скасувати право національного вето в процесі прийняття рішень щодо розподілення коштів структурних фондів, деяких аспектів візової політики, імміграційної політики та надання притулку, а також окремих торговельних угод.

ВЕТО ВИБІРКОВЕ (ЧАСТКОВЕ) — вето глави держави, що накладається тільки на окремі статті чи положення прийнятого парламентом закону.

ВЕТО ВІДНОСНЕ (ВІДКЛАДАЛЬНЕ) — повноваження президента, що наділяє главу держави правом повернути переданий йому законопроект для повторного обговорення в парламенті.

ВЕТО ЗАГАЛЬНЕ — повноваження глави держави, що наділяє президента правом відхилення акта в цілому.

ВЕТО КИШЕНЬКОВЕ — у США особливий прийом, який раніше застосовував президент з метою недопущення набрання чинності прийнятим конгресом законом.

ВЕТО НАРОДНЕ — конституційно-правовий інститут, який полягає в тому, що у визначеній конституцією строк певне число виборців може в офіційній формі заявити про свою незгоду з прийнятим парламентом законом і таким чином ініціювати винесення його на референдум.

ВЗАЄМОВІДНОСИНИ ТА СПІВРОБІТНИЦТВО УКРАЇНИ З НАТО — суттєвий чинник зміцнення національної безпеки України, покликаний сприяти розвитку демократичних інститутів, громадянського суспільства, захисту прав і свобод людини, і тому відповідає життєво важливим інтересам українського народу. Геостратегічне і геополітичне становище України як складника єдиного європейського простору визначає її місце в європейських справах, зумовлює вагомую роль Української держави у створенні нової архітектури загальної континентальної безпеки, серцевину якої покликана стати Організація Північноатлантичного договору. Євроатлантична інтеграція України має на меті гарантувати її незалежність, територіальну цілісність, суспільний прогрес, запобігати виникненню нових загроз, стабільності й безпеці на європейському континенті. Визначальними чинниками успішного просування України цим курсом є досягнення відповідності політичним критеріям підготовки до членства та базовим принципам держав — членів Організації Північноатлантичного договору, таким як плюралістична демократія, верховенство права, дотримання прав людини та іншим відповідним положенням, викладеним у Плані дій щодо членства, схваленому Вашингтонським самітом НАТО в 1999 році; послідовна, ефективна та повна реалізація Державної програми співробітництва України з Організацією Північноатлантичного договору, документів двостороннього співробітництва України з НАТО; розвиток і поглиблення співпраці України з НАТО на основі стратегії інтеграції; розширення участі України в Програмі «Партнерство заради миру», роботі Ради євроатлантичного партнерства; інтенсифікація процесу підготовки України до членства в НАТО згідно з рішенням Ради національної безпеки і оборони України від 23 травня 2002 року «Про Стратегію України щодо Організації Північноатлантичного договору (НАТО)» та відповідним Указам Президента України від 08 липня 2002 року і від 8 липня 2016 року № 296/2016 «Питання координації євроатлантичної інтеграції України».

ВЗАЄМНІСТЬ У МІЖНАРОДНОМУ ПРАВІ — ототожнення або принаймні еквівалентність прав і обов'язків держав. Як основоположний принцип міжнародних договорів

відіграє важливу роль в обмеженні або пом'якшенні зовнішнього тиску й сили у взаємовідносинах окремих держав та в міжнародному співтоваристві в цілому.

ВЗАЄМОДІЯ УПРАВЛІНСЬКА — участь у спільній діяльності суб'єктів управління в процесі досягнення суспільно необхідних цілей. Зважаючи на те, що управління є соціальним явищем, взаємодія управлінська тісно пов'язана із соціальною взаємодією, яка є більш широким видом соціальних зв'язків. У процесі соціальної взаємодії відбувається взаємовплив та взаємообумовленість окремих соціальних явищ, унаслідок чого вони змінюються, доповнюють один одного і формують єдину цілісну соціальну систему. Головним призначенням взаємодії управлінської є об'єднання зусиль суб'єктів управління в напрямі задоволення соціальних потреб, зумовлених суспільно необхідними цілями.

ВЗЯТТЯ ПІД ВАРТУ — запобіжний захід, який застосовується до підозрюваного, обвинуваченого, підсудного в справах про злочини, за які може бути призначене покарання у вигляді позбавлення волі на строк більше як три роки, та до засудженого, вирок щодо якого ще не набрав законної сили. Метою взяття під варту є запобігання можливому ухиленню від слідства й суду, перешкодженню встановлення істини у справі, продовженню злочинної діяльності, перешкодженню виконання вироку. Підставою для взяття під варту є постанова слідчого судді.

ВИБОРИ — 1) спосіб формування органу державної влади, органу місцевого самоврядування або наділення повноваженнями їх посадової особи шляхом голосування уповноважених на те осіб і визначення результатів такого голосування встановленою більшістю голосів цих осіб за умови, коли на здобуття кожного мандата мають право балотуватися два і більше кандидатів. Вибори класифікують залежно від: а) органів (предмет обрання), які обираються (парламентські, президентські та місцеві вибори); б) обрання органу повністю чи частково (загальні та часткові вибори); в) часу проведення (чергові, позачергові, повторні, перші, додаткові); г) територіальних меж (загальнонаціональні та місцеві); ґ) способу волевиявлення виборців (прямі та непрямі); д) правових наслідків (дійсні та недійсні). Окрім цього, вибори поділяють на одно-, багато- та безпартійні; альтернативні та безальтернативні, основні та додаткові, чергові та позачергові тощо; 2) процес, унаслідок якого певна сукупність людей через голосування формує склад державного органу чи органу місцевого самоврядування.

ВИБОРИ АЛЬТЕРНАТИВНІ (лат. *alternus* — чергую, змінюю) — обрання громадянами представника до складу органу, що передбачає процедуру вибору з двох чи більшого числа претендентів. Навіть за умови, коли балотується один кандидат у депутати, вибір є: голосувати «за» чи «проти», тобто обрати чи відхилити запропоновану кандидатуру.

ВИБОРИ ВІЛЬНІ — вибори, за умов організації і проведення повністю без будь-якого примусу щодо участі або не участі як у виборах в цілому, так і власне у самій процедурі голосування, а також без жодного тиску на виборця при виявленні ним волі щодо обрання кандидата (кандидатів) на виборах.

ВИБОРИ ДОДАТКОВІ — вибори, що проводяться для поповнення представницького закладу, якщо з його складу вибув один або декілька членів.

ВИБОРИ ЗАГАЛЬНІ — вибори, на яких переобирається склад представницького органу в цілому.

ВИБОРИ ЗАГАЛЬНОНАЦІОНАЛЬНІ — спосіб формування представницького органу шляхом безпосереднього волевиявлення громадян. В Україні — це вибори Президента України та народних депутатів України. Вони є вільними і відбуваються на основі загального, рівного і прямого виборчого права шляхом таємного голосування.

ВИБОРИ МІСЦЕВІ — безпосереднє волевиявлення територіальних громад; спосіб формування органу місцевого самоврядування або наділення повноваженнями посадової особи місцевого самоврядування шляхом голосування членів територіальної громади і визначення результатів такого голосування встановленою більшістю. В Україні це вибори депутатів сільських, селищних, міських, районних у містах, районних і обласних рад та сільських, селищних і міських голів. Вони є вільними і відбуваються на основі загального, рівного і прямого виборчого права шляхом таємного голосування.

ВИБОРИ НАРОДНИХ ДЕПУТАТІВ УКРАЇНИ — передбачене Конституцією та іншими законами України безпосереднє волевиявлення громадян з метою формування конституційного складу Верховної Ради України шляхом таємного голосування.

ВИБОРИ НЕДІЙСНІ — скасування Центральною виборчою комісією чи судом результатів виборів, якщо під час їх проведення були допущені порушення виборчого законодавства, що вплинули на наслідки волевиявлення громадян.

ВИБОРИ НЕПРЯМІ — процедура обрання органів державної влади або органів місцевого самоврядування чи посадових осіб не безпосередньо виборцями, а іншими суб'єктами. Ці вибори можуть бути дво- та багатоступеневими. Двоступеневі вибори — виборча процедура, за якої з усіх виборців безпосередньо обираються представники (колегія виборщиків), які обирають посадових осіб і формують органи. Багатоступеневі вибори — це виборча процедура, за якої нижчі представницькі органи обирають представників до вищих представницьких органів, а останні обирають представників органів на ступінь вище (система виборів представницьких органів в КНР). За такого способу проведення виборів виборці не мають безпосереднього впливу на результати виборів. В Україні шляхом непрямих виборів обираються Голова Верховної Ради України, виконавчі органи місцевих рад, голови обласних, районних та районних (у містах) рад.

ВИБОРИ ПАРЛАМЕНТСЬКІ — вибори депутатів представницького органу законодавчої влади держави.

ВИБОРИ ПЕРШІ (НОВІ) — вибори, що проводяться в новоутвореній адміністративно-територіальній одиниці. Строк повноважень обраних депутатів відповідної ради чи посадової особи становить строк, який залишається до проведення чергових виборів.

ВИБОРИ ПОВТОРНІ — спосіб формування органів державної влади або органів місцевого самоврядування чи посадових осіб, що проводяться за рішенням Центральної виборчої комісії в тих випадках, коли вибори у відповідному виборчому окрузі були визнані недійсними або такими, що не відбулися. Призначаються не пізніше як через місяць від дня визнання виборів недійсними або такими, що не відбулися.

ВИБОРИ ПОЗАЧЕРГОВІ — процедура обрання органів державної влади або органів місцевого самоврядування чи посадових осіб, що відбувається внаслідок передчасного припинення виборним органом (посадовою особою) своєї діяльності — дострокового розпуску парламенту; смерті або відставки сільського, селищного, міського голови, голови ради, президента країни.

ВИБОРИ ПОЛІТИЧНІ — демократичний спосіб формування, періодичної чи позачергової зміни персонального складу органів місцевого самоврядування (органів державної влади) або підтвердження повноважень на новий строк, процедура призначення посадових осіб через волевиявлення дієздатних громадян шляхом голосування за кандидатів, висунутих відповідно до встановлених законодавством правил та регламентів.

ВИБОРИ ПРЕЗИДЕНТА УКРАЇНИ — передбачене Конституцією та іншими законами України безпосереднє волевиявлення народу щодо персонального заміщення посади глави Української держави шляхом таємного голосування.

ВИБОРИ ПРЕЗИДЕНТСЬКІ — обрання глави держави — президента в країнах із республіканською формою правління.

ВИБОРИ ПРОМІЖНІ — 1) вибори в Україні, що призначаються в одномандатному виборчому окрузі в разі вибуття обраного в ньому депутата; 2) вибори у США, під час яких переобирають увесь склад палати представників і третину сенату, а також губернаторів штатів, такі вибори проводять у листопаді кожного парного року.

ВИБОРИ ПРЯМІ — процедура обрання органів держави або органів місцевого самоврядування чи посадових осіб безпосередньо виборцями. В Україні закріплюється як принцип прямого виборчого права.

ВИБОРИ ТАКІ, ЩО НЕ ВІДБУЛИСЯ — ситуація під час виборчої кампанії в Україні, коли всі кандидати, що були зареєстровані у відповідному виборчому окрузі, відмовилися від балотування або з інших причин вибули з участі у виборах, а також якщо у виборах брали участь менш як 50 відсотків від числа виборців, внесених до списків виборців відповідного виборчого округу.

ВИБОРИ ЧАСТКОВІ — вибори, на яких переобирається тільки частина складу представницького органу. Вибори часткові найчастіше застосовуються щодо верхньої палати парламенту з тривалим строком повноважень її членів. Кожні два чи три роки переобирається половина або третина складу палати (Бразилія, Індія, США, Франція, Японія та інші).

ВИБОРИ ЧЕРГОВІ — формування органів державної влади або органів місцевого самоврядування чи посадових осіб, що проводиться у зв'язку із закінченням строку повноважень виборного органу. Час проведення виборів чергових зазвичай встановлюється конституцією або законом.

ВИБОРНИЙ ОРГАН — орган державної влади, орган місцевого самоврядування, який обирається громадянами на основі загального, рівного, прямого виборчого права шляхом таємного голосування та має відповідно до законодавства право представляти інтереси народу, територіальної громади приймати від його (їх) імені владні рішення, обов'язкові для виконання.

ВИБОРНІ ПОСАДИ — 1) посади в державному апараті, органах місцевого самоврядування та об'єднаннях громадян, заміщення яких відбувається шляхом виборів; 2) виборні посади заміщуються в порядку, встановленому законодавством; в об'єднаннях громадян — у порядку, встановленому статутами цих об'єднань. Особам, звільненим від роботи внаслідок обрання їх на виборні посади, по закінченні їхніх повноважень за виборною посадою надається попередня робота (посада) або за її відсутності — інша рівноцінна робота (посада) на тому ж підприємстві, у закладі, установі, організації або за їх згодою на іншому. Час роботи на виборній посаді зараховується до безперервного трудового стажу.

ВИБОРНІСТЬ — спосіб утворення і внутрішньої самоорганізації органів держави, місцевого самоврядування або громадських організацій, що полягає в обранні їх членів і відповідних посадових осіб населенням або іншим органом.

ВИБОРЦІ — громадяни, що належать до списку осіб, які, відповідно до Конституції та законів, мають право брати участь у виборах. В Україні — це громадяни України, які мають право голосу на виборах і на день їх проведення досягли 18 років та занесені до списків осіб, які мають право брати участь у виборах народних депутатів України, Президента України, депутатів місцевих рад та сільських, селищних, міських голів. Будь-які обмеження виборчих прав, які не передбачені конституційним законодавством, а також безпідставна відмова у внесенні до списку виборців є порушенням прав людини й дискримінацією. Не можуть бути виборцями громадяни, яких визнано судом недієздатними.

ВИБОРЧА (ГРОШОВА) ЗАСТАВА — грошова сума, яку зобов'язані внести на спеціальний рахунок політичні партії (блоки) або окремі кандидати під час реєстрації. Відповідно до чинного законодавства України виборча застава повертається партіям (блокам), які брали участь у розподілі депутатських мандатів, тобто подолали виборчий бар'єр. Виборча застава, внесена партією (блоком), яка не брала участі в розподілі депутатських мандатів, перераховується до Державного бюджету України.

ВИБОРЧА ГЕОМЕТРІЯ (ГЕОГРАФІЯ) («ДЖЕРРІМЕНДЕРИНГ») — практика маніпуляції з виборчими округами, довільного або умисного їх визначення («нарізання») для отримання переваг на виборах певною політичною силою. Уперше була запроваджена американським губернатором Елбріджем Джеррі (ElbridgGerry), який у 1842 р. поділив свій штат Массачусетс на округи так, щоб сприяти своїй політичній партії (межі округів

нагадували контур саламандри (через це подібні маніпуляції стали називати «джерррімен-деринг», від Gerry та (sala) mander)). Згодом практика виборчої геометрії набула значного поширення у США, застосовувалася у Франції та інших країнах.

ВИБОРЧА ДІЄЗДАТНІСТЬ — виборче право кожного громадянина, що може обмежуватися тільки відповідними законами кожної країни, які визначають такі цензи: вікові, майнові, освітні, професійні, статеві, а також ценз осілості або заборони через вчинені кримінальні злочини та неповноцінний психологічний стан, визначений судом.

ВИБОРЧА ДІЛЬНИЦЯ — частина території виборчого округу, утворена для підготовки і проведення голосування та підрахунку голосів виборців. Створюють виборчі дільниці окружні виборчі комісії за поданням Київської, Севастопольської міських рад, районних рад, міських рад у межах території одномандатних виборчих округів, а в разі відсутності таких подань — на підставі пропозиції відповідних міських голів або голів рад не пізніше як за 60 днів до дня виборів з кількістю від 20 до 3000 виборців, а у виняткових випадках — з меншою або більшою кількістю виборців.

ВИБОРЧА ІНФОРМАЦІЙНА ДІЯЛЬНІСТЬ — це забезпечення громадян, об'єднань громадян, державних органів, установ, організацій відомостями про підготовку й проведення виборів, про діяльність виборчих комісій, органів державної влади, органів місцевого самоврядування, політичних партій, виборчих блоків партій, політичних діячів як суб'єктів, учасників виборчого процесу.

ВИБОРЧА КАМПАНІЯ (*фр. campagne* — *похід, кампанія*) — 1) система агітаційних заходів, що проводяться політичними партіями та окремими кандидатами з метою забезпечення власної підтримки з боку громадян на виборах; 2) сукупність агітаційних та організаційних заходів, які проводять політичні партії, їх виборчі блоки та окремі кандидати на виборні посади з метою забезпечення собі максимальної кількості голосів виборців на виборах.

ВИБОРЧА КВОТА (ВИБОРЧИЙ МЕТР, ВИБОРЧА ЧАСТКА) — найменше число голосів, необхідне для обрання одного кандидата в пропорційній або змішаній виборчій системі.

ВИБОРЧА КВОТА ШТУЧНА — виборча квота, що обчислюється діленням кількості поданих у виборчому окрузі голосів на кількість депутатських мандатів в окрузі з послідовним додаванням до останнього по одиниці, поки не буде розподілено всі мандати. Виборча квота штучна обчислюється із застосуванням методу Е. Гогенбах-Бішора або методу Г. Друпа. Іншим різновидом виборчої квоти є природна виборча квота.

ВИБОРЧА КОМІСІЯ — колегіальний орган, відповідальний за організацію та проведення виборів до органів влади в державі. Законом України передбачено утворення системи виборчих комісій, до якої належать Центральна виборча комісія, окружні та дільничні виборчі комісії. До складу Центральної виборчої комісії, яку формує Верховна Рада України, належать 15 членів комісії.

ВИБОРЧА СИСТЕМА — 1) сукупність суспільних відносин, що опосередковують порядок, засади, принципи та організацію й проведення виборів до представницьких органів державної влади, місцевого самоврядування в державі; 2) спосіб розподілення мандатів виборних осіб за результатами голосування на виборах. Розрізняють мажоритарну, пропорційну та змішану виборчу систему; 3) сукупність установлених законодавством принципів і правил, за допомогою яких розподіляються депутатські мандати між кандидатами на ці посади залежно від результатів голосування; 4) порядок організації та проведення виборів до представницьких органів державної влади, місцевого самоврядування й здійснення громадянами своїх виборчих прав. Основні види виборчих систем: мажоритарна виборча система, пропорційна виборча система, змішана виборча система (мажоритарно-пропорційна або пропорційно-мажоритарна).

ВИБОРЧА СИСТЕМА ЗМІШАНА — встановлений законодавством спосіб голосування, визначення його результатів і розподілу депутатських мандатів, де поєднуються мажоритарна й пропорційна виборчі системи, та означає, що одна частина депутатів парламенту чи іншого представницького органу обирається за мажоритарною виборчою системою, а друга — за пропорційною. Існують виборчі системи, які поєднують у особі ознаки як мажоритарної, так і пропорційної системи це здійснення голосування за відкритими списками.

ВИБОРЧА СИСТЕМА КУРІАЛЬНА — спосіб виборів до представницьких установ не по виборчих округах і від усієї кількості виборців на них, а по виборчих куріях, які мають нерівні виборчі права.

ВИБОРЧА СИСТЕМА МАЖОРИТАРНА (*фр. majorite — більшість*) — система виборів, за якої виборці голосують за конкретних кандидатів і обраними вважаються ті з них, хто отримав більшість голосів. Залежно від того, як встановлюється ця більшість, розрізняють мажоритарну виборчу систему абсолютної, відносної, кваліфікованої більшості.

ВИБОРЧА СИСТЕМА ПРОПОРЦІЙНА (СИСТЕМА ПРОПОРЦІЙНОГО ПРЕДСТАВНИЦТВА) — система виборів, за якої виборці голосують за списки кандидатів у депутати від політичних партій (виборчих блоків партій), а депутатські мандати в представницькому органі отримуються партіями (блоками) пропорційно до кількості поданих за них голосів. Розрізняють пропорційну систему жорстких списків, напівжорстких списків, з перевагами.

ВИБОРЧА СКРИНЬКА (ВИБОРЧА УРНА) — закрита і опломбована або опечатана скринька з вузьким прорізом для опускання виборцями заповнених виборчих бюлетенів, що встановлюється на виборчій дільниці. Виборчі скриньки в Україні виготовляються на спеціальних підприємствах за зразком визначеним Центральною виборчою комісією.

ВИБОРЧЕ ПРАВО — 1) головний конституційно-правовий інститут, який становить норми, що регулюють суспільні відносини, пов'язані з формуванням представницьких та інших виборних органів публічної влади (об'єктивне виборче право); 2) закріплене Конституцією України й гарантоване державою право громадянина України вільно обирати

та бути обраним до виборних органів публічної влади (суб'єктивне виборче право). Виборче право поділяється на активне і пасивне.

ВИБОРЧЕ ПРАВО АКТИВНЕ — право громадян брати участь як виборців у національних, регіональних та місцевих виборах та у референдумах.

ВИБОРЧЕ ПРАВО ВІЛЬНЕ — один із основних принципів виборчого права, який означає, що в процесі їхньої організації і проведення повністю виключається будь-який примус щодо участі або неучасті як у виборах у цілому, так і власне у самій процедурі голосування, а також тиск на виборця при визначенні ним, як йому голосувати на виборах.

ВИБОРЧЕ ПРАВО ЗАГАЛЬНЕ — 1) у більшості сучасних держав конституційний принцип виборчої системи, що означає надання активного виборчого права всім повнолітнім громадянам держави (крім недієздатних осіб), а також пасивного виборчого права всім громадянам, що відповідає додатковим, визначеним Конституцією чи законами виборчим цензам; 2) принцип виборчого права України, зміст якого полягає в такому: а) право голосу на виборах та референдумах мають лише громадяни України. Вимога належності до громадянства України пов'язана з тим, що виборче право — це найважливіша форма участі громадянина в управлінні державними справами, воно належить до політичних прав, відповідно негромадяни, у тому числі і апатриди, які проживають на території України, не наділяються виборчим правом; б) забороняються будь-які привілеї або обмеження виборчих прав окремих груп громадян залежно від природних властивостей громадянина України як людини та від його громадянських рис; в) забороняються обмеження участі громадян у виборчому процесі, які не передбачені Конституцією України та виборчим законодавством України.

ВИБОРЧЕ ПРАВО ПАСИВНЕ — право громадянина обиратися до виборних органів державної влади та органів місцевого самоврядування.

ВИБОРЧЕ ПРАВО ПРЯМЕ — один із основних принципів виборчого права, який означає право громадянина безпосередньо обирати та обиратися до виборного органу чи на виборну посаду. Відповідно до цього принципу інші виборні особи обираються безпосередньо виборцями, і його слід відрізняти від непрямого (багатоступеневого) виборчого права, яке застосовується в деяких країнах.

ВИБОРЧЕ ПРАВО РІВНЕ — один із основних принципів виборів, передбачених конституціями і законами більшості країн світу та міжнародно-правовими актами. Принцип означає, що всі громадяни України беруть участь у виборах на рівних засадах, тобто кожний виборець має однакову з іншими виборцями кількість голосів при голосуванні, голосує лише один раз однаковою з іншими виборцями кількістю виборчих бюлетенів за однакову кількість кандидатів, зареєстрованих у встановленому законом порядку, і кожний громадянин може вважатися обраним лише на однакових з іншими умовах (щодо участі виборців у голосуванні, встановлення результатів голосування, визначення кандидата обраним тощо) та одержує у разі обрання лише один мандат.

ВИБОРЧЕ ПРАВО СУБ'ЄКТИВНЕ — конституційне право громадян України, суть якого полягає в їх можливості брати участь у виборах представницьких органів державної влади (парламенту, глави держави) та місцевого самоврядування (органів самоорганізації населення; сільської, селищної, міської, районної у місті, районної, обласної рад; сільського, селищного, міського голови).

ВИБОРЧЕ ПРАВО ЯК ІНСТИТУТ КОНСТИТУЦІЙНОГО ПРАВА — 1) у вузькому розумінні — це система норм, які регулюють суспільно-політичні відносини, що виникають у зв'язку з організацією і проведенням виборів до органів державної влади та органів місцевого самоврядування, тобто парламентських, президентських, місцевих; 2) у широкому розумінні — це система норм, які регулюють відносини, що виникають у зв'язку з проведенням виборів і референдумів як основних форм безпосереднього народовладдя, безпосередньої демократії.

ВИБОРЧИЙ БАР'ЄР (ЗАГОРОДЖУВАЛЬНИЙ ПУНКТ) — встановлена законом про вибори найменша частка голосів виборців, що брали участь у голосуванні, яку необхідно набрати політичній партії чи виборчому блоку партій на виборах до парламенту чи іншого представницького органу за пропорційною виборчою системою для того, щоб брати участь у розподілі депутатських мандатів.

ВИБОРЧИЙ БЛОК ПОЛІТИЧНИХ ПАРТІЙ — суб'єкт виборчого процесу, що є добровільним об'єднанням декількох політичних партій у порядку і строки, передбачені Законом України «Про вибори народних депутатів України», для спільної участі у виборчій кампанії та який має право висування кандидатів у народні депутати України або кандидатів у Президенти України.

ВИБОРЧИЙ БЮЛЕТЕНЬ (*фр. bulletin — записка, листок*) — виборчий документ передбаченої законом форми, до якого занесені у встановленому порядку всі зареєстровані в конкретному виборчому окрузі суб'єкти на обрання та за яким проводиться таємне голосування і здійснюється підрахунок голосів на виборчих дільницях.

ВИБОРЧИЙ КОРПУС — сукупність громадян, що мають право голосу (активне виборче право), відповідно до закону (юридичний виборчий корпус), або сукупність реально голосуючих громадян (фактичний виборчий корпус).

ВИБОРЧИЙ КОРПУС ПОТЕНЦІЙНИЙ — сукупність як зареєстрованих, так і через будь-які інші причини незареєстрованих виборців.

ВИБОРЧИЙ КОРПУС ФАКТИЧНИЙ — сукупність виборців, які проголосували на виборах.

ВИБОРЧИЙ КОРПУС ЮРИДИЧНИЙ — сукупність зареєстрованих виборців (включених до списку виборців).

ВИБОРЧИЙ ОКРУГ — 1) територіальна або інша виборча одиниця, в межах якої об'єднуються виборці для обрання депутатів; 2) встановлене законом територіальне

формування для проведення виборчої кампанії. Виборчі округи утворюються Центральною виборчою комісією чи відповідною Радою народних депутатів з урахуванням адміністративно-територіальних меж і приблизно рівною кількістю виборців.

ВИБОРЧИЙ ПРОЦЕС — 1) сукупність послідовних, логічно обумовлених стадій здійснення виборчих процедур, що здійснюються громадянами, політичними партіями, виборчими комісіями, іншими суб'єктами виборчого процесу з метою формування органів державної влади та органів місцевого самоврядування. Виборчий процес відбувається у декілька етапів: призначення виборів; складання списків виборців; утворення виборчих округів; формування виборчих органів; висування та реєстрація кандидатів у депутати, внесених до виборчих списків партій (блоків) у багатомандатному окрузі, та кандидатів у депутати в одномандатних округах; проведення передвиборної агітації; голосування; підрахунок голосів виборців та встановлення підсумків голосування і результатів виборів депутатів; реєстрація обраних депутатів і опублікування підсумків виборів; 2) передбачені виборчим законодавством дії (виборчі процедури), в результаті послідовного виконання яких відбувається формування складу виборчих органів або заміщення виборчих посад. Виборчий процес має такі етапи: складання списків виборців; утворення виборчих округів; утворення виборчих комісій; висування та реєстрація кандидатів до складу виборчих органів або на виборні посади; проведення передвиборної агітації; голосування; підрахунок голосів виборців та встановлення підсумків голосування й визначення результатів виборів.

ВИБОРЧИЙ ФОНД — форма нагромадження коштів для підготовки і проведення виборів депутатів рад усіх рівнів, Президента України, сільських, селищних та міських голів. Виокремлюють декілька видів виборчих фондів: централізовані, окружні й територіальні фонди виборчих комісій, політичних партій, виборчих блоків партій, власні виборчі фонди кандидатів.

ВИБОРЧІ ВІДНОСИНИ — це суспільні відносини, в основному правового характеру, що виникають у процесі організації підготовки й проведення виборів.

ВИБОРЧІ ДОКУМЕНТИ — письмові документи, що засвідчують певні юридичні факти та статус суб'єктів виборчого процесу й призводять до юридичних наслідків. Основними видами виборчих документів є: списки виборців; виборчий бюлетень; протоколи дільничних комісій про результати голосування на дільниці; передвиборні плакати кандидатів; посвідчення кандидатів, уповноважених осіб політичних партій, виборчих блоків партій, довірених осіб кандидатів; тимчасові посвідчення про обрання.

ВИБОРЧІ КОМІСІЇ В УКРАЇНІ (*лат. commissio* — доручення) — передбачені Конституцією і законами України спеціальні органи, до виключних повноважень яких входить забезпечення організації підготовки й проведення виборів народних депутатів України, виборів Президента України, депутатів місцевих рад, сільських, селищних і міських голів, реалізація та захист виборчих прав громадян, забезпечення в межах, визначених законами, контролю за дотриманням виборчого законодавства держави тощо. Виборчі комісії будують свою діяльність на принципах законності, об'єктивності, компетентності, незалежності, колегіальності розгляду і прийняття рішень, обґрунтованості рішень, відкритості і гласності.

ВИБОРЧІ КОМІСІЇ ДІЛЬНИЧНІ — виборчі органи, які утворюються для організації голосування виборців на виборчих дільницях та підрахунку голосів на виборах. В Україні утворюються на всіх видах виборів.

ВИБОРЧІ КОМІСІЇ ОКРУЖНІ — виборчі органи, які формуються для організації підготовки і проведення виборів у межах багатомандатних та одномандатних виборчих округів. В Україні формуються на виборах Президента України, народних депутатів України, депутатів Верховної Ради Автономної Республіки Крим, місцевих виборах.

ВИБОРЧІ ПРАВА ГРОМАДЯН — конституційне право громадян брати участь в управлінні державними справами, у всеукраїнському та місцевих референдумах, вільно обирати і бути обраним до органів державної влади, місцевого самоврядування, у тому числі брати участь у висуванні кандидатів на виборах, передвиборній агітації, у роботі виборчих комісій, спостереженні за виборами.

ВИБОРЧІ ЦЕНЗИ — сукупність умов, відповідність яким є підставою для допуску громадян до участі виборів.

ВИБОРЩИКИ — особи, яких безпосередньо обирають виборці й які уповноважені остаточно обрати на виборну посаду конкретного кандидата за умов непрямих (двоступневих або багатоступневих) виборів, якщо формування якогось представницького органу чи обрання посадової особи відбувається шляхом подання виборцями своїх голосів не безпосередньо за кандидатів на виборну посаду, а за виборців другого ступеня — виборщиків.

ВИВЧЕННЯ ГРОМАДСЬКОЇ ДУМКИ — опосередкована форма консультацій органів державної влади з громадськістю щодо формування та реалізації державної політики. Вивчення громадської думки здійснюється шляхом проведення соціологічних досліджень та спостережень (опитування, анкетування, контент-аналіз інформаційних матеріалів, фокус-групи); запровадження спеціальних рубрик у друкованих та електронних ЗМІ; проведення експрес-аналізу коментарів, відгуків, інтерв'ю, інших матеріалів у пресі, на радіо, телебаченні для визначення позиції різних соціальних груп; опрацювання та узагальнення висловлених у зверненнях громадян зауважень і пропозицій; проведення аналізу цільової інформації, що надходить до спеціальних скриньок. Результати вивчення громадської думки враховуються органами державної влади під час прийняття рішень та їх подальшої реалізації.

ВИД НА ПРОЖИВАННЯ — документ, що видається іноземцю чи особі без громадянства (апатридові) за встановленою процедурою компетентними державними органами країни його перебування.

ВИДАВНИЧИЙ ДОГОВІР — цивільно-правовий договір, в силу якого одна сторона (видавець) зобов'язується видати або перевидати твір, створений другою стороною (автором) у встановлений сторонами строк. Автор передає видавцеві свій твір і право використання (видання) і (або) розповсюдження його за встановлену договором винагороду.

ВИДАТКИ БЮДЖЕТУ — кошти, спрямовані на здійснення програм та заходів, передбачених відповідним бюджетом. До видатків бюджету не належать погашення боргу, надання кредитів з бюджету, розміщення бюджетних коштів на депозитах, придбання цінних паперів, повернення надміру сплачених до бюджету сум податків і зборів (обов'язкових платежів) та інших доходів бюджету, проведення їх бюджетного відшкодування (*Бюджетний кодекс України від 08 липня 2010 року*).

ВИДАТКИ ДЕРЖАВНІ — витрати, пов'язані з діяльністю держави. Видатки держави зумовлюються обсягом і структурою забезпечуваних державою суспільних благ, є інструментом перерозподілу суспільного продукту. Деякі видатки держави є прямими трансфертними платежами приватному сектору економіки (бюджетні дотації підприємствам, субсидії громадянам, соціальна допомога тощо), які не збільшують приватне споживання, але змінюють його структуру, забезпечуючи соціальну справедливість, економічну забезпеченість, згладжування економічної кон'юнктури. Таким чином, видатки держави визначають відносні розміри приватного і державного секторів економіки, тобто їхні частки у споживанні валового внутрішнього продукту. Видатки держави розподіляються на види за економічною сутністю, а також за відомчим, програмно-цільовим та функціональним призначенням, що визначається бюджетною класифікацією видатків.

ВИДАТКИ НА ОБСЛУГОВУВАННЯ БОРГУ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ — видатки на розміщення муніципальних запозичень, виплату передбачених доходів за запозиченнями і погашення боргових зобов'язань органів місцевого самоврядування. Видатки на обслуговування боргу місцевого самоврядування здійснюються із загального фонду місцевого бюджету. Видатки на обслуговування боргу місцевого самоврядування не можуть щорічно перевищувати 10 % від видатків загального фонду відповідного місцевого бюджету протягом будь-якого бюджетного періоду, коли планується обслуговування боргу. Погашення основної суми боргу місцевого самоврядування можна здійснювати за рахунок коштів бюджету розвитку місцевих бюджетів.

ВИДВОРЕННЯ ЗА МЕЖІ ДЕРЖАВИ — примусове вислання особи за межі держави. Видворення за межі держави особи, позбавленої її громадянства, має назву експатріація. Видворення за межі держави як видача однією державою іншій державі особи, яка обвинувачується у вчиненні або засуджена за вчинення злочину, має назву екстрадиція. Видворення за межі України можливе виключно на підставі рішення суду.

ВИДИ ДЕРЖАВНИХ ОРГАНІВ — розподіляються за такими ознаками: 1) за формами і методами здійснення функцій державного управління (політичні, економічні, адміністративні, фінансові, каральні, контрольно-наглядові, консультаційні, координаційні); 2) за характером і обсягом компетенції (загальної, спеціально-функціональної (галузевої і міжгалузевої) та особливої компетенції); 3) за принципом поділу влади (законодавчі, виконавчі, судові); 4) за видами державної діяльності (цивільні, військові, правоохоронні); 5) за принципом федералізму (федеральні, суб'єктів федерації); 6) за територіальним масштабом (центральні, регіональні (територіальні), місцеві); 7) за організаційно-правовими формами (колективні, одноосібні); 8) за формами прийняття рішень (колегіальні,

єдиноначальні); 9) за порядком створення (легітимні і нелегітимні); 10) за особливостями виконання покладених повноважень (владно-управлінські, допоміжні).

ВИЗНАННЯ ГРОМАДЯНИНА БЕЗВІСНО ВІДСУТНІМ — ситуація, за якої протягом року за місцем проживання громадянина немає відомостей про місце його перебування. Визнати його безвісно відсутнім може суд за заявою заінтересованих осіб. Якщо немає можливостей встановити день одержання останніх відомостей про відсутнього, початком безвісної відсутності вважається перше число місяця, що йде за тим, у якому були одержані відомості про нього, а в разі неможливості встановити цей місяць — перше січня наступного року. Порядок визнання громадянина безвісно відсутнім визначається ЦПК України.

ВИЗНАННЯ МІЖНАРОДНО-ПРАВОВЕ — 1) акт, за допомогою якого держава, група держав чи міжнародна організація констатують наявність фактів, що є основою для правовідносин, різних за обсягом та формами; 2) офіційний, дипломатичний акт, яким існуючі держави роблять заяву про визнання нових держав чи урядів, інших органів. Різновидами визнання є визнання держав, визнання урядів, визнання органів опору, визнання національно-визвольного руху, визнання статусу воюючої сторони тощо. Традиційними формами визнання є визнання де-юре і визнання де-факто. Визнання де-юре — повне і остаточне, що тягне за собою, наприклад, встановлення дипломатичних та інших відносин, укладання міжнародних договорів, створення міжнародних організацій та інше. Визнання де-факто має тимчасовий, умовний характер і може у будь-який час вилучитися.

ВИЗНАННЯ РІШЕННЯ ІНОЗЕМНОГО СУДУ — особлива судова процедура, передбачена процесуальним законом, на підставі якої рішення суду іноземної держави набуває законної сили на території певної країни, але не підлягає примусовому виконанню.

ВИЗНАЧЕННЯ РЕЗУЛЬТАТІВ ВИБОРІВ — з'ясування, встановлення, хто з кандидатів на обрання має обійняти виборну посаду. У багатомандатному загальнодержавному виборчому окрузі результати виборів встановлює Центральна виборча комісія. В одномандатних виборчих округах рішення про визнання депутата обраним ухвалює окружна виборча комісія, яке підтверджується Центральною виборчою комісією.

ВИЇЗД З УКРАЇНИ І В'ЇЗД В УКРАЇНУ — конституційне право людини і громадянина на свободу пересування та вільний вибір місця проживання (*Конституція України від 28 червня 1996 року*).

ВИЇЗД ЗА КОРДОН У ПРИВАТНИХ СПРАВАХ — поїздки на запрошення, лікування, з метою туризму, відпочинку, заняття спортом, навчання, у сімейних справах, релігійне паломництво.

ВИЙМКА — процесуальна дія, що полягає у вилученні предметів і документів, які мають значення для справи, коли слідчому точно відомо, в якій особі чи в якому місці вони знаходяться. Виймка здійснюється за постановою слідчого. Особливим видом виймки

є накладення арешту на кореспонденцію і виїмка її в установах зв'язку. Виїмка кореспонденції може проводитись тільки за рішенням суду. Із санкції прокурора і в порядку, погодженому з керівником відповідної установи, проводиться виїмка документів, що становлять державну таємницю.

ВИКЛИЧНЕ ПРОВАДЖЕННЯ (назва походить від необхідної у цих справах публікації про виклик держателя цінних паперів) — судовий порядок поновлення прав на втрачені цінні папери на пред'явника. Викличне провадження — один із видів окремого провадження в цивільному процесі.

ВИКЛЮЧНЕ ПРАВО — це майнове право особи, яка має щодо твору, виконання, постановки, передачі організації мовлення, фонограми чи відеограми авторське право і суміжні права, на використання цих об'єктів авторського права і суміжних прав лише нею і на видачу лише цією особою дозволу чи заборону їх використання іншим особам у межах певного строку.

ВИКЛЮЧНА (МОРСЬКА) ЕКОНОМІЧНА ЗОНА УКРАЇНИ — морські райони, зовні прилегли до територіального моря України, включно з районами навколо островів, що їй належать. Ширина виключної (морської) економічної зони становить до двохсот морських миль, відлічених від тих самих вихідних ліній, що і територіальне море України (*Господарський кодекс України від 16 січня 2003 року*).

ВИКЛЮЧНА КОМПЕТЕНЦІЯ — повноваження органу державної влади або місцевого самоврядування, їх посадових осіб, які не можуть бути передані будь-яким способом іншим органам або посадовим особам державної влади, місцевого самоврядування та державної влади.

ВИКЛЮЧНА КОМПЕТЕНЦІЯ РАЙОННИХ ТА ОБЛАСНИХ РАД — перелік питань, які вирішуються виключно на пленарних засіданнях районних та обласних рад.

ВИКЛЮЧНЕ ПРАВО — право, що належить лише певній, визначеній законом фізичній або юридичній особі, у зв'язку з чим виключається можливість здійснення відповідного права будь-ким іншим. Це майнове право особи, яка має щодо твору, виконання, постановки, передачі організації мовлення, фонограми чи відеограми авторське право і суміжні права, на використання цих об'єктів авторського права і суміжних прав лише нею і на видачу лише цією особою дозволу чи заборону їх використання іншим особам у межах певного строку.

ВИКОНАВЧА ВЛАДА — 1) організація державно-владної виконавчо-розпорядчої, підзаконної діяльності спеціально створеним апаратом для практичного здійснення завдань держави в господарській, соціально-культурній та адміністративно-політичній галузях; 2) одна з гілок державної влади, єдина система виконавчо-розпорядчих державних органів, які здійснюють безпосереднє управління державними справами; 3) одна з гілок державної влади, яка наділена повноваженнями з управління державними справами і на яку покладається функція виконання законів, що приймаються законодавчою владою.

Виконавча влада (нормативне визначення) — це одна з трьох гілок державної влади, яка, відповідно до конституційного принципу поділу державної влади, покликана розробляти і втілювати державну політику щодо забезпечення виконання законів, управління сферами суспільного життя, насамперед державним сектором економіки. У відносинах із законодавчою та судовою владою вона користується відносною самостійністю.

ВИКОНАВЕЦЬ ЗЛОЧИНУ — особа, яка безпосередньо вчинила злочин.

ВИКОНАВЧЕ ПРОВАДЖЕННЯ — сукупність дій органів і посадових осіб державної виконавчої служби, спрямованих на примусове виконання рішень судів та інших органів (посадових осіб), які здійснюються на підставах, у спосіб та в межах повноважень, визначених процесуальним законодавством, Законом України «Про виконавче провадження» та іншими нормативно-правовими актами, виданими відповідно до цього закону та інших законів, а також рішеннями, що відповідно до цього закону підлягають примусовому виконанню.

ВИКОНАВЧІ ДОКУМЕНТИ — письмові документи встановленої форми і змісту, які видаються судовими та іншими юрисдикційними органами як підстава для примусового виконання прийнятих ними рішень, ухвал та інших актів. До виконавчих документів належать виконавчі листи суду; виконавчі написи нотаріальних органів; накази господарського суду; посвідчення комісій з питань трудових спорів підприємств, установ, організацій; не оплачені вчасно платіжні вимоги, акцептовані платником; постанови комісій у справах неповнолітніх про грошові стягнення; постанови адміністративних органів або службових осіб, яким законом надано право здійснювати стягнення з громадян у безспірному порядку; рішення державних органів з питань володіння і користування культовими будівлями і майном; рішення комісій місцевих рад з питань поновлення прав реабілітованих.

ВИКОНАВЧИЙ НАПИС — передбачена законом форма надання оригіналу документа, який встановлює заборгованість, задля повернення цього боргу. Виступає одним із видів виконавчих документів.

ВИКОНАВЧІ ОРГАНИ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ — органи, які відповідно до Конституції України та Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» створюються сільськими, селищними, міськими, районними в містах радами для здійснення виконавчих функцій і повноважень місцевого самоврядування, реалізації рішень, ухвалених територіальними громадами, відповідними радами в межах, визначених цими та іншими законами.

ВИКОНАННЯ ВИРОКУ — в Україні діяльність суду та інших правозастосовчих органів, яка полягає у практичній реалізації приписів вироку, що набрав законної сили; стадія українського кримінального процесу, яка розпочинається з моменту набрання вироком законної сили і в якій втілюються в життя судові рішення, зафіксовані цим вироком. На стадії виконання вироку суд звертає вирок до виконання, тобто повідомляє органи, уповноважені виконувати вирок, про необхідність виконання вироку, після чого ці органи приводять вирок до виконання. Умовою виконання вироку є набрання вироком законної

сили, хоча за певних умов суд першої інстанції може виконати вирок безпосередньо після його проголошення у частині звільнення підсудного з-під варти.

ВИКОНАННЯ ЗОБОВ'ЯЗАНЬ — це здійснення дитором і боржником дій по вчиненню прав та обов'язків, що випливають із зобов'язання. Дії, які мають бути вчинені одним учасником зобов'язання на користь іншого, називаються предметом виконання. Законодавством забороняється одностороння відмова від виконання зобов'язання або його одностороння зміна, за винятком випадків, передбачених угодою сторін або вказаних безпосередньо в законі.

ВИКОНАННЯ КОНСТИТУЦІЙНИХ НОРМ — активна поведінка суб'єктів правовідносин, яка впливає із конституційних приписів.

ВИКОНАННЯ НОРМ ПРАВА — 1) форма реалізації зобов'язуючих правових норм, яка полягає у здійсненні суб'єктами покладених на них юридичних обов'язків активного характеру; 2) форма безпосередньої реалізації зобов'язальних норм права, які передбачають активну поведінку суб'єктів права щодо виконання покладених на них обов'язків, які передбачені нормами права, незалежно від власного бажання.

ВИКОРИСТАННЯ НОРМ ПРАВА — форма безпосередньої реалізації уповноважуючих норм права, які передбачають активну чи пасивну поведінку суб'єктів права, які на власний розсуд використовують закріплені в нормах права можливості щодо реалізації суб'єктивних прав і юридичних обов'язків.

ВИКОРИСТАННЯ КОНСТИТУЦІЙНИХ НОРМ — форма їх реалізації правомочними суб'єктами права шляхом реалізації наданих їм суб'єктивних прав у вигляді дозволу або правомочності.

ВИМАГАННЯ — за кримінальним законодавством України — злочин проти власності. Вимагання посягає також на особу. Вимагання полягає у вимозі передати майно чи майнові права або вчинення дій майнового характеру з погрозою скоєння насильницьких дій щодо особи, у віданні, під охороною або у власності якої це майно знаходиться, а також щодо близьких їй осіб; розголошення відомостей, які потерпілий або його близькі бажають зберегти в таємниці; пошкодження або знищення їхнього майна або майна, яке знаходиться в їхньому віданні або під їхньою охороною.

ВИМОРОЧНЕ МАЙНО — майно померлого, на яке ніхто не претендує чи не може претендувати ні за заповітом, ні за правом спадкоємства за законом. Якщо в разі відсутності спадкоємців за законом заповідана частина майна, то виморочним майном визнається незаповідана частина майна. За системи виморочності майно померлого переходить до держави, на території якої воно знаходиться, незалежно від того, чи був померлий громадянином цієї держави. Згідно з ЦК України виморочне майно переходить до держави за правом спадкування.

ВИМУШЕНИЙ ПРОГУЛ — час, протягом якого працівник не зі своєї вини був позбавлений можливості працювати.

ВИНА — 1) складова суб'єктивної сторони правопорушення, яка характеризує внутрішній психологічний стан правопорушника, його ставлення до своїх протиправних дій та до їх негативних наслідків; 2) психічне ставлення особи до вчинюваної протиправної дії або бездіяльності та її наслідків, виражене у формі умислу чи необережності. Вина є обов'язковою ознакою суб'єктивної сторони складу злочину та однією з підстав кримінальної відповідальності за конкретно вчинений злочин.

ВИНАГОРОДА — грошова сума, що виплачується у випадках, передбачених законодавством або договорами, за надання різного роду послуг авторам відкриттів, винаходів, раціоналізаторських пропозицій; робітникам і службовцям з фондів матеріального заохочення за підсумками роботи за рік; за роботу на підприємствах, в установах та організаціях, сільськогосподарських організаціях. Грошова сума, що виплачується, визначається у формі обумовленого нормативним актом або договором відсотка, твердої суми, або у формі додаткової винагороди з чистого прибутку.

ВИНАХІД — технічне рішення в будь-якій галузі суспільно корисної діяльності, яке відповідає умовам патентоспроможності, тобто є новим, має винахідницький рівень і придатне для промислового використання. Право на винахід охороняється державою і засвідчується патентом. Суб'єкт права на винахід набуває особистих майнових прав.

ВИНЯТКОВА МІРА ПОКАРАННЯ — в Україні тривалий час існувала за кримінальним законодавством смертна кара у формі розстрілу як виняткова міра покарання, що застосовувалась за особливо небезпечні злочини у випадках, спеціально передбачених Особливою частиною Кримінального кодексу України. Її вилучено з системи покарань Законом України від 22 лютого 2000 р., що знайшло відображення в Кримінальному кодексі України 2001 р. Застосування смертної кари є порушенням фундаментального права людини на життя, зафіксованого у ст. 3 Загальної декларації прав людини. Відповідно до Протоколу № 6 до Європейської Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод, що стосується смертної кари, смертна кара скасовується як вид покарання у державах-членах Ради Європи, які приєдналися до цього Протоколу, і жодна людина не може бути засуджена до такого покарання або страчена. Згідно з цим Протоколом у національних законодавствах держав-членів Ради Європи може передбачатись смертна кара лише за діяння, вчинені під час війни або неминучої загрози війни, і застосовуватись лише у випадках, передбачених законом. При цьому про положення такого закону відповідна держава має повідомити Генерального секретаря Ради Європи.

ВИПАДОК (КАЗУС) — подія або її результат (наслідки), яких могло б і не бути, але які не були відвернуті відповідальною особою через те, що їх не можливо було передбачити і запобігти у зв'язку з раптовістю їх настання.

ВИПАДОК У ПРАВІ — суспільно небезпечна подія, яка виключає наявність елемента вини тієї чи іншої особи, а тому не супроводжується кримінальною або іншою юридичною відповідальністю. Кваліфікація події як випадок, а не правопорушення (злочин) залежить від того, чи усвідомлювала і передбачала особа можливі наслідки свого діяння (дії чи бездіяльності). Висновок про випадковість настання суспільно небезпечної події

можна робити тільки після достатньо глибокого дослідження всіх обставин, які виключають фактичну або завуальовану вину будь-якої особи. Проблема випадку у праві найчастіше розглядається в ситуаціях взаємодії людини з технікою та складними технологіями, коли трапляються тяжкі аварії, катастрофи з людськими жертвами, зокрема, у промисловості бувають екстремальні ситуації, коли у виробничі процеси втручаються стихійні сили природи або до виправданого технічного ризику раптово приєднується випадковість, якої ніхто не міг передбачити і, отже, запобігти їй, а збіг таких обставин і створив принципово нові умови суспільної небезпеки. До категорії випадкових можуть бути віднесені й такі тяжкі наслідки, які сталися внаслідок недосконалості механізмів, конструкцій або технологій, хоча конкретно й не мала місця недбалість персоналу, відповідних посадових осіб. Проте будь-який суспільно небезпечний випадок не є фатальним, оскільки він завжди є наслідком певного причинного зв'язку, що діє поза підставами юридичної відповідальності.

ВИПРАВДАННЯ — постановлення судом виправдувального вироку. Підсудного виправдовують, якщо не встановлено подію кримінального правопорушення, тобто коли в судовому засіданні було доведено, що діяння, у скоєнні якого звинувачувався підсудний, взагалі не виявлено або між цим діянням і настанням суспільно небезпечних наслідків не існувало причинного зв'язку; у діянні підсудного немає складу кримінального правопорушення; участь підсудного у вчиненні кримінального правопорушення в судовому засіданні не доведено. У разі коли виправдання особи відбувається за недоведеністю її участі в скоєнні кримінального правопорушення і особа, яка вчинила це кримінальне правопорушення, залишається не виявленою, суд після набрання виправдувальним вироком законної сили виносить ухвалу про направлення справи прокурору для вжиття заходів до встановлення особи, винної у вчиненні цього кримінального правопорушення. Особа, яку виправдано, має право на оскарження виправдувального вироку в частині мотивів і підстав виправдання, а також на відшкодування шкоди, завданої їй незаконним притягненням до кримінальної відповідальності, затриманням, застосуванням запобіжного заходу.

ВИПРАВДУВАЛЬНИЙ ВИРОК — виноситься у випадках, коли не встановлено події кримінального правопорушення, якщо в діянні підсудного немає складу кримінального правопорушення або коли не доведена участь підсудного у його вчиненні.

ВИПУСК ТОВАРІВ — надання митним органом доходів і зборів права на користування та/або розпорядження товарами, щодо яких здійснюється митне оформлення, відповідно до заявленої мети.

ВИРОК — рішення суду в кримінальних справах щодо винуватості чи невинуватості підсудного та його відповідальності. Згідно з Конституцією України правосуддя в Україні здійснюється виключно судами (ст. 124). Суди виносять вирок іменем України. У постановленні вироку суд керується принципами законності та обгрунтованості, причому обгрунтуванням вироку можуть бути лише ті докази, які були розглянуті в судовому засіданні. Вирок суду може бути обвинувальний або виправдувальний.

ВИСВІТЛЕННЯ ДІЯЛЬНОСТІ ОРГАНІВ ДЕРЖАВНОЇ ВЛАДИ ТА ОРГАНІВ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ В УКРАЇНІ — одержання, збирання, створення, поширення, використання і зберігання інформації про діяльність органів державної влади та органів місцевого самоврядування, задоволення інформаційних потреб громадян, юридичних осіб про роботу цих органів.

ВИСЕЛЕННЯ — примусове припинення права користування житловим приміщенням, що допускається на підставах, визначених законом. Виселення здійснюється в судовому порядку. Виселення з житлових будинків державного, комунального і громадського житлових фондів допускають у випадках, передбачених законодавством. Виселення допускається з наданням іншого житлового приміщення, з наданням іншого впорядкованого приміщення та без надання житлового приміщення. Виселення без надання житлового приміщення можливе, коли наймач систематично псує житлове приміщення, використовує його не за призначенням або систематично порушує правила співжиття і цим робить неможливим для інших проживання з ним в одному будинку чи одній квартирі, а також у разі самостійного заселення.

ВИСЛУГА РОКІВ — 1) різновид трудового стажу, що є тривалим періодом часу з виконання певної професійної діяльності, який за чинним законодавством є підставою для призначення і виплати пенсій за вислугу років, а також різних надбавок до заробітної плати та інших пільг у трудових відносинах; 2) тривалість виконання певної професійної роботи, яка дає підстави для призначення пенсій, а також різних надбавок до зарплати та інших пільг у трудових відносинах. Розмір вислуги років може бути конкретизований законодавством та колективним договором.

ВИСОТНА МЕЖА ДЕРЖАВНОГО СУВЕРЕНІТЕТУ — верхня межа поширення повновладдя держави. За своєю конфігурацією суверенний повітряний простір становить усічений конус, вершина якого знаходиться в центрі Землі, а бокові поверхні, перпендикулярні земній поверхні, проходять через сухопутний і морський кордони держави. Необхідність визначення виникла у зв'язку з широким використанням повітряного простору над державною територією в інтересах авіації, освоєння космосу. Деякі держави виступають за встановлення умовної межі між повітрям і космосом на висоті, що не перевищує 100-110 кілометрів над рівнем океану.

ВИСНОВОК ЕКСПЕРТА — обґрунтований висновок особи, що має певні спеціальні знання, який впливає з проведених досліджень фактичних даних, наданих у розпорядження цього спеціаліста слідчим, судом, іншими особами та органами, і який у встановленій законодавством формі є процесуальним доказом.

ВИСУВАННЯ КАНДИДАТІВ — одна з основних стадій виборчого процесу, на якій визначається коло осіб, що претендують на обрання до представницьких установ чи на виборні посади в органах державної влади та органах місцевого самоврядування.

ВИХІД ІЗ ГРОМАДЯНСТВА — припинення громадянства за ініціативою особи.

ВИХОВАНЦІ — особи, які відвідують гуртки, клуби, творчі об'єднання, секції поза-шкільного навчального закладу за інтересами, здібностями та нахилами, отримують допрофесійну підготовку.

ВИЩА РАДА ЮСТИЦІЇ УКРАЇНИ — колегіальний, незалежний орган, відповідальний за формування високопрофесійного суддівського корпусу, здатного кваліфіковано, сумлінно та неупереджено здійснювати правосуддя на професійній основі, а також за прийняття рішень стосовно порушень суддями і прокурорами вимог щодо несумісності та в межах своєї компетенції про їхню дисциплінарну відповідальність та звільнення суддів за порушення присяги. Діє відповідно до ст. 131 Конституції України, складається з 20 членів: по три члени призначаються Верховною Радою України, Президентом України, з'їздом суддів України, з'їздом адвокатів України, з'їздом представників юридичних вищих навчальних закладів та наукових установ; два члени призначаються всеукраїнською конференцією працівників прокуратури. До складу входять за посадою Голова Верховного Суду України, Міністр юстиції, Генеральний прокурор України. Строк повноважень членів Вищої ради юстиції, крім тих, хто входить до її складу за посадою, становить шість років. Повноваження, організація і порядок діяльності визначаються Конституцією України, Законом України «Про Вищу раду юстиції» від 15 січня 1998 року.

ВИЩИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ЗАКЛАД — окремий вид установи, яка є юридичною особою приватного або публічного права, діє згідно з виданою ліцензією на провадження освітньої діяльності на певних рівнях вищої освіти, проводить наукову, науково-технічну, інноваційну та/або методичну діяльність, забезпечує організацію освітнього процесу і здобуття особами вищої освіти, післядипломної освіти з урахуванням їхніх покликань, інтересів і здібностей (*Закон України «Про вищу освіту» від 01 липня 2014 року*).

ВИЩИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ЗАКЛАД ДЕРЖАВНОЇ ФОРМИ ВЛАСНОСТІ — вищий навчальний заклад, заснований державою, що фінансується з державного бюджету і підпорядковується відповідному центральному органу виконавчої влади (*Закон України «Про вищу освіту» від 01 липня 2014 року*).

ВИЩИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ЗАКЛАД ДРУГОГО РІВНЯ АКРЕДИТАЦІЇ — вищий навчальний заклад, у якому здійснюється підготовка фахівців за спеціальностями освітньо-кваліфікаційного рівня молодшого спеціаліста та за напрямками підготовки освітньо-кваліфікаційного рівня бакалавра (*Постанова Кабінету Міністрів України «Про освітньо-кваліфікаційні рівні (ступеневу освіту)» від 20 січня 1998 року № 65*).

ВИЩИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ЗАКЛАД КОМУНАЛЬНОЇ ФОРМИ ВЛАСНОСТІ — вищий навчальний заклад, заснований місцевими органами влади, що фінансується з місцевого бюджету і підпорядкований місцевим органам влади (*Закон України «Про вищу освіту» від 01 липня 2014 року*).

ВИЩИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ЗАКЛАД ПЕРШОГО РІВНЯ АКРЕДИТАЦІЇ — вищий навчальний заклад, у якому здійснюється підготовка фахівців за спеціальностями освітньо-кваліфікаційного рівня молодшого спеціаліста (*Постанова Кабінету Міністрів України «Про освітньо-кваліфікаційні рівні (ступеневу освіту)» від 20 січня 1998 року*).

ВИЩИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ЗАКЛАД ПРИВАТНОЇ ФОРМИ ВЛАСНОСТІ — вищий навчальний заклад, заснований на приватній власності й підпорядкований власнику (власникам) (*Закон України «Про вищу освіту» від 01 липня 2014 року*).

ВИЩИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ЗАКЛАД ТРЕТЬОГО РІВНЯ АКРЕДИТАЦІЇ — вищий навчальний заклад, у якому здійснюється підготовка фахівців за напрямками освітньо-кваліфікаційного рівня бакалавра, спеціальностями освітньо-кваліфікаційного рівня спеціаліста, а також за окремими спеціальностями освітньо-кваліфікаційного рівня магістра (*Постанова Кабінету Міністрів України «Про освітньо-кваліфікаційні рівні (ступеневу освіту)» від 20 січня 1998 року*).

ВИЩИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ЗАКЛАД ЧЕТВЕРТОГО РІВНЯ АКРЕДИТАЦІЇ — вищий навчальний заклад, у якому здійснюється підготовка фахівців за напрямками освітньо-кваліфікаційного рівня бакалавра, спеціальностями освітньо-кваліфікаційних рівнів спеціаліста, магістра (*Постанова Кабінету Міністрів України «Про освітньо-кваліфікаційні рівні (ступеневу освіту)» від 20 січня 1998 року*).

ВИЩИЙ СПЕЦІАЛІЗОВАНИЙ СУД — судовий орган, що здійснює правосуддя як суд першої інстанції у справах, визначених процесуальним законом, аналізує судову статистику, вивчає та узагальнює судову практику, інформує про результати узагальнення судової практики Верховний Суд, здійснює інші повноваження, визначені законом. Вищими спеціалізованими судами в Україні є: Вищий суд з питань інтелектуальної власності та Вищий антикорупційний суд. У складі вищого спеціалізованого суду можуть утворюватися судові палати (*Закон України «Про судоустрій і статус суддів» від 02 червня 2016 року*).

ВИЩИЙ СУДОВИЙ ОРГАН ВЕРХОВНОГО СУДУ — колегіальний орган, до складу якого входять усі судді Верховного Суду та який: 1) обирає на посади та звільняє з посад Голову Верховного Суду та заступника Голови Верховного Суду у порядку, встановленому законом; 2) обирає з числа суддів Верховного Суду за поданням Голови Верховного Суду та увільняє від виконання обов'язків секретаря Пленуму Верховного Суду; 3) заслуховує інформацію Голови Верховного Суду про його діяльність, Секретаря Великої Палати Верховного Суду про діяльність Палати; 4) надає висновки щодо проектів законодавчих актів, які стосуються судоустрою, судочинства, статусу суддів, виконання судових рішень та інших питань, пов'язаних із функціонуванням системи судоустрою України; 5) приймає рішення про звернення до Конституційного Суду України з питань конституційності законів та інших правових актів, а також щодо офіційного тлумачення Конституції України; 6) надає висновок про наявність чи відсутність у діяннях, в яких звинувачується Президент України, ознак державної зради або іншого злочину; вносить за зверненням Верховної Ради України письмове подання про неспроможність виконання Президентом України своїх повноважень за станом здоров'я; 7) затверджує Регламент Пленуму Верховного Суду; 8) затверджує Положення про Науково-консультативну раду при Верховному Суді та її склад; 9) затверджує склад редакційної колегії офіційного друкованого органу Верховного Суду; 10) затверджує бюджетний запит Верховного Суду; 11) розглядає та вирішує інші питання, віднесені законом до його повноважень.

ВІДАННЯ — питання або сфери, якими займаються ті чи інші держави, суб'єкти держави, політико-адміністративні одиниці держави, органи державної влади, органи місцевого самоврядування та їх посадові особи.

ВІДВІД СЛІДЧОГО СУДДІ АБО СУДДІ — усунення чи самоусунення слідчого судді або судді від участі в розгляді судових справ, якщо є обставини, які можуть викликати сумнів у неупередженості слідчого судді або судді. Серед таких обставин, які передбачені у кримінальному процесуальному законі, можна виділити наступні: якщо він є заявником, потерпілим, цивільним позивачем, цивільним відповідачем, близьким родичем чи членом сім'ї слідчого, прокурора, підозрюваного, обвинуваченого, заявника, потерпілого, цивільного позивача, цивільного відповідача; якщо він брав участь у провадженні як свідок, експерт, спеціаліст, перекладач, слідчий, прокурор, захисник або представник; якщо він особисто, його близькі родичі чи члени його сім'ї заінтересовані в результатах провадження; за наявності інших обставин, які викликають сумнів у його неупередженості; у випадку порушення встановленого ч. 3 ст. 35 Кримінального процесуального кодексу України порядку визначення слідчого судді, судді для розгляду справи.

ВІДЗНАКИ ПРЕЗИДЕНТА УКРАЇНИ — ордени, медалі, нагрудні знаки, пам'ятні подарунки для нагородження громадян за особисті заслуги перед Українською державою. До цих відзнак, зокрема, належать ордени князя Ярослава Мудрого, Богдана Хмельницького та княгині Ольги, «За заслуги», медалі «За військову службу Україні» і «За бездоганну службу», зірка та хрест «За мужність», «Іменна вогнепальна зброя» тощо. Умови й порядок нагородження цими відзнаками регулюються указами Президента України.

ВІДКЛИКАННЯ — 1) вид дострокового припинення повноважень посадових та службових осіб. Поширюється на народних депутатів України, дипломатичних представників, працівників посольств і консульств, суддів та деякі інші категорії посадових і службових осіб, а також на управлінські рішення; 2) одна з поширених процедур процесуальних відносин, наприклад, відкликання та зміна протесту. Службова особа, яка заявила протест у порядку нагляду, має право відкликати, змінити або доповнити його до початку розгляду справи. Під час розгляду справи протест не може бути ні відкликано, ні змінено; 3) вид фактичного перегляду раніше прийнятого управлінського рішення, його зміни або повного припинення його дії.

ВІДКЛИКАННЯ ДЕПУТАТА ВЕРХОВНОЇ РАДИ УКРАЇНИ — передбачений Конституцією та законами України процес дострокового припинення депутатських повноважень члена Верховної Ради, органів самоврядування за рішенням більшості виборців.

ВІДКРИТА ПОЛІТИЧНА КУЛЬТУРА — політична культура, яка здатна вбирати іноземний культурний досвід, схильна до інновацій та модернізації.

ВІДКРИТЕ ЗАСІДАННЯ — засідання органу державної влади або органу місцевого самоврядування, на якому можуть бути присутні сторонні. Відкритими зазвичай є засідання представницьких та судових органів. Принцип відкритості засідань парламенту закріплений у Конституції України.

ВІДКРИТЕ МОРЕ — всі частини моря, які не входять ні до виключної (морської) економічної зони, ні до територіального моря або внутрішніх (морських) вод будь-якої держави, ні в архіпелажні води держави-архіпелагу. Таке визначення впливає з Конвенції про відкрите море 1958 р. та Конвенції ООН з морського права 1982 р. (частина VII «Відкрите море»). Основу правового режиму відкритого моря становить принцип свободи

відкритого моря. На відкрите море не поширюється і не може поширюватися суверенітет будь-якої держави, воно є відкритим для загального, рівного та вільного користування всіма державами, як прибережними, так і тими, що не мають виходу до моря.

ВІДКРИТІСТЬ ВЛАДИ — прозорість (transparency), тобто перебування під публічним контролем; доступність (accessibility) кожному в будь-який час, всюди; чутливість до нових ідей та вимог, готовність оперативно реагувати (responsiveness). Відкритість влади визначається трьома основними чинниками. По-перше, це якість чинного нормативно-правового забезпечення, згідно з яким функціонує державний апарат. По-друге, це існування дієвих і конкретних механізмів і процедур реалізації прав доступу громадян до інформації про діяльність державної влади. І по-третє, існуючим у суспільстві, і зокрема в державному апараті, рівнем політичної культури. Забезпечення інформаційної відкритості є двостороннім процесом. З одного боку, її запорукою є існування суспільного запиту на отримання об'єктивної та вичерпної інформації про діяльність владних органів, активна позиція громадянського суспільства щодо державної влади. З другого боку, рівень відкритості визначається реальною діяльністю конкретних органів державної влади з метою якомога кращого інформування громадськості про свою роботу, одним з чинників чого є бажання влади легітимізувати себе. Приєднавшись до Європейської конвенції з прав людини і захисту основних свобод, Україна взяла на себе позитивні зобов'язання, в тому числі й гарантувати право на інформацію. Позитивні обов'язки держави щодо прав, обов'язків і свобод громадян полягають у тому, що держава має виробити певні чіткі правила, зокрема, в своїй інформаційній політиці, і належним чином довести до відома своїх громадян на своїй території. При цьому необхідно виділити два аспекти. Перший — це доступ громадян до інформації про діяльність влади. І другий — це своєчасне інформування владою, всіма її гілками громадян з питань, які необхідні людям, населенню країни (не обов'язково лише громадянам) для того, щоб вони могли користуватися своїми правами, обов'язками і свободами. Надзвичайно важливо, щоб в зоні особливої уваги суспільства і під особливим захистом держави перебувала інформація, яка становить суспільний інтерес (суспільно важлива інформація).

ВІДКРИТИЙ ЛИСТ — документ, який інколи видається дипломатам, що перетинають транзитом територію іноземної держави, або особам, які є її гостями, але не мають міжнародно визнаного права на привілеї та імунітети. У відкритому листі зазначається, що відповідні особи можуть користуватися деякими з таких привілеїв та імунітетів, зокрема, звільненням від митного огляду.

ВІДКРИТТЯ РОКУ ПРАВА В УКРАЇНІ — урочиста церемонія, яка була запроваджена відповідно до Указу Президента України від 17 вересня 1994 р. з метою підкреслити важливу роль права та юридичної професії. День проведення церемонії — 08 жовтня кожного року. Перше відзначення відкриття року права в Україні відбулося у Києві 22 жовтня 1994 р. Від 1997 року святкується День юриста.

ВІДКРИТТЯ СПАДЩИНИ — настання певних обставин, за яких у відповідних осіб виникає право спадкоємства. Законом передбачено такі обставини: смерть громадянина, оголошення громадянина померлим. Днем відкриття спадщини є день смерті спадкодавця або день, від якого він вважається померлим. Якщо протягом календарної доби померли особи, які б могли спадкувати одна після одної, спадщина відкривається

одночасно і окремо щодо кожної з них. Місцем відкриття спадщини є останнє місце проживання спадкодавця, а якщо воно невідоме, — місце знаходження нерухомого майна чи його основної частини, або основної частини рухомого майна. Для прийняття спадщини встановлюється строк у шість місяців, який починається від дня відкриття спадщини.

ВІКТИМНА ПОВЕДІНКА ЩОДО НАСИЛЛЯ В СІМ'Ї — поведінка потенційної жертви насильства в сім'ї, що провокує насильство в сім'ї.

ВІДМОВА ВІД СПАДЩИНИ — односторонній правочин, який здійснюється спадкоємцем шляхом подання відповідної заяви до нотаріальної контори, або неприйняттям протягом шестимісячного строку спадщини, про відкриття якої спадкоємцю відомо. У цьому разі діятиме правило, яке застосовується і до випадків, коли спадкоємець позбавлений права спадкування — його частка переходить до спадкоємців за законом і поділяється між ними у рівних частках. Спадкоємець може відмовитися від спадщини на користь кого-небудь з інших осіб з числа спадкоємців за законом чи за заповітом, на користь держави, окремих державних, кооперативних або інших громадських організацій. Акт відмови від спадщини є безумовним і беззастережним.

ВІДНОВЛЕННЯ СТРОКУ ПОЗОВНОЇ ДАВНОСТІ — має місце у випадку, коли позовна давність щодо конкретного спору сплила і суд за обґрунтованим клопотанням сторони в цьому спорі може застосувати наслідки поважності обставин пропуску строків позовної давності.

ВІДНОСИНИ: УКРАЇНА — ЄС — стосунки, дії, процеси, започатковані в грудні 1991 р., коли Міністр закордонних справ Нідерландів як головуючої в ЄС у своєму листі від імені Євросоюзу офіційно визнав незалежність України.

ВІДНОСНІ ПРАВА — права, які належать певній особі у відносинах з іншою конкретно визначеною особою. Відносні права є зобов'язальними правами, які виникають з договорів, із заподіяння шкоди майну, життю і здоров'ю, з безпідставного придбання або збереження майна та з інших підстав, визначених законом.

ВІДОКРЕМЛЕННЯ ЦЕРКВИ ВІД ДЕРЖАВИ — конституційно-правовий принцип, який означає розмежування сфер діяльності держави й церкви, а також відсторонення церкви й релігійних організацій від участі у здійсненні функцій держави.

ВІДОКРЕМЛЕННЯ ШКОЛИ ВІД ЦЕРКВИ — конституційно-правовий принцип, що утверджує світський характер державних систем освіти та виховання, незалежність її від впливу релігійних організацій. У державних навчально-виховних закладах не дозволяється викладання будь-яких релігійних віровчень, участь служителів культу у навчально-виховному процесі.

ВІДОМОСТІ — широко поширене в різних словосполученнях поняття, що використовується для найменування офіційних та інформаційних видань представницьких (законодавчих), а також (рідше) інших органів.

ВІДОМСТВО — центральна установа, яка відає певною галуззю або сферою суспільного життя і входить до системи органів виконавчої влади.

ВІДПОВІДАЛЬНЕ ЗБЕРІГАННЯ — зобов'язання щодо зберігання. Відповідальне зберігання виникає в разі відмови одержувача від акцепту платіжної вимоги чи від прийняття продукції, забракованої як такої, що не відповідає стандартам, зразкам. Відповідальне зберігання регулюється ЦК України. Продукція, що прийнята на відповідальне зберігання, може бути використана лише після оплати.

ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ АДМІНІСТРАТИВНА — вид юридичної відповідальності, що полягає у накладенні на фізичних осіб, які вчинили адміністративне (у сфері управлінських відносин) правопорушення, санкцій особистого, майнового чи морального характеру. Підставою для відповідальності адміністративної є адміністративне правопорушення. Питання порядку застосування даного виду відповідальності регулюються Кодексом України про адміністративні правопорушення (КУпАП). До порушників застосовуються адміністративні стягнення (попередження, штраф, оплатне вилучення предмета, конфіскація, позбавлення спеціального права, громадські роботи, виправні роботи, адміністративний арешт).

ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ДЕРЖАВНОЇ ВЛАДИ — покладений на державу обов'язок відповідати за управління суспільством у двох вимірах: 1) перед міжнародним співтовариством, насамперед на основі міжнародних договорів та інших норм міжнародного права; 2) перед громадянами. У другому вимірі виділяють відповідальність позитивну і юридичну. Позитивна відповідальність є віддзеркаленням об'єктивно існуючої потреби в узгодженні, упорядкуванні дій суб'єктів суспільних відносин. Її форми: політична, моральна, етична відповідальність представників влади. Юридична відповідальність державної влади пов'язана із застосуванням заходів примусового характеру, тобто полягає в зазнаванні винним негативних наслідків або обмеженні його інтересів. Суб'єктами можуть виступати держава в цілому (цивільно-правова, конституційна відповідальність) і її представники — органи, державні службовці (адміністративна, кримінальна, фінансова, дисциплінарна відповідальність).

ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ДИСЦИПЛІНАРНА — різновид юридичної відповідальності, яку застосовують за вчинення дисциплінарних проступків, які полягають у порушенні трудової, навчальної, службової та військової дисципліни і заподіюють шкоду внутрішньому порядку діяльності підприємств, установ, організацій тощо.

ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ДОГОВІРНА — різновид цивільно-правової відповідальності, яка настає в разі невиконання та/або неналежного виконання зобов'язання, що виникає з договору.

ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВА — вид соціальної та юридичної відповідальності, який існує у сфері конституційно-правових відносин, передбачений нормами конституційного права і характеризується специфічним колом суб'єктів, механізмом реалізації, санкціями й полягає в примусовому перетерпюванні засобів впливу за протиправне діяння (ретроспективний аспект) та у відповідальному стані зобов'язального суб'єкта (позитивний аспект), виступає найважливішою гарантією реалізації й захисту Конституції.

ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ КРИМІНАЛЬНА — вид юридичної відповідальності, що встановлюється державою в кримінальному законі, накладається судом на осіб, винних у вчиненні кримінального правопорушення, і полягає в примушенні державою винного нести

покарання — втрати особистого (позбавлення волі), майнового (конфіскація майна) чи організаційного (позбавлення права займати певну посаду) характеру.

ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ МАТЕРІАЛЬНА — вид юридичної відповідальності, що зводиться до необхідності покриття матеріальної шкоди, яка була заподіяна з вини юридичної чи фізичної особи.

ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ НЕПОВНОЛІТНІХ — встановлена законодавством України юридична відповідальність молодих людей, які не досягли 18 років, за вчинені ними правопорушення. В окремих категоріях злочинів відповідальність наступає з 14 років.

ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ПОЛІТИЧНА — різновид соціальної відповідальності, морально-психологічна установка суб'єктів політики, яка ґрунтується на глибокому розумінні сенсу і наслідків політичної діяльності.

ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ СУСПІЛЬНА — ступінь відповідності дій суб'єктів суспільства (особистостей, соціальних груп, держави) взаємним вимогам, чинним правовим та іншим суспільним нормам, загальним інтересам.

ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВА (лат. *civilis* — цивільний, невійськовий) — одна з форм (видів) юридичної відповідальності, суть якої полягає в примусовому впливі на порушника цивільних обов'язків шляхом застосування щодо нього санкцій, які тягнуть за собою додаткові не вигідні майнові наслідки. Відповідальність цивільно-правова встановлюється законом або договором сторін, вона має компенсаційний характер, оскільки її мета — поновити порушені майнові права особи. Настає за умови невиконання або неналежного виконання зобов'язання, протиправного акту поведінки порушника, заподіяння шкоди, наявності причинного зв'язку між поведінкою порушника і заподіяними збитками, а також вини. Підставами для цивільно-правової відповідальності є наявність майнової шкоди (у грошовому виразі — майнових збитків), протиправності поведінки (дія чи бездіяльність), вини, причинного зв'язку між збитком і протиправною поведінкою.

ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЮРИДИЧНА — вид соціальної відповідальності, сутність якої полягає в застосуванні до правопорушників (фізичних та юридичних осіб) передбачених законодавством санкцій, що забезпечуються в примусовому порядку державою.

ВІДПОВІДАЧ — у судочинстві сторона, якій пред'явлено позов. Відповідачем може бути як фізична, так і юридична особа. Відповідач, як і позивач, має рівні процесуальні права при розгляді справи в суді. Позов може бути пред'явлений до кількох відповідачів, кожний з яких стосовно іншої сторони виступає в судовому процесі самостійно. Відповідач має право знайомитися з матеріалами справи, заявляти відводи, подавати докази, брати участь у дослідженні доказів, подавати клопотання, давати усні й письмові пояснення суду; заперечувати проти клопотань, доводів і міркувань позивача; оскаржувати рішення та ухвали суду; визнати або закінчити справу мировою угодою тощо.

ВІДПУСТКА — вільний від роботи час протягом визначеної законом тривалості в календарних днях із збереженням на її період місця роботи (посади), а у випадках, передбачених

законом, заробітної плати чи наданням соціальної допомоги. Право на відпустку мають громадяни України, які перебувають у трудових відносинах з підприємствами, установами, організаціями незалежно від форм власності, виду діяльності та галузевої належності, а також працюють за трудовим договором у фізичної особи. Іноземні громадяни та особи без громадянства, які працюють в Україні, мають право на відпустку нарівні з громадянами України. Відпустка — час відпочинку (неробочий час) — проміжок часу, протягом якого працівник відповідно до закону і правил внутрішнього трудового розпорядку (графіка змінності) звільняється від виконання своїх трудових обов'язків, визначених трудовим договором, і який він може використовувати на власний розсуд. Установлюються такі види відпусток: щорічні відпустки (основна відпустка, додаткова відпустка за роботу із шкідливими та важкими умовами праці, додаткова відпустка за особливий характер праці, інші додаткові відпустки, передбачені законодавством); додаткові відпустки у зв'язку з навчанням; творча відпустка; соціальні відпустки (відпустка у зв'язку з вагітністю та пологами; відпустка для догляду за дитиною до досягнення нею трирічного віку; додаткова відпустка працівникам, які мають дітей); відпустки без збереження заробітної плати. Законодавством, колективним договором, угодою та трудовим договором можуть установлюватись інші види відпусток.

ВІДПУСТКА БЕЗ ЗБЕРЕЖЕННЯ ЗАРОБІТНОЇ ПЛАТИ ЗА ЗГОДОЮ СТОРІН — за сімейними обставинами та з інших причин працівнику може надаватися відпустка без збереження заробітної плати на строк, обумовлений угодою між працівником та власником або уповноваженим ним органом, але не більше 15 календарних днів на рік (*Закон України «Про відпустки» від 15 листопада 1996 року*).

ВІДПУСТКА ДЛЯ ДОГЛЯДУ ЗА ДИТИНОЮ — вид соціальної відпустки, що надається після закінчення відпустки у зв'язку з вагітністю та пологами для догляду за дитиною до досягнення нею трирічного віку з виплатою за ці періоди соціальної допомоги відповідно до закону. Ця відпустка може бути використана повністю або частинами також батьком дитини, бабою, дідом чи іншими родичами, які фактично доглядають за дитиною, або особою, яка усиновила чи взяла під опіку дитину. Підприємство за рахунок власних коштів може надавати жінкам частково оплачувану відпустку та відпустку без збереження заробітної плати для догляду за дитиною більшої тривалості. У разі, якщо дитина потребує домашнього догляду, жінці в обов'язковому порядку надається відпустка без збереження заробітної плати тривалістю, визначеною у медичному висновку, але не більш як до досягнення дитиною шестирічного віку. За бажанням жінки або інших осіб, що мають право на цю відпустку, у період перебування їх у відпустці для догляду за дитиною вони можуть працювати на умовах неповного робочого часу або вдома. При цьому за ними зберігається право на одержання соціальної допомоги в період відпустки для догляду за дитиною. Відпустка для догляду за дитиною до досягнення нею трирічного віку надається за заявою жінки або осіб, що мають право на цю відпустку, повністю або частково в межах встановленого періоду та оформляється наказом (розпорядженням) роботодавця. Відпустка для догляду за дитиною до досягнення нею віку трьох років не надається працівнику, якщо дитина перебуває на державному утриманні. Право на соціальну допомогу по доглядзу за дитиною до досягнення нею трирічного віку має застрахована особа (один із батьків дитини, усиновитель, баба, дід, інший родич або опікун), яка фактично здійснює догляд за дитиною. Зазначена допомога надається застрахованим особам у формі матеріального

забезпечення, яке частково компенсує втрату заробітної плати (доходу) в період відпустки для догляду за дитиною до досягнення нею трирічного віку. Допомога по догляду за дитиною до досягнення нею трирічного віку надається на кожну дитину. Допомога по догляду за дитиною до досягнення нею трирічного віку надається застрахованій особі у розмірі, що встановлюється правлінням Фонду соціального страхування з тимчасової втрати працездатності, але не менше розміру прожиткового мінімуму, встановленого законом. Допомога по догляду за дитиною до досягнення нею трирічного віку надається застрахованій особі, яка фактично здійснює догляд за дитиною, щомісяця з дня надання відпустки для догляду за дитиною по день її закінчення, але не більш як по день досягнення дитиною трирічного віку включно. Усиновителям та опікунам допомога по догляду за дитиною до досягнення нею трирічного віку надається не раніше дня прийняття рішення про усиновлення або встановлення опіки (*Закон України «Про відпустки» від 15 листопада 1996 року*).

ВІДПУСТКА У ЗВ'ЯЗКУ З ВАГІТНІСТЮ ТА ПОЛОГАМИ — на підставі медичного висновку жінкам надається оплачувана відпустка у зв'язку з вагітністю та пологами тривалістю: а) до пологів — 70 календарних днів; б) після пологів — 56 календарних днів (70 календарних днів — у разі народження двох або більше дітей та у разі ускладнення пологів), починаючи з дня пологів. Допомога по вагітності та пологах надається застрахованій особі у розмірі 100 відсотків середньої заробітної плати (доходу), обчисленої відповідно до закону, і не залежить від страхового стажу (*Закон України «Про відпустки» від 15 листопада 1996 року*).

ВІДПУСТКА У ЗВ'ЯЗКУ З НАВЧАННЯМ — додаткова відпустка, що надається працівникам, які навчаються без відриву від виробництва в середніх, професійно-технічних і вищих закладах освіти та аспірантурі, із збереженням робочого місця (посади) та повним або частковим збереженням заробітної плати (*Закон України «Про відпустки» від 15 листопада 1996 року*).

ВІДПУСТКА У ЗВ'ЯЗКУ З НАВЧАННЯМ У ПРОФЕСІЙНО-ТЕХНІЧНИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДАХ — працівникам, які успішно навчаються на вечірніх відділеннях професійно-технічних навчальних закладів, надається додаткова оплачувана відпустка для підготовки та складання іспитів загальною тривалістю 35 календарних днів протягом навчального року (*Закон України «Про відпустки» від 15 листопада 1996 року*).

ВІДПУСТКА ЩОРІЧНА ДОДАТКОВА ЗА ОСОБЛИВИЙ ХАРАКТЕР ПРАЦІ — надається: а) окремим категоріям працівників, робота яких пов'язана з підвищеним нервово-емоційним та інтелектуальним навантаженням або в особливих природних географічних і геологічних умовах та за умов підвищеного ризику для здоров'я, — тривалістю до 35 календарних днів за Списком виробництв, робіт, професій і посад, що затверджується Кабінетом Міністрів України; б) працівникам з ненормованим робочим днем — тривалістю до 7 календарних днів згідно із списками посад, робіт та професій, визначених колективним договором, угодою (*Закон України «Про відпустки» від 15 листопада 1996 року*).

ВІДПУСТКИ ТВОРЧІ — відпустки, які надаються працівникам, що поєднують виробничу чи педагогічну діяльність з науковою, для закінчення дисертаційних робіт, написання

підручників та в інших випадках, передбачених законодавством (*Закон України «Про відпустки» від 15 листопада 1996 року*).

ВІДРЯДЖЕННЯ — у трудовому праві поїздка працівника за розпорядженням керівника підприємства для виконання службового доручення поза місцем роботи. На весь період відрядження, у тому числі часу перебування в дорозі, за працівником зберігаються місце роботи (посада), середній заробіток і сплачуються добові за кожен день перебування у відрядженні, вартість проїзду до місця призначення й назад та витрати за найм житла. Після повернення з відрядження працівник зобов'язаний надати обґрунтований звіт про виконання службового доручення і витрачені кошти.

ВІДРЯДЖЕННЯ НАУКОВЕ — поїздка за розпорядженням адміністрації працівників науково-дослідних установ, науково-педагогічних працівників, стажерів-дослідників та аспірантів до інших науково-дослідних установ, навчальних закладів, підприємств, організацій для вивчення матеріалів за темами досліджень, для обміну досвідом, впровадження наукових досліджень тощо. Є однією з форм підвищення наукової кваліфікації.

ВІДРЯДЖЕННЯ СЛУЖБОВЕ — поїздка працівника за розпорядженням керівника підприємства для виконання службового завдання.

ВІДСТАВКА — дострокове припинення повноважень органу публічної влади, його посадової особи за власним бажанням або внаслідок обставин, передбачених законом.

ВІДСТРОЧКА ВИКОНАННЯ РІШЕННЯ — відкладення чи перенесення строку виконання судового рішення на новий строк, який визначається судом. Можлива лише за наявності обставин, що ускладнюють виконання рішення або роблять його неможливим. Наприклад, хвороба боржника або членів його сім'ї, відсутність присудженого майна в натурі, стихійне лихо тощо. Питання про відстрочку виконання рішення вирішується судом, який видав виконавчий документ, за заявою державного виконавця або стягувача чи боржника.

ВІДЧУЖЕННЯ МАЙНА — у цивільному праві передача майна у власність іншій особі. Розрізняють відчуження майна платне (купівля-продаж) і безоплатне (дарування). Відчуження майна може здійснюватися на основі договору або в примусовому порядку (наприклад, конфіскація майна за вироком суду). Відчуження майна пов'язане з припиненням права власності.

ВІДШКОДУВАННЯ ЗБИТКІВ — право особи вимагати повного відшкодування завданих їй збитків, якщо законом або договором не передбачено відшкодування в меншому чи більшому розмірі. Під збитками розуміють витрати, зроблені кредитором, втрата або пошкодження його майна, а також не одержані ним доходи, які він одержав би, якби зобов'язання було виконане боржником. Збитки, які завдані громадянину або юридичній особі в результаті незаконних дій державних та інших органів або посадових осіб цих органів, підлягають відшкодуванню за рахунок коштів держави або відповідних органів.

ВІДШКОДУВАННЯ ШКОДИ — цивільно-правова відповідальність згідно із зобов'язаннями, що виникли внаслідок заподіяної шкоди (глава 82 ЦК).

ВІЗА (лат. *visa* — *побачене, переглянуте*) — 1) позначка посадової особи на документі, яка надає йому відповідну силу, значимість, вказує на здійснення погодження проекту документа; 2) дозвіл на в'їзд на територію держави та на виїзд з неї (віза в'їзна, виїзна, транзитна). Віза видається компетентними державними органами (зокрема, консульськими установами) на певний строк і посвідчується відповідним записом у паспорті громадянина. Безвізовий в'їзд, виїзд або транзит встановлюється міждержавними угодами.

ВІЙНА — воєнні дії між державами, що супроводжуються повним розривом між ними всіх мирних відносин. Предметом конституційно-правового регулювання є оголошення стану війни та її припинення (укладення миру).

ВІЙСЬКОВЕ ВТРУЧАННЯ — вторгнення в країну збройних сил іноземної держави всупереч бажанню діючого уряду. Таке втручання порушує політичну незалежність і територіальну цілісність країни.

ВІЙСЬКОВА ДИКТАТУРА (лат. *dictatura* — *необмежена влада*) — необмежена законами політична, економічна й ідеологічна влада певної соціальної групи в державі, яка ґрунтується на збройній силі, відповідному військово-політичному режимі; монопольне панування військових кіл, повне підпорядкування цивільного життя воєнним цілям, мілітаризація. Нехтування демократичними правами та свободами, сваволя воєнщини, відсутність чи формальне існування представницьких органів влади, скасування або припинення дії конституції та інших законодавчих актів, фізичний і моральний терор, масові репресії — суттєві елементи військової диктатури.

ВІЙСЬКОВЕ УПРАВЛІННЯ — складова державного управління. Сутність військового управління полягає в організації та здійсненні стратегічного планування застосування Збройних Сил України, інших військових формувань, утворених відповідно до законів України та правоохоронних органів для оборони держави, створенні належних управлінських механізмів для забезпечення досягнення визначених стратегією національної безпеки та воєнною стратегією цілей, що передбачає, зокрема, прогнозування тенденцій розвитку форм і засобів воєнних дій та засобів збройної боротьби і на цій основі підготовку пропозицій політичному керівництву держави щодо доктринальних цілей воєнної політики держави. Функції військового управління виконують Президент України як Верховний Головнокомандувач Збройних Сил України, Кабінет Міністрів України, Міністерство оборони України та інші центральні органи виконавчої влади, що здійснюють керівництво військовими формуваннями, Генеральний штаб Збройних Сил України, інші штаби, командування, управління, постійні та тимчасові органи в Збройних Силах України та інших військових формуваннях. При цьому головним органом військового управління є Генеральний штаб Збройних Сил України, який в особливий період є робочим органом Ставки Верховного Головнокомандувача (Президента України).

ВІЙСЬКОВИЙ ОBOB'ЯЗОК — встановлений Конституцією України обов'язок громадян відбувати військову службу в Збройних Силах України й захищати країну. Військовий обов'язок устанавлюється з метою підготовки громадян України до захисту Вітчизни, забезпечення особовим складом Збройних Сил України, інших утворених відповідно до законів України військових формувань, а також правоохоронних органів спеціального призначення та Державної спеціальної служби транспорту, посади в яких комплектуються військовослужбовцями. Загальний військовий обов'язок встановлюється з метою забезпечення комплектування Збройних Сил України, Національної гвардії України, Служби безпеки України, Прикордонних військ України, Цивільної оборони України, Управління охорони вищих посадових осіб України та інших військових формувань, створених відповідно до законодавства України, а також підготовки населення до захисту України (*Закон України «Про військовий обов'язок і військову службу» від 25 березня 1992 року*).

ВІЙСЬКОВОЗOBOB'ЯЗАНИ — особи, які перебувають у запасі для комплектування Збройних Сил України та інших військових формувань на особливий період, а також для виконання робіт із забезпечення оборони держави (*Закон України «Про військовий обов'язок і військову службу» від 25 березня 1992 року*).

ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІ — особи, які проходять військову службу (*Закон України «Про військовий обов'язок і військову службу» від 25 березня 1992 року*).

ВІЙСЬКОВОПОЛОНЕНІ — особи із складу однієї воюючої сторони, захоплені під час збройного конфлікту іншою стороною, які перебувають під її владою до закінчення воєнних дій та мають окремий статус, який закріплений міжнародно-правовими документами.

ВІЙСЬКОВО-ПРОМИСЛОВИЙ КОМПЛЕКС — сукупність державних і приватних підприємств (концернів, трестів, консорціумів та інших), установ, наукових і конструкторських організацій, що здійснюють розробку і виробництво озброєння та військової техніки.

ВІЙСЬКОВИЙ ЗЛОЧИН — це злочин проти встановленого законодавством порядку несення або проходження військової служби, вчинений військовослужбовцями, а також військовозобов'язаними під час проходження ними навчальних (чи перевірних) або спеціальних зборів.

ВІЙСЬКОВЕ КІНЦЕВЕ ВИКОРИСТАННЯ — це використання будь-яких товарів з метою розроблення, виробництва, складання, випробування, ремонту, технічного обслуговування, модифікації, модернізації, експлуатації, зберігання, виявлення, ідентифікації, придбання виробів військового призначення.

ВІК — характеристика особи з точки зору її психічних, фізичних, розумових та вольових якостей. З досягненням особи певного віку наступають відповідні правові наслідки. У залежності від віку особи визначається обсяг її дієздатності.

ВІЛЬНА ЕКОНОМІЧНА ЗОНА — обмежена територія з пільговими економічними умовами для національних та іноземних підприємців, відособлена частина території країни, що розглядається як суб'єкт господарської діяльності, що перебуває поза її митною територією, в межах якої підтримується вільна від митних і кількісних обмежень міжнародна торгівля промисловими товарами, надаються податкові пільги, вводяться інші преференції на певний проміжок часу.

ВІЛЬНЕ ОБГОВОРЕННЯ — обговорення питань на пленарному засіданні парламенту, яке передбачає, що парламентарії не зв'язані фракційною (партійною) дисципліною і можуть висловлювати та відстоювати власну позицію.

ВІЛЬНИЙ ОБІГ — обіг товарів, який здійснюється без обмежень з боку органів доходів і зборів України; вільне розпорядження товарами, пропущеними через митний кордон України, на митній території України або за її межами без митного контролю.

ВІЛЬНИЙ МАНДАТ (лат. *mandatum* — доручення) — повноваження, які юридично не пов'язують обрану до законодавчого органу (парламенту) особу з виборцями того виборчого округу, де її обрано депутатом. За вільним мандатом депутат парламенту є представником усього народу і саме тому не залежить від волі конкретних виборців. У своїй діяльності він керується лише конституцією та власним сумлінням і має враховувати інтереси суспільства загалом. Такий депутат не пов'язаний імперативним мандатом, тобто не зобов'язаний підкорятися волі своїх виборців, прагнення і вимоги яких можуть не збігатися з інтересами нації або мати лише місцеве значення. Конституції більшості сучасних країн, визнаючи статус депутата парламенту, виходять з принципу вільного мандата.

ВІНДИКАЦІЯ — витребування майна власником із чужого незаконного володіння. Звернення до суду стосовно витребування майна із чужого незаконного володіння, якщо незаконний володілець відмовляється повернути річ, є віндикаційним позовом.

ВІРА — у праві цей термін використовується при регулюванні питань, пов'язаних з позначенням ставлення людини до релігії.

ВІРОСПОВІДАННЯ — термін, за допомогою якого позначається ставлення людини до релігії та приналежність до певної релігійної конфесії.

ВІРОТЕРПИМІСТЬ — принцип міжконфесійних, державно-церковних відносин, що характеризує терпиме (толерантне) ставлення прихильників одного віросповідання до іншого, держави з офіційною, привілейованою релігією до інших релігійних напрямів.

ВІРУВАННЯ — слово, що використовується в конституційно-правових документах у поєднанні з іншими словами, зокрема при закріпленні гарантій прав віруючих.

ВІЧЕ — 1) народне зібрання, форма спільного волевиявлення поспільства часів Київської Русі, що існувала поряд із владою князя; 2) журнал, видання Верховної Ради України.

ВІЦЕ-ПРЕЗИДЕНТ (*лат. vice — замість і president — той, що сидить спереду, головує*) — у низці країн з президентською формою правління — це друга після президента як глави держави і глави виконавчої влади посадова особа. Як правило, обирається на той самий термін, одночасно і за тим самим порядком, що і президент. Діє за його дорученням, а також заступає його в разі неможливості виконання останнім своїх функцій. Чинною Конституцією України посаду віце-президента в країні не передбачено.

ВКЛАДИ — грошові суми, внесені в банк юридичними чи фізичними особами на зберігання на певних умовах. По закінченні встановленого терміну зберігання вкладів підлягають поверненню власнику або іншій особі за його вказівкою. Власники вкладів одержують прибуток у вигляді встановлених відсотків від вкладеної суми та в іншій формі, здійснюють безготівкові розрахунки. Вклади бувають такі видів: безстрокові, строкові, на пред'явника, виграшні, іменні та інші.

ВЛАДА — багатогранне суспільно-політичне і правове поняття. Владно-відносини між людьми, коли одні управляють, а інші підкоряються; здатність досягати поставленої мети; спроможність соціально-політичної системи забезпечувати виконання прийнятих нею рішень; спосіб самоорганізації людської спільноти, заснованої на розподілі функцій управління і виконання; можливість і здатність реалізовувати свою волю; 2) реальна здатність і можливість владноможного суб'єкта впливати на діяльність і поведінку людей, примушувати їх виконувати його волю.

ВЛАДА ЗАКОНОДАВЧА — складова частина владних структур України, основною функцією якої є законотворчість і організація контролю за дотриманням чинного законодавства всіма структурами держави, об'єднаннями громадян та громадянами; одна з гілок державної влади, призначенням якої є здійснення державної влади шляхом законотворення. Функціонально є сукупністю повноважень щодо прийняття законів та інших законодавчих актів, а також супроводження організаційних форм реалізації цих повноважень.

ВЛАДА КОНТРОЛЬНА — влада, яка посідає самостійне місце в системі поділу державної влади поряд із законодавчою, виконавчою і судовою. Багато науковців, які займаються проблемами державного будівництва, виділяють в Україні контрольно-наглядову владу, оскільки аналіз української Конституції дає підстави стверджувати, що в її тексті задекларовані органи, які не можуть бути зараховані до законодавчої, виконавчої та судової влади. Це — інститут президентства, Вища рада юстиції, прокуратура та ін. Функціональним призначенням такої влади в загальному плані слід вважати захист і охорону конституційного ладу України.

ВЛАДА МІСЦЕВА — вид публічної влади, що реалізується від імені суб'єктів, що функціонують у межах певних адміністративно-територіальних одиниць. Від державної влади відрізняється рядом ознак: а) якщо державна влада поширюється на всіх членів суспільства, то влада місцева — лише на певну її частину; б) державна влада може розв'язувати проблеми загального характеру, влада місцева — лише локальні; в) державна влада є

суверенною, влада місцева — має підзаконний характер у порядку та межах, установлених верховною владою.

ВЛАДА ПОЛІТИЧНА — 1) один із найбільш важливих видів влади і визначається як реальна здатність певної соціальної групи або індивіда реалізовувати свою волю, що визначається в кінцевому результаті об'єктивними потребами та інтересами. Головними засобами її виконання є політика, адміністративні акти, правові норми; 2) влада, що здійснюється політичними структурами та державними установами; організаційно-управлінський та регулятивно-контрольний механізм здійснення політики. Характерними ознаками влади політичної є верховенство рішень влади для всього суспільства, публічність (влада діє на основі закону від імені всього суспільства), легальність у використанні сили й примусу, різноманітний спектр засобів для реалізації та утримання влади. Серед видів влади політичної виділяють: економічну владу (економічні ресурси, що перебувають у розпорядженні держави та бізнес-еліт); соціальну владу (підвищення або пониження соціального статусу індивіда державою, привілейоване соціальне становище окремих осіб та соціальних груп, яке дає змогу їм впливати на політику держави); інформаційну владу (контроль держави за поширенням інформації, вплив на суспільство через державні та приватні ЗМІ); примусову владу (спеціальні інститути примусу державної влади, які є дієвим засобом впливу на суспільство); правову владу (обґрунтування дій влади законом). Основними функціями влади політичної є керівництво суспільством, забезпечення стабільності в державі; консолідація суспільства (мотивування й об'єднання різних політичних сил та соціальних верств навколо загальнонаціональних інтересів); оптимізація політичної системи (пристосування державних і суспільних інститутів для вирішення цілей політичних сил, які отримали політичну владу). Важливою ознакою влади політичної є її легітимність — народне визнання, довіра та підтримка.

ВЛАДА ПУБЛІЧНА (лат. *publicus* — суспільний, народний) — влада, що має суспільний, безособовий і відкритий характер.

ВЛАДА СОЦІАЛЬНА — організована сила, що забезпечує здатність тієї чи іншої особи або соціальної спільності підкоряти своїй волі інших осіб, використовуючи різні методи, у тому числі й примус; двосторонні відносини, де воля носія влади здійснюється через підлеглисть підвладних.

ВЛАДА СПАДКОВА — політична влада, основним принципом легітимності якої виступає традиційне право спадщини.

ВЛАДА СУДОВА — одна з трьох гілок державної влади у правовій державі, основу якої в Україні становлять суди; основними функціями влади судової є забезпечення та захист від порушень прав, свобод і законних інтересів фізичних і юридичних осіб; здійснення правосуддя; судовий контроль (нагляд) за законністю та обґрунтованістю застосування засобів процесуального примусу; тлумачення правових норм; офіційне посвідчення фактів, що мають юридичне значення; обмеження конституційної та іншої галузевої правосуб'єктності громадян.

ВЛАДИ ДИСТАНЦІЯ — ступінь, на якому люди, наділені меншою владою, сприймають факт її нерівномірного розподілу.

ВЛАДНІ ФУНКЦІЇ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ — функції, які виконуються тільки органами місцевого самоврядування, спеціально на те уповноваженими.

ВЛАСНИК — суб'єкт права власності на річ (майно).

ВЛАСНІ ПОВНОВАЖЕННЯ АБО САМОВРЯДНІ — повноваження, які виконкомі місцевих рад здійснюють самостійно і під свою відповідальність.

ВЛАСНІ ПОВНОВАЖЕННЯ ОРГАНУ САМООРГАНІЗАЦІЇ НАСЕЛЕННЯ — це повноваження, надані відповідно до Конституції та законів України сільською, селищною, міською або районною в місті радою органу самоорганізації населення під час його утворення (*Закон України «Про органи самоорганізації населення» від 11 липня 2001 року*).

ВЛАСНІСТЬ — одна з багатопланових соціологічних категорій економічної науки, яка містить низку підсистем суспільних відносин (економічних, соціальних, правових, психологічних, національних тощо), що прямо й опосередковано стосуються привласнення предметів природи в процесі праці та привласнення матеріальних і духовних благ через соціально-економічну форму суспільного способу виробництва; 2) історично зумовлена суспільна форма володіння матеріальними та нематеріальними благами, яка виражає суспільні та виробничі взаємовідносини між людьми в процесі суспільного виробництва, розподілу, обміну та споживання.

ВЛАСНІСТЬ ДЕРЖАВНА — майно, що забезпечує діяльність Верховної Ради України та утворюваних нею державних органів; майно Збройних Сил, органів служби безпеки, прикордонних і внутрішніх військ; оборонні об'єкти; єдина енергетична система; кошти державного бюджету; Національний банк; інші державні банки; майно вищих і середніх спеціальних навчальних закладів; страхові, резервні та інші фонди і майно, що становить матеріальну основу суверенітету України й забезпечує її економічний та соціальний розвиток; відповідно до ст. 13 Конституції України, земля, її надра, атмосферне повітря, водні та інші ресурси, які знаходяться в межах території України, природні ресурси її континентального шельфу, виняткової (морської) економічної зони є об'єктами права власності українського народу, від імені якого права власника здійснюють органи державної влади та місцевого самоврядування. За Конституцією України державна власність і власність народу України є однопорядковими поняттями. Носієм суверенітету і єдиним джерелом влади в Україні є народ, що уособлює в собі державу і державну владу, яку він реалізує безпосередньо або через утворювані ним органи.

ВЛАСНІСТЬ КОМУНАЛЬНА (*лат. communis — спільний*) — власність самоврядної територіальної громади, об'єктами якої можуть бути рухоме і нерухоме майно, доходи місцевих бюджетів, інші кошти, земля, природні ресурси, підприємства, установи та організації, у тому числі банки, страхові товариства, а також пенсійні фонди, частка в майні підприємств, житловий фонд, нежитлові приміщення, заклади культури, освіти, спорту, охорони

здоров'я, науки, соціального обслуговування та інше майно й майнові права, рухомі та нерухомі об'єкти, визначені відповідно до закону як об'єкти права комунальної власності територіальної громади, а також кошти, отримані від їх відчуження.

ВЛАСНІСТЬ ПРИВАТНА (лат. *privatus* — *приватний, неофіційний*) — така форма власності, за якої власність перебуває у володінні окремих осіб або їх груп. Суб'єктами права приватної власності можуть бути фізичні та юридичні особи, а також держава, самоврядна місцева територіальна громада, громадське об'єднання — якщо вони є співвласниками якого-небудь приватного підприємства (наприклад, володіють пакетом його акцій).

ВЛАСТИВІСТЬ ЦІЛЕСПРЯМОВАНOSTІ УПРАВЛІННЯ — найважливіша властивість управлінської діяльності, суттю якої є досягнення поставлених цілей, а змістом — дії щодо їх досягнення.

ВЛАСНИК ЛІЦЕНЗІЇ — суб'єкт підприємницької діяльності, який в установленому законодавством порядку отримав ліцензію на здійснення підприємницької діяльності з транспортування природного газу магістральними трубопроводами.

ВЛАСТИВОСТІ (ЮРИДИЧНІ) КОНСТИТУЦІЇ УКРАЇНИ — її специфічні риси як Основного Закону, що відрізняють Конституцію України від інших нормативно-правових актів, характеризують її сутність і зміст.

ВЛАСТИВОСТІ СИСТЕМИ — найбільш істотні закономірні ознаки системи, серед яких, звичайно, виділяють обмеженість, цілісність, структурність, взаємозв'язок із середовищем, ієрархічність, множинність описів.

ВНЕСЕННЯ ЗАПИСУ ДО РЕЄСТРУ ПРАВ — внесення до електронної бази даних Реєстру прав інформації про об'єкт, права щодо якого підлягають державній реєстрації, право власності на такий об'єкт та суб'єкта цього права, інші речові права на нерухоме майно та суб'єкта цих прав з присвоєнням реєстраційного номера об'єкту, права щодо якого підлягають державній реєстрації.

ВНУТРІШНІЙ АУДИТ — це діяльність підрозділу внутрішнього аудиту в бюджетній установі, спрямована на удосконалення системи управління, запобігання фактам незаконного, неефективного та нерезультативного використання бюджетних коштів, виникненню помилок чи інших недоліків у діяльності бюджетної установи та підвідомчих їй бюджетних установ, поліпшення внутрішнього контролю (*Бюджетний кодекс України від 08 липня 2010 року*).

ВНУТРІШНІ ВІЙСЬКА — іменуються як Національна гвардія України та є військовим формуванням з правоохоронними функціями, що входить до системи Міністерства внутрішніх справ України і призначено для виконання завдань із захисту та охорони життя, прав, свобод і законних інтересів громадян, суспільства й держави від злочинних та інших протиправних посягань, охорони громадського порядку та забезпечення громадської безпеки, а також у взаємодії з правоохоронними органами — із забезпечення державної

безпеки і захисту державного кордону, припинення терористичної діяльності, діяльності незаконних воєнізованих або збройних формувань (груп), терористичних організацій, організованих груп та злочинних організацій (*Закон України «Про національну гвардію України» від 13 березня 2014 року*).

ВНУТРІШНЬОГОСПОДАРСЬКИЙ ОБЛІК — це система обробки та підготовки інформації про діяльність підприємства для внутрішніх користувачів у процесі управління підприємством (*Закон України «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність» від 16 липня 1999 року*).

ВНУТРІШНЬОДЕРЖАВНА ПЛАТІЖНА СИСТЕМА — це платіжна система, в якій платіжна організація є резидентом та яка здійснює свою діяльність і забезпечує проведення переказу коштів виключно в межах України (*Закон України «Про платіжні системи та переказ коштів в Україні» від 05 квітня 2001 року*).

ВНУТРІШНЯ РЕКЛАМА — це реклама, що розміщується всередині будинків, споруд, у тому числі в кінотеатрах і театрах під час, до і після демонстрації кінофільмів та вистав, концертів, а також під час спортивних змагань, що проходять у закритих приміщеннях, крім місць торгівлі, де може розміщуватись інформація про товари, що безпосередньо в цих місцях продаються (*Закон України «Про рекламу» від 03 липень 1996 року*).

ВНУТРІШНІ ФУНКЦІЇ ДЕРЖАВИ — 1) державні функції, що здійснюються в межах даної держави і в яких виявляється її внутрішня політика; 2) напрямки діяльності держави, що здійснюються у межах її території і в яких конкретизується її внутрішня політика стосовно економічних, ідеологічних, культурних та інших сторін життя суспільства.

ВНУТРІШНІЙ (ВІДОМЧИЙ) КОНТРОЛЬ — перевірка дотримання посадовими особами конституції, законів, підзаконних актів, а також професійної придатності посадових осіб, яку проводять органи державної влади.

ВНУТРІШНІ ПЕРЕВЕЗЕННЯ — перевезення пасажирів та/чи вантажів територією України без перетину державного кордону України (*Закон України «Про автомобільний транспорт» від 05 квітня 2001 року*).

ВНУТРІШНЯ ПОЛІТИКА — 1) діяльність органів державної влади, яка утворює внутрішню юрисдикцію в державі, а саме забезпечення прав і свобод громадянина, гарантованого соціального захисту населення, розвитку гуманітарної сфери, декриміналізації економіки, реалізації заходів щодо зміцнення обороноздатності й національної безпеки, охорони громадського порядку, боротьби зі злочинністю тощо; 2) сукупність напрямків діяльності держави в економічній, соціальній, науковій, освітній, демографічній, правоохоронній, військовій та інших важливих сферах суспільного життя. Має на меті забезпечення ефективності функціонування суспільно-політичного ладу.

ВНУТРІШНЯ ПОЛІТИЧНА БЕЗПЕКА ДЕРЖАВИ — такий стан її політичної системи, який забезпечує стабільний розвиток суспільства, відображає інтереси всіх його

соціальних груп, сприяє консолідації нації й дозволяє ефективно вирішувати завдання економічного, соціального і культурного розвитку.

ВНУТРІШНЯ СЛУЖБА — система заходів, що вживаються для організації повсякденного життя і діяльності військової частини, підрозділів та військовослужбовців згідно зі статутом та іншими нормативно-правовими актами.

ВНУТРІШНЯ ЮРИСДИКЦІЯ ДЕРЖАВ — (англ. *domestic jurisdiction of States*) сфера діяльності держав як суб'єктів міжнародного права, що є вільною від їхніх міжнародних зобов'язань, її ще називають «зарезервованою галуззю внутрішньої юрисдикції».

ВОЄННА БЕЗПЕКА УКРАЇНИ — стан захищеності національних інтересів, її суверенітету, територіальної цілісності й недоторканності від посягань із застосуванням воєнної сили, складова національної безпеки України.

ВОЄННА ДОКТРИНА — концепції і принципи ведення війни, що одержали достатню підтримку офіційних кіл, прийняті для вивчення у військових школах і одержують визнання у вищих штабах.

ВОЄННА ОРГАНІЗАЦІЯ ДЕРЖАВИ — сукупність органів державної влади, військових формувань, утворених відповідно до законів України, діяльність яких перебуває під демократичним цивільним контролем з боку суспільства і безпосередньо спрямована на захист національних інтересів України від зовнішніх та внутрішніх загроз (*Закон України «Про основи національної безпеки України» від 19 червня 2003 року*).

ВОЄННИЙ КОНФЛІКТ — спосіб вирішення суперечностей між державами із застосуванням воєнної сили або в разі збройного зіткнення всередині держави.

ВОЄННИЙ СТАН — це особливий правовий режим, що вводиться в Україні або в окремих її місцевостях у разі збройної агресії чи загрози нападу, небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності та передбачає надання відповідним органам державної влади, військовому командуванню, військовим адміністраціям та органам місцевого самоврядування повноважень, необхідних для відвернення загрози, відсічі збройної агресії та забезпечення національної безпеки, усунення загрози небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності, а також тимчасове, зумовлене загрозою, обмеження конституційних прав і свобод людини й громадянина та прав і законних інтересів юридичних осіб із зазначенням строку дії цих обмежень (*Закон України «Про правовий режим воєнного стану від 12 травня 2015 року*).

ВОЄННІ ЗЛОЧИНЦІ — особи, що індивідуально чи як члени організації вчинили будь-який з таких злочинів: злочини проти миру (підготовка чи ведення агресивної війни або ведення війни на порушення міжнародних договорів, участь у змові з метою вчинення таких дій); воєнні злочини (порушення законів та звичаїв війни, тобто вбивства, катування чи вигнання цивільного населення окупованої території для примусових робіт, жорстоке поводження з військовополоненими, вбивства заручників, пограбування суспільної чи

приватної власності, безглузде руйнування міст чи сіл та інше); злочини проти людяності (вбивства, поневолення, заслання та інші жорстокості, вчинені щодо цивільного населення до чи під час війни), а також переслідування з політичних, расових чи релігійних мотивів з метою скоєння чи у зв'язку зі скоєнням наведених вище злочинів.

ВОЄННО-ПОЛІТИЧНІ СОЮЗИ — об'єднання двох або більше держав з метою спільних дій у розв'язанні політичних, економічних чи воєнних завдань. Задовго до Першої світової війни 1914-1918 рр. виник Троїстий союз (1882 р.), а згодом — Антанта (1904-1907 рр.); перед Другою світовою війною був створений блок фашистських держав під назвою «Антикомінтернівський пакт» (1936 р.), якому протистояла Антигітлерівська коаліція, що діяла під час війни.

ВОЖДИЗМ — тип владних відносин, що ґрунтуються на безмежній вірі й відданості прихильників та послідовників своєму лідерові, визнанні за ним якостей особистої непогрішності та права на незаперечну істинність дій і вчинків. Вождизм притаманний патріархально-родовому й ранньофеодальному суспільству, де він ґрунтувався на особистому пануванні військового чи релігійного вождя. Характерна ознака вождизму — наявність розвиненої системи неюридичних регуляторів і стійкого закріплення соціальних ролей.

ВОЇНИ-ІНТЕРНАЦІОНАЛІСТИ — військовослужбовці, що проходили службу в складі контингенту радянських військ на території інших країн (в Іспанії, В'єтнамі, на Кубі, в Анголі, Афганістані та ін.) і були там учасниками бойових дій. До воїнів-інтернаціоналістів належать військовослужбовці Міністерства оборони, Комітету державної безпеки та Міністерства внутрішніх справ колишнього СРСР, а також військовозобов'язані, які були призвані на навчальні збори з наступним направленням їх для проходження служби в складі радянських військ, розміщених за кордоном.

ВОЛЕВИЯВЛЕННЯ — процес втілення волі соціальних суб'єктів у соціальну дійсність. За Конституцією України народне волевиявлення здійснюється через вибори, референдум та інші форми безпосередньої демократії. Виборцям гарантується вільне волевиявлення на основі загального, рівного і прямого виборчого права шляхом таємного голосування.

ВОЛОДІННЯ — фактичне, законне або протиправне перебування майна в конкретної фізичної або юридичної особи.

ВОЛОДІЛЕЦЬ ПЕРСОНАЛЬНИХ ДАНИХ — фізична або юридична особа, яка визначає мету обробки персональних даних, встановлює склад цих даних та процедури їх обробки, якщо інше не визначено законом (*Закон України «Про захист персональних даних» від 01 червня 2010 року*).

ВОЛОДІЛЕЦЬ ЧУЖОГО МАЙНА — це особа, яка фактично тримає майно у себе (*Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 року*).

ВОЛЯ ПОЛІТИНА — прагнення домагатися реалізації поставлених цілей, незважаючи на перешкоди.

ВОЛЯ У ПРАВІ — використовується в законодавстві і як синонім волевиявлення учасників правовідносин. Психологічно воля суб'єктів виявляється у вольовому опосередкуванні вибору варіанту поведінки в межах права в процесі його реалізації. Відповідність волі особи державній волі, вираженій у нормах права, визначає законність її діяльності.

ВПЛИВ ПОЛІТИЧНИЙ — дія держави, політичних партій і рухів, інших суб'єктів політичних відносин щодо реалізації політичної влади, прийняття та здійснення політичних рішень. Форми і методи впливу політичного визначаються політичною системою і типом політичного режиму (тоталітарний, авторитарний, демократичний), національною специфікою відповідних держав і рівнем авторитету суб'єктів політичних відносин. У державах з демократичним режимом найбільшою повнотою впливу володіє держава, її конституційні органи влади. Однак державна влада і політика, що проводиться нею, схильні до впливу на інших суб'єктів політичних відносин. Соціально-політичною основою за такого типу політичного устрою є громадяни держави. Вони впливають шляхом свого волевиявлення під час голосування на виборах і референдумах, делегують функції впливу політичного партіям, що домагаються безпосередньої участі в поділі влади, можуть здійснювати різні політичні акції з метою вчинення тиску на прийняття державних рішень.

ВОТУМ (лат. *votum* — бажання, воля) — 1) думка чи рішення, прийняті або виражені в іншій формі більшістю голосів виборців чи представницьким органом. Прикладом вотуму є, зокрема, обрання виборцями парламенту, президента чи органів місцевого самоврядування або схвалення парламентом чи однією з його палат (як правило, нижньою) політичної лінії і програми роботи уряду, а також діяльності окремих міністрів. Якщо такого схвалення не досягнуто, то це означає вотум недовіри урядові або окремим міністрам. Питання про вотум довіри можуть ініціювати як сам парламент, так і уряд; 2) порядок, за яким у деяких країнах певні категорії виборців мають по два і більше голосів (вотум плюральний); 3) порядок, за яким у країнах з пропорційною системою голосування голоси, подані за одного з кандидатів, у разі перевищення встановленої квоти можуть зараховуватися іншому кандидату з того самого партійного списку (вотум еventуальний); 4) юридично встановлений у ряді країн обов'язок усіх громадян брати участь у виборах органів державної влади під загрозою накладення штрафів за відмову в голосуванні (вотум обов'язковий).

ВОТУМ КУМУЛЯТИВНИЙ — кожен виборець в багатомандатному виборчому окрузі має стільки голосів, скільки слід вибрати кандидатів або менше, і розподіляє свої голоси між кандидатами як завгодно.

ВОТУМ ОБМЕЖЕНИЙ — у виборця в багатомандатному виборчому окрузі менше голосів, ніж слід вибрати депутатів від виборчого округу.

ВОТУМ ПЛЮРАЛЬНИЙ (*лат. pluralism* — *множинний* і *votum* — *бажання*) — практика надання окремим привілейованим категоріям населення більшої кількості голосів, ніж звичайним виборцям.

ВОЛОНТЕР — фізична особа, яка добровільно здійснює благодійну, неприбуткову та вмотивовану діяльність, що має суспільно-корисний характер.

ВОЛОНТЕРСЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ — добровільна, безкорислива, соціально спрямована, неприбуткова діяльність, що здійснюється волонтерами та волонтерськими організаціями шляхом надання волонтерської допомоги.

ВРЯДУВАННЯ (*governance*) — вироблення і реалізація публічної політики на засадах партнерської взаємодії державної влади, місцевого самоврядування, які створюють сприятливі політико-правові й фінансові передумови з приватним сектором, що генерує робочі місця й забезпечує доходи, та громадянським суспільством, яке мобілізує внутрішні ресурси для досягнення пріоритетних цілей суспільного розвитку. Врядування охоплює, з одного боку, практику публічного адміністрування на усіх рівнях, з другого — інститути, механізми, процеси, через які організовані групи громадян, окремі громадяни виражають і узгоджують свої інтереси, врегульовують суперечності, реалізують законні права й виконують громадянські обов'язки. Поняття «врядування» відображає зміни, що відбуваються у функціонуванні системи публічної влади за умов поглиблення процесів демократизації і децентралізації.

ВСЕНАРОДНЕ ОБГОВОРЕННЯ — форма безпосередньої демократії в ряді країн, у тому числі в Україні, яка використовується з метою виявлення громадської думки щодо прийняття Конституції, законів та інших загальнодержавних рішень.

ВСЕСВІТНЯ АСОЦІАЦІЯ ЮРИСТІВ (ВАЮ) — міжнародне об'єднання юристів. Засноване 1963 року для розвитку міжнародного співробітництва в галузі юриспруденції. До ВАЮ входять правники з більш як 120 країн. Діє на основі Статуту. Найвищий керівний орган — конференція, яка обирає виконавчі органи ВАЮ. Очолює Асоціацію президент, який обирається конференцією на два роки. Делегація українських юристів уперше брала участь у XVIII конференції ВАЮ, яка відбулася у вересні 1997 року в Катарі.

ВСЕСВІТНЯ ДЕКЛАРАЦІЯ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ — акт міжнародної спілки місцевих рад (ІСМВ), проголошений для всіх націй «стандартом, до якого потрібно прагнути, намагаючись досягти ефективнішого демократичного процесу, поліпшуючи таким чином добробут свого населення». Прийнята на Міжнародному конгресі в Ріо-де-Жанейро (Бразилія) 23-26 вересня 1985 року. Складається з преамбули та 11 статей.

ВСТАНОВЛЕННЯ ФАКТІВ — у цивільному процесі одна з категорій справ окремого провадження. Судом встановлюються факти, від яких залежить виникнення, зміна або припинення особистих чи майнових прав фізичних або юридичних осіб. Суд встановлює факти, що мають юридичне значення, у випадках неможливості їх посвідчення в іншому порядку або у зв'язку з утратою документів.

ВСТУП У СИЛУ (НАБРАННЯ ЧИННОСТІ) — вступ у силу означає, що члени угоди повинні дотримуватися її змісту та процедур. Часто нові угоди мають умову (наприклад, кількість держав) набуття чинності. В угоді також може передбачатися, що в разі дотримання певних умов вона вступає в силу умовно (тимчасово).

ВСЕУКРАЇНСЬКА МІЖВІДОМЧА КООРДИНАЦІЙНО-МЕТОДИЧНА РАДА З ПРАВОВОЇ ОСВІТИ НАСЕЛЕННЯ — утворена для забезпечення взаємодії органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування, об'єднань громадян, навчальних закладів та закладів культури, наукових установ, видавництв та видавничих організацій, засобів масової інформації у сфері правової освіти населення, а також надання відповідної методичної допомоги.

ВСТУП У СИЛУ МІЖНАРОДНОГО ДОГОВОРУ — набуття міжнародною угодою юридичної обов'язковості для всіх учасників. Умови вступу в силу міжнародного договору зафіксовані Віденською конвенцією про право міжнародних договорів 1969 року. За цим документом міжнародний договір стає чинним з моменту введення його в дію (коли це обумовлено всіма учасниками); підписання; обміну ратифікаційними грамотами (якщо договір підлягає ратифікації).

ВТРАТА ДОКУМЕНТІВ ЧИ ПРЕДМЕТІВ, ЩО МІСТЯТЬ ДЕРЖАВНУ ТАЄМНИЦЮ — діяння, пов'язане з порушенням встановлених правил поведінки з відповідними документами чи предметами посадовою особою, якій вони були довірені.

ВТРАТА ІНФОРМАЦІЇ — дія, внаслідок якої інформація в автоматизованій системі перестає існувати для фізичних або юридичних осіб, які мають право власності на неї в повному чи обмеженому обсязі.

ВТРАЧЕНА ВИГОДА — доходи або інше благо, які не одержані особою через порушення її права невиконанням зобов'язання, за яким вона була кредитором. У цивільному праві втрачена вигода являє собою неодержані прибутки й підлягає здебільшого відшкодуванню як складова частина збитків.

ВТОРИННИЙ ДОКУМЕНТ — документ, що являє собою результат аналітико-синтетичної та іншої переробки одного або кількох документів.

ВТЯГНЕННЯ НЕПОВНОЛІТНІХ ОСІБ У ЗЛОЧИННУ ДІЯЛЬНІСТЬ — залучення неповнолітніх осіб до злочинної діяльності шляхом схилення, примушування, спонукання, умовляння, погрожування, підкупу, обману, розпалювання низьких почуттів чи мотивів або будь-яким іншим способом.

ВТЯГНЕННЯ В ПРОСТИТУЦІЮ (ПРИМУШУВАННЯ ДО ПРОСТИТУЦІЇ) — залучення до проституції доцільно визначати термінологічно як примушування особи до зайняття проституцією з використанням обману, шантажу чи уразливого стану цієї особи, або із застосуванням чи погрозою застосування насильства, або сутенерство. Під сутенерством слід розуміти дії особи по забезпеченню заняття проституцією іншою особою.

ВЧЕНА РАДА — колегіальний орган управління вищого навчального закладу, який утворюється строком на п'ять років, склад якого затверджується наказом керівника вищого навчального закладу протягом п'яти робочих днів з дня закінчення повноважень попереднього складу вченої ради (*Закон України «Про вищу освіту» від 01 липня 2014 року*).

ВЧЕНИЙ — фізична особа, яка проводить фундаментальні та (або) прикладні наукові дослідження й отримує наукові та (або) науково-технічні (прикладні) результати (*Закон України «Про наукову і науково-технічну діяльність» від 26 листопада 2015 року*).

ВЧЕНІ ЗВАННЯ — офіційні наукові звання, встановлені державою з метою заохочення і підвищення кваліфікації наукових та науково-педагогічних кадрів. В Україні встановлено такі вчені звання: старший дослідник, доцент, професор. Вчені звання професора та доцента присвоюються особам, які професійно провадять науково-педагогічну або творчу мистецьку діяльність, а старшого дослідника — особам, які професійно провадять наукову або науково-технічну діяльність. Вчене звання професора, доцента, старшого дослідника присвоює вчена рада вищого навчального закладу (вчена рада структурного підрозділу). Право присвоєння вченого звання професора та старшого дослідника надається також вченим (науково-технічним) радам наукових установ. Рішення вчених рад затверджує атестаційна колегія Міністерство освіти і науки України (далі — МОН). Головою атестаційної колегії МОН є Міністр освіти і науки. Вчена рада вищого навчального закладу, якому в установленому порядку надано статус дослідницького, приймає остаточне рішення щодо присвоєння вченого звання, яке надсилається протягом двох тижнів МОН для затвердження (без розгляду атестаційної справи кандидата на присвоєння вченого звання на засіданні атестаційної колегії МОН). Науковим, науково-педагогічним працівникам, які працюють у двох або більше вищих навчальних закладах (наукових установах), вчені звання присвоюються за основним місцем роботи (*Закон України «Про вищу освіту» від 01 липня 2014 року; Постанова Кабінету Міністрів України «Деякі питання реалізації статті 54 Закону України Про вищу освіту» від 19 серпня 2015 року*).

Г

ГАЛУЗЕВЕ УПРАВЛІННЯ — це вид державної управлінської діяльності, що полягає в управлінні з боку уповноваженого центрального органу виконавчої влади системою організаційно йому підлеглих однотипних підприємств, установ, організацій, що утворюють галузь у соціально-господарському комплексі держави.

ГАЛУЗЬ ЗАКОНОДАВСТВА — сукупність законів та інших нормативних актів (їх частин і статей), які регулюють однорідні й порівняно самостійні групи суспільних відносин.

ГАЛУЗЬ ІНФОРМАЦІЇ — сукупність документованих або публічно оголошених відомостей про відносно самостійні сфери життя й діяльності суспільства та держави.

ГАЛУЗЬ ПРАВА — сукупність внутрішньоузгоджених взаємообумовлених правових норм та інститутів, які регулюють однорідні суспільні відносини специфічним методом правового регулювання.

ГАРАНТ (*фр. **garant** — поручитель*) — державний орган, установа, підприємство чи особа, що бере на себе обов'язок нести відповідальність за невиконання певних зобов'язань. Гарант бере на себе ризик невиконання цих зобов'язань.

ГАРАНТИ ПРАВОВІ — встановлені законом засоби забезпечення використання, дотримання, виконання й застосування норм права.

ГАРАНТІЇ БЕЗПЕКИ ДЕРЖАВ, ЯКІ НЕ ВОЛОДІЮТЬ ЯДЕРНОЮ ЗБРОЄЮ — міжнародно-правові зобов'язання ядерних держав не використовувати ядерну зброю проти неядерних країн і гарантувати їхню безпеку у разі застосування проти них ядерної зброї чи загрози такого застосування.

ГАРАНТІЇ ВИБОРЧОГО ПРАВА І ПРАВА НА УЧАСТЬ У ВСЕУКРАЇНСЬКОМУ ТА МІСЦЕВИХ РЕФЕРЕНДУМАХ — система засобів, за допомогою яких Конституцією та іншими законами держави встановлюється порядок організації та проведення виборів і забезпечується його охорона, а в разі порушення встановленого порядку виборів відновлюється їх конституційність та законність.

ГАРАНТІЇ ДЕПУТАТСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ — встановлені законом умови та передумови виконання депутатами власних завдань і функцій, здійснення депутатських повноважень.

ГАРАНТІЇ ЗАКОННОСТІ — зумовлена закономірностями суспільного розвитку система умов і засобів, що забезпечують процес реалізації законності й тим самим формують таку впорядкованість соціальних відносин, яка сприяє руху країни до стану демократії й формуванню правової держави. Гарантії законності поділяються на дві групи: загальні й спеціальні. До першого виду належать економічні, політико-ідеологічні, морально-духовні; до другого — власне юридичні.

ГАРАНТІЇ ЗАСТОСУВАННЯ НОРМ ПРАВА — система умов і засобів, що забезпечують реалізацію правових норм відповідно до цілей, які вони декларують. Розрізняють матеріальні, політичні, ідеологічні, організаційні і правові гарантії застосування норм права.

ГАРАНТІЇ КОНСТИТУЦІЙНІ — вид правових гарантій, які є механізмом забезпечення дотримання, виконання, застосування і використання конституційних та інших норм права органами державної влади, місцевого самоврядування, їхніми посадовими особами, іншими фізичними та юридичними особами.

ГАРАНТІЇ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ — сукупність способів та засобів, що забезпечують повну та ефективну реалізацію територіальними громадами, їх органами та посадовими особами права на місцеве самоврядування.

ГАРАНТІЇ ОBOB'ЯЗKOBOCТІ АКТИВ ПРЕДСТАВНИЦЬКИХ ОРГАНІВ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ — акти, які є обов'язковими для виконання всіма територіальними органами виконавчої влади, об'єднаннями громадян, підприємствами, установами та організаціями, посадовими особами, а також громадянами, які постійно або тимчасово проживають на відповідній території.

ГАРАНТІЇ ПРАВ І ОBOB'ЯЗKІВ У МУНІЦИПАЛЬНОМУ ПРАВІ — умови та конкретні засоби, які забезпечують фактичне здійснення прав, свобод і обов'язків територіальних громад у вирішенні питань місцевого значення.

ГАРАНТІЇ ПРАВ І СВОБОД ОСОБИ — сукупність (або система) конкретних засобів, умов, способів, принципів, методів, що мають юридичний, загальнообов'язковий характер, завдяки яким можливе найповніше і всебічне забезпечення ефективного здійснення, охорони та захисту прав і свобод особи.

ГАРАНТІЇ ПРАВ ПРЕДСТАВНИЦЬКИХ ОРГАНІВ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ — умови, засоби та механізми, необхідні для безперешкодної й ефективної реалізації повноважень представницьких органів місцевого самоврядування у вирішенні питань місцевого значення.

ГАРАНТІЇ РЕФЕРЕНДНОГО ПРОЦЕСУ — нормативно визначені засоби забезпечення, використання, дотримання, виконання й застосування процесуальних норм референдного права.

ГАРАНТІЙНЕ ЗОБОВ'ЯЗАННЯ — це зобов'язання гаранта повністю або частково виконати боргові зобов'язання суб'єкта господарювання — резидента України перед кредитором у разі невиконання таким суб'єктом його зобов'язань за кредитом (позикою), залученим під державну або місцеву гарантію (*Бюджетний кодекс України від 08 липня 2010 року*).

ГАРАНТІЙНИЙ СТРОК — це строк, протягом якого виробник бере на себе зобов'язання про здійснення безоплатного ремонту або заміни відповідної продукції у зв'язку з введенням її в обіг (*Закон України «Про захист прав споживачів» від 12 травня 1991 року*).

ГАРАНТІЯ — один із видів забезпечення виконання зобов'язання, за яким банк, інша фінансова установа, страхова організація (гарант) гарантує перед кредитором виконання боржником свого обов'язку.

ГАРАНТОВАНИЙ ДЕРЖАВОЮ БОРГ — це загальна сума боргових зобов'язань суб'єктів господарювання — резидентів України щодо проведення отриманих та непогашених станом на звітну дату кредитів (позик), виконання яких забезпечено державними гарантіями (*Бюджетний кодекс України від 08 липня 2010 року*).

ГАРМОНІЗАЦІЯ ЗАКОНОДАВСТВА — процес цілеспрямованого зближення та узгодження нормативно-правових приписів з метою досягнення несуперечливості законодавства, усунення юридичних колізій, дотримання міжнародних, європейських та національних правових стандартів.

ГЕНДЕРНА РІВНІСТЬ — рівний правовий статус жінок і чоловіків та рівні можливості для його реалізації, що дозволяє особам обох статей брати рівну участь у всіх сферах життєдіяльності суспільства (*Закон України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків» від 08 вересня 2005 року*).

ГЕНДЕРНО-ПРАВОВА ЕКСПЕРТИЗА — аналіз чинного законодавства, проектів нормативно-правових актів, результатом якого є надання висновку щодо їх відповідності принципу забезпечення рівних прав та можливостей жінок (*Закон України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків» від 08 вересня 2005 року*).

ГЕНЕРАЛЬНА ДОВІРЕНІСТЬ — письмове уповноваження, яке видається однією особою другій особі для представництва її інтересів перед третіми особами. Генеральна довіреність — термін, який не має законодавчого закріплення (існує лише довіреність), але поширений на практиці, коли довіритель намагається надати особливого значення дорученню. Помилково вважається, що генеральна довіреність надає особливих прав представнику, навіть право власності та пов'язані з ним права — дарувати, розпоряджатися майном, здійснювати всі передбачені законом для власника або довірителя дії.

ГЕНЕРАЛЬНА ПРОКУРАТУРА УКРАЇНИ — центральна установа в системі органів прокуратури України, яка підтримує державне обвинувачення в суді, здійснює представництво інтересів громадянина або держави в суді у випадках, визначених законом, а також нагляд за додержанням законів, веде розслідування особливо важливих кримінальних справ, виконує координаційні та організаційні функції в системі органів прокуратури.

ГЕНЕРАЛЬНИЙ ПРОКУРОР УКРАЇНИ — особа, яка очолює Генеральну прокуратуру України й призначається на посаду та звільняється з посади за згодою Верховної Ради України Президентом України. Генеральний прокурор України не менш як один раз на рік інформує Верховну Раду України про стан законності. Верховна Рада України може висловити недовіру Генеральному прокуророві України, що має наслідком його відставку з посади (*Закон України «Про прокуратуру» від 14 жовтня 2014 року*).

ГЕНЕРАЛЬНА СХЕМА ПЛАНУВАННЯ ТЕРИТОРІЇ УКРАЇНИ — це містобудівна документація, що визначає концептуальні рішення планування та використання території України.

ГЕНЕРАЛЬНИЙ ДОЗВІЛ ЧИ ВИСНОВОК — це дозвіл чи висновок, який надається суб'єкту здійснення міжнародних передач товарів для неодноразового проведення відповідних переговорів чи здійснення міжнародних передач товарів визначеному кінцевому споживачу із зазначенням їх найменування, особливих умов поставки, назви іноземного суб'єкта господарської або іншої діяльності, держави призначення або походження товарів та їх кінцевого споживача.

ГЕНОЦИД (*грец. **genos** — рід, плем'я; лат. **caedere** — вбиваю*) — 1) дії, вчинені з наміром знищити (повністю або частково) будь-яку національну, етнічну, расову чи релігійну групу. Є міжнародним злочином. Генеральна Асамблея ООН у 1948 році ухвалила Конвенцію про запобігання злочину геноциду й покарання за нього; 2) діяння, умисно вчинене з метою повного або часткового знищення будь-якої національної, етнічної, расової чи релігійної групи шляхом позбавлення життя членів такої групи чи заподіяння їм тяжких тілесних ушкоджень (*Кримінальний кодекс України від 05 квітня 2001 року*).

ГЕОІНФОРМАЦІЙНА АВТОМАТИЗОВАНА СИСТЕМА — це інформаційна система, що забезпечує збирання, оброблення, аналіз, моделювання та постачання геопросторових даних (*Закон України «Про Державний земельний кадастр» від 07 липня 2011 року*).

ГЕОПРОСТОРОВИЙ ОБ'ЄКТ — це об'єкт реального світу, що характеризується певним місцеположенням на Землі й визначений у встановленій системі просторово-часових координат (*Закон України «Про Державний земельний кадастр» від 07 липня 2011 року*).

ГЕРМЕНЕВТИКА ЮРИДИЧНА (*грец. **hermeneutikos** — той, що роз'яснює, витлумачує*) — 1) одна з доктрин теорії природного права, її прихильники (А. Кауфман, В. Хассемер та інші) трактують це право як таке, що історично розвивається і є «справедливим для даного часу». На їхню думку, природне право впливає з ідеї права, або справедливості, яка передбачає формальну рівність індивідів, їх безпеку, відсутність щодо них сваволі тощо;

2) сучасний методологічний напрямок у сфері юриспруденції, основне своє призначення ця методологія реалізує в праворозумінні, а її головною категорією виступає правоінтерпретаційний процес як правова кваліфікація конкретних суспільних відносин шляхом юридичного мислення за допомогою індивідуальної правової свідомості суб'єкта.

ГЕРОНТОКРАТІЯ (грец. *geron* — старий, *kratos* — влада) — влада, що належить людям літнього і похилого віку.

ГІДНІСТЬ ОСОБИ — 1) в об'єктивному сенсі — сукупність моральних та інтелектуальних рис людини, що відповідають загальноприйнятим моральним цінностям. Об'єктивно гідність особи визначається її поведінкою, інтелектуальним та освітнім рівнем, способом життя, ставленням до оточення та іншими чинниками; 2) у суб'єктивному сенсі — усвідомлення людиною своєї суспільної ваги, самоповага.

ГІПОТЕЗА (грец. *hypothesis* — основа, припущення) — 1) частина правової норми, яка містить у собі умови, обставини, з настанням яких можливо або необхідно здійснювати її диспозицію; 2) наукове припущення, висунуте для пояснення деякого явища, що потребує верифікації.

ГІПОТЕЗА АБСТРАКТНА — 1) вид правової гіпотези, в якій умови застосування норми визначаються загальними родовими ознаками, без глибокої деталізації, що надає можливість охопити та урегулювати значну кількість однорідних випадків; 2) вид правової гіпотези, що визначає умови дії норми, використовуючи більш вузькі, спеціальні родові ознаки. Гіпотеза конкретна розповсюджує дію на істотно вужче коло випадків, а сама норма має меншу стабільність, ніж за наявності абстрактної гіпотези.

ГІПОТЕЗА НОРМИ РЕФЕРЕНДНОГО ПРАВА — елемент структури норми, що визначає зміст правила поведінки, яке виражається в мірі дозволеної й належної поведінки суб'єктів референдного права.

ГЛАВА ДЕРЖАВИ — особа, яка формально займає найвищу сходинку в державній ієрархії та здійснює верховне представництво держави у внутрішньо- та зовнішньополітичних відносинах.

ГЛАВА ДИПЛОМАТИЧНОГО ПРЕДСТАВНИЦТВА — 1) офіційно акредитований представник держави в країні перебування (посол, посланник, повірений у справах). Глава дипломатичного представництва відповідає за дотримання загального політичного курсу стосовно держави перебування та за діяльність дипломатичного представництва й кожного його працівника. Він також сприяє діяльності всіх підприємств, установ, організацій та осіб своєї держави, які тимчасово знаходяться на території країни перебування представництва; 2) посол або посланник, або повірений у справах Глава дипломатичного представництва є головним представником України в державі перебування. Він здійснює загальне керівництво, координацію та контроль за діяльністю всіх установ України, спеціалістів, делегацій, посадових та інших осіб, які перебувають у цій державі (*Розпорядження Президента України «Про затвердження Положення про дипломатичне представництво України за кордоном» від 22 жовтня 1992 року*).

ГЛАВА УРЯДУ — посадова особа, яка очолює найвищий виконавчий орган держави. У різних державах може мати різні назви — Прем'єр-міністр, голова Ради міністрів, Федеральний канцлер і тому подібні. Призначається главою держави чи обирається парламентом, або призначається главою держави за згодою парламенту. У президентських республіках глава уряду офіційно є президент. В Україні Прем'єр-міністр України призначається Президентом України за згодою більше ніж половини від конституційного складу Верховної Ради України. Прем'єр-міністр України керує роботою Кабінету Міністрів України, спрямовує її на виконання Програми діяльності Кабінету Міністрів України, схваленої Верховною Радою України.

ГЛАСНІСТЬ — один із принципів демократії, який полягає у відкритості діяльності органів влади.

ГЛАСНІСТЬ СУДОЧИНСТВА — один із основних принципів судового розгляду справ, який полягає в тому, що кримінальні та цивільні справи в усіх судах розглядаються у відкритих для всіх громадян засіданнях суду, а засоби масової інформації можуть вільно висвітлювати хід і результати цих засідань. Закритий судовий розгляд провадиться в тому разі, коли цього вимагають інтереси охорони державної таємниці; справи про усиновлення, якщо розглядаються справи про злочини осіб, котрі не досягли 16-літнього віку; справи про статеві злочини, а також інші справи з метою запобігання розголошення відомостей про інтимні стосунки осіб, які беруть участь у справі; коли цього вимагають інтереси безпеки потерпілого, свідка, членів їхніх сімей, близьких родичів. Про розгляд справи в закритому судовому засіданні суд виносить ухвалу (постанову). Вироки, рішення суду оголошуються привселюдно без надання спеціального дозволу (ліцензії).

ГЛОБАЛІЗАЦІЯ — світова революція у сфері комунікацій і виробничих технологій, в організації праці і в зростанні взаємозалежності національної та регіональної економіки, які мають безпосередній та опосередкований вплив на стратегії окремих націй, регіонів, підприємств, роботодавців і профспілок.

ГЛОБАЛІЗАЦІЯ МІЖНАРОДНА — це сучасна форма міжнародних відносин, яка характеризується поширенням взаємозалежності між країнами в економічній, політичній і культурній сферах. Основним чинником розвитку глобалізації стала науково-технічна революція, особливо розвиток світової системи інформації, поширення Інтернету, який зробив можливим миттєвий зв'язок між людьми в різних кінцях світу й усунув перешкоди на шляху розповсюдження будь-якої інформації.

ГЛОБАЛЬНИЙ СЕРТИФІКАТ — документ, що містить інформацію про випуск цінних паперів, оформляється емітентом після завершення емісії цінних паперів, зберігається Центральним депозитарієм цінних паперів, а у випадках, встановлених законами, — Національним банком України, та є підставою для зберігання й обліку відповідних цінних паперів та обліку зобов'язань емітента за відповідним випуском цінних паперів (*Закон України «Про депозитарну систему України» від 06 липня 2012 року*).

ГОЛОВА — 1) виборна посадова особа, яка керує роботою колегіального органу державної влади чи суду, колегіального органу управління підприємством, установою, організацією, об'єднанням громадян; 2) призначений керівник тимчасового колегіального органу, створеного для вирішення конкретного завдання; 3) виборний керівник зборів громадян, членів політичної партії, громадського об'єднання.

ГОЛОВА ВЕРХОВНОГО СУДУ УКРАЇНИ — посадова особа, яка очолює Верховний Суд України, що обирається на посаду та звільняється з посади шляхом таємного голосування Пленумом Верховного Суду України.

ГОЛОВА ВЕРХОВНОЇ РАДИ УКРАЇНИ — 1) вища посадова особа Верховної Ради України. Обирається Верховною Радою України зі свого складу таємним голосуванням; 2) посадова особа Верховної Ради України. Його повноваження регулюються Конституцією України та Конституційним Договором. Відповідно до них Голова ВРУ обирається Верховною Радою України з числа народних депутатів України таємним голосуванням на строк повноважень Верховної Ради України. У своїй діяльності він підзвітний Верховній Раді України. Голова ВРУ здійснює загальне керівництво підготовкою питань, які розглядаються Верховною Радою України, підписує акти, прийняті Верховною Радою України і Президією Верховної Ради України; представляє Верховній Раді України кандидатури для обрання на посади заступників Голови ВРУ, головного редактора газети Верховної Ради України. Спільно з Президентом України подає кандидатури для призначення Верховною Радою України Голови Конституційного Суду України. Самостійно вносить пропозиції щодо кандидатур для призначення половини складу суддів Конституційного Суду України. Веде засідання Верховної Ради України, Президії Верховної Ради України, видає розпорядження, здійснює загальне керівництво апаратом Верховної Ради України та інші функції.

ГОЛОВА ВИКОНАВЧОГО КОМІТЕТУ МІСЦЕВОЇ РАДИ — посадова особа, яка очолює відповідний виконавчий комітет. За Конституцією УРСР 1978 року ця посада була у виконкомах обласних, районних, міських, районних у містах, селищних і сільських рад народних депутатів. Відповідно до ст. 141 Конституції та Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» від 21 травня 1997 року, у системі виконавчих органів рад утворюється виконавчий комітет сільської, селищної, міської рад, який очолює за посадою відповідно сільський, селищний, міський голова.

ГОЛОВА МІСЦЕВОЇ ДЕРЖАВНОЇ АДМІНІСТРАЦІЇ — посадова особа, що очолює відповідну місцеву державну адміністрацію. Призначається на посаду Президентом України за поданням Кабінету Міністрів України на строк повноважень Президента України. Кандидатура на посаду голови обласної державної адміністрації на розгляд Кабінету Міністрів України вноситься Прем'єр-міністром України. Кандидатура на посаду голови районної державної адміністрації на розгляд Кабінету Міністрів України вноситься головою відповідної обласної державної адміністрації. У разі відхилення Президентом України поданої кандидатури відповідно Прем'єр-міністр України чи голова обласної державної адміністрації вносять на розгляд Кабінету Міністрів України нову кандидатуру. На кожну посаду вноситься одна кандидатура. У випадку обрання нового Президента України голови місцевих

державних адміністрацій продовжують здійснювати свої повноваження до призначення в установленому порядку нових голів місцевих державних адміністрацій.

ГОЛОВА РАЙОННОЇ ТА ОБЛАСНОЇ РАДИ — посадова особа в системі органів місцевого самоврядування, що представляє спільні інтереси територіальних громад відповідного району, області.

ГОЛОВА РАЙОННОЇ У МІСТІ АДМІНІСТРАЦІЇ — посадова особа в системі органів місцевого самоврядування, що призначається на посаду міським головою та набуває повноважень з моменту призначення. Повноваження Голови районної у місті адміністрації припиняються міським головою.

ГОЛОВА РАЙОННОЇ У МІСТІ РАДИ — посадова особа районної у місті ради, що обирається з числа її депутатів у межах строку повноважень ради і одночасно є головою її виконавчого комітету.

ГОЛОВА РАЙОННОЇ, РАЙОННОЇ В МІСТІ ТА ОБЛАСНОЇ РАДИ — посадова особа в системі органів місцевого самоврядування, що представляє спільні інтереси територіальних громад сіл, селищ і міст. Обирається відповідною радою зі свого складу таємним голосуванням.

ГОЛОВА СІЛЬСЬКИЙ, СЕЛИЩНИЙ, МІСЬКИЙ — найвища посадова особа територіальної громади відповідного села, селища, міста. Обирається територіальною громадою на основі вільного, загального, рівного й прямого виборчого права шляхом таємного голосування.

ГОЛОВА СЛУЖБИ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ — посадова особа, яка здійснює керівництво діяльністю Служби безпеки України, її Центральним управлінням та несе персональну відповідальність за виконання покладених на цю службу завдань.

ГОЛОСУВАННЯ — найбільш демократична процедура прийняття колективних рішень.

ГОЛОСУВАННЯ АЛЬТЕРНАТИВНЕ — послідовність кількох голосувань «за» щодо різних варіантів, що ставляться на голосування; у цьому випадку кількість голосувань за окремого депутата обмежується: можна проголосувати «за» тільки щодо одного із поданих варіантів.

ГОЛОСУВАННЯ ВІДКРИТЕ — спосіб виявлення волі учасників зборів, засідань тощо, який використовується для прийняття більшості рішень шляхом підняття мандата (рук), вставанням, голосом тощо.

ГОЛОСУВАННЯ КВАЛІТАТИВНЕ — альтернативне голосування з якісною оцінкою варіанта, що ставиться на голосування: «дуже погано», «погано», «задовільно», «добре», «дуже добре».

ГОЛОСУВАННЯ КІЛЬКІСНЕ — вибір варіанта відповіді: «за», «проти», «утримався».

ГОЛОСУВАННЯ «М'ЯКЕ» — процедура колегіального розв'язання певної проблеми, коли на поставлене запитання отримують не одну відповідь, правдивість якої визначається голосуванням за ознакою більшості й відкиданням решти думок, а визначають міру прийнятності кожного з декількох запропонованих варіантів. Цей вид голосування дає можливість оцінити всі можливі підходи за мірою їх пріоритетності, наперед з'ясувати позиції учасників обговорення для напрацювання остаточного рішення.

ГОЛОСУВАННЯ НА ВИБОРАХ — процедура передання дієздатним громадянином владних повноважень своїм представникам (тобто це процедура передання влади). Ухилення від участі у виборах — незгода її передавати.

ГОЛОСУВАННЯ ОСОБИСТЕ — встановлена законодавством вимога до парламентаря, яка полягає в тому, що в разі прийняття парламентом рішень на пленарних засіданнях голосуванням він повинен голосувати особисто.

ГОЛОСУВАННЯ ПОВТОРНЕ (ПЕРЕБАЛОТУВАННЯ) — другий тур голосування за мажоритарною системою абсолютної більшості. Проводиться у тих випадках, коли по виборчому округу балотувалося більше двох кандидатів і жоден з них не набрав абсолютної більшості голосів (тобто половини від тих, хто брав участь у голосуванні, плюс ще хоча б один голос) або коли всі кандидати набрали однакову кількість голосів. Для повторного голосування висуваються тільки два кандидати з числа попередніх, які набрали найбільшу кількість голосів у першому турі голосування.

ГОЛОСУВАННЯ ПРЕФЕРЕНЦІЙНЕ (лат. *praeferre* — *вважати за краще, віддавати перевагу*) — різновид пропорційної виборчої процедури, який передбачає встановлення виборцем певної черговості кандидатів у межах одного партійного списку за важливістю для нього. Голосуючи, виборець проставляє цифри черговості навпроти імен кандидатів у бюлетенях. У такому «гнучкому списку» виборець має можливість переміщувати імена кандидатів у межах списку, впливати на порядок розміщення кандидатів у списку партії.

ГОЛОСУВАННЯ ПУБЛІЧНЕ — виборча процедура, яка означає, що прізвище депутата і те, як він проголосував, стає відомим через публікації офіційного звіту.

ГОЛОСУВАННЯ РЕЙТИНГОВЕ — послідовність кількох голосувань «за» щодо різних варіантів, що ставляться на голосування; у цьому випадку кількість голосувань за окремого депутата не обмежується. Таке голосування дозволяє уникнути поділу публічної думки на дві крайні позиції, а також визначити рейтинг усіх запропонованих варіантів вирішення проблеми.

ГОЛОСУВАННЯ СИГНАЛЬНЕ — проводиться головуючим без обговорення й здійснюється підняттям руки; підрахунок голосів не проводиться, про прийняття якогось рішення не оголошується.

ГОЛОСУВАННЯ ТАЄМНЕ — 1) форма забезпечення виборів, принцип реалізації виборчого права; 2) спосіб прийняття відповідних рішень, вид голосування; порядок подання

голосів, за якого виборець заповнює бюлетень в ізолюваному приміщенні й особисто опускає його в урну. Один з основних принципів виборчої системи, гарантія вільного волевиявлення виборців. Використовується здебільшого при визначенні посад голови та інших керівних посад органів влади, а також може використовуватися при спеціальному рішенні органів влади.

ГОРИЗОНТАЛЬНИЙ ПОДІЛ ПРАЦІ — якісна і кількісна диференціація й спеціалізація трудової діяльності, поділ всієї роботи на складові компоненти, розчленування загального трудового процесу на часткове, безперервне виокремлення різних видів трудової діяльності за функціональною або продуктивно-галузевою ознакою.

ГРАМАТИЧНЕ ТЛУМАЧЕННЯ — один з прийомів з'ясування змісту норми права, коли її дійсний зміст встановлюється відповідно до правил граматики, етимології тощо.

ГРАМОТА ВІДКЛИЧНА — документ, який супроводжує й засвідчує відкликання державою дипломатичного представника, якого вона до того акредитувала в країні перебування. Грамота відклична оформляється так само, як і вірча грамота, тобто підписується главою держави, візується міністром закордонних справ. Оригінал грамоти відкличної передається главі держави перебування новим послом (посланником) одночасно із врученням ним його вірчої грамоти. Вручення грамоти відкличної має місце лише в разі відкликання посла (посланника) за ініціативою акредитуючої держави (у зв'язку із призначенням його на нову посаду, через хворобу чи з інших причин). Отже, це не стосується випадків відкликання посла на вимогу держави перебування, коли він оголошений персоною нон грата відповідно до Віденської конвенції про дипломатичні зносини 1961 року.

ГРАМОТА ВІРЧА — документ, який видається у двох примірниках послові чи посланникові після одержання агремана та юридичного оформлення його призначення на посаду. Підписується главою держави і скріплюється підписом міністра закордонних справ. Оригінал має бути вручений главі держави перебування на офіційній церемонії, тоді як дублікат вручається ще раніше міністрові закордонних справ цієї ж країни під час їх першої зустрічі. Основний зміст грамоти вірчої — прохання вірити діям і заявам дипломатичного представника (повідомляється його ім'я і прізвище) у всіх його стосунках з державою перебування.

ГРАМОТА РАТИФІКАЦІЙНА — документ у міжнародному праві, що підтверджує ратифікацію міжнародного договору уповноваженим органом держави. Грамота ратифікаційна підписується главою держави чи главою уряду (в Україні — Головою Верховної Ради) і скріплюється підписом міністра закордонних справ.

ГРИВНЯ (банкноти і монети) — як національна валюта є єдиним законним платіжним засобом на території України, приймається усіма фізичними і юридичними особами без будь-яких обмежень на всій території України за всіма видами платежів, а також для зарахування на рахунки, вклади, акредитиви та для переказів (*Закон України «Про Національний банк України» від 20 травня 1999 року*).

ГРИФ — 1) печатка, штампель із зображенням чийого-небудь підпису або якогось іншого рукописного тексту, а також відбиток такого підпису чи тексту на документі; 2) напис на документі чи виданні, який визначає особливий порядок користування ним, наприклад, гриф обмеження доступу до документа, гриф затвердження, гриф узгодження тощо.

ГРИФ ОБМЕЖЕННЯ ДОСТУПУ — 1) позначка, що проставляється на носії інформації з обмеженим доступом або у супровідній документації до нього та засвідчує ступінь обмеження доступу до інформації (Угода між Кабінетом Міністрів України та Урядом Словацької Республіки про взаємну охорону інформації з обмеженим доступом від 22 червня 2006 року); 2) реквізит матеріального носія інформації, що засвідчує ступінь обмеження доступу до цієї інформації (для службового користування, таємно, цілком таємно).

ГРИФ СЕКРЕТНОСТІ — це реквізит матеріального носія секретної інформації, що засвідчує ступінь секретності даної інформації.

ГРОМАДА РЕЛІГІЙНА — це місцева релігійна організація віруючих громадян одного й того ж культу, віросповідання, напрямку, течії або толку, які добровільно об'єдналися з метою спільного задоволення релігійних потреб. Вона є формою добровільного об'єднання віруючих певного релігійного напрямку, віросповідання з метою колективного задоволення релігійних потреб, здійснення культових дій (*Закон України «Про свободу совісті та релігійні організації» від 23 квітня 1991 року*).

ГРОМАДСЬКА БЕЗПЕКА — 1) стан захищеності життєво важливих інтересів особи, суспільства й держави від протиправних посягань. Громадська безпека захищається нормами адміністративного, кримінального права та деякими іншими галузевими нормами; 2) суспільні відносини з приводу поведінки з джерелом загальної небезпеки, що забезпечують збереження людей і матеріальних цінностей.

ГРОМАДСЬКА ДУМКА — один із проявів масової суспільно-політичної свідомості, що відображає ставлення народу чи певної його частини, до проблем, подій і фактів дійсності.

ГРОМАДСЬКА ОРГАНІЗАЦІЯ — це громадське об'єднання, засновниками та членами (учасниками) якого є фізичні особи.

ГРОМАДСЬКА СПІЛКА — це громадське об'єднання, засновниками якого є юридичні особи приватного права, а членами (учасниками) можуть бути юридичні особи приватного права та фізичні особи.

ГРОМАДСЬКЕ ОБ'ЄДНАННЯ — це добровільне об'єднання фізичних осіб та юридичних осіб приватного права для здійснення й захисту прав і свобод, задоволення суспільних, зокрема, економічних, соціальних, культурних, екологічних та інших інтересів.

ГРОМАДСЬКИЙ КОНТРОЛЬ — один із видів соціального контролю, який здійснюється об'єднаннями громадян та самими громадянами. Є важливою формою реалізації демократії та способом залучення населення до управління суспільством і державою.

ГРОМАДСЬКИЙ ПОРЯДОК — врегульована моральними та правовими нормами система суспільних відносин між людьми, що втілює громадський спокій, суспільну мораль, умови нормального функціонування суспільного життя.

ГРОМАДСЬКІ ОРГАНІЗАЦІЇ ДИТЯЧІ — об'єднання громадян віком від 6 до 18 років, метою яких є здійснення діяльності, спрямованої на реалізацію та захист прав і свобод, творчих здібностей, задоволення власних інтересів, які не суперечать законодавству, та соціальне становлення як повноправних членів суспільства.

ГРОМАДСЬКІ ОРГАНІЗАЦІЇ МОЛОДІЖНІ — об'єднання громадян віком від 14 до 35 років, метою яких є здійснення діяльності, спрямованої на задоволення та захист своїх законних соціальних, економічних, творчих духовних та інших спільних інтересів.

ГРОМАДСЬКІ ПОСЛУГИ — послуги (муніципальні), що надаються територіальній громаді, громадянам із метою задоволення їх потреб органами місцевого самоврядування.

ГРОМАДСЬКІ СЛУХАННЯ — офіційне засідання органів місцевої влади щодо проведення певного заходу чи вирішення проблеми, що стосуються всієї громади і вимагають вирішення. Громадські слухання можуть ініціюватися як органами влади, так і представниками громади.

ГРОМАДСЬКІ ТЕЛЕРАДІООРГАНІЗАЦІЇ — телерадіоорганізації, які, відповідно до закону, є неприбутковими організаціями, створеними з метою задоволення інформаційних потреб територіальних громад.

ГРОМАДЯНИ АСОЦІЙОВАНІ — особи, які належать до деяких національностей, які вважаються некорінними. Таке поняття існує, наприклад, у Бірмі.

ГРОМАДЯНИ НАТУРАЛІЗОВАНІ — громадяни, які прийняті до громадянства відповідно до встановленої законом процедури.

ГРОМАДЯНИН — у конституційному праві фізична особа, яка офіційно належить (тобто має документальне підтвердження) до певної держави та має її громадянство.

ГРОМАДЯНИН УКРАЇНИ — особа, яка набула громадянство України в порядку, передбаченому законами України та міжнародними договорами України (*Закон України «Про громадянство» від 18 січня 2001 року*).

ГРОМАДЯНСТВО — політико-правовий зв'язок особи з державою, який не обмежений у часі та просторі, ґрунтується на юридичному визнанні державою даної особи своїм громадянином і, як наслідок, обумовлений взаємними правами та обов'язками громадян і держави у випадках, зазначених у законі. Документами, що підтверджують громадянство України, є: а) паспорт громадянина України; б) свідоцтво про належність до громадянства України; в) паспорт громадянина України для виїзду за кордон; г) тимчасове посвідчення громадянина України; г) проїзний документ дитини; д) дипломатичний паспорт;

е) службовий паспорт; є) посвідчення особи моряка; ж) посвідчення члена екіпажу; з) посвідчення особи на повернення в Україну (*Закон України «Про громадянство» від 18 січня 2001 року*).

ГРОМАДЯНСТВО ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ — правовий зв'язок громадян держав-членів Союзу з цією організацією, який виявляється у взаємних правах та обов'язках, установлених Маастрихтським договором 1992 року — договором про утворення Європейського Союзу, підписаним 7 листопада 1992 року.

ГРОМАДЯНСТВО УКРАЇНИ — стійкий, необмежений у просторі політико-правовий зв'язок між фізичною особою й Україною, що виявляється у їх взаємних правах та обов'язках.

ГРОМАДЯНСЬКА ІНІЦІАТИВА — форма колективного волевиявлення громадян, за допомогою якої думка певної їх групи доводиться до компетентного державного органу або органу місцевого самоврядування і вимагає його реагування.

ГРОМАДЯНСЬКА НЕПОКОРА — 1) відмова населення або групи осіб від виконання рішень органів державної влади або місцевого самоврядування на знак протесту проти їх дій або рішень (*англ. civil disobedience*); 2) право народу на опір кожному, хто зробить спробу узурпувати державну владу або виключне право народу визначати і змінювати конституційний лад, якщо інші засоби не можуть бути використані.

ГРОМАДЯНСЬКІ ПРАВА — свободи й привілеї, що надаються громадянам унаслідок їх належності до тієї чи іншої держави й можуть різнитися в різних суспільствах та різних епохах. Приміром, це може бути право голосувати на виборах або домагатися свого обрання, право належного застосування закону, право захисту від політичної та соціальної дискримінації. Ідея громадянських прав виростала від традиційного визнання прав людини (таких як рівність перед законом, свобода слова й совісті) до утвердження прав політичних (приміром права голосу на виборах) та соціальних (охорона здоров'я, пенсійне забезпечення тощо). Будь-які обмеження громадянських прав за ознаками статі, расової, класової чи релігійної належності розцінюються як порушення статусу громадянина, що суперечить ідеалам демократії. У правовому суспільстві розв'язання суперечок, що виникають у зв'язку із проблемою громадянських прав, є прерогативою суду і здійснюється на засадах конституційної законності.

ГРОМАДЯНСЬКЕ СУСПІЛЬСТВО — 1) інтегроване позначення всієї сукупності існуючих у суспільстві відносин, які не є державно-політичними, такого боку життєдіяльності суспільства та окремих індивідів, який перебуває поза сферою впливу держави, за межами її директивного регулювання й регламентації. Громадянське суспільство є механізмом соціальної взаємодії, що складається з системи місцевого самоврядування, різноманітних об'єднань, суспільних рухів і публічної комунікації, місце соціальних дій, відносно автономних від держави. Серед основних ознак громадянського суспільства можна навести такі: визнання головною цінністю суспільства людини, її інтересів, прав, свобод; рівноправність і захищеність усіх форм власності; економічна свобода громадян та їхніх

об'єднань, інших суб'єктів виробничих відносин у виборі форм і здійсненні підприємницької діяльності; свобода і добровільність праці на основі вільного вибору форм і видів трудової діяльності; надійна й ефективна система соціального захисту кожної людини; ідеологічна й політична свобода, наявність демократичних інститутів і механізмів, які забезпечують кожній людині можливість впливати на формування й здійснення державної політики. Концепції громадянського суспільства своїм корінням сягають у античність (Платон, Аристотель), коли поняття суспільства, громади і держави практично повністю співпадали. Сучасне наукове трактування громадського суспільства бере початок від концепції західних філософів Т. Гоббса, Дж. Локка, Ш. Монтеск'є, Ж. Ж. Руссо та інших, згідно з якою держава відповідно до «суспільного договору» отримує свою легітимність від громадянського суспільства й гарантує своїм громадянам індивідуальні права й свободи. Різноманітність поглядів і підходів, мотивів і інтересів, індивідуалізація форм спілкування й поведінки в громадянському суспільстві не тільки допустимі, але необхідні й бажані. Лише повне і розумне самовираження кожної людини народжує в суспільстві той потенціал, який забезпечує його динамічний розвиток. Тому плюралізм (множинність) існує передусім у громадянському суспільстві й здійснюється в його межах засобами, властивими цивілізованим взаємовідносинам між людьми. Тут особлива роль належить консенсусу і компромісу між різними політичними силами з приводу основоположних суспільних цінностей. Нерозвиненість інститутів громадянського суспільства та громадянської самосвідомості людей і неврахування органами державної влади інтересів громадян призводить до того, що апарат державного управління перебирає владні функції і тому замість ефективного надання управлінських послуг населенню превалює бюрократична тяганина у вирішенні питань організації громадського життя. Процеси формування громадянського суспільства передбачають створення умов для реальної підтримки народної ініціативи та вільного волевиявлення громадян, що є запорукою побудови сучасної демократичної, правової, соціально орієнтованої держави, основною передумовою успішного здійснення суспільних реформ. Громадянське суспільство втілюється у приватному житті громадян, в існуванні вільного ринку, у безперешкодному поширенні духовних, релігійних, моральних, національних цінностей тощо; 2) суспільство громадян з високим рівнем економічних, соціальних, політичних, культурних і моральних властивостей, яке утворює розвинені правові відносини з державою; суспільство рівноправних громадян, яке не залежить від держави, але взаємодіє з нею заради спільного блага.

ГРОМАДЯНСЬКІ (ОСОБОВІ) ПРАВА І СВОБОДИ ЛЮДИНИ — сукупність природних і невідчужуваних основоположних прав і свобод, що належать людині від народження і не залежать від її належності до громадянства певної держави.

ГРОМАДЯНСЬКІСТЬ — готовність і здатність людини, громадянина до активної участі у справах суспільства і держави на основі глибокого усвідомлення своїх прав і обов'язків; антитеза поняттям аполітичність, абсентеїзм, соціально-політична індиферентність і синонім соціально-політичної активності, патріотизму.

ГРОШОВА СИСТЕМА ДЕРЖАВИ — форма організації грошового обігу країни, встановлена державою за допомогою правових норм.

ГРОШОВЕ ЗОБОВ'ЯЗАННЯ — зобов'язання боржника сплатити кредитору певну грошову суму відповідно до цивільно-правового правочину (договору) та на інших підставах, передбачених законодавством України. До грошових зобов'язань відносяться також зобов'язання щодо сплати податків, зборів (обов'язкових платежів), страхових внесків на загальнообов'язкове державне пенсійне та інше соціальне страхування; зобов'язання, що виникають внаслідок неможливості виконання зобов'язань за договорами зберігання, підряду, найму (оренди), ренти тощо та які мають бути виражені у грошових одиницях. До складу грошових зобов'язань боржника, в тому числі зобов'язань щодо сплати податків, зборів (обов'язкових платежів), страхових внесків на загальнообов'язкове державне пенсійне та інше соціальне страхування, не включаються неустойка (штраф, пеня) та інші фінансові санкції, визначені на дату подання заяви до господарського суду, а також зобов'язання, які виникли внаслідок заподіяння шкоди життю і здоров'ю громадян, зобов'язання з виплати авторської винагороди, зобов'язання перед засновниками (учасниками) боржника — юридичної особи, що виникли з такої участі. Склад і розмір грошових зобов'язань, у тому числі розмір заборгованості за передані товари, виконані роботи і надані послуги, сума кредитів з урахуванням відсотків, які зобов'язаний сплатити боржник, визначаються на день подання до господарського суду заяви про порушення справи про банкрутство, якщо інше не встановлено Законом України «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом» від 14 травня 1992 року.

ГРОШОВЕ НАРАХУВАННЯ — засіб матеріального впливу, що застосовується до службових осіб уповноваженими органами для відшкодування матеріальних збитків, заподіяних неправомірними діями або бездіяльністю цих осіб. Законодавством установлений граничний розмір відшкодування збитків, заподіяних службовою особою, в порядку грошового нарахування.

ГРОШОВИЙ СУРОГАТ — будь-які документи у вигляді грошових знаків, що відрізняються від грошової одиниці України, випущені в обіг не Національним банком України й виготовлені з метою здійснення платежів в господарському обороті, крім валютних цінностей (*Закон України «Про Національний банк України» від 20 травня 1999 року*).

ГРОШОВО-КРЕДИТНА ПОЛІТИКА — комплекс заходів у сфері грошового обігу та кредиту, спрямованих на забезпечення стабільності грошової одиниці України через використання визначених цим Законом засобів та методів (*Закон України «Про Національний банк України» від 20 травня 1999 року*).

ГРОШОВО-КРЕДИТНІ ЗОБОВ'ЯЗАННЯ — валюта в обігу, фінансові вимоги до Національного банку України, за винятком зобов'язань Національного банку України перед Кабінетом Міністрів України та міжнародними фінансовими організаціями (*Закон України «Про Національний банк України» від 20 травня 1999 року*).

ГУБЕРНАТОР (*лат. gubernator — правитель*) — найвища посадова особа в територіальних одиницях вищого рівня деяких держав.

ГУБЕРНІЯ — адміністративно-територіальна одиниця в царській Росії, а також у перші роки радянської влади.

ГУМАНІСТИЧНІ ЗАСАДИ КОНСТИТУЦІЙНОГО ЛАДУ УКРАЇНИ — основоположні принципи, які визначають і закріплюють провідну роль громадянина в державному будівництві та місцевому самоврядуванні.

ГУМАНІТАРНА ДОПОМОГА — цільова адресна безоплатна допомога в грошовій або натуральній формі, у вигляді безповоротної фінансової допомоги або добровільних пожертвувань, або допомога у вигляді виконання робіт, надання послуг, що надається іноземними та вітчизняними донорами із гуманних мотивів отримувачам гуманітарної допомоги в Україні або за кордоном, які потребують її у зв'язку з соціальною незахищеністю, матеріальною незабезпеченістю, важким фінансовим становищем, виникненням надзвичайного стану, зокрема внаслідок стихійного лиха, аварій, епідемій і епізоотій, екологічних, техногенних та інших катастроф, які створюють загрозу для життя і здоров'я населення, або тяжкою хворобою конкретних фізичних осіб, а також для підготовки до збройного захисту держави та її захисту у разі збройної агресії або збройного конфлікту. Гуманітарна допомога є різновидом благодійництва і має спрямовуватися відповідно до обставин, об'єктивних потреб, згоди її отримувачів та за умови дотримання вимог ст. 3 Закону України «Про благодійну діяльність та благодійні організації» від 05 липня 2012 року (*Закон України «Про гуманітарну допомогу» від 22 жовтня 1999 року*).

ГУМАНІТАРНА ІНТЕРВЕНЦІЯ — воєнне втручання однієї держави або групи держав у внутрішні справи іншої держави з метою усунення масових грубих порушень прав людини в цій країні, якщо вона не бажає чи неспроможна самостійно захистити права людини в межах власної території.

ГУМАННІСТЬ (*лат. **humanus** — людський, людський*) — соціальна чи індивідуальна риса, яка характеризується людяністю, повагою до людини, її прав та свобод, вмінням ідентифікувати себе з іншими людьми, їх стражданнями та болем.

ГУМАНІСТИЧНИЙ ВИМІР У СИСТЕМІ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ — це якість діяльності системи державного управління, за якої людина визнається найвищою соціальною цінністю, а забезпечення її прав і свобод визначає зміст і спрямованість цієї діяльності. Гуманістичний вимір у системі державного управління у всі часи розглядався як сприйняття системою державного управління сукупності ідей, поглядів, переконань, поваги до честі, гідності й прав людини, турботи про її благо, різнобічний розвиток, про створення достойних людини умов суспільного життя. Найбільші умови для гуманістичного виміру в системі державного управління створює правова держава, в якій юридичними засобами реально забезпечене максимальне здійснення, охорона та захист основних прав людини. Право на життя, здоров'я, повагу, захист честі, гідності, недоторканність і безпеку в демократично організованому суспільстві визнаються найвищою соціальною цінністю, а їх утвердження й забезпечення — як головний обов'язок держави. Проголошення суверенітету, незалежності держави самих по собі недостатньо для того, щоб права і свободи стали реальністю. Вкрай важливою підвалиною можливості їх реалізації є формування громадянського суспільства і побудови правової держави.

Д

ДАВНІСТЬ ПОЗОВНА — строк, у межах якого особа може звернутись до суду з вимогою про захист свого порушеного права чи інтересів. Строк звернення до суду за захистом прав, свобод та інтересів особи, якщо не встановлене інше, обчислюється з дня коли особа дізналася або повинна була дізнатися про порушення своїх прав, свобод чи інтересів.

ДАРУВАННЯ — перехід права власності на майно від однієї особи (дарувальника) до іншої особи (обдарованого) без будь-яких умов, а лише в результаті добрих відносин і без будь-якої користі.

ДВО- ЧИ БАГАТОСТОРОННІЙ ПРАВочИН — це погоджена дія двох або більше сторін (*Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 року*).

ДВОСТОРОННІЙ ДОГОВІР — договір, у якому правами та обов'язками наділені обидві сторони договору.

ДЕБАТИ (*фр. **debats** — дебати, обмін думками*) — 1) обмін думками, дискусія з певного питання, в якій беруть участь дві чи більше протилежних сторін; 2) обговорення тексту проекту документа, котрий повинен бути прийнятим (закон, декларація). Метою дебатів є формування остаточного варіанта тексту проекту для передачі його на голосування. Окремі рішення по розділах можуть прийматися різними методами — розпорядженням голови чи рішенням президії, голосуванням тощо. Найчастіше дебати проводять у формі читання. Перше читання включає обговорення змісту тексту, його мету та методи її досягнення. Друге читання — обговорення самостійних розділів документа, його тексту. Третє читання — остаточне узгодження тексту.

ДЕБАТИ ПОЛІТИЧНІ — обговорення, обмін думками, дискусії на зборах, з'їздах, конференціях, у парламентах, на мітингах, у засобах масової інформації з актуальних проблем політичного життя.

ДЕБАТИ СУДОВІ — остання стадія судового процесу після розгляду справи по суті, у якій сторони виступають з промовами та надають свою оцінку встановленим під час судового розгляду справи обставинам, роблять відповідні висновки.

ДЕБИТОР (лат. «*debitor*» — зобов'язаний) — юридична або фізична особа, яка внаслідок минулих подій, заборгувала підприємству, установі чи організації внаслідок господарських відносин з ними.

ДЕБЮРОКРАТИЗАЦІЯ (від лат. *de* — із, фр. *bureau* — бюро, грец. *kratos* — влада; англ. *debureaucratization*; нім. *Entbürokratisierung*) — система політичних та організаційних заходів, спрямованих на підвищення рівня ефективності державного управління в різних сферах життя суспільства та зниження рівня корупції в органах державної влади за рахунок ослаблення чи відміни строгого регламентування діяльності підприємств, закладів, установ, яке обмежує їх самостійність.

ДЕВАЛЬВАЦІЯ — (*de* — пониження, *valeo* — вартість, коштує) — зниження курсу національної грошової одиниці на офіційному рівні відносно іноземних валют або міжнародних розрахункових одиниць.

ДЕВІАЦІЙНА ПОВЕДІНКА (лат. *deviatio* — відхилення) — поведінка, яка порушує загальноприйняті соціальні норми суспільства та проявляється у вчинках, діях (бездіяльності), як окремих осіб, так і соціальних груп осіб, які відступають від встановлених законодавством або від загальноприйнятих, встановлених у суспільстві норм, правил поведінки, принципів, традицій, звичаїв, прецедентів.

ДЕВІЗНА ВАЛЮТНА ПОЛІТИКА — політика регулювання валютного курсу шляхом купівлі й продажу іноземної валюти (*Закон України «Про Національний банк України» від 20 травня 1999 року*).

ДЕЗЕРТИРСТВО (від лат. *desertor* — втікач, зрадник) — військовий злочин, який полягає в самовільному залишенні військової частини або місця служби з метою ухилення від військової служби. Дезертирством також є: нез'явлення на службу при призначенні, переведенні, з відрадження, з відпустки або з лікувального закладу. Кваліфікованими видами є дезертирство зі зброєю, за попередньою змовою та вчинене в умовах воєнного стану або в бойовій обстановці.

ДЕЗІНТЕГРАЦІЯ МІЖНАРОДНА — результат внутрішньої або зовнішньої кризи, який характеризується розпадом інтеграційного об'єднання на складові елементи.

ДЕКЛАРАНТ — це юридична чи фізична особа, яка здійснює декларування товарів і транспортних засобів, що переміщуються через митний кордон України (*Митний кодекс України від 11 липня 2002 року*).

ДЕКЛАРАЦІЯ (лат. *declaratio*, від *declaro* — заява, об'ява) — 1) у конституційному праві назва окремих політико-правових актів, які мають на меті надати останнім урочистості, підкреслити їх особливо важливе значення для долі відповідної держави (наприклад, Декларація про державний суверенітет України, Декларація прав і свобод людини тощо). Специфічною рисою декларації як нормативно-правового акта є занадто загальний, неконкретний характер її положень, що потребують додаткового

законодавчого врегулювання; 2) документ, що подається до відповідного державного органу, із зазначенням відомостей, на підставі яких він виконує дії (операції, процедури, функції), що належать до його компетенції, та має наслідки для суб'єкта звернення з декларацією. Так митному органу подається валютна декларація, податковому — податкова декларація, поштової установі — поштова декларація, спеціально уповноваженому органу виконавчої влади — декларація про відповідність продукції вимогам якості тощо.

ДЕКЛАРАЦІЯ БЕЗПЕКИ — документ, який визначає комплекс заходів, що вживаються суб'єктом господарської діяльності з метою запобігання аваріям, а також забезпечення готовності до локалізації, ліквідації аварій та їх наслідків (*Закон України «Про об'єкти підвищеної небезпеки» від 18 січня 2001 року*).

ДЕКЛАРАЦІЯ ВІДПОВІДНОСТІ МАТЕРІАЛЬНО-ТЕХНІЧНОЇ БАЗИ ВИМОГАМ ЗАКОНОДАВСТВА — документ, яким суб'єкт господарювання повідомляє державного адміністратора або представника відповідного дозвільного органу про відповідність своєї матеріально-технічної бази вимогам законодавства. У такий спосіб суб'єкт господарювання набуває права на провадження певних дій щодо здійснення господарської діяльності або видів господарської діяльності без отримання документа дозвільного характеру (*Закон України «Про дозвільну систему в сфері господарської діяльності» від 06 вересня 2005 року*).

ДЕКЛАРАЦІЯ МИТНОЇ ВАРТОСТІ — заява особи митному органу за встановленою формою відомостей щодо митної вартості товарів, які переміщуються через митний кордон України чи у відношенні до яких змінюється митний режим.

ДЕКЛАРАЦІЯ ПРАВ НАЦІОНАЛЬНОСТЕЙ УКРАЇНИ 1991 РОКУ — державний акт, спрямований на регулювання міжнаціональних відносин, прийнятий Верховною Радою України 1 листопада 1991 року, складається з семи розділів. У Декларації проголошуються гарантії усім народам, національним групам, громадянам, які проживають на території України, рівні політичні, економічні, соціальні та культурні права.

ДЕКЛАРАЦІЯ ПРО ВІДМОВУ ВІД ІНОЗЕМНОГО ГРОМАДЯНСТВА — документ, у якому іноземець, який узяв зобов'язання припинити іноземне громадянство й у якого існують незалежні від нього причини неотримання документа про припинення іноземного громадянства (підданства) або іноземних громадянств (підданств), засвідчує свою відмову від громадянства (підданства) іншої держави або громадянств (підданств) інших держав (*Закон України «Про громадянство України» від 18 січня 2001 року*).

ДЕКЛАРАЦІЯ ПРО ВІДМОВУ ОСОБИ, ЯКІЙ НАДАНО СТАТУС БІЖЕНЦЯ В УКРАЇНІ ЧИ ПРИТУЛОК В УКРАЇНІ, ВІД ІНОЗЕМНОГО ГРОМАДЯНСТВА — це документ, у якому іноземець, якому надано статус біженця в Україні чи притулок в Україні, засвідчує свою відмову від громадянства іншої держави, що, відповідно до Закону України «Про біженців», вважається країною громадянської належності (*Закону України «Про громадянство України» від 18 січня 2001 року*).

ДЕКЛАРАЦІЯ ПРО ВІДСУТНІСТЬ ІНОЗЕМНОГО ГРОМАДЯНСТВА — документ, в якому особа повідомляє про відсутність у неї іноземного громадянства (підданства) з обґрунтуванням причин такої відсутності.

ДЕКЛАРАЦІЯ ПРО ДЕРЖАВНИЙ СУВЕРЕНІТЕТ УКРАЇНИ 1990 РОКУ — політико-правовий документ, яким проголошено державний суверенітет України, самостійність, повноту й неподільність влади в межах її території та незалежність і рівноправність у зовнішніх відносинах. Цей акт прийнятий Верховною Радою УРСР 16 липня 1990 року, коли Україна ще перебувала в складі СРСР. Не маючи сили закону, Декларація про державний суверенітет України 1990 року відіграла важливу роль в утвердженні реального суверенітету України, розбудові Української держави. Декларація складається з преамбули і десяти розділів.

ДЕКЛАРАЦІЯ ЩОДО РЕГІОНАЛІЗМУ В ЄВРОПІ (1996 рік, м. Базель) — складається із 13 статей, у змісті яких висвітлено питання регіоналізму. Оскільки роль регіонів набуває дедалі більшого значення, то у цьому документі знайшли своє втілення питання розширення відповідальності та партнерського співробітництва між різними політичними рівнями. Цей документ, який був прийнятий Асамблеєю Європейських Регіонів (АЄР), вміщує ті норми та стандарти, які визначають пріоритет, а також вказують шляхи та засоби досягнення мети — посилення регіонального розвитку. Декларація встановлює напрями, за якими, відповідно, відбувається розвиток регіонів-членів АЄР.

ДЕКОНЦЕНТРАЦІЯ ВЛАДИ — передача функцій локальним представникам центральної влади.

ДЕКРЕТ (лат. *decretum* — *постанова верховної влади, що має силу закону, указ*) — один із видів нормативно-правових актів, що видаються органами державної влади. В Україні у 1992-1993 рр. на підставі ст. 97 Конституції УРСР Декрет з економічних питань видавав Кабінет Міністрів України, якому парламент делегував законодавчі повноваження.

ДЕКРИМІНАЛІЗАЦІЯ — визнання законодавчим органом складу злочинного діяння незлочинним шляхом прийняття відповідних змін до положень чинного законодавства.

ДЕЛЕГАТ (лат. *delegatus* — *посланий*) — обраний або призначений представник, уповноважений представник держави, органу державної влади або місцевого самоврядування, установи, партійної, громадської або інших організацій, громади, колективу, що представляє їхні інтереси на з'їздах, конференціях, зборах, нарадах, конгресах тощо.

ДЕЛЕГОВАНЕ ЗАКОНОДАВСТВО — сукупність нормативних актів, які приймаються вищими органами державної влади за уповноваженням парламенту й мають силу законів (Укази Президента, Декрети Кабінету Міністрів України).

ДЕЛЕГОВАНІ ПОВНОВАЖЕННЯ — окремі повноваження, що належать до компетенції певного суб'єкта і яких, відповідно до закону чи нормативно-правових документів

(договору, рішення), набуває інший суб'єкт. Делегування повноважень здійснюються законом — окремі повноваження органів виконавчої влади надаються органам місцевого самоврядування; договором — окремі повноваження органу місцевого самоврядування передаються органу місцевого самоврядування іншого територіального рівня або іншої територіальної громади; рішенням районної, обласної ради, що приймається відповідно до закону — делегування повноважень районних і обласних рад відповідним державним адміністраціям.

ДЕЛЕГОВАНІ ПОВНОВАЖЕННЯ ОРГАНУ САМООРГАНІЗАЦІЇ НАСЕЛЕННЯ — повноваження сільської, селищної, міської, районної (у місті) ради, якими вона додатково наділяє орган самоорганізації населення.

ДЕРЕГУЛЮВАННЯ — це спрощення процесів взаємодії державних органів із суб'єктами підприємництва з метою підвищення ефективності управління та ліквідації бюрократичних нашарувань у відносинах між державою та суб'єктами підприємництва. Проявляється в звуженні втручання органів публічної адміністрації у фінансово-економічну діяльність суб'єктів господарювання та у запровадженні ефективних механізмів публічного адміністрування.

ДЕЛЕГУВАННЯ ПОВНОВАЖЕНЬ — тимчасова передача своїх повноважень одними органами державної влади іншим органам державної влади або органам місцевого самоврядування, підприємствам, установам та організаціям. Різні форми делегованих повноважень практикуються у системі місцевого самоврядування. Зокрема, за Конституцією України (ст. 118) і Законом України «Про місцеве самоврядування в Україні» від 21 травня 1997 року районні та обласні ради делегують надані їм повноваження місцевим державним адміністраціям, а сільські, селищні та міські ради — своїм виконавчим органам.

ДЕЛІКТ (лат. *delictum* — провина, вчинок) — діяння, що суперечить вимогам чинного законодавства, тобто правопорушення. Делікт завдає шкоди охоронюваним законом цінностям, інтересам фізичної або юридичної особи, суспільним або державним інтересам. Особа, яка вчинила делікт, у передбачених законом випадках притягується до юридичної відповідальності.

ДЕЛІКТНІ ЗОБОВ'ЯЗАННЯ — позадоговірні зобов'язання, що виникають внаслідок порушення майнових та особистих немайнових прав потерпілого, які мають абсолютний характер, спрямовані на забезпечення найбільш повного відновлення цих прав за рахунок заподіювача шкоди або за рахунок інших осіб, на яких згідно із Законом покладено обов'язки щодо відшкодування шкоди внаслідок делікту.

ДЕЛІКТ КОНСТИТУЦІЙНИЙ — суспільно небезпечне, протиправне, винне діяння (діяльність або бездіяльність), яке посягає на основи конституційного ладу, організацію публічної влади, права й свободи людини і громадянина, за вчинення якого передбачені заходи конституційно-правової відповідальності.

ДЕЛІКТОЗДАТНІСТЬ — юридична здатність індивіда нести юридичну відповідальність за вчинені правопорушення, тісно пов'язана з дієздатністю, так само обумовлена віковими та психологічними характеристиками суб'єкта правових відносин.

ДЕЛІКТОЛОГІЯ — наука про правопорушення (делікт). На відміну від наук цивільного, трудового, адміністративного, кримінального права, предметом дослідження яких виступають цивільні, дисциплінарні, адміністративні та кримінальні правопорушення під властивим для кожної з них кутом зору, деліктологія має предметом дослідження усіх цих видів правопорушень в цілому.

ДЕМЕРЕДЖ (англ. *demurrage* — *простій судна, простійні кошти*) — розмір плати, що сплачується фрахтувальником на користь фрахтівника (перевізника) за певною ставкою, що нараховується за простій судна понад встановлений час.

ДЕМОКРАТИЗАЦІЯ — політична реформація, система заходів та законів, направлених на впровадження елементів демократії (народовладдя) в країні, суспільстві.

ДЕМОКРАТИЗАЦІЯ ДЕРЖАВНОГО АПАРАТУ — залучення громадян до реалізації своїх прав щодо управління державними справами та здійснення публічно-правового контролю за виконанням завдань, функцій і повноважень органів державної влади з метою забезпечення законності, політичної, соціальної та економічної ефективності їх діяльності, запобігання бюрократизму, протекціонізму і корупції.

ДЕМОКРАТИЗАЦІЯ УПРАВЛІННЯ ОСВІТОЮ — запровадження демократичних принципів, перебудова управління освітою, його організація на демократичних засадах шляхом: 1) роздержавлення освіти, зруйнування монополії держави на освіту; 2) децентралізації управління (чітке розмежування функцій між центральними, регіональними й місцевими органами управління, органами місцевого самоврядування та навчальними закладами); 3) відкритості й демократичності (врахування громадської думки, прозорість розроблення, експертизи, апробації та прийняття управлінських рішень); 4) демократизації призначення керівників органів управління освітою, навчальних закладів, їх атестації; 5) поєднання державного і громадського контролю; 6) запровадження нової етики управлінської діяльності, що базується на принципах взаємоповаги, позитивної мотивації тощо.

ДЕМОКРАТИЧНІ ІНСТИТУТИ — норми права, організації, об'єднання, які гарантують існування демократичних засад у державі.

ДЕМОКРАТІЯ (грец. *democratia*, від *demos* — *народ* і *cratos* — *влада*) — 1) влада народу, народовладдя, що виходить з організації та функціонування державної влади на засадах визнання народу її джерелом і носієм, ґрунтується на прагненні забезпечити справедливість, рівність і добробут усіх при розв'язанні проблем і питань суспільного врядування; 2) форма організації суспільства, його державно-політичного устрою, що ґрунтується на визнанні народу джерелом влади, послідовному здійсненні принципу рівності й свободи людей, їх реальної участі в управлінні справами держави і суспільства. Розрізняють демократію пряму і представницьку.

ДЕМОКРАТІЯ БЕЗПОСЕРЕДНЯ (ПРЯМА) — способи й засоби безпосереднього здійснення влади народом або його частиною, які виключають передачу владних повноважень будь-яким органам чи особам (народне волевиявлення). Пріоритетними формами безпосереднього народовладдя є вибори і референдуми.

ДЕМОКРАТІЯ ПАРЛАМЕНТСЬКА — форма організації та порядку роботи парламенту, яка передбачає постійну участь усіх або більшості членів та структур парламенту в здійсненні його функцій і повноважень, найповніше вираження їх волі й тим самим волі й інтересів виборців і народу в цілому в законах та інших актах, що приймаються парламентом.

ДЕМОКРАТІЯ ПЛЕБІСЦИТНА — різновид демократичного режиму, заснований на можливості політичного впливу громадян на здійснення державної влади шляхом схвалення або несхвалення підготовлених державними органами рішень, що виносяться на всенародне обговорення та референдуми.

ДЕМОКРАТІЯ ПРЕДСТАВНИЦЬКА — здійснення влади через вільно обрані народом представницькі органи.

ДЕМОКРАТИЧНИЙ ЦИВІЛЬНИЙ КОНТРОЛЬ НАД ВОЄННОЮ ОРГАНІЗАЦІЄЮ ТА ПРАВООХОРОННИМИ ОРГАНАМИ ДЕРЖАВИ — комплекс здійснюваних відповідно до Конституції і законів України правових, організаційних, інформаційних заходів для забезпечення неухильного дотримання законності й відкритості в діяльності всіх складових частин Воєнної організації та правоохоронних органів держави, сприяння їхній ефективній діяльності й виконанню покладених на них функцій, зміцненню державної та військової дисципліни (*Закон України «Про демократичний цивільний контроль над воєнною організацією і правоохоронними органами держави» від 19 червня 2003 року*).

ДЕМОНОПОЛІЗАЦІЯ — комплекс правових, адміністративних та економічних заходів держави, спрямованих на посилення конкуренції, зниження рівня монополізації ринків, який включає: прийняття і удосконалення антимонопольних законів; контроль діяльності монополістів з метою недопущення ними зловживань своїм становищем, контроль за цінами на монопольних ринках, установлення штрафних санкцій у випадку порушення антимонопольного законодавства; запровадження зобов'язань щодо відшкодування збитків, заподіяних зловживанням монопольним становищем; установлення стандартів, спрощення процедур ліцензування; стимулювання дрібного та середнього бізнесу, запровадження податкових акредитацій для суб'єктів підприємництва з метою формування конкурентного середовища.

ДЕМОНСТРАЦІЯ (*лат. demonstratio* — показ) — масова хода вулицями й дорогами людей з плакатами і транспарантами, що висловлюють суспільно-політичні настрої, вимоги до влади. До демонстрації можуть приєднатися всі охочі. Демонстрація може початися або завершитися мітингом.

ДЕМПІНГ — ввезення на митну територію країни імпорту товару за ціною, нижчою від порівняної ціни на подібний товар у країні експорту, яка заподіює шкоду національному товаровиробнику подібного товару.

ДЕНАТУРАЛІЗАЦІЯ (фр. *denaturalisation*, від *de...* — префікс, що означає скасування, припинення, *naturalisation* — прийняття до громадянства; лат. *naturalis* — природний, дійсний) — позбавлення громадянства особи, яка набула його у порядку натуралізації, тобто через прийняття до громадянства, має персональний характер і, як правило, застосовується до особи, яка вчинила певні протиправні дії.

ДЕНОНСАЦІЯ (ДЕНОНСУВАННЯ) МІЖНАРОДНОГО ДОГОВОРУ (фр. *denonciation* — повідомляти, розривати) — у міжнародному праві відмова однієї зі сторін міжнародного договору від виконання його, що призводить до дострокового припинення дії договору; вихід держави із багатостороннього міжнародного договору.

ДЕНЬ АДВОКАТУРИ — враховуючи важливу роль адвокатури в розбудові правової держави, захисті конституційних прав і свобод громадян, велике громадське значення цієї правозахисної інституції в Україні, *Указом Президента України «Про День адвокатури» від 02 грудня 2002 року* встановлено в Україні професійне свято — День адвокатури, яке відзначається щорічно 19 грудня.

ДЕНЬ БЕЗДІЯЛЬНОСТІ — це останній день встановленого законом строку, в який мало бути вчинено дію або прийнято рішення (особливості обчислення строків під час розгляду справ, пов'язаних з виборчим процесом) (*Кодекс адміністративного судочинства України від 06 липня 2005 року*).

ДЕНЬ ДЕРЖАВНОЇ СЛУЖБИ — професійне свято державних службовців, яке відповідно до *Указу Президента України «Про День державної служби»* від 4 квітня 2003 року відзначається щорічно 23 червня, як і у країнах-членах ООН.

ДЕНЬ КОНСТИТУЦІЇ УКРАЇНИ — державне свято України, що встановлене ст. 161 Конституції України й відзначається щороку 28 червня — у день прийняття п'ятою сесією Верховної Ради України Конституції України. Це державне свято.

ДЕНЬ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ — професійне свято службовців органів місцевого самоврядування, яке відповідно до *Указу Президента України «Про День місцевого самоврядування»* від 25 листопада 2000 року відзначається щорічно 7 грудня.

ДЕНЬ НЕЗАЛЕЖНОСТІ УКРАЇНИ — державне свято України, що оголошене Постановою Верховної Ради України «Про День незалежності України» від 20 лютого 1992 року і відзначається щороку 24 серпня — у день прийняття Верховною Радою Української РСР 24 серпня 1991 р. Акта проголошення незалежності України. Це державне свято.

ДЕНЬ НОТАРІАТУ — професійне свято нотаріусів, яке, відповідно до *Указу Президента України «Про День нотаріату»* від 22 лютого 2010 року, відзначається щорічно 2 вересня.

ДЕНЬ ПРАЦІВНИКА ДЕРЖАВНОЇ ВИКОНАВЧОЇ СЛУЖБИ — професійне свято працівників державної виконавчої служби, яке, відповідно до *Указу Президента України «Про День працівника державної виконавчої служби»* від 22 липня 2009 року, відзначається щорічно 17 грудня.

ДЕНЬ ПРАЦІВНИКА ДЕРЖАВНОЇ ПОДАТКОВОЇ СЛУЖБИ — професійне свято працівників державної податкової служби, яке, відповідно до *Указу Президента України «Про День працівника державної податкової служби»* від 24 жовтня 2005 року, відзначається щорічно 2 липня.

ДЕНЬ ПРАЦІВНИКА ДИПЛОМАТИЧНОЇ СЛУЖБИ — професійне свято працівників дипломатичної служби, яке, відповідно до *Указу Президента України «Про День працівника дипломатичної служби»* від 21 листопада 2005 року, відзначається щорічно 22 грудня.

ДЕНЬ ПРАЦІВНИКІВ ПРОКУРАТУРИ — професійне свято працівників прокуратури, яке, відповідно до *Указу Президента України «Про День працівників прокуратури»* від 02 листопада 2000 року, відзначається щорічно 01 грудня.

ДЕНЬ ПРАЦІВНИКІВ СУДУ — професійне свято працівників суду, яке, відповідно до *Указу Президента України «Про День працівників суду»* від 8 грудня 2000 року, відзначається щорічно 15 грудня.

ДЕНЬ СЛУЖБИ БЕЗПЕКИ — професійне свято працівників Служби безпеки, яке, відповідно до *Указу Президента України «Про День Служби безпеки України»* від 22 березня 2001 року, відзначається щорічно 25 березня.

ДЕНЬ СУДОВОГО ЕКСПЕРТА — професійне свято судових експертів, яке, відповідно до *Указу Президента України «Про День судового експерта»* від 10 червня 2009 року, відзначається щорічно 4 липня.

ДЕНЬ ЮРИСТА — професійне свято юристів, яке, відповідно до *Указу Президента України «Про День юриста»* від 16 вересня 1997 року, відзначається щорічно 8 жовтня.

ДЕПАРТАМЕНТ (*франц. **department** — округ, відділ*) — 1) основна адміністративно-територіальна одиниця у Франції та деяких інших країнах; 2) структурний підрозділ адміністративної, суду, банківської установи (міністерства, суду, банку тощо), адміністративний підрозділ в апараті органів державної виконавчої влади, деяких міжнародних організацій тощо; 3) у ряді держав назва міністерства, відомства, великого відділу, управління.

ДЕПОЗИТ (ВКЛАД) (*лат. **depositum** — зберігання*) — це кошти, які надаються фізичними чи юридичними особами в управління резиденту, визначеному фінансовою організацією, згідно із законодавством України, або нерезиденту на строк або на вимогу та під процент на умовах видачі на першу вимогу або повернення зі спливом встановленого договором строку. Залучення депозитів може здійснюватися у формі випуску (емісії) ощадних (депозитних) сертифікатів. Правила здійснення депозитних операцій встановлюються для

банківських депозитів — Національним банком України, відповідно до законодавства; для депозитів (внесків) до інших фінансових установ — державним органом, визначеним законом.

ДЕПОНЕНТ — власник цінних паперів, співвласники цінних паперів, нотаріус, на депозит якого внесено цінні папери, яким рахунок у цінних паперах відкривається депозитарною установою на підставі відповідного договору про обслуговування рахунка в цінних паперах, а також депозитарна установа, яка відкриває собі рахунок у цінних паперах на підставі наказу керівника цієї депозитарної установи. Національний банк України може бути депонентом у випадках, передбачених законами (*Закон України «Про депозитарну систему України» від 06 липня 2012 року*).

ДЕПРЕСИВНА ТЕРИТОРІЯ — регіон чи його частина, що визнаються депресивними за умов та в порядку, визначених законом (*Закон України «Про стимулювання розвитку регіонів» від 08 вересня 2005 року*).

ДЕПОЛІТИЗАЦІЯ — процес відходу соціальних груп і окремих індивідів від участі в політичному житті. Супроводжується переміщенням інтересів у сферу приватного життя, побуту, дозвілля тощо.

ДЕПОРТАЦІЯ (лат. *deportatio* — вигнання, заслання) — примусове виселення з місця постійного проживання особи, групи осіб чи народу.

ДЕПУТАТ (нізьолат. *deputatus* — уповноважений) — особа, обрана виборцями до представницьких органів держави та місцевого самоврядування, іноді — до міжнародних представницьких органів на виконання відповідальних завдань, доручень для того, щоб репрезентувати та відстоювати інтереси виборців, виступати від їх імені. Статус депутата встановлений конституціями і номінальними конституційними законами. В Україні на основі загального, вільного, рівного, прямого виборчого права шляхом таємного голосування обирають народних депутатів України, депутатів Верховної Ради Автономної Республіки Крим, депутатів місцевих рад.

ДЕПУТАТ МІСЦЕВОЇ РАДИ — особа, обрана членом представницького органу місцевого самоврядування. В Україні обираються депутати сільських, селищних, міських, районних у містах, районних та обласних рад.

ДЕПУТАТ НАЙСТАРШИЙ ЗА ВІКОМ — депутат парламенту або іншого представницького органу, який старший від усіх інших депутатів за віком, і тому за конституцією або регламентом йому доручається відкрити перше засідання новообраного представницького органу.

ДЕПУТАТ НАРОДНИЙ — депутат обраний до складу Верховної Ради України.

ДЕПУТАТСЬКА ГРУПА — у парламенті об'єднання депутатів, які не входять до парламентських фракцій, утворюються за принципом єдності території їх виборчих округів, спільності проблем, які вони вирішують, або за іншими ознаками. Постійно діючі

депутатські групи можуть мати патронатні служби, користуватись правами, які притаманні фракції як парламентського утворення.

ДЕПУТАТСЬКА ЕТИКА (*лат. ethika, від грец. ethikos — звичай, вдача*) — сукупність моральних настанов та конкретних правил поведінки, частина яких може закріплюватись нормативно, що спрямовані на врегулювання спілкування між депутатами при здійсненні ними своїх повноважень.

ДЕПУТАТСЬКА НЕДОТОРКАНИСТЬ (ІМУНІТЕТ) — принцип депутатського мандата, згідно з яким депутат не може бути без його письмової згоди або згоди парламенту, іншого представницького органу притягнутий до кримінальної відповідальності, затриманий, заарештований або підданий заходам адміністративного стягнення, що накладається в судовому порядку.

ДЕПУТАТСЬКА НЕСУМІСНІСТЬ — принцип депутатського мандата, відповідно до якого депутат упродовж усього строку виконання повноважень не може займати визначені законом посади або претендувати на депутатський мандат, займаючи відповідну, як несумісну з депутатською, державну або військову посаду, що визначено законом.

ДЕПУТАТСЬКА ФРАКЦІЯ, ПАРЛАМЕНТСЬКІ ФРАКЦІЇ (ГРУПИ, КЛУБИ) (*фр. fraction — частина; лат. fractio — поділ*) — форма організації діяльності депутатів — членів однієї політичної партії, що утворюється за нормами Конституції, спеціального закону або парламентського регламенту.

ДЕПУТАТСЬКЕ ЗАПИТАННЯ — засіб одержання депутатом місцевої ради інформації або роз'яснення з тієї чи іншої проблеми.

ДЕПУТАТСЬКЕ ЗВЕРНЕННЯ — викладена у письмовій формі пропозиція, заява депутата парламенту, звернена до органів державної влади, органів місцевого самоврядування, їх посадових осіб, керівників підприємств, установ і організацій здійснити певні дії, дати офіційне роз'яснення чи викласти позицію з питань, які входять до їх компетенції.

ДЕПУТАТСЬКИЙ ЗАПИТ — 1) вимога народного депутата, народних депутатів чи комітету Верховної Ради України, яка заявляється на сесії Верховної Ради України до Президента України, до органів Верховної Ради України, до Кабінету Міністрів України, до керівників інших органів державної влади та органів місцевого самоврядування, а також до керівників підприємств, установ і організацій, розташованих на території України, незалежно від їх підпорядкування і форм власності, дати офіційну відповідь з питань, які входять до їх компетенції; 2) підтримана радою вимога депутата місцевої ради до посадових осіб ради та її органів, сільського, селищного, міського голови, керівників підприємств, установ і організацій незалежно від форм власності, які розташовані або зареєстровані на відповідній території, а депутата міської (міста обласного значення), районної, обласної ради — також до голови місцевої державної адміністрації, його заступників, керівників відділів і управлінь з питань, які належать до відання ради.

ДЕПУТАТСЬКИЙ ІНДЕМНІТЕТ (лат. *indemnitas* — захист від посягання, шкоди, забезпечення охорони) — це елемент правового статусу народних депутатів і суддів, який передбачає, що вони не несуть юридичної відповідальності за результати голосування або висловлювання в парламенті та в його органах, у суді та в його палатах і колегіях, за винятком відповідальності за образу чи наклеп при розгляді справ та прийнятті рішень з питань, що належать до їх компетенції.

ДЕПУТАТСЬКИЙ КОРПУС — сукупність депутатів конкретного представницького органу влади або всіх представницьких органів влади країни.

ДЕПУТАТСЬКИЙ МАНДАТ (лат. *mandatum* — доручення) — 1) документ, що засвідчує законність повноважень депутата парламенту чи іншого представницького органу влади, обсяг повноважень депутата, а також публічна функція, яка покладається на депутата виборами; 2) офіційна форма довіри, що засвідчує легітимність повноважень депутата представницького органу публічної влади та обумовлює характер відносин між депутатом і виборцями.

ДЕПУТАТСЬКІ КОМІТЕТИ І КОМІСІЇ (ПОСТІЙНІ Й ТИМЧАСОВІ) — утворюються в парламенті, у місцевих радах з числа обраних депутатів, маючи своїм завданням підготовку законопроектів, рішень місцевих рад і розгляд інших питань, що входять до компетенції представницьких органів законодавчої влади і самоврядування, контроль за втіленням у життя прийнятих ними законів, рішень та інших правових актів. Працевлаштування депутатів юридично здійснюється саме у відповідних комітетах та постійних комісіях.

ДЕПУТАТСЬКІ ФРАКЦІЇ ВЕРХОВНОЇ РАДИ УКРАЇНИ — це депутатські об'єднання, які формуються на партійній основі народними депутатами, обраними за списком політичних партій (виборчих блоків політичних партій), які за результатами виборів отримали депутатські мандати

ДЕПУТАТСЬКІ ФРАКЦІЇ МІСЦЕВОЇ РАДИ — це добровільні об'єднання депутатів, які створюються на основі єдності поглядів або партійного членства, з чисельністю не менше трьох депутатів у сільській, селищній та п'яти у районній, міській, районній у місті, обласній, Київській та Севастопольській міських радах.

ДЕРЕГУЛЮВАННЯ (лат. *de...* — префікс, що означає скасування, припинення, *regulare* — впорядковувати) — форма впливу органів влади на суспільно-економічні процеси економіки, що полягає в запровадженні комплексу заходів, спрямованих на досягнення соціального та економічного ефекту у сфері підприємництва.

ДЕРЖАВА — політичне утворення з визначеною територією, економікою і політичною владою.

ДЕРЖАВА «ЗАГАЛЬНОГО ДОБРОБУТУ» — тип сучасної ліберальної демократичної держави, яка проводить соціальну політику, спрямовану на створення рівних життєвих

умов для всіх членів суспільства шляхом регулювання доходів, залучення непривілейованих класів (насамперед робітників) до контролю над елітою і до прийняття державних рішень.

ДЕРЖАВА «ЗАПУСКАЮЧА» — 1) країна, яка здійснює або організовує запуск космічного об'єкта; 2) країна, з території або з установок якої здійснюється запуск космічного об'єкта.

ДЕРЖАВА АВТОНОМНА (грец. *autonomia* — самоврядування) — автономне територіальне утворення в рамках єдиної держави, що має статус держави з характерними для неї ознаками. Такими ознаками є територія, конституція (статут), законодавство, громадянство (не обов'язково), вищі державні органи, певна бюджетно-податкова самостійність тощо. Проте держава автономна не є державою в прямому значенні цього слова, оскільки вона не має такої важливої ознаки держави, як суверенітет. Верховенство на її території належить державі, складовою якої є держава автономна. Відсутність суверенітету означає, що держава не має власної судової системи, грошової одиниці, армії, не може бути самостійним суб'єктом у зовнішньополітичних і зовнішньоекономічних зносинах тощо. Формами є автономна республіка, автономна область, автономний округ тощо.

ДЕРЖАВА АВТОРИТАРНА — держава, в якій влада перебуває в руках монарха або диктатора, що правлять за допомогою насильства.

ДЕРЖАВА ДЕМОКРАТИЧНА — держава, устрій і діяльність якої відповідає волі народу, загально визнаним правам і свободам людини й громадянина. Конституційна характеристика України як держави, яка визнає й зобов'язується дотримуватися принципів демократії, головний з яких принцип політичної і юридичної відповідальності органів державної влади та місцевого самоврядування перед народом.

ДЕРЖАВА ДЕМОКРАТИЧНОГО ПРЕДСТАВНИЦТВА — держава, де народ на певні строки делегує свою владу обраним ним особам, яких належить регулярно переобирати.

ДЕРЖАВА КЛЕРИКАЛЬНА (лат. *clericalis* — церковний) — форма організації державної влади, за якої церковна ієрархія через законодавчо встановлені інститути визначальним чином впливає на державну політику і всі сфери суспільного життя.

ДЕРЖАВА ПОХОДЖЕННЯ — держава, з якої заплановано чи здійснюється транскордонне переміщення (будь-яке перевезення відпрацьованого ядерного палива чи радіоактивних відходів з держави походження до держави призначення). Цей термін використовується в міжнародному праві.

ДЕРЖАВА ПРАВОВА — суверенна, політико-територіальна організація влади, в якій забезпечується верховенство права, послідовно проводиться принцип поділу влади, реально забезпечується здійснення прав, свобод, законних інтересів людини і громадянина, окремих груп людей і громадянського суспільства в цілому, де держава і людина несуть взаємну відповідальність згідно з правовим законодавством.

ДЕРЖАВА СВІТСЬКА — держава, в якій влада здійснюється світськими (нецерковними) органами (президентом, парламентом, урядом, судами), де церква відокремлена від держави, що означає відсторонення церкви й релігійних організацій від участі у здійсненні функцій держави.

ДЕРЖАВА СОЦІАЛЬНА (лат. *socialis* — *громадський, суспільний*) — держава, яка надає підтримку незахищеним верствам населення, намагається впливати на розподіл матеріальних благ відповідно до принципу соціальної справедливості з тим, щоб забезпечити кожній людині гідне існування та вільний розвиток.

ДЕРЖАВА СОЦІАЛЬНО-ПРАВОВА — держава, яка характеризується правовими засадами організації та функціонування державної влади й життєдіяльності всього суспільства в цілому; впровадженням принципу панування права і верховенства правового закону; визнанням пріоритетності прав і свобод людини та громадянина; розподілом влади між законодавчою, виконавчою і судовою гілками; наявністю розгалуженої та ефективної системи соціального забезпечення населення; сполученням вільної ринкової економіки з принципами соціальної справедливості.

ДЕРЖАВА СОЮЗНА — вид держави, заснованої на союзному договорі, що визначає механізм регулювання відносин між сторонами — державами та державними утвореннями. Відомо два типи держав, які виникають на основі союзного договору: федерація і конфедерація.

ДЕРЖАВА ТОТАЛІТАРНА — держава, лідери якої прагнуть повного контролю над країною та її народом, придушуючи й контролюючи всі інші соціальні інститути суспільства разом із первинними групами.

ДЕРЖАВА УНІТАРНА (лат. *unitas* — *єдність*) — держава, всі або переважна більшість вищих територіальних одиниць якої не мають державоподібного статусу. Держава, яка є єдиною, тобто до складу якої не входять інші держави.

ДЕРЖАВА ФЕДЕРАТИВНА (лат. *foederatus* — *союзний, foedus* — *договір, союз*) — держава, територія якої складається з державних утворень, наділених юридичною і певною політичною самостійністю. Держава, яка створена в результаті добровільного об'єднання двох або кількох держав чи то внаслідок приєднання до держави території із збереженням їх певної державної відокремленості, чи то в результаті автономізації територіальних одиниць, що дедалі зростає, й набуття ними суттєвої політико-правової самостійності.

ДЕРЖАВА ЦЕНТРАЛІЗОВАНА — 1) унітарна держава, в якій функції влади на всіх рівнях здійснюють тільки державні органи та їх посадові особи; 2) федеративна держава, в якій сфера залишкової компетенції віднесена до федерації, а не до її суб'єктів.

ДЕРЖАВНА АГРАРНА ІНТЕРВЕНЦІЯ — продаж або придбання сільськогосподарської продукції на організованому аграрному ринку з метою забезпечення цінової стабільності (*Закон України «Про державну підтримку сільського господарства України» від 24 червня 2004 року*).

ДЕРЖАВНА АДМІНІСТРАЦІЯ (лат. *administratio* — управління) — 1) у широкому розумінні — вся сукупність державних органів виконавчої влади, що становлять апарат державного управління. Державна адміністрація умовно поділяється на центральну й місцеву. В Україні до центральної державної адміністрації належать уряд, міністерства та інші центральні органи виконавчої влади, а до місцевої — органи виконавчої влади відповідних адміністративно-територіальних одиниць, областей, районів, міст Києва і Севастополя; 2) сукупність органів виконавчої влади в областях, районах, Києві і Севастополі (та в районах цих міст), які є місцевою (територіальною) ланкою системи органів виконавчої влади; 3) складова назви ряду центральних органів виконавчої влади: Державна податкова адміністрація України, Державна адміністрація залізничного транспорту України, Державна адміністрація морського і річкового транспорту України, Державна адміністрація автомобільного транспорту України, Державна адміністрація ядерного регулювання України та інші.

ДЕРЖАВНА АКРЕДИТАЦІЙНА КОМІСІЯ (ДАК) — постійно діючий орган, який забезпечує виконання державних вимог до ліцензування, атестації та акредитації вищих і професійно-технічних навчальних закладів за напрямками (спеціальностями) підготовки та перепідготовки фахівців, надання та зміни статусів цих закладів. ДАК є юридичною особою. Організацію роботи ДАК забезпечує Міністр освіти і науки, молоді та спорту України. Міністр освіти і науки, молоді та спорту України очолює ДАК як її голова. На ДАК покладаються такі обов'язки: формування й забезпечення разом з міністерствами та відомствами, які мають у підпорядкуванні навчальні заклади, виконання державних вимог до вищої та професійно-технічної освіти, якості підготовки фахівців і робітничих кадрів; координування і проведення ліцензування, атестації та акредитації навчальних закладів і напрямів (спеціальностей) підготовки фахівців; розгляд і прийняття рішень з питань ліцензування, атестації та акредитації навчальних закладів; координування роботи з нагляду за виконанням навчальними закладами умов провадження освітньої діяльності, на яку видана ліцензія; координування роботи з організації нострифікації документів про вищу та професійно-технічну освіту; встановлення вимог та критеріїв ліцензування, атестації та акредитації навчальних закладів; розгляд апеляцій навчальних закладів за фактами порушення процедури проведення ліцензійної, атестаційної або акредитаційної експертизи та ін. До складу ДАК входять представники Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України, міністерств і відомств, місцевих органів державної виконавчої влади, провідні фахівці навчальних закладів та наукових установ (*Постанова Кабінету Міністрів України «Про ліцензування освітніх послуг» від 29 серпня 2003 р.*).

ДЕРЖАВНА АТЕСТАЦІЯ ОСІБ, ЯКІ ЗАКІНЧУЮТЬ ВИЩІ НАВЧАЛЬНІ ЗАКЛАДИ — встановлення відповідності рівня якості отриманої ними вищої освіти вимогам стандартів вищої освіти по закінченню навчання за напрямом, спеціальністю.

ДЕРЖАВНА ВИКОНАВЧА СЛУЖБА УКРАЇНИ — є органом виконавчої влади, діяльність якого спрямовується і координується Міністерством юстиції України, входить до системи органів виконавчої влади і забезпечує реалізацію державної політики у сфері організації примусового виконання рішень судів та інших органів (посадових осіб) відповідно до законів України.

ДЕРЖАВНА ВЕТЕРИНАРНО-САНІТАРНА ЕКСПЕРТИЗА — це комплекс необхідних лабораторних та спеціальних досліджень, які проводяться спеціалістами державних установ ветеринарної медицини, стосовно визначення безпечності та якості харчових продуктів, підконтрольних ветеринарній службі, подальшої переробки або іншого використання, аналізу виробничої технології та технологічного обладнання, яких повинен дотримуватися виробник і постачальник для забезпечення безпечності харчового продукту (*Закон України «Про основні принципи та вимоги до безпечності та якості харчових продуктів» від 23 грудня 1997 року*).

ДЕРЖАВНА ВЛАДА — 1) політико-правове явище, сутність якого полягає в тому, що, виражаючи хоча б формально волю всіх громадян держави, вона (влада) здійснює спрямовуючий, організуючий, регулюючий вплив на суспільство; 2) форма політичної влади, що наділена монопольним правом видавати закони та інші розпорядження, обов'язкові для всього населення, і спирається на спеціальний апарат примусу.

ДЕРЖАВНА ДИСЦИПЛІНА — дотримання і виконання вимог законів та інших нормативно-правових актів держави, а також розпоряджень органів державної влади та їх посадових осіб.

ДЕРЖАВНА ГРОШОВА ЛОТЕРЕЯ — лотерея, умови якої передбачають наявність призового фонду в розмірах не менше як 50 % суми отриманих доходів, а також відрахувань до Державного бюджету України відповідно до вимог чинного законодавства. Державна грошова лотерея підлягає обов'язковій реєстрації в Міністерстві фінансів України.

ДЕРЖАВНА ЕКСПЕРТИЗА (*лат. expertus — досвідчений, випробуваний*) — діяльність, метою якої є дослідження, перевірка, аналіз та оцінка об'єктів експертизи на предмет їх відповідності вимогам законодавства, встановленим стандартам, нормам і правилам, а також підготовка обґрунтованих висновків для прийняття рішень щодо об'єктів державної експертизи, що здійснюється відповідно до закону уповноваженою експертною установою.

ДЕРЖАВНА ЄДНІСТЬ — принцип організації держави, що полягає у визнанні держави як єдиного цілого всіма її частинами.

ДЕРЖАВНА ЗРАДА — злочин проти держави, що полягає в умисному вчиненні громадянином діянь на шкоду суверенітету, територіальній цілісності та недоторканності, обороноздатності, економічній чи інформаційній безпеці держави. Формами державної зради є перехід на бік ворога в умовах воєнного стану або в період збройного конфлікту; шпигунство; надання іноземній державі, іноземній організації або їх представникам допомоги в проведенні підривної діяльності проти України. Зокрема, діяння можуть полягати в добровільному вступі на службу до ворожої армії, передачі або збиранні з метою передачі іноземній державі, іноземній організації або їх представникам відомостей, що становлять державну таємницю, вербування агентів для проведення підривної діяльності проти України тощо. Суб'єктом цього злочину може бути лише громадянин

України. Іноземці або особи без громадянства за вчинення шпигунства підлягають відповідальності за спеціальною нормою, встановленою ст. 114 Кримінального кодексу України. Якщо громадянин України не вчинив ніяких дій на виконання злочинного завдання іноземної держави чи іноземної організації та добровільно заявив органам державної влади України про свій зв'язок з ними, він звільняється від кримінальної відповідальності.

ДЕРЖАВНА ІНФОРМАЦІЙНА ПОЛІТИКА — сукупність основних напрямів і способів діяльності держави при одержанні, використанні, поширенні та зберіганні інформації. Головними напрямами й способами державної інформаційної політики є забезпечення доступу кожного до інформації; забезпечення рівних можливостей щодо створення, збирання, одержання, зберігання, використання, поширення, охорони, захисту інформації; створення умов для формування в Україні інформаційного суспільства; забезпечення відкритості та прозорості діяльності суб'єктів владних повноважень; створення інформаційних систем і мереж інформації, розвиток електронного урядування; постійне оновлення, збагачення та зберігання національних інформаційних ресурсів; забезпечення інформаційної безпеки України; сприяння міжнародній співпраці в інформаційній сфері та входженню України до світового інформаційного простору (*Закон України «Про інформацію» від 02 жовтня 1992 року*). Державну інформаційну політику розробляють і здійснюють органи державної влади загальної компетенції, а також відповідні органи спеціальної компетенції (наприклад, Державний комітет телебачення та радіомовлення України).

ДЕРЖАВНА МЕТРОЛОГІЧНА СИСТЕМА — сукупність законодавчих та інших нормативно-правових актів, організаційної структури, наукової, технічної та нормативної бази з метрології, спрямованих на забезпечення єдності вимірювань у державі (*Закон України «Про метрологію та метрологічну діяльність» від 05 червня 2014 року*).

ДЕРЖАВНА МОВА (ОФІЦІЙНА) — визначена в законодавчому порядку основна мова держави, що використовується в законодавстві, судочинстві, офіційному діловодстві, навчанні, державних засобах масової інформації тощо.

ДЕРЖАВНА МОВА УКРАЇНИ — закріплена законодавством мова, вживання якої обов'язкове в органах державного управління та діловодства, установах та організаціях, на підприємствах, у державних закладах освіти, науки, культури, у сферах зв'язку та інформатики тощо (*Закон України «Про засади державної мовної політики» від 03 липня 2012 року*).

ДЕРЖАВНА ОХОРОНА — система заходів, які здійснюються спеціально уповноваженими державними органами для забезпечення нормального функціонування органів державної влади, безпеки посадових осіб та особливо важливих об'єктів. Державна охорона здійснюється щодо Верховної Ради України, Адміністрації Президента України, Кабінету Міністрів України, Конституційного Суду України, Верховного Суду України інших державних органів, у будівлях яких здійснюється державна охорона.

ДЕРЖАВНА ПІДТРИМКА ЗАСОБІВ МАСОВОЇ ІНФОРМАЦІЇ — сукупність правових, економічних, соціальних, організаційних та інших заходів державного сприяння зміцненню і розвитку інформаційної галузі, її інфраструктури (*Закон України «Про державну підтримку засобів масової інформації та соціальний захист журналістів» від 23 вересня 1997 року*).

ДЕРЖАВНА ПОЗИКА — запозичення від імені держави з боку уповноважених державних органів. Такі запозичення можуть здійснюватись у вигляді державних облігацій, казначейських зобов'язань.

ДЕРЖАВНА ФІНАНСОВА ІНСПЕКЦІЯ УКРАЇНИ (ДЕРЖФІНІНСПЕКЦІЯ) — центральний орган виконавчої влади, діяльність якого спрямовується і координується Кабінетом Міністрів України через Міністра фінансів та який реалізує державну політику у сфері державного фінансового контролю. Основними завданнями Держфінінспекції є реалізація державної політики у сфері державного фінансового контролю та внесення на розгляд Міністра фінансів пропозицій щодо забезпечення формування державної політики у зазначеній сфері. Держфінінспекція України та державні фінансові інспекції в Автономній Республіці Крим, областях, містах Києві та Севастополі є юридичними особами публічного права, мають печатки із зображенням Державного Герба України та своїм найменуванням, власні бланки, рахунки в установах Державної казначейської служби України.

ДЕРЖАВНА ПОСАДА (ПОСАДА ДЕРЖАВНОЇ СЛУЖБИ) — визначена структурою і штатним розписом первинна структурна одиниця державного органу, органу влади Автономної Республіки Крим або їх апарату з установленими відповідно до законодавства посадовими обов'язками у межах повноважень, визначених законодавством України.

ДЕРЖАВНА РЕГІОНАЛЬНА ПОЛІТИКА — складова частина національної стратегії соціально-економічного розвитку України, тісно пов'язана із здійсненням адміністративної реформи та впорядкуванням адміністративно-територіального устрою, і реалізується шляхом здійснення органами виконавчої влади та органами місцевого самоврядування системи заходів для забезпечення ефективного комплексного управління економічним та соціальним розвитком України та її регіонів — Автономної Республіки Крим, областей, міст Києва і Севастополя. Головною метою державної регіональної політики є створення умов для динамічного, збалансованого соціально-економічного розвитку України та її регіонів, підвищення рівня життя населення, забезпечення додержання гарантованих державою соціальних стандартів для кожного її громадянина незалежно від місця проживання, а також поглиблення процесів ринкової трансформації на основі підвищення ефективності використання потенціалу регіонів, підвищення дієвості управлінських рішень.

ДЕРЖАВНА РЕЄСТРАЦІЯ (*лат. **registratio*** — *внесення до списку, переліку, реєстру*) — письмовий запис або фіксація іншим чином фактів, явищ, відомостей чи матеріальних об'єктів з метою їх державного обліку та контролю, засвідчення діяльності і надання їм

законного (легітимного) статусу. Державна реєстрація є доказом обставин, що тягнуть за собою певні юридичні наслідки.

ДЕРЖАВНА РЕЄСТРАЦІЙНА СЛУЖБА — є органом виконавчої влади, діяльність якого спрямовується і координується Міністерством юстиції України та входить до системи органів виконавчої влади.

ДЕРЖАВНА РЕЄСТРАЦІЯ ЗЕМЕЛЬНОЇ ДІЛЯНКИ — внесення до Державного земельного кадастру передбачених законом відомостей про формування земельної ділянки та присвоєння їй кадастрового номера. Одночасно відомості про державну реєстрацію земельної ділянки вносять як державний кадастровий реєстратор, так і державний реєстратор речових прав (*Закон України «Про Державний земельний кадастр від» 07 липня 2011 року*).

ДЕРЖАВНА РЕЄСТРАЦІЯ РЕЧОВИХ ПРАВ НА НЕРУХОМЕ МАЙНО — офіційне визнання і підтвердження державою фактів виникнення, переходу або припинення прав на нерухоме майно, обтяження таких прав шляхом внесення відповідного запису до Державного реєстру речових прав на нерухоме майно (*Закон України «Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень» від 01 липня 2004 року*).

ДЕРЖАВНА РЕЄСТРАЦІЯ ЮРИДИЧНИХ ОСІБ ТА ФІЗИЧНИХ ОСІБ-ПІДПРИЄМЦІВ — засвідчення факту створення або припинення юридичної особи, засвідчення факту набуття або позбавлення статусу підприємця фізичною особою, а також вчинення інших реєстраційних дій, які передбачені Законом України «Про державну реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб-підприємців», шляхом внесення відповідних записів до Єдиного державного реєстру. Порядок проведення державної реєстрації юридичних осіб та фізичних осіб-підприємців включає, зокрема: перевірку комплектності документів, які подаються державному реєстратору, та повноти відомостей, що вказані в реєстраційній картці; перевірку документів, які подаються державному реєстратору, на відсутність підстав для відмови у проведенні державної реєстрації; внесення відомостей про юридичну особу або фізичну особу-підприємця до Єдиного державного реєстру; оформлення і видачу свідоцтва про державну реєстрацію та виписки з Єдиного державного реєстру (*Закон України «Про державну реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб-підприємців та громадських формувань» від 15 травня 2003 року*).

ДЕРЖАВНА РЕЛІГІЯ (ОФІЦІЙНА) — конституційно-правовий інститут, який полягає в тому, що церква як носій певної релігії визнається частиною офіційної організації держави, перебуває під її опікою і захистом.

ДЕРЖАВНА СИСТЕМА УРЯДОВОГО ЗВ'ЯЗКУ — система спеціального зв'язку, яка забезпечує передачу інформації, що містить державну таємницю й функціонує в інтересах управління державою в мирний та воєнний час.

ДЕРЖАВНА СЛУЖБА В УКРАЇНІ — професійна діяльність осіб, які займають посади в державних органах та їх апараті, щодо практичного виконання завдань і функцій держави

та одержують заробітну плату за рахунок державних коштів. Ці особи є державними службовцями й мають відповідні службові повноваження. В цілому державна служба науковцями розглядається як: 1) професійна діяльність; 2) вид трудової діяльності; 3) така, що оплачується з державного (або місцевого) бюджету; 4) передбачає виконання повноважень органів державної влади чи місцевого самоврядування; 5) діяльність щодо реалізації управлінських функцій; 6) практичне виконання функцій та соціально важливих завдань держави. Служба в сучасному її розумінні як спеціалізована сфера трудової діяльності виникла разом з державою і завжди була й є її невід'ємною складовою, що, в першу чергу, обумовлено об'єктивною необхідністю влади мати спеціальний апарат управління, який був би здатний виконувати державні завдання.

ДЕРЖАВНА САНІТАРНО-ЕПІДЕМІОЛОГІЧНА ЕКСПЕРТИЗА ЩОДО БЕЗПЕЧНОСТІ ХАРЧОВИХ ПРОДУКТІВ — це професійна діяльність, яку провадять органи, установи та заклади державної санітарно-епідеміологічної служби з метою запобігання, зменшення та усунення можливого шкідливого впливу на здоров'я людини харчового продукту і яка полягає в оцінці ризику, визначенні відповідних санітарних заходів та/або технічних регламентів щодо виробництва та/або введення в обіг харчових продуктів і проведення перевірки на відповідність цим заходам та регламентам наданого виробником або постачальником зразка харчового продукту, допоміжних засобів та матеріалів для виробництва й обігу харчових продуктів, а також нових виробничих технологій і технологічного обладнання (*Закон України «Про основні принципи та вимоги до безпечності та якості харчових продуктів» від 23 грудня 1997 року*).

ДЕРЖАВНА СИСТЕМА ПРАВОВОЇ ОХОРОНИ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ — це Установа й сукупність експертних, наукових, освітніх, інформаційних та інших державних закладів відповідної спеціалізації, що входять до сфери управління Установи (*Закон України «Про авторське право і суміжні права» від 23 грудня 1993 року*).

ДЕРЖАВНА СОЦІАЛЬНА ГАРАНТІЯ — це встановлений цим Законом мінімальний розмір державної соціальної допомоги, а також пільги з метою надання соціальної підтримки дітям війни (*Закон України «Про соціальний захист дітей війни» від 18 листопада 2004 року*).

ДЕРЖАВНА СОЦІАЛЬНА ДОПОМОГА МАЛОЗАБЕЗПЕЧЕНИМ СІМ'ЯМ — це щомісячна допомога, яка надається малозабезпеченим сім'ям у грошовій формі в розмірі, що залежить від величини середньомісячного сукупного доходу сім'ї (*Закон України «Про державну соціальну допомогу малозабезпеченим сім'ям» від 01 червня 2000 року*).

ДЕРЖАВНА СОЦІАЛЬНА ДОПОМОГА ОСОБАМ, ЯКІ НЕ МАЮТЬ ПРАВА НА ПЕНСІЮ, ТА ІНВАЛІДАМ — це щомісячна державна допомога, що надається, відповідно до норм цього Закону, у грошовій формі особам, які не мають права на пенсію, та інвалідам (*Закон України «Про державну соціальну допомогу особам, які не мають права на пенсію, та інвалідам» від 18 травня 2004 року*).

ДЕРЖАВНА ТАЄМНИЦЯ — вид таємної інформації, що охоплює відомості у сфері оборони, економіки, зовнішніх відносин, державної безпеки та охорони правопорядку,

розголошення яких може завдати шкоди життєво важливим інтересам України, і які визнані законом державною таємницею та підлягають охороні з боку держави. Конкретна інформація може бути зарахована до категорії державної таємниці лише в тому разі, якщо вона підпадає під критерії, визначені Законом України «Про державну таємницю». В Україні встановлено кримінальну відповідальність за збирання з метою передання державі, іноземній організації відомостей, що становлять державну таємницю; розголошення державної таємниці; втрату документів, що містять державну таємницю. Див. Розголошення державної і військової таємниці.

ДЕРЖАВНА УСТАНОВА — організація, створена державою для здійснення управлінських, соціально-культурних або інших функцій некомерційного характеру.

ДЕРЖАВНА ЦІЛЬОВА ПРОГРАМА — комплекс взаємопов'язаних завдань і заходів, спрямованих на розв'язання найважливіших проблем розвитку держави, окремих галузей економіки або адміністративно-територіальних одиниць, здійснюються з використанням коштів Державного бюджету України та узгоджені за строками виконання, складом виконавців, ресурсним забезпеченням. Державні цільові програми поділяються на: загальнодержавні програми економічного, науково-технічного, соціального, національно-культурного розвитку, охорони довкілля. Загальнодержавні програми — це програми, які охоплюють всю територію держави або значну кількість її регіонів, мають довгостроковий період виконання й здійснюються центральними та місцевими органами виконавчої влади; інші програми, метою яких є розв'язання окремих проблем розвитку економіки й суспільства, а також проблем розвитку окремих галузей економіки та адміністративно-територіальних одиниць, що потребують державної підтримки.

ДЕРЖАВНЕ БУДІВНИЦТВО — узагальнене найменування сфери державної діяльності, до якої належать питання устрою держави, взаємовідносин центру й місць, формування системи державних органів, організація їх роботи, забезпечення політичних та інших особистих прав громадян.

ДЕРЖАВНЕ ЖИТТЯ — узагальнене найменування тих сфер (областей) життя країни, які перебувають у віданні держави та її органів.

ДЕРЖАВНЕ ЗАПОЗИЧЕННЯ — це операції, пов'язані з отриманням державою кредитів (позик) на умовах повернення, платності та строковості з метою фінансування державного бюджету (*Бюджетний кодекс України від 08 липня 2010 року*).

ДЕРЖАВНЕ МИТО — встановлений Декретом Кабінету Міністрів України «Про державне мито» від 21 січня 1993 року обов'язковий платіж, що справляється за здійснення юридично значущих дій або за видачу документів чи їх копій уповноваженими на це органами — нотаріальними конторами, РАЦСами, консульствами, органами виконавчої влади та іншими уповноваженими державою особами. Платниками державного мита виступають юридичні та фізичні особи, які звертаються у відповідні органи, і в інтересах яких останні здійснюють значущі дії і видають документи, що підтверджують це. Об'єктом обкладання є певні дії, з яких стягується мито. Ставки визначаються у відсотках і твердих сумах. Сплата

здійснюється готівкою, перерахуванням. Державне мито слід відрізнити від мита — непрямого податку, який накладається на товари, що переміщуються через митний кордон, тобто ввіз/вивіз чи транзит і який включається до ціни товарів та сплачується за рахунок кінцевого споживача.

ДЕРЖАВНЕ ОBOB'ЯЗКОВЕ СТРАХУВАННЯ — це система прав, обов'язків і гарантій, яка передбачає надання соціального захисту, що включає матеріальне забезпечення громадян у разі хвороби, повної, часткової або тимчасової втрати працездатності, втрати годувальника, безробіття з незалежних від них обставин, а також у старості та в інших випадках, передбачених законом, за рахунок грошових фондів, що формуються шляхом сплати страхових внесків власником або уповноваженим ним органом (далі — роботодавець), громадянами, а також бюджетних та інших джерел, передбачених законом (*«Основи законодавства України про загальнообов'язкове державне соціальне страхування» від 14 січня 1998 року*).

ДЕРЖАВНЕ ПЕНСІЙНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ — гарантоване державою матеріальне забезпечення непрацездатних громадян за рахунок суспільних фондів споживання шляхом надання трудових і соціальних пенсій.

ДЕРЖАВНЕ ПІДПРИЄМСТВО — заснований на державній власності самостійний господарюючий статутний суб'єкт, який має права юридичної особи і здійснює виробничу, науково-дослідну й комерційну діяльність з метою одержання відповідного прибутку (доходу).

ДЕРЖАВНЕ КОМЕРЦІЙНЕ ПІДПРИЄМСТВО — вид суб'єкта підприємницької діяльності, який діє на основі статуту і несе відповідальність за наслідки своєї діяльності усім належним йому на праві господарського відання майном. Майно державного комерційного підприємства закріплюється за ним на праві господарського відання.

ДЕРЖАВНЕ ОБОРОННЕ ЗАМОВЛЕННЯ (оборонне замовлення) — засіб державного регулювання економіки для задоволення наукових та матеріально-технічних потреб із забезпечення національної безпеки і оборони шляхом планування обсягу фінансових ресурсів, визначення видів та обсягів продукції, робіт і послуг, а також укладення з виконавцями державних контрактів на постачання (закупівлю) продукції, робіт і послуг.

ДЕРЖАВНЕ ПРАВО — термін, аналогічний терміну «конституційне право», застосовується для визначення галузі права, що регулює основи соціально-економічного, політичного та територіального устрою, закріплює основні права та свободи громадян і визначає систему органів державної влади певної держави.

ДЕРЖАВНЕ РЕГУЛЮВАННЯ ЕКОНОМІКИ — цілеспрямований вплив держави на економіку з метою забезпечення її функціонування в заданому режимі чи для зміни й розвитку економічних явищ або їх зв'язків. Регулювання здійснюється за допомогою системи правових норм і заходів.

ДЕРЖАВНЕ РЕГУЛЮВАННЯ І КОНТРОЛЬ ОБІГУ ПРОДУКЦІЇ, ЩО НЕГАТИВНО ВПЛИВАЄ НА СУСПІЛЬНУ МОРАЛЬ — це визначення законом і прийнятими на його основі нормативно-правовими актами порядку й умов обігу відповідної продукції та контроль за ним, вироблення правових механізмів і встановлення прав та обов'язків органів державної влади, органів місцевого самоврядування, установ і організацій усіх форм власності із забезпечення захисту суспільної моралі (*Закон України «Про захист суспільної моралі» від 20 листопада 2003 року*).

ДЕРЖАВНЕ РЕГУЛЮВАННЯ РИНКІВ ФІНАНСОВИХ ПОСЛУГ — це здійснення державою комплексу заходів щодо регулювання та нагляду за ринками фінансових послуг з метою захисту інтересів споживачів фінансових послуг та запобігання кризовим явищам (*Закон України «Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг» від 12 липня 2001 року*).

ДЕРЖАВНЕ РЕГУЛЮВАННЯ РИНКУ ЦІННИХ ПАПЕРІВ — це здійснення державою комплексних заходів щодо упорядкування, контролю, нагляду за ринком цінних паперів та їх похідних і запобігання зловживанням, а також порушенням у цій сфері (*Закон України «Про державне регулювання ринку цінних паперів» від 30 жовтня 1996 року*).

ДЕРЖАВНЕ УПРАВЛІННЯ — підзаконна, юридично-владна діяльність організуючого, виконавчо-розпорядчого характеру, яка здійснюється органами виконавчої влади і спрямована на організацію виконання законів, практичне виконання завдань і функцій держави з безпосереднього та оперативного керівництва економікою, соціально-культурним і адміністративно-політичним будівництвом.

ДЕРЖАВНЕ УТРИМАННЯ ДІТЕЙ-СИРИТ, ДІТЕЙ, ПОЗБАВЛЕНИХ БАТЬКІВСЬКОГО ПІКЛУВАННЯ, ТА ОСІБ ІЗ ЇХ ЧИСЛА — це повне забезпечення, відповідно до державних соціальних стандартів, матеріальними та грошовими ресурсами дітей-сиріт, дітей, позбавлених батьківського піклування, та осіб із їх числа для задоволення їх життєво необхідних потреб і створення умов для нормальної життєдіяльності (*Закон України «Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування» від 13 січня 2005 року*).

ДЕРЖАВНИЙ АПАРАТ — публічно-правова інституційна система органів державної влади, їх підрозділів і посад, зарахованих до державної служби, уповноважених здійснювати державну владу та управління, і мають можливість до застосування примусу.

ДЕРЖАВНИЙ АРХІТЕКТУРНО-БУДІВЕЛЬНИЙ КОНТРОЛЬ — це сукупність заходів, спрямованих на дотримання вимог законодавства у сфері містобудівної діяльності, державних будівельних норм, стандартів і правил під час виконання підготовчих і будівельних робіт.

ДЕРЖАВНИЙ БАНК — це банк, сто відсотків статутного капіталу якого належить державі (*Закон України «Про банки і банківську діяльність» від 07 грудня 2000 року*).

ДЕРЖАВНИЙ БОРГ — загальна сума боргових зобов'язань держави з повернення отриманих та непогашених кредитів (позик) станом на звітну дату, що виникають внаслідок державного запозичення (*Бюджетний кодекс України від 26 жовтня 2014 року*).

ДЕРЖАВНИЙ БЮДЖЕТ УКРАЇНИ — 1) централізований фонд коштів держави; 2) план формування та використання фінансових ресурсів для забезпечення завдань і функцій, які здійснюються органами державної влади України протягом бюджетного періоду. Відповідно до Бюджетного кодексу України, Державний бюджет України затверджується *Законом України «Про Державний бюджет України»*, який щорічно приймає Верховна Рада України на період з 01 січня по 31 грудня, а за особливих обставин (введення воєнного стану; оголошення надзвичайного стану в Україні або в окремих її місцевостях; оголошення окремих місцевостей зонами надзвичайної екологічної ситуації, необхідність усунення природних чи техногенних катастроф) — на інший період.

ДЕРЖАВНИЙ ВИКОНАВЕЦЬ — є представником влади і здійснює примусове виконання судових рішень, постановлених іменем України, та рішень інших органів (посадових осіб), виконання яких покладено на державну виконавчу службу, у порядку, передбаченому законом (*Закон України «Про державну виконавчу службу» від 24 березня 1998 року*).

ДЕРЖАВНИЙ ГЕРБ (*польськ. herb, від нім. erbe — спадщина*) — відмінний знак, що є офіційною емблемою держави, яка зображується на прапорах, грошових знаках, печатках і деяких офіційних документах.

ДЕРЖАВНИЙ ГІМН (*грец. hymnos — урочиста пісня*) — офіційна урочиста пісня або інший музичний твір, що в музично-поетичній формі виражає державницьку ідею, соціальний ідеал народу. Державний гімн разом із Державним Гербом і Державним Прапором є офіційним символом держави.

ДЕРЖАВНИЙ ДЕПАРТАМЕНТ — центральний орган виконавчої влади, на який покладається реалізація державної політики у визначеній сфері суспільних відносин. За статусом державний департамент може безпосередньо підпорядковуватися Кабінету Міністрів України, мати спеціальний статус або бути підвідомчим певному міністерству, відомству. Державний департамент в межах своєї компетенції забезпечує здійснення єдиної державної політики у певному напрямі економічної, технічної, культурно-освітньої, природоохоронної, правозастосовної, правоохоронної та інших видів діяльності, організовує і здійснює розробку й обґрунтування проектів цільових державних програм, заходів з розвитку та забезпечення потреб народного господарства та населення у новітніх технологіях, науково-технічних засобах, наданні послуги тощо, формує основні напрями економічної, фінансової, науково-технічної політики та екологічної безпеки, здійснює керівництво підпорядкованими йому органами й установами, забезпечує розвиток зовнішньоекономічних зв'язків тощо.

ДЕРЖАВНИЙ ЕКСПЕРТ З ПИТАНЬ ТАЄМНИЦЬ — це посадова особа, уповноважена здійснювати, відповідно до вимог цього Закону, зарахування інформації до державної таємниці у сфері оборони, економіки, науки і техніки, зовнішніх відносин, державної

безпеки та охорони правопорядку, зміни ступеня секретності цієї інформації та її розсекречування (*Закон України «Про державну таємницю» від 21 січня 1994 року*).

ДЕРЖАВНИЙ ЕКСПОРТНИЙ КОНТРОЛЬ — це комплекс заходів з контролю за міжнародними передачами товарів, їх використанням юридичною чи фізичною особою, що здійснюється спеціально уповноваженим органом виконавчої влади з питань державного експортного контролю та іншими державними органами з метою забезпечення захисту інтересів національної безпеки та відповідно до міжнародних зобов'язань України (*Закон України «Про державний контроль за міжнародними передачами товарів військового призначення та подвійного використання» від 20 лютого 2003 року*).

ДЕРЖАВНИЙ ЕТАЛОН — первинний або вторинний еталон, що перебуває в державній власності усіх еталонів даної одиниці вимірювання, що є в державі (*Закон України «Про метрологію та метрологічну діяльність» від 05 червня 2014 року*).

ДЕРЖАВНИЙ ЗЕМЕЛЬНИЙ КАДАСТР — це єдина державна геоінформаційна система відомостей про землі, розташовані в межах державного кордону України, їх цільове призначення, обмеження в їх використанні, а також дані про кількісну і якісну характеристику земель, їх оцінку, про розподіл земель між власниками і користувачами (*Закон України «Про Державний земельний кадастр» від 07 липня 2011 року*).

ДЕРЖАВНИЙ ЖИТЛОВИЙ ФОНД — вид житлового фонду, який перебуває у повному господарському віданні чи оперативному управлінні державних підприємств, організацій, установ.

ДЕРЖАВНИЙ ІНСПЕКТОР ВЕТЕРИНАРНОЇ МЕДИЦИНИ — це лікар ветеринарної медицини, який працює у Державному департаменті ветеринарної медицини та його територіальних органах, регіональній службі ветеринарно-санітарного контролю та нагляду на державному кордоні та транспорті, інших державних установах ветеринарної медицини, які мають повноваження державного інспектора ветеринарної медицини за посадою, або лікарі ветеринарної медицини, які уповноважені Департаментом або у випадку іноземної країни її відповідним державним ветеринарним органом здійснювати інспектування тварин та харчових продуктів, підконтрольних ветеринарній службі, з метою захисту здоров'я людини та/або здоров'я тварин і, якщо це необхідно для міжнародної або внутрішньої торгівлі, здійснювати їх сертифікацію, згідно з вимогами відповідних міжнародних організацій та законодавства України (*Закон України «Про основні принципи та вимоги до безпечності та якості харчових продуктів» від 23 грудня 1997 року*).

ДЕРЖАВНИЙ ІНТЕРВЕНЦІЙНИЙ ФОНД — це фонд, який формується Аграрним фондом за рахунок фінансових інтервенцій, заставних, форвардних і ф'ючерсних закупівель та використовується для здійснення товарних інтервенцій з метою забезпечення цінової стабільності (*Закон України «Про державну підтримку сільського господарства України» від 24 червня 2004 року*).

ДЕРЖАВНИЙ КОНТРАКТ — це договір, укладений державним замовником від імені держави з виконавцем державного замовлення, в якому визначаються економічні й правові зобов'язання сторін і регулюються взаємовідносини замовника та виконавця. Поставки продукції для державних потреб забезпечуються за рахунок коштів Державного бюджету України й інших джерел фінансування, що залучаються до цього. Гарантом за зобов'язаннями державних замовників виступає Кабінет Міністрів України. Обсяги коштів для закупівлі зазначеної продукції передбачаються в Законі про Державний бюджет України на поточний рік та визначаються Кабінетом Міністрів України відповідними рішеннями про використання позабюджетних джерел фінансування.

ДЕРЖАВНИЙ КОНТРОЛЬ — це систематична перевірка виконання законів, інших нормативних актів, дотримання державної дисципліни й правопорядку, що полягає у втручанні суб'єктів контролю в оперативну діяльність підконтрольних суб'єктів, у зупиненні або скасуванні актів управління, застосуванні заходів примусу щодо підконтрольних посадових осіб.

ДЕРЖАВНИЙ КОНТРОЛЬ ПРОДУКЦІЇ — це діяльність митних органів із забезпечення відповідності продукції, що ввозиться на митну територію України для вільного обігу, встановленим вимогам, а також забезпечення відсутності загроз від такої продукції суспільним інтересам (*Закон України «Про державний ринковий нагляд і контроль нехарчової продукції» від 02 грудня 2010 року*).

ДЕРЖАВНИЙ КОМІТЕТ — центральний орган виконавчої влади, який безпосередньо, не формуючи урядову політику, покликаний сприяти міністерствам та уряду в цілому в реалізації цієї політики шляхом виконання функцій державного управління, як правило, міжгалузевого (міжсекторного) характеру.

ДЕРЖАВНИЙ КОМІТЕТ УКРАЇНИ З ПИТАНЬ ТЕХНІЧНОГО РЕГУЛЮВАННЯ ТА СПОЖИВЧОЇ ПОЛІТИКИ (ДЕРЖСПОЖИВСТАНДАРТ УКРАЇНИ) — центральний орган виконавчої влади зі спеціальним статусом, діяльність якого спрямовується й координується Кабінетом Міністрів України. Є спеціально уповноваженим центральним органом виконавчої влади у сфері захисту прав споживачів, стандартизації, метрології, підтвердження відповідності.

ДЕРЖАВНИЙ КОРДОН УКРАЇНИ — лінія і вертикальна поверхня, що проходить по цій лінії, які визначають межі території України — суші, вод, надр, повітряного простору.

ДЕРЖАВНИЙ ЛАД — складний комплекс (система) відносин, передбачених Конституцією і законами України, з формування, організації та здійснення державної влади, охоплені в єдності всіх її сторін і обумовлені історичними умовами та певним рівнем розвитку політичних, економічних, ідеологічних та інших відносин, а також відповідних їм інституцій. Державний лад — цілісна інституційна система відносин з організації та діяльності держави і її основних інституцій, гарантована Конституцією та законами

України й зумовлена синтезом історичних традицій, новацій та тенденцій сучасного демократичного розвитку. Державний лад є складним комплексом відносин з організацією та діяльності держави, обумовлених історичними традиціями й рівнем розвитку політичних, економічних, культурних та інших відносин і відповідних ним інститутів.

ДЕРЖАВНИЙ МІНІСТР — офіційне найменування посади члена уряду в деяких державах.

ДЕРЖАВНИЙ НАГЛЯД — це діяльність органів виконавчої влади, що здійснюється періодично з метою забезпечення дотримання відповідних санітарних заходів і технічних регламентів особами, які здійснюють виробництво та/або обіг об'єктів санітарних заходів і технічних регламентів (*Закон України «Про основні принципи та вимоги до безпечності та якості харчових продуктів» від 23 грудня 1997 року*).

ДЕРЖАВНИЙ ОРГАН — це структурно відокремлена, внутрішньо організована, юридично оформлена частина державного апарату, яка є колективом громадян (громадянином), має державно-владні повноваження та необхідні правові, матеріально-фінансові засоби для реалізації завдань і функцій держави, використовує правові та організаційні форми й методи діяльності.

ДЕРЖАВНИЙ ПРАПОР — офіційний відмінний знак (емблема) держави, символ її суверенітету.

ДЕРЖАВНИЙ ПРИМУС — комплексний, об'єктивно обумовлений та необхідний, визначений нормами права фізичний або психічний вплив уповноважених державних органів, їх посадових осіб (а при делегуванні відповідних повноважень — і громадських об'єднань) на свідомість та поведінку фізичних і юридичних осіб всупереч їх волі у вигляді особистих, майнових, організаційних обмежень їх прав, свобод, інтересів у випадку вчинення ними протиправних діянь з метою досягнення комплексної ретроспективної мети (захисту особистих, суспільних чи державних інтересів).

ДЕРЖАВНИЙ РЕЄСТР БАНКІВ — реєстр, що ведеться Національним банком України й містить відомості про державну реєстрацію всіх банків (*Закон України «Про банки і банківську діяльність» від 07 грудня 2000 року*).

ДЕРЖАВНИЙ РЕЄСТР ГЕОГРАФІЧНИХ НАЗВ — автоматизована система обліку унормованих назв географічних об'єктів, що створюється та ведеться Державним земельним агентством.

ДЕРЖАВНИЙ РЕЄСТР ВИБОРЦІВ — це автоматизована інформаційно-телекомунікаційна система (банк даних), призначена для зберігання і обробки даних, які містять передбачені законом відомості, та користування ними, створена для забезпечення державного персоналізованого обліку громадян України, які мають право голосу на виборах до органів публічної влади України.

ДЕРЖАВНИЙ РЕЄСТР ЗАГАЛЬНООБОВ'ЯЗКОВОГО ДЕРЖАВНОГО СОЦІАЛЬНО-ГО СТРАХУВАННЯ — це організаційно-технічна система, призначена для накопичення, зберігання та використання інформації про збір та ведення обліку єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування, його платників та застрахованих осіб, що складається з реєстру страхувальників та реєстру застрахованих осіб (*Закон України «Про збір та облік єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування» від 08 липня 2010 року*).

ДЕРЖАВНИЙ РЕЄСТР РЕЧОВИХ ПРАВ НА НЕРУХОМЕ МАЙНО — це єдина державна інформаційна система, що містить відомості про права на нерухоме майно, їх обтяження, а також про об'єкти та суб'єктів цих прав (*Закон України «Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень» від 01 липня 2004 року*).

ДЕРЖАВНИЙ РЕЄСТР ЛІКАРСЬКИХ ЗАСОБІВ — нормативний документ, який містить основні відомості про перелік ЛП, дозволених до виробництва та застосування в медичній практиці і ведеться ДФЦ МОЗ України відповідно до державної політики, визначеної ВР у сфері створення виробництва, контролю якості та реалізації ЛП.

ДЕРЖАВНИЙ РЕЄСТРАТОР — це посадова особа, яка, відповідно до цього Закону, від імені держави здійснює державну реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб — підприємців (*Закон України «Про державну реєстрацію юридичних та фізичних осіб-підприємців та громадських формувань» від 15 травня 2003 року*).

ДЕРЖАВНИЙ СЕКРЕТАР США — посадова особа держави, що стоїть на чолі зовнішньополітичного відомства США (аналог міністра закордонних справ у ряді держав).

ДЕРЖАВНИЙ СЛУЖБОВЕЦЬ — громадянин України, який обіймає посаду в державних органах та їх апараті для практичного виконання завдань і функцій держави й отримує заробітну плату за рахунок державних коштів (*Закон України «Про державну службу» від 10 грудня 2015 року*).

ДЕРЖАВНИЙ СТАНДАРТ СОЦІАЛЬНОЇ ПОСЛУГИ — це визначені нормативно-правовим актом центрального органу виконавчої влади у сфері соціальної політики зміст та обсяг, норми і нормативи, умови та порядок надання соціальної послуги, показники її якості (*Закон України «Про соціальні послуги» від 19 червня 2003 року*).

ДЕРЖАВНИЙ УСТРІЙ — політико-територіальна організація держави, яка характеризується статусом її територіальних одиниць, формою їх правових відносин між собою та з державою в цілому.

ДЕРЖАВНІ ГРОШОВІ ЛОТЕРЕЇ — це лотереї, які передбачають наявність призового (виграшного) фонду в розмірі не менш як 50 відсотків суми отриманих доходів, а також відрахувань до Державного бюджету України в розмірі ставки податку, яка встановлена пунктом 151.1 статті 151, від частини тих доходів, що залишилися після формування призового фонду. Міністерство фінансів України встановлює вимоги щодо порядку

фінансового контролю за діяльністю з випуску та проведення лотерей, а також вимоги до статутного капіталу операторів, що не можуть бути меншими за ті, що висуваються Національним банком України до банків, які провадять діяльність на всій території України (*Податковий кодекс України від 02 грудня 2010 року*).

ДЕРЖАВНІ КОШТИ — це кошти Державного бюджету України, бюджету Автономної Республіки Крим та місцевих бюджетів, кошти Національного банку України, державних цільових фондів, Пенсійного фонду України, кошти загальнообов'язкового державного соціального страхування, кошти загальнообов'язкового державного соціального страхування на випадок безробіття, кошти загальнообов'язкового державного соціального страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності та витратами, зумовленими народженням та похованням, кошти, передбачені Законом України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності», кошти установ чи організацій, утворених у встановленому порядку органами державної влади, органами влади Автономної Республіки Крим, місцевими державними адміністраціями чи органами місцевого самоврядування, кошти державних та місцевих фондів, кошти державного оборонного замовлення, кошти державного замовлення для задоволення пріоритетних державних потреб, кошти державного матеріального резерву, кошти Аграрного фонду, кошти Фонду соціального захисту інвалідів, кошти, які надаються замовникам під гарантії Кабінету Міністрів України, Ради міністрів Автономної Республіки Крим та органів місцевого самоврядування за кредитами, позиками, які надаються іноземними державами, банками, міжнародними фінансовими організаціями або на умовах співфінансування разом з іноземними державами, банками, міжнародними фінансовими організаціями, кошти підприємств та їх об'єднань (*Закон України «Про здійснення державних закупівель» від 10 квітня 2014 року*).

ДЕРЖАВНІ НАГОРОДИ УКРАЇНИ — це одна з форм відзначення громадян за видатні заслуги перед державою у різних сферах суспільної діяльності.

ДЕРЖАВНІ ПРОГРАМИ РОЗВИТКУ ЗБРОЙНИХ СИЛ УКРАЇНИ ТА ІНШИХ ВІЙСЬКОВИХ ФОРМУВАНЬ — це програми, що розробляються центральними органами виконавчої влади, які здійснюють керівництво військовими формуваннями, з метою визначення перспективних цілей, завдань та практичних заходів організаційно-технічного і соціально-економічного характеру щодо розвитку відповідних військових формувань, з урахуванням визначених строків планування та основних орієнтовних показників забезпечення матеріальними, фінансовими й людськими ресурсами (далі — державні ресурси) у сфері оборони. Державні програми можуть включати декілька цільових програм (*Закон України «Про організацію оборонного планування» від 18 листопада 2004 року*).

ДЕРЖАВНІ ПРЕМІЇ УКРАЇНИ — одна з форм стимулювання державою розвитку науки і техніки, літератури, мистецтва та архітектури й широкого заохочення творчої праці вчених, інженерів, новаторів виробництва, діячів культури. В Україні існують такі Державні премії: Державні премії України в галузі науки і техніки та за досягнення у праці, Державні премії України ім. Т. Г. Шевченка у галузі літератури, журналістики, мистецтва та архітектури.

Особам, удостоєним Державними преміями України, присвоюється відповідно звання «Лауреат Державної премії» і «Лауреат Державної премії України ім. Т. Г. Шевченка», вручаються диплом, почесний знак і грошова частина премії. Ці премії присуджуються раз у житті.

ДЕРЖАВНІ САНІТАРНІ НОРМИ — врегулювання суспільних відносин, які виникають у сфері забезпечення санітарного та епідемічного благополуччя, безпосередньо це обов'язкові для виконання нормативно-правові акти центрального органу виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сфері охорони здоров'я, що встановлюють медичні вимоги безпеки щодо середовища життєдіяльності та окремих його факторів, недотримання яких створює загрозу здоров'ю і життю людини та майбутніх поколінь, а також загрозу виникнення і розповсюдження інфекційних хвороб та масових неінфекційних захворювань (отруєнь) серед населення.

ДЕРЖАВНІ СВЯТА — встановлені законом держави святкові дні у зв'язку з видатними історичними, релігійними і традиційними датами. В Україні державні свята встановлюються згідно зі ст. 92 Конституції винятково законами. Відповідно до ст. 73 Кодексу законів про працю України до державних свят належать: 01 січня — Новий рік, 07 січня — Різдво Христове, 08 березня — Міжнародний жіночий день, 01 і 02 травня — День міжнародної солідарності трудящих, 09 травня — День Перемоги, 28 червня — День Конституції України, 24 серпня — День незалежності України, а також Великдень (Пасха) і Трійця (обидва свята — за церковним календарем). Святкові дні є неробочими. Допускаються лише роботи, припинення яких неможливе через виробничо-технічні умови. Робота під час державних свят оплачується у подвійному розмірі.

ДЕРЖАВНІ СИМВОЛИ УКРАЇНИ — офіційні знаки предметного, зображального і звукового виразу — Державний Гімн, Державний Прапор і Державний Герб, які в лаконічній формі відображають духовні засади Українського народу, символізують суверенітет його держави.

ДЕРЖАВНІ СОЦІАЛЬНІ ГАРАНТІЇ — встановлені законами мінімальні розміри оплати праці, доходів громадян, пенсійного забезпечення, соціальної допомоги, розміри інших видів соціальних виплат, встановлені законами та іншими нормативно-правовими актами, які забезпечують рівень життя не нижчий від прожиткового мінімуму (*Закон України «Про державні соціальні стандарти та державні соціальні гарантії» від 05 жовтня 2000 року*).

ДЕРЖАВНІ СОЦІАЛЬНІ НОРМАТИВИ У СФЕРІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НАВЧАЛЬНИМИ ЗАКЛАДАМИ — державні соціальні нормативи, до яких входять: перелік та обсяг послуг, що надаються державними й комунальними закладами дошкільної, загальної середньої, професійно-технічної та вищої освіти; нормативи граничного наповнювання класів, груп та співвідношення вихованців, учнів, студентів і педагогічних працівників у навчальних закладах; норми матеріального забезпечення навчальних закладів та додаткових видів соціального й матеріального забезпечення учнів.

ДЕРЖАВНІ СОЦІАЛЬНІ НОРМАТИВИ У СФЕРІ ОБСЛУГОВУВАННЯ ЗАКЛАДАМИ КУЛЬТУРИ — державні соціальні нормативи, до яких належать: перелік та обсяг

безоплатних послуг, які надаються населенню закладами, підприємствами, організаціями та установами культури; показники якості надання населенню послуг закладами, підприємствами, організаціями та установами культури; нормативи забезпечення населення закладами, підприємствами, організаціями та установами культури.

ДЕРЖАВНІ СОЦІАЛЬНІ НОРМАТИВИ У СФЕРІ ОХОРОНИ ЗДОРОВ'Я — державні соціальні нормативи, до яких належать: перелік та обсяг гарантованого рівня медичної допомоги громадянам у державних і комунальних закладах охорони здоров'я; нормативи надання медичної допомоги, що включають обсяг діагностичних, лікувальних та профілактичних процедур; показники якості надання медичної допомоги; нормативи пільгового забезпечення окремих категорій населення лікарськими засобами та іншими спеціальними засобами; нормативи забезпечення стаціонарною медичною допомогою; нормативи забезпечення медикаментами державних і комунальних закладів охорони здоров'я; нормативи санаторно-курортного забезпечення; нормативи забезпечення харчуванням у державних і комунальних закладах охорони здоров'я.

ДЕРЖАВНІ СОЦІАЛЬНІ СТАНДАРТИ — встановлені законами, іншими нормативно-правовими актами соціальні норми і нормативи або їх комплекс, на базі яких визначаються рівні основних державних соціальних гарантій (*Закон України «Про державні соціальні стандарти та державні соціальні гарантії» від 05 жовтня 2000 року*).

ДЕРЖАВНІ СОЦІАЛЬНІ СТАНДАРТИ ДЛЯ ДІТЕЙ-СИРИТ ТА ДІТЕЙ, ПОЗБАВЛЕНИХ БАТЬКІВСЬКОГО ПІКЛУВАННЯ, А ТАКОЖ ОСІБ ІЗ ЇХ ЧИСЛА — це встановлені законами, іншими нормативно-правовими актами мінімальні норми і нормативи забезпечення дітей-сиріт, дітей, які залишилися без батьківського піклування, та осіб з їх числа (*Закон України «Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування» від 13 січня 2005 року*).

ДЕРЖАВНІ СТИПЕНДІЇ ВИДАТНИМ ДІЯЧАМ НАУКИ, ОСВІТИ ТА КУЛЬТУРИ УКРАЇНИ — стипендії, запроваджені указом Президента України від 14 листопада 1996 р. з метою стимулювання творчої праці науковців, викладачів закладів освіти й діячів культури та засвідчення їх видатних особистих досягнень.

ДЕРЖАВНІ ТЕЛЕРАДІООРГАНІЗАЦІЇ — це телерадіоорганізації, які є державними підприємствами і засновані органами державної влади (*Закон України «Про телебачення і радіомовлення» від 21 грудня 1993 року*).

ДЕРЖАВНІСТЬ ЯК СУТНІСНА ХАРАКТЕРИСТИКА УКРАЇНИ — комплексна політико-правова характеристика державно-політичної організації суспільства, яка полягає в цільовому використанні загального права, моральності, ідеології та закону для збереження і зміцнення єдиного правового порядку на території держави.

ДЕРЖАВНО-ПРАВОВА ЗАКОНОМІРНІСТЬ — об'єктивний, необхідний, суттєвий (для певних умов), загальний і сталий взаємозв'язок державно-правових та інших явищ, який

безпосередньо зумовлює якісну визначеність цих феноменів, що виявляється в їх юридичних властивостях. Інакше кажучи, це такий зв'язок, який юридично опосередковує соціальну детермінованість, структуру, функціонування і розвиток, соціальну активність, дієвість державно-правових явищ.

ДЕРЖАВНО-ТЕРИТОРІАЛЬНИЙ УСТРІЙ — зумовлена соціальними, економічними, національно-етнічними, історичними, географічними, культурними та іншими чинниками внутрішня територіальна організація держав із поділом її на складові частини — адміністративно-територіальні одиниці.

ДЕРЖАВНО-ЦЕРКОВНІ ВІДНОСИНИ — один із видів суспільних відносин, який характеризує рівень взаємозв'язків церкви, інших релігійних організацій з державою, ступінь їхньої інтеграції чи дезінтеграції.

ДЕРЖАВОЗНАВСТВО — наука про державу, її походження, сутність, ознаки, типи, форми, функції, механізми, основні закономірності й фактори розвитку, її інститути. Воно є предметом ряду наук, насамперед, філософії, історії, політології, загальної теорії держави і права, конституційного права.

ДЕРЖАВОТВОРЕННЯ — історичний процес будівництва держави, створення й розвитку її правових, політичних, економічних, ідеологічних, військових, фінансових та інших інститутів і забезпечення їх функціонування.

ДЕРЖАТЕЛЬ СПЕЦІАЛЬНОГО ПЛАТІЖНОГО ЗАСОБУ — це фізична особа, яка на законних підставах використовує спеціальний платіжний засіб для ініціювання переказу коштів з відповідного рахунку в банку або здійснює інші операції із застосуванням зазначеного спеціального платіжного засобу (*Закон України «Про платіжні системи та переказ коштів в Україні» від 05 квітня 2001 року*).

ДЕРИВАТИВ — стандартний документ, що засвідчує права та/або зобов'язання придбати чи продати цінні папери, матеріальні або нематеріальні активи, а також кошти на визначених умовах у майбутньому. Стандартна (типова) форма деривативу й порядок їх випуску та обігу встановлюються законодавством. До деривативів належать: форвардний і ф'ючерсний контракти, опціони.

ДЕ-ФАКТО — фактичне становище справ у будь-якій сфері, з будь-якого питання, або не врегульоване правом, або таке, що відрізняється від порядку, передбаченого нормативним актом.

ДЕФЕКЦІЯ — зміна парламентарями своєї партійної приналежності під загрозою втрати мандата.

ДЕФЦИТ БЮДЖЕТУ — перевищення видатків бюджету над його доходами (з урахуванням різниці між наданням кредитів з бюджету та поверненням кредитів до бюджету) (*Бюджетний кодекс України від 26 жовтня 2014 року*).

ДЕФОРМАЦІЯ ПРОФЕСІЙНА (лат. *deformatio*, буквально — позбавлення форми, спотворення, перекручення) — комплекс негативних змін у структурі особистості, що виникають під впливом змісту, організації та умов службової діяльності. Деформація професійна може сформуватися внаслідок виконання будь-якої професійної діяльності, але найімовірніша вона у представників професій типу «людина — людина»: педагогів, лікарів, юристів тощо. Деформація професійна зумовлює трансформацію характеристик особистості, що негативно позначається на її здатності досягати певної мети та виконувати службові обов'язки (так, у співробітників правоохоронних органів пильність поступово перетворюється на невинуватну підозріливість та недовіру до людей, упевненість — у безтурботність). Такий фахівець хибно трактує мету своїх зусиль, а особливо — шляхи та засоби її досягнення.

ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЯ — процес передачі частини функцій та повноважень центральних органів влади на місцеві рівні виконавчої влади та органам самоврядування, тобто це процес розширення та зміцнення прав і повноважень адміністративно-територіальних одиниць або нижчих органів та організацій при одночасному звуженні прав і повноважень відповідного центру.

ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЯ АДМІНІСТРАТИВНА — розширення компетенції місцевих адміністративних органів влади, що діють у межах цієї компетенції самостійно й незалежно (до певної міри) від центральної влади, хоча й призначаються центральним урядом. Однак цей тип вказує не на децентралізацію, а на деконцентрацію влади.

ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЯ ДЕМОКРАТИЧНА — передбачає створення розгалуженої системи місцевого самоврядування, при якому питання місцевого значення вирішуються не представниками центрального уряду, а представниками територіальної громади.

ДЕ-ЮРЕ — порядок розвитку суспільних відносин, передбачених нормативним актом.

ДЖЕРЕЛА ІНФОРМАЦІЇ — передбачені або встановлені законом носії інформації: документи та інші носії інформації, які є матеріальними об'єктами, що зберігають інформацію, а також повідомлення засобів масової інформації, публічні виступи. Джерелами правової інформації є Конституція України, інші законодавчі й підзаконні нормативно-правові акти, міжнародні договори та угоди, норми й принципи міжнародного права, а також ненормативні правові акти, повідомлення засобів масової інформації, публічні виступи, інші джерела інформації з правових питань (*Закон України «Про інформацію» від 02 жовтня 1992 року*).

ДЖЕРЕЛА НАУКИ ДЕРЖАВНОГО БУДІВНИЦТВА І МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ — це інформаційні носії, матеріали, які містять знання в галузі державного будівництва й місцевого самоврядування — наукові праці вчених, правові акти, матеріали практики діяльності органів публічної влади.

ДЖЕРЕЛА УДОСКОНАЛЕННЯ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ — джерела й ресурси, здатні удосконалити державне управління: територіальний чинник, пов'язаний з

раціональним розподілом державної влади і державного управління на території держави; соціальний чинник, що передбачає орієнтацію державного управління на інтереси всіх класів, соціальних прошарків, професійних груп, національних і конфесійних структур суспільства, а також можливе широке залучення громадян в управлінські процеси (демократизм державного управління); технологічний чинник, що криється у використанні нових технологій управління, створенні локальних автоматизованих систем управління й формування єдиної інформаційної системи державного управління; правовий чинник, що дає змогу упорядковувати за допомогою правового регулювання й виконання відповідних норм поведінку і діяльність учасників управлінських процесів, а також системну взаємодію управлінських елементів; організаційний чинник, викликаний високою динамікою організаційних відносин і необхідністю постійної зміни організаційних структур під впливом економічних, соціальних і духовних інновацій та зміни цілей державного управління; кадровий чинник, зумовлений актуальністю залучення до державного апарату висококваліфікованих фахівців і необхідністю розвитку їхніх навичок під час здійснення управлінської діяльності; чинник зміцнення взаємозв'язків із суспільством і подолання відчуження державного апарату (влади) від громадян.

ДЖЕРЕЛО ПІДВИЩЕНОЇ НЕБЕЗПЕКИ — будь-яка діяльність, здійснення якої створює підвищену імовірність заподіяння шкоди через неможливість контролю за нею людини, а також діяльність з використання, транспортування, зберігання предметів, речовин та інших об'єктів виробничого, господарського чи іншого призначення, які мають такі ж властивості.

ДЖЕРЕЛО ПРАВА — початкова форма правових норм; спосіб матеріального закріплення юридичних норм, який засвідчує загальну обов'язковість останніх. Відомі такі джерела права: правовий звичай, судовий прецедент, нормативно-правовий договір, нормативно-правовий акт, правова доктрина тощо.

ДИВЕРСІЯ — здійснення з метою послаблення державності вибухів, підпалів чи інших дій, спрямованих на знищення людей, нанесення тілесних ушкоджень чи іншої шкоди їх здоров'ю, на зруйнування чи пошкодження об'єктів, які мають важливе господарське та охоронне значення, а також з метою масового отруєння, розповсюдження епідемій та епіфітотій.

ДИВІДЕНД — це частина чистого прибутку акціонерного товариства, що виплачується акціонеру з розрахунку на одну належну йому акцію певного типу та/або класу. За акціями одного типу та класу нараховується однаковий розмір дивідендів (*Закон України «Про акціонерні товариства» від 17 вересня 2008 року*).

ДИЛЕР (англ. *dealer* — *торговець*) — фізична або юридична особа, що займаються купівлею-продажем цінних паперів, валюти, товарів, і який діє від свого імені та за свій рахунок. Дилером може виступати відповідна особа, яка має ліцензію й займається купівлею-продажем цінних паперів, валюти, дорогоцінних металів і діє від свого імені та за свій рахунок.

ДИЛЕРСЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ — здійснюється шляхом купівлі-продажу цінних паперів юридичною особою від свого імені та за свій рахунок через публічне оголошення цін покупки й (або) продажу із зобов'язанням виконання угод за цих цінних паперів за оголошеними цінами.

ДИКТАТОР (лат. *dictator*, від *dicto* — диктую, наказую) — 1) у Давньому Римі — правитель, наділений всією повнотою державної влади, який призначався у надзвичайних випадках за пропозицією сенату на певний строк або безстроково; 2) особа, якій надана необмежена влада в якійсь галузі управління або господарства.

ДИКТАТУРА (лат. *dictatura* — необмежена влада) — 1) у Давньому Римі — повноваження, влада або період панування диктатора; 2) нічим не обмежена, не заборонена ніякими законами влада, що керується безпосередньо силою.

ДИКТАТУРА ПРОЛЕТАРИАТУ — в теорії марксизму-ленінізму форма державної влади, що встановлюється внаслідок соціалістичної революції, здійснюваної пролетаріатом (робітничим класом) на чолі з його партією.

ДИНАСТІЯ — 1) сукупність монархів з одного й того самого роду (сім'ї), які змінюють один одного на троні за правом успадкування; 2) у переносному розумінні — кілька поколінь фахівців з однієї родини — видатних майстрів певного виду діяльності.

ДИПЛОМ (фр. *diplôme*, від грец. *diploma* — букв. лист, складений удвоє) — 1) в античну епоху спочатку документ, текст якого нанесено шляхом вдавлювання гострою паличкою на здвоєних навоскованих дощечках. У Давньому Римі видавалися як різноманітні посвідки, зокрема відставним солдатам: містили відомості про місце їх служби та про правові засади надання ветеранам привілеїв, у тому числі римського громадянства. Дипломом називали також вірчі грамоти та інструкції послам; 2) за Середньовіччя дипломом називали деякі різновиди жалуваних грамот, а в епоху Відродження — будь-які зафіксовані публічно-правові акти. Звідси походить термін «дипломатика»; 3) офіційний документ про закінчення середнього спеціального або вищого навчального закладу й присвоєння відповідної кваліфікації; офіційний документ про присвоєння наукового ступеня або вченого звання. В Україні випускникам вищих навчальних закладів видаються дипломи згідно з набутою кваліфікацією: диплом молодшого спеціаліста, диплом бакалавра, диплом спеціаліста, диплом магістра

ДИПЛОМАТ — посада, особа, яка працює в галузі зовнішньополітичних зносин і пройшла ряд ієрархічних ступенів дипломатичної служби в зовнішньополітичному відомстві країни або в її закордонних установах. Оскільки поступове досягнення вищих дипломатичних посад є дипломатичною кар'єрою, то професійних дипломатів часто називають кар'єрними дипломатами.

ДИПЛОМАТИКА (фр. *diplomatique*, від грец. *diplome* — диплом, аркуш; документ, складений удвоє) — спеціальна історична дисципліна, що досліджує форму й зміст юридичних актів (офіційних і особистих) з метою встановлення їх автентичності, походження, часу складання тощо; галузь джерелознавства.

ДИПЛОМАТИЧНА АУДІЄНЦІЯ — прийом главою держави чи уряду або міністром закордонних справ країни перебування іноземного дипломатичного представника на його прохання з метою передачі усного чи письмового повідомлення, у зв'язку з врученням вірчих грамот і відкличних грамот тощо. Залежно від обставин дипломатична аудієнція проводиться в урочистій або, навпаки, у конфіденційній обстановці, без суто протокольних формальностей.

ДИПЛОМАТИЧНА МІСІЯ — 1) форма міждержавного спілкування; 2) тимчасова закордонна установа зовнішніх зносин держави, розміщена на території іншої держави. Акредитується для підтримання політичних, фінансово-економічних відносин з країною перебування, а також для представництва й захисту національних інтересів своєї держави. Очолюється дипломатичним агентом — посланником або повіреним у справах.

ДИПЛОМАТИЧНА МОВА — мова, яку обирають держави для ведення дво- та багатосторонніх переговорів, розробки текстів договорів, для використання в міжнародних організаціях тощо. У Середні віки в Західній Європі такою мовою була латинська, потім — французька. У ХХ ст. надзвичайно широко в дипломатичних зносинах і для укладення договорів використовується англійська мова.

ДИПЛОМАТИЧНА НЕДОТОРКАНИСТЬ — юридична гарантія правового статусу окремих категорій осіб (депутатів, дипломатів, а також чатових, парламентарів тощо), що полягає в захисті від примусу, який міг би бути застосований за звичайних обставин.

ДИПЛОМАТИЧНА НОТА (*лат. nota* — *письмовий знак, позначка, зауваження*) — вид дипломатичного документа, офіційне письмове звернення однієї держави до іншої чи до кількох держав.

ДИПЛОМАТИЧНА СЛУЖБА — професійна діяльність громадян України, спрямована на практичну реалізацію зовнішньої політики України, захист національних інтересів країни у сфері міжнародних відносин, а також прав та інтересів громадян і юридичних осіб України за кордоном. Систему органів дипломатичної служби становлять Міністерство закордонних справ України, представництва Міністерства закордонних справ України на території України, закордонні дипломатичні установи України. Закордонними дипломатичними установами є постійно діючі дипломатичні представництва та консульські установи, основними завданнями яких є представництво України в державі перебування та підтримання офіційних міждержавних відносин, захист інтересів України, прав та інтересів її громадян і юридичних осіб за кордоном. Постійні представництва України є також при міжнародних організаціях. Правові засади та порядок організації діяльності дипломатичної служби України як складової частини державної служби, а також особливості правового статусу державних службовців, які перебувають на дипломатичній службі (*Закон України «Про дипломатичну службу» від 20 вересня 2001 року*).

ДИПЛОМАТИЧНЕ ПРАВО — інститут міжнародного права; сукупність міжнародно-правових норм, якими регулюється порядок встановлення й здійснення офіційних

міжнародних відносин між державами за допомогою їх постійних дипломатичних представництв.

ДИПЛОМАТИЧНЕ ПРЕДСТАВНИЦТВО — посольство (нунціатура), місія (інтернунціатура) або інше дипломатичне представництво іноземної держави (персонал, споруди та приміщення).

ДИПЛОМАТИЧНЕ ПРЕДСТАВНИЦТВО УКРАЇНИ — постійно діюча установа України за кордоном, що покликана підтримувати офіційні міждержавні відносини, здійснювати представництво України, захищати інтереси України, права та інтереси її громадян і юридичних осіб.

ДИПЛОМАТИЧНИЙ АГЕНТ — узагальнене найменування глави та членів дипломатичного персоналу посольства (місії) тієї чи іншої держави, які мають однаковий міжнародно-правовий статус, привілеї та імунітети й розрізняються лише за церемоніалом та етикетом. Усі дипломатичні агенти мають певний дипломатичний ранг. У складі найбільших дипломатичних представництв України (якщо це посольство) дипломатичні агенти можуть бути (за старшинством): посол (офіційне найменування — Надзвичайний і Повноважний Посол), радник-посланник, торговельний представник, радник, військовий (військово-морський, військово-повітряний) аташе, перший секретар, заступник торговельного представника, помічник військового аташе, другий секретар, третій секретар, аташе. Їхні прізвища заносяться до дипломатичного списку, який публікується протокольним відділом (управлінням) міністерства закордонних справ країни перебування. Дипломатичні агенти мають від нього спеціальні дипломатичні картки, що посвідчують їх право користуватися дипломатичними привілеями та імунітетами.

ДИПЛОМАТИЧНИЙ АКТ — заява або дія органів зовнішніх зносин держави, що породжує політичні або міжнародно-правові наслідки. Це, як правило, встановлення дипломатичних відносин, вручення вірчих грамот або відкличних грамот, заяв з викладенням позиції тощо.

ДИПЛОМАТИЧНИЙ ВІЗИТ — форма встановлення, підтримання й розвитку зв'язків з представниками офіційних, громадських і ділових кіл держави перебування, а також із дипломатичним корпусом. Поділяються на офіційні та приватні. Офіційними вважаються візити, які передбачені протоколом або мають службовий характер. Якщо візит неофіційний або здійснюється в порядку особистого знайомства, він називається приватним.

ДИПЛОМАТИЧНИЙ ЕТИКЕТ (фр. *etiquette*, первісно — штифтлик для прикріплення папірця, папірець з написом; старо-фр. *estiquer* — прикріплювати; церемоніал (згідно з картками, розташованими у порядку придворних рангів) — сукупність правил поведінки у відносинах між офіційними особами у сфері дипломатичного та міжнародного спілкування. Складовими є відповідні манери, форми привітань і звернень тощо. Додержання дипломатичного етикету є вимогою міжнародного звичаю.

ДИПЛОМАТИЧНИЙ КОРПУС — сукупність працівників дипломатичного персоналу всіх іноземних посольств і місій, акредитованих у країні перебування, та членів їх сімей.

У вузькому розумінні дипломатичний корпус є сукупністю тільки глав дипломатичних представництв, що акредитовані в країні перебування.

ДИПЛОМАТИЧНИЙ КУР'ЄР — спеціальна дипломатична посада. Згідно з практикою, що склалася, перевезення дипломатичної пошти за призначенням покладається у більшості випадків на спеціальну службу дипломатичних кур'єрів, яка входить у багатьох країнах у структуру МЗС чи інших відповідних державних органів. У п. 5 ст. 27 Віденської конвенції зазначається, що «дипломатичний кур'єр, який має бути забезпечений офіційним документом із зазначенням його статусу та кількості місць, що складають дипломатичну пошту, користується при виконанні своїх обов'язків захистом держави перебування. Він користується особистою недоторканністю і не підлягає арешту або затриманню в будь-якій формі».

ДИПЛОМАТИЧНИЙ ПАСПОРТ (фр. *passport*, первісно — дозвіл на відплиття, від *passé* — прохід і *port* — гавань) — вид закордонного паспорта. Видається відомством закордонних справ країни посадовим особам органів державної влади, які від'їжджають за кордон, дипломатичному складу представництв держави за кордоном, особам спеціальних дипломатичних місій, делегатам міжнародних конференцій, конгресів тощо.

ДИПЛОМАТИЧНИЙ ПАСПОРТ УКРАЇНИ — документ, що дає право на виїзд з України, в'їзд в Україну та посвідчує особу громадянина України під час перебування за межами України (*Указ Президента України «Про дипломатичний та службовий паспорти України» від 04 листопада 2013 року*).

ДИПЛОМАТИЧНИЙ ПРАЦІВНИК — державний службовець, який виконує дипломатичні або консульські функції в Україні чи за кордоном та має відповідний дипломатичний ранг.

ДИПЛОМАТИЧНИЙ ПРОТОКОЛ — це сукупність загальноприйнятих правил, традицій і умовностей, які дотримуються урядами, відомствами закордонних справ, дипломатичними представництвами, офіційними особами і дипломатами при виконанні своїх функцій в міжнародному спілкуванні.

ДИПЛОМАТИЧНИЙ РАНГ — спеціальне звання, яке відповідно до Закону України «Про дипломатичну службу» присвоюється дипломатичним працівникам довічно. В Україні встановлюються такі дипломатичні ранги: Надзвичайний і Повноважний Посол; Надзвичайний і Повноважний Посланник першого класу; Надзвичайний і Повноважний Посланник другого класу; радник першого класу; радник другого класу; перший секретар першого класу; перший секретар другого класу; другий секретар першого класу; другий секретар другого класу; третій секретар; аташе (*Закон України «Про дипломатичну службу» від 20 вересня 2001 року*).

ДИПЛОМАТИЧНІ АРХІВИ — сукупність документів і матеріалів, які утворюються в процесі діяльності відомства закордонних справ країни та її представництв за кордоном

або тільки стосуються цієї діяльності, але походять з інших джерел. Дипломатичний архів є частиною державних архівів. Підпорядковуються відповідним інституціям держави.

ДИПЛОМАТИЧНІ ПРИВІЛЕЇ ТА ІМУНІТЕТИ — сукупність особливих пільг, прав і переваг, які надаються іноземним дипломатичним агентам і консульським посадовим особам, їх персоналові, іншим особам, які користуються захистом на території держави перебування відповідно до міжнародного права.

ДИПЛОМАТІЯ — засіб здійснення зовнішньої політики держави, що являє собою сукупність невоєнних практичних заходів, прийомів і методів, застосовуваних з урахуванням конкретних умов і характеру розв'язуваних задач; офіційна діяльність глав держав і урядів, міністрів закордонних справ, відомств іноземних справ, дипломатичних представництв за кордоном, делегацій на міжнародних конференціях у здійсненні цілей і завдань зовнішньої політики держави, захисту прав та інтересів держави, його установ і громадян за кордоном.

ДИСКОНТ (англ. *discount* — знижка) — процент знижки, що стягується банком за облік цінних паперів, векселів; виражена в річних процентах різниця між сумою векселя й сумою, сплаченою банком власнику векселя з урахуванням строку його оплати, ставок обліку.

ДИСПАША (від франц. *dispatche*) — розрахунок збитків вантажу, судна й фрахту при спільній аварії, які розподіляються між вантажоволодільцем і судновласником співрозмірно вартості вантажу, судна і фрахту. Засвідчити наявність спільної аварії та розрахувати диспаша може експерт при Торгово-промисловій палаті (диспашер).

ДИРЕКТИВА (лат. *director* — провідник, керівник від *dirigere* — спрямовувати, визначати) — розпорядження загального характеру, керівна вказівка, настанова вищого органу. Директива видається у письмовій формі й є обов'язковою для виконання. У збройних силах — службовий документ, який містить керівні вказівки з питань ведення бойових дій, матеріально-технічного забезпечення. Вид законодавчого акта Європейського Союзу, наприклад, Директива 97/66/ЄС Європейського Парламенту й Ради «Стосовно обробки персональних даних і захисту права на невтручання в особисте життя в телекомунікаційному секторі» від 15 грудня 1997 року. У Республіці Беларусь один із різновидів правових форм діяльності президента. Наприклад, Директива № 1 від 11 березня 2004 р. «Про заходи для зміцнення суспільної безпеки й дисципліни». В Україні директиви уряду, які є обов'язковими вказівками при прийнятті рішень у зовнішньоекономічній та політичній діяльності, встановлюють певний формат прийняття рішення, приймаються з важливих державних питань та затверджуються колегіально, наприклад, урядом — Кабінетом Міністрів України.

ДИРЕКТИВА З ОБОРОННОГО ПЛАНУВАННЯ — це документ, який визначає основні показники оборонного планування (Закон України «Про організацію оборонного планування» від 18 листопада 2004 року).

ДИСКРЕДИТАЦІЯ (*фр. **discreditation** — підри́в довіри, авторитету*) — умисне приниження доброго імені особи, підри́в довіри, приниження її честі, гідності, авторитету. Дискредитація шляхом поширення незручної чи просто вигаданої інформації є поширеним у політиці засобом боротьби із противником, позбавлення його впливовості, авторитетності й підтримки населення. Є досить відомим прийомом у передвиборних змаганнях.

ДИСКРЕЦІЙНА ВЛАДА (*від франц. **discretionnaire** — той, що залежить від власного розсуду*) — надання органів чи посадовій особі повноважень діяти на власний розсуд у межах закону; спосіб реалізації публічної (тобто з боку держави й місцевого самоврядування) влади, за яким відповідний суб'єкт влади (орган чи посадова особа) застосовує надані йому в межах закону повноваження на власний розсуд, без необхідності узгодження в будь-якій формі своїх дій з іншими суб'єктами. Наприклад, у парламентській республіці глава держави за звичайних умов не має права видавати нормативні акти без скріплення міністра чи відповідного прем'єр-міністра (контрасигнатури). За надзвичайних обставин він може видавати їх дискреційно, тобто без контрасигнації. Найчастіше дискреційна влада здійснюється адміністративними органами, судами.

ДИСКРЕЦІЙНІ ПОВНОВАЖЕННЯ — повноваження, які здійснюються без урахування законів. Ними наділяються глава держави, уряд у випадку надзвичайних ситуацій або особливих обставин (війна, безладдя, криза, стихії).

ДИСКРИМІНАЦІЯ (*лат. **diskriminatio** — розрі́знення*) — навмисне позбавлення або обмеження прав певних громадян, соціальних груп чи громадських організацій стосовно прав інших громадян, груп тощо. Дискримінація може здійснюватися за ознаками расової, національної або державної приналежності, майнового стану, політичних чи релігійних переконань, статі тощо. Одним з найбільш поширених видів політичної дискримінації є позбавлення виборчих прав шляхом незаконної й безпідставної відмови у включенні до списку виборців, створення перешкод у реєстрації кандидата чи якимось інакше.

ДИСМИСЛ (*англ. **dismissal** — звільнення, відставка, відсторонення*) — у міжнародному праві — оголошення дипломатичного агента приватною особою. Держава перебування застосовує процедуру дисмислу, передбачену п. 2 ст. 9 Віденської конвенції про дипломатичні зносини 1961 р., якщо акредитуюча держава відмовляється виконати чи не виконала протягом певного строку свої обов'язки щодо відкликання чи припинення функцій у представництві дипломатичного агента, якого державою перебування оголошено персоною нон грата, чи будь-якого іншого члена персоналу — особою неприйнятною. Дисмисл не слід ототожнювати з оголошенням дипломата персоною нон грата, після чого він ще користується дипломатичним імунітетом до моменту його фактичного від'їзду з країни перебування (якщо він здійснюється без зайвої затримки). Після дисмислу надання дипломатичних привілеїв та імунітетів припиняється.

ДИСПЕРСІЯ ВЛАДИ (*англ. **disperse** — розганяти, розсіювати*) — характерна ознака плюралістичної політичної системи, яка засвідчує одночасне здійснення влади на всіх рівнях її функціонування й виходить за межі офіційно прийнятої системи поділу влади.

ДИСПОЗИЦІЯ (лат. *disposito*, від *dispono* — розташування, розміщення) — частина правової норми, що вказує на те, якою повинна бути поведінка за наявності фактичних обставин, передбачених гіпотезою та в якій зазначаються права або обов'язки суб'єктів правовідносин.

ДИСПОЗИЦІЯ НОРМИ РЕФЕРЕНДНОГО ПРАВА — елемент структури норми, що визначає саму модель правила поведінки й містить правовий припис щодо дії суб'єктів референдного права в умовах, що передбачені гіпотезою.

ДИСЦИПЛІНА (лат. *discipline* — навчання, виховання, порядок) — точне, своєчасне й неухильне додержання встановлених правовими та іншими соціальними нормами правил поведінки в державному й громадському житті. Спрямована на впорядкованість і узгодженість суспільних відносин.

ДИСЦИПЛІНА ДЕРЖАВНА — точне й неухильне дотримання всіма органами державної влади та місцевого самоврядування, підприємствами, установами й організаціями, посадовими й службовими особами, а також громадянами встановлених державою правил поведінки, діяльності, відносин, а також своєчасне виконання державних завдань і зобов'язань. Дисциплінарна держава спрямована на забезпечення чіткої роботи та узгодженості всіх складових державного механізму.

ДИСЦИПЛІНАРНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ДЕРЖАВНИХ СЛУЖБОВЦІВ — відповідальність, яка здійснюється у формі дисциплінарних стягнень, що накладаються за невиконання або виконання неналежним чином державним службовцем покладених на нього обов'язків, у формі зауваження, догани, суворої догани, попередження про неповну службу відповідність, звільнення.

ДИСЦИПЛІНАРНЕ СТЯГНЕННЯ — захід правового впливу щодо порушення дисципліни трудових або службових відносин. Види та порядок накладення адміністративних стягнень щодо порушення трудової дисципліни регулюється ст.147-152 Кодексу законів про працю України. Порушення службових відносин регулюється також Дисциплінарним статутом в ЗС України, Положенням про проходження служби в МВС України, Загальні правила поведінки для державних службовців — для державних службовців і т. д.

ДИТИНА — особа віком до 18 років (повноліття), якщо, згідно із законом, застосованим до неї, вона не набуває прав повнолітньої раніше (*Закон України «Про охорону дитинства» від 26 квітня 2001 року*).

ДИТИНА-БІЖЕНЕЦЬ — дитина, яка не є громадянином України і внаслідок обґрунтованих побоювань стати жертвою переслідувань за ознаками раси, віросповідання, національності, громадянства (підданства), належності до певної соціальної групи або політичних переконань перебуває за межами країни своєї громадянської належності та не може користуватися захистом цієї країни або не бажає користуватися цим захистом внаслідок таких побоювань, або, не маючи громадянства (підданства) і перебуваючи за межами країни свого попереднього постійного проживання, не може чи не бажає

повернутися до неї внаслідок зазначених побоювань (*Закон України «Про охорону дитинства» від 26 квітня 2001 року*).

ДИТИНА ВІЙНИ — це особа, яка є громадянином України та якій на час закінчення Другої світової війни (02 вересня 1945 року) було менше 18 років (*Закон України «Про соціальний захист дітей війни» від 18 листопада 2004 року*).

ДИТИНА-ІНВАЛІД — дитина віком до 18 років (повноліття) зі стійким розладом функцій організму, зумовленим захворюванням, травмою (її наслідками) або вродженими вадами розумового чи фізичного розвитку, що призводить до обмеження нормальної життєдіяльності та викликає необхідність надання їй соціальної допомоги й захисту (*Закон України «Про охорону дитинства» від 26 квітня 2001 року*).

ДИТИНА-СИРОТА — дитина, в якій померли чи загинули батьки (*Закон України «Про охорону дитинства» від 26 квітня 2001 року*).

ДИТИНСТВО — період розвитку людини до досягнення повноліття (*Закон України «Про охорону дитинства» від 26 квітня 2001 року*).

ДИТЯЧИЙ БУДИНОК СІМЕЙНОГО ТИПУ — окрема сім'я, яка створюється за бажанням подружжя або окремої особи, яка не перебуває в шлюбі, які беруть на виховання та спільне проживання не менш як 5 дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування (*Закон України «Про охорону дитинства» від 26 квітня 2001 року*).

ДИТЯЧА ПОРНОГРАФІЯ — це зображення у будь-який спосіб дитини чи особи, яка виглядає як дитина, задіяної у реальній або змодельованій відверто сексуальній поведінці, або будь-яке зображення статевих органів дитини в сексуальних цілях (*Закон України «Про захист суспільної моралі» від 20 листопада 2003 року*).

ДИФАМАЦІЯ (лат. *diffamatio* — позбавляю доброго імені) — публічне оголошення (через засоби масової інформації та ін.) справжніх або вигаданих свідчень, які ганьблять, дискредитують честь і гідність громадянина, установи чи організації.

ДІАСПОРА (грец. *diaspora* — розсіяння) — 1) розсіяння етнічної спільності за межами її національної держави; 2) сукупність осіб однієї етнічної належності, які проживають у країні за межами їх національної держави в межах однієї держави. Діаспора є національною меншиною.

ДІЄЗДАТНІСТЬ — закріплена законом можливість суб'єкта права (фізичної або юридичної особи) набувати своїми діями юридичних прав та створювати для себе юридичні обов'язки.

ДІЛОВА ДОКУМЕНТАЦІЯ — сукупність створюваних і отримуваних установою, організацією, підприємством документів, які виготовлені з використанням різних носіїв інформації та фіксують, здебільшого у встановленому порядку, інформацію про

правові, економічні та (або) інші відносини й мають необхідну юридичну силу. Особливості сучасної ділової документації в Україні полягають у перекладі її на державну мову, широкому застосуванні комп'ютерних систем обробки та друкування, впровадженні вимог чинних державних стандартів, що сприяє встановленню чіткого організаційно-технічного порядку, організації належного контролю за проходженням та виконанням документів.

ДІЛОВА РЕПУТАЦІЯ — 1) сукупність підтвердження інформації про особу, що дає можливість зробити висновок про професійні та управлінські здібності такої особи, її порядність та відповідність її діяльності вимогам закону; 2) відомості, зібрані Національним банком України, про відповідність діяльності юридичної або фізичної особи, у тому числі керівників юридичної особи та власників істотної участі в такій юридичній особі, вимогам закону, діловій практиці та професійній етиці, а також відомості про порядність, професійні та управлінські здібності фізичної особи (*Закон України «Про банки і банківську діяльність» від 07 грудня 2000 року*).

ДІЯ НОРМАТИВНО-ПРАВОВОГО АКТА — обов'язковість або формальна можливість його здійснення. Межі дії акта визначаються часом, простором і колом суб'єктів.

ДІЯ ПРАВА — фактичний вплив права на суспільні відносини з метою їх упорядкування. Реальна дія права пов'язується з чітким визначенням часових, суб'єктивних та територіальних меж.

ДІЯЛЬНІСТЬ ОРГАНІВ САМООРГАНІЗАЦІЇ НАСЕЛЕННЯ — специфічна форма демократії, що одночасно поєднує в собі елементи безпосередньої та представницької демократії, а також різноманітні громадські форми участі жителів територіальних громад у вирішенні місцевих справ публічного значення.

ДІЯННЯ ЮРИДИЧНЕ — вид соціальних діянь у сфері правового регулювання, що набуває вигляду дії чи бездіяльності суб'єктів права і тягне за собою правові наслідки. Діянням юридичному властиві суспільна значущість, форма зовнішнього вираження, регулювання за допомогою права, правові наслідки, які в систематизованому вигляді відображаються в його складі — сукупності ознак, що характеризують суб'єкт і об'єкт, суб'єктивну і об'єктивну сторони діяння.

ДОБРОВІЛЬНЕ СОЦІАЛЬНЕ СТРАХУВАННЯ — вид соціального страхування, за яким здійснюється матеріальне забезпечення деяких категорій громадян у разі захворювання, нещасного випадку та інших страхових випадків за рахунок грошових фондів, що формуються шляхом сплати ними страхових внесків на підставі відповідного договору.

ДОВГОСТРОКОВА ВІЗА УКРАЇНИ — наданий уповноваженим органом України в установленій законодавством формі дозвіл, необхідний для в'їзду іноземця та особи без громадянства на постійне місце проживання в Україну (*Закон України «Про імміграцію» від 07 червня 2001 року*).

ДОВИБОРИ — вибори, які проводяться для заповнення місць у виборному органі, що стали вакантними задовго до проведення чергових виборів.

ДОВІДКА — 1) документ, виданий підприємством, установою, організацією на прохання заінтересованої особи, що містить відомості про неї та/ або інших осіб, їхні правові (майнові, фінансові, трудові та ін.) відносини, статус або стан тощо. Довідку видає лише той орган, який має офіційні матеріали, що містять необхідні для довідки відомості. Довідка оформляється, як правило, на спеціальному бланку й набуває значення офіційного документа після підписання її вповноваженою службовою особою й скріплення підпису печаткою даного підприємства, установи або організації; 2) службовий документ, в якому подано певні цифрові або інші відомості з того чи іншого питання. Застосовуються найчастіше у взаємовідносинах між вищестоящими і нижчестоящими установами та організаціями.

ДОВІРА ДО ВЛАДИ (*англ. trust, confidence in power*) — ставлення до органів державної влади та посадових осіб, їхньої діяльності, яке базується на вірі, переконливості та впевненості громадян у надійності, компетентності, сумлінності, щирості, чесності даної влади.

ДОВІРЕНА ОСОБА — в Україні суб'єкт процесу виборів Президента України та народних депутатів України в одномандатних виборчих округах, депутатів місцевих рад, сільських, селищних і міських голів. Правовий статус довіреної особи визначається виборчим законодавством України. За чинним виборчим законодавством довірені особи допомагають у здійсненні виборчої кампанії, проведенні передвиборної агітації, представляючи інтереси кандидата у відносинах із виборчими комісіями, органами державної влади і місцевого самоврядування, об'єднаннями громадян, виборцями.

ДОВІРЕНІ ОСОБИ КАНДИДАТА — це особи, які є суб'єктами виборчого процесу, і ведуть агітацію за обрання його на відповідну посаду, сприяють кандидату у проведенні виборчого процесу, представляють його інтереси у відносинах з виборчими комісіями, іншими державними органами та органами місцевого самоврядування, засобами масової інформації, об'єднаннями громадян, виборцями. Можуть оскаржувати порушення встановлені під час виборчого процесу до відповідних комісій та суду.

ДОВІРЕНІСТЬ — письмовий документ, що видається однією особою іншій для представництва перед третіми особами. Форма довіреності повинна відповідати формі, в якій, відповідно до закону, має вчинятися правочин. Строк встановлюється в довіреності. Якщо строк не встановлений, вона зберігає чинність до припинення її дії. Довіреність, у якій не вказана дата її вчинення, є нікчемною. Особа, яка видала довіреність, може у будь-який час її скасувати.

ДОВІРИТЕЛЬ — сторона договору доручення, від імені та за рахунок якої повірений зобов'язується вчинити певні юридичні дії, чітко передбачені договором доручення.

ДОВІРЧА ВЛАСНІСТЬ — особливий вид права власності, який виникає на підставі договору управління майном або прямої вказівки закону.

ДОВІРЧЕ ТОВАРИСТВО — товариство з додатковою відповідальністю, яке здійснює представницьку діяльність, відповідно до договору, укладеного з довірцями майна щодо реалізації їх прав власників. Майном довірителя є кошти, цінні папери та документи, які засвідчують право власності довірителя.

ДОГАНА — вияв несхвального негативного ставлення до чиєїсь поведінки, вчинків тощо; вид дисциплінарного стягнення, який застосовується до працівника за порушення трудової дисципліни. Порядок застосування догани регулюється статтями 147-152 КЗпП України. Догану застосовує власник або уповноважений ним орган безпосередньо після виявлення порушення, але не пізніше одного місяця від дня його виявлення, не враховуючи часу звільнення працівника від роботи через тимчасову непрацездатність або перебування у відпустці. Догана не може бути накладена пізніше шести місяців з дня вчинення проступку. До винесення догани власник або уповноважений ним орган повинен взяти від працівника, який порушив трудову дисципліну, письмове пояснення.

ДОГМА ПРАВА — положення правового характеру, що приймається без доказів, на віру. Вона залишає поза увагою питання про сутність та походження права, закономірності його розвитку, взаємовідносини права з іншими явищами суспільного життя, обмежуючи завдання науки описом та узагальненням матеріалу, що міститься в позитивному (чинному) праві: юридичними дефініціями, формальним аналізом юридичних понять і класифікацією юридичних норм.

ДОГОВІР — двосторонній правочин про погодженні дії двох і більше осіб, які виражають єдність волі цих осіб та спрямовані на виникнення, зміну або припинення правовідносин.

ДОГОВІР (МІЖНАРОДНИЙ) — міжнародна угода, укладена між державами в письмовій формі і врегульована міжнародним правом, незалежно від того, чи викладена така угода в одному документі, двох або кількох зв'язаних між собою документах, а також незалежно від її конкретного найменування.

ДОГОВІР БАНКІВСЬКОГО ВКЛАДУ (ДЕПОЗИТУ) — договір, відповідно до умов якого одна сторона (банк), що прийняла від другої сторони (вкладника) або для неї грошову суму (вклад), що надійшла, зобов'язується виплачувати вкладникові таку суму та проценти на неї або дохід в іншій формі на умовах та в порядку, встановленому цим договором.

ДОГОВІР БАНКІВСЬКОГО РАХУНКА — це банківський договір, за яким одна сторона (банк або інша фінансова установа) зобов'язується приймати й зараховувати на рахунок, відкритий клієнтові (володільцеві рахунка), грошові кошти, що йому надходять, виконувати розпорядження клієнта про перерахування й видачу відповідних сум з рахунка та проведення інших операцій за рахунком.

ДОГОВІР ДАРУВАННЯ — договір, згідно з яким дарувальник передає або зобов'язується передати в майбутньому обдаровуваному безоплатно майно (дарунок) у власність. Договір дарування, спрямований на припинення права власності у дарувальника й

виникнення права власності в обдарованої, договір дарування завжди є безоплатним, а тому дарувальник не має права вимагати від обдарованої особи зустрічних дій. Договір, який встановлює обов'язок обдаровуваного вчинити на користь дарувальника будь-яку дію майнового або немайнового характеру, не є договором дарування.

ДОГОВІР ДОВІЧНОГО УТРИМАННЯ (ДОГЛЯДУ) — договір, згідно з яким одна сторона (відчужувач) передає другій стороні (набувачеві) у власність житловий будинок, квартиру або їх частину, інше нерухоме майно або рухоме майно, яке має значну цінність, взамін чого набувач зобов'язується забезпечувати відчужувача утриманням та (або) доглядом довічно. Договір довічного утримання (догляду) укладається в письмовій формі та підлягає нотаріальному посвідченню. Договір довічного утримання (догляду), за яким передається набувачеві у власність нерухоме майно, підлягає державній реєстрації. У випадку недодержання встановленої форми укладення договору довічного утримання (догляду) він вважається недійсним.

ДОГОВІР ЗАСТАВИ — договір, за яким одна сторона кредитор (заставодержатель) має право у разі невиконання другою стороною — боржником (заставадавцем) — зобов'язання, забезпеченого заставою, одержати задоволення вимог за рахунок заставленого майна переважно перед іншими кредиторами цього боржника, якщо інше не встановлено законом.

ДОГОВІР ЗБЕРІГАННЯ — договір, за яким одна сторона (зберігач) зобов'язується зберігати річ, яку їй передала друга сторона (поклажодавець), і повернути її поклажодавцеві в схоронності.

ДОГОВІР КОМІСІЇ — договір, за яким одна сторона (комісіонер) зобов'язується за дорученням другої сторони (комітента) за плату вчинити один або кілька правочинів від свого імені, але за рахунок комітента.

ДОГОВІР КОНСЕНСУАЛЬНИЙ (*лат. consensus* — згода, єдність) — договір, який вважається укладеним з моменту досягнення сторонами згоди з усіх його істотних умов.

ДОГОВІР КУПІВЛІ-ПРОДАЖУ — договір, за яким продавець (одна сторона) передає або зобов'язується передати майно (товар) у власність покупцеві (друга сторона), а покупець зобов'язується прийняти майно (товар) і сплатити за нього певну грошову суму.

ДОГОВІР МІНИ (БАРТЕРУ) — договір, за яким кожна із сторін зобов'язується передати другій стороні у власність один товар в обмін на інший товар.

ДОГОВІР НАЙМУ (ОРЕНДИ) — договір, за яким наймодавець передає або зобов'язується передати наймачеві майно в користування за плату на певний строк.

ДОГОВІР ПІДРЯДУ — двосторонній договір, на підставі якого одна сторона (підрядник) зобов'язується на свій ризик виконати певну роботу за завданням другої сторони (замовника), а замовник зобов'язується прийняти та оплатити виконану роботу.

ДОГОВІР ПОЗИКИ — договір, за яким одна сторона (позикодавець) передає у власність другій стороні (позичальникові) грошові кошти або інші речі, визначені родовими ознаками, а позичальник зобов'язується повернути позикодавцеві таку ж суму грошових коштів (суму позики) або таку ж кількість речей того ж роду та такої ж якості.

ДОГОВІР ПОСТАВКИ — договір, за яким одна сторона (постачальник), який здійснює підприємницьку діяльність, зобов'язується передати у встановлений строк (строки) товар у власність покупця для використання його в підприємницькій діяльності або в інших цілях, не пов'язаних з особистим, сімейним, домашнім або іншим подібним використанням, а покупець зобов'язується прийняти товар і сплатити за нього певну грошову суму.

ДОГОВІР СТРАХУВАННЯ — договір, згідно з яким страховик бере на себе зобов'язання в разі настання страхового випадку виплатити страхову суму або відшкодувати завданий збиток у межах страхової суми страхувальнику чи іншій особі, визначеній страхувальником, або на користь якої укладено договір страхування, а страхувальник зобов'язується сплачувати страхові платежі у визначені терміни та виконувати інші умови договору.

ДОГОВІР ТИПОВИЙ — затверджена письмова форма договору, що визначає умови договору.

ДОГОВОРИ МІЖНАРОДНИХ (МІЖУРЯДОВИХ) ОРГАНІЗАЦІЙ — міжнародні угоди, які регулюються правом міжнародних договорів і укладаються: а) між однією чи кількома державами та однією чи кількома міжнародними (міжурядовими) організаціями; б) між міжнародними (міжурядовими) організаціями незалежно від того, міститься така угода в одному документі, у двох чи кількох пов'язаних між собою документах, а також незалежно від її конкретної назви. На відміну від держав, які, з огляду на свій суверенітет, мають універсальну договірну правоздатність, договірна правоздатність міжнародних організацій має спеціальний, функціональний характер і обмежена статутом та правилами цих організацій. Під правилами міжнародних організацій розуміють, зокрема, її установчі акти, прийняті відповідно до них рішення та резолюції, а також усталену практику.

ДОЗВІЛ НА ІММІГРАЦІЮ — рішення, що надає право іноземцям та особам без громадянства на імміграцію (*Закон України «Про імміграцію» 07 червня 2001 року*).

ДОЗВІЛ ПРАВОВИЙ — передбачена законом міра можливої поведінки, що забезпечує задоволення суб'єктивних прав та юридичних інтересів особи. Дозвіл правовий створює сприятливі умови для реалізації прав та інтересів особи в межах закону, визначає позитивну правову мотивацію, передбачає можливість підвищення позитивної активності суб'єктів у сфері права, спрямованої на впорядкування суспільних відносин.

ДОКТОР НАУК (*лат. doctor — учитель, викладач*) — науковий (до 1992 р. — вчений) ступінь, який присуджують особам, що мають вищу освіту, глибокі фахові знання й значні досягнення в певній галузі науки та захистили відповідну дисертацію.

ДОКТОРАНТУРА — форма підготовки науково-педагогічних та наукових кадрів вищої кваліфікації в Україні з відривом від виробництва.

ДОКТРИНА (лат. *doctrina* — вчення, наука) — вчення, наукова або філософська теорія, система поглядів, керівна політична програма.

ДОКТРИНА КАЛЬВО — доктрина про неприпустимість збройного втручання з боку будь-якої держави у внутрішні справи іншої держави з метою стягнення з останньої боргів. Була висунута 1868 р. відомим аргентинським юристом і дипломатом К. Кальво та спрямована проти неодноразових інтервенцій іноземних держав проти латиноамериканських країн під приводом одержання боргів з їх урядів. Згідно з доктриною, уряд країни не може відповідати за шкоду й збитки, завдані іноземцям у результаті внутрішніх негараздів або громадянської війни, за винятком випадків, коли вони є прямим наслідком діяльності самого уряду.

ДОКТРИНА ПРАВОВА — сукупність (система) наукових знань про певне правове явище. За відповідних умов доктрина правова може бути розвинута в правову теорію з більшою чи меншою мірою узагальнення. Співвідношення між доктриною правовою і правовою теорією є до певної міри відносним. За умови, що доктрина правова охоплює широке коло принципово важливих методологічних питань, вона може започаткувати розвиток відповідної теорії права. Але здебільшого доктрина правова входить до теорії права як її складовий елемент.

ДОКТРИНАЛЬНЕ ТЛУМАЧЕННЯ НОРМ ПРАВА — різновид неофіційного тлумачення, при якому роз'яснення змісту правової норми здійснюється вченими-юристами або фахівцями-юристами в науково-практичних коментарях до кодексів, законів, у наукових статтях, монографіях тощо, має науковий характер і не тягне за собою юридичних наслідків.

ДОКУМЕНТ (лат. *documentum* — посвідчення) — матеріальний носій, що містить інформацію, основними функціями якого є її збереження та передавання у часі та просторі. Зазвичай документ підтверджує юридичний факт чи право особи. Документом є також офіційне посвідчення особи (посвідчення, паспорт тощо); матеріальна форма одержання, зберігання, використання й поширення інформації, зафіксованої на папері, магнітній, кіно-, фотоплівці, оптичному диску або іншому носії (*Закон України «Про інформацію» від 02 жовтня 1992 року*).

ДОКУМЕНТИ ВИБОРЧІ — письмові документи, що свідчать про певні юридичні факти і статус суб'єктів виборчого процесу та породжують юридичні наслідки. Основними виборчими документами є постанови комісії, списки виборців, протоколи виборчих комісій про результати голосування.

ДОКУМЕНТ ПРО ВІДПОВІДНІСТЬ — декларація (в тому числі декларація про відповідність), протокол (у тому числі протокол випробувань), звіт, висновок, свідоцтво, сертифікат (у тому числі сертифікат відповідності) або будь-який інший документ, що підтверджує виконання визначених вимог, які стосуються об'єкта оцінки відповідності (*Закон України «Про технічні регламенти та оцінку відповідності» від 15 січня 2015 року*).

ДОКУМЕНТООБІГ — це рух документів в установі від моменту створення або від одержання зі сторони до моменту передачі на зберігання до архіву.

ДОМЩИЛЬ (лат. *domicilium* — місце перебування, місце проживання) — юридично значуще місцеперебування юридичної або фізичної особи.

ДОПОВІДНА ЗАПИСКА — це документ, адресований керівникові структурного підрозділу, установи, вищої організації, в якому викладається інформація про факти, події, ситуацію, що склалася, виконану роботу тощо, а також наводяться свої висновки й пропозиції.

ДОПОМІЖНІ ПРИМІЩЕННЯ БАГАТОКВАРТИРНОГО БУДИНКУ — приміщення, призначені для забезпечення експлуатації будинку та побутового обслуговування мешканців будинку (сходові клітини, вестибюлі, перехідні шлюзи, позаквартирні коридори, колясочні, кладові, сміттекамери, горища, підвали, шахти і машинні відділення ліфтів, вентиляційні камери та інші технічні приміщення).

ДОПРОФЕСІЙНА ПІДГОТОВКА — здобуття початкових професійних знань, умінь особами, які раніше не мали робітничої професії.

ДОПУСК ДО ДЕРЖАВНОЇ ТАЄМНИЦІ — надання повноважною посадовою особою дозволу громадянину на ознайомлення з конкретною секретною інформацією та провадження діяльності, пов'язаної з державною таємницею, або ознайомлення з конкретною секретною інформацією та провадження діяльності, пов'язаної з державною таємницею, цією посадовою особою відповідно до її службових повноважень (*Закон України «Про державну таємницю» від 21 січня 1994 року*).

ДОРАДЧЕ ОПИТУВАННЯ — консультативний референдум, що проводиться з метою визначення волі громадян при вирішенні важливих питань загальнодержавного та місцевого значення.

ДОРАДЧИЙ ГОЛОС — право громадянина брати участь у роботі органів державної влади, місцевого самоврядування, політичних партій, об'єднань громадян, а також міжнародних організацій без можливості голосувати при прийнятті рішень.

ДОРУЧЕННЯ РАДИ — рішення ради, що стосується органу чи посадової особи ради й містить зобов'язання або повноваження до одноразової дії.

ДОСТРОКОВЕ ПРИПИНЕННЯ ПОВНОВАЖЕНЬ — правовий і політичний інститут, який закріплює принцип відповідальності й наступності у функціонуванні органів державної влади й місцевого самоврядування, їх посадових осіб.

ДОСТУП ДО ІНФОРМАЦІЇ І ЗНАНЬ — загальна доступність необхідних методів, засобів і навичок для ефективного використання знань, тобто доступність мереж, інфраструктури й послуг, а також інформаційних ресурсів, необхідних для повноцінної реалізації

політичних і соціокультурних прав особи в суспільстві; засіб, що дозволяє громадянам контактувати з релевантним зовнішнім середовищем.

ДОСТУПНІСТЬ — властивість інформаційного ресурсу, яка полягає в тому, що користувач та/або процес, який володіє відповідними повноваженнями, може використовувати цей ресурс відповідно до правил, встановлених для безпеки, не очікуючи довше даного (прийняттого) інтервалу часу.

ДОТАЦІЇ — кошти, які передаються до місцевого бюджету з державного бюджету у випадках, коли коштів, що надходять із власних джерел та закріплених доходів, недостатньо для формування мінімального розміру місцевого бюджету. Використання дотацій не має цільового призначення, вони виділяються державою на безвідплатній та безповоротній основі.

ДОТРИМАННЯ КОНСТИТУЦІЙНИХ НОРМ — форма їх реалізації, за якої суб'єкти державно-правових відносин утримуються від дій, що суперечать нормам Конституції України.

ДОТРИМАННЯ НОРМ ПРАВА — форма реалізації заборонних правових норм, суть якої полягає в утриманні суб'єктами від здійснення дій, які заборонено державою.

ДОХОДИ БЮДЖЕТУ — податкові, неподаткові та інші надходження на безповоротній основі, справляння яких передбачено законодавством України (включно з трансфертами, платою за надання адміністративних послуг, власними надходженнями бюджетних установ) (*Бюджетний кодекс України від 26 жовтня 2010 року*).

ДОХОДИ МІСЦЕВОГО БЮДЖЕТУ — частина централізованих фінансових ресурсів місцевої влади, що необхідна для виконання їх функцій. Джерела надходження коштів: податки та збори, зовнішні надходження (дотації, субсидії, субвенції та трансферти), прибутки від господарської діяльності муніципалітету.

ДОЧІРНЄ ПІДПРИЄМСТВО — підприємство, яке створене й перебуває під контролем та залежністю іншої юридичної особи (материнської).

ДОЦЕНТ — (*від лат. **docens (docentis)** — той, хто навчає*) — в Україні вчене звання, яке може бути присвоєне особі, що, як правило, має науковий ступінь кандидата наук, здійснює викладацьку, наукову й методичну роботу у вищих навчальних закладах.

ДОЦІЛЬНІСТЬ І ЗАКОННІСТЬ — один із фундаментальних принципів дії права у демократичному суспільстві. Доцільність і законність не повинні протиставлятися одне одному. Разом з тим принцип їх єдності не можна сприймати суто формально. Будь-яка норма права у час свого прийняття відповідним державним органом повинна акумулювати в собі найвищу міру доцільності.

ДУАЛІСТИЧНА МОНАРХІЯ — різновид обмеженої (конституційної) монархічної форми правління, якій притаманна подвійність (дуалізм) вищих органів державної влади і

за якої монарх зосереджує у своїх руках виконавчу владу, а законодавчі повноваження розподіляються між ним і виборним представницьким органом (парламентом).

ДУБЛІКАТ (лат. *duplicatus* — *подвоєний*) — 1) повторний примірник офіційного документа, який має, на відміну від копії, юридичну силу оригіналу. Оформляється у випадках, коли оригінал може отримати лише одна із сторін договору, а також видається замість втраченого оригіналу; 2) другий примірник накладної, що його видають замість квитанції на вантаж при міжнародних та інших залізничних перевезеннях.

ДРІВНИЙ ПОБУТОВИЙ ПРАВОЧИН — це правочин, який задовольняє побутові потреби особи, відповідає її фізичному, духовному чи соціальному розвитку та стосується предмета, який має невисоку вартість (*Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 року*).

ДРУГА ГРУПА ВИДАТКІВ — це видатки на функціонування бюджетних установ та реалізацію заходів, які забезпечують надання основних гарантованих послуг для всіх громадян України (*Бюджетний кодекс України від 08 липня 2010 року*).

ДРУГА ЧЕРГА СПАДКОЄМЦІВ ЗА ЗАКОНОМ — це рідні брати та сестри спадкодавця, його баба та дід як з боку батька, так і з боку матері (*Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 року*).

Е

ЕВАКУАЦІЯ — вивезення населення, якщо виникає загроза його життю або здоров'ю, а також матеріальних і культурних цінностей, якщо виникає загроза їх пошкодження або знищення. Це організоване виведення чи вивезення із зони надзвичайної ситуації або зони можливого ураження.

ЕВТАНАЗІЯ — навмисне позбавлення життя невидужно хворої людини з метою припинення її страждань. Виділяють два види смерті: активна (позитивна) евтаназія, суть якої полягає в застосуванні активних дій щодо прискорення смерті хворого з безнадійним прогнозом на останній стадії хвороби; пасивна евтаназія — відмова від заходів, спрямованих на підтримання життя хворого (дитаназія — підтримування лікарем життя невидужно хворої людини; припинення цього підтримування називається ортоназією).

ЕГАЛІТАРИЗМ (фр. *égalitarisme*, від фр. *égalité* — *рівність*) — концепція, що пропонує створення суспільства з рівними можливостями з управління й доступу до матеріальних благ всім його членам. Протилежність *елітаризму*. Може розглядатися як різновид утопічного соціалізму, що ґрунтується на загальній рівності як основі соціального життя.

ЕДІКТ (лат. *edictum*, від *edicere* — *оголошувати, наказувати*) — 1) у римському праві публічна заява, припис, наказ магістрату, з яким він звертався до всього населення; програма діяльності римського магістрату, яку він виголошував при вступі на посаду; 2) особливо важливий указ імператорів і королів у різних державах. В українській мові існує аналог цього терміна — *указ*. Має схожість з таким правовим актом, як *декрет*.

ЕКВІВАЛЕНТНІСТЬ — це достатність різних результатів оцінки відповідності для забезпечення одного і того ж рівня підтвердження відповідності стосовно одних і тих же встановлених вимог (*Закон України «Про технічні регламенти та оцінку відповідності» від 15 січня 2015 року*).

ЕКЗЕКВАТУРА (лат. *exsequor* — *виконую*) — в міжнародному праві: 1) приведення до виконання в даній державі судового рішення, ухваленого в іншій країні; 2) офіційний документ, що засвідчує визнання консула урядом приймаючої держави.

ЕКЗИЛЬНИЙ УРЯД (*уряд в екзилі*) (*франц. exil, від лат. exilium — вигнання, висилка*), уряд у вигнанні — уряд, що сформований і працює за межами держави, яку представляє, керуючись певними юридичними документами як законною основою своєї діяльності. Приклади: Україна — державний центр Української народної республіки, який після здобуття в 1991 р. Україною незалежності оголосив про складення ним своїх повноважень; Франція — під час німецько-фашистської окупації 1939-1945 рр. уряд Ш. де Голля у Лондоні.

ЕКЗИСТЕНЦІАЛІСТСЬКА ТЕОРІЯ ПРАВА (*від лат. existentia — існування*) — одна із сучасних природно-правових теорій, в основі якої — система поглядів, уявлень та ідей, згідно з якими джерелом правових норм є екзистенція як спосіб буття людської особистості. Виникла в ХХ ст. Найбільше поширення набула в 40-60-х рр. Основні представники: Е. Фехнер, В. Майхофер, Г. Кон. Феномен права, за екзистенціалізмом, виникає як результат екзистенціального буття людини й вирішення нею конкретних життєвих ситуацій. Право — лише один із зовнішніх факторів, що протиставляється екзистенції. Екзистенціалістська філософія права ґрунтується на протиставленні повсякденного, емпіричного й відчуженого буття глибинному, живому існуванню людини. Право на рівні повсякденного буття, позитивне право, на думку екзистенціалістів, є чимось штучним і незмінним. Свою життєву силу воно знаходить лише в екзистенції людини. Взаємозв'язок екзистенції як основи права й повсякденного суспільного буття втілюється в безперервній серії конкретних життєвих ситуацій, найважливіше місце серед яких посідають «граничні ситуації». У цих ситуаціях відбувається вплив екзистенції на позитивне право. У результаті останнє розглядається представниками екзистенціалістської теорії права як можливе «екзистенціалістське» право. На їх думку, «конкретні масштаби справедливості», принципи природного права впливають з екзистенції людини і «природи речей». Ці масштаби й принципи, як результат взаємодії екзистенції і середовища, змінюються залежно від ситуацій. Саме тому природне право не має сталого, незмінного змісту. Воно складається із правильного, екзистенціалістського вирішення правових конфліктів. Право в екзистенціалізмі трактується як безперервний ланцюг окремих правових ситуацій, що не можуть бути виражені застиглою нормою.

ЕКОЛОГІЧНА БРОНЯ — електропостачання споживача, мінімальний рівень споживання електричної енергії споживачем, який забезпечує передумови для запобігання виникненню надзвичайних ситуацій техногенного та природного характеру під час експлуатації та обслуговування об'єктів магістрального трубопроводу (*Наказ «Про затвердження правил охорони праці під час експлуатації магістральних трубопроводів для транспортування рідкого аміаку (аміакопроводів)» від 11 січня 2005 року*).

ЕКОЛОГІЧНА ЕКСПЕРТИЗА В УКРАЇНІ — вид науково-практичної діяльності уповноважених державних органів, еколого-експертних формувань та об'єднань громадян, що ґрунтується на міжгалузевому екологічному дослідженні, аналізі та оцінці передпроектних, проектних та інших матеріалів чи об'єктів, реалізація й дія яких може негативно впливати або впливає на стан навколишнього природного середовища та здоров'я людей і спрямована на підготовку висновків про відповідність запланованої чи здійснюваної діяльності нормам і вимогам законодавства про охорону навколишнього природного

середовища, раціональне використання й відтворення природних ресурсів, забезпечення екологічної безпеки (*Закон України «Про екологічну експертизу» від 09 лютого 1995 року*).

ЕКОЛОГІЧНА МЕРЕЖА — єдина територіальна система, в яку входять ділянки природних ландшафтів, що підлягають особливій охороні, і території та об'єкти природно-заповідного фонду, курортні й лікувально-оздоровчі, рекреаційні, водозахисні, поєззахисні території та об'єкти інших типів, що визначаються законодавством України і є частиною структурних територіальних елементів (далі — елементи) екологічної мережі — природних регіонів, природних коридорів, буферних зон.

ЕКОЛОГІЧНА ПОЛІТИКА — загальні наміри та спрямованість підприємства (організації, установи) стосовно своїх екологічних характеристик, офіційно проголошені найвищим керівництвом. Екологічна політика є основою для дій та встановлення екологічних цілей і екологічних завдань (*Наказ «Про затвердження положення про консультативно-впроваджувальний центр із запровадження систем управління за стандартами серій iso 9000, iso 14000» від 23 березня 2007 року*).

ЕКОЛОГІЧНА СЕРТИФІКАЦІЯ — процедура, під час якої визнаний в установленому порядку орган з екологічного маркування документально засвідчує відповідність продукції встановленим екологічним критеріям (*Постанова «Про затвердження Технічного регламенту з екологічного маркування» від 18 травня 2011 року*).

ЕКОЛОГІЧНЕ ПРАВО — комплексна галузь права, якою регулюються суспільні відносини в галузі охорони навколишнього природного середовища й раціонального використання природних ресурсів (екологічні відносини). У значенні «екологічне право» вживаються й інші термінологічні конструкції, зокрема: «право навколишнього середовища», «природоохоронне право», «енвайронментальне право». Нормативною базою екологічного права є екологічне законодавство. В Україні його головними джерелами є *Конституція України, Закони України «Про охорону навколишнього природного середовища» (1991), «Про природно-заповідний фонд України» (1992), «Про охорону атмосферного повітря» (1992), «Про тваринний світ» (1993), Земельний, Водний і Лісовий кодекси України, Кодекс України про надра* тощо. Метою екологічного права є забезпечення екологічної безпеки, запобігання негативному впливу господарської та іншої діяльності на навколишнє природне середовище, організація раціонального використання природних ресурсів, збереження тенет, фонду живої природи, ландшафтів та інших природних комплексів. Предметом екологічного права є екологічні відносини, які поділяються на галузеві та комплексні. Відповідно екологічне право як комплексна галузь права складається з підгалузей (земельне, водне, лісове, гірниче право та інші). Метод екологічного права є комплексним і становить комбінацію методів підгалузей права, які входять до системи екологічного права, Застосування норм екологічного права забезпечується методами цивільного, адміністративного, кримінального та інших галузей права. Входить до складу наукової спеціальності 12.00.06 — земельне право; аграрне право; екологічне право; природоресурсне право.

ЕКОЛОГІЧНИЙ АУДИТ — це документально оформлений системний незалежний процес оцінювання об'єкта екологічного аудиту, до якого входить збирання і об'єктивне

оцінювання доказів для встановлення відповідності визначених видів діяльності, заходів, умов, системи екологічного управління та інформації з цих питань вимогам законодавства України про охорону навколишнього природного середовища та іншим критеріям екологічного аудиту (*Закон України «Про екологічний аудит» від 24 червня 2004 року*).

ЕКОЛОГІЧНИЙ ПОДАТОК — загальнодержавний обов’язковий платіж, що складається з фактичних обсягів викидів у атмосферне повітря, скидів у водні об’єкти забруднюючих речовин, розміщення відходів, фактичного обсягу радіоактивних відходів, що тимчасово зберігаються їх виробниками, фактичного обсягу утворених радіоактивних відходів та з фактичного обсягу радіоактивних відходів, накопичених до 01 квітня 2009 року. Цей податок уводиться замість збору за забруднення навколишнього природного середовища, стягнення якого з 01 січня 2011 року припинено. Платниками цього податку є суб’єкти господарювання, юридичні особи, що не провадять господарську (підприємницьку) діяльність, бюджетні установи, громадські та інші підприємства, установи та організації, постійні представництва нерезидентів, під час провадження діяльності яких на території України здійснюються викиди в атмосферне повітря, скиди у водні об’єкти забруднюючих речовин, накопичення та розміщення радіоактивних відходів (*Податковий кодекс України від 02 грудня 2010 року*).

ЕКОЛОГІЧНИЙ РИЗИК — вірогідність навмисних або випадкових, поступових та катастрофічних антропогенних змін існуючих природних об’єктів, факторів та екологічних ресурсів (*Наказ «Про затвердження методичних рекомендацій Обстеження та районування території за ступенем впливу антропогенних чинників на стан об’єктів довкілля з використанням цитогенетичних методів» від 13 березня 2007 року*).

ЕКОЛОГІЧНІ ПРАВА І ОBOB’ЯЗКИ ГРОМАДЯН УКРАЇНИ — система юридично закріплених за громадянами повноважень і зобов’язань в екологічній сфері. Відповідно до чинної Конституції України громадяни мають право на безпечне для життя і здоров’я довкілля та на відшкодування завданої порушенням цього права шкоди, право вільного доступу до інформації про стан довкілля, про якість харчових продуктів і предметів побуту, а також право на її поширення (ст. 50). Найбільший обсяг екологічних прав і обов’язків громадян України закріплений у Законі України «Про охорону навколишнього природного середовища» від 25 червня 1991 р. (статті 9-12). Згідно із цим законом, громадянин України має право на безпечне для життя і здоров’я навколишнє природне середовище; участь в обговоренні проектів, законодавчих актів, матеріалів стосовно розміщення, будівництва і реконструкції об’єктів, які можуть негативно впливати на стан навколишнього природного середовища, та внесення пропозицій до державних і господарських органів, установ і організацій з цих питань; участь у розробці та виконанні екологічних заходів; здійснення загального та спеціального використання природних ресурсів; об’єднання в громадські природоохоронні формування; одержання в установленому порядку повної та достовірної екологічної інформації; участь у проведенні громадської екологічної експертизи; здобуття екологічної освіти; подання до суду позовів державним органам, підприємствам, установам і організаціям щодо відшкодування шкоди, заподіяної його здоров’ю та майну внаслідок негативного впливу на навколишнє природне середовище.

ЕКОЛОГІЯ (від грец. *οικος* — оселя, середовище, й ...логія) — 1) розділ біології, що вивчає довкілля та способи співіснування і взаємовпливу рослин, тварин та людини; 2) взаємозв'язок між рослинами, тваринами та довкіллям в окремо взятій місцевості (напр., екологія степу та інші).

ЕКОЛОГО-ПРОЦЕСУАЛЬНЕ ПРАВО — сукупність правових норм, за допомогою яких реалізуються матеріальні норми екологічного права. Еколого-процесуальне право визначає процесуальні форми діяльності відповідних органів при проведенні обліку природних ресурсів, плануванні, прогнозуванні, моніторингу та інформуванні в галузі охорони навколишнього природного середовища, розподілі й перерозподілі природних ресурсів, екологічному контролі, екологічній експертизі, розгляді екологічних спорів тощо. Основними функціями еколого-процесуального права є визначення й конкретизація матеріальних екологічно-правових відносин, а також реалізація цих відносин на основі розв'язання індивідуально-конкретних справ.

ЕКОМЕРЕЖА — єдина територіальна система, яка утворюється з метою поліпшення умов для формування та відновлення довкілля, підвищення природно-ресурсного потенціалу території України, збереження ландшафтного та біорізноманіття, місць оселення та зростання цінних видів тваринного і рослинного світу, генетичного фонду, шляхів міграції тварин через поєднання територій та об'єктів природно-заповідного фонду, а також інших територій, які мають особливу цінність для охорони навколишнього природного середовища і відповідно до законів та міжнародних зобов'язань України підлягають особливій охороні (*Закон України «Про екологічну мережу України» від 24 червня 2004 року*).

ЕКОНОМІКА (від грецьк. *οικονομική* — відання домашнім господарством) — 1) організація системи торгівлі, виробництва та грошових відносин країни; 2) сукупність господарства, промисловості й торгівлі країни в грошовому виразі. Економіка поділяється на національно-державну й світову, економіку промисловості, сільського господарства, будівництва, невиробничої сфери та інше.

ЕКОНОМІКО-ПРАВОВІ ДИСЦИПЛІНИ (господарсько-правові дисципліни) — навчальні юридичні дисципліни економічного спрямування, що вивчаються та викладаються у вищих юридичних навчальних закладах: «Банківське право», «Господарське право», «Господарський процес», «Митне право», «Міжнародний комерційний арбітраж», «Корпоративне право», «Податкове право», «Правові основи інвестиційної діяльності», «Судова бухгалтерія», «Фінансове право», «Правове забезпечення зовнішньоекономічної діяльності» та ін.

ЕКОНОМІЧНА ВИГОДА — це потенційна можливість отримання підприємством грошових коштів від використання активів (*Закон України «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність» від 16 липня 1999 року*).

ЕКОНОМІЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ (господарська діяльність) — 1) будь-яка діяльність, в тому числі й підприємницька, пов'язана з виробництвом та реалізацією продукції (товарів та послуг), що здійснюється з використанням певних ресурсів: сировини, матеріалів,

устаткування, робочої сили, технологічних процесів тощо; 2) діяльність суб'єктів господарювання у сфері суспільного виробництва, спрямована на виготовлення та реалізацію продукції, виконання робіт чи надання послуг вартісного характеру, що мають цінову визначеність.

ЕКОНОМІЧНА ЗЛОЧИННІСТЬ — сукупність різних видів навмисних посягань на економічні відносини, що охороняються державою незалежно від форми власності й видів діяльності суб'єктів, які виконують певні функції у сфері виробництва, обміну, обслуговування, а також осіб, пов'язаних з регулюванням цієї діяльності. Найбільш поширеними видами екологічної злочинності є фальшивомонетництво, незаконний обіг підакцизних товарів, фіктивне підприємництво, легалізація злочинних доходів, шахрайство з фінансовими ресурсами, рейдерство. За структурою злочинності близько половини становлять злочини проти власності, стільки ж у сфері службової діяльності та близько третини — у сфері господарської діяльності.

ЕКОНОМІЧНА КОНКУРЕНЦІЯ — змагання між суб'єктами господарювання з метою здобуття завдяки власним досягненням переваг над іншими суб'єктами господарювання, внаслідок чого споживачі, суб'єкти господарювання мають можливість вибирати між кількома продавцями, покупцями, а окремий суб'єкт господарювання не може визначати умови обороту товарів на ринку. Економічна конкуренція — економічний процес взаємодії і боротьби товаровиробників за найвигідніші умови виробництва й збуту товарів, за отримання найбільших прибутків, водночас — механізм стихійного регулювання виробництва в умовах вільних ринкових відносин; змагання підприємств, коли їхні самостійні дії обмежують можливості кожного з них впливати на загальні умови реалізації товарів на ринку й стимулюють виробництво тих товарів, яких потребує споживач.

ЕКОНОМІЧНА Й СОЦІАЛЬНА РАДА ООН (Economic and Social Council), ЕКОСОП (ECOSOC) — один з головних органів *Організації Об'єднаних Націй*, який координує економічну й соціальну діяльність її спеціалізованих установ та інститутів. Згідно із Статутом ООН (ст. 61-72), ЕКОСОП уповноважена виступати центральним органом для обговорення міжнародних економічних і соціальних проблем глобального та міжгалузевого характеру й вироблення рекомендацій стосовно політики з цих проблем для держав-членів; здійснювати дослідження, складати доповіді й давати рекомендації з міжнародних питань в економічній та соціальній сферах, у сфері культури, освіти, охорони здоров'я; заохочувати поважання й дотримання прав людини та основних свобод для всіх; скликати міжнародні конференції і складати для подання Генеральній Асамблеї ООН проекти конвенцій з питань, які входять до її компетенції; вести переговори із спеціалізованими установами стосовно угод, які визначають їх взаємовідносини з ООН; надавати послуги, схвалені Генеральною Асамблеєю, членам ООН, а також спеціалізованим установам ООН; консультиватися з відповідними неурядовими організаціями з питань, які входять до компетенції Ради.

ЕКОНОМІЧНА КРИЗА — різке погіршення стану економіки держави, груп держав чи всього світу (світова економічна криза). Економічна криза характеризується падінням

виробництва та різними формами дефіциту (платіжний, валютний, товарний, бюджетний тощо). Економічна криза може бути зумовлена неекономічними (природними, політичними) чинниками — стихійні лиха, війни, різноманітні заборони (санкції, ембарго). Головною економічною причиною є криза перевиробництва, що позначається зростанням кількості товарів, яка перевищує платоспроможний попит споживачів, після чого настає падіння економіки. З розвитком ринкової індустріальної економіки кризи перевиробництва набули циклічного характеру й на сьогодні складають одну з фаз економічного циклу. Наслідком є зниження реального валового національного продукту, масові банкрутства й безробіття, зниження життєвого рівня населення.

ЕКОНОМІЧНА ПІДСИСТЕМА — управлінська діяльність, заснована на застосуванні економічних законів. Система управління складається з таких елементів: планування, координація, контроль, аналіз господарської діяльності. В економічній підсистемі виділяють 3 блоки: 1) матеріальне виробництво; 2) відтворення природних ресурсів; 3) відтворення виробника — людини в широкому значенні цього поняття, включно із соціальними механізмами.

ЕКОНОМІЧНА ПОЛІТИКА ДЕРЖАВИ — система соціально-економічних ідей та цілей розвитку країни, основні завдання, засоби їх досягнення, а також діяльність органів державної влади й управління щодо їх реалізації. За сферами розрізняють основні види: грошово-кредитна (монетарна); бюджетно-податкова (фіскальна); цінова; соціальна, регіональна, зовнішньоекономічна, структурна, інвестиційна, інноваційна, конкурентна (антимонопольна), антициклічна (захист економіки від глибоких циклічних коливань), науково-технічна, природоохоронна. На сьогодні відомі такі моделі: ліберальна (вільний ринок та ціноутворення, мінімальне податкове навантаження на суб'єктів господарювання); політика «соціальної держави» (державне регулювання доходів, забезпечення повної зайнятості, стабільність цін); політика «ефективної держави» (державна не повинна розглядати себе основним джерелом економічного зростання, а грати роль каталізатора і партнера).

ЕКОНОМІЧНА САМОСТІЙНІСТЬ — здійснення державою повноти своєї вищої влади в економічних відносинах. Її забезпечення є необхідною умовою державного суверенітету. Керуючись принципом економічної самостійності, держава самостійно визначає свій економічний статус і закріплює його в законах, забезпечує управління економічними процесами, здійснює фінансово-бюджетну, грошово-кредитну, цінову, інвестиційну, науково-технічну і зовнішньоекономічну політику.

ЕКОНОМІЧНЕ ПЛАНУВАННЯ — 1) основна функція управління економікою; 2) процес, за допомогою якого ключові економічні рішення приймаються або ініціюються центральним урядом. Економічне планування протилежне принципу *laissez-faire* (франц. — «дозвольте робити») — політики мінімального втручання держави в економічні справи індивіда й суспільства. Історично ідея централізованого економічного планування була пов'язана з критикою капіталізму як системи анархії та жадібності. Видами економічного планування підприємства або галузі є фінансово-економічне планування, техніко-економічне планування та інші.

ЕКОНОМІЧНЕ РАЙОНУВАННЯ — науково обґрунтований поділ країни або великого регіону на економічні райони, що історично склалися або формуються в процесі розвитку продуктивних сил і об'єктивно відображають територіальний поділ праці. Економічне районування сприяє раціональному розвитку кожного з районів, раціональному використанню природних умов і ресурсів і в кінцевому підсумку прискореному соціально-економічному розвитку всієї країни.

ЕКОНОМІЧНИЙ СОЮЗ — один із видів економічної інтеграції держав, що має такі ознаки: скасування митних зборів у торгівлі між країнами союзу, форма колективного протекціонізму від третіх країн, наявність угод про свободу пересування інших факторів виробництва, тобто фінансового й людського капіталу, наявність угод про гармонізацію фіскальної та монетарної політики. Найбільшими світовими та регіональними економічними союзами є Європейська асоціація вільної торгівлі, Європейський Союз, Північноамериканська зона вільної торгівлі (НАФТА), Організація Азіатсько-Тихоокеанського економічного співробітництва (АТЕС) та інші.

ЕКОНОМІЧНІ ВІДНОСИНИ — суспільні відносини, що складаються з приводу власності на засоби виробництва, у процесі самого виробництва, а також розподілу, обміну та споживання матеріальних і духовних благ.

ЕКОНОМІЧНІ ГАРАНТІЇ ПРАВ, СВОБОД ТА ОБОВ'ЯЗКІВ ЛЮДИНИ Й ГРОМАДЯНИНА — закріплена конституційними нормами та принципами сукупність умов, засобів, принципів та норм, що визначають спосіб виробництва; економічний лад суспільства, який має забезпечувати неухильне зростання продуктивних сил на основі визнання й захисту різних форм власності на засоби виробництва; соціально орієнтована ринкова економіка; економічна свобода громадян та їхніх об'єднань у виборі форм і здійсненні підприємницької діяльності.

ЕКОНОМІЧНІ ГАРАНТІЇ — економічна система суспільства, в основу якої покладено принципи свободи економічної діяльності, рівності усіх форм власності, зокрема й комунальної.

ЕКОНОМІЧНІ ІНТЕРЕСИ — об'єктивні спонукальні мотиви економічної діяльності, пов'язані з прагненням людей до задоволення зростаючих матеріальних і духовних потреб.

ЕКОНОМІЧНІ МЕТОДИ МЕНЕДЖМЕНТУ — сукупність засобів та інструментів, які цілеспрямовано впливають на створення умов для функціонування й розвитку підприємництва. Фактори стимулювання, що лежать в основі економічних методів, поділяються на два види: 1) зовнішні — реалізаційна ціна на продукцію, ціни на предмети матеріально-технічного постачання, кредити, податки, митні платежі, кошти держави на соціальну інфраструктуру, державні субсидії, державні премії, іноземні субсидії, тарифи за послуги, штрафи; 2) внутрішні — аванс, основна зарплата, додаткова оплата, премії, привілеї, майновий і земельний пай, дивіденди, внутрішньогосподарські ціни і тарифи, спецодяг тощо. Суть економічних методів полягає в здійсненні непрямого впливу на виконавців і створенні таких економічних передумов, за яких вибір напряду своєї

діяльності здійснює саме підприємство, його господарські підрозділи й окремі виконавці під впливом економічних стимулів, що діють як перспективи матеріальної вигоди або втрати. Поряд з економічними методами виділяють також адміністративні та соціально-психологічні методи менеджменту.

ЕКОНОМІЧНІ НОРМАТИВИ — це показники, що встановлюються Національним банком України, дотримання яких є обов'язковим для банків (*Закон України «Про банки і банківську діяльність» від 07 грудня 2000 року*).

ЕКОНОМІЧНІ ПРАВА І СВОБОДИ — можливості людини й громадянина у сфері виробництва, розподілу, обміну й використання матеріальних благ. Мають надзвичайне значення в житті людини. Саме вони повинні гарантувати економічну свободу людини, її розвиток як вільної, забезпеченої у своїх життєвих потребах особистості. Водночас саме здійснення цих прав дає змогу характеризувати державу як соціальну, тобто таку, яка забезпечує достатньо високий рівень життя для своїх громадян. До системи економічних прав Конституції України входять: право кожного володіти, користуватися, розпоряджатися своєю власністю, результатами своєї інтелектуальної, творчої діяльності; право користуватися об'єктами державної і комунальної власності та власністю Українського народу (ст. 41); право на підприємницьку діяльність (ст. 42).

ЕКОНОМІЧНІ САНКЦІЇ — заходи, передбачені державним законодавством або господарським договором, проти порушення або невиконання встановлених умов (сплата неустойки, штрафу, пені тощо). Економічні санкції передбачаються й у міжнародних договорах, пов'язаних з економічними відносинами між державами. До економічних санкцій входять і торгові та фінансові санкції — економічні заходи заборонного характеру, які використовуються одним учасником міжнародної торгівлі (країною або групою країн) стосовно іншого учасника («об'єкта санкцій») з метою примусити останнього до зміни політичного курсу. Метою економічних санкцій є: 1) зміна політики країни-об'єкта санкцій у певній сфері, наприклад, через порушення громадянських прав і свобод (Куба, Північна Корея); 2) запобігання розробкам ядерної зброї та іншої зброї масового знищення (Іран); 3) припинення державою воєнних дій, анексії чи окупації іншої країни або її частини (Індія та Пакистан під час війни за незалежність Бангладеш, Ірак через вторгнення до Кувейту, Росія через анексію Криму та військову підтримку незаконних збройних формувань на Сході України).

ЕКОНОМІЧНІ СТИМУЛИ — 1) сукупність економічних заходів, спрямованих на підвищення ефективності виробництва, успішне розв'язання технічних, економічних чи екологічних проблем суспільства або окремих галузей, підприємств у певні періоди їх розвитку; 2) чинники, що посилюють матеріальну вигоду, підвищують інтерес. Конкретними чинниками прояву економічних стимулів є рівень грошового доходу, становище в суспільстві, умови праці та інші.

ЕКОНОМІЧНІСТЬ ОПОДАТКУВАННЯ — це установлення податків та зборів, від сплати яких обсяг надходжень до бюджету значно перевищує витрати на їх адміністрування (*Податковий кодекс України від 02 грудня 2010 року*).

ЕКОНОМІЧНО АКТИВНЕ НАСЕЛЕННЯ — особи віком 15-70 років, які протягом певного періоду часу забезпечують пропозицію робочої сили на ринку праці.

ЕКОНОМІЧНО НЕАКТИВНЕ НАСЕЛЕННЯ — особи, які не мають роботи й не займаються її пошуками, тобто не можуть бути класифіковані як «зайняті» або «безробітні».

ЕКОНОМОКРАТІЯ (грец. *oikonomike* — управління господарством) — влада та вплив економіки й економістів.

ЕКОЦИД — це масове знищення рослинного або тваринного світу, отруєння атмосфери або водних ресурсів, а також вчинення інших дій, що можуть спричинити екологічну катастрофу (*Кримінальний кодекс України від 05 квітня 2001 року*)

ЕКСКУРСАНТ — споживач екскурсійних послуг, візитер, який тимчасово перебуває в місці призначення (країні) з пізнавальною, навчальною та/або культурно-просвітницькою метою менше 24 годин без ночівлі з використання послуг екскурсовода.

ЕКСПАТРІАЦІЯ (лат. *ex* — з, із, *patria* — вітчизна) — примусове або добровільне виселення чи переселення за межі батьківщини. Законодавство багатьох країн передбачає видачу дозволу на експатріацію. Такий дозвіл тягне за собою втрату громадянства держави, яка надала його, відразу, якщо тільки особа, якій він був наданий, має громадянство іншої держави, або тільки після того, як вона набуде громадянства іншої держави. Дозвіл на експатріацію втрачає силу, якщо його власник не набуде нового громадянства протягом строку, визначеного державою, що видала дозвіл. Це не стосується особи, яка до моменту одержання дозволу на експатріацію вже має громадянство іншої держави, а не тієї, що видала їй цей дозвіл. Держава, громадянство якої набуто особою, якій був виданий дозвіл на експатріацію, повідомляє про цей факт державу, що видала дозвіл.

ЕКСПЕРИМЕНТ (від лат. *experimentum* — проба, дослід) — метод дослідження деякого явища в керованих умовах. Відрізняється від спостереження активною взаємодією з досліджуваним об'єктом. Зазвичай експеримент проводиться в рамках наукового дослідження й слугує для перевірки гіпотези, встановлення причинних зв'язків між феноменами. Експеримент є наріжним каменем емпіричного підходу до знання. Критерій Поппера висуває можливість постановки експерименту в якості головної відмінності наукової теорії від псевдонаукової.

ЕКСПЕРТ (від лат. *expertus* — досвідчений) — 1) фахівець, запрошений або найманий за винагороду для надання кваліфікованого висновку або судження з питання, що розглядається або вирішується іншими особами, менш компетентними у цій галузі; 2) особа, яка має необхідні знання та якій в порядку, встановленому законом, доручається дати висновок з питань, що виникають під час розгляду справи й стосуються спеціальних знань цієї особи, шляхом дослідження матеріальних об'єктів, явищ і процесів, що містять інформацію про обставини у справі.

ЕКСПЕРТИЗА — це діяльність фахівців-експертів, які мають відповідні кваліфікаційні сертифікати й за дорученням замовника надають звіти щодо відповідності проектних рішень вимогам законодавства, державним нормам, стандартам, будівельним нормам і правилам, та які несуть відповідальність за достовірність наданих звітів. Законодавством України розрізняються такі види експертизи: судова, екологічна, наукова й науково-технічна та інші.

ЕКСПЕРТНА ВЛАДА — форма особистої влади, що виникає внаслідок визнання послідовником того, що лідер (керівник) володіє недосяжними для нього спеціальними знаннями, навичками, вміннями, досвідом.

ЕКСПЕРТНЕ ОПИТУВАННЯ — дослідження, що проводиться з метою вирішення проблем, які потребують оцінок експертів чи компетентних осіб у певній сфері або висококваліфікованих фахівців.

ЕКСПЕРТНИЙ ВИСНОВОК — це документ, виданий державною лабораторією ветеринарної медицини, який засвідчує придатність або непридатність до споживання людиною харчових продуктів, підконтрольних ветеринарній службі, або подальшої їх переробки чи іншого використання, а також щодо аналізу виробничої технології, якої повинен дотримуватися виробник і постачальник для забезпечення безпечності харчового продукту (*Закон України «Про основні принципи та вимоги до безпечності та якості харчових продуктів» від 23 грудня 1997 року*).

ЕКСПЕРТНІ ОЦІНКИ (метод експертних оцінок) — 1) один із методів збирання первинних даних, заснований на використанні досвіду та інтуїції експертів з питань, що розглядаються, з подальшою можливою кількісною обробкою зібраної інформації; 2) один із основних методів науково-технічного прогнозування, який ґрунтується на припущенні, що на основі думок експертів можна збудувати адекватну модель майбутнього розвитку об'єкта прогнозування. Відправною інформацією при цьому є думка спеціалістів, які займаються дослідженнями й розробками в прогнозованій галузі.

ЕКСПЕРТОКРАТІЯ (*лат. expertus — досвідчений*) — влада (зростаючий вплив) експертів — висококваліфікованих фахівців, зайнятих у вищих владних сферах.

ЕКСПЛУАТАЦІЙНИЙ ДОЗВІЛ — це дозвіл, який видається відповідним головним державним санітарним лікарем та/або відповідним головним державним інспектором ветеринарної медицини оператору потужностей на підставі перевірки дотримання цими потужностями санітарних заходів і технічних регламентів, та дозволяє оператору потужностей здійснювати господарську діяльність (*Закон України «Про основні принципи та вимоги до безпечності та якості харчових продуктів» від 23 грудня 1997 року*).

ЕКСПЛУАТАЦІЯ ДІТЕЙ — це експлуатація дітей, які не досягли віку, з якого законодавством дозволяється працевлаштування, шляхом використання їх праці з метою отримання прибутку (*Кримінальний кодекс України від 05 квітня 2001 року*).

ЕКСПОРТ КАПІТАЛУ — це вивезення за межі України капіталу в будь-якій формі з метою одержання прибутків від виробничої та інших форм господарської діяльності (*Закон України «Про зовнішньоекономічну діяльність» від 16 квітня 1991 року*).

ЕКСПОРТ — це продаж товарів українськими суб'єктами зовнішньоекономічної діяльності іноземним суб'єктам господарської діяльності з вивезенням або без вивезення цих товарів через митний кордон України включно з реекспортом товарів. При цьому термін «реекспорт» означає продаж іноземним суб'єктам господарської діяльності та вивезення за межі України товарів, що були раніше імпортовані на територію України (*Закон України «Про зовнішньоекономічну діяльність» від 16 квітня 1991 року*).

ЕКСПОРТНИЙ СЕРТИФІКАТ ЯКОСТІ — це документ, що підтверджує відповідність хімічного складу виробу маркам ливарних сплавів, стандартам, міжнародним стандартам, визначає спосіб виробництва, номер плавки та виданий власною акредитованою лабораторією, занесеною до реєстру центрального органу виконавчої влади з питань промислової політики (*Закон України «Про металобрухт» від 05 травня 1999 року*).

ЕКСПРЕС-ПЕРЕВІЗНИК — це транспортна або транспортно-експедиційна компанія, створена відповідно до чинного законодавства України, що здійснює прискорене перевезення міжнародних вантажів та має всесвітню мережу з системою центральних та регіональних сортувальних станцій, комп'ютерну мережу відстеження проходження таких вантажів протягом усього часу доставки від відправника до одержувача (*Митний кодекс України від 11 липня 2002 року*).

ЕКСПРОПРІАЦІЯ (нізньолат. *expropriatio* — позбавлення власності) — примусове безоплатне або оплачуване відчуження майна органами державної влади, як правило, незалежно від згоди власника. Об'єктами експропріації може бути як нерухоме (наприклад, земля, підприємства), так і рухоме (благородні метали, дорогоцінне каміння тощо) майно. Основними видами експропріації є конфіскація, націоналізація і реквізиція. Законом України «Про власність» заборонено експропріацію без виплати компенсації. Виняток становить безоплатне вилучення (конфіскація) майна у власника за рішенням (вироком) суду чи іншого компетентного органу (посадової особи) як санкція за вчинене правопорушення.

ЕКСТЕРИТОРІАЛЬНІСТЬ (лат. *ex* — поза межами, *territorialis* — той, що розміщений на території) — абсолютний імунітет особи чи установи від юрисдикції держави перебування; при цьому відповідна особа (установа) вважається такою, що наче розміщена на території власної держави. Історично вперше принцип екстериторіальності склався у дипломатичному праві, зокрема, як юридичне обґрунтування привілеїв та імунітетів дипломатів. У сучасному міжнародному праві принцип екстериторіальності застосовується також у таких галузях, як міжнародне морське право, міжнародне повітряне право: морське чи повітряне (військове) судно вважається частиною території держави свого прапора (розпізнавальних знаків).

ЕКСТРАДИЦІЯ (лат. *extraditio*, від *ex* — префікс, що означає відокремлення, позбавлення, *traditio* — передача) — видача однією державою іншій державі особи, яка обвинувачується у

вчиненні або засуджена за вчинення злочину. Національні законодавства (найчастіше — конституції) переважної більшості країн (у тому числі й України) забороняють екстрадицію власних громадян, а також не дозволяють екстрадицію в разі, якщо у запитуючій державі особа, що видається, може бути страчена чи піддана катуванню або іншому неприпустимому поведженню чи покаранню. Крім того, екстрадиція не здійснюється, якщо діяння, у зв'язку з яким видача особи запитується, не вважається правопорушенням за законодавством запитуваної сторони або розглядається запитуваною стороною як політичне правопорушення. Таке ж правило застосовується, якщо запитувана сторона має достатньо підстав вважати, що запит про видачу правопорушника за вчинення звичайного кримінального правопорушення був зроблений з метою переслідування або покарання особи на підставі її раси, релігії, національної належності чи політичних переконань. Держави можуть встановлювати й інші обмеження щодо екстрадиції. Так, Україна, ратифікувавши Європейську конвенцію про видачу правопорушників 1957 року (набрала чинності для України 9 червня 1998 р.), залишила за собою право не здійснювати екстрадицію, якщо особа, видача якої запитується, за станом здоров'я не може бути видана без шкоди її здоров'ю; здійснюватиме видачу лише осіб, які вчинили злочини, що караються позбавленням волі на максимальний строк не менше одного року або більш суворим покаранням; видачу правопорушників за вчинення загально-кримінальних правопорушень, що також є військовими правопорушеннями, може бути здійснено Україною лише за умови, якщо особу, видача якої запитується, не буде піддано кримінальному переслідуванню за військовим правом або законом. Крім зазначеної Конвенції Україна підписала також низку двосторонніх міжнародних договорів про екстрадицію.

ЕКСТРЕМІЗМ (від лат. *extremus* — крайній) — схильність суб'єктів політики до крайніх поглядів і надзвичайних дій у політиці та ідеологічному протистоянні, до нетерпимості, неприйняття й несприйняття інших думок, чужих позицій та вподобань.

ЕКУМЕНІЗМ (грец. *οικουμενη*, буквально означає «заселений світ») — ідеологія та рух за співпрацю і взаєморозуміння між християнами різних конфесій. Екуменічний рух ставить перед собою завдання: краще пізнати всі Церкви і їхнє вчення, звертаючи увагу на об'єднувальні елементи утворити основу спільного практичного діяння, прямуючи до єдності, яку проповідував Христос. Також екуменізм виступає за посилення впливу релігії й вироблення загальнохристиянської соціальної програми, придатної для віруючих, які проживають у країнах з різними соціальними системами. Одним із перших екуменічних зібрань вважається міжконфесійна протестантська місіонерська конференція 1910 р. в Единбурзі. Формування екуменічного руху в сучасному вигляді було закладено на протестантсько-православних конференціях 1920 р. в Женеві, 1927 р. в Лозанні й довершено конференцією 1945р. в Стокгольмі, а також створенням в 1948 році Всесвітньої ради церков. З 2007 р. у Києві проходять традиційні січніві молитовні марафони за єдність християн, у яких беруть участь представники Римо-католицької церкви, Української греко-католицької церкви, Української православної церкви (Московського патріархату), Української православної церкви (Київського патріархату), Церкви Християн Віри Євангельської, інших протестантських спільнот. Широкий загал православних віруючих обережно ставиться до екуменічного руху.

ЕЛЕКТОРАЛЬНА КУЛЬТУРА (від лат. *elector* — той, хто обирає) — система знань, уявлень, синтез духовно-матеріальних цінностей щодо виборчого права, виборчого законодавства, процесу виборів.

ЕЛЕКТОРАТ (англ. *electorate*; від лат. *elector* — виборець) — сукупність виборців, які голосять за певну політичну партію або кандидата в депутати представницького органу чи на виборну посаду.

ЕЛЕКТРОННЕ УРЯДУВАННЯ — форма організації державного управління, яка сприяє підвищенню ефективності, відкритості й прозорості діяльності органів державної влади та органів місцевого самоврядування з використанням інформаційно-телекомунікаційних технологій для формування нового типу держави, орієнтованої на задоволення потреб громадян. Головною складовою електронного урядування є електронний уряд — єдина інфраструктура міжвідомчої автоматизованої інформаційної взаємодії органів державної влади та органів місцевого самоврядування між собою, з громадянами і суб'єктами господарювання. Через ситуацію, що склалася на сьогодні в інформаційній сфері України, неможливо підвищити рівень надання адміністративних послуг громадянам і суб'єктам господарювання із застосуванням інформаційно-комунікаційних технологій та підвищити ефективність використання бюджетних коштів, що спрямовуються на створення та розвиток державних інформаційних систем. Надання адміністративних послуг, які передбачають міжвідомчу взаємодію або звернення громадян до декількох органів державної влади та органів місцевого самоврядування, пов'язане із значною втратою часу внаслідок відсутності взаємодії між відповідними відомчими інформаційними системами. Основним механізмом організації взаємодії між органами державної влади та органами місцевого самоврядування, громадянами й суб'єктами господарювання повинен стати електронний документообіг з використанням електронного цифрового підпису. Розвиток електронного урядування є одним із основних напрямків державної інформаційної політики.

ЕЛЕКТРОННИЙ ДОКУМЕНТ — документ, інформація в якому зафіксована у вигляді електронних даних включно з обов'язковими реквізитами документа. Електронний документ може бути створений, переданий, збережений і перетворений електронними засобами у візуальну форму. Візуальною формою подання є відображення даних, які він містить, електронними засобами або на папері у формі, придатній для сприймання його змісту людиною. Електронний документ не може бути застосовано як оригінал: 1) свідоцтва про право на спадщину; 2) документа, який відповідно до законодавства може бути створений лише в одному оригінальному примірнику, крім випадків існування централізованого сховища оригіналів електронних документів; 3) в інших випадках, передбачених законом. Нотаріальне посвідчення цивільно-правової угоди, укладеної шляхом створення електронних документів, здійснюється в порядку, встановленому законом (*Закон України «Про електронні документи та електронний документообіг» від 22 травня 2003 року*).

ЕЛЕКТРОННИЙ (АУДІОВІЗУАЛЬНИЙ) ЗАСІБ МАСОВОЇ ІНФОРМАЦІЇ — організація, яка надає для масового приймання споживачами аудіовізуальну інформацію,

передану у вигляді електричних сигналів і прийняту за допомогою побутових електронних пристроїв (*Закон України «Про телебачення і радіомовлення» від 21 грудня 1993 року*). До електронних ЗМІ належать радіомовлення, телебачення, кіно, мережа Інтернет.

ЕЛЕМЕНТ — складова частина чого-небудь (проста, яка не складається з інших частин). Одна з можливих версій походження цього слова — за назвою приголосних латинських букв L, M, N (el-em-en).

ЕЛІТА НАЦІОНАЛЬНА (*фр. elite* — *краще, добірне, вибране*; від *лат. eligo* — *вибирати*) — найбільш підготовлена та згуртована меншість суспільства, його провідна верства, яка усвідомлює цілі, що стоять перед народом (нацією) і скерує зусилля національної спільноти на їх досягнення.

ЕЛІТА ПОЛІТИЧНА (*фр. elite* — *краще, добірне, вибране*; від *лат. eligo* — *вибирати*) — особлива, привілейована група людей, діяльність якої пов'язана з безпосереднім здійсненням політичної влади або вирішальним впливом на функціонування її інституцій.

ЕЛІТАРИЗМ (*фр. élitisme*, від *фр. elite* — *краще, добірне, обране*) — концепція необхідності поділу суспільства на еліту й масу. Протилежність егалітаризму. Відповідно до цієї концепції відсутність такого поділу — ознака нерозвиненості суспільства. Еліта в такому розумінні замкнута, її члени не сприймають або зневажають чужаків. Елітаризм найбільш поширений серед аристократії. Є елементом «консерватизму», особливо його крайніх форм.

ЕЛІТОКРАТІЯ (*фр. elite* — *краще, добірне, вибране*) — влада еліти.

ЕМАНСИПАЦІЯ, ЕМАНЦИПАЦІЯ (*лат. emancipatio* — звільнення) — 1) у римському праві звільнення дітей (або онуків) з-під батьківської влади. Здійснювалося у такій же формі, як і усиновлення. У результаті емансипації емансипований ставав особою свого права (*sui juris*), однак на його дітей емансипація їх батька не поширювалася. Мета емансипації — обмежити дроблення господарського двору, який мав дістатися лише одному із синів. Іншим дітям батько прагнув створити умови для заснування власного господарства за допомогою емансипації, надаючи їм при цьому певний пекулій, тобто майно для самостійного господарювання. З часів римського імператора Константина батько мав право скасувати емансипацію через невдячність дітей. У VI ст. вже існувала спрощена емансипація для відсутніх дітей на підставі імперативного рескрипту або простої заяви батька, зареєстрованої у відповідній установі. У звичаєвому праві батьківську владу відміняв сам факт заснування сином власного господарства або заміжжя дочки; 2) у сучасному цивільному праві — оголошення неповнолітньої особи, за рішенням органів опіки і піклування або суду, повністю дієздатною.

ЕМБАРГО — заборона чи обмеження експорту товарів до держав, визначених міжнародними організаціями, членом яких є Україна, або до держав, щодо яких проводиться відповідна національна політика (*Закон України «Про державний контроль за міжнародними передачами товарів військового призначення та подвійного використання» від 20 лютого 2003 року*).

ЕМБЛЕМА (грец. *emblema* — рельєфна прикраса, первісно — вставка) — предмет, зображення, що умовно або символічно виражає певне поняття, ідею, є однією з форм символу.

ЕМЕРДЖЕНТНІСТЬ (англ. *emergence* — виникнення, поява нового, від лат. *emergeo* — з'являюся) — 1) наявність у систем таких нових властивостей, яких немає в її елементах. Наприклад, кожний регіон володіє однаковим набором елементів, але кожний із них є своєрідним організмом, системою, що функціонує за визначених умов і є відмінним у своєму розвитку від інших регіонів; 2) наявність у будь-якої системи особливих властивостей, не властивих її підсистемам і блокам, а також сумі елементів, не пов'язаних системоутворюючими зв'язками.

ЕМІГРАНТ (лат. *emigrans* — той, що виселяється) — особа, яка добровільно чи вимушено виїжджає на постійне місце проживання в іншу державу, покинувши країну свого громадянства або постійного проживання.

ЕМІГРАЦІЯ (лат. *emigratio* — виселення, переселення) — добровільне або вимушене переселення з країни громадянства або постійного проживання в іншу країну на постійне чи тривале проживання.

ЕМІСІЙНИЙ ДОХІД — 1) сума перевищення доходів, отриманих підприємством від первинної емісії (випуску) власних акцій та інших корпоративних прав, над номіналом таких акцій (інших корпоративних прав); 2) сума перевищення надходжень, отриманих емітентом від емісії (випуску) власних акцій (інших корпоративних прав) та інвестиційних сертифікатів, над номінальною вартістю таких акцій (інших корпоративних прав) та інвестиційних сертифікатів (під час їх первинного розміщення) або над ціною зворотного викупу під час наступних розміщень інвестиційних сертифікатів та акцій інвестиційних фондів (*Податковий кодекс України від 02 грудня 2010 року*).

ЕМІСІЙНІ ЦІННІ ПАПЕРИ — цінні папери, що посвідчують однакові права їх власників у межах одного випуску стосовно особи, яка бере на себе відповідні зобов'язання (емітент). До емісійних цінних паперів належать акції; акції корпоративного інвестиційного фонду; облігації підприємств; облігації місцевих позик; державні облігації України; іпотечні сертифікати; іпотечні облігації; сертифікати фондів операцій з нерухомістю (далі — сертифікати ФОН); інвестиційні сертифікати; казначейські зобов'язання України; облігації міжнародних фінансових організацій.

ЕМІСІЯ (лат. *emissio* — випуск, випромінювання) — 1) виключне право Національного банку України введення в обіг гривні й розмінної монети (*Закон України «Про Національний банк України» від 20 травня 1999 року*); 2) випуск банкнотів, паперових грошей та цінних паперів державними установами та акціонерними товариствами.

ЕМІСІЯ СПЕЦІАЛЬНИХ ПЛАТІЖНИХ ЗАСОБІВ — це проведення операцій з випуску спеціальних платіжних засобів певної платіжної системи (*Закон України «Про платіжні системи та переказ коштів в Україні» від 05 квітня 2001 року*).

ЕМІТЕНТ СПЕЦІАЛЬНИХ ПЛАТІЖНИХ ЗАСОБІВ — це юридична особа, що є членом платіжної системи та здійснює емісію спеціальних платіжних засобів (*Закон України «Про платіжні системи та переказ коштів в Україні» від 05 квітня 2001 року*).

ЕМІТЕНТ — юридична особа, яка від свого імені випускає цінні папери й зобов'язується виконувати обов'язки, що випливають з умов випуску. Залежно від виду цінних паперів емітентами можуть бути державні й недержавні юридичні особи.

ЕНГЕЛЬС (Engels) ФРІДРІХ (1820-1895) — німецький мислитель, один з основоположників марксизму. Особистим внеском Енгельса у розвиток марксизму є: 1) гостра критика тогочасної німецької, англійської, французької дійсності, філософсько-правових поглядів Ф. В. Шеллінга, молодогегельянців, «німецьких істинних соціалістів», прудоністів, бакунінців, опортуністів, ревізіоністів, тред-юніоністів; 2) узагальнення досвіду класової боротьби пролетаріату, відстоювання інтересів і провідної ролі в революційних змінах робітничого класу; 3) викриття суперечностей капіталістичного ладу; 4) обґрунтування власної позиції щодо походження держави і права, поглядів на державу як відчужений від суспільства феномен для насильницької реалізації пролетаріатом своїх ідей, своєї демократії, після чого держава перестане існувати.

ЕНЕРГЕТИЧНА СТРАТЕГІЯ — це інтегрована модель дій держави, що спрямована на досягнення цілей національної безпеки та задоволення енергетичних потреб суспільства за найменших сукупних витрат, при цьому економічно обґрунтовано. Цілями енергетичної стратегії є створення умов для надійного та якісного задоволення попиту на енергетичні продукти за найменших сукупних витрат; підвищення енергетичної безпеки держави; підвищення ефективності споживання та використання енергопродуктів; зменшення техногенного навантаження на навколишнє середовище й забезпечення цивільного захисту у сфері техногенної безпеки паливно-енергетичного комплексу.

ЕНЕРГОГЕНЕРУЮЧІ КОМПАНІЇ — це учасники оптового ринку електричної енергії України, які володіють чи користуються генеруючими потужностями, виробляють та продають електричну енергію (*Закон України «Про електроенергетику» від 16 жовтня 1997 року*).

ЕНЕРГОЗБЕРЕЖЕННЯ — діяльність (організаційна, наукова, практична, інформаційна), яка спрямована на раціональне використання та економне витрачання первинної та перетвореної енергії і природних енергетичних ресурсів в національному господарстві і яка реалізується з використанням технічних, економічних та правових методів. Метою законодавства про енергозбереження є регулювання відносин між господарськими суб'єктами, а також між державою і юридичними та фізичними особами у сфері енергозбереження, пов'язаної з видобуванням, переробкою, транспортуванням, зберіганням, виробленням та використанням паливно-енергетичних ресурсів, забезпечення заінтересованості підприємств, організацій та громадян у енергозбереженні, впровадженні енергозберігаючих технологій, розробці й виробництві менш енергоємних машин та технологічного обладнання, закріплення відповідальності юридичних і фізичних осіб у сфері енергозбереження (*Закон України «Про енергозбереження» від 01 липня 1994 року*).

ЕНЕРГОПОСТАЧАЛЬНИКИ — учасники оптового ринку електричної енергії України, які купують електричну енергію на цьому ринку з метою продажу споживачам або з метою її експорту (*Закон України «Про електроенергетику» від 16 жовтня 1997 року*).

ЕНЦИКЛОПЕДІЯ ПРАВА (фр. *encyclopedie*, від лат. *encyclopaedia* — коло загальноосвітніх знань) — 1) короткий перелік і характеристика юридичних наук або сумарний виклад усіх правових знань. У такому значенні енциклопедія права наближається до звичайного складу будь-яких (загальних та галузевих) енциклопедій, де сукупність знань викладається за певною системою. Однією з перших праць в історії енциклопедією права була «Універсальна енциклопедія права» німецького юриста Г. Гунніуса (Кельн, 1638 р.). У догматично-описовому стилі Г. Гунніус виклав окремі юридичні науки, а саме основи цивільного процесуального та канонічного права без дослідження сутності права й правознавства. Він уперше застосував термін «енциклопедія права»; 2) самостійна наука в системі юридичних наук, що дає цілісне уявлення про право; 3) одна з базових наукових дисциплін юридичного профілю. Дехто з учених вважав, що енциклопедія права не є самостійною наукою, що вона не має свого предмета, її розглядали як вступ до науки про право. Найбільшої популярності така точка зору набула серед французьких правознавців ХІХ століття, які обстоювали думку, що енциклопедія права є лише навчальною дисципліною особливої ваги, вивчення якої має передувати вивченню позитивного законодавства. Енциклопедія права як навчальна дисципліна виникла в Німеччині ще в середині ХVІІІ століття й залишається в деяких європейських країнах дотепер.

ЕПАТАЖ (фр. *epatage* «скандальна витівка») — продуманий скандальний вибрик або зухвала, шокуюча поведінка, що суперечить прийнятним в суспільстві правовим, моральним, соціальним та іншим нормам, зазвичай розглядається більшістю в суспільстві як непорядна, недостойна чи нерозумна. Епатаж у мистецтві — нетрадиційне виконання твору, різко відмінне від звичного (може виражатися в художньому трактуванні образу твору, техніці). **Епатаж у політиці** — намагання політика домогтися швидкого й широкого визнання (найчастіше серед молоді й маргінальних та протестних верств суспільства — прихильників простих рішень) за рахунок популістських гасел та нетрадиційних і найчастіше зухвалих манер поведінки на публіці з використанням примітивної символіки, а також є одним із елементів сучасних політтехнологій, в т. ч. виборчих.

ЕПІДЕМІЧНА СИТУАЦІЯ — показник епідемічного благополуччя території (об'єкта) в певний час, що характеризується рівнем і динамікою захворювання людей на інфекційні хвороби, наявністю або відсутністю відповідних факторів передачі інфекції та іншими обставинами, що впливають на поширення інфекційних хвороб (*Закон України «Про захист населення від інфекційних хвороб» від 06 квітня 2000 року*).

ЕПІДЕМІЯ (лат. *epidemia* — поширений у народі) — масове поширення інфекційної хвороби серед населення відповідної території за короткий проміжок часу (*Закон України «Про захист населення від інфекційних хвороб» від 06 квітня 2000 року*).

ЕПІЗООТІЯ (від грец. *epi* — над, після, *zoon* — тварина) — поширення заразних захворювань тварин за відносно короткий проміжок часу на значній території.

ЕТАЛОННА ВЛАДА — форма особистої влади, яка полягає в тому, що керівник має такі особисті якості, які дуже подобаються підлеглому, і підлеглий хоче їх набути, коли виконує доручення або вказівки керівника (наслідування).

ЕТАТИЗМ (фр. *etatisme*, від. *etat* — держава) — 1) течія в політико-правовій думці. Антипод анархізму. Розглядає державу як найвищий результат і мету суспільного розвитку. На позиціях етатизму стояли Платон, Аристотель, Н. Макіавеллі, Г. Гегель, які вважали державу найвищим благом людства. Термін «етатизм» виник у 80-х рр. XIX ст. у Франції та означав доктрину, яка вимагала максимального посилення впливу держави і розширення повноважень її органів; 2) сучасна соціологічна доктрина, яка обґрунтовує необхідність втручання держави в економічне і політичне життя суспільства, наголошуючи, зокрема, на можливостях регулятивної функції держави в процесі конкурентної боротьби на внутрішньому і зовнішньому ринку; 3) втручання держави в усі сфери суспільного життя шляхом їх докладної регламентації та підконтрольності бюрократичному апаратові. Як свідчить історичний досвід, така політика призводить до перевищення необхідних рівнів державного управління в суспільстві, концентрації, централізації та бюрократизації політичної влади.

ЕТАТОКРАТІЯ (фр. *etat* — держава, грец. *kratos* — влада) — абсолютна, безроздільна влада держави.

ЕТИКА (лат. *ethica*, від грец. *ethikos* — звичай) — 1) філософське вчення про мораль, духовність та їх роль у суспільстві; 2) система духовних норм і правил поведінки, мораль певної суспільної чи професійної групи (лікарська етика, етика державного службовця тощо). Є важливим фактором свідомого підтримання правопорядку в суспільстві.

ЕТИКА ДЕРЖАВНОГО СЛУЖБОВЦЯ — система морально-етичних норм і правил поведінки службових осіб державних установ. Етика державного службовця виступає у трьох вимірах: як етика засобів і цілей; як етика визначення і забезпечення суспільного інтересу; як етика особистої кар'єри за рахунок суспільного блага.

ЕТИМОЛОГІЯ ПОНЯТТЯ ПРАВА — комплекс концептуальних положень, тверджень стосовно того, чому поняття «право» позначають саме цим словом. В історії правової думки поняття «право» інтерпретувалося і досі інтерпретується неоднозначно. Однак які б явища не відображалися зазначеним поняттям, — скажімо, можливості суб'єктів суспільного життя (людей, їх спільнот та об'єднань), вимоги цих суб'єктів, певні види суспільних відносин, правила поведінки тощо, — в українській та в багатьох інших слов'янських мовах для його позначення вживається слово «право». Зокрема, таким терміном позначають поняття системи встановлених чи санкціонованих (схвалених) державою формально обов'язкових загальних правил поведінки, в яких уособлена воля домінуючої частини соціально неоднорідного суспільства та які спрямовані на врегулювання суспільних відносин згідно з цією волею, а також із загальносоціальними потребами.

ЕТНОГРАФІЯ ЮРИДИЧНА — науковий напрям у рамках етнографії. Етнографія юридична зосереджується на вивченні правової культури (зокрема, звичаїв правових)

окремих етносів та етнографічних груп, органічно поєднує методи етнографічної та юридичної наук. Основна увага приділяється збиранню та опису правових звичаїв населення у сфері майнових, спадкових, шлюбно-сімейних та інших відносин.

ЕТНОКРАТІЯ — суспільний лад, при якому влада належить еліті, сформованій з представників однієї національності за ознакою етнічної приналежності.

ЕТНОС (грец. *ethnos* — народ, плем'я) — стала людська спільнота, що історично виникає на певній території й характеризується усвідомленням своєї єдності та самобутності, спільністю мови, культури, побуту, звичаїв, традицій та особливостями психологічного складу. Розрізняють етнічні (національні) та етнографічні групи (наприклад, в українців — бойки, лемки, гуцули, поліщуки). Поряд з етносом виділяють метаєтнос (метаєтнічну спільність) — групу народів, що мають спільні риси культури й спільну самосвідомість; субєтнос (субєтнічну групу) — окрему частину народу, яка виникає внаслідок територіального відокремлення. У сучасному світі налічується від 3 до 5 тисяч етносів. На їхню кількість значною мірою впливають процеси етнічної консолідації, дивергенції, окультурації та асиміляції.

ЕТНОЦИД — насильницький спосіб здійснення національної політики шляхом знищення окремих народів, їх частини або їх окремих представників. Злочини кваліфікуються не за кількісними характеристиками і не зводяться лише до вбивств. Етноцидом вважається будь-яка акція, спрямована на ліквідацію етносу, його основних ознак (етнічна територія, мова, культура, самосвідомість). Етноцид суперечить нормам і принципам міжнародного права.

ЕФЕКТИВНІСТЬ МАРКЕТИНГУ (англ. *marketing effectiveness*) — показник того, наскільки оптимальними є маркетингові заходи в тому, що стосується зменшення витрат та досягнення результатів у короткостроковій та довгостроковій перспективі. Ефективність маркетингу пов'язана з показниками рентабельності маркетингових інвестицій.

ЕФЕКТИВНІСТЬ МЕНЕДЖМЕНТУ — результативність управлінської діяльності, що визначається ступенем досягнення цілей і завдань менеджменту. Завдання менеджменту — досягнення цілей організації (компанії) з мінімальними затратами на управління.

ЕФЕКТИВНІСТЬ (лат. *effectivus* — виконання, дія) — 1) здатність до продукування бажаного результату; 2) співвідношення корисного ефекту (результату) з витратами на його одержання; 3) показник економії суспільної праці в результаті застосування певних заходів; 4) зіставлення результатів (зокрема побічних і непрямих) господарської діяльності з витраченими ресурсами — трудовими, матеріальними, природними, фінансовими, основним капіталом тощо.

ЕФЕКТИВНІСТЬ ОРГАНІЗАЦІЙНА — здатність організації існувати й досягати визначених цілей із найвигіднішим співвідношенням результатів і витрат.

ЕФЕКТИВНІСТЬ ОРГАНІЗАЦІЇ — показник, що визначає, наскільки оперативно й результативно (ефективно) функціонує організація.

ЕФЕКТИВНІСТЬ ПРАВА — співвідношення фактичних результатів здійснення норми права та декларованої нею мети. Остання передбачається нормотворцем при прийнятті відповідних правових актів — законів, указів Президента, постанов Уряду тощо. Результатом впровадження норм права в життя є реальні зміни в суспільних відносинах. Розрізняють результати правових актів очікувані й неочікувані (несподівані), позитивні (корисні) й негативні (шкідливі).

ЕФЕКТИВНІСТЬ РЕКЛАМИ — окремий випадок ефективності маркетингу, що характеризує співвідношення результатів (ефекту) конкретної рекламної кампанії і витрат на її проведення. Розрахунки ефективності реклами надають можливість отримати економічну інформацію щодо доцільності *реклами*; виявити результативність окремих засобів її розповсюдження; визначити умови оптимального впливу реклами на потенційних покупців.

ЕФЕКТИВНІСТЬ РОЯЛТІ (*англ. royalty efficiency*) — момент, коли операційні витрати франчайзера повністю покриваються прибутками від сервісних виплат (роялті), що отримані від існуючих франчайзі.

Є

ЄВРОІНТЕГРАЦІЙНА СКЛАДОВА — частина програмного документа (його окремі дії, проекти) або проекту, що належить до сфери питань євроінтеграції. (*Наказ «Про затвердження Методики визначення критеріїв євроінтеграційної складової державних цільових програм» від 16 березня 2005 року*).

ЄВРООБЛІГАЦІЇ (інша назва — «євробонди» — від англ. *eurobonds*) — облігації, випущені у валюті, що є іноземною для емітента, як правило, що розміщуються за допомогою міжнародного синдикату андеррайтерів серед зарубіжних інвесторів, для яких дана валюта також, як правило, є іноземною.

ЄВРОПА РЕГІОНІВ — означає концепцію, яка цілковито протистоїть централістичній концепції творення загальноєвропейських інституцій і передбачає активну участь регіонів країн Європи у владних функціях Євросоюзу. Значне зростання регіоналізму та децентралізованих тенденцій було характерне для 1980-х рр. Особливо активними на європейському рівні були федеральні землі Німеччини та автономні провінції Іспанії. Положення Європейського акта їх не повністю задовольняли, тому в Маастрихтській угоді передбачено утворення Комітету регіонів як дорадчого органу.

ЄВРОПЕЙСЬКА АСОЦІАЦІЯ МОЛОДИХ ЮРИСТІВ (ЄАМЮ) — добровільне міжнародне об'єднання, метою якого є посилення професійного співробітництва неформальних груп молодих юристів різних країн Європи. Сприяє підвищенню професійної підготовки молодих юристів шляхом надання їм можливостей для взаємного обміну інформацією, проведення конференцій і семінарів тощо. Здійснює ряд програм щодо перспектив юридичної професії в Європі та з інших питань, співпрацює з Радою Європи та іншими міжнародними й національними юридичними установами, організаціями. Вищий орган асоціації — її щорічні збори, які обирають президента асоціації. Штаб-квартира ЄАМЮ — у Лондоні (Великобританія).

ЄВРОПЕЙСЬКА ДЕКЛАРАЦІЯ ПРАВ МІСТ (1992 рік, м. Страсбург) — документ, що визначає комплекс умов сталого розвитку й функціонування міських поселень у сучасних умовах. Це своєрідний кадастр прав мешканців міст, а саме прав на правову й екологічну безпеку, роботу, житло, безпечний рух, охорону здоров'я, спорт і дозвілля, культуру, інтеграцію багатьох культур, якісну архітектуру, гармонійне життя, політичне

життя, економічний розвиток, гармонійний розвиток, послуги й товари, раціональне використання природних ресурсів, розвиток особистості, співробітництво між містами, фінансову забезпеченість, рівноправність.

ЄВРОПЕЙСЬКА КОМІСІЯ «ДЕМОКРАТІЯ ЧЕРЕЗ ПРАВО» (ВЕНЕЦІАНСЬКА КОМІСІЯ) — консультативний орган Ради Європи (РЄ), утворений на підставі відповідної резолюції 86-ї сесії Комітету міністрів РЄ від 10 травня 1996 року. Має на меті співробітництво з країнами Центральної та Східної Європи (не членами РЄ). Відповідно завданнями Комісії є вивчення систем права держав зазначеного регіону з метою майбутнього їх зближення; аналіз конституційного законодавства та адміністративних принципів і процедур, що забезпечують ефективну діяльність демократичних установ, утвердження принципу верховенства права; розробка питань, пов'язаних із забезпеченням прав і свобод, діяльністю органів місцевого та регіонального самоврядування; підготовка пропозицій щодо впровадження правових гарантій розвитку демократії в країнах регіону.

ЄВРОПЕЙСЬКА КОНВЕНЦІЯ ПРО ГРОМАДЯНСТВО — 1) міжнародний акт, яким визначаються принципи й правила, що стосуються громадянства та виконання військового обов'язку в разі багатогромадянства, прийнятий Радою Європи у Страсбурзі 06 листопада 1997 року; 2) міжнародно-правовий документ, прийнятий Радою Європи у м. Страсбурзі (Франція). У 1997 році. Складається з преамбули і 10 глав. Визначає принципи та положення стосовно громадянства фізичних осіб і норми, що регулюють військовий обов'язок у випадках множинного громадянства.

ЄВРОПЕЙСЬКА КОНВЕНЦІЯ ПРО ЗАХИСТ ПРАВ ЛЮДИНИ ТА ОСНОВНИХ СВОБОД — один із основоположних міжнародних актів у галузі захисту прав і свобод людини й громадянина. Прийнята Радою Європи в Римі 4 листопада 1950 року і набрала чинності 03 вересня 1953 року. Конвенція прийнята на підставі Загальної декларації прав людини.

ЄВРОПЕЙСЬКА КОНВЕНЦІЯ ПРО ОСНОВНІ ПРИНЦИПИ ТРАНСКОРДОННОГО СПІВРОБІТНИЦТВА МІЖ ТЕРИТОРІАЛЬНИМИ ОБЩИНАМИ АБО ОРГАНАМИ ВЛАДИ (1980 рік, м. Мадрид) — документ, що врегулював основні аспекти міжнародного прикордонного співробітництва між суміжними територіями держав-членів Ради Європи. Це перший міжнародний документ макрорегіонального характеру, який містить міжнародні стандарти у сфері міжнародного співробітництва місцевої влади, що впливає на рішення локальних питань розвитку територій. Конвенція складається з 12 статей і додатка.

ЄВРОПЕЙСЬКА РАДА (ЄР) — особливий орган, створений окремою угодою країн — членів Європейського Співтовариства (на відміну від інших, «конституційних» органів — Ради Міністрів, Комісії, Європарламенту і Суду). Правова основа діяльності ЄР — Заключне комюніке засідання у «верхах» у Парижі (1974), Директиви ЄР про організацію засідань (1977), «Урочиста Декларація про Європейський союз» (1983). Учасниками засідання ЄР є глави урядів і міністри закордонних справ держав — членів Співтовариства.

ЄР збирається не рідше як тричі на рік, приймає рішення з найважливіших питань координації зусиль держав — членів у політичній, економічній, військовій та інших сферах. Рішення ЄР реалізують органи Співтовариства.

ЄВРОПЕЙСЬКА СОЦІАЛЬНА ХАРТІЯ — міжнародний акт, що встановлює механізм міжнародного захисту економічних і соціальних прав людини. Прийнята Радою Європи й відкрита для підписання 1961 року, набрала чинності 1965 року. Європейська соціальна хартія доповнює Європейську конвенцію про захист прав людини та основних свобод.

ЄВРОПЕЙСЬКА ХАРТІЯ МІСТ (17-19 березня 1992 року, м. Страсбург) — міжнародний документ, у якому запропоновано містам практичні інструкції щодо надання їм допомоги для вирішення актуальних проблем керівництва. Основою для виникнення цього важливого документа стала велика за обсягом робота в таких чотирьох сферах: покращення фізичного середовища міста; відновлення наявного житлового фонду; створення соціальних та культурних умов у місті; розвиток міст та участь громадськості. Основні цілі Хартії полягають у тому, щоб забезпечити місцевим органам влади практичний інструмент та керівництво управлінням містом, передумови для майбутньої Конвенції про права міст, основу міжнародної системи нагород містам, які підтримують принципи Хартії; стати певним кодексом висновків роботи Ради Європи з питань міста.

ЄВРОПЕЙСЬКА ХАРТІЯ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ — акт Ради Європи. Прийнята 15 жовтня 1985 року у м. Страсбурзі (Франція), набула чинності 1 вересня 1988 року. Україна ратифікувала Хартію 15 липня 1997 року. Містить концентрований європейський досвід створення ефективної системи місцевого та регіонального управління як однієї з головних підвалин демократичного устрою держави. Складається з преамбули та 17 статей, об'єднаних у три частини.

ЄВРОПЕЙСЬКА ХАРТІЯ РЕГІОНАЛЬНОГО САМОВРЯДУВАННЯ (1999 рік) — Хартія визначила основні принципи місцевого самоврядування на регіональному рівні, види та коло повноважень органів влади в цій сфері, взаємовідносини між ними, фінансування регіонів, захист регіонального самоврядування. Хартія складається із 28 статей, об'єднаних у три частини.

ЄВРОПЕЙСЬКЕ ПРАВО — 1) у загальному сенсі — система регіонального європейського міжнародного права, зміст якої становлять дво- та багатосторонні міжнародно-правові акти, укладені державами Європи чи іншими суб'єктами міжнародного права, що мають належність до європейських держав, а також міжнародно-правові акти, укладені в межах європейських регіональних міжнародних організацій; 2) у вузькому сенсі — право Європейського Союзу. У цьому розумінні європейське право відокремлюється від традиційного міжнародного права й становить автономну наддержавну правову систему як абсолютно нове неklasичне правове явище. Законодавство ЄС поділяється на первинне та вторинне. До первинного належать інституційні договори ЄС: Договір про заснування Європейського співтовариства з вугілля та сталі, Договір про заснування Європейського співтовариства з атомної енергії (Євроатом), Договір про заснування Європейського Економічного Співтовариства («Спільний ринок»), Договір про Європейський Союз

та інші. Акти вторинного законодавства приймаються європейськими інституціями — Європейський парламент спільно з Радою, Радою ЄС і Комісією для виконання своїх завдань приймають регламенти, директиви, надають рекомендації та висновки.

ЄВРОПЕЙСЬКИЙ ПАРЛАМЕНТ (ЄП) — один з основних органів Європейського Союзу. Формується на основі прямих виборів населенням країн — членів Співтовариства. Перші прямі вибори в ЄП відбулися 7—10.06.1979 року. Представництво в ЄП здійснюється на підставі відповідних квот: Німеччина, Франція, Італія і Великобританія мають по 81 мандату, Іспанія — 60, Голландія — 25, Бельгія, Греція, Португалія — по 24, Данія — 16, Ірландія — 15, Люксембург — 6 тощо. Всього ЄП налічує понад 500 депутатів. У ЄП, як і в національних парламентах, існують партійні фракції. У структурі ЄП функціонують 18 постійних комітетів, які працюють переважно в закритих засіданнях.

ЄВРОПЕЙСЬКИЙ СОЮЗ (ЄС) — економічне, соціальне й політичне об'єднання європейських держав. ЄС виник 1993 року на базі Європейського Співтовариства, започаткованого 1957 року утворенням Європейського Економічного Співтовариства («Спільного ринку»). Договір про ЄС був підписаний 1992 року в Маастрихті (Нідерланди) главами держав і урядів 12 держав-членів Європейського Співтовариства і набрав чинності 1 листопада 1993 року. Станом на 1 січня 2003 року до складу ЄС входили 15 держав: Австрія, Бельгія, Велика Британія, Греція, Данія, Ірландія, Іспанія, Італія, Люксембург, Нідерланди, Португалія, Фінляндія, Франція, ФРН, Швеція. У 2004 році членами ЄС стали ще 10 держав: Естонія, Кіпр, Латвія, Литва, Мальта, Польща, Словаччина, Словенія, Угорщина, Чехія. Після входження у 2007 році Болгарії та Румунії, а також Хорватії у 2013 році, ЄС нараховує 28 країн-учасників.

ЄВРОПЕЙСЬКИЙ СУД — один із основних органів Європейського Союзу, складається з 15 суддів, призначуваних за загальною згодою строком на шість років. Європейський суд стежить за дотриманням права при інтерпретації і застосуванні договорів, вирішує спори між державами-членами, між органами Європейського Союзу і державами-членами, між Союзом і приватними особами, а також готує експертно-правові висновки. Місцезнаходження Європейського суду — м. Люксембург.

ЄВРОПЕЙСЬКИЙ СУД З ПРАВ ЛЮДИНИ — міжнародний орган судового захисту прав людини. Європейський суд з прав людини створений 1959 року згідно з Європейською конвенцією про захист прав людини та основних свобод. Метою створення суду є забезпечення поваги обов'язків, що випливають із конвенції для держав-учасниць, які зробили спеціальні заяви про визнання обов'язкової юрисдикції Європейського суду з прав людини з усіх питань, що стосуються тлумачення й застосування Конвенції. Компетенція Європейського суду з прав людини поширюється на справи, що стосуються тлумачення й застосування Конвенції і передані на його розгляд від держав-учасниць Конвенції. Європейський суд з прав людини розглядає лише ті справи, в яких обвинуваченою стороною є держава, а не особа чи група людей. Необхідна умова розгляду справ — використання скаргником усіх національних засобів захисту, доступних у країні, та подання позову протягом шести місяців після винесення остаточного рішення. Місцезнаходження Європейського суду з прав людини — м. Страсбург (Франція). Україна ратифікувала

Європейську конвенцію про захист прав людини та основних свобод і визнала юрисдикцію Європейського суду з прав людини Законом України від 17 липня 1997 року.

ЄВРОПЕЙСЬКИЙ ФОНД РЕГІОНАЛЬНОГО РОЗВИТКУ — (англ. *European Regional Development Fund (ERDF)*) — один із центральних фондів Європейського Союзу (ЄС), метою якого є фінансування заходів, спрямованих на вирівнювання регіональних диспропорцій у країнах-членах співтовариств. Заснований у 1975 році як один із структурних фондів і центральний елемент регіональної політики. Фінансує програми розвитку найбідніших регіонів у країнах-членах Євросоюзу з метою підняти їх рівень до середньоевропейського. Найбільший структурний фонд ЄС за обсягом фінансування.

ЄДИНА ІНФОРМАЦІЙНА СИСТЕМА — 1) організаційно-технічна система, яка з використанням технічних і програмних засобів реалізує технології збирання та обробки інформації державних інформаційних ресурсів, необхідної для проведення комплексного аналізу інформації про фінансові операції, виявлення фактів маскування незаконного походження доходів та механізму їх легалізації, запобігання відмиванню (легалізації) таких доходів, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення (*Постанова Кабінету Міністрів України «Деякі питання Єдиної державної інформаційної системи у сфері запобігання та протидії легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення» від 14 травня 2015 року*); 2) автоматизований інформаційно-аналітичний комплекс, що забезпечує отримання від органів виконавчої влади, за рішеннями яких здійснюється реалізація майна, інформації про облік, зберігання, оцінку та реалізацію (ліквідацію, знищення, переробку тощо) майна, накопичення цієї інформації, захист від несанкціонованого доступу, взаємодію з користувачами (*Наказ Фонду державного майна України «Про затвердження Положення про Єдину інформаційну систему з обліку, зберігання та оцінки майна, що реалізується за рішеннями органів виконавчої влади» від 26 березня 2004 року*).

ЄДИНА ІНФОРМАЦІЙНО-АНАЛІТИЧНА СИСТЕМА «ВИБОРИ» — сукупність взаємопов'язаних нормативно-правових, організаційно-розпорядчих заходів та програмно-технічних, телекомунікаційних засобів, що забезпечують процеси збору, обробки, накопичення, аналізу, зберігання та оприлюднення інформації про вибори та референдуми. Основне призначення ЄІАС «Вибори» — це інформатизація процесів, що здійснюються в ході підготовки й проведення виборів та референдумів в Україні, а також діяльності Центральної виборчої комісії, виборчих комісій з виборів Президента України, народних депутатів України, депутатів місцевих рад та сільських, селищних, міських голів, комісій із всеукраїнського та місцевих референдумів (*Постанова «Про затвердження Концепції Єдиної інформаційно-аналітичної системи «Вибори»» від 21 березня 2003 року*).

ЄДИНЕ ГРОМАДЯНСТВО — конституційний принцип, що означає визнання державою за своїми громадянами тільки громадянства даної держави і невизнання іншого громадянства (автономного утворення, суб'єкта федерації, іншої держави).

ЄДИНИЙ ВЕБ-ПОРТАЛ ОРГАНІВ ВИКОНАВЧОЇ ВЛАДИ — центральна частина електронної інформаційної системи «Електронний Уряд», яка призначена для інтеграції веб-сайтів, інших електронних інформаційних систем органів виконавчої влади та надання послуг громадянам та юридичним особам через мережу Інтернет (*Наказ Державного комітету інформаційної політики, телебачення та радіомовлення України, Державного комітету зв'язку та інформатизації України «Про затвердження Порядку інформаційного наповнення та технічного забезпечення Єдиного веб-порталу органів виконавчої влади та Порядку функціонування веб-сайтів органів виконавчої влади» від 25 листопада 2002 року*).

ЄДИНИЙ ДЕРЖАВНИЙ РЕЄСТР НОРМАТИВНИХ АКТИВ — автоматизована система збирання, накопичення та опрацювання нормативно-правових актів України з метою додержання в Україні єдиних принципів ідентифікації нормативно-правових актів та їх державного обліку, створення фонду цих актів і підтримання їх у контрольованому стані, забезпечення доступності та гласності правової інформації (*Указ Президента України «Про Єдиний державний реєстр нормативних актів» від 27 червня 1996 року*).

ЄДИНИЙ ДЕРЖАВНИЙ РЕЄСТР СУДОВИХ РІШЕНЬ — автоматизована система збирання, зберігання, захисту, обліку, пошуку та надання електронних копій судових рішень (*Закон України «Про доступ до судових рішень» від 22 грудня 2005 року*).

ЄДИНИЙ ДЕРЖАВНИЙ РЕЄСТР ЮРИДИЧНИХ ОСІБ ТА ФІЗИЧНИХ ОСІБ-ПІДПРИЄМЦІВ — це автоматизована система збирання, накопичення, захисту, обліку та надання інформації про юридичних осіб та фізичних осіб-підприємців, складається з системи центрального рівня та автоматизованих робочих місць державних реєстраторів (АРМ).

ЄДНІСТЬ ДЕРЖАВНОЇ ВЛАДИ — це наявність єдиної системи органів державної влади (законодавчої, виконавчої та судової), які мають єдині цілі та завдання діяльності, що забезпечує певний ступінь управління суспільством.

Ж

ЖЕРТВИ НАЦИСТСЬКИХ ПЕРЕСЛІДУВАНЬ — особи, які в роки Великої Вітчизняної війни та Другої світової війни постраждали від нацистських переслідувань з мотивів політичного, національного й релігійного характеру, ворожого ставлення до націонал-соціалізму.

ЖЕНЕВСЬКІ КОНВЕНЦІЇ (англ. *Geneva Conventions*) — міжнародні угоди, які були підписані у Женеві (Швейцарія).

Женевська конвенція 1864 р.;

Женевська конвенція 1927 р.;

Конвенція про поліпшення долі поранених та хворих у діючих арміях 1929 р. (Женева, 27 липня 1929 року);

Конвенція про поводження з військовополоненими 1929 р. (Женева, 27 липня 1929 року);

Женевська конференція з роззброєння 1932-1935р. р.;

Женевські конвенції 1949 р. про захист жертв війни;

Женевська конвенція про статус біженців 1951р.;

Женевська конвенція від 6 вересня 1952 р., переглянута в Парижі 24 липня 1971 р. —

Всесвітня конвенція про авторське право;

Женевська конвенція від 29 квітня 1958 р. про відкрите море;

Женевська конвенція про охорону інтересів виробників фонограм.

ЖЕРТВА — особа, якій кримінально карані діяннями заподіяно моральну, фізичну або майнову шкоду.

ЖЕРТВИ ЗЛОВЖИВАННЯ ВЛАДОЮ — особи, яким індивідуально чи колективно було заподіяно шкоду, включно з тілесними ушкодженнями, або матеріальну шкоду чи суттєве обмеження їх основних прав внаслідок дій або бездіяльності, що ще не являють собою порушень національних кримінальних законів, але є порушенням міжнародновизнаних норм щодо прав людини.

ЖЕРТВА НАСИЛЬСТВА В СІМ'Ї — член сім'ї, який постраждав від фізичного, сексуального, психологічного чи економічного насильства з боку іншого члена сім'ї.

ЖИЛА ПЛОЩА — площа жилих кімнат квартири. Жила площа — складова частина загальної (корисної) площі.

ЖИТЕЛІ ПРИКОРДОННОЇ ЗОНИ — громадяни Договірних Сторін, особи без громадянств, а також громадяни третіх держав, які постійно проживають у прикордонній зоні протягом мінімального строку в три (3) роки, а також чоловік (дружина), неповнолітні або залежні повнолітні діти віком до двадцяти одного (21) року (у тому числі усиновлені та діти, що знаходяться під опікою), а також неповнолітні або залежні повнолітні діти віком до двадцяти одного (21) року (у тому числі усиновлені та діти, що знаходяться під опікою) чоловіка (дружини) зазначених вище осіб, навіть якщо вони постійно проживали в прикордонній зоні менше, ніж три (3) роки.

ЖИТЛО — будинки, житлові приміщення, призначені для постійного або тимчасового проживання людей, що забезпечують здійснення побутових процесів, пов'язаних з індивідуальною діяльністю людини як біологічного організму та особистості.

ЖИТЛО ФІЗИЧНОЇ ОСОБИ — це житловий будинок, квартира, інше приміщення, призначені та придатні для постійного проживання в них.

ЖИТЛОВА БУДІВЛЯ — будівля, призначена для проживання людей (житлові будинки, гуртожитки, готелі, будинки-інтернати тощо).

ЖИТЛОВА КІМНАТА В ГУРТОЖИТКУ — це окреме житлове приміщення в гуртожитку, призначене та придатне для постійного проживання в ньому.

ЖИТЛОВЕ ЗАКОНОДАВСТВО — сукупність нормативно-правових актів, які регулюють умови й порядок надання житлових приміщень громадянам у володіння, користування і розпорядження ними.

ЖИТЛОВЕ ПРАВО — система правових норм, що регулюють умови й порядок надання житлових приміщень громадянам, умови володіння, користування і розпорядження ними, а також зміни в користуванні цими приміщеннями й припинення цього права. Сукупність правових норм, що регулюють житлові правовідносини між громадянами та громадян із державними та громадськими організаціями в процесі реалізації конституційного права людини й громадянина на житло.

ЖИТЛОВИЙ АБО НЕЖИТЛОВИЙ ФОНД, ЩО ПРИРІВНЮЄТЬСЯ ДО ЗАСТАРІЛОГО — це житловий або нежитловий фонд, який не є застарілим, але розташований у межах території комплексної забудови, реконструкції кварталу та ускладнює реалізацію проекту такої забудови.

ЖИТЛОВИЙ БЛОК У ГУРТОЖИТКУ — це житлове приміщення, що складається з декількох житлових кімнат, мешканці яких мають можливість користуватися допоміжними приміщеннями в гуртожитку. Належність відповідних приміщень до житлового блоку визначається проектною документацією на гуртожиток.

ЖИТЛОВИЙ БУДИНОК — це будівля капітального типу, споруджена з дотриманням вимог, встановлених законом, іншими нормативно-правовими актами й призначена для постійного в ній проживання, ст. 380 Цивільного кодексу.

ЖИТЛОВИЙ КОДЕКС УКРАЇНИ — єдиний законодавчий акт, що регулює житлові відносини в Україні, пов'язані з гарантіями й забезпеченням права громадян держави на житло. Кодекс передбачає правові заходи з належного використання та забезпечення житлового фонду всіх форм власності.

ЖИТЛОВИЙ ФОНД — житлові будинки, а також житлові приміщення в інших будівлях, що розташовані на території України. До житлового фонду належать державний, громадський та приватний житлові фонди, фонд житлово-будівельних кооперативів.

ЖИТЛОВИЙ ФОНД ДЕРЖАВНИЙ — житловий фонд місцевих рад та житловий фонд, який перебуває в повному господарському віданні чи оперативному управлінні державних підприємств, організацій, установ.

ЖИТЛОВИЙ ФОНД МІСЦЕВИХ РАД — сукупність усіх житлових приміщень, що перебувають у віданні місцевих рад.

ЖИТЛОВИЙ ФОНД СОЦІАЛЬНОГО ПРИЗНАЧЕННЯ — це сукупність соціального житла, що надається громадянам України, які, відповідно до закону, потребують соціального захисту.

ЖИТЛОВІ ПІЛЬГИ — передбачені житловим законодавством пільги й переваги для окремих категорій громадян при забезпеченні житловими приміщеннями в будинках державного й громадського житлового фонду й фонду житлово-будівельних кооперативів, при визначенні розміру плати за комунальні послуги тощо.

ЖИТЛОВІ ПРИМІЩЕННЯ — каюти для обслуговуючого персоналу (екіпажу) й відвідувачів (мешканців), салони, канцелярії, санітарно-гігієнічні приміщення, закриті плавальні басейни, спортивні зали, кают-компанії, їдальні, курильні, приміщення для ігор і розваг, офіси, буфети (які не мають обладнання для приготування гарячої їжі).

ЖИТЛОВО-БУДІВЕЛЬНИЙ КООПЕРАТИВ (ЖБК) В УКРАЇНІ — добровільне об'єднання громадян для спільного будівництва та експлуатації житлового будинку. Відповідно до Житлового кодексу України та інших нормативних актів ЖБК створюється при виконавчих комітетах місцевих рад, місцевих держадміністраціях, при підприємствах, установах та організаціях.

ЖИТЛОВО-ЕКСПЛУАТАЦІЙНА КОНТОРА (ЖЕК) — госпрозрахункова організація системи житлового господарства в містах. Основне завдання ЖЕКів — правильне ведення й зберігання будинкового господарства, своєчасне проведення поточного й капітального ремонту будівель, утримання їх у належному технічному та санітарному стані, поліпшення благоустрою дворових територій тощо.

ЖИТЛОВО-КОМУНАЛЬНЕ ГОСПОДАРСТВО — одна з галузей господарського комплексу міста, до складу якої належать житлове, транспортне, енергетичне господарства, санітарно-технічні підприємства, служби інженерних мереж і споруд, усі види зовнішнього благоустрою, протипожежна охорона, служби обрядових і спеціальних послуг.

ЖИТЛОВО-КОМУНАЛЬНІ ПІДПРИЄМСТВА — це суб'єкти господарювання, які безпосередньо виробляють, створюють та/або надають житлово-комунальні послуги.

ЖИТЛОВО-КОМУНАЛЬНІ ПОСЛУГИ — це результат господарської діяльності, спрямованої на забезпечення умов проживання та перебування осіб у жилих і нежилых приміщеннях, будинках і спорудах, комплексах будинків і споруд відповідно до нормативів, норм, стандартів, порядків і правил.

ЖИТТЄВИЙ ПРОСТІР (*англ. Living area*) — мінімальний територіальний обсяг, що дає змогу народу досягти реалізації історичних і політичних прагнень. Теорія життєвого простору є основоположною для традиційної геополітики. Вона обґрунтовувала процвітання держави за рахунок динамічного територіального зростання, що веде до світового панування.

ЖИТТЄВИЙ ПРОСТІР ЛЮДИНИ — сукупність природних і соціокультурних умов, чинників, що забезпечують відтворення й удосконалення життя людини як психосоціальної істоти, задоволення її потреб, життєзабезпечення й активного існування. Залучення людини до різних сфер суспільства, його політичного, економічного, культурного, соціального життя визначається наявністю відповідно політичного, економічного, культурного та соціального життєвого простору людини.

ЖИТТЄДІЯЛЬНІСТЬ — це повсякденна діяльність, здатність організму особи здійснювати діяльність у спосіб і в межах, звичайних для людини.

ЖИТТЯ СУСПІЛЬНЕ — поняття, що відображає характер діяльності людини як актуального стану суспільних відносин. Природне й культурне буття людини та її багатогранна діяльність розгортаються тільки в межах цілісної суспільної системи, що має внутрішню логіку, закони існування та функціонування.

ЖІНКИ-ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІ — особи жіночої статі, залучені до виконання обов'язків військовослужбовців. Відповідно до чинного законодавства України, жінки можуть перебувати на військовій службі в Збройних Силах України, Прикордонних військах України, Національній гвардії України, Службі безпеки України та інших військових формуваннях, створених згідно з Конституцією України.

ЖОГОРКУ КЕНЕШ — назва парламенту Киргизстану. Згідно із Конституцією Киргизької Республіки, склад парламенту налічує 120 депутатів, що обираються на п'ятирічний термін за партійними списками.

ЖОРСТОКЕ ПОВОДЖЕННЯ З ТВАРИНАМИ — це знущання із тварин, вчинене із застосуванням жорстоких методів або з хуліганських мотивів, а також нацькування тварин одна на одну, вчинене з хуліганських чи корисливих мотивів.

ЖОРСТОКЕ УМЕРТВІННЯ ТВАРИН — це умертвіння тварин без застосування знеболюючих засобів, що запобігають відчуттю тваринами болю і страху.

ЖОРСТОКІСТЬ — властивість особистості, яка полягає в байдужості до страждань людей або ж у прагненні до їх спричинення.

ЖУРІ (*фр., англ. jury, лат. juro — присягаю*) — склад присяжних засідателів у суді в деяких країнах (Великобританія, США, Франція та інші).

ЖУРНАЛ СУДОВОГО ЗАСІДАННЯ — документ, що ведеться у судовому засіданні в порядку здійснення цивільного, кримінального та адміністративного судочинства, одночасно з технічним фіксуванням судового засідання за допомогою спеціальної програми звукового запису.

З

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕКОЛОГІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ДЕРЖАВИ — діяльність органів державної влади, юридичних і фізичних осіб, національних і міжнародних громадських організацій, об'єднань, рухів, політичних партій та інших некомерційних організацій, спрямована на створення умов стійкого, екологічно безпечного соціально-економічного розвитку держави й запобігання зовнішнім та внутрішнім загрозам її екологічної безпеки.

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВ І СВОБОД ОСОБИ — специфічна діяльність із надання особі реального, невід'ємного й непорушного захисту, що передбачає створення певних умов, за яких реалізація прав і свобод особи є безперешкодною і максимально ефективною, охорона запобігає найменшій можливості їх порушення, а захист від вчиненого правопорушення сприяє відновленню порушених прав і притягненню винної особи до відповідальності.

ЗАБОРОНА — спосіб правового регулювання, який передбачає покладання на суб'єкта обов'язку утримуватися від певних заборонених нормою права дій.

ЗАВДАННЯ УРЯДУ В ПРИСКОРЕННІ РОЗВИТКУ КРАЇНИ — широкий спектр проблем розвитку країни й способів їх вирішення, які залежать від ступеня зрілості ринкової економіки, що склалася в країні, від організаційних і фінансових можливостей.

ЗАГАЛЬНА ДЕКЛАРАЦІЯ ПРАВ ЛЮДИНИ — перший міжнародний акт Організації Об'єднаних Націй, яким визначаються основні права й свободи людини, що підлягають загальному дотриманню. Загальна декларація прав людини прийнята Генеральною Асамблеєю ООН 10 грудня 1948 року. Складається з преамбули і 30 статей, в яких уперше в історії міжнародних відносин проголошено коло основних громадянських, політичних, соціально-економічних і культурних прав і свобод людини.

ЗАГАЛЬНА КОМПЕТЕНЦІЯ РАЙОННИХ ТА ОБЛАСНИХ РАД — повноваження районних та обласних рад розглядати й вирішувати на пленарних засіданнях питання, які входять до їх компетенції за законом.

ЗАГАЛЬНЕ ВИБОРЧЕ ПРАВО — один із основоположних принципів демократичного виборчого процесу, який означає, що до участі у виборах мають бути залучені всі

громадяни країни, які досягли встановленого законом віку, без жодних обмежень, за винятком випадків, визначених законом.

ЗАГАЛЬНИЙ (КОНСТИТУЦІЙНИЙ) ПРАВОВИЙ СТАТУС ЛЮДИНИ І ГРОМАДЯНИНА — правовий статус особи як громадянина держави й члена суспільства, який визначається, перш за все, конституцією країни, що не залежить від різних поточних обставин.

ЗАГАЛЬНИЙ ВІЙСЬКОВИЙ ОБОВ'ЯЗОК — 1) конституційний обов'язок громадян України захищати свою Вітчизну, її незалежність і територіальну цілісність, опановувати військову справу, нести військову службу в Збройних Силах України; 2) підготовка громадян до військової служби; приписка до призовних дільниць; прийняття та призов на військову службу; проходження за призовом або добровільно військової служби; виконання військового обов'язку в запасі; дотримання правил військового обліку (*Закон України «Про військовий обов'язок і військову службу» від 25 березня 1992 року.*)

ЗАГАЛЬНИЙ ДОСТУП ДО СУДОВИХ РІШЕНЬ — режим доступу до внесених до Єдиного державного реєстру судових рішень, який забезпечує одержання, використання, поширення і зберігання інформації, що міститься в Реєстрі, з урахуванням вимог щодо нерозголошення відомостей, що містяться в текстах судових рішень, відкритих для загального доступу, і дають можливість ідентифікувати фізичну особу, та відомостей, для забезпечення нерозголошення яких прийнято рішення про розгляд справи в закритому судовому засіданні.

ЗАГАЛЬНИЙ НАГЛЯД ПРОКУРОРА — вищий нагляд за точним і однаковим виконанням законів усіма державними і громадськими органами, підприємствами, установами, організаціями та громадянами.

ЗАГАЛЬНИЙ СКЛАД РАДИ — кількісний склад депутатів ради, визначений радою відповідно до закону. Рішення про загальний склад ради (кількість депутатських мандатів) місцевої ради, що має обиратися, приймається відповідною радою поточного скликання в строк, визначений законодавством. У випадку якщо рада у встановлений строк не визначить загальний склад ради, то він дорівнюватиме мінімальній межі, встановленій законом.

ЗАГАЛЬНІ ЗБОРИ ТРУДОВОГО КОЛЕКТИВУ — найвищий орган самоуправління трудового колективу, що керує його справами на основі демократичних принципів і активної участі працівників у розв'язанні виробничих та інших питань.

ЗАГАЛЬНІ ГАРАНТІЇ — охоплюють усі об'єктивні та суб'єктивні соціально-економічні, політичні, ідеологічні умови, в яких функціонують представницькі органи місцевого самоврядування.

ЗАГАЛЬНІ ЗБОРИ ГРОМАДЯН — зібрання всіх чи частини жителів села (сіл), селища, міста для вирішення питань місцевого значення в межах Конституції України та

законів України (*Закон України «Про місцеве самоврядування в Україні» від 21 травня 1997 року.*) Загальні збори громадян проводяться за місцем проживання на рівні так званих «мікрोगромад», є формою участі окремих груп членів територіальної громади в обговоренні та вирішенні питань, що належать до відання місцевого самоврядування.

ЗАГАЛЬНІ ПРИНЦИПИ ЕТИКИ ЮРИСТІВ — основоположні правила поведінки юристів, затверджені Міжнародною асоціацією адвокатів (ІВА) і схвалені Спілкою адвокатів України як членом останньої в 1995 р. Юристи всього світу є кваліфікованими професіоналами, які ставлять інтереси своїх клієнтів вище за свої власні й виборюють повагу до верховенства права. Вони мають поєднувати постійну інформованість щодо найновіших даних про розвиток законодавства з відданістю своїм клієнтам, повагою до суду й виправданим прагненням підтримувати гідний спосіб життя. Часто ці складові вступають у певну суперечність. Загальні принципи етики юристів спрямовані на впровадження загальноприйнятих засад, у межах яких має визначатись підхід до здійснення своєї професії, який можна очікувати від юриста в будь-якій частині світу.

1. Юрист завжди повинен дотримуватись найвищого рівня чесності й порядності щодо тих, з ким він контактує.
2. Юристи ставляться до інтересів своїх клієнтів як до першорядних, за умови виконання своїх обов'язків перед судом та принципом справедливості слідувати закону й етичним нормам.
3. Юристи з повагою ставляться до будь-якого зобов'язання, взятого під час здійснення своєї практики, доки вони його не виконають або не будуть звільнені від його виконання.
4. Юристи не повинні ставити себе в становище, за якого виникатиме конфлікт між їх власними інтересами та інтересами їх клієнтів, партнерів та інших клієнтів.
5. Юристи завжди повинні дотримуватися конфіденційності стосовно справ своїх дійсних або колишніх клієнтів, за винятком випадків, передбачених законом.
6. Юристи зобов'язані поважати вільний вибір клієнтом юриста, який представлятиме інтереси останнього.
7. Юристи зобов'язані добросовісно відповідати за кошти своїх клієнтів, що надійшли в їх володіння, і мають зберігати їх окремо від своїх власних коштів.
8. Юристи зобов'язані забезпечувати свою незалежність, яка достатньою мірою забезпечує можливість давати клієнтам неупереджені поради.
9. Юристи повинні доводити до відома клієнтів неупереджені думки щодо вірогідності досягнення успіху в їх справах і не провокувати виконання зайвої роботи.
10. Юристи повинні якнайкраще, компетентно і в найкоротший час виконувати доручену роботу й не повинні брати на себе виконання доручень, стосовно яких є розумні підстави вважати, що їх не можна буде виконати на вказаних засадах.
11. Юристи мають право отримувати справедливу винагороду за свою роботу. Виконання необхідної роботи не може бути обумовлено вимогою про сплату гонорару, якщо цю вимогу зроблено невчасно або в невірний спосіб.

ЗАГАЛЬНОНАЦІОНАЛЬНИЙ КАНАЛ МОВЛЕННЯ — канал мовлення, призначений для трансляції телерадіопрограм більш як на половину областей України.

ЗАГАЛЬНООБОВ'ЯЗКОВЕ ДЕРЖАВНЕ СОЦІАЛЬНЕ СТРАХУВАННЯ НА ВИПАДОК БЕЗРОБІТТЯ — система прав, обов'язків і гарантій, яка передбачає матеріальне забезпечення на випадок безробіття із незалежних від застрахованих осіб обставин та надання соціальних послуг за рахунок коштів Фонду загальнообов'язкового державного соціального страхування України на випадок безробіття.

ЗАГАЛЬНООБОВ'ЯЗКОВЕ ДЕРЖАВНЕ СОЦІАЛЬНЕ СТРАХУВАННЯ (ЗДСС) — система прав, обов'язків і гарантій, яка передбачає надання соціального захисту, включно з матеріальним забезпеченням громадян у випадках, встановлених законом, за рахунок грошових фондів, що формуються шляхом сплати обов'язкових страхових внесків власником або уповноваженим ним органом, громадянами, а також з бюджету та інших джерел.

ЗАГАЛЬНОСОЦІАЛЬНЕ ПРАВО — можливості суб'єктів суспільного життя, які об'єктивно зумовлені рівнем розвитку суспільства й мають бути загальними та однаковими для всіх однойменних суб'єктів. Залежно від виду суб'єктів цих можливостей розрізняють права людини; права нації (народу); права об'єднань, груп; права людства.

ЗАЙНЯТИСТЬ НАСЕЛЕННЯ — діяльність громадян, пов'язана із задоволенням особистих і суспільних потреб, що, як правило, приносить їм дохід у грошовій (заробітна плата) або іншій формі (*Закон України «Про зайнятість населення» від 05 липня 2012 року*).

ЗАКЛАД — одна з поширених в Україні інституцій форм управління у сфері освіти, науки, культури, охорони здоров'я, медицини, спорту тощо. Заклади, засновані на загальнодержавній або комунальній власності, мають статус державних. Загальний порядок і умови створення, ліквідації, ліцензування, атестації та акредитації державних закладів встановлюється, як правило, Кабінетом Міністрів України. Вони можуть створюватися центральними органами виконавчої влади та органами місцевого самоврядування, підприємствами, установами, організаціями незалежно від форм власності, а також громадянами.

ЗАКЛЮЧНИЙ АКТ — назва документа, в якому фіксуються результати міжнародних конференцій, конгресів, нарад тощо. Здебільшого має рекомендаційний, програмний характер. До такого виду документів належить, зокрема, Заключний акт Ради з безпеки й співробітництва в Європі 1975 р. (Гельсінський акт). Але термін «заключний акт» може вживатися й у назві актів, які фактично є міжнародними договорами.

ЗАКЛЮЧНИЙ ПРОТОКОЛ — спеціальний документ, що ухвалюється в міжнародній практиці при підписанні договорів для фіксації в ньому зауважень чи уточнень стосовно окремих статей. Підписується учасниками договору й додається до останнього як його складова частина. Може стосуватися як двосторонніх, так і багатосторонніх договорів.

ЗАКОН — нормативно-правовий акт, що приймається органом законодавчої влади (Верховною Радою України) або безпосередньо народом України (на всеукраїнському референдумі) з дотриманням вимог законодавчої процедури, який має вищу (стосовно

всіх інших нормативно-правових актів) юридичну силу та регулює найбільш важливі суспільні відносини переважно загального характеру.

ЗАКОН ГРОМАДЯНСТВА (*лат. **lexpatria***) — закон країни, до якої фізична особа належить за своїм громадянством. Колізійна прив'язка *lexpatria* широко застосовується в міжнародному приватному праві у XIX-XX століттях для визначення питань індивідуального статусу особи. В Україні закон громадянства застосовується для визначення цивільної дієздатності іноземних громадян, прав і обов'язків сторін за зобов'язаннями, які виникають внаслідок заподіяння шкоди за кордоном, якщо сторонами цих зобов'язань є громадяни або організації України.

ЗАКОН ДОМІЦІЛІЮ (*лат. **domicilium*** — місце перебування, проживання) — тип колізійної прив'язки, що передбачає застосування законодавства держави, на території якої фізична особа проживає або перебуває. Діє в Аргентині, Бразилії, Великобританії, Індії, Канаді, США. В Україні застосовується поряд із законом громадянства. Зокрема, іноземні громадяни і особи без громадянства користуються в Україні цивільною правоздатністю нарівні з громадянами України. Цивільна правоздатність особи без громадянства визначається за законом країни, в якій вона має постійне місце проживання.

ЗАКОН ЗВИЧАЙНИЙ (ОРДИНАРНИЙ) — 1) акт поточного законодавства стосовно різних сторін економічного, політичного, соціального, духовного життя суспільства; 2) закон, на який є лише посилання в Конституції без зазначеної назви. Вказівка на те, що ті чи інші відносини регулюються законом, є вимогою, щоб вони регулювались лише на рівні закону, а не підзаконними нормативними актами. Предмет їхнього регулювання є прерогативою звичайних законів.

ЗАКОН ЗВИЧАЙНОГО МІСЦЯ ПЕРЕБУВАННЯ — одна з головних колізійних прив'язок сучасного міжнародного приватного права та один з варіантів особистого закону фізичної особи (*lexpersonalis*). Країна звичайного місця перебування визначається як держава, де особа живе певний час, навіть якщо з самого початку час цей був обмежений. Закон звичайного місця перебування застосовується у законодавстві з міжнародного приватного права багатьох країн та у міжнародних конвенціях для визначення більшості питань цивільного статусу особи, у стосунках між подружжям, при розлученні, у спадковому праві і навіть, певною мірою, у деліктних відносинах. Закон звичайного місця перебування витісняє із цих сфер такі поширені колізійні прив'язки, як закон громадянства (*lexpatria*) та закон місця проживання (*lexdomicilii*).

ЗАКОН КОНСТИТУЦІЙНИЙ — 1) закон, що вносить зміни до конституції або доповнює її. Процедура прийняття такого закону дорівнює процедурі зміни конституції. Інколи існує поза рамками основного тексту конституції у формі поправки; 2) закон, що є складовою конституції деяких держав, які не становлять єдиного нормативного акта вищої юридичної сили, а складаються із певної сукупності таких актів (наприклад, Конституція Швеції); 3) закон, що приймається з найважливіших питань, передбачених конституцією. Такі закони приймаються у встановленому конституцією ускладненому порядку, який може бути таким же, як і порядок внесення змін і доповнень

до конституції, або простішим, але складнішим від процедури прийняття звичайного закону.

ЗАКОН НАДЗВИЧАЙНИЙ — закон, що прийнятий парламентом за особливих обставин і має більшу юридичну силу, ніж інші закони, у тому числі Конституція. Закон надзвичайний приймається в умовах надзвичайного або воєнного стану. Положення закону надзвичайного можуть суперечити будь-яким законодавчим нормам, зокрема й конституційним, змінювати або призупиняти їх дію. Закони надзвичайні приймаються лише на строк, визначений парламентом. Прийняття закону надзвичайного є прерогативою парламенту.

ЗАКОН НОМІНАЛЬНИЙ — закон, що конкретизує певні конституційні норми. Назви цих законів повинні згадуватись у положеннях Конституції України. Положення чинної Конституції містять посилання на необхідність прийняття відповідного закону, що регулює окремі сфери суспільного життя без посилання на назву закону.

ЗАКОН ОРГАНІЧНИЙ — 1) закон, що приймається за прямим приписом Конституції і в складнішому порядку, ніж звичайні закони. Безпосередньою основою закону органічного є бланкетні норми Конституції, які конкретизуються в законі органічному. Закони органічні розуміють як закони, що визначають статус органів (можливо цим обумовлена і назва «органічні») держави, основи місцевого самоврядування або ті, що регулюють важливі державні процедури, наприклад, референдуми; 2) це закони про внесення змін і доповнень до Конституції та закони, які визначають порядок набуття чинності Конституцією. Перші безпосередньо включені до тексту Конституції або додані у формі поправок. Безперечно, процедура їхнього прийняття та зміни є максимально ускладненими.

ЗАКОН РАМКОВИЙ — виданий парламентом законодавчий акт, що встановлює тільки загальні принципи правового регулювання будь-якої сфери чи виду суспільних відносин.

ЗАКОН УКРАЇНИ «ПРО ВСЕУКРАЇНСЬКИЙ РЕФЕРЕНДУМ» (06 листопада 2012 р.) — визначає поняття та види референдумів, питання, що виносяться на референдуми, процедуру їх проведення та оприлюднення результатів. Структура Закону представлена такими розділами: I. Загальні положення. II. Призначення (проголошення) всеукраїнського референдуму. III. Організація та проведення всеукраїнського референдуму. IV. Комісії референдуму. V. Списки учасників всеукраїнського референдуму. VI. Фінансове і матеріально-технічне забезпечення підготовки та проведення всеукраїнського референдуму. VII. Гарантії діяльності суб'єктів процесу референдуму, офіційних спостерігачів. VIII. Агітація референдуму. IX. Голосування та встановлення результатів референдуму. X. Правові наслідки всеукраїнського референдуму. XI. Оскарження рішень, дій чи бездіяльності, що стосуються процесу референдуму. XII. Заключні положення. XIII. Прикінцеві положення.

ЗАКОН УКРАЇНИ «ПРО ГРОМАДЯНСТВО» (18 січня 2001 р.) — визначає правовий зміст громадянства України, підстави і порядок його набуття та припинення, повноваження органів державної влади, що беруть участь у вирішенні питань громадянства

України, порядок оскарження рішень з питань громадянства, дій чи бездіяльності органів державної влади, їх посадових і службових осіб.

ЗАКОН УКРАЇНИ «ПРО ДЕРЖАВНУ СЛУЖБУ» (10 грудня 2015 р.) — регулює суспільні відносини, які охоплюють діяльність держави щодо створення правових, організаційних, економічних та соціальних умов реалізації громадянами України права на державну службу. Він визначає також загальні засади діяльності, а також статус державних службовців, які працюють у державних органах та їх апараті. Закон має вісім розділів: I. Загальні положення. II. Державна політика у сфері державної служби. III. Правовий статус державних службовців державних органів та їх апарату. IV. Проходження державної служби в державних органах та їх апараті. V. Службова кар'єра. VI. Припинення державної служби. VII. Матеріальне та соціально-побутове забезпечення державних службовців. VIII. Відповідальність за порушення законодавства про державну службу.

ЗАКОН УКРАЇНИ «ПРО ЗВЕРНЕННЯ ГРОМАДЯН» (02 жовтня 1996 р.) — регулює питання практичної реалізації громадянами України наданого їм Конституцією України права вносити в органи державної влади, об'єднання громадян відповідно до їх статуту пропозиції про поліпшення їх діяльності, викривати недоліки в їх роботі, оскаржувати дії посадових осіб, державних і громадських органів. Закон забезпечує громадянам України можливості участі в управлінні державними і громадськими справами, впливу на поліпшення роботи органів державної влади й місцевого самоврядування, підприємств, установ, організацій (незалежно від форм власності), для відстоювання своїх прав і законних інтересів та відновлення їх у випадку порушення. Закон складається з трьох розділів: I. Загальні положення. II. Порядок розгляду звернень громадян. III. Відповідальність за порушення законодавства про звернення громадян.

ЗАКОН УКРАЇНИ «ПРО КАБІНЕТ МІНІСТРІВ УКРАЇНИ» (27 лютого 2014 р.) — визначає організацію, повноваження й порядок діяльності Кабінету Міністрів України. Закон має такі розділи: I. Загальні положення. II. Склад і порядок формування Кабінету Міністрів України. III. Складення повноважень та відставка Кабінету Міністрів України. IV. Компетенція Кабінету Міністрів України. V. Повноваження Кабінету Міністрів України у відносинах з органами виконавчої влади. VI. Повноваження Кабінету Міністрів України у відносинах з Президентом України. VII. Повноваження Кабінету Міністрів України у відносинах з Верховною Радою України, сформованими нею органами та народними депутатами України. VIII. Відносини Кабінету Міністрів України з іншими державними органами, органами місцевого самоврядування та об'єднаннями громадян. IX. Організація діяльності Кабінету Міністрів України. X. Соціальне та інше забезпечення членів Кабінету Міністрів України. XI. Перехідні та прикінцеві положення.

ЗАКОН УКРАЇНИ «ПРО КОНСТИТУЦІЙНИЙ СУД УКРАЇНИ» (16 жовтня 1996 р.) — визначає організацію, повноваження та порядок діяльності Конституційного Суду України. Закон має такі розділи: I. Основи конституційного судоустрою. II. Конституційне провадження. III. Особливості конституційного провадження. IV. Прикінцеві та перехідні положення.

ЗАКОН УКРАЇНИ «ПРО МІСЦЕВЕ САМОВРЯДУВАННЯ В УКРАЇНІ» (21 травня 1997 р.) — визначає систему, гарантії реалізації та захисту місцевого самоврядування в Україні, засади організації та діяльності, правовий статус та відповідальність органів і посадових осіб місцевого самоврядування, врегульовує інші питання. Структура цього Закону є традиційною: він складається з невеликої преамбули та 80 самостійних статей, які згруповані в такі п'ять розділів: I. Загальні положення. II. Організаційно-правова основа місцевого самоврядування. III. Матеріальна та фінансова основа місцевого самоврядування. IV. Гарантії місцевого самоврядування. Відповідальність органів та посадових осіб місцевого самоврядування. V. Прикінцеві та перехідні положення.

ЗАКОН УКРАЇНИ «ПРО МІСЦЕВІ ДЕРЖАВНІ АДМІНІСТРАЦІЇ» (09 квітня 1999 р.) — визначає організацію, повноваження та порядок діяльності місцевих державних адміністрацій. Структура Закону представлена такими розділами: I. Загальні положення. II. Формування місцевих державних адміністрацій. III. Компетенція місцевих державних адміністрацій. IV. Відносини місцевих державних адміністрацій з Президентом України, органами виконавчої влади та місцевого самоврядування, об'єднаннями громадян, підприємствами, установами та організаціями. V. Організація та порядок діяльності місцевих державних адміністрацій. VI. Забезпечення діяльності та відповідальність місцевих державних адміністрацій, їх посадових осіб. VII. Заключні положення.

ЗАКОН УКРАЇНИ «ПРО ОРГАНИ САМООРГАНІЗАЦІЇ НАСЕЛЕННЯ» (11 липня 2001 р.) — визначає правовий статус, порядок організації та діяльності органів самоорганізації населення. Структура Закону представлена 8 розділами, а саме: I. Загальні положення. II. Порядок створення органів самоорганізації населення. III. Повноваження органів самоорганізації населення. IV. Фінансово-економічна основа органу самоорганізації населення. V. Організація діяльності органу самоорганізації населення. VI. Забезпечення реалізації повноважень органів самоорганізації населення та законодавства України щодо органів самоорганізації населення. VII. Гарантії діяльності та відповідальність за порушення законодавства про органи самоорганізації населення. VIII. Прикінцеві положення.

ЗАКОН УКРАЇНИ «ПРО СЛУЖБУ В ОРГАНАХ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ» (07 червня 2001 р.) — регулює правові, організаційні, матеріальні та соціальні умови реалізації громадянами України права на службу в органах місцевого самоврядування, визначає загальні засади діяльності посадових осіб місцевого самоврядування, їх правовий статус, порядок та правові гарантії перебування на службі в органах місцевого самоврядування. Закон складається із таких розділів: I. Загальні положення. II. Правовий статус посадових осіб місцевого самоврядування. III. Проходження служби в органах місцевого самоврядування та службова кар'єра. IV. Припинення служби в органах місцевого самоврядування. V. Матеріальне та соціально-побутове забезпечення посадових осіб місцевого самоврядування. VI. Відповідальність за порушення законодавства про службу в органах місцевого самоврядування. VII. Прикінцеві та перехідні положення.

ЗАКОН УКРАЇНИ «ПРО СТАТУС ДЕПУТАТІВ МІСЦЕВИХ РАД» (11 липня 2002 р.) — визначає правовий статус депутата сільської, селищної, міської, районної у місті, районної,

обласної ради як представника інтересів територіальної громади, виборців свого виборчого округу та рівноправного члена місцевої ради, встановлює гарантії депутатської діяльності та порядок відкликання депутата місцевої ради. Розділи Закону: I. Загальні положення. II. Депутат місцевої ради — представник інтересів територіальної громади, виборців свого виборчого округу. III. Депутат місцевої ради — повноважний член ради. IV. Основні гарантії депутатської діяльності. V. Відкликання депутата місцевої ради. VI. Заклучні положення. VI. Прикінцеві положення.

ЗАКОН УКРАЇНИ «ПРО СТАТУС НАРОДНОГО ДЕПУТАТА УКРАЇНИ» (17 листопада 1992 р.) — визначає статус (права, обов'язки й відповідальність) народного депутата України у Верховній Раді України та за її межами, встановлює правові й соціальні гарантії здійснення народним депутатом України своїх депутатських повноважень. Розділи Закону: I. Загальні засади. II. Права народного депутата України. III. Обов'язки народного депутата України. IV. Основні гарантії діяльності народних депутатів України. V. Відповідальність за невиконання вимог цього закону.

ЗАКОН УКРАЇНИ «ПРО СТОЛИЦЮ УКРАЇНИ — МІСТО-ГЕРОЙ КИЇВ» (15 січня 1999 р.) — визначає спеціальний статус міста Київ як столиці України, особливості здійснення виконавчої влади та місцевого самоврядування в місті відповідно до чинного законодавства. Закон складається з 25 статей, семи розділів: I. Загальні положення. II. Організаційно-правова основа здійснення місцевого самоврядування та виконавчої влади в місті Києві. III. Посадові особи органів місцевого самоврядування та виконавчої влади в місті Києві, їх функції та повноваження. IV. Матеріальна та фінансова основа місцевого самоврядування. V. Гарантії забезпечення здійснення містом Києвом столичних функцій. Відповідальність органів і посадових осіб місцевого самоврядування та місцевої державної адміністрації. VI. Особливості взаємодії органів місцевого самоврядування та органів виконавчої влади у місті Києві з іншими органами влади, підприємствами, представництвами. VII. Прикінцеві положення.

ЗАКОННИК — 1) той, хто дотримується закону або стежить за його дотриманням; 2) знавець законів; 3) застаріла назва зібрання (зводу) законів; 4) чернець.

ЗАКОННІ ДЖЕРЕЛА ІСНУВАННЯ — заробітна плата, прибуток від підприємницької діяльності або власності, пенсія, стипендія, аліменти, соціальні виплати та допомога, власні фінансові заощадження або фінансова допомога від членів сім'ї, інших фізичних та юридичних осіб, що мають законні доходи.

ЗАКОННІ ПРЕДСТАВНИКИ — батьки, усиновителі, батьки-вихователі, прийомні батьки, патронатні вихователі, опікуни, піклувальники, представники закладів, які виконують обов'язки опікунів і піклувальників (*Закон України «Про громадянство України» від 18 січня 2001 року*).

ЗАКОННІСТЬ — відповідність дій, поведінки, діяльності суб'єктів права законам та іншим нормативно-правовим актам держави.

ЗАКОННИЙ ПРЕДСТАВНИК — громадянин, який у силу закону виступає в усіх уставах, підприємствах, організаціях, у тому числі в суді, на захист особистих та майнових прав і законних інтересів недієздатних, обмежено дієздатних або дієздатних, але таких, що через свій фізичний стан (старість, хвороба) не можуть особисто здійснювати свої права й виконувати свої обов'язки.

ЗАКОНОДАВСТВО — 1) найважливіший метод регулювання державою суспільних відносин, який полягає у виданні органами державної влади законів та інших нормативно-правових актів; 2) сукупність нормативно-правових актів (законів, указів, декретів, постанов, інструкцій тощо), що регулюють суспільні відносини в цілому або окремих їх вид (конституційне законодавство, цивільне законодавство, кримінальне законодавство тощо). Законодавство — складне і багатогалузеве явище, в якому існує багато різночитань, неузгодженостей, паралелізмів, конфліктуючих і конкуруючих норм та інститутів. Водночас у ньому діють акти різного рівня й значення, різної юридичної сили та спрямованості (зокрема, старі й нові), відбуваються процеси уніфікації і диференціації, об'єднання й відособлення, перетинаються вертикальні й горизонтальні зв'язки та тенденції. Це — динамічно напружена та багато в чому суперечлива система.

ЗАКОНОДАВСТВО ВИБОРЧЕ — сукупність законодавчих та інших нормативно-правових актів України, якими регулюється організація підготовки та проведення виборів. Значну роль у організації підготовки та проведення виборів відіграють акти Центральної виборчої комісії.

ЗАКОНОДАВЧА ІНІЦІАТИВА (фр. *initiative*, від лат. *initiare* — *починати*) — офіційне внесення до Верховної Ради України уповноваженим суб'єктом законопроекту або законодавчої пропозиції. Право законодавчої ініціативи у Верховній Раді України мають особи та органи, визначені в ст. 93 Конституції України. До них належать Президент України; народні депутати України; Кабінет Міністрів України.

ЗАКОНОДАВЧА КОМПЕТЕНЦІЯ — це сукупність повноважень з ухвалення законів, яка утворює головну частину компетенції парламентів, і реалізація якої займає в їх діяльності найбільше місце.

ЗАКОНОДАВЧА ПРОПОЗИЦІЯ — це звернення суб'єктів правовідносин з обґрунтуванням доцільності або необхідності прийняття чи зміни закону. Законодавча пропозиція, як правило, подається у формі проекту концепції зміни існуючого закону чи проекту нового правового регулювання правовідносин.

ЗАКОНОДАВЧА РЕГЛАМЕНТАЦІЯ (фр. *reglamentation*, від лат. *regula* — *правило*) — встановлення у законодавчих актах положень, правил, норм поведінки, що регулюють важливе, пріоритетне для держави коло суспільних відносин.

ЗАКОНОДАВЧА ТЕРМІНОЛОГІЯ — сукупність слів (словосполучень), за допомогою яких у текстах законів позначаються поняття. При формулюванні тексту закону використовуються загальнозживані, спеціальні юридичні й спеціальні неюридичні терміни. Загальнозживані —

терміни, які в загальновизнаному значенні використовуються в будь-якій сфері науки, суспільному житті, побуті тощо («жилий будинок», «автомобіль», «знахідка», «частка»).

ЗАКОНОДАВЧА ТЕХНІКА — система юридичних засобів і прийомів створення та систематизації законодавчих актів. До законодавчої техніки, зокрема, належать законодавча термінологія, законодавчі конструкції (ідеальні моделі, схеми правовідносин та інших юридичних явищ, за допомогою яких законодавець створює нормативно-правові приписи), законодавчі презумпції, законодавчі фікції, законодавча стилістика (спеціально вироблені для складання законодавчих актів мовні засоби виразу велінь законодавця).

ЗАКОНОДАВЧА ФУНКЦІЯ (лат. *functio* — виконання, завершення) — основний напрям діяльності парламенту, що являє собою підготовку, прийняття, зміну, скасування чи призупинення дії закону.

ЗАКОНОДАВЧИЙ ПРОЦЕС — чітко врегульована Конституцією України та Регламентом Верховної Ради України діяльність спеціально уповноважених органів і посадових осіб (суб'єктів законодавчого процесу), що полягає у створенні та прийнятті законів. Ця діяльність здійснюється в кілька послідовних етапів або стадій. У загальному вигляді законодавчий процес складається з таких етапів: а) законодавча ініціатива (розробка законопроекту та внесення його до парламенту); б) попередній розгляд та підготовка законопроекту в парламентських комітетах; в) розгляд (парламентські читання) та прийняття закону Верховною Радою; г) підписання закону Президентом України; ґ) опублікування закону; д) набрання чинності законом.

ЗАКОНОДАВЧІ ЗБОРИ — термін, яким іноді в юридичній науці позначають родове поняття «парламент». У такий спосіб, зокрема, акцентують увагу на двох важливих ознаках парламенту: по-перше, визначають і називають основну функцію парламенту — законотворчу, вказуючи на його призначення як органу законодавчої влади (функціональна ознака); по-друге, наголошують на колегіальності парламенту, відповідних засадах в його організації і діяльності (організаційна ознака). Термін «законодавчі збори» у ряді випадків набуває офіційного значення: саме ним у конституціях окремих держав позначають парламент (Коста-Рика, Ліберія, Сальвадор, Сінгапур). В інших випадках законодавчими зборами іноді називають парламенти, створені на рівні суб'єктів федерації (Росія).

ЗАКОНОДАВЧІ ПРЕЗУМПЦІЇ — закріплені в законодавстві припущення про достовірність певного юридичного факту. Розрізняють заперечні та незаперечні презумпції. Заперечні презумпції — припущення про існування факту доти, доки не буде встановлено (доведено) інше. Незаперечні презумпції — припущення про існування факту, навіть якщо можливо встановити (довести) інше.

ЗАКОНОПРОЕКТ — початковий текст закону, запропонований для розгляду законодавчому органу влади. Внесення законопроекту є першою стадією законодавчого процесу. Законопроекти вправі вносити суб'єкти, які мають право законодавчої ініціативи.

ЗАКОНОПРОЕКТ КОНСТИТУЦІЙНИЙ — законопроекти, що передбачають внесення змін чи доповнень до конституції.

ЗАКОРДОННИЙ УКРАЇНЕЦЬ — особа, яка є громадянином іншої держави або особою без громадянства, і має українське етнічне походження або є походженням з України (українське етнічне походження — це належність особи або її предків до української нації та визнання нею України батьківщиною свого етнічного походження) (*Закон України «Про закордонних українців» від 04 березня 2004 року*).

ЗАКРИТА ПОЛІТИЧНА КУЛЬТУРА — замкнений, орієнтований на локальні цінності, зразки і норми, тип культури, для якого властивим є традиціоналізм свідомості та поведінки. Закриті культури не здатні до продуктивного обміну цінностями з іншими політико-культурними системами.

ЗАЛУЧЕННЯ ГРОМАДЯН (*англ. public involvement*) — забезпечення участі громадян в управлінні державними та місцевими справами за ініціативою органів публічної влади. Основою успішного залучення громадян є наявність максимально об'єктивної, повної і доступної інформації про діяльність органів влади.

ЗАРОБІТНА ПЛАТА — 1) винагорода, обчислена, як правило, у грошовому виразі, яку роботодавець виплачує працівникові за виконану ним роботу (*Кодекс законів про працю України від 10 грудня 1971 року*); 2) будь-яка винагорода або заробіток, які можуть бути обчислені в грошах і встановлені угодою або національним законодавством, що їх роботодавець повинен заплатити, на підставі письмового або усного договору про наймання послуг працівникові за працю, яку виконано чи має бути виконано, або за послуги, які надано чи має бути надано; 3) обов'язок роботодавця надати працівнику винагороду за працю залежно від кваліфікації працівника, складності, кількості, якості і умов виконання роботи у встановленому трудовим договором розмірі, що виплачується в межах та порядку, визначеному законодавством, колективним договором (угодою) і трудовим договором; 4) винагорода за працю залежно від кваліфікації працівника, складності, кількості, якості й умов виконуваної роботи, а також виплати стимулюючого характеру. Розмір заробітної плати залежить від складності та умов виконуваної роботи, професійно-ділових якостей працівника, результатів його праці та господарської діяльності організації.

ЗАРОБІТНА ПЛАТА МІНІМАЛЬНА — законодавчо встановлений розмір заробітної плати за просту, некваліфіковану працю, нижче якої не може здійснюватися оплата за виконану працівником місячну, погодинну норму праці (обсяг робіт). До розміру не включаються доплати, надбавки, заохочувальні та компенсаційні виплати. Заробітна плата мінімальна є державною соціальною гарантією, обов'язковою на всій території України для підприємств усіх форм власності й господарювання.

ЗАРОБІТНА ПЛАТА СЕРЕДНЯ — розмір заробітної плати працівника, обчислений стосовно виплат за певний період роботи (12 календарних місяців чи за останні два календарні місяці роботи чи інший період роботи), що відображає регулярні виплати, обумовлені системою заробітної плати, які є типовими для даного працівника. Заробітна плата середня обчислюється з фактичної заробітної плати за минулий час. У випадках, визначених трудовим законодавством, за працівниками зберігається заробітна плата середня. З розрахунку заробітної плати середньої здійснюються гарантійні виплати працівникам (наприклад, вихідна допомога, оплата часу щорічної відпустки чи

вимушеного прогулу). За розрахунком заробітної плати середньої обчислюється розмір пенсії, соціальної допомоги. Залежно від того, для якої мети розраховується заробітна плата середня, законодавством визначені різні способи її обчислення (наприклад, вихідної допомоги, пенсії, соціальної допомоги). Обчислення заробітної плати середньої для оплати часу щорічної відпустки, додаткових відпусток у зв'язку з навчанням, творчої відпустки, додаткової відпустки працівникам, які мають дітей, або для виплати компенсації за невикористані відпустки провадиться стосовно виплат за останні 12 календарних місяців роботи, що передують місяцю надання відпустки або виплати компенсації за невикористані відпустки. Працівникам, які пропрацювали на підприємстві, в установі, організації менше двох календарних місяців, заробітна плата середня обчислюється стосовно виплат за фактично відпрацьований час. Довідка про заробітну плату середню видається роботодавцем за вимогою застрахованої особи або робочих органів виконавчих дирекцій фондів загальнообов'язкового державного соціального страхування на підставі платіжних відомостей та інших документів про нараховану заробітну плату.

ЗАСЛУЖЕНИЙ ЮРИСТ УКРАЇНИ — почесне звання України, один із видів державних нагород. Присвоюється Указом Президента України висококваліфікованим юристам з вищою юридичною освітою, які бездоганно пропрацювали не менше 10 років у судових органах (тільки судді у відставці), прокуратурі, органах внутрішніх справ, Служби безпеки, в адвокатурі, нотаріаті, інших правоохоронних і юридичних установах та науково-дослідних закладах, державних і громадських організаціях і мають особливі заслуги в правоохоронній діяльності, зміцненні законності й правопорядку, юридичному забезпеченні роботи державних органів, підприємств, установ і організації у справі захисту прав і законних інтересів громадян, законотворчій роботі, наукових дослідженнях у галузі права, підготовки юридичних кадрів, правовій пропаганді тощо. Особам, удостоєним почесного звання Заслужений юрист України, вручається посвідчення встановленого зразка, а також нагрудний знак.

ЗАСТЕРЕЖЕННЯ — винятки, які сторони договору оговорюють (наприклад, певні положення, з якими вони не погоджуються і не виконують). Проте застереження може не применшувати основного значення міжнародного договору.

ЗАСТОСУВАННЯ ПРАВОВИХ НОРМ — здійснювана компетентними органами або об'єднаннями організаційно-правова діяльність, результатом якої є підтвердження, зміна, встановлення чи скасування взаємних юридичних прав та обов'язків суб'єктів реалізації цих норм.

ЗАХИЩЕНІСТЬ ОСОБИ — наявність розвинених і ефективних процедурно-юридичних засобів (механізмів) для вільного здійснення, охорони та захисту основних прав людини.

ЗАХОДИ ГРОМАДСЬКОГО ВПЛИВУ — заходи виховного характеру, що здійснюються громадськими організаціями й трудовими колективами, а також колективами громадян за місцем проживання до осіб, які порушують правила співжиття, а також у передбачених законом випадках, і до правопорушників.

ЗАЯВА (КЛОПОТАННЯ) — звернення громадян із проханням про сприяння реалізації закріплених Конституцією та чинним законодавством їх прав та інтересів або повідомлення

про порушення чинного законодавства чи недоліки в діяльності підприємств, установ, організацій незалежно від форм власності, народних депутатів України, депутатів місцевих рад, посадових осіб, а також висловлення думки щодо поліпшення їх діяльності. Процесуальний документ під час здійснення адміністративних процедур (наприклад у судовому провадженні, у реєстраційно-дозвільному провадженні)

ЗВИЧАЄВЕ МІЖНАРОДНЕ ПРАВО — право, яке набуває обов'язкового характеру для держав, хоча і не є кодифікованим (тобто, офіційно задокументованим), а таким, яке встановлюється відповідно до звичаю, коли певне число країн починає дотримуватися його, ніби закону, воно стає законом «через вживання». Це одне з головних джерел для міжнародного права.

ЗВОРОТНА ДІЯ ЗАКОНУ — поширення дії виданого закону на відносини, що мали місце до набуття ним чинності, з моменту їх виникнення.

ЗЛОВЖИВАННЯ ДОВІРОЮ — виражається у свідомому використанні винним особливих, заснованих на довірі, фактичних чи юридичних відносин з особою, яка є власником майна або відає державним чи колективним майном, з метою звернути це майно на свою користь.

ЗЛОВЖИВАННЯ ВЛАДОЮ АБО СЛУЖБОВИМ СТАНОВИЩЕМ — умисне, з корисливих мотивів або іншої особистої зацікавленості, використання особою свого службового становища всупереч інтересам служби, якщо воно завдало істотної шкоди державним чи громадським інтересам або захищеним законом правам та інтересам окремих громадян.

ЗМАГАЛЬНІСТЬ У СУДОВОМУ ПРОЦЕСІ — умова провадження справ у судах, що надає рівні можливості учасникам процесу наводити аргументи на доказ своєї правоти; суд при розв'язанні справи не зв'язаний позицією сторін.

ЗМІСТ ПРАВОВІДНОСИН — поділяється на фактичний — поведінка суб'єктів, та юридичний, тобто суб'єктивне право та юридичний обов'язок.

ЗОВНІШНІ ФУНКЦІЇ ДЕРЖАВИ — основні напрями і сторони діяльності держави за її межами у взаємовідносинах з іншими державами, світовими громадськими організаціями й світовим суспільством у цілому.

ЗОЛОТИЙ ЗАПАС — державний централізований резервний фонд золота (у злитках і монетах), який перебуває в розпорядженні центрального (національного) емісійного банку або фінансових органів держави чи міжнародних валютно-кредитних організацій. Золотий запас використовується як державний резерв у міжнародних розрахунках та є одним із засобів забезпечення сталості національної валюти, стабілізації курсу валют на міжнародних фондових ринках.

ЗОНА ВІЛЬНОЇ ТОРГІВЛІ (англ. *FreeTradeArea*) — форма міжнародної економічної інтеграції, територія кількох держав з ліквідованими тарифними та іншими бар'єрами; форма інтеграції, що передбачає повну ліквідацію митних бар'єрів та/чи кількісних обмежень у торгівлі певними товарами.

I

ІДЕНТИФІКАЦІЯ — (*identification*) — 1) визначення відповідності предмета, біологічного організму, особи (фізичної, юридичної) певним, конкретним, лише їм властивим ознакам, допомагає людині опанувати різні види діяльності, засвоювати норми поведінки й соціальні цінності. Це також ототожнювання кимось однієї людини з іншою, їх здібностей, навичок, можливостей або ототожнювання здібностей людини з вимогами, які висуваються до неї якоюсь соціальною роллю (наприклад, спеціаліст з управління персоналом порівнює якості працівника з вимогами посади, на якій той працюватиме, на предмет їх ототожнювання); 2) процедура підтвердження відповідності органолептичних, біологічних, фізичних та хімічних параметрів і властивостей, специфічних для даного виду харчового продукту, тим параметрам і властивостям, які зазначаються при етикетуванні цього харчового продукту, а також процедура підтвердження загальноновизнаної назви даного виду продукту, торговельної марки та/або комерційного (фірмового) найменування; 3) процес ототожнення тварини шляхом присвоєння їй ідентифікаційного номера з використанням візуальних, електронних та змішаних засобів залежно від виду тварини з подальшим внесенням ідентифікаційного номера до Єдиного державного реєстру тварин; 4) процедура розпізнавання користувача в системі, як правило, за допомогою наперед визначеного імені (ідентифікатора) або іншої апріорної інформації про нього, яка сприймається системою.

ІДЕНТИФІКАЦІЯ ОБ'ЄКТІВ ПІДВИЩЕНОЇ НЕБЕЗПЕКИ — це порядок визначення об'єктів підвищеної небезпеки серед потенційно небезпечних об'єктів (*Закон України «Про об'єкти підвищеної небезпеки» від 18 січня 2001 року*).

ІДЕНТИФІКАЦІЯ ОСОБИ — це заходи, пов'язані із встановленням органами виконавчої влади особи заявника, який звернувся із заявою про визнання його біженцем або особою, яка потребує додаткового захисту і не має документів, що посвідчують його особу, або такі документи фальшиві (*Закон України «Про біженців та осіб, які потребують додаткового або тимчасового захисту» від 08 липня 2011 року*).

ІДЕНТИФІКАЦІЙНИЙ НАБІР ДАНИХ — мінімальний набір реквізитів, відомості в яких є достатніми для їх ідентифікації в базі даних Моторного (транспортного) страхового бюро України (*Положення «Про єдину централізовану базу даних щодо обов'язкового страхування цивільно-правової відповідальності власників наземних транспортних засобів» від 09 липня 2010 року*).

ІДЕНТИФІКАЦІЙНИЙ НОМЕР — цифровий код, що складається із десяти символів (присвоюється кожній особі, згідно з визначеною системою кодування, на підставі даних про дату народження та стать особи).

ІДЕНТИФІКАЦІЙНИЙ НОМЕР GS1 — номер, сформований у відповідності до стандартів системи GS1 з метою забезпечення однозначної ідентифікації об'єкта обліку, зокрема товарної позиції (*Наказ «Про затвердження положення про штрихове кодування товарів» від 20 серпня 2002 року*).

ІДЕНТИФІКАЦІЙНІ ДОКУМЕНТИ — документи встановленого зразка, що видаються на тварину (паспорт великої рогатої худоби і ветеринарна картка до такого паспорта, паспорт коня, реєстраційне свідоцтво свиней, реєстраційне свідоцтво овець/кіз) (*Закон України «Про ідентифікацію та реєстрацію тварин» від 04 червня 2009 року*).

ІДЕНТИФІКАЦІЙНІ ОЗНАКИ — унікальні ознаки, притаманні предмету чи людині або штучно привнесені в них. Ідентифікаційними ознаками людини можуть бути риси обличчя; біометричні характеристики людини, наприклад, вага, геометрія руки, рисунок сітчатки ока тощо; особисті коди, шифри, печаті тощо.

ІДЕНТИФІКАЦІЯ ТОВАРІВ — сукупність заходів, спрямованих на забезпечення ідентифікації, які здійснюються шляхом накладення митних забезпечень: одноразових номерних запірно-пломбових пристроїв, печаток, голографічних міток, нанесення цифрового, літерного чи іншого маркування, ідентифікаційних знаків, проставляння штампів, взяття проб і зразків, складання опису товарів, транспортних засобів комерційного призначення, креслень, масштабних зображень, виготовлення фотографій, ілюстрацій, використання товаросупровідної документації тощо (*Митний кодекс України від 13 березня 2012 року; Наказ Міністерства фінансів України «Про виконання митних формальностей відповідно до заявленого митного режиму» від 31 травня 2012 року*).

ІДЕНТИЧНІ ТОВАРИ (РОБОТИ, ПОСЛУГИ) — це товари (роботи, послуги), що мають однакові характерні для них основні ознаки. При цьому під ідентичними розуміються товари, що мають однакові ознаки з оцінюваними товарами, а також такі, як фізичні характеристики; якість та репутація на ринку; країна виробництва (походження); виробник (*Податковий кодекс України від 02 грудня 2010 року*).

ІДЕНТИЧНІ ЦІННІ ПАПЕРИ — цінні папери, випущені одним емітентом за тотожними умовами емісії, виплати доходу, викупу чи погашення. (*Наказ «Про затвердження Методики визначення інвестиційного прибутку професійним торговцем цінними паперами при виконанні функцій податкового агента» від 22 листопада 2011 року*).

ІДЕОЛОГІЯ АДМІНІСТРАТИВНОЇ РЕФОРМИ — це сукупність філософських, етичних, правових, політичних та інших ідей і поглядів на адміністративну реформу. Тип ідеології адміністративної реформи визначається соціальними та іншими інтересами суспільства, політичних партій і громадських організацій та відображається в актах органів державної влади, документах партій, матеріалах засобів масової інформації тощо. Він може бути ліберально-демократичний, соціал-реформістський чи національно-демократичний.

ІДЕОЛОГІЧНА БОРОТЬБА — це боротьба в духовній сфері життєдіяльності суспільства за оволодіння свідомістю більшості з метою вкорінення одних і викорінення інших ідей, поглядів, інтересів, з метою реалізації певного політичного ідеалу, який прогнозується в межах ідеологічних теорій.

ІДЕОЛОГІЯ — система поглядів та ідей (політичних, правових, етнічних, релігійних, естетичних, філософських), за допомогою яких відбувається усвідомлення й оцінка ставлення людей одне до одного, до зовнішньої природної й соціальної дійсності, конкретних їх виявів, форма соціального самоусвідомлення суб'єктами суспільного життя. У ній відбувається визначення цілей і способів соціальної діяльності щодо реалізації потреб та інтересів груп людей.

ІДЕОЛОГІЧНІ ГАРАНТІЇ ПРАВ, СВОБОД ТА ОBOB'ЯЗКІВ ЛЮДИНИ І ГРОМАДЯНИНА — закріплені конституційними нормами та принципами ідеологічні умови і засоби, що забезпечують реалізацію прав, свобод та обов'язків людини й громадянина.

ІЄРАРХІЯ — підпорядкування нижчих посад, підрозділів, органів вищим; чітко визначений порядок підлеглості нижчих органів і посадових осіб вищим. Існує також соціальна ієрархія, яка є фактично залежністю однієї людини від іншої, зумовленою тим, яке місце вона займає в суспільстві і до якої соціальної верстви належить.

ІЄРАРХІЧНИЙ МЕТОД КЛАСИФІКАЦІЇ — послідовне розподілення множини об'єктів на підлеглі класифікаційні угруповання (ДСТУ 1.10:2005) (*Державний комітет України з питань технічного регулювання та споживчої політики національний класифікатор України. Рубрикатор науково-технічної інформації ДК 022:2008 (розд.3) від 31 грудня 2008 року*).

ІЄРАРХІЯ ЦІННОСТЕЙ ПЕРСОНАЛУ — ступені підпорядкування мотивів, які спонукають працівників до ефективної діяльності. У США таку ієрархію цінностей персоналу становлять: 1) цікава робота й усвідомлення корисності особистого внеску; 2) справедливість оцінки праці з боку керівництва; 3) можливість брати участь у прийнятті рішень; 4) стабільність зайнятості в компанії та перспективи службового зростання; 5) розмір оплати праці. У різних країнах у різні періоди їх розвитку ієрархія цінностей персоналу змінюється.

«ІЄРАРХІЯ ПОТРЕБ» ЗА МАСЛОУ — теорія, що побудована на класифікації людських потреб за ступенем їх впливу на поведінку окремої особи у визначений момент часу. Висновок теорії: потреби задовольняються не стихійно, а у чіткій послідовності (починаючи з фізіологічних і до потреб вищих рівнів). Задоволена потреба тимчасово втрачає свій мотивуючий вплив.

ІЗОКРАТІЯ — влада рівноправних; форма правління, при якій всі громадяни володіють рівними політичними правами.

ІМІДЖОЛОГІЯ — наука про створення образу будь-якого діяча, організації в масовій свідомості; сукупність прийомів, способів цілеспрямованого створення якогось образу.

ІМ'Я АВТОРА — це сукупність слів чи знаків, що ідентифікують автора: прізвище та ім'я автора; прізвище, ім'я та по батькові автора; ініціали автора; псевдонім автора; прийнятий автором знак тощо (*Закон України «Про авторське право і суміжні права» від 23 грудня 1993 року*).

ІМ'Я ГРОМАДЯНИНА — за законодавством України ім'я громадянина складається із прізвища, власного імені та по батькові, якщо інше не випливає із закону або звичаю національної меншини, до якої належить фізична особа. Фізична особа має право на транскрибований запис її прізвища та імені відповідно до своєї національної традиції. Фізична особа, яка досягла шістнадцяти років, має право змінити своє прізвище та ім'я в порядку, встановленому законом.

ІМ'Я ФІЗИЧНОЇ ОСОБИ — відповідно до законодавства фізична особа набуває прав та обов'язків і здійснює їх під своїм ім'ям. Ім'я фізичної особи, яка є громадянином України, складається із прізвища, власного імені та по батькові, якщо інше не випливає із закону або звичаю національної меншини, до якої вона належить. При здійсненні окремих цивільних прав фізична особа, відповідно до закону, може використовувати псевдонім (вигадане ім'я).

ІМ'Я ФІЗИЧНОЇ ОСОБИ, ЯКА Є ГРОМАДЯНИНОМ УКРАЇНИ — складається із прізвища, власного імені та по батькові, якщо інше не випливає із закону або звичаю національної меншини, до якої вона належить (*Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 року*).

ІММІГРАНТ (*лат. immigrans — той, що вселяється*) — іноземець, що з політичних, релігійних чи інших причин оселився в якійсь країні на постійне або тривале проживання.

ІММІГРАЦІЙНА ВІЗА — позначка в паспортному документі, що засвідчує право іноземця або особи без громадянства на в'їзд в Україну для постійного проживання (*Закон України «Про імміграцію» від 07 червня 2001 року*).

ІММІГРАЦІЙНА КАРТКА — це документ, що містить інформацію про іноземця або особу без громадянства, які в'їжджають в Україну чи виїжджають за її межі, та заповнюється у випадках і порядку, що визначаються спеціально уповноваженим центральним органом виконавчої влади у справах охорони державного кордону (*Закон України «Про правовий статус іноземців та осіб без громадянства» від 22 вересня 2011 року*).

ІММІГРАЦІЯ (*лат. immigratio, від immigro — вселяюся*) — в'їзд іноземців до країни на постійне чи тривале проживання.

ІМПАУНДМЕНТ (*англ. impoundment, від impound — забирати, конфіскувати*) — у конституційній практиці США відмова президента повністю чи частково витратити кошти, законодавчо виділені конгресом на передбачені бюджетом цілі, з подальшим використанням їх на власний розсуд.

ІМПЕРІЯ (*лат. imperium — влада, панування*) — велика монархічна держава, що складається з головної держави — метрополії та підпорядкованих їй інших держав і народів.

ІМПІЧМЕНТ (англ. *impeachment* — догана, обвинувачення, недовіра; обвинувачення) — 1) особливий порядок реалізації відповідальності вищих посадових осіб держави в ряді зарубіжних країн; 2) спеціальна парламентська процедура відкликання з посад вищих службових осіб держави, позбавлення повноважень осіб, обраних до органу законодавчої, державної або місцевої влади, за грубі порушення законів. Імпічмент в Україні — це усунення Президента України з поста на підставі сформульованого в прийнятому Верховною Радою України за спеціальною процедурою рішення про обвинувачення його у вчиненні державної зради або іншого злочину. Згідно зі ст. 111 Конституції України, процедура імпічменту починається у випадку, коли відповідне звинувачення Президента підтримується не менш як 226 народними депутатами. На цій підставі Верховною Радою України створюється спеціальна тимчасова слідча комісія, до якої входять депутати, а також обов'язково — спеціальний прокурор та спеціальні слідчі. Результати роботи такої комісії розглядаються на засіданні Верховної Ради України, на якому може бути ухвалене рішення про звинувачення Президента України. Таке рішення набуває чинності, якщо воно прийняте принаймні двома третинами конституційного складу Верховної Ради (не менше як 300 народних депутатів). Після цього Конституційний Суд України розглядає справу на предмет додержання передбаченої Конституцією процедури розслідування та розгляду на попередніх етапах. У разі позитивного рішення Конституційного Суду України справа передається до Верховного Суду України, який дає висновок про наявність або відсутність у діянні, в якому звинувачується Президент, ознак державної зради або іншого злочину. При встановленні таких ознак Верховна Рада має право ухвалити рішення про усунення Президента з його поста, яке набуває чинності, якщо за нього проголосувало не менше як три чверті конституційного складу Верховної Ради (338 народних депутатів).

ІМПЛЕМЕНТАЦІЯ (лат. *implere* — виконувати) — фактична реалізація міжнародних зобов'язань держави на національному рівні, що здійснюється через трансформацію міжнародно-правових норм у національне законодавство.

ІМПОРТ — це купівля українськими суб'єктами зовнішньоекономічної діяльності в іноземних суб'єктів господарської діяльності товарів з ввезенням або без ввезення цих товарів на територію України включно з купівлею товарів, призначених для власного споживання установами та організаціями України, розташованими за її межами.

ІМПОРТ (ВИПУСК ДЛЯ ВІЛЬНОГО ОБІГУ) — це митний режим, відповідно до якого іноземні товари після сплати всіх митних платежів, встановлених законами України на імпорт цих товарів, та виконання усіх необхідних митних формальностей, випускаються для вільного обігу на митній території України (*Митний кодекс України від 13 березня 2012 року*).

ІМПОРТЕР — це будь-яка фізична чи юридична особа, яка є резидентом України та вводить в обіг на ринку України продукцію, яка походить з іншої держави (*Закон України «Про загальну безпечність нехарчової продукції» від 02 грудня 2010 року*).

ІМПОРТНИЙ АКРЕДИТИВ — акредитив, який відкривається уповноваженим банком-емітентом за дорученням наказодавця акредитива або за дорученням іншого банку або

від власного імені на користь бенефіціара, розташованого за межами України або в межах України за умови відкриття трансферабельного (переказного) аккредитива (*Постанова «Про затвердження Положення про порядок здійснення уповноваженими банками операцій за документарними аккредитивами в розрахунках за зовнішньоекономічними операціями» від 03 грудня 2003 року*).

ІМУНІТЕТ (лат. *immunitas* — звільнення від чогось) — 1) звільнення суб'єкта права від дії загальних правових норм; 2) юридичне право не підкорятись деяким загальним нормам, надане в окремих випадках державам, міжнародним організаціям, особам, що посідають особливе місце в державі чи мають спеціальний міжнародно-правовий статус. У міжнародному праві розрізняють: імунітет держави, імунітет дипломатичний, імунітет військових кораблів, імунітет морських державних торговельних суден, імунітет у фінансовому праві, імунітет податковий, імунітет у конституційному праві, імунітет президентський, імунітет парламентський (депутатський), імунітет у кримінально-процесуальному праві, імунітет свідочий.

ІМУНІТЕТ ДЕРЖАВИ — принцип міжнародного права, який полягає у звільненні іноземної держави від юрисдикції іншої держави; впливає із засад державного суверенітету.

ІНАВГУРАЦІЯ (лат. *inauguro* — посвячення) — урочиста церемонія вступу на посаду глави держави.

ІНВЕСТИЦІЇ — грошові, майнові, інтелектуальні цінності, що їх вкладають у різні види діяльності у виробничій та невиробничій сферах; одне із джерел фінансування підприємства, збільшення обсягу функціонуючого капіталу; господарські операції, які передбачають придбання основних засобів, нематеріальних активів, корпоративних прав та/або цінних паперів в обмін на кошти або майно. Інвестиції поділяються на: а) капітальні інвестиції — господарські операції, що передбачають придбання будинків, споруд, інших об'єктів нерухомої власності, інших основних засобів і нематеріальних активів, що підлягають амортизації, відповідно до норм цього Кодексу; б) фінансові інвестиції — господарські операції, що передбачають придбання корпоративних прав, цінних паперів, деривативів та/або інших фінансових інструментів. Фінансові інвестиції бувають таких видів: прямі інвестиції — господарські операції, що передбачають внесення коштів або майна в обмін на корпоративні права, емітовані юридичною особою при їх розміщенні такою особою; портфельні інвестиції — господарські операції, що передбачають купівлю цінних паперів, деривативів та інших фінансових активів за кошти на фондовому ринку або біржовому товарному ринку; в) реінвестиції — господарські операції, що передбачають здійснення капітальних або фінансових інвестицій за рахунок прибутку, отриманого від інвестиційних операцій (*Податковий кодекс України від 02 грудня 2010 року*).

ІНВЕСТИЦІЯ — грошові, майнові, інтелектуальні цінності, що їх вкладають у різні види діяльності у виробничій та невиробничій сферах; одне із джерел фінансування підприємства, збільшення обсягу функціонуючого капіталу.

ІНВЕСТИЦІЙНА ДЕКЛАРАЦІЯ — це документ, який визначає інвестиційну політику недержавного пенсійного фонду, основні напрями та обмеження інвестування активів недержавних пенсійних фондів відповідно до цього Закону (*Закон України «Про недержавне пенсійне забезпечення» від 09 липня 2003 року*).

ІНВЕСТИЦІЙНА ПРОГРАМА (ПРОЕКТ) — це комплекс заходів, визначених на основі національної системи цінностей і завдань інноваційного розвитку економіки та спрямованих на розвиток окремих галузей, секторів економіки, виробництва, регіонів, виконання яких здійснюється з використанням коштів державного та/або місцевих бюджетів чи шляхом надання державних та/або місцевих гарантій (*Бюджетний кодекс України від 08 липня 2010 року*).

ІНВАЛІД — особа зі стійким розладом функцій організму, що при взаємодії із зовнішнім середовищем може призводити до обмеження її життєдіяльності, внаслідок чого держава зобов'язана створити умови для реалізації нею прав нарівні з іншими громадянами та забезпечити їй соціальний захист (*Закон України «Про реабілітацію інвалідів в Україні» від 6 жовтня 2005 р.*).

ІНВАЛІДНІСТЬ — міра втрати здоров'я та обмеження життєдіяльності, що перешкоджає або позбавляє конкретну особу здатності чи можливості здійснювати діяльність у спосіб та в межах, що вважаються для особи нормальними залежно від вікових, статевих, соціальних і культурних факторів (*Закон України «Про реабілітацію інвалідів в Україні» від 6 жовтня 2005 року*).

ІНВЕТОР — це юридична або фізична особа, яка має відповідні матеріально-технологічні та економічні можливості або відповідну кваліфікацію для користування надрами, що підтверджено документами, виданими згідно із законами (процедурами) країни інвестора, та здійснює пошук, розвідку та видобування вуглеводневої сировини відповідно до угоди про розподіл продукції (*Податковий кодекс України від 02 грудня 2010 року*).

ІНВЕТОР-ЗАБУДОВНИК — це фізична чи юридична особа, яка фінансує будівництво в порядку, встановленому законодавством (*Закон України «Про комплексну реконструкцію кварталів (мікрорайонів) застарілого житлового фонду» від 22 грудня 2006 року*).

ІНДЖАНКШИН — судовий наказ, що забороняє посадовій особі здійснювати дію або видавати акт.

ІНДЕКС ВІДНОСНОЇ ПОДАТКОСПРОМОЖНОСТІ ВІДПОВІДНОГО БЮДЖЕТУ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ — це коефіцієнт, що визначає рівень податкоспроможності такого бюджету у порівнянні з середнім показником за зведеним бюджетом району в розрахунку на одну людину (на основі даних про фактичне виконання відповідного бюджету місцевого самоврядування за три останні бюджетні періоди з урахуванням положень частини сьомої ст. 98 Бюджетного Кодексу) та переглядається в порядку,

визначеному частиною восьмою ст. 98 Бюджетного Кодексу (*Бюджетний кодекс України від 08 липня 2010 року*).

ІНДИВІДУАЛЬНА ПРОГРАМА РЕАБІЛІТАЦІЇ — це комплекс оптимальних видів, форм, обсягів, термінів реабілітаційних заходів з визначенням порядку й місця їх проведення, спрямованих на відновлення та компенсацію порушених або втрачених функцій організму й здібностей конкретної особи до виконання видів діяльності, визначених у рекомендаціях медико-соціальної експертної комісії (*Закон України «Про реабілітацію інвалідів в Україні» від 06 жовтня 2005 року*).

ІНДИВІДУАЛЬНИЙ ПЕНСІЙНИЙ РАХУНОК — це персоніфікований рахунок учасника пенсійного фонду, який ведеться в системі персоніфікованого обліку у визначеному Законом порядку з метою обліку накопичених на користь учасника пенсійних коштів (*Закон України «Про недержавне пенсійне забезпечення» від 09 липня 2003 року*).

ІНДИВІДУАЛЬНИЙ (ПЕРСОНІФІКОВАНИЙ) ПРАВОВИЙ СТАТУС ЛЮДИНИ Й ГРОМАДЯНИНА — правовий статус, передбачений індивідуально-правовими актами (правозастосовними) для конкретної особи.

ІНДИВІДУАЛЬНІ ТА КОЛЕКТИВНІ УСТАНОВКИ ПИТНОГО ВОДОПОСТАЧАННЯ — це установки для забору води з водного об'єкта або водопровідної мережі та забезпечення її якості до вимог державних стандартів (*Закон України «Про питну воду та питне водопостачання» від 10 січня 2002 року*).

ІНДУСТРІАЛЬНА РЕВОЛЮЦІЯ — система економічних і соціально-політичних змін, у яких знайшов вираження перехід від діяльності, заснованої на ручній праці, до великої машинної індустрії. Індустріальна революція — загальноісторичне явище, що характеризує певний тип суспільного розвитку.

ІНДУСТРІАЛЬНЕ СУСПІЛЬСТВО — одна з найпоширеніших категорій, у якій західна соціологія аналізує походження і природу сучасних «розвинених» суспільств і узагальнює характер перетворень, які відрізняють цивілізовані суспільства від «традиційних» (родоплемінних і феодальних). В індустріальному суспільстві зі зростанням масштабів індустрії власність на капітал у майбутньому не гарантує контролю над системами влади й авторитету на підприємствах; промислове виробництво в економічно провідних фірмах-гігантах починають контролювати менеджери-адміністратори. У перспективі на зміну індустріальному суспільству має прийти постіндустріальне.

ІНЖЕНЕРНИЙ ЗАХИСТ ТЕРИТОРІЙ — це комплекс організаційних та інженерно-технічних заходів, спрямованих на запобігання виникненню надзвичайних ситуацій, забезпечення захисту територій, населених пунктів та суб'єктів господарювання від їх наслідків та небезпеки, що може виникнути під час воєнних (бойових) дій або внаслідок таких дій, а також створення умов для забезпечення сталого функціонування суб'єктів господарювання й територій в особливий період (*Кодекс цивільного захисту України від 02 жовтня 2012 року*).

ІНЖЕНЕРІЯ ВИБОРЧА — різновид політичного маркетингу, під яким розуміють комплекс правових, адміністративних, політичних та інших заходів, що регулюють політичні відносини в частині вибору норм представництва та процедур формування законодавчих, виконавчих та судових органів влади.

ІНЖЕНЕРНО-ТЕХНІЧНІ ЗАХОДИ ЦИВІЛЬНОГО ЗАХИСТУ — це комплекс інженерно-технічних рішень, спрямованих на запобігання виникненню надзвичайних ситуацій, забезпечення захисту населення й територій від них та небезпеки, що може виникнути під час воєнних (бойових) дій або внаслідок таких дій, а також створення умов для забезпечення сталого функціонування суб'єктів господарювання й територій в особливий період (*Кодекс цивільного захисту України від 02 жовтня 2012 року*).

ІНЖИНІРИНГ — це надання послуг (виконання робіт) із складення технічних завдань, проектних пропозицій, проведення наукових досліджень і техніко-економічних обстежень, виконання інженерно-розвідувальних робіт з будівництва об'єктів, розроблення технічної документації, проектування та конструкторського опрацювання об'єктів техніки й технології, надання консультації та авторського нагляду під час монтажних та пусконаладжувальних робіт, а також надання консультацій, пов'язаних із такими послугами (роботами) (*Податковий кодекс України від 02 грудня 2010 року*).

ІНІЦІАТОР — це особа, яка на законних підставах ініціює переказ коштів шляхом формування та подання відповідного документа на переказ або використання спеціального платіжного засобу (*Закон України «Про платіжні системи та переказ коштів в Україні» від 05 квітня 2001 року*).

ІНІЦІАТИВНА ГРУПА — сукупність громадян, які ініціюють і реалізують у межах, визначених законодавством, відповідні соціально значущі акції. Ці групи мають органічну структуру, виступають як суб'єкти правовідносин з органами державної влади, органами місцевого самоврядування тощо. Діяльність ініціативної групи не завжди достатньо регулюється у правовому відношенні. Найповніше це зроблено у законодавстві про вибори і референдумі. Зокрема, згідно із Законом України «Про всеукраїнський референдум» від 06 листопада 2012 року, збір підписів під вимогою щодо проведення всеукраїнського референдуму організовує і здійснює ініціативна група всеукраїнського референдуму. Ініціативна група з проведення всеукраїнського референдуму утворюється на зборах громадян України, в яких бере участь не менш як дві тисячі громадян України, які мають право голосу на всеукраїнському референдумі. Організаторами зборів можуть бути громадяни України, яким на день проведення зборів виповниться вісімнадцять років, політичні партії України, всеукраїнські громадські організації, зареєстровані відповідно до законодавства України. Ініціативна група з проведення всеукраїнського референдуму складається не менш як з п'ятисот громадян України, які на день її утворення мають право голосу. Збори утворюють лише одну ініціативну групу. На зборах складається список членів ініціативної групи із зазначенням прізвища, імені, по батькові, дати народження, місця проживання або місця перебування, відомостей про документи, що посвідчують особу та громадянство України»

ІНКОГНІТО (*итал. incognito, від лат. incognitos — невпізнаний, невідомий*) — 1) особа, що приховує своє справжнє ім'я; 2) таємно, не відкриваючи свого імені.

ІНКОРПОРАЦІЯ (лат. *incorporatio* — включення до складу) — спосіб систематизації законодавства, що полягає в розміщенні нормативно-правових актів в одному збірнику чи зібранні за хронологічною, алфавітною, галузевою чи іншою ознакою.

ІНКУМБЕНТ (англ. *incumbent* — той, що займає посаду) — особа, яка обіймає виборну посаду і бере участь у боротьбі за переобрання. На відміну від тих кандидатів, які змагаються за обрання на посаду вперше, інкумбент має переваги: краще володіє ситуацією, ресурсами, має певний досвід та впливовість тощо.

ІННОВАЦІЇ — нові досягнення, призначені для впровадження та використання в діяльності підприємства.

ІННОВАЦІЙНА ДІЯЛЬНІСТЬ — інноваційною діяльністю у сфері господарювання є діяльність учасників господарських відносин, що здійснюється на основі реалізації інвестицій з метою виконання довгострокових науково-технічних програм з тривалими строками окупності витрат і впровадження нових науково-технічних досягнень у виробництво та інші сфери суспільного життя. (*Господарський кодекс України від 16 січня 2003 року*). Інноваційна діяльність як одна із форм інвестиційної діяльності здійснюється з метою впровадження досягнень науково-технічного прогресу у виробництво й соціальну сферу, до яких входять такі фактори:

- випуск і розповсюдження принципово нових видів техніки і технології;
- прогресивні міжгалузеві структурні зрушення;
- реалізація довгострокових науково-технічних програм з великими строками окупності витрат;
- фінансування фундаментальних досліджень для здійснення якісних змін у стані продуктивних сил;
- розробка і впровадження нової, ресурсозберігаючої технології, призначеної для поліпшення соціального й екологічного становища (*Закон України «Про інвестиційну діяльність» від 18 вересня 1991 року*).

ІННОВАЦІЙНА СТРУКТУРА — це юридична особа будь-якої організаційно-правової форми, що створена відповідно до законодавства (вид А), або група юридичних осіб, яка діє на основі договору про спільну діяльність без створення юридичної особи та без об'єднання вкладів її учасників (вид Б), з визначеними галуззю діяльності та типом функціонування, орієнтованим на створення та впровадження наукоємної конкурентоспроможної продукції.

ІНОЗЕМНА ВАЛЮТА — це іноземні грошові знаки у вигляді банкнот, казначейських білетів, монет, що перебувають в обігу та є законним платіжним засобом на території відповідної іноземної держави, а також вилучені з обігу або такі, що вилучаються з нього, але підлягають обмінові на грошові знаки, які перебувають в обігу.

ІНОЗЕМНИЙ — це пов'язаний з громадянином або юридичною особою будь-якої країни, крім України (*Закон України «Про банки і банківську діяльність» від 07 грудня 2000 року*).

ІНОЗЕМНІ ІНВЕСТИЦІЇ — це всі види майнових та інтелектуальних цінностей, що вкладаються іноземними суб'єктами господарської діяльності в Україні, в результаті чого утворюється прибуток або досягається соціальний ефект (*Закон України «Про зовнішньоекономічну діяльність» від 16 квітня 1991 року*).

ІНОЗЕМНІ СУБ'ЄКТИ ГОСПОДАРСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ — це суб'єкти господарської діяльності, що мають постійне місцезнаходження або постійне місце проживання за межами України (*Закон України «Про зовнішньоекономічну діяльність» від 16 квітня 1991 року*).

ІНОЗЕМЦІ — іноземні громадяни, особи, які належать до громадянства іноземних держав і не є громадянами України, та особи без громадянства — апатриди, тобто особи, які не належать до громадянства будь-якої держави.

ІНОЗЕМЦІ ТА ОСОБИ БЕЗ ГРОМАДЯНСТВА, ЯКІ ПЕРЕБУВАЮТЬ НА ТЕРИТОРІЇ УКРАЇНИ НА ЗАКОННИХ ПІДСТАВАХ — це іноземці та особи без громадянства, які в установленному законодавством чи міжнародним договором України порядку в'їхали в Україну та постійно або тимчасово проживають на її території, або тимчасово перебувають в Україні (*Закон України «Про правовий статус іноземців та осіб без громадянства» від 22 вересня 2011 року*).

ІНОЗЕМЦІ ТА ОСОБИ БЕЗ ГРОМАДЯНСТВА, ЯКІ ПОСТІЙНО ПРОЖИВАЮТЬ В УКРАЇНІ — це іноземці та особи без громадянства, які отримали посвідку на постійне проживання, якщо інше не встановлено законом (*Закон України «Про правовий статус іноземців та осіб без громадянства» від 22 вересня 2011 року*).

ІНОЗЕМЦІ ТА ОСОБИ БЕЗ ГРОМАДЯНСТВА, ЯКІ ТИМЧАСОВО ПЕРЕБУВАЮТЬ НА ТЕРИТОРІЇ УКРАЇНИ — це іноземці та особи без громадянства, які перебувають на території України протягом дії візи або на період, установлений законодавством чи міжнародним договором України, або якщо строк їх перебування на території України продовжено в установленому порядку (*Закон України «Про правовий статус іноземців та осіб без громадянства» від 22 вересня 2011 року*).

ІНОЗЕМЦІ ТА ОСОБИ БЕЗ ГРОМАДЯНСТВА, ЯКІ ТИМЧАСОВО ПРОЖИВАЮТЬ В УКРАЇНІ — це іноземці та особи без громадянства, які отримали посвідку на тимчасове проживання, якщо інше не встановлено законом (*Закон України «Про правовий статус іноземців та осіб без громадянства» від 22 вересня 2011 року*).

ІНСПЕКЦІЙНА ПЕРЕВІРКА БАНКУ — це форма здійснення банківського нагляду уповноваженими Національним банком України особами безпосередньо в банку (*Закон України «Про банки і банківську діяльність» від 07 грудня 2000 року*).

ІНСТАНЦІЯ — 1) кожна з послідовних ланок, ступенів у системі підпорядкованих один одному державних органів управління, суду, а також партійних, профспілкових та інших органів; 2) посада з правом прийняття рішень і розпоряджень, у межах яких виконуються завдання. Інстанції наділені кадровими та профільними повноваженнями. За допомогою

створення Інстанція організації надається ієрархічна структура. Інстанція може бути персоніфікована однією чи кількома однаковими за становищем особами.

ІНСТИТУТ — галузевий (профільний, технологічний, технічний, педагогічний, богословський/теологічний, медичний, економічний, юридичний, фармацевтичний, аграрний, мистецький, культурологічний тощо) вищий навчальний заклад, що провадить інноваційну освітню діяльність, пов'язану з наданням вищої освіти на першому і другому рівнях за однією чи кількома галузями знань, може здійснювати підготовку на третьому і вищому науковому рівнях вищої освіти за певними спеціальностями, проводить фундаментальні та/або прикладні наукові дослідження, є провідним науковим і методичним центром, має розвинуту інфраструктуру навчальних, наукових і науково-виробничих підрозділів, сприяє поширенню наукових знань та провадить культурно-просвітницьку діяльність.

ІНСТИТУТИ СПІЛЬНОГО ІНВЕСТУВАННЯ (ІСІ) — це інвестиційні фонди та взаємні фонди інвестиційних компаній, корпоративні інвестиційні фонди та пайові інвестиційні фонди, створені відповідно до законодавства (*Податковий кодекс України від 02 грудня 2010 року*).

ІНСТРУМЕНТ ДЕРЖАВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ ПЛАНУВАННЯ ТЕРИТОРІЙ — це містобудівна документація, яка поділяється на документацію державного, регіонального та місцевого рівнів.

ІНСТИТУЦІЇ (*лат. institutio — настанова*) — 1) назва елементарних посібників римських юристів, що давали систематичний огляд чинного, переважно приватного права. Найбільш давні інституції римського юриста Гая (II століття до нашої ери); 2) термін, що використовується як форма слова «інститут» для визначення якихось органів або установ.

ІНСУРЕКЦІЯ (*лат. insurrectio — повстання*) — збройне повстання проти державної влади.

ІНТЕГРАЦІЯ — процес об'єднання в єдине ціле окремих частин або елементів. У соціально-політичному розумінні інтеграція означає зближення та єднання диференційованих соціальних чи політичних інститутів. Поняття інтеграції соціальної має на увазі наявність упорядкованих безконфліктних відносин між соціально-політичними діячами (людьми, організаціями, державами); поняття інтеграції політичної, інтеграції економічної означають, наприклад, зближення суверенних держав у сфері економічної та політичної взаємодії на базі створення й функціонування відповідних організацій (Європейська Економічна Спільнота, Латиноамериканська Економічна Система, Організація Африканської Єдності та інші) і формування принципово нових інтегрованих структур (Європарламент, Євросуд, Інтерпол).

ІНТЕЛЕКТ СОЦІАЛЬНИЙ — відносно стійка форма сучасної розумової діяльності (здатності) людей, що виявляється у спільній творчості, виробленні й реалізації рішень, розумінні самих себе, інших людських спільностей, навколишнього світу.

ІНТЕЛІГЕНЦІЯ (лат. *intelligentia* — розуміння, поняття, ідея, уявлення) — соціальний прошарок (група) людей, які професійно займаються розумовою (інтелектуальною) працею і володіють необхідними для цього спеціальною освітою і практичними навичками.

ІНТЕРНАЛІЇ — вигоди або витрати, що їх зазнають учасники угоди, щодо яких не були зроблені застереження під час укладення угоди; виникають за умов недостатньої інформації, недоступності інформації для однієї із сторін.

ІНТЕРЕСИ НАЦІОНАЛЬНІ — одна з найважливіших рушійних сил діяльності нації, суспільства (іноді населення країни) стосовно реалізації й захисту комплексу потреб і цінностей, що усталилися в загальнонаціональній свідомості й бутті. У сучасних соціально-політичних теоріях інтереси національні частіше ототожнюються не з етичними, а з економічними, соціально-політичними, культурологічними цінностями й запитамі народів конкретних суверенних держав (як мононаціональних, так і багатонаціональних). У цьому розумінні інтереси національні збігаються з інтересами держави.

ІНТЕРЕСИ СОЦІАЛЬНІ — спонукальні сили діяльності соціальних груп, мас людей, використовуючи які, суспільство може вдаватися до необхідних управлінських впливів на цю діяльність. Соціальний (суспільний) інтерес спрямований на соціальні інститути, установи, норми взаємовідносин у суспільстві, від яких залежить розподіл предметів, цінностей і благ, що забезпечують задоволення потреб. Інтереси соціальні лежать в основі будь-яких форм боротьби й співробітництва між людьми.

ІНТЕРПЕЛЯЦІЯ (лат. *interpellatio* — переривання промови, позов, вимога) — звернена до уряду в цілому чи до окремих його членів вимога групи депутатів парламенту дати пояснення з приводу загальної політики, яку вони проводять або з якого-небудь суспільно важливого конкретного питання.

ІНТЕРПРЕТАЦІЯ — 1) у вузькому значенні — роз'яснення суб'єктам пізнавальної діяльності письмових текстів, які неоднозначно розуміються ними, та розкриття їх справжнього змісту; 2) у широкому значенні — можливість пізнати знаки, які передаються однією свідомістю іншій та засвоюються через зовнішні прояви (тексти, мова, жести).

ІНФОРМАЦІЙНА ДІЯЛЬНІСТЬ — сукупність дій, спрямованих на задоволення інформаційних потреб громадян, юридичних осіб і держави. Основними напрямками такої діяльності є діяльність політична, економічна, соціальна, духовна, екологічна, науково-технічна, міжнародна тощо. Держава гарантує свободу інформаційної діяльності у цих сферах усім громадянам та юридичним особам у межах їх прав і свобод, функцій і повноважень. Чинне законодавство визначає чотири основні види інформаційної діяльності: одержання, використання, поширення та зберігання інформації. Одержання інформації — здобуття, придбання, нагромадження документованої або публічно оголошеної інформації громадянами, юридичними особами або державою. Використання інформації — задоволення інформаційних потреб громадян, юридичних осіб і держави. Поширення інформації — це оприлюднення, реалізація в установленому законом порядку документованої або публічно оголошеної інформації. Зберігання інформації — забезпечення

належного стану інформації та її матеріальних носіїв (*Закон України «Про інформацію» від 2 жовтня 1992 р.*).

ІНФЛЯЦІЯ — переповнення сфери обігу паперовими грошима внаслідок надмірного (порівняно з потребами у справжніх грошах — золоті) випуску їх. Інфляція може бути результатом скорочення товарної маси в обігу при тій самій кількості випущених грошей. Виражається в скороченні забезпечення останніх у відношенні до золота, супроводжується зростанням цін і падінням реальної заробітної плати. Впливає на підвищення ринкової ціни золота, вартість життя, введення «плаваючих» курсів валют, зростання цін.

ІНФОРМАЦІЙНА БЕЗПЕКА ТЕЛЕКОМУНІКАЦІЙНИХ МЕРЕЖ — це здатність телекомунікаційних мереж забезпечувати захист від знищення, перекручення, блокування інформації, її несанкціонованого витоку або від порушення встановленого порядку її маршрутизації (*Закон України «Про телекомунікації» від 18 листопада 2003 року*).

ІНФОРМАЦІЙНА СИСТЕМА ЗАГАЛЬНОГО ДОСТУПУ — це сукупність телекомунікаційних мереж та засобів для накопичення, обробки, зберігання та передавання даних (*Закон України «Про телекомунікації» від 18 листопада 2003 року*).

ІНФОРМАЦІЙНА ПОСЛУГА — діяльність з надання інформаційної продукції споживачам з метою задоволення їхніх потреб (*Закон України «Про інформацію» від 02 жовтня 1992 року*); 1) здійснення у визначеній законом формі інформаційної діяльності по доведенню інформаційної продукції до споживачів з метою задоволення їх інформаційних потреб (*Закон України «Про інформацію» від 02 жовтня 1992 року*); 2) дії суб'єктів щодо забезпечення споживачів інформаційними продуктами (*Закон України «Про Національну програму інформатизації» від 04 лютого 1998 року*); 3) надання інформації, необхідної для вирішення складної життєвої ситуації (довідкові послуги); поширення просвітницьких та культурно-освітніх знань (просвітницькі послуги); поширення об'єктивної інформації про споживчі властивості та види соціальних послуг, формування певних уявлень і ставлення суспільства до соціальних проблем (рекламно-пропагандистські послуги) (*Закон України «Про соціальні послуги» від 19 червня 2003 року*); 4) здійснення певного технологічного процесу науково-інформаційної діяльності й доведення отриманого кінцевого результату до споживачів задля задоволення їхніх інформаційних потреб; 5) дії суб'єктів щодо забезпечення споживачів інформаційними продуктами, у тому числі фінансовими, маркетинговими, транспортними, освітянськими, телемедициними тощо.

ІНФОРМАЦІЙНА ПРОДУКЦІЯ — матеріалізований результат інформаційної діяльності, призначений для задоволення потреб суб'єктів інформаційних відносин (*Закон України «Про інформацію» від 02 жовтня 1992 року*).

ІНФОРМАЦІЙНЕ СУСПІЛЬСТВО — 1) концепція постіндустріального суспільства; нова історична фаза розвитку цивілізації, в якій головними продуктами виробництва є інформація і знання; 2) щабель у розвитку сучасної цивілізації, що характеризується збільшенням ролі інформації і знань у житті суспільства, зростанням частки інформаційних комунікацій, інформаційних продуктів і послуг у валовому внутрішньому продукті,

створенням глобального інформаційного простору, який забезпечує ефективну інформаційну взаємодію людей, їх доступ до світових інформаційних ресурсів і задоволення їхніх соціальних і особистісних потреб в інформаційних продуктах і послугах. Настає внаслідок інформаційно-комп'ютерної революції й базується на інформаційній технології, «інтелектуальних» комп'ютерах, автоматизації та роботизації всіх сфер і галузей економіки та управління, єдиній найновішій інтегрованій системі зв'язку. Це забезпечує кожній особі (закріплюється законодавчими актами) будь-яку інформацію і знання та зумовлює радикальні зміни в усій системі суспільних відносин (політичних, правових, духовних та інших). Завдяки цьому забезпечується найбільший прогрес і свобода людини, можливість її реалізації.

ІНФОРМАЦІЙНИЙ ЗАПИТ — звернення з вимогою про надання можливості ознайомлення з офіційними документами.

ІНФОРМАЦІЙНІ ТА ІНШІ ПОСЛУГИ — здійснення органами виконавчої влади у визначеній законом формі інформаційної діяльності з доведення інформаційної продукції в електронному вигляді до відома споживачів з метою задоволення їх інформаційних потреб у державних (адміністративних) послугах. При цьому «інші послуги» — це такі, що можуть виникнути завдяки розвитку інформаційних технологій (застосування цифрового підпису, електронного документообігу) (*Наказ Державного комітету зв'язку та інформатизації України «Про затвердження Переліку і Порядку надання інформаційних та інших послуг з використанням електронної інформаційної системи «Електронний Уряд» від 15 серпня 2003 року*).

ІНФОРМАЦІЯ (лат. *informatio* — роз'яснення, уявлення) — будь-які відомості та (або) дані, які можуть бути збережені на матеріальних носіях або відображені в електронному вигляді. Відповідно до Закону України «Про інформацію», за змістом інформація поділяється на такі види: інформація про фізичну особу; інформація довідково-енциклопедичного характеру; інформація про стан довкілля (екологічна інформація); інформація про товар (роботу, послугу); науково-технічна інформація; податкова інформація; правова інформація; статистична інформація; соціологічна інформація та інші види інформації (*Закон України «Про інформацію» від 02 жовтня 1992 року*); це документовані або публічно оголошені відомості про події та явища, що відбуваються в суспільстві та державі, навколишньому природному середовищі.

ІНФОРМАЦІЯ АДМІНІСТРАТИВНА — 1) офіційні документовані дані, що дають кількісну характеристику явищ та процесів, що відбуваються в економічній, соціальній, культурній, інших сферах життя, і збираються, використовуються, поширюються та зберігаються органами державної влади (за винятком органів державної статистики), органами місцевого самоврядування, юридичними особами, відповідно до законодавства, з метою виконання адміністративних обов'язків та завдань, що належать до їх компетенції; 2) дані, отримані на підставі спостережень, проведених органами державної влади (за винятком органів державної статистики), органами місцевого самоврядування та іншими юридичними особами відповідно до законодавства та з метою виконання адміністративних обов'язків та завдань, які входять до їх компетенції (*Закон України «Про державну статистику» від 17 вересня 1992 року*).

ІНФОРМАЦІЯ АУДІОВІЗУАЛЬНА — зорова інформація, що супроводжується звуком та поширюється аудіовізуальними засобами масової інформації (радіомовлення, телебачення, кіно тощо).

ІНФОРМАЦІЯ ДОВІДКОВО-ЕНЦИКЛОПЕДИЧНОГО ХАРАКТЕРУ — систематизовані, документовані, публічно оголошені або іншим чином поширені відомості про суспільне, державне життя та навколишнє природне середовище. Основними джерелами інформації довідково-енциклопедичного характеру є енциклопедії, словники, довідники, рекламні повідомлення та оголошення, путівники, картографічні матеріали, електронні бази та банки даних, архіви різноманітних довідкових інформаційних служб, мереж та систем, а також довідки, що видаються уповноваженими на те органами державної влади та органами місцевого самоврядування, об'єднаннями громадян, організаціями, їх працівниками та автоматизованими інформаційно-телекомунікаційними системами. Правовий режим інформації довідково-енциклопедичного характеру визначається законодавством та міжнародними договорами України, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України (*Закон України «Про інформацію» від 02 жовтня 1992 року*).

ІНФОРМАЦІЯ З ОБМЕЖЕНИМ ДОСТУПОМ — 1) інформація, право доступу до якої обмежено встановленими правовими нормами і (чи) правилами; 2) інформація в будь-якій формі та будь-які документи, матеріали, вироби, речовини або фізичні поля, в яких представлена інформація, що в інтересах національної безпеки держав та відповідно до їх національного законодавства підлягає охороні від несанкціонованого доступу, включно з інформацією, яку спільно створено юридичними особами держав у рамках співробітництва й доступ до якої обмежено на основі вимог національного законодавства держав та відповідно до критеріїв Угоди (*Угода між Кабінетом Міністрів України та Урядом Словацької Республіки про взаємну охорону інформації а обмеженим доступом від 22 червня 2006 року*); 3) Інформацією з обмеженим доступом є конфіденційна, таємна та службова інформація (*Закон України «Про інформацію» від 02 жовтня 1992 року*).

ІНФОРМАЦІЯ КОНФІДЕНЦІЙНА — інформація з обмеженим доступом, що містить відомості, які перебувають у володінні, користуванні або розпорядженні окремих фізичних чи юридичних осіб і поширюються за їх бажанням й відповідно до передбачених ними умов. Громадяни, юридичні особи, які володіють інформацією професійного, ділового, виробничого, банківського, комерційного та іншого характеру, одержаною за власні кошти, або такою, що є предметом їх професійного, ділового, виробничого, банківського, комерційного та іншого інтересу і не порушує передбаченої законом таємниці, самостійно визначають режим доступу до неї, зраховуючи належність її до категорії конфіденційної, та встановлюють для неї систему (способи) захисту (*Закон України «Про інформацію» від 02 жовтня 1992 року*).

ІНФОРМАЦІЯ НАУКОВО-ТЕХНІЧНА — будь-які відомості та (або) дані про вітчизняні та зарубіжні досягнення науки, техніки й виробництва, одержані в ході науково-дослідної, дослідно-конструкторської, проектно-технологічної, виробничої та громадської

діяльності, які можуть бути збережені на матеріальних носіях або відображені в електронному вигляді. Правовий режим науково-технічної інформації визначається Законом України «Про науково-технічну інформацію» від 25 червня 1993 року, іншими законами та міжнародними договорами України, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України. Науково-технічна інформація є відкритою за режимом доступу, якщо інше не встановлено законами України (*Закон України «Про інформацію» від 02 жовтня 1992 року*).

ІНФОРМАЦІЯ ОФІЦІЙНА ДОКУМЕНТОВАНА — інформація, яка створюється в процесі поточної діяльності органів законодавчої, виконавчої та судової влади, органів місцевого самоврядування.

ІНФОРМАЦІЯ ПОДАТКОВА — сукупність відомостей і даних, що створені або отримані суб'єктами інформаційних відносин у процесі поточної діяльності й необхідні для реалізації покладених на контролюючі органи завдань і функцій у порядку, встановленому Податковим кодексом України. Правовий режим податкової інформації визначається Податковим кодексом України та іншими законами (*Закон України «Про інформацію» від 02 жовтня 1992 року*).

ІНФОРМАЦІЯ ПРАВОВА — будь-які відомості про право, його систему, джерела, реалізацію, юридичні факти, правовідносини, правопорядок, правопорушення і боротьбу з ними та їх профілактику тощо. Джерелами правової інформації є Конституція України, інші законодавчі і підзаконні нормативно-правові акти, міжнародні договори та угоди, норми й принципи міжнародного права, а також ненормативні правові акти, повідомлення засобів масової інформації, публічні виступи, інші джерела інформації з правових питань. З метою забезпечення доступу до законодавчих та інших нормативних актів фізичним та юридичним особам держава забезпечує офіційне видання цих актів масовими тиражами у найкоротші строки після їх прийняття (*Закон України «Про інформацію» від 02 жовтня 1992 року*).

ІНФОРМАЦІЯ ПРО ПЕРСОНАЛ — сукупність усіх оперативних відомостей, а також процесів їх обробки для кадрового планування. Ця інформація має відповідати таким вимогам: *простота* (інформація повинна містити такий обсяг даних, який необхідний у кожному конкретному випадку); *наочність* (відомості мають бути подані в такому вигляді, щоб можна було швидко визначити основне, а не приховувати його за багатослівністю; для цього слід використовувати ілюстративний матеріал); *однозначність* — відомості повинні бути зрозумілі (матеріал має бути семантично, синтаксично й логічно однозначний); *порівнянність* — відомості повинні наводитися в порівняльних одиницях і стосуватись об'єктів (як усередині організації, так і зовні), що піддаються порівнянню; *наступність* (відомості про кадри, які подаються для різних часових періодів, мають бути підраховані за однією методикою, подані в однаковій формі); *актуальність* (відомості мають бути свіжими, оперативними та своєчасними).

ІНФОРМАЦІЯ ПРО СТАН ДОВКІЛЛЯ (ЕКОЛОГІЧНА ІНФОРМАЦІЯ) — це будь-яка інформація в письмовій, аудіовізуальній, електронній чи іншій матеріальній формі про:

1) стан навколишнього природного середовища чи його об'єктів — землі, вод, надр, атмосферного повітря, рослинного і тваринного світу та рівні їх забруднення; 2) біологічне різноманіття і його компоненти, включно з генетично видозміненими організмами та їх взаємодією з об'єктами навколишнього природного середовища; 3) джерела, фактори, матеріали, речовини, продукцію, енергію, фізичні фактори (шум, вібрацію, електромагнітне випромінювання, радіацію), які впливають або можуть вплинути на стан навколишнього природного середовища та здоров'я людей; 4) загрозу виникнення й причини надзвичайних екологічних ситуацій, результати ліквідації цих явищ, рекомендації щодо заходів, спрямованих на зменшення їх негативного впливу на природні об'єкти та здоров'я людей; — екологічні прогнози, плани і програми, заходи, у тому числі адміністративні, державну екологічну політику, законодавство про охорону навколишнього природного середовища; 5) витрати, пов'язані із здійсненням природоохоронних заходів за рахунок фондів охорони навколишнього природного середовища, інших джерел фінансування, економічний аналіз, проведений у процесі прийняття рішень з питань, що стосуються довкілля (*Міністерство охорони навколишнього природного середовища України Наказ «Про затвердження положення про щоквартальне інформування населення через змі про об'єкти, які є найбільшими забруднювачами навколишнього природного середовища» від 01 листопада 2005 року*).

ІНФОРМАЦІЯ ПРО ТОВАР (РОБОТУ, ПОСЛУГУ) — відомості та (або) дані, які розкривають кількісні, якісні та інші характеристики товару (роботи, послуги). Інформація про вплив товару (роботи, послуги) на життя та здоров'я людини не може бути захищена до інформації з обмеженим доступом. Правовий режим інформації про товар (роботу, послугу) визначається законами України про захист прав споживачів, про рекламу, іншими законами та міжнародними договорами України, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України (*Закон України «Про інформацію» від 2 жовтня 1992 року*).

ІНФОРМАЦІЯ ПРО УПРАВЛІННЯ ПРАВАМИ — це інформація, в тому числі в електронній формі, що ідентифікує об'єкт авторського права й суміжних прав автора чи іншої особи, яка має на цей об'єкт авторське право й суміжні права, або інформація про умови використання об'єкта авторського права й суміжних прав, або будь-які цифри чи коди, у яких представлена така інформація, коли будь-який із цих елементів інформації доданий до примірника об'єкта авторського права й суміжних прав або вміщений у нього чи з'являється у зв'язку з його повідомленням до загального відома (*Закон України «Про авторське право і суміжні права» від 23 грудня 1993 року*).

ІНФОРМАЦІЯ ПРО ФІЗИЧНУ ОСОБУ — відомості чи сукупність відомостей про фізичну особу, яка ідентифікована або може бути конкретно ідентифікована. Не допускаються збирання, зберігання, використання та поширення конфіденційної інформації про особу без її згоди, крім випадків, визначених Законом України «Про інформацію», і лише в інтересах національної безпеки, економічного добробуту та захисту прав людини. До конфіденційної інформації про фізичну особу належать, зокрема, дані про її національність, освіту, сімейний стан, релігійні переконання, стан здоров'я, а також адреса, дата і місце народження. Кожному забезпечується вільний доступ до інформації, яка стосується його особисто, крім випадків, передбачених законом (*Закон України «Про інформацію» від 02 жовтня 1992 року*).

ІНФОРМАЦІЯ ПРОФЕСІЙНА — документовані або публічно оголошені відомості про трудову діяльність та її роль у професійному самовизначенні особи, інформація про стан, потребу й динаміку ринку праці, зміст та перспективи розвитку сучасних професій і вимоги до особи, форми та умови оволодіння ними, можливості професійно-кваліфікаційного зростання й побудови кар'єри, що спрямована на формування професійних інтересів, намірів та мотивації особи щодо вибору або зміни виду трудової діяльності, професії, кваліфікації, роботи (*Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Концепції державної системи професійної орієнтації населення» від 17 вересня 2008 року*).

ІНФОРМАЦІЯ СОЦІОЛОГІЧНА — документовані або публічно оголошені відомості про ставлення окремих громадян і соціальних груп до суспільних подій та явищ, процесів, фактів. Правовий режим соціологічної інформації визначається законами та міжнародними договорами України, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України (*Закон України «Про інформацію» від 02 жовтня 1992 року*).

ІНФОРМАЦІЯ СТАТИСТИЧНА — документована інформація, що дає кількісну характеристику масових явищ та процесів, які відбуваються в економічній, соціальній, культурній та інших сферах життя суспільства. Офіційна державна статистична інформація підлягає систематичному оприлюдненню. Держава гарантує суб'єктам інформаційних відносин відкритий доступ до офіційної державної статистичної інформації, за винятком інформації, доступ до якої обмежений згідно із законом. Правовий режим державної статистичної інформації визначається Законом України «Про державну статистику» від 17 вересня 1992 року, іншими законами та міжнародними договорами України, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України (*Закон України «Про інформацію» від 02 жовтня 1992 року*).

ІНФОРМАЦІЯ ТАЄМНА — інформація, що містить відомості, які становлять державну та іншу передбачену законом таємницю, розголошення якої завдає шкоди особі, суспільству й державі (*Закон України «Про інформацію» від 2 жовтня 1992 року*). Зарахування інформації до категорії таємних відомостей, які становлять державну таємницю, і доступ до неї громадян здійснюється відповідно до *Закону України «Про державну таємницю» від 21 січня 1994 року*.

ІНФРАСТРУКТУРА — комплекс виробничих і невиробничих галузей та сфер діяльності, які забезпечують процес і умови відтворення. Основна виробнича інфраструктура містить мережі енергозабезпечення, внутрішньовиробничий транспорт, зв'язок тощо. Соціальна інфраструктура призначена для забезпечення умов існування й відтворення робочої сили — житла, охорони здоров'я, освіти.

ІНЦИДЕНТ — будь яка подія, що відбувається в процесі функціонування інформаційної системи, яка може призвести до погіршення якості роботи системи або до її повної зупинки.

ІНЦИДЕНТ БЕЗПЕКИ — будь-який випадок або обставина, що загрожує безпеці судна (також пересувній небереговій буровій установці й високошвидкісним засобам), портової споруди і взаємодії судно/порт або судно/судно.

ІПОТЕКА — це застава нерухомого майна, що залишається у володінні заставодавця або третьої особи (*Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 року*).

ІПОТЕЧНЕ КРЕДИТУВАННЯ — це правовідносини, що виникають з приводу набуття права вимоги іпотечного боргу за правочинами та іншими документами (*Закон України «Про іпотечне кредитування, операції з консолідованим іпотечним боргом та іпотечні сертифікати» від 19 червня 2003 року*).

ІПОТЕЧНИЙ ЖИТЛОВИЙ КРЕДИТ — це фінансовий кредит, що надається фізичній особі банківською чи іншою фінансовою установою відповідно до закону строком не менш як на п'ять повних календарних років для фінансування витрат, пов'язаних з придбанням квартири (кімнати) чи житлового будинку (його частини) або будівництвом житлового будинку (його частини), що надаються у власність позичальника, з прийняттям кредитором такого житла (землі, що знаходиться під таким житловим будинком, у тому числі присадибної ділянки) у заставу (*Податковий кодекс України від 02 грудня 2010 року*).

ІСТОТНА ЗМІНА ОБСТАВИН — обставини змінилися настільки, що, якби сторони могли це передбачити, вони не уклали б договір або уклали б його на інших умовах (*Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 року*).

ІСТОТНА УЧАСТЬ — це пряме та/або опосередковане володіння однією особою самостійно чи спільно з іншими особами 10 і більше відсотками статутного капіталу та/або права голосу акцій, паїв юридичної особи або незалежна від формального володіння можливість значного впливу на управління чи діяльність юридичної особи (*Закон України «Про банки і банківську діяльність» від 07 грудня 2000 року*).

ІСТОТНІ УМОВИ ДОГОВОРУ СТРАХУВАННЯ — це предмет договору страхування, страховий випадок, розмір грошової суми, в межах якої страховик зобов'язаний провести виплату в разі настання страхового випадку (страхова сума), розмір страхового платежу й строки його сплати, строк договору та інші умови, визначені актами цивільного законодавства.

ІСТОРИЧНА БАТЬКІВЩИНА — поняття, що використовується в політології, а також у науці конституційного права (період після розпаду СРСР). Поняття «історична батьківщина» може означати: а) місце народження конкретної людини, тобто це держава, на території якої вона народилася; б) держава, до титульної нації якої ця людина належить за народженням, незалежно від місця народження (наприклад, зв'язок росіянина за національністю з Росією, українця — з Україною і тому подібне); в) зв'язок людини з державою, яка стала правонаступником держави, громадянином якої він був (наприклад, багато осіб не російської національності, що народилися і жили в СРСР, після розпаду СРСР вважають своєю історичною батьківщиною Російську Федерацію, продовжуючи проживати на території інших колишніх союзних республік).

К

КАБІНЕТ (*фр. cabinet, італ. gabinetto, первісно — меблі, кімната, згодом ще і — уряд*) — 1) одна з двох основних моделей структури уряду, відомих конституційній теорії та практиці сучасних країн. Генеза цієї моделі пов'язана з британським політико-правовим досвідом, тому її іноді називають британською моделлю уряду (кабінету міністрів). В англійських та багатьох інших країнах до складу входять лише керівники найважливіших міністерств. Члени мають інший статус, ніж міністри, що не входять до його складу. Різняться вони також змістом і обсягом своїх повноважень; 2) спеціально обладнане приміщення в науково-дослідних, навчальних та інших закладах і установах для пропаганди певних знань, занять тощо.

КАБІНЕТ МІНІСТРІВ УКРАЇНИ — (Уряд України) — це колегіальний орган загальної компетенції, який є вищим органом у системі органів виконавчої влади України, здійснює керівництво виконавчо-розпорядчою діяльністю цих органів, спрямовує, координує та контролює їх роботу. Уряд відповідальний перед Президентом України і Верховною Радою України, підконтрольний і підзвітний Верховній Раді України в межах, передбачених Конституцією України (*Конституція України від 28 червня 1996 р.*). Діяльність Кабінету Міністрів України спрямовується на забезпечення інтересів Українського народу шляхом виконання Конституції та законів України, актів Президента України, а також Програми діяльності Кабінету Міністрів України, схваленої Верховною Радою України, вирішення питань державного управління у сфері економіки та фінансів, соціальної політики, праці та зайнятості, охорони здоров'я, освіти, науки, культури, спорту, туризму, охорони навколишнього природного середовища, екологічної безпеки, природокористування, правової політики, законності, забезпечення прав і свобод людини та громадянина, запобігання і протидії корупції, розв'язання інших завдань внутрішньої і зовнішньої політики, цивільного захисту, національної безпеки та обороноздатності. Кабінет Міністрів України здійснює виконавчу владу безпосередньо та через міністерства, інші центральні органи виконавчої влади, Раду міністрів Автономної Республіки Крим та місцеві державні адміністрації, спрямовує, координує та контролює діяльність цих органів.

КАДАСТР — (*франц. cadastre, від пізньогрец. — реєстр*) — систематизований банк кількісних і якісних даних щодо певного об'єкта. Законодавством України передбачено ведення державного земельного кадастру, державного водного кадастру, державного кадастру

тваринного світу, державного лісового кадастру, державного кадастру родовищ і проявів корисних копалин, державного кадастру територій та об'єктів природно-заповідного фонду, державного кадастру сховищ радіоактивних відходів, містобудівного кадастру населених пунктів. Ці кадастри призначені для забезпечення державних органів, підприємств, установ та організацій відповідною інформацією, необхідною для прийняття управлінських рішень. Ведення кадастру покладається на спеціально уповноважені органи виконавчої влади і здійснюється в порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України.

КАДЕНЦІЯ (лат. *cado* — *падаю, припиняюся*) — це встановлений законом строк повноважень виборного органу влади чи посадової особи.

КАДРИ — це штатні кваліфіковані працівники з певною професійною підготовкою, які мають спеціальні знання, трудові навички чи досвід роботи у вибраній сфері діяльності.

КАДРИ ДЕРЖАВНОГО АПАРАТУ — особи, які посідають посади у державних органах та їх апараті, здійснюючи професійну діяльність щодо практичного виконання завдань і функцій держави та одержуючи зарплату з коштів державного бюджету. Зазначені особи є державними службовцями й мають відповідні службові повноваження. Їхній статус та загальні засади діяльності визначені Законом України «Про державну службу».

КАДРИ ДЕРЖАВНОЇ СЛУЖБИ — сукупність працівників основного складу апарату державного управління, до якого входять і керівні працівники, що виконують функції управління.

КАДРИ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ — це особи, які займають державні посади і керують з доручення і від імені держави.

КАДРОВА ПОЛІТИКА У СФЕРІ ДЕРЖАВНОЇ СЛУЖБИ — це сукупність принципів, методів, підходів, засобів організаційного впливу, пов'язаних з формуванням, відтворенням, розвитком та використанням персоналу державної служби, створенням відповідних умов для проходження його службової кар'єри; це форми роботи державних структур з кадрами, їх оцінювання, мотивації, підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації, раціонального використання та розвитку кадрового потенціалу. Суб'єктами кадрової політики виступають підприємства, установи, організації, політичні партії, органи державної влади та органи місцевого самоврядування.

КАДРОВА ПОТРЕБА — визначення оптимальної чисельності персоналу організації в кількісному, якісному, часовому й просторовому аспектах, необхідної для виконання завдань та досягнення цілей організації відповідно до обраної стратегії розвитку.

КАДРОВА СЛУЖБА — сукупність спеціалізованих підрозділів у структурі організації, установи, підприємства (із зайнятими в них посадовими особами — керівниками, фахівцями, технічним персоналом), покликаних управляти персоналом організації, установи, підприємства в межах обраної кадрової політики.

КАДРОВИЙ ПОТЕНЦІАЛ — трудові нереалізовані можливості та здібності персоналу відповідної організації, здатність його до генерування ідей в умовах змін характеру та змісту праці; прихований резерв, який за потреби можна використати.

КАДРОВИЙ РЕЗЕРВ — потенційні працівники, які за умови виникнення вакансії можуть стати постійними працівниками організації.

КАДРОВІ ТЕХНОЛОГІЇ — сукупність визначених дій, прийомів, операцій стосовно статусу або характеристик персоналу. З їхньою допомогою визначаються відповідність працівників характеру виконання службових обов'язків, ефективність їхньої праці, рівень відповідності ділових, професійних і особистісних якостей потребам організації. За допомогою кадрових технологій здійснюються оцінка, добір і підбір персоналу, керування кар'єрою державного службовця, підвищення його кваліфікації. З метою відновлення змінюваності кадрів використовуються ротація, кооптація, перепрофілювання, відставка, введення контрактної системи наймання на роботу й інші форми.

КАЗЕННЕ ПІДПРИЄМСТВО — різновид підприємства в Україні, заснованого виключно на державній власності. Організаційні, економічні й правові засади утворення, ліквідації, реорганізації, управління та господарської діяльності. Казенне підприємство утворюється за рішенням Кабінету Міністрів України шляхом перетворення державних підприємств, які, відповідно до національного законодавства, не підлягають приватизації. Рішення приймається за наявності хоча б однієї з таких умов: 1) підприємство здійснює виробничу або іншу діяльність, яка, відповідно до законодавства, може здійснюватися тільки державним підприємством; 2) головним споживачем продукції підприємства (понад 50 %) є держава; 3) підприємство належить до суб'єктів природи, монополій.

КАЗНА — 1) сховище грошей, золота, коштовностей та інших матеріальних цінностей ханів, царів, великих та удільних князів, монастирів тощо; 2) у сучасному значенні — сукупність фінансових та інших матеріальних ресурсів держави, яка через казну реалізує свої повноваження як суб'єкта певних майнових (фінансових) прав та обов'язків.

КАЗНАЧЕЙСТВО — спеціальний державний орган (установа), який відає касовим виконанням бюджету державного, організує справляння податків, зборів і мита, доходів від реалізації державних позик, а також фінансування передбачених державним бюджетом видатків. У ряді випадків здійснює емісію паперових грошей та державних цінних паперів. Державна казначейська служба України (Казначейство) є центральним органом виконавчої влади, діяльність якого спрямовується і координується Кабінетом Міністрів України через Міністра фінансів і який реалізує державну політику у сферах казначейського обслуговування бюджетних коштів, бухгалтерського обліку виконання бюджетів. Казначейство здійснює свої повноваження безпосередньо та через утворені в установленому порядку територіальні органи, які є юридичними особами публічного права. Казначейство у своїй діяльності керується Конституцією та законами України, указами Президента України та постановами Верховної Ради України, прийнятими відповідно до Конституції та законів України, актами Кабінету Міністрів України, іншими актами законодавства, а також дорученнями Кабінету Міністрів України і Міністра фінансів.

КАЗНАЧЕЙСЬКИЙ БІЛЕТ — нерозмінні на золото та інші дорогоцінні метали паперові гроші, що їх випускає національний банк або казначейство, а також короткострокові зобов'язання казначейства, які вступають в обіг. Близькі за змістом і сутністю до банківських грошових білетів. Забезпечуються усім державним надбанням (капіталом) і обов'язкові до приймання як засіб платежу в усіх банківських структурах за їхньою номінальною вартістю.

КАЗНАЧЕЙСЬКИЙ ВЕКСЕЛЬ — державний цінний папір, що засвідчує внесення їхнім власником коштів до бюджету і дає право на одержання фіксованого доходу протягом строку володіння ним.

КАЗНАЧЕЙСЬКЕ ЗОБОВ'ЯЗАННЯ — боргові цінні папери, що емітуються державою в особі її уповноважених органів, розміщуються виключно на добровільних засадах серед фізичних та юридичних осіб і засвідчують внесення їх власниками грошових коштів до бюджету та дають право на отримання фінансового доходу або інші майнові права, відповідно до умов їх випуску (*Закон України «Про Національний банк України» від 20 травня 1999 року*).

КАЗНАЧЕЙСЬКЕ ЗОБОВ'ЯЗАННЯ УКРАЇНИ — це державний цінний папір, що розміщується виключно на добровільних засадах серед фізичних осіб, повідчує факт заборгованості Державного бюджету України перед власником казначейського зобов'язання України, дає власнику право на отримання грошового доходу та погашається відповідно до умов розміщення казначейських зобов'язань України.

КАЗНАЧЕЙСЬКА ЕМІСІЯ — випуск в обіг казначейських білетів і державних цінних паперів (векселів, казначейських зобов'язань, облігацій, чеків), який здійснюється казначейством (державною скарбницею) та іншими державними фінансовими органами з метою покриття бюджетного дефіциту.

КАЗНАЧЕЙСЬКА СЛУЖБА УКРАЇНИ — це центральний орган виконавчої влади, діяльність якого спрямовується і координується Кабінетом Міністрів України через Міністра фінансів України. Казначейство України входить до системи органів виконавчої влади та утворюється для реалізації державної політики у сфері казначейського обслуговування бюджетних коштів. Основними завданнями Казначейства України є внесення пропозицій щодо формування державної політики у сфері казначейського обслуговування бюджетних коштів; реалізація державної політики у сфері казначейського обслуговування бюджетних коштів (*Указ Президента України «Про положення про Державну казначейську службу України» від 13 квітня 2011 року*).

КАЗНАЧЕЙСТВО УКРАЇНИ — відповідно до покладених завдань, серед іншого, здійснює у межах повноважень контроль за веденням бухгалтерського обліку всіх надходжень і витрат державного бюджету та місцевих бюджетів, складанням та поданням фінансової і бюджетної звітності; бюджетними повноваженнями при зарахуванні надходжень бюджету; відповідністю кошторисів розпорядників бюджетних коштів показникам розпису бюджету; відповідністю взятих розпорядниками бюджетних коштів бюджетних зобов'язань відповідним бюджетним асигнуванням, паспорту бюджетної програми (у разі застосування програмно-цільового методу у бюджетному процесі); відповідністю

платежів узятим бюджетним зобов'язанням та відповідним бюджетним асигнуванням; дотриманням правил валютного контролю за операціями з бюджетними коштами в іноземній валюті; дотриманням порядку проведення лотерей з використанням електронних систем прийняття сплати за участь у лотереї в режимі реального часу; закупівлею товарів, робіт і послуг за державні кошти при здійсненні розрахунково-касового обслуговування розпорядників і одержувачів бюджетних коштів, а також інших клієнтів відповідно до законодавства.

КАЗУАЛЬНЕ ТЛУМАЧЕННЯ — (*лат. casualis, від casus — випадок*) — офіційне пояснення змісту норми, яке дається судом чи іншим компетентним державним органом стосовно конкретної справи. Є обов'язковим щодо даного випадку (казусу). Його не можна механічно розповсюджувати на інші однорідні справи, оскільки кожна з них має свої індивідуальні особливості. Мета такого тлумачення — обґрунтоване вирішення конкретної справи.

КАЗУАЛЬНЕ ТЛУМАЧЕННЯ НОРМ ПРАВА — це офіційне роз'яснення норм права, обов'язкове лише для конкретного випадку та для осіб, стосовно яких воно здійснюється. Зазначений вид тлумачення норм права обумовлений конкретним випадком (казусом) і його мета — правильне вирішення конкретної справи, яка вже має місце. Наприклад, вирок суду, в якому обґрунтовується вид і міра покарання за вчинений злочин. Суб'єктами казуального тлумачення виступають вищестоящі правозастосовні органи при розгляді неправильних рішень, винесених у конкретних юридичних справах відповідними нижчестоящими правозастосовними органами. Результати казуального тлумачення обов'язкові для застосування при повторному розгляді даної юридичної справи нижчестоящою інстанцією. Вони також можуть служити іншим правозастосовним органам зразком правильного тлумачення й застосування певних норм права (матеріального, процесуального). Результати казуального тлумачення нерідко використовуються, наприклад, у правозастосовних актах вищестоящих судових інстанцій (судів касаційної, наглядової інстанції).

КАЗУЇСТИКА (*фр. casuistique, від лат. casus — випадок*) — 1) застосування чинних норм права до окремих юридичних випадків (*казусів*); 2) у середньовічній юриспруденції і богослов'ї — застосування до окремих випадків загальних догматичних положень; 3) сукупність клінічних спостережень над історією однієї й тієї самої хвороби у кількох хворих; 4) переносно — спритність у доведенні хибних або сумнівних положень, хитро-сплетених у суперечці; крутість.

КАЗУС (*лат. casus — випадок*) — 1) подія, яка не залежить від волі особи, тому не може бути передбачена за певних умов; 2) випадкове діяння, яке, на відміну від умисного або необережного, має зовнішні ознаки правопорушення, проте позбавлене елементу вини і тому не тягне за собою юридичної відповідальності. Казус слід відрізнити від поняття непереборної сили; 3) окрема судова справа або правова ситуація, з точки зору того, як вони повинні вирішуватися відповідно до норм права; 4) у юриспруденції — подія, що не викликана провинною в її скоєнні певної особи й відкидає відповідальність за правопорушення.

КАЗУС БЕЛЛІ (лат. *casus belli* — *привід до війни*) — формальний привід для розв'язування війни однією державою проти іншої. У класичному міжнародному праві казус беллі вважався законною підставою для початку воєнних дій, а також служив виправданням війни. Тісно пов'язаний з доктриною справедливої війни (*bellum justum*), згідно з якою не можна починати війну без справедливої причини (*justa causa*). На практиці казус беллі часто використовувався державами для приховання справжніх цілей і причин війни.

КАЗУС ФЕДЕРИС (лат. *casus foederis* — *випадок, обумовлений договором*) — передбачена міжнародним договором умова (або юридичний факт), настання якої дає сторонам договору підстави розпочати певні дії чи утриматися від них. Наприклад, казус федеріс у міжнародних конвенціях щодо правил ведення війни є визначенням моменту, з якого держави, які беруть участь у збройному конфлікті, зобов'язані дотримуватися норм міжнародного гуманітарного права.

КАЛІЦТВО ТРУДОВЕ — тимчасове або тривале ушкодження здоров'я внаслідок нещасного випадку, пов'язаного з роботою або виконанням суспільно корисних обов'язків, а також при здійсненні будь-яких дій в інтересах підприємства, установи або організації. У трудовому праві України — ушкодження здоров'я працівника в результаті нещасного випадку, що стався: а) при виконанні трудових обов'язків (у тому числі й під час відрадження), а також під час дій в інтересах підприємства, організації, установи навіть без розпорядження адміністрації; б) на шляху до роботи чи звідти; в) на території закладу, організації або в іншому місці впродовж робочого часу (враховуючи й перерви); під час підготовки до роботи; г) біля закладу, установи, підприємства або іншого місця роботи впродовж робочого дня (разом із перервою), якщо перебування там не суперечило правилам внутрішнього трудового розпорядку; д) під час виконання державних або громадських обов'язків; є) при виконанні обов'язків громадянина під час рятування людей або в момент захисту особи чи правопорядку. За фактом каліцтва трудового складається акт за встановленою формою після попереднього розслідування, від результатів якого залежать вид і розміри подальшої допомоги, призначення пенсії тощо.

КАНДИДАТ (лат. *candidatus* — *одягнений у біле; претенденти на високу посаду у Стародавньому Римі одягали білу тогу*) — 1) особа, що висувається для обрання до державного чи громадського органу, для заміщення відповідної посади або прийняття у члени громадської організації; 2) суб'єкт виборчого процесу, особа, висунута і зареєстрована у встановленому законодавством порядку як претендент при формуванні складу представницького органу або при заміщенні посад шляхом голосування.

КАНДИДАТ У ДЕПУТАТИ — в Україні — висунутий у встановленому порядку та зареєстрований відповідною виборчою комісією претендент на обрання на ту чи іншу виборчу посаду. Статус кандидата набуває сили від часу реєстрації.

КАНДИДАТУРА (лат. *candidatus* — *одягнений у біле; претендент на посаду*) — це особа, яка названа чи висунута як кандидат на зайняття певної посади чи здобуття певного мандата шляхом обрання чи призначення її певним органом або групою осіб (суспільством в цілому).

КАНИКУЛИ (лат. *canicula*, буквально — *песик*, від давньої назви Сіріуса — *Пес Оріона*, *dies caniculares* — *період літньої спеки*, коли Сонце близько від Сіріуса) — перерва в заняттях у навчальних закладах, що надається учням, студентам, слухачам та іншим для відпочинку. Тривалість канікул у загальноосвітніх навчальних закладах протягом навчального року не може бути меншою 30 календарних днів (Закон України «Про загальну середню освіту» від 13 травня 1999 року). У вищих навчальних закладах освіти навчальний рік переважно починається з 1 вересня і складається з навчальних днів, днів проведення підсумкового контролю, екзаменаційних сесій, вихідних, святкових і канікулярних днів. Тривалість останніх визначається вищим навчальним закладом освіти з урахуванням закону і графіка навчального процесу. Перерва в роботі парламенту (парламентські канікули).

КАНОНІЧНЕ ПРАВО (грец. *canon* — *палиця*, *переносно* — *правило*, *норма*) — сукупність норм християнського права, що встановлені церковними соборами та постановами пап і визначають організацію церкви, її внутрішній розпорядок, відправлення культу, а також норми моралі, родинних відносин і, певною мірою, норми цивільного, кримінального та судового права (за умови, якщо вони санкціоновані й забезпечуються державою). Канонічним правом можна вважати систему викладу правил, встановлених, прийнятих або затверджених церквою, як власне законодавство, яке стосується її внутрішнього устрою та управління. Термін «канонічне право» більш прийнятий у католицькій церкві. Його норми є юридично обов'язкові для виконання як усіма членами церкви, так і тими, хто перебуває поза її межами. Він став регулярно вживатися, починаючи з IV ст. для позначення вироблених церковними соборами норм церковного життя — на відміну від слова «закон», що означає правила життя, встановлені державою. У християнстві канонами вважають символ віри, вчення Ісуса Христа та апостолів, книги Святого Письма (Старий Завіт і Новий Завіт), сукупність правил богослужіння тощо. У середньовіччї юриспруденції під канонами розумілося письмово викладене правило, встановлене або затверджене церквою з метою регламентації правових відносин у сфері її компетенції. Канонічне право охоплювало позацерковні правовідносини — шлюбно-сімейні, майнові, кримінальні, міжнародні. Тривалий час воно співіснувало з римським правом та звичаєвим правом.

КАНТОН — (франц. *canton* — *округ*; *первісно* — *куток країни*, від італ. *canto* — *кут*) — 1) адміністративно-територіальна одиниця у деяких державах (Бельгія, Франція, Швейцарія та ін.); 2) виборчий округ у Франції; 3) судовий орган у Бельгії.

КАПІТАЛ — (нім. *kapital*, франц. *capital*, від лат. *capitalis* — *головний*) — 1) вартість, яка дозволяє створити нову, збільшену (додаткову) вартість у процесі виробництва шляхом поєднання праці людини й засобів виробництва. У політекономії капітал поділяється на виробничий і невиробничий, основний і обіговий, постійний і змінний; 2) наявна у фізичної чи юридичної особи сума попередньо нагромаджених матеріальних благ (коштів) як засобів для дальшої діяльності (виробництва).

КАПІТАЛ БАНКУ — власні кошти, залишкова вартість активів банку після вирахування всіх його зобов'язань (Закон України «Про банки і банківську діяльність» від 07 грудня 2000 року).

КАПІТАЛІЗМ — 1) суспільно-економічна формація, що прийшла внаслідок розвитку феодалізму на його зміну як більш досконала, ефективна і прогресивна форма. Ґрунтується на приватнокапіталістичній власності на засоби виробництва і найманій праці вільних людей; 2) економічна система, якій притаманна приватна власність на засоби виробництва і розподіл в якій виробленої продукції, товарів, послуг здійснюється в основному через ринок. Характерними рисами капіталізму є вільне підприємництво, конкуренція, прагнення виробників і продавців товарів одержувати прибуток. Проїшовши тривалий шлях розвитку, сучасний капіталізм зорієнтований на соціальні цілі, науково-технічний прогрес, досягнення зацікавленості працівників у результатах праці.

КАРА — визначена законодавством міра відповідальності правопорушника за скоєні ним дії. Як реакція суспільства на дії правопорушника Кара полягає у застосуванні щодо нього певних правових обмежень, зміни його статусу (морального — позбавлення чи призупинення деяких прав; матеріального — здійснення штрафних санкцій; фізичного — обмеження особистої свободи). У чинному законодавстві України термін «кара» не вживається.

КАР'ЄРА (*итал. carriera, первісно — возова дорога, життєвий шлях, поприще; лат. carus (carrum) — віз*) — 1) швидке й успішне просування по службі у певній сфері діяльності, підвищення соціального статусу, досягнення популярності, успіху, слави; 2) позначення роду занять, професії (кар'єра державного діяча, кар'єра службовця, кар'єра політика, кар'єра вченого, кар'єра юриста та інші).

КАР'ЄРА У СФЕРІ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ — нормативно врегульоване просування державного службовця в процесі професійної діяльності для реалізації державних та задоволення власних інтересів шляхом горизонтального чи вертикального переміщення або присвоєння йому вищого рангу.

КАРНИЙ РОЗШУК — 1) комплекс оперативно-розшукових та інших передбачених законодавством заходів з метою виявлення злочинів та осіб, що їх скоїли, а також виявлення осіб, які переховуються від слідства й суду; 2) одна з найважливіших служб міліції (поліції), обов'язком якої є здійснення оперативно-розшукових та інших заходів з метою запобігання, припинення та розкриття злочинів, а також розшуку злочинців.

КАСАЦІЙНА ІНСТАНЦІЯ — окрема ланка в системі загальних судів України, яка здійснює перевірку щодо законності судового рішення, яке набрало чинності і є предметом перевірки за касаційною скаргою.

КАСАЦІЙНА СКАРГА — процесуальна форма звернення громадян до суду касаційної інстанції з питань оскарження вироків та рішень суду першої інстанції.

КАСАЦІЙНЕ ПОДАННЯ ПРОКУРОРА — процесуальний документ, у якому прокурор ставить перед судом касаційної інстанції питання щодо скасування або зміни незаконного чи необґрунтованого вироку або рішення суду першої інстанції, що не набули законної сили.

КАСАЦІЙНЕ ПРОВАДЖЕННЯ — це врегульована нормами права діяльність суду касаційної інстанції з перевірки законності судових рішень, що набрали законної сили, у зв'язку з неправильним застосуванням судами першої або (та) апеляційної інстанцій норм матеріального права чи порушення норм процесуального права.

КАСАЦІЙНИЙ СТРОК — термін, у межах якого судове рішення або вирок, які можуть бути оскаржені до суду касаційної інстанції або на них може бути внесено касаційне подання прокурора. У кодексі адміністративного судочинства України встановлено, що касаційна скарга на судові рішення подається протягом двадцяти днів після набрання законної сили судовим рішенням суду апеляційної інстанції, крім випадків, передбачених цим Кодексом, а в разі складення постанови в повному обсязі - з дня складення постанови в повному обсязі.

КАСАЦІЯ (лат. *cassatio* — скасування, знищення, від *casso* — розбиваю, руйную) — 1) оскарження до вищестоящого суду судових рішень, вироків, що набрали законної сили (прокурор вносить подання); 2) перевірка вищестоящим судом законності та обґрунтованості вироків і рішень суду, що набрали законної сили (за матеріалами, наявними у справах і додатково наданими); 3) перегляд, скасування судового рішення нижчої інстанції вищестоящою інстанцією з причин порушення нижчою інстанцією законів й недотримання нею норм судочинства.

КАСТА (ном. *casta* — рід, порода, походження, покоління; від лат. *castus* — чистий) — 1) замкнена ендогамна група людей, пов'язаних виконанням певної соціальної функції, походженням чи традиційною успадкованою професією. Касты існували в різних формах у багатьох давніх і середньовічних державах; 2) переносно — замкнута привілейована суспільна група з обмеженим або й закритим доступом зовні, пов'язаним з прагненням захисту становищ, групових, вузькопрофесійних інтересів чи привілеїв у політичному й суспільному житті.

КАТАСТРОФА ПОЛІТИЧНА (грецькою *katastrophe* — переворот, загибель, кінець) — екстремальна форма стану політичного життя суспільства, що є результатом різкого загострення політичної та економічної кризи, розпаду й краху існуючих владних структур. Соціально-політична катастрофа тягне за собою вкрай важкі наслідки не тільки для політичного життя, але й для самого існування тієї чи іншої політичної системи.

КАТЕГОРІЇ ПРАВА — найбільш загальні типові поняття, що вживаються у праві. Є засобами конструювання й розуміння права як системного утворення для регулювання суспільних відносин. До категорій права належать, зокрема, саме право, його галузі та інститути, поняття закон, законність, законодавство, правовий режим, правовий статус, правові відносини, правосвідомість, відповідальність юридична тощо.

КАТЕГОРІЯ РЕЖИМУ СЕКРЕТНОСТІ — категорія, яка характеризує важливість та обсяги відомостей, що становлять державну таємницю, які зосереджені в органах державної влади, органах місцевого самоврядування, на підприємствах, в установах і організаціях (*Закон України «Про державну таємницю» від 21 січня 1994 року*).

КАТУВАННЯ — у кримінальному праві України умисне заподіяння сильного фізичного болю або фізичного чи морального страждання шляхом нанесення побоїв, мучення або

інших насильницьких дій з метою спонукати потерпілого або іншу особу вчинити дії, що суперечать їх волі. 1975 року ООН прийняла Декларацію про захист усіх осіб від катувань та інших жорстоких, нелюдських і таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання. У вказаному документі такі дії кваліфікуються як порушення прав та основних свобод людини. 10 грудня 1984 року в рамках ООН було прийнято уніфікований акт — Конвенцію проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання. 26 січня 1987 року вказану Конвенцію було ратифіковано із застереженнями Указом Президії Верховної Ради УРСР №3484-XI.

КАУЗА — (*лат. causa — причина, привід*) — 1) суб'єктивний мотив певної поведінки, передусім вступ до юридичного процесу; при цьому буває різною: відповідною до права (*causa justa*), або недозвеною (*injusta causa*), або тільки аморальною; може бути ганебним мотивом (*turpis causa*); 2) безпосередній привід, заради якого сторони здійснюють певні юридичні дії (*causa contrahendi*): передачу речі (*causa traditionibus*), платіж за вимогою (*causa cedendi*), надання кредиту (*causa credendi*), встановлення посагу (*causa dotis constituendae*), відпущення раба на волю (*causa manumissionis*); 3) правова підстава юридичної дії, наприклад, підстава для володіння (*causa possessionis*) або зобов'язання (*causa obligationis*). Термін мав багато інших значень. Ним, зокрема, позначалися правові відносини між суб'єктами права, правове становище чи ситуація, а також судова справа, тяжба, позов, визначалася компетенція магістратів у судових процесах. *Causa cognitio* — особисте дослідження судової справи магістратом у першій стадії процесу, особливо перед вжиттям серйозних заходів, а також короткий виклад судової справи сторонами або їх адвокатами (*causas dicere*). Цим терміном позначався також судовий розгляд з метою встановлення фактичних обставин, що стосуються римського громадянства та особистого статусу римлян.

КАФЕДРА — це базовий структурний підрозділ вищого навчального закладу державної (комунальної) форми власності (його філій, інститутів, факультетів), що провадить освітню, методичну та/або наукову діяльність за певною спеціальністю (спеціалізацією) чи міжгалузевою групою спеціальностей, до складу якого входить не менше п'яти науково-педагогічних працівників, для яких кафедра є основним місцем роботи, і не менш як три з них мають науковий ступінь або вчене (почесне) звання (*Закон України «Про вищу освіту» від 01 липня 2014 року*).

КВАЛІФІКАЦІЙНИ ІСПИТ — атестування особи, яка виявила бажання бути рекомендованою для призначення на певну посаду. Кваліфікаційний іспит полягає у виявленні знань та рівня професійної підготовки кандидата на посаду, ступеня його готовності здійснювати ту чи іншу діяльність.

КВАЛІФІКАЦІЙНА КОМІСІЯ — колегіальний орган, що створюється на підприємствах, в установах та організаціях для визначення кваліфікації робітників і присвоєння їм кваліфікаційного розряду. Кваліфікаційна комісія встановлює кваліфікаційний розряд і випускникам професійно-технічних закладів освіти. Склад комісії визначається наказом власника або уповноваженого ним органу за погодженням з профспілковим або ін. органом, уповноваженим на представництво трудовим колективом. До комісії входить також представник профспілкового або іншого уповноваженого на представництво трудовим

колективом органу. Для визначення кваліфікаційного розряду робітника проводяться кваліфікаційні екзамени, їх результати заносять до протоколу, на підставі якого керівник підприємства за погодженням з профспілковим або іншим уповноваженим на представництво трудовим колективом органом встановлює робітникові кваліфікаційний розряд за спеціальністю з оформленням відповідного документа. У зв'язку з присвоєнням робітникові нового кваліфікаційного розряду в трудовій книжці робиться відповідний запис.

КВАЛІФІКАЦІЙНІ КОМІСІЇ СУДДІВ — постійно діючі органи в системі судоустрою України, завданнями яких є забезпечення формування корпусу професійних суддів, здатних кваліфіковано, сумлінно і неупереджено здійснювати правосуддя, шляхом відбору і рекомендування осіб для зайняття посади професійного судді та визначення рівня фахової підготовленості професійних суддів, а також розгляд питань про дисциплінарну відповідальність суддів та щодо надання висновків про звільнення судді з посади. Члени кваліфікаційної комісії суддів здійснюють свої повноваження на громадських засадах і на час роботи в комісіях звільняються від виконання службових обов'язків за основним місцем роботи із збереженням середнього заробітку. У системі судоустрою України діють кваліфікаційні комісії загальних судів; кваліфікаційні комісії військових судів; кваліфікаційні комісії відповідних спеціалізованих судів; Вища кваліфікаційна комісія суддів України (*Закон України «Про судоустрій і статус суддів» від 07 липня 2010 року*).

КВАЛІФІКАЦІЙНЕ ОЦІНЮВАННЯ СУДДІ — встановлена законом процедура визначення Вищою кваліфікаційною комісією суддів України професійного рівня судді та відповідності його займаній посаді. Метою кваліфікаційного оцінювання є визначення професійного рівня судді та здатності здійснювати правосуддя у відповідному суді та суді відповідного рівня. Завданнями кваліфікаційного оцінювання є: 1) перевірка здатності судді здійснювати правосуддя у суді відповідного рівня; 2) підтвердження професійного рівня судді для обрання на посаду судді безстроково; 3) підтвердження здатності судді здійснювати правосуддя у суді, в якому він працює, у зв'язку з накладенням дисциплінарного стягнення; 4) прийняття рішення щодо можливості здійснення суддею правосуддя у відповідному суді; 5) підтвердження можливості здійснення правосуддя у відповідному суді.

КВАЛІФІКАЦІЯ — 1) офіційний результат оцінювання й визнання, який отримано, коли уповноважена установа встановила, що особа досягла компетентностей (результатів навчання) відповідно до стандартів вищої освіти, що засвідчується відповідним документом про вищу освіту; 2) в трудовому праві розглядається кваліфікація праці і кваліфікація окремих працівників.

КВАЛІФІКАЦІЯ ПРАЦІ — це характеристика певного виду праці залежно від її складності, точності, відповідальності тощо. Кваліфікація праці має значення для визначення розрядів, тарифних виплат і посадових зарплат. Кваліфікація працівника — це ступінь і вид професійної освіти, що необхідні для виконання конкретної роботи. Визначається адміністрацією за згодою з профкомом у формі присвоєння працівникові розряду чи категорії на основі тарифно-кваліфікаційного довідника.

КВАЛІФІКАЦІЯ ВИРОБНИЧА — характеристика даного виду роботи, що встановлюється за ступенем її складності, точності й відповідальності, а також присвоєння

працівникові розряду, категорії, класу або диплому на основі його особистих знань і навичок під час виконання цієї роботи.

КВАЛІФІКАЦІЯ ЗЛОЧИНУ — кримінально-правова оцінка суспільно небезпечного діяння, встановлення точної відповідності між фактичними обставинами й зафіксованими в кримінальному законі ознаками складу злочину. Кваліфікація злочину є результатом діяльності органу дізнання, органу досудового слідства й суду, на основі якого приймається ряд найважливіших кримінально-процесуальних рішень (про обрання запобіжного заходу, про винність, про визначення покарання тощо). Кваліфікація злочину виражається в точному посиланні на норму кримінального закону із зазначенням частини, статті й при необхідності редакції.

КВАЛІФІКАЦІЯ В МІЖНАРОДНОМУ ПРИВАТНОМУ ПРАВІ — з'ясування конкретного змісту юридичних понять і термінів, колізійної норми в процесі її застосування; елемент тлумачення норми права. Полягає в юридичній оцінці правової норми й спрямована на встановлення передбаченої нею мети.

КВОРУМ (лат. *quorum (praesentia sufficit)*) — *присутність яких достатня*) — 1) найменша кількість членів, присутніх на будь-яких зборах або зібранні, зокрема в парламенті, за наявності якої вони можуть приймати рішення, що офіційно є рішеннями цих зборів або зібрання; 2) установлена законом, статутом або постановою певної організації найменша кількість членів, присутність яких є необхідною умовою для відкриття засідання чи зборів.

КВОТА (лат. *quot* — *скільки*) — 1) допустима величина (частка, міра, норма, відсоток), встановлена законодавчо для певних суб'єктів або угодою для кожного з її учасників; 2) у державно-правовій сфері означає кількість голосів виборців, необхідних за пропорційної виборчої системи для отримання одного мандата (обрання одного депутата) у представницькому (виборному) органі влади; 3) певне обмеження або межа кількості товарів тієї чи іншої категорії, які дозволяється ввозити на територію країни; 4) частка в загальному виробництві, обов'язкове страхування товару, виробленого або страхованого, крім одного, цілим співтовариством виробників; 5) частина пайового внеску, який виникає в різних економічних ситуаціях: від внеску громадянина — фізичної особи в пайові-інвестиційний фонд до внесків господарюючих суб'єктів.

КВОТИ (КОНТИНГЕНТИ) ГЛОБАЛЬНІ — квоти, що встановлюються на товар (товари) без зазначення конкретних країн (груп країн), куди товар (товари) експортується або з яких він (вони) імпортується (*Закон України «Про зовнішньоекономічну діяльність» від 16 квітня 1991 року*).

КВОТИ (КОНТИНГЕНТИ) ГРУПОВІ — квоти, що встановлюються на товар (товари) з визначенням групи країн, куди товар (товари) експортується або з яких він (вони) імпортується (*Закон України «Про зовнішньоекономічну діяльність» від 16 квітня 1991 року*).

КВОТИ (КОНТИНГЕНТИ) ІНДИВІДУАЛЬНІ — квоти, що встановлюються на товар (товари) з визначенням конкретної країни, куди товар (товари) може експортуватись або з якої він (вони) може імпортуватись (*Закон України «Про зовнішньоекономічну діяльність» від 16 квітня 1991 року*).

КВОТА ЕКСПОРТНА (ІМПОРТНА) — граничний обсяг певної категорії товарів, який дозволено експортувати з території України (імпортувати на територію України) протягом встановленого строку та який визначається у натуральних чи інших вартісних одиницях *Закон України «Про зовнішньоекономічну діяльність» від 16 квітня 1991 року*).

КВОТА ІММІГРАЦІЇ — це гранична кількість іноземців та осіб без громадянства, яким передбачено надати дозвіл на імміграцію протягом календарного року (*Закон України «Про імміграцію» від 07 червня 2001 року*).

КВОТИ СПЕЦІАЛЬНІ — граничний обсяг імпорту в Україну певного товару (товарів), що є об'єктом спеціального розслідування та/або спеціальних заходів, який дозволено імпортувати в Україну протягом установленого строку та який визначається в натуральних та/або вартісних одиницях виміру (*Закон України «Про зовнішньоекономічну діяльність» від 16 квітня 1991 року*).

КВОТУВАННЯ — встановлюване державою обмеження обсягів виробництва, експорту та імпорту товарів (робіт, послуг) певної номенклатури в їх кількісному обчисленні чи за вартістю. Квотування впроваджується й застосовується міждержавними та національними державними органами з метою регулювання міжнародної торгівлі, а також збалансування внутрішньої торгівлі й платежів. Квотування належить до традиційних засобів нетарифного державного регулювання експортно-імпортних операцій і здійснюється відповідно до встановлених експортних та імпортних квот за ліцензіями, копії яких додаються до митних декларацій разом з документами, передбаченими митним законодавством.

КЕРІВНИК — посадова особа, яку наділено адміністративною владою щодо очолюваного нею колективу, і яка здійснює внутрішньоорганізаційне управління ним. Специфічні ознаки керівника: перебування на чолі певного формально організованого колективу; управління підлеглими, що має внутрішній (у межах оргструктури керованої системи) та організаційний характер (організація підпорядкованої керівнику системи управління й самого процесу управління шляхом затвердження схеми управління, регулювання чисельності працюючих, їх режиму, змінності, правового становища та реалізації функцій щодо організації керівного апарату — розробка положень про структурні підрозділи, посад, інструкцій тощо); здійснення управління на основі прямого підпорядкування, що у правових відносинах набуває характеру юридичної залежності однієї сторони від іншої: для посадової особи встановлюються зміст і межі юридичного владарювання шляхом надання повноважень, для громадянина — відповідні юридичні можливості та обов'язки шляхом наділення суб'єктивними правами та юридичною відповідальністю; прерогатива ухвалювати, в межах своєї компетенції, управлінські рішення, видавати акти управління (накази, розпорядження тощо); визначення юридичного змісту відносин, які керівник встановлює в колективі (надання, перерозподіл або позбавлення прав підлеглих, покладення на них обов'язків)

КЕРІВНИК ДЕРЖАВНОЇ СЛУЖБИ — це посадова особа, яка займає вищу посаду державної служби в державному органі, органі влади Автономної Республіки Крим або їх апараті, до посадових обов'язків якої належать повноваження з питань державної служби в цьому органі або його апараті (*Закон України «Про державну службу» від 10 грудня 2015 року*).

КЕРОВАНА СИСТЕМА (об'єкт) — це система соціально-економічних відносин з приводу процесу відтворення й використання персоналу. Управління персоналом являє собою комплексну систему, елементами якої є напрями, етапи, принципи, види і форми кадрової роботи. Основними напрямками є набір і збереження персоналу, його професійне навчання й розвиток, оцінка діяльності кожного працівника з точки зору реалізації цілей організації, що дає можливість скорегувати його поведінку.

КЕРУЮЧА СИСТЕМА (суб'єкт) — це сукупність органів управління й управлінських працівників з певними масштабами своєї діяльності, компетенцією та специфікою виконуючих функцій. Вона може змінюватись під впливом організуючих і дезорганізуючих факторів. Керуюча система представлена лінійними керівниками, які розробляють комплекс економічних і організаційних заходів щодо відтворення й використання персоналу.

КЛАСИ ДИПЛОМАТИЧНИХ ПРЕДСТАВНИКІВ — категорії глав дипломатичних представництв, що визначають різницю між ними згідно з принципом протокольного старшинства. Віденська конвенція про дипломатичні зносини 1961 р. передбачає три класи дипломатичних представників, які раніше визнавалися міжнародним звичаєвим правом: посла, посланника і повіреного в справах. Посол і посланник акредитуються при главі держави, а повірений у справах — при главі відомства закордонних справ. Віденська Конвенція 1961 р. підрозділяє глав дипломатичних представництв на три класи: 1) Клас послів та нунціїв, які акредитуються при главах держав, та інших глав представництв еквівалентного рангу (наприклад, країни Співтовариства обмінюються між собою Верховними Комісарами — High Commissioners, які еквівалентні класу послів); 2) Клас посланників та інтернунціїв, які акредитуються при главах держав; 3) Клас повірених у справах, які акредитуються при міністрах закордонних справ — Charge d'Affaires en pied (скорочено Charge d'Affaires e. p.) або Charge d'Affaires avec letters (фр.). Цей клас глав дипломатичних представництв не слід плутати з тимчасово повіреними в справах — старшими співробітниками представництв, які заміщають його главу на час відсутності (Charge d'Affaires ad interim — скорочено Charge d'Affaires a. i.) У Конвенції зазначається, що між главами представництв не може бути жодної різниці через їх приналежність до того чи іншого класу, інакше як щодо старшинства та етикету (п. 2 ст. 14). Клас дипломатичного представника переважно співпадає з його рангом, відповідно в дипломатичній практиці ці поняття взаємозамінюються.

КЛАСИФІКАЦІЯ (фр. *classification*, від лат. *classis* — розряд, клас, *facere* — робити, розкладати) — система підпорядкованих понять (об'єктів) певної галузі знання або діяльності людини, яка використовується як засіб для встановлення зв'язків між цими поняттями, класами об'єктів, а також проводиться для орієнтації в різноманітності понять або об'єктів; умовний поділ об'єктів на підмножини на основі їх характерних ознак з метою упорядкування і систематизації. Наукова класифікація виражає систему законів, властивих відповідній галузі дійсності. У сфері юриспруденції найвідомішими є класифікація галузей законодавства і права, законів та інших нормативних актів, органів державної влади, галузей юридичної науки та освіти тощо. Класифікація повинна відповідати таким основним вимогам: повнота охоплення всіх об'єктів множини класифікації; відмінність груп об'єктів; відсутність перетинів груп об'єктів; можливість врахування нових груп об'єктів; лаконічність, чіткість і зрозумілість класифікаційних ознак; незмінність прийнятої класифікаційної ознаки на всіх рівнях класифікації.

КЛАСИФІКАЦІЙНЕ УГРУПОВАННЯ — частина об'єктів, яка відокремлюється під час класифікації. Найпоширенішими є такі назви класифікаційних угруповань: клас, підклас, група, підгрупа, вид, підвид, тип.

КЛАУЗУЛА (лат. *clausula* — висновок; англ. *clause* — стаття, пункт, застереження, умова) — у міжнародному праві викладена окремою статтею закону певна умова, окреме (особливе) положення іншого нормативного акта (статуту, інструкції), окрема умова договору (угоди), заповіту тощо, якими обумовлюються певні обставини, пов'язані із застосуванням нормативно-правового акта чи виконанням приписів іншого документа, що має юридичне значення; спеціальна постанова або застереження, що додаються до договору про умови та обставини, за наявності яких зобов'язання за договором чи угодою підлягають виконанню, або про можливість відмови від їх виконання у разі суттєвої зміни обумовлених обставин.

КЛЕЙМС — (англ. *claim* (множина *claims*) — вимога, право) — претензія покупця до продавця у зв'язку з недостатньо високою якістю й незадовільним станом поставленого товару. Термін «клеймс» головним чином використовується в міжнародному комерційному (торговому) праві. У національному законодавстві України й торговельній діяльності практично не вживається.

КЛЕПТОКРАТІЯ (грец. *klepto* — краду, *kratos* — влада) — 1) публіцистичний термін, яким позначають владу крадіїв, систему влади, в умовах якої корупція та фінансові зловживання державних чиновників та політиків стають одним з основних стрижнів життя суспільства. Є результатом специфічного поєднання в політичному житті цілої низки країн, зокрема, у пострадянських державах, елементів анархічного охлократичного, а нерідко й автократичного режимів; 2) ідеологічне кліше, яке застосовується до уряду, контролюваного шахраями, які використовують переваги влади для збільшення особистого багатства й політичного впливу. Для клептократії характерна корупція, лобізм та нехтування виконанням довгострокових цілей. Клептократія підриває основи демократії. Термін є публіцистичним, а не науковим.

КЛІЄНТ (підопічний) — 1) у Стародавньому Римі неповноправні люди, залежні від покровителя, патрона; 2) юридична чи фізична особа, яка користується послугами інших — постійний покупець або замовник, вкладник банку, учасник біржі; 3) особа, що доручила ведення своєї судової справи адвокату, захисникові.

КЛІКА (фр. *clique* — зграя, банда) — невелика група осіб, об'єднаних спільним прагненням до забезпечення своїх корисливих, авантюричних або злочинних цілей. Термін активно використовується у публіцистиці, у тому числі юридичній, для негативно-оціночної характеристики певного кола людей, готових використати будь-які засоби задля досягнення поставлених цілей. Найчастіше клікою називають правлячу групу, яка незаконно, без належних правових підстав захоплює та узурпує владу (правляча кліка, придворна кліка, воєнна кліка, партійна кліка, фашистська кліка, злочинна кліка та ін.).

КЛІРИНГ — отримання, звірка та поточні оновлення інформації, підготовка бухгалтерських та облікових документів, необхідних для виконання угод щодо цінних паперів,

визначення взаємних зобов'язань, що передбачає взаємозалік, забезпечення та гарантування розрахунків за угодами щодо цінних паперів (*Закон України «Про депозитарну систему України» від 06 липня 2012 року*).

КЛІРИНГОВА УГОДА — форма організації валютно-кредитних відносин, що базується на відповідних умовах міждержавних угод; міжнародні торгові угоди, які передбачають використання доходів від експорту в цілях досягнення рівноваги у взаємній торгівлі. У практиці сучасного міжнародно-економічного співробітництва типовими кліринговими угодами є: а) торговельні й платіжні угоди, які передбачають здійснення кредитних операцій на основі двостороннього клірингу, б) угоди про економічне й промислово-технічне співробітництво; в) угоди про поставки товарів на компенсаційних засадах; г) спеціальні кредитні угоди.

КЛОПОТАННЯ — офіційне письмове прохання або подання, адресоване державним органам чи громадській організації про визнання за особою відповідного статусу, прав чи свобод тощо. Заява (клопотання) — звернення громадян із проханням про сприяння реалізації закріплених Конституцією та чинним законодавством їх прав та інтересів або повідомлення про порушення чинного законодавства чи недоліки в діяльності підприємств, установ, організацій незалежно від форм власності, народних депутатів України, депутатів місцевих рад, посадових осіб, а також висловлення думки щодо поліпшення їх діяльності. Клопотання — письмове звернення з проханням про визнання за особою відповідного статусу, прав, свобод тощо (*Закон України «Про звернення громадян» від 02 жовтня 1996 року*).

КЛУБ ВИБОРЦІВ — назва в деяких країнах неформального або офіційно зареєстрованого об'єднання виборців (у масштабах міста, району), яке має на меті сприяння проведенню виборів на демократичній основі та широкого інформування населення про виборчі заходи, підтримку конкретних кандидатів, партій, рухів. Сприяють у процесі моніторингу за безумовним додержанням учасниками виборчого процесу виборчого законодавства, здійснення громадського контролю у сфері захисту прав виборців.

КЛУБ ДЕПУТАТСЬКИЙ — неформальне об'єднання парламентських фракцій і депутатських груп у ряді країн. Положення про депутатський клуб затверджується на сесії міської ради і є добровільною формою об'єднання депутатів. Згуртовує навколо проблем міста, при необхідності, попереднього обговорення питань, що виносяться на розгляд сесії міської ради та вимагають детального вивчення, правового навчання депутатів міської ради, тощо.

КОАЛІЦІЙНА УГОДА — це угода, яка укладається між депутатськими фракціями, що входять до складу коаліції, в якій фіксуються узгоджені політичні позиції, що стали основою формування цієї коаліції, зокрема стосовно засад внутрішньої і зовнішньої політики, визначається політична спрямованість і принципи діяльності коаліції, а також порядок вирішення внутрішньоорганізаційних питань діяльності коаліції та порядок припинення її діяльності.

КОАЛІЦІЙНИЙ УРЯД — уряд при багатопартійній парламентській системі управління, утворений на основі угоди між двома або кількома представленими в парламенті політичними партіями про спільну урядову програму. Найчастіше створюється для отримання абсолютної більшості в парламенті. Політичні коаліції можуть створюватися також у

період надзвичайних обставин (економічних чи зовнішньополітичних, таких, як війна) для більшої координації управління. У коаліційний уряд також можуть входити всі партії, представлені в парламенті (уряд національної єдності) або найбільші політичні сили (велика коаліція).

КОАЛІЦІЯ (від *піньолат. coalitio* — союз) — 1) об'єднання на добровільних засадах для досягнення спільної мети; 2) тимчасовий військово-політичний союз двох або декількох держав, створений для спільних дій проти якої-небудь держави або групи держав (Антигітлерівська коаліція); 3) угода між двома або декількома політичними партіями, стійке організоване й організаційно оформлене об'єднання двох або більше депутатських фракцій чи груп з метою вироблення й реалізації ними узгоджених рішень щодо спільної позиції з питань, які розглядаються парламентом або належать до його безпосередньої компетенції й здійснюються в процесі його поточної діяльності. Коаліція — це надфракційне утворення, метою якого є здійснення фракціями (групами) депутатів спільної діяльності, вироблення спільної чи принаймні узгодженої політичної лінії та послідовне втілення її у життя, спільна участь у формуванні уряду та інших органів державної влади, повноваження на утворення яких має парламент. Найчастіше створюється для спільного формування уряду, що спирається на парламентську більшість цих партій (коаліційний уряд). У буржуазних державах широко застосовується в умовах багатопартійної системи, якщо жодна з партій не має більшості в парламенті.

КОАЛІЦІЯ ДЕПУТАТСЬКИХ ФРАКЦІЙ У ВЕРХОВНІЙ РАДІ УКРАЇНИ — це добровільне об'єднання депутатських фракцій, яке формується в парламенті за результатами виборів і на основі узгодження політичних позицій, до складу якого входить більшість народних депутатів від конституційного складу Верховної Ради України.

КОДЕКС (*лат. codex* — навоскована дощечка для письма, книга) — 1) єдиний систематизований законодавчий акт, що містить норми певної галузі права та регламентує однорідну сферу суспільних відносин (наприклад, цивільний кодекс, кримінальний кодекс, земельний кодекс тощо). Характеризується такими ознаками: має високий рівень упорядкування нормативного масиву; приймається представницьким органом держави в порядку встановленої процедури; є результатом правотворчої діяльності держави; має нормативний характер; регламентує найважливіші питання відповідної сфери суспільних відносин; відрізняється властивим йому предметом (видом суспільних відносин) та методом (способом упорядкування) правового регулювання; може регламентувати відносини як у межах галузі (цивільний кодекс, кримінальний кодекс та ін.), так і підгалузі законодавства (митний кодекс, податковий кодекс тощо); породжує юридичні наслідки й займає провідне місце в ієрархії нормативно-правових актів галузі законодавства; має визначену форму та структуру, що передбачає виклад норм за частинами (як правило, загальна та особлива), главами та статтями; містить норми, що закріплюють принципи відповідної галузі права та відображають її особливості; 2) назва документа, що містить моральні, етичні та культурні норми (кодекс честі офіцера, моральний кодекс), які не мають правової сили; вони характеризуються певною послідовністю розміщення соціальних приписів, що регламентують сферу відносин, які не є предметом правового впливу. Забезпечує єдність соціального регулювання та полегшує процес користування відповідними нормами;

3) у Давньому Римі — форма книги, що складалася зі скріплених разом навшених дощечок чи папірусних листів.

КОДЕКС БЛЮНЧЛІ — «Сучасне міжнародне право» («Das moderne Volkerrecht») — проєкт кодифікації міжнародного права, складений визначним швейцарським та німецьким юристом-міжнародником Й. К. Блюнчлі в 1868 році. Кодекс Блюнчлі був однією з найавторитетніших доктринальних кодифікацій міжнародного права; неодноразово перевидавався, перекладений кількома мовами. У 1876 р. був виданий російською мовою в перекладі Л. О. Камаровського під назвою «Сучасне міжнародне право цивілізованих держав, викладене у вигляді кодексу». Кодекс складається з 9 книг, що висвітлюють основні інститути тогочасного міжнародного права, а саме: основу, природу та сферу дії міжнародного права; правовий статус міжнародних осіб (суб'єктів міжнародного права); органи міжнародних зносин; верховенство держави щодо території; верховенство держави стосовно особи; міжнародні договори; порушення міжнародного права та засоби його відновлення; право війни; право нейтралітету. Кожне запропоноване положення Кодексу Блюнчлі підкріплюється фактичним матеріалом з міжнародно-правової практики багатьох держав.

КОДЕКС ЕТИКИ — система моральних цінностей, які набувають реалізації у правилах поведінки службовців, сюди ж входять правові й моральні норми, прийняті в державі в даний період розвитку суспільства.

КОДЕКС ПОВЕДІНКИ — уніфіковані правила службової поведінки для всіх державних службовців, включно з привілеями, регулюють управлінські й службові відносини, а також порядок обробки та опрацювання службової інформації.

КОДИФІКАЦІЯ (лат. *codex* — книга, *facio* — роблю) — спосіб систематизації законодавства, який полягає у зведенні воедино нормативно-правових актів, що регулюють певну галузь суспільних відносин, шляхом перероблення та узгодження їх змісту, упорядкування юридичних норм у процесі правотворчої діяльності, видання на цій основі єдиного, юридично й логічно цілісного кодифікованого акта (основ, кодексу, статуту, положення). Кодифікація є вищою формою систематизації, забезпечує докорінну переробку чинного законодавства у певній сфері.

КОДИФІКАЦІЙНИЙ АКТ — нормативно-правовий акт, що приймається в результаті кодифікації. Є новим за формою й змістом актом, що замінює іноді велику кількість різних правових актів. Приймається уповноваженими державними органами. Залежно від форми кодифікації кодифікаційні акти можуть бути загальними, галузевими й спеціальними. До кодифікаційних актів належать закони, кодекси, основи, положення тощо.

КОДИФІКАЦІЙНА РОБОТА — здійснюється виключно державними органами згідно з їх компетенцією і має офіційний характер.

КОНСОЛІДАЦІЯ — це вид систематизації законодавства, який передбачає створення, на основі кількох нормативно-правових актів з одного і того ж питання, нового об'єданого

акта, в якому нормативні приписи розміщуються в логічному порядку після редакційної обробки, але без зміни змісту. При консолідації новий акт затверджується компетентним правотворчим органом, а старі численні розрізнені акти визнаються такими, що втратили чинність. Консолідація використовується там, де відсутня можливість кодифікації. Вона досить широко використовується в правотворчій діяльності з метою впорядкування нормативних актів з питань оподаткування, адміністративної відповідальності тощо.

КОЕФІЦІЄНТ ВИРІВНЮВАННЯ — показник, який використовується для розрахунку обсягу коштів, що передаються до державного бюджету з місцевих бюджетів, з метою стимулювання нарощування доходів місцевих бюджетів у процесі бюджетного планування (*Бюджетний кодекс України від 26 жовтня 2014 року*).

КОКУС — 1) неофіційні, часто закриті збори членів політичної партії або фракції для висунування кандидатів на вибори, обговорення політичної лінії; 2) окрема закрита нарада, на час якої сторона, що бере участь у переговорах, виходить на короткий час із загальної сесії переговорів із цілями, досягнення яких буде сприяти процесу загальних переговорів.

КОЛЕДЖ — галузевий вищий навчальний заклад або структурний підрозділ університету, академії чи інституту, що провадить освітню діяльність, пов'язану із здобуттям ступенів молодшого бакалавра та/або бакалавра, проводить прикладні наукові дослідження. Коледж також має право здійснювати підготовку фахівців освітньо-кваліфікаційного рівня молодшого спеціаліста (*Закон України «Про вищу освіту» від 01 липня 2014 року*).

КОЛЕГІАЛЬНІСТЬ — (*від лат., букв. — товариство, братство, співпраця*) — 1) принцип державного й громадського управління, згідно з яким керівництво державними й громадськими органами та організаціями здійснюється колегією — групою осіб, які мають рівні права та обов'язки або дорадчі права у розв'язанні питань, що належать до компетенції даного органу, організації; 2) принцип цивільного й кримінального судочинства, за яким розгляд цивільних і кримінальних справ провадиться колегіально. Колегіальність створює необхідні умови для всебічного критичного й повного дослідження матеріалів справи та справедливого її вирішення, підвищує авторитет органів правосуддя і прийнятих ними рішень, вироків, ухвал і постанов.

КОЛЕГІЯ — орган дорадчого, погоджувального характеру, утворений радою згідно з регламентом, який має право на спільне вирішення питань у межах своєї компетенції, може здійснювати функції управління (колегія міністерства України) або правосуддя (судова колегія Верховного Суду України).

КОЛЕГІЯ МІНІСТЕРСТВА, ІНШОГО ЦЕНТРАЛЬНОГО ОРГАНУ ВИКОНАВЧОЇ ВЛАДИ, МІСЦЕВОЇ ДЕРЖАДМІНІСТРАЦІЇ — є консультативно-дорадчим органом і утворюється для підготовки рекомендацій щодо виконання міністерством, іншим центральним органом виконавчої влади, місцевою держадміністрацією своїх завдань, погодженого вирішення питань, що належать до їх компетенції, та для колективного й вільного обговорення найважливіших напрямів їх діяльності.

КОЛЕГІЯ ОРГАНУ ВИКОНАВЧОЇ ВЛАДИ — це постійний колегіальний консультативно-дорадчий орган, який створюється в єдиноначальних органах державного управління для колективного обговорення та вирішення питань, які входять до компетенції відповідного органу, рішення якого втілюються в життя наказом керівника центрального органу виконавчої влади або розпорядженням голови місцевої державної адміністрації.

КОЛЕКТИВ (*лат. collectivus — збірний, нагромаджений*) — відносно компактна й автономна соціальна група, що об'єднує людей, зайнятих вирішенням конкретних суспільних завдань (колектив трудовий, колектив навчальний, колектив спортивний тощо). Правовий статус колективів регулюється законами, статутами, положеннями та іншими нормативними актами.

КОЛЕКТИВНИЙ ДОГОВІР — правовий акт, який регулює трудові, соціально-економічні та професійні відносини між роботодавцями та найманими працівниками підприємств. Його функції полягають не тільки в регулюванні соціально-трудоких відносин, а й у пом'якшенні соціальної напруги, вирішенні трудових спорів і протиріч цивілізованим способом.

КОЛЕКТИВНИЙ ТРУДОВИЙ СПІР (КОНФЛІКТ) — це розбіжності, що виникли між сторонами соціально-трудоких відносин щодо: а) встановлення нових або зміни існуючих умов праці та виробничого побуту; б) укладення чи зміни колективного договору, угоди; в) виконання колективного договору, угоди або окремих їх положень; г) невиконання вимог законодавства про працю. Колективні трудові спори класифікуються: 1) за характером спору на спори матеріального та спори процедурного характеру; 2) залежно від рівня, на якому вони виникли, на виробничі спори, галузеві спори, територіальні спори, національні спори (*Закон України «Про порядок вирішення колективних трудових спорів (конфліктів)» від 03 березня 1998 року*).

КОЛІЗІЙНА НОРМА — є різновидом спеціалізованих правових норм, що встановлюють правила вибору правової норми, яка підлягає застосуванню при наявності розбіжностей між нормами права, які регулюють однакові фактичні обставини.

КОЛІЗІЙНЕ ПРАВО — сукупність норм, що вирішують колізії між законами різних держав. Колізійне право є складовою міжнародного приватного права.

КОЛІЗІЇ В КОНСТИТУЦІЙНОМУ ПРАВІ (*лат. collisio — зіткнення*) — суперечності між нормами конституційного права.

КОЛІЗІЇ ЮРИДИЧНІ — це розходження або протиріччя між окремими нормативно-правовими актами, що регулюють одні й ті самі або суміжні суспільні відносини, а також протиріччя, що виникають у процесі правозастосування та здійснення компетентними органами й посадовими особами своїх повноважень. Виділяють такі види юридичних колізій: 1) між нормативними актами та окремими правовими нормами; 2) колізії в правотворчості (безсистемність, дублювання, видання взаємовиключних актів); 3) колізії в правозастосуванні (відмінності в практиці реалізації одних і тих же положень); 4) колізії повноважень та статусів державних органів, посадових осіб, інших владних структур.

КОЛІЗІЯ ЗАКОНІВ — розходження змісту (суперечність) двох або більше формально діючих нормативних актів, виданих з одного й того ж питання, тобто регулюють однакові правовідносини, але по-різному. Колізія законів розв'язується шляхом вибору того нормативного акта, який має бути застосований до випадку, що розглядається.

КОЛІЗІЙНА НОРМА В МІЖНАРОДНОМУ ПРИВАТНОМУ ПРАВІ — норма, яка визначає право держави, що застосовується до конкретних цивільних правовідносин з іноземним елементом. На відміну від матеріально-правової норми, яка безпосередню регулює поведінку суб'єктів міжнародного приватного права, колізійна норма в міжнародному приватному праві не визначає змісту прав та обов'язків цих суб'єктів, а лише вказує на компетентний матеріально-правовий закон, який підлягає застосуванню в разі конфлікту (колізії) цивільного законодавства різних країн. Тобто за допомогою колізійної норми здійснюється вибір права країни, яке застосовується щодо цивільних правовідносин з іноземним елементом для подолання колізії.

КОЛІЗІЯ НОРМ ПРАВА (*лат. collisio* — зіткнення) — розходження змісту (зіткнення) двох або більше формально чинних норм права, прийнятих з одного й того ж питання. Практичне значення має так зване розв'язання колізії, тобто визначення норми, яка повинна бути застосована до конкретних правовідносин. При цьому слід керуватися такими правилами: а) у випадку колізії норм права різної юридичної сили діють акти, які мають більшу юридичну силу (Конституція — Закони — підзаконні акти). При цьому при вивченні підзаконних актів слід враховувати компетенцію органів, які їх приймають. Акти, прийняті з перевищенням компетенції, є незаконними і необов'язковими для виконання; б) у випадку, коли в колізію вступають акти однакової юридичної сили, застосовуються акти, прийняті пізніше; в) у разі розбіжності змісту загальної та спеціальної норм застосовуються спеціальні норми. При цьому заздалегідь встановлена абстрактна ієрархія між правилами «більш пізнього закону» та «спеціальної норми» відсутня. Можливі ситуації, коли більш пізня норма не скасовує існуючих спеціальних правил (*лат. «Lex posterior generalis non derogate lex prior specialis»*). Тому в кожній ситуації слід застосовувати різні способи тлумачення законодавства, виявляючи його дійсний зміст.

КОЛІЗІЇ — між нормами національного законодавства й нормами ратифікованих Верховною Радою України міжнародних договорів вважаються різновидом ієрархічних колізій і повинні вирішуватися на користь міжнародних договорів (крім колізій норм міжнародних договорів з нормами Конституції України).

КОМАНДА (*фр. commande* — доручаю, наказую) — 1) тимчасова або постійна військова організація чисельністю від трьох осіб і більше, призначена для виконання певних обов'язків по службі або певних робіт; 2) наказ (розпорядження) командира (начальника), виражений у стислій формі, точно визначеній військовими статутами й настановами.

КОМІСІЯ — (*пізньолат.* — доручення) — 1) орган, який створюється для виконання певних функцій чи проведення відповідних організаційних заходів (ревізійна комісія, рахункова комісія, контрольна комісія, слідча комісія, конституційна комісія, комісія з розробки проектів нормативних актів і документів, експертна комісія, комісія з організації

виконання рішень та інші). Комісії обираються або призначаються. Вони бувають постійно діючими або тимчасовими; 2) у цивільному праві — договір, за яким одна сторона (комісіонер) зобов'язується за дорученням другої сторони (комітента) укласти з третьою стороною угоду від свого імені, але в інтересах і за рахунок комітента.

КОМІСІЯ ПО ТРУДОВИХ СПОРАХ — первинний орган для розгляду індивідуальних трудових спорів, що обирається загальними зборами трудового колективу з числом працюючих не менше 15 осіб.

КОМІТЕТ (фр. *comite*, від лат. *committere* — доручати) — 1) орган державної влади спеціальної компетенції; 2) постійний орган парламенту (при однопалатному парламенті) або однієї з палат парламенту (при двопалатному парламенті); 3) виконавчий орган представницьких органів місцевого самоврядування (рад тощо); 4) виборний керівний орган політичної партії або громадської організації; 5) міжнародний орган або орган міжнародних організацій.

КОМІТЕТИ ВЕРХОВНОЇ РАДИ УКРАЇНИ — постійно діючі органи, які створюються на строк повноважень Верховної Ради України на основі пропорційного представництва депутатських груп і фракцій.

КОМІТЕТ ВЕРХОВНОЇ РАДИ УКРАЇНИ — це постійно діючий депутатський орган Українського парламенту, призначений своєю роботою сприяти безперервній діяльності єдиного органу законодавчої влади. Комітет — допоміжний орган Верховної Ради України, що повинен забезпечувати реалізацію парламентом його функцій і наділений для цього відповідними повноваженнями. Комітет відповідальний перед Верховною Радою України за свою діяльність і їй підзвітний.

КОМЕРЦІЙНА ТАЄМНИЦЯ — 1) інформація, яка є секретною в тому розумінні, що вона в цілому чи в певній формі та сукупності її складових є невідомою та не є легкодоступною для осіб, які, звичайно, мають справу з видом інформації, до якого вона належить, у зв'язку з цим має комерційну цінність та була предметом адекватних існуючим обставинам заходів щодо збереження її секретності, вжитих особою, яка законно контролює цю інформацію; 2) комерційною таємницею можуть бути відомості технічного, організаційного, комерційного, виробничого та іншого характеру, за винятком тих, які, відповідно до закону, не можуть бути зараховані до комерційної таємниці.

КОМЕРЦІЙНЕ ПРАВО — сукупність норм, якими регулюються суспільні відносини в галузі комерційної діяльності. Перші акти з комерційного права були прийняті у Франції: Ордонанс про торгівлю (*Ordonnance pour le commerce*, 1673) і Комерційний кодекс (*Code de commerce*, 1807). Згодом комерційні (торговельні) кодекси з'явилися і в інших країнах, у тому числі в незалежних державах, що виникли на терені колишнього СРСР (Комерційний кодекс Естонської Республіки, 1995). Норми комерційних кодексів визначають порядок формування та правовий статус різних суб'єктів комерційної діяльності. У загальній системі права комерційне право розглядається як самостійна галузь або як частина господарського права.

КОМПЕНСАЦІЯ — (лат. — відшкодування, винагорода, зрівноваження) — правовий спосіб захисту матеріальних і нематеріальних благ фізичних та юридичних осіб. Сутність компенсації полягає у відшкодуванні шкоди (матеріальної і нематеріальної). Регулюється Цивільним кодексом України і Цивільним процесуальним кодексом України, а також іншими законодавчими актами.

КОМПЕТЕНТНІСТЬ — динамічна комбінація знань, вмінь і практичних навичок, способів мислення, професійних, світоглядних і громадянських якостей, морально-етичних цінностей, яка визначає здатність особи успішно здійснювати професійну та подальшу навчальну діяльність і є результатом навчання на певному рівні вищої освіти (*Закон України «Про вищу освіту» від 01 липня 2014 року*).

КОМПЕТЕНЦІЯ — (лат. *competentia*, від *competo* — *погодженість*) — 1) сукупність предметів відання та повноважень органу публічної влади або посадової особи, що визначають його місце в системі органів публічної влади; 2) сукупність встановлених в офіційній — юридичній чи неюридичній формі прав і обов'язків, тобто повноважень будь-якого органу або посад. Особи, які визначають можливості цього органу або посад, приймають обов'язкові до виконання рішення, організують та контролюють їх виконання, вживають у необхідних випадках заходи відповідальності тощо. Компетенція державних органів (органів місцевого самоврядування) та їх посад, осіб, встановлюється правовими актами, і, отже, її реалізація забезпечується засобами державного примусу. Компетенція недержавних органів та їх посад, осіб (органів об'єднань громадян, релігійних організацій, форм самоорганізації населення, підприємств, установ і організацій недержавної форм власності тощо) не має юридично-владного характеру й відповідного державно-примусового забезпечення.

КОМПЕТЕНЦІЯ ВЕРХОВНОЇ РАДИ УКРАЇНИ — це її права та обов'язки, форми та методи їх реалізації, а також предмети відання. Предмет відання Верховної Ради України — це той суспільний простір, на який поширюється владно-регулюючий вплив парламенту за допомогою видання ним відповідних правових актів. Конституція України визначила широку компетенцію Верховної Ради України, яку за суттю та призначенням можна поділити на такі види: законодавча, установча, контрольна, фінансово-бюджетна, квазі-судова тощо.

КОМПЕТЕНЦІЯ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ — встановлена нормами Конституції та законів України сукупність прав, обов'язків та предметів відання територіальної громади, органів та посадових осіб місцевого самоврядування, які забезпечують здійснення функцій і завдань місцевого самоврядування.

КОМПЕТЕНЦІЯ ПРЕЗИДЕНТА УКРАЇНИ — сукупність визначених Конституцією та законами України предметів відання та повноважень, якими Президент України наділяється з метою забезпечення реалізації його функцій як глави держави.

КОМПЕТЕНЦІЯ СУДОВА — встановлені законом повноваження суду з розгляду справ. В Україні компетенція судових органів встановлюється Конституцією України, КПК,

ЦПК, ГПК та іншими законами. Місцеві суди діють лише як суди першої інстанції. Вони розглядають усі підвідомчі суду цивільні справи, більшість кримінальних справ. Апеляційні суди розглядають як перша інстанція цивільні й кримінальні справи, які за законом належать до їх відання; справи за скаргами і поданнями на рішення, вироки місцевих судів, які не набрали законної сили, — в апеляційному порядку й за нововиявленими обставинами. Верховний Суд України як перша інстанція розглядає: цивільні справи виняткового значення; є касаційною інстанцією для апеляційних та прірівняних до них судів, розглядає справи за винятковими обставинами.

КОМПЛЕКСИ (АНСАМБЛІ) — топографічно визначені сукупності окремих або поєднаних між собою об'єктів культурної спадщини (*Закон України «Про охорону культурної спадщини» від 08 червня 2000 року*).

КОМПЛЕКСНІ ІНСТИТУТИ — це комплексні утворення в системі права, правові інститути, які належать одразу до кількох правових галузей. Наприклад, інститут опіки та інститут піклування водночас належать до цивільного і сімейного права.

КОМПЛЕКСНІ УТВОРЕННЯ В СИСТЕМІ ПРАВА — це вторинні угруповання правових норм у системі права, які утворились на основі спільного предмета правового регулювання. До них належать комплексні інститути і міжгалузеві комплекси.

КОМУНА — 1) колектив осіб, що об'єдналися для спільного життя на засадах спільності майна та праці; 2) форма сільськогосподарського кооперування, при якій усупільнюються всі засоби виробництва, а споживання та побутове обслуговування здійснюються на громадських засадах. Перші комуни на Україні, а також радгоспи показували селянам переваги великих господарств над дрібними й сприяли здійсненню суцільної колективізації; 3) адміністративно-територіальна одиниця місцевого управління у Франції, Бельгії і деяких інших країнах; 4) за середньовіччя в Західній Європі — міська громада, що домоглася незалежності від феодала й права на самоврядування.

КОМУНАЛЬНА ВЛАСНІСТЬ НА ЗЕМЛЮ — форма публічної власності на землю, суб'єктами якої є територіальні громади в особі сільських, селищних, міських, районних і обласних рад. Передбачена Конституцією України. Формується на базі земель, що перебувають у державній власності. Відповідно до чинного законодавства (земельного, цивільного, про місцеве самоврядування) визначено категорії земель, які в обов'язковому порядку передаються в комунальну власність. До них належать землі загального користування в межах населених пунктів, а також земельні ділянки, на яких розміщено об'єкти комунальної власності. Крім того, в комунальну власність можуть бути передані й інші землі, що перебувають у державній власності.

КОМУНАЛЬНЕ ГОСПОДАРСТВО — сукупність підприємств, організацій, служб та інженерних споруд, призначених для задоволення комунально-побутових потреб населення міст, селищ і сіл; у містах входить до складу міського господарства. Обслуговує також промислові підприємства — постачає їм воду, газ, очищає стічні води тощо. До складу комунального господарства входять системи водопостачання і каналізації, мережі

газопостачання і теплопостачання (районні котельні й магістральні теплові мережі від них), електричний міський транспорт, електричні мережі напругою нижче від 35 кВ., міські мости й набережні, шляхопроводи, гідротехнічні й берегоукріплювальні споруди, об'єкти зовнішнього благоустрою населених місць, готелі (без обладнання ресторанів) тощо.

КОМУНАЛЬНЕ ПІДПРИЄМСТВО — юридична особа, заснована на власності відповідної громади. Комунальне підприємство в Україні є самостійним господарюючим статутним суб'єктом, який може здійснювати виробничу й комерційну діяльність з метою одержання відповідного прибутку (доходу). Відносини органів місцевого самоврядування з комунальним підприємством будуються на засадах їх підпорядкованості, підзвітності та підконтрольності органам місцевого самоврядування.

КОМУНАЛЬНІ ПОСЛУГИ — результат господарської діяльності, спрямованої на задоволення потреби фізичної чи юридичної особи в забезпеченні холодною та гарячою водою, водовідведенням, газо- та електропостачанням, опаленням, а також вивезення побутових відходів у порядку, встановленому законодавством (*Закон України «Про житлово-комунальні послуги» від 24 червня 2004 року*).

КОМЮНІКЕ — (*франц.* — офіційне повідомлення, від *лат.* — *робити спільним, повідомляти*) — офіційне повідомлення про події міжнародного життя (хід і наслідки переговорів, зустрічей і консультацій, міжнародні з'їзди, конференції тощо). Поширюється через пресу та інші ЗМІ. Спільне комюніке, як правило, офіціалізується одночасно в кожній країні-учасниці міжнародних переговорів. Поряд з офіційними матеріалами таке комюніке може містити зазначення позицій сторін з обговорюваних питань, заяви про їхні наміри, оцінки тощо. У ньому іноді фіксуються зобов'язання сторін щодо досягнення відповідних спільних цілей. У цій частині комюніке може мати міжнародно-правове значення.

КОНВЕНЦІЯ (*лат. conventio* — *договір, угода*) — 1) угода, міжнародний договір з певних спеціальних питань; 2) договір між підприємствами й організаціями для врегулювання питань збуту, виробництва тощо.

КОНВЕНЦІЯ МІЖНАРОДНА — (*лат.* — *угода*) — угоди, договори міжнародні, здебільшого багатосторонні.

КОНВЕНЦІЯ ПРО ЗАХИСТ ПРАВ ЛЮДИНИ Й ОСНОВОПОЛОЖНИХ СВОБОД — міжнародний акт Ради Європи, прийнятий у Римі 4 листопада 1950 р. на підставі й у розвиток Загальної декларації прав людини. Конвенцію ратифіковано Законом України від 17 липня 1997 р. У розділі I визначаються основні права і свободи людини та викладаються зобов'язання держав щодо їх охорони й забезпечення, а також умови застосування їх законного обмеження, а саме: право на життя, заборона катування, рабства та примусової праці, право на свободу й особисту недоторканність, право на ефективний засіб правового захисту та на справедливий судовий розгляд, неприпустимість покарання без закону, право на повагу до приватного і сімейного життя, свобода думки, совісті й віросповідання, свобода вираження поглядів, право на шлюб, заборона дискримінації, відступ від

зобов'язань під час війни або іншої надзвичайної ситуації в державі, яка загрожує життю нації, обмеження щодо політичної діяльності іноземців, заборона зловживання правами, обмеження у застосуванні обмежень на права. Розділ II визначає організацію, юрисдикцію та процедуру Європейського суду з прав людини, у розділі III викладено гарантії існуючих прав людини, порядок підписання, ратифікації, денонсації Конвенції та інші положення.

КОНВЕНЦІЯ ПРО ПРАВА ДИТИНИ — міжнародний правовий акт, прийнятий ООН 20 листопада 1959 р. Містить преамбулу й 10 принципів, що проголошують надання кожній дитині належних їй людських прав без обмежень за расовою, національною, релігійною або іншою ознакою. Утверджує загальнолюдські принципи захисту дитини та забезпечення їй умов для повного й гармонійного розвитку. Конвенцію ратифіковано Постановою Верховної Ради України від 27 лютого 1991 р. № 789-XII.

КОНВЕНЦІЯ ПРО ДОГОВОРИ МІЖНАРОДНОЇ КУПІВЛІ-ПРОДАЖУ ТОВАРІВ 1980 р. — міжнародно-правовий документ, розроблений Комісією ООН з права міжнародної торгівлі (ЮНСІТРАЛ). Прийнята 11.04.1980 р. державами-учасницями Конференції ООН з договорів міжнародної купівлі-продажу товарів (10.03.1980 р. — 11.04.1980 р., м. Відень, Австрія). Конвенція регулює низку питань у галузі комерційного обороту, зокрема: порядок укладання договорів між відсутніми сторонами; форму договорів; основний зміст прав і обов'язків продавця та покупця; відповідальність сторін за невиконання або неналежне виконання договорів. Конвенція є спробою поєднати підходи континентальної та англо-саксонської правових систем. Застосовується до договорів купівлі-продажу товарів між сторонами, чиї комерційні підприємства знаходяться в різних державах, якщо ці держави є учасницями Конвенції або якщо відповідно до норм міжнародного приватного права використовується право держави-учасниці. Більшість положень Конвенції має диспозитивний характер. Однак якщо в контракті не зазначено, що його сторони погодилися на застосування до їхнього контракту будь-яких інших положень або щодо конкретного питання домовилися про інше, тоді до міжнародних договорів купівлі-продажу товарів застосовуються положення Конвенції.

КОНВЕНЦІЯ, ЩО СКАСОВУЄ ВИМОГУ ЛЕГАЛІЗАЦІЇ ІНОЗЕМНИХ ОФІЦІЙНИХ ДОКУМЕНТІВ — ця Конвенція поширюється на офіційні документи, які були складені на території однієї з Договірних держав і мають бути представлені на території іншої Договірної держави. Для цілей цієї Конвенції офіційними документами вважаються: а) документи, які виходять від органу або посадової особи, що діють у сфері судової юрисдикції держави, включно з документами, які виходять від органів прокуратури, секретаря суду або судового виконавця; б) адміністративні документи; в) нотаріальні акти; г) офіційні свідоцтва, виконані на документах, підписаних особами у їх приватній якості, такі як офіційні свідоцтва про реєстрацію документа або факту, який існував на певну дату, та офіційні й нотаріальні засвідчення підписів. Однак ця Конвенція не поширюється на документи, складені дипломатичними або консульськими агентами; на адміністративні документи, що стосуються комерційних або митних операцій.

КОНГРЕС (лат. *congressus* — зустріч, спілкування) — 1) з'їзд, нарада; 2) законодавчий орган (парламент) у США, більшості латиноамериканських та ряді інших держав світу;

3) назва політичних партій (Індійський національний конгрес); 4) назва профспілок (Конгрес виробничих профспілок США); 5) з'їзди глав держав, міністрів закордонних справ, дипломатів (XVII-XIX століття), які скликалися для вирішення найважливіших політичних питань (Віденський конгрес 1814-1815 роки, Паризький конгрес 1856 року, Берлінський конгрес 1878 року); 6) конференції неурядового характеру, міжнародні наукові з'їзди (архітекторів, лікарів тощо); 7) назва деяких міжнародних організацій (Світовий конгрес українських юристів).

КОНДИКЦІЙНІ ЗОБОВ'ЯЗАННЯ — інститут зобов'язального права, норми якого регулюють відносини, що виникають із набуття та/або збереження майна без достатньої правової підстави.

КОНДОМІНІУМ (лат. *condominium* — співволодіння, від *con* — префікс, що означає спільність, сумісність, і *dominium* — володіння, володарювання) — 1) орган самоорганізації населення, що є об'єднанням власників в єдиному комплексі нерухомого майна в житловій сфері (будинковласників), у межах якого кожному з них на праві приватної, державної, муніципальної чи іншої форми власності належать в житлових будинках житлові (квартири, кімнати) та (або) нежитлові приміщення, а також інше нерухоме майно, безпосередньо пов'язане із житловим будинком, що є спільною власністю будинковласників; 2) у міжнародному праві — спільне здійснення юрисдикції над однією територією двома чи кількома державами.

КОНКЛЮДЕНТНІ ДІЇ — у цивільному праві ті особи, що виявляють її волю встановити правовідношення, але не у формі усного чи письмового волевиявлення, а своєю поведінкою, щодо якої можна зробити певний висновок про конкретний намір. До конклюдентних дій належить використання автоматів, придбання через касира розфасованих товарів тощо. У деяких прямо передбачених законом випадках мовчання особи породжує юридичні наслідки.

КОНКУРС НА ПОСАДУ — є так званим змаганням, яке має на меті виявлення кращих з учасників (кандидатів, претендентів); об'єктивною оцінкою знань і здібностей кандидатів на посаду державних службовців; змагання, яке дає змогу виявити найбільш гідних із його учасників; процедурою, однією з організаційно-правових форм зайняття вакантної посади в органі державної влади України.

КОНКУРС НА ЗАЙНЯТТЯ ПОСАДИ ДЕРЖАВНОЇ СЛУЖБИ — це кадрова технологія, яка проводиться з метою оцінки відповідності рівня професійної компетентності кандидатів вимогам профілю професійної компетентності посади, є організаційно-правовою формою заміщення посад державної служби та складається з таких етапів: оприлюднення інформації про вакантні посади державної служби та про проведення конкурсу в пресі або поширення його через інші засоби масової інформації; прийом документів від осіб, які бажають взяти участь у конкурсі, та їх попередній розгляд на відповідність установленим вимогам; проведення іспиту (тестування); проведення співбесіди та відбір кандидатів конкурсною комісією за результатами проведеного іспиту/тестування.

КОНКУРСНИЙ ДОБІР — вибір з числа претендентів на зайняття посад у структурах державної служби найбільш гідних. Допускає змагальний спосіб розподілу державних посад за допомогою іспитів, тестів, рекомендацій, співбесід, кваліфікаційних іспитів, практичної перевірки особистісних і ділових якостей претендентів.

КОНКУРСНЕ ПРОВАДЖЕННЯ — судова процедура, згідно з якою ліквідується майно неспроможного боржника шляхом збирання та реалізації його й розподілу виторгу між конкурсними кредиторами. Передбачено законодавством про неспроможність (банкрутство) і відбувається у межах провадження у справі про визнання боржника неспроможним. Метою такого провадження є забезпечення справедливого розподілу майна неспроможного боржника шляхом встановлення черговості задоволення майнових вимог усіх кредиторів. В Україні ліквідація майна юридичної особи-банкрута за правилами конкурсного провадження регулюється *Законом «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом» від 14 травня 1992 року*.

КОНОСАМЕНТ (фр. *le connaissance* — розписка) — розписка, яка видається капітаном судна вантажовідправникові й засвідчує прийняття вантажу до перевезення; попередня розписка про одержання товарів називається рецеписою.

КОНСАЛТИНГ — (англ. *consulting*, букв. — консультуючий, від лат. *consultere* — радитись, просити поради) — діяльність, пов'язана з наданням консультативних послуг виробникам, продавцям і покупцям, стосовно широкого кола економічних (у тому числі зовнішньоекономічних), правових, організаційних та інших питань. Здійснюється фізичними або юридичними особами й регулюється відповідними договорами (угодами), які укладаються між замовником консультативних послуг та їх виконавцем.

КОНСАЛТИНГОВА ПОСЛУГА — інтелектуальний продукт, що залишається у володінні клієнта після завершення консультування.

КОНСЕНСУС — (лат. *consensus* — згода, одностайність) — це процедура одностайного прийняття колективного рішення на основі подолання розбіжностей у результаті виявлення й визнання спільних інтересів та досягнення згоди щодо них.

КОНСЕНСУСНА СИСТЕМА ВИБОРІВ — це виборча система, орієнтована на знаходження найприйнятнішої для всіх кандидатів виборчої платформи, що практично виражається в тому, що кожен виборець голосує не за один, а за всіх (обов'язково більш як за двох) кандидатів і ранжирує їхній список у порядку їхніх переваг.

КОНСЕРВАТИЗМ — суспільно-політична течія, що характеризується прихильністю до усталених суспільних порядків, соціальної та політичної стабільності, певним ставленням до традицій і звичаїв, системи духовних і політичних цінностей, раціональністю, стриманістю в здійсненні численних соціальних змін, протистоянням поспішним рішенням і радикальним перебудовам, утвердженням поступового розвитку, щоб майбутнє не знищувало минулого.

КОНСОЛІДАЦІЯ — (*нізньолат. consolidatio, від лат. con... — префікс, що означає об'єднання, спільність, сумісність, і solidatio — укріплення, зміцнення*) — 1) один із способів систематизації законодавства, в процесі якого декілька актів об'єднуються в одному документі. Новий акт повністю заміняє об'єднані, оскільки заново приймається компетентним правотворчим органом. Особливістю консолідації є те, що зміст правового регулювання суспільних відносин не змінюється. Всі нормативні положення раніше прийнятих актів об'єднуються в новому без змін. Як правило, здійснюється їх редакційна правка: усуваються суперечності, повтори тощо; 2) об'єднання окремих осіб, груп, організацій, суспільних сил для досягнення певних цілей.

КОНСТИТУАНТА — всенародний вищий колегіальний тимчасовий представницький орган, спеціально утворюваний для розробки і прийняття конституції держави. Перші Конституанти були утворені в США та Франції. Перші у світі конституції — основоположні закони — були прийняті саме установчими зборами ще у XVIII столітті. Головною ознакою Конституанти є легітимність — визнання народом її правомірності, законності дій та повноважень. Єдине завдання Конституанти — прийняття нової або зміна діючої конституції — основоположного закону. Мета Конституанти — Народна Конституція, громадянський консенсус, громадянська солідарність в ім'я гідності, свободи та розвитку через встановлення справедливого закону всіма для усіх.

КОНСТИТУЦІЙНА АСАМБЛЕЯ — (*франц. assemblée — збори і лат. constitutio — устрій, установа*) — одна з організаційних форм розробки і прийняття конституції держави. Діє як тимчасовий орган. Члени конституційної асамблеї обираються чи призначаються за спеціально встановленим порядком.

КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ — це передбачений нормами конституційного права вид соціальної та юридичної відповідальності, що існує у сфері конституційно-правових відносин, характеризується наявністю специфічних суб'єктів, механізму реалізації та санкцій і полягає в примусовому перетерплюванні заходів впливу за протиправне діяння (ретроспективний аспект) та у відповідальному стані зобов'язаного суб'єкта (позитивний аспект), є найважливішою гарантією реалізації та захисту конституції.

КОНСТИТУЦІЙНІ ІНСТИТУТИ — сукупність конституційних норм, які регулюють сферу однорідних і взаємопов'язаних відносин. До конституційних інститутів належать основи конституційного ладу; права, свободи та обов'язки людини й громадянина; форми безпосередньої демократії (вибори, референдуми); інститути органів державної влади та місцевого самоврядування тощо. Норми Конституції України, які закріплюють права, свободи та обов'язки людини й громадянина, утворюють пріоритетний конституційний інститут. Вони визначають місце людини в суспільстві, фіксують засади її правового становища, формують умови, необхідні для участі в управлінні державними справами і для вільного розвитку особистості кожної людини. Одним з основних конституційних інститутів є вибори і референдуми як форми безпосередньої демократії. Норми цього інституту визначають, зокрема, що вибори до органів державної влади й місцевого самоврядування вільні й відбуваються на основі загального, рівного та прямого виборчого права

шляхом таємного голосування. Конституційні норми разом з відповідними нормами інших галузей права можуть утворювати міжгалузеві самостійні конституційні інститути (наприклад, право власності, право на соціальне забезпечення та інші). Підставами для об'єднання норм у конституційні інститути є спільність внутрішнього змісту відносин, регульованих певною групою конституційних норм.

КОНСТИТУЦІЙНА КОМІСІЯ — назва органу з розробки проекту Конституції держави, який, як правило, утворюється при парламенті, депутати якого становлять основну частину її членів.

КОНСТИТУЦІЙНА КРИЗА — невідповідність положень Конституції конкретної держави реаліям і потребам її суспільно-політичного життя, яка робить неможливим подальше існування конституційної системи в незмінному вигляді.

КОНСТИТУЦІЙНА ПОПРАВКА — форма внесення змін і доповнень до тексту Конституції. Вперше термін з'явився в США. У науці його часто вживають як синонім термінів «конституційна реформа» (Іспанія), «акт про зміну конституції» (Бельгія), «перегляд конституції» (Росія) тощо. В Україні термін законодавчо не закріплений; натомість Конституція України 1996 року передбачає можливість внесення змін до її тексту (ст. 154–159).

КОНСТИТУЦІЙНІ ПРАВА, СВОБОДИ ТА ОБОВ'ЯЗКИ ЛЮДИНИ Й ГРОМАДЯНИНА В УКРАЇНІ — основні права, свободи та обов'язки людини й громадянина, встановлені та гарантовані Конституцією України. Є засобом забезпечення всебічного розвитку особи, задоволення її інтересів і потреб. Виражають об'єктивні можливості члена суспільства володіти, користуватись і розпоряджатися певними соціальними благами, а також набувати і захищати їх. Обов'язки людини і громадянина — це соціальні вимоги держави до людини і громадянина. Обов'язки поширюються на громадян держави, що проживають на її території та за її межами, і на всіх ін. осіб, що постійно проживають у цій державі.

КОНСТИТУЦІЙНА ПРАВОСУБ'ЄКТНІСТЬ — це передбачена конституційно-правовими нормами здатність суб'єкта конституційного права бути учасником конституційних правовідносин, що є умовою набуття ним свого правового статусу й полягає в здатності бути носієм конституційних прав та обов'язків, можливості своїми діями набувати для себе ці права та обов'язки й самостійно їх реалізовувати, а також нести юридичну відповідальність за вчинені конституційні делікти.

КОНСТИТУЦІЙНА ПОВНОВАЖНІСТЬ — це правомочність суб'єкта конституційно-правових відносин реалізовувати визначені законом конституційні повноваження.

КОНСТИТУЦІЙНА РЕФОРМА — заміна Конституції або зміна її основних положень, що стосуються засад організації економічного, соціального, політичного й духовного життя суспільства, способу організації державної влади (форми державного правління), способу територіальної організації держави (форми державного устрою), основ взаємовідносин держави та особи. Під час здійснення конституційної реформи змінюється не лише сама Конституція, а й усі правотворчі процеси.

КОНСТИТУЦІЙНА СВОБОДА ЛЮДИНИ І ГРОМАДЯНИНА ЯК КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВА КАТЕГОРІЯ — спроможність людини діяти відповідно до своїх інтересів і мети; можливість власного, незалежного вибору того чи іншого рішення.

КОНСТИТУЦІЙНА СКАРГА — одна з форм звернення до конституційного суду, з якою звертаються громадянин або об'єднання громадян, які вважають, що в конкретній ситуації виявилися порушеними їхні конституційні права, внаслідок невідповідності закону конституції.

КОНСТИТУЦІЙНА УГОДА — звичаєва за характером форма (засіб) конституційного регулювання державно-політичних відносин владарювання, прийнята практично в усіх країнах, право яких відповідає англо-саксонській моделі правової системи. У США для позначення цієї форми використовується термін «конституційний звичай».

КОНСТИТУЦІЙНА ЮРИСДИКЦІЯ — (*лат. **jurisdictio** — судове провадження; влада, компетенція*) — це сфера особливої компетенції державних органів вирішувати питання про відповідність або невідповідність законів та інших нормативно-правових актів, а також дій чи бездіяльності тих чи інших суб'єктів конституційно-правових відносин, приписам існуючих конституційних норм.

КОНСТИТУЦІЙНА ЮСТИЦІЯ (*лат. **justitia** — справедливість, правосуддя*) — це система органів конституційної юрисдикції, які уповноважені законом здійснювати конституційний контроль за діяльністю органів державної влади шляхом вирішення в спеціальному процесуально-правовому порядку справ щодо відповідності їх рішень, дій та бездіяльності вимогам конституційно-правових норм, а також розв'язання публічно-правових спорів, що виникають у зв'язку з цими рішеннями, діями та бездіяльністю між органами публічної влади, фізичними і юридичними особами.

КОНСТИТУЦІЙНЕ ЗВЕРНЕННЯ — це у відповідній формі письмове клопотання до Конституційного Суду України про необхідність офіційного тлумачення Конституції України й законів України, метою якого є забезпечення реалізації або захисту конституційних прав і свобод людини й громадянина, а також прав юридичної особи. Суб'єктами права на конституційне звернення є громадяни України, іноземні громадяни, особи без громадянства та юридичні особи. Підставою для конституційного звернення є неоднозначне застосування положень Конституції України або законів України судами, іншими органами державної влади, якщо уповноважений суб'єкт права вважає, що це може призвести або призвело до порушення його конституційних прав і свобод.

КОНСТИТУЦІЙНЕ ПОДАННЯ — це письмове клопотання до Конституційного суду України про визнання правового акта або його окремих положень неконституційними, про визначення конституційності міжнародного договору, про додержання конституційної процедури розслідування і розгляду справи про усунення Президента України з поста в порядку імпічменту або про необхідність офіційного тлумачення Конституції та законів України.

КОНСТИТУЦІЙНЕ ПРАВО ЛЮДИНИ — це гарантована законом міра свободи особи та її можливість вільно діяти, самостійно обирати вид і міру власної поведінки з метою задоволення матеріальних і духовних потреб через користування надбаннями та благами суспільства й держави в межах, визначених національним і міжнародним законодавством. Основні права й свободи людини й громадянина закріплені в Конституції України. Ознаки конституційних прав і свобод людини й громадянина: 1) мають верховенство, тобто вони є правовою базою для прийняття всіх інших прав і свобод; 2) є нормами прямої дії і мають гарантований захист; 3) базуються на конституційних принципах рівності для кожного і не можуть бути обмежені чи скасовані; 4) основні права людини належать їй з моменту народження; 5) їх якісний рівень залежить від рівня соціально-економічного, політичного, культурного та іншого розвитку суспільства й держави.

КОНСТИТУЦІЙНЕ ПРАВО УКРАЇНИ ЯК ГАЛУЗЬ ПРАВА — провідна галузь національного права України, що є системою внутрішньо узгоджених конституційно-правових норм, які регулюють основні засади політичних, економічних, соціальних, духовно-культурних відносин, закріплюючи при цьому належність публічної влади, засади її організації та здійснення, систему, порядок формування, основні принципи діяльності й компетенцію органів державної влади та місцевого самоврядування, гарантії основних прав і свобод людини й громадянина. Норми конституційного права регулюють основні принципи соціально-економічного, політичного й територіального устрою держави, порядку її відносин з інститутами громадянського суспільства, змісту й здійснення основних прав і свобод людини, визначають систему органів державної влади. Основні джерела конституційного права в Україні: Конституція України, закони та інші нормативні акти, що регулюють державно-правові відносини. Норми конституційного права (його ще називають державним) є основоположними для всіх інших галузей права.

КОНСТИТУЦІЙНЕ ПРАВО УКРАЇНИ ЯК НАВЧАЛЬНА ДИСЦИПЛІНА — є певною сукупністю знань, які випливають із системи науки цієї галузі, а також практики реалізації наукових досягнень. Конституційне право України як нормативний курс, навчальна дисципліна вивчається в усіх юридичних закладах, а також майже в усіх інших вищих і середніх навчальних закладах. Ця навчальна дисципліна покликана допомогти студентам здобути комплекс знань про зміст конституційного права, зокрема, про поняття, предмет, методи, норми цієї галузі, правовідносини, джерела, систему конституційного права.

КОНСТИТУЦІЙНЕ ПРАВО УКРАЇНИ ЯК НАУКА — галузева юридична наука, цілісна система знань, висновків та ідей щодо основ повновладдя народу, правового статусу людини й громадянина, організації та діяльності органів державної влади, засад місцевого самоврядування тощо.

КОНСТИТУЦІЙНЕ ПРАВОПОРУШЕННЯ — дія суб'єкта конституційного права, що порушує норми конституції. Об'єктом конституційного правопорушення є відносини, що регулюються нормами конституційного права. Це відносини між особою, суспільством і державою, які складаються на основі та у зв'язку зі здійсненням державної влади. Конституційне правопорушення не є кримінальним злочином, адміністративним, цивільним чи дисциплінарним правопорушенням і не тягне за собою кримінальної,

адміністративної, цивільно-правової чи дисциплінарної відповідальності. Конституційне правопорушення є підставою для настання конституційно-правової відповідальності.

КОНСТИТУЦІЙНЕ ПРОВАДЖЕННЯ — юридично визначений порядок діяльності спеціалізованих судових і квазісудових органів у здійсненні конституційної юрисдикції. В Україні конституційне провадження регламентується *Конституцією України, Законом України «Про Конституційний Суд України» від 16 жовтня 1996 року* і Регламентом Конституційного Суду України. Ключове значення має порядок звернення до Конституційного Суду України з метою спричинити Конституційне провадження. Формами такого звернення є конституційне подання й конституційне звернення.

КОНСТИТУЦІЙНЕ СУДОЧИНСТВО — це діяльність судових органів, що полягає в розгляді справ, предметом яких є конституційно-правові питання, пов'язані із забезпеченням додержання Конституції державними органами, прийнятті рішень, що тягнуть за собою правові наслідки. Конституційне судочинство покликане забезпечувати верховенство Конституції як основи національної правової системи, охорону конституційних прав і свобод, додержання принципу поділу влади в усіх його аспектах.

КОНСТИТУЦІЙНИЙ ДЕЛІКТ (*лат. delictum — провина, проступок*) — це протиправна поведінка суб'єкта конституційного права, яка не відповідає вимогам норм конституційного права, завдає шкоди соціальним цінностям, взятим під охорону цими нормами, порушує політико-правові владні відносини, відносини у сфері реалізації прав і свобод людини й громадянина, законодавчого процесу, виборів і референдумів, закріплюється в конкретній регулятивній нормі, яка визначає правове положення винного суб'єкта, та є підставою для притягнення правопорушника до передбаченої цією нормою юридичної відповідальності.

КОНСТИТУЦІЙНИЙ ДИЗАЙН — напрям інституційного дизайну, зорієнтований на проектування та впровадження конституцій у демократичних суспільствах. У рамках конституційного дизайну розглядаються два альтернативних конституційних проекти — контрактний («договірний»), властивий європейському континентальному конституційному досвіду, та координаційний, класичним прикладом якого є Конституція Америки.

КОНСТИТУЦІЙНИЙ ДОГОВІР — конституційно-правовий акт, що є угодою між суб'єктами конституційного права про основні засади та функціонування політичної влади в країні. Конституційний договір був укладений 28 червня 1996 року між Верховною Радою України та Президентом України «Про основні засади організації та функціонування державної влади й місцевого самоврядування в Україні на період до прийняття нової Конституції України». За своєю суттю конституційний договір був тимчасовим конституційно-правовим нормативним актом. Втілення положень конституційного договору створило правове підґрунтя для зняття низки суперечностей у діяльності різних гілок влади в державі, для ухвалення узгодженого проекту Конституції України.

КОНСТИТУЦІЙНИЙ ЗВИЧАЙ — створене в практиці подібної діяльності органів держави правило, яке має усний характер, спирається на консенсус (згода) учасників відносин і не користується судовим захистом у разі його порушення.

КОНСТИТУЦІЙНИЙ КОНТРОЛЬ — це спеціалізована діяльність уповноважених державних органів, пов'язана з перевіркою правових актів, а також дій і бездіяльності органів влади та їх посадових осіб на предмет відповідності чинній Конституції. Така діяльність становить функції судових (наприклад, конституційних судів) і так званих квазісудових (наприклад, конституційних рад) органів, сенс якої полягає в оцінці ними певного кола правових актів щодо їх відповідності Конституції та в здійсненні деяких інших повноважень, передбачених Конституцією й іншими законодавчими нормами.

КОНСТИТУЦІЙНИЙ ЛАД — інституційна система суспільних відносин організації і функціонування держави й суспільства в цілому, що встановлені й гарантовані Конституцією і законами України. Конституційний лад — система суспільних відносин, організації і функціонування правових форм політичної, економічної, соціальної та духовно-культурної сфер життя, встановлених і гарантованих Конституцією та законами України. Конституційний лад є поєднанням правової теорії, юридичного законодавства і практики, які поділяються на практику конституційного процесу та практику реалізації, гарантування й охорони правових норм, принципів, що забезпечують існування цілісної системи соціальних, економічних, політичних і культурних відносин та інститутів.

КОНСТИТУЦІЙНИЙ НАГЛЯД — система відносин, при якій наглядовий орган може лише звернути увагу піднаглядного органу на його помилку і, щонайбільше, може припинити дію його акта, але відмінити або виправляти акт повинен сам піднаглядний орган. Об'єктами конституційного нагляду (контролю) можуть бути конституційні й звичайні закони, поправки до Конституції, міжнародні договори, регламенти парламенту або його палат, нормативні акти виконавчих органів влади — урядові декрети, укази президента (у тих країнах, де немає системи адміністративної юстиції).

КОНСТИТУЦІЙНИЙ ПРОЦЕС — (*лат. processus* — *проходження, просування вперед*) — це встановлений нормами конституційного права порядок здійснення його суб'єктами діяльності зі створення, тлумачення та реалізації конституційно-правових та інших юридичних норм, спрямований на реалізацію матеріальних норм конституційного права в ході виконання цими суб'єктами своїх обов'язків і повноважень, здійснення окремими з них своїх прав і законних інтересів.

КОНСТИТУЦІЙНИЙ РЕФЕРЕНДУМ — це референдум, на якому вирішується питання щодо затвердження, зміни або скасування Конституції чи конституційних законів.

КОНСТИТУЦІЙНИЙ СТАТУС — загальні, основоположні засади, за допомогою яких у Конституції визначаються основні права, свободи й обов'язки людини й громадянина, а також гарантії їх здійснення, тобто можливість мати, володіти, користуватися і розпоряджатися економічними, політичними, культурними та іншими соціальними цінностями; користуватися свободою дій і поведінки в межах Конституції та інших законів.

КОНСТИТУЦІЙНИЙ СУД УКРАЇНИ — це колегіальний судовий орган, що є єдиним органом конституційної юрисдикції в Україні, який вирішує питання про відповідність законів та інших правових актів Конституції України, дає офіційне тлумачення

Конституції і законів України, виступає арбітром у вирішенні конституційних конфліктів між гілками влади, сприяючи тим самим забезпеченню конституційної законності та правопорядку й, маючи своїм основним завданням, гарантування верховенства Конституції як Основного Закону держави на всій території України.

КОНСТИТУЦІЙНІ ГАРАНТІЇ — вид правових гарантій. Конституційні гарантії є механізмом забезпечення дотримання, виконання, застосування й використання конституційних та інших норм права органами державної влади, місцевого самоврядування, їхніми посадовими особами, іншими фізичними і юридичними особами. Конституційні гарантії мають найвищу юридичну силу, є основою правових гарантій. Конституційні гарантії спрямовані насамперед на охорону Конституції України, а також охорону передбачених нею інститутів — основ державного і суспільного ладу; прав, свобод і обов'язків людини та громадянина; форм прямого народовладдя; Президента України; органів законодавчої, виконавчої і судової влади; інститутів місцевого самоврядування, територіального устрою України.

КОНСТИТУЦІЙНІ ГАРАНТІЇ ПРАВ І СВОБОД — сукупність установлених Конституцією процесуальних та інституціональних засобів захисту прав і свобод людини й громадянина, а також меж та умов їх можливих обмежень.

КОНСТИТУЦІЙНИЙ ЗАКОН УКРАЇНИ — законодавчий акт, який виходить із Конституції і має за мету конкретизувати основні конституційні положення шляхом регулювання найбільш важливих суспільних відносин або внесення до неї (конституції) змін і володіння стосовно інших нормативних актів, окрім Конституції, вищою юридичною силою.

КОНСТИТУЦІЙНІ ЗАСАДИ СОЦІАЛЬНИХ ВІДНОСИН — регулятивний вплив конституційної держави на соціальну сферу життєдіяльності суспільства, що передбачає законодавче регулювання найважливіших трудових і міжнаціональних відносин, а також питань сім'ї та шлюбу, охорони довкілля, життя та здоров'я людини, захисту прав споживача. Засади соціальних відносин отримали досить широке відображення в статтях Конституції України.

КОНСТИТУЦІЙНІ ЗБОРИ — одна із назв вищого представницького державного органу, що скликається для розробки й прийняття або зміни Конституції. Інші назви такого органу — конституційна асамблея, конституційний конвент, конституанта, установчі збори. Конституційні збори є представницьким та вищим законодавчим органом у державі, що визначають узгоджену стратегію політики та норми життя народу й держави.

КОНСТИТУЦІЙНИЙ ІНСТИТУТ — сукупність конституційних норм, які регулюють сферу однорідних і взаємопов'язаних відносин. До конституційних інститутів належать основи конституційного ладу; права, свободи та обов'язки людини і громадянина; форми безпосередньої демократії (вибори, референдуми); інститути органів державної влади та місцевого самоврядування тощо. Норми Конституції України, які закріплюють права, свободи та обов'язки людини й громадянина, утворюють пріоритетний конституційний інститут. Вони визначають місце людини в суспільстві, фіксують засади її правового

становища, формують умови, необхідні для участі в управлінні державними справами й для вільного розвитку особистості кожної людини. Одним з основних конституційних інститутів є вибори і референдуми як форми безпосередньої демократії. Норми цього інституту визначають, зокрема, що вибори до органів державної влади й місцевого самоврядування вільні й відбуваються на основі загального, рівного та прямого виборчого права шляхом таємного голосування. Конституційні норми разом з відповідними нормами інших галузей права можуть утворювати міжгалузеві самостійні конституційні інститути (наприклад, право власності, право на соціальне забезпечення та інші). Підставами для об'єднання норм у конституційні інститути є спільність внутрішнього змісту відносин, регульованих певною групою конституційних норм.

КОНСТИТУЦІЙНІ ОBOB'ЯЗКИ — це гарантована законом міра суспільно необхідної і державно доцільної поведінки особи, об'єктивно обумовлена потребами існування та розвитку інших осіб, соціальних груп і спільнот.

КОНСТИТУЦІЙНІ ОBOB'ЯЗКИ ЛЮДИНИ Й ГРОМАДЯНИНА — закріплені в конституційно-правових нормах, формально виражені правила належної поведінки людини, що застосовуються до будь-яких осіб, які перебувають на території цієї держави або до поведінки громадян держави, незалежно від місця їх перебування, з метою запобігання завданню непоправної шкоди державі, суспільству, правам і свободам інших людей.

КОНСТИТУЦІЙНІ ПРАВА Й СВОБОДИ — установлені Українською державою, закріплені в її Конституції та інших законах певні можливості, які дають змогу кожній людині й громадянину обирати вид своєї поведінки, користуватися економічними й соціально-політичними свободами та соціальними благами як в особистих, так і в суспільних інтересах. До конституційних прав і свобод людини та громадянина належать громадянські (особисті), політичні, соціально-економічні та культурно-духовні.

КОНСТИТУЦІЙНІ ПРАВОПОРУШЕННЯ — суспільно шкідливі протиправні вчинки, які завдають шкоду порядку організації та діяльності органів влади та управління, конституційним правам та свободам громадян, але не мають ознак складу злочину.

КОНСТИТУЦІЙНІ ПРИНЦИПИ ПРАВОВОГО СТАТУСУ ЛЮДИНИ Й ГРОМАДЯНИНА — вихідні засади, на основі яких визначаються зміст, умови реалізації і захисту прав, свобод і обов'язків людини й громадянина. Конституційно-правовий статус людини й громадянина — це встановлена Конституцією та іншими законами система юридичних параметрів, яка визначає фактичне становище людини й громадянина в суспільстві на конкретному етапі суспільно-політичного розвитку держави.

КОНСТИТУЦІЙНІ ПРИНЦИПИ — закріплені в Конституції загальні основоположні засади, відповідно до яких вона виступає як система правових норм і здійснює регулювання суспільних відносин.

КОНСТИТУЦІЙНІ ПРОЦЕДУРИ (лат. *pro-cedere* — *продовжуватися, просуватися*) — це сукупність процесуальних норм, що визначають конкретний порядок здійснення

передбачених законом дій, прийняття відповідними суб'єктами рішень, які забезпечують реалізацію прав і обов'язків учасників конституційних правовідносин на відповідних стадіях конституційного процесу.

КОНСТИТУЦІЙНІСТЬ — це загальна вимога, яка полягає в неухильному виконанні та дотриманні Конституції і конституційних норм усіма суб'єктами конституційних відносин, правильному застосуванні їх органами влади та їх посадовими особами, прийнятті уповноваженими суб'єктами законів та інших нормативно-правових актів виключно на основі Конституції та у повній відповідності з нею. Це є також спеціальна вимога, яка припускає можливість звернення до відповідного органу конституційної юрисдикції уповноважених на те суб'єктів з питань відповідності Конституції певних правових актів, і передбачає розгляд цим органом зазначених питань.

КОНСТИТУЦІЙНОГО ПРАВА ДЖЕРЕЛО — зовнішня форма об'єктивізації встановлених чи санкціонованих Українським народом, або державою чи суб'єктами місцевого самоврядування конституційно-правових норм, які мають юридичну силу. Мають певні особливості, тому різняться між собою. Відмінності зумовлені відповідними критеріями: а) юридичною силою; б) цільовою спрямованістю й змістом; в) часом дії; г) правовим статусом суб'єктів, уповноважених приймати правові акти; г) чинністю (діючі й недіючі); д) походженням (національні чи привнесені (міжнародні) та інші). Класифікація джерел конституційного права — це їх систематизація за певними критеріями. За юридичною силою поділяються на конституційні, законодавчі, підзаконні, локальні.

КОНСТИТУЦІЙНОГО ПРАВА МЕТОД — система способів, прийомів цілеспрямованого юридичного впливу норм конституційного права на суспільні відносини, що є методом конституційно-правового регулювання.

КОНСТИТУЦІЙНОГО ПРАВА ПРЕДМЕТ — 1) складне правове явище, представлене системою політичних, економічних, соціальних, культурних (духовних), екологічних й інших, тісно пов'язаних із ними найважливіших суспільних відносин; 2) сукупність політико-правових суспільних відносин, пов'язаних з відносинами держави та особи в Україні, народним волевиявленням, організацією та функціонуванням державної влади й місцевого самоврядування, закріпленням соціально-економічних умов владування, а також з державно-територіальною організацією України, які регулюються нормами цієї галузі національного права.

КОНСТИТУЦІЙНОГО ПРАВА СИСТЕМА — сукупність загальних принципів, правових інститутів і правових норм конкретної країни, що регулюють політичні відносини в державі.

КОНСТИТУЦІЙНОГО ПРАВА СОЦІАЛІЗАЦІЯ — одна з основних тенденцій в розвитку конституційно-правового регулювання суспільних відносин, яка полягає в розширенні обсягу регулювання соціальних відносин.

КОНСТИТУЦІЙНОГО ПРАВА СУБ'ЄКТ — потенційний носій прав і обов'язків, установлених нормами конституційного права.

КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ — це передбачений нормами конституційного права вид соціальної та юридичної відповідальності, що існує у сфері конституційно-правових відносин, характеризується наявністю специфічних суб'єктів, механізму реалізації та санкцій і полягає в примусовому перетерплюванні заходів впливу за протиправне діяння (ретроспективний аспект) та у відповідальному стані зобов'язаного суб'єкта (позитивний аспект), є найважливішою гарантією реалізації та захисту Конституції.

КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВА НОРМА — формально визначене, встановлене або санкціоноване Українським народом, або державою, або суб'єктами місцевого самоврядування загальнообов'язкове правило поведінки, або діяльності суб'єктів конституційного права, або умови перебування цих суб'єктів у певному стані чи статусі (режимі), незалежно від їх волі.

КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ — це нормативно-організаційний вплив на певні суспільні відносини з метою їх упорядкування, захисту й розвитку. Воно здійснюється за допомогою певної системи правових засобів (конституційно-правових норм, правовідносин), специфічного методу правового регулювання, що забезпечують досягнення бажаних результатів. Найчастіше конституційно-правове регулювання здійснюється за допомогою субординації, тобто юридичного впливу на основі владно-імперативних засад — зобов'язання і заборони.

КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВИЙ ІНСТИТУТ — це функціонально відокремлена, внутрішньо стабільна підсистема взаємозв'язаних правових норм. Це головний підрозділ конституційної галузі права, що є системою інститутів права й охоплює не один, а декілька різновидів правовідносин, однорідних за своїм змістом і методами правового впливу.

КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВИЙ МЕХАНІЗМ ЗАХИСТУ ЛЮДИНОЮ СВОЇХ ПРАВ — система влади держави, функцією якої є захист прав людини; процедури такого захисту, а також конституційне право людини на захист, яке реалізується за допомогою держави й за цією процедурою.

КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВИЙ СТАТУС ОСОБИ — це статус особи як громадянина держави, члена суспільства. Він визначається насамперед Конституцією держави і не залежить від різних поточних обставин, наприклад, сімейного стану, посади, освіти тощо. Цей статус є єдиним і однаковим для усіх, характеризується відносною статичністю, узагальненістю. Змістом такого статусу є головним чином ті права й обов'язки, які надані й гарантовані всім Конституцією.

КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВІ ВІДНОСИНИ — це нормативно визначені суспільно-політичні відносини, що виникають, змінюються або припиняються внаслідок діяльності чи поведінки суб'єктів конституційно-правових відносин або ж незалежно від їх волі як результат певного стану чи статусу й породжують конституційні права і обов'язки учасників цих відносин.

КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВІ ОСНОВИ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ В УКРАЇНІ — норми-принципи Конституції України, що закріплюють найважливіші відносини, які виникають у процесі організації і функціонування місцевого самоврядування в Україні, зокрема, територіальну організацію місцевого самоврядування, порядок та форми його здійснення, структуру органів місцевого самоврядування, принципи формування та використання комунальної власності, гарантії самоврядних прав територіальних громад.

КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВІ САНКЦІЇ — це передбачені нормами конституційного права заходи державного впливу, що застосовуються до винного суб'єкта у разі притягнення його до конституційно-правової відповідальності.

КОНСТИТУЦІЙНО-ПРОЦЕСУАЛЬНЕ ПРАВО — це система процесуально-правових норм, які закріплюють, регулюють та охороняють порядок суспільних відносин, що виникають у зв'язку з реалізацією суб'єктами конституційних відносин своїх прав і обов'язків, які складаються в процесі організації і здійснення верховної державної влади.

КОНСТИТУЦІЙНО-ПРОЦЕСУАЛЬНИЙ СТРОК — це період часу, протягом якого повинна бути вчинена певна процесуальна дія сторонами й іншими учасниками конституційного процесу, органами, що виконують рішення органів конституційної юрисдикції.

КОНСТИТУЦІЙНО-ПРОЦЕСУАЛЬНІ ВІДНОСИНИ — це врегульовані нормами конституційно-процесуального права суспільні відносини, які виникають з приводу реалізації встановлених нормами конституційно-процесуального права суб'єктивних юридичних прав і суб'єктивних юридичних обов'язків, носіями яких виступають учасники цих відносин.

КОНСТИТУЦІЙНО-ПРОЦЕСУАЛЬНІ НОРМИ — це загальнообов'язкові, формально визначені правила поведінки загального характеру, встановлені або санкціоновані державою як регулятор суспільних відносин, що становлять предмет конституційно-процесуального права та забезпечуються всіма юридично обґрунтованими заходами й засобами державно-правового впливу. Вони встановлюють порядок застосування норм конституційного матеріального права, адже містять правила поведінки суб'єктів права, яких вони мають додержуватися при реалізації належних їм прав і обов'язків.

КОНСТИТУЦІОНАЛІЗМ (*фр. constitutionnalisme; від лат. constitutio — устрій, установлення, положення*) — політико-правова ідеологія, історично пов'язана з феноменом конституції як основного закону держави, що проявляється у комплексі методів управління державними справами, притаманних практиці відповідного регулювання суспільних відносин, які характерні для режиму державного правління, обмеженого конституцією як нормативним актом держави з найвищою юридичною силою.

КОНСТИТУЦІЯ (*лат. constitutio — устрій*) — це основний закон держави, який закріплює державний та суспільний лад, порядок організації і здійснення державної влади, визначає основні державно-правові інститути, порядок їх організації та компетенцію,

принципи взаємовідносин особи й держави і так встановлює принципи регулювання суспільних відносин.

КОНСТИТУЦІЯ 1710 р. — складений гетьманом Пилипом Орликом визначний правовий документ України XVIII ст., що вважається першою у світі конституцією. У ній проголошувалися головні засади, за якими мала функціонувати Гетьманщина після її визволення з-під влади царської Росії. Основною ідеєю Конституції 1710 р. була вимога обмежити владу гетьманату й посилити роль загальної військової Ради. Заборонялися зловживання з боку старшини й гетьмана щодо козаків, селян, міських жителів. У Конституції 1710 р. містилися ідеї парламентського устрою, що існував на той час у ряді країн Європи.

КОНСТИТУЦІЯ АВТОРИТАРНА — прийнята в державах, в яких влада перебуває в руках незначної кількості осіб або певної особи, використовуються авторитарні методи державного управління, влада повністю здійснює контроль у політичній сфері, проте залишається відповідний простір свободи дій в економічній, соціальній, культурній сферах. Зазвичай, авторитарні конституції пишуться і приймаються під конкретних публічних осіб. Наприклад, Конституція Франції 1800 року увійшла в історію як авторитарна наполеонівська конституція, Конституція Франції 1958 року — авторитарна деголлівська конституція.

КОНСТИТУЦІЯ ГНУЧКА — конституція, що змінюється і доповнюється в порядку звичайної законодавчої процедури.

КОНСТИТУЦІЯ ДЕМОКРАТИЧНА — конституція, яка гарантує широке коло прав і свобод, допускає вільну освіту і діяльність політичних партій, передбачає виборність установ влади тощо.

КОНСТИТУЦІЯ ДОГОВІРНА — Основний Закон, прийнятий через укладання відповідної угоди між різними суб'єктами конституційного процесу.

КОНСТИТУЦІЯ ЖОРСТКА — зміни до такої конституції вносяться в ускладненому порядку, тобто з дотриманням законодавчо визначених спеціальних процедур. Зазвичай, такий порядок закріплюється в тексті конституції, а сама жорсткість покликана забезпечити авторитет та стабільність основного закону. До розряду жорстких належать кодифіковані конституції, наприклад, Конституція США 1787 р., Конституція Японії 1947 р.

КОНСТИТУЦІЯ ЗАГАЛЬНОДЕРЖАВНА — є загальнообов'язковими на всій території держави (Конституція Болгарії 1991 року, Конституція Грузії 1995 року).

КОНСТИТУЦІЯ ЗМІШАНА (НАПІВЖОРСТКА) — містить статті, що змінюються та доповнюються як звичайні закони, а також статті, зміна й доповнення котрих ускладнені.

КОНСТИТУЦІЯ КОДИФІКОВАНА (писана) — це конституція, яка викладена у вигляді одного нормативно-правового акта. У цілому конституційна доктрина вимагає кодифікованої конституції.

КОНСТИТУЦІЯ КОМБІНУЮЧА — конституція, яка складається із декількох (іноді з багатьох) законів, які офіційно не проголошені основними законами та приймаються й змінюються у звичайному порядку так само, як інші закони.

КОНСТИТУЦІЯ МАТЕРІАЛЬНА — 1) суспільні відносини, урегульовані нормами конституції; 2) реальний порядок здійснення державної влади і забезпечення прав і свобод особи.

КОНСТИТУЦІЯ МОНАРХІЧНА — прийняті монархом або парламентом у державах з монархічною формою державного правління (Конституція Князівства Ліхтенштейн 1921 року, Конституція Князівства Монако 1962 року).

КОНСТИТУЦІЯ НАПІВЖОРСТКА — передбачають ускладнений порядок прийняття змін до конституції за умови зміни «посилених» статей. До них належать Конституція Іспанії 1978 року, Конституція Казахстану 1995 року.

КОНСТИТУЦІЯ НАРОДНА — конституція, прийнята безпосереднім (на референдумі) або опосередкованим (представницькою установою — установчими зборами, парламентом) волевиявленням народу.

КОНСТИТУЦІЯ НЕКОДИФІКОВАНА — сукупність кількох нормативних актів, що регулюють головні питання конституційного характеру й мають всі ознаки основного закону, але містять нормативний матеріал у несистематизованій формі.

КОНСТИТУЦІЯ НЕПИСАНА — 1) конституція, норми якої містяться в багатьох різних джерелах права — нормативно-правових актах, судових прецедентах, конституційних звичаях та інших; 2) те саме, що й фактична конституція, тобто суспільні відносини, врегульовані нормами Конституції.

КОНСТИТУЦІЯ ОКТРОЙОВАНА — дарована монархом, тобто розроблена без участі представницького органу. Октроювання — це односторонній акт, внаслідок якого суверен односторонньо встановлює або змінює державний лад, умови здійснення політичної влади, наприклад, Конституція Непалу 1990 р., Конституція Нігерії 1960 р.

КОНСТИТУЦІЯ ОСОБЛИВО ЖОРСТКА — це конституція, зміни до якої затверджуються на референдумі, парламентом наступного скликання, органами суб'єктів федерації або шляхом застосування інших процедур, що ратифікують зміни.

КОНСТИТУЦІЯ ПИСАНА — конституція, що є єдиним актом або системою із кількох актів.

КОНСТИТУЦІЯ ПОСТІЙНА — приймається на необмежений строк дії, наприклад, до сьогодні зберігає свою чинність Конституція Норвегії 1814 р., Конституція Люксембурга 1868 р.

КОНСТИТУЦІЯ РЕСПУБЛІКАНСЬКА — прийнята в державах, які за формою державного правління є республікою (Конституція Домініканської Республіки 1947 року, Конституція Естонської Республіки 1992 року).

КОНСТИТУЦІЯ СУБ'ЄКТІВ АВТОНОМІЇ — є обов'язковою на території певної автономії держави (Конституція Автономної Республіки Крим 1998 року).

КОНСТИТУЦІЯ СУБ'ЄКТІВ ФЕДЕРАЦІЇ — є обов'язковою на території певної федеративної частини держави (Конституція штату Іллінойс (США) 1970 року, конституції республік, що входять до складу Російської Федерації).

КОНСТИТУЦІЯ ТИМЧАСОВА — конституція, яка має обмежений строк дії. Може прийматися на встановлений (іноді зазначений в тексті конституції) строк або на час до настання задалегідь визначеної події (як правило, до прийняття постійної конституції).

КОНСТИТУЦІЯ ТОТАЛІТАРНА — конституція, для якої характерна підвищена, порівняно з демократичними, ідеологічна насиченість аж до визнання пріоритетності однієї певної ідеології (комунізму, ісламу тощо).

КОНСТИТУЦІЯ УКРАЇНСЬКОЇ НАРОДНОЇ РЕСПУБЛІКИ — Основний Закон, прийнятий 29 квітня 1918 року Центральною Радою. Встановлювала демократичні засади функціонування самостійної української держави, визначала основні права й обов'язки громадян, з урахуванням принципів рівності перед законом та виборності місцевих і центральних органів влади. Реалізація Конституції УНР була загальмована німецькою окупацією і встановленням влади гетьмана Петра Скоропадського. (*Конституція Української Народної Республіки (Статут про державний устрій, права і вільності УНР) Державні утворення (1917-1920); Историчний документ, Конституція від 29 квітня 1918 року*).

КОНСТИТУЦІЯ УРСР 1937 року — Конституція, розроблена відповідно до Конституції СРСР 1936 року комісією у складі Г. Петровського, С. Косіора, П. Постишева, В. Затонського, П. Любченка, Й. Якіра та інших і затверджена XIV Надзвичайним Всеукраїнським з'їздом Рад 30.01.1937 року. У 13 главах і 146 статтях Основного закону закріплювалися суспільний і державний устрій, вищі органи державної влади УРСР та Молдавської АРСР, місцеві органи державної влади, бюджет УРСР, організація суду й прокуратури, основні права й обов'язки громадян, виборча система, герб, прапор, столиця, порядок внесення змін до Конституції. Конституція проголошувала перемогу соціалізму, непорушність соціалістичних відносин, морально-політичну єдність українського народу. УРСР відтепер вважалася соціалістичною державою робітників і селян, де вся влада належала трудящим міста і села в уособленні Рад депутатів трудящих. Проте глава про суспільний устрій майже цілком відтворювала відповідні положення Конституції СРСР 1936 року. Економічною основою УРСР проголошувалася соціалістична власність (державна та колгоспно-кооперативна) і соціалістична система господарства, яка спрямовувалась на втілення принципів «хто не працює, той не їсть» та «від кожного за здібностями, кожному — за його працю». Вищим органом державної влади ставала Верховна Рада УСРР, до компетенції якої належало затвердження народногосподарських планів і державного бюджету, керівництво

всіма галузями народного господарства й соціально-культурного розвитку, встановлення згідно із законодавством Союзу РСР місцевих податків, зборів і неподаткових доходів, законодавство про працю, організація суду, надання прав громадянства УРСР тощо.

КОНСТИТУЦІЯ УСРР 1919 року — затверджена Всеукраїнським з'їздом Рад і прийнята в остаточній редакції Всеукраїнським Центральним Виконавчим Комітетом 14.03.1919 р. УРСР було визначено як організацію диктатури трудящих та експлуатованих мас пролетаріату й найбіднішого селянства над їхніми споконвічними експлуаторами — капіталістами й поміщиками. Диктатура мала забезпечити перехід від буржуазного ладу до соціалізму, після чого вона, а за нею й держава, зникали, поступившись місцем вільним формам співжиття. Проголошувалися скасування приватної власності, влада робітничого класу, свобода слова, зібрань і союзів тільки для трудового народу.

КОНСТИТУЦІЯ УСРР 1929 р. — Конституція, затверджена XI Всеукраїнським з'їздом Рад 15 травня 1929 року. Складалася з п'яти розділів: 1) Загальні положення; 2) Про устрій Радянської влади; 3) Про виборчі права; 4) Про бюджет Української СРР; 5) Про герб, прапор і столицю Української соціалістичної радянської республіки. Перший розділ (дещо перероблений текст Декларації прав трудящого й експлуатованого народу, взятий із Конституції УСРР 1919 року) декларував повновладдя трудящих, диктатуру пролетаріату, скасовував приватну власність і експлуатацію людини людиною, завданням держави перехід від капіталізму до соціалізму. УСРР проголошувалася соціалістичною державою робітників і селян. Принципове значення мали статті 2 і 3, де УСРР заявляла про входження до СРСР і залишала за собою такі права: а) ухвалення власної Конституції, яка відповідатиме Конституції СРСР; б) територіальне верховенство; в) створення власних органів державної влади і державного управління; г) прийняття до громадянства Української СРР на основі єдності радянського громадянства; д) обрання повноважних представників України до Ради національностей ЦВК Союзу РСР та делегатів на Всесоюзний з'їзд Рад; е) здійснення законодавства й управління в межах своїх повноважень; право на законодавчу ініціативу у вищих органах СРСР. Конституція на найвищому рівні закріплювала принцип верховенства загальносоюзних органів та загальносоюзного законодавства, що перетворювало проголошений суверенітет на політичний міф.

КОНСТИТУЦІЯ ФАКТИЧНА — відображає дійсний стан суспільних відносин, які існують у політиці, економіці, культурі тощо. Реальний порядок суспільних відносин має співпадати з порядком, встановленим Конституцією, проте може й різнитися. У тих державах, де спостерігається значне розходження між проголошеними у Конституції положеннями і реальною практикою їх реалізації, існують, як стверджує М.І. Козюбра, фіктивні конституції.

КОНСТИТУЦІЯ ФІКТИВНА — конституція, положення якої не відповідають реальному стану суспільних відносин.

КОНСТИТУЦІЯ ФОРМАЛЬНА — 1) конституція як система правових норм, що регулюють суспільні відносини сфери дії конституційного права; 2) це закон або група законів, які мають вищу юридичну силу стосовно всіх інших законів.

КОНСТИТУЦІЯ ФОРМАЛЬНО-ЮРИДИЧНА — Основний Закон держави, що приймається в особливому порядку, має найвищу юридичну силу та регулює найважливіші суспільні відносини, які визначають принципи організації та здійснення державної влади, взаємовідносин держави з людиною, закріплюючи при цьому засади конституційного ладу, гарантії прав і свобод людини й громадянина, систему, порядок організації та компетенцію органів державної влади, територіальний устрій держави, державні символи, засади місцевого самоврядування.

КОНСТИТУЦІЯ ЮРИДИЧНА — система правових норм, які закріплюють засади конституційного (державного) ладу, встановлюють найвищі правові гарантії прав і свобод людини й громадянина, визначають систему, принципи організації та функціонування органів публічної влади (органів державної влади й органів місцевого самоврядування), встановлюють територіальний устрій держави.

КОНСУЛ — (*лат. consul*) — посадова особа держави, призначена в певний район (округ) іншої держави за її згодою для захисту інтересів своєї країни, її юридичних осіб і громадян, сприяння всебічним зв'язкам між акредитуючою та приймаючою державами, нагляду та надання інформації про економічне становище й соціально-політичні процеси в районі свого перебування. На відміну від дипломата консул виступає насамперед як посадова особа, що діє в адміністративно-правовій, цивільно-правовій, кримінально-правовій сферах тощо. Консул діє на підставі та на виконання норм внутрішнього права акредитуючої держави.

КОНСУЛЬСКЕ ПРАВО — це сукупність міжнародних правових норм, що регулюють діяльність консулів, порядок організації та діяльності консульських представництв.

КОНСУЛЬСКЕ ПРИМІЩЕННЯ — будинок, частина будинку або приміщення та земельна ділянка для обслуговування зазначеного будинку чи частини будинку, незалежно від того, кому належить право власності на них, що використовується виключно для виконання функцій почесного консула (*Положення «Про затвердження Положення про почесних (нештатних) консульських посадових осіб іноземних держав в Україні та консульські установи, що очолюються такими посадовими особами» від 25 травня 2007 року*).

КОНСУЛЬСКИЙ АРХІВ — усі папери, документи, кореспонденція, книги, фільми, технічні засоби накопичення, зберігання та використання інформації, реєстри почесного консульства разом із шифрами й кодами, картотеки й будь-які предмети обстановки, призначені для забезпечення їх охорони чи зберігання (*Положення «Про затвердження Положення про почесних (нештатних) консульських посадових осіб іноземних держав в Україні та консульські установи, що очолюються такими посадовими особами» від 25 травня 2007 року*).

КОНСУЛЬСКИЙ ОКРУГ — територія держави перебування, на якій, відповідно до угоди між урядами договірних держав, консульська установа (консул) виконує покладені на них завдання. Реалізація консульських функцій за межами округу можлива лише в окремих випадках за згодою держави перебування.

КОНСУЛЬСТВО — це установа, яка входить до системи органів зовнішніх зносин держави й представляє її на визначеній угодою території держави перебування, здійснюючи на ній захист прав та інтересів своєї держави, її громадян і юридичних осіб. Джерелами його регулювання є міжнародні договори і міжнародно-правові звичаї, а також національне законодавство держав. Консульські установи як закордонні органи зовнішніх зносин держави порівняно з дипломатичними представництвами мають свої особливості.

КОНСУЛЬСТВО ПОЧЕСНЕ — будь-яка консульська установа держави, що акредитує, заснована на території України, що очолюється почесною консульською посадовою особою (*Положення «Про затвердження Положення про почесних (нештатних) консульських посадових осіб іноземних держав в Україні та консульські установи, що очолюються такими посадовими особами» від 25 травня 2007 року*).

КОНСУЛЬСЬКІ ІМУНІТЕТИ ТА ПРИВІЛЕЇ — сукупність особливих прав та переваг, що надаються іноземним консульським установам та їх співробітникам.

КОНСУЛЬСЬКА КОНВЕНЦІЯ — договір між державами, що визначає порядок допущення консулів до виконання ними обов'язків, коло їх компетенції, привілеї та імунітети, які взаємно надаються сторонами для працівників консульських установ.

КОНСУЛЬСЬКА ЛЕГАЛІЗАЦІЯ (*фр. legalisation* — засвідчення, узаконення; *від лат. legalis* — законний) — надання законної сили (чинності), засвідчення консулом своїм підписом і печаткою дійсності підписів на будь-якому акті або документі, що складений у межах його консульського округу й затверджений місцевими органами держави перебування. Консульська легалізація здійснюється як для громадян своєї країни, так і для іноземців та вчиняється тоді, коли документ, складений за кордоном, повинен бути поданий у країні, яка призначила консула, що вимагається законодавством цієї держави.

КОНСУЛЬСЬКА ЛЕГАЛІЗАЦІЯ ОФІЦІЙНИХ ДОКУМЕНТІВ — це процедура підтвердження дійсності оригіналів офіційних документів або посвідчення справжності підписів посадових осіб, уповноважених засвідчувати підписи на документах, а також дійсності відбитків штампів, печаток, якими скріплено документ. При цьому консул не несе відповідальності за зміст документа.

КОНСУЛЬСЬКА ПОЧЕСНА ПОСАДОВА ОСОБА — посадова особа, яка очолює консульську установу та виконує окремі консульські функції від імені держави, що акредитує, на визначеній території України.

КОНСУЛЬСЬКА УСТАНОВА — постійно діючий державний орган зовнішніх зносин, розміщений на території іноземної держави згідно з міжнародною угодою між зацікавленими державами. Виконує консульські функції щодо захисту інтересів своєї держави, її громадян та юридичних осіб. На відміну від дипломатичних представництв

дія консульської установи поширюється не на всю територію держави перебування, а лише в межах консульських округів, кількість яких визначається за взаємною згодою держав.

КОНСУЛЬСЬКА ЮРИСДИКЦІЯ (лат. *jurisdictio* — судочинство, *jus (juris)* — право і *dictio* — проголошення) — повноваження консульської установи в особі консула давати правову оцінку юридичним фактам, засвідчувати правомірність учинених дій та вирішувати інші правові питання стосовно юридичних і фізичних осіб своєї держави.

КОНСУЛЬСЬКЕ ПРАВО — сукупність принципів і норм, які регулюють правове становище консульських установ, а також порядок призначення, функції, привілеї та імунітети консульських посадових осіб. Міжнародний договір, міжнародно-правовий звичай і законодавство держав є джерелами консульського права. У 1963 році на конференції ООН у Відні було прийнято Конвенцію про консульські відносини. Функції консульських установ України деталізовані Консульським статутом України, що затверджений Указом Президента України від 02 квітня 1994 року.

КОНСУЛЬСЬКЕ ПРИМІЩЕННЯ — будинок, частина будинку або приміщення та земельна ділянка для обслуговування зазначеного будинку чи частини будинку, незалежно від того, кому належить право власності на них, що використовується виключно для виконання функцій почесного консула (*Положення «Про затвердження Положення про почесних (нештатних) консульських посадових осіб іноземних держав в Україні та консульські установи, що очолюються такими посадовими особами» від 25 травня 2007 року*).

КОНСУЛЬСЬКИЙ ОКРУГ — 1) район, відведений консульській установі для виконання консульських функцій (*Указ Президента «Про Консульський статут України» від 02 квітня 1994 року № 127/94*); 2) це територія, яка визначена консульській установі для виконання консульських функцій; а також територія, на яку поширюється компетенція глави консульської установи. Консульським округом може бути як частина, так і вся територія держави знаходження консульської установи.

КОНСУЛЬСЬКИЙ ПАТЕНТ (лат. *patens (patentis)* — відкритий, очевидний) — документ, що видається компетентними органами посилаючої держави й підтверджує факт призначення відповідної особи главою консульської установи. Видається при кожному призначенні глави цієї установи і навіть у випадках, коли відбувається нове призначення тієї самої особи на новий строк, на території тієї ж держави і навіть у ту саму консульську установу.

КОНСУЛЬСЬКІ ЗНОСИНИ — зносини, які регулюються Віденською конвенцією про консульські зносини 1963 р., що закріпила їх практику в міжнародних відносинах. Установлення консульських зносин між державами здійснюється за їхньою взаємною згодою. Згода на встановлення дипломатичних відносин, як правило, є згодою і на встановлення консульських зносин. Розрив дипломатичних відносин не тягне за собою в силу самого факту розриву консульських зносин. Здійснення консульських зносин покладено

на консула, який призначається в будь-який район (округ) іншої держави за згодою останньої. У цьому районі консул захищає інтереси своєї країни, її юридичних осіб і громадян.

КОНСУЛЬТАТИВНИЙ РЕФЕРЕНДУМ (*лат. consulerе — радитися*) — це дорадче опитування громадян з метою виявлення їх волі при вирішенні важливих питань загальнодержавного та місцевого значення. Рішення консультативного референдуму жодної юридичної сили не має, однак результати дорадчого опитування громадян розглядаються і враховуються при прийнятті рішень відповідними державними органами, хоч таке врахування, звичайно, не є обов'язковим.

КОНСУЛЬТАЦІЇ МІЖНАРОДНІ (*лат. consultatio — нарада, обговорення, звернення за порадою*) — форма міжнародних переговорів, що набула поширення в практиці міжнародних відносин ХХ століття. Проводяться на різних рівнях (глав держав і урядів, міністрів, глав відповідних відомств, спеціальних представників держав тощо). Спрямовані на узгодження політики держав у певній сфері їх відносин, вирішення конкретних міжнародних проблем і питань, пов'язаних з реалізацією укладеної сторонами міжнародної угоди, забезпечення контролю за виконанням взаємних домовленостей тощо.

КОНТИНЕНТАЛЬНЕ ПРАВО — романо-германська правова система, яка існує в багатьох країнах (Іспанії, Німеччині, Португалії, Франції, Швейцарії та інших). Етимологічно термін походить від поняття «континентальна Європа». Саме в Європі історично сформувалося континентальне право, в основі якого лежить римське право. Це насамперед система норм цивільного права, яка регулює договірні відносини. Цивільне право відповідних країн містить низку загальних принципів, які відрізняють його від інших правових систем (передусім англо-саксонського права).

КОНТИНУЇТЕТ (*лат. continuitas — безперервність*) — це правило парламентської процедури, за яким у разі незатвердження законопроекту до кінця парламентської сесії, на розгляд якої він був внесений, його розгляд має бути поновлено з відповідної стадії на наступній сесії. Отже, закінчення сесії лише призупиняє, а не перериває законодавчий процес.

КОНТИНУЇТЕТ ДЕРЖАВИ — принцип, за яким держава як суб'єкт міжнародного права, незважаючи на зміни, пов'язані з її урядом, назвою чи конституційним устроєм, залишається тим самим суб'єктом міжнародного права. Іншими словами, континуїтет держави має на меті продовження існування держави як суб'єкта міжнародного права та збереження її ідентичності.

КОНТРАБАНДА — переміщення товарів, валюти, цінностей та інших предметів через митний кордон України поза митним контролем або з приховуванням від митного контролю, що вчинене у великих розмірах спеціально організованою групою осіб.

КОНТРАГЕНТ — кожна зі сторін у договорі стосовно одна одній.

КОНТРАКТ — це правовий документ, що засвідчує певну домовленість між партнерами (підприємством, установою та працівником) про засади спільної виробничої та творчої діяльності. Контракт має відповідати вимогам чинного законодавства. Документ складається у двох примірниках — по одному для кожної зі сторін.

КОНТРАСИГНАЦІЯ (лат. *contra* — проти і *signare* — підписувати, засвідчувати печаткою) — попереднє скріплення акта глави держави підписами прем'єр-міністра й міністра, відповідального за цей акт та його виконання, внаслідок чого вони беруть на себе юридичну й політичну відповідальність за акт глави держави.

КОНТРАФАКЦІЯ (лат. — *підробка*) — 1) порушення авторського права шляхом відтворення й поширення чужого твору; 2) неправомірне відтворення (імітація) й використання об'єкта, що належить іншій особі, для одержання прибутку.

КОНТРОЛЬ — це система відносин між органами публічної влади, за якої орган, який здійснює відповідний контроль, уповноважений скасовувати акти підконтрольного органу.

КОНТРОЛЬНИЙ ПРОЦЕС — це правова форма діяльності органів держави, громадських організацій і посадових осіб, що виражається в здійсненні юридично значимих дій за спостереженням і перевіркою відповідності виконання й дотримання підлеглими суб'єктами нормативно-правових розпоряджень і припиненні правопорушень відповідними організаційно-правовими засобами: 1) установлення фактичного виконання заданого управлінського рішення; 2) дача правильної об'єктивної суспільно-політичної і юридичної оцінки результатам перевірки стану дотримання правових розпоряджень; 3) прийняття ефективних за змістом рішень, спрямованих на удосконалення діяльності підконтрольного об'єкта; 4) забезпечення оперативного найбільш повного і якісного виконання прийнятого рішення.

КОНФЕДЕРАЦІЯ — тимчасове міждержавне об'єднання, створене на договірній основі для досягнення певних цілей (як правило, військових або зовнішньополітичних).

КОНФЕРЕНЦІЇ СУДДІВ — зібрання суддів (делегатів), відповідних судів, на яких вони обговорюють питання діяльності цих судів та приймають колективні рішення з обговорюваних питань. Види конференцій суддів: конференції суддів загальних судів, конференції суддів господарських судів, конференції суддів адміністративних судів (*Закон України «Про судоустрій і статус суддів» від 07 липня 2010 року*).

КОНФЕРЕНЦІЯ — 1) збори, нарада представників будь-яких організацій, держав, а також окремих осіб і вчених з метою обговорення тих або інших питань, зокрема питань розвитку держави і права. Бувають наукові та науково-практичні, національні, регіональні та міжнародні тощо; 2) в Росії до 1917 року — вчена рада при військових академіях.

КОНФІДЕНЦІЙНА ІНФОРМАЦІЯ — інформація про фізичну особу, а також інформація, доступ до якої обмежено фізичною або юридичною особою, крім суб'єктів владних повноважень. Конфіденційна інформація може поширюватися за бажанням (згодою) відповідної особи у визначеному нею порядку відповідно до передбачених нею умов, а також в інших випадках, визначених законом (*Закон України «Про інформацію» від 02 жовтня 1992 року*).

КОНФІСКАЦІЯ МАЙНА (*лат. — вилучаю у власність держави*) — примусове безоплатне вилучення у власність держави всього або частини майна, яке є власністю засудженого. В українському кримінальному праві — різновид додаткового покарання, яке признається обов'язково чи факультативно за тяжкі та особливо тяжкі корисливі злочини. Не підлягає конфіскації майно за судовим вироком, деякі види майна та предмети, що належать засудженому на правах особистої власності чи є його часткою у спільній власності, необхідні для засудженого та осіб, які перебувають на його утриманні. Від конфіскації майна як міри покарання слід відрізнити конфіскацію об'єктів, які були предметом чи засобом вчинення злочину або адміністративного правопорушення; конфіскацію предметів, які не можуть перебувати в цивільному обігу.

КОНФЛІКТ ГЕОПОЛІТИЧНИЙ — конфлікт, у якому проявилось протиборство наддержав на глобальному або регіональному рівні, з метою завоювання нових позицій у «третьому світі» або утримання старих.

КОНФЛІКТ ІНТЕРЕСІВ — суперечність між особистими інтересами особи та її службовими повноваженнями, наявність якої може вплинути на об'єктивність або неупередженість прийняття рішень, а також на вчинення чи невчинення дій під час виконання наданих їй службових повноважень.

КОНФЛІКТ МІЖЕТНІЧНИЙ — суперечність, несумісність та зіткнення інтересів і цілей у різних сферах суспільного життя двох чи кількох етносів (етнонаціональних спільнот). Виникає як вияв усвідомлюваної етнічною групою дискримінації з боку іншої етнічної (чи національної) спільноти, що породжує прагнення до усунення перешкод в етнокультурному та етнополітичному самовизначенні. Основою етнополітичних конфліктів є, з одного боку, інтереси етнічної еліти в її прагненні до перерозподілу ресурсів влади, для чого вона консолідує етнічну спільноту, виводить її на вищий щабель політизації, з другого — нерозвинутість політичної системи, що виявляється у нездатності політичної еліти нації-держави виробити інституційну процедуру діалогу з етнічними групами, задоволення їхніх культурних, політичних, економічних та інших потреб.

КОНФЛІКТ МІЖНАРОДНИЙ — стан різкого загострення протиріч між суб'єктами міжнародного права, який передбачає зіткнення протилежних інтересів, цілей, позицій країн і є засобом їх розв'язання.

КОНФЛІКТ ПОЛІТИЧНИЙ — це таке зіткнення протилежних сил, поглядів, яке зумовлено взаємодією політичних інтересів і цілей різних соціальних суб'єктів — народів, націй, держав, класів, соціальних груп, громадських об'єднань.

КОНЦЕНТРАЦІЙНИЙ ТАБІР — у фашистській Німеччині місце превентивного ув'язнення людей з мотивів політичного, національного та релігійного характеру за рішенням державної таємної поліції — гестапо, без слідства й суду, без встановлення строку, з особливо жорстоким режимом тримання (ізоляції) і з метою поступового знищення в'язнів непосильною каторжною працею, голодом, екзекуціями, тортурами, вбивствами й стратами, підпорядковане інспекції концентраційних таборів Третього Рейху з характерними ознаками: повна ізоляція в'язнів від зовнішнього світу, що забезпечується комплексом споруд, обнесених системою дротяних огорож під високою електричною напругою; встановленням вогневих точок на охоронних вежах і в наземних дзотах по периметру огорожі, а також системою зовнішніх постів, що заперечує можливість проникнення до табору ззовні; реєстрація ув'язнених та запровадження спеціального одягу й системи розпізнавальних знаків і номерів; охорона військами СС (*скорочення від нім. **Schutzstaffel** — авіаційний термін, який означає ескадрилья прикриття (супроводження); нім. **Schutz** — захист, охорона, нім. **staffeln** — розташовувати уступами) — військово-поліцейська організація Націонал-Соціалістичної Німецької Робітничої партії*); використання праці ув'язнених головною службою господарського управління СС; незастосування превентивного ув'язнення, що здійснювалося державною таємною поліцією — гестапо, як покарання або заміна тюремного ув'язнення; гетто — частина території населеного пункту, виділена для примусового тримання осіб єврейської національності.

КОНЦЕПЦІЯ (від лат. *conceptio* — розуміння, система) — певний спосіб розуміння, трактування будь-яких явищ, основний погляд, керівна ідея для їх висвітлення; керівний задум, конструктивний принцип різних видів діяльності.

КОНЦЕПЦІЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ — юридичний акт, який містить керівні принципи та цільові настанови щодо шляхів, засобів та методів захисту життєво важливих інтересів людини, групи, суспільства та держави (*Закон України «Про основи національної безпеки України» від 19 червня 2003 року*).

КОНЦЕПЦІЯ ПРАВ ЛЮДИНИ КОЛЕКТИВІСТСЬКА (МАРКСИСТСЬКА, РАСИСТСЬКА) — одна з концепцій прав людини, що заснована на визнанні пріоритету колективу (суспільства, класу, раси, нації тощо) стосовно особи, а також на обґрунтуванні обмеженості прав людини суспільними інтересами.

КОНЦЕПЦІЯ ПРАВ ЛЮДИНИ ЛІБЕРАЛЬНА (ЄВРОПЕЙСЬКА) — одна з концепцій прав людини, яка базується на ідеї природних, невідчужуваних прав людини та обґрунтовує необхідність конституційного визначення таких умов, які сприяли б вільному розвитку особи.

КОНЦЕПЦІЯ ПРАВ ЛЮДИНИ МУСУЛЬМАНСЬКА (КОНЦЕПЦІЯ РІВНОСТІ ЗА ШАРІАТОМ) — одна з концепцій прав людини, яка пов'язана з традиційним мусульманським правом. Зміст концепції полягає в таких аспектах: обґрунтовується позбавлення жінок деяких політичних та громадянських прав; вселенський суверенітет належить Аллаху, людина не вільна розпоряджатися собою і всі її дії наперед визначені Аллахом,

а це, у свою чергу, дозволяє на підставі релігійних канонів виправдати обмеження прав людини.

КОНЦЕПЦІЯ ПРАВ ЛЮДИНИ ТРАДИЦІЙНА — концепція, що склалася у звичаєвому праві окремих племен, суть якої зводиться до того, що людина може реалізувати свої більш-менш важливі права лише колективно й у колективі (у рамках племені чи роду). Досить часто традиційні підходи пов'язані з трайбалізмом.

КОНЦЕПЦІЯ УПРАВЛІННЯ ПЕРСОНАЛОМ — система теоретично методологічних поглядів на розуміння та визначення суті, змісту, цілей, завдань, критеріїв, принципів і методів управління персоналом і розробка механізмів їх реалізації в умовах конкретної організації. Загальна концепція конкретизується через кадрову політику та кадрову роботу.

КОНЦЕСІЯ — це надання з метою задоволення суспільних потреб уповноваженим органом державної влади чи органом місцевого самоврядування на підставі концесійного договору на платній та строковій основі вітчизняним або іноземним суб'єктам господарювання (концесіонерам) права на створення (будівництво) та/або управління (експлуатацію) об'єктом концесії за умови взяття концесіонером на себе відповідних зобов'язань, майнової відповідальності й підприємницького ризику (*Господарський кодекс України від 16 січня 2003 року*).

КООПЕРАТИВ — колективне добровільне об'єднання громадян для спільної господарської діяльності.

КООПЕРАЦІЯ — 1) форма організації будь-якої праці, при якій люди спільно й плановірно беруть участь в одному або кількох різних, але пов'язаних між собою процесах праці; 2) форма планового виробничого зв'язку між підприємствами (організаціями), що спільно виробляють продукцію при збереженні господарської самостійності; 3) організаційно-добровільне об'єднання робітників, дрібних виробників, у тому числі селян та службовців, для спільної господарської діяльності шляхом використання засобів виробництва або коштів, внесених членами колективу як пайові внески.

КООПТАЦІЯ (*лат. cooptatio* — дообрання) — уведення до складу виборного колегіального органу нових членів рішенням власне цього органу, без звернення до виборців. Може бути прийнятним лише за складних соціально-політичних умов, коли обставини роблять неможливим проведення додаткових виборів.

КОПІЯ (*лат. copia* — багато) — у праві точне відтворення тексту будь-якого документа. В Україні копія, засвідчена в установленому законом порядку, має таку саму юридичну силу, що й оригінал.

КОПІЯ НОРМАТИВНОГО ДОКУМЕНТА — автентичне відтворення зображення нормативного документа в цілому або його частини на паперовому або магнітному носії у вигляді окремого документа чи у складі збірок нормативних документів або інших

групувань, до яких входять нормативні документи, рекомендації, нормативно-правові акти, наукові статті тощо. Засвідчення вірності копій документів потребує додержання певних умов, за яких ця нотаріальна дія може бути вчинена, а копія документа матиме юридичну силу: 1) відповідність документа, з якого засвідчується вірність копії, вимогам закону. Це означає, що документ не повинен суперечити законові як за змістом, так і за формою; 2) наявність юридичного значення документа. Ця вимога впливає з сутності цієї нотаріальної дії та означає, що документ, з якого засвідчується вірність копії, повинен стосуватися прав і законних інтересів громадян, мати значення для подальшої їх реалізації, а отже, створювати певні правові наслідки для громадянина; 3) засвідчення вірності копії документа є перевірка того факту, чи може нотаріус з представленого документа засвідчити копію; 4) засвідченню підлягають копії тільки тих документів, що виходять від підприємств, організацій, установ і стосуються особистих прав і законних інтересів громадян.

КОРАН (*араб.* — *читання*) — священна книга мусульман і перше за значенням джерело мусульманського права, як і всієї мусульманської цивілізації.

КОРЕЛЯЦІЙНИЙ І РЕГРЕСИВНИЙ АНАЛІЗ — спосіб встановлення лінійної залежності та близькості зв'язків між параметрами (чисельністю персоналу та факторами, які на неї впливають).

КОРИСТУВАННЯ — закріплена нормами права можливість вилучення корисних властивостей речі для задоволення потреб та інтересів власника або інших осіб.

КОРПОРАТИВІЗМ — така модель організації суспільства, коли первинними елементами його виступають не індивіди, а економічні й функціональні групи. Формування центральної влади відбувається шляхом делегування представників цих груп, об'єднаних у так звані корпорації (товариства).

КОРПОРАТИВНИЙ ДУХ — ставлення до мети фірми як до власної, відчуття належності до неї. Корпоративний дух виховується через залучення працівників до справ фірми, управління нею.

КОРПОРАТИВНІ ПРАВА — це права особи, частка якої визначається в статутному фонді (майні) господарської організації, включно з правомочністю на участь в управлінні господарською організацією, отримання певної частки прибутку (дивідендів) даної організації та активів у разі ліквідації останньої відповідно до закону, а також інші правомочності, передбачені законом та статутними документами (*Господарський кодекс України від 16 січня 2003 року*).

КОРПОРАЦІЯ — 1) договірне об'єднання, створене на основі поєднання виробничих, наукових та комерційних інтересів, з делегуванням окремих повноважень централізованого регулювання діяльності кожного з учасників; 2) об'єднання, товариство, союз на основі приватно-групових цехових інтересів; сукупність осіб, які об'єдналися для досягнення певних цілей; є юридичною особою.

КОРУПЦІЙНЕ ПРАВОПОРУШЕННЯ — умисне діяння, що містить ознаки корупції, вчинене особою, уповноваженою на виконання функцій держави чи місцевого самоврядування, за яке законом встановлено кримінальну, адміністративну, цивільно-правову та дисциплінарну відповідальність.

КОРУПЦІЙНІ ДІЯННЯ — це діяння, що передбачають незаконне одержання особою, уповноваженою на виконання функцій держави, у зв'язку з виконанням таких функцій матеріальних благ, послуг, пільг або інших переваг, у тому числі прийняття чи одержання предметів (послуг) шляхом їх придбання за ціною (тарифом), яка є істотно нижчою від їх фактичної (дійсної) вартості, одержання кредитів або позичок, придбання цінних паперів, нерухомості або іншого майна з використанням при цьому пільг чи переваг, не передбачених чинним законодавством.

КОРУПЦІЯ — використання особою, уповноваженою на виконання функцій держави чи місцевого самоврядування, наданих їй службових повноважень та пов'язаних із цим можливостей, з метою одержання неправомірної вигоди або прийняття обіцянки/пропозиції такої вигоди для себе чи інших осіб, або відповідно обіцянка/пропозиція чи надання неправомірної вигоди особі, уповноваженій на виконання функцій держави чи місцевого самоврядування, або на її вимогу іншим фізичним чи юридичним особам з метою схилити цю особу до протиправного використання наданих їй службових повноважень та пов'язаних із цим можливостей.

КОСМІЧНЕ ПРАВО — сукупність міжнародних принципів і норм, що регулюють правовий режим космічного простору й небесних тіл, права та обов'язки суб'єктів Космічного права. Джерелами космічного права є ряд міжнародних договорів та конвенцій — Конвенція про міжнародну відповідальність за шкоду, заподіяну космічними об'єктами (1972 року), Конвенція про реєстрацію об'єктів, що запускаються в космічний простір (1975 року), Угода про діяльність держав на Місяці та інших небесних тілах (1979 року) та інші. У 1992 року Указом Президента України створено Національне космічне агентство.

КОШТОРИС ДОХОДІВ І ВИДАТКІВ — основний документ, який визначає загальний обсяг, цільове надходження, використання й поквартальний розподіл коштів установи. Кошторис складається з двох частин: загального фонду, який поновлюється за рахунок надходжень із загального фонду відповідного бюджету й розподіляє видатки за повною економічною класифікацією на виконання бюджетною установою покладених на неї функцій; спеціального фонду — надходження зі спеціального фонду бюджету на фінансування видатків спеціального призначення. Кошториси бувають індивідуальні (для кожної бюджетної установи) та зведені (зведення показників індивідуальних кошторисів розпорядників бюджетних коштів нижчого рівня за функціональною бюджетною класифікацією). Кошториси затверджуються керівниками відповідних вищестоящих установ, але кошториси центральних виконавчих органів та установ і організацій, які фінансуються за окремими рядками, затверджуються самими керівниками за узгодженням з відповідними фінансовими органами. Зміни до затвердженого кошторису вносяться лише з дозволу органу, який затверджував кошторис.

КРАЇНА ГРОМАДЯНСЬКОЇ НАЛЕЖНОСТІ — це країна, громадянином якої є особа. За умови, якщо особа має понад одне громадянство, вона не вважається такою, що не має захисту країни своєї громадянської належності, якщо без будь-якої поважної причини, що випливає з обґрунтованих побоювань, вона не скористалася захистом однієї з країн, громадянином якої вона є (*Закон України «Про біженців та осіб, які потребують додаткового або тимчасового захисту» від 08 липня 2011 року*).

КРАЇНА ПОПЕРЕДНЬОГО ПОСТІЙНОГО ПРОЖИВАННЯ ОСОБИ БЕЗ ГРОМАДЯНСТВА — країна, в якій особа без громадянства постійно проживала до прибуття в Україну (*Закон України «Про біженців та осіб, які потребують додаткового або тимчасового захисту» від 08 липня 2011 року*).

КРАЇНА ПОХОДЖЕННЯ — країна чи країни громадянської належності для іноземця або країна попереднього постійного проживання особи без громадянства (*Закон України «Про біженців та осіб, які потребують додаткового або тимчасового захисту» від 08 липня 2011 року*).

КРАЇНА — 1) у правовій літературі — територія, яка має певні кордони, державний суверенітет. Часто вживається як синонім терміна держава; 2) у фізичній географії — велика територія, виділена за географічним положенням і природними ресурсами; одна з таксономічних одиниць фізико-географічного районування.

КРАЇНИ, ЩО РОЗВИВАЮТЬСЯ — група найбідніших країн світу, що виступає за створення відповідних міжнародних умов для подолання їх економічної, технологічної, торговельної, фінансової та іншої відсталості порівняно з індустріально розвиненими країнами. Кожна з них певним чином відрізняється своїми ідеологічними, соціальними й правовими установами та політичними позиціями.

КРАТОКРАТІЯ — 1) загальна влада влади; влада насильства, а також соціальний прошарок, який тримає у своїх руках у соціально недиференційованому вигляді економічну, політичну та ідеологічну владу, фактично не обмежену ніякими іншими сферами й формами влади. Кратократія означає значно більший ступінь відчуження людини, привласнення і мобілізації сил, ніж тоталітаризм. Кратократія незворотна, її можна тільки зруйнувати; 2) наказова й стримуюча дія на людей, що надається самим фактом існування влади, потенційною можливістю використання сили влади в їх захист або проти них.

КРЕАТИВНІСТЬ (*від лат. creatio — створення*) — має український еквівалент і перекладається як «творчість», тобто відображає творчі прагнення і можливості людини.

КРИВА ПОПИТУ — графічне вираження залежності між ціною товару та обсягом попиту на нього.

КРИВА ПРОПОЗИЦІЇ — графічне вираження залежності між ціною товару та його кількістю, що пропонується для продажу.

КРИЗА В СУСПІЛЬНОМУ РОЗВИТКУ — різкий перелом, період загострення суперечностей у процесі розвитку суспільства, коли зіштовхуються сили, що протистоять одна одній. Соціологія виділяє різновиди кризи — політичну, економічну, загальнонаціональну, регіональну, міждержавну та інші.

КРИЗА ПОЛІТИЧНОЇ ПАРТІЇ — ситуація, коли політична партія (як правляча, так і опозиційна) втрачає свої соціально-політичні ідеали, програмні цілі, орієнтири, авторитет і вплив серед мас. Вона настає при відриві партійних лідерів від реального життя та інтересів мас, при порушенні єдності членів партії з основних світоглядних питань, при відсутності партійної дисципліни, а також при компрометації партійних, моральних принципів окремими партійними лідерами.

КРИПТОКРАТІЯ — тіньова, прихована влада, влада незаконних (таємних) сил. Коли маса підпорядковується і не знає тих, хто є дійсним господарем становища, а останній потребує, щоб його знали як основного суб'єкта влади.

КРИТЕРІЙ (грец. *kriterion* — *засіб для судження*) — мірило для оцінки предмета, явища; ознака, взята за основу класифікації.

КСЕНОФОБИЯ — ворожість або страх у відношенні до іноземців; нав'язливий страх перед незнайомими людьми. У політичному лексиконі вживається, коли йдеться про стан страху, невпевненості при виступі перед аудиторією (наприклад, членами парламенту, депутатами); при входженні в контакт з представниками інших країн, систем.

КУЛУАРНИЙ ДОБІР КАДРІВ — метод добору кадрів за допомогою закулісних угод, махінацій в обхід установленого порядку призначення посадових осіб у державному апараті та інших організаціях. Кулуарний добір кадрів прихований від суспільства; він здійснюється групою зацікавлених впливових осіб з метою «проведення» потрібних людей на відповідні посади.

КУЛЬТ ОСОБИ — безмірне звеличення особи, сліпе поклоніння, а іноді й обожнювання людини, яка займає найвище становище в ієрархії політичної чи релігійної влади, надмірне перебільшення заслуг, функцій і ролі лідера. Суб'єктивною передумовою культу особи є також патріархальне сприйняття глави держави як «батька» однієї великої сім'ї, визнання держави із жорсткою ієрархічною побудовою суспільства єдиною моделлю.

КУЛЬТУРА ОРГАНІЗАЦІЇ — сукупність цінностей, традицій, норм поведінки, поглядів, властивих членам організації.

КУЛЬТУРА УПРАВЛІННЯ — цілісна система організації та здійснення управління, у яку входить сукупність знань, їх структура та глибина, морально-етичні норми, ставлення до праці, навички в організації праці та виконанні її окремих елементів, уміння володіти собою й рахуватися з особливостями людей, які працюють разом. Культура управління проявляється в естетиці праці, прагненні виконати й оформити її красиво. Культура управління характеризує як індивідуальну діяльність працівника апарату управління,

так і колективну працю. Особливо важлива культура управління для керівника, тому що основне в його праці — спілкування з людьми. Розвиток культури управління — важливий фактор удосконалення управління та підвищення його ефективності.

КУЛЬТУРНІ ПРАВА Й СВОБОДИ — група конституційних прав і свобод людини й громадянина, спрямованих на забезпечення культурних і духовних потреб особи. В Україні до цих прав належать право на освіту (ст. 53 Конституції) та свобода літературної, художньої, наукової і технічної творчості; право на результати своєї інтелектуальної, творчої діяльності (ст.54 Конституції). Громадянам, які належать до національних меншин, відповідно до закону, гарантується право на навчання рідною мовою чи на вивчення рідної мови в державних і комунальних навчальних закладах або через національні культурні товариства.

КУПІВЛЯ-ПРОДАЖ — передання власником майна (товару) — продавцем, у власність покупцеві, який приймає майно (товар) і сплачує за нього певну грошову суму. Купівля-продаж здійснюється на підставі договору. Договір може бути укладений на купівлю-продаж як товару, що наявний у продавця на момент укладення договору, так і товару, що буде створений. Предметом купівлі-продажу можуть бути майнові права, права вимоги. Законодавство встановлює, які угоди купівлі-продажу повинні бути нотаріально засвідчені.

КУРС (від лат. — *big, рух*) — 1) періодичний ступінь навчання у вищих і середніх спеціальних навчальних закладах (технікумах) — перший курс, другий курс і так далі; 2) закінчений у певних межах виклад будь-якої наукової дисципліни, галузі знання; 3) шлях проходження морського й повітряного транспорту, наприклад, курс літака, курс судна; 4) напрям політики, суспільної та іншої діяльності; 5) курс в економіці. Ціна грошової одиниці однієї країни, виражена в грошових одиницях іншої країни; в капіталістичних країнах — ціна, за якою на біржі купують і продають акції, облігації, векселі та інші цінні папери; 6) закінчений ряд дій, процедур.

КУРІАЛЬНА ВИБОРЧА СИСТЕМА (лат. *curia* — місце громадських зібрань) — це система виборів у представницькі установи за виборчими куріями, яка обмежує виборчі права одних груп населення і надає переваги іншим за майновою, соціальною, расовою, професійною, мовною, релігійною чи іншою належністю. Для кожної курії встановлюються певні норми представництва, і відповідно до них створюються виборчі округи.

КУРСАНТ — особа, яка в установленому порядку зарахована до вищого військового навчального закладу (вищого навчального закладу із специфічними умовами навчання), військового інституту як підрозділу вищого навчального закладу і навчається з метою здобуття вищої освіти за певним ступенем, та якій присвоєно військове звання рядового, сержантського і старшинського складу або спеціальне звання рядового, молодшого начальницького складу, або таке звання, яке особа мала під час вступу на навчання. Статус курсанта може надаватися окремим категоріям осіб, які навчаються у невійськових вищих навчальних закладах, у порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України (*Закон України «Про вищу освіту» від 01 липня 2014 року*).

Л

ЛАВА — судовий орган, складова частина магістрату в українських містах з магдебурзьким правом, на яку покладалося здійснення правосуддя. Займалася переважно кримінальними справами. Розгляд цивільних справ було зараховано до компетенції іншої складової частини магістрату — ради.

ЛАВА ПІДСУДНИХ — місце для підсудних у залі судового засідання.

ЛАВНИК — лавний суддя, присяжний — член лави, судовий орган в українських містах з магдебурзьким правом.

ЛАЗУТЧИК — особа, яка, діючи таємно або під фальшивим приводом, збирає чи намагається зібрати відомості в районі дій однієї з воюючих сторін з наміром повідомити їх супротивній стороні (XX-IX століття Додатку до IV Гаазької конвенції 1907 року про закони та звичаї суходільної війни). Захоплений супротивною стороною під час збирання відомостей лазутчик не має права на статус військовополоненого; лазутчик може бути притягнений до кримінальної відповідальності як шпигун, але не може бути покараний без попереднього суду.

ЛАКУНА (лат. *lacuna* — *заглибина, западина, прогалина*) у міжнародному праві — відсутність договірної або звичаєвої норми, яка могла бути використана для врегулювання правовідносин.

ЛАНДЕГЕМАЙНДЕ — форма прямого народовладдя, яка полягає в зібранні всіх виборців кантону для вирішення нагальних проблем місцевого значення та обрання посадових осіб місцевого самоврядування. Ландегемайнде є унікальною формою безпосередньої демократії, яка практикується у Швейцарії.

ЛАТЕНТНА ЗЛОЧИННІСТЬ (від лат. *lateens* — *прихований, невидимий*) — частина злочинності, яка з різних причин не знаходить відображення в державному обліку вчинених злочинів і осіб, які їх вчинили.

ЛЕГАЛІЗАЦІЯ (лат. *legalis* — *законний*) — узаконення, надання юридичної сили документу, дії або організації.

ЛЕГАЛЬНІСТЬ — дозволеність, відповідність соціальних явищ чинним законам.

ЛЕГАЛЬНЕ ТЛУМАЧЕННЯ — вид офіційного тлумачення нормативно-правових актів, що здійснюється суб'єктами, які не видавали певних норм права, але законом спеціально уповноважені давати їх загальнообов'язкове роз'яснення. Наприклад, Конституційний Суд України не видає законів України, але уповноважений їх тлумачити.

ЛЕГАТ (лат. *legatum*, букв. — *призначене за заповітом, від legare — заповідати; лат. legatus — посол, від legare — посилати*) — 1) заповідальний відказ, безоплатне заповідальне розпорядження про видачу спадкоємцем певної суми або речей якій-небудь третій особі. Легат створює сингулярну спадкоємність, за якою до легаторія (відказоотримувача) переходять, а залишаються за спадкоємцем; 2) у Давньому Римі посол, призначуваний сенатом чи уповноважений, який виконував політичні доручення; 3) легат папський — титул вищого рангу дипломатичних представників папи римського.

ЛЕГІЗМ (від лат. *lex (legis) — закон*) — вчення, яке отожднює право й закон (позитивне право), заперечення об'єктивних, незалежних від закону та законодавця властивостей і характеристик права.

ЛЕГІСАКЦІЙНИЙ ПРОЦЕС (від лат. *legis action — дія, встановлена законом*) — процесуально-правовий акт найдавнішого права, доступний лише римським громадянам, з певними, урочисто проголошуваними формулами та символічними діями, якими починався судовий спір або виконавче провадження. Сам процес складався із двох стадій: перша — у претора, друга — у судді. Претор мав на меті з'ясувати, чи заслуговують спірні відносини судового захисту. На другій стадії процесу спір розглядався суддею, який виніс у справі свій вирок, що не підлягав ні зміні, ні скасуванню.

ЛЕГІСЛАТУРА (лат. *lex, legis — закон і latus — внесений, установлений*) — 1) установлений законом строк повноважень, а також фактичний період діяльності обраного представницького органу; 2) сукупність представницьких органів, що здійснюють законодавчу функцію в державі.

ЛЕГІСТИ (нізьолат. *legista (legistae)*, від лат. *lex (legis) — закон*) — середньовічні юристи, що сприяли впровадженню римського права в Західній Європі, виступали за обмеження церковного права та феодальних звичаїв.

ЛЕГІТИМАЦІЯ (лат. *legitimus — законний, правомірний, належний, від legis — закон*) — визнання або підтвердження законності якогось органу влади, державно-політичного рішення, повноважень громадських представників. Політичні вибори мають бути визнані як найпоширеніша форма надання й визнання легітимності структур влади та існуючого суспільно-політичного ладу.

ЛЕГІТИМІЗМ (франц. *legitimisme*, від лат. *legitimus — законний, правомірний*) — принцип, вперше сформульований французьким дипломатом Ш. М. Талейраном на Віденському

конгресі 1814-1815 років для захисту й обґрунтування прав династії Бурбонів як законних (легітимних) правителів Франції.

ЛЕГІТИМНІСТЬ — поняття, що використовується для характеристики визнання політичної влади підвладними. Легітимною є політична влада, яку підвладні визнають правомірною.

ЛЕЙТЕНАНТ (франц. *lieutenant*, букв. — намісник, заступник, від *lieu* — місце і *tenant* — той, хто знає) — військове звання молодшого офіцерського складу в збройних силах багатьох держав.

ЛЕКС ЛАТА (від лат. *lex lata* — чинний закон) — чинне право.

ЛЖЕСВІДЧЕННЯ — завідомо неправдиве показання на дізнанні, досудовому слідстві або в суді свідком чи потерпілим спотворених фактів або приховування окремих фактів, за що встановлено кримінальну відповідальність. До лжесвідчення прирівнюється завідомо неправдивий висновок експерта й завідомо неправильний переклад, зроблений перекладачем у таких самих випадках.

ЛИСТОК НЕПРАЦЕЗДАТНОСТІ (лікарняний листок) — документ, що посвідчує тимчасову непрацездатність працівника і є підставою для призначення та виплат йому допомоги через тимчасову непрацездатність.

ЛІБЕРАЛІЗАЦІЯ — необмежене розширення свободи економічної діяльності господарюючих суб'єктів.

ЛІБЕРАЛІЗМ — соціальна філософія та політико-економічна концепція, згідно з якою вільна й неконтрольована діяльність осіб є джерелом поступу в суспільному житті, а основою політичного устрою — парламентська республіка.

ЛІБЕРТАРИЗМ — вчення, засноване на ідеях розрізнення права й закону. Основоположником лібертаризму вважають російського вченого В. С. Нерсисянца. Прихильники лібертаризму (В. Д. Зоркін, Л. С. Мамут, В. О. Туманов (Росія), В. К. Мамутов (Україна), Р. Марчич (Австрія)) вказують на помилку представників теорії легізму, які отожднювали право і закон, бо в такому його розумінні право не відрізнятиметься від системи законодавства, змістовно збігатиметься з волевиявленням держави і зрештою не дасть змоги розглядати право крізь призму свободи людини, а закон — як силу, призначену для захисту права. За лібертарним праворозумінням, право підноситься над владою, упорінуює її.

ЛІБЕРУМ ВЕТО (лат. *liberum veto* — свобода заборони) — у польському державному праві періоду пізнього Середньовіччя правовий звичай, який вимагав повної одностайності у рішеннях сеймів і сеймиків, право шляхти відхиляти рішення вільного сейму в разі незгоди з ним. Навіть один голос проти означав, що рішення не буде прийнято.

ЛІГА АРАБСЬКИХ ДЕРЖАВ (*League of Arab States*), ЛАД — міжнародна міждержавна організація. Заснована 22 березня 1945 року в м. Каїрі (Єгипет) на Конференції арабських держав; має статус спостерігача при ООН. Члени Ліги Арабських Держав — Алжир, Бахрейн, Джібуті, Єгипет, Ємен, Ірак, Йорданія, Катар, Коморські Острови, Кувейт, Ліван, Лівія, Мавританія, Марокко, Об'єднані Арабські Емірати, Оман, Саудівська Аравія, Сирія, Сомалі, Судан, Туніс та Палестина.

ЛІГА НАЦІЙ (*англ. League of Nations, франц. Societe des Nations*) — міжнародна організація, що існувала в період між Першою і Другою світовими війнами. Утворена 1919 року Основні органи Ліги Націй перебували в м. Женеві (Швейцарія).

ЛІДЕР КРИМІНАЛЬНИЙ (*англ. leader — керівник, ведучий, вождь, від lead — вести, керувати, очолювати*) — член злочинної групи, який є ініціатором її утворення або керує нею з метою організації спільної діяльності злочинної членів групи для досягнення злочинних цілей.

ЛІДЕР ХАРИЗМАТИЧНИЙ (*грец. harisma — милість, благодать, божий дар, винятковий талант*) — громадсько-політичний діяч, вождь, ватажок, авторитет якого ґрунтується на вірі підлеглих у його надприродні, видатні здібності, виняткові властивості, непогрішимість, святість, надмирський дар влади. Харизматичного лідера народ обирає не за тверезість його міркувань та раціональність резонів, а як посланого з неба й наділеного надприродними властивостями пророка й благодійника. Його влада позбавлена жодних матеріальних важелів впливу, якогось насильства, вона є виключно духовною. Харизматичні лідери, як правило, з'являються на політичній арені в критичні часи життя суспільства.

ЛІЗИНГ (*англ. leasing, від leas — здавати в оренду, в найм; орендувати, наймати*) — різновид підприємницької діяльності, спрямованої на інвестування власних, позичкових або залучених коштів шляхом надання майнового кредиту.

ЛІКВІДАЦІЙНА КОМІСІЯ, ЛІКВІДАТОР — спеціальний тимчасовий орган (особа), що здійснює передбачену законом функцію ліквідації підприємства.

ЛІКВІДАЦІЙНИЙ БАЛАНС (*франц. balance — ваги, рівноваги*) — бухгалтерський звітний баланс, що засвідчує обсяги, джерела, надходження коштів, стан розрахунків підприємства, яке ліквідується, після закінчення ліквідаційного періоду, впродовж якого воно повинно стягнути дебіторську заборгованість та виконати свої зобов'язання в разі їх наявності перед кредиторами і банками.

ЛІКВІДАЦІЯ — спосіб припинення діяльності юридичної особи. Рішення про ліквідацію приймає власник або уповноважений ним орган, а у випадках, передбачених законодавством, суд, арбітражний суд. Для проведення дій з ліквідації, орган, який прийняв рішення про ліквідацію, створює ліквідаційну комісію. У разі ліквідації юридичної особи правонаступництво не настає. Майно, яке залишилося після ліквідації, передається власникові, якщо інше не передбачено законодавством або статутом юридичної особи.

ЛІКВІДАЦІЯ ПІДПРИЄМСТВА (від лат. *liquidation*, букв. — закінчення справи) — регламентована законом процедура, у результаті якої відбувається припинення діяльності підприємства без переходу прав та обов'язків у порядку правонаступництва до інших осіб.

ЛІКВІДНІСТЬ (франц. *liquidite*, від лат. *liquidus* — рідкий, текучий) — здатність перетворення активів фірми (банку, підприємства), матеріальних цінностей у готівку, мобільність активів; спроможність позичальника забезпечити своєчасне виконання своїх боргових зобов'язань.

ЛІКТОРИ (лат. *lictores* — охоронці, від *li-gare* — зв'язувати) — у Давньому Римі почесна вярта, яка супроводжувала магістратів вищого рівня (диктаторів, консулів, преторів та інших) у громадських місцях. Вони несли перед собою фасції (лат. *fascies*) — зв'язане в пучок пруття (лозини) як символ влади (*imperium*). За межами Риму в пучок втикали сокиру як символ влади магістрата. Перед диктатором йшли 24 ліктори, перед консулом — 12, перед претором — 6. Ліктори звертали увагу присутніх на появу магістрата, підтримували порядок, виконували вироки.

ЛІМІТ (франц. *limite*, від лат. *limes (limitis)* — межа, рубіж, кордони) — гранична кількість засобів, коштів, часу тощо, максимально допустима норма чого-небудь, наприклад, витрачання конкретного виду ресурсів, викиду (скиду) забруднюючих речовин тощо. У правовій системі України термін широко застосовується в екологічному, фінансовому, банківському, трудовому, господарському та інших галузях законодавства, в правовому регулюванні добування і використання природних ресурсів, охорони довкілля (атмосферного повітря, водних об'єктів тощо). Правове значення ліміту полягає в передбаченій законодавством юридичній відповідальності й у застосуванні відповідних санкцій у разі перевищення встановлених максимально допустимих обсягів, ресурсів і речовин, грошових сум, певних норм тощо.

ЛІМІТ КРЕДИТУВАННЯ — гранична сума видачі кредиту або залишків заборгованості в плановому періоді.

ЛІНІЯ ДЕРЖАВНОГО КОРДОНУ — лінія на географічних картах та на поверхні Землі, проведена відповідно до міжнародних угод про кордони або на підставі законів країн. Вона визначає суверенітет держави на сухопутну територію, водну поверхню і морське дно, а також на повітряний простір та надра Землі.

ЛІСТИНГ (англ. *listing*, від *list* — список, реєстр, давньогерм. *lista* — край) — процедура допуску цінних паперів до торгівлі на організованому фондовому ринку.

ЛІТИСКОНТЕСТАЦІЯ (лат. *litis contestation* — відкриття судового процесу викликом свідків) — у Даньому Римі засвідчення наприкінці розгляду спору в претора (*in iure*), перед призначенням судді з допомогою претора, взаємодії сторін і свідків після закінчення розгляду спору в першій стадії.

ЛІЦЕНЗІЙНА ПАЛАТА УКРАЇНИ — центральний орган виконавчої влади, який забезпечує формування та реалізацію державної політики у сфері ліцензування підприємницької діяльності та державної реєстрації суб'єктів підприємницької діяльності.

ЛІЦЕНЗІЯ (лат. *licentia* — дозвіл) — дозвіл, який видається уповноваженою особою іншим особам, на виконання певних дій або використання прав. Розрізняють, зокрема, такі види ліцензій: спеціальний дозвіл, виданий відповідними державними органами суб'єктам підприємницької діяльності на здійснення певного роду діяльності, ліцензування якої передбачено законодавчими актами України; ліцензія експортна або імпортна — дозвіл, виданий компетентними державними органами на здійснення зовнішньоторговельних операцій. В Україні введено такі види експортних (імпортних) ліцензій: генеральні, разові (індивідуальні), відкриті (індивідуальні) (*Закон України «Про зовнішньоекономічну діяльність» від 16 квітня 1991 року*); дозвіл на використання винаходу або іншого об'єкта промислової власності, виданий на основі ліцензійного договору з власником патенту чи іншого об'єкта промислової власності (*Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 року*); ліцензія валютна — дозвіл, виданий Національним банком України на здійснення валютних операцій (*Декрет Кабінету Міністрів України «Про систему валютного регулювання і валютного контролю» від 19 лютого 1993 року*).

ЛІЦЕНЗІЯ ЗОВНІШНЬОЕКОНОМІЧНА — належним чином оформлений спеціальний дозвіл на ввезення, вивезення або транзит певного виду чи відповідної кількості товарів, національної або іноземної валюти, вільний імпорт, експорт і транзит яких не допускається.

ЛІЦЕНЗУВАННЯ — 1) метод державного регулювання господарських відносин. Передбачає процедуру отримання суб'єктами господарювання спеціального документа державного зразка (ліцензії), який видається визначеним у законодавстві уповноваженим органом влади на право займатися певним видом господарської діяльності; 2) метод регулювання цивільно-правових відносин щодо об'єктів інтелектуальної власності. Передбачає юридичні відносини між двома або більше особами, що реалізуються у формі договору на передачу однією особою (ліцензіаром) іншій особі (ліцензіату) права використовувати на певних умовах об'єкт права інтелектуальної власності.

ЛІЧИЛЬНА КОМІСІЯ — спеціальний колегіальний виборчий орган, що утворюється з метою визначення результатів таємного (закритого) або відкритого голосування при прийнятті колективного рішення.

ЛОБІЗМ (англ. *lobbyism*, від англ. *lobby* — приймальня, кулуари) — дії представників недержавних організацій у ході контактів з представниками органів державної влади та органів місцевого самоврядування з метою прийняття (чи неприйняття) рішень відповідно до інтересів соціальних груп, що представлені цими організаціями. Лобізм — одна з форм взаємодії владних структур демократичної держави та інститутів громадянського суспільства (зокрема, інтереси можуть мати екологічний, місцевий, підприємницький, професійний характер).

ЛОГІЧНІ ПРИЙОМИ — складовий елемент методології юридичної науки, уявні операції, засновані на законах логіки, які відображають вимоги зв'язаного, послідовного, переконливого й точного викладення думок.

ЛОГОТИП — виконаний у певному кольорі чи поєднанні кольорів зображувальний графічний товарний знак, який містить відображення повного або скороченого найменування фірми чи організації, що постійно використовується ними для позначення свого товару, продукції, виробу, послуг.

ЛОКАЛЬНА СИСТЕМА РОЗСЕЛЕННЯ — розташована в межах компактної території мережа поселень, об'єднаних виробничими зв'язками, системою обслуговування населення, транспортним комплексом, системою інформації, єдиною політикою природокористування й охорони навколишнього природного середовища, централізацією управління автономними об'єктами системи. У локальній системі об'єктивно існує можливість щоденного особистого спілкування й обміну інформацією всіх представників її активного населення. З соціологічного погляду локальна система може ототожнюватися з соціумом — первинним територіальним осередком, що об'єднує колективи та окремих людей, у межах якого виявляється сукупність стосунків і найінтенсивніше розвиваються демографічні процеси.

ЛОКАЛЬНІ ПРАВОВІ АКТИ (лат. *localis* — локальний, від *locus* — місце) — норми права або нормативні акти, які мають всі ознаки правових норм, але поширюють свою дію на окремі населені пункти.

ЛОКАЛЬНІ ПРАВОВІ НОРМИ — один з видів правових норм, який виділяється за сферою регулювання суспільних відносин. Сферою дії локальних правових норм є державні й недержавні організації, соціальні угруповання, які за чинним законодавством і в межах своєї компетенції встановлюють нормативні правові приписи, що регулюють внутрішні правовідносини в таких організаціях та угрупованнях. Найпоширенішими актами локальної правотворчості є видані у відповідній державній або недержавній організації. Правила внутрішнього трудового розпорядку, посадові інструкції для відповідних груп працівників, акти, які встановлюють локальні правові норми щодо членів тих чи інших кооперативних організацій, наприклад, членів житлово-будівельних кооперативів з питань правил користування кооперативним житловим фондом тощо. Локальні правові норми сприяють підвищенню дієвості права, в основному тому, що вони конкретизують положення законів та інших нормативних актів, дають змогу краще врахувати особливості місцевих умов у процесі реалізації їх приписів.

ЛОКАУТ — тимчасове зупинення роботодавцем виконання основних обов'язків щодо трудового правовідношення, тобто обов'язків надавати роботу й сплачувати зарплату з наступним поновленням виконання цих обов'язків після досягнення роботодавцем поставленої мети.

ЛОКАЦІЙНІ ГРАМОТИ — дозвіл на заснування міст і містечок у незаселених раніше місцях або перетворення невеликих поселень, сіл на міста з наданням їм права на ярмарки і торги.

ЛОЯЛЬНІСТЬ (від франц. *loyal* — вірний, відданий) — 1) вірність законам, постановам та вимогам органів влади, що відображається у вчиненні правомірних дій суб'єктами та у усвідомленому виконанні покладених обов'язків; 2) визначення існуючої влади, що виявляється в поважливому ставленні до її рішень.

ЛУТОКРАТІЯ («ВЛАДА ГРАБІЖНИКІВ») — державний устрій, де влада належить групі лідерів організованої злочинності, керуючих негативною економікою. Приклади практично чистих лутократій — піратські держави Нового часу на Мадагаскарі й островах Карибського моря. Лутократією була Чечня після 1991 р. і до другої чеченської війни.

ЛЮДСЬКОГО РОЗВИТКУ ІНДЕКС — спеціальний сукупний індекс, що на підставі відповідних показників дає узагальнену оцінку людського прогресу. Такими показниками є ВВП на душу населення, рівень освіченості й тривалість життя. Уперше розроблений у 1990 р. ООН. Визначається для окремих соціальних та етнічних груп, а також регіонів; є індикатором їхнього добробуту.

ЛЮСТРАЦІЯ (ОЧИЩЕННЯ ВЛАДИ) (лат. *lustratio* — очищення через жертвоприношення) — 1) встановлена Законом або рішенням суду заборона окремим фізичним особам обіймати певні посади (перебувати на службі) (крім виборних посад) в органах державної влади та органах місцевого самоврядування (Закон України «Про очищення влади» від 16 вересня 2014 року); 2) особлива процедура перевірки осіб, які обіймають відповідальні державні посади, а також кандидатів на ці посади на предмет їх співробітництва в минулому з недемократичним політичним режимом; 3) очищення органів і апарату публічної влади, а також освітніх і часом інших публічних установ від осіб, які в умовах тоталітарного режиму обіймали керівні посади в політичному апараті влади або проходили службу в репресивних установах; 4) система заходів, спрямованих на усунення з ключових публічних посад осіб, причетних до протиправної діяльності попереднього політичного режиму, та встановлення для них обмежень на зайняття таких посад у майбутньому.

LEX MERCATORI (лат. — *торгове право*) — сукупність автономних норм, відокремлених від національної системи права, створених безпосередньо учасниками міжнародної торгівлі з метою регламентації зовнішньоекономічної операції. *Lex mercatorum* є результатом самоорганізації міжнародного ділового співтовариства і спробою самостійно регулювати комерційні відносини в межах цього співтовариства за допомогою позадержавних правових засобів.

М

МАГДЕБУРЗЬКЕ ПРАВО (МАГДЕБУРЗЬКЕ МІСЬКЕ ПРАВО) — феодальне міське право, що склалося в німецькому м. Магдебурзі, а згодом поширилося на багато міст Європи й стало символом феодального міського самоврядування. Це фактично була узагальнена назва комплексу правових джерел, які в різний час використовувалися в органах міського самоврядування і міських судах. Міста з Магдебурзьким правом отримували самоврядування, податковий і судовий імунітети, право власності на землю, пільги щодо ремесел і торгівлі та звільнялися від феодальних повинностей (окрім гужової). Магдебурзьке право встановлювало порядок обрання міської влади, її функції, основної норми цивільного й кримінального права, правила судочинства та оподаткування, визначало діяльність купецьких об'єднань, ремісничих цехів, порядок торгівлі тощо. Вищою апеляційною інстанцією для міст із Магдебурзьким правом тривалий час був суд Магдебурга. Сфера дії Магдебурзького права іноді виходила далеко за межі феодальних міст. Так у Пруссії, а згодом в Україні-Гетьманщині джерела магдебурзького права мали загальнообов'язковий характер, зокрема, для сільської місцевості. Магдебурзьке право втратило своє значення у XIX ст. Магдебурзьке право інколи називали Шродським (у м. Неймаркті (польською — Шрода) раніше від інших міст Сілезії застосовували норми цього права) або Хелмнським (вважають, що Хелмнське право було видозміною магдебурзького права).

МАГІСТР (від лат. *magister* — *наставник, вчитель*) — освітній ступінь, що здобувається на другому рівні вищої освіти та присуджується вищим навчальним закладом у результаті успішного виконання здобувачем вищої освіти відповідної освітньої програми. Ступінь магістра здобувається за освітньо-професійною або за освітньо-науковою програмою. Обсяг освітньо-професійної програми підготовки магістра становить 90-120 кредитів ЄКТС, обсяг освітньо-наукової програми — 120 кредитів ЄКТС. До освітньо-наукової програми магістра обов'язково входить дослідницька (наукова) компонента обсягом не менше 30 відсотків (*Закон України «Про вищу освіту» від 01 липня 2014 року*).

МАГІСТРАТ — 1) міське управління в деяких країнах (Норвегія, Швеція, Данія та ін.); може складатися з чиновників, призначених урядом, або обраних осіб; 2) назва міського управління, те ж саме, що муніципалітет. В Україні у XV-XIX ст. — орган міського самоврядування, що здійснював адміністративно-судові функції і відповідно складався

з двох колегій — ради (адміністративний орган) і лави (судовий орган); 3) чиновник судової влади (суддя, слідчий, прокурор) в Італії, Франції та деяких інших зарубіжних країнах.

МАГІСТРАТУРА (*фр. magistrature* — *судове відомство*; *лат. magistratus* — *влада, управління*) — сукупність вищих державних посад: 1) у Давньому Римі — коло осіб, які займали високі посади в державі. Відповідні органи (магістрати) мали тут як адміністративні, так і судові функції; 2) у Російській імперії поняття «магістратура» охоплювало посадових осіб судового відомства, які мали звання суддів (магістратів); 3) у ряді сучасних країн — сукупність чинів юстиції, які виконують судові функції; система судових органів; 4) система підготовки та присвоєння вченого ступеня магістра.

МАТЕРИНСТВО — встановлене чинним законодавством України правове становище жінки, яка народила (усиновила), утримує й виховує дитину (дітей).

МАЖОРИТАРНЕ ПРЕДСТАВНИЦТВО — система представництва, за якою беруться до уваги тільки голоси, подані за кандидата, який отримав більшість голосів (протилежне пропорційному представництву).

МАЖОРИТАРНИЙ (*від фр. majorite* — *більшість*) — той, що належить до більшості, заснований на більшості.

МАЖОРИТАРНА ВИБОРЧА СИСТЕМА — виборча система, заснована на голосуванні за кандидата по виборчому округу й визнанні його обраним на підставі більшості одержаних ним голосів виборців.

МАЖОРИТАРНА ВИБОРЧА СИСТЕМА АБСОЛЮТНОЇ БІЛЬШОСТІ — обраним вважається депутат, за якого проголосувало більше половини виборців, що прийшли на вибори, тобто 50 % + 1 голос. У разі, якщо жоден кандидат не набрав необхідної кількості голосів, організуються повторні вибори, в яких беруть участь 2 кандидати, що набрали найбільшу кількість голосів.

МАЖОРИТАРНА ВИБОРЧА СИСТЕМА ВІДНОСНОЇ БІЛЬШОСТІ — обраним вважається депутат, який отримав найбільшу кількість голосів виборців, що взяли участь у голосуванні, а у випадку рівності голосів питання вирішується шляхом жеребкування або проведенням повторних виборів.

МАЖОРИТАРНА ВИБОРЧА СИСТЕМА КВАЛІФІКОВАНОЇ БІЛЬШОСТІ — обраним вважається кандидат або список, який отримав певну кваліфіковану більшість голосів виборців, яка є більшою за абсолютну (2/3, 3/4). Така система зустрічається дуже рідко через її низьку результативність.

МАЙНО — матеріальні цінності, речі, якими володіють юридичні та фізичні особи (розрізняють рухоме і нерухоме майно); майнові права й зобов'язання юридичних і фізичних осіб (розрізняють успадковане майно і майно, що перебуває на балансі підприємства, установи чи організації).

МАЙНО НЕРУХОМЕ — реальна земельна і вся матеріальна власність на певній території: майно над і під землею (будинки, споруди, дерева тощо), тобто об'єкти, переміщення яких без завдання непропорційної шкоди їх призначенню є неможливим. Об'єкти, а також права на них підлягають спеціальній державній реєстрації відповідними органами.

МАЙНО РУХОМЕ — майнові цінності, не пов'язані безпосередньо з землею і не прикріплені до неї (транспорт, гроші, цінні папери тощо).

МАЙНОВІ ПРАВА — будь-які права, пов'язані з майном, відмінні від права власності, у тому числі права, які є складовими частинами права власності, а також інші специфічні права та права вимоги (*Закон України «Про оцінку майна, майнових прав та професійну оціночну діяльність в Україні» від 12 липня 2001 року*).

МАЛА ФІДЕС (*лат. — нечесні наміри, недобросовісність*) — у римському приватному праві поняття, протилежне поняттю *bonafides*, тобто добрій волі, взаємній вірі й довірі між контрагентами в договорі, суворому дотриманню даного слова. У римському праві ці поняття часто вживалися для характеристики володіння (*possessio*). *Possessor bonafides* — добросовісний володілець, тобто такий, який помилково вважав себе власником речі, а насправді таким не був. *Possessor malaefidei* — володілець, який знає, що володіє чужою річчю, але видає себе за власника. У сучасному цивільному праві поняття добросовісний і недобросовісний володілець вживаються для захисту права власності.

МАЛОЛІТНЯ ОСОБА — фізична особа, яка не досягла чотирнадцяти років.

МАНДАМУС — судовий наказ, який зобов'язує посадову особу здійснити дію або видати акт, що входить до його компетенції.

МАНДАТ (*лат. mandatum — доручення*) — повноваження, наказ, право, обов'язок, доручення, статус; документ, що стверджує повноваження даної особи. У політичній практиці сучасних демократичних країн широко застосовуються такі різновиди мандата, як депутатський і парламентський. Останній являє собою представницьку функцію члена парламенту (в одних країнах депутат діє за дорученням своїх виборців, несе перед ними відповідальність і може бути в будь-який час відкликаний, в інших — депутат не має щодо виборців жодних обов'язків). Це публічна функція, що покладається на депутата парламенту або іншого представницького органу влади за результатами виборів, і зміст якої визначається Конституцією та іншими конституційно-правовими актами.

МАНДАТ ДЕПУТАТСЬКИЙ — відносини між депутатом і виборцями, передбачені й закріплені Конституцією та відповідними законами, стійкий правовий зв'язок між депутатами й виборцями, який породжує взаємні права й обов'язки. Є два основних види депутатського мандата: вільний депутатський та імперативний депутатський.

МАНДАТ ДЕПУТАТСЬКИЙ ВІЛЬНИЙ — мандат депутата, за яким депутат представляє весь народ держави; форма взаємозв'язків депутата парламенту, іншого представницького

органу зі своїми виборцями, яка характеризується тим, що депутат вважається представником всього народу (територіальної громади), ніхто не може відкликати його або давати обов'язкові накази.

МАНДАТ ДЕПУТАТСЬКИЙ ІМПЕРАТИВНИЙ (*лат. mando — доручаю і imperativus — наказовий*) — стиль делегування владних повноважень, властивий одномандатним виборчим системам, за якого громадяни, обираючи до представницького органу конкретну особу, а не партійний список, не лише наділяють її повноваженнями, а ще й зобов'язують репрезентувати та захищати їх інтереси, перейматися конкретними проблемами округу, звітувати про свою діяльність. Імперативний мандат передбачає тісний зв'язок між депутатом та виборцями, можливість останніх впливати на позицію та вчинки депутата, уповноважувати його на якісь конкретні дії, відповідне голосування щодо певного питання, право і можливість виборців знати, як голосував депутат. На відміну від вільного мандата мандат імперативний передбачає інституцію та процедуру відкликання депутата в разі невиконання ним наказів виборців.

МАНДАТАРІЙ (*лат. mandatarius — отримувати доручення*) — особа, орган, держава, що отримала мандат.

МАНДАТНА КОМІСІЯ — виборний орган, який перевіряє повноваження учасників конференції і з'їздів, депутатів представницьких органів тощо. Перевіряє повноваження депутатів, а також подає на розгляд представницькому органу пропозиції щодо визнання повноважень обраних депутатів та щодо визнання виборів окремих депутатів недійсними, якщо порушувалось законодавство про вибори.

МАНІКРАТІЯ — влада грошей.

МАНІФЕСТ (*фр. manifeste — відозва, декларація; лат. manifestus, первісно — такий, якого можна схопити рукою, явний, очевидний*) — 1) у Давньому Римі — обрядова форма, церемоніальний акт звернення феціалів (колегії жерців, що, крім власне культових обов'язків, стежила за дотриманням міжнародних договорів) до ворожої сторони з вимогою сатисфакції в наданий строк до моменту ймовірного оголошення війни; 2) особлива форма акта надзвичайного, публічного, урочистого або програмного характеру. Містить правові норми або сповіщає про прийняття законів. В імперіях — основний вид закону як форми веління монарха; 3) у міжнародному публічному праві XVIII — початку XX ст. — дипломатичний акт, документ воюючих сторін, яким оповіщалося про початок воєнних дій; 4) у міжнародному торговельному праві — судновий вантажосупровідний документ (необхідний для суден, що прибувають з-за кордону), який містить повний перелік вантажу судна; 5) політичний документ, письмове урочисте звернення, відозва, декларація, програма політичної партії, громадської організації, руху з викладом основних положень, поглядів тощо.

МАНІФЕСТАЦІЯ — публічний масовий виступ для проголошення ідей, солідарності, співчуття або протесту. Як правило, здійснюється у формі зібрання прихильників ідеї, однодумців, скандування лозунгів, закликів, виголошення промов та інше.

МАРГІНАЛЬНІ ГРУПИ (*фр. marginal, від лат. marginalis — той, що знаходиться скраю, на межі; лат. margo — край, межа*) — соціальні групи людей, спосіб життя яких не відповідає стандартам, притаманним суспільству, до якого вони належать, але не порушує його правових норм. До маргінальних груп належать бездомні, алкоголіки, наркомани, токсикомани, психічно хворі, члени неблагополучних сімей, раніше судимі, безробітні, бродяги, жебраки, іноземці-нелегали, ув'язнені та інші. Існування маргінальних груп пов'язане з невирішенням соціальних проблем.

МАРГІНАЛЬНА ПОВЕДІНКА — тип правомірної поведінки, що заснований на мотивах страху перед відповідальністю, особистих егоїстичних розрахунках, страху осуду з боку оточуючих, держави, суспільства. Маргінальна поведінка знаходиться на грані антисуспільної, такої що веде до правопорушення. Але маргінальна поведінка не переходить у правопорушення через те, що у психічному механізмі поведінкових спонукань «спрацьовують» такі рушійні сили як загроза можливого покарання, страх осуду й інші мотиви, що утримують особу від правопорушень.

МАРКЕТИНГ — комплексна система управління діяльністю підприємства з розробки, виробництва, збуту продукції або надання послуг.

МАРКСИСТСЬКА ТЕОРІЯ ПРАВА — ґрунтується на матеріалістичній філософії. Відповідно до поглядів К. Маркса і Ф. Енгельса право розглядається як частина надбудови над економічним базисом суспільства. Викликане до життя матеріальними умовами життя суспільства, воно справляє на нього зворотний вплив. Головне в праві основоположники марксизму бачили в його класовій природі. Для марксистської теорії характерний розгляд права в тісному зв'язку з державою, яка не тільки формує, але й забезпечує реалізацію права. Марксистська теорія права, безсумнівно, вплинула на матеріалістичне розуміння права. Незважаючи на те, що в наш час марксистська теорія зазнає справедливої критики й переосмислення, багато висновків марксистського вчення про право, як і про державу, і в сучасних умовах зберігають своє значення.

МАТЕРІАЛЬНА КОНСТИТУЦІЯ — велика кількість прийнятих у різні часи нормативних актів, а також судових рішень і конституційних звичаїв що визначають засади державного ладу, основи організації органів державної влади, закріплюють і гарантують права й свободи людини, регулюють її взаємовідносини з державною владою. Матеріальна конституція не має формалізованого характеру, тобто акти, які її складають, не мають вищої юридичної сили щодо інших законів.

МАТЕРІАЛЬНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ВЛАСНИКА АБО УПОВНОВАЖЕНОГО НИМ ОРГАНУ — виконання обов'язку відшкодувати в установленому законом порядку й розмірі шкоду, заподіяну працівникові внаслідок невиконання або неналежного виконання повноважень з питань управління працею.

МАТЕРІАЛЬНЕ ПРАВО — умовне поняття в юридичній науці та практиці, що визначає систему норм права, які регулюють суспільні відносини та утворюються з приводу надбання людьми різних соціальних благ. Фактичний, безпосередній зміст цих відносин

складає об'єктивну основу так званого «робочого механізму» регулювання, за допомогою якого визначаються взаємні права та обов'язки їх учасників, націлені на вирішення головного питання: «Чого необхідно досягнути?». Тому норми матеріального права закріплюють форми власності, встановлюють правовий статус громадянина, різних об'єднань, визначають повноваження органів держави, міри відповідальності за правопорушення, правовий режим матеріальних й духовних благ, тобто всього того, що складає сутність життєдіяльності суспільства. Своєрідним антиподом матеріального права виступає процесуальне право.

МАТЕРІАЛЬНИЙ ЗМІСТ РЕФЕРЕНДНИХ ПРАВОВІДНОСИН — фактична діяльність суб'єктів референдного права на підставі відповідних норм з метою активного внесення змін до оточуючої правової дійсності.

МАФІЯ (*итал. mafia*) — специфічна форма організованої злочинності, що виникла на острові Сицилія. Характеризується тим, що за допомогою насильства, шантажу, підкупу та інших методів використовує можливості політичних, економічних, соціальних структур суспільства у власних злочинних інтересах. Має особливу внутрішню організацію, засновану на спеціальних нормах поведінки, що забезпечує їй надзвичайну здатність пристосування до існуючих у суспільстві умов («живучість»). Завдяки цьому вона стала найпоказовішою формою організованої злочинності, з якою часто ототожнюють організовану злочинність в цілому. Слід розрізняти термін «мафія» у власному розумінні як одну з форм організованої злочинності й термін «мафія» як синонім організованої злочинності в цілому. Мафія має значний вплив на злочинність у всьому світі. Форми й методи її діяльності набувають поширення серед злочинців інших країн.

МЕДЖЛІС — 1) у ряді країн (Азербайджан, Іран, Туреччина та ін.) назва представницького інституту (парламенту, однієї з його палат, ради); 2) в ісламі (у сунітів і шіїтів) — деякі релігійні акції — проповіді, траурні зібрання тощо; 3) в Автономній Республіці Крим — представницький орган кримських татар, подібний до парламенту. Меджліс було засновано 1991 року для представництва інтересів кримських татар перед українською та кримською владою, а також у міжнародних організаціях. Згідно із статутом, метою Меджлісу є подолання наслідків геноциду, вчиненого проти кримських татар, відновлення прав і національно-культурне самовизначення. Місцем знаходження Меджлісу є місто Сімферополь.

МЕДІАКРАТІЯ (*англ. mass media* — ЗМІ; *грец. kratos* — влада) — вплив, влада засобів масової інформації. Термін означає явище, коли політичні рішення та дискусії, а також політична комунікація в сучасних демократіях відбуваються не в первинній політичній площині, а в інтересах засобів масової інформації. Незважаючи на подібність понять «четверта влада» і «медіакратія», між ними існують змістовні відмінності. Термін «медіакратія» залишається донині спірним, оскільки трактується різними авторами по-різному. Німецький політолог Томас Меєр (*англ. Thomas Meyer*) присвятив багато робіт тлумаченню цього терміна.

МЕЖА МАЛОЗАБЕЗПЕЧЕНОСТІ — величина середньодушового сукупного доходу, який забезпечує непрацевдатному громадянину споживання товарів і послуг на мінімальному рівні, установленому законодавством. Величина вартості межі малозабезпеченості щорічно затверджується Верховною Радою України за поданням Кабінету Міністрів України під час затвердження Державного бюджету України й періодично переглядається відповідно до зростання індексу цін на споживчі товари й послуги разом з уточненням показників Державного бюджету України. У виняткових випадках Верховна Рада України може затвердити величину вартості межі малозабезпеченості й не при затвердженні Державного бюджету України. Межа бідності — рівень доходу, нижче від якого є неможливим задоволення основних потреб. Нині межа бідності встановлюється як частка прожиткового мінімуму на одну особу в розрахунку на місяць. На її основі визначаються сім'ї, які належать до категорії бідних. Відомості про величину вартості межі малозабезпеченості публікуються в офіційних виданнях.

МЕЖА РАЙОНУ, СЕЛА, СЕЛИЩА, МІСТА, РАЙОНУ В МІСТІ — умовна замкнена лінія на поверхні землі, що відокремлює територію району, села, селища, міста, району в місті від інших територій (*Земельний кодекс України від 25 жовтня 2001 року*).

МЕЖА НАСЕЛЕНОГО ПУНКТУ — межа земель, що відокремлює територію населених пунктів від земель іншого призначення.

МЕР (*англ. mayor, фр. maire — старшина, лат. major — великий, старший*) — головна посадова особа органів місцевого самоврядування у Великій Британії, США, Франції та багатьох інших країнах.

МЕРИТОКРАТІЯ (*лат. meritus — гідний; грец. kratos — влада, буквально — влада найбільш обдарованих*) — одна з елітарних концепцій у західній політичній науці, в основу якої покладено принцип індивідуальної заслуги в здійсненні політичної влади й соціального управління. Прибічники цієї концепції виходять з того, що в умовах глобалізації, на відміну від «принципу приписування», на основі якого в минулому до влади приходили внаслідок шляхетного походження або наявності капіталу, а також на заміну традиційної демократії — правління за допомогою організованої більшості — має прийти меритократія, тобто правління осіб, які мають особливі здібності й чесноти, високі інтелектуальні якості та кваліфікацію, що відповідають потребам науково-технічного розвитку. Ідея меритократії, на думку її прихильників, органічно виходить із класичного принципу лібералізму — «рівності можливостей».

МЕРІЯ (*фр. mairie — мерія, ратуша, від maire — мер, первісно — більший*) — 1) орган місцевого самоврядування, очолюваний мером; 2) приміщення, будинок, в якому міститься орган місцевого самоврядування, очолюваний мером.

МЕТОД АНТРОПОЛОГІЧНИЙ (*грец. anthropos — людина*) — застосування до права поглядає у «людському вимірі» правових явищ. Цей метод актуалізується в умовах активного співіснування різних правових культур та систем; ставить людину в центр правової реальності й вивчає її роль у створенні цієї реальності, життєдіяльність усередині неї, взаємний вплив (включно з деструктивним) людини й правової дійсності.

МЕТОД ВИМАГАННЯ — конкретне та жорстке ставлення до суб'єкта конституційно-правових відносин здійснити певні дії здебільшого під загрозою несприятливих наслідків, передбачених санкцій.

МЕТОД ГЕРМЕНЕВТИЧНИЙ (грец. *hermeneutike* — тлумачне мистецтво) — допомагає досягти ясності в прочитанні текстів правових документів та роз'ясненні їх внутрішнього змісту, вживанні термінів і узгодженні сфер їх використання, тлумаченні вчинків учасників правовідносин.

МЕТОД ДОЗВОЛЕНOSTI — метод, який характеризує доброзичливе, але певною мірою нейтральне ставлення до дій суб'єкта права — громадянина, добровільного об'єднання, органу держави тощо.

МЕТОД ЗАБОРОНИ — діюча форма надто негативного ставлення творців конституції до тих чи інших явищ, вчинків, поведінки.

МЕТОД ЗОБОВ'ЯЗАННЯ — метод, який полягає в зобов'язанні особи, органу, організації діяти певним чином.

МЕТОД КОНСТИТУЦІЙНИХ САНКЦІЙ — затвердження, санкціонування дій, актів або конституційне покарання, застосування заходів примусу за порушення норм Основного Закону.

МЕТОД МУНІЦИПАЛЬНОГО ПРАВА — спосіб його впливу на суспільні відносини, що виникають у процесі визнання, становлення, організації та здійснення муніципальної влади, а також реалізації та захисту муніципальних прав особи.

МЕТОД НАКЛАДЕННЯ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ — зобов'язання здійснювати певні дії (утримуватися від них) та застереження про несприятливі наслідки через невиконання обов'язків.

МЕТОД ОХОРОНИ — метод, який використовується конституціями для забезпечення стабільності суспільних відносин, які склалися або складаються для захисту існуючих порядків.

МЕТОД ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ДИСПОЗИТИВНИЙ — метод, заснований на рівності сторін, який дає можливість вибору альтернативних варіантів поведінки.

МЕТОД ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ІМПЕРАТИВНИЙ — метод правового регулювання, який має централізований, авторитарний, владно-наказовий характер.

МЕТОД РЕФЕРЕНДНОГО ПРАВА — прийоми та способи регулювання суспільних відносин, що є предметом референдного права України.

МЕТОД СИНЕРГЕТИЧНИЙ — синергетика є комплексною наукою про системи, що саморозвиваються, мають нерівноважний, слабко детермінований характер, поведінку

яких важко передбачити. Методологічні ідеї синергетики дозволяють краще зрозуміти різні процеси самоврядування та управління в державно-правовій сфері, особливо за умов розвитку демократичних засад.

МЕТОДИ ЗАГАЛЬНОЛОГІЧНІ — основні прийоми логічного мислення: аналіз і синтез становлять собою процеси уявного або фактичного розкладу цілого на складові й відновлення цілого з його складових; індукція — інтерпретація фактів шляхом узагальнення від окремого до загального; дедукція — перехід від загального до одиничного, часткового. Узагальнення — уявний перехід від одних, окремих думок, до інших — загальних. Процес узагальнення пов'язаний з процесами абстрагування, аналізу, синтезу й порівняння; класифікація — поділ множини об'єктів на певні підкласи на основі певних ознак; порівняльний метод відіграє важливу роль у системі методів юридичної науки й практики, завдяки йому встановлюється тотожність або відмінність об'єктів, що порівнюються. Порівняння дозволяє класифікувати державно-правові явища, виявляти їх історичну послідовність, взаємозв'язки. Порівняння може здійснюватись шляхом зіставлення (пошук подібних рис) або протиставлення (пошук відмінностей); метод моделювання — метод дослідження об'єктів за їх моделями; побудова й вивчення моделей предметів і явищ, що реально існують для визначення або поліпшення їх характеристик, раціоналізації управління ними. З методом моделювання тісно пов'язаний експериментальний метод, що передбачає дослідження явищ дійсності в контрольованих і керованих умовах. Експеримент здійснюється на основі теорії, яка визначає постановку завдань та інтерпретацію його результатів. Експеримент як одна з форм практики виконує функцію критерію істинності теорії. Соціальні експерименти мають на меті пошуки оптимізації управління суспільством.

МЕТОДИ ЗАГАЛЬНОНАУКОВІ — логічний метод становить собою певні операції, засновані на законах логіки, які застосовуються для всебічного теоретичного пізнання державно-правових явищ, відображають вимоги зв'язного, послідовного, переконливого та точного викладу думок, що в юридичній науці та практиці має важливе значення; системний метод розглядає державу й право як системи, вивчає різноманітні типи зв'язків у них; історичний метод вивчає специфіку державно-правового явища конкретного історичного періоду, розглядає динаміку його історичного розвитку; статистичний метод передбачає отримання, обробку, аналіз інформації, що характеризує кількісні показники й закономірності життя суспільства; соціологічний метод вивчає державно-правові явища на базі конкретних соціальних фактів; функціональний метод дозволяє проаналізувати соціальне призначення держави й права, зміст їхніх функцій, сприяє глибшому опануванню сутності, пошуку шляхів удосконалення й підвищення їх ефективності, допомагає зрозуміти їх місце в суспільстві. Необхідність використання цього методу пов'язана з функціональним характером держави, права, їх елементів, впливом на суспільні відносини з метою їх упорядкування, стабілізації; конкретно-соціологічний метод застосовується в теорії держави й права з метою вивчення різних правових і державно-правових інститутів, результативності рішень, які ними ухвалюються, а також ефективності правового регулювання. Вчені, які користуються цим методом, застосовують ряд прийомів — спостереження, анкетування, інтерв'ювання, що сприяє наближенню теорії до реального життя суспільства; системно-структурний метод обумовлений тим, що будь-яка система

становить собою цілісну, впорядковану множину елементів, взаємодія яких породжує нові, не притаманні кожному з них окремо якості. Держава й право є складними системними утвореннями, й необхідність застосування цього методу в теорії держави й права продиктована саме системним характером цих явищ. Основними елементами держави є органи державної влади, а права — правові норми.

МЕТОДИ ЗАГАЛЬНОФІЛОСОФСЬКІ — метод діалекти (від гр. *dialektike (techne)* — «мистецтво ведення бесіди, суперечки»), метод пізнання явищ дійсності в їх розвитку, багатоманітності та зв'язку. Її основними законами є єдність і боротьба протилежності; перехід кількісних змін в якісні та закон заперечення заперечень; метафізичний метод (від гр. *metataphysika* — «після фізики») — метод, який розглядає явища в їх незмінності й незалежності одне від одного, заперечує внутрішні протиріччя як джерело їх розвитку. Емпіричний метод базується на безпосередньому вивченні об'єкта, спирається на дані спостереження й експерименту. Раціональний метод передбачає вивчення вже не самого об'єкта, а абстрактних уявлень про нього, його закономірностей і взаємозв'язків з реальністю.

МЕТОДИ ЗАЛУЧЕННЯ ГРОМАДЯН ДО БЕЗПОСЕРЕДНЬОЇ УЧАСТІ У ВИРШЕННІ ПИТАНЬ МІСЦЕВОГО ЗНАЧЕННЯ — сукупність прийомів, застосовуваних працівниками органу місцевого самоврядування з метою реалізації окреслених законом основних форм безпосередньої участі громадян у вирішенні питань місцевого значення.

МЕТОДИ КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ — сукупність прийомів і засобів, за допомогою яких упорядковуються суспільні відносини, що становлять предмет галузі конституційного права.

МЕТОДИ НАУКИ КОНСТИТУЦІЙНОГО ПРАВА — сукупність правил, засобів, принципів наукового пізнання, які застосовуються в наукових дослідженнях і забезпечують отримання об'єктивних достовірних знань.

МЕТОДИ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ — динамічна система засобів, способів, прийомів і заходів (комбінацій і операцій), функціональне призначення яких — в організації стимулювання правомірної поведінки для забезпечення мобільності функціонування механізму правового регулювання з метою гармонізації суспільних відносин. Структуру загального методу правового регулювання складає сукупність взаємопов'язаних елементів: а) юридичних засобів як сукупності способів, що виступають об'єктивно матеріалізованими факторами впливу на поведінку суб'єктів права; б) юридичних способів як системи дій (прийомів) різноманітного характеру; в) юридичних прийомів як тактичних дій (технічного, фізичного, психічного, інтелектуального та іншого матеріального характеру); г) юридичних заходів (комбінацій та операцій) як системи узгоджених тактичних дій, що впорядковуються в прийоми, способи та засоби правомірної поведінки й визначають стратегію правового регулювання.

МЕТОДИ СПЕЦІАЛЬНОНАУКОВІ — методи, які розроблені теорією держави й права, і нею насамперед використовуються; порівняльне правознавство — вивчення правових

систем різних держав через зіставлення однойменних державних і правових інститутів, систем права, їх основних принципів тощо; формально-догматичний метод (техніко-юридичний аналіз) припускає вивчення права як такого, у «чистому вигляді», без зв'язку з економікою, політикою, мораллю та іншими соціальними явищами. Його призначення полягає в аналізі чинного законодавства й практики його застосування державними органами, у виявленні зовнішніх, очевидних аспектів правових явищ без проникнення у внутрішню сутність сторін і зв'язків; правовий експеримент — апробація законодавчих нововведень в обмеженому масштабі з метою визначення їх ефективності та можливостей подальшого використання в більш широких масштабах; правове прогнозування — виявлення конкретних перспектив розвитку державно-правових явищ.

МЕТОДИ ТЕОРІЇ ДЕРЖАВИ І ПРАВА — прийоми, засоби та способи практичного пізнання держави і права та отримання знань про них. У теорію держави і права входять такі групи методів пізнання державно-правових явищ: загальнофілософські; загальнонаукові; загальнологічні та спеціальнонаукові методи.

МЕТОДОЛОГІЯ НАУКИ — вчення про методи пізнання конституційно-правових реалій, теоретичне обґрунтування методів і способів пізнання цих реалій, що використовуються наукою конституційного права.

МЕТОДОЛОГІЯ ТЕОРІЇ ДЕРЖАВИ І ПРАВА — це наука про основні методи дослідження суспільних державно-правових явищ. Методологія теорії держави і права розуміється як система підходів, принципів, прийомів і методів вивчення загальних та специфічних закономірностей виникнення, розвитку й функціонування державно-правових явищ і процесів, що забезпечують об'єктивність, повноту і всебічність досліджень. У той же час методологію можна розглядати і як науку про методи. Теорію держави і права щодо інших юридичних наук можна з упевненістю назвати методологічною наукою, адже вона розробляє конкретні засоби й прийоми вивчення державно-правової дійсності галузевими та іншими юридичними науками.

МЕТРОПОЛІЗАЦІЯ — морфологічний різновид урбанізації: 1) процес концентрації різних видів діяльності населення в єдиному центрі країни — метрополісі, у більшості випадків — у її столиці; 2) зростання питомої ваги населення столичної агломерації в чисельності населення країни.

МЕХАНІЗМ БЕЗПОСЕРЕДНЬОГО НАРОДОВЛАДДЯ — система суспільно-політичних спільностей, громадян України, їх об'єднань, а також державних органів і організацій та інших організаційно-правових і нормативно-правових інститутів.

МЕХАНІЗМ ДЕРЖАВИ — система нормативно визначених, взаємодіючих органів та організацій держави, створених для реалізації її завдань і функцій та наділених спеціальними повноваженнями у відповідній сфері діяльності. Таке визначення забезпечує характеристику механізму ефективного функціонування держави та взаємодії різних структур у процесі реалізації економічних, політичних та соціально-культурних

функцій держави. Як самостійна юридична категорія, механізм держави характеризується такими ознаками: ієрархічно підпорядкована система державних структур, якій притаманні єдині принципи організації та діяльності; єдині завдання й цілі; первинними структурними елементами механізму є створені державою формування (органи, організації); основним призначенням механізму держави є реалізація завдань і функцій держави; чітка функціональна визначеність кожного з елементів структури; одним з найважливіших завдань механізму є здійснення державної влади; наявність певних структур, які забезпечують примусове виконання державних велінь; наявність визначеної структури, яка має динамічний характер та залежить від змін завдань управління й етапу розвитку держави; залежність методів і форм діяльності механізму держави від її сутності та реального впливу на суспільні відносини; залежність механізму держави від об'єктивних шляхів розвитку суспільства та рівня досконалості економічних і політичних відносин; важливе значення має людський фактор, який забезпечує державне управління; забезпечення необхідними матеріально-технічними, фінансовими, організаційними засобами, що складають основу його функціональної діяльності; покликаний гарантувати й охороняти правопорядок, права та свободи людини. Структурний механізм держави складається з трьох рівнів. I рівень становлять державні підприємства, установи та організації, які забезпечують реалізацію економічних і соціальних функцій держави. Їх основним призначенням є створення необхідних економічних умов функціонування держави та суспільства. У спеціальній літературі їх називають економічними додатками держави, однак, на нашу думку, вони є самостійними й повноцінними елементами механізму, що виконують лише їм властиві функції. Державні підприємства — це створені на основі загальнодержавної власності структурні утворення, які забезпечують виробничу діяльність. Вони володіють часткою державної власності на праві повного господарського відання, мають самостійний баланс і статус юридичної особи, є суб'єктами підприємницької діяльності, які несуть самостійну майнову відповідальність. II рівень механізму держави складають органи держави. Це особлива частина державного механізму, що забезпечує виконання владних повноважень. III рівень становлять структури спеціального призначення. Це контрольні-наглядні органи, збройні сили, поліція, спецслужби, органи виконання кримінальних покарань. Вони фінансуються з бюджету, створюються органами держави, їм підпорядковуються та забезпечують реалізацію правоохоронних, контрольні-наглядних і каральних функцій. Саме ці органи забезпечують захист суверенітету держави, її територіальної цілісності та недоторканності, охорону прав і свобод громадян, дотримання вимог закону та покарання винних у порушенні нормативних вимог осіб.

МЕХАНІЗМ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ — система правових засобів (норми права, індивідуальні приписи, правовідносини, акти реалізації тощо), що перебувають в органічній єдності та забезпечують дієвість правового регулювання, на підставі стимулів і обмежень, з метою гармонізації суспільних відносин.

МЕХАНІЗМ РЕАЛІЗАЦІЇ КОНСТИТУЦІЙНИХ НОРМ — сукупність правових і інституційних елементів, за допомогою яких забезпечується на практиці втілення конституційних приписів.

МЕХАНІЗМ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРАВ, СВОБОД ТА ОБОВ'ЯЗКІВ ЛЮДИНИ Й ГРОМАДЯНИНА В УКРАЇНІ — система закріплених у міжнародних та регіональних документах міжнародних стандартів, імплементація їх в українське право, гарантування їх здійснення міжнародними і регіональними форумами, охорона, захист від будь-яких посягань з боку держави та інших міжнародних суб'єктів, а також відновлення порушених прав, свобод та обов'язків.

МЕХАНІЗМ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ — нормативно регламентована Конституцією, законами та іншими чинними правовими актами України цілісна, ієрархічна система державних інститутів — органів державної влади, державних підприємств, державних установ, державних організацій та інших структур, метою і завданнями яких є реалізація функцій держави в межах встановленої компетенції, на основі визначеної матеріально-фінансової бази й можливості застосування примусового впливу.

МЕЦЕНАТСТВО — форма благодійництва, добровільна безкорислива матеріальна, фінансова, організаційна та інша підтримка фізичними особами набувачів благодійної допомоги. Термін походить від імені римлянина Гая Цільнія Мецената (Мекената) (помер у 8 р. до н. е.), покровителя мистецтв, друга Гроція.

МИРНІ ЗБОРИ — одна з форм безпосередньої демократії, що полягає в праві громадян збиратися мирно без зброї і проводити збори, мітинги, походи й демонстрації, про проведення яких завчасно сповіщаються органи державної влади чи місцевого самоврядування.

МИРОВА УГОДА — формальна письмова домовленість сторін судового процесу, що укладається з метою врегулювання спору на основі взаємних поступок і стосується прав та обов'язків сторін та причини позову.

МИРОТВОРЧІСТЬ — дія після закінчення конфлікту для виявлення й підтримання структур, які прагнуть до зміцнення політичного врегулювання з метою уникнути повернення до конфлікту.

МИТНЕ ПРАВО — комплексна галузь права, яка є системою правових норм різної галузевої належності, що встановлюються (санкціонуються) державою і призначені для регулювання суспільних відносин у зв'язку з переміщенням товарів та транспортних засобів через митний кордон України, справлянням митних платежів, здійсненням митних формальностей та вжиттям інших заходів, спрямованих на практичну реалізацію митної політики.

МІГРАЦІЯ (*лат. migratio* — переселення, переміщення) — переміщення людей, пов'язані здебільшого зі зміною постійного місця проживання.

МІЖБАНКІВСЬКИЙ РИНОК — ринок, на якому залучаються та розміщуються міжбанківські кредити, у тому числі кредити Національного банку України та комерційних банків.

МІЖГАЛУЗЕВІ НАУКИ — група юридичних наук, які виникли внаслідок об'єднання знань окремих галузевих наук навколо спільного предмета вивчення (наука природоохоронного, сільськогосподарського права).

МІЖГАЛУЗЕВІ ПРИНЦИПИ ПРАВА — принципи, що діють відразу в декількох галузях права. Більшість принципів мають міжгалузевий характер, оскільки вони більш-менш одноманітно виражені в нормах декількох галузей. До них належать принципи судоустрою, судочинства й правового становища осіб, які беруть участь у процесі.

МІЖГАЛУЗЕВИЙ ІНСТИТУТ ПРАВА — інститут права, що складається з правових норм різних галузей права.

МІЖГАЛУЗЕВИЙ ТЕРИТОРІАЛЬНИЙ КОМПЛЕКС — територіальне формування, в якому поєднується кілька взаємопов'язаних галузей, що спільно використовують один вид вихідної сировини, виробляють взаємозамінну продукцію чи надають відповідні послуги, розв'язують певну регіональну проблему. Приклади таких комплексів: агропромисловий, лісопромисловий, паливно-енергетичний, машинобудівний, транспортний та ін. 3-поміж регіональних комплексів виділяють загальнодержавний, районний (економічних районів), міжобласний та обласний комплекси, серед локальних — внутрішньо-обласні комплекси, комплекси економічних вузлів і центрів.

МІЖДЕРЖАВНІ ОБ'ЄДНАННЯ — добровільні союзи держав, створені на договірній основі з метою досягнення спільних економічних, військових або зовнішньополітичних цілей, у межах яких можуть створюватись наддержавні координаційні органи, однак держави, що об'єднуються, зберігають свій суверенітет у повному обсязі.

МІЖНАРОДНА АСОЦІАЦІЯ АДВОКАТІВ (*International Bar Association*), МАА (IBA) — міжнародна неурядова організація, що об'єднує юридичні товариства різних країн. Заснована у 1947 р. у Нью-Йорку (Сполучені Штати Америки) представниками 34 національних асоціацій юристів. До МАА входило понад 170 національних асоціацій та юридичних товариств. Від України членом МАА є Спілка адвокатів України. Мета МАА — обмін досвідом та інформацією між адвокатами і їх асоціаціями; захист незалежності адвокатської професії та прав адвокатів; удосконалення адвокатської діяльності та законодавства, що регулює цю діяльність; надання допомоги правникам як у сфері юридичної освіти, так і в інших сферах; розвиток юридичної науки; сприяння застосуванню єдиної термінології у відповідних галузях права тощо. Вищий орган МАА — загальні збори, які скликаються щорічно. Збори обирають раду асоціації, до компетенції якої належать усі питання діяльності асоціації, крім тих, що є виключною прерогативою загальних зборів (внесення статутних змін тощо). Засідання ради проводяться не рідше одного разу на рік.

МІЖНАРОДНА АСОЦІАЦІЯ КОНСТИТУЦІЙНОГО ПРАВА (*International Association for Constitutional Law; Association International constitutionnel*) — міжнародна неурядова організація, що об'єднує вчених і фахівців конституційного права. Членами асоціації є національні й регіональні організації конституційного права, наукові установи та окремі

вчені. Мета асоціації — сприяння розвитку науки конституційного права; підтримання контактів з національними та регіональними асоціаціями конституційного права, окремими вченими; кооперація і взаємодія в реалізації завдань, визначених Статутом ООН і Загальною декларацією прав людини 1948 р.

МІЖНАРОДНА АСОЦІАЦІЯ ЮРИСТІВ-ДЕМОКРАТІВ (*Association International juristes democrates*), **МАЮД (AIJD)** — міжнародна неурядова організація. Заснована у 1946 р. міжнародною конференцією юристів у Парижі (Франція) за ініціативою французьких правників — учасників Руху опору. Має консультативний статус при ЕКОСОП (Економічна і Соціальна Рада ООН) та ЮНЕСКО (Організація Об'єднаних Націй з питань освіти, науки і культури, скорочено ЮНЕСКО від англ. United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization, UNESCO). Членство в МАЮД може бути колективним або індивідуальним. Членом асоціації може бути будь-яке національне або міжнародне об'єднання юристів, мета і діяльність якого не суперечать декларованим завданням асоціації, а також будь-яка особа, що має юридичний фах.

МІЖНАРОДНА МІЖУРЯДОВА ОРГАНІЗАЦІЯ — об'єднання трьох або більше незалежних держав, їхніх урядів, інших міжурядових організацій, спрямоване на вирішення певних спільних питань чи організації проєктів. Уряди діють від імені своєї держави й представляють її інтереси, дотримуючись поваги її суверенітету.

МІЖНАРОДНА ОРГАНІЗАЦІЯ З МІГРАЦІЇ (МОМ) — міжнародна міжурядова організація, заснована під час конференції у м. Брюсселі 5 грудня 1951 р. Метою організації є координація міжнародної міграційної політики з боку держав та міжнародних організацій, створення форуму для обговорення актуальних питань у сфері міграції, а також надання державам технічної та консультативної допомоги задля реалізації конкретних проєктів у міграційній сфері. Постійне представництво України при відділенні ООН та інших міжнародних організаціях — у Женеві.

МІЖНАРОДНА ОРГАНІЗАЦІЯ ПРАЦІ (МОП) — єдиний всесвітній тристоронній орган, заснований у 1919 р. МОП — спеціалізована установа Організації Об'єднаних Націй (ООН), яка нараховує 176 держав-членів. Місце знаходження штаб-квартири МОП — Женева. Метою МОП, згідно із її Статутом, є досягнення загального й міцного миру на основі соціальної справедливості та покращення існуючих умов праці, що може бути досягнуто регламентацією робочого часу, встановлення максимальної тривалості робочого часу й робочого тижня; регламентацією набору робочої сили шляхом боротьби з безробіттям; встановлення гарантій зарплати, що забезпечує достатні умови життя. Міжнародна конференція праці скликається щорічно в Женеві й приймає міжнародні норми, які потім ратифікуються країнами-членами МОП. З 1954 р. Україна є членом МОП. З 1 червня 1996 р. в Києві відкрито її представницький офіс.

МІЖНАРОДНА ОРГАНІЗАЦІЯ ЦИВІЛЬНОЇ АВІАЦІЇ (ІКАО) — заснована відповідно до Чиказької конвенції про цивільну авіацію 1944 р., є спеціалізованою установою ООН, що займається організацією і координацією міжнародного співробітництва держав у всіх аспектах діяльності цивільної авіації.

МІЖНАРОДНЕ ГУМУНІТАРНЕ ПРАВО — сукупність конвенційних і звичайних норм міжнародного права, що забезпечують повагу до особи і її недоторканності у період збройних конфліктів. Міжнародне гуманітарне право складається з двох галузей права — права війни чи права збройних конфліктів та прав людини.

МІЖНАРОДНЕ ПРАВО — система юридичних принципів та норм договірної і звичаєвого характеру, що виникають у результаті погодження між державою та іншими суб'єктами міжнародного співтовариства й регулює відносини з метою мирного співіснування.

МІЖНАРОДНЕ ПРАВОПОРУШЕННЯ — вчинені на порушення норм міжнародного права дія чи бездіяльність учасника міжнародно-правових відносин, що наносять іншому суб'єкту, групі суб'єктів міжнародного права чи всьому міжнародному співтовариству в цілому шкоду матеріального чи нематеріального характеру.

МІЖНАРОДНЕ ПРИВАТНЕ ПРАВО — сукупність юридичних норм, що регулює цивільні, сімейні, трудові, процесуальні відносини з так званим іноземним елементом (наприклад, коли в них беруть участь іноземці, особи без громадянства, іноземні юридичні особи чи держави; об'єктом цих правовідносин виступає річ, яка знаходиться за кордоном).

МІЖНАРОДНЕ ФІНАНСОВЕ ПРАВО — система юридичних принципів і норм, які регулюють міжнародні фінансові відносини.

МІЖНАРОДНИЙ БІЛЛЬ ПРАВ ЛЮДИНИ — комплекс міжнародно-правових документів, що закріплюють та забезпечують захист прав людини. Термін «Міжнародний білль прав людини» не є офіційним, але він цілком усталений у доктрині міжнародного права, дипломатичній та судовій практиці. До міжнародного білля прав людини належать: Загальна декларація прав людини 1948 р., Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права 1966 р., Міжнародний пакт про громадянські і політичні права 1966 р. і Факультативні протоколи до нього.

МІЖНАРОДНИЙ ДОГОВІР УКРАЇНИ — 1) міжнародний договір, згода на обов'язковість якого надана Верховною Радою України (Закон України «Про громадянство України» від 18 січня 2001 року); 2) укладений у письмовій формі з іноземною державою або іншим суб'єктом міжнародного права, який регулюється міжнародним правом, незалежно від того, міститься договір в одному чи декількох пов'язаних між собою документах, і незалежно від його конкретного найменування (договір, угода, конвенція, пакт, протокол тощо) (*Закон України «Про міжнародні договори України» від 29 червня 2004 року*).

МІЖНАРОДНИЙ ПАКТ ПРО ГРОМАДЯНСЬКІ ТА ПОЛІТИЧНІ ПРАВА — один із міжнародних актів щодо забезпечення й захисту основних прав і свобод людини й громадянина, прийнятий Генеральною Асамблеєю ООН 16 грудня 1966 р., набрав чинності 23 березня 1976 р. Складається із шести частин і 53 статей, в яких викладаються основні громадянські та політичні права й визначаються способи їх міжнародного захисту.

МІЖНАРОДНИЙ ПАКТ ПРО ЕКОНОМІЧНІ, СОЦІАЛЬНІ ТА КУЛЬТУРНІ ПРАВА — міжнародний акт щодо додержання й забезпечення гарантій реалізації основних прав

людини в економічній, соціальній і культурній сферах, прийнятий Генеральною Асамблеєю ООН 16 грудня 1966 р., набрав чинності 03 січня 1976 р. Міститься в єдиному пакеті із Загальною декларацією прав людини 1948 р. і Міжнародним пактом про громадянські і політичні права 1966 р. Складається з п'яти частин і 31 статті, в яких викладаються основні економічні, соціальні та культурні права людини й зазначаються обов'язки держави щодо їх забезпечення.

МІЖНАРОДНИЙ СУД (*англ. international Court of Justice, фр. cour internationale de Justice*) — головний судовий орган ООН, до юрисдикції якого входять усі питання, що передаються йому державами, і всі питання, передбачені Статутом ООН і чинними договорами й конвенціями.

МІЖНАРОДНИЙ ТЕРОРИЗМ — здійснювані у світовому чи регіональному масштабі терористичними організаціями, угрупованнями, у тому числі за підтримки державних органів окремих держав, з метою досягнення певних цілей суспільно небезпечні насильницькі діяння, пов'язані з викраденням, захопленням, вбивством ні в чому не винних людей, чи загрозою їх життю і здоров'ю, зруйнуванням чи загрозою зруйнування важливих народногосподарських об'єктів, систем життєзабезпечення, комунікацій, застосуванням чи загрозою застосування ядерної, хімічної, біологічної та іншої зброї масового ураження (*Закон України «Про боротьбу з тероризмом» від 20 березня 2003 року*).

МІЖНАРОДНІ ГАРАНТІЇ — сукупність правових принципів і заходів, заснованих на договорі держав і міжнародних організацій, які забезпечують певний стан міжнародних відносин, статус суб'єктів міжнародного права, виконання міжнародних зобов'язань, дотримання прав, передбачених у відповідному договорі. Договори про міжнародні гарантії належать до конвенцій механізму реалізації міжнародно-правових норм, зокрема, до його нормативної системи, і мають правозабезпечувальну природу. Виконання цих договорів і є міжнародними гарантіями.

МІЖНАРОДНІ ГАРАНТІЇ НЕЗАЛЕЖНОСТІ УКРАЇНИ — сукупність змістовно споріднених міжнародно-правових документів, підписаних насамперед державами — членами Ради Безпеки ООН, а також країнами, об'єднаними у Співдружність Незалежних Держав, які визначають принципи та умови зовнішньополітичного забезпечення незалежного державного статусу України, її політичного суверенітету, територіальної цілісності, задовільного рівня національної безпеки.

МІЖНАРОДНІ СЛУЖБОВЦІ — громадяни тієї чи іншої держави, які перебувають на службі в апараті міжнародної організації. У науковій літературі для визначення цього поняття вживаються також терміни «міжнародні посадові особи», «міжнародні чиновники», «співробітники міжнародних організацій», «міжнародні цивільні службовці».

МІЖНАРОДНІ СТАНДАРТИ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ — передбачені у міжнародному праві правила організації та діяльності інститутів місцевого самоврядування. Мають своїм першоджерелом Загальну декларацію прав людини (1948 р.), яка закріплює право кожної людини брати участь в управлінні своєю країною безпосередньо або через вільно обраних представників (ст. 21). Цей принцип конкретизовано в Європейській

рамковій конвенції про транскордонне співробітництво між територіальними общинами або властями (1980 р.), Європейській хартії місцевого самоврядування (1985 р.), Всесвітній декларації місцевого самоврядування (1985 р.), Європейській хартії міст (1992 р.), Декларації про принципи місцевого самоврядування у державах-учасниках Співдружності (1994 р.), Стамбульській декларації з населених пунктів (1996 р.), Європейській хартії регіонального самоврядування (1999 р.).

МІЖНАРОДНО-ПРАВОВА ПОЗИЦІЯ — застосування державою міжнародного права, його інститутів, принципів та норм, а також реалізація національних інтересів у межах, окреслених міжнародним правом, та ефективне використання всіх його механізмів і засобів.

МІЖНАРОДНІ СТАНДАРТИ ПРАВОВОГО СТАТУСУ ЛЮДИНИ Й ГРОМАДЯНИНА — загальновизнані міжнародно-правові норми (звичаєві й договірні), які визначають на основі тенденцій і потреб соціального прогресу загальнолюдський статус особистості шляхом: а) визначення переліку прав та свобод, що підлягають загальному дотриманню; б) закріплення юридичного змісту й обов'язку держав дотримуватись цих прав і свобод; в) установлення меж можливого та припустимого обмеження цих прав і свобод; г) заборони певних дій з боку держави, юридичних та фізичних осіб.

МІЖНАРОДНІ СТАНДАРТИ ЯК ЕЛЕМЕНТ МІЖНАРОДНОГО МЕХАНІЗМУ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРАВ, СВОБОД ТА ОБОВ'ЯЗКІВ ЛЮДИНИ Й ГРОМАДЯНИНА — закріплені в міжнародно-правових договорах, нормативно-правових актах та інших міжнародних документах норми і принципи, що є взірцем для національного права в галузі прав та свобод людини, відповідати якому мають прагнути всі народи і держави та їх законодавчі акти про права людини.

МІЖНАРОДНІ ТРАНСПОРТНІ КОРИДОРИ (МТК) В УКРАЇНІ — національна мережа транспортних коридорів, концепція і програма створення та функціонування якої затверджена постановами Кабінету Міністрів України від 04 серпня 1997 р. і від 20 березня 1998 р.

МІЖНАРОДНІ ФІНАНСОВІ ЦЕНТРИ — 1) центри міжнародного ринку позикового капіталу; 2) місце зосередження банків, спеціалізованих кредитно-фінансових інституцій, що здійснюють міжнародні валютні, кредитні, фінансові операції, операції з цінними паперами та золотом. Міжнародні фінансові центри: Нью-Йорк, Лондон, Париж, Токіо, Франкфурт-над-Майном, Цюрих, Гонконг та інші.

МІЖНАРОДНО-ПРАВОВИЙ СТАТУС ОСОБИ — вид правового статусу, який охоплює права, свободи та обов'язки, закріплені в міжнародно-правових документах: Міжнародному біллі прав людини, Європейській конвенції із захисту прав людини та основних свобод, Європейській соціальній хартії.

МІЖНАРОДНО-ПРАВОВІ САНКЦІЇ (МПС) — правомірні примусові заходи, що застосовують суб'єкти міжнародного права для припинення міжнародного правопорушення, відновлення прав потерпілих суб'єктів і виконання правопорушником зобов'язань внаслідок відповідальності, яка виникла у відповідь на правопорушення.

МІЖПАРЛАМЕНТСЬКА АСАМБЛЕЯ (МПА) — консультативний орган Співдружності незалежних держав (СНД). Утворена відповідно до Угоди про створення Міжпарламентської Асамблеї держав-учасниць Співдружності Незалежних Держав, укладеної 27 березня 1992 р. у м. Алмати (Казахстан).

МІЖРЕГІОНАЛЬНЕ ЕКОНОМІЧНЕ СПІВРОБІТНИЦТВО КРАЇН ЄС — безпосереднє співробітництво регіонів країн-членів ЄС, найпоширенішими формами якого є обмін досвідом регіонального розвитку й управління; устрій регіональних ярмарків і виставок на територіях одне одного, що входить до функцій організації «Європартнеріат»; організація торгів на закупівлю товарів для регіональних і місцевих адміністрацій за участю регіонів різних країн; співпраця споріднених міст. Часто міжрегіональне співробітництво затверджується двосторонніми та багатосторонніми угодами регіональних і місцевих адміністрацій.

МІЖРОЗРЯДНА РІЗНИЦЯ — встановлена колективним договором на основі законодавства про працю виплата робітникам, які працюють за відрядною системою оплати, коли вони виконують роботи, що тарифікуються нижче присвоєних їм розрядів.

МІЖНАРОДНА ІНФОРМАЦІЙНА ДІЯЛЬНІСТЬ — один із основних напрямів інформаційної діяльності, яка полягає в забезпеченні громадян, державних органів, підприємств, установ і організацій офіційно документованою або публічно оголошуваною інформацією про зовнішньополітичну діяльність України, події і явища в інших країнах, а також у цілеспрямованому поширенні державними органами, об'єднаннями громадян, засобами масової інформації та окремими громадянами всебічної інформації про Україну за її межами. Громадяни України мають право на вільний доступ до інформації через зарубіжні джерела — прямі телевізійні передачі, радіомовлення і пресу.

МІКРОРАЙОН — містобудівне утворення з повним комплексом повсякденного обслуговування населення в радіусі доступності (крім дитячих установ та шкіл) не більше 500 метрів. Елемент функціональної і планувальної структури житлового району. Розміщується на звільненій від транзитного руху транспорту міжмагістральній території площею 10-60 га, чисельність населення — від 4 до 15 тисяч осіб. Межами мікрорайонів є, як правило, вулиці, проїзди, природні рубежі. Мікрорайон може розчленуватися на містобудівні комплекси або житлові групи.

МІЛІТАРИЗМ (фр. *militarisme*, від лат. *militaris* — *військовий*) — державна ідеологія, спрямована на виправдання політики постійного нарощування військової міцї держави і, одночасно з цим, допустимості використання військової сили при вирішенні міжнародних і внутрішніх конфліктів.

МІЛІТОКРАТІЯ (*milita-crazy*, лат. *militaris* — *військовий*; грец. *kratos* — *влада*) — влада військових у суспільстві, непропорційно високий, соціально невиправданий рівень їхньої участі у вищих владних структурах. Крайній, але у світовій практиці частий випадок — військова диктатура з усіма її антидемократичними рисами, змістом, проявами, наслідками.

МІЛІЦІЯ — існувала як державний озброєний орган виконавчої влади, який захищав життя, здоров'я, права та свободи громадян, власність, природне середовище, інтереси суспільства й держави від протиправних посягань, відповідно до нового законодавства та міжнародних стандартів, міліцію було трансформовано в поліцію.

МІСЦЕВЕ САМОВРЯДУВАННЯ — гарантоване законом право територіальної спільноти громадян і органів, які вони обирають самостійно, під свою відповідальність вирішувати всі питання місцевого значення, діючи в рамках закону і враховуючи інтереси населення. Місцеве самоврядування передбачає децентралізацію управління, що забезпечує автономію адміністративних одиниць, що нижче стоять стосовно центру, виборність посадових одиниць, у тому числі право їх відзиву виборцями, широку безпосередню участь громадян в управлінні за допомогою громадських рад, комісій, референдумів, опитувань та інших форм прямої, безпосередньої форми народовладдя. На сьогодні ідеї місцево-госамоврядування знайшли своє відображення в Європейській рамковій конвенції про транскордонне співробітництво між територіальними общинами або властями (1980 р.), Європейській хартії місцевого самоврядування (1985 р.), Всесвітній декларації місцевого самоврядування (1985 р.), Європейській хартії міст (1992 р.), Декларації про принципи місцевого самоврядування у державах-учасницях Співдружності (1994 р.), Стамбульській декларації з населених пунктів (1996 р.).

МІСЦЕВИЙ РЕФЕРЕНДУМ — форма прийняття територіальною громадою рішень з питань, що належать до відання місцевого самоврядування, шляхом прямого голосування.

МІНІМАЛЬНА ЗАРОБІТНА ПЛАТА — законодавчо встановлений розмір заробітної плати за просту, некваліфіковану працю, нижче якого не може здійснюватись оплата за виконану працівником місячну, погодинну норму праці (обсяг робіт).

МІНІМАЛЬНИЙ БЮДЖЕТ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ — розрахунковий обсяг місцевого бюджету, необхідний для здійснення повноважень місцевого самоврядування на рівні мінімальних соціальних потреб, який гарантується державою (*Закон України «Про місцеве самоврядування в Україні» від 21 травня 1997 року*).

МІНІМАЛЬНИЙ РІВЕНЬ СОЦІАЛЬНИХ ПОТРЕБ — гарантований державою мінімальний рівень соціальних послуг на душу населення в межах усієї території України (*Закон України «Про місцеве самоврядування в Україні» від 21 травня 1997 року*).

МІНІМАЛЬНИЙ РОЗМІР ПЕНСІЇ — гарантований державою найменший рівень пенсії на місяць, що залежить від виду пенсії та категорій осіб, яким призначається та виплачується пенсія.

МІНІМАЛЬНИЙ СПОЖИВЧИЙ БЮДЖЕТ — набір продовольчих і непродовольчих товарів та послуг у натуральному й вартісному вираженні, що забезпечує задоволення основних фізіологічних і соціально-культурних потреб людини (*Закон України «Про мінімальний споживчий бюджет» від 03 липня 1991 року*).

МІНІСТЕРСТВО (лат. *ministrare* — керувати, служити) — єдиноначальний центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну політику і здійснює державне управління у відповідній сфері (економіки, фінансів, соціального захисту та інші), здійснює координацію діяльності інших органів виконавчої влади, які реалізують свої повноваження у зазначеній сфері. Міністерство підпорядковується Кабінету Міністрів України. Керівник міністерства призначається на посаду Президентом України за поданням Прем'єр-міністра України. Звільнення зазначених осіб з займаних посад здійснюється Президентом України. Керівник міністерства несе персональну відповідальність за розроблення і реалізацію державної політики у відповідній сфері суспільного життя. Порядок призначення керівників центральних органів виконавчої влади, у тому числі і міністерство, регулюється постановою Кабінету Міністрів «Деякі питання, пов'язані з підготовкою і внесенням подань щодо осіб, призначення на посаду та звільнення з посади яких здійснюється Верховною Радою України, Президентом України або Кабінетом Міністрів України чи погоджується з Кабінетом Міністрів України» від 11 квітня 2012 р. Міністерство утворюється, ліквідується і реорганізується Кабінетом Міністрів України в межах коштів, передбачених на утримання органів виконавчої влади. Організація, повноваження і порядок діяльності міністерств визначається Конституцією України і законами України. Залежно від характеру функцій і повноважень міністерства можна поділити на міністерства, що здійснюють керівництво галузями (Міністерство економічного розвитку і торгівлі України, Міністерство фінансів), і міністерства, що здійснюють міжгалузеве регулювання й координацію (Міністерство охорони здоров'я, Міністерство соціальної політики) тощо. Залежно від сфери управління міністерства поділяються на ті, що функціонують у сфері економіки (Міністерство економічного розвитку і торгівлі), соціально-культурній сфері (Міністерство освіти і науки), адміністративно-політичній сфері (Міністерство оборони, юстиції, внутрішніх справ, закордонних справ).

МІНІСТЕРСТВО АГРАРНОЇ ПОЛІТИКИ ТА ПРОДОВОЛЬСТВА УКРАЇНИ — центральний орган виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізацію державної аграрної політики, державної політики у сферах сільського господарства та з питань продовольчої безпеки держави (*Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Положення про Міністерство аграрної політики та продовольства України» від 25 листопада 2015 року*).

МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ — центральний орган виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сферах забезпечення охорони прав і свобод людини, інтересів суспільства й держави, протидії злочинності, підтримання публічної безпеки й порядку, а також надання поліцейських послуг (*Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Положення про Міністерство внутрішніх справ України» від 28 жовтня 2015 року*).

МІНІСТЕРСТВО ЗАКОРДОННИХ СПРАВ УКРАЇНИ (МЗС УКРАЇНИ) — центральний орган виконавчої влади, який забезпечує проведення зовнішньої політики держави й координацію діяльності у сфері зовнішніх зносин України (*Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Положення про Міністерство закордонних справ України» від 30 березня 2016 року*).

МІНІСТЕРСТВО ІНФОРМАЦІЙНОЇ ПОЛІТИКИ УКРАЇНИ — центральний орган виконавчої влади у сфері забезпечення інформаційного суверенітету України, зокрема, з питань поширення суспільно важливої інформації в Україні та за її межами, а також забезпечення функціонування державних інформаційних ресурсів (*Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Положення про Міністерство інформаційної політики України» від 14 січня 2015 року*).

МІНІСТЕРСТВО МОЛОДІ ТА СПОРТУ УКРАЇНИ — головний орган у системі центральних органів виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну політику в молодіжній сфері, сфері фізичної культури і спорту (*Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Положення про Міністерство молоді та спорту України» від 02 липня 2014 року*).

МІНІСТЕРСТВО ОБОРОНИ УКРАЇНИ — центральний орган виконавчої влади, діяльність якого спрямовується і координується Кабінетом Міністрів України. Міністерство оборони України входить до системи органів виконавчої влади і є головним органом у системі центральних органів виконавчої влади у формуванні та реалізації державної політики з питань національної безпеки у воєнній сфері, сфері оборони і військового будівництва. Міністерство оборони України є органом військового управління, у підпорядкуванні якого перебувають Збройні Сили України (*Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Положення про Міністерство оборони України» від 26 листопада 2014 року*).

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ — головний орган у системі центральних органів виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну політику у сферах освіти і науки, наукової, науково-технічної та інноваційної діяльності, трансферу (передачі) технологій, а також забезпечує формування та реалізацію державної політики у сфері здійснення державного нагляду (контролю) за діяльністю навчальних закладів, підприємств, установ та організацій, які надають послуги у сфері освіти або провадять іншу діяльність, пов'язану з наданням таких послуг, незалежно від їх підпорядкування і форми власності (*Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Положення про Міністерство освіти і науки України» від 16 жовтня 2014 року*).

МІНІСТЕРСТВО ОХОРОНИ ЗДОРОВ'Я УКРАЇНИ — головний орган у системі центральних органів виконавчої влади у формуванні та забезпеченні реалізації державної політики у сфері охорони здоров'я, формуванні державної політики у сферах санітарного та епідемічного благополуччя населення, створення, виробництва, контролю якості та реалізації лікарських засобів, медичних імунобіологічних препаратів і медичних виробів (*Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Положення про Міністерство охорони здоров'я України» від 25 березня 2015 року*).

МІНІСТЕРСТВО СОЦІАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ УКРАЇНИ — головний орган у системі центральних органів виконавчої влади з формування та забезпечення реалізації державної політики у сферах зайнятості населення та трудової міграції, трудових відносин, соціального захисту, соціального обслуговування населення, з питань сім'ї та дітей,

оздоровлення та відпочинку дітей, а також захисту прав депортованих за національною ознакою осіб, які повернулися в Україну, спеціально уповноваженим центральним органом виконавчої влади з питань забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків, попередження насильства в сім'ї та з питань протидії торгівлі людьми, центральним органом виконавчої влади, до повноважень якого належать питання усиновлення та захисту прав дітей, спеціально уповноваженим центральним органом виконавчої влади з питань гуманітарної допомоги (*Указ Президента України «Про затвердження Положення про Міністерство соціальної політики України» від 06 квітня 2011 року*).

МІНІСТЕРСТВО ФІНАНСІВ УКРАЇНИ — центральний орган виконавчої влади, діяльність якого спрямовується й координується Кабінетом Міністрів України. Міністерство фінансів України є головним органом у системі центральних органів виконавчої влади з формування та забезпечення реалізації державної фінансової, бюджетної, податкової, митної політики, політики у сфері державного фінансового контролю, казначейського обслуговування бюджетних коштів, бухгалтерського обліку, випуску й проведення лотерей, організації та контролю за виготовленням цінних паперів, документів суворої звітності, видобутку, виробництва, використання та зберігання дорогоцінних металів і дорогоцінного каміння, дорогоцінного каміння органогенного утворення та напівдорогоцінного каміння, їх обігу та обліку, у сфері запобігання і протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансуванню тероризму. Міністерство фінансів України у своїй діяльності керується Конституцією та законами України, актами Президента України та Кабінету Міністрів України, іншими актами законодавства України, а також дорученнями Президента України (*Указ Президента України «Про Положення про Міністерство фінансів України» від 08 квітня 2011 року*).

МІНІСТЕРСТВО ЮСТИЦІЇ УКРАЇНИ — центральний орган виконавчої влади, діяльність якого спрямовується й координується Кабінетом Міністрів України. Міністерство є головним органом у системі центральних органів виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну правову політику, державну політику з питань банкрутства та використання електронного цифрового підпису, у сфері нотаріату, що забезпечує формування та реалізацію державної політики у сфері архівної справи і діловодства та створення й функціонування державної системи страхового фонду документації, у сфері виконання кримінальних покарань, у сфері захисту персональних даних, у сфері організації примусового виконання рішень судів та інших органів (посадових осіб), з питань державної реєстрації актів цивільного стану, з питань державної реєстрації речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень, з питань державної реєстрації юридичних осіб та фізичних осіб — підприємців, з питань державної реєстрації договорів комерційної концесії (субконцесії), з питань реєстрації (легалізації) об'єднань громадян, громадських спілок, інших громадських формувань, статутів фондів загальнообов'язкового державного соціального страхування, якщо їх реєстрація передбачена законами, статуту територіальної громади м. Києва, державної реєстрації друкованих засобів масової інформації та інформаційних агентств як суб'єктів інформаційної діяльності (*Указ Президента України «Про затвердження Положення про Міністерство юстиції України» від 02 липня 2014 року*).

МІНІСТР — посадова особа, яка стоїть на чолі міністерства. Входить до складу Кабінету Міністрів і є політичним діячем (політиком), на посади міністра не поширюється трудове законодавство. Міністр як член Кабінету Міністрів України особисто відповідає за розроблення й реалізацію державної політики, спрямовує і координує здійснення центральними органами виконавчої влади заходів з питань, які належать до його відання, приймає рішення щодо розподілу відповідних бюджетних коштів. Не допускається прийняття актів Кабінету Міністрів України та утворених ним органів, внесення проектів законів та актів Президента України з таких питань без погодження з відповідним міністром. Міністр на виконання вимог законодавства в межах наданих повноважень визначає політичні пріоритети й стратегічні напрями роботи міністерства та шляхи досягнення поставлених цілей.

МІНІСТР БЕЗ ПОРТФЕЛЯ — найменування посади міністра, який входить до складу уряду, але не є керівником конкретного міністерства або іншого центрального органу виконавчої влади. Міністр без портфеля займається певними питаннями за дорученням уряду — його глави або координує роботу групи міністерств.

МІСІЯ (лат. *missio* — відсилання, відправлення, доручення) — 1) делегація, яка направляється в іншу країну з відповідним дорученням; 2) постійне або тимчасове дипломатичне представництво, очолюване посланником чи повіреним у справах.

«**МІСІЯ РЕГІОНУ**» — новий термін, що, відповідно до «Методичних рекомендацій з розроблення регіональних стратегій розвитку», характеризує вищий сенс, мету існування громади в майбутньому. Тісно пов'язаний з категорією «бачення майбутнього». Значною мірою залежить від довготермінового бачення суспільством того, яким воно прагне стати. Обґрунтовується та визначається за умов чіткого уявлення про наявні майбутні ресурси регіону, його конкурентоспроможність на внутрішньому і зовнішньому ринках.

МІСНИЦТВО — 1) зневага державними інтересами на догоду інтересам будь-якої території, надмірна увага до останньої на шкоду всій державі; 2) у давній Русі — порядок заміщення державних посад боярами залежно від знатності роду, його походження й службового становища предків. У сучасному вжитку термін «місництво» означає додержання вузькомісцевих інтересів на шкоду загальній справі, справі держави.

МІСТА-ПОБРАТИМИ (ПОРІДНЕНІ МІСТА) — міста різних країн, між якими укладено угоди про дружбу та співробітництво з метою обміну досвідом у галузі економіки, культури, освіти, спорту, ведення міського господарства тощо. Започаткували цей рух міста Фінляндії та Швеції у 1940 р. Понад 50 українських міст мають споріднені зв'язки з 160 територіальними одиницями зарубіжних держав: Київ і Кіото (Японія), Запоріжжя і Лінц (Австрія), Черкаси і Вілья-ель-Сальвадору (Перу), Одеса і Марсель (Франція) тощо. Міжнародні взаємозв'язки органів міського самоврядування і муніципальних асоціацій України здійснюються на правовій основі шляхом підписання угод про співпрацю і регулюються національним, міжнародним публічним і міжнародним приватним правом.

МІСТО — великий населений пункт (від 10 тисяч осіб населення), що має власне комунальне господарство, житловий фонд і мережу соціально-культурних закладів: адміністративний, промисловий, торговельний культурний центр.

МІСТО-ДЕРЖАВА — держава, яка складається з одного міста та навколишньої території.

МІСТО-РАЙОН — 1) просторова форма розселення, міська територія, до якої входить ядро, серединна, периферійна і міська зони. Його зовнішній кордон обмежує територію із сільським господарством, переважна частина населення якої зайнята в місті. Європейський аналог американського визначення «метрополітенський стандартний ареал»; 2) районно-урбаністична модель поширення традиційної суті міста як системи «житло — праця — відпочинок» на весь урбанізований район, тобто комплекс міст і поселень. Практично це означає, перш за все, деконцентрацію послуг за тієї ж централізації місць роботи.

МІСЦЕ ПРОЖИВАННЯ — місце, де особа постійно чи переважно мешкає. Місцем проживання неповнолітніх осіб, що не досягли 16 років, чи громадян, що перебувають під опікою, визнається місце проживання їх батьків (опікунів).

МІСЦЕ ПРОЖИВАННЯ ФІЗИЧНОЇ ОСОБИ — житловий будинок, квартира, інше приміщення, придатне для проживання в ньому (гуртожиток, готель тощо), у відповідному населеному пункті, в якому фізична особа проживає переважно постійно або тимчасово (*Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 року*).

МІСЦЕВА ВЛАДА — вид публічної влади, яка реалізується від імені суб'єктів, що функціонують у межах певних адміністративно-територіальних одиниць. Від державної влади відрізняється рядом ознак: а) якщо державна влада поширюється на всіх членів суспільства, то місцева влада — лише на певну її частину; б) державна влада може розв'язувати проблеми загальносуспільного характеру, місцева влада — лише локальні; в) державна влада є суверенною, місцева влада має підзаконний характер і діє в порядку та в межах, установлених верховною владою.

МІСЦЕВА РАДА — представницький орган місцевого самоврядування в Україні, який має право представляти інтереси територіальної громади села, селища, міста і здійснювати від їх імені функції та повноваження місцевого самоврядування.

МІСЦЕВА СИМВОЛІКА — герб міста, селища, села, назва чи зображення архітектурних, історичних пам'яток, визначених такими відповідно до законодавства.

МІСЦЕВЕ ГОСПОДАРСТВО — 1) сукупність підприємств, установ, організацій, які здійснюють на території села, селища, міста господарську діяльність, спрямовану на задоволення колективних (громадських) інтересів і потреб місцевих жителів; 2) діяльність (сукупність заходів) територіальних громад села, селища, міста в особі місцевих публічних і приватних органів, спрямована на задоволення колективних потреб місцевого населення в межах власної фінансово-економічної бази. Місцеве господарство з погляду здійснення

господарської діяльності значною мірою має риси приватного господарства, оскільки територіальна громада в особі органів місцевого самоврядування виступає в ринкових відносинах як самостійний та рівноправний суб'єкт господарської діяльності, тобто може самостійно володіти, користуватися, розпоряджатися матеріальними й фінансовими ресурсами, землею, природними ресурсами, ресурсами, що перебувають у комунальній власності.

МІСЦЕВЕ ЗАПОЗИЧЕННЯ — операції з отримання до бюджету Автономної Республіки Крим чи міського бюджету кредитів (позик) на умовах повернення, платності та строковості з метою фінансування бюджету Автономної Республіки Крим чи міського бюджету (*Бюджетний кодекс України від 08 липня 2010 року*).

МІСЦЕВЕ САМОВРЯДУВАННЯ — 1) гарантоване державою право та реальна здатність територіальної громади — жителів села чи добровільного об'єднання в сільську громаду жителів кількох сіл, селища, міста — самостійно або під відповідальність органів та посадових осіб місцевого самоврядування вирішувати питання місцевого значення в межах Конституції і законів України (*Закон України «Про місцеве самоврядування в Україні» від 21 травня 1997 року*); 2) право територіальної громади — жителів села чи добровільного об'єднання в сільську громаду жителів кількох сіл, селища та міста — самостійно вирішувати питання місцевого значення в межах Конституції і законів України.

МІСЦЕВЕ УПРАВЛІННЯ — складний механізм, який охоплює діяльність органів місцевого самоврядування та місцевих органів державної виконавчої влади на певній території та є складовою державного механізму управління. Місцеве управління охоплює регіональні, районні, міські та інші рівні управління — усі, що розташовані нижче державного. Дефініція «місцеве управління» була прийнята законодавством США і Великобританії для визначення організації та функціонування муніципальних закладів і вказувала тим самим на один із основних критеріїв їх розмежування з іншими органами влади та управління, виокремлюючи їх локальний характер на протигагу центральній владі та державному управлінню. Взаємодія органів влади на місцевому рівні визначає ефективність реалізації регіонального управління в різних сферах: соціальній, політичній, економічній тощо.

МІСЦЕВИЙ БОРГ — загальна сума боргових зобов'язань Автономної Республіки Крим чи територіальної громади міста з повернення отриманих та непогашених кредитів (позик) станом на звітну дату, що виникають внаслідок місцевого запозичення (*Бюджетний кодекс України від 08 липня 2010 року*).

МІСЦЕВИЙ БЮДЖЕТ — план утворення та використання фонду фінансових ресурсів, що є власністю територіальних громад і фінансовою основою місцевого самоврядування, для забезпечення виконання завдань й функцій, що належать до повноважень органів місцевого самоврядування. Затверджується рішенням представницького органу місцевого самоврядування.

МІСЦЕВИЙ ГОСПОДАРСЬКИЙ СУД — судовий орган першої інстанції, призначений для розгляду справ, що виникають із господарських правовідносин, а також інші справи,

віднесені законом до їх юрисдикції (*Закон України «Про судоустрій і статус суддів» від 02 червня 2016 року*).

МІСЦЕВИЙ РЕФЕРЕНДУМ — форма прийняття територіальною громадою рішень з питань, що належать до відання місцевого самоврядування, шляхом прямого голосування.

МІСЦЕВИЙ СУД — в Україні загальна назва судових органів у системі судів загальної юрисдикції, що здійснюють правосуддя в межах району, міста (крім міст районного підпорядкування), району в місті, кількох районів або району та міста одночасно.

МІСЦЕВИЙ ФІНАНСОВИЙ ОРГАН — установа, що, відповідно до законодавства України, здійснює функції по складанню, виконанню місцевих бюджетів, контролю за витрачанням коштів розпорядниками бюджетних коштів, а також інші функції, пов'язані з управлінням коштами місцевого бюджету (*Бюджетний кодекс України від 08 липня 2010 року*).

МІСЦЕВІ ГОСПОДАРСЬКІ СУДИ ТА МІСЦЕВІ АДМІНІСТРАТИВНІ СУДИ — місцевими господарськими судами є господарські суди Автономної Республіки Крим, областей, міст Києва та Севастополя, а місцевими адміністративними судами є окружні суди, що утворюються в округах, відповідно до Указу Президента України (*Бюджетний кодекс України від 08 липня 2010 року*).

МІСЦЕВІ ДЕРЖАВНІ АДМІНІСТРАЦІЇ — місцеві органи виконавчої влади, які входять до системи органів виконавчої влади. Здійснюють виконавчу владу на території відповідної адміністративно-територіальної одиниці, а також реалізують повноваження, делеговані їм відповідними радами (*Закон України «Про місцеві державні адміністрації» від 09 квітня 1999 року*).

МІСЦЕВІ ЗАГАЛЬНІ СУДИ — окружні суди, які утворюються в одному або декількох районах чи районах у містах, або у місті, або у районі (районах) і місті (містах) (*Закон України «Про судоустрій і статус суддів» від 02 червня 2016 року*).

МІСЦЕВІ ЗБОРИ — обов'язковий грошовий внесок, що за рішенням місцевої ради стягується на території відповідної адміністративно-територіальної одиниці з організацій та фізичних осіб з метою компенсації вартості комунальних послуг, які надаються платнику місцевого збору в системі місцевого самоврядування.

МІСЦЕВА ІНІЦІАТИВА — 1) форма безпосереднього волевиявлення громадян (членів територіальної громади) шляхом ініціювання розгляду відповідною місцевою радою будь-якого питання, що належить до компетенції місцевого самоврядування; 2) право громадян (членів територіальної громади) ініціювати розгляд у місцевій раді будь-якого питання, що є компетенцією цієї громади. В Україні інститут місцевої ініціативи запроваджено *Законом України «Про місцеве самоврядування в Україні» від 21 травня 1997 року*.

Порядок внесення місцевої ініціативи на розгляд ради визначається представницьким органом місцевого самоврядування або статутом територіальної громади.

МІСЦЕВІ ОРГАНИ ДЕРЖАВНОЇ ВЛАДИ — система органів держави, які здійснюють її функції на місцевому рівні (місцеві державні адміністрації, відповідні суди, органи прокуратури).

МІСЦЕВІ ПОДАТКИ — запроваджені, відповідно до закону, місцевими радами обов'язкові безвідплатні платежі, що стягуються на території відповідної адміністративно-територіальної одиниці з організацій і фізичних осіб шляхом відчуження належних їм на праві власності, господарського відання або оперативного управління грошових коштів з метою фінансового забезпечення виконання функцій місцевого самоврядування та зараховуються до місцевого бюджету.

МІСЦЕВІ ФІНАНСИ — сукупність грошових коштів, що формуються та використовуються для вирішення питань місцевого значення й перебувають у комунальній власності. До місцевих фінансів належать доходи місцевих бюджетів, позабюджетні кошти, цінні папери та інші кошти.

МІСЦЕВІСТЬ — частина території, що характеризується спільністю ознак — природних, історичних, демографічних та інших (наприклад, гориста місцевість, рівнинна місцевість, сільська місцевість тощо).

МІСЬКА РАДА — орган місцевого самоврядування, що представляє територіальну громаду міста і здійснює від її імені та в її інтересах функції і повноваження місцевого самоврядування. Конституція України, Закон України «Про місцеве самоврядування в Україні», інші закони України, а також статuti територіальних громад визначають порядок формування та організації діяльності міських рад.

МІСЬКЕ І СІЛЬСЬКЕ НАСЕЛЕННЯ — НАСЕЛЕННЯ ЗА МІСЦЕМ ПРОЖИВАННЯ — до міського населення належать особи, котрі проживають у міських поселеннях, до сільського — які мешкають у сільській місцевості. До міських населених пунктів входять міста республіканського, обласного, районного значення (нині в законодавчих актах вживається поняття міста зі спеціальним статусом, що визначається законами України, республіканського (Автономної Республіки Крим), обласного, районного значення) і селища міського типу, до сільських — села і селища незалежно від їх адміністративної підпорядкованості.

МІСЬКИЙ ГОЛОВА — в Україні головна посадова особа територіальної громади міста, що обирається територіальною громадою міста.

МІТИНГ (*англ. meeting* — збори) — 1) збори всіх бажаючих, які проводяться зазвичай під відкритим небом і на яких після публічних виступів організатори та інші учасники приймають резолюцію з вимогою до влади або із закликом до громадян; 2) мирні публічні зібрання громадян з метою виявлення свого ставлення до внутрішньої або зовнішньої

політики держави, органів державної влади, місцевого самоврядування або міжнародних подій, які висувають вимоги щодо проведення цієї політики або вжиття заходів, пов'язаних з певними подіями.

МОБІЛІЗАЦІЯ (франц. *mobilisation* — рухливий) — у широкому розумінні означає: 1) переведення збройних сил держави й мирного стану країни на воєнний і приведення їх у повну бойову готовність; 2) призов військовозобов'язаних запасу на дійсну військову службу; 3) залучення працездатного населення або відповідної галузі народного господарства до виконання конкретних завдань. Мобілізація поділяється на загальну й часткову. Мобілізація загальна — перехід на воєнний стан усіх збройних сил, цивільної оборони і народного господарства країни. Мобілізація часткова охоплює не всі збройні сили, а лише частину їх і проводиться в тому разі, коли для виконання завдань, поставлених перед збройними силами, можна обійтися відмобілізуванням одного або кількох військових округів (флотів, флотилій) чи окремих оперативних об'єднань, з'єднань і відомств з їхнього складу. Мобілізація часткова проводиться, як правило, при виникненні регіонального воєнного конфлікту або локальної війни, що за сучасних умов швидко може перерости у великомасштабний воєнний конфлікт (великомасштабну війну). Загальну або часткову мобілізацію оголошує Президент України з метою запобігти воєнному нападу і для збройної відсічі можливої агресії. Президент України в передбаченому законодавством України порядку вводить воєнний стан в окремих місцевостях з призовом із запасу на військову службу необхідної кількості військовозобов'язаних.

МОВА ДЕРЖАВНА — мова, що задовольняє потреби суспільства в офіційному спілкуванні і є одним із символів державного й національно-культурного суверенітету.

МОВА ЗАКОНУ — спосіб зовнішнього вираження правових приписів у законі. Є важливим елементом юридичної техніки та засобом ефективності закону, інших нормативних актів.

МОВА ПОЛІТИЧНА — невід'ємний компонент політики, котрий передає її зміст, характер і спрямованість; один з основних показників і виразників структури й динаміки функціонування політичної культури. Розрізняють п'ять основних сфер використання політичної мови: а) мова законодавства та адміністративно-правова термінологія; б) мова управління; в) мова спілкування та переговорів; г) мова політичного виховання; г) мова політичної пропаганди.

МОВА СУДОЧИНСТВА — мова, якою провадиться судочинство. Конституцією України закріплений принцип державної мови, якою є українська мова, та гарантується вільний розвиток, використання і захист мов національних меншин України.

МОДЕРНІЗАЦІЯ ПОЛІТИЧНА — процес трансформації суспільства, який супроводжується формуванням політичних інтересів, соціальною мобілізацією та розширенням політичної участі, поширенням демократичних цінностей і норм, властивих розвиненим країнам, у країнах менш розвинених.

МОЛОДІЖНІ ТРУДОВІ ЗАГОНИ — тимчасові формування, створені з метою забезпечення вторинної зайнятості молоді у вільний від навчання час.

МОЛОДІЖНІ ЦЕНТРИ ПРАЦІ — спеціалізовані державні установи, які створюються з метою вирішення питань працевлаштування молоді, забезпечення її зайнятості у вільний від навчання час, сприяння розвитку молодіжних ініціатив у трудовій сфері, перенавчання та підвищення кваліфікації молоді.

МОЛОДШИЙ БАКАЛАВР — освітньо-професійний ступінь, що здобувається на початковому рівні (короткому циклі) вищої освіти і присуджується вищим навчальним закладом у результаті успішного виконання здобувачем вищої освіти освітньо-професійної програми, обсяг якої становить 90-120 кредитів ЄКТС (*Закон України «Про вищу освіту» від 01 липня 2014 року*).

МОЛОДЬ, МОЛОДІ ГРОМАДЯНИ — громадяни України віком від 14 до 35 років (*Закон України «Про сприяння соціальному становленню та розвитку молоді в Україні» від 05 лютого 1993 року*).

МОНАРХ (грец. *monos* — один, єдиний, *archos* — правитель) — суверенна й не пов'язана політичною відповідальністю особа, якій влада належить за власним правом.

МОНАРХІЧНИЙ ЛАД — форма державного правління, за якої главою держави є монарх.

МОНАРХІЯ (грец. *monarchia* — єдиновладдя, єдинодержавність) — форма правління, за якої найвища державна влада повністю або частково зосереджена в руках монарха — одноосібного глави держави, який здійснює владу за власним правом, а не на підставі делегування.

МОНАРХІЯ АБСОЛЮТНА — монархічна форма державного правління, що характеризується юридичним і фактичним зосередженням усієї повноти державної влади — законодавчої, виконавчої і судової — у руках монарха.

МОНАРХІЯ КОНСТИТУЦІЙНА (ОБМЕЖЕНА) — монархічна форма державного правління, за якого влада монарха здійснюється на основі і в межах конституції. Конституційна монархія передбачає наявність парламенту й незалежних судів.

МОНАРХІЯ ПАРЛАМЕНТСЬКА — державний лад, за яким глава держави — монарх — не може прямо впливати на склад і політику уряду, що формується виключно парламентом і підзвітний лише йому (Монархія парламентська існує в Англії, Данії, Швеції, Японії).

МОНАРХІЯ ДУАЛІСТИЧНА — форма державного правління, за якої поряд з монархом функціонують парламент і уряд. Глава держави особисто формує уряд, який відповідальний не перед парламентом, а перед монархом. Монарх має право вето на закони, які приймає парламент.

МОНАРХІЯ ТЕОКРАТИЧНА — форма правління, коли абсолютна влада релігійного лідера зливається з державною владою. Релігійний лідер є одночасно і главою держави.

МОНІЗМ ІДЕОЛОГІЧНИЙ (грец. *monos* — один) — протилежність ідеологічного плюралізму, передбачає панування (насаджування) в державі якоїсь однієї ідеології, наприклад, марксизму-ленінізму, маоїзму або чучхе, як це робилося в соціалістичних країнах.

МОНОГРАФІЯ — наукова праця, що є наслідком дослідження однієї певної теми. Як правило, містить пропозиції і рекомендації, що мають теоретичне й практичне значення. Монографії з правової тематики спрямовані на розвиток юридичної науки й вирішення проблем державно-правового будівництва.

МОНОПОЛІЯ — виключне право на здійснення якого-небудь виду діяльності, що надається одній особі, групі осіб, державі.

МОНЕТАРНІ СТАТТІ — статті балансу про грошові кошти, а також про такі активи й зобов'язання, які будуть отримані або сплачені у фіксованій (або визначеній) сумі грошей чи їх еквівалентів.

МОНЕТИЗОВАНИЙ БОРГ — борг, що складається з боргів держави комерційним банкам як основним утримувачем державних цінних паперів та фіксується у балансах банків, у зв'язку з чим аналіз його динаміки перебуває під пильним контролем.

МОРАЛЬ — система поглядів і уявлень, норм і оцінок, що регулюють поведінку людей.

МОРАЛЬНА ШКОДА — шкода, завдана особі порушенням її законних немайнових прав. За чинним законодавством (немайнова) шкода компенсується у грошовій чи іншій матеріальній формі. Під таким видом шкоди слід вважати втрати немайнового характеру внаслідок моральних чи фізичних страждань чи інших негативних явищ, що завдані фізичній чи юридичній особі незаконними діями інших осіб.

МОРАЛЬНІ НОРМИ — правила, що виникають із духовної потреби узгодити інтереси особи з особою і суспільством та урегулювати поведінку людей відповідно до понять добра і зла, забезпечуючи її особистими переконаннями, традиціями, вихованням, силою громадської думки.

МОРАТОРІЙ (лат. *moratorius* — такий, що затримує, уповільнює) — 1) відстрочення набрання чинності якогось акта або відкладення певних дій. Мораторій встановлюється на певний строк органом, що видав акт, стороною договору тощо; 2) заборона.

МУНІЦИПАЛІТЕТ (лат. *municipalis* — муніципальний, міський, лат. *municipium* — місто з правом самоврядування) — 1) автономна територіальна одиниця (населений пункт) із спільнотою жителів, об'єднаних певними умовами життя, метою, інтересами; з організованим житловим фондом, комунальним обслуговуванням, муніципальною власністю,

місцевим бюджетом і виборним органом місцевого самоврядування; 2) орган місцевого самоврядування, як правило, у містах; 3) приміщення, в якому розміщено орган місцевого самоврядування.

МУНІЦИПАЛЬНА ВЛАДА — легітимне, визнане та гарантоване державою публічно-самоврядне волевиявлення територіальної громади, органів і посадових осіб місцевого самоврядування щодо здійснення їх функцій і повноважень, спрямованих на реалізацію прав і свобод людини й громадянина та вирішення питань місцевого значення шляхом прийняття й реалізації правових актів у порядку, передбаченому Конституцією і законами України, а також нормативними актами місцевого самоврядування.

МУНІЦИПАЛЬНА ВЛАСНІСТЬ НА ЗЕМЛЮ — земельні ділянки, право власності на які належить населеним пунктам (містам, селам, селищам міського типу). Реалізацію права муніципальної власності на землю здійснюють органи місцевого самоврядування населених пунктів, які в ряді країн називаються муніципалітетами. В Україні муніципальна власність на землю законодавством не передбачена. Вся земля знаходиться в державній колективній чи приватній власності. Переважна більшість земель населених пунктів в Україні є власністю держави. Міські, селищні та сільські Ради народних депутатів лише здійснюють від її імені функції суб'єкта права державної власності на землю.

МУНІЦИПАЛЬНА РАДА — виборний представницький орган місцевого самоврядування в багатьох країнах.

МУНІЦИПАЛЬНА СЛУЖБА — професійна діяльність на постійній основі в органах місцевого самоврядування з виконання їх повноважень.

МУНІЦИПАЛЬНЕ ПРАВО УКРАЇНИ — комплексна підгалузь національного права України, яку становлять правові норми, що регулюють суспільні відносини, пов'язані з організацією та здійсненням місцевого самоврядування, закріплюючи при цьому основи місцевого самоврядування, організацію та форми його здійснення, компетенцію та гарантії місцевого самоврядування, відповідальність органів і посадових осіб місцевого самоврядування.

МУНІЦИПАЛЬНЕ УТВОРЕННЯ — міське, сільське поселення, декілька поселень, що об'єднані спільною територією, частина поселення, інша населена територія, в межах якої здійснюється місцеве самоврядування, є муніципальна власність, місцевий бюджет і виборні органи місцевого самоврядування.

МУНІЦИПАЛЬНИЙ (КОМУНАЛЬНИЙ) РАДНИК — обраний на загальних муніципальних виборах представник виборців у муніципальній (комунальній) раді. Статус муніципального (комунального) радника в зарубіжних країнах визначається законом та статутом територіальної громади.

МУНІЦИПАЛЬНО-ПРАВОВІ ІНСТИТУТИ — групи правових норм, що регулюють найбільш споріднені суспільні відносини у сфері місцевого самоврядування, тобто

відносини, які виникають у процесі визнання, становлення, організації та здійснення муніципальної влади, а також реалізації та захисту муніципальних прав особи.

МУНІЦИПАЛЬНО-ПРАВОВІ НОРМИ — загальнообов’язкові правила поведінки, які мають публічно-владний характер, містяться в джерелах муніципального права, регулюють муніципально-правові відносини, встановлюються або санкціонуються народом, державою, територіальними громадами, органами або посадовими особами місцевого самоврядування та забезпечуються державними засобами гарантування.

МУСУЛЬМАНСЬКЕ ПРАВО — система норм і найбільш досконала політико-правова доктрина в релігійно-общинній групі правових систем.

Н

НАБРАННЯ ЧИННОСТІ — початок дії нормативно-правового акта. День набрання чинності може бути обумовлений або загальним правилом або у зв'язку із набранням чинності конкретного акта. В останньому разі він зазначається в самому акті. Закони на-бирають чинності з моменту їх опублікування або через деякий час після цього.

НАБУВАЛЬНА ДАВНІСТЬ — один із способів набуття права власності на майно. Особа, яка добросовісно заволоділа чужим майном і продовжує відкрито, безперервно володіти нерухомим майном протягом десяти років або рухомим майном — протягом п'яти років, набуває право власності на це майно.

НАБУВАЧІ БЛАГОДІЙНОЇ ДОПОМОГИ — фізичні та юридичні особи, які потребують і отримують благодійну допомогу.

НАБУВАЧІ ГУМАНІТАРНОЇ ДОПОМОГИ — фізичні та юридичні особи, які її потребують і яким вона безпосередньо надається (*Закон України «Про гуманітарну допомогу» від 22 жовтня 1999 року*).

НАБУТТЯ ГРОМАДЯНСТВА — встановлення стійкого правового зв'язку між особою і державою. Є два основні способи набуття громадянства — за народженням (філіація) і за волевиявленням особи (натуралізація).

НАБУТТЯ СТАТУСУ ЮРИДИЧНОЇ ОСОБИ — діяльність суб'єкта, що полягає в отриманні відповідного статусу шляхом та з моменту внесення запису про включення відомостей до Єдиного державного реєстру юридичних осіб та фізичних осіб-підприємців.

НАБУТТЯ СУДОВИМ РІШЕННЯМ ЗАКОННОЇ СИЛИ — процедура вступу судового рішення в законну силу після закінчення строку подання апеляційної скарги, встановленого процесуальним законодавством, і якщо таку скаргу не було подано, після чого рішення суду стає обов'язковим для усіх фізичних та юридичних осіб, органів державної влади та місцевого самоврядування, їхніх службових осіб і підлягають виконанню на всій території України.

НАВЧАЛЬНО-ТРЕНУВАЛЬНІ ЗБОРИ — спортивні заходи, що здійснюються організаторами спортивних заходів для підготовки спортсменів до участі в спортивних змаганнях (*Закон України «Про фізичну культуру і спорт» від 24 грудня 1993 року*).

НАГЛЯД — здійснення спеціально уповноваженими органами цільового спостереження за станом законності, фіксації його порушень і вжиття заходів щодо притягнення порушників до відповідальності.

НАГЛЯД ПРОКУРОРСЬКИЙ — здійснення органами прокуратури України передбачених законодавством функцій з метою захисту прав і свобод людини, загальних інтересів суспільства та держави: нагляд за додержанням законів органами, що провадять оперативно-розшукову діяльність, дізнання, досудове слідство; нагляд за додержанням законів при виконанні судових рішень у кримінальних справах, а також при застосуванні інших заходів примусового характеру, пов'язаних з обмеженням особистої свободи громадян (*Закон України «Про прокуратуру» від 14 жовтня 2014 року*).

НАГЛЯДОВА РАДА — колегіальний орган, група осіб з числа інвесторів організації, які контролюють організацію та мають права й обов'язки, передбачені в статуті організації. Наглядова рада акціонерного товариства є органом, що здійснює захист прав акціонерів товариства, контролює та регулює діяльність виконавчого органу (*Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 року*).

НАГЛЯДОВЕ ПРОВАДЖЕННЯ — форма групування в органах прокуратури звернень, листів, матеріалів та інших документів, які потребують перевірки, вирішення та надання письмової відповіді автору, а також контролю за виконанням. Підставою для заведення наглядового провадження є прийняття звернення чи документа до виконання з указівкою прокурорського працівника завести наглядове провадження.

НАДАННЯ ПРОДУКЦІЇ НА РИНКУ — будь-яке платне або безоплатне постачання продукції для її розповсюдження, споживання на ринку України під час здійснення господарської діяльності (*Закон України «Про загальну безпечність нехарчової продукції» від 02 грудня 2010 року*).

НАДЗВИЧАЙНА ЕКОЛОГІЧНА СИТУАЦІЯ — надзвичайна ситуація, при якій на окремій місцевості сталися негативні зміни в навколишньому природному середовищі, що потребують застосування надзвичайних заходів з боку держави (*Закон України «Про зону надзвичайної екологічної ситуації» від 13 липня 2000 року*).

НАДЗВИЧАЙНА ПОДІЯ — 1) пов'язана з космічною діяльністю подія, що призвела до загибелі людей або заподіяння їм тяжких тілесних ушкоджень, а також до знищення майна громадян, підприємств, установ та організацій чи заподіяння значної шкоди довкіллю; 2) спеціальний термін щодо запобігання виникненню неочікуваних і шкідливих подій, повної чи часткової ліквідації їхніх наслідків та захисту людей.

НАДЗВИЧАЙНА СИТУАЦІЯ — 1) порушення нормальних умов життя й діяльності людей на території чи об'єкті, спричинене аварією, катастрофою, стихійним лихом, епідемією, епізоотією, епіфітотією, пожежею, застосуванням засобів ураження, що призвели або можуть призвести до загибелі людей, значних матеріальних втрат, істотного погіршення стану навколишнього природного середовища. Залежно від обсягів заподіяних наслідків, технічних і матеріальних ресурсів, необхідних для їх ліквідації, надзвичайна ситуація класифікується як державного, регіонального, місцевого або об'єктового рівня (*Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку класифікації надзвичайних ситуацій за їх рівнями» від 24 березня 2004 року*); 2) збройні конфлікти, стихійне лихо, катастрофи, аварії, епідемії, масові отруєння, голод, радіаційне, бактеріологічне, хімічне забруднення тощо (*Закон України «Про Товариство Червоного Хреста України» від 28 листопада 2002 року*).

НАДЗВИЧАЙНИЙ СТАН — особливий правовий режим, який може тимчасово вводиться в Україні чи в окремих її місцевостях у випадках виникнення надзвичайних ситуацій техногенного або природного характеру не нижче загальнодержавного рівня, що призвели чи можуть призвести до людських і матеріальних втрат, створюють загрозу життю і здоров'ю громадян, або в разі спроби захоплення державної влади чи зміни конституційного ладу України насильством, і передбачає надання відповідним органам державної влади, військовому командуванню та органам місцевого самоврядування, відповідно до *Закону України «Про правовий режим надзвичайного стану» від 16 березня 2000 року*, повноважень, необхідних для відвернення загрози та забезпечення безпеки й здоров'я громадян, нормального функціонування національної економіки, органів державної влади та органів місцевого самоврядування, захисту конституційного ладу, а також допускає тимчасове, обумовлене загрозою, обмеження в здійсненні конституційних прав і свобод людини й громадянина та прав і законних інтересів юридичних осіб із зазначенням строку дії цих обмежень (*Закон України «Про правовий режим надзвичайного стану» від 16 березня 2000 року*).

НАДМІРУ СПЛАЧЕНІ ГРОШОВІ ЗОБОВ'ЯЗАННЯ — суми коштів, які на певну дату зараховані до відповідного бюджету понад нараховані суми грошових зобов'язань, граничний строк сплати яких настав на таку дату (*Податковий кодекс України від 02 грудня 2010 року*).

НАДРА — 1) у широкому розумінні — земна кора, мантія та ядро Землі (або іншого космічного тіла); 2) у вузькому розумінні — верхня частина земної кори (в тому числі і під Світовим океаном), що розташована під поверхнею суші та дном водоймищ і простягається до глибин, доступних для геологічного вивчення та освоєння. В Україні надра є виключною власністю народу України й надаються тільки в користування. Користувачами надр в Україні можуть бути підприємства, установи, організації, громадяни України, а також іноземні юридичні особи та громадяни.

НАДХОДЖЕННЯ ДО БЮДЖЕТУ — доходи бюджету та кошти, залучені в результаті взяття боргових зобов'язань органами державної влади, органами Автономної Республіки Крим або органами місцевого самоврядування (*Бюджетний кодекс України від 8 липня 2010 року*).

НАЙБІЛЬШОГО ВИБОРЧОГО ЧИСЛА МЕТОД (ПРАВИЛО) (АБО «СИСТЕМА ПРЕМІЙ») — спосіб розподілу депутатських мандатів за пропорційної виборчої системи, згідно з яким мандати, що залишилися після першого розподілу на основі виборчої квоти, передаються по черзі у вигляді премії тим політичним партіям, які набрали по даному округу найбільше число голосів.

НАЙБІЛЬШ ЕКОНОМІЧНО ВИГІДНА ПРОПОЗИЦІЯ — пропозиція, що відповідає всім критеріям та умовам, визначеним у документації конкурсних торгів, та визнана найкращою за результатами оцінки конкурсних пропозицій.

НАЙБІЛЬШОГО ЗАЛИШКУ МЕТОД (ПРАВИЛО) — спосіб розподілу депутатських мандатів за пропорційної виборчої системи, згідно з яким мандати, що залишилися після першого розподілу на основі виборчої квоти, передаються тим політичним партіям, які мають найбільші залишки голосів.

НАЙБІЛЬШОЇ СЕРЕДНЬОЇ МЕТОД (ПРАВИЛО) — спосіб розподілу депутатських мандатів за пропорційної виборчої системи, згідно з яким мандати, що залишилися після першого розподілу на основі виборчої квоти, послідовно передаються тим політичним партіям, що мають найбільшу середню, яка визначається за кожним партійним списком як частка від ділення кількості отриманих партією голосів на число вже отриманих нею мандатів, збільшене на одиницю.

НАЙВИЩА СОЦІАЛЬНА ЦІННІСТЬ — життя і здоров'я людини, її честь і гідність, недоторканність і безпека. Права й свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Держава відповідає перед людиною за свою діяльність. Утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави (*Конституція України від 28 червня 1996 року*).

НАЙМ — різновид цивільного договору, що полягає в передачі чи зобов'язанні передати наймачеві майно в користування за плату на певний строк (*Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 року*).

НАЙМАНИЙ ПРАЦІВНИК — фізична особа, яка працює за трудовим договором на підприємстві, в установі, організації незалежно від форм власності, виду діяльності та господарювання або у фізичної особи.

НАЙМАНСТВО — підрив принципів невтручання України у внутрішні справи держави та дії, що полягають у вербуванні, фінансуванні, матеріальному забезпеченні та навчанні найманців з метою використання в збройних конфліктах або насильницьких діях, спрямованих на повалення державної влади чи порушення територіальної цілісності, а також використання найманців у військових конфліктах чи діях (*Кримінальний кодекс України від 05 квітня 2001 року*).

НАКАЗ — розпорядчий документ, який видається керівником установи (структурного підрозділу) на правах єдиноначальності та в межах своєї компетенції, обов'язковий

для виконання підлеглими. Право підписання наказів мають керівники установ, їхні перші заступники, а також деякі посадові особи відповідно до їх повноважень і компетенції.

НАКАЗИ ВИБОРЦІВ — доручення виборців своїм депутатам у представницькому органі. Наказами вважаються не будь-які побажання виборців, а тільки ті, що мають громадське значення й прийняті у встановленому законом порядку. Накази спочатку у визначеному порядку схвалюються на зборах виборців, а потім приймаються до виконання на сесії представницького органу.

НАКАЗНЕ ПРОВАДЖЕННЯ — самостійний і спрощений вид судового провадження у цивільному судочинстві при розгляді окремих категорій справ, в якому суддя в установлених законом випадках за заявою особи, якій належить право вимоги, без судового засідання і виклику стягувача та боржника на основі доданих до заяви документів видає судовий наказ, який є особливою формою судового рішення (*Цивільний процесуальний кодекс України від 18 березня 2004 року*).

НАКЛАДЕННЯ АРЕШТУ НА КОРЕСПОНДЕНЦІЮ — негласна слідча (розшукова) дія, яка надає право слідчому здійснювати огляд і виїмку поштово-телеграфної кореспонденції, що поштово-телеграфна кореспонденція певної особи іншим особам або інших осіб їй може містити відомості про обставини, які мають значення для досудового розслідування, або речі й документи, що мають істотне значення для досудового розслідування (*Кримінальний процесуальний кодекс України від 13 квітня 2012 року*).

НАКЛЕП — дія особи, яка полягає в умисному поширенні завідомо недостовірних відомостей, що ганьблять честь і гідність іншої особи.

НАКОПИЧУВАЛЬНИЙ ПЕНСІЙНИЙ РАХУНОК — частина персональної облікової картки в системі персоналізованого обліку, яка відображає стан пенсійних активів застрахованої особи в накопичувальній системі загальнообов'язкового державного пенсійного страхування.

НАКОПИЧУВАЛЬНИЙ ПЕНСІЙНИЙ ФОНД — цільовий позабюджетний фонд, який створюється відповідно до закону, акумулює страхові внески застрахованих осіб, що обліковуються на накопичувальних пенсійних рахунках та інвестуються з метою отримання інвестиційного доходу на користь застрахованих осіб, пенсійні активи якого використовуються для оплати договорів страхування довічних пенсій або одноразових виплат застрахованим особам, а у випадках, передбачених законом, членам їхніх сімей чи спадкоємцям та на інші цілі, передбачені законом.

НАЛЕЖНА ЯКІСТЬ ТОВАРУ, РОБОТИ АБО ПОСЛУГИ — властивість продукції, яка відповідає вимогам, встановленим для цієї категорії продукції в нормативно-правових актах і нормативних документах, та умовам договору із споживачем (*Закон України «Про захист прав споживачів» від 12 травня 1991 року*).

НАЛЕЖНИЙ РІВЕНЬ ЗАХИСТУ ЗДОРОВ'Я ЛЮДЕЙ — рівень захисту, що вважається достатнім при розробці санітарних заходів для захисту здоров'я та життя людей від несприятливого впливу, стосовно якого розробляються ці санітарні заходи, тобто прийнятний рівень ризику від настання несприятливого впливу.

НАЛЕЖНІ ДОКАЗИ — 1) у кримінальному процесі — докази, які прямо чи непрямо підтверджують існування чи відсутність обставин, що підлягають доказуванню в кримінальному провадженні, та інших обставин, які мають значення для кримінального провадження, а також достовірність чи недостовірність, можливість чи неможливість використання інших доказів. Належність доказів — це їх властивість бути засобами пізнання вчиненого в минулому кримінального правопорушення, що зумовлюється тими об'єктивними зв'язками, які існують між ними й обставинами минулої події кримінального правопорушення (*Кримінальний процесуальний кодекс України від 13 квітня 2012 року*); 2) у цивільному та адміністративному судочинствах — докази, які містять інформацію щодо предмету доказування (*Цивільний процесуальний кодекс України від 18 березня 2004 року*; *Кодекс адміністративного судочинства України від 06 липня 2005 року*); 3) у господарському судочинстві — будь-які фактичні дані, на підставі яких господарський суд у визначеному законом порядку встановлює наявність чи відсутність обставин, на яких ґрунтуються вимоги й заперечення сторін, а також інші обставини, які мають значення для правильного вирішення господарського спору (*Господарський процесуальний кодекс України від листопада 1991 року*).

НАПІВЗВ'ЯЗАНИХ СПИСКІВ СИСТЕМА («СИСТЕМА НАПІВВІДКРИТИХ СПИСКІВ») — один із способів голосування й розподілу депутатських мандатів між кандидатами одного й того самого партійного списку за пропорційної виборчої системи з преференційним голосуванням, що поєднує системи вільних (відкритих) і зв'язаних (закритих) списків. Засистемою напіввідкритих списків виборець може голосувати або за список у цілому, або за окремих кандидатів зі списку (Австрія, Бельгія, Данія), або тільки за окремих кандидатів (Нідерланди). На першому місці в списку стоїть прізвище найвідомішого представника партії, і це місце розподілу не підлягає. Переваги зазначаються щодо інших кандидатів. При розподілі депутатських мандатів першорядне значення має місце кандидата в списку, але кандидат, який набрав установлене законом певне мінімальне число поданих саме за нього голосів, пересувається в списку на більш високе місце.

НАПІВПРЕЗИДЕНТСЬКА (ЗМІШАНА) РЕСПУБЛІКА — форма республіканського правління, за якої президент обирається народом, але парламентові надаються певні повноваження щодо контролю за діяльністю президента під час формування уряду та здійснення виконавчої влади.

НАПИС ПЕРЕДАВАЛЬНИЙ (ІНДОСАМЕНТ) (*італ. in dosso — на хребті*) — напис на цінному папері, в тому числі на векселі, чеку, який засвідчує передачу прав, що витікають із цінного паперу від однієї особи до нового власника.

НАРАДЧА КІМНАТА — окреме приміщення суду, призначене для обговорення суддями наслідків розгляду справ та ухвалення по них рішень.

НАРАДА — засідання, на якому уповноважені представники однієї або декількох установ, підприємств, організацій обговорюють певне коло проблем відповідного характеру. За результатами обговорення учасники нарад приймають рішення (звернення, заяви, декларації, резолюції тощо), які мають дорадчий, консультаційний, рекомендаційний характер і можуть бути покладені в основу нормативних актів органів влади, управлінських рішень тощо. Рішення наради можуть набути обов'язкового характеру після видання відповідного наказу (розпорядження) адміністрації.

НАРКОЛОГІЧНІ ЗАКЛАДИ — заклади, які в установленому законом порядку надають наркологічну допомогу.

НАРКОМАНІЯ (гр. *narke* — заціпеніння, сон, і *mania* — божевілля, пристрасть, потяг) — група хвороб, що виникає внаслідок систематичного, у наростаючій кількості вживання речовин, які входять до затвердженого на офіційному рівні списку наркотиків (такий поділ передумовлений передовсім правовими, а не медичними чинниками, адже з клінічних позицій наркоманії та токсикоманії патогенетично досить схожі). Проявами наркоманії є психічна й фізична залежність від цих речовин, а також розвиток абстиненції внаслідок припинення їх прийому.

НАРКОТИЧНІ ЗАСОБИ — речовини природні чи синтетичні, препарати, рослини, які входять до переліку наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів (*Закон України «Про наркотичні засоби, психотропні речовини і прекурсори» від 15 лютого 1995 року*).

НАРОД — 1) усе населення певної країни. У цьому значенні термін «народ» вживається в конституціях, коли йдеться про народний суверенітет, народ як єдине джерело влади в державі, народовладдя тощо; 2) етнічна спільнота (плем'я, народність, нація). У цьому значенні термін «народ» використовується тоді, коли йдеться про право народу на політичне самовизначення.

НАРОДНА ЗАКОНОДАВЧА ІНІЦІАТИВА — право певної групи виборців запропонувати проект закону, що підлягає обов'язковому розгляду парламентом.

НАРОДНА ІНІЦІАТИВА — 1) надання групі громадян держави права законодавчої ініціативи, тобто внесення в парламент законопроекту, що підлягає обов'язковому розгляду; 2) надання групі громадян держави права зібрати й подати в установленому порядку підписи громадян, які мають право голосу, під вимогою проведення референдуму.

НАРОДНА ІНІЦІАТИВА В УКРАЇНІ — складова всеукраїнського референдуму за народною ініціативою, що проголошується на вимогу не менше ніж три мільйони громадян України, які мають право голосу, за умови, що підписи щодо призначення референдуму зібрано не менш як у двох третинах областей і не менш як по сто тисяч підписів у кожній області.

НАРОДНА КОНСТИТУЦІЙНА ІНІЦІАТИВА — право певної групи виборців запропонувати проект змін конституції, що підлягає обов'язковому розгляду в установленому законом порядку.

НАРОДНА ПРАВОТВОРЧІСТЬ — 1) прийняття законів та місцевих нормативно-правових актів виборцями шляхом голосування на референдумі; 2) підготовка проекту закону або місцевого нормативно-правового акта і внесення його в порядку народної ініціативи на розгляд парламенту або представницького органу місцевого самоврядування.

НАРОДНА РЕФЕРЕНДНА ІНІЦІАТИВА — регламентоване Конституцією та відповідним законом право певної групи виборців ініціювати проведення референдуму із запропонованих ними питань.

НАРОДНЕ (НАЦІОНАЛЬНЕ) ПРЕДСТАВНИЦТВО — система влади народу (нації), здійснюваної через виборних представників.

НАРОДНЕ ВОЛЕВИЯВЛЕННЯ — засіб реалізації політичного права громадян України вільно обирати й бути обраним до Верховної Ради України, Верховної Ради Автономної Республіки Крим, до рад місцевого самоврядування, обирати Президента України та голів сіл, селищ, міст та брати участь у всеукраїнських і місцевих референдумах, а також здійснювати інші форми безпосередньої демократії.

НАРОДНЕ ОБГОВОРЕННЯ — форма безпосередньої демократії, що проводиться з метою виявлення ставлення громадян до проектів конституційних та інших законодавчих актів.

НАРОДНИЙ ДЕПУТАТ УКРАЇНИ — обраний представник Українського народу у Верховній Раді України та уповноважений ним протягом строку депутатських повноважень здійснювати повноваження, передбачені Конституцією України та законами України (*Закон України «Про вибори народних депутатів України» від 17 листопада 2011 року*).

НАРОДНИЙ РОЗПУСК ПРЕДСТАВНИЦЬКОГО ОРГАНУ — форма безпосередньої демократії, яка полягає в тому, що визначена законом кількість виборців наділена правом імперативної вимоги розпуску парламенту.

НАРОДНІ ЗАСІДАТЕЛІ — громадяни України, які у випадках, визначених процесуальним законом, вирішують у складі суду справи разом з професійними суддями, забезпечуючи згідно з Конституцією України безпосередню участь народу в здійсненні правосуддя (*Закон України «Про судоустрій і статус суддів» від 02 червня 2016 року*).

НАРОДОВЛАДДЯ — 1) належність усієї повноти влади в державі народу, закріплюється в конституціях як принцип народного суверенітету, що означає визнання народу єдиним джерелом і верховним носієм влади в державі; 2) те ж саме, що й демократія.

НАРУГА НАД ДЕРЖАВНИМИ СИМВОЛАМИ — публічна наруга над Державним Прапором України, Державним Гербом України або Державним Гімном України (*Кримінальний кодекс України від 05 квітня 2001 року*).

НАСЕЛЕНИЙ ПУНКТ — частина комплексно заселеної території, яка склалася у результаті господарської та іншої суспільної діяльності, має стале населення, власну назву та зареєстрована у встановленому законом порядку.

НАСЕЛЕННЯ — безперервно відновлювана в процесі відтворення сукупність людей на Землі в цілому або в її окремих регіонах, країнах, населених пунктах тощо.

НАСИЛЬСТВО — застосування до особи силових методів або психологічного тиску за допомогою погроз, свідомо спрямованих на тих, хто не має можливості чинити опір.

НАСИЛЬНИЦЬКЕ ДОНОРСТВО — насильницьке або шляхом обману вилучення крові в людини з метою використання її як донора (*Кримінальний кодекс України від 05 квітня 2001 року*)

НАТО (ПІВНІЧНОАТЛАНТИЧНИЙ СОЮЗ) — міжнародна міждержавна організація, військово-політичний союз 29 держав Північної Америки і Європи, які прагнуть досягти мети Північноатлантичного договору, підписаного у Вашингтоні 4 квітня 1949 р. У відповідності до статутних документів Альянсу, головна роль НАТО полягає в забезпеченні свободи й безпеки країн-членів з використанням політичних і військових засобів. НАТО дотримується спільних цінностей демократії, індивідуальної свободи, верховенства права та мирного розв'язання суперечок і підтримує ці цінності в усьому євроатлантичному регіоні. Зasadничим принципом Альянсу є спільність поглядів між північноамериканськими та європейськими членами НАТО, що поділяють однакові цінності та інтереси й віддані справі збереження демократичних принципів, що робить нероздільною безпеку Європи і Північної Америки. Альянс стоїть на захисті своїх країн-членів від загрози агресії: головним військово-політичним принципом організації є система колективної безпеки, тобто спільних організованих дій усіх її членів у відповідь на напад ззовні.

НАТУРАЛІЗАЦІЯ (*лат. naturalis — природний, справжній*) — спосіб прийняття до громадянства держави за клопотанням особи. Законодавства різних держав зазвичай установлюють умови натуралізації, серед яких найчастіше зустрічаються такі: постійне проживання на законних підставах на території відповідної держави протягом визначеного терміну (Україна), володіння державною мовою (Латвія), наявність постійного доходу як джерела існування (Великобританія), бездоганна репутація (США) тощо. Деякі держави встановлюють також спрощені процедури натуралізації для осіб, які мають етнічний та (або) лінгвістичний зв'язок з даною країною. Іноді держави дещо обмежують права натуралізованих громадян, здебільшого в політичній сфері (наприклад, в Естонії та США президентом держави може бути обраний тільки громадянин за народженням). В Україні питання громадянства регламентовані передусім Конституцією України (статті 4, 25), Законом України «Про громадянство України» від 18 січня 2001 р.

НАУКА — сфера людської діяльності, функцією якої є вироблення й теоретична систематизація об'єктивних знань про дійсність. Вона також є однією з форм суспільної свідомості, складовою частиною духовної культури суспільства. Термін застосовується, крім того, для позначення окремих галузей наукових знань. Однією з таких галузей є юридична наука.

НАУКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ — інтелектуальна творча діяльність, спрямована на одержання й використання нових знань. Основними її формами є фундаментальні та прикладні наукові дослідження (*Закон України «Про наукову і науково-технічну діяльність» від 26 листопада 2015 року*).

НАУКОВА (НАУКОВО-ТЕХНІЧНА) ПРОДУКЦІЯ — науковий та (або) науково-технічний (прикладний) результат, призначений для реалізації (*Закон України «Про наукову і науково-технічну діяльність» від 26 листопада 2015 року*).

НАУКОВА (НАУКОВО-ТЕХНІЧНА) РОБОТА — наукові дослідження та науково-технічні (експериментальні) розробки, проведені з метою одержання наукового, науково-технічного (прикладного) результату. Основними видами наукової (науково-технічної) роботи є науково-дослідні, дослідно-конструкторські, проектно-конструкторські, дослідно-технологічні, технологічні, пошукові та проектно-пошукові роботи, виготовлення дослідних зразків або партій науково-технічної продукції, а також інші роботи, пов'язані з доведенням нових наукових і науково-технічних знань до стадії практичного використання (*Закон України «Про наукову і науково-технічну діяльність» від 26 листопада 2015 року*).

НАУКОВЕ ВІДКРИТТЯ — встановлення невідомих раніше, але об'єктивно існуючих закономірностей, властивостей та явищ матеріального світу, які вносять докорінні зміни у рівень наукового пізнання (*Цивільний Кодекс України від 16 січня 2003 року*).

НАУКОВИЙ ПРАЦІВНИК — вчений, який має вищу освіту не нижче другого (магістерського) рівня, відповідно до трудового договору (контракту) професійно провадить наукову, науково-технічну, науково-організаційну, науково-педагогічну діяльність та має відповідну кваліфікацію незалежно від наявності наукового ступеня або вченого звання, підтверджену результатами атестації у випадках, визначених законодавством (*Закон України «Про наукову і науково-технічну діяльність» від 26 листопада 2015 року*).

НАУКОВИЙ РЕЗУЛЬТАТ — нове наукове знання, одержане в процесі фундаментальних або прикладних наукових досліджень та зафіксоване на носіях інформації. Науковий результат може бути у формі звіту, опублікованої наукової статті, наукової доповіді, наукового повідомлення про науково-дослідну роботу, монографічного дослідження, наукового відкриття, проекту нормативно-правового акта, нормативного документа або науково-методичних документів, підготовка яких потребує проведення відповідних наукових досліджень або містить наукову складову, тощо (*Закон України «Про наукову і науково-технічну діяльність» від 26 листопада 2015 року*).

НАУКОВИЙ РІВЕНЬ — рівень вищої освіти, що відповідає дев'ятому кваліфікаційному рівню Національної рамки кваліфікацій і передбачає набуття компетентностей з розроблення і впровадження методології та методики дослідницької роботи, створення нових системоутворюючих знань та/або прогресивних технологій, розв'язання важливої наукової або прикладної проблеми, яка має загальнонаціональне або світове значення. *(Закон України «Про вищу освіту» від 01 липня 2014 року).*

НАУКОВИЙ СТУПІНЬ — офіційно визнана наукова кваліфікація вченого в певній галузі знань. В Україні встановлено Науковий ступінь доктора наук і доктора філософії, що присуджуються, як правило, після прилюдного захисту дисертації.

НАУКОВО-ДОСЛІДНА УСТАНОВА — юридична особа незалежно від організаційно-правової форми та форми власності, утворена в установленому законодавством порядку, для якої наукова та (або) науково-технічна діяльність є основною *(Закон України «Про наукову і науково-технічну діяльність» від 26 листопада 2015 року).*

НАУКОВО-ПЕДАГОГІЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ — педагогічна діяльність в університетах, академіях, інститутах та закладах післядипломної освіти, що пов'язана з науковою та (або) науково-технічною діяльністю *(Закон України «Про наукову і науково-технічну діяльність» від 26 листопада 2015 року).*

НАУКОВО-ПЕДАГОГІЧНИЙ ПРАЦІВНИК — вчений, який має вищу освіту не нижче другого (магістерського) рівня, відповідно до трудового договору (контракту) в університеті, академії, інституті професійно провадить педагогічну та наукову або науково-педагогічну діяльність і має відповідну кваліфікацію незалежно від наявності наукового ступеня або вченого звання, підтверджену результатами атестації у випадках, визначених законодавством *(Закон України «Про наукову і науково-технічну діяльність» від 26 листопада 2015 року).*

НАУКОВО-ТЕХНІЧНІ (ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНІ) РОЗРОБКИ — науково-технічна діяльність, що базується на наукових знаннях, отриманих у результаті наукових досліджень чи практичного досвіду, та провадиться з метою доведення таких знань до стадії практичного використання. Результатом науково-технічних (експериментальних) розробок є нові або істотно вдосконалені матеріали, продукти, процеси, пристрої, технології, системи, об'єкти права інтелектуальної власності, нові або істотно вдосконалені послуги *(Закон України «Про наукову і науково-технічну діяльність» від 26 листопада 2015 року).*

НАУКОВО-ТЕХНІЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ — наукова діяльність, спрямована на одержання й використання нових знань для розв'язання технологічних, інженерних, економічних, соціальних та гуманітарних проблем, основними видами якої є прикладні наукові дослідження та науково-технічні (експериментальні) розробки *(Закон України «Про наукову і науково-технічну діяльність» від 26 листопада 2015 року).*

НАУКОВО-ТЕХНІЧНА ІНФОРМАЦІЯ — будь-які відомості та/або дані про вітчизняні та зарубіжні досягнення науки, техніки й виробництва, одержані в ході науково-дослідної,

дослідно-конструкторської, проектно-технологічної, виробничої та громадської діяльності, які можуть бути збережені на матеріальних носіях або відображені в електронному вигляді (*Закон України «Про інформацію» від 02 жовтня 1992 року*).

НАЦИСТСЬКІ ПЕРЕСЛІДУВАННЯ — злочинне позбавлення Німеччиною в роки Великої Вітчизняної війни та Другої світової війни волі мирного населення на тимчасово окупованій території України або за її межами шляхом ув'язнення його в концентраційних таборах, гетто, інших місцях примусового тримання, а також насильне вивезення мирного населення на примусові роботи на територію Німеччини або її союзників, що перебували в стані війни з колишнім Союзом РСР, або на території окупованих ними інших держав (*Закон України «Про жертви нацистських переслідувань» від 23 березня 2000 року*).

НАЦІОНАЛІЗАЦІЯ (*фр. nationalisation, від лат. nation — народ*) — перетворення приватної власності на державну (народну).

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК — є вищою державною науковою організацією України, яка організовує і здійснює фундаментальні та прикладні наукові дослідження, а також координує проведення фундаментальних досліджень у наукових установах та організаціях України (*Закон України «Про особливості правового режиму діяльності Національної академії наук України, національних галузевих академій наук та статусу їх майнового комплексу» від 07 лютого 2002 року*).

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ ПРОКУРАТУРИ УКРАЇНИ — державний вищий навчально-науковий заклад, який забезпечує підготовку фахівців з вищою освітою, здійснює спеціальну підготовку кандидатів на посаду прокурора, підвищення кваліфікації прокурорів, а також науково-дослідну діяльність. Національна академія прокуратури України є юридичною особою, що діє на підставі законодавства України та статуту, який затверджується Радою прокуратури України (*Закон України «Про прокуратуру» від 14 жовтня 2014 року*).

НАЦІОНАЛЬНА БЕЗПЕКА — захищеність життєво важливих інтересів людини й громадянина, суспільства й держави, за якої забезпечуються сталий розвиток суспільства, своєчасне виявлення, запобігання і нейтралізація реальних та потенційних загроз національним інтересам у сферах правоохоронної діяльності, боротьби з корупцією, прикордонної діяльності та оборони, міграційної політики, охорони здоров'я, освіти та науки, науково-технічної та інноваційної політики, культурного розвитку населення, забезпечення свободи слова та інформаційної безпеки, соціальної політики та пенсійного забезпечення, житлово-комунального господарства, ринку фінансових послуг, захисту прав власності, фондових ринків і обігу цінних паперів, податково-бюджетної та митної політики, торгівлі та підприємницької діяльності, ринку банківських послуг, інвестиційної політики, ревізійної діяльності, монетарної та валютної політики, захисту інформації, ліцензування, промисловості та сільського господарства, транспорту та зв'язку, інформаційних технологій, енергетики та енергозбереження, функціонування природних монополій, використання надр, земельних та водних ресурсів, корисних

копалин, захисту екології і навколишнього природного середовища та інших сферах державного управління при виникненні негативних тенденцій до створення потенційних або реальних загроз національним інтересам.

НАЦІОНАЛЬНА ВАЛЮТА УКРАЇНИ — грошові знаки у вигляді банкнот і монет (враховуючи пам'ятні і ювілейні), які перебувають в обігу та є законним платіжним засобом на території України, а також вилучені з обігу чи вилучаються з нього, але підлягають обміну на грошові знаки, що перебувають в обігу.

НАЦІОНАЛЬНА РЕЙТИНГОВА ШКАЛА — це шкала, яка поділена на визначені групи рівнів та рівні, кожен з яких характеризує здатність позичальника своєчасно та в повному обсязі виплачувати відсотки й основну суму за своїми борговими зобов'язаннями, а також його платоспроможність. Національна шкала використовується для оцінки кредитного ризику позичальника — органу місцевого самоврядування, суб'єкта господарювання та окремих боргових інструментів — облігацій, іпотечних цінних паперів, позик (*Закон України «Про державне регулювання ринку цінних паперів» від 30 жовтня 1996 року*).

НАЦІОНАЛЬНА ТАБЛИЦЯ РОЗПОДІЛУ СМУГ РАДІОЧАСТОТ УКРАЇНИ — це нормативно-правовий акт, яким регламентується розподіл смуг радіочастот радіослужбам в Україні і розподіл на смуги спеціального та загального користування (*Закон України «Про радіочастотний ресурс України» від 01 червня 2000 року*).

НАЦІОНАЛЬНА ШКОЛА СУДДІВ УКРАЇНИ — державна установа зі спеціальним статусом, що забезпечує підготовку висококваліфікованих кадрів для судової системи та здійснює науково-дослідну діяльність.

НАЦІОНАЛЬНЕ ПОЛОЖЕННЯ БУХГАЛТЕРСЬКОГО ОБЛІКУ — це нормативно-правовий акт, затверджений Міністерством фінансів України, що визначає принципи та методи ведення бухгалтерського обліку й складання фінансової звітності, що не суперечать міжнародним стандартам (*Закон України «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність» від 16 липня 1999 року*).

НАЦІОНАЛЬНЕ РІВНОПРАВ'Я — конституційний принцип, який означає: а) рівність прав людей незалежно від їх національної (етнічної) належності; б) рівність прав громадян однієї держави незалежно від їх національної (етнічної) належності; в) рівність прав національних спільностей у конкретній державі.

НАЦІОНАЛЬНИЙ АУДІОВІЗУАЛЬНИЙ ПРОДУКТ — програми, фільми, аудіовізуальні твори, вироблені фізичними або юридичними особами України (*Закон України «Про телебачення і радіомовлення» від 21 грудня 1993 року*).

НАЦІОНАЛЬНИЙ БАНК УКРАЇНИ — центральний банк України, основною функцією якого є забезпечення стабільності грошової одиниці України — гривні (*Господарський кодекс України від 16 січня 2003 року*).

НАЦІОНАЛЬНИЙ ВИБОРЧИЙ ОКРУГ — виборчий округ, утворений не за територіальним, а за національним принципом. Виборцями у національному виборчому окрузі є всі громадяни держави однієї національності.

НАЦІОНАЛЬНИЙ ЗНАК ВІДПОВІДНОСТІ — знак, що засвідчує відповідність позначеної ним продукції вимогам технічних регламентів, які на неї поширюються (*Закон України «Про державний ринковий нагляд і контроль нехарчової продукції» від 02 грудня 2010 року*).

НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЛАН НУМЕРАЦІЇ — нормативно-правовий акт, який визначає структуру, регламентує розподіл та умови використання номерного ресурсу в телекомунікаційних мережах (*Закон України «Про телекомунікації» від 18 листопада 2003 року*).

НАЦІОНАЛЬНИЙ РЕЖИМ — правовий принцип, який полягає в тому, що юридичним і фізичним особам однієї держави на території іншої держави надаються такі самі права, якими користуються її власні юридичні та фізичні особи.

НАЦІОНАЛЬНИЙ ФОНД НОРМАТИВНИХ ДОКУМЕНТІВ — фонд, який формується з нормативно-правових актів, нормативних та інших документів, що встановлюють правила, загальні принципи, вимоги чи характеристики різного виду діяльності або її результатів у сфері технічного регулювання, для багаторазового їх використання державними органами, а також підприємствами, установами, організаціями і громадянами (*Постанова Кабінету Міністрів України «Про створення національного фонду нормативних документів» від 18 вересня 2002 року*).

НАЦІОНАЛЬНІ ІНТЕРЕСИ — життєво важливі матеріальні, інтелектуальні і духовні цінності Українського народу як носія суверенітету і єдиного джерела влади в Україні, визначальні потреби суспільства й держави, реалізація яких гарантує державний суверенітет України та її прогресивний розвиток (*Закон України «Про основи національної безпеки України» від 19 червня 2003 року*).

НАЦІОНАЛЬНІ МЕНШИНИ УКРАЇНИ — групи громадян України, які не є українцями за національністю, виявляють почуття національного самоусвідомлення та спільності між собою, правовий статус яких визначений Конституцією України від 28 червня 1996 р., Законом України «Про національні меншини в Україні» від 25 червня 1992 р., міжнародними договорами України.

НАЦІОНАЛЬНІ ПАРТІЇ — політичні партії, що орієнтуються на певну етнічну спільність, якою може бути нація, народність, національна меншина (частина етнічної спільності).

НАЦІОНАЛЬНІСТЬ — 1) сукупність усіх осіб однієї національної (етнічної) належності незалежно від того, на якій території вони проживають; 2) національна (етнічна) належність; 3) громадянство, підданство; 4) у множині — нації і народності.

НАЦІОНАЛЬНО-ДЕРЖАВНИЙ УСТРІЙ — спосіб територіальної організації держави, за якого основні територіальні одиниці держави утворюються за національною (етнічною) ознакою.

НАЦІЯ (лат. *natio* — рід, плем'я, народ) — 1) як етнічне утворення — історично сформована мовна, територіальна, економічна й культурна спільність людей. Нація формується з переходом до індустріального (капіталістичного) суспільства на базі однієї або кількох народностей; 2) як державно-політична спільність — сукупність усіх громадян держави незалежно від їх етнічної належності.

НЕБЕЗПЕЧНА ПОДІЯ — подія, у тому числі катастрофа, аварія, пожежа, стихійне лихо, епідемія, епізоотія, епіфітотія, яка за своїми наслідками становить загрозу життю або здоров'ю населення чи призводить до завдання матеріальних збитків (*Кодекс цивільного захисту України від 02 жовтня 2012 року*).

НЕБЕЗПЕЧНА РЕЧОВИНА — хімічна, токсична, вибухова, окислювальна, горюча речовина, біологічні агенти та речовини біологічного походження, які становлять небезпеку для життя й здоров'я людей та довкілля, сукупність властивостей речовин і/або особливостей їх стану, внаслідок яких за певних обставин може створитися загроза життю і здоров'ю людей, довкіллю, матеріальним та культурним цінностям (*Закон України «Про об'єкти підвищеної безпеки» від 18 січня 2001 року*).

НЕБЕЗПЕЧНИЙ ВАНТАЖ — вироби або речовини, що можуть створювати загрозу для здоров'я, безпеки, майна або навколишнього природного середовища й зазначені в переліку небезпечних вантажів, визначеному авіаційними правилами України (*Повітряний кодекс України від 19 травня 2011 року*).

НЕБЕЗПЕЧНИЙ ХАРЧОВИЙ ПРОДУКТ — харчовий продукт, який не відповідає вимогам, встановленим цим Законом (*Закон України «Про основні принципи та вимоги до безпечності та якості харчових продуктів» від 23 грудня 1997 року*).

НЕБЕЗПЕЧНИЙ ФАКТОР — будь-який хімічний, фізичний, біологічний чинник, речовина, матеріал або продукт, що впливає або за певних умов чи рівнів концентрації може негативно впливати через харчування на здоров'я людини (*Закон України «Про основні принципи та вимоги до безпечності та якості харчових продуктів» від 23 грудня 1997 року*).

НЕБЕЗПЕЧНИЙ ЧИННИК — складова частина небезпечного явища (пожежа, вибух, викидання, загроза викидання небезпечних хімічних, радіоактивних і біологічно небезпечних речовин) або процесу, що характеризується фізичною, хімічною, біологічною чи іншою дією (впливом), перевищенням нормативних показників і створює загрозу життю та/або здоров'ю людини (*Кодекс цивільного захисту України від 02 жовтня 2012 року*).

НЕБЕЗПЕЧНІ ВІДХОДИ — відходи, що мають такі фізичні, хімічні, біологічні чи інші небезпечні властивості, які створюють або можуть створити значну небезпеку для

навколишнього природного середовища й здоров'я людини, та які потребують спеціальних методів і засобів поводження з ними (*Закон України «Про відходи» від 05 березня 1998 року*).

НЕВЖИТТЯ ЗАХОДІВ ЩОДО ЛІКВІДАЦІЇ НАСЛІДКІВ ЕКОЛОГІЧНОГО ЗАБРУДНЕННЯ — ухилення від проведення або неналежне проведення на території, що зазнала забруднення небезпечними речовинами або випромінюванням, дезактиваційних чи інших відновлювальних заходів щодо ліквідації або усунення наслідків екологічного забруднення особою, на яку покладено такий обов'язок (*Кримінальний кодекс України від 05 квітня 2001 року*).

НЕВИПЛАТА ЗАРОБІТНОЇ ПЛАТИ, СТИПЕНДІЇ, ПЕНСІЇ ЧИ ІНШИХ УСТАНОВЛЕНИХ ЗАКОНОМ ВИПЛАТ — безпідставна не виплата заробітної плати, стипендії, пенсії чи іншої установленої законом виплати громадянам більш як за один місяць, вчинена умисно керівником підприємства, установи або організації незалежно від форми власності чи громадянином — суб'єктом підприємницької діяльності (*Кримінальний кодекс України від 05 квітня 2001 року*).

НЕВІДВОРОТНІСТЬ ПОКАРАННЯ — принцип кримінального права, згідно з яким жоден злочин не повинен залишатися без покарання, якщо відсутні передбачені в законі підстави для звільнення особи, що його вчинила, від кримінальної відповідальності або від покарання.

НЕВІДЧУЖУВАНІСТЬ ПРАВ І СВОБОД ЛЮДИНИ — основоположний принцип конституційного ладу й конституційно-правового статусу людини в демократичних державах, який означає, що права людини мають природний характер (належать їй від народження) і не можуть бути відчужені на чию б то не було користь.

НЕВТРУЧАННЯ ПРИНЦИП — один з принципів міжнародного права, який полягає у забороні держав та міжнародних організацій втручатись в питання, що належать винятково до внутрішньої компетенції незалежної держави. Принцип невтручання пов'язаний з поняттям суверенітету й виражає основні практичні наслідки суверенітету для інших держав.

НЕВТРУЧАННЯ У ПРИВАТНЕ ЖИТТЯ — встановлена Конституцією України та іншими законодавчими актами заборона збирати, зберігати, використовувати та поширювати інформацію про приватне життя особи без її згоди. Інформація про приватне життя особи може бути отримана в порядку, передбаченому Кримінальним процесуальним кодексом України, для виконання завдань кримінального провадження (*Кримінальний процесуальний кодекс України від 13 квітня 2012 року*).

НЕГАТИВНЕ РЕКЛАМУВАННЯ (У ВИБОРЧОМУ ПРАВІ) — метод передвиборної пропаганди, що полягає у взаємній дискредитації суперників політичних змагань, у розвінчанні позитивного іміджу опонента.

НЕГАТИВНІ ЗМІНИ В НАВКОЛИШНЬОМУ СЕРЕДОВИЩІ — це втрата, виснаження чи знищення окремих природних комплексів та ресурсів внаслідок надмірного забруднення навколишнього природного середовища, руйнівного впливу стихійних сил природи та інших факторів, що обмежують або виключають можливість життєдіяльності людини та провадження господарської діяльності в цих умовах (*Закон України «Про зону надзвичайної екологічної ситуації» від 13 липня 2000 року*).

НЕГАТОРНИЙ ПОЗОВ — позов власника про усунення будь-яких перешкод у здійсненні ним права користування та розпорядження майном, навіть якщо ці порушення не пов'язані з позбавленням права володіння. Умови пред'явлення негаторного позову: 1) позивач є власником речі; 2) поведінка правопорушника є протиправною; 3) на момент пред'явлення позову правопорушення має тривати; 4) позивач і відповідач не повинні перебувати в зобов'язальних відносинах.

НЕДЕРЖАВНЕ ПЕНСІЙНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ — пенсійне забезпечення, яке здійснюється недержавними пенсійними фондами, страховими організаціями та банками відповідно до *Закону України «Про недержавне пенсійне забезпечення» від 09 липня 2003 року* (*Податковий Кодекс України від 02 грудня 2010 року*).

НЕДЕРЖАВНИЙ ПЕНСІЙНИЙ ФОНД — це юридична особа, створена відповідно до закону, яка має статус неприбуткової організації, функціонує та провадить діяльність виключно з метою накопичення пенсійних внесків на користь учасників пенсійного фонду з подальшим управлінням пенсійними активами, а також здійснює пенсійні виплати учасникам зазначеного фонду у визначеному законом порядку (*Закон України «Про недержавне пенсійне забезпечення» від 09 липня 2003 року*).

НЕДІЄЗДАТНІСТЬ — неможливість для фізичної особи своїми діями набувати юридичних прав та створювати для себе юридичні обов'язки. Визнання особи недієздатною можливе в судовому порядку, якщо внаслідок психічної хвороби вона не може розуміти значення своїх дій або керувати ними.

НЕДІЙСНИЙ МІЖНАРОДНИЙ ВЕТЕРИНАРНИЙ СЕРТИФІКАТ — це сертифікат, який оформлений нерозбірливо, містить неповні або недостовірні відомості, строк дії якого закінчився, має незасвідчені виправлення або підчистки, містить суперечливу або несумісну інформацію, складений мовою, яка не сумісна із офіційними зразками сертифікатів, виданий на харчові продукти, імпорт яких заборонено, або іншим чином не відповідає вимогам країни призначення харчового продукту (*Закон України «Про основні принципи та вимоги до безпечності та якості харчових продуктів» від 23 грудня 1997 року*).

НЕДІЙСНІТЬ ПРАВОЧИНУ — наслідок недодержання в момент правочину стороною (сторонами) вимог, які прямо встановлені правом. Розрізняються два види недійсних правочинів: нікчемні та оспорювані. Якщо недійсність правочину прямо встановлена законом, він є нікчемним правочином. У цьому разі визнання такого правочину недійсним судом не

вимагається. У випадках, встановлених Цивільним кодексом України, нікчемний правочин може бути визнаний судом дійсним (*Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 року*).

НЕДОБРОСОВІСНА КОНКУРЕНЦІЯ — будь-які дії в конкуренції, що суперечать правилам, торговим та іншим чесним звичаям у підприємницькій діяльності. Це неправомірне використання ділової репутації суб'єкта господарювання, створення перешкод суб'єктам господарювання в процесі конкуренції та досягнення неправомірних переваг у конкуренції, неправомірне збирання, розголошення та використання комерційної таємниці, а також інші дії, що кваліфікуються відповідно до частини першої цієї статті (*Господарський кодекс України від 16 січня 2003 року*).

НЕДОПУСТИМИ ДОКАЗИ — докази, отримані внаслідок істотного порушення прав та свобод людини, гарантованих Конституцією та законами України, міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, а також будь-які інші докази, здобуті завдяки інформації, отриманій внаслідок істотного порушення прав і свобод. Суд зобов'язаний визнати недопустимими докази у разі: 1) здійснення процесуальних дій, які потребують попереднього дозволу суду, без такого дозволу або з порушенням його суттєвих умов; 2) отримання доказів внаслідок катування, жорстокого, нелюдського або такого, що принижує гідність особи, поводження або погрози застосування такого поводження; 3) порушення права особи на захист; 4) отримання показань чи пояснень від особи, яка не була повідомлена про своє право відмовитися від давання показань та не відповідати на запитання, або їх отримання з порушенням цього права; 5) порушення права на перехресний допит; 6) отримання показань від свідка, який надалі буде визнаний підозрюваним чи обвинуваченим у цьому кримінальному провадженні (*Кримінальний процесуальний кодекс України від 13 квітня 2012 року*).

НЕДОПУСТИМІСТЬ РОЗГЛОШЕННЯ ВІДОМОСТЕЙ ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ — загальне положення досудового розслідування, відповідно до якого відомості досудового розслідування можна розголошувати лише з дозволу слідчого або прокурора й у тому обсязі, в якому вони визнають можливим.

НЕДОТОРКАНИСТЬ ПРАВА ВЛАСНОСТІ — встановлена Конституцією України та іншими законодавчими актами заборона позбавляти або обмежувати право власності особи. Позбавлення або обмеження права власності, тимчасове вилучення майна здійснюється лише на підставі рішення суду.

НЕДОБРОСОВІСНА РЕКЛАМА — це реклама, яка вводить або може ввести в оману споживачів реклами, завдати шкоди особам, державі чи суспільству внаслідок неточності, недостовірності, двозначності, перебільшення, замовчування, порушення вимог щодо часу, місця й способу розповсюдження (*Закон України «Про рекламу» від 03 липня 1996 року*).

НЕДОВІРА — правова підстава для відповідних органів щодо усунення з посади відповідних осіб (посадових осіб територіальної громади, голови ради, його заступників,

секретаря тощо). Здебільшого рішення про усунення особи з посади приймається не менш як 2/3 голосів депутатів від загального складу ради шляхом таємного голосування.

НЕДОЇМКА — це сума єдиного внеску, своєчасно не нарахована та/або не сплачена у строки, встановлені законом, обчислена територіальними органами Пенсійного фонду України у випадках, передбачених законом.

НЕДОЛІК — це будь-яка невідповідність продукції вимогам нормативно-правових актів і нормативних документів, умовам договорів або вимогам, що пред'являються до неї, а також інформації про продукцію, наданій виробником (*Закон України «Про захист прав споживачів» від 12 травня 1991 року*).

НЕДОТОРКАННІСТЬ — принцип конституційно-правового статусу особи, який означає охорону її законом від посягань з боку будь-кого.

НЕДОТОРКАННІСТЬ ЖИТЛА — встановлена Конституцією України та іншими законодавчими актами заборона проникати до житлового приміщення проти волі осіб, що мешкають у ньому.

НЕДОТОРКАННІСТЬ НАРОДНОГО ДЕПУТАТА УКРАЇНИ — закріплена Конституцією України (ст. 80) гарантія, за якою народний депутат України не несе юридичну відповідальність за результати голосування або висловлювання в парламенті та його органах, за винятком відповідальності за образу чи наклеп. Народний депутат України не може бути без згоди Верховної Ради України притягнений до кримінальної відповідальності, затриманий чи заарештований.

НЕДОТОРКАННІСТЬ ОСОБИ — 1) у широкому значенні — заборона довільно чинити будь-які дії, що зазіхають на життя, здоров'я, свободу, особисте життя та інші блага, належні людині й громадянину; 2) у вузькому значенні — заборона довільного затримання, арешту, взяття під варту й тримання під вартою. Вчинення таких дій можливе тільки з додержанням установленого законом порядку.

НЕЗАКІНЧЕНИЙ ЗЛОЧИН — це готування до злочину та замах на злочин (*Кримінальний кодекс України від 05 квітня 2001 року*).

НЕЗАКОННА ЛІКУВАЛЬНА ДІЯЛЬНІСТЬ — це заняття лікувальною діяльністю без спеціального дозволу, здійснюване особою, яка не має належної медичної освіти, якщо це спричинило тяжкі наслідки для хворого (*Кримінальний кодекс України від 05 квітня 2001 року*).

НЕЗАКОННА ПРИВАТИЗАЦІЯ ДЕРЖАВНОГО, КОМУНАЛЬНОГО МАЙНА — це приватизація державного, комунального майна шляхом заниження його вартості через визначення її у спосіб, не передбачений законом, або використання підроблених приватизаційних документів, а також сама приватизація майна, яке не підлягає приватизації

згідно з законом, або приватизація неправомочною особою (*Кримінальний кодекс України від 05 квітня 2001 року*).

НЕЗАКОННА ТОРГІВЕЛЬНА ДІЯЛЬНІСТЬ — це здійснення угод куплі-продажу товарів чи інших предметів з ухиленням від реєстрації в установленому порядку з метою одержання неконтрольованого державою прибутку (*Кодекс України про адміністративні правопорушення від 07 грудня 1984 року*).

НЕЗАКОННЕ ВЖИВАННЯ НАРКОТИЧНИХ ЗАСОБІВ АБО ПСИХОТРОПНИХ РЕЧОВИН — це вживання наркотичних засобів або психотропних речовин без призначення лікаря (*Закон України «Про заходи протидії незаконному обігу наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів та зловживанню ними» від 15 лютого 1995 року*).

НЕЗАКОННЕ ЗНИЩЕННЯ ВИБОРЧОЇ ДОКУМЕНТАЦІЇ АБО ДОКУМЕНТІВ РЕФЕРЕНДУМУ — це незаконне знищення виборчої документації або документів референдуму поза встановленим законом строком зберігання в державних архівних установах та в Центральній виборчій комісії України після проведення виборів або референдуму, а так само пошкодження виборчої документації або документів референдуму (*Кримінальний кодекс України від 05 квітня 2001 року*).

НЕЗАКОННЕ ПОВОДЖЕННЯ З РАДІОАКТИВНИМИ МАТЕРІАЛАМИ — це придбання, носіння, зберігання, використання, передача, видозмінення, знищення, розпилення або руйнування радіоактивних матеріалів (джерел іонізуючого випромінювання, радіоактивних речовин або ядерних матеріалів, що перебувають у будь-якому фізичному стані в установці або виробі чи в іншому вигляді) без передбаченого законом дозволу (*Кримінальний кодекс України від 05 квітня 2001 року*).

НЕЗАКОННЕ ПОВОДЖЕННЯ ЗІ ЗБРОЄЮ, БОЙОВИМИ ПРИПАСАМИ АБО ВИБУХОВИМИ РЕЧОВИНАМИ — це носіння, зберігання, придбання, виготовлення, ремонт, передача чи збут вогнепальної зброї (крім гладкоствольної мисливської), бойових припасів, вибухових речовин або вибухових пристроїв без передбаченого законом дозволу та носіння, виготовлення, ремонт або збут кинджалів, фінських ножів, кастетів чи іншої холодної зброї без передбаченого законом дозволу.

НЕЗАКОННЕ ПОМІЩЕННЯ В ПСИХІАТРИЧНИЙ ЗАКЛАД — це поміщення в психіатричний заклад завідомо психічно здорової особи (*Кримінальний кодекс України від 05 квітня 2001 року*).

НЕЗАКОННЕ ПРОВЕДЕННЯ АБОРТУ — це проведення абортів особою, яка не має спеціальної медичної освіти (*Кримінальний кодекс України від 05 квітня 2001 року*).

НЕЗАКОННЕ ПРОВЕДЕННЯ ДОСЛІДІВ НАД ЛЮДИНОЮ — це незаконне проведення медико-біологічних, психологічних або інших дослідів над людиною, якщо це створювало небезпеку для її життя чи здоров'я (*Кримінальний кодекс України від 05 квітня 2001 року*).

НЕЗАКОННЕ РИБАЛЬСТВО — це рибальська діяльність, яка здійснюється: рибальськими суднами у водах під юрисдикцією держави без дозволу цієї держави або з порушенням її законів чи регламентів; рибальськими суднами під прапором держав, які є договірними сторонами міжнародних регіональних рибогосподарських організацій, що здійснюють промисел із порушенням заходів щодо збереження та управління, ухвалених цими організаціями, або відповідних положень міжнародного права; рибальськими суднами з порушенням національного законодавства або міжнародно-правових зобов'язань, включно із зобов'язаннями держав, що співпрацюють у рамках міжнародних регіональних рибогосподарських організацій (*Закон України «Про рибне господарство, промислове рибальство та охорону водних біоресурсів» від 08 липня 2011 року*).

НЕЗАКОННЕ РОЗГОЛОШЕННЯ ЛІКАРСЬКОЇ ТАЄМНИЦІ — це умисне розголошення лікарської таємниці особою, якій вона стала відома у зв'язку з виконанням професійних чи службових обов'язків, якщо таке діяння спричинило тяжкі наслідки.

НЕЗАКОННІ ДІЇ — дії, що порушують встановлений законом правопорядок. Такими є: а) дії, заборонені законодавством; б) дії, вчинені без підстав, передбачених законодавством; в) дії, вчинені не в тому порядку, який для них визначено законодавством.

НЕЗАЛЕЖНА ВІД ОСОБИ ПРИЧИНА НЕОТРИМАННЯ ДОКУМЕНТА ПРО ПРИПИНЕННЯ ІНОЗЕМНОГО ГРОМАДЯНСТВА — невідача особи, в якій уповноважені органи держави її громадянства прийняли клопотання про припинення іноземного громадянства, документа про припинення громадянства у встановлений законодавством іноземної держави термін чи протягом двох років від дня подання клопотання, якщо термін не встановлено, або відсутність у законодавстві іноземної держави процедури припинення її громадянства за ініціативою особи, чи якщо така процедура не здійснюється, або вартість оформлення припинення іноземного громадянства перевищує половину розміру мінімальної заробітної плати, встановленої законом в Україні на момент, коли особа набула громадянство України (*Закон України «Про громадянство України» від 18 січня 2001 року*).

НЕЗАЛЕЖНА ПРОФЕСІЙНА ДІЯЛЬНІСТЬ — участь фізичної особи в науковій, літературній, артистичній, художній, освітній або викладацькій діяльності, діяльність лікарів, приватних нотаріусів, адвокатів, аудиторів, бухгалтерів, оцінщиків, інженерів чи архітекторів, особи, зайнятої релігійною (місіонерською) діяльністю, іншою подібною діяльністю за умови, що така особа не є працівником або фізичною особою — підприємцем та використовує найману працю не більш як чотирьох фізичних осіб (*Податковий Кодекс України від 02 грудня 2010 року*).

НЕЗАМІННА РІЧ — річ, визначена індивідуальними ознаками, тобто наділена тільки її властивими ознаками, що вирізняють її з-поміж інших однорідних речей, індивідуалізуючи її (*Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 року*).

НЕЗАЛЕЖНІСТЬ ДЕРЖАВИ УКРАЇНА — закріплена у таких документах: Акт проголошення незалежності України (прийнятий Верховною Радою України 24 серпня 1991 р.);

Декларація про державний суверенітет України (прийнята Верховною Радою Української РСР 16 липня 1990 р.); Декларація прав національностей України (1 листопада 1991 р.) та інших. Зокрема, у зверненні Верховної Ради України «До парламентів і народів світу» від 5 грудня 1991 р. йдеться про те, що Україна будує демократичну, правову державу, метою якої є забезпечення прав і свобод людини, прагне до утвердження в незалежній демократичній Україні високих принципів свободи, демократії, гуманізму, соціальної справедливості тощо. У самостійному значенні окремого поняття «незалежність» у юридичній літературі не існує. Термін можна розглядати як синонім державно-правового поняття «суверенітет» або «державний суверенітет». У Декларації про державний суверенітет України до критеріїв суверенності належать такі чинники: самовизначення української нації, народовладдя; державна влада; громадянство України; територіальне верховенство; економічна самостійність; екологічна безпека; культурний розвиток; зовнішня і внутрішня безпека та інші.

НЕЗАЛЕЖНІСТЬ І САМОСТІЙНІСТЬ ДЕРЖАВНОЇ ВЛАДИ — можливість державної влади без впливу інших сил приймати нормативні акти та забезпечувати їх виконання за допомогою засобів державного примусу; відсутність залежності (політичної, фінансової, організаційної тощо) органів державної влади від будь-кого всередині держави та за її межами.

НЕЗАЛЕЖНІСТЬ СУДДІВ — конституційний принцип правосуддя в демократичних державах, який означає, що в здійсненні правосуддя судді незалежні від будь-якого впливу, нікому не підзвітні й підкоряються лише закону. Гарантіями незалежності суддів є здійснення правосуддя виключно судами; особливий порядок призначення, обрання, притягнення до відповідальності та звільнення суддів; здійснення правосуддя відповідно до встановленої законом процедури; таємниця прийняття судового рішення й заборона її розголошення; обов'язковість судового рішення; недопустимість втручання в здійснення правосуддя, впливу на суд або суддів у будь-який спосіб, неповаги до суду та встановлення відповідальності за такі діяння; особливий порядок фінансування та організаційного забезпечення судів; належне матеріальне та соціальне забезпечення суддів, а також визначені законом засоби забезпечення особистої безпеки суддів, їх сімей, майна та інші засоби їх правового захисту; функціонування органів суддівського самоврядування (*Постанова Пленуму Верховного Суду України «Про незалежність судової влади» від 13 червня 2007 року*).

НЕЗАЛЕЖНА УСТАНОВА ОЦІНЮВАННЯ ТА ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЯКОСТІ ВИЩОЇ ОСВІТИ — це недержавна організація (установа, агенція, бюро тощо), акредитована Національним агентством із забезпечення якості вищої освіти, що здійснює оцінювання освітньої програми, результатів навчання та/або вищих навчальних закладів (їхніх структурних підрозділів) з метою вироблення рекомендацій і надання допомоги вищим навчальним закладам в організації системи забезпечення якості вищої освіти та внесення пропозицій Національному агентству із забезпечення якості вищої освіти щодо акредитації освітньої програми.

НЕЗВОРОТНА ДІЯ ЗАКОНУ — конституційний принцип правосуддя, згідно з яким закони та інші нормативно-правові акти не мають зворотної дії в часі. Незворотна дія

закону означає, що ніхто не може відповідати за діяння, які на час їх вчинення визнавалися законом як правопорушення. Незворотна дія закону не поширюється на випадки, коли закони та інші нормативно-правові акти пом'якшують або скасовують відповідальність особи.

НЕЗМІННІСТЬ СКЛАДУ СУДУ — загальне положення судового розгляду справи, яке означає, що судовий розгляд повинен бути проведений в одному складі суду.

НЕЗМІНЮВАНІСТЬ СУДДІВ — конституційний принцип правосуддя, який означає, що судді обіймають посади безстроково. Відповідно до цього принципу суддя не може бути звільнений з посади достроково, до настання встановленої законом вікової межі (як правило, 65 років), за винятком випадків, коли він вчинив злочин, серйозний дисциплінарний проступок, грубо порушив морально-етичні норми або подав заяву про відставку.

НЕЗНАЧНІ ЗАПАСИ КОРИСНИХ КОПАЛИН — це запаси корисних копалин, що визначаються за критеріями, які встановлюються Кабінетом Міністрів України (*Постанова Кабінету Міністрів України від 11 серпня 200 року № 1257*) (*Податковий Кодекс України від 02 грудня 2010 року*).

НЕЙТРАЛІТЕТ (нім. *neutralit t*, лат. *neuter* — ні той, ні інший) — юридичний і політичний статус держави, яка зобов'язується не брати участі у війні між іншими державами, а в мирний час — відмова від участі у військових блоках. В міжнародному праві розрізняються: нейтралітет у воєнний час (евентуальний) та постійний нейтралітет. Під евентуальним нейтралітетом розуміється заява певної держави про неучасть її у даній війні, він дотримується тільки для даної війни і може бути відміненим одностороннім актом. Статус нейтралітету виникає з моменту заяви держави про нейтралітет у війні і доведення цієї заяви до сторін, що воюють. Постійний нейтралітет — це міжнародно-правовий статус держави, відповідно до якого держава зобов'язується не брати участь у збройних конфліктах та не входити до воєнних союзів і блоків. Постійно нейтральними державами є Швейцарія (акт 1815 р.), Австрія (акт 1955 р.), Мальта (акт 1981р.).

НЕЙТРАЛЬНІСТЬ ОПОДАТКУВАННЯ — установлення податків та зборів у спосіб, який не впливає на збільшення або зменшення конкурентоздатності платника податків (*Податковий кодекс України від 2 грудня 2010 року*).

НЕКОМБАТАНТИ (від *не...* — префікс, що означає заперечення; фр. *combattant* — той, що веде бій, воїн, боєць) — особи, які входять до складу збройних сил, але не беруть участі в бойових насильницьких діях, хоча специфічно забезпечують їх. Некомбатанти мають право застосовувати зброю лише у випадку самооборони. Існують дві основні категорії некомбатантів: духовні особи (священнослужителі) та медичні працівники в складі Збройних Сил України, а також інші цивільні особи, які не носять і не застосовують зброї, реально не беруть участі в бойових діях, але перебувають у районі цих дій.

НЕЛІСОВІ ЗЕМЛІ — це земельні ділянки, зайняті чагарниками, комунікаціями, сільськогосподарськими угіддями, водами і болотами, малопродуктивними землями тощо (*Податковий Кодекс України від 02 грудня 2010 року*).

НЕЛЕГАЛ (від *не...* — префікс, що означає заперечення; фр. *legal*, від лат. *legalis* — законний) — 1) особа, яка перебуває на нелегальному становищі у зв'язку зі своєю протиправною діяльністю, причетністю до політичної опозиції або з інших міркувань; 2) спеціально підготовлений і засланий до іншої країни із завданням розвідки кадровий працівник або агент спецслужби, який з метою маскування видає себе за іншу особу, використовуючи для цього оригінальні та фальшиві документи. Нелегал може бути також агент спецслужби з постійних жителів країни, що перейшов на нелегальне становище.

НЕЛЕГАЛЬНА МІГРАЦІЯ (лат. *migratio* — перехід, переїзд, переселення, *migrare* — переходити, переїздити, переселятися) — незаконний в'їзд або порушення іноземцями та особами без громадянства правил перебування у країні в'їзду. Йдеться про перебування без документів на право проживання, за недійсними документами або документами, строк дії яких закінчився; працевлаштування без відповідного дозволу; недодержання встановленого порядку реєстрації, пересування і зміни місця проживання; ухилення від виїзду з країни після закінчення відповідного строку перебування тощо.

НЕМАТЕРІАЛЬНІ АКТИВИ — це право власності на результати інтелектуальної діяльності, у тому числі промислової власності, а також інші аналогічні права, визнані об'єктом права власності (інтелектуальної власності), право користування майном та майновими правами платника податку в установленому законодавством порядку, у тому числі набуті в установленому законодавством порядку права користування природними ресурсами, майном та майновими правами (*Податковий Кодекс України від 02 грудня 2010 року*).

НАНАЛЕЖНЕ ВИКОРИСТАННЯ ІНФОРМАЦІЇ — використання інформації з іншою метою ніж та, з якою така інформація збиралася, зокрема, використання інформації з метою дисциплінарного, цивільного, адміністративного, кримінального провадження або провадження в справах про адміністративні правопорушення.

НЕОБРАНІСТЬ — виключення або обмеження можливості балотуватися як кандидат. Виділяють абсолютну необраність — неможливість балотуватися у всіх виборчих округах, і відносну — коли не можна балотуватися в певних виборчих округах.

НЕОБЕРЕЖНІСТЬ — це основна форма вини в кримінальному праві, що поділяється на злочинну самовпевненість та злочинну недбалість.

НЕОБХІДНА ОБОРОНА — дії, вчинені з метою захисту охоронюваних законом прав та інтересів особи, яка захищається, або іншої особи, а також суспільних інтересів та інтересів держави від суспільно небезпечного посягання шляхом заподіяння тому, хто посягає, шкоди, необхідної і достатньої в даній обстановці для негайного відвернення чи припинення посягання, якщо при цьому не було допущено перевищення меж необхідної оборони (*Кодекс України про адміністративні правопорушення від 7 грудня 1984 року*).

НЕОСУДНІСТЬ — обумовлена хворобливим станом психіки або недоумством нездатність особи усвідомлювати свої дії або керувати ними в момент скоєння суспільно небезпечного діяння.

НЕПОВНОТА СУДОВОГО РОЗГЛЯДУ — недослідження під час судового розгляду обставин, з'ясування яких може мати істотне значення для ухвалення законного, обґрунтованого та справедливого судового рішення, зокрема, у разі якщо: 1) судом були відхилені клопотання учасників судового провадження про допит певних осіб, дослідження доказів або вчинення інших процесуальних дій для підтвердження чи спростування обставин, з'ясування яких може мати істотне значення для ухвалення законного, обґрунтованого та справедливого судового рішення; 2) необхідність дослідження тієї чи іншої підстави впливає з нових даних, встановлених при розгляді справи в суді апеляційної інстанції (*Кримінальний процесуальний кодекс України від 13 квітня 2012 року*).

НЕПОКОРА — це один з різновидів злочину проти встановленого порядку несення військової служби, що полягає у відкритій відмові виконати наказ начальника, а також інше умисне невиконання наказу (*Кримінальний кодекс України від 05 квітня 2001 року*).

НЕПЕРЕБОРНА СИЛА — це дія надзвичайної ситуації техногенного, природного або екологічного характеру, яка унеможливує надання відповідної послуги відповідно до умов договору (*Закон України «Про житлово-комунальні послуги» від 24 червня 2004 року*).

НЕПІДЗВІТНЕ РИБАЛЬСТВО — це рибальська діяльність, про яку користувач не звітував або подавав недостовірні звіти до центрального органу виконавчої влади з питань рибного господарства чи його територіальних органів, яка здійснювалася в районі компетенції міжнародних регіональних рибогосподарських організацій та про яку не звітував або подавав недостовірні звіти з порушенням процедур подання звітності, встановлених такими організаціями (*Закон України «Про рибне господарство, промислове рибальство та охорону водних біоресурсів» від 08 липня 2011 року*).

НЕПІДПРИЄМНИЦЬКІ ТОВАРИСТВА — це товариства, які не мають на меті одержання прибутку для його наступного розподілу між учасниками (*Цивільний Кодекс України від 16 січня 2003 року*).

НЕПЛАТОСПРОМОЖНІСТЬ — це неспроможність суб'єкта підприємницької діяльності виконати після настання встановленого строку сплати грошових зобов'язання перед кредиторами, в тому числі із заробітної плати, а також виконати зобов'язання щодо сплати єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування, податків і зборів не інакше як через відновлення платоспроможності (*Закон України «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом» від 14 травня 1992 року*).

НЕПОВАГА ДО СУДУ — це злісне ухилення від явки в суд свідка, потерпілого, позивача, відповідача або в невідкоренні зазначених осіб та інших громадян розпорядженню головуючого чи в порушенні порядку під час судового засідання, а так само вчинення будь-яким дій, які свідчать про явну зневагу до суду або встановлених у суді правил (*Кодекс України про адміністративні правопорушення від 07 грудня 1984 року*).

НЕПОВНА СІМ'Я — це сім'я, що складається з матері або батька й дитини (*Закон України «Про охорону дитинства» від 26 квітня 2001 року*).

НЕПОВНОЛІТНІ — особи, які не досягли віку, з якого закон визнає їх повністю дієздатними (18 років). Неповнолітні мають обмежену дієздатність (за цивільним правом). За кримінальним правом існують певні обмеження щодо застосування до неповнолітніх кримінальної відповідальності. Кримінальній відповідальності підлягають особи, яким до вчинення злочину виповнилося 16 років. Особи, що вчинили злочини у віці від 14 до 16 років, підлягають кримінальній відповідальності лише за умисне вбивство, посягання на життя державного чи громадського діяча, бандитизм, розбій тощо (*Кримінальний кодекс України від 5 квітня 2001 року*). За трудовим правом неповнолітні мають пільги щодо організації та охорони їх праці (*Кодекс законів про працю України від 10 грудня 1971 року*).

НЕПОДАТКОВІ ДОХОДИ — надходження до бюджетів (загального та спеціального фондів), що врегульовані правовими нормами. Можуть мати як обов'язковий, так і добровільний характер. На відміну від податків, є, як правило, відплатними та умовними. Мають компенсаційний характер, не залежать від доходу (прибутку) платника. Можуть бути постійно закріплені за бюджетом відповідного рівня (державне мито) або виступати у формі тимчасового доходу, що зараховується до бюджету протягом певного періоду. Відповідно до Бюджетного кодексу України, до їх складу належать: а) доходи від власності та підприємницької діяльності; б) адміністративні збори та платежі, доходи від некомерційного та побічного продажу; в) надходження від штрафів та фінансових санкцій; г) інші неподаткові надходження (*Бюджетний кодекс України від 8 липня 2010 року*).

НЕПОКОРА ВЛАДІ — протиправна поведінка, що проявляється у відмові виконати законні вимоги представника поліції або іншої особи, якій державними органами доручено охорону громадського порядку, при виконанні ними цього обов'язку.

НЕПОРУШНІСТЬ ПРАВ І СВОБОД ЛЮДИНИ — один із основних принципів конституційно-правового статусу людини, який означає охорону її конституційних прав і свобод від довільних обмежень та посягань з боку будь-яких суб'єктів.

НЕПРАВОМІРНА ВИГОДА — це грошові кошти або інше майно, переваги, пільги, послуги, нематеріальні активи, що їх без законних на те підстав обіцяють, пропонують, надають або одержують безоплатно чи за ціною, нижчою за мінімальну ринкову (*Кодекс України про адміністративні правопорушення від 07 грудня 1984 року*).

НЕПРАВОМІРНІ ДІЇ — юридичні факти, що суперечать вимогам конституційно-правових норм.

НЕПРАВОМІРНІ ДІЇ (РЕФЕРЕНДНІ ДЕЛІКТИ) СУБ'ЄКТІВ РЕФЕРЕНДНОГО ПРАВА — діяльність учасників референдних правовідносин, що виражається в порушенні деліктоздатними суб'єктами референдного права правил поведінки, визначених у нормі референдного права, або в неналежному виконанні цих правил.

НЕПРАЦЕЗДАТНІ ГРОМАДЯНИ — це особи, які досягли встановленого законом пенсійного віку або визнані інвалідами, у тому числі діти-інваліди, а також особи, які мають право на пенсію у зв'язку з втратою годувальника.

НЕПРИБУТКОВІ ПІДПРИЄМСТВА, УСТАНОВИ ТА ОРГАНІЗАЦІЇ — це підприємства, установи та організації, основною метою діяльності яких є не одержання прибутку, а провадження благодійної діяльності та меценатства й іншої діяльності, передбаченої законодавством (*Податковий кодекс України від 02 грудня 2010 року*).

НЕПРЯМИЙ УМИСЕЛ — це умисел, якщо особа усвідомлювала суспільно небезпечний характер свого діяння (дії або бездіяльності), передбачала його суспільно небезпечні наслідки, і хоча не бажала, але свідомо припускала їх настання.

НЕРЕАЛІЗОВАНІ ДОХОДИ/ВИТРАТИ — це доходи/витрати від переоцінки фінансових активів та зобов'язань, монетарного золота та банківських металів, а також доходи/витрати від купівлі іноземної валюти, монетарного золота та банківських металів, якщо такі операції здійснюються не за офіційним валютним курсом (*Закон України «Про Національний банк України» від 20 травня 1999 року*).

НЕРЕГУЛЬОВАНЕ РИБАЛЬСТВО — це рибальська діяльність, яка здійснюється в районі компетенції міжнародних регіональних рибогосподарських організацій рибальськими суднами без національної належності або під прапором держави, яка не є стороною цієї організації або рибальського об'єднання, у спосіб, що не відповідає або порушує заходи із збереження та управління, ухвалені цими організаціями, або яка здійснюється в районах чи щодо рибних запасів, стосовно яких не застосовуються заходи із збереження та управління рибальськими суднами в спосіб, що суперечить зобов'язанням держави із збереження водних біоресурсів, згідно з міжнародним правом (*Закон України «Про рибне господарство, промислове рибальство та охорону водних біоресурсів» від 08 липня 2011 року*).

НЕРЕЗИДЕНТИ — це юридичні особи, утворені відповідно до законодавства інших держав, які здійснюють свою діяльність за межами України, а також їх відокремлені підрозділи з місцезнаходженням на території України, які не здійснюють господарську діяльність, відповідно до законодавства України, та/або розташовані на території України дипломатичні представництва, консульські установи, інші офіційні представництва іноземних держав та міжнародних організацій, які мають дипломатичні привілеї та імунітет та/або фізичні особи: іноземці та особи без громадянства, громадяни України, які мають постійне місце проживання за межами України, у тому числі ті, які тимчасово перебувають на території України (*Митний кодекс України від 13 березня 2012 року*).

НЕРУХОМЕ МАЙНО — земельні ділянки, а також об'єкти, розташовані на земельній ділянці й невід'ємно пов'язані з нею, переміщення яких є неможливим без їх знищення та зміни їх призначення (*Закон України «Про іпотеку» від 5 червня 2003 року*).

НЕСАМОВРЯДНІ ТЕРИТОРІЇ — території, народи яких ще не досягли повного самоврядування, а відповідальність за управління якими несуть або беруть на себе певні члени Організації Об'єднаних Націй.

НЕСІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКІ УГІДДЯ — це господарські шляхи й прогони, полезахисні лісові смуги та інші захисні насадження, крім тих, що належать до земель лісогосподарського призначення, землі під господарськими будівлями і дворами, землі під інфраструктурою оптових ринків сільськогосподарської продукції, землі тимчасової консервації тощо (*Податковий Кодекс України від 02 грудня 2010 року*).

НЕСУМІСНІСТЬ ДЕПУТАТСЬКОГО МАНДАТА — заборона мати інший представницький мандат, бути на державній службі, займатися будь-якою іншою діяльністю за сумісництвом з отриманням матеріальної винагороди (за винятком викладацької, наукової роботи та літературної, художньої і мистецької діяльності у вільний від роботи час), внаслідок здійснення депутатом парламенту, іншого представницького органу своїх повноважень на постійній основі.

НЕСУМІСНІСТЬ ПОСАД (несумісність професійної діяльності) — конституційно або законодавчо визначена вимога, за якою член парламенту, президент, міністр, суддя або інші посадові особи не можуть обіймати певні посади чи займатися певними видами професійної діяльності.

НЕУПЕРЕДЖЕНІСТЬ СУДУ — 1) принцип правосуддя, який передбачає, що суд повинен бути безстороннім, жоден його член не повинен мати будь-якої заінтересованості. Судді мають бути вільними від особистих симпатій, уподобань, прихильностей. Вважається, що суддя є безстороннім, якщо відсутні докази протилежного; 2) персональне переконання окремого судді в даній справі (у суб'єктивному аспекті), а також наявність достатніх гарантій у судді для виключення будь-яких законних сумнівів в цьому питанні (у об'єктивному контексті).

НЕУСТОЙКА (ШТРАФ, ПЕНЯ) — грошова сума або інше майно, які боржник повинен передати кредиторів у разі порушення боржником зобов'язання. Види неустойки: штраф і пеня. **Штрафом** є неустойка, що обчислюється у відсотках від суми невиконаного або неналежно виконаного зобов'язання. **Пенею** є неустойка, що обчислюється у відсотках від суми несвоєчасно виконаного грошового зобов'язання за кожен день прострочення виконання.

НЕЦІЛЬОВЕ ВИКОРИСТАННЯ БЮДЖЕТНИХ КОШТІВ — витрачання на цілі, які не відповідають бюджетним призначенням, встановленим законом про Державний бюджет України (рішенням про місцевий бюджет); та напрямам використання бюджетних коштів, визначеним у паспорті бюджетної програми (у разі застосування програмно-цільового методу в бюджетному процесі) або в порядку використання бюджетних коштів.

НЕЧЕСНА ПІДПРИЄМНИЦЬКА ПРАКТИКА — це будь-яка підприємницька діяльність або бездіяльність, що суперечить правилам, торговим та іншим чесним звичаям та

впливає або може вплинути на економічну поведінку споживача щодо продукції (*Закон України «Про захист прав споживачів» від 12 травня 1991 року*).

НИЖЧИЙ ПРІОРИТЕТ — це пріоритет, встановлений пізніше пріоритету будь-якого іншого пріоритету стосовно одного й того ж нерухомого майна (*Закон України «Про іпотеку» від 05 червня 2003 року*).

НОВАЦІЯ (*лат. novatio*, *буквально* — зміни, оновлення) — 1) у цивільному праві — угода про заміну одного зобов'язання іншим між тими ж особами, що передбачає інший предмет або спосіб виконання; 2) продукт інтелектуальної діяльності людей, оформлений результат фундаментальних, прикладних чи експериментальних досліджень у будь-якій сфері людської діяльності, спрямований на підвищення її ефективності.

НОВЕЛІЗАЦІЯ ЗАКОНОДАВСТВА (*італ. novella*, *буквально* — новина, *лат. novellas (leges)* — нові закони) — внесення до законодавства нових положень, змін і доповнень.

НОВОВІЯВЛЕНІ ОБСТАВИНИ — обставини, за наявності яких судові рішення, що набрали законної сили, можуть бути переглянуті судом тієї інстанції, який першим допустив помилку внаслідок незнання про їх існування. У кримінальному процесі нововиявленими обставинами визнаються: 1) штучне створення або підроблення доказів, неправильність перекладу висновку і пояснень експерта, завідомо неправдиві показання свідка, потерпілого, підозрюваного, обвинуваченого, на яких ґрунтується вирок; 2) зловживання слідчого, прокурора, слідчого судді чи суду під час кримінального провадження; 3) скасування судового рішення, яке стало підставою для ухвалення вироку чи постановлення ухвали, які потрібно переглянути; 4) визнання Конституційним Судом України неконституційності закону, іншого правового акта чи їх окремого положення, застосованого судом; 5) інші обставини, які не були відомі суду на час судового розгляду при ухваленні судового рішення і які самі по собі або разом із раніше виявленими обставинами доводять неправильність вироку чи ухвали, що потрібно переглянути (*Кримінальний процесуальний кодекс України від 13 квітня 2012 року*). Підставами для перегляду рішення, ухвали суду чи судового наказу у зв'язку з нововиявленими обставинами в цивільному судочинстві є: 1) істотні для справи обставини, що не були і не могли бути відомі особі, яка звертається із заявою, на час розгляду справи; 2) встановлені вироком суду, що набрав законної сили, завідомо неправдиві показання свідка, завідомо неправильний висновок експерта, завідомо неправильний переклад, фальшивість документів або речових доказів, що потягли за собою ухвалення незаконного або необґрунтованого рішення; 3) встановлення вироком суду, що набрав законної сили, вини судді у вчиненні злочину, внаслідок якого було ухвалено незаконне або необґрунтоване рішення; 4) скасування судового рішення, яке стало підставою для ухвалення рішення чи постановлення ухвали, що підлягають перегляду; 5) встановлена Конституційним Судом України неконституційність закону, іншого правового акта чи їх окремого положення, застосованого судом при вирішенні справи, якщо рішення суду ще не виконане (*Цивільний процесуальний кодекс України від 13 квітня 2012 року*).

НОМЕНКЛАТУРА — 1) перелік керівних посад, призначення і затвердження на які належить до компетенції органів вищого рівня; коло посадових осіб, які заміщують

ці посади чи перебувають у резерві для їх заміщення; 2) затверджена сукупність однорідних форм або організаційних структур. Використовується як перелік спеціальних назв посад для позначення ієрархічного підпорядкування; 3) перелік певних справ із відповідними найменуваннями й цифровими або літерними позначеннями (номенклатура справ) з метою використання в діловодстві та архівній справі; 4) перелік відповідних рахунків, які відкриваються і ведуться бухгалтерією підприємства, установи, організації.

НОМІНАЛЬНИЙ УТРИМУВАЧ — це депозитарій або зберігач цінних паперів, зафіксований у реєстрі власників іменних цінних паперів як юридична особа, якій ці цінні папери передано за дорученням та в інтересах власників цінних паперів для здійснення операцій у Національній депозитарній системі.

НОМІНАЦІЯ (У ВИБОРЧОМУ ПРАВІ) — (*англ. nomination*) — висунення кандидата на виборну посаду.

НОРМА АЛЬТЕРНАТИВНА КОЛІЗІЙНА — норма, яка передбачає декілька правил вибору права країни для певних приватно-правових відносин з іноземним елементом. Такі норми містяться у вітчизняному законодавстві та міжнародних договорах з міжнародного приватного права.

НОРМА ПРАВА ДИСПОЗИТИВНА — норма права, що надає учасникам суспільних відносин право вибору поведінки в певних межах, якими вони за бажанням можуть користуватись (право особи обирати місце проживання, право на судовий захист, право на заняття підприємницькою діяльністю та інші).

НОРМА ПРАВА ІМПЕРАТИВНА (*лат. imperativus — владний, наказовий, norma — правило, взірець*) — 1) у міжнародному праві — норма загального міжнародного права, що визнається і приймається міжнародним співтовариством держав як така, відхилення від якої неприпустиме і яку можна змінити тільки наступною нормою аналогічного характеру; 2) у національному законодавстві — норма права, що містить чітко визначене правило поведінки, категоричні приписи. Формами вираження імперативності правових норм є категоричність припису, визначеність кількісних (строки, розміри, періодичність, частки, відсотки тощо) та якісних (переліквидів майна, опис передбачених дій і порядок їх виконання тощо) умов застосування і способу реалізації правової норми.

НОРМА ПРЕДСТАВНИЦТВА — число жителів або виборців країни, від яких до парламенту чи іншого представницького органу обирається один депутат.

НОРМА-ДЕФІНІЦІЯ (*лат. norma — правило, взірець, definitio — визначення*) — різновид правових норм, що забезпечують дію регулятивних та охоронних норм, призначенням яких є закріплення юридичних категорій та визначень правових термінів на офіційному рівні.

НОРМА-МЕТА (НОРМА-ЗАВДАННЯ, НОРМА-СИМВОЛ) — конституційна норма, що визначає мету (завдання) суспільства і держави в економічній, соціальній, політичній, культурній чи зовнішньополітичній сфері. Норма-мета не має гіпотези і санкції і не може використовуватися в суді.

НОРМА-ПРИНЦИП — конституційна норма, що виражає прихильність держави до певних ідей (цінностей), які вона прагне реалізувати в практичній діяльності. Нормами-принципами є, наприклад, проголошені в Конституції ідеї народного суверенітету, демократії, поділу влади, правової держави, верховенства права, соціальної держави, людини, її прав і свобод як найвищої цінності, світської держави тощо.

НОРМАТИВІСТСЬКА ШКОЛА ПРАВА — напрям у юридичній науці, що походить із формально-догматичної юриспруденції XIX ст. і розвивається на основі методології юридичного позитивізму. Так, англійський позитивіст Джон Остін визначав право через закон, характеризуючи останній як «норму, встановлену як керівництво для однієї розумної істоти з боку іншої розумної істоти, що має над нею владу». Тобто певна цінність і значимість норми права полягає в нормуванні владного примусу.

НОРМАТИВНИЙ АКТ — офіційний письмовий документ, прийнятий уповноваженим на це суб'єктом нормотворення у визначеній законодавством формі та за встановленою законодавством процедурою, спрямований на регулювання суспільних відносин, що містить норми права, має неперсоніфікований характер і розрахований на неодноразове застосування.

НОРМАТИВНИЙ ДОГОВІР — одна з форм (джерел) права, офіційна угода учасників публічно-правових відносин, яка встановлює загальнообов'язкові правила поведінки, розраховані на невизначене коло суб'єктів, у сфері конституційного (конституційний договір), міжнародного публічного (міжнародний договір) і трудового (колективний трудовий договір) права.

НОРМАТИВНИЙ НАКАЗ — це безособовий наказ, який регламентує трудову діяльність усього трудового колективу чи його частини (правила внутрішнього трудового розпорядку, реорганізація структурних підрозділів тощо).

НОРМИ АЛЬТЕРНАТИВНІ — правові норми, що передбачають варіанти поведінки та варіанти застосування цих норм. При характеристиці структури й видів норми альтернативні розрізняють альтернативні гіпотези, альтернативні диспозиції та альтернативні санкції.

НОРМАТИВ РОБОЧИХ МІСЦЬ ДЛЯ ПРАЦЕВЛАШТУВАННЯ ІНВАЛІДІВ — передбачена законодавством кількість робочих місць для працевлаштування інвалідів. Норматив робочих місць в Україні становить не менше 4 відсотків від загального числа працюючих; якщо працює від 15 до 20 громадян — встановлюється норматив у кількості одного робочого місця. Підприємства, установи, організації, що не забезпечують виконання

нормативу робочих місць для працевлаштування інвалідів, відраховують до Фонду соціального захисту інвалідів кошти для створення таких місць.

НОРМИ ЗВИЧАЮ — правила, що затвердилися в суспільній практиці, увійшли в звичку внаслідок багаторазового застосування і встановлюють підходи до оцінки відносин і дій індивідів та їх колективів.

НОРМИ КОРПОРАТИВНІ — правила поведінки, які регулюють діяльність різних недержавних громадських організацій, рухів, об'єднань, асоціацій, порядок їх формування й функціонування, визначені в їх статутах, положеннях і рішеннях.

НОРМИ МОРАЛІ — історично зумовлена сукупність поглядів, принципів, переконань і заснованих на них норм поведінки, що регулюють взаємовідносини людей, суспільства, держави, родини, колективу шляхом оцінки поведінки індивідів відповідно до категорій добра і зла, справедливості, гідності, милосердя.

НОРМИ ПОЛІТИЧНІ — правила поведінки суб'єктів політики, учасників політичного процесу, політичних відносин, які містяться в політичних маніфестах, програмах, рішеннях, заявах, деклараціях, статутах політичних партій і рухів.

НОРМИ ПРАВА — загальнообов'язкові формально визначені правила соціально значущої поведінки, установлені або санкціоновані державою, спрямовані на регулювання суспільних відносин шляхом закріплення прав і обов'язків їх учасників і забезпечені можливістю застосування державного примусу.

НОРМИ ПРАВА БЛАНКЕТНІ — правові норми, що передбачають викладення частини норми права в одній статті нормативно-правового акта, що ж до відсутньої частини норми, то робиться посилання не до іншої статті цього ж нормативного акта, а до іншого нормативного акта.

НОРМИ ПРАВА ДЕКЛАРАТИВНІ — (*лат. declarativus — той, що висвітлює, прояснює*) — норми, що не містять конкретних правил поведінки, а визначають цілі, завдання, принципи окремих галузей права, правових інститутів, предмет, форми і засоби правового регулювання.

НОРМИ ПРАВА ЗАБЕЗПЕЧУВАЛЬНІ — правові норми, які містять розпорядження, що гарантують здійснення суб'єктивних прав і обов'язків у процесі правового регулювання, створюють механізми безперешкодної реалізації права, містять юридичні гарантії ефективності чинного законодавства.

НОРМИ ПРАВА КОЛІЗІЙНІ — правові норми, що покликані усувати суперечності, які виникають між правовими розпорядженнями, через встановлення пріоритетності застосування тих чи інших нормативних актів у разі колізій (суперечностей).

НОРМИ ПРАВА ОПЕРАТИВНІ — правові норми, що встановлюють дату набрання нормативним актом сили або припинення його дії.

НОРМИ ПРАВА ОХОРОННІ — правові норми, що встановлюють заходи запобігання правопорушенням, порядок притягнення до юридичної відповідальності, заходи з відновлення порушених прав і відшкодування завданих збитків.

НОРМИ ПРАВА РЕГУЛЯТИВНІ — правові норми, що безпосередньо спрямовані на регулювання суспільних відносин шляхом надання прав і покладання обов'язків на їх учасників.

НОРМИ РЕЛІГІЙНІ — соціальні норми, які відображають різні напрями віросповідання і мають обов'язкове значення для віруючих, регулюють ставлення віруючих людей до Бога, церкви, один до одного, організацію і функції релігійних організацій.

НОРМИ РЕФЕРЕНДНОГО ПРАВА — формально визначені загальнообов'язкові правила поведінки або діяльність уповноважених суб'єктів референдного права щодо ініціювання, організації та проведення всеукраїнського та місцевих референдумів, а також реалізації їх рішень.

НОРМИ СОЦІАЛЬНІ — засоби регулювання відносин між людьми в суспільстві, їх організаціями, колективами, соціальними групами; певні стандарти, зразки поведінки учасників соціального спілкування.

НОРМОКРАТІЯ — влада, заснована на традиціях, правових і етичних нормах.

НОРМАТИВНО-ПРАВОВИЙ АКТ — письмовий документ правотворчого органу, який містить юридичні норми.

НОРМАТИВНО-ПРАВОВИЙ ДОГОВІР — об'єктивно формально обов'язкові правила поведінки загального характеру, які встановлені за взаємною домовленістю кількох суб'єктів і забезпечуються державою.

НОСТРИФІКАЦІЯ (*лат. noster — наш, facio — роблю*) — визнання у державі пред'явлення диплома, атестата чи іншого документа про освіту, науковий ступінь, вчене звання, кваліфікацію спеціаліста або працівника, виданого навчальним закладом або державним органом атестації наукових і науково-педагогічних кадрів іншої країни, нарівні з дипломом чи документом, виданим аналогічним навчальним закладом чи органом держави пред'явлення. Нострифікація здійснюється на підставах і в порядку, визначених міждержавними угодами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України.

НОТАРІАТ (*лат. notarius — писар, секретар*) — система органів і посадових осіб, на яких покладений обов'язок засвідчувати права, а також факти, які мають юридичне значення, та здійснювати інші нотаріальні дії, передбачені чинним законодавством України, з метою надання їм юридичної достовірності.

НОТАРІУС — посадова особа, яка вчиняє нотаріальні дії. Нотаріус вчиняє нотаріальні дії від імені держави, що надала йому відповідні повноваження. Нотаріус — це уповноважена

державою фізична особа, яка здійснює нотаріальну діяльність у державній нотаріальній конторі, державному нотаріальному архіві або незалежну професійну нотаріальну діяльність, зокрема посвідчує права, а також факти, що мають юридичне значення, та вчиняє інші нотаріальні дії, передбачені законом, з метою надання їм юридичної вірогідності, а також здійснює функції державного реєстратора прав на нерухоме майно у порядку та випадках, встановлених Законом України «Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень».

НОТАРІАЛЬНА ТАЄМНИЦЯ — сукупність відомостей, отриманих під час вчинення нотаріальної дії або звернення до нотаріуса заінтересованої особи, в тому числі про особу, її майно, особисті майнові та немайнові права й обов'язки тощо (*Закон України «Про нотаріат» від 05 жовтня 1993 року*).

НУЛІФІКАЦІЯ — 1) анулювання, визнання недійсним акта, закону; 2) у США — відмова штату визнати дійсність закону, прийнятого Конгресом Сполучених Штатів.

НОУ-ХАУ — правова форма обміну технічними досягненнями, яка полягає в передачі за угодою виробничого досвіду, виробничих таємниць, технічних знань тощо.

НЮРНБЕРЗЬКІ ПРИНЦИПИ — загальновизнані міжнародно-правові норми, закріплені в Статуті Міжнародного військового трибуналу від 1945 р., який став правовою основою для винесення вироку німецьким воєнним злочинцем 10 жовтня 1946 р. у Нюрнберзі. Нюрнберзькі принципи знайшли підтвердження також у резолюціях Генеральної Асамблеї ООН, у Конвенції ООН про незастосування строку давності щодо військових злочинів, злочинів проти людства (1968 р.), у проекті Кодексу злочинів проти миру й людства, що розглядається в рамках ООН. Згідно з Нюрнберзькими принципами, кримінальній відповідальності підлягають всі особи, які особисто або як члени організації вчинили такі дії: злочини проти миру (планування, підготовка, розв'язування або ведення агресивної війни); воєнні злочини (порушення законів і звичаїв війни); злочини проти людяності (вбивство, поневолення, вислання та інші жорстокості щодо цивільного населення).

О

ОБ'ЄДНАННЯ — 1) інституційний тип державної, громадської, господарської, військової та іншої національної або міжнародної організації здебільшого зі складною, комплексною структурою; 2) функція організації та управління, спрямована на консолідацію діяльності, уніфікацію процесів тощо.

ОБ'ЄДНАННЯ ГРОМАДЯН — добровільне громадське формування, створене на основі єдності інтересів для спільної реалізації громадянами своїх прав і свобод. Об'єднання громадян незалежно від назви (рух, конгрес, асоціація, фонд, спілка тощо) визнається політичною партією або громадською організацією.

ОБ'ЄДНАННЯ СПІВВЛАСНИКІВ БАГАТОКВАРТИРНОГО БУДИНКУ — юридична особа, створена власниками для сприяння використанню їхнього власного майна та управління, утримання й використання неподільного та загального майна (*Закон України «Про об'єднання співвласників багатоквартирного будинку» від 29 листопада 2001 року*).

ОБ'ЄКТИ АВІАЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ — повітряні судна, їх компоненти та обладнання, авіаційна наземна техніка та аеродромне обладнання, інженерно-технічні споруди, рухоме та нерухоме майно, що використовуються для забезпечення авіаційної діяльності (*Повітряний кодекс України від 19 травня 2011 року*).

ОБ'ЄКТ КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВОГО ДЕЛІКТУ — суспільні цінності, що охороняються нормами конституційного права, проти яких спрямоване суспільно небезпечне діяння і яким воно може заподіяти або заподіює шкоду (цінностями виступають основи конституційного ладу України, права і свободи людини й громадянина, безпосередня демократія тощо).

ОБ'ЄКТ ПРАВА — матеріальні та нематеріальні блага, з приводу яких виникають правовідносини.

ОБ'ЄКТИВНЕ ПРАВО — нормативний регулятор, який є системою загальнообов'язкових, формально визначених норм, що слугують критерієм правомірності чи неправомірності поведінки особи, тією юридичною основою, на базі якої визначається практикою наявність чи відсутність у особи юридичних прав і обов'язків.

ОБ'ЄКТ ОПОДАТКУВАННЯ — визначена в податковому законодавстві обставина суспільного чи господарського життя, сполучена з впливом на предмет податку, яка зумовлює чи передбачає появу в суб'єкта податку суспільного блага і виступає в якості юридичної підстави виникнення обов'язку сплати податку (*Податковий кодекс України від 02 листопада 2011 року*).

ОБ'ЄКТИ КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВИХ ВІДНОСИН — певні дії, особисті, соціальні або державні блага, які безпосередньо задовольняють інтереси й потреби суб'єктів цих відносин, з приводу яких їх учасники вступають у ці відносини й здійснюють свої суб'єктивні конституційні права та обов'язки.

ОБ'ЄКТ ЗЛОЧИНУ — суспільні відносини, проти яких спрямовано злочин.

ОБ'ЄКТ ПРАВОВІДНОШЕННЯ — певне особисте або соціальне благо, для здобуття й використання якого встановлюються взаємні юридичні права та обов'язки суб'єктів.

ОБ'ЄКТИВНІСТЬ РОЗСЛІДУВАННЯ — принцип кримінально-процесуального права, що полягає у встановленні повної істини в провадженій справі з урахуванням усіх обставин, які викривають як звинуваченого, так і тих, що свідчать на його користь.

ОБ'ЄКТИВНА СТОРОНА КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВОГО ДЕЛІКТУ — характеристика правопорушення, елемент його складу, що вказує на його вираження назовні.

ОБГОВОРЕННЯ — один з конституційно-правових інститутів безпосередньої демократії, суть якого полягає в розгляді населенням проектів рішень державних органів та органів місцевого самоврядування, а також важливих питань життя держави або відповідної території.

ОБГОВОРЕННЯ ЗАКОНОПРОЕКТУ — стадія законодавчого процесу, що передбачає роботу над законопроектом на пленарних засіданнях палат і в постійних комітетах (комісіях) парламенту.

ОБЛАСНА ДЕРЖАВНА АДМІНІСТРАЦІЯ — місцевий орган виконавчої влади, який у межах своїх повноважень здійснює виконавчу владу на території області, а також реалізує повноваження, делеговані їй відповідною обласною радою.

ОБЛАСНА РАДА — в Україні орган місцевого самоврядування, що представляє спільні інтереси територіальних громад сіл, селищ і міст.

ОБЛАСТЬ — 1) назва основних адміністративно-територіальних одиниць у Білорусі, Болгарії, Казахстані, Україні, Італії (*итал. regione*). Це адміністративно-територіальна одиниця, що сформувалася в межах території України під впливом історичних, географічних, економічних та інших чинників і характеризується певною самостійністю при вирішенні соціальних, економічних і культурних питань, а також при здійсненні регіональної політики. За Конституцією в Україні існує 24 області; 2) назва суб'єктів федерації

у Бельгії та одного з шести видів суб'єктів федерації в Росії. До складу Бельгії входять три області, утворені на національній основі. До складу Російської Федерації входять 49 областей, утворених на територіальній основі.

ОБЛІГАЦІЯ (*лат. obligatio* — зобов'язання) — цінний папір, що засвідчує внесення його власником грошових коштів і підтверджує зобов'язання відшкодувати йому номінальну вартість цього цінного паперу в передбачений у ньому строк з виплатою фіксованого відсотка, якщо інше не передбачено умовами випуску.

ОБЛІК НОРМАТИВНО-ПРАВОВИХ АКТІВ — форма систематизації, яка передбачає збирання державними органами, державними і недержавними підприємствами, фірмами та іншими установами й організаціями чинних нормативно-правових актів, їх обробку, розташування за певною системою та збереження, а також видання відповідних довідок для всіх зацікавлених органів, установ і окремих осіб.

ОБМАН — подання неправдивих відомостей або навмисне замовчування тих чи інших обставин, повідомлення про які, згідно з чинним законодавством, є обов'язковим.

ОБМЕЖЕНА (КОНСТИТУЦІЙНА) МОНАРХІЯ — різновид монархічної форми правління, при якій влада монарха обмежується компетенцією інших державних органів.

ОБМЕЖЕННЯ ВОЛІ — покарання що полягає у триманні особи в кримінально-виконавчих установах відкритого типу без ізоляції від суспільства в умовах здійснення за нею нагляду з обов'язковим залученням засудженого до праці.

ОБМІН НОТАМИ — вид міжнародного договору з якого-небудь конкретного питання; одна з форм укладення такого договору. Обмін нотами передбачений *Законом України «Про міжнародні договори України» від 29 червня 2004 року*. Оформлюється шляхом обміну однаковими за змістом нотами, як правило, в один і той же заздалегідь домовлений день, з якого угода вважається такою, що набуває чинності, якщо в нотах не передбачено інше. Обмін нотами використовується при встановленні дипломатичних відносин, уточненні положень певного договору, припиненні його дії тощо.

ОБОВ'ЯЗКИ СУБ'ЄКТІВ РЕФЕРЕНДНИХ ПРАВОВІДНОСИН — нормативно визначена міра належної поведінки учасників правовідносин, пов'язаних з ініціюванням, організацією, проведенням і реалізацією рішень всеукраїнського та місцевих референдумів.

ОБОВ'ЯЗКОВИЙ КОНСТИТУЦІЙНИЙ КОНТРОЛЬ — форма конституційного контролю, за якої перевірка акта на відповідність Конституції України здійснюється уповноваженим органом на основі приписів Конституції України і законів обов'язково, незалежно від волевиявлення будь-якого іншого органу чи посадової особи.

ОБОВ'ЯЗОК БАТЬКІВ УТРИМУВАТИ ДІТЕЙ ДО ЇХ ПОВНОЛІТТЯ — правова норма, передбачена Конституцією України (ст. 51). Закріплена і на міжнародному рівні.

ОБОВ'ЯЗОК ВІРНОСТІ ДЕРЖАВІ (КРАЇНІ) — конституційний обов'язок громадян, який вимагає від них відданості своїй державі.

ОБОВ'ЯЗОК ДОДЕРЖУВАТИСЯ КОНСТИТУЦІЇ І ЗАКОНІВ — один із основних конституційних обов'язків громадян, який вимагає, щоб у своїх діях вони неухильно додержувалися вимог конституції і законів держави, не посягали на права і свободи, честь і гідність інших людей. Обов'язок додержуватися Конституції і законів встановлено в ч. 1 ст. 68 Конституції України.

ОБОВ'ЯЗОК ЗАХИЩАТИ КРАЇНУ — один із основних конституційних обов'язків громадян, який передбачає обов'язкову військову службу або альтернативну їй (невійськову) службу, а також виконання встановлених законом обов'язків у разі війни чи воєнної загрози.

ОБОВ'ЯЗОК КОНСТИТУЦІЙНИЙ — міра суспільно необхідної правомірної поведінки особи, передбачена Конституцією держави.

ОБОВ'ЯЗОК НЕ ЗАПОДІЮВАТИ ШКОДИ КУЛЬТУРНИЙ СПАДЩИНІ — конституційна вимога, закріплена у ст. 66 Основного Закону України, спрямована на збереження історичних пам'яток та культурних цінностей.

ОБОВ'ЯЗОК НЕ ПОСЯГАТИ НА ПРАВА І СВОБОДИ, ЧЕСТЬ І ГІДНІСТЬ ІНШИХ ЛЮДЕЙ — конституційна вимога, закріплена у ст. 68 Основного Закону України. Основою цього обов'язку є принцип рівності людини й громадянина.

ОБОВ'ЯЗОК ОБЕРІГАТИ НАВКОЛИШНЄ СЕРЕДОВИЩЕ — конституційна вимога не заподіювати шкоди природі.

ОБОВ'ЯЗОК ОТРИМУВАТИ ЗАГАЛЬНУ СЕРЕДНЮ ОСВІТУ — конституційна вимога, закріплена у ст. 53 Основного Закону України. Обов'язок отримувати загальну середню освіту зумовлений роллю знань у формуванні та розвитку особи, важливістю освіти для суспільства.

ОБОВ'ЯЗОК СПЛАЧУВАТИ ПОДАТКИ — один із основних конституційних обов'язків громадян, який вимагає від них брати участь у покритті суспільно необхідних витрат відповідно до їх економічних можливостей.

ОБОВ'ЯЗОК ЮРИДИЧНИЙ — встановлена законодавством та забезпечена державою міра необхідної поведінки зобов'язаного суб'єкта. Реалізується у формі як добровільного, так і примусового виконання і дотримання приписів правових норм.

ОБОРОНА УКРАЇНИ — комплекс політичних, економічних, екологічних, військових, соціальних та правових заходів щодо забезпечення незалежності, територіальної цілісності, захисту прав та інтересів держави і мирного проживання громадян.

ОБРАННЯ ДЕПУТАТА — встановлена законом України процедура, згідно з якою обраним вважають такого кандидата в депутати, який у результаті голосування отримав більше половини голосів виборців, які брали участь у голосуванні.

ОБРОГАЦІЯ (лат. *obrogatio* — скасування, відміна) — внесення певних часткових змін до існуючого старого закону.

ОБСТРУКЦІЯ (лат. *obstructio* — перешкода) — демонстративний спосіб висловлення протесту, спрямований на зрив певних громадських чи політичних заходів, засідань тощо.

ОБТЯЖУЮЧІ ОБСТАВИНИ — чітко визначені кримінальним законом фактори, які підвищують суспільну небезпеку злочину та особи, котра його вчинила.

ОГОЛОШЕННЯ ВИБОРІВ — процедура призначення виборів за визначеною в Конституції датою їх проведення.

ОГОЛОШЕННЯ ВСЕУКРАЇНСЬКОГО РЕФЕРЕНДУМУ — процедура призначення всеукраїнського референдуму виключно за народною ініціативою, коли проведення всеукраїнського референдуму вимагають не менш як три мільйони громадян України, які мають право голосу, за умови, що підписи щодо призначення референдуму зібрано не менш як у двох третинах областей і не менш як по сто тисяч підписів у кожній області.

ОГОЛОШЕННЯ ФІЗИЧНОЇ ОСОБИ ПОМЕРЛОЮ — оголошення фізичної особи в судовому порядку померлою, якщо в місці її постійного проживання відсутні відомості про її перебування протягом трьох років, а якщо вона пропала безвісти за обставин, що загрожували смертю або дають підставу припускати її загибель від певного нещасного випадку, — протягом шести місяців. Військовослужбовець або інший громадянин, який пропав безвісти у зв'язку з воєнними діями, може бути в судовому порядку оголошений померлим не раніше ніж через два роки з дня закінчення воєнних дій. Спадкоємці фізичної особи, яка оголошена померлою, не мають права відчужувати протягом п'яти років нерухоме майно, що перейшло до них у зв'язку з відкриттям спадщини. У разі з'явлення або виявлення місцеперебування громадянина, оголошеного померлим, відповідне рішення скасовується судом. За таким громадянином зберігається право вимагати від будь-якої особи повернення майна, що збереглося і безоплатно перейшло до цієї особи після оголошення померлим громадянина, незалежно від часу свого з'явлення.

ОДНОСТОРОННІЙ АКТ ДЕРЖАВИ — волевиявлення певної держави, що має на меті домогтися відповідного результату в міжнародних відносинах.

ОКРЕМЕ ПРОВАДЖЕННЯ — урегульований цивільним процесуальним правом порядок розгляду справ про встановлення певних обставин — юридичних фактів, про зміну правового статусу громадян або неправильність дій органів, які посвідчують обставини, за якими закон передбачає виникнення, зміну або припинення майнових і особистих немайнових прав. Справи окремого провадження розглядаються за загальними правилами

цивільного судочинства з винятками й доповненнями, встановленими Цивільним Процесуальним Кодексом та іншими законами України.

ОКУПАЦІЯ (лат. *occupatio* — захоплення, заволодіння) — тимчасове насильницьке зайняття території іншої держави без придбання суверенних прав на неї. У минулому вважалося, що відкриття невідомої раніше території, встановлення на ній свого національного прапора є достатньою підставою для приєднання її до володінь власної держави. Насправді ж окупація нерідко здійснювалася з порушенням прав місцевого населення. Окупація як спосіб придбання територій заборонена сучасним міжнародним правом.

ОМБУДСМАН, ОМБУДСМЕН (швед. *ombudsman* — представник чийх-небудь інтересів) — спеціально обрана (призначена) посадова особа, на яку покладається здійснення контролю за дотриманням прав людини адміністративними органами. Конституція України встановлює, що парламентський контроль за додержанням конституційних прав і свобод людини і громадянина здійснює Уповноважений Верховної Ради України з прав людини (так називається в Україні омбудсман). Уповноважений Верховної Ради України з прав людини є посадовою особою, статус якої визначається Конституцією та законами України. Він здійснює свою діяльність незалежно від інших державних органів та посадових осіб. Діяльність Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини доповнює інші засоби захисту конституційних прав і свобод людини й громадянина, але не відміняє їх і не спричиняє перегляду компетенції державних органів, які забезпечують захист і поновлення порушених прав і свобод. Повноваження Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини не можуть бути припинені чи обмежені в разі закінчення строку повноважень Верховної Ради України або її розпуску (саморозпуску), введення воєнного або надзвичайного стану в Україні чи в окремих її місцевостях. Будь-яка особа може звернутись до такого Уповноваженого з письмовою заявою щодо порушення своїх конституційних прав і свобод протягом року після виявлення такого порушення. За наявності виняткових обставин цей строк може бути подовжений Уповноваженим Верховної Ради України з прав людини, але не більше ніж до двох років.

ОПИТУВАННЯ — метод отримання інформації та виявлення громадської думки з тих чи інших питань. Найпоширенішими видами опитування є інтерв'ю та анкетування. Виокремлюють вибіркове, пресове та масове опитування.

ОПИТУВАННЯ ГРОМАДСЬКОЇ ДУМКИ — пасивний метод вивчення побажань громадян через анкетування.

ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ — система гласних і негласних пошукових, розвідувальних і контррозвідувальних заходів, що здійснюються відповідно до ст. 2 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність», із застосуванням оперативних і оперативно-технічних засобів. Право здійснювати оперативно — розшукову діяльність мають співробітники оперативних підрозділів органів внутрішніх справ, органів служби безпеки, прикордонних військ, управління державної охорони (*Закон України «Про оперативно-розшукову діяльність» від 18 лютого 1992 року*).

ОПКА — засіб захисту особистих і майнових прав та інтересів малолітніх осіб (дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, віком до чотирнадцяти років) та фізичних осіб, визнаних недієздатними. Передбачає призначення опікуна, який зобов'язаний дбати про підопічного. Опікун вчиняє правочини від імені та в інтересах підопічного, зобов'язаний вживати заходів щодо захисту цивільних прав та інтересів підопічного (*Глава 6 Цивільного кодексу України від 16 січня 2003 року, Глава 19 Сімейного кодексу України від 10 січня 2002 року*).

ОПОВІЩЕННЯ — доведення до населення інформації про загрозу й виникнення надзвичайних ситуацій техногенного, економічного, природного чи воєнного характеру (*Закон України «Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію» від 21 жовтня 1993 року*). Відповідно органами державної влади та органами місцевого самоврядування вживаються заходи, спрямовані на запобігання негативним наслідкам загрози чи ліквідацію наслідків відповідної надзвичайної ситуації.

ОПОЗИЦІЯ (*лат. **oppositio** — протиставлення, заперечення*) — 1) протидія, опір офіційній політиці, певним діям і поглядам; 2) політична партія або інші угруповання, які виступають проти політики більшості або правлячого режиму, пропонують альтернативну політику, інший спосіб розв'язання проблем.

ОПОЗИЦІЯ ПАРЛАМЕНТСЬКА — група парламентарів або парламентська фракція політичної партії, яка не бере участі у формуванні уряду й виступає проти урядової політики.

ОПОНЕНТ — 1) суперник у суперечці, дискусії, диспуті (неофіційний опонент); 2) особа, якій доручена публічна оцінка дисертації, доповіді (офіційний опонент).

ОПОРТУНІЗМ — політика угідництва, пристосування, ухилення від різкого протистояння; конформізм, безпринципність, співробітництво з ідейним противником. Термін широко використовувався в ідейних спорах між комуністами і соціал-демократами наприкінці XIX і у XX ст. Особливо активно застосовувався він для характеристики політики та лінії поведінки критиків марксизму-ленінізму, які ревізували догматично витлумачені теоретичні основи цього вчення.

ОПРИЛЮДНЕННЯ ЗАКОНІВ ТА ІНШИХ НОРМАТИВНО-ПРАВОВИХ АКТИВ — порядок доведення текстів законів та інших нормативно-правових актів до відома населення, а також державних органів, підприємств, установ і організацій. Це є обов'язковою умовою початку дії відповідних актів. Порядок доведення до відома населення законів та інших актів визначається *Указом Президента України «Про порядок оприлюднення нормативно-правових актів та набрання ними чинності» від 10 червня 1997 року*. Офіційне оприлюднення нормативно-правових актів здійснюється після їх внесення до Єдиного державного реєстру нормативних актів. Акти, які не мають загального значення чи нормативного характеру, за рішенням відповідного органу можуть не публікуватися. Розрізняють офіційне та неофіційне оприлюднення законів. Офіційне оприлюднення законів має формально-юридичне значення і полягає в нормативно врегульованому оголошенні, яке видається від імені законодавчого органу,

звернене до загального відома, містить повний і гарантовано точний текст прийнятого закону. Офіційне оприлюднення законів здійснюється у визначених законодавством офіційних виданнях. Право і одночасно обов'язок офіційного оприлюднення законів України належать до конституційних повноважень Президента України. Неофіційне оприлюднення законів не має формально-юридичного значення і полягає в оголошенні, яке видається від імені засобів масової інформації, відомчих органів, видавництва, наукових установ тощо, а тому не гарантує повної відповідності тексту, що оприлюднюється, прийнятому закону.

ОПТАЦІЯ (лат. *optatio* — бажання, вибір) — один із способів набуття і припинення громадянства, який полягає у добровільному виборі особою громадянства при зміні державної належності території, на якій вона проживає. Оптація відбувається у зв'язку з переходом частини території від однієї держави до іншої або проголошенням частини колишньої території держави новою незалежною державою.

ОПУБЛІКУВАННЯ ЗАКОНУ — вміщення тексту прийнятого закону в офіційному друкованому виданні для доведення його до загального відома. Опублікування закону є формою оприлюднення закону. Розрізняють офіційне і неофіційне опублікування закону.

ОРГАН ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ — первинний елемент апарату державного управління, який створюється державою для здійснення від її імені функцій виконавчої влади. Тому інша назва органу державного управління — орган виконавчої влади. Орган державного управління — це організація працівників (державних службовців) з наданими їй матеріальними (фінансовими, організаційно-технічними та ін.) ресурсами, що має певний обсяг державно-владних повноважень, тобто офіційно встановлену компетенцію, і є юридичною особою. За характером повноважень розрізняють органи загальної (Кабінет Міністрів, місцеві державні адміністрації), галузевої (галузеві міністерства) та міжгалузевої, або функціональної (міжгалузеві міністерства, державні комітети, департаменти тощо) компетенції. За порядком вирішення питань, зарахованих до їх компетенції, органи державного управління поділяються на колегіальні (Кабінет Міністрів) і єдиноначальні (міністерства, інспекції). Форми діяльності органів державного управління: видання правових актів управління, здійснення інших юридично значущих дій, проведення оперативно-організаційних заходів, здійснення матеріально-технічних дій.

ОРГАН ДЕРЖАВНОЇ ВЛАДИ — організаційно відокремлена й відносно автономна складова частина єдиного державного апарату України, що являє собою колектив наділених спеціальним статусом громадян України (одну особу), заснований у встановленому законом порядку для виконання завдань і функцій держави та наділених з цією метою відповідними державно-владними повноваженнями, які реалізуються у визначених законом правових та організаційних формах.

ОРГАН ЗАКОНОДАВЧОЇ ВЛАДИ — виборний (представницький) орган державної влади, головною функцією якого є прийняття законів.

ОРГАН МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ — орган, який утворюється територіальною громадою (територіальними громадами району, області) у встановленому законом порядку для виконання завдань і функцій місцевого самоврядування, наділених, відповідно до закону, владними повноваженнями, які реалізуються у визначених законом правових та організаційних формах.

ОРГАН САМООРГАНІЗАЦІЇ НАСЕЛЕННЯ — представницькі органи, що створюються жителями, які на законних підставах проживають на території села, селища, міста або їх частин, для вирішення таких завдань: створення умов для участі жителів у вирішенні питань місцевого значення в межах Конституції і законів України; задоволення соціальних, культурних, побутових та інших потреб жителів шляхом сприяння у наданні їм відповідних послуг; участь у реалізації соціально-економічного, культурного розвитку відповідної території, інших місцевих програм.

ОРГАНИ ВИКОНАВЧОЇ ВЛАДИ — система вищих, центральних і місцевих, одноособових і колегіальних органів державної виконавчої влади загальної та спеціальної компетенції, що, відповідно до Конституції та законів України, забезпечують виконання Конституції України, законів України, указів Президента України, постанов Верховної Ради України в найважливіших сферах суспільного і державного життя України.

ОРГАНИ ДЕРЖАВНОЇ РЕЄСТРАЦІЇ АКТИВ ЦИВІЛЬНОГО СТАНУ — система установ, уповноважених державою здійснювати реєстрацію актів цивільного стану. Систему органів державної реєстрації актів цивільного стану становлять: центральний орган виконавчої влади у сфері державної реєстрації актів цивільного стану; відділи реєстрації актів цивільного стану Головного управління юстиції Міністерства юстиції України в Автономній Республіці Крим, головних управлінь юстиції в областях, містах Києві та Севастополі, районних, районних у містах, міських, міськрайонних управлінь юстиції; виконавчі органи сільських, селищних, міських (крім міст обласного значення) рад; консульські установи та дипломатичні представництва України, якщо реєстрація актів цивільного стану громадян України, які проживають за кордоном, провадиться поза територію України.

ОРГАНИ СУДОВОЇ ВЛАДИ — органи, на які покладено здійснення функцій правосуддя (*Закон України «Про державну реєстрацію актів цивільного стану» від 01 липня 2010 року*).

ОРГАНІЗАЦІЙНІ ГАРАНТІЇ ПРАВ І СВОБОД ЛЮДИНИ Й ГРОМАДЯНИНА В УКРАЇНІ — організаторська діяльність держави та всіх її органів, посадових осіб, громадських організацій зі створення сприятливих умов для реального користування громадянами своїми правами й свободами.

ОРГАНІЗАЦІЯ (*фр. organisation — впорядкування*) — 1) властивість будь-якого матеріального об'єкта, що виявляється у впорядкованості структури, внутрішньої будови; 2) соціальна функція суспільства, завдяки якій створюються виробничо-економічні

та інші системи, встановлюється динамічна рівновага між їх елементами, забезпечуються сталість і водночас розвиток різних суспільних структур; 3) одна з універсальних функцій соціального (у тому числі державного) управління. У такому розумінні організація означає складову змісту управлінської діяльності щодо впорядкування певних суспільних відносин (об'єктів управління), раціональної побудови органів (апарату) управління (суб'єктів управління), а також системи управління в цілому як сукупності відповідних управлінських елементів, що перебувають у відносинах та зв'язках між собою і утворюють органічну цілісність, єдність; 4) вид соціального утворення, сукупність людей, їх груп, формально чи неформально об'єднаних для сумісної діяльності, реалізації в межах певної структури відповідної програми або цілей, розв'язання певних завдань на основі спільності інтересів та законодавчо або іншим чином встановлених правил і процедур (громадянська організація, профспілкова організація, релігійна організація, благодійна організація, комерційна організація тощо); 5) установа, що покликана виконувати задані функції, розв'язувати певне коло завдань у рамках відповідної структури (банк, школа тощо). Особливим видом організації є державні органи, тобто організації, які мають закріплені в законодавстві державно-владні повноваження щодо здійснення функцій управління; 6) постійне або тимчасове об'єднання, союз держав (країн) для реалізації спільних цілей, завдань, інтересів (Організація Об'єднаних Націй, Організація африканської єдності, Організація країн-експортерів нафти та інші).

ОРГАНІЗАЦІЯ ОБ'ЄДНАНИХ НАЦІЙ (ООН) — найбільша міжнародна організація, утворена в 1945 р. з метою підтримання миру та безпеки, сприяння співробітництву між народами. Місце дислокації штаб-квартири ООН — м. Нью-Йорк, Сполучені Штати Америки. Основоположні документи ООН — Статут ООН, прийнятий у 1945 р. (складається з Преамбули та 11 статей), і Декларація принципів міжнародного права (1970 р.). Керівні органи ООН — Генеральна Асамблея і Рада Безпеки.

ОРДЕН УКРАЇНИ — один з видів державних нагород України. Є вищою формою відзначення громадян за видатні заслуги в розвитку економіки, науки, культури, соціальної сфери, захисті Вітчизни, охороні конституційних прав і свобод людини, державному будівництві та громадській діяльності, за інші заслуги перед Україною.

ОСКАРЖЕННЯ — встановлений процесуальний порядок подання скарг учасниками процесу на рішення, постанови, ухвали і вирoki суду.

ОСОБИСТІ НЕМАЙНОВІ ПРАВА — цивільні права особи, об'єктом яких є блага, що позбавлені майнового змісту, проте нерозривно пов'язані з суб'єктом права, визнані державою та потребують правової охорони (ім'я, авторське ім'я, честь і гідність, життя і здоров'я, тілесна недоторканність тощо).

ОСУДНІСТЬ — нормальний стан психічної здорової людини, що виражається у здатності усвідомлювати свої дії та керувати ними.

ОСВІТА — процес та результат засвоєння систематизованих знань, умінь і навичок, необхідних для практичної діяльності. Є основою соціального, економічного, інтелектуального, культурного, духовного розвитку суспільства й держави. Термін вживається також для позначення сфери діяльності з організації навчання.

ОСВІТА ВИЩА — сукупність систематизованих знань, умінь і практичних навичок, способів мислення, професійних, світоглядних і громадянських якостей, морально-етичних цінностей, інших компетентностей, здобутих у вищому навчальному закладі (науковій установі) у відповідній галузі знань за певною кваліфікацією на рівнях вищої освіти, що за складністю є вищими, ніж рівень повної загальної середньої освіти (*Закон України «Про вищу освіту» від 01 липня 2014 року*).

ОСВІТА ЗАГАЛЬНА СЕРЕДНЯ — цілеспрямований процес оволодіння систематизованими знаннями про природу, людину, суспільство, культуру та виробництво засобами пізнавальної і практичної діяльності, результатом якого є інтелектуальний, соціальний та фізичний розвиток особистості — основа для подальшої освіти.

ОСВІТА ПОЗАШКІЛЬНА — сукупність знань, умінь та навичок, що отримують вихованці, учні й слухачі в позашкільних навчальних закладах у час, вільний від навчання в загальноосвітніх та інших навчальних закладах (*Закон України «Про позашкільну освіту» від 22 червня 2000 року*).

ОСВІТНЯ ДІЯЛЬНІСТЬ — діяльність вищих навчальних закладів, що провадиться з метою забезпечення здобуття вищої, післядипломної освіти й задоволення інших освітніх потреб здобувачів вищої освіти та інших осіб (*Закон України «Про вищу освіту» від 01 липня 2014 року*).

ОСКАРЖЕННЯ СУДОВОГО РІШЕННЯ — скарга сторін судового процесу до суду вищої інстанції на рішення в справі суду нижчої інстанції з проханням його переглянути.

ОСНОВА — поняття, що використовується в праві, у тому числі конституційному, у його вихідному семантичному значенні, тобто як база, базис, фундамент чого-небудь.

ОСНОВИ ЗАКОНОДАВСТВА — кодифікаційний акт, яким встановлюються основні загальні положення і принципи правового регулювання у відповідній сфері суспільних відносин.

ОСНОВИ КОНСТИТУЦІЙНОГО ЛАДУ — загальні основоположні засади конституційно-правової регламентації суспільних відносин у державі. Такими засадами виступають передусім конституційні принципи, що визначають і регламентують суспільні відносини, які є об'єктом конституційно-правового регулювання народного суверенітету; демократії; поділу державної влади; верховенства права; рівноправ'я; політичної, економічної та ідеологічної багатоманітності та інші.

ОСНОВНИЙ ЗАКОН — те саме, що й конституція, якщо вона є єдиним актом, норми якого мають найвищу юридичну силу щодо всіх інших правових форм.

ОСНОВНІ ОБОВ'ЯЗКИ ЛЮДИНИ Й ГРОМАДЯНИНА — закріплені в Конституції України вимоги, які ставляться до кожної людини й громадянина, аби вона діяла за певною, чітко визначеною конституційною нормою (або утрималася від учинення відповідних дій) з метою забезпечення інтересів суспільства, держави, інших людей і громадян. Недотримання цих вимог тягне за собою юридичну відповідальність.

ОСНОВНІ ПРАВА ТА СВОБОДИ ЛЮДИНИ Й ГРОМАДЯНИНА — закріплені в Конституції України невід'ємні права та свободи людини й громадянина, що належать їм від народження чи на підставі наявності в них громадянства України, гарантуються Українською державою і становлять ядро правового статусу особи в Україні.

ОСОБА БЕЗ ГРОМАДЯНСТВА (АПАТРИД, АПОЛІД) — особа, яка не є громадянином держави перебування і не має доказів своєї належності до громадянства (підданства) іншої держави.

ОСОБА ОФІЦІЙНА — особа, яка офіційно представляє державу або будь-яку іншу особу юридичну й наділена певними повноваженнями (брати участь у переговорах, укласти угоди, підписувати відповідні документи, бути спостерігачем тощо).

ОСОБА ФІЗИЧНА (*грец. **physis** — природа, єство*) — окрема людина, яка є суб'єктом права. Особа фізична є в основному категорією цивільного права. Термін «фізична особа» ширший за термін «громадянин», оскільки фізичними особами є громадяни не тільки України, а й інших держав, особи без громадянства. Відповідними поняттями конституційного права є «людина», «громадянин», «іноземець» («іноземний громадянин»), «особа без громадянства» та інші. Правоздатність особи фізичної виникає з моменту її народження й припиняється в момент її смерті.

ОСОБА ЮРИДИЧНА — організація, яка, відповідно до чинного законодавства, є суб'єктом цивільних прав і обов'язків. Ознаками особи юридичної є наявність у власності, господарському віданні або оперативному управлінні відокремленого майна; здатність від свого імені набувати та здійснювати майнові й особисті немайнові права, виконувати обов'язки; здатність бути позивачем і відповідачем у суді. Особа юридична наділена певною правоздатністю, тобто може мати цивільні права, що відповідають цілям діяльності й передбачені в її установчих документах, і зобов'язана виконувати обов'язки, пов'язані з цією діяльністю. Правоздатність особи юридичної настає з моменту її створення (затвердження статуту або положення), видання компетентним органом постанови про створення, реєстрації статуту й припиняється з моменту завершення її ліквідації. Особа юридична набуває цивільних прав і обов'язків через свої керівні органи, які діють відповідно до закону, інших правових актів та установчих документів. Порядок призначення або обрання керівних органів особи юридичної визначається законом або установчими документами. «Особа юридична» в основному є категорією цивільного права. Відповідними поняттями конституційного права є «орган державної влади», «орган місцевого самоврядування», «політична партія», «громадська організація» та інші. Особа юридична як колективне утворення відрізняється від фізичної особи як окремої людини.

ОСОБА ПУБЛІЧНОГО ПРАВА — юридична особа, що створюється розпорядчим актом Президента України, органу державної влади, органу влади Автономної Республіки Крим або органу місцевого самоврядування.

ОСОБИ, ЯКІ МАЮТЬ ОСОБЛИВИ ЗАСЛУГИ ПЕРЕД БАТЬКІВЩИНОЮ — особи, нагороджені орденом Героїв Небесної Сотні, Герої Радянського Союзу, повні кавалери ордена Слави, особи, нагороджені чотирма і більше медалями «За відвагу», а також Герої Соціалістичної Праці, удостоєні цього звання за працю в період Великої Вітчизняної війни 1941-1945 років (*Закон України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту» від 22 жовтня 1993 року*).

ОСОБИ, ЯКІ ПОСТРАЖДАЛИ ВНАСЛІДОК ЧОРНОБИЛЬСЬКОЇ КАТАСТРОФИ — 1) учасники ліквідації наслідків аварії на Чорнобильській АЕС — громадяни, які брали безпосередню участь у ліквідації аварії та її наслідків; 2) потерпілі від Чорнобильської катастрофи — громадяни, включно й діти, які зазнали впливу радіоактивного опромінення внаслідок Чорнобильської катастрофи (*Закон України «Про статус і соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи» від 28 лютого 1991 року*).

ОСОБИСТА УНІЯ — форма міждержавного об'єднання, що виникає внаслідок здобуття монархом права на корону іншої держави.

ОСОБИСТІ (ГРОМАДЯНСЬКІ) ПРАВА Й СВОБОДИ — сукупність прав і свобод, які належать людині від народження й не залежать від її громадянства. Особисті громадянські права й свободи називають також громадянськими правами, розмежовуючи поняття «громадянські права» й «права громадян». Останні зумовлюються правовою належністю людини до держави, тобто її громадянством, перші належать людині як члену громадянського суспільства.

ОСОБИСТІ ДОКУМЕНТИ — належним чином оформлені й засвідчені підписом компетентної службової особи та печаткою відповідного державного органу, підприємства, установи або організації офіційні записи про відомості, що мають юридичний характер (значення) і стосуються до певної особи або події. Згідно з чинним законодавством України, до категорії особистих документів належать паспорт, трудова книжка, посвідчення особи, посвідчення про обрання депутатом, документи про освіту (диплом, атестат, свідоцтво), науковий ступінь та вчене звання, нагородження, свідоцтва (про народження, шлюб, розлучення, смерть, спадщину тощо).

ОСОБИСТА ПОРУКА — різновид запобіжного заходу, що полягає в наданні особами, яких слідчий суддя, суд вважає такими, що заслуговують на довіру, письмового зобов'язання про те, що вони поручаються за виконання підозрюваним, обвинуваченим покладених на нього обов'язків та зобов'язуються за необхідності доставити його до органу досудового розслідування чи в суд на першу про те вимогу.

ОСОБИСТІ РЕЧІ — товари, нові і такі, що були у вжитку, призначені для забезпечення звичайних повсякденних потреб фізичної особи, які відповідають меті перебування

зазначеної особи відповідно в Україні або за кордоном, переміщуються через митний кордон України в ручній поклажі, супроводжуваному та несупроводжуваному багажі й не призначені для підприємницької діяльності, відчуження або передачі іншим особам (*Митний кодекс України від 13 березня 2012 року*).

ОФІЦІЙНА МОВА — основна мова держави, що використовується в законодавстві та офіційному діловодстві, судочинстві, навчанні тощо.

ОФІЦІЙНЕ ВИДАННЯ НАЦІОНАЛЬНОГО БАНКУ УКРАЇНИ — спеціальне друковане видання, визначене Національним банком України як офіційне і зареєстроване в установленому порядку, в якому публікуються нормативно-правові акти Національного банку України, а також інформаційно-аналітичні, статистичні та інші матеріали, огляди стану банківської системи України, валютного і фінансового ринку тощо (*Закон України «Про Національний банк України» від 20 травня 1999 року*).

ОФІЦІЙНЕ ДРУКОВАНЕ ВИДАННЯ — визначений у встановленому законодавством порядку друкований засіб масової інформації, офіційне оприлюднення в якому нормативно-правового акта гарантує повне й точне відтворення його тексту та має значення для визначення строку набуття ним чинності.

ОФІЦІЙНИЙ ВІСНИК УКРАЇНИ — щотижневе офіційне видання нормативно-правових актів України, внесених до Єдиного державного реєстру нормативно-правових актів. «Офіційний вісник України» заснований і видається Міністерством юстиції України, відповідно до Указу Президента України «Про опублікування актів законодавства України в інформаційному бюлетені «Офіційний вісник України» від 13 грудня 1996 р. з метою офіційного оприлюднення нормативно-правових актів, оперативного й повного забезпечення правовою інформацією органів державної влади, підприємств, установ і організацій, доведення нормативно-правових актів до відома громадян».

ОФІЦІЙНИЙ ДОКУМЕНТ — інформація, відомості чи дані, зафіксовані на папері, фотоплівці, магнітному диску та інших матеріальних носіях, що мають законодавчий, нормативний, директивний або інформаційний характер. Приймається і поширюється (публікується, видається, надсилається) у встановленому порядку компетентними державними органами або відповідною посадовою (службовою) особою. Адресований невідзначеному колу осіб або окремій особі, органу, установі, організації тощо.

ОФІЦІЙНИЙ ДРУКОВАНИЙ ОРГАН — періодичний друкований засіб масової інформації, засновником (співзасновником) якого є орган державної влади або орган місцевого самоврядування.

ОФІЦІЙНИЙ СПОСТЕРІГАЧ — 1) особа, призначена під час президентських, парламентських або місцевих виборів виборцями, кандидатом у президенти (депутати), виборчими об'єднаннями, партією, виборчим блоком, громадським об'єднанням, або особа, призначена під час референдуму ініціативною групою з проведення референдуму, громадським об'єднанням, правомочна вести спостереження за ходом голосування,

підрахунком голосів або іншою діяльністю виборчої комісії, комісії референдуму в період голосування, встановлення його результатів та ін.; 2) офіційний спостерігач іноземний (міжнародний) — особа, яка представляє іноземну або міжнародну організацію, що має право спостерігати за підготовкою і проведенням виборів та референдумів відповідно до встановленого законом порядку; 3) офіційний спостерігач дипломатичний — представник суб'єкта міжнародного права (держави або міжнародної організації), відряджений для участі в роботі міжнародних конференцій, міждержавних організації або її органів, якщо така можливість передбачена в їх правилах, процедурах, регламентах або установчих актах.

ОФІЦІЙНІ СИМВОЛИ ПРЕЗИДЕНТА УКРАЇНИ — атрибути української державності, офіційні знаки глави держави, що символізують його як гаранта державного суверенітету, територіальної цілісності України, додержання Конституції, прав і свобод людини та громадянина. Запроваджені Указом Президента України «Про офіційні символи глави держави» від 29 листопада 1999 р. Згідно з Указом, офіційними символами глави держави є Прапор (штанدارт) Президента України, Знак Президента України, Гербова печатка Президента України, Булава Президента України.

ОХЛОКРАТІЯ — влада натовпу або політичних сил, які орієнтуються на безсистемні, провокативні дії, гасла й вимоги неорганізованої маси людей.

ОХОРОНА АВТОРСЬКИХ ПРАВ — охорона прав, яка здійснюється шляхом ухвалення міжнародних багатосторонніх і двосторонніх угод. Основними багатосторонніми угодами є Всесвітня (Женевська) конвенція про авторське право (1952 р.) і Бернська конвенція про охорону літературних і художніх цінностей (1886 р.) — остання редакція конвенції (1971 р.). Всесвітня конвенція виходить із принципу національного режиму, передбаченого в кожній країні-учасниці, а також творів, які вперше видано на території іншої країни-учасниці. Передбачається виключне право автора на переклад свого твору. Авторські права охороняються за життя автора, а також 70 років після його смерті.

ОХОРОНА АТМОСФЕРНОГО ПОВІТРЯ — система державних і громадських заходів технологічного, організаційного, правового характеру, спрямованих на відвернення і ліквідацію шкідливого хімічного, фізичного, біологічного впливу на атмосферу, раціональне використання повітря з метою задоволення екологічних, економічних інтересів і культурно-оздоровчих потреб суспільства.

ОХОРОНА ВСЕСВІТНЬОЇ КУЛЬТУРНОЇ СПАДЩИНИ — комплекс внутрішньодержавних і міжнародно-правових заходів, спрямованих на захист цієї спадщини. Держави охороняють свою культурну спадщину на основі загально визнаних принципів міжнародного права, укладаючи договори з різних питань, скликаючи міжнародні конференції. Охорона всесвітньої культурної спадщини ведеться і у всесвітньому масштабі, і на регіональному рівні, і в ході двостороннього співробітництва держав. Координує цю діяльність ЮНЕСКО, в рамках якої розробляються міжнародні рекомендації і конвенції. У 1972 р. ЮНЕСКО схвалила Конвенцію про охорону культурної і природної спадщини. Україна ратифікувала її в 1988 р. У Конвенції передбачений комплексний підхід до проблеми

охорони всесвітньої культурної спадщини, розглядаються питання національної і міжнародної охорони.

ОХОРОНА ВОД — система державних і суспільних заходів екологічного, економічного, технологічного, біотехнічного, правового характеру, спрямованих на збереження, відновлення водних об'єктів, підтримання їх у якісному стані з метою використання за цільовим призначенням.

ОХОРОНА ГРОМАДСЬКОГО ПОРЯДКУ — діяльність відповідних органів влади щодо забезпечення захисту конституційних прав і свобод громадян, їх життя і здоров'я, честі та гідності, дотримання норм суспільної моралі.

ОХОРОНА КОНСТИТУЦІЇ УКРАЇНИ — система конституційно-правових засобів і гарантій від можливих порушень або неправомірних змін Конституції України, до яких належать нормативні інституційні засоби й гарантії, засоби примусової конституційної охорони, а також конституційно встановлений порядок внесення змін до Конституції України.

ОХОРОНА НАВКОЛИШНЬОГО ПРИРОДНОГО СЕРЕДОВИЩА — система державних і громадських заходів, спрямованих на забезпечення нешкідливого для життя і здоров'я людей оточуючого довкілля, раціональне використання природних ресурсів, гармонізацію відносин людини і природи. До цієї системи входять політичні, економічні, організаційні, технічні, санітарно-гігієнічні та інші заходи.

ОХОРОНА ДЕРЖАВНОЇ ТАЄМНИЦІ — комплекс організаційно-правових, інженерно-технічних, криптографічних та оперативних заходів, спрямованих на запобігання розголошенню інформації, що становить державну таємницю. Відповідно до Закону України «Про державну таємницю», охорона державної таємниці передбачає: єдині вимоги щодо виготовлення, користування, збереження, передачі, транспортування й обліку носіїв інформації, що становлять державну таємницю; ліцензування підприємств, установ і організацій, які здійснюють діяльність, пов'язану з державними таємницями; особливий режим діяльності (режим секретності) зазначених вище підприємств, установ і організацій; спеціальний порядок доступу громадян до державної таємниці й обмеження щодо обнародування, передачі іншій державі або розповсюдження іншим шляхом інформації, яка становить державну таємницю, та обмеження щодо перебування й діяльності в Україні іноземних громадян та іноземних юридичних осіб, а також розташування й переміщення об'єктів і технічних засобів, що їм належать; спеціальний порядок здійснення судових, наглядових, контрольно-ревізійних та інших функцій органів державної влади стосовно підприємств, установ і організацій, діяльність яких пов'язана з державними таємницями; відповідальність за порушення законодавства про державну таємницю.

ОХОРОНА ЗДОРОВ'Я — система заходів, спрямованих на забезпечення збереження та розвиток фізіологічних і психічних функцій, оптимальної працездатності та соціальної активності людини за умови максимальної біологічно можливої індивідуальної тривалості життя.

ОХОРОНА НАДР — система державних і громадських заходів технологічного, організаційного, правового характеру, спрямованих на захист надр від псування, на відвернення негативних екологічних наслідків видобутку корисних копалин та на раціональне використання надр.

ОХОРОНА ЗЕМЕЛЬ — система правових, організаційних, економічних та інших заходів, спрямованих на раціональне використання земель, запобігання необґрунтованому вилученню їх із сільськогосподарського обігу, захист від шкідливого антропогенного впливу, на відтворення і підвищення родючості ґрунтів, продуктивності земель лісового фонду, забезпечення режиму земель природоохоронного, оздоровчого, рекреаційного та історико-культурного призначення. Охорона земель має здійснюватися на основі комплексного підходу до угідь як до складних природних утворень (екосистем) з урахуванням цілей і характеру їх використання, зональних і регіональних особливостей.

ОХОРОНА ЛІСІВ — система державних і громадських заходів, спрямованих на відтворення лісів, оберігання їх від знищення, пошкодження, ослаблення та іншого шкідливого впливу, а також на раціональне використання лісів.

ОХОРОНА ПРАЦІ — система правових, соціально-економічних, організаційно-технічних, санітарно-гігієнічних і лікувально-профілактичних заходів та засобів, спрямованих на збереження життя, здоров'я і працездатності людини у процесі трудової діяльності (*Закон України «Про охорону праці» від 14 жовтня 1992 року*).

ОЩАДНИЙ БАНК УКРАЇНИ — спеціалізована державно-комерційна установа, яка здійснює ощадну справу в Україні, несе відповідальність за ефективну організацію її, забезпечує впровадження прогресивних форм розрахунково-кредитного й касового обслуговування населення, розширення безготівкових розрахунків, розповсюдження та погашення цінних паперів, кредитування населення, валютне обслуговування громадян (у тому числі й іноземних), надає різноманітні платні послуги.

ОФЕРТА (*лат. offero — пропоную*) — пропозиція укласти договір, в якій містяться всі суттєві умови. Може бути в усній чи письмовій формі. Зроблена в усній формі оферта вимагає негайної відповіді. У письмовій оферті має бути вказаний строк відповіді, якщо інше не впливає з нормативних актів. Якщо у відповіді на оферту міститься пропозиція укласти угоду на інших умовах, то така відповідь розцінюється як відмова від оферти, а сама відповідь вважається новою офертою.

П

ПАКТ (лат. *pacum* — договір, угода) — одне з найменувань двосторонніх або багатосторонніх договорів щодо конкретної сфери політичних відносин. У міжнародно-правовій практиці пакти укладалися з питань ненападу, взаємодопомоги або колективної безпеки. Прикладом пакту є Пакт Бріана-Келлога 1928 р., Пакт про ненапад між СРСР та Францією 1932 р. У сучасній договірній практиці держав назва «пакт» застосовується при укладенні універсальних міжнародних договорів з питань основних прав та свобод людини (Міжнародний пакт про громадянські та політичні права 1966 р., Міжнародний пакт про економічні, соціальні та культурні права 1966 р. тощо). Пакти укладаються й реалізуються в такому ж порядку, як і міжнародні договори та угоди.

ПАНАШИРУВАННЯ (фр. *panachage* — суміш) — право виборця голосувати за кандидатів із різних списків або вписувати до списків нових кандидатів.

ПАНДЕКТИСТИКА (лат. *pandectae*, від грец. *pandektes* — всеохоплюючий) — юридична наука, яка виникла і набула розвитку в Німеччині в ХІХ ст. Походить від терміна пандекти. Представники цієї науки намагалися створити на основі римського права замкнуту правову систему, яка давала б змогу розв'язувати юридичні казуси шляхом логічних міркувань.

ПАРАДИГМА — вихідна концептуальна схема чи модель у постановці проблеми та її вирішенні. Вибір парадигми зумовлює дальший творчий пошук у тій або іншій сфері наукового пізнання, зокрема в юриспруденції.

ПАРЛАМЕНТСЬКА МОНАРХІЯ — це така монархія, за якої влада монарха суттєво обмежена в усіх сферах здійснення державної влади, за ним лише формально зберігається статус глави держави, який, як правило, обмежується лише представницькими функціями. Більшість сучасних монархій є парламентськими, їх існування зумовлене національними традиціями (Англія, Японія, Швеція).

ПАТРІАРХАЛЬНА ТЕОРІЯ — теорія, за якою держава створилася безпосередньо з сім'ї, що розрослася, а влада глави держави — із влади батька над членами сім'ї.

ПАРИТЕТ — рівне представництво сторін під час вирішення договірних актів, конфліктів, поділу майна, розгляду питань, що стосується двох і більше сторін.

ПАРИТЕТ ВИБОРЧИЙ — обов'язкова однакова кількість жінок і чоловіків у виборчому списку партії на виборах.

ПАРЛАМЕНТ (*англ. parliament, фр. parler — говорити*) — родова назва вищого колегіального загальнонаціонального представницького й законодавчого органу в демократичних державах, який відображає суверенну волю народу й працює на постійній основі (паралельна назва — легіслатура).

ПАРЛАМЕНТ ЕГАЛІТАРНИЙ — парламент, обидві палати якого мають однакові повноваження в законодавчій галузі, а уряд підзвітний кожній з них.

ПАРЛАМЕНТ ЄВРОПЕЙСЬКИЙ (ЄВРОПАРЛАМЕНТ) — міждержавний та міжнаціональний політичний орган, у якому представлені країни Європейського Союзу.

ПАРЛАМЕНТ НЕРІВНОПРАВНИЙ — парламент, палати якого не мають однакових повноважень, діяльність уряду визначається більшою мірою нижньою палатою, а верхня палата характеризується менш представницьким характером, що обумовлено особливостями порядку її формування.

ПАРЛАМЕНТАРИЗМ — одна з особливостей організації державного життя, що характеризується існуванням постійно діючого, обраного населенням парламенту, його авторитетом і впливом на державні справи, політичне життя суспільства, а також специфічними формами роботи та відносинами членів парламенту й виборцями.

ПАРЛАМЕНТАРИЗМ ДУАЛІСТИЧНИЙ — правління, побудоване на формальному балансі влад — законодавчої і виконавчої.

ПАРЛАМЕНТАРИЗМ МОНІСТИЧНИЙ — режим, що ґрунтується на тих же принципах, що і парламентське правління, проте характеризується тільки одним джерелом влади — парламентом. При такому різновиді глава держави не володіє майже політичною владою.

ПАРЛАМЕНТАРИЗМ НЕЗАВЕРШЕНИЙ — правління, за якого існує парламентський принцип формування уряду, проте відсутня політична відповідальність такого принципу перед вищим представницьким органом.

ПАРЛАМЕНТАРИЗМ РАЦІОНАЛІЗОВАНИЙ — режим, за якого парламент позбавлений таких повноважень, як інвеститура, тобто юридичне затвердження уряду та зменшення можливостей контролю за урядом з боку парламенту.

ПАРЛАМЕНТАРІЙ — 1) особа, яка на тій чи іншій підставі є членом парламенту; 2) старша посадова особа апарату Палати Представників Конгресу США, яка є експертом з парламентської практики.

ПАРЛАМЕНТСЬКА (УРЯДОВА) КОАЛІЦІЯ (*лат. coalitio — союз*) — угода між двома або кількома представленими в парламенті політичними партіями про спільне утворення уряду та участь у ньому.

ПАРЛАМЕНТСЬКА БІЛЬШІСТЬ — переважна частина складу парламенту (палати). Наявність, сталість і дійовість парламентської більшості залежать від багатьох чинників, основними з яких є форма державного правління, типи виборчої і партійної систем.

ПАРЛАМЕНТСЬКА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ УРЯДУ — конституційно-правова відповідальність уряду та окремих його членів перед парламентом за політику, що вони проводять. Парламентська відповідальність уряду є одним із двох видів політичної відповідальності уряду поряд із відповідальністю перед главою держави.

ПАРЛАМЕНТСЬКА ЗАКОНОДАВЧА ІНІЦІАТИВА — офіційне внесення законопроекту до парламенту самими парламентарями (окремими депутатами, групами депутатів, постійними парламентськими комітетами або комісіями, парламентськими фракціями, палатою).

ПАРЛАМЕНТСЬКА КРИЗА — нездатність парламенту виконувати свої основні функції, причиною чого найчастіше є неструктурованість парламенту, відсутність у ньому постійно діючої більшості й консенсусу між парламентарями щодо того чи іншого принципово важливого парламентського рішення — формування уряду, прийняття бюджету, обрання президента країни тощо.

ПАРЛЕМЕНТСЬКА МОНАРХІЯ — державний лад, при якому глава держави — монарх — не може прямо впливати на склад і політику уряду, який формується виключно парламентом і підзвітний лише йому (Великобританія, Данія, Швеція, Японія).

ПАРЛАМЕНТСЬКА СЕСІЯ (*лат. sessio* — сидіння, засідання) — період часу, протягом якого періодично скликаються пленарні засідання парламенту й працюють його постійні комітети (комісії).

ПАРЛАМЕНТСЬКЕ ПРАВЛІННЯ — форма правління, що характеризується верховенством парламенту та наявністю основних принципів парламентаризму — формуванням уряду на підставі співвідношення сил у парламенті, політичною відповідальністю уряду перед парламентом, переходом виконавчої влади від глави держави до уряду.

ПАРЛАМЕНТСЬКЕ ПРАВО — система конституційно-правових норм конкретної країни, які визначають статус парламенту та регулюють його внутрішні й зовнішні відносини.

ПАРЛАМЕНТСЬКЕ РОЗСЛІДУВАННЯ — форма здійснення контрольних повноважень парламенту та парламентського контролю за діяльністю органів державної влади, у тому числі уряду та його членів.

ПАРЛАМЕНТСЬКИЙ (ДЕПУТАТСЬКИЙ) ІМУНІТЕТ (*лат. immunitas* — звільнення, свобода) — встановлена законом юридична недоторканність депутата парламенту, яка означає, що він не може бути притягнений до кримінальної відповідальності, затриманий чи заарештований без згоди парламенту.

ПАРЛАМЕНТСЬКИЙ (ДЕПУТАТСЬКИЙ) ІНДЕМНІТЕТ (англ. *indemnity*, лат. *indemnitas* — відшкодування збитків, безбитковість) — 1) звільнення депутата парламенту від юридичної відповідальності за результати голосування або висловлювання в парламенті та його органах під час здійснення повноважень (за винятком відповідальності за образу чи наклеп); 2) винагорода депутата за його парламентську діяльність, що містить заробітну плату, оплату проїзду і користування засобами зв'язку, утримання апарату тощо.

ПАРЛАМЕНТСЬКИЙ КОНТРОЛЬ — форма державного контролю, яка має в основному загальний політичний і рідше — адміністративний характер. Основне значення у парламентських державах та напівпрезидентських республіках має парламентський контроль над діяльністю уряду, головними формами та методами якого є постановка питання про довіру уряду, письмові та усні запити до уряду, парламентське розслідування та деякі інші. У президентських республіках парламентський контроль над діяльністю уряду має значно менше значення: його основним засобом є парламентське розслідування, наслідком якого у виняткових випадках може бути застосування процедури імпічменту. Особливим різновидом парламентського контролю є також фінансовий та фінансово-економічний контроль, що здійснюється через спеціальні органи парламенту. В Україні контроль за використанням коштів державного бюджету України від імені Верховної Ради України здійснює Рахункова палата.

ПАРЛАМЕНТСЬКИЙ КОНТРОЛЬ ЗА ДОДЕРЖАННЯМ КОНСТИТУЦІЙНИХ ПРАВ І СВОБОД ЛЮДИНИ Й ГРОМАДЯНИНА — форма державного контролю в галузі забезпечення захисту та поновлення порушених прав і свобод людини й громадянина. Конституція України вперше в історії розвитку нашого суспільства запровадила самостійний інститут парламентського контролю за додержанням конституційних прав і свобод людини й громадянина. Цей парламентський контроль та захист прав кожного на території України та в межах її юрисдикції на постійній основі здійснює Уповноважений Верховної Ради України з прав, який у своїй діяльності зобов'язаний керуватися Конституцією України, законами України, чинними міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України.

ПАРЛАМЕНТСЬКИЙ МІНІСТЕРІАЛІЗМ («*правління кабінету*» або «*правління прем'єр-міністра*») — різновид правління, за якого парламент проголошується дорадчим органом, основною функцією якого є не законотворчість, а коментар і критика урядової діяльності.

ПАРЛАМЕНТСЬКИЙ ПРИСТАВ — посадова особа в апараті палати парламенту деяких країн (Великобританії, США, Канади та інших), яка очолює спеціальну парламентську поліцейську службу. До обов'язків парламентського пристава, зокрема, входить підтримання належного порядку в приміщеннях палати, збереження її майна; затримання і звільнення за наказом спікера осіб, які порушують внутрішній порядок; забезпечення ознайомлення з наказами палати осіб, яких ці накази безпосередньо стосуються; здійснення із санкції спікера найму поліцейських, посильних та деяких інших службовців апарату тощо.

ПАРЛАМЕНТСЬКІ ДЕБАТИ (фр. *debat* — обговорення, дискусія, спір) — 1) форма діяльності парламенту, що полягає в обговоренні парламентарями проектів законів, постанов, резолюцій та інших актів на пленарному засіданні парламенту (палати); 2) форма парламентського контролю над діяльністю уряду.

ПАРЛАМЕНТСЬКІ КАНКУЛИ — перерви між сесіями або в межах однієї сесії парламенту, що використовуються парламентарями для відпочинку й роботи з виборцями у своїх виборчих округах.

ПАРЛАМЕНТСЬКІ КОМІСІЇ (КОМІТЕТИ) — найважливіші елементи структури парламенту, головною функцією яких є попередній розгляд законопроектів, проектів резолюцій та інших актів, що приймаються парламентом.

ПАРЛАМЕНТСЬКА РЕСПУБЛІКА — державний лад, при якому голова держави — президент не може впливати на склад і політику уряду, який формується виключно парламентом і підзвітний виключно йому (Італія, ФРН).

ПАРЛАМЕНТСЬКІ ПРЕЦЕДЕНТИ — однократні рішення парламентів, палат або навіть їх голів, головним чином процедурного характеру, які згодом застосовуються в парламентській практиці в аналогічних ситуаціях.

ПАРЛАМЕНТСЬКІ СЛУХАННЯ — розгорнуте обговорення на пленарному засіданні парламенту або на засіданні парламентського комітету (комісії) конкретного законопроекту чи іншого важливого питання, що входить до компетенції парламенту.

ПАРЛАМЕНТСЬКІ ЧИТАННЯ — послідовні стадії обговорення проектів законів та інших нормативно-правових актів на пленарних засіданнях парламенту.

ПАРТІЙНА СИСТЕМА — сукупність діючих у країні політичних партій та відносин між ними, що складаються в боротьбі за державну владу та в процесі її здійснення.

ПАРТІЙНИЙ СПИСОК (ВИБОРЧИЙ СПИСОК) — список кандидатів у депутати від політичної партії (виборчого блоку політичних партій) у багатомандатному виборчому окрузі на виборах до представницьких органів влади за пропорційною виборчою системою.

ПАСАЖИР — фізична особа, яка перевозиться повітряним судном за згодою перевізника, відповідно до договору перевезення, крім членів екіпажу та додаткових спеціалістів на борту повітряного судна, працівників експлуатанта повітряного судна, уповноваженого представника відповідного національного органу регулювання та осіб, які супроводжують вантаж.

ПАСИВНЕ ВИБОРЧЕ ПРАВО (право бути обраним) — це встановлене й гарантоване Конституцією і законами України право громадянина України балотуватися й бути обраним на відповідні посади, зокрема народного депутата України, депутата місцевих рад, міського голови.

ПАСПОРТ (фр. *passeport*, від *passe* — прохід і *port* — гавань, первісно — дозвіл на відплиття) — офіційний документ установленого зразка, що посвідчує особу громадянина. Паспорт містить фотокартку громадянина, а також відомості про його прізвище, ім'я, по батькові, громадянство, дату і місце народження, місце постійного проживання, сімейний стан тощо.

ПАСПОРТНИЙ ДОКУМЕНТ — документ, виданий уповноваженими органами іноземної держави або уповноваженими органами, спеціалізованими установами чи іншими автономними організаціями системи ООН, що підтверджує громадянство іноземця, посвідчує особу іноземця чи особу без громадянства, надає право виїзду за кордон і визнається Україною (*Закон України «Про імміграцію» від 07 червня 2001 року*).

ПАСПОРТ БЮДЖЕТНОЇ ПРОГРАМИ — документ, що визначає мету, завдання, напрями використання бюджетних коштів, відповідальних виконавців, результативні показники та інші характеристики бюджетної програми, відповідно до бюджетного призначення, встановленого законом про Державний бюджет України (рішенням про місцевий бюджет).

ПАТЕНТНЕ ПРАВО — інститут цивільного права, що є складовою частиною розділу «Право інтелектуальної власності». Право інтелектуальної власності поділяється на авторське право і патентне право.

ПАТЕНТ — юридично-технічний документ, який засвідчує право на винахід (корисну модель, промисловий зразок). Це юридичний документ, оскільки він закріплює за власником патенту визначені законом права. Водночас це технічний документ, оскільки він дає технічний опис винаходу (корисної моделі, промислового зразка). В Україні (як і в усьому світі) охорона прав на винаходи, корисні моделі й промислові зразки надається державою у формі видачі авторові винаходу, корисної моделі й промислового зразка патенту.

ПАТЕРНАЛІЗМ — покровительство, опіка старшого над молодшими. У державно-правовій сфері є принципом взаємовідносин держави й суспільства, за яким суспільне життя залежить від сильного «батька», «вождя».

ПЕНСІЙНИЙ ФОНД УКРАЇНИ — центральний орган виконавчої влади, діяльність якого спрямовується й координується Кабінетом Міністрів України через Віце-прем'єр-міністра України — Міністра соціальної політики України. Пенсійний фонд України входить до системи органів виконавчої влади й забезпечує реалізацію державної політики з питань пенсійного забезпечення та збору, ведення обліку надходжень від сплати єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування. Основними завданнями пенсійного фонду України є реалізація державної політики з питань пенсійного забезпечення та збору, ведення обліку надходжень від сплати єдиного внеску; внесення пропозицій щодо формування державної політики з питань пенсійного забезпечення та збору, ведення обліку надходжень від сплати єдиного внеску; керівництво та управління солідарною системою загальнообов'язкового державного пенсійного страхування; призначення (перерахунок) пенсій, щомісячного довічного грошового утримання суддям

у відставці та підготовка документів для їх виплати; забезпечення своєчасного в повному обсязі фінансування та виплати пенсій, допомоги на поховання, інших виплат, які, згідно із законодавством, здійснюються за рахунок коштів Пенсійного фонду України та інших джерел, визначених законодавством; ефективне та цільове використання коштів, удосконалення методів фінансового планування, звітності та системи контролю за витрачанням коштів; забезпечення збору, ведення обліку надходжень від сплати єдиного внеску, інших коштів, відповідно до законодавства, та здійснення контролю за їх сплатою; виконання інших завдань, визначених законами України та покладених на Пенсійний фонд України Президентом України (*Указ Президента України Про Положення про Пенсійний фонд України від 06 квітня 2011 року*). Бюджет пенсійного фонду України формується за рахунок збору на обов'язкове державне пенсійне страхування, що сплачується підприємствами, установами, організаціями та фізичними особами за диференційованими ставками коштів Державного бюджету України та місцевих бюджетів; коштів, що надходять за регресними вимогами; добровільних внесків підприємств, установ, організацій та громадян; сум пені, фінансових санкцій, штрафів, передбачених за порушення сплати збору на обов'язкове державне пенсійне страхування; банківських кредитів; інших незаборонених законодавством надходжень. Пенсійний фонд України — найбільший позабюджетний цільовий фонд, кошти якого зберігаються на окремих поточних рахунках в установах банків і використовуються виключно за призначенням і вилученню не підлягають.

ПЕНСІЙНІ ВИПЛАТИ — грошові виплати в системі загальнообов'язкового державного пенсійного страхування, що здійснюються у вигляді пенсії, довічної пенсії або одноразової виплати.

ПЕНСІЙНІ ВИПЛАТИ ЗА РАХУНОК НАКОПИЧУВАЛЬНОГО ФОНДУ — регулярні виплати, які здійснюються на підставі набуття застрахованою особою, відповідно до законодавства про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування, права на отримання одного з різновидів довічних пенсій. Відповідно до законодавства про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування, розрізняють наступні види виплат за рахунок Накопичувального фонду: а) довічна пенсія з установленим періодом — щомісячна виплата, яка здійснюється протягом життя пенсіонера, але не менше ніж протягом десяти років з дня її призначення. У разі смерті пенсіонера право на отримання призначеної довічної пенсії протягом установленого періоду мають спадкоємці, зазначені в договорі страхування довічної пенсії або визначені відповідно до Цивільного кодексу України; б) довічна обумовлена пенсія — щомісячна виплата, яка здійснюється протягом життя пенсіонера; в) довічна пенсія подружжя — щомісячна виплата, яка здійснюється протягом життя пенсіонера, а після його смерті — його чоловіку (дружині), який (яка) досягли пенсійного віку, передбаченого законодавством про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування, протягом їх життя. Застрахована особа має право вільного вибору одного з видів довічних пенсій. Вид довічної пенсії, обраний застрахованою особою, зазначається в договорі страхування довічної пенсії.

ПЕНСІОНЕР — особа, яка, відповідно до законодавства про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування, отримує пенсію, довічну пенсію, або члени її сім'ї, що отримують пенсію в разі смерті цієї особи у випадках, передбачених законодавством.

ПЕНСІЯ — щомісячна пенсійна виплата в солідарній системі загальнообов'язкового державного пенсійного страхування, яку отримує застрахована особа в разі досягнення нею передбаченого законом пенсійного віку чи визнання її інвалідом, або отримують члени її сім'ї у випадках, визначених законом.

ПЕНСІЯ ЗА ВИСЛУГУ РОКІВ — різновид пенсії, що призначається окремим категоріям громадян, зайнятих на роботах, виконання яких призводить до втрати професійної працездатності до настання віку, що дає право на пенсію за віком. Спеціальний стаж для такої пенсії називається в законодавстві вислугою років (звідси й назва пенсії). Пенсія за вислугу років призначається окремим категоріям працівників авіації та льотно-випробного складу; робітникам локомотивних бригад і окремим категоріям працівників, які безпосередньо здійснюють, перевозять і забезпечують безпеку руху на залізничному транспорті та в метро; працівникам шахт, рудних кар'єрів; деяким категоріям артистів театрів, інших театральних-видовищних закладів; працівникам освіти, охорони здоров'я, соціального забезпечення, які працюють у будинках-інтернатах, та інші.

ПЕНСІЯ ЗА ВІКОМ — щомісячні грошові виплати чоловікам після досягнення ними 60 років і при стажі роботи не менш як 25 років; жінкам — після досягнення ними 55 років і при стажі роботи не менш як 20 років. Крім того, чинне законодавство встановлює пільги щодо пенсійного забезпечення для деяких категорій осіб. Розрізняють два підвиди цієї пенсії: пенсія за віком на загальних умовах і пенсія за віком на пільгових умовах. Пільгові умови на пенсію за віком мають працівники, зайняті повний робочий день на підземних роботах, а також з особливо шкідливими та особливо важкими умовами праці, — за списком № 1, виробництв, робіт, професій, посад і показників, затвердженим Кабінетом Міністрів України (чоловіки — при досягненні 50 років і при стажі роботи не менш як 20 років, з них не менш як 10 років на зазначених роботах; жінки — при досягненні 45 років і при стажі роботи не менш як 15 років, з них не менш як 7 років і 6 місяців на зазначених роботах); працівники, зайняті повний робочий день на інших роботах зі шкідливими й важкими умовами праці, — за списком № 2, затверджуваним Кабінетом Міністрів України і результатами атестації робочих місць (чоловіки — після 55 років і при стажі роботи не менш як 25 років, з них не менш як 12 років і 6 місяців на зазначених роботах; жінки — після 50 років і при стажі роботи не менш як 20 років, з них не менш як 10 років на зазначених місцях). Є й інші пільги.

ПЕНСІЯ ЗА ВІКОМ У СОЛІДАРНІЙ СИСТЕМІ — регулярні виплати, які здійснюються на підставі умов, передбачених законодавством про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування, а саме: після досягнення чоловіками 60 років, жінками — 55 років та наявності страхового стажу не менше п'яти років. Мінімальний розмір пенсії за віком за наявності у чоловіків 25, а у жінок — 20 років страхового стажу встановлюється в розмірі прожиткового мінімуму для осіб, які втратили працездатність, визначеного законом. За наявності страхового стажу меншої тривалості, ніж передбачено законодавством про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування, пенсія за віком встановлюється в розмірі, пропорційному наявному страховому стажу, стосовно мінімального розміру пенсії за віком.

ПЕНСІЯ ЗА НЕПОВНОГО СТАЖУ — пенсія, що призначається громадянам, які не мають достатнього стажу роботи для одержання повної пенсії. Є три види пенсії за неповного стажу: за віком; у разі інвалідності; у разі втрати годувальника. Пенсія за віком за неповного стажу призначається, якщо особи за віком мають право на пенсію, але в них стаж роботи недостатній для повної пенсії. Для них пенсія встановлюється у розмірі, пропорційному напрацьованому стажу роботи, але не менш як 50 відсотків мінімальної пенсії за віком. Пенсія у разі інвалідності внаслідок загального захворювання особам, що не мають повного стажу, призначається в розмірі, пропорційному наявному стажу, але не менше від соціальної пенсії, встановленої для відповідної групи інвалідності. Членам сім'ї в разі втрати годувальника, який помер унаслідок загального захворювання і не мав достатнього стажу для призначення повної пенсії через інвалідність, призначається пенсія за неповного стажу в розмірі, пропорційному фактичному стажу роботи годувальника. У такому випадку пенсія на кожного непрацездатного члена сім'ї не може бути меншою від соціальної пенсії, що встановлена для відповідної категорії непрацездатних. До пенсії за неповного стажу можуть нараховуватися надбавки, встановлені законодавством.

ПЕНСІЯ ЗА ОСОБЛИВІ ЗАСЛУГИ — це різновид державних пенсій, що призначаються громадянам України, які мають значні заслуги у сфері державної, громадської або господарської діяльності, досягнення в галузі науки, культури, освіти, охорони здоров'я, фізичної культури і спорту тощо, а в разі смерті цих осіб — непрацездатним членам їх сімей. Умови та порядок призначення пенсії за особливі заслуги визначаються Законом «Про пенсії за особливі заслуги перед Україною» від 01 червня 2000 р. Такі пенсії встановлюються як надбавки до розміру пенсії, особам, які мають право на пенсію за віком, через інвалідність, у разі втрати годувальника та за вислугу років. Пенсія за особливі заслуги перед Україною встановлюються громадянам України: а) Героям України, Героям Радянського Союзу, Героям Соціалістичної Праці, особам, нагородженим орденом Леніна, орденом Слави трьох ступенів, орденом Трудової Слави трьох ступенів, чотирма і більше медалями «За відвагу», чотирма і більше орденами України та колишнього Союзу РСР, повним кавалерам ордена «За службу Родині в Вооруженних Силах ССРСР», особам, відзначеним почесним званням України, колишніх Союзу РСР та Української РСР «народний»; б) ветеранам Великої Вітчизняної війни, учасникам бойових дій проти Японії у 1938, 1939 і 1945 роках (в тому числі на території Монголії), нагородженим за бойові дії орденом, медаллю «За відвагу» або медаллю Ушакова, партизанам Великої Вітчизняної війни, нагородженим медаллю «За відвагу», незалежно від часу нагородження; в) видатним спортсменам — переможцям Олімпійських та Параолімпійських ігор, Всесвітніх ігор глухих, чемпіонам і рекордсменам світу та Європи; г) космонавтам, які здійснили політ у космос, членам льотно-випробувальних екіпажів літаків; г) народним депутатам України, депутатам колишніх Союзу РСР та Української РСР, членам Кабінету Міністрів України та Уряду колишньої Української РСР; д) особам, відзначеним почесним званням України, колишніх Союзу РСР та Української РСР «заслужений», державними преміями України, колишніх Союзу РСР та Української РСР, нагородженим одним із орденів України або колишнього Союзу РСР; е) депутатам — всього чотирьох і більше скликань Верховної Ради Автономної Республіки Крим, обласних, Київської та Севастопольської міських рад, районних, районних у містах, міських рад міст обласного значення в Україні та в колишній Українській РСР; є) матерям, які народили п'ятеро і більше дітей та

виховали їх до восьмирічного віку. При цьому враховуються діти, усиновлені в установленому законом порядку.

ПЕНСІЯ ПЕРСОНАЛЬНА — встановлювалась в СРСР особам, які мали особливі заслуги перед державою в галузі революційної, державної, суспільної і господарської діяльності чи в галузі культури, науки, техніки, а у випадку смерті цих осіб — членам їхніх сімей. Існували пенсії персональні, союзного, республіканського та місцевого значення. Персональні пенсіонери та члени їх сімей користувалися рядом пільг, зокрема житлова площа оплачувалась у розмірі 50% від квартирної плати, 50% становила для них плата за газ, електроенергію, воду; вони отримували спеціалізовану медичну допомогу, за ліки за рецептами сплачували 20% їх вартості.

ПЕНСІЯ ПО ІНВАЛІДНОСТІ — різновид пенсії, що призначається у зв'язку з інвалідністю, яка спричинила повну або часткову втрату здоров'я. Умови визначення пенсії по інвалідності залежать від причин, що призвели до інвалідності. Пенсія по інвалідності внаслідок трудового каліцтва чи професійної хвороби призначається незалежно від тривалості загального трудового стажу. Пенсія по інвалідності внаслідок загального захворювання громадян, що стали інвалідами до 20 років, також призначається незалежно від тривалості загального трудового стажу. В інших випадках для призначення пенсії по інвалідності внаслідок загального трудового захворювання необхідний трудовий стаж до часу настання інвалідності: громадянам віком до 23 років — не менше одного року; віком 23 роки і більше — один рік зі збільшенням його на чотири місяці за кожний повний рік віку, починаючи з 23 років, але не більше ніж 15 років.

ПЕНСІЯ ПО ІНВАЛІДНОСТІ У СОЛІДАРНІЙ СИСТЕМІ — виплати, які призначаються в разі настання інвалідності, що спричинила повну або часткову втрату працездатності внаслідок загального захворювання (в тому числі каліцтва, не пов'язаного з роботою, інвалідності з дитинства) за наявності страхового стажу, передбаченого законодавством про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування. Пенсія по інвалідності у солідарній системі призначається незалежно від того, коли настала інвалідність: у період роботи, до влаштування на роботу чи після припинення роботи. Пенсія по інвалідності у солідарній системі від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання призначається відповідно до законодавства про загальнообов'язкове державне соціальне страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності. Особи, визнані інвалідами, мають право на пенсію по інвалідності у солідарній системі за наявності такого страхового стажу на час настання інвалідності до досягнення особою 23 років включно — 2 роки; від 24 років до досягнення особою 26 років включно — 3 роки; від 27 років до досягнення особою 31 року включно — 4 роки; для осіб 32 років і старших — 5 років. Пенсія по інвалідності у солідарній системі залежно від групи інвалідності призначається в таких розмірах: інвалідам I групи — 100 відсотків пенсії за віком, інвалідам II групи — 90 відсотків пенсії за віком, інвалідам III групи — 50 відсотків пенсії за віком, обчисленої відповідно до законодавства про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування. Пенсія по інвалідності у солідарній системі призначається на весь строк встановлення інвалідності. Інвалідам — чоловікам старше 60 років і жінкам старше 55 років пенсії

по інвалідності призначаються довічно. Повторний огляд цих інвалідів провадиться тільки за їх заявою.

ПЕНСІЯ У ЗВ'ЯЗКУ З ВТРАТОЮ ГОДУВАЛЬНИКА У СОЛІДАРНІЙ СИСТЕМІ — виплати, що призначаються непрацездатним членам сім'ї померлого годувальника, що були на його утриманні, за наявності в годувальника на день смерті страхового стажу, який був би необхідний йому для призначення пенсії по інвалідності, а в разі смерті пенсіонера — незалежно від тривалості страхового стажу. При цьому дітям пенсія у зв'язку з втратою годувальника призначається незалежно від того, чи були вони на утриманні годувальника. Пенсії у зв'язку з втратою годувальника, який помер внаслідок нещасного випадку на виробництві або професійного захворювання, призначаються відповідно до законодавства про загальнообов'язкове державне соціальне страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності. Батьки й чоловік (дружина) померлого, які не були на його утриманні, мають право на пенсію у зв'язку з втратою годувальника, якщо втратили джерело засобів до існування. Пенсія у зв'язку з втратою годувальника призначається в розмірі на одного непрацездатного члена сім'ї — 50 відсотків пенсії за віком померлого годувальника, на двох та більше непрацездатних членів сім'ї — 100 відсотків пенсії за віком померлого годувальника, що розподіляється між ними рівними частками. Пенсія у зв'язку з втратою годувальника призначається на весь період, протягом якого член сім'ї померлого годувальника вважається непрацездатним, а членам сім'ї, які досягли пенсійного віку, передбаченого законодавством про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування, — довічно.

ПЕНСІЯ У РАЗІ ВТРАТИ ГОДУВАЛЬНИКА — різновид пенсії, що призначається непрацездатним членам сім'ї померлого, які були на його утриманні. Дітям призначається незалежно від того, чи були вони на утриманні годувальника. Якщо батьки й чоловік (дружина) померлого не були на його утриманні, але згодом втратили джерело засобів до існування, вони мають право на пенсію. Учні, студенти, стажисти мають право на пенсію на весь період навчання, але не довше ніж до 23-річного віку. Усиновителі мають право на пенсію нарівні з батьками, а усиновлені — нарівні з дітьми. За неповнолітніми, якщо вони мають право на пенсію у разі втрати годувальника, воно зберігається, якщо їх і всиновлюють. Зберігається право на таку пенсію за вітчимою і мачухою, якщо вони утримували померлого пасинка чи падчерку не менш як 5 років. Якщо пасинок і падчерка не отримували аліментів, вони мають право на пенсію нарівні з рідними дітьми. Пенсія в разі втрати годувальника яка призначена після смерті одного з подружжя, зберігається й при новому одруженні. Сім'ї померлого пенсіонера чи сім'ї годувальника, який помер внаслідок трудового каліцтва або професійного захворювання, пенсія призначається незалежно від його стажу роботи. Якщо годувальник помер внаслідок загального захворювання чи каліцтва, що не пов'язане з роботою, пенсія у разі втрати годувальника призначається за умови, що годувальник на день смерті мав стаж, необхідний для призначення пенсії у разі інвалідності. Пенсія у разі втрати годувальника призначається на кожного непрацездатного члена сім'ї в розмірі 30 відсотків заробітку годувальника, але не менше від соціальної пенсії, визначеної для відповідної категорії непрацездатних. На круглих сиріт, а також на дітей померлої одинокої матері призначається пенсія не менше

двократного розміру соціальної пенсії. Сім'ям, які виховують дітей, що втратили обох батьків, пенсія нараховується із загальної суми заробітків обох батьків.

ПЕНЯ — різновид неустойки, в тому випадку коли грошова сума, яка стягується з боржника на користь кредитора в разі невиконання або неналежного виконання першим зобов'язання, зокрема у разі просрочки виконання договірних зобов'язань.

ПЕРЕГЛЯД КОНСТИТУЦІЇ — конституційно встановлений порядок часткових змін Основного Закону або ревізії усього його тексту. У різних країнах він має свої особливості. Конституції Великобританії, Ізраїлю, Нової Зеландії, наприклад, змінюються за звичайною законодавчою процедурою. Причому конституції названих держав несистематизовані, вони не мають форми єдиного правового акта, а їх норми не є нормами найвищої сили. Іноді порядок перегляду конституції збігається певною мірою з порядком її прийняття, але, звичайно, є складнішим.

ПЕРЕДВИБОРНІ ПЛАКАТИ КАНДИДАТІВ — документи офіційного представлення виборчими комісіями кандидатів на виборах.

ПЕРЕКВАЛІФІКАЦІЯ — набуття нової професії або кваліфікації працівниками, які вивільняються від однієї роботи і переводяться на іншу з певних причин (наприклад, скорочення або перепрофілювання виробництва).

ПЕРЕКОНАННЯ І ПРИМУС — методи державного управління, які застосовуються для підтримання суспільної дисципліни, забезпечення і охорони законності, для спрямування окремих громадян і колективів на додержання встановлених у цьому суспільстві норм. Основним є метод переконання.

ПЕРЕХІДНІ ПОЛОЖЕННЯ — елемент структури конституцій деяких держав, у якому визначаються порядок і строки введення в дію окремих конституційних положень.

ПЕРЛЮСТРАЦІЯ (лат. *perlustrare* — оглядати, переглядати) — таємний перегляд державними або іншими органами, особами поштової кореспонденції, що здійснюється з метою цензури, нагляду, отримання інформації.

ПЕРСОНА ГРАТА (лат. *persona grata* — бажана особа) — у дипломатичній практиці глава дипломатичного представництва, який отримав агреман, а також будь-який інший іноземний дипломат, якому дозволено в'їзд у країну перебування.

ПЕРСОНА НОН ГРАТА (лат. *persona non grata* — небажана особа) — у дипломатичному праві й практиці член дипломатичного персоналу дипломатичного представництва, який визнається державою перебування як небажана особа. Приймаюча держава може в будь-який час зажадати відкликання глави представництва, а також кожного з членів дипломатичного персоналу без пояснення мотивів вимоги. У більшості випадків такі дії супроводжуються відповідним обґрунтуванням. Відсутність мотивації найчастіше трапляється при загостренні двосторонніх відносин.

ПЕРСПЕКТИВНА (ПОЗИТИВНА) ЮРИДИЧНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ — це сумлінне виконання своїх обов'язків перед громадянським суспільством, правовою державою, колективом людей та окремою особою.

ПЕТИЦІЯ (ЗВЕРНЕННЯ) (лат. *petitio*, від. *peto* — *прошу*) — право громадян направляти індивідуальні та колективні послання в органи державної влади, органи місцевого самоврядування, до їх посадових осіб, які повинні дати відповідь на ці звернення.

ПИТАННЯ МІСЦЕВОГО ЗНАЧЕННЯ — питання безпосереднього забезпечення життєдіяльності населення адміністративно-територіальної одиниці держави, що перебувають у віданні місцевого самоврядування.

ПИТАННЯ ПРО ДОВІРУ — постановка урядом у парламенті (нижній палаті) питання про довіру йому у зв'язку з певним актом, прийняття якого уряд добивається від парламенту.

«ПІДВІШЕНИЙ» ПАРЛАМЕНТ — ситуація, яка може виникнути в парламентарній республіці, коли жодна партія на виборах не отримала вирішальної переваги, яка б дозволила якійсь з них самостійно сформувати міцний уряд. Натомість виникає потреба у коаліціях, а діяльність органів влади виявляється підданою впливові неузгоджених чинників з різних боків, що унеможливує стабільний політичний курс, а тим паче здійснення непопулярних, однак вкрай необхідних заходів.

ПІДГАЛУЗЬ ПРАВА — відносно відокремлена група правових норм, що містить загальні принципові положення, властиві кільком правовим інститутам певної галузі, і регулює певний бік суспільних відносин усередині галузі.

ПІДДАНСТВО — у сучасних державах з монархічною формою правління те саме, що й громадянство — стійкий політико-правовий зв'язок особи з монархом, що породжує взаємні права й обов'язки у монарха та підданих.

ПІДЗАКОННА НОРМОТВОРЧІСТЬ — діяльність президента, уряду та інших органів виконавчої влади з прийняття на основі законів та на їх виконання підзаконних нормативно-правових актів.

ПІДЗАКОННИЙ НОРМАТИВНО-ПРАВОВИЙ АКТ — правовий акт, що видається органом державної влади або уповноваженим державою іншим суб'єктом на підставі закону, відповідно до закону і на виконання закону. До підзаконних нормативно-правових актів належать укази Президента України, постанови й розпорядження Кабінету Міністрів України, міністерств, державних комітетів та інших органів виконавчої влади, рішення судів, акти органів місцевого самоврядування.

ПІЛЬГИ — встановлені законодавством або іншими нормативними актами переваги, що надаються особі (або групі осіб) порівняно з іншими громадянами.

ПІЛЬГИ НЕПОВНОЛІТНІМ — особливі права й переваги в галузі охорони праці, робочого часу, відпочинку та деяких інших умов праці, що надаються особам, які не досягли 18 років.

ПІДОЗРЮВАНИЙ — особа, затримана за підозрою в скоєнні злочину; особа, до якої застосовані заходи безпосереднього впливу до винесення постанови про її притягнення до відповідальності за негативну діяльність чи бездіяльність.

ПІДПИСАННЯ ЗАКОНУ — складова законодавчого процесу, яка полягає в підписанні главою держави офіційного тексту прийнятого парламентом закону, у результаті чого закон набирає чинності.

ПІДПИСНИЙ ЛИСТ — передбачений законом вид виборчих документів. На ньому збираються особисті підписи виборців, громадян, які мають право брати участь у референдумі, на підтримку кандидатів (списку кандидатів) на виборах або з вимогою проведення референдуму.

ПІДПРИЄМНИЦТВО — господарська діяльність, що здійснюється для досягнення економічних і соціальних результатів та з метою одержання прибутку, є підприємництвом, а суб'єкти підприємництва — підприємцями. Господарська діяльність може здійснюватися і без мети одержання прибутку (некомерційна господарська діяльність) (*Господарський кодекс України від 16 січня 2003 року*).

ПІДПРИЄМСТВО — самостійний господарюючий статутний суб'єкт, який має права юридичної особи, здійснює виробничу, науково-дослідницьку та комерційну діяльність з метою отримання відповідного прибутку (доходу). Підприємства можуть об'єднуватися в асоціації, корпорації, консорціуми, концерни, холдингові компанії, інші об'єднання за галузевим, територіальним та іншими принципами.

ПІДПРИЄМНИЦЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ — це основний вид самостійної господарської діяльності, яка здійснюється фізичними та юридичними особами, яких називають підприємцями, від свого імені і на свій ризик на постійній основі. Ця діяльність спрямована на досягнення запланованого результату (одержання прибутку або підприємницького доходу) шляхом найкращого використання капіталу й ресурсів економічно відокремленими суб'єктами ринкового господарства. Вони несуть повну матеріальну відповідальність за результати своєї діяльності й підпорядковуються правовим нормам (законодавству) країни.

ПІДРАХУНОК ГОЛОСІВ — одна з основних стадій виборчого процесу, на якій підраховуються голоси виборців, що брали участь у голосуванні.

ПІДСТАВА КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ НОРМАТИВНА — система конституційно-правових норм або конституційно-правова норма, порушення яких тягне за собою настання конституційно-правової відповідальності.

ПІДСТАВА КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ФАКТИЧНА — конкретний конституційно-правовий делікт, склад якого передбачає об'єкт, об'єктивну сторону, суб'єкт і суб'єктивну сторону.

ПІДСТАВА ЮРИДИЧНА — сукупність передбачених правом обставин, умов, фактів і передумов, що забезпечують настання юридичних наслідків. Підстава юридична має нормативне закріплення, певний зміст, вичерпний характер, враховує особливості випадку та породжує юридичні наслідки.

ПІДСТАВИ ЮРИДИЧНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ — основні чинники, які в сукупності визначають можливість особи бути притягнутою до юридичної відповідальності: факт вчинення правопорушення; наявність у діях особи складу правопорушення; наявність відповідної правової норми, яка передбачає притягнення до юридичної відповідальності за певне правопорушення; акт застосування права (вирок суду, рішення адміністративного органу тощо).

ПІДСУДНІСТЬ — усі справи, що підлягають розгляду в порядку громадянського судочинства, розглядаються відповідними судами, до компетенції яких належить справа.

ПІКЕТ — зазвичай небагаточисленні групи людей (іноді одна людина) з плакатами або транспарантами, які сидять, стоять або рухаються навколо певного об'єкта (найчастіше урядової установи). Різновидом пікету є наметове містечко, що існує протягом більш або менш тривалого строку.

ПІЛЬГА (СОЦІАЛЬНА) — встановлена нормативно-правовим актом перевага, що надається певним категоріям осіб порівняно з іншими особами.

ПІЛЬГА ПРАВОВА — правомірне полегшення становища людини, що дозволяє їй повніше задовольнити свої інтереси й виявляється як у наданні додаткових, особливих прав (преваг), так і у звільненні від обов'язків.

ПЛАГІАТ — оприлюднення (опублікування) повністю або частково чужого твору під іменем особи, яка не є автором цього твору (*Закон України «Про авторське право і суміжні права» від 23 грудня 1993 року*).

ПЛЕБІСЦИТ (*лат. plebiscitum, від plebs — простий народ і scitum — рішення*) — 1) те саме, що й референдум; 2) референдум з важливого питання, що має доленосний характер для країни (наприклад, з питання державної належності території, форми державного правління чи державного устрою); 3) референдум, що не має конституційного й законодавчого характеру; 4) усі форми народного волевиявлення шляхом голосування, у тому числі вибори.

ПЛЕНАРНЕ ЗАСІДАННЯ — збори членів парламенту (палати), що скликаються і проводяться в установленому порядку.

ПЛЕНАРНЕ ЗАСІДАННЯ КОНСТИТУЦІЙНОГО СУДУ УКРАЇНИ — засідання, на якому Конституційний Суд України розглядає справи, провадження, що порушені за конституційними поданнями та конституційними зверненнями, а також інші питання, які входять до розгляду Конституційного Суду України на його пленарних засіданнях чинним законодавством, у результаті чого виносяться відповідні рішення.

ПЛЕНУМ ВЕРХОВНОГО СУДУ УКРАЇНИ — колегіальний орган Верховного Суду України. До складу Пленуму Верховного Суду України входять усі судді Верховного Суду України, голови вищих спеціалізованих судів, їх перші заступники. Пленум Верховного Суду України обирає на посаду та звільняє з посади шляхом таємного голосування Голову Верховного Суду України, а також здійснює призначення та звільнення суддів з інших адміністративних посад у Верховному Суді України, утворює судові палати Верховного Суду України, визначає їх кількісний склад, призначає голів судових палат та їх заступників, дає роз'яснення судам загальної юрисдикції з питань застосування законодавства, у разі необхідності визнає нечинними відповідні роз'яснення вищих спеціалізованих судів та здійснює інші повноваження, визначені законом. Засідання Пленуму Верховного Суду України є повноважним за умови присутності на ньому не менш як двох третин складу Пленуму. Скликається за необхідністю, але не менш як один раз на три місяці (*Закон України «Про судоустрій і статус суддів» від 07 липня 2010 року*).

ПЛУТОКРАТІЯ (грец. *plutos* — багатство, *cratos* — влада) — форма правління, коли рішення уряду визначаються думкою не всього народу, а впливового класу багатих людей, при цьому існує глибока соціальна нерівність та низька соціальна мобільність. Плутократія є окремим випадком олігархії, режиму, при якому реальна влада перебуває у невеликого кола осіб (наприклад, знаті, військових, партійної верхівки або родичів правителя).

ПЛЮРАЛІЗМ (лат. *pluralis* — множинний) — принцип організації суспільного життя, що означає багатоманітність суб'єктів і форм суспільної діяльності.

ПЛЮРАЛІЗМ ЕКОНОМІЧНИЙ — один з принципів суспільного ладу, що полягає у багатоманітності форм власності і господарювання, свободі підприємницької діяльності.

ПЛЮРАЛІЗМ ІДЕОЛОГІЧНИЙ — ідеологічна багатоманітність у суспільстві, що означає свободу дотримання й поширення різних поглядів та ідей. Протилежністю плюралізму ідеологічного є монізм ідеологічний.

ПЛЮРАЛІЗМ ПОЛІТИЧНИЙ — система влади, заснована на багатоманітності політичних сил. Гарантований Конституцією України політичний плюралізм (ст. 15), тобто право та здатність громадян України безперешкодно об'єднуватися в різні політичні партії та інші громадсько-політичні об'єднання (багатопартійність), вільно висловлювати свої погляди й на рівних умовах з іншими політичними об'єднаннями брати участь у формуванні органів державної влади.

ПОВЕДІНКА КОНФОРМІСТСЬКА — вид правомірної поведінки, яку відрізняє пристосованість суб'єкта, пасивне прийняття ним існуючого порядку, відсутність власної позиції, підпорядкування психологічному тиску з боку колективу.

ПОВЕДІНКА МАРГІНАЛЬНА — вид правомірної поведінки, за якої індивід перебуває на межі антигромадського прояву, на межі вчинення правопорушення, однак не здійснює

його через певні зовнішні причини та обставини (загрозу можливого покарання, власну вигоду від правомірності, страх осуду з боку колективу, групи, найближчого соціального оточення й інші стримувальні причини).

ПОВЕДІНКА ПРАВОВА — соціально значуща поведінка суб'єктів, яка контролюється їх свідомістю і волею, передбачена нормами права і зумовлює певні юридичні наслідки.

ПОВЕДІНКА ПРАВОМІРНА — вид правової поведінки, що є соціально корисною, відповідає інтересам суспільства, держави й окремих осіб, моделям можливої поведінки, зафіксованим у нормах права, має позитивні юридичні наслідки, гарантується з боку держави, є засобом втілення прав і обов'язків у життя.

ПОВЕДІНКА ПРОТИПРАВНА — поведінка, яка порушує встановлений у державі правопорядок. Може виражатися як у діях, так і в бездіяльності фізичних або юридичних осіб.

ПОВІРЕНИЙ — особа, яка діє на підставі договору доручення з експрес-перевізником і здійснює пред'явлення міжнародних експрес-відправлень органу доходів і зборів за місцезнаходженням одержувача (відправника) (*Митний кодекс України від 13 березня 2012 року*).

ПОВІТРЯНИЙ ПРОСТІР УКРАЇНИ — частина повітряної сфери, розташована над суходолом і водною територією України, у тому числі над її територіальними водами (територіальним морем), і обмежена вертикальною поверхнею, що проходить по лінії державного кордону України (*Повітряний кодекс України від 19 травня 2011 року*).

ПОВНИЙ ДОСТУП ДО СУДОВИХ РІШЕНЬ — режим доступу до судових рішень, внесених до Реєстру (Єдиного державного реєстра судових рішень), який передбачає можливість одержання, використання та зберігання інформаційних ресурсів, що містяться в Реєстрі, зокрема відомостей, що не можуть бути розголошені в текстах судових рішень, відкритих для загального доступу.

ПОВНОВАЖЕННЯ ВЛАСНІ АБО САМОВРЯДНІ — повноваження, які виконками рад здійснюють самостійно й під свою відповідальність. Реалізація цих повноважень пов'язана з вирішенням питань місцевого значення, наданням громадських послуг населенню (повноваження щодо утримання житла, соціально-культурної сфери, доріг, благоустрою, водозабезпечення та теплозабезпечення). Часто ці галузі фінансуються за заліковим принципом.

ПОВНОВАЖЕННЯ ДЕЛЕГОВАНІ — функції, повноваження, яких набуває певний суб'єкт (орган чи посадова особа) шляхом передачі йому для виконання від іншого суб'єкта, за власним рішенням останнього або на підставі норми закону.

ПОВНОВАЖЕННЯ, ДЕЛЕГОВАНІ ОРГАНАМ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ — надані законом окремі повноваження органів виконавчої влади органам місцевого самоврядування, реалізація яких пов'язана з виконанням функцій виконавчої влади на місцях

і у виконанні яких виконками є підконтрольними та підзвітними відповідним органам виконавчої влади.

ПОВНОВАЖЕННЯ КОНСТИТУЦІЙНОГО СУДУ УКРАЇНИ — 1) вирішення питань про відповідність Конституції України (конституційність), законів та інших правових актів Верховної Ради України, актів Президента України, актів Кабінету Міністрів України, правових актів Верховної Ради Автономної Республіки Крим; 2) питання про відповідність Конституції України чинних міжнародних договорів України або тих міжнародних договорів, що вносяться до Верховної Ради України для надання згоди на їх обов'язковість; 3) додержання конституційної процедури розслідування і розгляду справи про усунення Президента України з поста в порядку імпічменту; 4) офіційне тлумачення Конституції України та законів України тощо (*Закон України «Про Конституційний Суд України» від 16 жовтня 1996 року*).

ПОВНОВАЖЕННЯ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ — визначені Конституцією та законами України, іншими правовими актами права та обов'язки територіальних громад, органів місцевого самоврядування щодо здійснення завдань та функцій місцевого самоврядування.

ПОВНОВАЖЕННЯ ОРГАНУ ВИКОНАВЧОЇ ВЛАДИ — закріплені за органом виконавчої влади права і обов'язки (у тому числі обов'язки нести відповідальність за наслідки виконання повноважень — так звані юрисдикційні обов'язки). Для визначення певного обсягу повноважень, закріпленого за кожним органом виконавчої влади відповідно до покладених на нього завдань і функцій, застосовується поняття «компетенція».

ПОВНОВАЖЕННЯ ПРЕЗИДЕНТА УКРАЇНИ — конкретні права та обов'язки глави держави з вирішення питань, які належать до його відання.

ПОВНОЛІТТЯ — встановлений законом вік, із досягненням якого громадянин стає повністю дієздатним, тобто здатним своїми діями набувати й здійснювати громадянські права, створювати для себе громадянські обов'язки та виконувати їх.

ПОГАШЕННЯ СУДИМОСТІ — визнання раніше засудженої особи такою, що не має судимості, у встановлених законом випадках і умовах. Це звільняє особу від низки передбачених законом обмежень прав, пов'язаних із судимістю. Погашення судимості впливає із закону, і тому ніякого документа для засвідчення цього факту не вимагається.

ПОГАШЕННЯ ДЕРЖАВНОГО (МІСЦЕВОГО) БОРГУ — операції з повернення позичальником кредитів (позик) відповідно до умов кредитних договорів та/або випуску боргових цінних паперів (*Бюджетний кодекс України від 24 грудня 2010 р.*).

ПОГОДЖЕННЯ — попереднє отримання одним органом висновку (думки) іншого органу на проект свого акта або кандидатури для призначення на певну посаду.

ПОГОДЖУВАЛЬНА РАДА ДЕПУТАТСЬКИХ ФРАКЦІЙ — консультативно-дорадчий орган для попередньої підготовки й розгляду організаційних питань роботи Верховної Ради України.

ПОДАННЯ — правова форма взаємовідносин між органами державної влади та органами місцевого самоврядування, об'єднаннями громадян, підприємствами, установами та організаціями, незалежно від форм власності, їхніми посадовими та службовими особами. За своїм змістом подання є клопотанням, зверненням, пропозицією, вимогою, реагуванням щодо правопорушень, інформуванням, попередженням тощо. За формою подання — це передбачений правовими нормами письмовий акт, документ.

ПОДАННЯ УПОВНОВАЖЕНОГО ВЕРХОВНОЇ РАДИ УКРАЇНИ З ПРАВ ЛЮДИНИ — акт, який вноситься Уповноваженим в органи державної влади, органи місцевого самоврядування, об'єднання громадян, на підприємства, до установ, організацій незалежно від форм власності, їх посадовим особам з метою вжити відповідні заходи у місячний строк щодо усунення виявлених порушень прав і свобод людини та громадянина.

ПОДАТКОВИЙ ІМУНІТЕТ — звільнення від обов'язку сплачувати податки, що надається окремим юридичним або фізичним особам відповідно до національного або міжнародного права.

ПОДАТОК — обов'язковий платіж до бюджету відповідного рівня або до позабюджетного фонду, що здійснюється юридичними та фізичними особами в порядку й розмірах, установлених законодавчими актами.

ПОДВІЙНЕ ГРОМАДЯНСТВО — перебування особи одночасно в громадянстві двох і більше держав. До таких осіб застосовується і термін «множинне громадянство». Воно виникає у випадках: а) при народженні дитини в країні, де діє «принцип крові», вона набуває громадянство своїх батьків, незалежно від місця свого народження; там, де діє «принцип ґрунту», — громадянство тієї держави, на території якої вона народилася, незалежно від громадянства батьків; б) внаслідок шлюбу жінки з іноземцем, якщо законодавство її країни зберігає за нею громадянство, а законодавство країни чоловіка автоматично надає їй своє громадянство (США — Іспанія, ФРН — Ліберія); в) при зміні громадянства шляхом натуралізації, якщо законодавство країни, громадянином якої була особа, не передбачає позбавлення громадянства в разі натуралізації його в іншій державі.

ПОДЕСТАТ — організація комунального управління, за якої вища виконавча влада належала подестові — управляючому, який запрошувався з іншого міста та одноосібно виконував функції консулів.

ПОДІЛ ВЛАДИ — 1) система органів державної влади, в якій функції законодавчої, виконавчої і судової влади здійснюються різними державними органами; 2) теорія,

політико-правове вчення, відповідно до якого державна влада має здійснюватися на основі розмежування її найважливіших функцій (законодавчої, виконавчої, судової) незалежними один від одного органами.

ПОДІЯ — один із видів юридичних фактів, що відбуваються незалежно від волі людини. Подією є народження дитини, досягнення певного віку, сплив строку, настання строку, смерть, нормальні природні явища та природні катаклізми.

ПОДРУЖЖЯ — особи, що перебувають у шлюбі між собою. Юридично оформленим є шлюб, зареєстрований між чоловіком і жінкою в державних органах реєстрації актів цивільного стану. Особисті й майнові права та обов'язки подружжя регулюються нормами сімейного, цивільного законодавства, а також договорами, що укладаються подружжям між собою. Стосунки між подружжям будуються на засадах рівності. Нормами сімейного права не допускається обмеження прав жодного із подружжя за ознакою походження, соціального і майнового стану, расової і національної належності, статі, освіти, мови, ставлення до релігії, роду й характеру занять, місця проживання тощо. Подружжя має сприяти благополуччю та укріпленню родини, дбати про благоустрій і розвиток своїх дітей. При укладенні шлюбу подружжя за бажанням обирає прізвище одного з подружжя як їх прізвище, або кожен з них зберігає дошлюбне прізвище чи може приєднати до свого прізвища прізвище іншого з подружжя. Зміна прізвища одним із подружжя не тягне за собою зміну прізвища іншим з подружжя. У разі розірвання шлюбу подружжя має право залишити спільне прізвище або поновити свої дошлюбні прізвища. Кожен з подружжя вільний у виборі роду занять, професії, місця перебування та житла. Майно, нажите під час шлюбу, є спільною власністю подружжя. Законодавством передбачене право на укладення подружжям шлюбного контракту, а також угод щодо спільного майна з третіми особами. Умови таких угод, які передбачають обмеження прав одного з подружжя або їх дітей, є недійсними, а самі угоди не тягнуть за собою юридичних обов'язків щодо виконання ні для подружжя, ні для третіх осіб.

ПОЖЕРТВА — це є дарування нерухомих та рухомих речей, зокрема грошей та цінних паперів, особам, для досягнення ними певної, наперед обумовленої мети. Договір про пожертву є укладеним з моменту прийняття пожертви.

ПОЗАБЛОКОВІСТЬ — принцип воєнної політики, що означає повну відмову країни від участі у воєнних блоках і союзах держав, мета яких — підготовка до війни або інших форм збройної боротьби.

ПОЗАШКІЛЬНИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ЗАКЛАД — складова система позашкільної освіти, яка надає знання, формуючи вміння та навички за інтересами, забезпечує потреби особистості у творчій самореалізації та інтелектуальний, духовний і фізичний розвиток, підготовку до активної професійної та громадської діяльності, створює умови для соціального захисту та організації змістовного дозвілля відповідно до здібностей, обдарувань та стану здоров'я вихованців, учнів і слухачів (*Закон України «Про позашкільну освіту» від 22 червня 2000 року*).

ПОЗБАВЛЕННЯ ГРОМАДЯНСТВА — припинення громадянства особи, здійснене за ініціативи уповноваженого державного органу від імені держави.

ПОЗБАВЛЕННЯ ДЕПУТАТСЬКОГО МАНДАТА — дострокове припинення повноважень депутата з волі його виборців.

ПОЗБАВЛЕННЯ ПРАВА ОБІЙМАТИ ПЕВНІ ПОСАДИ АБО ЗАЙМАТИСЯ ПЕВНОЮ ДІЯЛЬНІСТЮ — вид покарання, передбачений ст. 55 Кримінального кодексу України. Згідно з ч. 2 ст. 55 призначення цього покарання можливе за умови, що з урахуванням характеру злочину, вчиненого за посадою або у зв'язку із зайняттям певною діяльністю, особи засудженого та інших обставин справи суд визнає за неможливе збереження за ним права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю. Може призначатись і як основне, і як додаткове покарання. У першому випадку цей вид покарання призначається на строк від 2 до 5 років, в останньому — на строк від 1 до 3 років. Суд може позбавити засудженого права обіймати лише певні посади або займатися тільки певною діяльністю, тому рішення про позбавлення особи цих прав має бути чітко сформульоване в резолютивній частині вироку з тим, аби не виникало жодних сумнівів під час виконання останнього (*Кримінальний кодекс України від 05 квітня 2001 року*).

ПОЗБАВЛЕННЯ БАТЬКІВСЬКИХ ПРАВ — позбавлення в судовому порядку права батьків на виховання дітей.

ПОЗБАВЛЕННЯ ВОЛІ — вид основного кримінального покарання, що полягає у примусовій ізоляції засудженого від суспільства на вказаний у вирокі суду строк, у спеціально призначених для цього виправно-трудовах установах.

ПОЗБАВЛЕННЯ СПЕЦІАЛЬНОГО ПРАВА — вид адміністративного стягнення, що полягає у позбавленні права керування транспортними засобами та права полювання на певний строк за грубі або систематичні порушення порядку користування цими правами.

ПОЗИЧКА — цивільний договір, за яким одна сторона (позикодавець) передає іншій стороні (позичальникові) у власність або оперативне управління гроші чи речі, а позичальник зобов'язується повернути позикодавцеві таку ж суму грошей або рівну кількість речей того ж роду якості.

ПОЗОВ — звернення зацікавленої або іншої, уповноваженої на те особи до суду з проханням про розгляд спору й захист суб'єктивних прав.

ПОЗОВ ВІНДИКАЦІЙНИЙ — позов власника щодо витребування речі з чужого незаконного володіння або, іншими словами, позов не володіючого власника до володіючого не власника щодо повернення майна.

ПОЗОВ НЕГАТОРНИЙ — позов власника, спрямований на захист його права власності від таких порушень, які не пов'язані з позбавленням власника володіння річчю.

ПОЗОВНА ДАВНІСТЬ — строк, у межах якого особа може звернутись до суду з вимогою про захист свого порушеного права чи інтересів. Строк звернення до суду за захистом прав, свобод та інтересів особи, якщо не встановлене інше, обчислюється з дня коли особа дізналася або повинна була дізнатися про порушення своїх прав, свобод чи інтересів.

ПОКАЗНЯ — це відомості, які надаються в усній або письмовій формі під час допиту підозрюваним, обвинуваченим, свідком, потерпілим, експертом щодо відомих їм обставин у кримінальному провадженні, що мають значення для цього кримінального провадження.

ПОКОЛІННЯ ПРАВ ЛЮДИНИ — класифікація прав і свобод людини та громадянина, в основі якої є періодизація їх виникнення та нормативне визнання.

ПОЛІТЕМІГРАНТИ — іноземці, яким надано політичний притулок на території України.

ПОЛІТИКА (грец. *politika* — державні й суспільні справи) — діяльність з керівництва та управління суспільством на основі публічної влади.

ПОЛІТИКА ВНУТРІШНЯ — 1) діяльність органів державної влади, яка утворює внутрішню юрисдикцію в державі, а саме забезпечення прав і свобод громадянина, гарантованого соціального захисту населення, розвитку гуманітарної сфери, декриміналізації економіки, реалізації заходів щодо зміцнення обороноздатності й національної безпеки, охорони громадського порядку, боротьби зі злочинністю тощо; 2) сукупність напрямів діяльності держави в економічній, соціальній, науковій, освітній, демографічній, правоохоронній, військовій та інших важливих сферах суспільного життя. Має на меті забезпечення ефективності функціонування суспільно-політичного ладу.

ПОЛІТИКА ДЕРЖАВНА — діяльність органів державної влади та органів місцевого самоврядування, що відображає суспільний устрій та економічну структуру держави, а також діяльність партій, суспільних організацій і об'єднань та визначається їх цілями та інтересами.

ПОЛІТИКА ЗОВНІШНЯ — система цілей, методів і засобів їх досягнення тієї чи іншої держави в її міжнародних відносинах. Є продовженням внутрішньої політики й здійснюється здебільшого через органи держави, зокрема, через органи спеціального призначення.

ПОЛІТИКА ПРАВОВА — цілеспрямована діяльність держави щодо створення ефективного механізму правового регулювання, результативного використання юридичних засобів для досягнення цілей, які зазначені у відповідній сфері суспільних відносин.

ПОЛІТИЧНА БОРОТЬБА — поширене явище політичного життя, проявом якого є зіткнення інтересів різних політичних сил у своєму прагненні кожною з них досягти певної політичної мети.

ПОЛІТИЧНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ УРЯДУ — конституційно-правова відповідальність уряду та його членів перед парламентом та (або) главою держави за політику, яку вони проводять.

ПОЛІТИЧНА ГЕНЕРАЦІЯ (*лат. generatio* — розмноження, народження) — політична спільність людей приблизно однієї вікової категорії, які мають спільний соціальний досвід, набутий у період їх соціалізації.

ПОЛІТИЧНА ГРА — 1) метафора щодо деяких видів політичних дій (маневрування, інтриги, угоди, таємні переговори та інше); 2) особливий вид політичної дії, головна мета якої — імітація діяльності, замаскування справжніх намірів, справжніх цілей та засобів їх досягнення.

ПОЛІТИЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ — невід’ємна складова загальної людської діяльності, специфічна сутність якої полягає в сукупності дій окремих індивідів і великих соціальних груп (класів, партій, суспільних організацій тощо), спрямованих на реалізацію їх політичних інтересів, насамперед, завоювання, утримання і використання влади. До політичної діяльності входить вироблення, формулювання й обґрунтування цілей політики, вибір засобів досягнення цілей, процес використання обраних засобів і результати діяльності. Політична діяльність характеризується свідомими діями, цілеспрямованістю, задоволенням політичних інтересів, є однією з найважливіших умов існування суспільства.

ПОЛІТИЧНА ДОВІРА — вираз відповідності цілей діяльності об’єкта та суб’єкта політики; визнання можливостей суб’єкта задовольнити потреби об’єкта (не підтверджених досі безпосередньою практикою).

ПОЛІТИЧНА ІДЕОЛОГІЯ — система ідей і поглядів, що відображають інтереси суспільних класів щодо політики, здійснення влади.

ПОЛІТИЧНА КУЛЬТУРА (*грец. politika* — державна діяльність) — у сучасній політології політична культура визначається як сукупний показник рівня, характеру й змісту політичних знань, оцінок, переконань, навичок і дій громадян у певній соціальній спільноті. Термін введено до наукового обігу німецьким мислителем доби Просвітництва І. Гордером, а у сучасну політичну науку — американськими вченими Г. Алмондом і С. Вербою в праці «Культура громадськості». Вони визначали політичну культуру як сукупність психологічних орієнтацій людей щодо політичних об’єктів. Оригінальне визначення політичної культури дав В. Липинський. Застосування в політичній творчості даних політичної науки входить до політичного мистецтва. Певна рівновага між першою і другою та певне вміння використовувати у творчості дані науки лежать в основі того, що прийнято називати політичною культурою. Політична культура характеризує як суспільство в цілому, так і певні його складові — класи, соціальні групи, політичні партії та рухи, окремих індивідів, у першу чергу політичних діячів. Вона має інтегрувати різноманітні інтереси суб’єктів до спільного уявлення щодо політичних знань, механізмів і шляхів здійснення політичних завдань і цілей. Політична культура суспільства поділяється на субкультури соціальних спільнот, національних утворень, регіонів, колективів, осіб. Політична культура особи

має бути вихідною і результатом політичної культури суспільства, держави, всіх елементів політичної системи. Політична культура формується лише у політичному процесі, її результатом є політична практика, зміст і спрямованість суспільно-політичного розвитку. Значну роль у формуванні політичної культури відіграють засоби масової інформації. У зв'язку з цим громадяни, які тривалий час проживали у тоталітарних режимах, втратили частину навичок політичної культури й за умов переходу до демократичного суспільства актуальною стає проблема відродження й виховання політичної культури громадян. Змістовно її утворюють: рівень, характер і зміст політичних знань, поглядів і оцінок, політичні цінності, традиції, звичаї, норми й стереотипи, політичні переконання та ідеологічні настанови, політична свідомість, політичні інститути, політична поведінка, дії і навички участі у суспільно-політичному житті, рівень розвиненості політичного життя. Важливим елементом політичної культури є політична свідомість особи, що є складним видом психологічної діяльності особистості.

ПОЛІТИЧНА ПАРТІЯ — зареєстроване, згідно із законом, добровільне об'єднання громадян — прихильників певної загальнонаціональної програми суспільного розвитку, що має на меті сприяння формуванню і вираженню політичної волі громадян, бере участь у виборах та інших політичних заходах.

ПОЛІТИЧНА ПЛАТФОРМА (фр. *plate-forme* — поміст, плоска форма) — сукупність головних, принципових ідейних та теоретичних положень, якими керуються політична партія, громадська організація, рух, окремий кандидат і які визначають їх політичну програму, тактику, гасла. Це тимчасова програма, призначена для певного, обмеженого періоду діяльності партії, для досягнення певної мети. Політична платформа виражається у заявах, деклараціях, програмних матеріалах, преамбулах до документів тощо.

ПОЛІТИЧНА РЕКЛАМА — форма передвиборної агітації, оплачена за рахунок коштів виборчих фондів політичних партій чи виборчих блоків, розміщена за допомогою рекламних засобів, яка спонукає виборців голосувати за або проти певного суб'єкта виборчого процесу.

ПОЛІТИЧНА СИСТЕМА (СУСПІЛЬНА) — 1) у конституційному праві — сукупність правових норм, що встановлюють конституційно-правовий статус політичних інститутів суспільства та регулюють відносини між ними; 2) у політології — інтегрована сукупність політичних інститутів, що здійснює владне керівництво та управління суспільством.

ПОЛІТИЧНИЙ АВТОРИТЕТ (нім. *autorität*, лат. *autoritas* — значущість, вплив) — 1) у широкому розумінні — загальноновизнаний вплив особи чи організації в різних сферах суспільно-політичного життя, що ґрунтується на знаннях, моральних якостях, соціальному статусі, досвіді чи міфах; 2) у вузькому — одна з форм легітимного здійснення політичної влади.

ПОЛІТИЧНИЙ АНАЛІЗ — (грец. *analysis* — розкладання, розчленовування) — 1) метод, що припускає уявне розчленовування політичних явищ на складові частини; 2) сукупність способів і прийомів прикладного дослідження політичної ситуації. Аналіз політичний —

прикладна складова політичної аналітики являє собою сукупність різноманітних методів, за допомогою яких можливе дослідження конкретних політичних подій і політичних ситуацій, створення припущень щодо їх можливого розвитку й прийняття компетентних політичних рішень. Термін «політичний аналіз» вперше був використаний американським ученим Ч. Е. Ліндбломом у 1958 р. Аналіз політичний (за Ч. Е. Ліндбломом) — систематична оцінка технічної та економічної здійсненності та політичної життєздатності альтернативних політик (планів, програм), стратегій їх здійснення та наслідків.

ПОЛІТИЧНИЙ ДЕВІЗ (*фр. devise*) — короткий вислів, заклик, гасло, що виражають провідну політичну ідею або завдання, вимогу, принцип. Девіз політичний звернений до свідомості та почуттів людей, спрямований на їх пробудження та стимуляцію активності в політичному житті. Зміст і спрямованість політичного девізу обґрунтовується, визначається та впроваджується політичними партіями, рухами, громадськими організаціями залежно від конкретної політичної ситуації.

ПОЛІТИЧНИЙ ЕМІГРАНТ (*лат. emigrans* — той, що виселяється) — особа, яка з політичних причин вимушено залишила країну свого громадянства та виїхала на постійне чи тривале проживання до іншої країни.

ПОЛІТИЧНИЙ ЗВИЧАЙ — правило політичного життя, що використовується тими чи іншими учасниками політичних відносин. Одні політичні звичаї застосовуються як такі до того часу, поки вони не відображені в нормативному правовому акті. З цього моменту вони стають правовими нормами. Інші політичні звичаї існують як звичаї, тому що неможливе, часом недоцільне їх правове оформлення або в ньому немає особливої необхідності. Наприклад, у ряді країн президенти не входять у політичні партії (після обрання членство в партії припиняють), демонструючи тим самим, що вони здійснюють свою діяльність в інтересах не конкретних політичних сил, а всього народу.

ПОЛІТИЧНИЙ ІМІДЖ (*англ. image* — образ) — образ (найчастіше політика, політичного лідера), що цілеспрямовано формується для емоційно-психологічного впливу на певних осіб з метою популяризації, політичної реклами тощо.

ПОЛІТИЧНИЙ ЛОЗУНГ (*нім. lozung* — заклик) — короткий концентрований вислів провідної ідеї, стратегічного або тактичного завдання, злободенної політичної вимоги, основоположного політичного принципу (політичної партії, суспільно-політичного руху, держави, міжнародного або міждержавного об'єднання), звернений до конкретного суб'єкта з метою мобілізації та стимулювання його творчої енергії на виконання поставленого завдання.

ПОЛІТИЧНИЙ МАРКЕТИНГ (*англ. marketing, від market* — ринок, збут) — різновид некомерційного маркетингу, діяльність, спрямована на створення, підтримання чи зміну поведінки людей щодо конкретних політичних лідерів, організацій, ідей громадського значення. Змістом політичного маркетингу є вивчення існуючої та формування бажаної громадської думки щодо образу (іміджу) політика, політичної організації чи ідеї. Вдале

застосування прийомів маркетингу в політиці дозволяє досягти популярності, перемогти на виборах і триматися на вершині політичного Олімпу.

ПОЛІТИЧНИЙ ПРИТУЛОК — надання державою іноземному громадянину або особі без громадянства можливості уникати переслідувань з політичних мотивів на своїй території.

ПОЛІТИЧНИЙ РОЗКОЛ — роздроблення на частини колись монолітної політичної сили, організації, партії, руху з причин, пов'язаних із різними інтересами, виявленими розбіжностями в політичних поглядах, а також ворожнечею лідерів і лідируючих груп.

ПОЛІТИЧНІ ВІДНОСИНИ — відносини, що складаються з приводу керівництва та управління суспільством на основі публічної влади.

ПОЛІТИЧНІ ФУНКЦІЇ — основні напрями політичної діяльності політичних суб'єктів. До них належать: а) політичне цілевизначення; б) політична інтеграція суспільства; в) регулювання політичної діяльності; г) забезпечення цілісного управлінського впливу на суспільні процеси.

ПОЛІТИЧНІ ГАРАНТІЇ ПРАВ, СВОБОД ТА ОБОВ'ЯЗКІВ ЛЮДИНИ І ГРОМАДЯНИНА — закріплені конституційними нормами та принципами політичні умови й засоби, що забезпечують реалізацію основних прав, свобод і обов'язків людини й громадянина.

ПОЛІТИЧНІ ПРАВА ТА СВОБОДИ ГРОМАДЯН — сукупність конституційних прав, які надають громадянину можливість брати участь у політичному житті суспільства, в управлінні державними справами.

ПОЛОЖЕННЯ — 1) нормативний акт, що встановлює права, обов'язки, форми, методи, порядок організації та діяльності державних органів, підприємств, установ, організацій їх структурних підрозділів, посадових осіб; 2) нормативно-правовий акт, що являє собою зведення правил у відповідній галузі суспільної діяльності; 3) найменування структурної частини нормативно-правового акта.

ПОМИЛУВАННЯ — спеціальний вид звільнення від покарання індивідуально визначеної особи, засудженої за вчинення злочину, що здійснюється на підставі відповідного акта (указу про помилування), прийнятого Президентом України. В Україні помилування здійснюється Президентом України (п. 27 ч. 1 ст. 106 Конституції України). Питання, пов'язані із застосуванням помилування, регламентуються *Указом Президента «Про Положення про порядок здійснення помилування» від 21 квітня 2015 р.* Президент України здійснює помилування щодо засуджених у виді: заміни довічного позбавлення волі на позбавлення волі на строк не менше двадцяти п'яти років; повного або часткового звільнення від відбування як основного, так і додаткового покарання; заміни покарання або не відбутої його частини більш м'яким покаранням. Право клопотати про помилування має особа, яка засуджена судом України й відбуває покарання в Україні; засуджена судом іноземної держави й передана для відбування покарання в Україну без умови про незастосування помилування, вирок суду щодо якої приведено у відповідність із законодавством України; засуджена в Україні й передана для

відбування покарання іноземній державі, якщо ця держава погодилася визнати та виконати прийняте в Україні рішення про помилування. Клопотання про помилування може бути подано після набрання вироком законної сили, а при розгляді справи в касаційному порядку — після прийняття рішення відповідним судом. У випадку засудження особи до довічного позбавлення волі, клопотання про її помилування може бути подано після відбуття нею не менше двадцяти років призначеного покарання. Відповідно до ч. 2 ст. 87 Кримінального кодексу України актом про помилування може бути здійснена заміна засудженому призначеного судом покарання у виді довічного позбавлення волі на позбавлення волі на строк не менше двадцяти п'яти років. Про помилування засудженого Президент України видає указ. Акт про помилування не скасовує й не змінює норми кримінального законодавства, а також не стосується законності засудження. Акт про помилування є актом застосування права — він завжди персоніфікований, тобто щоразу приймається стосовно конкретної особи чи групи поіменно зазначених у документі осіб, тоді як акт про амністію має нормативний характер і поширюється на певну категорію осіб, які відповідають умовам амністії. У цьому полягає основна відмінність між помилуванням і амністією.

ПОМІЧНИК ДЕПУТАТА ПАРЛАМЕНТУ — особа, яка надає депутатові парламенту організаційно-технічну, технічну допомогу та виконує за його дорученням окремі функції, за винятком тих, які депутат зобов'язаний виконувати особисто.

ПОМІЧНИК НОТАРІУСА — особа, яка відповідає вимогам Закону України «Про нотаріат», тобто це громадянин України, який має повну вищу юридичну освіту, володіє державною мовою, має стаж роботи у сфері права не менш як три роки.

ПОНОВЛЕННЯ В ГРОМАДЯНСТВІ — спрощений порядок набуття громадянства даної держави особою, яка раніше втратила його з будь-якої причини.

ПОПУЛІЗМ (*лат. **populus** — народ*) — схильність насамперед політиків домагатися визнання їхньої громадської діяльності, піднесення популярності, вдаючись до простих і безперечно прийнятних для населення аргументів та пропозицій, уникаючи непопулярних ходів щодо вирішення суспільних проблем. У вітчизняній політичній практиці це поняття вживається як синонім демагогії, як прагнення завоювати політичний авторитет шляхом загравання з населенням, здобути голоси виборців, роздаючи нездійсненні обіцянки, невимогливого догоджання публіці, спекуляції іменем народу.

ПОПЕРЕДНІЙ ДОКУМЕНТАЛЬНИЙ КОНТРОЛЬ — контрольні заходи, які полягають у перевірці документів та відомостей, необхідних для здійснення державних санітарно-епідеміологічного, ветеринарно-санітарного, фітосанітарного, екологічного контролю, та здійснюються органами доходів і зборів в пунктах пропуску через державний кордон України щодо товарів, у тому числі продуктів та сировини тваринного походження, що переміщуються через митний кордон України.

ПОРІВНЯЛЬНЕ ПРАВОНАВСТВО — напрям (метод) наукових досліджень, заснованих на порівняльному методі, тобто співставленні того, як вирішуються аналогічні правові проблеми в правових системах різних держав.

ПОСАДА — визначена структурою і штатним розкладом первинна структурна одиниця державного органу та його апарату, на яку покладено встановлене нормативними актами коло службових повноважень.

ПОСАДОВІ ОСОБИ ПІДПРИЄМСТВ — керівники та інші працівники підприємств (резиденти та нерезиденти), які в силу постійно або тимчасово виконуваних ними трудових (службових) обов'язків відповідають за додержання вимог, встановлених Кодексом законів України про працю, законами та іншими нормативно-правовими актами України, а також міжнародними договорами України, укладеними в установленому законом порядку.

ПОСОБНИК — особа, яка сприяла скоєнню злочину порадами, вказівками, наданням засобів або усуненням перешкод, а також особа, яка заздалегідь обіцяла сховати злочинця, знаряддя й засоби вчинення злочину, сліди злочину або предмети, здобуті злочинним шляхом.

ПОСТІЙНЕ МІСЦЕ ПРОЖИВАННЯ — місце проживання на території будь-якої держави не менше одного року громадянина, який не має постійного місця проживання на території інших держав і має намір проживати на території цієї держави протягом будь-якого строку, не обмежуючи таке проживання певною метою, і за умови, що таке проживання не є наслідком виконання цим громадянином службових обов'язків або зобов'язань за договором (контрактом).

ПОХОДЖЕННЯ ДИТИНИ — юридична підстава для виникнення прав та обов'язків батьків і дітей, які ґрунтуються саме на походженні дітей, засвідченому в установленому законом порядку.

ПОРУШЕННЯ ЗАКОНОДАВСТВА ПРО ВИБОРИ — дії, що перешкоджають нормальному перебігу виборчого процесу й скоєння яких тягне за собою встановлену законом відповідальність, у тому числі конституційну, кримінальну, адміністративну.

ПОРУШЕННЯ ІНОЗЕМЦЯМИ Й ОСОБАМИ БЕЗ ГРОМАДЯНСТВА ПРАВИЛ ПЕРЕБУВАННЯ В УКРАЇНІ — проживання без документів на право проживання в Україні або проживання за недійсними документами, недодержання встановленого порядку реєстрації чи прописки або пересування й вибору місця проживання, ухилення від виїзду після закінчення визначеного їм строку перебування, а також недодержання правил транзитного проїзду через територію України.

ПОРЯДОК ДЕННИЙ — перелік питань, які виносяться на обговорення органу державної влади, місцевого самоврядування, інших органів, на підприємствах, в установах, організаціях, об'єднаннях громадян. Організаційною формою роботи, згідно з порядком денним, є засідання, збори, сесія тощо. У західній політичній практиці поняття «порядок денний» означає ще й перелік проблем, які громадський діяч чи політична партія вважають першочерговими для вирішення й визначають їх як складові програми своїх дій.

ПОСАДОВА ОСОБА — керівники, заступники керівників державних органів та їх апарату, інші державні службовці, на яких законами або іншими нормативними актами покладено здійснення організаційно-розпорядчих та консультативно-дорадчих функцій (*Закон України «Про державну службу» від 01 грудня 2015 року*).

ПОСАДОВА ОСОБА МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ — особа, яка працює в органах місцевого самоврядування, має відповідні посадові повноваження в здійсненні організаційно-розпорядчих та консультативно-дорадчих функцій і отримує заробітну плату за рахунок місцевого бюджету (*Закон України «Про місцеве самоврядування в Україні» від 21 травня 1997 року*).

ПОСАДОВІ ОСОБИ ПРЕДСТАВНИЦТВ ІНОЗЕМНИХ ДЕРЖАВ ТА МІЖНАРОДНИХ ОРГАНІЗАЦІЙ — акредитовані в Україні глави дипломатичних представництв та члени дипломатичного персоналу, посадові особи консульських установ, представники іноземних держав при міжнародних організаціях, посадові особи міжнародних організацій (*Митний кодекс України від 11 липня 2002 року*).

ПОСВІДЧЕННЯ (НА ВИБОРАХ) — офіційний документ встановленого зразка, виданий відповідною виборчою комісією для персонального засвідчення правового статусу учасника виборчого процесу.

ПОСВІДЧЕННЯ БІЖЕНЦЯ — юридичний документ, що видається іноземцеві чи особі без громадянства, які досягли 16-річного віку, на підставі відповідного рішення Державного комітету України у справах національностей та міграції.

ПОСВІДЧЕННЯ ОСОБИ — офіційний документ установленого зразка, що посвідчує особу власника, якому він виданий. Посвідченнями не можуть бути документи, видані на пред'явника. Посвідченням особи є прізвище, ім'я, по батькові, фотокартка, підпис власника, підпис відповідної посадової особи, печатка установи, яка видала посвідчення, дата видачі тощо. У необхідних випадках вказуються інші відомості, наприклад, звання (вчене, військове, спеціальне), посада.

ПОСВІДЧЕННЯ ОСОБИ МОРЯКА — офіційний документ, що посвідчує особу його власника, пов'язану з морською справою. В Україні видається громадянину, який займає будь-яку посаду на борту судна, зареєстрованого на території України чи іншої держав-учасниць Конвенції про посвідчення особи моряків 1958 р. Може бути видане також моряку іншої держави, який служить на борту судна, зареєстрованого на території України, або який сам зареєстрований у службі зайнятості України.

ПОСЛАННИК — 1) глава дипломатичного представництва. Повна офіційна назва посла — надзвичайний посланник і повноважний міністр. На відміну від повіреного у справах посланник акредитується при главі держави перебування і очолює постійну дипломатичну місію. Діє на підставі наданих йому главою акредитуючої держави вірчих грамот; 2) один з вищих дипломатичних рангів. В Україні це ранг надзвичайного та

повноважного посланника другого або першого класу, який присвоює Президент України особам керівного складу дипломатичної служби держави.

ПОСЛАННЯ ПРЕЗИДЕНТА ПАРЛАМЕНТУ — щорічні та позачергові звернення президента до парламенту з питань внутрішнього і зовнішнього становища держави.

ПОСОЛ — вищий дипломатичний ранг, який присвоюється дипломатичному персоналу органів зовнішніх зносин.

ПОСТАНОВА — нормативний акт, що приймається вищими й деякими центральними органами колегіального управління (іноді парламентом) з метою вирішення найбільш важливих і принципових завдань, які стоять перед цими органами, та встановлення стабільних норм, правил поведінки.

ПОСТАНОВА ПАРЛАМЕНТСЬКА — правовий акт, що приймається парламентом з питань, які входять до його компетенції. Постанова парламентська є підзаконним актом і може мати нормативно-правовий або індивідуально-правовий характер.

ПОСТАНОВА УРЯДУ — підзаконний правовий акт, який видається Кабінетом Міністрів України в межах його повноважень, визначених ст. 116 Конституції України, на виконання Конституції України, законів України, нормативних актів Президента України. Постанови уряду є найбільш поширеним актом, що видає Кабінет Міністрів України, з широкого кола питань економіки, фінансів, культури, оборони, забезпечення прав і свобод громадянина та ін.

ПОСТАНОВА ЦЕНТРАЛЬНОЇ ВИБОРЧОЇ КОМІСІЇ — нормативно-правовий акт, що приймається Комісією на підставі та на виконання Конституції України, законів України «Про Центральну виборчу комісію», «Про вибори Президента України», «Про вибори народних депутатів України», «Про вибори депутатів Верховної Ради Автономної Республіки Крим, місцевих рад та сільських, селищних, міських голів», «Про всеукраїнський та місцеві референдуми».

ПОСТІЙНЕ МІСЦЕ ПРОЖИВАННЯ — місце проживання на території якої-небудь держави не менше одного року фізичної особи, яка не має постійного місця проживання на території інших держав і має намір проживати на території цієї держави протягом необмеженого строку, не обмежуючи таке проживання певною метою, і за умови, що таке проживання не є наслідком виконання цією особою службових обов'язків або зобов'язань за договором (контрактом) (*Закон України «Про зовнішньоекономічну діяльність» від 16 квітня 1991 року*).

ПОСТІЙНЕ МІСЦЕЗНАХОДЖЕННЯ — місцезнаходження офіційно зареєстрованого головного органу управління (контори) суб'єкта господарської (зовнішньоекономічної) діяльності (*Закон України «Про зовнішньоекономічну діяльність» від 16 квітня 1991 року*).

ПОСТУЛАТ (лат. *postulatum* — вимога, прохання, позов) — твердження (судження), яке сприймається у рамках тієї або іншої теорії за істинне, а тому відіграє у ній роль аксіоми. До постулатів у галузі юриспруденції належать, наприклад, положення про те, що право є регулятором суспільних відносин, що його первинним елементом є норма права тощо. Правові постулати полегшують доведення тих чи інших теоретичних положень або встановлення юридичних фактів.

ПОХОДИ — форма безпосередньої демократії, що передбачає широке пропагування політичних поглядів громадян України у формі ходи заздалегідь визначеним маршрутом.

ПОЧЕСНИЙ ГРОМАДЯНИН — 1) у Російській імперії — звання, з присвоєнням якого особі надавалися певні права та привілеї; 2) у сучасній Україні — звання, яке присвоюється здебільшого міськими радами окремим особам на відзнаку їхніх заслуг перед певним містом (Почесний громадянин міста).

ПРАВА ГРОМАДЯНИНА — сукупність прав особи, обумовлених її громадянством. Права громадянина є правами особи як члена політичного співтовариства і пов'язані з актами та діями державних органів.

ПРАВА ДИТИНИ — комплекс прав і свобод, який характеризує правовий статус дитини з урахуванням особливостей розвитку людини до повноліття. Права дитини — складова частина загального комплексу прав людини, який становить правовий статус будь-якої фізичної особи. Права дитини закріплені в міжнародному праві у вигляді загально-визнаних стандартів, що містяться у міжнародних угодах і рекомендаціях міжнародних організацій, зокрема в Декларації прав дитини (1959 р.) і Конвенції про права дитини (1989 р.). Україна є учасницею цієї Конвенції. Головна вимога забезпечення прав дитини — дотримання принципу, за яким у всіх діях щодо дітей, незалежно від того, здійснюються вони державними чи приватними установами, що відають питаннями соціального забезпечення, судами, адміністративними чи законодавчими органами, першочергова увага приділяється якнайкращому забезпеченню інтересів дитини.

ПРАВА ЖІНКИ — сукупність загальних особистих і політичних прав жінки як людини й громадянина, а також деяких специфічних прав і свобод жінки, зумовлених особливостями її суспільного й сімейного статусу.

ПРАВА ЛЮДИНИ — соціальна спроможність людини вільно діяти, самостійно обирати вид і міру своєї поведінки з метою задоволення різнобічних матеріальних і духовних потреб людини шляхом користування певними соціальними благами в межах, визначених законодавчими актами.

ПРАВА НАРОДУ — права народу (населення певної країни або етнічної спільності), що реалізуються у сфері міжнародних відносин.

ПРАВА НАЦІЇ — певні можливості кожної нації (іншої етнічної спільноти, народу), необхідні для її нормального існування й розвитку в конкретно-історичних умовах, об'єктивно зумовлені досягнутим рівнем розвитку людства. Права нації мають бути загальними для всіх народів.

ПРАВА СПОЖИВАЧІВ — передбачені Конституцією України та законами України можливості громадян, як споживачів, задовольняти свої потреби. Споживачі, які перебувають на території України, під час придбання, замовлення або використання товарів (робіт, послуг) для задоволення своїх побутових потреб мають право на державний захист своїх прав; гарантований рівень споживання; належну якість товарів (робіт, послуг), торговельного та інших видів обслуговування; безпечність товарів (робіт, послуг); необхідну, доступну та достовірну інформацію про кількість, якість і асортимент товарів (робіт, послуг); відшкодування збитків, завданих товарами (роботами, послугами) неналежної якості, а також шкоди, заподіяної небезпечними для життя і здоров'я людей товарами (роботами, послугами) у випадках, передбачених законодавством; об'єднання в громадські організації.

ПРАВА, СВОБОДИ ТА ОBOB'ЯЗКИ ЛЮДИНИ І ГРОМАДЯНИНА ЯК ІНСТИТУТ ЗАКОНОДАВСТВА — система нормативно-правових актів, в яких закріплюються норми та принципи, що регулюють та охороняють суспільні відносини з реалізації прав, свобод та обов'язків людини і громадянина.

ПРАВА, СВОБОДИ ТА ОBOB'ЯЗКИ ЛЮДИНИ І ГРОМАДЯНИНА ЯК ІНСТИТУТ ПРАВА — система правових норм та принципів, що регулюють та охороняють суспільні відносини між людиною, громадянином та суспільством, державою, іншими спільнотами й окремими людьми в процесі задоволення їх потреб та інтересів.

ПРАВА, СВОБОДИ ТА ОBOB'ЯЗКИ ЛЮДИНИ І ГРОМАДЯНИНА ЯК НАВЧАЛЬНА ДИСЦИПЛІНА — система знань, вмінь та практичних навиків, які є обов'язковими для здобуття фаху юриста або іншого соціально значущого фаху.

ПРАВА, СВОБОДИ ТА ОBOB'ЯЗКИ ЛЮДИНИ І ГРОМАДЯНИНА ЯК ЮРИДИЧНА НАУКА — система науково обґрунтованих та підтверджених на практиці теорій, концепцій, вчень, доктрин про виникнення, розвиток і сучасний стан конституційних та інших прав, свобод та обов'язків людини й громадянина, практику їх реалізації.

ПРАВИЛО БІЛЬШОСТІ — метод ідентифікації кандидата — переможця у виборах, за яким більшістю голосів вважається загальна кількість голосів, отриманих кандидатом, що перевищує загальну кількість голосів, отриманих будь-яким із його опонентів, але є меншою 50 відсотків від усіх голосів.

ПРАВО — слід розуміти як засновану на уявленні про справедливість міру свободи і рівності, що відображає потреби суспільного розвитку, яка у своїй основі склалася в процесі повторюваних суспільних відносин і визнається та охороняється державою.

ПРАВО БРАТИ УЧАСТЬ В УПРАВЛІННІ ДЕРЖАВНИМИ СПРАВАМИ — конституційне політичне право громадян (*ст. 38 Конституції України від 28 червня 1996 року*), змістом якого є участь громадян у всеукраїнському та місцевих референдумах, можливість обирати й бути обраним до органів державної влади та органів місцевого самоврядування.

ПРАВО ВЛАСНОСТІ — 1) право особи на річ (майно), яке вона здійснює відповідно до закону за своєю волею, незалежно від волі інших осіб (*ч. 1 ст. 316 Цивільного кодексу України від 16 січня 2003 року*). Змістом права власності є правомочності володіння, користування та розпорядження (*ст. 317 Цивільного кодексу України від 16 січня 2003 року*). Право власності є найбільш повним речовим правом; 2) система правовідносин, які закріплюють і охороняють належність матеріальних і духовних (інтелектуальних) благ певним особам чи колективам, передбачають обсяг і зміст прав власника щодо належного йому майна або іншого блага, способи й межі здійснення цих прав.

ПРАВО ВОЛОДІННЯ — право фактичного усвідомленого панування над річчю, що створює для власника можливість безпосереднього впливу на неї.

ПРАВО ҐРУНТУ — принцип набуття громадянства за народженням, згідно з яким дитина набуває громадянство держави, на території якої вона народилася, незалежно від громадянства батьків.

ПРАВО КОРИСТУВАННЯ — заснована на законі можливість використання майна, його корисних властивостей або отримання з нього доходу.

ПРАВО КРОВІ — принцип набуття громадянства за народженням, згідно з яким дитина набуває громадянство тієї держави, громадянами якої є її батьки, незалежно від місця народження.

ПРАВО НА БЕЗПЕЧНІ І ЗДОРОВІ УМОВИ ПРАЦІ — право працівника на умови праці, що відповідають вимогам техніки безпеки, виробничої гігієни й санітарії. Належить до категорії соціально-економічних прав.

ПРАВО НА ВІДМОВУ ВІД СВДЧЕНЬ — 1) право людини, яке означає, що вона не несе відповідальності за відмову давати правоохоронним органам та суду показання або пояснення стосовно себе, членів сім'ї чи близьких родичів, що містять докази причетності до вчинення злочину; 2) право парламентаря не давати показань у справах, про які він дізнався при здійсненні своїх повноважень.

ПРАВО НА ВІДПОЧИНОК — право кожного, хто працює, на відтворення свого фізичного, морально-психологічного та інтелектуального потенціалу. Право на відпочинок передбачає, зокрема, встановлені законом тривалість робочого часу, щотижневі вихідні і святкові дні, оплачувану щорічну відпустку.

ПРАВО НА ВІДШКОДУВАННЯ ШКОДИ, ЗАПОДІЯНОЇ ОРГАНОМ ВЛАДИ — право людини на відшкодування за рахунок держави чи органів місцевого самоврядування

матеріальної та моральної шкоди, завданої незаконними рішеннями, діями чи бездіяльністю органів державної влади, органів місцевого самоврядування, їх посадових і службових осіб при здійсненні ними своїх повноважень.

ПРАВО НА ВІЛЬНИЙ ВИБІР ПРОФЕСІЇ АБО ЗАНЯТТЯ — одне із соціально-економічних прав людини. Проголошується в конституціях соціалістичних і деяких капіталістичних держав (наприклад, Іспанії). Реалізація цього права суб'єктивно залежить від наявності попиту на робочу силу. За умов ринкової економіки воно не може мати юридичного механізму своєї реалізації, практично не може бути захищеним у судовому порядку, тому не гарантується конституціями більшості держав.

ПРАВО НА ВЛАСНІСТЬ — право людини володіти, користуватися і розпоряджатися належним їй майном і результатами своєї інтелектуальної, творчої діяльності.

ПРАВО НА ГРОМАДЯНСТВО — 1) в об'єктивному розумінні — система нормативно-правових актів, в яких викладаються конституційно-правові норми та принципи, що регламентують взаємовідносини держави та особи щодо інституту громадянства; 2) у суб'єктивному розумінні — можливість особи мати постійний, необмежений у просторі, політико-правовий зв'язок з конкретною державою, заснований на юридичному визнанні державою цієї особи, внаслідок чого вони набувають взаємних прав і обов'язків в обсязі й межах, передбачених Конституцією та законами держави.

ПРАВО НА ЖИТЛО — право людини мати житло й перебувати під державним захистом її житлових інтересів. Право на житло є одним із конституційних соціальних прав людини. У соціалістичних державах його розуміють як право громадянина на одержання від держави упорядкованого житла. У конституціях інших держав Право на житло закріплюється рідко й у разі його закріплення означає лише можливість для громадянина мати житло, яка реалізується завдяки тому, що держава створює умови, за яких кожен громадянин має змогу побудувати житло, придбати його у власність або взяти в оренду. Громадянам, які потребують соціального захисту, житло надається державою та органами місцевого самоврядування безоплатно або за доступну для них плату.

ПРАВО НА ЖИТТЯ — невід'ємне право людини на індивідуальне існування, яке полягає в тому, що вона не може бути позбавлена життя. Право на життя передбачає, що держава захищає життя людини й кожен має право захищати своє життя та здоров'я від протиправних посягань. Розрізняють абсолютне й відносне право на життя. Абсолютне право на життя означає, що жодна людина ні за які дії не може бути позбавлена життя навіть державою. Абсолютне право на життя визнається в державах, де скасована смертна кара як вид кримінального покарання. Відносне право на життя означає, що жодна людина не може бути позбавлена життя свавільно, без належної правової процедури.

ПРАВО НА ЗАХИСТ — право людини будь-якими, не забороненими законом засобами, захищати свої права й свободи від порушень і протиправних посягань. Право на захист передбачає передусім право звертатися до суду за захистом своїх прав і законних

інтересів, у тому числі оскаржувати в суді рішення, дії чи бездіяльність органів державної влади, місцевого самоврядування, посадових і службових осіб.

ПРАВО НА ЗАХИСТ ВІД ОБВИНУВАЧЕННЯ — 1) право людини, яку притягнуто до кримінальної відповідальності (підозрюваного, обвинуваченого, підсудного), заперечувати висунуте обвинувачення (підозру), домагатися повної реабілітації, пом'якшення наслідків визнання винуватості у вчиненні злочину, прийняття законного, обґрунтованого, справедливого підсумкового рішення; 2) право людини на правову допомогу.

ПРАВО НА ЗВЕРНЕННЯ — право громадян направляти індивідуальні чи колективні письмові звернення або особисто звертатися до органів державної влади, органів місцевого самоврядування, посадових і службових осіб цих органів з проханням (пропозицією) вирішити те чи інше питання.

ПРАВО НА ІМ'Я — право громадянина на індивідуалізацію його участі в громадському житті та цивільному обігу. Право на ім'я означає, що громадянин набуває і здійснює права та обов'язки під своїм іменем, що складається з прізвища і власне імені та по батькові, якщо інше не обумовлюється національним звичаєм.

ПРАВО НА ІНФОРМАЦІЮ — право громадянина вільно збирати, зберігати, використовувати й поширювати інформацію. У цьому значенні право на інформацію означає право на свободу інформації.

ПРАВО НА КОРИСТУВАННЯ РІДНОЮ МОВОЮ — право людини на користування своєю національною мовою. У різних формулюваннях це право закріплюється в конституціях багатонаціональних (поліетнічних) держав. Право на користування мовою відповідає обов'язку держави створювати умови для збереження й розвитку національних мов. Право національних меншин України на користування рідною мовою закріплено як гарантія вільного розвитку, використання й захисту російської, інших мов національних меншин України в ч. 3 ст. 10 Конституції України від 28 червня 1996 р.

ПРАВО НА МІСЦЕВЕ САМОВРЯДУВАННЯ — право населення адміністративно-територіальної одиниці самостійно вирішувати питання місцевого значення. Право на місцеве самоврядування належить до групи колективних політичних прав і свобод. Закріплено в конституціях більшості демократичних держав. У деяких федеративних державах, наприклад США, право на місцеве самоврядування в конституції не закріплено, регулювання питань місцевого самоврядування входить до компетенції суб'єктів федерації. В Україні місцеве самоврядування гарантується ст. 7 Конституції України від 28 червня 1996 р.

ПРАВО НА НЕВТРУЧАННЯ В ОСОБИСТЕ І СІМЕЙНЕ ЖИТТЯ — закріплене Конституцією України та гарантоване державою громадянське право особи, яке встановлює заборону збирання, зберігання, використання та поширення конфіденційної інформації про особу без її згоди з метою гарантування особистої і сімейної таємниці.

ПРАВО НА НЕДОТОРКАННІСТЬ ЖИТЛА — право людини на охорону законом її житла від незаконних проникнень, обшуків та інших посягань з боку службових осіб та окремих громадян. Право на недоторканність житла є одним із основних конституційних особистих прав людини. Основна конституційна гарантія права на недоторканність житла полягає в тому, що проникнення до житла чи до іншого приміщення, яке перебуває у володінні чи користуванні особи, проведення в них обшуку чи огляду майна не допускаються інакше як за вмотивованим рішенням суду.

ПРАВО НА ОСВІТУ — право людини на здобуття освіти в державних, комунальних та приватних навчальних закладах. Право на освіту є найважливішим конституційним культурним правом людини і закріплюється практично в усіх нових і новітніх конституціях. У демократичних державах право на освіту в широкому значенні охоплює зазвичай цілий комплекс прав: право на безоплатне здобуття початкової або загальної середньої освіти в державних і комунальних та деяких інших навчальних закладах; право громадян на безоплатне здобуття вищої освіти в державних і комунальних навчальних закладах на конкурсній основі; право батьків на вибір форми навчання (світської, релігійної, шкільної, домашньої) для своєї дитини; право громадян, які належать до національних меншин, на навчання рідною мовою чи на вивчення рідної мови в державних і комунальних навчальних закладах або через національні культурні товариства; право на свободу навчання; право на свободу викладання; право на заснування приватних навчальних закладів.

ПРАВО НА ОХОРОНУ ЗДОРОВ'Я, МЕДИЧНУ ДОПОМОГУ ТА МЕДИЧНЕ СТРАХУВАННЯ — встановлене Конституцією України та гарантоване державою соціальне право особи, яке здійснюється шляхом державного фінансування соціально-економічних, медико-санітарних і оздоровчо-профілактичних програм з метою створення необхідного життєвого рівня та умов існування для населення.

ПРАВО НА ПІДПРИЄМНИЦЬКУ ДІЯЛЬНІСТЬ — право людини створювати (засновувати) підприємства, володіти засобами виробництва, займатися самостійною діяльністю з виробництва продукції, виконання робіт та надання послуг з метою одержання прибутку. Підприємницька діяльність здійснюється на основі вільного вибору виду діяльності, залучення майна та коштів громадян і юридичних осіб, самостійного формування стратегії діяльності, вибору постачальників, визначення цін на продукцію, послуги тощо.

ПРАВО НА ПОВАГУ ДО ГІДНОСТІ — право людини на повагу до неї як індивідуальності від оточення. Право на повагу до гідності має морально-інтелектуальний і фізичний аспекти й передбачає як повагу до моральних та інтелектуальних якостей людини, що відповідають загальноприйнятим моральним цінностям, так і заборону фізичного впливу на людину всупереч її волі.

ПРАВО НА ПРАВОВУ (ЮРИДИЧНУ) ДОПОМОГУ — 1) право людини на одержання кваліфікованої юридичної допомоги при вирішенні тих чи інших юридичних питань. У цьому значенні право на правову допомогу полягає в можливості користуватися різними юридичними послугами: консультаціями та роз'ясненнями, усними й письмовими довідками; складенням заяв, скарг, видачею посвідчень і копій з різних документів;

представництвом у суді та інше. Юридична допомога надається адвокатами, нотаріусами, працівниками відділів та управлінь юстиції органів державної влади та органів місцевого самоврядування, судових органів та іншими офіційними особами; 2) право людини на захист своїх прав у судовому процесі. Право на правову допомогу у цьому значенні є однією з основних і найдавніших конституційних гарантій прав людини, складовою загального права на правосуддя.

ПРАВО НА ПРАВОСУДДЯ — сукупність процесуальних прав, призначених гарантувати захист основних матеріальних прав і свобод людини. Право на правосуддя містить такі аспекти: право на судовий захист прав і свобод (у тому числі право на оскарження в суді рішень, дій чи бездіяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, посадових і службових осіб); право на правову допомогу (у тому числі право користуватися послугами адвоката з моменту затримання, арешту або висунення обвинувачення); право не свідчити стосовно себе, членів сім'ї чи близьких родичів; право на презумпцію невинуватості; право на оскарження судових рішень; заборону використовувати в суді докази, одержані незаконним шляхом; заборону притягати до юридичної відповідальності одного виду за одне й те саме правопорушення; право на звернення за захистом своїх прав і свобод до Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини (омбудсман); право на звернення за захистом своїх прав і свобод до відповідних міжнародних судових установ чи до відповідних органів міжнародних організацій (після використання всіх національних засобів правового захисту) та інші. Найважливіші процесуальні права як складові права на правосуддя закріплюються в конституції, хоча сам термін «право на правосуддя» може не вживатися. Процесуальні права закріплені у статтях 55-63 Конституції України від 28 червня 1996 р.

ПРАВО НА ПРАЦЮ — право людини заробляти собі на життя працею, яку вона вільно обирає або на яку вільно погоджується. Право на працю належить до соціально-економічних прав і закріплено в конституціях соціалістичних, багатьох постсоціалістичних та деяких інших держав (Італія та інші). У соціалістичних державах право на працю розуміли як право громадянина на одержання гарантованої роботи й пов'язували із його обов'язком займатися суспільно корисною працею. У конституціях інших держав право на працю означає право на збереження робочого місця, захист від незаконного звільнення, належні, безпечні й здорові умови праці тощо.

ПРАВО НА РІВНІСТЬ У ШЛЮБІ ТА СІМ'Ї — рівність в обсязі та змісті прав та обов'язків кожного із подружжя у шлюбі та сім'ї. Право на рівність у шлюбі та сім'ї означає, що шлюб (юридично оформлений союз жінки й чоловіка з метою створення сім'ї, народження й виховання дітей) ґрунтується на вільній згоді жінки й чоловіка, рівності їх прав і обов'язків, і ніхто не може бути примушений до укладення шлюбу.

ПРАВО НА СВОБОДУ ДУМКИ І СЛОВА — конституційно закріплене право особи, що означає свободу збирати, зберігати, використовувати й поширювати будь-яку інформацію та ідеї, незалежно від державних кордонів, усно, письмово чи за допомогою друку або художніх форм вираження чи іншими способами на свій вибір, без втручання держави та інших соціальних інституцій, окрім випадків обмеження цього права в інтересах

національної безпеки, територіальної цілісності або громадського порядку з метою запобігання заворушенням чи злочинам, для охорони здоров'я населення, захисту репутації або інших прав, запобігання розголошенню інформації, одержаної конфіденційно, або для підтримання авторитету й неупередженості правосуддя.

ПРАВО НА СВОБОДУ ОБ'ЄДНАННЯ В ПОЛІТИЧНІ ПАРТІЇ ТА ГРОМАДСЬКІ ОРГАНІЗАЦІЇ — право громадян України вільно утворювати політичні партії для здійснення і захисту своїх прав і свобод та задоволення політичних, економічних, соціальних, культурних та інших інтересів.

ПРАВО НА СВОБОДУ СВИТОГЛЯДУ Й ВИРОСПОВІДАННЯ — встановлене Конституцією України та гарантоване державою громадянське право осіб, які перебувають на території України, сповідувати будь-яку релігію або не сповідувати ніякої, безперешкодно відправляти одноособово чи колективно релігійні культу й ритуальні обряди, вести релігійну діяльність, окрім обмежень, передбачених законом у інтересах охорони громадського порядку, здоров'я і моральності населення або захисту прав і свобод інших людей.

ПРАВО НА СВОБОДУ ТА ОСОБИСТУ НЕДОТОРКАННІСТЬ — право людини на захист законом від необґрунтованого арешту або тримання під вартою. Право на свободу та особисту недоторканність є одним із фундаментальних і невідчужуваних особистих прав людини. Гарантіям свободи та особистої недоторканності сучасні конституції приділяють важливу увагу, а конституційні принципи отримують розвиток у матеріальному й процесуальному кримінальному та адміністративному праві. Конституційні гарантії є складовими тих статей, у яких проголошено гарантовані права й свободи, або викладено в окремих статтях як особливі права.

ПРАВО НА СОЦІАЛЬНИЙ ЗАХИСТ — право громадянина на забезпечення його в разі повної, часткової або тимчасової втрати працездатності, втрати годувальника, безробіття з незалежних від нього обставин, а також у старості та в інших випадках, передбачених законом. Соціальний захист здійснюється через грошові виплати, що виступають у двох основних формах: пенсії і соціальної допомоги.

ПРАВО НА СТРАЙК — право тих, хто працює, на тимчасове колективне припинення роботи з висуванням роботодавцям вимог щодо захисту своїх економічних і соціальних інтересів. Такими вимогами можуть бути підвищення заробітної плати, скорочення тривалості робочого часу, збільшення тривалості відпусток, створення безпечних умов праці, розширення участі представників найманих працівників у вирішенні виробничих питань, безперешкодна профспілкова діяльність на підприємстві тощо. Право на страйк є одним з конституційних, соціально-економічних прав людини в демократичних державах.

ПРАВО НА СУДОВИЙ ЗАХИСТ — право людини звертатися до суду за захистом своїх прав і законних інтересів. Право на судовий захист передбачає: особа має право на розгляд її справи компетентним (щодо предметної і територіальної підсудності) і неупередженим судом (за передбачених законодавством умов — судом присяжних); має право на оскарження в суді рішень, дій чи бездіяльності органів державної влади, органів місцевого

самоврядування, посадових і службових осіб; має можливість користуватися послугами адвоката в судовому процесі; має право на оскарження судових рішень, на звернення за захистом своїх конституційних прав до вищих судових інстанцій аж до конституційної і міжнародної юстиції; у разі скасування вироку суду як неправосудного має право на відшкодування за рахунок держави матеріальної і моральної шкоди, завданої безпідставним засудженням. Закріплене в ст. 55 Конституції України від 28 червня 1996 р.

ПРАВО ОБ'ЄКТИВНЕ — 1) право як сукупність об'єктивно наявних правових норм; 2) система загальнообов'язкових норм, що мають формальний вираз, установлюються та гарантуються державою з метою впорядкування суспільних відносин.

ПРАВО ПРИТУЛКУ — міжнародно-правовий інститут, який полягає в праві особи, що переслідується владою держави, громадянином якої вона є, за свої політичні переконання, громадську чи політичну діяльність, за ознаками раси, походження, віросповідання тощо, шукати притулку й захисту в іншій державі. Розрізняють два види притулків: територіальний та дипломатичний (здебільшого у країнах Латинської Америки). Держава, яка надає притулок, дозволяє особі перебувати на своїй території та, згідно з нормами міжнародного права, не може видати таку особу державі, громадянином якої вона є і де вона зазнала утисків чи переслідувань. Зазначені особи зазвичай набувають права на спрощений порядок отримання громадянства країни, яка надала притулок, мають право на возз'єднання з сім'єю та, набувши статусу біженця, користуються національним режимом щодо громадянських, майнових, соціальних та інших прав за винятками, встановленими законодавством. Особи, що скористалися правом на притулок можуть у будь-який час за власним бажанням повернутися на батьківщину. Право притулку закріплено в міжнародно-правових актах, зокрема у Загальній декларації прав людини 1948 р., Міжнародному пакті про громадянські та політичні права 1966 р. Конституції держав по-різному трактують підстави надання притулку. Згідно із Конституцією Італії (ст. 10) право притулку надається іноземцю, який у своїй країні «позбавлений можливості дійсно користуватися демократичними свободами, які гарантовані Конституцією Італії». Стаття 16 Основного Закону Німеччини визначає право притулку в такій формулі: «Особи, які переслідуються за політичними мотивами, користуються правом притулку». Україна приєдналась до Конвенції ООН 1951 р. про статус біженців та Протоколу 1967 р. щодо статусу біженців 10 січня 2002 р. В Україні право притулку закріплено ст. 26 Конституції держави. Закон України «Про біженців та осіб, які потребують додаткового або тимчасового захисту» від 08 липня 2011 року встановив порядок надання Україною притулку.

ПРАВО РОЗПОРЯДЖЕННЯ — надана власнику можливість на свій розсуд і у своїх інтересах здійснювати дії, що визначають юридичну долю його майна.

ПРАВО СУБ'ЄКТИВНЕ — передбачені для уповноваженого учасника правових відносин вид і міра можливої або дозволеної поведінки, забезпечена відповідними юридичними обов'язками зобов'язаних осіб.

ПРАВОВА ДЕРЖАВА — суверенна, політико-територіальна організація влади, в якій забезпечується верховенство права, послідовно проводиться принцип поділу влади,

реально забезпечується здійснення прав, свобод, законних інтересів людини й громадянина, окремих груп людей і громадянського суспільства в цілому, де держава й людина несуть взаємну відповідальність згідно з правовим законодавством.

ПРАВОВА ПРЕЗУМПЦІЯ — закріплене в праві припущення про наявність або відсутність певних юридичних фактів. Презумпція — припущення про існування факту, який вважається дійсним до тих пір, поки хибність такого припущення не буде доведена.

ПРАВОВА АНТРОПОЛОГІЯ — сфера правових знань і система теоретичних підходів, спрямованих на висвітлення взаємовідносин людини з правовою реальністю. Правова антропологія досліджує: системи та підходи різних культур і соціумів, орієнтовані на врегулювання конфліктів між людьми та забезпечення соціального контролю; порівняльно-правові та етнографічні аспекти проблем впорядкування людського суспільства через право як «павутину взаємних обов'язків», важливий компонент, інтегральну частину культури; взаємовідносини права та правового процесу, їх значення для людського буття; плюралізм прав, систем різних суспільств і народів у контексті ролі людини у створенні певної правової реальності. Правова антропологія переплітається з проблематикою аксіології права, онтології права.

ПРАВОВА ІДЕОЛОГІЯ (грец. *idea* — поняття, уявлення, початок, *logos* — думка, розум, вчення) — система правових ідей, поглядів, вимог окремих людей та угруповань, громадських організацій, самої держави, які ґрунтуються на певних наукових і політичних уявленнях і знаннях. Уявний образ права, його відображення у правових нормах, поняттях, висновках, теоріях і концепціях; відображення права, яке може бути існуючим або таким, що існувало, бажаним (припустимим) або небажаним. Правові ідеї хоча й народжуються в людському мозку, проте джерелами їх виникнення та причиною розвитку є правова, соціальна, економічна, політична дійсність, практична діяльність людей, у процесі якої правові ідеї, погляди, соціальні та політичні вимоги народжуються, збагачуються, змінюються, концентруючи результати юридичної практики. Правова ідеологія здатна впливати на всі сторони громадського життя, передусім — на економіку, політику й навіть природу, оскільки, втілюючись у правових нормах та правових принципах, у людській свідомості, вона впливає на поведінку людей. Формування правової ідеології відбувається як процес теоретичного усвідомлення загальнолюдських інтересів, цілей та завдань суспільства у сфері правового життя. Як державно-правове явище правова ідеологія має складну будову. Характеризується різними аспектами, сторонами, гранями і так само, як і юридична наука, є багатопрофільною. До складу правової ідеології можна зарахувати різні за формою відображення державно-правових явищ (колишні, теперішні, майбутні); уявлення про державно-правові явища; державно-правові категорії та поняття, концепції, теорії.

ПРАВОВА ІНФОРМАТИКА — наукова галузь, що вивчає закономірності інформаційних процесів, проблем створення, впровадження й ефективного функціонування комп'ютеризованих систем, правової інформації та вироблення управлінських рішень, інакше кажучи — це галузь дослідження проблем системної інформатизації законотворчої, нормотворчої, правозастосовчої, правоохоронної, судової чи правоосвітньої діяльності.

Діапазон проблем, що досліджуються й розв'язуються правовою інформатикою, — від опрацювання даних до отримання нових знань та прийняття управлінських рішень в інтересах суспільства, держави, реалізації національної ідеї. Правова інформатика вивчає суміжні галузі автоматизованих інформаційно-переробних технологій у конкретних напрямках суспільної практики (державне управління, законотворчість, правоохоронна діяльність, судочинство, правова освіта та інші), проблеми нормативно-правового упорядкування та використання сучасних методів і засобів інформаційних технологій у соціально-економічних системах. На відміну від кібернетики, що вивчає загальні закони перетворення інформації в цілеспрямованих системах будь-якої природи, інформатика, зокрема правова інформатика, вивчає технологію збору, передачі, накопичення, опрацювання, використання правової інформації лише в реальних системах соціально-економічного призначення. Основні завдання правової інформатики полягають у тому, щоб, спираючись на теоретичний фундамент кібернетики та правових наук, використовуючи сучасні засоби й методи опрацювання даних, звільнити людину від трудомістких і складних операцій вироблення управлінських рішень у суспільній практиці. Головна функція правової інформатики полягає в докорінній зміні традиційної технології інформаційних процесів.

ПРАВОВА КУЛЬТУРА — зумовлене всім соціальним, духовним, політичним та економічним устроєм якісне становище правового життя суспільства, яке відбивається в рівні розвитку правової діяльності, якості законодавства, рівні правосвідомості громадян, гарантованості та захищеності їх прав і свобод.

ПРАВОВА КУЛЬТУРА СУСПІЛЬСТВА — складова частина загальної культури, сукупність факторів, що характеризують рівень правосвідомості, досконалості законодавства, організації роботи з його дотримання, стан законності і правопорядку. Розрізняють правову культуру суспільства й правову культуру окремих осіб.

ПРАВОВА КУЛЬТУРА ЮРИСТА — критичне творче осмислення особою, що має юридичну освіту, правових норм, нормативно-правових актів та правових явищ з погляду їх гуманного, демократичного й морального змісту, що забезпечує її правомірну діяльність. До ознак професійної правової культури юриста слід зарахувати: а) знання особою законодавства, державно-правових явищ та можливостей юридичної науки; б) переконаність у необхідності й соціальній корисності права, нормативно-правових актів та їх реалізації; в) вміння користуватися правовим інструментарієм у повсякденній юридичній діяльності, використовувати всі досягнення юридичної науки та практики, прийняття й оформлення нормативних та індивідуальних рішень.

ПРАВОВА ОСВІТА НАСЕЛЕННЯ — процес поширення та засвоєння знань про основи держави та права серед населення, виховання у громадян поваги до закону, до прав людини, небайдужого ставлення до порушень, законності та правопорядку. Правова освіта є обов'язковою в усіх дошкільних виховних, середніх загальноосвітніх, професійних навчально-виховних, вищих навчальних закладах, закладах підвищення кваліфікації та перепідготовки кадрів. Усі громадяни України мають право на набуття необхідного їм мінімуму правових знань. Це право забезпечується розгалуженою мережею загальних і

спеціалізованих навчально-виховних закладів незалежно від форм власності, широким правовим інформуванням населення через засоби масової інформації та культурно-освітні установи.

ПРАВОВА ПРОПАГАНДА — цілеспрямована діяльність з формування у членів суспільства високого рівня правосвідомості та правової культури, роз'яснення правової політики і поширення правових знань, ідей, іншої правової інформації.

ПРАВОВА ПРОЦЕДУРА — офіційно встановлений порядок дій при обговоренні, веденні справи чи діяльності у сфері права. Характеризує процес реалізації практично всіх різновидів соціальних норм. Має всі ознаки соціальної процедури. Специфічні риси правової процедури зумовлені тим, що вона діє у правовому середовищі. Врегульована правовими нормами, структурована правовими відносинами, правова процедура спрямована на досягнення правового результату.

ПРАВОВА СИСТЕМА — 1) історично зумовлена сукупність усіх правових явищ і процесів, притаманних певному суспільству; комплекс компонентів, які справляють нормативно-організаційний вплив на суспільство; 2) єдність всіх правових форм, яка охоплює всі правові норми, правові відносини, правову діяльність, судову практику, правомірну поведінку особи, а також правосвідомість, правове почуття, правову культуру, правовий порядок.

ПРАВОВА СИСТЕМА АНГЛО-АМЕРИКАНСЬКА — система права, яка діє в Англії, США та колишніх англійських домініонах і колоніях. Ця система характеризується наявністю статутного права (*statute law*), джерелом якого є парламентські акти, та загального права (*common law*), відсутністю поділу права на публічне і приватне, великим значенням судового прецеденту і правової доктрини як джерела права.

ПРАВОВА СИСТЕМА МУСУЛЬМАНСЬКА — система права, що існує в рамках ісламської релігії, має державний характер і більш, ніж усі інші світові релігії, пов'язана з правом. Мусульманське право — це сукупність підтримуваних державою релігійних, моральних і правових норм, що склалися на основі ісламу в тлумаченні вченими-богословами й правознавцями. Географія поширення мусульманського права велика. Традиційно воно присутнє у державах Арабського Сходу (Іран, Ірак, Йорданія, Туреччина, Кувейт та інших). Не менш традиційним воно є для мусульманських обшин Африки (Сомалі, Танзанія, Кенія та інші), Малайзії, Індонезії та деяких інших країн. Джерелами мусульманського права є Коран (священна книга мусульман та релігії ісламу, є словом Аллаха та вміщує його остаточну й повну волю), Сунна (священне передання Ісламу, викладене у формі розповідей про вчинки й висловлювання пророка Мухаммада, приклади з його життя, його слова та оцінки з різних питань віри й життя), Іджма (узгоджена думка (рішення) авторитетних осіб з приводу питання, що обговорюється) тощо.

ПРАВОВА СИСТЕМА РОМАНО-ГЕРМАНСЬКА (КОНТИНЕНТАЛЬНА) — система права, яка виникла й склалася в континентальній Європі на основі теоретичних доктрин, розроблених у французьких і німецьких університетах у XII-XVII ст. Її основою

було римське право (право Давнього Риму), зокрема Юстиніана. Унаслідок колонізації, а також засвоєння європейської культурної і науково-теоретичної спадщини принципи романо-германської правової системи набули поширення в багатьох країнах світу. До зони впливу континентального права входять правові системи таких країн, як Франція, Німеччина, Італія, Бельгія, Іспанія, Швейцарія, Португалія, Австрія, Угорщина та інші. Структура романо-германського права є своєрідною. У країнах романо-германської правової системи існує поділ права на публічне і приватне. Підставою, критерієм виділення публічного права виступає загальний, державний інтерес (здійснення суспільних цілей і завдань), приватного права — особливий, приватний інтерес (реалізація цілей окремих осіб, громадян, організацій). Іншою структурною особливістю романо-германського права є послідовний галузевий поділ норм, їх прив'язка до конкретних галузей права й правових інститутів.

ПРАВОВА СІМ'Я (СІМ'Я ПРАВОВИХ СИСТЕМ) — сукупність національних правових систем, які об'єднані спільністю історичного формування видів джерел права, провідних правових галузей та інститутів, відносною однаковістю процесів правоутворення, право-реалізації, правоохорони, правових понятійно-категоріальних рядів.

ПРАВОВА СОЦІАЛІЗАЦІЯ — процес засвоєння індивідом взірців правової поведінки, правових норм та цінностей, необхідних для успішного функціонування людини у даному суспільстві. Правова соціалізація охоплює всі процеси залучення до правової культури, за допомогою яких людина набуває здатності брати участь у соціально-правовому житті.

ПРАВОВА СТАТИСТИКА — заснована на загальних принципах і змісті юридичних наук система положень і прийомів загальної теорії статистики, яка застосовується при вивченні кількісної сторони правопорушень, пов'язаних з ними явищ та заходів соціального контролю за ними. Правова статистика — поняття збірне, оскільки до неї можуть бути віднесені статистичні відомості багатьох установ, у тому числі тих, що не належать до правоохоронних. Основною метою правової статистики є облік порушень законності, що розглядаються органами Міністерства внутрішніх справ, прокуратури, Служби безпеки України, Прикордонної служби, Державної податкової адміністрації, Державної митної служби, судами, нотаріатом та іншими державними органами, які мають право порушувати кримінальні справи, проводити досудове розслідування та дізнання, засуджувати, виконувати покарання, здійснювати соціальний контроль за злочинністю та іншими правопорушеннями. Різний характер правопорушень, які має враховувати правова статистика, а також особливості діяльності установ, що здійснюють заходи контролю за ними, обумовлюють виділення трьох самостійних галузей правової статистики, які становлять її систему: а) кримінально-правову, що має своїм об'єктом кількісну сторону злочинності й заходи соціального контролю за нею; б) цивільно-правову, безпосередній об'єкт якої — кількісна сторона цивільних правовідносин, що розглядаються судом, нотаріатом; в) адміністративно-правову, об'єктом якої є кількісна сторона адміністративних правопорушень і заходів адміністративного впливу. Предметом правової статистики є кількісна сторона (у нерозривному зв'язку з якісними характеристиками) тих правових явищ, які входять до сфери діяльності правоохоронних органів, і сама їх діяльність. Отже, правова статистика це кількісна сторона: по-перше, злочинів, осіб, які скоюють

злочини, і потерпілих від злочинів, а також заходів контролю за злочинністю; по-друге, цивільних спорів і правопорушень, що стали предметом розгляду в суді чи нотаріаті; по-третє, адміністративних правопорушень і заходів щодо їх попередження. До специфічних методів, за допомогою яких правова статистика вивчає свій предмет, належать: а) масове статистичне спостереження; б) зведення і згрупування даних спостереження за кількісно і якісно визначеними ознаками; в) статистична обробка зведених і розгрупованих показників; г) всебічний якісний аналіз статистичних матеріалів.

ПРАВОВЕ ВИХОВАННЯ — цілеспрямована, послідовна й систематична діяльність держави, громадських об'єднань і організацій із формування системи правових знань, умінь і навичок у правовій сфері, правового мислення, правових почуттів — поваги до права, законності, до тих соціальних цінностей, що охороняються правом і законом, із підвищення правосвідомості та правової культури в цілому, що забезпечує дотримання, виконання і використання юридичних норм.

ПРАВОВЕ НАВЧАННЯ — вид навчального процесу, у ході якого під керівництвом досвідчених юристів члени суспільства оволодівають правовими знаннями, навичками, вміннями застосування правових норм.

ПРАВОВЕ ПОЛЕ — система законодавства, тобто система нормативно-правових актів держави, та система суспільних відносин, на які поширюються правові норми.

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ — форма регулювання суспільних відносин, що полягає в цілеспрямованому впливі права на суспільні відносини, яка забезпечує відповідність поведінки їхніх учасників вимогам і дозволам, що містяться в нормах права. Правове регулювання у сфері соціально-економічних процесів здійснюється в напрямках реалізації принципів політики економічного зростання та підвищення рівня життя громадян України. Слід назвати п'ять підсистем структури цього блоку: а) удосконалення бюджетного та податкового законодавства; б) створення правових умов для сприяння розвитку вітчизняного підприємництва; в) державна підтримка вітчизняного товаровиробника; г) регулювання зовнішньоекономічних відносин; г) регулювання широкого комплексу соціальних питань.

ПРАВОВИЙ ВПЛИВ — дія права в суспільстві за допомогою неінституалізованих явищ правової дійсності — правосвідомості, правової культури, правових цінностей, правових ідей.

ПРАВОВИЙ ЗВИЧАЙ — правило поведінки, яке склалося стихійно, внаслідок багаторазового повторення в часі та просторі набуває певної стійкості, закріплюється в практичному досвіді та психології людей та санкціонується державою шляхом посилення на нього в нормі законодавства або шляхом його використання як основи судового рішення.

ПРАВОВИЙ ІДЕАЛІЗМ — такий стан правосвідомості громадян, який характеризується переоцінкою можливостей права впливати на суспільні відносини.

ПРАВОВИЙ ІНСТИТУТ — сукупність правових норм, що врегульовують певне коло однорідних та взаємопов'язаних суспільних відносин, які утворюють окрему відособлену групу.

ПРАВОВИЙ НІГІЛІЗМ — не тільки правова категорія, але й деформований стан правосвідомості особи, суспільства, групи, який виникає в результаті ігнорування вимог закону, цінності права, зневажливого ставлення до правових принципів і традицій або окремих його норм людьми, однак виключає злочинний намір.

ПРАВОВИЙ ОБОВ'ЯЗОК — міра належної поведінки зобов'язаної особи, якій вона має слідувати відповідно до вимог уповноваженого суб'єкта з метою задоволення його інтересів.

ПРАВОВИЙ ПРЕЦЕДЕНТ — рішення судового чи адміністративного органу щодо конкретної справи, яке стає обов'язковим для вирішення інших аналогічних справ.

ПРАВОВИЙ СТАТУС НАРОДНОГО ДЕПУТАТА УКРАЇНИ — сукупність законодавчо встановлених прав і обов'язків народного депутата та гарантій депутатської діяльності.

ПРАВОВИЙ СТАТУС НАЦІЇ — комплекс прав та обов'язків, проголошених та гарантованих державою, що надає можливість нації виступати колективним суб'єктом відносин у різних галузях суспільного життя, зокрема правових відносинах.

ПРАВОВИЙ СТАТУС НАЦІОНАЛЬНОЇ МЕНШИНИ — сукупність юридичних чинників, які сприяють збереженню національно-етнічної самобутності національної меншини, обумовлюють її існування, безпосередньо і суттєво впливають на подальший розвиток національної меншини як усталеної соціальної спільноти, що склалася історично. Це певний набір факторів, що обумовлюють місце, роль і правове положення національної меншини в суспільстві, у взаємовідносинах з іншими соціальними спільнотами, й передусім з більшістю населення, іншими національними меншинами та етнічними групами, а також із державними органами та органами місцевого самоврядування.

ПРАВОВИЙ СТАТУС ОСОБИСТОСТІ — юридично закріплене становище особистості в державі й суспільстві, що становить частину її суспільного статусу, належить до якості особи як людини і громадянина та характеризує зв'язки особи з державою й політично організованим суспільством.

ПРАВОВІ АКТИ РЕФЕРЕНДУМІВ (лат. *actum* — документ, *referens* — той, що повідомляє) — нормативно оформлена воля народу, органів держави, територіальної громади, органів місцевого самоврядування щодо питання, яке виноситься на референдум, або питань, пов'язаних із організацією та проведенням всеукраїнського та місцевих референдумів, що є обов'язковою для виконання.

ПРАВОВІ АКТИ УПРАВЛІННЯ — акти підзаконної адміністративної нормотворчості, які видаються в установленому порядку правомочним на те органом або посадовою особою (суб'єктом державного управління), встановлюючи правові норми, обов'язкові для визначених об'єктів управління, розраховані на багаторазове застосування, що діють незалежно від того, виникли або припинилися конкретні правовідносини, передбачені актом, в яких: а) містяться норми права і конкретизуються норми законодавчих актів, а

також передбачається механізм їхньої реалізації; б) визначаються типові правила поведінки у сфері державного управління; в) встановлюється організаційно-правовий статус органів виконавчої влади; г) реалізується механізм забезпечення конституційного статусу громадян та громадських об'єднань; г) встановлюються необхідні заборони і обмеження; д) надаються спеціальні права та покладаються спеціальні обов'язки у сфері державного управління; е) формуються умови взаємодії і координації діяльності різних учасників управлінських відносин; є) проводяться в життя економічні та соціально-культурні програми.

ПРАВОВІ ВІДНОСИНИ — суспільні відносини, які виникають і здійснюються на основі правових норм та охороняються державою, їх учасники пов'язані взаємними правами та обов'язками.

ПРАВОВІ ГАРАНТІЇ — встановлені законом засоби безпосереднього забезпечення, використання, додержання, виконання й правильного застосування норм права.

ПРАВОВІ ЕМОЦІЇ (*фр. emotion, від лат. emoveo — хвилюю, збуджую*) — важливий елемент правової психології, правосвідомості, специфічна форма ставлення людини до права та правових явищ. Правові емоції дають поштовх до правомірної або протиправної поведінки чи утримують від будь-якої дії.

ПРАВОВІ ЗАСОБИ — інституційні явища правової дійсності, що втілюють регулятивну силу права, за допомогою яких задовольняються інтереси суб'єктів права, забезпечується досягнення соціально корисних цілей, упорядкування суспільних відносин.

ПРАВОВІ ПОЧУТТЯ — елемент правової психології, правосвідомості, особливий вид психологічного сприйняття права та правових явищ, емоційна реакція, пов'язана з правовою дійсністю, правові переживання. Правові почуття стимулюють сприйнятливість людини, соціальних угруповань, посадових осіб, державних органів, засобів масової інформації тощо до права, правопорядку, стилю реалізації правових норм і принципів, до законотворчого процесу, практичної діяльності правоохоронних органів тощо.

ПРАВОВІ МЕТОДИ УПРАВЛІННЯ — методи державного управління, які, зумовлюючи законодавчу сферу розвитку управлінських структур, повинні сприяти вільній дії адміністративних методів. Правові методи управління використовуються, по-перше, для юридичного закріплення управлінських відносин, що вже склалися, і по-друге, для розвитку цих відносин відповідно до поставлених управлінських цілей. Правові методи управління спрямовані на досягнення цілей функціонування системи та забезпечення застосування методів згідно із законами. До правових методів управління належать правове регулювання; переконання і примус; субординація і координація.

ПРАВАЗАСТОСУВАННЯ — форма реалізації правових норм, яка полягає в здійсненні їх приписів через владні індивідуальні акти уповноважених органів держави чи громадських організацій та їх посадових осіб. Правозастосування не можна пов'язувати з реалізацією

тільки визначених правових норм. За своїм змістом це діяльність, яка акумулює в собі риси додержання, виконання й використання.

ПРАВАЗАХИСНИЙ РУХ — вид суспільного руху на захист прав та свобод людини й громадянина. Має як міжнародний, так і національний характер. Ініціюється й організовується здебільшого громадськими правозахисними організаціями та об'єднаннями.

ПРАВОВАДІТНІСТЬ — визнана державою загальна (абстрактна) можливість індивіда мати передбачені законом права й обов'язки, здатність бути їх носієм.

ПРАВОНАВСТВО — суспільна (юридична) наука, що вивчає право як особливу систему соціальних норм, правові форми організації і діяльності держави та політичної системи суспільства в цілому. Правознавство в його сучасному вигляді структурно диференційовано на ряд галузей: наука, що вивчає державне право, наука цивільного права, наука кримінального права, наука міжнародного права та ін.

ПРАВОМОЧНИЙ СКЛАД РАДИ — кількість депутатів, обраних до відповідної ради, повноваження яких визнано й не припинено в установленому законом порядку, яка становить не менш як дві третини від загального складу ради (*Закон України «Про місцеве самоврядування в Україні» від 21 травня 1997 року*).

ПРАВОНАСТУПНИЦТВО — перехід прав і обов'язків від одного суб'єкта до іншого. правонаступництво може бути універсальним або частковим. За універсального правонаступництва до правонаступника (фізичної або юридичної особи) переходять усі права і обов'язки того суб'єкта, якому вони належали раніше. Має місце в разі спадкування, об'єднання, приєднання та перетворення організацій юридичних осіб.

ПРАВОНАСТУПНИЦТВО ДЕРЖАВИ — зміна держави, відповідальної за якусь територію, або зміна однієї держави іншою внаслідок деколонізації (з виходом з метрополії), самовизначення (з виходом з існуючої держави), поділу (з утворенням двох або більше держав), об'єднання (двох або більше держав в одну) з переходом до держави-наступниці (держави-спадкоємниці) прав і зобов'язань держави-попередниці та переобранням відповідальності за їх додержання та виконання в галузі як внутрішніх суспільних відносин, так і міжнародних відносин. У разі правонаступництва держави державою-попередницею є держава, яка була змінена іншою державою, а державою-спадкоємницею є держава, яка замінила іншу державу. Моментом правонаступництва держави є дата зміни державою-наступницею відповідальності держави-попередниці за міжнародні та внутрішньодержавні відносини стосовно території, що стала об'єктом правонаступництва держави.

ПРАВООХОРОННА ДІЯЛЬНІСТЬ — державна діяльність із застосування права, метою якої є охорона законності спеціально уповноваженими органами шляхом застосування юридичних заходів впливу, відповідно до закону.

ПРАВООХОРОННІ ОРГАНИ — державні органи, основною функцією яких є охорона законності і правопорядку, захист прав і свобод людини, національної безпеки, боротьба зі злочинністю.

ПРАВОПОРУШЕННЯ — суспільно шкідливе діяння (у формі дії або бездіяльності) дієздатного суб'єкта, що суперечить вимогам правових норм і зумовлює негативні юридичні наслідки у вигляді державного примусу.

ПРАВОПОРЯДОК — втілення приписів законів у практичну поведінку людей, їх відносини; це порядок суспільного життя, який утворюється за умов законності. Це наслідок здійснення законів і законності, кінцевий результат правового регулювання суспільних відносин.

ПРАВОСВІДОМІСТЬ — 1) специфічна форма суспільної свідомості, система відображення правової дійсності у формі юридичних знань, оцінок, правових установок, ціннісних орієнтувань, які визначають поведінку людей в юридично значущих ситуаціях; 2) сукупність правових поглядів, що виражають ставлення людей до чинного права, його меж, завдань, способів та методів регулювання, до оцінки правомірності його норми та уявлення про майбутню правову систему та окремі її норми.

ПРАВОСУБ'ЄКТНІСТЬ — передбачена нормами права юридична властивість учасників правових відносин бути суб'єктами правовідносин.

ПРАВОСУБ'ЄКТНІСТЬ ЮРИДИЧНИХ ОСІБ — сукупність прав і обов'язків, які надаються особам для виконання відповідних функцій, згідно з цілями й завданнями організації, зафіксованими в установчих документах.

ПРАВОСУДДЯ — форма державної діяльності, яка полягає в розгляді й вирішенні судами на основі права віднесених до їх компетенції справ.

ПРАВОТВОРЧИЙ ПРОЦЕС — порядок здійснення юридично значущих дій, які процесуально оформлені, юридично опосередковані та мають офіційний характер, із підготовки, прийняття й опублікування нормативно-правового акта.

ПРАВОТВОРЧІСТЬ — складний процес створення й розвитку чинного права як єдиної та внутрішньо злагодженої системи загальнообов'язкових норм, що регулюють суспільні відносини; офіційна діяльність компетентних державних органів із розробки проектів, прийняття, введення в дію, зміни, доповнення або скасування нормативно-правових актів.

ПРАВОЧИН — найпоширеніша підстава виникнення прав та обов'язків. Є юридичним фактом, що являє собою дію, спрямовані на досягнення певного результату, тобто є обставиною, з настанням якої закон пов'язує виникнення, зміну або припинення певного роду правовідносин.

ПРАГМАТИЗМ ПРАВОВИЙ — вчення про право як засіб досягнення практичної користі незалежно від об'єктивної реальності.

ПРАЙВЕСІ (англ. *privacy* — таємниця, приватне життя) — особлива правова категорія в англо-саксонській системі права, що означає таємницю й недоторканність приватного життя, інтимну сферу людини.

ПРАЙМЕРІЗ (ПЕРВИННІ ВИБОРИ) — спосіб висунання найвірогіднішого кандидата на виборну посаду, зміст якого полягає в попередньому відборі шляхом голосування з-поміж тих, хто висловив своє бажання балотуватися. За підсумками первинних виборів визначають по одному претенденту від кожної партії, які й продовжують боротьбу. Це дає можливість: обмежити кількість виборців, що беруть участь у загальних виборах, корегувати виборчу стратегію партії, краще координувати діяльність партії, уникнути розпорошення сил та ресурсів тощо.

ПРЕАМБУЛА (фр. *preamble* — вступ, передмова; лат. *praeambulus* — той, що передує) — 1) вступна частина законодавчого або іншого правового акта, міжнародного договору, декларації тощо, в якій зазвичай викладаються спонукальні мотиви, обставини та цілі його видання або укладення. У преамбулі стисло викладаються мета, завдання цього акта, умови, мотиви, що спонукали до його написання та прийняття; 2) частина правової норми, в якій передбачаються загальні умови її застосування.

ПРЕВЕНЦІЯ (лат. *praeventio, praevenire* — випереджати, запобігати) — запобігання. У чинному вітчизняному законодавстві цей термін не використовується. У теорії кримінального і кримінально-виконавчого права, у кримінології він вживається в контексті запобігання злочинності. Зокрема, стосовно мети покарання (*Кримінальний кодекс України від 05 квітня 2001 року*) вирізняють окрему превенцію (запобігання вчиненню нових злочинів засудженими шляхом застосування до них кримінального покарання) і загальну превенцію, коли йдеться про запобігання вчиненню злочинів іншими особами під впливом відповідної кримінально-правової заборони чи обвинувального вироку суду.

ПРЕДМЕТ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ — це сукупність якісно однорідних суспільних відносин, урегульованих нормами права. Він вказує, на яку групу суспільних відносин спрямований вплив норм права. Це дає змогу узагальнити норми права, які регулюють певне коло суспільних відносин, у галузь права.

ПРЕДМЕТ РЕФЕРЕНДУМІВ — суспільні відносини, пов'язані з реалізацією права громадян на участь у референдумах, тобто права шляхом безпосереднього голосування вирішувати найважливіші питання загальнодержавного та місцевого значення.

ПРЕДСТАВНИК ВЛАДИ — особа, яка є членом колегіального органу державної влади, що приймає загальнообов'язкові рішення (наприклад, депутат парламенту), або має повноваження в межах своєї компетенції приймати рішення, що є обов'язкові до виконання особам, які не підпорядковані їм по службі (наприклад, суддя, прокурор, слідчий).

ПРЕДСТАВНИК ОРГАНУ ДЕРЖАВНОЇ ВЛАДИ — посадова, службова або уповноважена особа органу державної влади, яка представляє цей орган у межах його функцій і повноважень або доручень у відносинах з громадянами країни, іншими органами державної

влади, органами місцевого самоврядування, з політичними партіями і громадськими організаціями, ЗМІ, а також з органами державної влади й місцевого самоврядування інших країн та міжнародними органами й організаціями.

ПРЕДСТАВНИК ПОЛІТИЧНОЇ ПАРТІЇ (ВИБОРЧОГО БЛОКУ ПОЛІТИЧНИХ ПАРТІЙ) У ЦЕНТРАЛЬНІЙ ВИБОРЧІЙ КОМІСІЇ — громадянин України, який має активне виборче право, не є кандидатом у народні депутати України й для забезпечення об'єктивності й запобігання порушенням виборчого законодавства представляє у Центральній виборчій комісії політичну партію, виборчий блок політичних партій.

ПРЕДСТАВНИЦТВО — 1) принцип організації державної (публічної) влади, за яким відповідні органи формуються народом (виборчим корпусом) або його частиною й діють на основі повноважень, що по суті мають делегований народом характер; 2) правовідносини, відповідно до яких правочин, що вчиняється однією особою (представником) від імені іншої особи, яку представляють відповідно до повноважень, що ґрунтуються на довіреності, законі, акті органу юридичної особи та з інших законних підстав, безпосередньо створюють, змінюють, припиняють права та обов'язки особи, яку представляють.

ПРЕДСТАВНИЦТВО НАРОДНЕ — форма участі обраних демократичним шляхом представників від основних класів, прошарків, груп населення в органи влади та управління з метою репрезентації та захисту їх прав та інтересів.

ПРЕДСТАВНИЦЬКА ФУНКЦІЯ ВЕРХОВНОЇ РАДИ УКРАЇНИ — діяльність, змістом якої є виявлення, узагальнення, формування, реалізація і захист інтересів громадян України.

ПРЕДСТАВНИЦЬКИЙ ОРГАН — виборний колегіальний орган державної влади або місцевого самоврядування.

ПРЕДСТАВНИЦЬКИЙ ОРГАН МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ — виборний орган (рада), який складається з депутатів і, відповідно до закону, наділяється правом представляти інтереси територіальної громади та приймати від її імені рішення.

ПРЕДСТАВНИЦЬКІ ПОВНОВАЖЕННЯ — повноваження із представництва держави у внутрішньополітичних та зовнішньополітичних відносинах.

ПРЕЗИДЕНТ (*лат. praesidens (praesidentis)* — той, що сидить попереду) — обраний народом, парламентом або представницькою колегією одноособовий глава держави із республіканською формою правління, який отримує владу на визначений строк у порядку, визначеному Конституцією.

ПРЕЗИДЕНТ УКРАЇНИ — згідно з Конституцією України — глава держави Україна, гарант державного суверенітету, територіальної цілісності України, додержання Конституції України, прав свобод людини й громадянина.

ПРЕЗИДЕНТСЬКА ЗАКОНОДАВЧА ІНІЦІАТИВА — офіційне внесення главою держави (президентом) законопроекту до парламенту для розгляду та прийняття його парламентом як закону.

ПРЕЗИДЕНТСЬКА ПРИСЯГА — урочиста офіційна клятва вірності вітчизні новообраного президента країни при вступі на посаду.

ПРЕЗИДЕНТСЬКИЙ КОНТРОЛЬ — вид контролю у сфері державного управління, який полягає у: а) своєчасному відстеженні невідповідностей і недоліків у діяльності органів виконавчої влади; б) підготовці матеріалів та пропозицій главі держави щодо усунення різного роду негативних тенденцій в управлінській діяльності; в) виявленні чинників, що їх породжують; г) вжитті заходів щодо попередження і недопущення негативних явищ у майбутньому.

ПРЕЗИДЕНТСЬКЕ ПРАВЛІННЯ — тимчасове встановлення влади глави федеративної держави (президента) в суб'єкті федерації з повним або частковим припиненням діяльності місцевого органу державної влади. Глава держави вдається до президентського правління у випадку порушення в суб'єктах федерації конституційного порядку. Підставою введення президентського правління може бути також нестабільне становище на території суб'єкта федерації, нездатність місцевих органів влади забезпечити громадський порядок, нормальне життя громадян.

ПРЕЗИДЕНТСЬКА РЕСПУБЛІКА — форма державного правління, за якої державна влада здійснюється шляхом надання президенту великого кола повноважень, що зокрема передбачає з'єднання в руках президента повноважень глави держави й глави уряду. Термін «президентська республіка» говорить сам за себе: президент грає в республіці домінуючу роль. Також його називають сильним президентом.

ПРЕЗИДІЯ (лат. *praesidere* — *сидіти попереду, головувати*) — 1) постійний керівний колегіальний орган деяких державних органів (наприклад, президію парламенту, президію уряду, президію суду) та установ (наприклад, президію академії наук), партійних або громадських організацій; 2) група осіб, обрана для колегіального ведення з'їзду, зборів тощо.

ПРЕЗУМПЦІЯ (лат. *praesumptio*, від *praesumo* — *передбачаю, угадую*) — припущення, що визнається достовірним, доки не буде доведено зворотнє.

ПРЕЗУМПЦІЯ НЕВИНУВАТОСТІ — конституційно-правовий принцип, згідно з яким особа вважається невинуватою у вчиненні злочину й не може бути піддана кримінальному покаранню, доки її вину не буде доведено в законному порядку та встановлено обвинувальним вироком суду, що набрав законної сили.

ПРЕМ'ЄР-МІНІСТР (фр. *premier ministre* — *перший міністр*) — назва посади глави уряду в більшості країн із парламентарною і змішаною республіканською формою державного правління.

ПРЕМ'ЄР-МІНІСТР УКРАЇНИ — вища посадова особа, яка очолює Кабінет Міністрів (уряд) України.

ПРЕРОГАТИВА — коло повноважень, виключних прав будь-якої державної посадової особи або установи, у межах яких можуть домагатися дотримання їхніх рішень.

ПРЕФЕРЕНЦІЇ (лат. *praeferentio* — *перевага*) — особливі пільги, що надаються державою в процесі реалізації її зовнішньоекономічної політики на умовах взаємності чи в односторонньому порядку щодо товарів іншої держави (держав), які переміщуються через її митний кордон. Преференції, як правило, встановлюються у вигляді звільнення від справляння мита, зниження ставок мита або встановлення тарифних квот на ввезення товарів. Митні преференції, зазвичай, надаються щодо товарів, які походять з країн, що розвиваються (односторонній порядок), або на підставі двосторонніх та багатосторонніх договорів.

ПРЕЦЕДЕНТ (лат. *praecedens* — *той, що передує*) — випадок, що стався в минулому і є прикладом або виправданням для наступних подібних випадків.

ПРЕЦЕДЕНТНЕ ПРАВО — правова система, основним джерелом якої є прецедент правовий, тобто рішення суду з конкретної справи. Дає можливість суду приймати рішення у випадку відсутності відповідного закону. Характерне для країн, що сприйняли англосаксонську систему права (Великобританія, Канада, Австралія, Нова Зеландія, США та інші).

ПРЕДМЕТ НАУКИ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ — організація, форми й закономірності функціонування системи органів виконавчої влади.

ПРЕДСТАВНИЦТВО ПРЕЗИДЕНТА УКРАЇНИ В АВТОНОМНІЙ РЕСПУБЛІЦІ КРИМ — державний орган, утворений відповідно до Конституції України з метою сприяння виконанню в Автономній Республіці Крим повноважень, покладених на Президента України. Представництво Президента України в Автономній Республіці Крим діє на основі Закону України «Про Представництво Президента України в Автономній Республіці Крим». Представництво Президента України в Автономній Республіці Крим утворюється главою держави й безпосередньо йому підпорядковується. Основні функції даного органу: вивчення стану виконання в Автономній Республіці Крим Конституції і законів, указів і розпоряджень Президента, актів Кабінету Міністрів України; сприяння додержанню конституційних прав і свобод людини й громадянина та досягненню міжнародної злагоди, соціально-економічної і політичної стабільності в Автономній Республіці Крим; аналіз нормативно-правових актів Верховної Ради Автономної Республіки Крим та Ради міністрів Автономної Республіки Крим щодо їх відповідності Конституції та законам України; підготовка на розгляд Президентів України аналітичних матеріалів з питань соціально-економічних і політичних процесів у республіці; сприяння главі держави у вирішенні кадрових питань у Автономній Республіці Крим; аналіз практики діяльності органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування, об'єднань громадян, релігійних організацій у Автономній Республіці Крим, сприяння їх взаємодії

з органами державної влади України, а також узагальнення відомостей про громадську думку щодо економічної та соціальної ситуації в Автономній Республіці Крим, інформування Президента з цих питань. Загальне керівництво діяльністю Представництвом Президента України в Автономній Республіці Крим здійснює Постійний Представник Президента України в Автономній Республіці Крим, який призначається та звільняється з посади Президентом України та несе персональну відповідальність за виконання покладених на цей державний орган завдань.

ПРЕДСТАВНИЦЬКА БЮРОКРАТІЯ — концепція, згідно з якою соціальний склад державної служби повинен максимально можливо віддзеркалювати склад населення держави в цілому, з відповідним представництвом у ній окремих, недостатньо репрезентованих соціальних груп (жінок, молоді, національних меншин та інших).

ПРЕС-СЕКРЕТАР — державний службовець патронатної служби, який здійснює зв'язок керівника органу влади та його заступників із засобами масової комунікації та громадськістю. Прес-секретар займається організацією прес-конференцій, брифінгів, зустрічей, інформує громадськість про діяльність того чи іншого керівника, органу влади. Прес-секретар також готує для публікації відповідні матеріали, заяви та повідомлення, забезпечує координацію зв'язків із періодичними виданнями (газетами, часописами), співробітництво з відповідними прес-службами інших органів влади.

ПРИЙНЯТТЯ УПРАВЛІНСЬКОГО РІШЕННЯ — процес вироблення раціонального варіанта вирішення проблеми чи завдання через формування загальної логічної послідовності дій та процесів (виявлення проблеми й накопичення інформації, їх аналіз, формування обмежень і критеріїв для оцінки рішень, розробка варіантів рішень (альтернатив), вибір одного з них), результатом яких є досягнення конкретної цілі на основі перетворення вихідної інформації. Виділяють такі основні блоки процесу прийняття управлінського рішення: 1) виникнення ситуації, яка вимагає прийняття рішення; 2) підготовка необхідної інформації; 3) підготовка та оптимізація майбутнього рішення; 4) прийняття (вибір) рішення; 5) організація виконання прийнятого рішення.

ПРИНЦИПИ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ (*фр. princeps, лат. principium* — *першооснова, основа*) — фундаментальні істини, позитивні закономірності, керівні ідеї, основні положення, норми поведінки, що відображають закони розвитку державного управління, сформульовані як певне наукове положення, закріплене переважно у правовій формі, на основі якого будується й функціонує апарат державного управління. Принципи державного управління класифікуються на три види: 1) загальні; 2) структурні; 3) спеціалізовані.

ПРИНЦИПИ ДЕРЖАВНОЇ СЛУЖБИ — основоположні ідеї, положення, настанови, які віддзеркалюють об'єктивні закономірності та обґрунтовані напрями реалізації компетенції, функцій та завдань органів державної влади, повноважень та обов'язків державних службовців, які працюють у системі державної служби. Принципи державної служби, будучи суб'єктивним поняттям, сформульованим людиною (законодавцем), формуються на основі прийнятої моделі державної служби й основних положень політико-правової системи держави. Водночас вони самі є впливовими чинниками, які зумовлюють модель

державної служби, засади якої закріплюються в законодавстві. Принципи державної служби визначають вимоги до системи, структури, організації й процесу управління, напрями та межі прийняття управлінських рішень. Характеризуючи той чи інший принцип, слід урахувувати його взаємозв'язок з іншими принципами, залежність від них. Умовно принципи державної служби можна систематизувати на дві основні групи: загальні та організаційно-функціональні. Ці групи принципів тісно пов'язані між собою, однак кожна з них характеризується своєю специфікою.

ПРИМУС — метод державного управління, що ґрунтується на авторитеті держави й силі закону, спрямований на суб'єкт управління, з метою досягнення встановлених параметрів діяльності, вироблення певних форм поведінки та підтримання суспільної дисципліни.

ПРИПИНЕННЯ ДІЇ АКТІВ УПРАВЛІННЯ — юридичний стан чинності актів управління, зумовлений об'єктивними обставинами. Підстави для припинення дії актів управління: а) введення в законну силу нового акта управління з того самого питання; б) закінчення строку, на який було видано акт; в) досягнення поставлених актом цілей (реалізація правових відносин, виконання приписів акта тощо); г) зникнення адресата акта (ліквідація юридичної особи, смерть носія прав і обов'язків).

ПРИСЯГА ДЕРЖАВНИХ СЛУЖБОВЦІВ — морально-етичний інститут, що в концентрованому вигляді формулює засадничі вимоги до державних службовців, їхньої діяльності, дає чіткі підстави для спільного, єдиного розуміння цілей, завдань державного управління кожним державним службовцем та своєї конкретної ролі у складному механізмі державної влади. Приймаючи Присягу на вірність і служіння народу, державі, державні службовці добровільно зобов'язуються в процесі професійної діяльності поводитися етично. Громадяни України, які вперше зараховуються на державну службу, приймають Присягу такого змісту: «Повністю усвідомлюючи свою високу відповідальність, урочисто присягаю, що буду вірно служити народові України, суворо дотримуватися Конституції та законів України, сприяти втіленню їх у життя, зміцнювати їх авторитет, охороняти права, свободи і законні інтереси громадян, з гідністю нести високе звання державного службовця, сумлінно виконувати свої обов'язки». Державний службовець підписує текст Присяги, який зберігається за місцем роботи. Про прийняття Присяги робиться запис у трудовій книжці. У спеціалізованих видах державної служби запроваджені урочисті зобов'язання та інші спеціальні посвяти при прийомі на службу.

ПРОГНОЗУВАННЯ — базовий етап стратегічного (перспективного) планування, в процесі якого на основі передбачення (оцінки) майбутнього стану зовнішнього середовища визначаються найбільш ефективні форми економічної і соціальної політики цілої системи, галузі, окремого органу.

ПРОГРАМА — систематизований набір рішень, які відповідають аналізу певної глобальної ситуації і мають на меті реалізацію масштабних задумів. Програма — це документ, у якому визначаються цілі та пріоритети розвитку, засоби та шляхи їх досягнення, формується взаємоузгодження і комплексна система заходів органів виконавчої влади, спрямованих на ефективне розв'язання проблем економіки і соціально-культурного розвитку,

досягнення стабільного економічного зростання, а також характеризуються очікувані зміни в соціально-економічній та гуманітарній сферах.

ПРОГРАМНО-ЦІЛЬОВА СТРУКТУРА — особливий тип структури, основу якого становить спеціальний орган (підрозділ), головним призначенням якого є формування, координування та регулювання всіх горизонтальних зв'язків, які належать до даної програми, в якій заздалегідь визначено обсяг, якість і термін виконання комплексу робіт, заходів. Відносини між ланками програмно-цільових структур мають форму взаємодії та взаємосприяння. Функції, повноваження та відповідальність спеціального органу залежать від статусу його керівника, який здійснює процес управління програмою. Відповідно до повноважень та відповідальності, якими наділений керівник програми, розрізняють такі основні організаційні варіанти побудови програмно-цільових структур: координаційну; проектну, або продуктивну; змішану.

ПРОКУРОРСЬКИЙ НАГЛЯД — здійснення органами прокуратури загального нагляду за додержанням і правильним застосуванням законів органами виконавчої влади, органами місцевого самоврядування, підприємствами, установами, організаціями незалежно від форм власності та їх посадовими особами. Предметом прокурорського нагляду за додержанням і застосуванням законів є відповідність актів, котрі видають суб'єкти державного управління та їх посадові особи, вимогам Конституції України та чинним законам; дотримання законів, що стосуються економічних, міжнаціональних відносин, охорони навколишнього середовища, митниці та зовнішньоекономічної діяльності. При цьому прокуратура не підміняє органи відомчого управління та контролю і не втручається у господарську діяльність.

ПРОМУЛЬГАЦІЯ (лат. *promulgatio* — оголошення, обнародування) — оприлюднення, опублікування офіційного тексту державного акта. Промульгація є завершальною стадією законотворчого (нормотворчого) процесу й до неї входить декілька елементів — застосування акта і того факту, що він прийнятий за встановленою процедурою; підписання акта; розпорядження. Вона може вчинятися в різний спосіб, залежно від політичної системи: обнародування, опублікування; офіційне проголошення (оприлюднення) закону, прийнятого парламентом; санкціонування законопроекту главою держави у встановлені терміни (звичайні або скорочені), а також опублікування закону в офіційному віснику. Тільки після промульгації закон, як правило, набуває обов'язкової сили. Промульгація здійснюється главою держави.

ПРОПОЗИЦІЯ — звернення громадян, де висловлюється порада, рекомендація щодо діяльності органів державної влади й місцевого самоврядування, депутатів усіх рівнів, посадових осіб. Тобто такі пропозиції, що мають громадський інтерес і значення, а їх реалізація дає змогу вдосконалити суспільні відносини, впливати на них.

ПРОСТУПОК — протиправна, винна (умисна або необережна) дія чи бездіяльність, яка посягає на громадський порядок, власність, права й свободи громадян, на встановлений порядок управління, і за яку законом передбачено відповідальність за проступки.

Р

РАДА — колегіальний орган державної влади (законодавчої або виконавчої), місцевого самоврядування країни або міжнародний колегіальний орган.

РАДА ЄВРОПИ (*англ. Council of Europe, фр. Conseil de l'Europe*) — міжнародна організація 47 держав-членів у європейському просторі. Членство відкрите для всіх європейських держав, які визнають принцип верховенства права та гарантують основні права людини й свободи для своїх громадян. Один з найбільших успіхів Ради це Конвенція про захист прав людини й основоположних свобод 1950 року, яка слугує основою для Європейського суду з прав людини. Україна вступила до Ради Європи 09 листопада 1995 р.

РАДА НАКОПИЧУВАЛЬНОГО ФОНДУ — це вищий колегіальний орган управління накопичувальною системою загальнообов'язкового державного пенсійного страхування, що створюється та діє в порядку, визначеному Законом (*Закон України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» від 09 липня 2003 року*).

РАДА З ПИТАНЬ РЕФОРМУВАННЯ СУДОВОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ — консультативно-дорадчий орган при Президентові України з питань підготовки законопроектів щодо реформи судової влади.

РАДА МІНІСТРІВ (РМ) — одна з двох основних моделей структури уряду, відомих конституційній теорії та практиці сучасних країн (континентальна модель). Другою моделлю є британська (інша назва — англо-американська), або кабінетна.

РАДА МІНІСТРІВ АВТОНОМНОЇ РЕСПУБЛІКИ КРИМ — орган виконавчої влади, уряд Автономної Республіки Крим. Здійснює виконавчі функції та повноваження з питань, які входять до відання автономії Конституцією України 1996 р., Конституцією Автономної Республіки Крим і законами України.

РАДА НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ І ОБОРОНИ УКРАЇНИ — координаційний орган з питань національної безпеки і оборони при Президентові України, до функцій якого Конституція України (ст. 107) відносить координацію і контроль за діяльністю органів виконавчої влади у сфері національної безпеки і оборони.

РАДА СУДДІВ — орган суддівського самоврядування, призначення якого полягає у виконанні функцій суддівського самоврядування в період між конференціями суддів. Рада суддів України у період між з'їздами суддів України організовує виконання рішень з'їзду суддів України та контроль за їх виконанням, а також вирішує питання про скликання з'їзду суддів України. Види ради суддів: рада суддів загальних судів, рада суддів господарських судів, рада суддів адміністративних судів (*Закон України «Про судоустрій і статус суддів» від 07 липня 2010 року*).

РАЙОН — середній рівень системи адміністративно-територіального устрою України, територіально-просторова межа функціонування територіальних громад. Райони створюються з метою інтеграції економіки, промисловості, транспорту і зв'язку, торгівлі, соціально-культурних закладів, територіальних громад сіл, селищ і міст в єдину інтегровану соціально-економічну й культурну систему. Районами називають адміністративно-територіальні одиниці середнього рівня в Білорусі, Казахстані, Україні, більшості суб'єктів Російської Федерації та деяких інших державах.

РАЙОН СІЛЬСЬКИЙ — середній рівень адміністративно-територіального поділу України; невелика територія переважно з агропромисловим характером економіки, транспортною, інформаційною та іншою соціальною інфраструктурою, спрямованою на забезпечення зв'язку між сільськими та міськими населеними пунктами, що входять до її складу як самостійні адміністративно-територіальні одиниці.

РАЙОН У МІСТІ — адміністративно-територіальна одиниця України, що утворюється в межах міст з метою оптимального вирішення загальноміської територіальною громадою питань місцевого значення та більш ефективного управління містом.

РАЙОННА ДЕРЖАВНА АДМІНІСТРАЦІЯ — місцевий орган виконавчої влади в Україні, який у межах своїх повноважень здійснює виконавчу владу на території району, а також реалізує повноваження, делеговані йому відповідною районною радою.

РАЙОННА РАДА — в Україні орган місцевого самоврядування, що представляє спільні інтереси територіальних громад сіл, селищ та міст.

РАЙОННИЙ БЮДЖЕТ — це план утворення й використання фінансових ресурсів, необхідних для забезпечення спільних інтересів територіальних громад сіл, селищ, міст районного значення, виконання місцевих програм, здійснення бюджетного вирівнювання (*Закон України «Про місцеве самоврядування в Україні» від 21 травня 1997 року*).

РАПОРТ (*фр. rapport — повідомлення, доповідь, rapporter — звітувати, повідомляти*) — 1) усна або письмова доповідь передбаченої статутами форми при зверненні військовослужбовців і осіб, яким присвоєні спеціальні звання, до своїх начальників; 2) звіт про виконання завдання або взятих на себе зобов'язань.

РАСА (*фр. race, італ. razza — рід, порода; лат. ratio — категорія, розряд*) — велика, історично сформована група людей, пов'язаних єдністю походження, що виявляється у спільних

спадкових морфологічних і фізіологічних ознаках. Людство складається з чотирьох великих рас: європеїдної, монголоїдної, негроїдної та австралоїдної.

РАСИЗМ — ідеологія і політика, що ґрунтуються на ідеї расової зверхності. Расизм виходить з ідеї фізичної і психічної нерівноцінності людських рас і вирішального впливу расових відмінностей на історію розвитку суспільства.

РАСОВА ДИСКРИМІНАЦІЯ (лат. *discriminatio* — розрізнення) — обмеження або позбавлення прав окремих осіб чи груп людей за расовою ознакою.

РАТИФІКАЦІЯ (лат. *ratus* — затверджений, *facere* — робити) — затвердження вищим органом державної влади укладеного її уповноваженим міжнародного договору, який з цього моменту набирає юридичної сили для конкретної держави. Міжнародні договори підписує представник виконавчої влади в особі глави держави або глави уряду.

РАХУНКОВА ПАЛАТА — створений парламентом і підзвітний йому постійно діючий орган державного фінансово-бюджетного контролю, головна функція якого полягає в контролі виконання закону про державний бюджет та інших фінансових законів.

РАХУНКОВА ПАЛАТА УКРАЇНИ — постійно діючий вищий орган парламентського фінансово-економічного контролю, утворений Верховною Радою України. Відповідно до ст. 98 Конституції України Рахункова палата України здійснює від імені Верховної Ради України контроль за використанням коштів Державного бюджету України. Рахункова палата України здійснює свою діяльність самостійно, незалежно від будь-яких органів держави. Наділена широкими повноваженнями: організовує та здійснює контроль за вчасним виконанням прибуткової і видаткової частин Державного бюджету, державними цільовими фондами, за утворенням і погашенням внутрішнього й зовнішнього державного боргу, законністю надання позик, економічної допомоги іноземним державам і одержання кредитів від іноземних держав, міжнародних організацій, які не передбачені Держбюджетом.

РЕАДМІСІЯ — (від англ. *to readmit* — приймати назад) — це взаємні зобов'язання держав, які закріплюються в міжнародних угодах, прийняти назад власних громадян, а також громадян третіх країн та осіб без громадянства, які незаконно прибули на територію однієї із Договірних Сторін або прибувши законно втратили підстави для легального перебування.

РЕАЛІЗАЦІЯ КОНСТИТУЦІЇ — втілення норм конституції в практичних діях суб'єктів конституційно-правових відносин (органів державної влади, органів місцевого самоврядування, їх посадових і службових осіб, громадян).

РЕАЛІЗАЦІЯ ПРАВА — процес і результат втілення положень правових норм у фактичній правомірній поведінці суб'єктів суспільних відносин, забезпечені державою.

РЕАЛІЗМ ПРАВОВИЙ (фр. *realisme*, від лат. *realis* — дійсний, істотний) — різновид сучасного юридичного позитивізму або прагматичного позитивізму у праві. Право з позицій

реалізму складається не з правил (закон і прецедент — це завжди правило), а з емпіричних рішень. У реалістів зникає нормативна природа права. Визначаючи особливості нового праворозуміння, Дж. Френк у книзі «Право і сучасний розум» (1930 р.) акцентував увагу на тому, що право у своїй реальності є спеціальним судовим рішенням, яке лише частково можна передбачити або уніфікувати; це рішення є також самим процесом, в якому рішення приймається. Суттєвим для такого підходу до права стало визначення тієї міри, в якій судовий процес може й повинен застосовуватися в інтересах забезпечення справедливості щодо громадян. Реалісти відводять закону другорядну роль. Положення про те, що закон, аби бути застосованим, має тлумачитися судом (а отже, стати прецедентом), немов би підводить до висновку, що закон — це всього лише матеріал, наданий у розпорядження судді.

РЕАЛЬНА УНІЯ — правовий союз держав на основі створення загального інституту глави держави — монарха — та інших загальних органів державної влади.

РЕАБІЛІТАЦІЙНА УСТАНОВА — це установа, підприємство, заклад, у тому числі їх відділення, структурні підрозділи, незалежно від форми власності, що здійснює реабілітацію інвалідів і дітей-інвалідів, відповідно до державних соціальних нормативів у сфері реабілітації (*Закон України «Про реабілітацію інвалідів» від 06 жовтня 2005 року*).

РЕАБІЛІТАЦІЙНІ ЗАХОДИ — це комплекс заходів, якими здійснюється реабілітація інвалідів (*Закон України «Про реабілітацію інвалідів» від 06 жовтня 2005 року*).

РЕАГУВАННЯ НА НАДЗВИЧАЙНІ СИТУАЦІЇ ТА ЛІКВІДАЦІЯ ЇХ НАСЛІДКІВ — це скоординовані дії суб'єктів забезпечення цивільного захисту, що здійснюються відповідно до планів реагування на надзвичайні ситуації, уточнених в умовах конкретного виду та рівня надзвичайної ситуації, і полягають в організації робіт з ліквідації наслідків надзвичайної ситуації, припинення дії або впливу небезпечних факторів, викликаних нею, рятування населення і майна, локалізації зони надзвичайної ситуації, а також ліквідації або мінімізації її наслідків, які становлять загрозу життю або здоров'ю населення, заподіяння шкоди території, навколишньому природному середовищу або майну (*Кодекс цивільного захисту України від 02 жовтня 2012 року*).

РЕАДМІСІЯ — це передача з території України або приймання на територію України іноземців та осіб без громадянства на підставах та в порядку, встановлених міжнародними договорами України (*Закон України «Про правовий статус іноземців та осіб без громадянства» від 22 вересня 2011 року*).

РЕВЕРС — це письмове зобов'язання однієї особи перед іншою, що містить гарантії, що посвідчують прийняття на себе відповідальності, ризику, наприклад, зобов'язання викупити даний в заставу вексель.

РЕВІЗІЙНА КОМІСІЯ — в юридичній особі — суб'єкті господарювання — орган, обраний на загальних зборах учасників, який здійснює контроль фінансово-господарської діяльності через проведення планових та позапланових перевірок документації (ревізій), а також службових розслідувань за фактами виявлених порушень.

РЕВІЗІЯ (*лат. revisio — перегляд*) — метод документального контролю за фінансово-господарською діяльністю підприємства, установи, організації, за дотриманням законодавства з фінансових питань, достовірністю обліку й звітності, спосіб документального викриття недостач, розтрат, привласнень та крадіжок коштів і матеріальних цінностей, попередження фінансових зловживань.

РЕВОЛЮЦІЯ (*фр. revolution, від лат. revolutio — поворот*) — різкий, стрибкоподібний перехід від одного якісного стану до іншого, від старого до нового в розвитку певних явищ природи, суспільства, пізнання; переворот у суспільному розвитку або його вияв у тій чи іншій сфері суспільного життя.

РЕВОЛЮЦІЯ ГІДНОСТІ — політичні та суспільні зміни в Україні з 21 листопада 2013 до лютого 2014 року, викликані відходом політичного керівництва країни від законодавчо закріпленого курсу на Європейську інтеграцію та подальшою протидією цьому курсу. Однією з головних причин протестів стала надмірна концентрація влади в руках Президента Віктора Януковича та його «сім'ї», створення системи управління з ознаками фашизму.

РЕГЕНТСТВО (*лат. regens (regentis) — правитель, володар*) — тимчасове правління однієї або кількох осіб у випадку малолітства, хвороби чи тривалої відсутності монарха.

РЕГІОН (*фр. region, від лат. region — область, район*) — територія, яка відрізняється від інших територій за рядом ознак і характеризується певною цілісністю та взаємопов'язаністю її складових елементів. Є ключовим поняттям у регіоналістиці, регіонології, регіональній економіці, регіональній науці, регіонознавстві. Регіони виділяються з території відповідно до певних цілей і завдань, найголовнішою з яких є управління розвитком регіону. Регіони можуть бути будь-якого розміру — від міста (або району у великому місті) до величезних регіонів усередині континенту. Для позначення територіального обсягу регіону можуть застосовуватись такі терміни: «локальне регіональне утворення», «мікрорегіон», «мезорегіон», «макрорегіон» тощо. У разі виділення всередині країни з метою управління розвитком регіону він є основною складовою частиною державного територіального устрою, яка визначена єдиною політикою державного регіоналізму й має організаційну відокремленість, цілісність, економічну й географічну самодостатність, право місцевого самоврядування, систему державних органів, які є елементами (підсистемами) державної структури влади й управління країною. Так, у цьому випадку під регіоном може розумітись найбільша адміністративно-територіальна одиниця субнаціонального рівня, яка має виборну владу, юридичну незалежність та власний бюджет. В умовах України — це рівень областей та Автономної Республіки Крим. Безвідносно до мети територіального управління регіон може означати частину країни, що історично склалася й характеризується специфічними природно-кліматичними умовами та відносно стійкими економічними й соціально-демографічними особливостями, певною спрямованістю розвитку продуктивних сил. Основними критеріями виділення (виокремлення) регіону вважаються спільність народно — господарських і регіональних завдань, техніко-економічні особливості розвитку промисловості та сільського господарства, наявність суб'єктів господарювання, об'єднаних регіональними, економічними, політичними, соціальними, культурно-етнічними інтересами.

РЕГІОН ЄВРОПЕЙСЬКИЙ — організаційна, юридично закріплена форма транскордонного регіонального співробітництва між територіальними громадами та/або органами державної влади, прикордонних регіонів, кількох держав зі спільним кордоном.

РЕГІОНАЛІЗАЦІЯ — 1) розвиток, зміцнення економічних, політичних та інших зв'язків між областями або державами, що входять до одного регіону; виникнення регіональних об'єднань держав. Формами регіоналізації є утворення митних союзів, торговельних преференцій на зразок квот, здійснення спільної валютної політики й системи платіжного обліку з іншими країнами тощо. На сучасному етапі регіоналізація виявляється у створенні економічно інтегрованих просторів; 2) специфічність, розмаїття напрямів регіональної політики, що проводиться в окремих регіонах, пов'язане з їхніми особливостями.

РЕГІОНАЛЬНА ПОЛІТИКА — 1) сфера діяльності держави щодо управління економічним, соціальним і політичним розвитком країни в просторовому (регіональному) аспекті, тобто пов'язана із взаємовідносинами між державою й регіонами, а також регіонів між собою. Є складовою частиною національної стратегії соціально-економічного розвитку. В орбіту регіональної політики включаються такі напрями: співвідношення і взаємодія рушійних сил регіонального розвитку (державний, кооперативний, приватний сектори національної економіки; внутрішні й зовнішні фактори та засоби; співвідношення національного (загальнодержавного) і регіонального аспектів розвитку, центрального і регіонального рівнів управління економікою (рівень регіональної автономії, ступінь централізації планування й управління); ставлення до завдання підйому економіки відсталих районів, освоєння нових районів і ресурсів; ставлення до національно-етнічних питань (в умовах багатонаціональної держави); регіональні аспекти демографічної політики, політики урбанізації, державної політики тощо. З регіональною політикою тісно пов'язані регіональне планування і програмування. За своєю структурою регіональна політика може бути поділена на окремі складові: економічну, промислову, соціальну, житлову, демографічну, екологічну, науково-технічну тощо. Основні соціально-економічні аспекти в регіональній політиці пов'язані з територіальним поділом праці, формуванням народногосподарських комплексів, економічним районуванням і загальнодержавним плануванням (програмуванням) соціально-економічного розвитку й розміщення продуктивних сил; 2) сфера діяльності регіональної (місцевої) влади щодо управління соціально-економічним розвитком регіону (міста).

РЕГІОНАЛЬНА ПОЛІТИКА ДЕРЖАВИ — система дій держави, спрямованих на підтримку здійснення місцевого самоврядування в кожному регіоні країни при безумовному врахуванні загальнодержавних інтересів. Поняття «регіональна політика держави» включає в себе поняття «місцеве самоврядування» та «державна регіональна політика». Якщо місцеве самоврядування ставить на перше місце інтереси місцевої громади, то державна регіональна політика повинна забезпечити безумовне виконання в регіонах державного законодавства та тих інтересів, які держава має у даному конкретному регіоні. Основною метою регіональної політики держави є дотримання балансу інтересів центру держави й регіонів шляхом формування раціональних бюджетних взаємовідносин між державними та місцевими бюджетами. Це необхідно для вирівнювання стану соціально-економічного розвитку різних регіонів, у першу чергу умов життя населення, відповідно

до прогресивних соціальних нормативів і аналогів показників регіонального розвитку в розвинутих країнах світу. Ефективні бюджетні взаємовідносини між центром і регіонами повинні передбачати можливість фінансового забезпечення і функцій державного управління, і функцій місцевого самоврядування. Вважається, що розподіл бюджетних надходжень на місцях між державними і місцевими бюджетами повинен здійснюватися в пропорції близько 55:45. При цьому держава знімає з себе фінансову відповідальність за вирішення економічних і соціальних проблем територіальних громад у частині, що належить до компетенції місцевого самоврядування. Однак це не виключає у разі необхідності надання державою фінансової та матеріальної допомоги економічно відсталим (депресивним) регіонам за рахунок перерозподілу державного бюджету.

РЕГІОНАЛЬНЕ САМОВРЯДУВАННЯ — самостійна діяльність населення адміністративно-територіальної одиниці середнього або вищого рівня (регіону) з вирішення питань місцевого значення.

РЕГІОНАЛЬНИЙ МЕХАНІЗМ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРАВ, СВОБОД ТА ОБОВ'ЯЗКІВ ЛЮДИНИ Й ГРОМАДЯНИНА В УКРАЇНІ — система закріплених у регіональних документах Європейського Союзу, Ради Європи, Організації з безпеки та співробітництва в Європі та інших регіональних форумах нормативних стандартів, імплементація їх в українське право, гарантування їх здійснення з боку регіональних форумів, охорона, захист від будь-яких посягань та відновлення порушених прав, свобод та обов'язків.

РЕГЛАМЕНТ (*фр. reglement, від лат. regula — правило*) — 1) прийнятий розпорядок ведення зборів, засідання; час, відведений, згідно із цим розпорядком, для доповіді чи виступу; 2) звід правил, які регулюють внутрішню організацію й порядок роботи законодавчих та урядових органів; 3) правила, що регулюють порядок діяльності державного органу або комерційної організації; 4) правила, які регулюють внутрішню організацію та форми діяльності палати чи однопалатного парламенту, а також правове становище депутата; 5) акти, які приймають уряди певних країн для здійснення регламентарної влади.

РЕГЛАМЕНТ ВЕРХОВНОЇ РАДИ — нормативно-правовий акт, що визначає внутрішню організацію і порядок діяльності Верховної Ради України.

РЕГЛАМЕНТАЦІЯ ПРАВОВА — спосіб організації правового регулювання суспільних процесів шляхом наділення їх учасників суб'єктивними юридичними правами та обов'язками.

РЕДЕМАРКАЦІЯ (*фр. rectemarcation, re... — префікс, що означає поновлення або повторення, demarcation — розмежування*) — перевірка та відновлення лінії державного кордону на місцевості та позначення її прикордонними знаками на підставі діючих договорів, документів. Передбачає перевірку раніше проведеної демаркації кордонів, ремонт або відновлення зруйнованих або пошкоджених прикордонних знаків, заміну знаків одного типу знаками іншого типу, встановлення додаткових знаків тощо.

РЕЕКСПОРТ — це продаж або передача на інших законних підставах іноземним суб'єктам господарської та іншої діяльності з вивезенням або без вивезення за межі України товарів, раніше імпортованих в Україну (*Закон України «Про державний контроль за міжнародними передачами товарів військового призначення та подвійного використання» від 20 лютого 2003 року*).

РЕЄСТР (польськ. *rejestr*, від лат. *regestrum* — список, перелік, опис) — форма матеріального відображення результату реєстрації у вигляді списку, показника, певної бази даних, спеціально зброшурованої, прошнурованої та скріпленої печаткою книги або журналу, іншого облікового документа, що містять необхідні відомості стосовно об'єкта, предмета, факту, явища або події, які фіксуються (реєструються) з метою обліку й надання їм статусу офіційно визнаних актів.

РЕЄСТРАЦІЙНА КАРТКА — це документ встановленого зразка, який підтверджує волевиявлення особи щодо внесення відповідних записів до Єдиного державного реєстру (*Закон України «Про державну реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб — підприємців та громадських формувань» від 15 травня 2003 року*).

РЕЄСТРАЦІЯ — внесення до відповідних списків реєстру або спеціальних книг чи журналів окремих відомостей щодо будь-яких осіб (учасників загальних зборів акціонерного товариства, з'їзду, конференції тощо), організацій, цінних паперів (акцій, облігацій, векселів), майна або інших матеріальних об'єктів, документів (службових листів, договорів, наказів, кореспонденції тощо), нормативно-правових актів, особистих немайнових прав фізичних чи юридичних осіб або письмовий запис чи фіксація іншим чином (наприклад, електронними засобами) певних фактів, подій та явищ з метою їх обліку й контролю, засвідчення дійсності та надання їм законного (легітимного) статусу (реєстрація народження, одруження, смерті громадянина, реєстрація юридичної особи тощо). Здійснюється службовими особами відповідних компетентних державних органів або іншими спеціально уповноваженими на те фізичними чи юридичними особами (реєстраторами).

РЕЄСТРАЦІЯ ВИБОРЦІВ — одна із основних стадій виборчого процесу, на якій відбувається внесення особи до списку виборців, на основі чого вона допускається до голосування.

РЕЄСТРАЦІЯ ГРОМАДЯНСТВА УКРАЇНИ — внесення запису про набуття особою громадянства України спеціально уповноваженим на те органом у відповідні облікові документи (*Закон України «Про громадянство України» від 18 січня 2001 року*).

РЕЄСТРАЦІЯ ДОКУМЕНТА — фіксування факту створення або надходження документа шляхом проставлення на ньому умовного позначення — реєстраційного індексу з подальшим записом у реєстраційних формах необхідних відомостей про документ.

РЕЄСТРАЦІЯ КАНДИДАТІВ — офіційна реєстрація органом з проведення виборів висунутих чи підтриманих громадянами кандидатів до представницьких установ чи на виборні посади в органах державної влади та органах місцевого самоврядування.

РЕЄСТРАЦІЯ ШЛЮБУ — установлений законодавством порядок документального оформлення сімейного союзу жінки та чоловіка. Установлена для забезпечення стабільності відносин між жінкою та чоловіком, охорони прав та інтересів подружжя, їхніх дітей, а також в інтересах держави та суспільства. Правові засади реєстрації шлюбу встановлені главою 4 Сімейного кодексу України.

РЕЖИМ (*фр. regime, від лат. regimen — влада, правління*) — спосіб реалізації певного виду суспільних відносин.

РЕЖИМ АВТОРИТАРНИЙ — різновид антидемократичного державного режиму, який характеризується значним зосередженням державної влади в руках однієї або кількох осіб, звуженням політичних прав і свобод громадян та громадсько-політичних об'єднань, недопущенням політичної опозиції, наявність єдиної, обов'язкової політичної ідеології, приниження ролі представницьких органів влади, використанням насильства й позасудових методів примусу, спиранням на поліцейські та військові апарати.

РЕЖИМ ДЕМОКРАТИЧНИЙ (*грец. democratia — народовладдя*) — державний режим, заснований на рівноправній участі громадян в управлінні державою, прийнятті найважливіших рішень загального значення колегіальною більшістю голосів, визнанні принципів рівності, свободи та народного суверенітету.

РЕЖИМ ДЕРЖАВНИЙ — спосіб здійснення державної влади певними методами й засобами. Основною підвалиною режиму державного є Конституція та органічні закони (наприклад, закони України «Про Конституційний Суд України», «Про Національний банк України», «Про вибори народних депутатів України» тощо). Поняття «режим державний» пов'язане з поняттям «внутрішня політика».

РЕЖИМ КОМУНІСТИЧНИЙ — це політична ідеологія, заснована на ідеї суспільної власності на засоби виробництва, суспільства загальної рівності та свободи, безгрошового забезпечення товарами та послугами.

РЕЖИМ ЛІБЕРАЛЬНО-ДЕМОКРАТИЧНИЙ — різновид демократичного режиму, що базується на визнанні пріоритетності свободи індивідів над рівністю, свободи насамперед в економічній сфері, на ідеях індивідуалізму, вільної конкуренції в умовах ринкової економіки.

РЕЖИМ ПОЛІТИЧНИЙ — сукупність методів і способів здійснення державної влади; властивий певному історичному типу держави і характеризується політичною ситуацією в країні.

РЕЖИМ СОЦІАЛЬНО-ДЕМОКРАТИЧНИЙ — різновид демократичного режиму, що визнає пріоритет соціальної рівності, активну участь держави в економічних процесах з метою подолання різкої поляризації соціального становища громадян шляхом створення й запровадження різного роду програм соціального захисту населення, забезпечення достатнього життєвого рівня тощо.

РЕЖИМ ТОТАЛІТАРНИЙ (ТОТАЛІТАРИЗМ) (лат. *totus, totalis* — увесь, цілий, повний) — різновид недемократичного державного режиму, що характеризується всеосяжним (повним, тотальним) контролем держави над усіма сферами суспільного життя з опорою на систематичне використання насильства, наявністю загальнообов'язкової державної ідеології та репресивних терористичних методів управління. Режим, за якого державна влада здійснюється шляхом обмеження або порушення основних прав людини, усунення легальних можливостей для вільного виявлення і врахування інтересів усіх груп населення; зосередження не контрольованої населенням державної влади в руках правлячої верхівки або однієї особи; фактичного одержавлення суспільства, громадських організацій, релігії.

РЕЖИМ ФАШИСТСЬКИЙ — різновид тоталітарного державного режиму, заснований на ідеології фашизму й націонал-соціалізму.

РЕЗЕРВИ ЗОЛОВОВАЛЮТНІ — це належні державі валютні активи, що включають золото та міжнародні платіжні засоби і можуть бути використані для міжнародних розрахунків та погашення зовнішніх боргів.

РЕЗЕРВНА ПОЗИЦІЯ В МІЖНАРОДНОМУ ВАЛЮТНОМУ ФОНДІ — це особлива форма активів, що означає право країни-члена автоматично отримувати від нього кошти в іноземній валюті в межах 25% квоти, а також суми, що раніше була надана в кредит Фонду.

РЕЗЕРВНИЙ ФОНД — це фонд грошових коштів, створений відповідно до законів України, що регулює діяльність господарських товариств, адміністратора, компанію з управління активами з метою відшкодування можливих збитків учасників пенсійних фондів унаслідок неналежного виконання зобов'язань перед ними або порушення законодавства відповідними суб'єктами недержавного пенсійного забезпечення (*Закон України «Про недержавне пенсійне забезпечення» від 09 липня 2003 року*).

РЕЗЕРВНИЙ ФОНД БЮДЖЕТУ — формується для здійснення непередбачених витрат, що не мають постійного характеру й не могли бути передбачені під час складання проекту бюджету (*Бюджетний кодекс України від 08 липня 2010 року*).

РЕЗИДЕНТИ (лат. *residens* — той, хто залишається на місці) — громадяни, які мають постійне проживання на території України, у тому числі ті, що тимчасово перебувають за кордоном; юридичні особи, суб'єкти підприємницької діяльності, що не мають статусу юридичної особи (філії, представництва тощо), які створені та здійснюють свою діяльність відповідно до законодавства України, з місцезнаходженням на її території; дипломатичні представництва, консульські установи, торговельні та інші офіційні представництва України за кордоном, які мають дипломатичні привілеї та імунітет, а також філії і представництва підприємств-резидентів за кордоном, що не здійснюють підприємницької діяльності (*Митний кодекс України від 11 липня 2002 року*).

РЕЗИДЕНЦІЯ (лат. *residentia* — місцеперебування) — постійне, нормативно визначене місцеперебування глави держави, інших осіб, які займають найвищі в державі адміністративні посади, а також дипломатичних представників і духовних осіб.

РЕЗОЛЮЦІЯ (лат. *resolutio* — рішення) — 1) вид рішення, прийнятого в результаті обговорення питання на засіданні колегіального органу, організації, зібрання громадян шляхом загального голосування. Має письмову форму, затверджується як окремий документ або міститься в протоколі засідання; 2) може прийматися законодавчим органом у здійсненні ним конституційних повноважень, має обов'язковий характер.

РЕЗОЛЮЦІЯ НЕДОВІРИ (ОСУДУ) — рішення парламенту (нижньої палати) про неохвалення діяльності уряду, наслідком якого є його відставка.

РЕКВІЗИТИ ДОКУМЕНТІВ — це сукупність постійних елементів, з яких складаються документи. Сукупність реквізитів становить формуляр документів. Елементи (реквізити): дата, підпис, адреса, заголовок та ін., а також текст.

РЕКВІЗИЦІЯ — примусове вилучення державою майна власника в державних інтересах з виплатою йому вартості майна.

РЕКЛАМА ПОЛІТИЧНА В ЗАСОБАХ МАСОВОЇ ІНФОРМАЦІЇ — інформація про кандидата, метою розповсюдження якої є пропаганда ідей, поглядів, програмних документів кандидата для формування його політичного іміджу, створення позитивної громадської думки про нього та бажаного впливу на подальшу поведінку учасників виборчого процесу, тобто спонукання виборців віддати за нього голос, а специфікою — емоційність, образність, повторюваність, виразність, лаконізм. Це складова частина передвиборної агітації (діяльності), яка спонукає виборців віддати голос за того чи іншого кандидата, списки кандидатів політичних партій, виборчих блоків партій.

РЕКЛАМАЦІЯ (лат. *reclamatio* — неохвалення) — 1) скарга, протест, заперечення; 2) звернення з вимогою відшкодування збитків внаслідок недодання у вазі, поганої якості надісланого товару тощо.

РЕКОМЕНДАЦІЙНІ НОРМИ — норми, що встановлюють не обов'язкові, а бажані з точки зору інтересів держави варіанти врегулювання суспільних відносин, для забезпечення реалізації яких, адресати таких рекомендацій здійснюють відповідні їх компетенції заходи, з урахуванням місцевих умов, можливостей та резервів. Суб'єкти — адресати рекомендаційних норм різноманітні.

РЕКОМЕНДАЦІЇ — у міжнародному праві резолюції міжнародних конференцій, нарад та міжнародних організацій, які не мають обов'язкової юридичної сили.

РЕКТИФІКАЦІЯ КОРДОНУ (лат. *rectificatio* — випрямлення, виправлення, *rectus* — прямий, вірний, *ficatio*, від *facere* — робити) — незначна зміна або уточнення лінії державного кордону. Застосовується у випадках будівництва тунелів, гідроелектростанцій, аеродромів, мостів та інших споруд на лінії кордону або в безпосередній близькості до неї, а також з метою задоволення господарських інтересів суміжних держав. Ректифікація кордону здійснюється на підставі міжнародних договорів між заінтересованими державами.

РЕКТОР (лат. *rector* — *управитель, керівник*) — керівник університету й деяких інших вищих навчальних закладів. В Україні ректор — особа, яка очолює вищий навчальний заклад III або IV рівнів акредитації (університет, академію, інститут) і за посадою належить до складу науково-педагогічних працівників.

РЕЛІГІЙНА ГРОМАДА (лат. *religio* — *побожність, святиня*) — це місцева релігійна організація віруючих громадян одного й того ж культу, віросповідання, напрямку, течії або толку, які добровільно об'єдналися з метою спільного задоволення релігійних потреб (Закон України «Про свободу совісті та релігійні організації» від 23 квітня 1991 року).

РЕЛІГІЙНІ ОРГАНІЗАЦІЇ — організації, що утворюються з метою задоволення релігійних потреб громадян сповідувати та поширювати віру й діють відповідно до своєї ієрархічної та інституційної структури, обирають, призначають і замінюють персонал, згідно із своїми статутами (положеннями) (Закон України «Про свободу совісті та релігійні організації» від 23 квітня 1991 року). Релігійними організаціями в Україні є релігійні громади, управління і центри, монастирі, релігійні братства, місіонерські товариства (місії), духовні навчальні заклади, а також об'єднання, що складаються з вищезазначених релігійних організацій. Релігійні об'єднання представляються своїми центрами (управліннями). На інші організації, утворені за релігійною ознакою, дія Закону України «Про свободу совісті та релігійні організації» від 23 квітня 1991 року не поширюється.

РЕЛЯТИВІЗМ ПРАВОВИЙ (фр. *relativisms*, від лат. *relativus* — *відносний*) — методологічна основа розуміння права, що передбачає відносність, умовність і суб'єктивність знань про право, заперечує можливість пізнання його сутності.

РЕОРГАНІЗАЦІЯ — це повна або часткова заміна власників корпоративних прав підприємства, зміна організаційно-правової форми організації бізнесу, ліквідація окремих структурних підрозділів або створення на базі одного підприємства кількох, наслідком чого є передача або прийняття його майна, коштів, прав та обов'язків правонаступником.

РЕПАТРІАНТ (лат. *repatrians*) — особа, яка повернулася на батьківщину внаслідок процедури репатріації.

РЕПАТРІАЦІЯ (лат. *repatriatio* — *повернення на батьківщину*) — повернення в країну громадянства, постійного проживання або походження осіб, які з тих чи інших причин опинилися на території інших держав.

РЕПРЕСАЛІЇ (лат. *repressaliae* — *затримувати, зупиняти*) — правомірні примусові дії держави, спрямовані на відновлення своїх прав, порушених іншою державою, але без застосування сили, тобто збройних репресій, заборонених міжнародним правом.

РЕСПОНДЕНТ — (від лат. *respondere* — *відповідати, реагувати*) — учасник інтерв'ю, соціологічного опитування, або психологічних тестів. Особа, яка відповідає на запитання інтерв'юєра, кореспондента або анкети. Людина, яка виступає в ролі джерела первинної інформації про явища й процеси, котрі досліджуються.

РЕСПУБЛІКА (*лат. res — справа, publicus — суспільний, всенародний*) — форма правління, за якої всі вищі органи державної влади або обираються громадянами на певний строк або формуються представницькими установами.

РЕСПУБЛІКА ЗМІШАНА — форма державного правління, яка поєднує в собі ознаки президентської та парламентської республіки.

РЕСПУБЛІКА ПАРЛАМЕНТСЬКА — різновид республіканської форми правління, характеризується формальним верховенством парламенту в системі організації державної влади. Ознаками республіки парламентської є: обрання президента парламентом або утвореною на його основі особливою колегією; здійснення повноважень глави держави й глави уряду різними особами, наявність посади прем'єр-міністра; обмеженість владних повноважень президента й належність реальної компетенції у сфері виконавчої влади до уряду та його глави; формування уряду парламентом за номінальної участі президента; політична відповідальність уряду перед парламентом; право президента розпустити парламент, яке контролює уряд; контрасигнування актів президента прем'єр-міністром та (або) відповідним міністром.

РЕСПУБЛІКА ПРЕЗИДЕНТСЬКА — форма державного правління, за якої державна влада здійснюється шляхом надання президенту великого кола повноважень, що, зокрема, передбачає з'єднання в руках президента повноважень глави держави і глави уряду. Термін «президентська республіка» говорить сам за себе: президент грає в республіці домінуючу роль. Також його називають сильним президентом.

РЕТОРСІЇ (*лат. retorsio — зворотна дія*) — обмежувальні заходи, що застосовуються Україною щодо громадян іншої держави у відповідь на несправедливі, недружні дії цієї держави стосовно громадян України.

РЕФЕРЕНДНЕ ПРАВО — 1) в об'єктивному значенні — сукупність якісно однорідних норм конституційного права та інших галузей норм права, що регулюють суспільні відносини, пов'язані з безпосередньою реалізацією народного суверенітету шляхом проведення всеукраїнського та місцевих референдумів; 2) у суб'єктивному значенні — це одне із важливих, пріоритетних політичних прав громадян України, установлених Конституцією та законами України.

РЕФЕРЕНДНИЙ ПРОЦЕС — 1) в об'єктивному значенні — це інститут конституційного права, що регулює суспільні відносини, пов'язані з ініціюванням, організацією та проведенням всеукраїнського і місцевих референдумів, а також реалізацією їх рішень; 2) у суб'єктивному значенні — сукупність ряду нормативно визначених послідовних дій, спрямованих на реалізацію права громадян України на участь у референдумі.

РЕФЕРЕНДНІ ПРАВОВІДНОСИНИ — вид конституційно-правових відносин, що виникають, змінюються і припиняються між суб'єктами референдного права у зв'язку з реалізацією права громадян на референдуми у формі ініціювання, організації, проведення й реалізації рішень референдуму.

РЕФЕРЕНДУМ (лат. *referendum* — те, що має бути повідомлене) — 1) важлива форма безпосередньої демократії, що являє собою голосування виборців (певної, визначеної законом групи виборців), шляхом якого приймається рішення з будь-яких питань державного або самоврядного характеру, за винятком тих, які згідно із законом не можуть бути винесені на референдум, що обов'язкове для виконання органами, організаціями і громадянами, щодо яких це рішення має імперативний характер; 2) спосіб прийняття громадянами України шляхом голосування законів, інших рішень з важливих питань загальнодержавного і місцевого значення (*Закон України «Про всеукраїнський референдум» від 06 листопада 2012 року*).

РЕФЕРЕНДУМ ВСЕУКРАЇНСЬКИЙ (ЗАГАЛЬНОДЕРЖАВНИЙ) — спосіб прийняття громадянами України шляхом всенародного голосування законів України, інших рішень із важливих питань загальнодержавного значення.

РЕФЕРЕНДУМ ДОЗАКОНОДАВЧИЙ — референдум, що має здебільшого консультативний характер і проводиться з метою визначення ставлення виборчого корпусу до рішення, яке має бути прийняте відповідним державним органом.

РЕФЕРЕНДУМ ДОКОНСТИТУЦІЙНИЙ ФАКУЛЬТАТИВНИЙ — референдум, що передбачає прийняття загальних принципів Основного Закону країни ще до розробки його тексту.

РЕФЕРЕНДУМ ІМПЕРАТИВНИЙ — референдум, рішення якого мають вищу юридичну силу, тобто є остаточними, обов'язковими для виконання на всій території країни.

РЕФЕРЕНДУМ КОНСУЛЬТАТИВНИЙ — референдум, що проводиться з метою виявлення позиції виборців з питання, вирішення якого залишається за органом державної влади або органом місцевого самоврядування.

РЕФЕРЕНДУМ МІСЦЕВИЙ — 1) референдум, що проводиться в окремих суб'єктах федерації, автономних утвореннях, адміністративно-територіальних одиницях; 2) безпосереднє волевиявлення територіальних громад щодо прийняття рішень з питань місцевого значення шляхом голосування членів цих громад.

РЕФЕРЕНДУМ ОБОВ'ЯЗКОВИЙ — референдум, що передбачає обов'язкову санкцію громадян України на предмет референдуму, тобто є безальтернативною формою вирішення конкретно визначених законодавством питань.

РЕФЕРЕНДУМ ПАРЛАМЕНТСЬКИЙ — референдум, що проводиться до прийняття закону парламентом з метою з'ясування думки виборців із цього питання.

РЕФЕРЕНДУМ ПЕТИЦІЙНИЙ — референдум, що проводиться на вимогу громадян.

РЕФЕРЕНДУМ ПІСЛЯПАРЛАМЕНТСЬКИЙ — референдум, що проводиться після прийняття закону парламентом з метою його затвердження.

РЕФЕРЕНДУМ ПЛЕБІСЦИТНОГО ХАРАКТЕРУ — референдум, суть якого зводиться до голосування виборчого корпусу, результати якого мають на меті вираження політичної підтримки глави держави та курсу, що ним проводиться, чи подовження строку його повноважень.

РЕФЕРЕНДУМ ПОЗАПАРЛАМЕНТСЬКИЙ — голосування громадян, під час якого закон приймається на референдумі в обхід парламенту.

РЕФЕРЕНДУМ РАТИФІКАЦІЙНИЙ (ЗАТВЕРДЖУЮЧИЙ) — референдум, зміст якого полягає у тому, що на цей референдум виноситься закон України, прийнятий Верховною Радою України, який набуває вищої юридичної сили лише за результатами референдуму.

РЕФЕРЕНДУМ СКАСОВУЮЧИЙ — таємне голосування, на яке виноситься закон, що набрав чинності. Якщо виборці не підтримають закон на референдумі, він втрачає чинність, скасовується.

РЕФЕРЕНДУМ ФАКУЛЬТАТИВНИЙ (*фр. facultatif* — вільний, необов'язковий; той, що дається на вибір) — референдум, що проводиться з питання, яке, згідно із законом, може бути вирішене як референдумом, так і в інший спосіб.

РЕФЛЕКСИВНЕ УПРАВЛІННЯ — це управління, яке застосовується, коли виникає достатньо висока необхідність усвідомлення впливу на підлеглих та їх вміння управляти ситуацією, приймати результативні рішення.

РЕФОРМА (*лат. reformare* — перетворювати) — процес кардинальних, часто тривалих за часом перетворень відповідних сторін суспільного життя, державно-правових інститутів, окремих структур тощо. Реформи, як правило, модернізують і змінюють форму та зміст відповідних суспільних відносин, не порушуючи при цьому їхніх принципових засад.

РЕЦЕПЦІЯ ПРАВА (*лат. receptio* — прийняття) — відродження, сприйняття ідей, принципів та положень системи права минулих епох новою системою права.

РІВЕНЬ ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ — характеристика професійної діяльності за ознаками певної сукупності професійних завдань та обов'язків (робіт), які виконує фахівець (*Закон України «Про вищу освіту» від 01 липня 2014 року*).

РІВНІСТЬ — одна з найбільш поширених соціально-філософських категорій і політичних ідей, навколо якої багато століть розпалюються непримиренні суперечки й боротьба, особливим предметом яких є рівність людини з людиною.

РІВНІСТЬ ГРОМАДЯН ПЕРЕД ЗАКОНОМ — одна з фундаментальних конституційних вимог, важлива умова існування правової держави. Принцип рівності є логічним продовженням принципу справедливості.

РІВНОПРАВНІСТЬ — конституційний принцип, за яким усі однойменні суб'єкти права, насамперед громадяни, мають рівні юридичні права, незважаючи на вік, стать, расову приналежність, національність, політичні та релігійні переконання, соціальний, майновий стан тощо. Рівноправність має дві форми рівності. По-перше, усі є рівними перед законом, а по-друге, закон є єдиним для всіх громадян. У Конституції України (ст. 21) проголошується, що всі люди вільні і рівні у своїй гідності та правах, а у ст. 24 підкреслюється, що громадяни мають рівні конституційні права і свободи та є рівними перед законом.

РІКОРДЕР (англ. *recorder*, *первісно* — той, хто записує, суддя; лат. *recordari* — пам'ятати, ураховувати, брати до уваги) — найменування у країнах англо-саксонської правової системи (Великобританія, Канада, США) деяких посадових осіб судових органів і органів місцевого самоврядування. Це, зокрема, титул судді в магістратських (міських) судах.

РІШЕННЯ — 1) загальна назва правових актів, що приймаються чи видаються органами державної влади, органами місцевого самоврядування, громадськими організаціями, посадовими особами. У цьому значенні рішенням є закони, укази, постанови, розпорядження, накази, вироки суду тощо; 2) нормативний акт розпорядчого характеру, що ухвалюється представницьким органом місцевого самоврядування або його виконавчим органом у колегіальному порядку для розв'язання найважливіших питань, віднесених до їх компетенції; 3) правовий акт, що видається спільно кількома неоднорідними органами (державної влади, місцевого самоврядування, громадських організацій) із спільних питань, що належать до їх компетенції.

РОБОТОДАВЕЦЬ — власник підприємства, установи, організації або уповноважений ним орган, незалежно від форм власності, виду діяльності, господарювання, і фізична особа, яка використовує найману працю, яка найняла працівника за трудовим договором (контрактом).

РОЗГОЛОШЕННЯ ДЕРЖАВНОЇ ТАЄМНИЦІ — розголошення відомостей особою, якій ці відомості були довірені або стали відомі у зв'язку з виконанням службових обов'язків, що становлять таємницю у сфері оборони, економіки, науки і техніки, зовнішніх відносин, державної безпеки та охорони правопорядку, які спеціально охороняються державою.

РОЗПИС БЮДЖЕТУ — це документ, в якому встановлюється розподіл доходів, фінансування бюджету, повернення кредитів до бюджету, бюджетних асигнувань головним розпорядникам бюджетних коштів за певними періодами року відповідно до бюджетної класифікації (*Бюджетний кодекс від 08 липня 2010 року*).

РОЗПОРЯДЖЕННЯ — правовий акт органу управління або посадової особи, що виданий у межах їх компетенції і має обов'язкову силу для фізичних і юридичних осіб, яким він адресований.

РОЗПОРЯДЖЕННЯ ПРЕЗИДЕНТА УКРАЇНИ — акт індивідуально-організаційного характеру.

РОЗПОРЯДНИК БЮДЖЕТНИХ КОШТІВ — це бюджетна установа в особі її керівника, уповноважена на отримання бюджетних асигнувань, взяття бюджетних зобов'язань, довгострокових зобов'язань за енергосервісом та здійснення витрат бюджету (*Бюджетний кодекс від 08 липня 2010 року*).

РОЗПОРЯДНИК ДЕРЖАВНИХ КОШТІВ — 1) це органи державної влади, органи влади Автономної Республіки Крим, органи місцевого самоврядування, інші органи, установи, організації, визначені Конституцією та іншими актами законодавства України, а також установи чи організації, утворені в установленому порядку органами державної влади, органами влади Автономної Республіки Крим чи органами місцевого самоврядування та уповноважені на отримання державних коштів, взяття за ними зобов'язань і здійснення платежів, а також підприємства та їх об'єднання; 2) бюджетна установа в особі її керівника, уповноважена на отримання бюджетних асигнувань, взяття бюджетних зобов'язань та здійснення витрат бюджету (*Бюджетний кодекс України від 08 липня 2010 року*).

РОЗПОРЯДНИК МАЙНА — це фізична особа, на яку покладаються повноваження щодо нагляду та контролю за управлінням та розпорядженням майном боржника на період провадження у справі про банкрутство в порядку, встановленому законом.

РОЗПОРЯДЧІ ДОКУМЕНТИ — це документи за допомогою яких здійснюється розпорядча діяльність, оперативне керівництво у певній установі, організації чи на підприємстві.

РОЗПУСК ПАРЛАМЕНТУ (ПАЛАТИ) — дострокове припинення повноважень парламенту главою держави.

РОТАЦІЙ ПРИНЦИП (*лат. rotatio — обертання*) — 1) принцип періодичного часткового оновлення складу представницького органу або заміщення посади; 2) демократична вимога періодичної змінюваності політичних сил та осіб, що перебувають при владі.

РОТАЦІЯ — 1) у конституційному праві процедура, яка полягає у періодичному оновленні певної частини складу парламенту або інших колегіальних органів; 2) у міжнародному та дипломатичному праві — заміщення працівників дипломатичної служби в закордонних дипломатичних установах у встановленому порядку.

РОЯЛТІ — це будь-який платіж, отриманий як винагорода за користування або за надання права на користування будь-яким авторським та суміжним правом на літературні твори, твори мистецтва або науки, включаючи комп'ютерні програми, інші записи на носіях інформації, відео- або аудіокасети, кінематографічні фільми або плівки для радіо- чи телевізійного мовлення, передачі (програми) організацій мовлення, будь-яким патентом, зареєстрованим знаком на товари й послуги чи торговельною маркою, дизайном, секретним кресленням, моделлю, формулою, процесом, правом на інформацію щодо промислового, комерційного або наукового досвіду (*Податковий кодекс від 02 грудня 2010 року*).

РУХОМЕ МАЙНО — це окрема рухома річ, сукупність рухомих речей, гроші, валютні цінності, цінні папери, а також майнові права та обов'язки (*Закон України «Про забезпечення вимог кредиторів та реєстрацію обтяжень» від 18 листопада 2003 року*).

РУХОМИЙ ЗВ'ЯЗОК — це електрозв'язок із застосуванням радіо технологій, під час якого кінцеве обладнання хоча б одного із споживачів може вільно переміщатися в межах усіх пунктів закінчення телекомунікаційної мережі, зберігаючи єдиний унікальний ідентифікаційний номер мобільної станції (*Закон України «Про телекомунікації» від 18 листопада 2003 року*).

С

САМОВИЗНАЧЕННЯ — право кожного народу самостійно вирішувати питання про спосіб і форму свого державного існування, вільно встановлювати свій політичний статус і здійснювати політичний, економічний та соціальний розвиток.

САМОВПЕВНЕНІСТЬ (ЗЛОЧИННА) — вид злочинної необережності, при якій особа передбачала можливість настання суспільно небезпечних наслідків своєї дії або бездіяльності, але легковажно розраховувала на їх відвернення (*кримінальний Кодекс України від 05 квітня 2001 року*).

САМОВИСУВАННЯ КАНДИДАТА — спосіб висування кандидатів на обрання до представницьких органів чи на виборні посади, який полягає в тому, що особа саме себе висуває кандидатом.

САМОВРЯДНА ТЕРИТОРІАЛЬНА ОДИНИЦЯ — адміністративно-територіальна одиниця, жителі якої реалізують своє право на здійснення місцевого самоврядування.

САМОВРЯДНІ ПОВНОВАЖЕННЯ — повноваження, якими органи й посадові особи місцевого самоврядування наділяються законом для виконання завдань і функцій місцевого самоврядування.

САМОВРЯДУВАННЯ — внутрішня самоорганізація певної системи (трудового колективу, громадської організації, регіональної влади тощо), спрямована на самодостатній розвиток. За самоврядування переважна більшість питань розвитку (адміністративних, господарських, фінансових тощо, крім військових та питань зовнішніх стосунків) вирішуються без втручання центральних органів влади. В юридичному значенні самоврядування класифікується як місцеве, регіональне, професійне та громадське.

САМОЗАЙНЯТА ОСОБА — це платник податку, який є фізичною особою-підприємцем або провадить незалежну професійну діяльність за умови, що така особа не є працівником в межах такої підприємницької чи незалежної професійної діяльності.

САМОЗАХИСТ — це застосування особою засобів протидії, які не заборонені законом та не суперечать моральним засадам суспільства.

САМООПОДАТКУВАННЯ — форма залучення на добровільній основі за рішенням зборів громадян за місцем проживання коштів населення відповідної території для фінансування разових цільових заходів соціально-побутового характеру.

САМОСУД — позасудова розправа, яку здійснюють здебільшого натовп, група осіб чи окрема особа. Є суспільно небезпечним діянням, що тягне за собою покарання конкретних учасників залежно від характеру вчинених ними протиправних дій (тілесні ушкодження, хуліганство, пограбування тощо).

САМОПРАВСТВО — самовільне, усупереч установленому законом або іншим нормативно-правовим актом порядку, вчинення будь-яких дій, які заподіяли істотну шкоду, правомірність яких оспорується організацією або громадянином.

САН — 1) ступінь священнослужителя у церковній ієрархії (сан єпископа, сан прелата тощо); 2) службовий статус особи переважно в монархічній державі, пов'язаний з її високою посадою, чином, титулом, рангом, родом тощо.

САНКЦІОНУВАННЯ ЗАКОНУ — складова законодавчого процесу, яка полягає в підписанні офіційного тексту, прийнятого парламентом закону, главою держави, у результаті чого закон набирає чинності.

САНКЦІЯ (лат. *sanctio* — *непорушна постанова*) — захід чи рішення, що має, як правило, остаточний (такий, що не підлягає перегляду) характер. Термін санкція у праві має три основні значення: а) встановлений законом захід, який застосовується щодо правопорушника з певними несприятливими наслідками; б) установлений законом порядок обов'язкового затвердження відповідним державним органом чи посадовою особою якогось акта, що надає йому сили закону (наприклад, санкціонування главою держави — монархом прийнятого парламентом закону; санкціонування судом чи прокурором постанови слідчого, що дозволяє вжиття заходів примусового характеру щодо особи, яка підозрюється у вчиненні злочину, тощо); в) структурна частина загальної правової норми, в якій визначено наслідки її порушення або невиконання й передбачено певні заходи державного впливу щодо порушника.

САНКЦІЯ МІЖНАРОДНО-ПРАВОВА — захід потерпілої держави проти держави, яка порушила юридичне зобов'язання, взяте щодо неї, з метою спонукати її до виконання цього зобов'язання.

САНКЦІЯ НОРМИ РЕФЕРЕНДНОГО ПРАВА — елемент її структури, що визначає міру конституційної, адміністративної, кримінальної та дисциплінарної відповідальності за порушення деліктоздатними суб'єктами референдного права законодавства про референдуми.

СВІДОЦТВО ПРО ВИЗНАННЯ ВІДПОВІДНОСТІ — це документ, що засвідчує визнання іноземних документів про підтвердження відповідності продукції вимогам, встановленим законодавством України.

СВІДОЦТВО ПРО НАЛЕЖНІСТЬ ДО ГРОМАДЯНСТВА — документ, який підтверджує належність особи віком до 16 років до громадянства України із зазначенням підстав його набуття.

СВОБОДА — 1) природний стан існування народу і окремої людини, який характеризується можливістю діяти на власний розсуд; 2) суб'єктивна можливість людини і громадянина здійснювати чи не здійснювати конкретних дій, що засновані на її конституційних (основних) правах і свободах.

СВОБОДА ВІРОСПОВІДАННЯ — право людини одноособово чи колективно сповідувати будь-яку релігію, вільно вибирати, мати й поширювати релігійні переконання, безперешкодно відправляти релігійні культу й ритуальні обряди, вести релігійну діяльність.

СВОБОДА ДРУКУ — право людини й громадянина вільно створювати (засновувати) друковані засоби масової інформації, видавати й поширювати друковану продукцію.

СВОБОДА ДУМКИ І СЛОВА — право людини вільно формувати й виражати свої погляди й переконання. Свобода думки і слова є одним із основних і найдавніших конституційних особистих прав людини й політичних прав громадянина. Іноді розглядається як складова більш загального права — права на інформацію. Свобода думки, зокрема, передбачає: відсутність ідеологічного тиску на людину; неможливість використання психотропних засобів впливу на свідомість людини; можливість вільного вираження думки у словесній (свобода слова) та іншій формах (наприклад, засобами мистецтва, жестами, мімікою тощо); заборону примушування до зміни чи висловлювання своїх поглядів і переконань. Свобода слова — це свобода публічно (усно, письмово, через засоби масової інформації) викладати свої думки.

СВОБОДА ЗБОРІВ, МІТИНГІВ, ПОХОДІВ І ДЕМОНСТРАЦІЙ (СВОБОДА МАНІФЕСТАЦІЙ) — право громадян збиратися вільно й проводити збори, мітинги, походи (процесії) і демонстрації, суть якого полягає в тому, що на проведення відповідних заходів не потрібен попередній дозвіл органів влади, і вони не обмежуються за місцем і часом. Конституція України встановила, що «громадяни мають право збиратися мирно, без зброї і проводити збори, мітинги, походи й демонстрації, про проведення яких завчасно сповіщаються органи виконавчої влади чи органи місцевого самоврядування» (ч. 1 ст. 39). Правове регулювання різних заходів щодо реалізації цього права має свої особливості. Для проведення зборів у закритому приміщенні не потрібні ні дозвіл органів влади, ні їх сповіщення, а для проведення зборів під відкритим небом — мітингу — потрібне завчасне сповіщення відповідного органу державної влади або органу місцевого самоврядування про майбутні збори, їх час і місце проведення, тематику, прізвища організаторів, передбачуване число учасників. До проведення походів і демонстрацій встановлюються жорсткіші вимоги. Органам влади надається право: затверджувати маршрут руху; контролювати час початку й кінця заходу; обмежувати число учасників заходу; застосовувати оточення учасників заходу та фізично впливати на них у разі порушення громадського порядку; забороняти мітинг, похід чи демонстрацію в місцях, що мають важливе значення для нормального функціонування міського транспорту, і запропонувати проведення їх

в іншому місці. Крім того, що це право є правом збиратися мирно, без зброї, Конституція України встановила також такі обмеження щодо його реалізації: «Обмеження щодо реалізації цього права може встановлюватися судом відповідно до закону і лише в інтересах національної безпеки та громадського порядку — з метою запобігання заворушенням чи злочинам, для охорони здоров'я населення або захисту прав і свобод інших людей» (ч. 2 ст. 39). Можливі також додаткові обмеження права проводити збори, мітинги, походи й демонстрації в умовах надзвичайного або воєнного стану.

СВОБОДА ІНФОРМАЦІЇ — право людини й громадянина вільно збирати, зберігати, використовувати й поширювати інформацію.

СВОБОДА ЛІТЕРАТУРНОЇ, ХУДОЖНЬОЇ, НАУКОВОЇ І ТЕХНІЧНОЇ ТВОРЧОСТІ — право людини на вільний вибір видів, форм, методів і засобів творчої діяльності у сфері літератури, мистецтва, науки і техніки, що гарантується ст. 54 Конституції України.

СВОБОДА ОБ'ЄДНАНЬ — право громадян на свободу об'єднання у політичні партії та громадські організації для здійснення і захисту своїх прав і свобод та задоволення політичних, економічних, соціальних, культурних та інших інтересів.

СВОБОДА ОСОБИ — 1) у широкому значенні — можливість діяти на власний розсуд; 2) у конституційно-правовому значенні — суб'єктивна можливість людини й громадянина здійснювати або не здійснювати конкретні дії, що ґрунтується на їх конституційних правах і свободах.

СВОБОДА ПЕРЕСУВАННЯ, ВИБОРУ МІСЦЯ ПЕРЕБУВАННЯ Й ПРОЖИВАННЯ — право людини вільно пересуватися, вибирати місце перебування і проживання в межах території держави, вільно залишати територію держави і безперешкодно повертатися на неї. Місце перебування — це адміністративно-територіальна одиниця, на території якої людина проживає тимчасово — менше від встановленого законом строку (наприклад, менш як шість місяців). Місце проживання — це адміністративно-територіальна одиниця, на території якої людина проживає більше за установлений законом строк. Іноді під місцем проживання розуміють житлове приміщення, де людина проживає постійно або переважно, а під місцем перебування — житлове приміщення громадського призначення (готель, кемпінг тощо) або особистої власності (дача), де людина перебуває тимчасово.

СВОБОДА ПІДПРИЄМНИЦЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ (СВОБОДА ГОСПОДАРСЬКОЇ ІНІЦІАТИВИ) — право людини вільно створювати (засновувати) підприємства, володіти засобами виробника, самостійно займатися діяльністю з виробництва продукції, видання робіт та надання послуг з метою одержання прибутку.

СВОБОДА ПРАЦІ — право людини вільно розпоряджатися своїми здібностями до праці; вибирати вид трудової діяльності та професію.

СВОБОДА СОВІСТІ — можливість вільно брати участь у духовному (релігійному) житті, релігійній діяльності, мати, приймати, сповідувати, змінювати свою релігію. Одна з

демократичних свобод, встановлена й гарантована Конституцією України (ст. 35). Кожен має право сповідувати будь-яку релігію як одноособово, так і разом з іншими, або не сповідувати ніякої, відправляти релігійні культу і ритуальні обряди, здійснювати релігійну діяльність, відкрито виражати й вільно поширювати свої релігійні або атеїстичні переконання.

СВОБОДА СПІЛОК — право громадян на вільне об'єднання у професійні спілки з метою захисту своїх соціально-економічних прав та інтересів.

СЕГРЕГАЦІЯ (*лат. segregatio* — відокремлення, відділення) — вид расової чи етнічної, чи гендерної дискримінації, політика примусового поділу населення за расовою чи етнічною та гендерною ознакою, а також ізоляції раси чи етнічної та гендерної групи у межах певної території з позбавленням права та умов щодо спілкування, праці, навчання разом із представниками іншої частини населення.

СЕКРЕТАР СІЛЬСЬКОЇ, СЕЛИЩНОЇ, МІСЬКОЇ РАДИ (СЕКРЕТАР РАДИ) — посадова особа, що обирається за пропозицією сільського, селищного, міського голови відповідною радою з числа депутатів на строк повноважень ради та працює в раді на постійній основі. Припинення його повноважень визначаються відповідною радою і закріплюється в регламенті її роботи або статуті територіальної громади. Секретар сільської ради може за рішенням ради одночасно здійснювати повноваження секретаря виконавчого комітету відповідної ради. Секретар має право скликати сесії, відкривати й вести засідання ради, підписувати протоколи сесії та її рішення у випадках, передбачених ч. 6 ст. 46 *Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» від 21 травня 1997 року*, а також здійснює інші повноваження, передбачені законом.

СЕКРЕТАРІАТ (*фр. secretariat, лат. secretarium* — контора секретаря) — виборний орган або адміністративний відділ в установі, організації, на конференції, з'їзді, який здійснює керівництво поточною роботою або виконує організаційно-технічні функції; сукупність співробітників такого органу, відділу.

СЕКРЕТАРІАТ РАДИ — робочий орган ради, який здійснює організаційно-технічні заходи з підготовки і проведення сесій та роботи комісій ради; організаційне та інформаційне забезпечення діяльності депутатів; проводить реєстрацію депутатів; реєструє депутатські запити тощо. У своїй діяльності секретаріат керується положенням, яке затверджується радою.

СЕЛИЩЕ — адміністративно-територіальна одиниця, населений пункт в Україні. До категорії селищ віднесено населені пункти, розташовані при промислових підприємствах, будовах, залізничних вузлах, гідротехнічних спорудах, підприємствах з виробництва й переробки сільськогосподарської продукції тощо, а також інші населені пункти, що мають комунальну та соціальну інфраструктуру, переважна частина населення яких зайнята в промисловому виробництві чи соціально-культурній сфері.

СЕЛИЩЕ МІСЬКОГО ТИПУ — міський населений пункт, одна з ланок адміністративно-територіального поділу СРСР, УРСР, України. Відповідно до Положення, затвердженого

Президією Верховної Ради УРСР 28 червня 1965 р. Втрата чинності, до селищ міського типу належать населені пункти навколо промислових підприємств, будов, залізничних вузлів, гідротехнічних споруд, санаторіїв та інших стаціонарних лікувальних та оздоровчих закладів. У селищах міського типу має бути не менше 2 000 мешканців, серед яких — не менше 60% робітників, службовців і членів їх родин. До селищ міського типу належать також населені пункти (робітниче село), де проживає понад 500 осіб, більшість яких робітники й службовці промислових підприємств, якщо вони проживають близько від об'єктів промислового значення.

СЕЛИЩНА РАДА — орган місцевого самоврядування, що представляє територіальну громаду селища й здійснює від її імені та в її інтересах функції і повноваження місцевого самоврядування, визначені Конституцією та іншими законами України.

СЕЛО — адміністративно-територіальна одиниця, населений пункт в Україні. До категорії сіл віднесено населені пункти зі сталим складом жителів, зайнятих переважно сільськогосподарським виробництвом, рідше — народними промислами або санаторно-курортною справою, в яких місцеве самоврядування здійснюється сільською радою і сільським головою.

СЕМЕСТР (лат. *semestris* — півріччя, від *sex* — шість, *mensis* — місяць) — половина навчального року у вищих навчальних закладах.

СЕНАТ (лат. *senatus* — старий) — 1) один із вищих державних органів у Давньому Римі, що виник з ради старійшин патриціанських родів наприкінці царської епохи (VI ст. до нашої ери); 2) вищий дорадчий орган, рада старійшин у деяких неримських народів (карфагенян та інших); 3) у Франції за часів Консульства (1799-1804 рр.), Першої (1804-1814 рр.) та Другої (1852-1870 рр.) імперії — рада, яка здійснювала нагляд за законами та конституцією, могла вносити до них зміни і доповнення; 4) вищий законодавчий орган і орган державного управління у Росії (1711-1917 рр.); 5) вища судова інституція в Українській Державі (1918 р.); 6) верхня палата двопалатних законодавчих органів у ряді країн (Бразилія, Італія, Колумбія, Мексика, Парагвай, США, Уругвай, Філіппіни, Франція та ін.). Сенати існують як у федеративних державах (Бразилія, США), де вони представляють інтереси суб'єктів федерації, так і в унітарних державах (Італія, Франція), де вони представляють інтереси регіонів; 7) вищий орган міського управління у ряді країн (наприклад, сенат Берліна); 8) відділення у складі вищих судів деяких країн (наприклад, сенат Федерального конституційного суду ФРН).

СЕНАТОР (лат. *senator* — член сенату, від *senex* — старий) — член представницького органу влади в ряді держав світу.

СЕНТЕНЦІЯ (лат. *sententia* — судження, думка, вислів) — вислів, який стверджує у стислій формі істину, норму, принцип. До відомих сентенцій, які формулюють загальні принципи права, зокрема, належать: *salus populi suprema lex* — благо народу — вищий закон; *lex posterior derogat prior* — наступний закон скасовує попередній; *ratio est legis anima* — мотив є душею закону; *in propria causa nemo iudex* — ніхто не може бути суддею у своїй власній

справі; *potentia debet sequi justitiam, non antecedere* — сила має йти за справедливістю, а не передувати їй.

СЕПАРАТИЗМ (*фр. separatisme, від лат. separatus — відокремлення*) — рух етнічних або територіальних спільностей за територіальне відокремлення та утворення власної державності.

СЕРЕДНЬООБЛІКОВА КІЛЬКІСТЬ ПРАЦІВНИКІВ — це кількість працівників і юридичних осіб, визначена за методикою, затвердженою центральним органом виконавчої влади в галузі статистики, з урахуванням усіх найманих працівників і осіб, що працюють за цивільно-правовими договорами та за сумісництвом більш як один календарний місяць, а також найманих працівників представництв, філій, відділень та інших відокремлених підрозділів в еквіваленті повної зайнятості, крім найманих працівників, які перебувають у відпустці у зв'язку з вагітністю та пологами й у відпустці по догляду за дитиною до досягнення нею передбаченого законодавством віку.

СЕРТИФІКАЦІЯ — це процедура, за допомогою якої визнаний в установленому порядку орган документально засвідчує відповідність продукції, систем якості, систем управління якістю, систем екологічного управління, персоналу встановленим законодавством вимогам.

СЕСІЯ ВЕРХОВНОЇ РАДИ УКРАЇНИ (*від лат. session — засідання*) — термін, протягом якого Верховна Рада проводить пленарні засідання та ухвалює рішення з питань, внесених до її відання Конституцією України. У перерві між пленарними засіданнями проводяться засідання комітетів та інших органів Верховної Ради.

СЕСІЯ ПОЗАЧЕРГОВА (НАДЗВИЧАЙНА) — 1) сесія представницького органу державної влади або органу місцевого самоврядування, що скликається не у визначений законом строк і в невстановлений час; 2) одна з форм роботи парламенту, що скликається у разі введення воєнного чи надзвичайного стану в державі.

СЕСІЯ ЧЕРГОВА — сесія парламенту або іншого представницького органу, що скликається у визначений у законодавчому порядку строк. Протилежністю сесії чергової є позачергова або надзвичайна сесія.

СИМВОЛІКА (*грец. symbolikos — символічний*) — сукупність або система символів (умов, знаків), з допомогою яких відображаються події, явища, поняття, ідеї тощо.

СИМПОЗИУМ (*лат. symposium — букв. бенкет*) — організаційна форма обміну науковими знаннями або набутим досвідом у певній галузі науки чи практики. За своїм змістом є нарадою, зібранням, діловою зустріччю вузькоспеціалізованих фахівців (аудиторів, ріелторів, екологів тощо) з обговорення окремих питань.

СИСТЕМА ГАЛУЗІ КОНСТИТУЦІЙНОГО ПРАВА УКРАЇНИ — її внутрішня побудова, що характеризується єдністю і взаємодією елементів цієї системи, до яких належать

конституційно-правові норми, конституційно-правові інститути та конституційно-правові принципи.

СИСТЕМА ГАРАНТІЙ ПРАВ ТА СВОБОД ЛЮДИНИ І ГРОМАДЯНИНА В УКРАЇНІ — це умови, засоби й методи, які забезпечують фактичну реалізацію та всебічну охорону прав і свобод особи.

СИСТЕМА ЗАКОНОДАВСТВА — сукупність усіх чинних у державі нормативно-правових актів, у яких відображаються внутрішні змістовні та структурні характеристики права, якій притаманні єдність і внутрішня узгодженість.

СИСТЕМА МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ — 1) у широкому значенні — сукупність усіх організаційно-правових форм та інститутів, через які здійснюється в Україні місцеве самоврядування; 2) у вузькому значенні — певний організаційно-правовий механізм здійснення місцевого самоврядування в межах окремої адміністративно-територіальної одиниці — села, селища, міста.

СИСТЕМА ОПОВІЩЕННЯ — це комплекс організаційно-технічних заходів, апаратури й технічних засобів оповіщення, апаратури, засобів та каналів зв'язку, призначених для своєчасного доведення сигналів та інформації про виникнення надзвичайних ситуацій до центральних і місцевих органів виконавчої влади, підприємств, установ, організацій та населення.

СИСТЕМА ПОЗАШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ — освітня підсистема, до якої входять державні, комунальні, приватні позашкільні навчальні заклади; інші навчальні заклади як центри позашкільної освіти у позаурочний та позанавчальний час (загальноосвітні навчальні заклади незалежно від підпорядкування, типів і форм власності, у тому числі школи соціальної реабілітації, міжшкільні навчально-виробничі комбінати, професійно-технічні та вищі навчальні заклади I-II рівнів акредитації); гуртки, секції, клуби, культурно-освітні, спортивно-оздоровчі, науково-пошукові об'єднання на базі загальноосвітніх навчальних закладів, навчально-виробничих комбінатів, професійно-технічних та вищих навчальних закладів I-II рівнів акредитації; клуби та об'єднання за місцем проживання незалежно від підпорядкування, типів і форм власності; культурно-освітні, фізкультурно-оздоровчі, спортивні та інші навчальні заклади, установи; фонди, асоціації, діяльність яких пов'язана із функціонуванням позашкільної освіти; відповідні органи управління позашкільною освітою і науково-методичні установи (*Закон України «Про позашкільну освіту» від 22 червня 2000 року*).

СИСТЕМА ПРАВА — система всіх чинних юридичних норм певної держави. Структура системи права виявляється в єдності всіх юридичних норм та їх розподілі за галузями права та інститутами права.

СИСТЕМА ПРАВА І СИСТЕМА ЗАКОНОДАВСТВА — два аспекти однієї суті, що виступають як зміст і форма. Система права — внутрішня організація та побудова права, система законодавства — зовнішня форма виразу та закріплення нормативного матеріалу, сукупність правових джерел. Однак це не просто сукупність, а логічне, об'єктивно

зумовлене поєднання компонентів (джерел права, форм права) на принципах субординації та координації. Одним із принципів формування системи законодавства є також принцип урахування реальних потреб, що виникають у процесі державного управління.

СИСТЕМА ПРОФЕСІЙНО-ТЕХНІЧНОЇ ОСВІТИ — професійно-технічні навчальні заклади незалежно від форм власності та підпорядкування, що проводять діяльність у галузі професійно-технічної освіти, навчально-методичних, науково-методичних, наукових, навчально-виробничих, навчально-комерційних, видавничо-поліграфічних, культурно-освітніх, фізкультурно-оздоровчих, обчислюваних та інших підприємств, установ, організацій та органів управління ними, що здійснюють або забезпечують підготовку кваліфікованих виробників — робітників (*Закон України «Про професійно-технічну освіту від 10 лютого 1998 року»*).

СИСТЕМА РЕФЕРЕНДНОГО ПРАВА УКРАЇНИ — сукупність інститутів (субінститутів) і норм референдного права, які регулюють правовідносини, пов'язані з ініціюванням, організацією та проведенням всеукраїнського та місцевих референдумів і реалізацією їх рішень.

СИСТЕМА СТРИМУВАНЬ І ПРОТИВАГ — інтегрована сукупність повноважень гілок державної влади в системі поділу влади, яка дозволяє їм урівноважувати та обмежувати одна одну.

СИСТЕМА ФУНКЦІЙ ВСЕУКРАЇНСЬКОГО РЕФЕРЕНДУМУ — сукупність взаємозумовлених та взаємопов'язаних форм, видів діяльності Українського народу, що передбачають безпосереднє прийняття громадянами України найважливіших рішень загальнодержавного значення, що мають визначену юридичну силу.

СИСТЕМА ЮРИДИЧНИХ НАУК — до системи юридичних наук входять: загальнотеоретичні та історичні науки (теорія держави та права, історія держави та права, історія політичних та правових вчень); галузеві науки (конституційне право, адміністративне право, цивільне право, кримінальне право та інші); міжгалузеві науки (організація судової та правоохоронної діяльності); спеціальні прикладні науки (криміналістика, судова медицина, судова психіатрія та інші).

СИСТЕМАТИЗАЦІЯ ЗАКОНОДАВСТВА (НОРМАТИВНО-ПРАВОВИХ АКТІВ) — 1) процес зведення воедино нормативно-правових актів шляхом зовнішньої або внутрішньої обробки їх змісту; 2) діяльність спеціально уповноважених суб'єктів із приведення нормативно-правових актів у єдину, внутрішньо злагоджену систему.

СІЛЬСЬКА РАДА — в Україні орган місцевого самоврядування, що представляє територіальну громаду села, здійснює від її імені та в її інтересах функції і повноваження місцевого самоврядування, визначені Конституцією та законами України.

СІЛЬСЬКИЙ ГОЛОВА — в Україні головна посадова особа територіальної громади села, вибори якої проводяться за мажоритарною виборчою системою відносної більшості в єдиному одномандатному окрузі, межі якого збігаються з межами села.

СІМЕЙНЕ ЗАКОНОДАВСТВО — система нормативно-правових актів, що регулюють шлюбні відносини, розташованих у певному порядку залежно від їх юридичної сили.

СКАРГА — звернення з вимогою про поновлення прав і захист законних інтересів громадян, порушених діями (бездіяльністю), рішеннями державних органів, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ, організацій, об'єднань громадян, посадових осіб.

СКЛАД ПРАВОВІДНОСИН — впорядкована система елементів, з яких складаються правовідносини. Виділяють: а) зміст правовідносин; б) суб'єктів правовідносин; в) об'єкти правовідносин.

СКЛАД РАДИ — кількість депутатів, обраних до відповідної ради, повноваження яких визнано і не припинено в установленому законом порядку (*Закон України «Про місцеве самоврядування в Україні» від 21 травня 1997 року*).

СКЛАДЕННЯ ПОВНОВАЖЕНЬ — оголошення органу державної влади або його посадової особи про припинення своїх повноважень.

СКЛАДНА ДЕРЖАВА — держава, до складу якої входять інші державні утворення з тим чи іншим рівнем самостійності: федерація, конфедерація, імперія.

СКЛИКАННЯ — строк повноважень представницького органу конкретного складу.

СКОРОЧЕНИЙ РОБОЧИЙ ЧАС — встановлена законом норма робочого часу з метою охорони праці окремих категорій працівників без зменшення заробітної плати.

СЛІДЧИЙ — посадова особа органів прокуратури, внутрішніх справ, служби безпеки, призначена у встановленому законом порядку й наділена функцією провадження кримінального розслідування.

СЛІДЧІ ДІЇ — частина процесуальних дій, пов'язана з виявленням, фіксацією та перевіркою доказів у кримінальному провадженні.

СЛУЖБА — 1) вид діяльності в суспільному розподілі праці, пов'язаний із виконанням інтелектуальної та іншої розумової (нефізичної) роботи. Якщо ця діяльність здійснюється в державних органах, то вона називається державною службою; 2) складова назви державного органу (система безпеки України, Державна митна служба України, Державна прикордонна служба України тощо); 3) складова назви структурного підрозділу відповідного органу і організації (служба розшуку Товариства Червоного Хреста, служба рятування на воді, медична служба, служба Міноборони, служба Прем'єр-міністра України).

СЛУЖБА БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ — державний правоохоронний орган спеціального призначення, який забезпечує державну безпеку.

СЛУЖБА В ОРГАНАХ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ — професійна на постійній основі діяльність громадян України, які посідають посади в органах місцевого самоврядування, спрямована на реалізацію територіальною громадою свого права на місцеве самоврядування та окремих повноважень органів виконавчої влади, наданих законом.

СЛУЖБОВА ОСОБА — працівник державного органу, органу місцевого самоврядування, підприємства, установи чи організації, який посідає передбачену штатним розписом посаду, бере участь у реалізації організаційно-розпорядчих чи адміністративно-господарчих функцій, але не наділений правом здійснювати юридично значущі дії, спрямовані на встановлення, зміну або припинення правовідносин.

СЛУЖБОВА НЕДБАЛІСТЬ — це невиконання або неналежне виконання службовою особою своїх службових обов'язків через несумлінне ставлення до них, що заподіяло істотну шкоду охоронюваним законом правам, свободам та інтересам окремих громадян, або державним чи громадським інтересам, або інтересам окремих юридичних осіб.

СЛУЖБОВЕ ВІДРЯДЖЕННЯ — поїздка працівника за розпорядженням керівника підприємства, об'єднання, установи, організації на певний строк до іншого населеного пункту для виконання службового доручення поза місцем його постійної роботи. Гарантії і компенсації працівникові при службовому відрядженні, встановлені статтею 121 Кодексу законів про працю України зі збереженням заробітку, відшкодування витрат, виплату добових тощо (*Кодекс законів про працю України від 10 грудня 1971 року*).

СЛУЖБОВИЙ ДОКУМЕНТ — лист (надходження), який виконаний на бланку або має штамп установи, організації, юридичну адресу, реєстраційні реквізити, підпис із зазначенням посади особи, яка підписала документ (*Постанова Національного банку України «Про затвердження Інструкції з діловодства в центральному апараті та установах Національного банку України» від 04 січня 1998 року*).

СЛУЖБОВИЙ ТВІР — це твір, створений автором у порядку виконання службових обов'язків відповідно до службового завдання чи трудового договору між ним і роботодавцем.

СЛУЖБОВІ ОBOB'ЯЗКИ — зафіксовані в трудових договорах (контрактах), посадових інструкціях функціональні обов'язки працівника, що передбачають виконання робіт, які можуть привести до створення винаходу (корисної моделі) (*Закон України «Про охорону прав на винаходи і корисні моделі» від 15 грудня 1993 року*).

СЛУЖБОВЦІ ОРГАНІВ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ — особи, які займають посади в органах місцевого самоврядування, пов'язані з виконанням завдань і функцій місцевого самоврядування та отримують заробітну плату з місцевого бюджету.

СОЛІДАРИЗМ (*фр. solidarisme, від solidaire — взаємно зобов'язаний, одностайний*) — політичне вчення, що виникло наприкінці XIX — на початку XX ст. у Франції на ґрунті соціально-позитивістського правознавства. Визначними представниками солідаризму

вважаються Л. Дюгі та Е. Дюркгейм. Головна ідея солідаризму — солідарна й справедлива співпраця та взаємодопомога всіх членів суспільства. Засадою солідаризму є обґрунтування політичної і соціальної системи, заснованої на постулаті норми поведінки, обов'язкової для всіх. Ця соціальна норма зумовлена взаємною залежністю, що об'єднує людей. За концепцією солідаризму соціальна норма не є моральною нормою, однак її можна і потрібно вважати нормою правовою.

СОЦІАЛІЗМ (*фр. **socialisme**, від лат. **socialis** — суспільний*) — політичний світогляд і система соціальної організації суспільства, в основу яких покладено ідеал суспільного устрою, заснованого на колективній або державній власності на засоби виробництва, поширення й обміну, на відсутності експлуатації, справедливому розподілі матеріальних благ і духовних цінностей залежно від витраченої праці, на ґрунті соціально забезпеченої свободи особистості.

СОЦІАЛЬНА ГРУПА — це група осіб, об'єднаних за спільною соціальною, демографічною або іншою ознакою, які перебувають у складних життєвих обставинах і потребують надання їм однотипних соціальних послуг.

СОЦІАЛЬНА ДЕРЖАВА (*від лат. **socialis** — громадський, суспільний*) — держава, яка надає підтримку незахищеним верствам населення, намагається впливати на розподіл матеріальних благ відповідно до принципу соціальної справедливості з тим, щоб забезпечити кожній людині гідне існування та вільний розвиток.

СОЦІАЛЬНА ДОПОМОГА — це система заходів, спрямованих на повернення особи до активного життя та праці, відновлення соціального статусу й формування в особи якостей, установок щодо пристосування до умов нормальної життєдіяльності шляхом правового й матеріального захисту її існування, підготовки до самообслуговування з формуванням здатності до пересування та спілкування, повсякденних життєвих потреб тощо.

СОЦІАЛЬНА ПРОФІЛАКТИКА — це вид соціальної роботи, спрямованої на запобігання складним життєвим обставинам сімей, дітей та молоді, аморальній, протиправній поведінці в сім'ях, серед дітей та молоді, виявлення будь-якого негативного впливу на життя і здоров'я дітей та молоді й запобігання такому впливу та поширенню соціально небезпечних хвороб серед дітей та молоді.

СОЦІАЛЬНА СТРУКТУРА СУСПІЛЬСТВА — сукупність історично та об'єктивно сформованих спільностей людей і відносин між ними.

СОЦІАЛЬНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ — гарантована державою матеріальна підтримка громадян у разі повної, часткової або тимчасової втрати працездатності, втрати годувальника, безробіття, а також у старості та в інших випадках, передбачених законом.

СОЦІАЛЬНЕ ЗАКОНОДАВСТВО — сукупність національних правових норм, що регулюють суспільні відносини у сфері праці, освіти, культури, соціального забезпечення, охорони здоров'я тощо.

СОЦІАЛЬНЕ ПАРТНЕРСТВО — 1) система розвинених взаємозв'язків між працівниками, роботодавцями, а також державою на засадах співробітництва, компромісів, узгоджених рішень з питань соціально-трудова відносин; 2) принцип соціальної політики держави, що забезпечує справедливість розподілу матеріальних ресурсів між сторонами соціальних відносин в умовах ринкової економіки. Соціальне партнерство здійснюється на засадах законності, відповідальності, добровільності, рівноправності, взаємних зобов'язань і поваги сторін, рівності представництва, обґрунтованості вимог тощо.

СОЦІАЛЬНИЙ ЗАХИСТ (ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ) — форма розподілу матеріальних благ з метою задоволення життєво необхідних індивідуальних потреб громадян при настанні соціального ризику (непрацездатності, безробітті, втраті годувальника, малозабезпеченості) за рахунок спеціальних соціальних фондів або за рахунок бюджетів різних рівнів (державного та місцевих) у випадках та на умовах, встановлених у законі. В Україні до системи соціального захисту входять пенсії, допомоги працюючим (під час тимчасової непрацездатності; у зв'язку з вагітністю й пологами та інше), багатодітним і самотнім матерям, малозабезпеченим сім'ям, у яких є діти; утримання й забезпечення престарілих та інвалідів у будинках-інтернатах, протезування; професійне навчання та працевлаштування інвалідів; пільги інвалідам та багатодітним матерям.

СОЦІАЛЬНІ ГАРАНТІЇ ПРАВ, СВОБОД ТА ОBOB'ЯЗКІВ ЛЮДИНИ Й ГРОМАДЯНИНА — закріплені конституційними нормами та принципами соціальні засоби і умови реалізації прав, свобод та обов'язків людини й громадянина.

СОЦІАЛЬНІ НОРМИ — зумовлені об'єктивними закономірностями правила поведінки (або діяльності), які встановлюють загальні вимоги, виражають волю певної частини або всього суспільства і забезпечуються різноманітними засобами соціального впливу. Соціальні норми класифікуються за джерелом і способом утворення — моральні, юридичні (правові), корпоративні (норми громадських об'єднань). За сферою суспільних відносин, що ними регулюються, соціальні норми поділяються на економічні, політичні, сімейні та інші.

СОЦІАЛЬНІ ПРАВА — можливість людини і громадянина забезпечити належні соціальні умови життя, а саме, право на: а) працю та її вільний вибір; б) відпочинок; в) охорону здоров'я; г) житло; г) матеріальне забезпечення в старості, у разі хвороби, повної або часткової втрати працездатності, втрати годувальника тощо; д) достатній життєвий рівень для себе та своєї сім'ї (харчування, одяг, житло); є) страйк для захисту своїх економічних і соціальних інтересів.

СОЦІАЛЬНІ ПРАВА ЛЮДИНИ І ГРОМАДЯНИНА — сукупність конституційних прав людини й громадянина, які надають їй можливість (за певних обставин) користуватися матеріальними благами, що надаються державою.

СОЦІАЛЬНІ СЛУЖБИ — це підприємства, установи та організації незалежно від форм власності і господарювання, а також громадяни, що надають соціальні послуги особам, які перебувають у складних життєвих обставинах та потребують сторонньої допомоги.

СОЦІАЛЬНЕ ЗАМОВЛЕННЯ — це засіб регулювання діяльності у сфері надання соціальних послуг шляхом залучення на договірній основі суб'єктів господарювання для задоволення потреб у соціальних послугах, визначених місцевими органами виконавчої влади та органами місцевого самоврядування.

СОЦІАЛЬНИЙ ПРАЦІВНИК — це професійно підготовлений фахівець, що має необхідну кваліфікацію у сфері соціальної роботи й надає соціальні послуги.

СОЦІАЛЬНИЙ РОБІТНИК — це особа, яка надає соціальні послуги та має підготовку, що відповідає вимогам та характеру роботи, що виконується.

СОЦІАЛЬНО ОРГАНІЗОВАНЕ СУСПІЛЬСТВО — сфера дії приватних (особистих) інтересів, система суспільних інституцій (об'єднання людей, у тому числі партій, суспільних організацій, асоціацій, рухів, товариств, спілок тощо), за посередництва яких задовольняються різноманітні, зумовлені історичним етапом розвитку суспільства, інтереси індивідів та їхніх груп.

СОЦІОЛОГІЯ ПРАВА (ЮРИДИЧНА СОЦІОЛОГІЯ) — галузь загальної соціології, об'єктом дослідження якої є юридичні явища як різновид соціальних явищ, пов'язаних із правом, відносно яких право може бути причиною, наслідком або приводом, включно з протиправною поведінкою, насиллям, бездіяльністю тощо. Оскільки право породжено суспільством, то всі юридичні явища якоюсь мірою є соціальними, хоча не кожний соціальний феномен є правом. Найбільш очевидними соціальними явищами є правова система, закони та інші нормативно-правові акти, судові та адміністративні рішення, правотворча, правозастосовча діяльність тощо. Подібні явища є первинно юридичними, бо вони безпосередньо ідентифікуються з правом, становлять предмет соціології права у вузькому її розумінні.

СОЦІОЛОГІЧНА ЮРИСПРУДЕНЦІЯ — теорія, що виникла на початку ХХ століття, на протигагу юридичному позитивізму. Вона звертається до умов функціонування дії права, до процесу його реалізації. Засновники цієї теорії Є.Ерліх, Г.Канторович бачили вихідну точку права не в законодавстві, а у самому суспільстві, де воно створюється. На відміну від формальної догматики, вони закликали досліджувати право емпірично, як реальність, у взаємодії з іншими суспільними явищами. Звідси широке використання ними етики, історії, психології та інших сфер суспільного життя.

СПАДЩИНА — майно, що переходить у порядку спадкування від померлого (спадкодавця) до спадкоємців.

СПЕЦІАЛЬНИЙ (РОДОВИЙ, ВИДОВИЙ) ПРАВОВИЙ СТАТУС ЛЮДИНИ І ГРОМАДЯНИНА — правовий статус, передбачений окремими нормативно-правовими актами для окремих категорій людей чи громадян.

СПЕЦІАЛЬНИЙ РЕЖИМ — встановлення для громадян певних держав особливих пільг чи обмежень. Спеціальний режим встановлюється багатосторонніми регіональними та

двосторонніми міжнародними договорами, що передбачають спрощений порядок перетинання кордону, безвізовий в'їзд тощо. Спеціальний режим створюється для дипломатичних і консульських працівників тощо.

СПИСОК ВИБОРЦІВ — список громадян, на основі якого вони допускаються до голосування.

СПІВДРУЖНІСТЬ — міждержавне об'єднання, створене державами, що мають загальні ознаки, певний ступінь однорідності, спільність економічних інтересів, мови, історії, культури та релігії.

СПІВДРУЖНІСТЬ НЕЗАЛЕЖНИХ ДЕРЖАВ (СНД) — організація, яка відіграє важливу роль у збереженні історичних різноманітних зв'язків, взаємовигідного співробітництва й безпеки держав колишнього Радянського Союзу (крім держав Балтії). СНД засновано на засадах суверенної рівності всіх її членів, тому всі держави-члени є самостійними суб'єктами міжнародного права. Співдружність не є державою і не має наднаціональних повноважень. Основними цілями організації є співпраця в політичній, економічній, екологічній, гуманітарній, культурній та інших галузях; всебічний розвиток держав-членів у рамках єдиного економічного простору, міждержавної кооперації та інтеграції; забезпечення прав і свобод людини; співпраця в забезпеченні міжнародного миру й безпеки, досягнення загального та повного роззброєння; взаємна правова допомога; мирне вирішення спорів і конфліктів між державами організації.

СПІВТОВАРИСТВО — форма міждержавного об'єднання, спрямована на зміцнення інтернаціональних економічних зв'язків держав, що об'єдналися, шляхом ліквідації митних кордонів, введення спільної валюти й створення системи наддержавних органів.

СПІКЕР (англ. *speaker* — *оратор*, від *speak* — *говорити*) — голова парламенту (палати парламенту в ряді країн), головною функцією якого є керування ходом дебатів у парламенті, забезпечення їх відповідності демократичним принципам та встановленому регламенту. Статус, повноваження й фактична роль спікера в різних країнах є різною, однак у багатьох випадках він не бере безпосередньої участі в обговоренні питань і не впливає на прийняття рішень, не вповноважений приймати одноосібно якісь відповідальні рішення.

СПОСІБ ЗДІЙСНЕННЯ ДЕРЖАВНОГО НАГЛЯДУ — спосіб здійснення державного нагляду (контролю) — процедура здійснення державного нагляду (контролю), визначена законом.

СПОСОБИ ТЛУМАЧЕННЯ — мовне (граматичне) тлумачення — з'ясування змісту правової норми шляхом досліду її словесного формулювання, на підставі семантичних, лексичних, морфологічних, синтаксичних норм мовознавства; логічне тлумачення — з'ясування змісту правової норми шляхом безпосереднього використання законів та правил формальної логіки; систематичне тлумачення — з'ясування залежно від місця, яке посідає норма в нормативному акті, а також залежно від її зв'язків з іншими нормами інститутів та галузей права; історико-політичне тлумачення — з'ясування суті правової

норми на основі дослідження історії та суспільно-політичних умов її прийняття; телеологічне (цільове) тлумачення — виражається в аналізі суті правової норми шляхом з'ясування її мети; спеціально-юридичне тлумачення — аналіз норми, яка містить юридичну термінологію поняття, конструкції, з точки зору юридичної науки, техніки і практики.

СПОСТЕРІГАЧІ — офіційні особи, які контролюють перебіг виборів, спостерігають за дотриманням виборчого законодавства. Функції контролю за виборчим процесом здійснюють члени виборчих комісій, представники політичних партій та блоків при комісіях, довірені особи кандидатів у депутати, засоби масової інформації. Для визнання легітимності виборів останнім часом практикують запрошення іноземних спостерігачів.

СТАДІЇ ЗАКОНОДАВЧОГО ПРОЦЕСУ — структурна організація процесу підготовки та прийняття рішень законодавчим органом держави.

СТАДІЇ ПРАВОЗАСТОСУВАННЯ — відносно самостійні, цілісні за змістом і завданнями групи правозастосовних дій.

СТРУКТУРА НОРМИ ПРАВА — внутрішня будова правової норми, яка визначається сукупністю наступних елементів: гіпотеза, диспозиція, санкція.

СТЯГНЕННЯ — примусовий захід, міра відповідальності, яка застосовується, як правило, за вчинення правопорушення з метою покарання і виховання особи, яка його вчинила, і з метою загального попередження правопорушень.

СУБ'ЄКТ ПРАВОПОРУШЕННЯ — (лат. *subjectum* — *підвласний, підкорений*) — деліктоздатна осудна особа, що досягла визначеного законом віку, яка вчинила протиправне діяння.

СУБ'ЄКТ ПРАВОВІДНОСИН — це суб'єкт права, який виступає учасником правових відносин і наділений відповідними суб'єктивними правами та юридичними обов'язками.

СУБ'ЄКТИВНА СТОРОНА ПРАВОПОРУШЕННЯ — це внутрішня сторона правопорушення, що характеризує психічну діяльність особи в момент здійснення правопорушення. У структурі даної психічної діяльності розрізняють: провину, мотив, мета, емоційний стан.

СУБ'ЄКТИВНЕ ПРАВО — це передбачена нормами права міра можливої поведінки учасника правовідносин. Іншими словами, це міра поведінки, що належить уповноваженій особі для задоволення її інтересів та потреб і яка забезпечується відповідними юридичними обов'язками інших (зобов'язаних) осіб.

СУБСИДІАРНЕ ЗАСТОСУВАННЯ ПРАВА — застосування до суспільних відносин норм суміжної (спорідненої) галузі права.

СУСПІЛЬНИЙ ЛАД — є організацією і діяльністю суспільства; історично конкретною системою суспільних відносин, обумовленою особливостями суспільної свідомості;

традиціями взаємодії людей у різних сферах життя (політичній, економічній, соціальній, культурній та ін.); визначеними цілями, завданнями та іншими критеріями розвитку суспільства, що відображає баланс соціальних інтересів.

СТАТИСТИКА (*лат. status — стан, становище*) — кількісний облік чого-небудь; наука, що займається дослідженням державних здобутків, знання про які необхідні освіченій людині, а особливо державній, посадовій особі.

СТАТТЯ (закону, нормативно-правового акту) — 1) первинний елемент системи законодавства, частина тексту законодавчого акта, договору міжнародного, які містять норми права. Може поділятися на частини, пункти, абзаци. Стаття законодавчого акта співвідноситься з нормою права як форма і зміст; 2) жанр наукової літератури; твір, в якому викладено підсумки дослідження, опублікований у науковому збірнику, періодичному (журналі, віснику) або іншому виданні; 3) жанр енциклопедичної і довідкової літератури, лаконічний виклад суті того чи іншого явища (питання), головна мета якого — надати читачеві у стислому вигляді необхідні йому відомості; 4) один з основних аналітичних жанрів журналістики, газетної та журнальної публіцистики, що поєднує у собі висвітлення конкретних питань, дослідження фактів, подій, явищ, проблем матеріального і духовного життя суспільства з глибокими теоретичними узагальненнями та висновками, які підтверджують висунуту концепцію, ідею; 5) розділ у бюджеті, що містить назву джерела доходу або обґрунтування витрат; 6) розряд, ступінь старшинського (до 1917 р. — також матроського) флотського військового звання (наприклад, старшина 1-ї статті).

СТАТУС (*лат. status — становище*) — поняття, широко використовуване в праві, у тому числі конституційному. Означає оформлене нормативним актом положення (звідси — правове положення) органу, організації, об'єднання, посадової особи, особи (громадянина). Статус характеризує їхню природу, місце в системі суспільних відносин і суб'єктів права, найважливіші права та обов'язки, форми (порядок) їх реалізації.

СТАТУС ДЕПУТАТА — визначене законодавством правове становище обраних народом депутатів представницьких органів. Зберігається протягом відповідного строку дії депутатського мандату.

СТАТУС-КВО (*лат. status quo, ante bellum — становище, яке було до війни*) — існуюче в даний момент фактичне правове становище.

СТАТУТ (*лат. statutum, від statuo — встановлюю, вирішуюю*) — 1) встановлений засновником (власником майна) організації обсяг правил, що регулюють її правовий стан, відносини, пов'язані з внутрішнім управлінням, стосунки з іншими організаціями чи громадянами; 2) встановлений законом обсяг правил, що регламентують діяльність різних організацій і громадян, їхні права та обов'язки у визначеній сфері державного управління або господарської діяльності; 3) документ, що визначає організаційну сферу діяльності Збройних Сил.

СТАТУТ РАДИ ЄВРОПИ — документ, який закріплює стандарти прав, свобод та обов'язків людини на Європейському континенті з метою досягнення більшого єднання

між членами Ради Європи для збереження та втілення в життя ідеалів і принципів, що є їхнім спільним надбанням, а також сприяння їхньому економічному та соціальному прогресу.

СТАТУТ ТЕРИТОРІАЛЬНОЇ ГРОМАДИ — місцевий документ нормативно-процедурного характеру, який віддзеркалює характерні риси взаємовідносин усередині територіальної спільноти. Головним його завданням є надати мешканцям можливості фахово реалізувати потреби щодо участі в благоустрої власного життя та описати їх обов'язки й обмеження щодо цього.

СТАТУТ ТЕРИТОРІАЛЬНОЇ ГРОМАДИ ДЕКЛАРАТИВНИЙ — статут, що закріплює відповідні принципи, має чіткий характер, але не повторює відомі правові норми.

СТАТУТ ТЕРИТОРІАЛЬНОЇ ГРОМАДИ ДИРЕКТИВНИЙ — статут, що будується на концепції зміцнення централізації системи управління об'єктом.

СТАТУТ ТЕРИТОРІАЛЬНОЇ ГРОМАДИ НОРМАТИВНИЙ — статут, що концентрує у собі основні правові норми щодо територіальної громади.

СТИМУЛЮВАННЯ РОЗВИТКУ РЕГІОНІВ — це комплекс правових, організаційних, наукових, фінансових та інших заходів, спрямованих на досягнення сталого розвитку регіонів на основі поєднання економічних, соціальних та екологічних інтересів на загальнодержавному та регіональному рівнях, максимально ефективного використання потенціалу регіонів в інтересах їх жителів та держави в цілому.

СТИПЕНДІЯ (лат. *stipendium* — плата) — постійна грошова допомога, що виплачується учням, студентам, курсантам, аспірантам, ад'юнктам, клінічним ординаторам, докторантам навчальних закладів, а також постійна допомога, що виплачується видатним діячам науки, освіти, культури, фізичної культури і спорту, найбільш обдарованим молодим митцям, учасникам бойових дій. Стипендія може бути виплачуваною на певних умовах (успішне навчання, досягнення визначних успіхів, заслуги перед Батьківщиною) і на визначений час (час навчання, щорічна, на час виконання дослідницької чи творчої роботи) або довічною, а також іменною (виплачується певній особі). Стипендія може бути державною, муніципальною або приватною. Учням, студентам, курсантам, слухачам, клінічним ординаторам, аспірантам і докторантам державні стипендії виплачуються в порядку і розмірах, встановлених постановою Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку призначення, виплати та розмірів стипендіального забезпечення учнів, студентів, курсантів, слухачів, клінічних ординаторів, аспірантів і докторантів» від 08 серпня 2001 року.

СТИХІЙНЕ ЛИХО — небезпечні природні явища і процеси (землетруси, повені, засухи, селі, урагани тощо), які за своєю інтенсивністю, масштабом поширення і тривалістю можуть уражати людей, об'єкти економіки та довкілля. Характерними рисами стихійного лиха є його непередбаченість і неможливість, як правило, своєчасно попередити.

СТОЛИЦЯ — головне місто, адміністративно-політичний центр держави або державно-го утворення у складі федеративної держави. Столиця зазвичай є місцем розташування вищих органів державної влади, центральних установ і відомств.

СТРАЙК — засіб вирішення колективного трудового конфлікту, який полягає у тимчасовому припиненні роботи найманими працівниками з висуванням роботодавцям вимог щодо захисту своїх економічних і соціальних інтересів.

СТРАТЕГІЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ — це узгоджена за метою, завданнями, умовами і засобами довгострокова комплексна програма практичних дій щодо забезпечення захищеності життєво важливих інтересів особи, суспільства і держави від зовнішніх і внутрішніх загроз. Стратегія національної безпеки України є основою для комплексного планування діяльності органів державної влади у сфері оборони і національної безпеки.

СТРАТЕГІЧНЕ ПЛАНУВАННЯ — це функція державного управління, що визначає мету, завдання, пріоритети та комплекс заходів стосовно реалізації державної політики у сфері оборони та військового будівництва.

СТРАТЕГІЯ ВІЙСЬКОВОЇ БЕЗПЕКИ — це складова частина Стратегії національної безпеки України, яка визначає напрями запобігання та нейтралізації реальних і потенційних загроз національній безпеці України у військовій сфері.

СТРАХОВА МЕДИЦИНА — система організації медичного обслуговування населення, за якої медична допомога надається за рахунок спеціальних страхових фондів.

СТРАХОВИЙ СТАЖ — це період, протягом якого особа підлягала державному соціальному страхуванню, якою або за яку сплачувався збір на обов'язкове державне пенсійне страхування згідно із законодавством, що діяло раніше, та/або підлягає загальнообов'язковому державному пенсійному страхуванню згідно із законом і за який сплачено страхові внески.

СТРИМУВАННЯ ШЛЯХОМ ЗАЛЯКУВАННЯ — один із основних методів забезпечення національної безпеки, який використовують у США. Це метод досягнення зовнішньополітичних цілей, який передбачає нав'язування потенційному супротивнику думки про надто небезпечні для нього наслідки або невиправдано високі втрати в результаті воєнного зіткнення з США.

СТРОК СЛУЖБИ — це календарний строк використання продукції за призначенням, починаючи від введення в обіг чи після ремонту, протягом якого виробник гарантує її безпеку та несе відповідальність за істотні недоліки, що виникли з його вини.

СТРОК АЛЬТЕРНАТИВНОЇ СЛУЖБИ — строк, який у півтора рази перевищує строк військової служби, встановлений для солдатів і сержантів, які проходять строкову військову службу в Збройних Силах України та інших утворених відповідно до законів

Україні військових формуваннях (*Закон України «Про альтернативну (невійськову) службу» від 12 грудня 1991 року*).

СТРУКТУРА ЗАКОНОДАВСТВА (лат. *structura* — побудова, розміщення, від *struo* — будую, зводжу) — теоретична концепція, що відображає внутрішню побудову законодавства; сукупність взаємодіючих та змістовно узгоджених елементів, яка визначається системою права, потребами упорядкування суспільних відносин та рівнем розвитку юридичної техніки. Розрізняють три основні види структурної організації законодавства: галузева, субординаційна, федеративна. Галузева (горизонтальна) — нормативно-правовий акт, галузевий інститут, підгалузь, галузь, правовий комплекс (комплексна галузь). Субординаційна (вертикальна) — обумовлена різницею нормативно-правових актів за юридичною силою. Федеративна — розглядається як організаційний принцип, що виходить з федеративної форми державного устрою, яка передбачає наявність двох основних рівнів законодавства — федеративного (загальнодержавного) та законодавства суб'єктів федерації.

СТРУКТУРА КОНСТИТУЦІЇ — спосіб її внутрішньої побудови, тобто порядок об'єднання конституційних норм у певні комплекси — розділи та послідовність їх розташування.

СТРУКТУРА ПРАВОВОЇ НОРМИ — її внутрішня побудова, ідеальна логічна конструкція, яка *Закону України «Про освіту» від 23 травня 1991 року* відбиває взаємозв'язок між її складовими елементами, спосіб організації її змісту.

СТРУКТУРА ПРАВОВОЇ ПРОСВІТИ ГРОМАДЯН — взаємозв'язок організаційних форм діяльності з навчання, поширення, підвищення знань у галузі права. Відповідно до загальної правової просвіти здійснюється системою освіти України.

СТУПІНЬ СЕКРЕТНОСТІ — це категорія, яка характеризує важливість секретної інформації, ступінь обмеження доступу до неї та рівень її охорони державою.

СУБ'ЄКТ ПРАВОПОРУШЕННЯ (лат. *subjectum* — підвласний, підкорений) — деліктоздатна осудна особа, що досягла визначеного законом віку, яка вчинила протиправне діяння.

СУБ'ЄКТИ ВИБОРЧОГО ПРОЦЕСУ — особи, органи та організації, наділені Конституцією та виборчим законодавством України правами та обов'язками стосовно організації та проведення виборів.

СУБ'ЄКТИ ВЛАДНИХ ПОВНОВАЖЕНЬ — орган державної влади, орган місцевого самоврядування, їхня посадова чи службова особа, інший суб'єкт при здійсненні ними владних управлінських функцій на основі законодавства, у тому числі на виконання делегованих повноважень (*Кодекс адміністративного судочинства України від 06 липня 2005 року*).

СУБ'ЄКТИ КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВИХ ВІДНОСИН — особи, організації тощо, які згідно з приписами конституційно-правових норм є носіями взаємних юридичних прав і обов'язків.

СУБ'ЄКТИ РЕФЕРЕНДНОГО ПРАВА — учасники референдних правовідносин, наділені конституційною правосуб'єктністю, тобто правоздатністю та дієздатністю, що визначається нормами конституційного та інших галузей права.

СУБ'ЄКТИВНА СТОРОНА ПРАВОПОРУШЕННЯ — елемент складу правопорушення, що характеризує вину правопорушника, мотив і мету правопорушення.

СУБВЕНЦІЯ (*лат. subvenio — прийти на допомогу*) — бюджетна дотація, що має цільовий характер. Субвенція — вид грошової допомоги, яка надається з вищестоящого бюджету нижчестоящому чи будь-яким суб'єктам господарювання з чітким визначенням умов витрачання коштів. У разі порушення умов їх використання субвенція підлягає поверненню до вищестоящого бюджету.

СУБДЕЛЕГАЦІЯ — передача регулятивних повноважень ще нижче, тобто окремим відомствам, хоча інколи вона буває заборонена.

СУБОРДИНАЦІЯ (*лат. subordinatio, від sub — під, ordino — призначаю, керую*) — 1) система підпорядкування одних органів і посадових осіб вищим; додержання правил службової дисципліни; 2) метод конституційно-правового регулювання суспільних відносин, який полягає в юридичному впливі на них на основі владно-імперативних засад зобов'язання і заборони.

СУБРОГАЦІЯ (*лат. subrogatio — заміщення*) — різновид аброгації, що полягає у заміні будь-якої частини закону новою.

СУБСИДАРНІСТЬ (В ЮРИДИЧНОМУ ЗНАЧЕННІ) — принцип, згідно з яким розподіл повноважень між різними територіальними рівнями влади здійснюється таким чином, коли найнижчий рівень влади отримує такі повноваження, які наступний за ним територіальний рівень влади не може здійснити більш ефективно.

СУБСИДІЯ (*лат. subsidium — допомога, підтримка*) — фінансова допомога у вигляді грошей або натуральною формою, що надається найчастіше з державного бюджету місцевим органам влади, юридичним і фізичним особам, іншим державам. Може також надаватися з місцевих бюджетів або зі спеціальних фондів.

СУВЕРЕН (*фр. souverain — монарх, найвищий, верховний; лат. super — угорі, наверху*) — носій верховної влади (особа чи група осіб), уповноважений приймати в межах певної політично-правової ієрархії остаточні рішення.

СУВЕРЕНІТЕТ (*фр. souverainete — верховна влада*) — верховенство і незалежність влади, тобто її право на власний розсуд розв'язувати свої внутрішні й зовнішні справи, без втручання в них будь-якої іншої влади.

СУВЕРЕНІТЕТ ДЕРЖАВИ ІНФОРМАЦІЙНИЙ — здатність держави контролювати і регулювати потоки інформації з-за меж держави з метою додержання її законів, прав і свобод громадян, гарантування національної безпеки держави.

СУВЕРЕНІТЕТ ДЕРЖАВНИЙ, СУВЕРЕНІТЕТ ДЕРЖАВИ — 1) визначальна і невід’ємна якість держави, що відображає її верховенство на своїй території та незалежність (самостійність) у міжнародних відносинах; 2) верховенство державної влади всередині країни, її повнота, незалежність у зовнішніх відносинах, загальний характер і винятковість; 3) верховенство, самостійність, повнота і неподільність влади країни в межах її території та незалежність і рівноправність у зовнішніх зносинах (*Декларація про державний суверенітет України від 16 липня 1990 року*).

СУВЕРЕНІТЕТ МОВНИЙ — сукупність прав народу і особи на збереження і всебічний розвиток рідної мови, свободу вибору і використання мови спілкування.

СУВЕРЕНІТЕТ НАРОДНИЙ — повновладдя народу, тобто володіння народом, який є єдиним джерелом влади, політичними та соціально-економічними засобами для реальної участі у здійсненні публічної, політичної влади (державної влади та місцевого самоврядування), в управлінні державними та суспільними справами.

СУВЕРЕНІТЕТ НАЦІОНАЛЬНИЙ — повновладдя нації, її політична свобода, здатність самостійно визначати характер свого національного життя, зокрема, здатність політично самовизначатися (відділятися та утворювати самостійну державу), аж до визначення й утворення самостійної держави, що і зробив народ України, проголосивши свою незалежність на Всеукраїнському референдумі 1991 року.

СУД — орган держави, який здійснює правосуддя у формі розгляду і вирішення кримінальних, цивільних, адміністративних, конституційних та деяких інших категорій справ.

СУД ПРИСЯЖНИХ — суд, який розглядає і вирішує кримінальні справи за участі присяжних засідателів.

СУДДІВСЬКЕ САМОВРЯДУВАННЯ — самостійне колективне вирішення питань внутрішньої діяльності судів в Україні суддями. Суддівське самоврядування є однією з гарантій забезпечення самостійності судів і незалежності суддів. Організаційними формами суддівського самоврядування є збори суддів, ради суддів, конференції суддів, з’їзд суддів України (*Закон України «Про судоустрій і статус суддів» від 07 липня 2010 року*).

СУДИ ЗАГАЛЬНОЇ ЮРИСДИКЦІЇ — судові органи, що здійснюють правосуддя шляхом розгляду та вирішення в судових засіданнях кримінальних, цивільних, господарських, адміністративних та інших справ. Суди загальної юрисдикції поділяються на загальні, які розглядають і вирішують кримінальні і цивільні справи, та спеціалізовані (адміністративні, господарські та інші). Крім судів загальної юрисдикції в деяких країнах діє орган конституційної юрисдикції, який, зокрема, розглядає і вирішує питання про відповідність законів та інших правових актів конституції.

СУДИМІСТЬ — правовий стан особи, що виникає у зв’язку з її засудженням до відповідного покарання і характеризується настанням для неї певних негативних наслідків. Це — «юридична пам’ять про вчинений злочин». Кримінальний кодекс України (КК України)

містить як загальні норми про судимість (статті 88-91), так і положення про особливості застосування цього інституту до осіб, які вчинили злочин до досягнення ними вісімнадцятирічного віку (ст. 108). Особа визнається такою, що має судимість, з дня набрання законної сили обвинувальним вироком і до погашення або зняття судимості (ч. 1 ст. 88 КК України). Відповідно до ч. 2 ст. 88 КК України судимість набуває правового значення у разі вчинення нового злочину, а також в інших випадках, передбачених законами України. Негативні наслідки судимості мають кримінально-правовий та загальноправовий характер. Перші полягають у тому, що вона враховується при вирішенні багатьох питань, пов'язаних з кваліфікацією вчиненого, звільненням від кримінальної відповідальності, призначенням покарання та його відбуванням. Другі полягають у різноманітних обмеженнях прав і свобод особи, яка має непогашену чи не зняту судимість. Ці обмеження встановлюються нормами різних галузей права (крім кримінального). Наприклад, за чинним законодавством особа, яка має судимість за будь-який злочин, не може бути, зокрема: суддею, прокурором, слідчим, адвокатом, судовим експертом, нотаріусом, членом Вищої ради юстиції, працівником органів внутрішніх справ. Існує дві форми припинення судимості: її погашення (ст. 89) і зняття (ст. 91). Погашення судимості здійснюється автоматично, при встановленні певних, передбачених законом, умов. КК України встановлює диференційовані строки погашення судимості залежно від: а) застосування звільнення від відбування покарання з випробуванням; б) виду призначеного покарання; в) строку покарання, яке відбуте винним; г) ступеня тяжкості вчиненого злочину. Обчислення строків погашення судимості передбачено ст. 90 КК України. Якщо особа, яка відбула покарання, до закінчення строку погашення судимості знову вчинить злочин, то відповідно до ст. 90 КК України перебіг цього строку переривається і він обчислюється заново після фактичного відбуття покарання (основного і додаткового) за останній злочин. У таких випадках строки погашення судимості обчислюються окремо за кожний злочин. Зняття судимості означає дострокове її припинення судом, який ухвалив вирок, за клопотанням засудженого (ст. 538 Кримінального процесуального кодексу України). Для зняття судимості вимагається сукупність таких умов: а) особа відбула покарання у виді обмеження волі або позбавлення волі; б) закінчення не менше половини строку погашення судимості, зазначеного у ст. 89; в) зразковою поведінкою і сумлінним ставленням до праці особа довела своє виправлення (ст. 91). Зняття судимості є правом, а не обов'язком суду. Якщо судом буде відмовлено у знятті судимості, повторне клопотання щодо зняття судимості може бути порушено не раніше ніж через рік з дня відмови. Погашена чи знята судимість припиняє дію всіх її правових наслідків (*Кримінальний кодекс України від 5 квітня 2001 року*, *Кримінальний процесуальний кодекс України від 13 квітня 2012 року*).

СУДОВА ВЛАДА — одна з трьох гілок державної влади, основними функціями якої є: забезпечення та захист від порушень прав, свобод и законних інтересів фізичних і юридичних осіб; здійснення правосуддя; судовий контроль (нагляд) за законністю та обґрунтованістю застосування засобів процесуального примусу; тлумачення правових норм; офіційне посвідчення фактів, що мають юридичне значення; обмеження конституційної та іншої галузевої правосуб'єктності.

СУДОВА ЗАКОНОДАВЧА ІНІЦІАТИВА — офіційне внесення судовим органом законопроекту до парламенту з метою його розгляду та прийняття парламентом як закону.

СУДОВА СИСТЕМА — певним чином структурована сукупність судів відповідної держави, які виконують функції судової влади.

СУДОВИЙ (АДМІНІСТРАТИВНИЙ) ПРЕЦЕДЕНТ (лат. *praecedens* — той, що передує) — у країнах англосаксонської моделі правових систем (Великобританії, США, Канаді, Австралії, Новій Зеландії, Індії та інших) рішення суду (або адміністративного органу) в конкретній справі, юридичне обґрунтування якого надалі стає правилом, обов'язковим під час вирішення аналогічних справ у майбутньому.

СУДОВИЙ ЕТИКЕТ — сукупність правил поведінки суб'єктів судового процесу, що регулюють зовнішні прояви взаємовідносин між судом та особами, які беруть участь у справі, форми їх спілкування, засновані на визнанні авторитету органів правосуддя і необхідності додержання правил пристойності в державній установі. Основи судового етикету закладені в законах, а також вироблені судовою практикою.

СУДОВИЙ ЗБІР — збір, що справляється на всій території України за подання заяв, скарг до суду, за видачу судами документів, а також у разі ухвалення окремих судових рішень, передбачених законом (*Закон України «Про судовий збір» від 08 липня 2011 року*).

СУДОВИЙ ПРОЦЕС — 1) розгляд і вирішення судових справ, суб'єктами (учасниками) якого є судді, присяжні засідателі, народні засідателі, позивач, відповідач, обвинувач, захисник; 2) судова справа.

СУДОВІ ГАРАНТІЇ КОНСТИТУЦІЙНИХ ПРАВ І СВОБОД — норми і принципи процесуального права, за допомогою яких у судах захищаються права і свободи людини і громадянина.

СУДОВІ ДЕБАТИ — це промови осіб, які беруть участь у справі. У цих промовах можна посилатися лише на обставини і докази, які досліджені в судовому засіданні.

СУДОУСТРІЙ — встановлена законодавством організація судової влади держави, що охоплює систему судових органів, порядок здійснення правосуддя, формування суддівського корпусу, систему та порядок здійснення суддівського самоврядування.

СУДОЧИНСТВО — форма здійснення судової влади держави, основним змістом якої є встановлений законом порядок розгляду і вирішення судових справ.

СУМІСНИЦТВО — виконання працівником, окрім своєї основної роботи, іншої регулярної оплачуваної роботи на умовах трудового договору у вільний від основної роботи час на тому ж або на іншому підприємстві, в установі, організації або у громадянина (підприємця, приватної особи) — за наймом.

СУСПІЛЬНА ВЛАДА — управління справами первинної спільності (роду, фратрії, племені), що здійснювалося всіма дорослими членами на загальних зборах, радах старійшин.

СУСПІЛЬНИЙ ПОРЯДОК — стан відносин у суспільстві, який відповідає вимогам усього комплексу соціальних норм.

СУСПІЛЬНА МОРАЛЬ — це система етичних норм, правил поведінки, що склалися у суспільстві на основі традиційних духовних і культурних цінностей, уявлень про добро, честь, гідність, громадський обов'язок, совість, справедливість.

СУСПІЛЬНА ПОТРЕБА — це потреба територіальної громади у забезпеченні громадян житловим фондом та об'єктами соціальної сфери, яка задовольняється комплексною реконструкцією кварталів відповідно до вимог закону.

СУСПІЛЬНА ПРАВОСВІДОМІСТЬ — складається з правової ідеології, правової психології, домінуючих мотивів та настанов правової поведінки суб'єктів права.

СУСПІЛЬНИЙ ЛАД (УСТРІЙ) — історично сформована конкретна система суспільних відносин, що складається з чотирьох підсистем — економічної, соціальної, політичної і духовно-культурної.

СУСПІЛЬНИЙ ПОРЯДОК — порядок у суспільстві, який відповідає вимогам усього комплексу соціальних норм.

СУСПІЛЬСТВО — продукт взаємодії людей, складна система їх взаємозв'язків, об'єднаних різноманітними економічними, сімейними, груповими, етнічними, становими, класовими відносинами й інтересами.

СУСПІЛЬСТВО ГРОМАДЯНСЬКЕ — 1) необхідний і раціональний спосіб соціального життя, заснований на розумі, свободі, праві та демократії; суспільний устрій, за якого людині гарантується вільний вибір форм її економічного та політичного буття, гарантуються права людини і забезпечується ідеологічна багатоманітність; 2) система самостійних і незалежних від держави суспільних інститутів і відносин, що забезпечують умови для реалізації приватних інтересів і потреб індивідів і колективів, для життєдіяльності соціальної і духовної сфери, їх відтворення і передачі від покоління до покоління; 3) суспільство громадян із високим рівнем економічних, соціальних, політичних, культурних і моральних властивостей, яке спільно з державою утворює розвинені правові відносини; суспільство рівноправних громадян, яке не залежить від держави, але взаємодіє з нею заради спільного блага.

СУСПІЛЬСТВО ІНФОРМАЦІЙНЕ — 1) концепція постіндустріального суспільства; нова історична фаза розвитку цивілізації, в якій головними продуктами виробництва є інформація і знання; 2) щабель у розвитку сучасної цивілізації, що характеризується збільшенням ролі інформації і знань в житті суспільства, зростанням частки інформаційних комунікацій, інформаційних продуктів і послуг у валовому внутрішньому продукті, створенням глобального інформаційного простору, який забезпечує ефективну інформаційну взаємодію людей, їх доступ до світових інформаційних ресурсів і задоволення їхніх соціальних і особистісних потреб в інформаційних продуктах і послугах. Настає

внаслідок інформаційно-комп'ютерної революції і базується на інформаційній технології, «інтелектуальних» комп'ютерах, автоматизації та роботизації всіх сфер і галузей економіки та управління, єдиній найновішій інтегрованій системі зв'язку. Це забезпечує кожній особі (закріплюється законодавчими актами) будь-яку інформацію і знання та зумовлює радикальні зміни в усій системі суспільних відносин (політичних, правових, духовних та інші). Завдяки цьому забезпечується найбільший прогрес і свобода людини, можливість її реалізації.

СУТНІСТЬ ДЕРЖАВИ — головне в будь-якій державі, її найбільш значуща характеристика, а саме наявність специфічної публічної влади, те, кому вона належить і в чийх інтересах вона здійснюється.

СУТНІСТЬ КОНСТИТУЦІЇ — закріплення Основним Законом життєвих інтересів народу, які збігаються при пріоритеті інтересів домінуючого соціального класу, юридичне вираження досягнутого в суспільстві компромісу або консенсусу на базі визнання загальнолюдських цінностей.

СУТНІСТЬ ПРАВА — сукупність найважливіших, вирішальних, стійких властивостей і відносин, що є основою права, виявляють його природу і відбивають найбільш важливі, необхідні, глибинні властивості права, якими визначаються всі інші його властивості та ознаки; головна, внутрішня, стійка основа права, що відображає його природу і призначення в суспільстві.

СУФРАЖИМ (лат. *suffragium* — *виборче право*) — жіночий рух, розпочатий у другій половині XIX століття в Англії, за надання жінкам однакових з чоловіками виборчих прав.

СУЧАСНІ КОНЦЕПЦІЇ ДЕРЖАВИ — напрями соціологічних, політологічних і теоретико — правових досліджень, які розкривають сутність держави та її призначення в сучасному суспільстві.

Т

ТАБУ (фр. *tabou*, полінез. *tabu* — *заборонений, священний*) — у первісному суспільстві — система заборон певних дій (висловлювань, використання окремих предметів тощо), порушення яких може каратися надприродними силами. Ця система пізніше стала основою формування багатьох релігійних і світських норм і правил. У наш час термін вживається у переносному значенні як повна заборона чого-небудь.

ТАЄМНЕ ГОЛОСУВАННЯ — це спосіб прийняття відповідних рішень органами влади, тип голосування на виборах до цих органів, що здійснюється за допомогою бюлетенів для голосування і за якого виключається можливість контролю за волевиявленням особи, що бере участь у такому голосуванні.

ТАЄМНИЦЯ — відомості, що охороняються законом від несанкціонованого доступу. Таємниця може бути військовою, державною, дипломатичною, професійною (наприклад, лікарською, досудового розслідування і судочинства), особистою тощо.

ТАЄМНИЦЯ АДВОКАТСЬКА — питання, з яких громадянин або юридична особа зверталися до адвоката, суть консультацій, порад, роз'яснень та інших відомостей, одержаних адвокатом при здійсненні адвокатської діяльності. Вимагання від адвоката, помічника адвоката або посадових осіб чи технічних працівників адвокатського об'єднання відомостей, які становлять таємницю адвокатську, забороняється законом. Зазначені особи не можуть бути допитані як свідки з питань, які є предметом таємниці адвокатської. Водночас ці особи не мають права розголошувати інформацію, що становить таємницю адвокатську, і використовувати її у своїх інтересах або в інтересах третіх осіб. Адвокат не може розголошувати дані досудового слідства, які стали йому відомі у зв'язку з виконанням професійних обов'язків, без дозволу слідчого або прокурора. Винні у розголошенні відомостей досудового слідства адвокати несуть відповідальність згідно з чинним законодавством.

ТАЄМНИЦЯ БАНКІВСЬКА — інформація про діяльність та фінансовий стан клієнта, яка стала відомою банку у процесі обслуговування клієнта та взаємовідносин з ним чи третіми особами при наданні послуг банку і розголошення якої може завдати матеріальної чи моральної шкоди клієнту. Таємниця банківська охороняється законом, і банки

зобов'язані забезпечити збереження таємниці банківської. Порядок розкриття таємниці банківської визначається законодавством.

ТАЄМНИЦЯ ВІЙСЬКОВА — вид державної таємниці. Перелік відомостей, що становлять таємницю військову, установлюється відповідними органами військ, управління. Порухення таємниці військової тягне за собою кримінальну відповідальність.

ТАЄМНИЦЯ ДЕРЖАВНА — вид таємної інформації, що охоплює відомості у сфері оборони, економіки, науки і техніки, зовнішніх відносин, державної безпеки та охорони правопорядку, розголошення яких може завдати шкоди національній безпеці України та які визнані у порядку, встановленому законом і підлягають охороні державою.

ТАЄМНИЦЯ ЛИСТУВАННЯ — недоторканність усіх видів поштово-телеграфних відправлень. Ніхто не має права відкривати, знайомитись та розголошувати зміст кореспонденції. Таємниця листування гарантована Конституцією України. Порухення таємниці листування тягне за собою кримінальну відповідальність. У виняткових випадках з метою запобігти злочину чи з'ясувати істину під час розслідування кримінального провадження суд може дозволити арешт і виїмку поштово-телеграфної кореспонденції. Ця негласна розшукова дія має досить жорстку процедуру і надійно контролюється.

ТАЄМНИЦЯ ЛІКАРСЬКА — 1) конфіденційна інформація про звернення громадянина за медичною допомогою, про стан його здоров'я, діагноз захворювання та інші відомості, отримані у зв'язку з лікуванням; 2) відомості про хворобу, медичне обстеження, огляд та їхні результати, інтимну й сімейну сторони життя громадянина, які стали відомі медичному працівникові або іншій особі у зв'язку з виконанням професійних чи службових обов'язків. За умисне розголошення таємниці лікарської, якщо це спричинило тяжкі наслідки, встановлено кримінальну відповідальність. Кримінальне законодавство України виділяє в окремий склад злочину розголошення відомостей про проведення медичного огляду на виявлення зараження вірусом імунодефіциту людини чи іншої невиліковної інфекційної хвороби (*Кримінальний кодекс України від 05 квітня 2001 року*).

ТАЄМНИЦЯ НАРАДИ СУДДІВ — передбачений законом порядок, згідно з яким нарада суддів при постановленні судового рішення, проводиться в ізольованому приміщенні — нарадчій кімнаті, в якій можуть перебувати лише судді, що входять до складу суду в цій справі. За загальним правилом, судді не виходять із нарадчої кімнати, поки письмово не складуть рішення у справі. Суддям забороняється розголошувати міркування, що висловлювалися у нарадчій кімнаті. Недотримання таємниці наради суддів вважається істотним порушенням процесуального закону й тягне за собою скасування вироку або судового рішення.

ТАЄМНИЦЯ ПРОФЕСІЙНА — загальна назва таємниць, що охороняються законом, необхідність дотримання значної частини яких викликається довірчим характером окремих професій. До таємниці професійної належать адвокатська таємниця, лікарська таємниця. Таємницю професійну слід відрізнити від службової таємниці.

ТАЄМНИЦЯ СЛУЖБОВА — узагальнений перелік відомостей, доступ до яких обмежений колом виконавців певних службових обов'язків, яким розголошення цих відомостей заборонене.

ТАРИФНА СТАВКА — розмір оплати праці, який встановлено за одиницю робочого часу залежно від кваліфікаційного розряду працівника.

ТВОРЧА СПІЛКА — громадська організація, яка об'єднує працівників культури і мистецтва та утворюється за фаховою ознакою.

ТЕЛУОКРАТІЯ — тип цивілізації або державного устрою, який чітко пов'язаний з освоєнням материкових просторів, прагненням до анексії та (або) колонізації великих сухопутних регіонів, послідовним проникненням углиб материкового простору.

ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ УКРАЇНСЬКОГО ПРАВА — напрями розвитку права, що одержали своє закріплення в Конституції України й стосуються проблем удосконалення внутрішнього національного права на основі норм міжнародного права. Спрямовуються на вирішення таких глобальних завдань правового регулювання: а) соціально-економічних процесів; б) взаємовідносин людини з державою і суспільством; в) пріоритетності загальнолюдських цінностей; г) зміцнення та удосконалення світового правопорядку.

ТЕОКРАТІЯ (грец. *theos* — Бог, *kratos* — влада) — форма державного правління, за якої державна влада зосереджена в руках духовенства або глави церкви.

ТЕОЛОГІЧНА ТЕОРІЯ ПОХОДЖЕННЯ ДЕРЖАВИ — теорія, за якою держава створена Богом, а монарх — втілення Бога на землі. Таким чином, державна влада недоторкана, вічна й залежить лише від релігійної влади. Піддані мають коритись і слухатись намісника Бога.

ТЕОРІЯ АРГУМЕНТАЦІЇ — наука про засоби й методи переконання та впливу на людей.

ТЕОРІЯ ДЕРЖАВИ ЗАГАЛЬНОГО ДОБРОБУТУ — теорія, за якою держава є виразником інтересів усіх верств населення: здійснює сприятливий вплив на приватний сектор шляхом регулювання і контролю — політику цін, податків, інвестицій, держзамовлень, кредитної політики, провадить політику «повної зайнятості» та попередження економічних криз за допомогою системи планування і прогнозування, здійснює політику соціальних послуг — соціальне забезпечення, соціальне страхування, допомогу по безробіттю, хворобі й старості, допомогу матерям, доплати на сім'ю і таке ін., за рахунок чого досягається високий життєвий рівень населення. Отже, створення змішаної економіки, активна роль держави і політика соціальних послуг — усе це складає державу загального добробуту.

ТЕОРІЯ ЕЛІТ — теорія, заснована на ідеї нездатності народних мас здійснювати владу, необхідності покладення державно-владних повноважень на еліту — меншість

суспільства, привілейовану групу, наділену особливими психологічними, розумовими, соціальними й політичними якостями.

ТЕОРІЯ НАСИЛЬСТВА — теорія, за якою держава виникає в результаті підкорення одного племені іншим внаслідок чого створюється держава як апарат примусу. Відносини володарювання та підкорення є основою виникнення економічного панування, внаслідок якого племена перетворюються на касти, клани або класи.

ТЕОРІЯ НОРМАТИВІЗМУ — один із напрямів сучасного юридичного позитивізму. Засновник теорії нормативізму Г.Кельзен називав своє вчення «чистою» теорією права та поділяв сферу пізнання на сферу суттєвого й сферу необхідного, зараховуючи право до сфери необхідного, яка не пов'язана із світом буття, не залежить від дійсності та існує сама по собі як логічна конструкція, що перебуває у соціальній і політичній порожнечі. Сила права, згідно теорії нормативізму — у самому праві. Джерелом норм права він вважав бездоганно сформульовану людською свідомістю основну норму, за допомогою якої право створює ієрархічний порядок, при якому нижчі норми утворюються з вищих. Вищим ступенем права за теорії нормативізму є Конституція, яка бере свою обов'язковість в основній нормі. Нижчий ступінь права утворюють індивідуальні норми, які створюються судом і органами управління стосовно конкретних життєвих ситуацій.

ТЕОРІЯ ПРИРОДНОГО ПРАВА — набула свого розвитку у XVII-XVIII ст. Засновники теорії природного права Г.Гроцій, Т.Гоббс, Ж.-Ж. Руссо, І.Кант вважали, що поряд з позитивним правом, яке створюється державою, існує природне право, притаманне людині від природи.

ТЕОРІЯ КОНВЕРГЕНЦІЇ (лат. *convergentio* — збіг, наближатися, сходиться) — теорія, яка обґрунтовує ідею неминучості зближення в епоху науково-технічної революції двох соціальних систем — капіталізму і соціалізму — та створення на цій основі змішаного суспільства зі змішаним типом держави.

ТЕОРІЯ МОДЕРНІЗАЦІЇ (МОДЕРНІЗМУ) (фр. *modernisme*, від *moderne* — новітній, сучасний) — це сукупність поширених у західній політології та соціології концепцій суспільно-політичного та економічного розвитку, які пояснюють процес переходу від стабільного традиційного до сучасного індустріального й постіндустріального суспільства.

ТЕОРІЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ — метанаука, яка поєднує в собі прикладні аспекти соціальних, воєнних, гуманітарних, технічних, психологічних, біологічних та інших наук з метою дослідження сутності, змісту, методів, форм і засобів забезпечення безпеки особистості і соціальних спільнот різного рівня.

ТЕОРІЯ ПЛЮРАЛІСТИЧНОЇ ДЕМОКРАТІЇ (англ. *pluralism*, від лат. *pluralis* — множинний) — теорія, яка обґрунтовує забезпечення волі більшості за обов'язкового врахування інтересів меншості, можливості доведення громадянами своїх потреб до влади з метою їх найбільш повного задоволення, гарантування права кожного на свободу думки й вільного

вибору, свободи створення організацій, існування альтернативних джерел інформації, легальної опозиції та змагальності в політичній сфері.

ТЕОРІЯ СОЛІДАРИЗМУ — теорія, що розглядає державу як засіб забезпечення соціальної солідарності, досягнення консенсусу на основі узгодження інтересів і потреб всіх соціальних верств.

ТЕРИТОРІАЛЬНА ГРОМАДА — жителі, об'єднані постійним проживанням у межах села, селища, міста, що є самостійними адміністративно-територіальними одиницями, або добровільне об'єднання жителів кількох сіл, що мають єдиний адміністративний центр, з метою вирішення питань місцевого значення.

ТЕРИТОРІАЛЬНА ЦІЛІСНІСТЬ — 1) внутрішня єдність і недоторканність території держави, що означає: територія держави є єдиною і неподільною; влада органів держави поширюється на всю її територію; територіальні одиниці держави не наділені державним суверенітетом; жодні внутрішні чи зовнішні щодо держави сили не можуть заволодіти територією держави або її частиною; 2) один з найважливіших принципів міжнародного права, закріплений у Статуті ООН. Порушення територіальної цілісності держави або посягання на неї визнається протиправною дією, яка надає державі беззастережне право на захист усіма доступними засобами.

ТЕРИТОРІАЛЬНЕ ВЕРХОВЕНСТВО — переважний вплив влади держави на її території, що означає: влада держави є вищою щодо всіх інших конкретних форм і виявів влади на її території і поширюється на всіх фізичних і юридичних осіб, які на цій території перебувають.

ТЕРИТОРІАЛЬНЕ ГРОМАДСЬКЕ САМОВРЯДУВАННЯ — самостійна діяльність жителів частини території села, селища, міста або села, що не є адміністративно-територіальною одиницею, із вирішення окремих питань місцевого значення. Такими частинами території можуть бути мікрорайон, вулиця, квартал, двір, будинок тощо.

ТЕРИТОРІАЛЬНИЙ УСТРІЙ (ТЕРИТОРІАЛЬНА ОРГАНІЗАЦІЯ) ДЕРЖАВИ — 1) система взаємовідносин держави як цілого та її територіальних складових; 2) система територіальних складових (одиниць) держави (територіальний поділ держави).

ТЕРИТОРІЯ (лат. *terra* — земля) — 1) сукупність земельних ділянок, які використовуються для розміщення об'єктів загального користування: парків, скверів, бульварів, вулиць, провулків, узвозів, проїздів, шляхів, площ, майданів, набережних, прибудинкових територій, пляжів, кладовищ, рекреаційних, оздоровчих, навчальних, спортивних, історико-культурних об'єктів, об'єктів промисловості, комунально-складських та інших об'єктів у межах населеного пункту (*Закон України «Про благоустрій населених пунктів» від 06 вересня 2005 року*); 2) частина земної поверхні з повітряним простором та розташованими під нею надрами у визначених межах (кордонах), що має певне географічне положення, природні та створені в результаті діяльності людей умови й ресурси (*Закон України «Про регулювання містобудівної діяльності» від 17 лютого 2011 року*).

ТЕРИТОРІЯ — це частина земної поверхні з повітряним простором та розташованими під нею надрами у визначених межах, що має певне географічне положення, природні та створені в результаті діяльності людей умови й ресурси.

ТЕРИТОРІЯ ДЕРЖАВИ — невід’ємна ознака держави, частина земної поверхні, яка перебуває під суверенітетом певної держави, що охоплює сушу, внутрішні води, територіальні води, надра та повітряний простір над ними.

ТЕРИТОРІАЛЬНА ГРОМАДА — це жителі, об’єднані постійним проживанням у межах села, селища, міста, що є самостійними адміністративно-територіальними одиницями, або добровільне об’єднання жителів кількох сіл, що мають єдиний адміністративний центр.

ТЕРМІН — це певний момент у часі, з настанням якого пов’язана дія чи подія, яка має юридичне значення.

ТЕРОР (*фр. terreur, лат. terror — страх, жах*) — засіб тотального залякування, придушення політичних, ідеологічних та інших противників шляхом застосування насильства аж до фізичного знищення.

ТЕХНІКА БЕЗПЕКИ — система технічних заходів, що гарантують безпеку праці й охороняють працівників від виробничого травматизму, а також шкідливого впливу виробничих процесів.

ТЕХНОКРАТИЧНА ДОКТРИНА (*грец. techne — майстерність, технологічний, kratos — влада*) — це доктрина влади, що спирається на знання, компетентність. Згідно з цією доктриною, державне управління має здійснюватись технічними засобами особливою верствою вищих функціонерів, які володіють спеціальними знаннями.

ТЕХНІЧНЕ РЕГУЛЮВАННЯ — це правове регулювання відносин у сфері встановлення, застосування та виконання обов’язкових вимог до продукції або пов’язаних з нею процесів, систем і послуг, персоналу та органів, а також перевірка їх дотримання шляхом оцінки відповідності та/або ринкового нагляду.

ТЕХНІЧНІ ЗАСОБИ ЗАХИСТУ — це технічні пристрої і технологічні розробки, призначені для створення технологічної перешкоди порушенню авторського права та суміжних прав при сприйнятті й копіюванні захищених записів у фонограмах і передачах організації мовлення чи для контролю доступу до використання об’єктів авторського права й суміжних прав.

ТИМОКРАТІЯ — форма правління, при якій державна влада знаходиться в привілейованій меншини, що володіє високим майновим цензом. Є однією з форм олігархії.

ТИМЧАСОВЕ ПОСВІДЧЕННЯ ГРОМАДЯНИНА УКРАЇНИ — документ, який посвідчує особу й підтверджує її належність до громадянства України (*Закон України «Про громадянство України» від 18 січня 2001 року*).

ТИМЧАСОВІ ФУНКЦІЇ ДЕРЖАВИ — напрями діяльності держави тільки на конкретному етапі її існування й розвитку.

ТИМЧАСОВІ КОНТРОЛЬНІ КОМІСІЇ МІСЦЕВОЇ РАДИ — це органи ради, які обираються з числа її депутатів для здійснення контролю з конкретно визначених радою питань, що належать до повноважень місцевого самоврядування.

ТИМЧАСОВІ СЛІДЧІ КОМІСІЇ ВЕРХОВНОЇ РАДИ УКРАЇНИ — створюються Верховною Радою України для проведення розслідування з питань, що становлять суспільний інтерес, за умови, якщо за це проголосувала не менш як одна третина від конституційного складу Верховної Ради України.

ТИМЧАСОВІ СПЕЦІАЛЬНІ КОМІСІЇ ВЕРХОВНОЇ РАДИ УКРАЇНИ — створюються (обираються з народних депутатів України, які дали на це згоду) Верховною Радою України для підготування та попереднього розгляду відповідних питань, наприклад, для доопрацювання проєктів законів та інших актів Верховної Ради України, для вивчення чи дослідження питань, віднесених до її компетенції.

ТИМЧАСОВА АДМІНІСТРАЦІЯ — це процедура, що застосовується Національним банком України при здійсненні банківського нагляду за обставин, передбачених Законом.

ТИМЧАСОВИЙ ЗАХИСТ — це форма захисту, що є винятковим практичним заходом, обмеженим у часі, і надається в Україні іноземцям та особам без громадянства, які масово прибули в Україну з країни, що має спільний кордон з Україною, і не можуть повернутися в країну постійного проживання через обставини, зазначені в законодавстві.

ТИМЧАСОВА ПОДАТКОВА РІЗНИЦЯ — це податкова різниця, яка виникає у звітному періоді та анулюється в наступних звітних податкових періодах.

ТИМЧАСОВЕ ПОСВІДЧЕННЯ ГРОМАДЯНИНА УКРАЇНИ — це документ, який посвідчує особу й підтверджує її належність до громадянства України.

ТИМЧАСОВИЙ ПРИТУЛОК ДЛЯ ДОРОСЛИХ — це установа соціального обслуговування, яка створюється з метою безоплатного забезпечення громадян без визначеного місця проживання тимчасовим житлом, їжею, передбаченою законодавством грошовою, медичною, правовою, соціальною, психологічною та побутовою допомогою, а також сприяння таким громадянам у встановленні особи, відновленні документів, паспортизації та працевлаштуванні.

ТИМЧАСОВИЙ ПРИТУЛОК ДЛЯ НЕПОВНОЛІТНІХ — це організація тимчасового проживання, виховання, утримання безпритульних дітей, дітей, позбавлених батьківського піклування, які зазнали жорстокості, насильства та постраждали від торгівлі дітьми або з інших причин потребують соціального захисту.

ТИП ДЕРЖАВИ (грец. *tipos* — відбиток, форма, зразок) — система суттєвих рис, що притаманні всім державам, основою яких є певний рівень цивілізації або тип виробничих відносин, і виражають соціально-економічну сутність та призначення держави. За історичними типами суспільно-економічних відносин розрізняють рабовласницьку, ранньофеодальну, сословно — феодальну, буржуазну та соціалістичну держави; за іншими критеріями, зокрема за методами здійснення влади, — демократичний та тоталітарний тип держави; за рівнем технічного розвитку суспільства — аграрний, індустріальний, постіндустріальний, інформаційний тип держави; за рівнем впливу на державу релігії — теократичний та світський тип держави тощо.

ТИП ПРАВА — сукупність суттєвих рис, притаманних правовим системам, які спираються на рівень цивілізації, відповідний тип держави та виражають соціальну сутність і спрямованість правового регулювання. Єдність рис, притаманних правовим системам різних країн, обумовлена: по-перше, єдністю виникнення та розвитку; по-друге, єдністю витоків, закріплення та зовнішнього виразу норм права; по-третє, структурною єдністю та єдністю принципів правового регулювання суспільних відносин; по-четверте, єдністю термінології, юридичних теорій і понять. В юридичному середовищі виокремлюються такі типи права: англо-саксонський (Англія, США, Канада, Австралія та інші); романо-германський (країни континентальної Європи, Латинської Америки, деякі країни Африки, а також Турція); релігійно-правовий (держави, в яких державною релігією є іслам, індуїзм, іудаїзм); соціалістичний (Китай, В'єтнам, КНДР, Куба); звичаєвий (країни Екваторіальної Африки і Мадагаскар).

ТИПОЛОГІЯ ДЕРЖАВ (фр. *type* — зразок, вид; лат. *typus* — взірць, зразок; грец. *logos* — поняття, вчення, слово) — класифікація груп держав за спільними для них ознаками, які визначають сутнісну їх характеристику. Найпоширенішою і найбільш визнаною є типологія держав, в основі якої лежить категорія суспільно-економічної формації, заснованої на тому чи іншому способі виробництва. За цим критерієм виділяють держави рабовласницькі, феодальні, буржуазні, соціалістичні, а також сучасні держави соціалістичної чи капіталістичної орієнтації.

ТИПОЛОГІЯ ПРАВОВИХ СИСТЕМ — класифікація правових систем за спільними для них ознаками, які визначають соціально-сутнісну характеристику цих систем.

ТІНЬОВИЙ УРЯД — це уряд, який діє неформальним шляхом, формується представниками депутатської меншості у представницькому органі публічної влади і, представляючи інтереси парламентської позиції, є по суті кадровим резервом чинного уряду, оскільки готовий замінити його власним особовим складом у разі припинення діяльності останнього внаслідок припинення діяльності коаліції депутатських фракцій у парламенті чи депутатської фракції з правами коаліції, яка його сформувала, або перемоги тих політичних сил, які він представляє, на наступних парламентських виборах.

ТЛУМАЧЕННЯ АВТЕНТИЧНЕ (грец. *authentikos* — справжній) — роз'яснення змісту й сенсу нормативного акта, якщо він суперечливо застосовується або викликає неясності

на практиці, тим органом, який видав цей акт. Тлумачення автентичне є одним із видів офіційного нормативного тлумачення.

ТЛУМАЧЕННЯ БУКВАЛЬНЕ — один із видів тлумачення за обсягом, за яким дійсний зміст норми права повністю збігається з її текстуальним розумінням.

ТЛУМАЧЕННЯ ГРАМАТИЧНЕ — один із способів тлумачення, що є сукупністю спеціальних прийомів, які спрямовані на з'ясування морфологічної та синтаксичної структури тексту правового акта.

ТЛУМАЧЕННЯ ДОКТРИНАЛЬНЕ (*лат. doctrina — вчення*) — неофіційне тлумачення, яке здійснюється правовою наукою, у тому числі наукою конституційного права, спеціальними науково-дослідницькими юридичними установами, вченими чи їх групами в статтях, монографіях, коментарях, а також практичними працівниками в лекціях, виступах у пресі, тобто поза своєю офіційною діяльністю.

ТЛУМАЧЕННЯ ДОКТРИНАЛЬНЕ КОНСТИТУЦІЇ І ЗАКОНІВ УКРАЇНИ — здійснювана вченими, науково-дослідницькими та навчальними юридичними закладами діяльність з інтерпретації норм Конституції і законів України, усвідомлення і роз'яснення волі законодавця, яка знаходить вираження в монографіях, наукових статтях, науково-практичних коментарях, експертних висновках.

ТЛУМАЧЕННЯ ЗАКОНУ — діяльність органів держави, організацій, службових осіб, окремих громадян щодо встановлення дійсного змісту норм права, усвідомлення в них волі законодавця. Тлумачення закону здійснюється в реалізації юридичних норм суб'єктами права, у систематизації законодавства, у процесі правотворчості.

ТЛУМАЧЕННЯ ІСТОРИЧНЕ — один із способів тлумачення, що є усвідомленням волі законодавця у зв'язку з історичними подіями, які обумовили видання нормативно-правового акта.

ТЛУМАЧЕННЯ КАЗУАЛЬНЕ (*лат. casualis, від casus — випадок*) — тлумачення стосовно окремого випадку (казусу) і є формально обов'язковим тільки для конкретної справи.

ТЛУМАЧЕННЯ КОМПЕТЕНТНЕ — різновид неофіційного тлумачення права, яке походить від провідних у галузі права осіб, дії яких з роз'яснення правових норм не набувають сили юридичного факту.

ТЛУМАЧЕННЯ КОНСТИТУЦІЇ І ЗАКОНІВ — особливий вид інтерпретаційно-правової діяльності Конституційного Суду України, інших органів державної влади, суб'єктів права, спрямований на охорону Основного Закону, забезпечення стабільності конституційного ладу, гарантування прав людини та громадянина, усіх форм реалізації права, на попередження правопорушень, вирішення правових колізій.

ТЛУМАЧЕННЯ ЛЕГАЛЬНЕ — вид офіційного нормативного тлумачення нормативно-правових актів, що здійснюється суб'єктами, які не видавали певних норм права, але законом спеціально уповноважені давати їх обов'язкове для невизначеного кола суб'єктів роз'яснення.

ТЛУМАЧЕННЯ ЛОГІЧНЕ — один із способів (прийомів) установлення дійсного змісту норми права, тобто волі законодавця, шляхом безпосереднього використання законів мислення без використання інших способів тлумачення. При логічному тлумаченні проводиться формалізація тексту норми права з метою встановлення внутрішніх зв'язків між окремими його елементами, встановлення зв'язків з іншими нормами права.

ТЛУМАЧЕННЯ МІЖНАРОДНИХ ДОГОВОРІВ — установлення істинного значення текстів договорів міжнародних і намірів сторін, закріплених у цих текстах. Тлумачення міжнародних договорів забезпечує здійснення одного з фундаментальних принципів міжнародного права — договори повинні виконуватися (*лат. pacta sunt servanda*).

ТЛУМАЧЕННЯ НОРМ ПРАВА — 1) процес мислення особи, яка застосовує правову норму, з'ясування змісту норми, кожної її складової частини та пояснення. Це необхідна передумова для об'єктивного й правильного вирішення справи, видання законодавчого, правозастосовчого або іншого нормативно-правового акта; 2) роз'яснення (інтерпретація) змісту правової норми — воно обов'язково має бути зафіксовано у формі офіційного акта державного органу, уповноваженого приймати рішення та давати висновки у справах щодо офіційного тлумачення законів.

ТЛУМАЧЕННЯ НОРМАТИВНЕ — тлумачення, що дається щодо розгляду всіх справ певної категорії, які вирішуються на основі відповідних правових норм.

ТЛУМАЧЕННЯ ОБМЕЖУВАЛЬНЕ — тлумачення правової норми, коли її дійсний зміст є дещо вужчим, ніж пряме текстуальне розуміння, яке висловлено у формулюванні норми. Суб'єкт застосування норми обґрунтовує висновок, що законодавець вкладав у норму дещо вужчий зміст порівняно з буквальними висновками.

ТЛУМАЧЕННЯ ОФІЦІЙНЕ — здійснюється уповноваженим державним органом, формулюється в спеціальному акті та формально обов'язкове для визначеного кола виконавців норми, що тлумачиться.

ТЛУМАЧЕННЯ ОФІЦІЙНЕ КОНСТИТУЦІЇ І ЗАКОНІВ УКРАЇНИ ОРГАНОМ КОНСТИТУЦІЙНОЇ ЮРИСДИКЦІЇ — діяльність Конституційного Суду в рамках законодавчо встановлених процедур за допомогою апробованих наукою та практикою прийомів і способів із подолання невизначеності розуміння Конституції і законів України у формі нормативної чи казуальної інтерпретації з метою забезпечення конституційної законності й конституційного правопорядку в країні.

ТЛУМАЧЕННЯ ПОШИРЮВАЛЬНЕ — вид тлумачення за обсягом, полягає в збільшенні обсягу суспільних відносин або кола адресатів відповідної норми порівняно з її текстуальним розумінням.

ТЛУМАЧЕННЯ СИСТЕМАТИЧНЕ — спосіб з'ясування дійсного змісту норм права за допомогою встановлення зв'язків і взаємозалежностей правової норми з іншими близькими за змістом нормами, визначення місця, яке вона посідає у структурі нормативного акта й системі права.

ТЛУМАЧЕННЯ ФУНКЦІОНАЛЬНЕ — метод з'ясування правових норм, за допомогою якого інтерпретатор системно враховує умови й факти, за яких реалізується правова норма.

ТОВАРИСТВО — це організація, створена шляхом об'єднання осіб (учасників), які мають право участі у цьому товаристві. Товариство може бути створено однією особою, якщо інше не встановлено законом. Товариство з додатковою відповідальністю — це товариство, засноване однією або кількома особами, статутний капітал якого поділений на частки, розмір яких визначений статутом. Товариство з обмеженою відповідальністю — це засноване одним або кількома особами товариство, статутний капітал якого поділений на частки, розмір яких встановлюється статутом.

ТОВАРНИЙ КРЕДИТ — це товари (роботи, послуги), що передаються резидентом або нерезидентом у власність юридичних чи фізичних осіб на умовах договору, що передбачає відстрочення остаточних розрахунків на визначений строк та під процент. Товарний кредит передбачає передачу права власності на товари (роботи, послуги) покупцеві (замовникові) у момент підписання договору або в момент фізичного отримання товарів (робіт, послуг) таким покупцем (замовником), незалежно від часу погашення заборгованості.

ТОТАЛІТАРНИЙ РЕЖИМ — різновид недемократичного державного режиму, що характеризується всеосяжним (повним, тотальним) контролем держави над усіма сферами суспільного життя з опорою на систематичне використання насильства, наявністю загальнообов'язкової державної ідеології та репресивних терористичних методів управління. Режим, за якого державна влада здійснюється шляхом обмеження або порушення основних прав людини, усунення легальних можливостей для вільного виявлення і врахування інтересів усіх груп населення; зосередження не контрольованої населенням державної влади в руках правлячої верхівки або однієї особи; фактичного одержавлення суспільства, громадських організацій, релігії.

ТРАДИЦІЯ У ПРАВІ (лат. *traditio* — передавання, переказ, навчання) — поняття, що визначає різноманітні форми впливу минулого на сучасне й майбутнє правової системи.

ТРАЙБАЛІЗМ (ТРИБАЛІЗМ) (лат. *tribus* — плем'я) — політична практика, що ґрунтується на розмежуванні населення країни за племінною ознакою і полягає в наданні суттєвих привілеїв представникам того племені чи роду, до якого належать керівники держави, правляча еліта.

ТРАКТАТ (*лат. tractatus — обговорення*) — 1) у міжнародному праві — одне з найменувань міжнародного договору. У XVIII–XIX ст. трактатами називалися важливі міжнародні договори політичного характеру: Паризький трактат 1856 р., Берлінський трактат 1878 р.; 2) наукова робота, в якій докладно розглядається певна проблема.

ТРАНЗИТ — це перевезення товарів з однієї до іншої іноземної держави територією України між двома пунктами або в межах одного пункту пропуску через державний кордон України, за винятком випадків, коли право власності чи право володіння та користування товаром у разі такого перевезення на території України в установленому порядку переходить від однієї до іншої особи.

ТРАНСФЕРТ (*фр. transfert, лат. transferre — переносити, переміщувати*) — 1) один зі способів набуття і припинення громадянства, що полягає у зміні громадянства особи без права вибору у зв'язку з переходом території, на якій вона проживає, від однієї держави до іншої. Трансферт є недемократичним способом набуття і припинення громадянства і використовується рідко; 2) кошти, що передаються з Державного бюджету до місцевих бюджетів або з місцевих бюджетів вищого рівня до бюджетів нижчого рівня у вигляді дотацій, субсидій, субвенцій та в інших формах.

ТРЕТЕЙСЬКИЙ СУД — недержавний незалежний орган, що утворюється за угодою або відповідним рішенням заінтересованих фізичних та/або юридичних осіб у порядку, встановленому Законом, для вирішення спорів, що виникають із цивільних та господарських правовідносин.

ТРЕТЕЙСЬКА ПАЛАТА УКРАЇНИ — це постійно діючий орган самоврядування третейських суддів.

ТРЕТЕЙСЬКА УГОДА — це угода сторін про передачу спору на вирішення третейським судом.

ТРЕТЯ ОСОБА — 1) у цивільному й господарському процесі особи, що захищають своє право та охоронювані законом інтереси в цивільній справі, порушеній за позовами інших осіб (сторін); 2) це будь-яка особа, за винятком суб'єкта персональних даних, володільця чи розпорядника бази персональних даних та уповноваженого державного органу з питань захисту персональних даних, якій володільцем чи розпорядником бази персональних даних здійснюється передача персональних даних відповідно до закону.

ТРЕТЯ ГРУПА ВИДАТКІВ — це видатки на функціонування бюджетних установ та реалізацію заходів, які забезпечують гарантовані послуги для окремих категорій громадян, або реалізацію програм, потреба в яких існує в усіх регіонах України.

ТРЕТЯ БЕЗПЕЧНА КРАЇНА — країна, в якій особа перебувала до прибуття в Україну, крім випадків транзитного проїзду через територію такої країни, і могла звернутися з клопотанням про визнання біженцем чи особою, яка потребує додаткового захисту, оскільки така країна: дотримується міжнародних стандартів з прав людини у сфері притулку,

встановлених міжнародно-правовими актами універсального та регіонального характеру, включаючи норми про заборону тортур, нелюдського чи такого, що принижує гідність, поводження чи покарання; дотримується міжнародних принципів стосовно захисту біженців, передбачених Конвенцією про статус біженців 1951 року й Протоколом щодо статусу біженців 1967 року, та стосовно осіб, які потребують додаткового захисту; має національне законодавство у сфері притулку та біженців і її відповідні державні органи визначають статус біженця та надають притулок; забезпечить особі ефективний захист проти вислання і можливість звертатися за притулком та користуватися ним; погоджується прийняти особу й забезпечити їй доступ до процедури визначення статусу біженця чи надання додаткового захисту (*Закон України «Про біженців та осіб, які потребують додаткового або тимчасового захисту» від 08 липня 2011 року*).

ТРЕТЯ КРАЇНА — це країна, яка не є країною походження іноземця або особи без громадянства.

ТРИБУНАЛ (*лат. tribunal — суд*) — 1) трибунал революційний у колишньому СРСР — позасудовий орган, що існував у перші роки радянської влади, який чинив розправу з «контрреволюціонерами»; 2) трибунал військовий — судовий орган, який створюється для розгляду справ про злочини проти державної безпеки, боєздатності збройних сил тощо; 3) трибунал міжнародний воєнний — судовий орган, створений у 1945 р. для суду над фашистськими злочинцями.

ТРИВАЛІ ЗЛОЧИНИ — злочинні діяння, ознакою яких є безперервність. Ці злочини починаються з будь-якого злочинного діяння (наприклад, при дезертирстві — з залишення військової частини) або з акту злочинної бездіяльності (недонесення про вчинений злочин), а закінчуються внаслідок дій самого винного (явка з повинною) або в силу обставин, що роблять подальші злочинні діяння неможливими (наприклад, затримання винного органами влади).

ТРУДОВИЙ ДОГОВІР — угода між працівником і власником підприємства, установи, організації або уповноваженим ним органом чи фізичною особою, за якою працівник зобов'язується виконувати роботу, визначену цією угодою, з дотриманням внутрішнього трудового розпорядку, а власник підприємства, установи, організації або уповноважений ним орган чи фізична особа зобов'язується виплачувати працівникові заробітну плату й забезпечувати умови праці, необхідні для виконання роботи.

ТРУДОВИЙ КОЛЕКТИВ — сукупність усіх працівників підприємства, установи, організації.

ТРУДОВИЙ СПІР — розбіжність між адміністрацією підприємства, установи, організації і працівником з питань застосування діючих нормативно-правових актів про працю (спори про оплату праці, надання відпустки, переведення на іншу роботу тощо).

ТРУДОВІ ВІДНОСИНИ — врегульовані законодавством, а також колективними трудовими договорами відносини, що виникають у зв'язку з трудовим процесом у суспільному виробництві.

У

УБИВСТВО — умисне чи з необережності позбавлення людини життя; найтяжчий злочин проти особи, який посягає на найвищу соціальну цінність.

УВЕДЕННЯ ЗАКОНУ В ДІЮ — завершальний етап законотворчого процесу, який настає після прийняття закону парламентом. Порядок уведення закону в дію та наслідки введення Закону в дію передбачається перехідними положеннями цього Закону.

УГОДА (ПРАВочИН) — найпоширеніша підстава виникнення прав та обов'язків. Є юридичним фактом, що являє собою дії, спрямовані на досягнення певного результату, тобто є обставиною, з настанням якої закон пов'язує виникнення, зміну або припинення певного роду правовідносин.

УГОДА АКціОНЕРНА — договір між засновниками, акціонерами та/або ймовірними акціонерами (особами, які підписалися на акції додаткового випуску (додаткові акції), виявили бажання придбати у товариства викуплені ним акції власних емісій), спрямовану на визначення особливостей реалізації сторонами договору корпоративних прав.

УГОДА АРбіТРАЖНА — це письмова угода, відповідно до якої сторони зобов'язуються передати в арбітраж усі чи певні спори, які виникли або можуть виникнути між ними в зв'язку з будь-якими конкретними договірними чи іншими правовідносинами, об'єкт яких може бути предметом арбітражного процесу.

УГОДА ГЕНЕРАЛЬНА — угода, що укладається на державному рівні за чинним законодавством з метою регулювання трудових відносин та соціально-економічних інтересів працівників і власників. Сторонами в переговорному процесі та укладанні генеральної угоди виступають професійні спілки, які об'єдналися для ведення колективних переговорів і укладення генеральної угоди, та власники або уповноважені ними органи, на чіих підприємствах зайнято більшість найманих працівників держави.

УГОДА КАБАЛЬНА — 1) за радянським правом вид недійсної угоди, яку громадянин змушений був укласти на вкрай не вигідних для себе умовах внаслідок збігу тяжких обставин (хвороба, смерть годувальника, стихійне лихо тощо); 2) у цивільному праві — договір, який громадянин вимушений укласти на вкрай не вигідних для нього умовах внаслідок

обману, насильства, погрози або збігу тяжких обставин і наявності їх безпосереднього зв'язку з волевиявленням сторони.

УГОДА КОНСТИТУЦІЙНА — звичаєва за характером форма (засіб) конституційного регулювання державно-політичних відносин владарювання, прийнята практично в усіх країнах, право яких належить до англо-саксонської моделі правової системи. У США для позначення цієї форми використовується термін «конституційний звичай».

УГОДА МИРОВА — угода між сторонами в цивільному справі, затверджена судом за умови припинення спору про цивільне право на основі взаємних поступок — відмови позивача від частини своїх вимог або їх зміни, визнання відповідачем зміненого позову чи зменшення розміру позовних вимог.

УГОДА МІЖНАРОДНА — у міжнародному праві одне з найменувань договору міжнародного. Терміном «угода міжнародна», як правило, позначаються міждержавні акти, що підписуються від імені уряду й не підлягають ратифікації (наприклад, Угода між Кабінетом Міністрів України та Урядом Ліванської Республіки про повітряне сполучення від 22 квітня 2002 року). Угоди міжнародні регулюють відносини економічного, політичного, соціально-культурного, науково-технічного характеру.

УГОДА МІНОРИТАРІВ — договір, що укладається між декількома міноритарними акціонерами для консолідованого впливу на управління компанією.

УГОДА ОДНОСТОРОННЯ — угода, для вчинення якої достатньо волевиявлення однієї особи. До односторонньої угоди застосовуються загальні положення про зобов'язання та про договори в тій частині, що не суперечить закону. Ці угоди здійснюються, як правило, у письмовій формі. Особливе значення форма волевиявлення має при вчиненні такої односторонньої угоди, як заповіт, оскільки виконується вона вже після смерті особи. У цьому випадку обов'язковою є нотаріальна форма посвідчення угоди.

УГОДА СПІВІНВЕТОРІВ — договір, що укладається між крупними акціонерами (інвесторами) з метою забезпечення управління спільним підприємством за рахунок створення ефективного механізму узгодження їх інтересів.

УДАВАНИЙ ПРАВочИН — Удаваним є правочин, який вчинено сторонами для приховання іншого правочину, який вони насправді вчинили.

УЗГОДЖЕННЯ — попереднє отримання одним органом висновку (висловленої думки) іншого органу щодо проекту свого акта або кандидатури для призначення на відповідну посаду.

УЗУРПАЦІЯ (від лат. *usurpare* — використовувати) — 1) захоплення влади в монархії без законного права. Узурпація може відбуватися збройним шляхом або в результаті змови; 2) неконституційне захоплення влади певним посадовцем чи групою посадовців у немонархічній державі, перевищення повноважень або привласнення собі чужих прав.

УЗУРПАТОР (лат. *usurpator*, від *usurpo* — захоплюю) — особа, що незаконно захопила у свої руки владу або присвоїла собі які-небудь чужі права.

УЗУРПАЦІЯ ВЛАДИ (лат. *usurpatio* — оволодіння) — незаконне захоплення або утримання державної влади. Узурпація влади тією чи іншою мірою відбувається за всіх недемократичних політичних режимів.

УКАЗ ПРЕЗИДЕНТА УКРАЇНИ — правовий акт, адресований невизначеному колу юридичних та фізичних осіб, державних органів та організацій.

УКАЗ — власна назва правового акта глави держави, який видається з найбільш важливих питань, зарахованих до його компетенції.

УКАЗ НЕНОРМАТИВНИЙ — це укази, в яких визначено коло осіб, на яких поширюється дія акта, статус дії за територією є локальним, а за часом — обмеженим.

УКАЗ НОРМАТИВНИЙ — це указ, в якому коло суб'єктів, що підпадають під дію положень указу, є невизначеним, а час дії тривалим (тобто якщо хоча б одне з положень акта розраховане на багаторазову або постійну дію).

УКЛАДЕННЯ МІЖНАРОДНОГО ДОГОВОРУ УКРАЇНИ — дії щодо підготовки тексту міжнародного договору, його прийняття, встановлення його автентичності, підписання міжнародного договору та надання згоди на його обов'язковість для України (*Закон України «Про міжнародні договори України» від 29 червня 2004 року*).

УКРАЇНА — суверенна і незалежна, демократична, соціальна, правова держава. Україна є унітарною державою. Територія України є цілісною і недоторканою. Людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищими соціальними цінностями. Україна є республікою. Єдиним джерелом влади в Україні є народ.

УКРАЇНСЬКИЙ НАРОД — громадяни України всіх національностей. Назва визначається українською етнічною нацією, яка становить його більшість і є титульною нацією.

УЛЬТИМАТУМ (лат. *ultimatum* — кінцевий термін, край; лат. *ultimus* — останній) — 1) дипломатичний акт у формі дипломатичної ноти, офіційної заяви або іншого письмового документа, в якому міститься категорична вимога щодо здійснення урядом держави-адресата певних дій зовнішньополітичного або внутрішньополітичного характеру чи обов'язкового виконання висунутих умов. В ультиматумі вказуються: строк виконання; наслідки його відхилення (бойкот, блокада, розрив дипломатичних відносин, ембарго тощо); 2) вимога, супроводжувана погрозами; 3) в міжнародному праві — нота дипломатична, в якій у категоричній формі поставлено питання про виконання певної вимоги в зазначений строк під загрозою застосування санкцій.

УМИСЕЛ — одна з форм вини, що полягає в усвідомленні правопорушником протиправного характеру та наслідків свого діяння, за наявності бажання або свідомого

допущення їх настання. Розрізняють відповідно два види умислу — прямий і непрямий (*Кримінальний кодекс України від 05 квітня 2001 року*).

УМИСЕЛ НЕПРЯМИЙ — особа усвідомлювала суспільно небезпечний характер свого діяння (дії або бездіяльності), передбачала його суспільно небезпечні наслідки, і хоча не бажала, але свідомо припускала їх настання (*Кримінальний кодекс України від 05 квітня 2001 року*).

УМИСЕЛ ПРЯМИЙ — особа усвідомлювала суспільно небезпечний характер свого діяння (дії або бездіяльності), передбачала його суспільно небезпечні наслідки і бажала їх настання (*Кримінальний кодекс України від 05 квітня 2001 року*).

УМІННЯ — здатність людини виконувати певні дії на основі відповідних знань та навичок. Системи умінь різних видів формують відповідні компетенції. Уміння поділяються за видами.

УНІНОМІНАЛЬНИЙ (ОДНОМАНДАТНИЙ) ВИБОРЧИЙ ОКРУГ — виборчий округ, від якого до парламенту обирають одного представника; за одномандатним округом обирається один депутат, хоча кандидатів може бути скільки завгодно, одномандатні округи характерні для країн з мажоритарною системою (США, Канада, Індія та інші).

УНІТАРИЗМ — є однією з двох форм державного устрою, елементом, який відображає спосіб адміністративно-територіальної організації держави, поділ її на складові й розподіл влади між цими частинами та між самою державою.

УНІТАРИЗМ ЄВРОПЕЙСЬКИЙ — форма державного устрою, яка характеризується такими загальними рисами, як єдині для всієї країни вищі представницькі, судові та виконавчі органи, єдина конституція та фінансова система, збройні сили, адміністративно-територіальні одиниці, які не володіють власним громадянством та не мають власної конституції.

УНІТАРНА ДЕРЖАВА — 1) проста держава, в якій адміністративно територіальні одиниці не мають ознак суверенітету і не можуть бути суб'єктами політичних міжнародних відносин. Залежно від характеру державних утворень унітарні держави поділяються на централізовані і децентралізовані; 2) одна з форм державного устрою; держава, що, на відміну від федерації, не має у своєму складі самостійних державних утворень (штатів, кантонів тощо). В унітарній державі — єдине законодавство, єдина система найвищих органів влади, управління, єдина судова система; 3) це єдине, цілісне державне утворення, адміністративно-територіальні одиниці якого підкоряються центральним органам влади й не володіють ознаками суверенітету.

УНІТАРНА ДЕРЖАВА ПРОСТА — це єдина держава, складові частини якої не мають власного суверенітету і не можуть бути суб'єктами політичних міжнародних відносин.

УНІТАРНА ДЕРЖАВА ЦЕНТРАЛІЗОВАНА — характеризується тим, що управління на всіх субнаціональних (нижчих загальнодержавного) територіальних рівнях здійснюється адміністрацією, що призначається вищим органом виконавчої влади.

УНІТАРНА ДЕРЖАВА ДЕЦЕНТРАЛІЗОВАНА — характеризується тим, що місцеві органи формуються незалежно від центральних органів влади (обираються населенням) та користуються значними повноваженнями у вирішенні місцевих питань.

УНІТАРНА ДЕРЖАВА ВІДНОСНО ДЕЦЕНТРАЛІЗОВАНА — характеризуються поєднанням прямого державного управління на місцях із місцевим самоврядуванням: на вищому (область) та середньому (район) субнаціональних територіальних рівнях одночасно функціонують органи виконавчої влади загальної компетенції та органи місцевого самоврядування.

УНІТАРНА ФОРМА ДЕРЖАВНОГО УСТРОЮ (фр. *unitaire* — *єдиний*) — форма державного устрою, що відрізняється політичною єдністю, неподільністю, однаковим юридичним статусом усіх адміністративно-територіальних одиниць, єдиним громадянством, єдністю системи законодавства, єдиною судовою системою.

УНІТАРНЕ ПІДПРИЄМСТВО — вид підприємства, що утворюється компетентним органом державної влади, місцевого самоврядування або громадські організації в розпорядчому порядку на базі відокремленої частини державної, комунальної чи колективної власності та належить до сфери управління цього органу.

УНІФІКАЦІЯ В ПРАВІ (фр. *unification*, лат. *unus* — *один* і *facere* — *робити*) — процес приведення чинного права до єдиної системи, усунення розбіжностей і надання однаковості правовому регулюванню подібних або близьких видів суспільних відносин.

УНІЯ (від лат. *unio* — *єдність, об'єднання*) — форма з'єднання монархічних держав під короною одного суверена.

УПОВНОВАЖЕНИЙ ВЕРХОВНОЇ РАДИ УКРАЇНИ З ПРАВ ЛЮДИНИ — посадова особа, яка здійснює парламентський контроль за додержанням конституційних прав і свобод людини й громадянина та захист прав кожного на території України та в межах її юрисдикції на постійній основі (*Закон України «Про Уповноваженого Верховної Ради України» з прав людини від 23 грудня 1997 року*).

УПОВНОВАЖЕНИЙ — (швед. *ombudsman* — *представник чийх-небудь інтересів*) — спеціально обрана (призначена) посадова особа, на яку покладається здійснення контролю за дотриманням прав людини адміністративними органами. Конституція України встановлює, що парламентський контроль за додержанням конституційних прав і свобод людини й громадянина здійснює Уповноважений Верховної Ради України з прав людини (так називається в Україні Омбудсман). Уповноважений Верховної Ради України з прав людини є посадовою особою, статус якої визначається Конституцією та законами України. Він здійснює свою діяльність незалежно від інших державних органів та посадових осіб. Діяльність Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини доповнює інші засоби захисту конституційних прав і свобод людини й громадянина, але не відміняє їх і не спричиняє перегляду компетенції державних органів, які забезпечують захист і поновлення порушених прав і свобод. Повноваження Уповноваженого Верховної Ради

України з прав людини не можуть бути припинені чи обмежені в разі закінчення строку повноважень Верховної Ради України або її розпуску (саморозпуску), введення воєнного або надзвичайного стану в Україні чи в окремих її місцевостях. Будь-яка особа може звернутись до такого Уповноваженого з письмовою заявою щодо порушення своїх конституційних прав і свобод протягом року після виявлення такого порушення. За наявності виняткових обставин цей строк може бути подовжений Уповноваженим Верховної Ради України з прав людини, але не більше ніж до двох років.

УПОВНОВАЖЕННЯ (АБО ДОЗВІЛ) — спосіб правового регулювання, який передбачає надання учаснику правових відносин суб'єктивних прав у вигляді можливостей вчиняти певні дії в своїх інтересах.

УПРАВИТЕЛЬ — юридична особа, яка здійснює управління неподільним та загальним майном житлового комплексу за дорученням власника (власників) майна й забезпечує його належну експлуатацію.

УПРАВЛІННЯ ДЕРЖАВНЕ — це управління персоналом державної служби, а також суспільними сферами (економікою, правовим процесом, соціальним забезпеченням, культурою), суспільними групами, організаціями та інститутами. У широкому розумінні поняття «державне управління» поширюється на всі три гілки влади — законодавчу, виконавчу і судову, а у вузькому — тільки на виконавчу.

УПРАВЛІННЯ МІСЦЕВЕ — це управлінська діяльність у місцевій територіальній одиниці, здійснювана центральною владою або адміністрацією вищестоящего територіального рівня управління. Здійснюється місцеве управління, як правило, через призначувані вищестоящою владою адміністративні органи.

УРБАНІЗАЦІЯ (*фр. urbanisation*) — соціально-економічний процес розростання міських поселень, концентрації населення в них і особливо у великих містах, підвищення у суспільному житті ролі міст, поширення міського способу життя на всю мережу поселень.

УРЯД — 1) вищий колегіальний орган загальної компетенції в системі органів виконавчої влади, який здійснює керівництво виконавчою і розпорядчою діяльністю в державі; 2) очолює або президент (у президентських республіках), або прем'єр-міністр (у парламентських державах і монархіях). Уряд може бути однопартійним чи коаліційним. Порядок формування уряду залежить від форми правління. Члени уряду (міністри, міністри без портфеля, державні міністри, державні секретарі) керують органами управління; 3) колегіальний орган універсальної компетенції, що здійснює виконавчу та розпорядницьку владу в країні.

УРЯДОВИЙ КОМІТЕТ — постійно діючий робочий орган Кабінету Міністрів України, основним завданням якого є формування та реалізація державної політики у відповідній сфері згідно із стратегією, визначеною Кабінетом Міністрів України.

УРЯДОВИЙ ОРГАН ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ — це структура, яка реалізує управлінські функції держави, діє у складі міністерства, іншого центрального органу виконавчої влади й підпорядковується йому.

УСТАНОВА — юридична особа, порядок створення та діяльності якої може визначатися нормами публічного або приватного права. Установа як юридична особа публічного права — організація, яка створюється розпорядчим актом Президента України, органу виконавчої влади або органу місцевого самоврядування. Існує два види: а) установи, які виконують функції державної влади й наділені державно-владними повноваженнями (органи виконавчої влади, суд, прокуратура); б) установи, які не наділені управлінськими функціями, що здійснюють невиробничу діяльність науково-технічного, соціально-культурного, освітнього та іншого характеру під керівництвом вишестоящих установ (науково-дослідні установи, експертні установи, музеї, театри та інші). Порядок утворення та правовий статус установ публічного права встановлюється Конституцією України та законами.

УСТАНОВА ЯК ЮРИДИЧНА ОСОБА ПРИВАТНОГО ПРАВА — 1) організація, створена однією або кількома особами (засновниками), які не беруть участь в управлінні нею, шляхом об'єднання (виділення) їхнього майна для досягнення мети, визначеної засновниками за рахунок цього майна. Особливістю установ порівняно з іншими організаційними формами юридичних осіб приватного права є здійснення ними діяльності непідприємницького характеру. Загальні положення щодо правового статусу цих установ регламентуються Цивільним кодексом України, а особливості правового статусу окремих видів установ приватного права встановлюються спеціальними законами; 2) організація (з певним штатом службовців та адміністрацією), що уповноважена приймати рішення, чинити дії в певних галузях науки, культури, народного господарства; 3) приміщення, де розташована така організація, місце роботи кого-небудь.

УСТАНОВЧА ВЛАДА НАРОДУ — це природні та конституційно закріплені виключні права Українського народу, наслідком реалізації яких є утворення власної держави з визначенням її території та конституційного ладу, а також періодичне переобрання складу Верховної Ради України та глави держави.

УСТАНОВЧА ФУНКЦІЯ ПАРЛАМЕНТУ — це здатність парламенту через прийняття конституції (внесення до неї змін) здійснювати свої повноваження щодо призначення виборів та референдумів, участі у формуванні інших органів державної влади, органів місцевого самоврядування та державних організацій, власних внутрішньо-парламентських структур, та впливає на визначення засад територіального устрою.

УСТАНОВЧА ФУНКЦІЯ ВЛАДИ — виконання уповноваженими органами й особами певних дій щодо прийняття або істотної зміни конституції держави або внесення істотних змін у статус і організацію органів, діяльність яких передбачена конституцією та спеціальними законами.

УСУНЕННЯ З ПОСТА — дострокове припинення повноважень глави держави — президента в порядку імпичменту у разі вчинення ним державної зради або іншого злочину.

УТИСК — небажана для особи та/або групи осіб поведінка, метою або наслідком якої є приниження їх людської гідності за певними ознаками або створення стосовно такої особи чи групи осіб напруженої, ворожої, образливої або зневажливої атмосфери.

УТРИМАННЯ — перебування на повному утриманні іншої особи або одержання від неї допомоги, яка є постійним і основним джерелом засобів до існування.

УТРИМАНЦІ — особи, які перебувають на повному утриманні іншої особи або одержують від неї допомогу, що є постійним і основним джерелом засобів їхнього існування.

УХВАЛА СУДОВА — акт застосування норм процесуального права, спрямований на виникнення процесу, його розвиток і закінчення; вноситься судом колегіально.

УХВАЛА — 1) різновид усного або документально оформленого рішення, що приймається судовим органом, зборами, конференцією, з'їздом громадської організації, наукового колективу, політичної партії тощо відповідно до норм процесуального законодавства або заздалегідь обумовлених процедур; 2) це письмове або усне рішення суду будь-якої інстанції в адміністративній справі, яким вирішуються питання, пов'язані з процедурою розгляду адміністративної справи, та інші процесуальні питання (*Кодекс адміністративного судочинства України від 06 липня 2005 року*).

УЧАСНИК ПРОЦЕСУ — 1) учасники процесуальних правовідносин, що виникають у зв'язку з провадженням у цивільній справі; 2) фізичні та юридичні особи, які захищають при провадженні в кримінальній справі свої інтереси або інтереси й права осіб, яких вони представляють, і наділені для цього відповідними процесуальними можливостями.

Ф

ФАКТИЧНА КОНСТИТУЦІЯ — це реально існуючий суспільний устрій (конституційний лад), основу якого складають ті об'єктивні відносини, які визначають найбільш суттєві економічні, політичні, соціальні та інші характеристики суспільства. Іншими словами, фактичну конституцію складають економічна, політична та соціальна основи суспільства, які органічно взаємопов'язані між собою.

ФАКУЛЬТАТИВНА НОРМА — це норма, приписи яких фіксують моделі доцільної поведінки, що є бажаними, а не юридично обов'язковими.

ФАКУЛЬТАТИВНИЙ РЕФЕРЕНДУМ — проводиться з метою виявлення громадської думки щодо конкретного питання, яке цікавить певну частину населення регіону.

ФАЛЬСИФІКАЦІЯ (*лат. **falsificare** — підробляти*) — підробка, навмисне спотворення документів, предметів, товарів, творів мистецтва.

ФАХІФЕЦЬ — особа, яка володіє фаховими (спеціальними) знаннями та навичками в якій-небудь галузі виробництва, науки, техніки, мистецтва тощо, та яка має фах (спеціальність).

ФЕДЕРАЛІЗМ (*фр. **federalisme**, від лат. **foedus** — договір, союз*) — 1) у конституційному праві одна з форм устрою держави (іншою є унітаризм або унітарна держава), суть якої полягає в такому: а) у характері внутрішньої структури держави; б) у характері зв'язків центру та частин федеративної держави; в) у специфіці прав центру й суб'єктів федеративної держави; 2) державно-правна думка й система, також рух, спрямований на утворення союзних держав-федерацій, які є формою інтеграції близьких географічно, споріднених історично й культурно та зв'язаних іншими інтересами країн в одне ціле при збереженні самоуправління й державного статусу складових частин.

ФЕДЕРАЦІЯ (*лат. **foederatio** — об'єднання*) — 1) форма державного устрою, за якої в складі держави є суб'єкти федерації — державні утворення, що мають певні ознаки суверенності, а також два рівні державного апарату й системи законодавства, подвійне громадянство, два рівні судової системи; 2) це постійний союз окремих суверенних держав, які утворили

єдину державу на добровільній основі й передали певну частину свого суверенітету (прав) центральним федеральним органам.

ФЕДЕРАЦІЯ АСИМЕТРИЧНА — поняття науки конституційного права, яке використовується при характеристиці федеративних держав. Федерацію асиметричну називають федерацією, суб'єкти (члени) якої мають неоднаковий юридичний статус, тобто в одних суб'єктів (членів) більше прав, ніж в інших.

ФЕМІДА — 1) у давньогрецькій міфології — богиня правосуддя, зображена із зав'язаними очима (на ознаку неупередженості), з вагами в одній руці й мечем — у другій; 2) у переносному значенні — правосуддя.

ФЕМІНОКРАТІЯ (лат. *femina* — жінка, *feminocracy* — влада жінок) — 1) соціальне явище, яке мало місце в первісному суспільстві; 2) рідкісне, але таке, що все більше дає про себе знати, явище приходу жінок на ключові пости у сфері влади в сучасних умовах; заслуговує позитивної оцінки в силу того, що жінці (як матері) притаманні миролюбність, гуманність, турбота про людину, такі якості, як співчуття, співпереживання.

ФІДЕКРАТІЯ (лат. *fides* — віра) — дозвільний, цензовий вплив влади на участь громадян у політичному житті з урахуванням їх релігійної приналежності.

ФІЗИЧНА ОСОБА — 1) окрема людина як суб'єкт права; 2) це людина, що виступає як учасник цивільних відносин, наділена особистими немайновими та майновими цивільними правами та обов'язками, встановленими Конституцією та Цивільним Кодексом України, а так само інші цивільні права, якщо вони не суперечать закону та моральним засадам суспільства.

ФІКТИВНИЙ ШЛЮБ — зареєстрований без наміру створити сім'ю правовий акт, внаслідок укладення якого в осіб, що перебувають у шлюбі, не виникає ніяких прав і обов'язків подружжя.

ФІКТИВНА КОНСТИТУЦІЯ — характерна для країн з авторитарними, а тим більше — з тоталітарними політичними режимами. У таких державах конституція — бутафорія, політична декларація, яка приховує дійсний стан речей (СРСР, соціалістичні країни і інші).

ФІЛІАЦІЯ (фр. *filiation*, лат. *filia* — донька, *filius* — син) — спосіб набуття громадянства за народженням.

ФІЛІАЦІЯ ЗА ПРИНЦИПОМ ГРУНТУ — дитина отримує громадянство держави, на території якої народилась.

ФІЛІАЦІЯ ЗА ПРИНЦИПОМ КРОВІ — дитина отримує громадянство від батьків незалежно від місця народження, якщо його батьки (або один з батьків) має громадянство даної країни.

ФІЛІЯ — відокремлений підрозділ юридичної особи, який розташований поза місцем її знаходження та здійснює всі або частину її функцій. Філія не є юридичною особою. Юридична особа призначає керівника філії, який діє на підставі доручення, виданого нею, і наділяє філію майном. Філії діють на підставі положень, затверджених юридичною особою, і мають бути вказані в її установчих документах.

ФІЛОКРАТІЯ (грец. *phileos* — люблю, *cratos* — влада) — любов до влади, потреба у владі, прагнення до користування нею, володіння впливом над іншими людьми, значно поширене в середовищі осіб з сильним, владним характером, особливо тиранів, деспотів, диктаторів.

ФІНАНСОВА ДИСЦИПЛІНА — сукупність вимог, установлених у законодавчому порядку стосовно функціонування фінансового механізму держави і обов'язок дотримувати їх усіма учасниками фінансових відносин.

ФІНАНСОВА СИСТЕМА — 1) сукупність державних органів та установ, що здійснюють у межах своєї компетенції керівництво фінансовою діяльністю держави; 2) сукупність взаємопов'язаних елементів фінансових відносин (фінансових інститутів, ланок фінансів), за допомогою яких держава формує, розподіляє та використовує грошові кошти; 3) це сукупність врегульованих фінансово-правовими нормами окремих ланок фінансових відносин і фінансових установ, за допомогою яких держава формує, розподіляє і використовує централізовані і децентралізовані грошові фонди.

ФІНАНСОВЕ УПРАВЛІННЯ — це сукупність прийомів, методів і способів, які використовують підприємства для підвищення дохідності та мінімізації ризику неплатоспроможності.

ФІНАНСОВЕ ВИРІВНЮВАННЯ — процес перерозподілу фінансових ресурсів на користь адміністративно-територіальних одиниць, які не мають достатньої власної доходної бази.

ФІНАНСОВА ОПЕРАЦІЯ — це будь-яка операція, пов'язана зі здійсненням або забезпеченням здійснення платежу суб'єктом фінансового моніторингу.

ФІНАНСОВЕ ПРАВО — галузь права, сукупність правових норм, які регулюють суспільні відносини у сфері фінансової діяльності держави.

ФІНАНСОВИЙ КОНТРОЛЬ — вид фінансової діяльності держави, який здійснюється органами публічної влади і недержавними організаціями з метою забезпечення законності та фінансової дисципліни в процесі мобілізації, розподілу й використання грошових коштів держави.

ФІНАНСОВО-ГРОШОВА БЕЗПЕКА — різновид безпеки, що має вплив на всі галузі економіки держави. Оскільки гроші є еквівалентом вартості будь-яких товарів, вони є чинником, спроможним дестабілізувати економічне становище у країні.

ФІНАНСУВАННЯ БЮДЖЕТУ — надходження та витрати у зв'язку із зміною обсягу боргу, а також зміною залишку готівкових коштів по бюджету, які використовуються для покриття різниці між доходами й видатками бюджету (*Бюджетний кодекс України від 08 липня 2010 року*).

ФІНАНСУВАННЯ ВИБОРЧОЇ КАМПАНІЇ — фінансове забезпечення участі у виборах політичних партій та окремих кандидатів.

ФІРМА (*італ. букв. — підпис, від лат. — міцний, надійний*) — 1) у діловій та юридичній мові синонім поняття «комерційна організація» або «господарська організація». Відповідно до правового режиму, визначеного законодавством, фірма може виступати як: а) головна компанія, що містить певну кількість спеціалізованих підприємств і відділень та місцевих і закордонних філіалів, контрольними пакетами акцій яких володіє головна компанія; б) холдингова компанія, до складу активів якої входять контрольні пакети акцій інших підприємств; 2) фірмове найменування, тобто будь-яка назва підприємства, установи чи організації, що має статус юридичної особи. Юридична особа, фірмове найменування якої зареєстроване у встановленому порядку, має виняткове право на його використання.

ФОБОКРАТІЯ (*грец. phobos — страх*) — влада страху.

ФОРМА (*лат. forma — вигляд, зовнішність, устрій, різновид*) — 1) зовнішній вигляд, обрис речі, дії тощо або зовнішній вираз певного змісту; 2) устрій, вид, тип, структура відповідних суспільних (соціальних, економічних, правових, організаційних тощо) утворень або процесів (наприклад, управління, судочинства, оплати, обміну), а також порядок чогось; 3) однотипний одяг встановленого зразка, наприклад, військовослужбовця, лікаря, спортсмена.

ФОРМА ВЛАСНОСТІ — це стійка система економічних відносин і господарських зв'язків, що зумовлює відповідний спосіб та механізм поєднання працівника і засобів виробництва.

ФОРМА ДЕРЖАВИ (*лат. forma — зовнішність, устрій*) — 1) сукупність загальних ознак держави, зумовлена інституціональними, територіальними й функціональними способами організації влади. Елементами форми держави є форма державного правління (інституціональні характеристики організації влади), форма державного устрою (територіальні характеристики організації влади) і політичний режим (функціональні характеристики організації влади); 2) це спосіб або порядок організації та здійснення державної влади.

ФОРМА ДЕРЖАВНОГО (ДЕРЖАВНО-ПРАВОВОГО) РЕЖИМУ — елемент форми держави, що визначає сукупність форм і методів здійснення державної влади, а також обсяг та рівень реальності прав і свобод громадян.

ФОРМА ДЕРЖАВНОГО ПРАВЛІННЯ — спосіб організації державної влади, зумовлений принципами формування і взаємовідносин вищих органів держави — глави держави, парламенту, уряду, що розкриває організацію верховної державної влади, особливо вищих і центральних її органів, їх структуру, компетенцію, співвідношення, порядок утворення,

тривалість повноважень, взаємовідносини з населенням, ступінь участі останнього в їх формуванні та функціонуванні.

ФОРМА ДЕРЖАВНОГО УСТРОЮ — спосіб територіальної організації держави, який вказує на внутрішню побудову держави, її поділ на складові частини — адміністративно-територіальні одиниці, автономні або політичні утворення — та їх співвідношення з центральною владою.

ФОРМА КОНСТИТУЦІЇ — 1) спосіб організації і зовнішнього вияву конституційних норм; 2) це спосіб відтворення і організації конституційних норм та інститутів

ФОРМАЛІЗМ — беззастережне дотримання правил, букви закону, надання переваги їхній зовнішній формі, нерідко за рахунок внутрішнього змісту, творчого розуміння і застосування. Формалізм зазвичай зумовлює фактичний відрив законодавців, творців прав, теорії, суб'єктів права від дійсності, суспільного життя, ідеалів народу. У сфері соціального управління формалізм найчастіше виявляється у такому негативному суспільному явищі, як бюрократизм.

ФОРМАЦІЯ — історичний тип суспільства, яке базується на певному способі виробництва матеріальних благ і його основі — формі власності.

ФОРМИ (ДЖЕРЕЛА) ПРАВА — офіційні способи вираження і закріплення змісту правових норм, за допомогою яких правові норми набувають публічного характеру, стають загальнообов'язковими для всіх і отримують зовнішню об'єктивізацію.

ФОРМИ (ЗОВНІШНІ) ПРАВА — спосіб прояву матеріального закріплення юридичних норм, який засвідчує загальну обов'язковість останніх. Розрізняють такі форми (зовнішні) права: правовий звичай, правовий прецедент, нормативно правова угода, нормативно-правовий акт.

ФОРМИ БЕЗПОСЕРЕДНЬОЇ ДЕМОКРАТІЇ — способи й засоби безпосереднього здійснення влади народом або його частиною (територіальною громадою, населенням адміністративно-територіальної одиниці), які унеможливають передання владних повноважень будь-яким органам чи особам.

ФОРМИ ЗДІЙСНЕННЯ ФУНКЦІЇ ДЕРЖАВИ — специфічні однорідні напрямки діяльності держави, за допомогою яких реалізуються її функції.

ФОРМУЛА РЕФЕРЕНДУМУ — питання про предмет референдуму, визначені нормативними положеннями закону, які поділяють на звернення до виборчого корпусу з приводу запропонованого питання та народний вибір, тобто пропонування голосуючому двох і більше варіантів вирішення проблеми.

ФОРС-МАЖОР (*фр.* — *непереборна сила*) — виникнення надзвичайних та неминучих обставин, наслідком яких є невиконання чи неможливість виконання умов договору.

Внаслідок форс-мажору одна сторона стає невольним завдавачем збитків іншій стороні. Форс-мажор поділяють на два види: непереборна сила та юридичний форс-мажор. Непереборна сила характеризується наявністю обставин, що мають об'єктивний та абсолютний характер, тобто стосуються не лише сторони, що завдала збитків за договором шляхом невиконання своїх зобов'язань, а поширюється на всіх. Неможливість виконання має бути абсолютною, а не утрудненою для боржника. Законодавство й договірна практика непереборною силою вважають стихійні лиха (землетруси, повені, цунамі) та інші обставини, які не можна передбачити або відвернути (або можна передбачити, та не можна відвернути) за сучасного рівня людських знань і можливостей. Юридичний форс-мажор — це рішення вищих державних органів (заборона експорту чи імпорту, валютні обмеження тощо), а також воєнні дії, страйки, революції та інші. Не є форс-мажором обставини, що за своєю суттю виступають комерційним ризиком, зокрема зміна цін, труднощі, пов'язані з несприятливою кон'юнктурою ринку, тощо. Законодавством не визначено поняття юридичного форс-мажору. Випадки його застосування встановлюються в договірному порядку. Якщо непереборна сила є обставиною, що звільняє від відповідальності, то юридичний форс-мажор може бути такою обставиною за умов урегулювання договірними відносинами.

ФОРУМ (*лат. forum* — площа, двір) — 1) площа у Давньому Римі, на якій відбувались народні збори, ярмарки і здійснювався суд; зокрема, площа між Капітолієм і Палатином, де концентрувалось політичне життя Риму; 2) місце виступів, висловлювань; 3) широкі представницькі збори — конференція, конгрес, з'їзд (наприклад, Всесвітній форум українців, Форум ОБСЄ із співробітництва в галузі безпеки).

ФРАКЦІЯ (*фр. fraction, лат. fractio* — розламування) — 1) організована група членів політичної партії, утворена для проведення її політики в парламенті, органах місцевого самоврядування; 2) угруповання всередині політичної партії, яке виступає зі своєю власною політичною платформою, відмінною від основної (генеральної) лінії партії, і виступає проти політики, прийнятої більшістю членів партії; 3) об'єднання депутатів у межах однопалатного парламенту або однієї з палат двопалатного парламенту, наділене повноваженнями з реалізації парламентських функцій; 4) об'єднання депутатів у парламенті, утворені за нормами спеціального закону або парламентського регламенту.

ФРАТРІЯ — братство двох та більше племен, що характеризується розширенням взаємних зв'язків між родами.

ФРОНТ — поширена назва такої організаційно-правової форми громадських об'єднань громадян, як рух (масовий рух).

ФУНКЦІЇ ВЕРХОВНОЇ РАДИ УКРАЇНИ (*лат. function* — виконання, здійснення) — основні напрями її діяльності в різних сферах суспільних відносин. До функцій Верховної Ради України належать законодавча, представницька, установча (державотворча, організаційна), парламентського контролю, бюджетно-фінансова, зовнішньополітична.

ФУНКЦІЇ ДЕРЖАВИ — головні, взаємопов'язані, об'єктивно необхідні напрями та види її діяльності, що спрямовані на реалізацію завдань, досягнення відповідної мети в конкретних формах, за допомогою спеціальних методів і виражають сутність, соціальне призначення держави, роль та місце в суспільстві на конкретному етапі розвитку. За змістом функції держави — це сукупність однорідних напрямів її діяльності, що характеризуються внутрішньою єдністю та суттєвою відмінністю їх від інших напрямів. За формою функції держави — це сукупність основних видів державної діяльності.

ФУНКЦІЇ ІНСТИТУТІВ (СУБІНСТИТУТІВ) РЕФЕРЕНДНОГО ПРАВА — регулювання суспільних відносин, пов'язаних із ініціюванням, організацією та проведенням всеукраїнського та місцевих референдумів і реалізацією їх рішень та норм референдного права.

ФУНКЦІЇ КОНСТИТУЦІЇ — основні напрями її впливу на суспільні відносини, обумовлені соціальним призначенням конституції.

ФУНКЦІЇ МІСЦЕВОГО РЕФЕРЕНДУМУ — форма, вид діяльності територіальної громади, що передбачає безпосереднє прийняття її членами рішень із найважливіших питань місцевого значення, що мають визначену юридичну силу.

ФУНКЦІЇ ОРГАНУ САМООРГАНІЗАЦІЇ НАСЕЛЕННЯ — створення умов для участі жителів у вирішенні питань місцевого значення, задоволення їх (жителів) соціальних, культурних, побутових та інших потреб шляхом сприяння у наданні їм відповідних послуг, а також участь у реалізації соціально-економічного, культурного розвитку відповідної території (села, селища, міста, району в місті), інших місцевих програм.

ФУНКЦІЇ ПРАВА — напрями або види впливу права на суспільні відносини. У них виражається роль і призначення права в суспільстві й державі, його соціальна цінність та найважливіші риси.

ФУНКЦІЇ ПРЕЗИДЕНТА УКРАЇНИ — основні напрями діяльності (найважливіші обов'язки) глави держави, обумовлені його місцем і роллю в системі органів державної влади.

ФУНКЦІЇ РЕФЕРЕНДНОГО ПРАВА — основні напрями й види впливу цього інституту на суспільні відносини, що є предметом референдного права.

ФУНКЦІЇ РЕФЕРЕНДУМІВ — напрями й види діяльності Українського народу на загальнодержавному та локальному рівнях, що передбачають безпосереднє прийняття громадянами України найважливіших рішень, які мають визначену юридичну силу.

ФУНКЦІЇ ТЕОРІЇ ДЕРЖАВИ І ПРАВА — основні напрями виявлення та фіксації знань про сутність, зміст, соціальне, наукове й навчальне призначення теорії держави і права. Види функцій теорії держави і права: онтологічна, евристична, гносеологічна (пізнавальна), методологічна, політична, ідеологічна (виховна), науково — прикладна, навчальна, прогностична.

ФУНКЦІЇ ЮРИДИЧНОЇ НАУКИ — 1) інтерпретаційна (пізнання державно-правової дійсності); 2) евристична (відкриття нових закономірностей, що виникають у процесі розвитку предмета дослідження, наприклад, держави та права); 3) методологічна — базується на тому загальному положенні, що метод — це теорія, звернена до практики дослідження; 4) політична функція юридичних наук — розробка принципів перетворення держави та права, їх установ та інститутів на основі пізнання об'єктивних закономірностей суспільного розвитку, а також пізнання перспективних шляхів розвитку держави та права, державного апарату та законодавства; 5) ідеологічна — полягає у світоглядному боці науки, у діалектно-матеріалістичному тлумаченні держави та права; 6) прогностична — визначає тенденції в розвитку явищ, які вивчаються відповідно з об'єктивними законами їх розвитку.

ФУНКЦІОНАЛЬНА НЕДОТОРКАНИСТЬ (ФУНКЦІОНАЛЬНИЙ ІМУНІТЕТ) — передбачена Конституцією України та чинним законодавством (додаткова до загально-правової) спеціальна гарантія, що зумовлена особливим характером статусу певного кола суб'єктів права. За допомогою цієї гарантії держава забезпечує безперешкодне здійснення діяльності глави держави, народних депутатів, суддів та інших посадових осіб.

ФУНКЦІЯ ПАРЛАМЕНТСЬКОГО КОНТРОЛЮ ВЕРХОВНОЇ РАДИ УКРАЇНИ — один із напрямів контрольної діяльності Верховної Ради України при гарантуванні прав і свобод людини і громадянина, суть якої полягає в контролі за діяльністю Кабінету Міністрів України, органів прокуратури, бюджетно-фінансовому нагляді, а також здійсненні контролю з окремих питань безпосередньо або через тимчасові спеціальні та тимчасові слідчі комісії.

ФУНКЦІЯ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ ЕКОЛОГІЧНА — об'єктивно необхідні, нормативно регламентовані напрями та види її діяльності із забезпечення раціонального використання природних ресурсів, охорони навколишнього природного середовища й екологічної безпеки.

ФУНКЦІЯ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ ЕКОНОМІЧНА — об'єктивно необхідні, нормативно визначені, конкретні напрями і види її діяльності в економічній сфері з правової регламентації економічних процесів (формування рамкових умов функціонування економіки), створення організаційних передумов, необхідних для економічної діяльності, реалізації соціально-економічних проектів і програм та забезпечення економічної безпеки.

ФУНКЦІЯ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ КУЛЬТУРНА — об'єктивно необхідні, нормативно регламентовані напрями та види діяльності держави щодо створення правових, економічних, матеріальних, фінансових, соціальних, організаційних засад розвитку та забезпечення оптимального рівня функціонування культури, науки, освіти, мистецтва й інших духовно-культурних галузей суспільства.

ФУНКЦІЯ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ ПОЛІТИЧНА — нормативно визначені напрями та види її діяльності з регулювання сфери політичних відносин, вироблення й реалізації

внутрішньої і зовнішньої політики, створення умов та інститутів для розвитку народо-владдя й політичної стабільності та забезпечення національної безпеки з метою формування громадянського суспільства.

ФУНКЦІЯ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ СОЦІАЛЬНА — об’єктивно необхідні, нормативно регламентовані напрями та види її діяльності із забезпечення й гарантування гідних умов існування, створення рівних і справедливих можливостей для розвитку кожної людини, формування ефективного механізму соціального захисту з метою досягнення в суспільстві соціальної злагоди і співробітництва на основі сталих процесів соціальної структурованості.

ФУНКЦІЯ — діяльність, пов’язана з отриманням чітко визначеного кінцевого результату, який прямо відображає досягнення цілей та завдань органу виконавчої влади.

Х

ХАБАРНИЦТВО — передбачений Кримінальним Кодексом України злочин, пов'язаний з одержанням хабара, посередництвом у цьому й дачею хабара. Оскільки хабар має майновий характер, предметом його можуть бути матеріальні цінності (гроші, речі, продукти, тварини тощо) або майнові блага (надання безплатної путівки на закордонний круїз, до санаторію, пансіонату, безплатний ремонт житла, пошиття одягу тощо). Одержати хабар може тільки службова особа, поняття якої дається в ч. 2 ст. 164 КК України.

ХАБЕАС ДАТА — конституційно-правовий інститут, який полягає у праві кожної людини (або тільки громадянина) в судовому порядку вимагати ознайомлення з будь-якими відомостями, що її стосуються. Це право поширюється і на відомості, що зберігаються в будь-яких архівах, у тому числі в архівах органів державної безпеки, поліції, суду, прокуратури.

ХАБЕАС КОРПУС — інститут англійського процесуального права, який полягає в тому, що на вимогу затриманого чи заарештованого він має бути негайно доставлений до суду для перевірки підстав затримання чи арешту.

ХАКЕР (англ. *hacker*) — особа, що чинить різноманітного роду незаконні дії в сфері інформатики: несанкціоноване проникнення в чужі комп'ютерні мережі й одержання з них інформації, незаконні зняття захисту з програмних продуктів і їх копіювання, створення і поширення комп'ютерних «вірусів» тощо.

ХАЛАТНІСТЬ — невиконання або неналежне виконання службовою особою своїх службових обов'язків через недбале або несумлінне ставлення до них, що завдало істотної шкоди державним чи громадським інтересам або правам та інтересам інших осіб (як юридичних, так і фізичних), права яких охороняються законом.

ХАЛАТНІСТЬ ПОСАДОВА — це недбале виконання юридичних обов'язків по службі. Діяння містить склад злочину і кваліфікується за ст. 367 КК України у випадках, коли посадова особа не виконала своїх обов'язків або виконала їх неналежним чином і цим завдала істотної шкоди державній або громадській організації чи громадянину.

ХАЛІФ (араб. *khalifa* — спадкоємець, наступник) — згідно з сунітською державно-правовою концепцією, титул верховного правителя держави, який поєднує у своїх руках

духовну й світську владу. У сучасному світі титулу халіф жоден правитель не має (у Туреччині тільки як духовний глава мусульман халіф існував до 1924 р.). У деяких сучасних державах (Марокко, Саудівській Аравії) монарх, хоча й не вважається халіфом, визнається духовним главою своїх підданих.

ХАЛІФАТ — 1) ідея про організацію суспільства і держави в мусульманській політико-правовій думці; 2) характеристика форми правління в деяких мусульманських країнах з VII століття, у тому числі консультативне правління, теократія.

ХАРАКТЕРИСТИКА — 1) у широкому розумінні — опис, визначення найважливіших та прикметних особливостей, властивостей, явищ, процесів, об'єктів або їхніх структурних елементів, а також методів, за допомогою яких вони досліджуються; 2) офіційний документ, що містить відомості про діяльність окремої людини (персональна характеристика).

ХАРАКТЕРИСТИКА-ПОДАННЯ — документ, що застосовується при висуванні на виборні посади, присвоєння військового чи наукового звання, обранні на посаду за конкурсом в наукових закладах.

ХАРАКТЕРИСТИКА РИЗИКУ — завершальний етап оцінки ризику, на якому узагальнюються дані попередніх етапів і пов'язаних з ними невизначеностей з метою обґрунтування висновків і рекомендацій, необхідних для управління ризиком (*Наказ Про затвердження методичних рекомендацій «Оцінка ризику для здоров'я населення від забруднення атмосферного повітря» від 13 квітня 2007 року*).

ХАРИЗМАТИЧНИЙ ЛІДЕР — громадсько-політичний діяч, ватажок, вождь, авторитет якого ґрунтується на вірі громадян у його надприродні, видатні здібності, виняткові якості, непогіршеність, святість.

ХАРТІЯ (грец. *chartion*, від *chartes* — лист папірусу) — матеріал (папірус або пергамент), на якому написано рукопис, а також сам рукопис. У середні віки та в Новий час хартією називався документ публічно-правового і політичного характеру, що засвідчував певні права або привілеї. У сучасному світі хартіями називаються деякі документи, декларації суспільно-політичного характеру, що не мають обов'язкової (юридичної) сили (наприклад, Європейська хартія про місцеве самоврядування, Паризька хартія для Нової Європи та інші).

ХАРТІЯ ПРАВ ЛЮДИНИ — складається з трьох міжнародних правових актів: Загальної декларації прав людини, що затверджена і проголошена Генеральною Асамблеєю ООН 10 грудня 1948 р., Міжнародного пакту про економічні, соціальні і культурні права та Міжнародного пакту про громадянські і політичні права (обидва датуються 19 грудня 1966 р.). Норми поведінки, закріплені у Декларації, не є формально обов'язковими для дотримання членами ООН. Натомість норми, що закріплені у Пактах, прирівнюються до міжнародних договорів і вважаються обов'язковими для дотримання державами, які до цих Пактів приєдналися. Україною ратифіковано всі документи, що становлять Хартію прав людини.

ХАРТІЯ СОЦІАЛЬНОГО СТРАХУВАННЯ — міжнародний документ, прийнятий 5-м Всесвітнім конгресом профспілок, який відбувся 4-15 грудня 1961 року у м. Москві (Росія). У ньому проголошено основні принципи соціального страхування: 1) система соціального страхування має ґрунтуватися на визнанні працівниками права на соціальне страхування як основного соціального права та забезпечення цього права законодавчим шляхом; 2) система соціального страхування має забезпечувати трудящим нормальні умови існування шляхом надання допомоги у грошовій формі та натурою; 3) соціальне страхування має охоплювати всі страхові випадки незалежно від їх походження і причин; 4) соціальне страхування має поширюватися на всіх осіб найманої праці: на селян, дрібних фермерів, ремісників, орендаторів, а також осіб вільних професій, студентів і на всіх тих хто фізично не може працювати; 5) право на соціальне страхування має бути рівним для всіх без будь-якої дискримінації за ознакою раси, національності, віросповідання, віку та статі, за професійною ознакою залежно від того, в приватному чи громадському секторі працює особа.

ХАРТУЛАРІЇ (*лат. chartularia*) — в середньовічній Західній Європі в монастирях збірники копій документів щодо їхніх майнових прав.

ХЕДЖ (англ. **hedge** — огорожа) — в біржовій термінології термінова угода, що страхує від можливого падіння ціни. Такого роду операції проводяться в США на фондових і опціонних ринках.

ХЕДЖУВАННЯ — термін, що використовується у банківській, біржовій та комерційній практиці для позначення різних методів страхування ризику. Наприклад, застосовується в більш вузькому значенні слова: для позначення страхування валютного ризику шляхом створення зустрічних вимог і зобов'язань в іноземній валюті. Найпоширенішим видом хеджування є укладення строкових валютних угод.

ХЕЙРА Т. МЕТОД — спосіб визначення виборчої квоти, вперше запропонований у 1855 р. англійським адвокатом Томасом Хейром (Т. Hare). Згідно з Хейра Т. методу виборча квота обчислюється діленням числа поданих на виборах голосів на число мандатів у представницькому органі. Хейра Т. метод є найпростішим способом обчислення виборчої квоти. Застосовується у Болгарії, Естонії, Румунії, Словаччині, Словенії, Угорщині та деяких інших державах. В Україні використання Хейра Т. методу передбачено *Законом України «Про вибори народних депутатів України» від 17 листопада 2011 року*.

ХЕЛМІНСЬКЕ (КУЛЬМСЬКЕ) ПРАВО (*польс. Chelminskie prawo*, *нім. Culmische Recht*, *лат. Jus culmense*) — середньовічне міське право, різновид магдебурзького права. Назва пов'язана з м. Хелмно (Кульм) — традиційним центром Хелмінської землі.

ХІМІЧНА ЗБРОЯ (*англ. Chemical weapons*) — у сукупності або окремо токсичні хімікати, боєприпаси та пристрої, спеціально призначені для смертельного ураження або заподіяння іншої шкоди за рахунок токсичних властивостей токсичних хімікатів, які вивільнюються в результаті застосування таких боєприпасів та пристроїв, а також обладнання, спеціально призначене для використання безпосередньо у зв'язку із застосуванням зазначених боєприпасів та пристроїв.

ХІМІЧНА РЕЧОВИНА — речовина або складова суміші чи препарату, виготовлена промисловим способом або отримана природним шляхом, яка не містить живих організмів.

ХИРОГРАФ (лат. *chirographum* — *почерк, рукопис, написаний власноручно, розписка*) — у Давньому Римі власноручний запис, яким підтверджувалося боргове зобов'язання.

ХИРОТОНІЯ (грец. — *голосування підняттям руки*) — найуживаніший спосіб голосування на народних зборах у Давній Греції під час обговорення держаних справ, а також обрання посадових осіб.

ХОДА — рух по вулицях і дорогах. Різновидом ходи є марші, які здійснюються через багато населених пунктів, через усю країну або кілька країн. У ході та маршах беруть участь, як правило, задалегідь організовані люди.

ХОЛДИНГОВА КОМПАНІЯ — суб'єкт господарювання, який володіє контрольними пакетами акцій інших, одного або більше суб'єктів. Холдингові компанії можуть створюватися у разі заснування їх органами, уповноваженими управляти державним майном, державними органами приватизації самостійно або разом з іншими засновниками; поглинання одного господарюючого суб'єкта іншим (придбання контрольного пакета акцій) у процесі приватизації.

ХОЛОДНА ЗБРОЯ — предмет, спеціально виготовлений для нанесення тілесних ушкоджень і призначений для нападу та активного захисту в рукопашному бою.

ХУНТА (ісп. *junta* — *букв. об'єднання*) — в іспаномовних країнах (Іспанія, більшість країн Латинської Америки) назва вищих колегіальних органів державної влади, а також громадсько-політичних об'єднань. Хунта військова — військові союзи та організації, що приходять до влади шляхом військових переворотів.

ХУРАЛ — традиційна назва представницьких органів влади в Монголії та деяких республіках у складі Російської Федерації (Бурятія, Тува).

ХУТІР — 1) сільське поселення при освоєнні нових земель; 2) на Кубані й Дону, а також на Україні — поселення поза сіл і станиць, незалежно від числа дворів; 3) в Росії — відокремлена селянська садиба на земельній ділянці індивідуального володіння.

ХУЛІГАНСТВО (від англ. *hooligan* — хуліган) — грубе порушення громадського порядку. Покарання за хуліганство передбачено в кримінальних кодексах більшості країн.

Щ

ЦАР (*лат. Caesar* — *цезар, титул римських імператорів*) — офіційна назва (титул) глави держави (монарха), рівнозначна титулу короля.

ЦЕНЗ (*лат.census, censere* — *здійснювати опис, перепис*) — 1) у Давньому Римі — періодичний перепис майна громадян для відповідного розподілу їх на податкові розряди; 2) обмежувальні умови допущення особи до користування тими або іншими політичними правами; 3) раніше широко застосовувалися також майновий ценз (необхідність володіння певним майном), освітній (необхідність уміти читати й писати), релігійний (необхідність сповідувати державну релігію) та деякі інші, які в сучасних умовах впроваджуються дуже рідко.

ЦЕНЗ ВИБОРЧИЙ — встановлені конституцією та виборчим законодавством певні критерії (умови), з якими пов'язується реалізація громадянином активного і пасивного виборчого права.

ЦЕНЗ ВІКОВИЙ — виборча вимога, яка полягає в тому, що активного виборчого права набувають громадяни України, яким на день виборів виповнилося 18 років.

ЦЕНЗ ГРОМАДЯНСТВА — встановлена конституцією або виборчим законом вимога, відповідно до якої кожний виборець або кандидат на виборну державну посаду повинен мати громадянство цієї держави.

ЦЕНЗ ДІЄЗДАТНОСТІ — виборчий ценз, що полягає в неможливості мати право голосу громадянам, які визнані судом недієздатними.

ЦЕНЗ МАЙНОВИЙ — різновид виборчих цензів, за яким для набуття активного чи пасивного виборчого права необхідно майно певної вартості або сплачувати податки не нижче від певної суми.

ЦЕНЗ МОВНИЙ — різновид виборчих цензів, згідно з яким для набуття активного чи пасивного виборчого права необхідно володіти державною мовою, однією з державних мов або всіма державними (офіційними) мовами цієї держави.

ЦЕНЗ МОРАЛЬНИЙ — різновид виборчих цензів, згідно з яким для набуття активного чи пасивного виборчого права необхідно відповідати певним моральним вимогам.

ЦЕНЗ НАЦІОНАЛЬНОСТІ — різновид виборчих цензів, згідно з яким для набуття активного чи пасивного виборчого права необхідно бути особою певної національності

ЦЕНЗ НЕСУМІСНОСТІ — виборчий ценз, що полягає в забороні одночасно займати виборчу та іншу публічну посаду. Несумісність також означає обов'язок виборчої особи залишити займану нею раніше посаду в разі її обрання.

ЦЕНЗ ОСВІТНІЙ — виборчий ценз, згідно з яким для набуття активного чи пасивного виборчого права необхідно мати певний, підтверджений відповідним документом, рівень освіти. Різновидом цензу освітності є ценз письменності.

ЦЕНЗ ОСІЛОСТІ — виборчий ценз, згідно з яким для набуття активного чи пасивного виборчого права необхідно проживати протягом певного часу в певній місцевості або країні до моменту проведення виборів.

ЦЕНЗ ПАРТІЙНИЙ — виборчий ценз, згідно з яким для набуття пасивного виборчого права необхідно належати до правлячої політичної партії.

ЦЕНЗ ПИСЬМЕННОСТІ — один із різновидів освітнього виборчого цензу, який полягає в тому, що для набуття активного чи пасивного виборчого права необхідно вміти читати й писати офіційною мовою або однією з офіційних мов, іноді — розуміти й тлумачити конституцію держави.

ЦЕНЗ РАСОВИЙ — один із різновидів виборчих цензів, згідно з яким для набуття активного чи пасивного виборчого права необхідно бути особою певної раси.

ЦЕНЗ РЕЛІГІЙНИЙ — виборчий ценз, згідно з яким для набуття виборчого права необхідно сповідувати певну релігію.

ЦЕНЗ СЛУЖБОВИЙ (ПРОФЕСІЙНИЙ) — виборчий ценз, який обмежує виборчі права громадян за ознакою займаної посади, професійної діяльності або духовного сану.

ЦЕНЗ СТАТІ — виборчий ценз, який полягає в обмеженні виборчого права жінок.

ЦЕНзуРА — державний нагляд за змістом і поширенням масової інформації. Державний контроль за змістом і поширенням суспільно значущої інформації здійснюється у будь-якому суспільстві. Офіційно забороняється, наприклад, розголошення відомостей, що є державною або військовою таємницею, поширення інформації, що містить заклики до незаконних дій, завдає шкоди національній безпеці чи суспільній моралі тощо.

ЦЕНТР (лат. *centrum* — центр (кола); грец. — центральна точка, середина) — 1) населений пункт, в якому перебувають відповідні органи державної влади та управління

певної адміністративно-територіальної одиниці: області, району тощо (центр адміністративний); 2) організаційно-правова форма певної діяльності або найменування юридичної особи (підприємства, установи, організації, закладу тощо, у тому числі міжнародних) чи її структурного підрозділу; 3) місце концентрації відповідних однорідних організацій чи установ, інших структур певної спільної діяльності або органів управління промисловістю, фінансами, торгівлею тощо (наприклад, діловий центр, фінансовий центр, науковий центр); 4) у парламентах країн з багатопартійною системою — назва партій, груп, об'єднань, що займають проміжне становище між лівими і правими партіями; у політичних партіях — групи та фракції, що стоять між лівим і правим крилом цих партій; 5) умовна назва й місцезнаходження спеціального органу, який здійснює вище керівництво або координацію розвідувальної чи контррозвідної діяльності держави.

ЦЕНТРАЛІЗАЦІЯ — зосередження державних функцій у віданні центральних органів держави.

ЦЕНТРАЛЬНА ВИБОРЧА КОМІСІЯ (ЦВК) — 1) у деяких країнах назва загальнодержавного органу з організації підготовки і проведення виборів; 2) в Україні — постійно діючий колегіальний державний орган, який діє на підставі Конституції України та законів України і наділений повноваженнями щодо організації підготовки і проведення виборів Президента України, народних депутатів України, депутатів Верховної Ради Автономної Республіки Крим, депутатів місцевих рад і сільських, селищних, міських голів, всеукраїнського та місцевих референдумів у порядку та в межах, встановлених законами України.

ЦЕНТРАЛЬНА СПІЛКА СПОЖИВЧИХ ТОВАРИСТВ УКРАЇНИ — кооперативна спілка споживчих товариств України, їх районних та обласних спілок і спілки споживчих товариств АР Крим з метою забезпечення сприятливих умов для їхньої діяльності.

ЦЕНТРАЛЬНЕ УПРАВЛІННЯ СЛУЖБИ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ — елемент системи Служби безпеки України, до повноважень якого віднесено організацію роботи щодо забезпечення державної безпеки України, контроль і координацію підпорядкованих органів, внесення Президенту України пропозицій щодо видання нормативно-правових актів з питань державної таємниці та інші повноваження, передбачені законом.

ЦЕНТРАЛЬНИЙ НАСЕЛЕНИЙ ПУНКТ (ОБСЛУГОВУЮЧИЙ ЦЕНТР) — населений пункт, організаційні функції якого (економічні та адміністративні) поширюються на оточуючу територію, що має принаймні ще один населений пункт, підпорядкований центральному.

ЦЕНТРАЛЬНИЙ ОРГАН ВИКОНАВЧОЇ ВЛАДИ ЗІ СПЕЦІАЛЬНИМ СТАТУСОМ — орган, який має визначені Конституцією та законодавством України особливі завдання та повноваження, щодо нього може встановлюватися спеціальний порядок утворення, реорганізації, ліквідації, підконтрольності, підзвітності, а також призначення і звільнення керівників та вирішення інших питань.

ЦЕНТРАЛЬНИЙ ОРГАН ВИКОНАВЧОЇ ВЛАДИ УКРАЇНИ — орган, який забезпечує проведення в життя державної політики у відповідній галузі чи сфері на всій території України, здійснює керівництво дорученою йому сферою управління, несе відповідальність за стан її розвитку та безпосередньо підвідомчий Кабінету Міністрів України або за рішенням Президента України — іншому центральному органу виконавчої влади.

ЦЕНТРАЛЬНІ ОРГАНИ ДЕРЖАВНОЇ ВЛАДИ — органи держави, повноваження і діяльність яких поширюється на всю територію держави, а також на тих її громадян, які перебувають за межами країни.

ЦЕНТР ЄВРОПЕЙСЬКОГО ТА ПОРІВНЯЛЬНОГО ПРАВА — наукова установа заснована Міністерством юстиції України відповідно до наказу Міністерства юстиції України «Про затвердження Положення про Центр європейського та порівняльного права» від 28 жовтня 2004 року.

ЦЕНТР СЕРТИФІКАЦІЇ — організація, яка займається сертифікацією (підтвердженням належності до заявника) відкритого ключа.

ЦЕНТУМВІРАЛЬНИЙ СУД (лат. *centumviri* — члени колегії ста, від *centum* — сто і *vir* — чоловік) — суддівська колегія у Давньому Римі. Складалася зі 100, а пізніше зі 105 членів, — по три від кожної триби. До компетенції колегії належав розгляд спорів про спадщину, землеволодіння й про особистий статус. Колегія приймала рішення у комітетах, на чолі яких стояли квестори.

ЦЕРЕМОНІАЛ (лат. *caerimonialis* — обрядовий, культовий, *caerimonia* — святість, шанування, культ) — встановлений порядок проведення церемоній для того чи іншого випадку.

ЦЕРЕМОНІЯ — офіційний урочистий акт, що здійснюється за попередньо розробленим планом (протоколом), за певними правилами або традиціями (наприклад, Церемонія зустрічі державного діяча, відкриття пам'ятника тощо).

ЦЕРКОВНЕ ПРАВО В ХРИСТІЯНСТВІ — сукупність релігійних та юридичних норм, якими регулюються структура й діяльність християнських церков, взаємовідносини церкви з державою, права та обов'язки духовництва.

ЦЕСІЯ — 1) уступка вимоги; 2) у міжнародному публічному праві передача території однієї держави іншій за взаємною угодою. Найчастіше із цесією пов'язують грошову або якусь іншу компенсацію.

ЦЕХОВІ СУДИ — станові судочинні інституції цехових корпорацій періоду феодалізму. Діяли переважно в Правобережній та Західній Україні.

ЦИВІЛІЗАЦІЯ (фр. *civilisation*, лат. *civilis* — цивільний, державний, політичний, гідний громадянина, ввічливий) — рівень, ступінь суспільного розвитку, матеріальної і духовної

культури; людська спільнота, яка впродовж певного періоду часу (процес зародження, розвиток, загибель чи перетворення цивілізації) має стійкі особливі риси в соціально-політичній організації, та культури (науці, технологіях, мистецтві тощо), спільні духовні цінності та ідеали, ментальність (світогляд).

ЦИВІЛІСТИКА (від франц. *Civiliste* — спеціаліст з цивільного права, з лат. *civilis* — громадянський, державний) — 1) узагальнене поняття, яке вживається для визначення суспільних відносин цивільно-правового змісту, пов'язаних з цивільним правом, проблемами нормативного регулювання майнових та особистих немайнових прав фізичних і юридичних осіб та практикою цивільних правовідносин; 2) галузь юридичної науки, предметом якої є норми цивільного права; цивільні правовідносини як юридична форма відповідальності суспільних відносин, що регулюються цивільним законодавством; юридичні факти; суд, судово-господарська й адміністративна практика застосування цивільно-правових норм.

ЦИВІЛЬНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ — майнова відповідальність громадян чи організацій, що виникає в разі неправомірних дій, невиконання договірних зобов'язань, заподіяння особистої чи майнової шкоди.

ЦИВІЛЬНА ДІЄЗДАТНІСТЬ ФІЗИЧНОЇ ОСОБИ — це здатність своїми діями набувати для себе цивільних прав і самостійно їх здійснювати, а також здатність своїми діями створювати для себе цивільні обов'язки, самостійно їх виконувати та нести відповідальність у разі їх невиконання.

ЦИВІЛЬНЕ ЗАКОНОДАВСТВО — система нормативних актів, які регулюють майнові і особисті немайнові відносини. Провідне місце в цивільному законодавстві належить Цивільному кодексу України. Він регулює цивільно-правові відносини в комплексі.

ЦИВІЛЬНЕ НАСЕЛЕННЯ — особи, які безпосередньо не беруть участі у воєнних діях, включаючи тих осіб зі складу збройних сил, котрі склали зброю, а також тих котрі перестали брати участь у воєнних діях через хворобу, поранення, затримання або з інших причин.

ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО — галузь права, нормами якої регулюються майнові та особисті немайнові відносини. Майнові відносини виникають у зв'язку з володінням, користуванням, розпорядженням майном і переходом майна від одного суб'єкта до іншого. Це насамперед відносини власності. Особисті немайнові відносини мають свої особливості: невіддільні від особи; не мають внутрішнього економічного — змісту; їх предметом є нематеріальні блага (ім'я, честь, гідність, ділова репутація, особисте життя, авторство на твори літератури, науки, мистецтва, винаходи, корисні моделі тощо). Особисті немайнові відносини можуть бути пов'язані з майновими (наприклад, авторство на твори) і не пов'язані з ними (наприклад, честь, гідність). Суб'єктами цивільного права є громадяни України, іноземці й особи без громадянства, юридичні особи (організації, установи, підприємства), держава. Цивільне право є приватним правом і входить у систему українського права в цілому. У ньому втілені такі досягнення світової цивілізації, як свобода особи, приватна власність, свобода договору тощо.

ЦИВІЛЬНЕ СУДОЧИНСТВО — урегульований нормами цивільного процесуального права порядок провадження в цивільних справах, який визначається системою взаємопов'язаних цивільних процесуальних прав і обов'язків, що реалізуються їхніми суб'єктами — судом, органом судового виконання й учасниками процесу цивільних процесуальних дій. Завданням цивільного судочинства є захист прав і законних інтересів фізичних, юридичних осіб і держави шляхом всебічного розгляду та вирішення цивільних справ у відповідності з чинним законодавством.

ЦИВІЛЬНИЙ ВІДПОВІДАЧ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ — громадянин або юридична особа (підприємство, установа чи організація), які за законом несуть матеріальну відповідальність за шкоду, заподіяну злочином, і щодо яких є постанова особи, яка проводить дізнання, слідчого, судді або ухвала суду про притягнення у справі як цивільного відповідача.

ЦИВІЛЬНИЙ КОДЕКС УКРАЇНИ — кодифікаційний законодавчий акт цивільного законодавства.

ЦИВІЛЬНИЙ ОБІГ — цивільно-правове вираження економічного обігу; регулюється інститутом зобов'язального права. Учасниками цивільного обігу є фізичні та юридичні особи, іноді навіть держава. У результаті цивільного обігу майно переходить від однієї особи до іншої на основі укладених учасниками цивільного обігу правочинів.

ЦИВІЛЬНИЙ ПОЗИВАЧ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ — громадянин або юридична особа (підприємство, установа чи організація), які зазнали матеріальної шкоди від злочину, пред'явили вимогу про відшкодування збитків і щодо яких є постанова особи, яка проводить дізнання, слідчого, судді або ухвала суду про визнання їх цивільними позивачами.

ЦИВІЛЬНИЙ ПОЗОВ У КРИМІНАЛЬНІЙ СПРАВІ — вимога потерпілого від злочину (громадянина або юридичної особи) відшкодувати матеріальні збитки, заподіяні злочином, яка розглядається разом з кримінальною справою. Пред'являється до обвинуваченого (підсудного) або до осіб, що несуть матеріальну відповідальність за його дії. Цивільний позов може бути пред'явлений у будь-який момент судочинства, але до початку судового слідства. Цивільний позов має право пред'явити прокурор, якщо цього вимагає охорона державних або громадських інтересів і прав громадян. Про визнання цивільним позивачем чи про відмову в цьому особа, яка проводить дізнання, слідчий, суддя виносять постанову, а суд — ухвалу.

ЦИВІЛЬНИЙ ПРОЦЕС — процесуальна діяльність суб'єктів цивільних процесуальних правовідносин: судів — з розгляду цивільної справи, перевірки законності та обґрунтованості винесеного у справі рішення; органу судового виконання — з примусової реалізації судового рішення; осіб, які беруть участь у справі, — із захисту суб'єктивних майнових і особистих немайнових прав, державних і громадських інтересів; інших учасників процесу — із сприяння судові, органі судоваго виконання й особам, які беруть участь у справі, у здійсненні покладених на них процесуальних функцій.

ЦИВІЛЬНІ ПРОЦЕСУАЛЬНІ ШТРАФИ — самостійний галузевий вид відповідальності як захід майнового впливу, встановлений цивільним процесуальним законодавством, який вживається судом до осіб, що не виконали покладених на них конкретних процесуальних обов'язків у складі цивільних процесуальних правовідносин у справі. Штрафи встановлені: за неявку в суд свідка; за неподання на вимогу суду письмових і речових доказів; за порушення заходів щодо забезпечення позову; за неповідомлення суду особами, які беруть участь у справі, про зміну своєї адреси; за порушення порядку в судовому засіданні; за втрату виконавчого листа; за невиконання відповідачем у строк рішення суду, яким він особисто зобов'язаний виконати певні дії (крім передачі майна або сплати грошових сум та інше). Рішення про накладення штрафу виносить суддя. Оштрафована особа має право просити суд про зняття або зменшення розміру штрафу. Рішення судді про відмову може бути оскаржене.

ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА ЕКОЛОГІЧНІ ПРАВОПОРУШЕННЯ — передбачена цивільним законодавством відповідальність у формі компенсації шкоди, заподіяної порушенням законодавства про охорону навколишнього природного середовища. Шкода компенсується в натурі або стягненням відповідних сум за заподіяні збитки. Компенсація шкоди в натурі полягає у відновленні порушеного стану навколишнього природного середовища тим, хто заподіяв шкоду (рекультивация земель, зарилблення водойм, випуск виловлених тварин у мисливські угіддя тощо). Вартість заподіяних збитків обчислюється, виходячи з витрат на відновлення природних об'єктів, доведення їх до стану, придатного для використання, компенсації не отриманих доходів.

ЦИВІЛЬНО-ПРОЦЕСУАЛЬНЕ ПРАВО — система правових норм, які регулюють суспільні відносини у сфері здійснення правосуддя у цивільних справах. Цивільно-процесуальне право, зокрема, закріплює процесуальний порядок розгляду загальними судами-справ із спорів з цивільних, сімейних, трудових, колгоспних та інших відносин, з адміністративно-правових відносин та справ окремого провадження. Метод цивільно-процесуального права — імперативно-диспозитивний. Імперативний метод впливає на поведінку суб'єктів через зобов'язання, заборону й примус. Диспозитивний метод дає дозвіл і визначає права суб'єктів цивільних процесуальних правовідносин на активну поведінку в межах, встановлених нормами права.

ЦИВІЛЬНА СПРАВА — будь-яка справа, що розглядається в судах загальної юрисдикції в порядку, передбаченому цивільно-процесуальним законодавством. Є три види цивільних справ: а) справи позовного провадження про спори сторін, що виникають із цивільних, сімейних, трудових правовідносин; б) справи, що виникають з адміністративно-правових відносин (скарги на дії посадових осіб у зв'язку з накладенням адміністративного стягнення); в) справи окремого провадження.

ЦИНІЗМ — презирливе ставлення до існуючої в суспільстві моралі. Винятково цинізм є однією з ознак хуліганства.

ЦИРКУЛЯР (нім. *zirkular*, від лат. *circularis* — круговий) — вид розпорядчого (інструктивного) документа, відомчий нормативний акт, який містить приписи або рекомендації вищого органу для певного кола підлеглих, підпорядкованих чи підзвітних структур.

Видається, як правило, на додаток і роз'яснення до раніше прийнятих документів та є обов'язковим для виконання.

ЦИФРОВИЙ ПІДПИС — відомості, що додаються до блоку даних або отримані в результаті його криптографічного перетворення, які дають змогу адресату пересвідчитися в цілісності блоку даних і достовірності їх джерела.

ЦІЛІ ДІЯЛЬНОСТІ ОРГАНУ ВИКОНАВЧОЇ ВЛАДИ — конкретний стан окремих показників діяльності органу в певний момент часу, досягнення яких є бажаним і на досягнення яких спрямована діяльність органу. Вони визначаються Конституцією України та законами України, актами Президента України та Кабінету Міністрів України, програмами діяльності Кабінету Міністрів України.

ЦІЛІСНІСТЬ (англ. *integrity* — *цілісність*) — внутрішня єдність, пов'язаність усіх частин чого-небудь, єдине ціле. В інформаційному праві — властивість інформації бути захищеною від несанкціонованого спотворення, руйнування або знищення.

ЦІЛЬОВА ГРОШОВА ДОПОМОГА — щомісячна допомога на прожиття, яка призначається непрацездатним громадянам з числа пенсіонерів, інвалідів, а також членам сімей, що одержують пенсії в разі втрати годувальника. Цільова грошова допомога призначається на кожного непрацездатного громадянина в сім'ях, в яких середньомісячний сукупний дохід на одного члена сім'ї за три попередні місяці був менший за межу малозабезпеченості (визначає її і періодично переглядає Кабінет Міністрів України). Цільова грошова допомога призначається на підставі звернення громадян або місцевих органів влади та самоврядування, територіальних центрів обслуговування пенсіонерів та одиноких непрацездатних громадян, відділень соціальної допомоги на дому до органів, які призначають пенсії. При цьому орган індивідуально визначає ступінь нужди пенсіонера. Цільова грошова допомога призначається на три місяці і виплачується одночасно з виплатою пенсії.

ЦІЛЬОВІ ВНЕСКИ — це грошові, інші майнові та немайнові цінності членів кооперативної організації, що вносяться понад пай для забезпечення статутної діяльності цієї організації.

ЦІЛЬОВЕ ПРИЗНАЧЕННЯ ЗЕМЕЛЬ — основний принцип диференціації земель України на окремі категорії.

ЦІНА — 1) грошове вираження вартості товару. Залежно від призначення, ціни бувають оптовими, роздрібними, закупівельними, а від строку дії — постійними, тимчасовими, разовими; 2) істотна умова в оплатних договорах. Договір вважається укладеним, якщо сторони дійшли згоди щодо ціни в сплатному договорі. За умов переходу до ринкових відносин, ціни в оплатних договорах встановлюються за домовленістю між виробником (продавцем) і споживачем (покупцем) продукції, товарів, послуг.

ЦІННИЙ ПАПІР — документ установленої форми з відповідними реквізитами, що посвідчує грошове або інше майнове право й визначає взаємовідносини між особою, яка

його випустила (видала) і власником та передбачає виконання зобов'язань згідно з умовами його випуску, а також можливість передачі прав, що впливають із цього документа, іншим особам.

ЦІННІСТЬ ПРАВА — властивість права виступати як соціальне благо, що приносить користь суспільству й особі шляхом упорядкування (урегулювання) найважливіших для їх існування та взаємодії відносин.

Ч

ЧАРТЕР — різновид договору перевезення морським і повітряним транспортом. Застосовується переважно в міжнародних перевезеннях. За договором морських чартерних перевезень одна сторона (фрахтівник) зобов'язується подати судно в порт завантаження й перевезти вантаж (з умовою надання всього судна, його частини або конкретних приміщень судна) в порт призначення та видати його вантажоотримувачу, а інша сторона (фрахтувальник) зобов'язується подати вантаж і оплатити вартість перевезення його (фрахт).

ЧАС ВИЯВЛЕННЯ — максимальний відрізок часу, що може пройти з моменту переключення даної кількості ядерного матеріалу до моменту виявлення в результаті діяльності МАГАТЕ з гарантій. Там, де ще додатковий протокол не набув чинності, або де ще МАГАТЕ не зробило висновків про відсутність незаявленого ядерного матеріалу та ядерної діяльності в державі, передбачається, що:

- а) в державі існують всі необхідні установки для таємної конверсії переключеного матеріалу в компоненти ядерних вибухових пристроїв;
- б) випробовуються технологічні процеси (наприклад, шляхом вироблення модельних компонентів із замінюючих матеріалів);
- в) виробляються, збираються та перевіряються (тестуються) не ядерні компоненти ядерних вибухових пристроїв. За цих умов, час виявлення повинен приблизно відповідати оціненому часу конверсії. Більш тривалий час виявлення можна застосовувати до держав, де МАГАТЕ зробило і вдосконалило висновки про відсутність незаявленого ядерного матеріалу та ядерної активності. Час визначення є одним із факторів, що використовується для встановлення компоненту своєчасності цілей інспекцій МАГАТЕ.

ЧАС ВІДКРИТТЯ СПАДЩИНИ — день смерті особи або день, з якого вона оголошується померлою.

ЧАС ВЧИНЕННЯ ЗЛОЧИНУ — певний проміжок часу (та чи інша частина року, місяця, тижня, доби), протягом якого особа вчиняє передбачену кримінальним законом дію або бездіяльність (незалежно від моменту настання суспільно небезпечних наслідків).

ЧАС ПЕРЕБУВАННЯ НА ОКУПОВАНІЙ ТЕРИТОРІЇ — період, коли громадяни перебували на тимчасово окупованій території СРСР у роки Великої Вітчизняної війни. Цей

час зараховується до трудового стажу громадян для призначення їм пенсії. Умовою зарахування до стажу роботи цього періоду є відсутність даних про те, що громадянин в цей час не співробітничав з ворогами. Для підтвердження періоду перебування на тимчасово окупованій території приймаються довідки виконкомів сільських, селищних, міських Рад народних депутатів та довідки органів Служби безпеки, які свідчать про те, що громадянин не скоїв злочину проти Батьківщини.

ЧАСТКОВЕ БЕЗРОБІТТЯ — вимушене тимчасове скорочення передбаченої законодавством тривалості робочого часу у зв'язку із зупиненням (скороченням) виробництва продукції з причин економічного, технологічного і структурного характеру без припинення трудових відносин. (*Наказ Міністерства соціальної політики України «Про затвердження Порядку надання допомоги по частковому безробіттю» від 07 березня 2013 року*).

ЧАТОВИЙ — озброєний вартовий, який виконує бойове завдання щодо охорони та оборони дорученого йому поста.

«ЧЕТВЕРТА ВЛАДА» — умовна та образна назва засобів масової інформації. Завдяки такій назві засоби масової інформації за силою впливу на суспільство прирівнюються до трьох гілок державної влади — законодавчої, виконавчої та судової. Вислів «четверта влада» в законодавчих актах не вживається.

ЧЕРВОНА КНИГА УКРАЇНИ — державний документ, який містить узагальнені відомості про сучасний стан видів тварин і рослин України, що перебувають під загрозою зникнення, і заходи щодо їх збереження та науково обґрунтованого відтворення. Правовою основою для ведення Червоної книги України є *Положення про Червону книгу України, затверджене постановою Верховної Ради України від 26 червня 2002 року*. Згідно з цим нормативним актом, Червона книга України ведеться з метою збереження і відтворення біологічного розмаїття, а також для охорони рідкісних і таких, що перебувають під загрозою зникнення, видів тварин і рослин.

ЧЕРВОНИЙ ТЕРОР — система примусово репресивних (як правило, позасудових заходів), які застосовувались радянською владою в період «воєнного комунізму» і громадянської війни (1918-1920 рр.).

ЧЕРГУВАННЯ — перебування працівника за розпорядженням адміністрації на підприємстві, в установі чи організації після закінчення робочого дня або в неробочі дні з метою безперервного оперативного вирішення невідкладних справ, що можуть виникнути в неробочий час.

ЧЕСТЬ І ГІДНІСТЬ — особисті немайнові невідчужувані блага, які охороняються законом. Відповідно до ст. 21 Конституції України всі люди є рівні у своїй гідності. Честь і гідність людини належать до благ, що є в Україні найвищою соціальною цінністю. Право на повагу до гідності є одним із конституційних прав людини. Охорона честі й гідності людини здійснюється шляхом заборони поширення про неї неправдивих ганебних відомостей, а також тих, що стосуються її особистого життя, негідного поведіння з нею.

Проявом неповаги до гідності людини є її катування, жорстоке покарання, утримання у рабстві, торгівля. Повага до гідності дитини є одним із обов'язків батьків. Гідність людини охороняється й після смерті шляхом заборони глуму над її тілом та місцем поховання. Якщо протиправною поведінкою, спрямованою проти честі й гідності, особі заподіяна майнова та моральна шкода, вона має право на їх відшкодування.

ЧИН — службовий розряд військових і цивільних службовців, з яким пов'язані певні посадові права та обов'язки, один із засобів організації державної служби.

ЧИННІСТЬ ВИБОРІВ — визнання виборів такими, що відбулися. У випадку недотримання цієї вимоги призначаються повторні вибори.

ЧИННІСТЬ ЗАКОНУ — обов'язковість застосування закону протягом певного часу, на певній території, щодо певного кола фізичних і юридичних осіб.

ЧИННІСТЬ НОРМАТИВНО-ПРАВОВОГО АКТА — стан реального функціонування (правового впливу й правового регулювання) розпоряджень нормативно-правового акта, обмежений певними часовими, просторовими та суб'єктними межами.

ЧИСТІ АКТИВИ, НАЯВНІ ДЛЯ ВИПЛАТ — активи програми пенсійного забезпечення за вирахуванням зобов'язань, окрім актуарної теперішньої вартості обіцяних пенсій (*Міжнародний стандарт бухгалтерського обліку 26 від 01 січня 2012*).

ЧИСТИЙ ПРИБУТОК — економічно-правова категорія, що характеризує в грошовому виразі прибуток від виробничої чи іншої підприємницької діяльності, який залишається в господарюючого суб'єкта після вирахування відповідних витрат, сплати боргових зобов'язань, податків, зборів та інших обов'язкових платежів.

ЧИТАННЯ ЗАКОНОПРОЕКТУ — стадія законодавчого процесу, яка полягає в змістовному й різнобічному обговоренні законопроекту на пленарних засіданнях парламенту.

ЧИСТІ ІНВЕСТИЦІЇ В ЗАКОРДОННУ ГОСПОДАРСЬКУ ОДИНИЦЮ — це сума частки суб'єкта господарювання, що звітує, в чистих активах цієї господарської одиниці (*Міжнародний стандарт бухгалтерського обліку 21 від 01 січня 2012 року*).

ЧИСТІ ІНВЕСТИЦІЇ В ОРЕНДУ — це валові інвестиції в оренду, дисконтовані за відсотковою ставкою, припустимою при оренді (*Міжнародний стандарт бухгалтерського обліку 17 від 01 січня 2012 року*).

ЧЛЕН-КОРЕСПОНДЕНТ — вчені України, які зробили значний особистий внесок у розвиток правової науки, підготовку наукових кадрів і розбудову Української демократичної правової держави, мають науковий ступінь доктора наук та вчене звання професора.

ЧЛЕНИ СІМ'Ї — особи, які перебувають у шлюбі, а також їхні діти, в тому числі повнолітні, батьки, особи, які перебувають під опікою і піклуванням, інші особи, які спільно

проживають, пов'язані спільним побутом, мають взаємні права та обов'язки, у тому числі особи, які спільно проживають, але не перебувають у шлюбі.

ЧЛЕНСТВО — перебування юридичних чи фізичних осіб, посадових осіб у складі державного органу, громадянського об'єднання, колективу, а держав — у складі міжнародної організації.

«ЧОВНИКА» МЕТОД — спосіб подолання розбіжностей між палатами парламенту щодо законопроекту, який полягає в тому, що законопроект послідовно передається з однієї палати до другої, поки його буде прийнято обома палатами в ідентичному тексті або остаточно відхилено. Човника метод застосовується у парламентах Аргентини, Венесуели, Франції та деяких інших країн. Законопроект щоразу обговорюється на засіданні парламенту, що призводить до затягування в часі законодавчого процесу. Застосування човника методу є одним із основних різновидів узгоджувальної процедури.

Ш

ШАНТАЖ (франц. *chantage* — вимагання) — залякування погрозою викрити або розголосити з певною метою факти, відомості, які можуть скомпрометувати, зганьбити кого-небудь.

ШАРІАТ (араб. *sariat* — належний шлях) — зведення мусульманських правових і теологічних нормативів, які закріплені в Корані та Суні й проголошені ісламом «вічними і незмінними» плодами божественних настанов. Шаріат нерідко ототожнюють із мусульманським правом. Шаріат є безпосередньо діючим правом в Ірані, Судані, Пакистані та деяких державах Азії.

ШАРІАТСЬКИЙ СУД — суд, що здійснюється ісламськими духовними особами на основі шаріату. Дія такого суду поширюється лише на мусульман. Судочинство здійснюється у спрощеній формі. Враховуються при цьому три види доказів — визнання, свідчення, присяга. Особисте визнання є домінуючим доказом.

ШАХ — титул монарха у деяких мусульманських країнах Близького й Середнього Сходу, а також у Індії (у Делійському султанаті).

ШВАБСЬКЕ ЗЕРЦАЛО (нім. *Schwabenspiegel* — імперське земське і ленне право) — збірник норм звичаєвого права і судової практики у феодальній Німеччині.

ШЕЙХ (араб. *saih* — старий чоловік) — 1) титул правителів, князів і вождів кочових племен в Аравії; 2) глава держави в деяких країнах Перської затоки та південної частини Аравійського півострова; 3) депутат верхньої палати парламенту Саудівської Аравії; 4) сільський староста в деяких народів Близького й Середнього Сходу; 5) в ісламських країнах — богослов, суддя, керівник секти; 6) ввічливе звертання до чоловіка віком за 50 років; 7) людина, яка знає Коран напам'ять.

ШЕНГЕНСЬКА КОНВЕНЦІЯ 1990 — міжнародна угода про скасування на внутрішніх кордонах країн-учасниць усіх форм контролю. Підписана 19.06.1990 р. в замку Шенген (Люксембург) представниками урядів Бельгії, Люксембурга, Нідерландів, Німеччини та Франції.

ШЕРИФ — виборна (у США), призначавана королем (у Великій Британії) службова особа, яка здійснює адміністративні, поліцейські та деякі судові функції у графстві або магістраті.

ШЕФЕНИ (нім. *schoffen* — судові засідателі) — 1) члени (засідателі) судів держав Західної Європи в 15-17 століття; 2) в наш час — засідателі (непрофесійні судді) у складі місцевих кримінальних судів Німеччини та Австрії. В Німеччині шефени обираються населенням. При цьому шефенами не можуть бути особи, які за вироком суду позбавлені права займати державні посади; засуджені за скоєння умисного злочину до позбавлення волі на строк понад 6 місяців; на підставі судового рішення обмежені в розпорядженні власним майном та в деяких інших випадках.

ШЕФСТВО (фр. *chef* — голова, ватажок, керівник, начальник) — форма благодійництва (спонсорства), громадської діяльності (підтримки), безпосередньої фінансової, матеріальної та іншої допомоги або піклування, що надається однією особою (юридичною чи фізичною) іншій.

ШИФР (франц. *chiffre*, первісно — нуль, цифра, секретне писання, від пізньолат. *chifa*, араб. *sifr* — нуль) — 1) код, значення складових елементів якого й правила їх використання (кодування) відомі обмеженому колу осіб — шифрувальникам або користувачам відповідних кодів; 2) умовна азбука, сукупність певних знаків (цифр, літер, кодів) у різних комбінаціях, які замінюють письмові тексти, фрази, слова в процесі секретного листування чи передачі інформації іншими засобами (у тому числі технічними засобами зв'язку); 3) умовний реєстраційний знак (цифровий, буквений або їх певна комбінація), що наноситься на документи, книги, рукописи, архівні та інші інформаційні матеріали для їх систематизації при користуванні й зберіганні; 4) сукупність умовних літер, знаків або позначок, з допомогою яких дається кодована характеристика товару.

ШКІДЛИВІ УМОВИ ПРАЦІ — комплекс факторів, що можуть бути на робочих місцях і негативно впливати на здоров'я працівників при виконанні конкретної роботи.

ШКОДА (польск. *szkoda*, від давньонім. *scado* — втрата, збиток) — в загальнотеоретичному розумінні зменшення або знищення майнової, немайнової чи іншої сфери потерпілого.

ШКОЛА (лат. *schola* — вчена доповідь, навчальний заклад, філософський напрям) — 1) навчально-виховний загальноосвітній заклад з правами юридичної особи, діяльність якого спрямована на оволодіння учнями систематизації знаннями про природу, людину, суспільство, культуру та засобами пізнавального й практичного характеру; 2) спеціальний або спеціалізований навчальний заклад, училище, курси та інші заклади, де здобувають професійні знання або кваліфікацію, підвищують майстерність; 3) приміщення, де знаходиться загальноосвітній навчально-виховний або спеціалізований заклад; 4) система освіти (наприклад, вища школа), сукупність навчальних закладів, діяльність яких регулюється Законом України «Про освіту», «Про загальну середню освіту», «Про вищу освіту» та іншими правовими актами.

ШКОЛА ПРАВА, ПРАВОВА ШКОЛА — науковий напрям в юридичній науці, заснований на новаторській ідеї чи концепції, послідовна теоретична розробка якого здійснюється колективом авторів під керівництвом авторитетного лідера.

ШЛЮБ — нормативно визначене в Сімейному кодексі України поняття, яке слід розуміти як сімейний союз жінки та чоловіка, зареєстрований у державному органі актів цивільного стану. В юридичній літературі поняття шлюб тлумачиться неоднозначно: як договір, як таїнство, як інститут особливого роду (*suigeneris*). Більшість вітчизняних учених визначають шлюб як моногамний, добровільний, рівноправний союз чоловіка і жінки, що укладається в установленому законом порядку з метою створення сім'ї. Одним із основних напрямів трансформації поняття шлюбу на сучасному етапі розвитку науки сімейного права й сімейного законодавства стає уявлення про шлюб як різновид цивільного договору.

ШЛЮБНИЙ ДОГОВІР (КОНТРАКТ) — укладена в установленому законом порядку письмова і нотаріально посвідчена угода осіб, які подали заяву про реєстрацію шлюбу, а також подружжя щодо врегулювання майнових відносин між ними. Визначає майнові права та обов'язки подружжя і не поширюється на їхні особисті стосунки та на особисті взаємини між подружжям і дітьми.

ШОВІНІЗМ — крайній вияв націоналізму, що полягає в надмірному звеличенні своєї нації, наданні їй винятковості, робить ставку на гноблення, поневолення «малих» народів, таврування їх за прихильність до своєї культури.

ШПИГУНСТВО — злочин, що полягає у таємному збиранні важливої державної чи економічної інформації на території інших країн чи всередині фірм та компаній.

ШТАБ-КВАТИРА (від нім. *stab* — палиця, жезл, штаб і нім. *quartier* — квартира, постій, від старофранц. *quartier* — квартал, чверть, помешкання) — місцеперебування головного (центрального) приміщення державного органу, міжнародної організації, банківські установи, концерну, компанії, корпорації тощо, яке є їх офіційно визначеною юридичною адресою. Статус штаб — квартири, порядок її функціонування, забезпечення охорони приміщення і персоналу тощо визначаються законодавством країни місцеперебування штаб — квартири, а також внутрішніми актами відповідних установ і організацій.

ШТАМП — 1) особливий різновид печатки, яка переважно має вигляд прямокутника; 2) відбиток такої печатки.

ШТАНДАРТ (нім. *standart* — стяг, від старофранц. *estendard* — прапор, франк. *standhard*, букв. — твердо стояти) — прапор глави держави (імператора, короля, президента), що піднімається під час його перебування в палаці (палацовий штандарт), на військовому судні (судовий штандарт) тощо. В Україні, крім президентського, офіційно затверджені штандарти командирів військових формувань, керівників силових відомств і окремих міністерств.

ШТАТ (нім. *staate* — держава; лат. *status* — становище) — 1) традиційна офіційна назва суб'єкта федерації у ряді держав (Австралія, Бразилія, Венесуела, Ефіопія, Індія, Малайзія, Мексика, Мікронезія, Нігерія, Пакистан, США та інші). Штати формуються за територіальним (США), національним (Індія) та змішаним (Мікронезія) принципами.

Вони не наділені суверенітетом і не мають права виходу з федерації (сецесії); 2) постійний склад працівників підприємства, установи чи організації.

ШТАТНИЙ РОЗПИС, ШТАТНИЙ РОЗКЛАД — документ, затверджений наказом власника або уповноваженого ним органу, який визначає склад працівників даного підприємства, установи, організації із зазначенням їх посад та посадових окладів, особливостей оплати. У штатному розписі вказують такі дані: найменування посад, чисельність працівників кожної спеціальності й кваліфікації (розряду, класу, категорії, групи) з розподілом штатних одиниць за структурними підрозділами, з виділенням апарату управління підприємства, установи, організації.

ШУКАНИЙ ОБ'ЄКТ — у теорії ідентифікації: під шуканим об'єктом ідентифікований об'єкт, який ще не встановлений, який розшукується.

ШТРАФ (нім. *strafe* — *покарання*) — грошове стягнення, захід матеріального впливу, що застосовується у випадках і в порядку, встановлених законом або договором.

ШТРАФНА САНКЦІЯ (фінансова санкція, штраф) — це плата у вигляді фіксованої суми та/або відсотків, що справляється з платника податків у зв'язку з порушенням ним вимог податкового законодавства та іншого законодавства, контроль за дотриманням яких покладено на контролюючі органи, а також штрафні санкції за порушення у сфері зовнішньоекономічної діяльності.

ШТРЕЙКБРЕХЕР (нім. *streik* — *страйк*, *ibrechen* — *ламати, зривати*) — 1) той, хто зраджує спільну справу; 2) працівник, що відмовляється брати участь у страйку, чи погоджується працювати під час проведення страйку, чи продовжує працювати на підприємстві під час проведення страйку, а також найнята роботодавцем особа для заміни страйкуючих.

ШТРИХОВЕ КОДУВАННЯ — спосіб кодування інформації про параметри товару. Здійснюється нанесенням на упаковку чи етикетку продукції системи умовних символів — паралельно розміщених різних шириною темних і світлих смуг, так званого штрихового коду.

ШТУЧНО СТВОРЕНІ ОБ'ЄКТИ — ботанічні сади, дендрологічні парки, зоологічні парки, парки-пам'ятки садово-паркового мистецтва (*Закон України «Про природно-заповідний фонд України» від 16 червня 1992 року*).

Ю

ЮВЕНАЛЬНА ЮСТИЦІЯ — (*лат. juven lis* — юнацький; *лат. j stitia* — правосуддя) — правова система щодо захисту прав дітей, включає в себе установи і організації, що здійснюють правосуддя у справах про правопорушення, скоєні неповнолітніми.

ЮВЕНАЛЬНИЙ СУД — суд для неповнолітніх. Автономна ювенальна юстиція для неповнолітніх була створена в США, Канаді, Англії, Бельгії, Франції, Греції, Нідерландах, Росії, Польщі, Угорщині, Єгипті, Японії, Австралії, Новій Зеландії, кантонах Французької Швейцарії. Перший суд у справах неповнолітніх був запроваджений 2 липня 1899 р. в Чикаго (штат Ілінойс). Росія була однією з перших країн, де на початку ХХ століття були створені «дитячі суди», перший суд для неповнолітніх було відкрито в Санкт-Петербурзі 22 січня 1910 р.

ЮНЕП — програма ООН з навколишнього середовища, заснована 27-ю сесією Генеральної Асамблеї (резолюція 2997 від 15 грудня 1972 р.) на основі рекомендацій Конференції ООН з проблем навколишнього середовища (Стокгольм, 05-16 червня 1972 р.) для забезпечення якнайшвидшого та ефективного здійснення урядами і міжнародними співтовариствами заходів, спрямованих на захист і поліпшення навколишнього середовища.

ЮНЕСКО (*англ. United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization, UNESCO*) — міжнародна організація, спеціалізована установа Організації Об'єднаних Націй, яка при співпраці своїх членів-держав у галузі освіти, науки, культури сприяє ліквідації неписьменності, підготовці національних кадрів, розвитку національної культури, охороні пам'яток культури тощо.

ЮНКТАД (Конференція ООН з торгівлі та розвитку) — орган Генеральної Асамблеї ООН, який не є міжнародною організацією торгівлі. Створено в 1964 р. і налічує 168 країн-членів. Основні завдання — сприяння розвитку міжнародної торгівлі, рівноправного взаємовигідного співробітництва між державами, вироблення рекомендацій щодо функціонування міжнародних економічних відносин і так далі. У ЮНКТАД прийнятий груповий принцип роботи: держави — члени розділені на чотири групи за соціально-економічним і географічним принципом. Рішення ЮНКТАД приймаються у формі резолюцій, заяв і так далі й мають рекомендаційний характер. Під егідою ЮНКТАД розробляються багатосторонні угоди й конвенції.

ЮРИДИКА (польск. *Jurydica*, від лат. *juridicus* — судовий, *jus(juris)* — право і *dicere* — говорити) — у Польщі територія у межах міста, яка, будучи власністю світських або церковних феодалів, вилучалася з підпорядкування державних органів правосуддя і міської адміністрації.

ЮРИДИЧНА АДРЕСА — місцезнаходження юридичної особи, яке визначається місцем її державної реєстрації, якщо інше не встановлено законом. Місцезнаходження юридичної особи вказується в її установчих документах.

ЮРИДИЧНА БІБЛІОГРАФІЯ — сфера науково-практичної діяльності з підготовки й поширення інформації про друковані та інші джерела юридичного характеру (монографії, довідники, брошури, статті, закони та інші нормативно-правові акти тощо).

ЮРИДИЧНА ДЕОНТОЛОГІЯ (грец. *deon* — потрібне, *logos* — слово, учення) — система знань про юридичну науку й практику, про вимоги до професійних та особистих якостей юриста, систему формування цих якостей.

ЮРИДИЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ — вид соціальної діяльності, якою займаються юристи з використанням юридичних знань, засобів, дотримуючись у передбачених законом випадках юридичної форми, з метою вирішення різних юридичних проблем.

ЮРИДИЧНА ДОКТРИНА — літературні джерела права, наукові праці авторитетних учених-правознавців, на які здійснюються посилання при розгляді юридичної справи через брак необхідної норми, вираженої в законі, судовому (адміністративному) прецеденті або правовому звичаї.

ЮРИДИЧНА ДОПОМОГА — сукупність заходів щодо надання правових послуг юридичним та фізичним особам. Має на меті їх правильну юридичну орієнтацію у різноманітних правових ситуаціях. Відповідно до законодавства України надання юридичної допомоги покладено на адвокатів, які працюють у складі колегій чи індивідуально.

ЮРИДИЧНА КЛІНІКА — некомерційна організація при юридичних вищих навчальних закладах України, яка веде просвітницьку роботу й здійснює безоплатну правову допомогу особам, які потребують соціального захисту та підтримки, на базі якої студенти старших курсів юридичних спеціальностей набувають практичних навичок роботи юриста.

ЮРИДИЧНА КОНФЛІКТОЛОГІЯ (від лат. *conflictus* — зіткнення) — наука про причини, форму й динаміку соціальних конфліктів, шляхи запобігання їм та їх розв'язання за допомогою правових засобів.

ЮРИДИЧНА ЛІНГВІСТИКА (франц. *linguistique* — мовознавство, від лат. *lingua* — мова) — міждисциплінарна галузь знань про взаємозв'язок мови і права, мовні засоби вираження правових понять і категорій, мовностилістовані ресурси у сфері правової комунікації.

ЮРИДИЧНА МОВА — функціональний різновид літературної мови з характерними лінгвостилістичними й структурно-жанровими ознаками, зумовленими специфікою правової сфери та комунікативно професійні потреби в ній.

ЮРИДИЧНА НАУКА (ПРАВознавство, ЮРИСПРУДЕНЦІЯ) — система знань, ідей, концепцій, теорій, поглядів про об'єктивні закономірності розвитку держави та права, їх місце й роль у суспільному житті. Належить до сфери суспільних наук. Головне призначення юридичної науки — бути науковим орієнтиром для практики державно-правового будівництва на основі пізнання й усвідомлення відповідних суспільних процесів і явищ. Юридична наука вивчає різні сторони й аспекти виникнення, функціонування та розвитку держави й права. Залежно від цього розрізняють загальнотеоретичні (теорія держави і права), галузеві (державне або конституційне право, цивільне право, адміністративне право, кримінальне право тощо) та міжгалузеві (комплексні) (господарське право, екологічне право та інші) розділи юридичної науки. Усі вони тісно взаємопов'язані й становлять єдину юридичну науку.

ЮРИДИЧНА ОБРОБКА ІНФОРМАЦІЇ В СИСТЕМАХ — багатоступінний процес підготовки та контролю вхідних правових документів: загальний аналіз нормативних актів, виявлення прямих і непрямих зв'язків між документами і правовими нормами, унаслідок чого документи в ДПС зв'язані перехресними посиланнями, що не обмежуються випадками очевидних згадувань одного документа в іншому.

ЮРИДИЧНА ОСВІТА — система юридичних знань, поглядів і переконань, набутих у результаті організаційних форм навчання або самоосвіти.

ЮРИДИЧНА ОСОБА — організація, суб'єкт права, здатний від свого імені набувати майнових і особистих немайнових прав і нести обов'язки та самостійно брати участь у правовідносинах, бути позивачем та відповідачем у суді.

ЮРИДИЧНА ПРАКТИКА — правотворча, правоохоронна й правореалізаційна діяльність суб'єктів права та сукупність напрацьованого ними практичного досвіду.

ЮРИДИЧНА СИЛА НОРМАТИВНО-ПРАВОВОГО АКТА — властивість нормативно-правового акта, що визначається обов'язковою відповідністю акта, прийнятого державним органом нижчого рівня, акту, прийнятому державним органом вищого рівня, яка відображає його місце в ієрархічній системі нормативно-правових актів.

ЮРИДИЧНА СЛУЖБА — професійна діяльність з практичного застосування законодавства та юридичного обслуговування діяльності органів державної влади і місцевого самоврядування, підприємств, установ, організацій та інших суб'єктів права державних і недержавних секторів економіки країни. Виконання завдань і функцій юридичної служби особами, які займають відповідні посади в державних органах та одержують зарплату за рахунок державного бюджету, є державною службою.

ЮРИДИЧНА ТЕХНІКА — система вимог, правил і прийомів, що висуваються до процесу створення законів і підзаконних нормативно-правових актів, їх організації та логічно послідовного формулювання відповідно до їх сутності та змісту.

ЮРИДИЧНА ФІКСАЦІЯ — діяльність, що полягає у виконанні процедури надання юридичному факту юридичного значення. Юридичний факт не може існувати в неоформленому вигляді. Соціальні обставини лише тоді породжують правові наслідки, коли вони певним чином зафіксовані й установлені законними засобами у правозастосовчому процесі. Такі соціальні обставини, як, наприклад, виробничий стаж, потреба в житлі тощо, взагалі не можуть увійти у правове регулювання без їх реєстрації, законного процедурно-процесуального оформлення. Здійснення юридичної фіксації покладено на органи, організації і службових осіб, уповноважених фіксувати ті чи інші фактичні обставини. Для юридичної фіксації застосовуються встановлені законом засоби фіксації і стандартні процедури роботи з ними (видання наказів, якими оформляються ті чи інші факти, внесення записів в особові справи, трудові книжки, реєстрація фактів записами в журналах установлені форми, складання актів тощо).

ЮРИДИЧНА ФІЛОСОФІЯ — наука, яка дає світоглядне пояснення юридичного права, його сутності й соціального призначення, закономірностей виникнення та розвитку, обґрунтовує його під кутом зору людського буття та існуючих у ньому соціальних цінностей.

ЮРИДИЧНЕ ВИДАВНИЦТВО — спеціалізоване підприємство (організація, товариство, об'єднання тощо) з випуску юридичної літератури — офіційних видань законів, кодексів, інші нормативно-правових актів органів державної влади та управління, збірників законодавства з різних галузей права, наукової літератури, підручників, навчальних посібників.

ЮРИДИЧНЕ ДОКУМЕНТОВЕДЕННЯ — система науково обґрунтованих засад щодо юридичної техніки та лінгвістичних вимог до створення юридичних документів.

ЮРИДИЧНЕ ПЕРІОДИЧНЕ ВИДАННЯ — журнал, газета, збірник наукових праць, інше продовжуване друковане видання у галузі права.

ЮРИДИЧНИЙ ЗМІСТ ПРАВОВІДНОСИН — зафіксовані в правових нормах права й обов'язки їх учасників.

ЮРИДИЧНИЙ ОБОВ'ЯЗОК — визначена законом міра належної поведінки учасника даних (конкретних) правовідносин — носія цього обов'язку.

ЮРИДИЧНИЙ ПРОЦЕС — 1) у широкому розумінні — комплексне й багатоаспектне поняття, що характеризує сукупність усіх правових форм діяльності державних органів (парламенту, президента, уряду, суду, прокуратури тощо) та інших уповноважених суб'єктів, яка пов'язана зі здійсненням у визначеному законом порядку юридично значущих дій і спричиняє певні правові наслідки; 2) у вузькому розумінні — узагальнююче поняття, що характеризує регламентований законом порядок конституційного судочинства, провадження у цивільних, господарських і кримінальних справах, а також діяльності органів (службових посадових осіб) адміністративної юрисдикції і судових установ із розгляду справ про адміністративні правопорушення.

ЮРИДИЧНИЙ СКЛАД ПРАВОПОРУШЕННЯ — система ознак правопорушення в єдності його об'єктивних та суб'єктивних характеристик, які є необхідними для визнання діяння як правопорушення.

ЮРИДИЧНИЙ ТЕРМІН (лат. *terminus* — межовий знак, межа, кордон, закінчення, кінець; у давньоримській міфології *Terminus* — бог кордонів і меж) — слово або словосполучення, що виражає поняття з правової сфери суспільного життя і має визначення в юридичній літературі (нормативно-правових актах, юридичних словниках, довідниках, енциклопедіях, наукових працях тощо). Сукупність юридичних термінів становить юридичну термінологію.

ЮРИДИЧНІ (СПЕЦІАЛЬНІ) ГАРАНТІЇ — правові засоби й способи, за допомогою яких реалізуються нормативно-правові акти.

ЮРИДИЧНІ АКТИ — дії суб'єктів, спрямовані на досягнення певних правових наслідків.

ЮРИДИЧНІ АФОРИЗМИ — вислови, крилаті фрази щодо правових явищ і фактів.

ЮРИДИЧНІ ВЛАСТИВОСТІ КОНСТИТУЦІЇ УКРАЇНИ — правова природа Конституції та її місце в правовій системі держави, системі національного законодавства.

ЮРИДИЧНІ ГАРАНТІЇ КОНСТИТУЦІЙНИХ ПРАВ І СВОБОД — правові засоби й способи, за допомогою яких реалізуються, охороняються і захищаються права та свободи людини й громадянина, усуваються порушення прав і свобод, поновлюються порушені права.

ЮРИДИЧНІ ДІЇ — обставини, пов'язані з діяльністю людини, виявом її волі.

ЮРИДИЧНІ КОЛІЗІЇ — протиріччя і розходження між окремими нормативно-правовими приписами, що регулюють одні й ті самі або суміжні суспільні відносини, а також протиріччя, що виникають у процесі правозастосування і здійснення компетентними органами та посадовими особами своїх повноважень.

ЮРИДИЧНІ ПОДІЇ — факти, які не залежать від волі та свідомості учасників правових відносин (народження, смерть, хвороба людини, досягнення певного віку).

ЮРИДИЧНІ ПОСЛУГИ — надання консультацій з питань чинного законодавства, здійснення захисту прав та інтересів осіб, які перебувають у складних життєвих обставинах, сприяння застосуванню державного примусу й реалізації юридичної відповідальності осіб, що вдаються до протиправних дій щодо цієї особи (оформлення правових документів, адвокатська допомога, захист прав та інтересів особи тощо).

ЮРИДИЧНІ СПОРИ — спори з приводу реалізації права. Їх класифікують на види: а) за кількісним складом суб'єктів правових відносин — простий (лише між двома суб'єктами) та складний (між трьома і більше суб'єктами); б) за галузевою ознакою правових відносин —

цивільні, адміністративно-правові, господарські, земельні, трудові спори; в) за юрисдикційним суб'єктом, що вирішує спір, — судовий, арбітражний, відомчий та інші.; г) за видом суб'єктивних прав — майнові, немайнові; д) за юрисдикційною належністю — міжнародний та внутрішньодержавний.

ЮРИДИЧНІ ТОВАРИСТВА — традиційна загальна назва громадянських об'єднань юристів.

ЮРИДИЧНІ ФАКТИ — конкретні життєві обставини, з якими правові норми пов'язують виникнення, зміну або припинення правових відносин.

ЮРИСДИКЦІЯ (лат. *jurisdictio* — судочинство, від *jus* — право і *dictio* — проголошення) — передбачені законом або іншим правовим актом такі повноваження органу державної влади: оцінка правомірності дій юридичних або фізичних осіб; вирішення юридичних спорів; застосування санкцій до осіб, які порушують закони та норми права.

ЮРИСКОНСУЛЬТ (лат. *Jurisconsultus (juris-consultus)* — правознавець) — працівник юридичної служби, службова особа державного і недержавного підприємства, установи чи організації, на яку покладається проведення правової роботи.

ЮРИСПРУДЕНЦІЯ (лат. *jurisprudencia* — знання права) — 1) сукупність правових наук, правознавство; 2) теоретична діяльність у галузі права й практика реалізації права.

ЮРИСПРУДЕНЦІЯ АНАЛІТИЧНА — наукова течія у правознавстві, яка вбачає головне завдання останнього в аналізі правових норм з метою з'ясування змісту проблем, що традиційно вважаються юридичними.

ЮРИСТ (нім. *Jurist* — правознавець, законодавець; лат. *jus (juris)* — право) — фахівець, який має професійні, тобто фундаментальні, правові знання, що використовуються для потреб того чи іншого виду юридичної діяльності. Від юридичної професії слід відрізняти юридичні спеціальності, з яких вона складається. Юристами вважаються судді, прокурори, слідчі, адвокати, нотаріуси, юрисконсультанти та інші спеціалісти в галузі правознавства.

ЮРОКРАТІЯ (лат. *jus(juris)* — право, *jurocracy* — влада юристів) — влада в прямому і переносному сенсі. Влада як всезростаючий вплив норм права і фахівців цієї сфери в державі, домі, і влада власне юристів як один з ідеалів, щодо необхідності приходу до влади вчених.

ЮС АД БЕЛЛУМ (лат. *jus ad bellum*) — право звернення до війни.

ЮС ГЕНЦІУМ (лат. *jus gentium* — право народів, міжнародне право) — термін римського права, що уособлював систему правових норм, відмінних від юс цивіле.

ЮС ДІСПОЗИТИВУМ (лат. *jus dispositivum*) — право, спроможне змінюватися на протигагу консенсуальним зобов'язанням.

ЮС ЕКВУМ (лат. *jus aequum* — рівне, справедливе право) — неупереджене право.

ЮС КОГЕНС (лат. *jus cogens* — примусове право) — зобов'язуюче право, що не залежить від волі сторін.

ЮС НАТУРАЛЕ (лат. *jus naturale* — природне право) — право, що складається з принципів, які походять від розуму, природи та Бога та яких люди мають дотримуватися так само, як і норм позитивного права, що виникли на їх основі, створюючи тим самим нормативні засади для об'єднання всього людства в єдине ціле.

ЮСТИЦІЯ (лат. *justitia* — справедливість) — 1) сукупність судових установ та їх діяльність зі здійснення правосуддя; 2) судове відомство.

ЮСТИЦІЯ КОНСТИТУЦІЙНА — особливого роду судові органи — конституційні суди або квазісудові органи та їх діяльність із здійснення конституційного контролю.

ЮСТИЦ-КОЛЕГІЯ (від лат. *justitia* — справедливість, правосуддя і *collegiums*, букв. — товариство, братство, співпраця) — центральна державна установа в Російській імперії XVIII століття.

ЮС СТРИКТУМ (лат. *jus strictum* — суворе право) — право, що витлумачено без будь-якої зміни і в найточнішому його розумінні; формула римського права, що дозволяє протиставити застосуванню правових норм більш поглиблене їх тлумачення з урахуванням вимог.

ЮС ЦИВІЛЕ (лат. *jus civile* — цивільне право) — термін римського права, який, згідно з визначенням римського юриста Е. Папініана, даним у Дигестах Юстиніана, є правом, що походить від статутів, плебісцитів, сенатус-консультів, указів імператора та авторитетних юристів.

Я

ЯВКА З ПОВИННОЮ — добровільне звернення (явка) громадянина до органу дізнання, слідчого, прокурора, судді або суду з заявою про скоєння ним злочину. Заява може бути усною або письмовою. У разі явки з повинною встановлюється особа того, хто з'явився, після чого складається протокол, в якому докладно, від першої особи викладається зроблена заява: де, коли, за яких саме обставин було скоєно злочин, чим це підтверджується, мотиви, що спонукали з'явитися з повинною, тощо.

ЯВКА КОНСПІРАТИВНА — місце, де відбувається заздалегідь обумовлені таємні зустрічі, а також сама зустріч.

ЯДЕРНА АВАРІЯ — неконтрольований процес ланцюгової реакції в ядерному реакторі, внаслідок якого відбувається або може відбутися викид радіактивних речовин, здатних завдати ядерної шкоди.

ЯДЕРНА БЕЗПЕКА — дотримання норм, правил, стандартів та умов використання ядерних матеріалів, що її забезпечують. Ядерна безпека розглядається завжди поряд з радіаційною безпекою, тобто дотриманням допустимих меж радіаційного впливу на персонал підприємства, населення та навколишнє середовище, які встановлено нормами, правилами та стандартами з безпеки. За певних умов порушення правил ядерної безпеки або радіаційної безпеки Кримінальний кодекс України визнає злочином.

ЯДЕРНЕ ПРАВО — система правових норм, якими регулюються відносини, пов'язані з використанням ядерної енергії, ядерних об'єктів (установок), джерел іонізуючого випромінювання (ДІВ) у різних сферах життєдіяльності, а також відносини, спрямовані на забезпечення радіаційної безпеки, захист життя і здоров'я громадян від впливу іонізуючого випромінювання, охорону навколишнього природного середовища від радіоактивного забруднення.

ЯДЕРНЕ СУДНО — це судно, що обладнане ядерною енергетичною установкою.

ЯДЕРНИЙ ІНЦИДЕНТ — будь-яка подія або ряд подій одного й того ж походження, що завдають ядерної шкоди.

ЯДЕРНИЙ МАТЕРІАЛ — будь-який вихідний або спеціальний розщеплюваний матеріал.

ЯЗИЧНИЦТВО, ПОГАНСТВО — комплекс первісних вірувань і обрядів, що існували до прийняття світових релігій у всіх народів.

ЯКІСТЬ — сукупність характеристик продукції або послуг щодо її здатності задовольнити встановлені і передбачені потреби.

ЯКІСТЬ ВИЩОЇ ОСВІТИ — рівень здобутих особою знань, умінь, навичок, інших компетентностей, що відображає її компетентність, відповідно до стандартів вищої освіти (*Закон України «Про вищу освіту» від 01 липня 2014 р.*).

ЯКІСТЬ ОСВІТНЬОЇ ДІЯЛЬНОСТІ — рівень організації освітнього процесу у вищому навчальному закладі, що відповідає стандартам вищої освіти, забезпечує здобуття особами якісної вищої освіти та сприяє створенню нових знань (*Закон України «Про вищу освіту» від 01 липня 2014 року*).

ЯКІСНА ПОСЛУГА — послуга, яка відповідає правилам та задовольняє потреби клієнта.

Перелік використаних джерел

Нормативно-правові акти

1. Основи законодавства України про загальнообов'язкове державне соціальне страхування : Закон України від 14 січня 1998 року (зі змінами і допов.) // Відомості Верховної Ради України. — 1998. — № 23. — Ст. 121.
2. Про авторське право і суміжні права : Закон України від 23 грудня 1993 року (зі змінами і допов.) // Відомості Верховної Ради України. — 1994. — № 13. — Ст. 64.
3. Про адміністративні послуги : Закон України від 6 вересня 2012 року (зі змінами і допов.) // Відомості Верховної Ради. — 2013. — № 32. — Ст. 409.
4. Про акціонерні товариства : Закон України від 17 вересня 2008 року (зі змінами і допов.) // Відомості Верховної Ради України. — 2008. — № 51. — Ст. 384.
5. Про Антимонопольний комітет України : Закон України від 26 листопада 1993 року (зі змінами і допов.) // Відомості Верховної Ради України. — 1993. — № 50. — Ст. 472.
6. Про банки і банківську діяльність : Закон України від 07 грудня 2000 року (зі змінами і допов.) // Відомості Верховної Ради України. — 2001. — № 5-6. — Ст. 30.
7. Про біженців та осіб, які потребують додаткового або тимчасового захисту : Закон України від 08 липня 2011 року (зі змінами і допов.) // Відомості Верховної Ради України. — 2012. — № 16. — Ст. 146.
8. Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні : Закон України від 16 липня 1999 року (зі змінами і допов.) // Відомості Верховної Ради України. — 1999. — № 40. — Ст. 365.
9. Про вибори народних депутатів України : Закон України від 17 листопада 2011 року (зі змінами і допов.) // Відомості Верховної Ради України. — 2012. — № 10-11. — Ст. 73.
10. Про вибори Президента України : Закон України від 5 березня 1999 року (зі змінами і допов.) // Відомості Верховної Ради України. — 1999. — № 14. — Ст. 81.
11. Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини : Закон України від 23 лютого 2006 року (зі змінами і допов.) // Відомості Верховної Ради України. — 2006. — № 30. — Ст. 260.
12. Про використання ядерної енергії та радіаційну безпеку : Закон України від 08 лютого 1995 року (зі змінами і допов.) // Відомості Верховної Ради України. — 1995. — № 12. — Ст. 81.
13. Про вищу освіту : Закон України від 07 липня 2014 року (зі змінами і допов.) // Відомості Верховної Ради України. — 2014. — № 37-38. — Ст. 2004

14. Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом : Закон України від 14 травня 1992 року (зі змінами і допов.) // Відомості Верховної Ради України. — 1992. — № 31. — Ст. 440.
15. Про відпустки : Закон України від 15 листопада 1996 року (зі змінами і допов.) // Відомості Верховної Ради України. — 1997. — № 2. — Ст. 4.
16. Про відходи : Закон України від 05 березня 1998 року (зі змінами і допов.) // Відомості Верховної Ради України. — 1998. — № 36-37. — Ст. 242.
17. Про військовий обов'язок і військову службу : Закон України від 25 березня 1992 року (зі змінами і допов.) // Відомості Верховної Ради України. — 1992. — № 27. — Ст. 385
18. Про всеукраїнський референдум : Закон України від 6 листопада 2012 року (зі змінами і допов.) // Офіційний вісник України. — 2012. — № 92.
19. Про громадські об'єднання : Закон України від 22 березня 2012 року (зі змінами і допов.) // Відомості Верховної Ради України. — 2013. — № 1. — Ст. 1.
20. Про громадянство України : Закон України від 18 січня 2001 року (зі змінами і допов.) // Відомості Верховної Ради України. — 2001. — № 13. — Ст. 65.
21. Про гуманітарну допомогу : Закон України від 22 жовтня 1999 року (зі змінами і допов.) // Відомості Верховної Ради України. — 1999. — № 51. — Ст. 451.
22. Про демократичний цивільний контроль над воєнною організацією і правоохоронними органами держави : Закон України від 19 червня 2003 року (зі змінами і допов.) // Відомості Верховної Ради України. — 2003. — № 46. — Ст. 366.
23. Про депозитарну систему України : Закон України від 06 липня 2012 року (зі змінами і допов.) // Відомості Верховної Ради. — 2013. — № 39. — Ст. 517.
24. Про Державний земельний кадастр : Закон України від 07 липня 2011 року (зі змінами і допов.) // Відомості Верховної Ради України. — 2012. — № 8. — Ст. 61.
25. Про державний контроль за міжнародними передачами товарів військового призначення та подвійного використання : Закон України від 20 лютого 2003 року (зі змінами і допов.) // Відомості Верховної Ради України. — 2003. — № 23. — Ст. 148.
26. Про державний кордон України : Закон України від 04 листопада 1991 року (зі змінами і допов.) // Відомості Верховної Ради України. — 1992. — № 2. — Ст. 5.
27. Про Державний реєстр виборців : Закон України від 22 лютого 2007 року (зі змінами і допов.) // Відомості Верховної Ради України. — 2007. — № 20. — Ст. 282.
28. Про державний ринковий нагляд і контроль нехарчової продукції : Закон України від 02 грудня 2010 року (зі змінами і допов.) // Відомості Верховної Ради України. — 2011. — № 21. — Ст. 144.
29. Про державні символи України : Постанова Верховної Ради України від 03 вересня 1996 року // Відомості Верховної Ради України. — 1996. — № 45. — Ст. 241.
30. Про державні соціальні стандарти та державні соціальні гарантії : Закон України від 05 жовтня 2000 року (зі змінами і допов.) // Відомості Верховної Ради України. — 2000. — № 48. — Ст. 409.
31. Про державну виконавчу службу : Закон України від 24 березня 1998 року (зі змінами і допов.) // Відомості Верховної Ради України. — 1998. — № 36-37. — Ст. 243.
32. Про державну підтримку засобів масової інформації та соціальний захист журналістів : Закон України від 23 вересня 1997 року (зі змінами і допов.) // Відомості Верховної Ради України. — 1997. — № 50. — Ст. 302.

33. Про закордонних українців : Закон України від 04 березня 2004 року (зі змінами і допов.) // Відомості Верховної Ради України. — 2004. — № 25. — Ст. 343.
34. Про засади державної мовної політики : Закон України від 03 липня 2012 року (зі змінами і допов.) // Відомості Верховної Ради. — 2013. — № 23. — Ст. 218.
35. Про Збройні Сили України : Закон України від 06 грудня 1991 року (зі змінами і допов.) // Відомості Верховної Ради України. — 1992. — № 9. — Ст. 108.
36. Про звернення громадян : Закон України від 02 жовтня 1996 року (зі змінами і допов.) // Відомості Верховної Ради України. — 1996. — № 47. — Ст. 256.
37. Про імміграцію : Закон України від 07 червня 2001 року (зі змінами і допов.) // Бюлетень законодавства і юридичної практики України. — 2001. — № 11. — С. 346-354.
38. Про інформаційні агентства : Закон України від 28 лютого 1995 року (зі змінами і допов.) // Відомості Верховної Ради України. — 1995. — № 13. — Ст. 83.
39. Про іпотечне кредитування, операції з консолідованим іпотечним боргом та іпотечні сертифікати : Закон України від 19 червня 2003 року // Відомості Верховної Ради України. — 2004. — № 1. — Ст. 1.
40. Про метрологію та метрологічну діяльність : Закон України від 05 червня 2014 року // Відомості Верховної Ради. — 2014. — № 30. — Ст. 1008.
41. Про міжнародні договори України : Закон України від 29 червня 2004 року // Відомості Верховної Ради України. — 2004. — № 50. — Ст. 540.
42. Про місцеві вибори : Закон України від 14 липня 2015 року (зі змінами і допов.) // Відомості Верховної Ради. — 2015. — № 37-38. — Ст. 366.
43. Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію : Закон України від 21 жовтня 1993 року (зі змінами і допов.) // Відомості Верховної Ради України. — 1999. — № 44. — Ст. 416.
44. Про молодіжні та дитячі громадські організації : Закон України від 01 грудня 1998 року (зі змінами і допов.) // Відомості Верховної Ради України. — 1999. — № 1. — Ст. 2.
45. Про наукову і науково-технічну діяльність : Закон України від 26 листопада 2015 року (зі змінами і допов.) // Відомості Верховної Ради. — 2016. — № 3. — Ст. 25.
46. Про Національний банк України : Закон України від 20 травня 1999 року (зі змінами і допов.) // Відомості Верховної Ради України. — 1999. — № 29. — Ст. 238.
47. Про національні меншини в Україні : Закон України від 25 червня 1992 року (зі змінами і допов.) // Відомості Верховної Ради України. — 1992. — № 36. — Ст. 529.
48. Про недержавне пенсійне забезпечення : Закон України від 09 липня 2003 року (зі змінами і допов.) // Відомості Верховної Ради України. — 2003. — № 47-48. — Ст. 372.
49. Про об'єкти підвищеної небезпеки : Закон України від 18 січня 2001 року (зі змінами і допов.) // Відомості Верховної Ради України. — 2001. — № 15. — Ст. 73.
50. Про оборону України : Закон України від 06 грудня 1991 року (зі змінами і допов.) // Відомості Верховної Ради України. — 1992. — № 9. — Ст. 106.
51. Про організацію оборонного планування : Закон України від 18 листопада 2004 року (зі змінами і допов.) // Відомості Верховної Ради України. — 2005. — № 4. — Ст. 97.
52. Про основи національної безпеки України : Закон України від 19 червня 2003 року (зі змінами і допов.) // Відомості Верховної Ради України. — 2003. — № 39. — Ст. 351.
53. Про основи соціального захисту бездомних громадян і безпритульних дітей : Закон України від 02 червня 2005 року (зі змінами і допов.) // Відомості Верховної Ради України. — 2005. — № 26. — Ст. 354.

54. Про основні засади соціального захисту ветеранів праці та інших громадян похилого віку в Україні : Закон України від 16 грудня 1993 року (зі змінами і допов.) // Відомості Верховної Ради України. — 1994. — № 4. — Ст. 18.
55. Про основні принципи та вимоги до безпечності та якості харчових продуктів : Закон України від 23 грудня 1997 року (зі змінами і допов.) // Відомості Верховної Ради України. — 1998. — № 19. — Ст. 98.
56. Про охорону дитинства : Закон України від 26 квітня 2001 року (зі змінами і допов.) // Відомості Верховної Ради України. — 2001. — № 30. — Ст. 142.
57. Про охорону прав на винаходи і корисні моделі від 15 грудня 1993 року (зі змінами і допов.) // Відомості Верховної Ради України. — 1994. — № 7. — Ст. 32.
58. Про охорону прав на промислові зразки : Закон України 15 грудня 1993 року (зі змінами і допов.) // Відомості Верховної Ради України. — 1994. — № 7. — Ст. 34.
59. Про платіжні системи та переказ коштів в Україні : Закон України від 05 квітня 2001 року (зі змінами і допов.) // Відомості Верховної Ради України. — 2001. — № 29. — Ст. 137.
60. Про політичні партії в Україні : Закон України від 05 квітня 2001 року (зі змінами і допов.) // Відомості Верховної Ради України. — 2001. — № 23. — Ст. 118.
61. Про правовий статус іноземців та осіб без громадянства : Закон України від 22 вересня 2011 року (зі змінами і допов.) // Відомості Верховної Ради України. — 2012. — № 19-20. — Ст. 179.
62. Про професійні спілки, їх права та гарантії діяльності : Закон України від 15 вересня 1999 року (зі змінами і допов.) // Відомості Верховної Ради України. — 1999. — № 45. — Ст. 397.
63. Про рекламу : Закон України від 03 липня 1996 року (зі змінами і допов.) // Відомості Верховної Ради України. — 1996. — № 39. — Ст. 181.
64. Про свободу совісті та релігійні організації : Закон України від 23 квітня 1991 року (зі змінами і допов.) // Відомості Верховної Ради УРСРОКУ — 1991. — № 25. — Ст. 283
65. Про соціальний захист дітей війни : Закон України від 18 листопада 2004 року (зі змінами і допов.) // Відомості Верховної Ради України. — 2005. — № 4. — Ст. 94.
66. Про соціальні послуги : Закон України від 19 червня 2003 року (зі змінами і допов.) // Відомості Верховної Ради України. — 2003. — № 45. — Ст. 358.
67. Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту : Закон України від 22 жовтня 1993 року (зі змінами і допов.) // Відомості Верховної Ради України. — 1993. — № 45. — Ст. 425.
68. Про стимулювання розвитку регіонів : Закон України від 08 вересня 2005 року (зі змінами і допов.) // Відомості Верховної Ради України. — 2005. — № 51. — Ст. 548.
69. Про телебачення і радіомовлення : Закон України від 21 грудня 1993 року (зі змінами і допов.) // Відомості Верховної Ради України. — 1994. — № 10. — Ст. 43.
70. Про телекомунікації : Закон України від 18 листопада 2003 року (зі змінами і допов.) // Відомості Верховної Ради України. — 2004. — № 12. — Ст. 155.
71. Про технічні регламенти та оцінку відповідності : Закон України від 15 січня 2015 року (зі змінами і допов.) // Відомості Верховної Ради. — 2015. — № 14. — Ст. 96.
72. Про туризм : Закон України від 15 вересня 1995 року (зі змінами і допов.) // Відомості Верховної Ради України. — 1995. — № 31. — Ст. 241.

73. Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг : Закон України від 12 липня 2001 року (зі змінами і допов.) // Відомості Верховної Ради України. — 2002. — № 1. — Ст. 1.
74. Про Центральну виборчу комісію : Закон України від 30 червня 2004 року (зі змінами і допов.) // Відомості Верховної Ради України. — 2004. — № 36. — Ст. 448.
75. Про цінні папери та фондовий ринок : Закон України від 23 лютого 2006 року (зі змінами і допов.) // Відомості Верховної Ради України. — 2006. — № 31. — Ст. 268.
76. Бюджетний кодекс України від 26 жовтня 2010 року // Відомості Верховної Ради України. — 2010. — № 50-51. — Ст. 57.
77. Господарський кодекс України від 16 січня 2003 року (зі змінами і допов.) // Відомості Верховної Ради України. — 2003. — № 18, 19-20, 21-22. — Ст. 144.
78. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 04 листопада 1950 року // Офіційний вісник України. — 1998. — № 13.
79. Про безоплатну правову допомогу : Закон України від 02 червня 2011 року (зі змінами і допов.) // Відомості Верховної Ради України. — 2011. — № 51. — Ст. 577.
80. Про запобігання корупції : Закон України від 14 жовтня 2014 року // Відомості Верховної Ради України. — 2014. — № 49. — Ст. 2059.
81. Про засади державної антикорупційної політики в Україні (Антикорупційна стратегія) на 2014-2017 роки» : Закон України від 14 жовтня 2014 року // Відомості Верховної Ради України. — 2014. — № 46. — Ст. 2047.
82. Про засади державної мовної політики : Закон України від 03 липня 2012 року // Офіційний вісник України. — 2012. — № 61.
83. Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні : Закон України від 06 вересня 2012 року (зі змінами і допов.) // Відомості Верховної Ради України. — 2013. — № 32. — Ст. 412.
84. Про прокуратуру : Закону України від 14 жовтня 2014 року // Відомості Верховної Ради України. — 2015. — № 2-3. — Ст. 12.
85. Конституція України від 28 червня 1996 року // Відомості Верховної Ради України. — 1996. — № 30. — Ст. 141 (зі змінами внесеними Законом України «Про відновлення дії окремих положень Конституції України» від 21 лютого 2014 року // Офіційний вісник України. — 2014. — № 19. — Ст. 583).
86. Кримінальний кодекс України від 04 квітня 2001 року (зі змінами і допов.) // Відомості Верховної Ради України. — 2001. — № 25. — Ст. 131.
87. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13 квітня 2012 року // Відомості Верховної Ради України. — 2013. — № 9-10, № 11-12. — Ст. 88.
88. Митний кодекс України від 13 березня 2012 року // Відомості Верховної Ради України. 2012. — № 44-45, № 46-47, № 48. — Ст. 552
89. Податковий кодекс України від 02 грудня 2010 року // Відомості Верховної Ради України. — 2011. — № 13, № 13-14, № 15-16, № 17. — Ст. 112.
90. Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 року (зі змінами і допов.) // Відомості Верховної Ради України. — 2003. — № 40-44. — Ст. 356.
91. Цивільний процесуальний кодекс України від 18 березня 2004 року (зі змінами і допов.) // Відомості Верховної Ради України. — 2004. — № 40. — Ст. 492.

92. Про автомобільний транспорт : Закон України від 05 квітня 2001 року // Відомості Верховної Ради України. — 2001. — № 22. — Ст. 105.
93. Про адвокатуру та адвокатську діяльність : Закон України від 05 липня 2012 року // Відомості Верховної Ради. — 2013. — № 27. — Ст. 282.
94. Про біженців та осіб, які потребують додаткового або тимчасового захисту : Закон України від 08 липня 2011 року (зі змінами і допов.) // Відомості Верховної Ради України. — 2012. — № 16. — Ст. 146.
95. Про громадські об'єднання : Закон України від 22 березня 2012 року (зі змінами і допов.) // Відомості Верховної Ради України. — 2013. — № 1. — Ст. 1.
96. Про громадянство України : Закон України від 18 січня 2001 року (зі змінами і допов.) // Відомості Верховної Ради України. — 2001. — № 13. — Ст. 65.
97. Про державну службу : Закон України від 17 листопада 2011 року (зі змінами і допов.) // Відомості Верховної Ради України. — 2012. — № 26. — Ст. 273.
98. Про дипломатичний та службовий паспорти України : Указ Президента України від 04 листопада 2013 року // Офіційний вісник України. — 2015. — № 41. — Ст. 1266.
99. Про електроенергетику : Закон України від 16 жовтня 1997 року // Відомості Верховної Ради України. — 1998. — № 1. — Ст.1.
100. Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків : Закон України від 08 вересня 2005 року // Відомості Верховної Ради України. — 2005. — № 52. — Ст. 561.
101. Про засади державної мовної політики : Закон України від 03 липня 2012 року (зі змінами і допов.) // Відомості Верховної Ради. — 2013. — № 23. — Ст. 218.
102. Про збір та облік єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування : Закон України від 08 липня 2010 року // Відомості Верховної Ради України. — 2011. — № 2-3. — Ст.11.
103. Про Збройні Сили України : Закон України від 06 грудня 1991 року // Відомості Верховної Ради України. — 1992. — № 9. — Ст.108.
104. Про імміграцію : Закон України від 07 червня 2001 року (зі змінами і допов.) // Бюлетень законодавства і юридичної практики України. — 2001. — № 11. — С. 346-354.
105. Про інформаційні агентства : Закон України від 28 лютого 1995 року (зі змінами і допов.) // Відомості Верховної Ради України. — 1995. — № 13. — Ст. 83.
106. Про Конституційний Суд України : Закон України від 16 жовтня 1996 року (зі змінами і допов.) // Відомості Верховної Ради України. — 1996. — № 49. — Ст. 272.
107. Про наукову і науково-технічну діяльність : Закон України від 13 грудня 1991 року (зі змінами і допов.) // Відомості Верховної Ради України. — 1992. — № 12. — Ст. 165.
108. Про наукову і науково-технічну діяльність : Закон України від 13 грудня 1991 року (зі змінами і допов.) // Відомості Верховної Ради України. — 1992. — № 12. — Ст. 165.
109. Про оборону України : Закон України від 06 грудня 1991 року (зі змінами і допов.) // Відомості Верховної Ради України. — 1992. — № 9. — Ст. 106.
110. Про органи самоорганізації населення : Закон України від 11 липня 2001 року // Відомості Верховної Ради України. — 2001. — № 48. — Ст. 254.
111. Про основи національної безпеки України : Закон України від 19 червня 2003 року (зі змінами і допов.) // Відомості Верховної Ради України. — 2003. — № 39. — Ст. 351.
112. Про прокуратуру : Закон України від 05 листопада 1991 року (зі змінами і допов.) // Відомості Верховної Ради України. — 2014. — № 53. — Ст. 793.

113. Про судоустрій і статус суддів : Закон України від 07 липня 2010 року (зі змінами і допов.) // Відомості Верховної Ради України. — 2010. — № 41-42, № 43, № 44-45. — Ст. 529.
114. Про телебачення і радіомовлення : Закон України від 21 грудня 1993 року (зі змінами і допов.) // Відомості Верховної Ради України. — 1994. — № 10. — Ст. 43.
115. Положення про дипломатичне представництво України за кордоном : затверджене Розпорядженням Президента України від 22 жовтня 1992 року // Збірник розпоряджень Президента. — 1992. — № 4.
116. Положення про освітньо-кваліфікаційні рівні (ступеневу освіту), затверджене постановою Кабінету Міністрів України від 20 січня 1998 року // Офіційний вісник України. — 1998. — № 3. — Ст. 108.
117. Про правовий режим воєнного стану : Закон України від 12 травня 2015 року (зі змінами і допов.) // Відомості Верховної Ради України. — 2015. — № 28. — Ст. 250.
118. Податковий кодекс України : Закон України від 08 квітня 2011 року (зі змін. та допов.) // Відомості Верховної Ради України. — 2011. — № 13. — Ст. 112.
119. Про вищу освіту : Закон України від 07 липня 2014 року (зі змін. та допов.) // Відомості Верховної Ради України. — 2014. — № 37-38. — Ст. 2004.
120. Про громадські об'єднання : Закон України від 22 березня 2012 року (зі змін. та допов.) // Відомості Верховної Ради України. — 2013. — № 1. — Ст. 1.
121. Про демократичний цивільний контроль над Воєнною організацією і правоохоронними органами держави : Закон України від 19 червня 2003 року // Відомості Верховної Ради України. — 2003. — № 46. — Ст. 366.
122. Про державний контроль за використанням та охороною земель : Закон України від 19 червня 2003 року // Відомості Верховної Ради України. — 2003. — № 39. — Ст. 350.
123. Про Національний банк України : Закон України від 20 травня 1999 року (зі змін. та допов.) // Офіційний вісник України. — 1999. — № 24. — Ст. 1087.
124. Про наукову і науково-технічну експертизу : Закон України від 10 лютого 1995 року (зі змін. та допов.) // Відомості Верховної Ради України. — 1995. — № 9. — Ст. 56.
125. Про телебачення і радіомовлення : Закон України від 21 грудня 1993 року (зі змін. та допов.) // Відомості Верховної Ради України. — 1994. — № 10. — Ст. 43.
126. Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини : Закон України від 23 грудня 1997 р. (зі змін. та допов.) // Офіційний вісник України. — 1998. — № 1. — Ст. 5.
127. Про правовий статус осіб, які вимушені залишити місця проживання внаслідок тимчасової окупації Автономної Республіки Крим та м. Севастополя та обставин, пов'язаних з проведенням антитерористичної операції на території України : Закон України від 19 червня 2014 року [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/JG3UU1AG.html

Основна література

1. Macmillan English Dictionary for Advanced Learners. — International Student Edition. — Oxford : Bloomsbury Publishing; Macmillan Publishers Limited, 2002. — 1692 p. — P. 442.

2. Авер'янов В.Б. Коментар до Конституції України / В. Б. Авер'янов ; Інститут законодавства Верховної Ради України. — 2-е вид., випр. й доп. — К. : [Б. в.], 1998. — 410 с.
3. Адміністративне право України. Академічний курс. : в 2-х т. / В. Б. Авер'янов. — К. : Юрид. думка, 2004. — Т. 1. — 584 с.
4. Адміністративне право України. Академічний курс : Підруч. : У двох т. — Т. 1. Загальна частина / Ред. колегія: В. Б. Авер'янов голова. — К. : Юрид. думка, 2004. — С. 66.
5. Адміністративне право України. Академічний курс : підручник / Т. О. Коломоєць. — К. : Юрінком Інтер, 2011. — С. 236.
6. Актуальні проблеми теорії держави та права : навч. посібник / Є. В. Білозьоров, Є. О. Гіда, А. М. Завальний та ін. ; за заг. ред. Є. О. Гіди. — К. : О. С. Ліпкан, 2010. — 260 с.
7. Афанасьєва О. В., Колесников Є. В., Комкова Г. Н., Малько А. В. Конституційне право зарубіжних країн / За заг. ред. д. ю. н., проф. А. В. Малько. — М. : Норма, 2004. — 320 с.
8. Бабкіна О. В. Теорія держави та права у схемах і визначеннях : навч. посібник / О. В. Бабкіна, К. Г. Волинка. — К. : МАУП, 2004. — 144 с.
9. Баглай М. В. Малая энциклопедия конституционного права / М. В. Баглай, В. А. Туманов. — М. : Бек, 1998. — 505 с.
10. Багмет А. М. Конституционное право : учеб. для студ. высш. учеб. завед. / А. М. Багмет, Е. И. Бычкова. — М. : ЮНИТИ, 2015. — 431 с.
11. Байрачна Л. К. Конституційне право України : підручник / Л. К. Байрачна, Ю. Г. Барабаш, Ф. В. Веніславський, В. І. Кичун, В. П. Колісник. — Х. : Право, 2008. — 416 с.
12. Балакірева Р. С. Конституційне право України : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / Р. С. Балакірева. — К. : Центр навчальної літератури, 2003. — 209 с.
13. Банчук О., Куйбід Р. Вимоги статті 6 Конвенції про захист прав людини та основних свобод до процедури здійснення судочинства. — К. : «ІКЦ «Леста», 2005. — 116 с.
14. Бараннік Р. В. Судові, правоохоронні та правозахисні органи України : навч. посібник / Р. В. Бараннік. — 2-ге вид., переробл. і допов. — К. : КНТ, 2011. — 352 с.
15. Батанов О. В. Муніципальне право України : підручник / О. В. Батанов ; від. ред. М. О. Баймуратов. — Х. : Одіссей, 2008. — 528 с.
16. Бисага Ю. М. Конституційне право України : навч. посібник / Ю. М. Бисага, Ю. Ю. Бисага, Д. М. Белов та ін. — Ужгород : Ліра, 2007. — 370 с.
17. Бойкова М. А. Діалектична методологія ефективного державотворення і прогнозування розвитку країни : монографія / М. А. Бойкова, О. Ф. Омельченко. — К. : К.І.С., 2011. — 128 с.
18. Буднік М. М., Мартюшева Л. С., Сабліна Н. В. Б 90 Фінансовий ринок: Навч. пос. — К. : Центр учбової літератури, 2009. — 334 с.
19. Ведерніков Ю. А. Теорія держави та права: навч. посібник / Ю. А. Ведерніков, А. В. Папірна. — К. : Знання, 2008. — 333 с.
20. Великий енциклопедичний юридичний словник. А-Я / за ред. Ю. С. Шемшученка. — 2-е вид., переробл. і допов. — К. : Юридична думка, 2012. — 1017 с.
21. Веніславський Ф. В. Конституційне право України в схемах і таблицях : навч. посіб. для студ. юрид. вуз. та фак. / Ф. В. Веніславський. — Х. : Право, 2014. — 376 с.

22. Воловик О. А. Теоретичні аспекти свободи волевиявлення та відповідальності за акціонерними угодами / О. А. Воловик // Актуальні проблеми права: теорія і практика. — 2010. — № 17. — С. 88-98. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/app_2010_17_9.pdf
23. Волович О. О. Глобалізація: переваги і загрози для нашої країни / О. О. Волович // [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://izvestiya.odessa.ua/index.php?go=NewsPaper&in=view&id=23646>
24. Волошин Ю. О. Зовнішня політика України в умовах європейської інтеграції: проблеми конституційно-правового забезпечення : монографія / Ю. О. Волошин, С. В. Папаяні. — О. : Фенікс, 2015. — 231 с.
25. Галай В. О. Практичне право: права пацієнтів (Інтерактивний курс медичного права) : навч. посібник / В. О. Галай, С. К. Гречанюк, І. Я. Сенюта та ін. — К. : КНТ, 2009. — 220 с.
26. Гапоненко Л. В. Конституційне право України у визначеннях та схемах : навч. посібник / Л. В. Гапоненко, Л. М. Осадча. — Ірпінь : НУДПСУ, 2012. — 130 с.
27. Гарасимів Т. З. Словник термінів з навчальних курсів «Трудове право» та «Право соціального забезпечення України» / Т. З. Гарасимів. — Дрогобич : Відродження, 2003. — 176 с.
28. Гарчева Л. П. Конституционное право Украины : учеб. пособие / Л. П. Гарчева, А. Н. Ярьмыш. — Симф. : Доля, 2000. — 336 с.
29. Георгіца, А.З. Конституційне право зарубіжних країн : підруч. для студ. юрид. спец. вищ. навч. закл. / А. З. Георгіца М-во освіти і науки України, Чернів. нац. Ун-т ім. Юрія Федьковича. — Тернопіль : Астон, 2003. — 431 с.
30. Гимазова Ю. В. Государственное и муниципальное управление : учеб. для бакалав. / Ю. В. Гимазова ; под общ. ред. Н. А. Омельченко. — М. : Юрайт, 2014. — 452 с.
31. Годованець В. Ф. Конституційне право України : навч. посібник / В. Ф. Годованець. — К. : МАУП, 2005. — 360 с.
32. Гринюк Р. Ф. Ідея правової держави: теоретико-правова модель і практична реалізація : монографія / Р. Ф. Гринюк. — К. : Ін Юре, 2004. — 386 с.
33. Гуменюк Б. І. Основи дипломатичної та консульської служби : Навчальний посібник / Б. І. Гуменюк. — Київ : Либідь, 2004. — 248 с.
34. Демків Р. Я. Конституційне право України : курс лекцій / Р. Я. Демків. — Львів : [б. в.], 2012. — 331 с.
35. Дерещ В. А. Органи виконавчої влади України та управлінські відносини : монографія / В. А. Дерещ. — К. : Юридична думка, 2007. — 180 с.
36. Державна служба: навчальний посібник / Кол. авт.; за заг. ред. проф. С. М. Серьогіна. — К. : ТОВ «СІК ГРУП УКРАЇНА», 2012. — 526 с.
37. Державне будівництво і місцеве самоврядування в Україні : під ручник / І. І. Бодрова, С. В. Болдирев, В. О. Величко та ін. ; за ред. С. Г. Серьогіної. — 2-ге вид. переробл. та доповн. — Х. : Право, 2011. — 360 с.
38. Державне право авозарубіжних країн у схемах : навч. посіб. / Б. В. Калиновський, О. Я. Лапка, Н. Я. Лапка, Т. О. Пікуля, Л. А. Івершенко, Л. М. Козодой, К. В. Тарасенко; За заг. ред. О. Я. Лапки. — К. : КНТ, 2012. — 528 с.

39. Державотворення і правотворення в Україні: досвід, проблеми, перспективи : монографія / Заред. Ю. С. Шемшученка. — К. : Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2001. — 656 с.
40. Дудченко О. С. До питання визначення теоретичного поняття «колегії» / О. С. Дудченко // [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://nauka.kushnir.mk.ua/?p=47250>
41. Дягілев О. В. Конституційно-правовий інститут лобізму: вітчизняний та зарубіжний досвід : монографія / О. В. Дягілев. — Х. : Майдан, 2011. — 252 с.
42. Енциклопедичний словник з державного управління / уклад. : Ю. П. Сурмін, В. Д. Бакуменко, А. М. Михненко та ін.; за ред. Ю. В. Ковбасюка, В. П. Трощинського, Ю. П. Сурміна. — К. : НАДУ, 2010. — 820 с.
43. Енциклопедія політичної думки / За ред. Д. Міллера. — К. : Дух і Літера, 2000. — 472 с.
44. Єзеров А. Конституційний конфлікт як феномен та процес в Україні : монографія / А. Єзеров. — О. : Юридична література, 2008. — 240 с.
45. Єловських У. О. Конституційне право України : навч.-метод. посібник / У. О. Єловських. — Луганськ : ЛНУ ім. Тараса Шевченка, 2013. — 182 с.
46. Загальна теорія держави і права : підручник / за ред. М. В. Цвік, О. В. Петришин. — Х. : Право, 2011. — 584 с.
47. Загальна теорія держави і права: Підручник для студентів юридичних вищих навчальних закладів / М. В. Цвік, О. В. Петришин та ін.; За ред. д-ра юрид. наук, проф., акад. АПрН України М. В. Цвік, д-ра юрид. наук, проф., акад. АПрН України О. В. Петришина. — Харків : Право, 2010. — 584 с.
48. Зайчук О. В. Теорія держави та права. Академічний курс : підручник / О. В. Зайчук, Н. М. Оніщенко. — К. : Юрінком Інтер, 2006. — 688 с.
49. Кодекс адміністративного судочинства України від 06 липня 2005 року (зі змінами і допов.) // Відомості Верховної Ради України. — 2005. — № 35, 35-36, 37. — Ст. 446.
50. Кодекс України про адміністративні правопорушення від 07 грудня 1984 року (зі змінами і допов.) // Відомості Верховної Ради України. — 1984. — № 51. — Ст. 1122.
51. Колодій А. М. Права людини і громадянина в Україні : навч. посібник / А. М. Колодій, А. Ю. Олійник. — К. : Юрінком Інтер, 2003. — 366 с.
52. Колодій А. М. Права, свободи та обов'язки людини і громадянина в Україні : підручник / А. М. Колодій, А. Ю. Олійник. — К. : Правова єдність, 2008. — 175 с.
53. Конвенція що скасовує вимогу легалізації іноземних офіційних документів від 05 жовтня 1961 року [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/995_082
54. Конституционное (государственное) право : справочник / Под ред. В. И. Лафитского. — М. : Юристь, 1995. — 191 с.
55. Конституционное право : учеб. для бакалав. / М. В. Варлен и др. ; отв. ред. В. И. Фадеев. — М. : Проспект, 2014. — 581 с.
56. Конституційна юрисдикція : підручник / Ю. Г. Барабаш, І. І. Дахова, О. П. Євсєєв та ін. / За ред. Ю. Г. Барабаша та А. О. Селіванова. — Х. : Право, 2012. — 168 с.
57. Конституційне право України : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / В. І. Орленко та ін. ; за ред. Ю. І. Крегула. — 2-ге вид., допов. — К. : Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2012. — 527 с.

58. Конституційне право України : підруч. для студ. вищ. навч. закл. / За ред. В. П. Колісника, Ю. Г. Барабаша. — Х. : Право, 2010. — 416 с.
59. Конституційне право України : підручник / В. Ф. Погорілка, В. Л. Федоренко ; за заг. ред. В. Ф. Погорілка. — К. : Наукова думка ; Прецедент, 2006. — 344 с.
60. Конституційне право України : підручник [для студ. вищ. навч. закл.] / За ред. Ю. М. Тодики, В. С. Журавського. — К. : Ін Юре, 2002. — 544 с.
61. Конституційне право України : посіб. для підготов. до іспиту / [Ю. Г. Барабаш та ін.] ; за заг. ред. Ю. Г. Барабаша. — Х. : Право, 2012. — 303 с.
62. Конституційне право України : темат. словник / Ред. : В. В. Галуцько. — Херсон : Херсон. міськ. друк., 2010. — 132 с.
63. Конституційне право України. Академічний курс : підруч. для вищ. навч. закл. : у 2 т. / за заг. ред. Ю. С. Шемшученка. — К. : Юридична думка, 2008. — Т. 2. — 800 с.
64. Конституційне право України / За ред. В.Я. Тація, В.Ф. Погорілка, Ю.М. Тодики. — К. : Український центр правничих студій, 1999. — 376 с.
65. Конституційно-правові засади становлення української державності / В. Я. Тацій, Ю. М. Тодика, О. Г. Данильян та ін. ; за ред. В. Я. Тація, Ю. М. Тодики. — Х. : Право, 2003. — 328 с.
66. Конституція України : наук.-практ. комент. / редкол. : В. Я. Тацій (голова редкол.), О. В. Петришин (відп. секретар), Ю. Г. Барабаш та ін. — 2-ге вид., переробл. і допов. — Х. : Право, 2011. — 1128 с.
67. Копейчиков В. В. Загальна теорія держави та права : навч. посібник / В. В. Копейчиков, А. М. Колодій, С. Л. Лисенков та ін. — К. : Юрінком Інтер, 2000. — 320 с.
68. Костерина Э. В. Конституционное право России в схемах и таблицах : учеб. пособие / Э. В. Костерина. — М. : Проспект, 2014. — 186 с.
69. Кравченко В. В. Конституційне право України : навч. посібник / В. В. Кравченко. — 6-те вид., випр. та допов. — К. : Атіка, 2007. — 592 с.
70. Кравченко В. В. Муніципальне право України : навч. посібник / В. В. Кравченко, М. В. Пітцик. — К. : Атіка, 2003. — 672 с.
71. Крегул Ю. І. Конституційне право України : навч. посібник / Ю. І. Крегул, В. І. Орленко, В. В. Ладиченко, М. І. Зубок, В. А. Погарченко. — К. : Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2003. — 418 с.
72. Кудрявцев Ю. А. Государственные режимы / Ю. А. Кудрявцев. — СПб. : Юридический центр-Пресс, 2012. — 540 с.
73. Курс конституционного права Украины : учебник / Под ред. М. А. Баймуратова и А. В. Батанова. — Х. : Одиссей, 2008. — Т. 1. Общая часть : Основы теории конституционного права. — 672 с.
74. Кушніренко О. Унітаризм як базова цінність конституційного ладу України / О. Кушніренко // Віче. — 2012. — № 2. — С. 17-20. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/viche_2012_2_8.pdf
75. Лазор Л. І. Конституційне право України : словник-довідник / Л. І. Лазор, В. П. Михайлюк, С. Ф. Рашидов, В. А. Дроговоз. — Луганськ : Східноукр. нац. ун-т ім. В. Даля, 2008. — 215 с.

76. Лобойко Л. М. Кримінально-процесуальна регламентація слідчих дій : монографія / Л. М. Лобойко, А. П. Черненко. — Дніпропетровськ : Дніпропетровський держ. ун-т внутр. справ ; Ліра лтд, 2006. — 168 с.
77. Майданник О. О. Конституційне право України : навч. посібник / О. О. Майданник. — К. : Алерта, 2011. — 380 с.
78. Мальський М. М. Арбітражна угода: теоретичні та практичні аспекти : Монографія. — Львів : Літопис, 2013. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.ligazakon.ua/content/files/Arbitration_Agreement.pdf
79. Мельниченко В. І. Інституційний розвиток держави : навч.-метод. посіб. для самост. вивч. дисц. / В. І. Мельниченко. — К. : НАДУ, 2012. — 199 с.
80. Мірошніченко Ю. Установча влада Українського народу: сутність, зміст, проблеми та перспективи / Ю. Мірошніченко // [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.miroshnychenko.ua>
81. Міхневич Л. В. Конституційне право України : практикум / Л. В. Міхневич. — К. : КНЕУ, 2013. — 266 с.
82. Муниципальное право России : учеб. для бакалав. / И. В. Захаров и др. ; под ред. А. Н. Кокотова. — 4-е изд., перераб. и доп. — М. : Юрайт, 2014. — 567 с.
83. Муніципальне право України : підручник / Кол. авт. ; за ред. В. Ф. Погорілка, О. Ф. Фрицького. — К. : Юрінком Інтер, 2006. — 592 с.
84. Муніципальне право України : підручник / О. В. Батанов ; від. ред. М. О. Баймуратов. — Х. : Одиссей, 2008. — 528 с.
85. Наливайко Л. Р. Державний лад України: теоретико-правова модель : монографія / Л. Р. Наливайко. — Х. : Право, 2009. — 600 с.
86. Наливайко Л. Р. Політична функція Української держави: теоретико-правові та конституційно-правові засади : монографія / Л. Р. Наливайко, М. В. Беляєва. — К. : Хай-Тек Прес, 2013. — 316 с.
87. Науково-практичний коментар до Закону України «Про громадські об'єднання» / В. В. Костицький, Л. Р. Наливайко, І. О. Грицай. — К. : АртЕк, 2015. — 228 с.
88. Науково-практичний коментар Цивільного кодексу України / ред. В. М. Коссак. — К. : Істина, 2004. — 976 с.
89. Нестерович В. Ф. Конституційне право України : навч. посіб. з підготов. до самост. роботи / В. Ф. Нестерович. — Луганськ : РВВ ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка, 2013. — 207 с.
90. Нудненко Л. А. Конституционное право России : учеб. для бакалав. / Л. А. Нудненко. — 3-е изд., перераб. и доп. — М. : Юрайт, 2014. — 616 с.
91. Олійник А. Ю. Конституційно-правовий механізм забезпечення основних свобод людини і громадянина в Україні : монографія / А. Ю. Олійник. — К. : Алтера ; КНТ ; Центр навч. л-ри, 2008. — 472 с.
92. Органи державної влади України : монографія / За ред. В. Ф. Погорілка. — К. : Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2002. — 592 с.
93. Організація судових та правоохоронних органів : навч. посібник для студентів юрид. спеціальностей вищих навч. закладів освіти / І. Є. Марочкін, В. В. Афанасьєв, В. С. Бабкова та ін.; За ред. І. Є. Марочкіна, Н. В. Сібільової, О. М. Толочка. — Харків : Право, 2000. — 272 с.

94. Основи демократії. Права людини та їх забезпечення в умовах суспільних змін : навч. посібник / О. В. Філонов, В. М. Субботін, В. В. Пашутін, І. Я. Тодоров. — К. : Знання, 2006. — 215 с.
95. Основи держави і права України : підручник / В. Л. Ортинський [та ін.]. — К. : Знання, 2008. — 583 с.
96. Основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007-2015 роки : Закон України від 09 січня 2007 року // Відомості Верховної Ради України. — 2007. — № 12. — Ст. 102.
97. Павликов С. Г. Конституционное право : учеб. пособ. для студ. высш. учеб. завед. / С. Г. Павликов, И. А. Умнова. — М. : Альфа-М ; ИНРФА-М, 2015. — 575 с.
98. Перегуда Є. В. Політологія: навчальний посібник / Є. В. Перегуда, В. Ф. Панібудьласка, В. Л. Семко, Н. І. Рижко, С. Д. Місержи, В. Л. Стеценко, В. Л. Згурська, В. П. Третяк. — К. : КНУБА, 2011. — 216 с.
99. Погорілко В. Ф. Вибрані праці. До 75-річчя від дня народження / Відп. ред. Ю. С. Шемшученко. — К. : Юридична думка, 2013. — 436 с.
100. Погорілко В. Ф. Конституційне право України : підручник / В. Ф. Погорілко, В. Л. Федоренко ; за заг. ред. В. Л. Федоренка. — 4-те вид., переробл. і допов. — К. : Ліра-К, 2012. — 576 с.
101. Погорілко В. Ф. Конституційне право України. Академічний курс : підручник : у 2-х т. / В. Ф. Погорілко, В. Л. Федоренко ; за ред. В. Ф. Погорілка. — К. : Юридична думка, 2006. — Т. 1. — 544 с.
102. Погорілко В. Ф. Референдне право України : навч. посібник / В. Ф. Погорілко, В. Л. Федоренко. — К. : Ліра-К, 2006. — 366 с.
103. Політологія для вчителя : навч. посібн. для студ. педагогічних ВНЗ / за заг. ред. : К. О. Ващенко, В. О. Корнієнка. — К. : Вид-во імені М. П. Драгоманова, 2011. — 406 с.
104. Політологія: Курс лекцій : навч. посібник / С. Дзюбка, В. Ф. Панібудьласка, Ю. С. Шемшученко та ін.; За заг. ред. І. С. Дзюбка. — К. : Вища школа, 1993. — 252 с.
105. Політологія : навчальний посібник / Є. В. Перегуда, В. Ф. Панібудьласка, В. Л. Семко, Н. І. Рижко, С. Д. Місержи, В. Л. Стеценко, В. Л. Згурська, В. П. Третяк. — К. : КНУБА, 2011. — 216 с.
106. Популярна юридична енциклопедія / В. К. Гіжевський ; голова ред. кол. І. С. Чиж. — К. : Юрінком Інтер, 2002. — 528 с.
107. Постовой Н. В. Муниципальное управление. Планирование, собственность, компетенция / Н. В. Постовой. — М. : Юриспруденция, 2014. — 141 с.
108. Потапова А. А. Муниципальное право : конспект лекций / А. А. Потапова. — М. : Проспект, 2014. — 101 с.
109. Правова доктрина України : у 5-ти т. / Редкол. : В. Я. Тацій [та ін.]. — Х. : Право, 2013. — Т. 2 : Публічно-правова доктрина України / [Ю. П. Битяк та ін.] ; за заг. ред. Ю. П. Битяка. — 2013. — 863 с.
110. Правова система України в умовах сучасних національних та міжнародних тенденцій розбудови державності : монографія / Н. М. Оніщенко та ін. ; за заг. ред. Ю. Л. Бошицького. — К. : Кондор, 2012. — 614 с.

111. Правова система України: історія, стан та перспективи : у 5-ти т. / За заг. ред. Ю. П. Битяка. — Х. : Право, 2008. — Т. 2 : Конституційні засади правової системи України і проблеми її вдосконалення. — 576 с.
112. Правове забезпечення державного суверенітету України : монографія / Ю. С. Шемшученко, В. М. Шаповал, І. О. Кресіна та ін. ; за заг. ред. Ю. С. Шемшученка. — К. : Юридична думка, 2011. — 300 с.
113. Правові системи сучасності : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / За ред. Ю. С. Шемшученка. — К. : Юридична думка, 2012. — 490 с.
114. Проблеми сучасної конституціоналістики : навч. посібник / М. П. Орзіх, М. В. Афанасьєва, В. Р. Барський та ін. ; за ред. М. П. Орзіха. — К. : Юрінком Інтер, 2011. — 272 с.
115. Проблеми теорії конституційного права України / За заг. ред. Ю. С. Шемшученка. — К. : Парламентське вид-во, 2013. — 616 с.
116. Проблеми теорії права і конституціоналізму у працях М. В. Цвіка / Упоряд. : О. В. Петришин, С. В. Шевчук, О. Р. Дашковська та ін. ; відп. за вип. О. В. Петришин. — Х. : Право, 2010. — 272 с.
117. Пронюк Н. В. Сучасне міжнародне право : навч. посібник. — К. : КНТ, 2008. — 280 с.
118. Рабінович П. М. Права людини і громадянина : навч. посібник / П. М. Рабінович, М. І. Хавронюк. — К. : Атіка, 2004. — 464 с.
119. Рудик П. А. Конституційна реформа в Україні: проблеми та перспективи : монографія / П. А. Рудик. — К. : Атіка, 2006. — 256 с.
120. Румянцев О. Г. Юридический энциклопедический словарь / О. Г. Румянцев, В. Н. Додонов. — М. : ИНФРА М, 1997. — 384 с.
121. Смоленский М. Б. Теория государства и права : учебник / М. Б. Смоленский. — М. : ИНФРА-М, 2013. — 270 с.
122. Свирский Б. М. Государственное строительство и местное самоуправление в Украине / Б. М. Свирский. — Х. : Эспада, 2001. — 487 с.
123. Селіванов А. О. Теорія і практика застосування конституційного права України / А. О. Селіванов. — К. : Логос, 2016. — 174 с.
124. Сergygin V. O. Конституційне право України : навч. посібник / В. О. Сergygin. — Х. : Харк. нац. ун-т внутр. справ, 2010. — 368 с.
125. Сидоренко М. Й. Теорія держави і права (курс лекцій) : навч. посібник / М. Й. Сидоренко. — 2-ге вид., переробл. і допов. — К. : Ун-т «Україна», 2013. — 197 с.
126. Сиренко В. Ф. Государство: демократическое, правовое, социальное (Очерки. Дискуссионные вопросы). — К. : Институт государства и права им. В. М. Корецкого НАН Украины, 2013. — 340 с.
127. Скакун О. Ф. Теорія права і держави : підручник / О. Ф. Скакун. — 4-ге вид., допов. і переробл. — К. : Правова єдність, 2013. — 524 с.
128. Скакун О. Ф. Юридический научно-практический словарь-справочник (основные термины и понятия) / О. Ф. Скакун, Д. О. Бондаренко ; ред. О. Ф. Скакун. — Х. : Эспада, 2014. — 488 с.
129. Скрипнюк О. В. Конституційне право України : академ. курс : підруч. для студ. вищ. навч. закл. / О. В. Скрипнюк. — К. : Ін Юре, 2010. — 669 с.

130. Словарь современных экономических и правовых терминов / Под ред. В. С. Кошеникова, В. Н. Шилова. — Мн. : Амалфея, 2002. — 816 с.
131. Словарь української мови : в 4-х т. / За ред. Б. Грінченка. — К. : Лексикон, 1996. — Т. 1 : А-Ж. — 496 с.
132. Словник української мови : в 11-ти т. / Ред. кол. : І. К. Білодід [та ін.]. — К. : Наук. думка, 1971. — Т. 2. — 502 с.
133. Словник української мови: в 11 томах. — 1973. — Том 4. — Стор. 254.
134. Словник юридичних термінів і понять : навч. посібник / В. Г. Гончаренко та ін. ; за ред. В. Г. Гончаренка та З. В. Ромовської. — К. : Юстініан, 2013. — 597 с.
135. Словничок юридичних термінів : Навч. посіб. / Уклад. В. П. Марчук. — К. : МАУП, 2003. — 128 с.
136. Снігур І. Й. Установча влада народу та установча функція парламенту / І. Й. Снігур // [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.irbis-nbuv.gov.ua>
137. Совгиря О. В. Конституційне право України. Повний курс : навч. посібник / О. В. Совгиря, Н. Г. Шукліна. — 2-ге вид., переробл. і допов. — К. : Юрінком Інтер, 2012. — 541 с.
138. Совгиря О. В., Шукліна Н. Г. Конституційне право України. Повний курс : наич. посіб. / О. В. Совгиря, Н. Г. Шукліна. — 2-ге вид., перероб. і допов. — К. : Юрінком Інтер, 2012. — 544 с.
139. Сопко В. Бухгалтерський облік : Навч. посібник. — 3-ге вид., перероб. і доп. — К. : КНЕУ, 2000. — 578 с.
140. Соціально-педагогічні основи захисту прав дитини : навч.-метод. посіб. / С. В. Зінченко, М. В. Євсюкова, О. А. Калашник [та ін.] ; за заг. ред. К. Б. Левченко та О. А. Удалової. — К. : Скайдек, 2008. — 225 с.
141. Стеценко С.Г. Адміністративне право України : Навч. посіб. — К. : Атака, 2007. — С. 114.
142. Стрекозов В. Г. Конституционное право России : учеб. для бакалав. / В. Г. Стрекозов. — 5-е изд., перераб. и доп. — М. : Юрайт, 2014. — 316 с.
143. Суд и правоохранительные органы : учеб. для студ. высш. учеб. завед. / А. В. Гусев и др. ; под ред. В. В. Ершова. — 2-е изд., перераб. и доп. — М. : Юрайт, 2013. — 767 с.
144. Теліпко В. Е. Конституційне та конституційно-процесуальне право України : навч. посібник / В. Е. Теліпко. — К. : Центр учбової літератури, 2009. — 568 с.
145. Теорія держави і права : навч. посіб. для підгот. до держ. іспит. / О. В. Петришин; за заг. ред. О. В. Петришина. — 2-ге вид., зі змінами й доповн. — К. : Прецедент, 2014. — 208 с.
146. Теорія держави і права : підручник / О. В. Петришин та ін. ; за ред. О. В. Петришина. — Х. : Право, 2014. — 366 с.
147. Теорія держави і права : навчальний посібник / автори-упорядники : Пихтін М. П., Галунько В. В., Новіков М. М., Новікова М. М., Онищук О. О.; за заг. ред. В. В. Галунька. — Херсон : ХЮІ ХНУВС, 2010. — 250 с.
148. Терміни і поняття в законодавстві України : Науково-практичний словник-довідник. — Харків : Єспада, 2003. — С. 69.
149. Тодика Ю. М. Конституційні засади формування правової культури : монографія / Ю. М. Тодика — Х. : РАЙДЕР, 2001. — 160 с.

150. Тодика Ю. М. Конституційно-правовий статус людини і громадянина в Україні / Ю. М. Тодика, О. Ю. Тодика. — К. : Ін Юре, 2004. — 368 с.
151. Тодика Ю. М. Конституція України — Основний Закон держави і суспільства : навч. посібник / Ю. М. Тодика. — Х. : Факт, 2001. — 328 с.
152. Тодика Ю. М. Основи конституційного ладу України : монографія / Ю. М. Тодика. — Х. : Факт, 2000. — 176 с.
153. Торкунов А. В. Дипломатическая служба : учебник / А. В. Торкунов. — М. : «Российская политическая энциклопедия», 2002. — 688 с.
154. Третьяченко М. О. Європейський унітаризм: загальне та особливе. [Електронний ресурс] / М. О. Третьяченко // Вісник Запорізького національного університету. Юридичні науки. — 2013. — № 12. — С. 58-63. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/Vznu_Jur_2013_12__11.pdf
155. Україна: хронологія розвитку // Енциклопедичне видання у 6-ти томах. К. : КРІОН, 2009. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: www.litopys.com.ua/persha-drukovana-kniga-v-ukra-n/
156. Українська радянська енциклопедія / АН УРСР ; голов. ред. М. П. Бажан. — К. : Голов. ред. УРЕ, 1959. — 639 с.
157. Фрицький О. Ф. Конституційне право України : підручник / О. Ф. Фрицький. — 3-е вид., переробл. і допов. — К. : Юрінком Інтер, 2006. — 512 с.
158. Харитонов Є. О. Приватне право у стародавньому Римі. — Одеса : Юрид. літ., 1996.
159. Цивільне право України [Текст] : Підручник : У 2-х т. Т. 1 / Л. М. Баранова, В. І. Борисова, М. В. Домашенко та ін.; За заг. ред. В. І. Борисової, І. В. Спасиво-Фатеевої, В. Л. Яроцького ; Міністерство освіти і науки України. — К. : Юрінком Інтер, 2004. — 480 с.
160. Цивільне право України : Навч. посібник / Ю.В. Білоусов, С.В. Лозінська, С.Д. Русу та ін. — За ред. Р.О. Стефанчука. — К. : Прецедент, 2005. — 448 с.
161. Чушенко В. І. Конституційне право України : підручник / В. І. Чушенко, І. Я. Заяць. — 2-ге вид., переробл. і допов. — К. : Ін Юре, 2009. — 547 с.
162. Шаптала Н. К. Конституційне право України : навч. посіб. / Н. К. Шаптала, Г. В. Задорожня. — Д. : ТОВ «ЛізуновПрес», 2012. — 472 с.
163. Шляхтун П. П. Конституційне право України : підручник / П. П. Шляхтун. — К. : Освіта України ; КНТ, 2008. — 592 с.
164. Энциклопедический юридический словарь / В. Н. Додонов и др. — 2-е. изд. — М. : ИНФРА-М, 1999. — 367 с.
165. Юридична аргументація : Логічні дослідження. Колективна монографія / О. М. Юркевич, В. Д. Титов, С. В. Куцепал та ін.; За заг. ред. проф. О. М. Юркевич. — Х., 2012. — 211 с.
166. Юридична енциклопедія : в 6 т. / редкол. : Ю. С. Шемшученко (гол.) та ін. — К. : Укр. енцикл. ім. М. П. Бажана, 1998. — Т. 1 : А-Г. — 672 с.
167. Юридична енциклопедія : в 6 т. / редкол. : Ю. С. Шемшученко (гол.) та ін. — К. : Укр. енцикл. ім. М. П. Бажана, 1999. — Т. 2 : Д-Й. — 744 с.
168. Юридична енциклопедія : в 6 т. / редкол. : Ю. С. Шемшученко (гол.) та ін. — К. : Укр. енцикл. ім. М. П. Бажана, 2001. — Т. 3 : К-М. — 792 с.

169. Юридична енциклопедія : в 6 т. / редкол. : Ю. С. Шемшученко (гол.) та ін. — К. : Укр. енцикл. ім. М. П. Бажана, 1998. — Т. 4 : Н-П. — 720 с.
170. Юридична енциклопедія : в 6 т. / редкол. : Ю. С. Шемшученко (гол.) та ін. — К. : Укр. енцикл. ім. М. П. Бажана, 1998. — Т. 5 : П-С. — 736 с.
171. Юридична енциклопедія : в 6 т. / редкол. : Ю. С. Шемшученко (гол.) та ін. — К. : Укр. енцикл. ім. М. П. Бажана, 1998. — Т. 6 : Т-Я. — 768 с.
172. Юридичний енциклопедичний словник: в 6 т. / за заг. ред : Ю. С. Шемшученко. — К. : Юридична думка, 2012. — 1020 с.
173. Юридичні терміни. Тлумачний словник / В. Г. Гончаренко, П. П. Андрушко, Т.П. Базова та ін. ; за ред. В.Г. Гончаренка. — 2-ге вид., стереотипне. — К. : Либідь, 2004. — 320 с.

Абетковий покажчик

А

- Абдикація 5
Абілітація 5
Абітурієнт 5
Аболіціонізм 5
Аболіція 5
Абонент 6
Абонентна плата 6
Аборигени 6
Аброгація 6
Абсентеїзм 6
Абсолютизм 6
Абсолютна більшість 6
Абсолютна відповідальність 6
Абсолютна монархія 7
Абсолютні права 7
Аваль 7
Аванс 7
Аверсний рух 7
Автаркія 7
Авізо 7
Автентичне тлумачення норм права 7
Автентичний текст міжнародного договору 7
Автентичність 8
Автократія 8
Автоматизована система управління (АСУ) 8
Автономія 8
Автономія адміністративна і політична 8
Автономія адміністративно-територіальна (регіональна) 8
Автономія державна 9
Автономія національна 9
Автономія національно-культурна 9
Автономія національно-територіальна 9
Автономія організаційна органу місцевого самоврядування 9
Автономія правова органу місцевого самоврядування 9
Автономія територіальна 9
Автономія фінансова органу місцевого самоврядування 10
Автономна область 10
Автономна Республіка Крим 10
Автономне правління (управління) 10
Автономне утворення 10
Автономний початок 10
Автономні бюджети 10
Автор 10
Авторитарна влада 10
Авторитаризм 11
Авторське право 11
Авторське свідоцтво 11
Авторитарне лідерство 11
Авторитарний режим 11
Авторитарний стиль управління 11
Автохтони 11
Агентська діяльність 11
Агент соціалізації 12
Агентура 12

- Агентства регіонального та місцевого розвитку 12
Агентство 12
Агітація (передвиборна) 12
Агломерація міська 12
Агрегування інтересів 12
Агреман 13
Адаптація державного службовця 13
Адаптація законодавства 13
Адаптація управлінська 13
Адаптивна структура управління 13
Ад референдум 13
Адат 13
Ад хок 13
Ад'юдикація 14
Ад'юнкт 14
Ад'юнктура 14
Адвокат 14
Адвокатська діяльність 15
Адвокатська контора 15
Адвокатське об'єднання 15
Адвокатське бюро 16
Адвокатура 16
Аддикція 16
Адміністративна етика 16
Адміністративна комісія 16
Адміністративна культура державного службовця 17
Адміністративна обумовленість 17
Адміністративна послуга 17
Адміністративна преюдиція 17
Адміністративна Рада 17
Адміністративна реформа 17
Адміністративна справа 17
Адміністративна юрисдикція 18
Адміністративне законодавство 18
Адміністративне право 18
Адміністративне правопорушення (проступок) 18
Адміністративне правопорушення вчинене з необережності 18
Адміністративне стягнення 19
Адміністративне судочинство 19
Адміністративний договір 19
Адміністративний контроль 19
Адміністративний менеджмент 19
Адміністративний позов 19
Адміністративний процес 19
Адміністративний ресурс 19
Адміністративний суд 20
Адміністративний центр 20
Адміністративні будинки 20
Адміністративні методи управління 20
Адміністративні правовідносини 20
Адміністративно-командна система 20
Адміністративно-попереджувальні заходи 20
Адміністративно-правові спори 20
Адміністративно-територіальна одиниця 20
Адміністративно-територіальна система 21
Адміністративно-територіальний поділ 21
Адміністративно-територіальний устрій 21
Адміністративно-технічний працівник 21
Адміністратор суду 21
Адміністратор недержавного пенсійного фонду 21
Адміністрація 21
Адміністрація місцева державна 22
Адміністрування 22
Академік 22
Акламація 22
Акредитація 22
Акредитив 23
Акредитована лабораторія 23
Акреція 23
Аксіологія права 23
Акт (правовий) 23
Акт законодавчий 23
Акт нормативний 24
Акт підзаконний 24
Акт правозастосування 24
Акт проголошення незалежності України 1991 року 24
Акт регуляторний 24
Акт юридичний 24
Акти Верховної Ради 25
Акти законодавства 25
Акти органів виконавчої влади 25

- Акти органів державної влади 25
Акти органів та посадових осіб місцевого самоврядування 25
Акти Президента України 25
Акти прокурорські 26
Акти цивільного стану 26
Актив 26
Активи 26
Активне виборче право 27
Актуалізація нормативно-правових баз 27
Актуарні розрахунки 27
Акцепт 27
Акцепт векселя 27
Акцизний податок 27
Акціонерне товариство 27
Акція голосуюча 28
Алібі 28
Аліменти 28
Аліментне зобов'язання 28
Альтернат 28
Альтернативна (невійськова) служба 28
Альтернатива управлінська 28
Альтернативний проект нормативного акта 28
Альянс 29
Амністія 29
Ампаро 29
Аналіз 29
Аналіз інформації 29
Аналіз політичний 30
Аналіз ризику 30
Аналіз у державному управлінні 30
Аналітична діяльність 30
Аналітична діяльність у державному управлінні 30
Аналогічні засоби розміщення 30
Аналогія закону 30
Аналогія права 31
Анархізм 31
Анархія 31
Андеррайтинг 31
Анексія 32
Анкета 32
Анкетне опитування (анкетування) 32
Анклав 32
Аномія 32
Антиглобалізм 32
Антиелітаризм 33
Антидемократичний державний режим 33
Антидемократичний рух 33
Антиконституційна діяльність 33
Антиконституційність 33
Антимонопольна політика 33
Антимонопольний комітет України 34
Антиномія 34
Антиреклама (політична) 34
Антрепенерська система 34
Ануїтет 34
Анулювання ліцензії 34
Анулювання шлюбу 34
Аншлюс 34
Апарат 34
Апарат адміністративний 34
Апарат Верховної Ради України 34
Апарат державного органу 35
Апарат місцевої державної адміністрації 35
Апарат парламенту 35
Апарат управління 35
Апаратна психологія 35
Апартеїд 35
Апатрид 36
Апатридизм 36
Апеляційна палата 36
Апеляційний загальний суд 36
Апеляційний спеціалізований суд 36
Апеляційний суд 36
Апеляційні господарські суди 36
Апеляційні суди 36
Апеляція 37
Апробація 37
Арбітраж 37
Аргументації юридичні 37
Арбітраж міжнародний 37
Арбітражне дослідження 37
Арбітражний керуючий 37
Арешт особи 38
Аристократія 38
Аристократична республіка 38

Армія 38
Архів 38
Архія 38
Асамблея 38
Асамблея європейських регіонів (АЄР) 38
Асамблея конституційна 39
Асиміляція 39
Асоціація 39
Асоціація демократичного розвитку і самоврядування України 39
Асоціація європейських регіонів 39
Асоціація міст України 40
Асоціація місцевих органів влади 40
Асоціація сільських, селищних та міських рад України 40
Асоціація українських правників (АУП) 40
Асоційована особа 40
Асоційоване членство 40
Асоційовані з ЄС країни 41
Асоційований член кооперативу 41
Атавізм 41
Аташе 41
Атестат 41
Атестаційна комісія 41
Атестаційно-дисциплінарні комісії суддів 42
Атестация 42
Атестация державних службовців 42
Атлантизм 42
Аторней 42
Аторней-генерал 42
Атрибути громадянського суспільства 42
Аудіовізуальний засіб масової інформації 42
Аудит 42
Аудитор 43
Аудиторська діяльність 43
Аудиторська палата України 43
Аудит у державному управлінні 43
Аукціон (публічні торги) 43
Афілійована особа банку 43
Аятола 44
Афілійовані одна щодо іншої особи 44

Б

«Батьки-засновники» США 45
Багатодітна сім'я 45
Багатопартійна система 45
Багатопартійність 45
Багаторівневе врядування 46
Багатофункціональні міста 46
База нормативно-правова 46
Базові положення науки управління 46
Базові принципи державного управління 46
Базові цінності демократичного суспільства 46
Бакалавр 47
Балотування 47
Бандитизм 47
Банк з іноземним капіталом 47
Банк 47
Банківська гарантія 47
Банківська група 47
Банківська діяльність 47
Банківська ліцензія 47
Банківська холдингова компанія 48
Банківське регулювання 48
Банківський кредит 48
Банківський нагляд 48
Банківський платіжний інструмент 48
Банківські рахунки 48
Баристер 48
Батьки 49
Батьківство 49
Батьківські права і обов'язки 49
Безвісна відсутність 49
Безгромадянство 49
Бездіяльність 49
Бездіяльність влади 49
Бездіяльність посадової особи 50
Бездомна особа 50
Бездомність 50
Безпека авіаційна 50
Безпека воєнна 50
Безпека демографічна 50
Безпека державна 50
Безпека дорожнього руху 50

- Безпека екологічна 51
Безпека економічна 51
Безпека енергетична 51
Безпека етнополітична 52
Безпека інформаційна 52
Безпека колективна 52
Безпека кримінальна 52
Безпека медична 52
Безпека міжнародна 52
Безпека мореплавання 53
Безпека національна 53
Безпека політична 53
Безпека праці 53
Безпека продовольча 53
Безпека фінансово-грошова 53
Безпека ядерна 53
Безпека 54
Безперервна освіта державних
службовців 54
Безперервне проживання на території
України 54
Безперервність громадянства 54
Безпосередня демократія 54
Безпритульні діти 54
Безпритульність 54
Безробітні 54
Бенефіціар 55
Біженець 55
Бікамералізм 55
Білінгвізм 55
Біль 55
Біль про права 1789 року 56
Більшість (у виборчому праві) 56
Більшість абсолютна (при голосуванні) 56
Більшість відносна (при голосуванні) 56
Більшість кваліфікована 56
Біпартизм 56
Біпатрид 56
Біпартизм 56
Біполярний регіон 56
Біполярний світ 57
Благодійна діяльність 57
Благодійна організація 57
Благодійна програма 57
Благодійник 57
Благодійництво соціальне 57
Благодійні фонди 57
Благодійність 57
Благоустрій населених пунктів 57
Бланк 58
Бланкетні норми права 58
Близькі родичі і свояки (члени сім'ї) 58
Блок 58
Блок виборчий 58
Блок держав 58
Блок політичний 58
Бойкот 58
Бойкот виборів 58
Бойкотування 59
Болонська школа права 59
Болонський процес 59
Браконьєрство 60
Брифінг 60
Бродяжництво 60
Буденна (непрофесійна) правосвідомість 60
Будинковий комітет 60
Будинок дитини 60
Буквальне тлумачення норм права 60
Булла 61
Буфетна держава 61
Бюджет місцевий 61
Бюджет поточний 61
Бюджет прожиткового мінімуму 61
Бюджет районний 61
Бюджет розвитку 61
Бюджет 61
Бюджетна децентралізація 61
Бюджетна програма 62
Бюджетна система України 62
Бюджетна установа 62
Бюджетне зобов'язання 62
Бюджетне право 62
Бюджетне правопорушення 62
Бюджетний контроль 62
Бюджетний процес 62
Бюджетний рік (бюджетний період) 63
Бюджетний устрій 63
Бюджетні асигнування 63

Бюджет обласний 63
Бюлетень 63
Бюрократизм 63
Бюрократія 63

В

Валюта України 64
Валютні цінності 64
Вакансія посадова 64
Валовий внутрішній продукт (ВВП) 65
Валовий національний продукт (ВНП) 65
Валютне законодавство 65
Валютне регулювання 65
Валютні злочини 65
Валютні операції 65
Валютний курс 65
Варіативність 66
Варшавський договір 66
Васалітет 66
Ваучер 66
Ввічливість міжнародна 66
Веб-сайт Верховної Ради України 66
Ведення діловодства 67
Вексель 67
Велика депресія 67
Великі держави 68
Великий платник податків 68
Вербальна нота 68
Вербування 68
Вердикт 68
Верифікація 68
Версія 69
Вертикаль влади 69
Верховенство державної влади 69
Верховенство закону 69
Верховенство конституції (юридичне) 69
Верховенство права 69
Верховна Рада України 70
Верховний Головнокомандувач Збройних Сил 70
Верховний Суд України 70
Ветерани війни 70
Ветерани праці 70
Вето 71
Вето абсолютне 71
Вето Президента України 71
Вето в Європейському Союзі 71
Вето вибіркове (часткове) 72
Вето відносне (відкладальне) 72
Вето загальне 72
Вето кишенькове 72
Вето народне 72
Взаємовідносини та співробітництво України з НАТО 72
Взаємність у міжнародному праві 72
Взаємодія управлінська 73
Взяття під варту 73
Вибори 73
Вибори альтернативні 73
Вибори вільні 73
Вибори додаткові 74
Вибори загальні 74
Вибори загальнонаціональні 74
Вибори місцеві 74
Вибори народних депутатів України 74
Вибори недійсні 74
Вибори непрямі 74
Вибори парламентські 74
Вибори перші (нові) 74
Вибори повторні 75
Вибори позачергові 75
Вибори політичні 75
Вибори Президента України 75
Вибори президентські 75
Вибори проміжні 75
Вибори прямі 75
Вибори такі, що не відбулися 75
Вибори часткові 75
Вибори чергові 76
Виборний орган 76
Виборні посади 76
Виборність 76
Виборці 76
Виборча (грошова) застава 76
Виборча геометрія (географія) («джеррімендеринг») 76
Виборча дієздатність 77

- Виборча дільниця 77
Виборча інформаційна діяльність 77
Виборча кампанія 77
Виборча квота (виборчий метр, виборча частка) 77
Виборча квота штучна 77
Виборча комісія 77
Виборча система 78
Виборча система змішана 78
Виборча система куріальна 78
Виборча система мажоритарна 78
Виборча система пропорційна (система пропорційного представництва) 78
Виборча скринька (виборча урна) 78
Виборче право 78
Виборче право активне 79
Виборче право вільне 79
Виборче право загальне 79
Виборче право пасивне 79
Виборче право пряме 79
Виборче право рівне 79
Виборче право суб'єктивне 80
Виборче право як інститут конституційного права 80
Виборчий бар'єр (загороджувальний пункт) 80
Виборчий блок політичних партій 80
Виборчий бюлетень 80
Виборчий корпус 80
Виборчий корпус потенційний 80
Виборчий корпус фактичний 80
Виборчий корпус юридичний 80
Виборчий округ 80
Виборчий процес 81
Виборчий фонд 81
Виборчі відносини 81
Виборчі документи 81
Виборчі комісії в Україні 81
Виборчі комісії дільничні 82
Виборчі комісії окружні 82
Виборчі права громадян 82
Виборчі цензи 82
Виборщики 82
Вивчення громадської думки 82
Вид на проживання 82
Видавничий договір 82
Видатки бюджету 83
Видатки державні 83
Видатки на обслуговування боргу місцевого самоврядування 83
Видворення за межі держави 83
Види державних органів 83
Визнання громадянина безвісно відсутнім 84
Визнання міжнародно-правове 84
Визнання рішення іноземного суду 84
Визначення результатів виборів 84
Виїзд з України і в'їзд в Україну 84
Виїзд за кордон у приватних справах 84
Виїмка 84
Викличне провадження 85
Виключне право 85
Виключна (морська) економічна зона України 85
Виключна компетенція 85
Виключна компетенція районних та обласних рад 85
Виключне право 85
Виконавча влада 85
Виконавець злочину 86
Виконавче провадження 86
Виконавчі документи 86
Виконавчий напис 86
Виконавчі органи місцевого самоврядування 86
Виконання вироку 86
Виконання зобов'язань 87
Виконання конституційних норм 87
Виконання норм права 87
Використання норм права 87
Використання конституційних норм 87
Вимагання 87
Виморочне майно 87
Вимушений прогул 87
Вина 88
Винагорода 88
Винахід 88
Виняткова міра покарання 88

- Випадок (казус) 88
Випадок у праві 88
Виправдання 89
Виправдувальний вирок 89
Випуск товарів 89
Вирок 89
Висвітлення діяльності органів державної влади та органів місцевого самоврядування в Україні 90
Виселення 90
Вислуга років 90
Висотна межа державного суверенітету 90
Висновок експерта 90
Висування кандидатів 90
Вихід із громадянства 90
Вихованці 91
Вища рада юстиції України 91
Вищий навчальний заклад 91
Вищий навчальний заклад державної форми власності 91
Вищий навчальний заклад другого рівня акредитації 91
Вищий навчальний заклад комунальної форми власності 91
Вищий навчальний заклад першого рівня акредитації 91
Вищий навчальний заклад приватної форми власності 92
Вищий навчальний заклад третього рівня акредитації 92
Вищий навчальний заклад четвертого рівня акредитації 92
Вищий спеціалізований суд 92
Вищий судовий орган верховного суду 92
Відання 92
Відвід судді 93
Відзнаки Президента України 93
Відкликання 93
Відкликання депутата Верховної Ради України 93
Відкрита політична культура 93
Відкрите засідання 93
Відкрите море 93
Відкритість влади 94
Відкритий лист 94
Відкриття року права в Україні 94
Відкриття спадщини 94
Віктимна поведінка щодо насилля в сім'ї 95
Відмова від спадщини 95
Відновлення строку позовної давності 95
Відносини: Україна — ЄС 95
Відносні права 95
Відокремлення церкви від держави 95
Відокремлення школи від церкви 95
Відомості 95
Відомство 95
Відповідальне зберігання 96
Відповідальність адміністративна 96
Відповідальність державної влади 96
Відповідальність дисциплінарна 96
Відповідальність договірна 96
Відповідальність конституційно-правова 96
Відповідальність кримінальна 96
Відповідальність матеріальна 97
Відповідальність неповнолітніх 97
Відповідальність політична 97
Відповідальність суспільна 97
Відповідальність цивільно-правова 97
Відповідальність юридична 97
Відповідач 97
Відпустка 97
Відпустка без збереження заробітної плати за згодою сторін 98
Відпустка для догляду за дитиною 98
Відпустка у зв'язку з вагітністю та пологами 99
Відпустка у зв'язку з навчанням 99
Відпустка у зв'язку з навчанням у професійно-технічних навчальних закладах 99
Відпустка щорічна додаткова за особливий характер праці 99
Відпустки творчі 99
Відрядження 100
Відрядження наукове 100
Відрядження службове 100
Відставка 100
Відстрочка виконання рішення 100

- Відчуження майна 100
Відшкодування збитків 100
Відшкодування шкоди 101
Віза 101
Війна 101
Військове втручання 101
Військова диктатура 101
Військове управління 101
Військовий обов'язок 102
Військовозобов'язані 102
Військовослужбовці 102
Військовополонені 102
Військово-промисловий комплекс 102
Військовий злочин 102
Військове кінцеве використання 102
Вік 102
Вільна економічна зона 103
Вільне обговорення 103
Вільний обіг 103
Вільний мандат 103
Віндикація 103
Віра 103
Віросповідання 103
Віротерпимість 103
Вірування 103
Віче 103
Віце-президент 104
Вклади 104
Влада 104
Влада законодавча 104
Влада контрольна 104
Влада місцева 104
Влада політична 105
Влада публічна 105
Влада соціальна 105
Влада спадкова 105
Влада судова 105
Влади дистанція 106
Владні функції місцевого самоврядування 106
Власник 106
Власні повноваження або самоврядні 106
Власні повноваження органу самоорганізації населення 106
Власність 106
Власність державна 106
Власність комунальна 106
Власність приватна 107
Властивість цілеспрямованості управління 107
Власник ліцензії 107
Властивості (юридичні) конституції України 107
Властивості системи 107
Внесення запису до реєстру прав 107
Внутрішній аудит 107
Внутрішні війська 107
Внутрішньогосподарський облік 108
Внутрішньодержавна платіжна система 108
Внутрішня реклама 108
Внутрішні функції держави 108
Внутрішній (відомчий) контроль 108
Внутрішні перевезення 108
Внутрішня політика 108
Внутрішня політична безпека держави 108
Внутрішня служба 109
Внутрішня юрисдикція держав 109
Воєнна безпека України 109
Воєнна доктрина 109
Воєнна організація держави 109
Воєнний конфлікт 109
Воєнний стан 109
Воєнні злочинці 109
Воєнно-політичні союзи 110
Вождизм 110
Воїни-інтернаціоналісти 110
Волевиявлення 110
Володіння 110
Володілець персональних даних 110
Володілець чужого майна 110
Воля політина 111
Воля у праві 111
Вплив політичний 111
Вотум 111
Вотум кумулятивний 111
Вотум обмежений 111
Вотум плюральний 112

- Волонтер 112
Волонтерська діяльність 112
Врядування 112
Всенародне обговорення 112
Всесвітня асоціація юристів (ВАЮ) 112
Всесвітня декларація місцевого самоврядування 112
Встановлення фактів 112
Вступ у силу (набрання чинності) 113
Всеукраїнська міжвідомча координаційно-методична рада з правової освіти населення 113
Вступ у силу міжнародного договору 113
Втрата документів чи предметів, що містять державну таємницю 113
Втрата інформації 113
Втрачена вигода 113
Вторинний документ 113
Втягнення неповнолітніх осіб у злочинну діяльність 113
Втягнення в проституцію (примушування до проституції) 113
Вчена рада 114
Вчений 114
Вчені звання 114
- Г**
- Галузеве управління 115
Галузь законодавства 115
Галузь інформації 115
Галузь права 115
Гарант 115
Гаранти правові 115
Гарантії безпеки держав, які не володіють ядерною зброєю 115
Гарантії виборчого права і права на участь у всеукраїнському та місцевих референдумах 115
Гарантії депутатської діяльності 116
Гарантії законності 116
Гарантії застосування норм права 116
Гарантії конституційні 116
Гарантії місцевого самоврядування 116
Гарантії обов'язковості актів представницьких органів місцевого самоврядування 116
Гарантії прав і обов'язків у муніципальному праві 116
Гарантії прав і свобод особи 116
Гарантії прав представницьких органів місцевого самоврядування 116
Гарантії референдного процесу 117
Гарантійне зобов'язання 117
Гарантійний строк 117
Гарантія 117
Гарантований державою борг 117
Гармонізація законодавства 117
Гендерна рівність 117
Гендерно-правова експертиза 117
Генеральна довіреність 117
Генеральна прокуратура України 118
Генеральний прокурор України 118
Генеральна схема планування території України 118
Генеральний дозвіл чи висновок 118
Геноцид 118
Геоінформаційна автоматизована система 118
Геопросторовий об'єкт 118
Герменевтика юридична 118
Геронтократія 119
Гідність особи 119
Гіпотеза 119
Гіпотеза абстрактна 119
Гіпотеза норми референдного права 119
Глава держави 119
Глава дипломатичного представництва 119
Глава уряду 120
Гласність 120
Гласність судочинства 120
Глобалізація 120
Глобалізація міжнародна 120
Глобальний сертифікат 120
Голова 121
Голова Верховного Суду України 121
Голова Верховної Ради України 121
Голова виконавчого комітету місцевої ради 121

- Голова місцевої державної адміністрації 121
Голова районної та обласної ради 122
Голова районної у місті адміністрації 122
Голова районної у місті ради 122
Голова районної, районної в місті та обласної ради 122
Голова сільський, селищний, міський 122
Голова Служби безпеки України 122
Голосування 122
Голосування альтернативне 122
Голосування відкрите 122
Голосування квалітативне 122
Голосування кількісне 122
Голосування «м'яке» 123
Голосування на виборах 123
Голосування особисте 123
Голосування повторне (перебалотування) 123
Голосування преференційне 123
Голосування публічне 123
Голосування рейтингове 123
Голосування сигнальне 123
Голосування таємне 123
Горизонтальний поділ праці 124
Грамотичне тлумачення 124
Грамота відклична 124
Грамота вірча 124
Грамота ратифікаційна 124
Гривня (банкноти і монети) 124
Гриф 125
Гриф обмеження доступу 125
Гриф секретності 125
Громада релігійна 125
Громадська безпека 125
Громадська думка 125
Громадська організація 125
Громадська спілка 125
Громадське об'єднання 125
Громадський контроль 125
Громадський порядок 126
Громадські організації дитячі 126
Громадські організації молодіжні 126
Громадські послуги 126
Громадські слухання 126
Громадські телерадіоорганізації 126
Громадяни асоційовані 126
Громадяни натуралізовані 126
Громадянин 126
Громадянин України 126
Громадянство 126
Громадянство Європейського Союзу 127
Громадянство України 127
Громадянська ініціатива 127
Громадянська непокора 127
Громадянські права 127
Громадянське суспільство 127
Громадянські (особові) права і свободи людини 128
Громадянськість 128
Грошова система держави 128
Грошове зобов'язання 129
Грошове нарахування 129
Грошовий сурогат 129
Грошово-кредитна політика 129
Грошово-кредитні зобов'язання 129
Губернатор 129
Губернія 130
Гуманістичні засади конституційного ладу України 130
Гуманітарна допомога 130
Гуманітарна інтервенція 130
Гуманність 130
Гуманістичний вимір у системі державного управління 130
- ## Д
- Давність позовна 131
Дарування 131
Дво- чи багатосторонній правочин 131
Двосторонній договір 131
Дебати 131
Дебати політичні 131
Дебати судові 131
Дебітор 132
Дебюрократизація 132
Девальвація 132
Девіаційна поведінка 132

- Девізна валютна політика 132
Дезертирство 132
Дезінтеграція міжнародна 132
Декларант 132
Декларація 132
Декларація безпеки 133
Декларація відповідності
матеріально-технічної бази вимогам
законодавства 133
Декларація митної вартості 133
Декларація прав національностей України
1991 року 133
Декларація про відмову від іноземного
громадянства 133
Декларація про відмову особи, якій надано
статус біженця в Україні чи притулок в
Україні, від іноземного громадянства 133
Декларація про відповідність декларація
про відсутність іноземного
громадянства 134
Декларація про державний суверенітет
України 1990 року 134
Декларація щодо регіоналізму в Європі
(1996 рік, м. Базель) 134
Деконцентрація влади 134
Декрет 134
Декриміналізація 134
Делегат 134
Делеговане законодавство 134
Делеговані повноваження 134
Делеговані повноваження органу
самоорганізації населення 135
Дерегулювання 135
Делегування повноважень 135
Делікт 135
Деліктні зобов'язання 135
Делікт конституційний 135
Деліктоздатність 136
Деліктологія 136
Демередж 136
Демократизація 136
Демократизація державного апарату 136
Демократизація управління освітою 136
Демократичні інститути 136
Демократія 136
Демократія безпосередня (пряма) 137
Демократія парламентська 137
Демократія плебісцитна 137
Демократія представницька 137
Демократичний цивільний контроль
над військовою організацією та
правоохоронними органами держави 137
Демоніфікація 137
Демонстрація 137
Демпінг 138
Денатуралізація 138
Денонсація (денонсування) міжнародного
договору 138
День адвокатури 138
День бездіяльності 138
День державної служби 138
День Конституції України 138
День місцевого самоврядування 138
День незалежності України 138
День нотаріату 138
День працівника державної виконавчої
служби 139
День працівника державної податкової
служби 139
День працівника дипломатичної
служби 139
День працівників прокуратури 139
День працівників суду 139
День Служби безпеки 139
День судового експерта 139
День юриста 139
Департамент 139
Депозит (вклад) 139
Депонент 140
Депресивна територія 140
Деполітизація 140
Депортація 140
Депутат 140
Депутат місцевої ради 140
Депутат найстарший за віком 140
Депутат народний 140
Депутатська група 140
Депутатська етика 141

- Депутатська недоторканність (імунітет) 141
Депутатська несумісність 141
Депутатська фракція, парламентські фракції (групи, клуби) 141
Депутатське запитання 141
Депутатське звернення 141
Депутатський запит 141
Депутатський індемнітет 142
Депутатський корпус 142
Депутатський мандат 142
Депутатські комітети і комісії (постійні й тимчасові) 142
Депутатські фракції Верховної Ради України 142
Депутатські фракції місцевої ради 142
Дерегулювання 142
Держава 142
Держава «загального добробуту» 142
Держава «запускаюча» 143
Держава автономна 143
Держава авторитарна 143
Держава демократична 143
Держава демократичного представництва 143
Держава клерикальна 143
Держава походження 143
Держава правова 143
Держава світська 144
Держава соціальна 144
Держава соціально-правова 144
Держава союзна 144
Держава тоталітарна 144
Держава унітарна 144
Держава федеративна 144
Держава централізована 144
Державна аграрна інтервенція 144
Державна адміністрація 145
Державна акредитаційна комісія (ДАК) 145
Державна атестація осіб, які закінчують вищі навчальні заклади 145
Державна виконавча служба України 145
Державна ветеринарно-санітарна експертиза 146
Державна влада 146
Державна дисципліна 146
Державна грошова лотерея 146
Державна експертиза 146
Державна єдність 146
Державна зрада 146
Державна інформаційна політика 147
Державна метрологічна система 147
Державна мова (офіційна) 147
Державна мова України 147
Державна охорона 147
Державна підтримка засобів масової інформації 148
Державна позика 148
Державна фінансова інспекція України (держфінінспекція) 148
Державна посада (посада державної служби) 148
Державна регіональна політика 148
Державна реєстрація 148
Державна реєстраційна служба 149
Державна реєстрація земельної ділянки 149
Державна реєстрація речових прав на нерухоме майно 149
Державна реєстрація юридичних осіб та фізичних осіб-підприємців 149
Державна релігія (офіційна) 149
Державна система урядового зв'язку 149
Державна служба в Україні 149
Державна санітарно-епідеміологічна експертиза щодо безпечності харчових продуктів 150
Державна система правової охорони інтелектуальної власності 150
Державна соціальна гарантія 150
Державна соціальна допомога малозабезпеченим сім'ям 150
Державна соціальна допомога особам, які не мають права на пенсію, та інвалідам 150
Державна таємниця 150
Державна установа 151
Державна цільова програма 151
Державне будівництво 151
Державне життя 151

- Державне запозичення 151
Державне мито 151
Державне обов'язкове страхування 152
Державне пенсійне забезпечення 152
Державне підприємство 152
Державне комерційне підприємство 152
Державне оборонне замовлення 152
Державне право 152
Державне регулювання економіки 152
Державне регулювання і контроль обігу продукції, що негативно впливає на суспільну мораль 153
Державне регулювання ринків фінансових послуг 153
Державне регулювання ринку цінних паперів 153
Державне управління 153
Державне утримання дітей-сиріт, дітей, позбавлених батьківського піклування, та осіб із їх числа 153
Державний апарат 153
Державний архітектурно-будівельний контроль 153
Державний банк 153
Державний борг 154
Державний бюджет України 154
Державний виконавець 154
Державний герб 154
Державний гімн 154
Державний департамент 154
Державний експерт з питань таємниць 154
Державний експортний контроль 155
Державний еталон 155
Державний земельний кадастр 155
Державний житловий фонд 155
Державний інспектор ветеринарної медицини 155
Державний інтервенційний фонд 155
Державний контракт 156
Державний контроль 156
Державний контроль продукції 156
Державний комітет 156
Державний комітет України з питань технічного регулювання та споживчої політики (держспоживстандарт України) 156
Державний кордон України 156
Державний лад 156
Державний міністр 157
Державний нагляд 157
Державний орган 157
Державний прапор 157
Державний примус 157
Державний реєстр банків 157
Державний реєстр географічних назв 157
Державний реєстр виборців 157
Державний реєстр загальнообов'язкового державного соціального страхування 158
Державний реєстр речових прав на нерухоме майно 158
Державний реєстр лікарських засобів 158
Державний реєстратор 158
Державний секретар США 158
Державний службовець 158
Державний стандарт соціальної послуги 158
Державний устрій 158
Державні грошові лотереї 158
Державні кошти 159
Державні нагороди України 159
Державні програми розвитку Збройних Сил України та інших військових формувань 159
Державні премії України 159
Державні санітарні норми 160
Державні свята 160
Державні символи України 160
Державні соціальні гарантії 160
Державні соціальні нормативи у сфері забезпечення навчальними закладами 160
Державні соціальні нормативи у сфері обслуговування закладами культури 160
Державні соціальні нормативи у сфері охорони здоров'я 161
Державні соціальні стандарти 161

- Державні соціальні стандарти для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, а також осіб із їх числа 161
- Державні стипендії видатним діячам науки, освіти та культури України 161
- Державні телерадіоорганізації 161
- Державність як сутнісна характеристика України 161
- Державно-правова закономірність 161
- Державно-територіальний устрій 162
- Державно-церковні відносини 162
- Державознавство 162
- Державотворення 162
- Держатель спеціального платіжного засобу 162
- Дериватив 162
- Де-факто 162
- Дефекція 162
- Дефіцит бюджету 162
- Деформація професійна 163
- Децентралізація 163
- Децентралізація адміністративна 163
- Децентралізація демократична 163
- Де-юре 163
- Джерела інформації 163
- Джерела науки державного будівництва і місцевого самоврядування 163
- Джерела удосконалення державного управління 163
- Джерело підвищеної небезпеки 164
- Джерело права 164
- Диверсія 164
- Дивіденд 164
- Дилер 164
- Дилерська діяльність 165
- Диктатор 165
- Диктатура 165
- Диктатура пролетаріату 165
- Династія 165
- Диплом 165
- Дипломат 165
- Дипломатика 165
- Дипломатична аудієнція 166
- Дипломатична місія 166
- Дипломатична мова 166
- Дипломатична недоторканність 166
- Дипломатична нота 166
- Дипломатична служба 166
- Дипломатичне право 166
- Дипломатичне представництво 167
- Дипломатичне представництво України 167
- Дипломатичний агент 167
- Дипломатичний акт 167
- Дипломатичний візит 167
- Дипломатичний етикет 167
- Дипломатичний корпус 167
- Дипломатичний кур'єр 168
- Дипломатичний паспорт 168
- Дипломатичний паспорт України 168
- Дипломатичний працівник 168
- Дипломатичний протокол 168
- Дипломатичний ранг 168
- Дипломатичні архіви 168
- Дипломатичні привілеї та імунітети 169
- Дипломатія 169
- Дисконт 169
- Диспаша 169
- Директива 169
- Директива з оборонного планування 169
- Дискредитація 170
- Дискреційна влада 170
- Дискреційні повноваження 170
- Дискримінація 170
- Дисмисл 170
- Дисперсія влади 170
- Диспозиція 171
- Диспозиція норми референдного права 171
- Дисципліна 171
- Дисципліна державна 171
- Дисциплінарна відповідальність державних службовців 171
- Дисциплінарне стягнення 171
- Дитина 171
- Дитина-біженець 171
- Дитина війни 172
- Дитина-інвалід 172
- Дитина-сирота 172
- Дитинство 172

- Дитячий будинок сімейного типу 172
Дитяча порнографія 172
Дифамація 172
Діаспора 172
Дієздатність 172
Ділова документація 172
Ділова репутація 173
Дія нормативно-правового акта 173
Дія права 173
Діяльність органів самоорганізації населення 173
Діяння юридичне 173
Добровільне соціальне страхування 173
Довгострокова віза України 173
Довибори 174
Довідка 174
Довіра до влади 174
Довірена особа 174
Довірені особи кандидата 174
Довіреність 174
Довіритель 174
Довірча власність 174
Довірче товариство 175
Догана 175
Догма права 175
Договір 175
Договір (міжнародний) 175
Договір банківського вкладу (депозиту) 175
Договір банківського рахунка 175
Договір дарування 175
Договір довічного утримання (догляду) 176
Договір застави 176
Договір зберігання 176
Договір комісії 176
Договір консенсуальний 176
Договір купівлі-продажу 176
Договір міни (бартеру) 176
Договір найму (оренди) 176
Договір підряду 176
Договір позики 177
Договір поставки 177
Договір страхування 177
Договір типовий 177
Договори міжнародних (міжурядових) організацій 177
Дозвіл на імміграцію 177
Дозвіл правовий 177
Доктор наук 177
Докторантура 178
Доктрина 178
Доктрина кальво 178
Доктрина правова 178
Доктринальне тлумачення норм права 178
Документ 178
Документи виборчі 178
Документ про відповідність 178
Документообіг 179
Доміциль 178
Доповідна записка 179
Допоміжні приміщення багатоквартирного будинку 179
Допрофесійна підготовка 179
Допуск до державної таємниці 179
Дорадче опитування 179
Дорадчий голос 179
Доручення ради 179
Дострокове припинення повноважень 179
Доступ до інформації і знань 179
Доступність 180
Дотації 180
Дотримання конституційних норм 180
Дотримання норм права 180
Доходи бюджету 180
Доходи місцевого бюджету 180
Дочірнє підприємство 180
Доцент 180
Доцільність і законність 180
Дуалістична монархія 180
Дублікат 181
Дрібний побутовий правочин 181
Друга група видатків 181
Друга черга спадкоємців за законом 181
- Е**
- Евакуація 182
Евтаназія 182
Егалітаризм 182

- Едікт 182
Еквівалентність 182
Екзекватура 182
Екзильний уряд 183
Екзистенціалістська теорія права 183
Екологічна броня 183
Екологічна експертиза в Україні 183
Екологічна мережа 184
Екологічна політика 184
Екологічна сертифікація 184
Екологічне право 184
Екологічний аудит 184
Екологічний податок 185
Екологічний ризик 185
Екологічні права і обов'язки громадян України 185
Екологія 186
Еколого-процесуальне право 186
Екомережа 186
Економіка 186
Економіко-правові дисципліни 186
Економічна вигода 186
Економічна діяльність 186
Економічна злочинність 187
Економічна конкуренція 187
Економічна й соціальна рада ООН 187
Економічна криза 187
Економічна підсистема 188
Економічна політика держави 188
Економічна самостійність 188
Економічне планування 188
Економічне районування 189
Економічний союз 189
Економічні відносини 189
Економічні гарантії прав, свобод та обов'язків людини й громадянина 189
Економічні гарантії 189
Економічні інтереси 189
Економічні методи менеджменту 189
Економічні нормативи 190
Економічні права і свободи 190
Економічні санкції 190
Економічні стимули 190
Економічність оподаткування 190
Економічно активне населення 191
Економічно неактивне населення 191
Економократія 191
Екоцид 191
Екскурсант 191
Експатріація 191
Експеримент 191
Експерт 191
Експертиза 192
Експертна влада 192
Експертне опитування 192
Експертний висновок 192
Експертні оцінки (метод експертних оцінок) 192
Експертократія 192
Експлуатаційний дозвіл 192
Експлуатація дітей 192
Експорт капіталу 193
Експорт 193
Експортний сертифікат якості 193
Експрес-перевізник 193
Експропріація 193
Екстериторіальність 193
Екстрадиція 193
Екстремізм 194
Екуменізм 194
Електоральна культура 195
Електорат 195
Електронне урядування 195
Електронний документ 195
Електронний (аудіовізуальний) засіб масової інформації 195
Елемент 196
Еліта національна 196
Еліта політична 196
Елітаризм 196
Елітократія 196
Емансипація, еманципація 196
Ембарго 196
Емблема 197
Емерджентність 197
Емігрант 197
Еміграція 197
Емісійний дохід 197

- Емісійні цінні папери 197
Емісія 197
Емісія спеціальних платіжних засобів 197
Емітент спеціальних платіжних засобів 198
Емітент 198
Енгельс (Engels) Фрідріх 198
Енергетична стратегія 198
Енергогенеруючі компанії 198
Енергозбереження 198
Енергопостачальники 199
Енциклопедія права 199
Епатаж 199
Епідемічна ситуація 199
Епідемія 199
Епізоотія 199
Еталонна влада 200
Етатизм 200
Етатократія 200
Етика 200
Етика державного службовця 200
Етимологія поняття права 200
Етнографія юридична 200
Етнократія 201
Етнос 201
Етноцид 201
Ефективність маркетингу 201
Ефективність менеджменту 201
Ефективність 201
Ефективність організаційна 201
Ефективність організації 201
Ефективність права 202
Ефективність реклами 202
Ефективність роялті 202
- Є**
- Євроінтеграційна складова 203
Єврооблігації 203
Європа регіонів 203
Європейська асоціація молодих юристів
(ЄАМЮ) 203
Європейська декларація прав міст 203
Європейська комісія «демократія через
право» (венеціанська комісія) 204
- Європейська конвенція про
громадянство 204
Європейська конвенція про
громадянство 204
Європейська конвенція про захист прав
людини та основних свобод 204
Європейська конвенція про основні
принципи транскордонного
співробітництва між територіальними
общинами або органами влади 204
Європейська рада (ЄР) 204
Європейська соціальна хартія 205
Європейська хартія міст 205
Європейська хартія місцевого
самоврядування 205
Європейська хартія регіонального
самоврядування 205
Європейське право 205
Європейський парламент (ЄП) 206
Європейський союз (ЄС) 206
Європейський суд 206
Європейський суд з прав людини 206
Європейський фонд регіонального
розвитку 207
Єдина інформаційна система 207
Єдина інформаційно-аналітична система
«вибори» 207
Єдине громадянство 207
Єдиний веб-портал органів виконавчої
влади 208
Єдиний державний реєстр нормативних
актів 208
Єдиний державний реєстр судових
рішень 208
Єдиний державний реєстр юридичних осіб
та фізичних осіб-підприємців 208
Єдність державної влади 208
- Ж**
- Жертви нацистських переслідувань 209
Женевські конвенції 209
Жертва 209
Жертви зловживання владою 209

- Жертва насильства в сім'ї 209
Жила площа 209
Жителі прикордонної зони 210
Житло 210
Житло фізичної особи 210
Житлова будівля 210
Житлова кімната в гуртожитку 210
Житлове законодавство 210
Житлове право 210
Житловий або нежитловий фонд, що
привірюється до застарілого 210
Житловий блок у гуртожитку 210
Житловий будинок 210
Житловий кодекс України 211
Житловий фонд 211
Житловий фонд державний 211
Житловий фонд місцевих рад 211
Житловий фонд соціального
призначення 211
Житлові пільги 211
Житлові приміщення 211
Житлово-будівельний кооператив (ЖБК)
в Україні 211
Житлово-експлуатаційна контора (ЖЕК) 211
Житлово-комунальне господарство 211
Житлово-комунальні підприємства 212
Житлово-комунальні послуги 212
Життєвий простір 212
Життєвий простір людини 212
Життєдіяльність 212
Життя суспільне 212
Жінки-військовослужбовці 212
Жогорку кенеш 212
Жорстоке поводження з тваринами 212
Жорстоке умертвіння тварин 212
Жорстокість 213
Журі 213
Журнал судового засідання 213
- 3**
- Забезпечення екологічної безпеки
держави 214
Забезпечення прав і свобод особи 214
Заборона 214
Завдання уряду в прискоренні розвитку
країни 214
Загальна декларація прав 214
Загальна компетенція районних та
обласних рад 214
Загальне виборче право 214
Загальний (конституційний) правовий
статус людини і громадянина 215
Загальний військовий обов'язок 215
Загальний доступ до судових рішень 215
Загальний нагляд прокурора 215
Загальний склад ради 215
Загальні збори трудового колективу 215
Загальні гарантії 215
Загальні збори громадян 215
Загальні принципи етики юристів 216
Загальнонаціональний канал
мовлення 216
Загальнообов'язкове державне соціальне
страхування на випадок безробіття 217
Загальнообов'язкове державне соціальне
страхування (ЗДСС) 217
Загальносоціальне право 217
Зайнятість населення 217
Заклад 217
Заклучний акт 217
Заклучний протокол 217
Закон 217
Закон громадянства 218
Закон доміцилію 218
Закон звичайний (ординарний) 218
Закон звичайного місця перебування 218
Закон конституційний 218
Закон надзвичайний 219
Закон номінальний 219
Закон органічний 219
Закон рамковий 219
Закон України «Про всеукраїнський
референдум» 219
Закон України «Про громадянство» 219
Закон України «Про державну службу» 220
Закон України «Про звернення
громадян» 220

- Закон України «Про Кабінет Міністрів України» 220
Закон України «Про Конституційний Суд України» 220
Закон України «Про місцеве самоврядування в Україні» 221
Закон України «Про місцеві державні адміністрації» 221
Закон України «Про органи самоорганізації населення» 221
Закон України «Про службу в органах місцевого самоврядування» 221
Закон України «Про статус депутатів місцевих рад» 221
Закон України «Про статус народного депутата України» 222
Закон України «Про столицю України — місто-герой Київ» 222
Законник 222
Законні джерела існування 222
Законні представники 222
Законність 222
Законний представник 223
Законодавство 223
Законодавство виборче 223
Законодавча ініціатива 223
Законодавча компетенція 223
Законодавча пропозиція 223
Законодавча регламентація 223
Законодавча термінологія 223
Законодавча техніка 224
Законодавча функція 224
Законодавчий процес 224
Законодавчі збори 224
Законодавчі презумпції 224
Законопроект 224
Законопроект конституційний 224
Закордонний українець 225
Закрита політична культура 225
Залучення громадян 225
Заробітна плата 225
Заробітна плата мінімальна 225
Заробітна плата середня 225
Заслужений юрист України 226
Застереження 226
Застосування правових норм 226
Захищеність особи 226
Заходи громадського впливу 226
Заява (клопотання) 226
Звичаєве міжнародне право 227
Зворотна дія закону 227
Зловживання довірою 227
Зловживання владою або службовим становищем 227
Змагальність у судовому процесі 227
Зміст правовідносин 227
Зовнішні функції держави 227
Золотий запас 227
Зона вільної торгівлі 227
- I**
- Ідентифікація 228
Ідентифікація об'єктів підвищеної небезпеки 228
Ідентифікація особи 228
Ідентифікаційний набір даних 228
Ідентифікаційний номер 229
Ідентифікаційний номер GS1 229
Ідентифікаційні документи 229
Ідентифікаційні ознаки 229
Ідентифікація товарів 229
Ідентичні товари (роботи, послуги) 229
Ідентичні цінні папери 229
Ідеологія адміністративної реформи 229
Ідеологічна боротьба 230
Ідеологія 230
Ідеологічні гарантії прав, свобод та обов'язків людини і громадянина 230
Ієрархія 230
Ієрархічний метод класифікації 230
Ієрархія цінностей персоналу 230
«Ієрархія потреб» за Маслоу 230
Ізократія 230
Іміджологія 230
Ім'я автора 231
Ім'я громадянина 231

- Ім'я фізичної особи 231
Ім'я фізичної особи, яка є громадянином України 231
Іммігрант 231
Імміграційна віза 231
Імміграційна картка 231
Імміграція 231
Імпаундмент 231
Імперія 231
Імпічмент 232
Імплементация 232
Імпорт 232
Імпорт (випуск для вільного обігу) 232
Імпортер 232
Імпортний акредитив 232
Імунітет 233
Імунітет держави 233
Інавгурація 233
Інвестиції 233
Інвестиція 233
Інвестиційна декларація 234
Інвестиційна програма (проект) 234
Інвалід 234
Інвалідність 234
Інвестор 234
Інвестор-забудовник 234
Інджанкшин 234
Індекс відносної податкоспроможності відповідного бюджету місцевого самоврядування 234
Індивідуальна програма реабілітації 235
Індивідуальний пенсійний рахунок 235
Індивідуальний (персоніфікований) правовий статус людини й громадянина 235
Індивідуальні та колективні установки питного водопостачання 235
Індустріальна революція 235
Індустріальне суспільство 235
Інженерний захист територій 235
Інженерія виборча 236
Інженерно-технічні заходи цивільного захисту 236
Інжиніринг 236
Ініціатор 236
Ініціативна група 236
Інкогніто 236
Інкорпорація 237
Інкубент 237
Інновації 237
Інноваційна діяльність 237
Інноваційна структура 237
Іноземна валюта 237
Іноземний 237
Іноземні інвестиції 238
Іноземні суб'єкти господарської діяльності 238
Іноземці 238
Іноземці та особи без громадянства, які перебувають на території України на законних підставах 238
Іноземці та особи без громадянства, які постійно проживають в Україні 238
Іноземці та особи без громадянства, які тимчасово перебувають на території України 238
Іноземці та особи без громадянства, які тимчасово проживають в Україні 238
Інспекційна перевірка банку 238
Інстанція 238
Інститут 239
Інститути спільного інвестування (ICI) 239
Інструмент державного регулювання планування територій 239
Інституції 239
Інсурекція 239
Інтеграція 239
Інтелект соціальний 239
Інтелігенція 240
Інтерналиї 240
Інтереси національні 240
Інтереси соціальні 240
Інтерпеляція 240
Інтерпретація 240
Інформаційна діяльність 240
Інфляція 241

- Інформаційна безпека
телекомунікаційних мереж 241
- Інформаційна система загального
доступу 241
- Інформаційна послуга 241
- Інформаційна продукція 241
- Інформаційне суспільство 241
- Інформаційний запит 242
- Інформаційні та інші послуги 242
- Інформація 242
- Інформація адміністративна 242
- Інформація аудіовізуальна 243
- Інформація довідково-енциклопедичного
характеру інформація з обмеженим
доступом 243
- Інформація конфіденційна 243
- Інформація науково-технічна 243
- Інформація офіційна документована 244
- Інформація податкова 244
- Інформація правова 244
- Інформація про персонал 244
- Інформація про стан довкілля (екологічна
інформація) 244
- Інформація про товар (роботу, послугу) 245
- Інформація про управління правами 245
- Інформація про фізичну особу 245
- Інформація професійна 246
- Інформація соціологічна 246
- Інформація статистична 246
- Інформація таємна 246
- Інфраструктура 246
- Інцидент 246
- Інцидент безпеки 246
- Іпотека 247
- Іпотечне кредитування 247
- Іпотечний житловий кредит 247
- Істотна зміна обставин 247
- Істотна участь 247
- Істотні умови договору страхування 247
- Історична батьківщина 247
- К**
- Кабінет 248
- Кабінет Міністрів України 248
- Кадастр 248
- Каденція 249
- Кадри 249
- Кадри державного апарату 249
- Кадри державної служби 249
- Кадри державного управління 249
- Кадрова політика у сфері державної
служби 249
- Кадрова потреба 249
- Кадрова служба 249
- Кадровий потенціал 250
- Кадровий резерв 250
- Кадрові технології 250
- Казенне підприємство 250
- Казна 250
- Казначейство 250
- Казначейський білет 251
- Казначейський вексель 251
- Казначейське зобов'язання 251
- Казначейське зобов'язання України 251
- Казначейська емісія 251
- Казначейська служба України 251
- Казначейство України 251
- Казуальне тлумачення 252
- Казуальне тлумачення норм права 252
- Казуїстика 252
- Казус 252
- Казус беллі 253
- Казус федеріс 253
- Каліцтво трудове 253
- Кандидат 253
- Кандидат у депутати 253
- Кандидатура 253
- Канікули 254
- Канонічне право 254
- Кантон 254
- Капітал 254
- Капітал банку 254
- Капіталізм 255
- Кара 255
- Кар'єра 255
- Кар'єра у сфері державного управління 255
- Карний розшук 255
- Касаційна інстанція 255
- Касаційна скарга 255

- Касаційне подання прокурора 255
Касаційне провадження 256
Касаційний строк 256
Касація 256
Каста 256
Катастрофа політична 256
Категорії права 256
Категорія режиму секретності 256
Катування 256
Кауза 257
Кафедра 257
Кваліфікаційні іспит 257
Кваліфікаційна комісія 257
Кваліфікаційні комісії суддів 258
Кваліфікаційне оцінювання судді 258
Кваліфікація 258
Кваліфікація праці 258
Кваліфікація виробнича 258
Кваліфікація злочину 259
Кваліфікація в міжнародному приватному праві 259
Кворум 259
Квота 259
Квоти (контингенти) глобальні 259
Квоти (контингенти) групові 259
Квоти (контингенти) індивідуальні 259
Квота експортна (імпортна) 260
Квота імміграції 260
Квоти спеціальні 260
Квотування 260
Керівник 260
Керівник державної служби 260
Керована система 261
Керуюча система 261
Класи дипломатичних представників 261
Класифікація 261
Класифікаційне угруповання 262
Клаузула 262
Клеймс 262
Клептократія 262
Клієнт 262
Кліка 262
Кліринг 262
Клірингова угода 263
Клопотання 263
Клуб виборців 263
Клуб депутатський 263
Коаліційна угода 263
Коаліційний уряд 263
Коаліція 264
Коаліція депутатських фракцій у Верховній Раді України 264
Кодекс 264
Кодекс блончлі 265
Кодекс етики 265
Кодекс поведінки 265
Кодифікація 265
Кодифікаційний акт 265
Кодифікаційна робота 265
Консолідація 265
Коефіцієнт вирівнювання 266
Кокус 266
Коледж 266
Колегіальність 266
Колегія 266
Колегія міністерства, іншого центрального органу виконавчої влади, місцевої держадміністрації 266
Колегія органу виконавчої влади 267
Колектив 267
Колективний договір 267
Колективний трудовий спір (конфлікт) 267
Колізійна норма 267
Колізійне право 267
Колізії в конституційному праві 267
Колізії юридичні 267
Колізія законів 268
Колізійна норма в міжнародному приватному праві 268
Колізія норм права 268
Колізії 268
Команда 268
Комісія 268
Комісія по трудових спорах 269
Комітет 269
Комітети Верховної Ради України 269
Комітет Верховної Ради України 269
Комерційна таємниця 269

- Комерційне право 269
Компенсація 270
Компетентність 270
Компетенція 270
Компетенція Верховної Ради України 270
Компетенція місцевого самоврядування 270
Компетенція Президента України 270
Компетенція судова 270
Комплекси (ансамблі) 271
Комплексні інститути 271
Комплексні утворення в системі права 271
Комуна 271
Комунальна власність на землю 271
Комунальне господарство 271
Комунальне підприємство 272
Комунальні послуги 272
Комюніке 272
Конвенція 272
Конвенція міжнародна 272
Конвенція про захист прав людини й основоположних свобод 272
Конвенція про права дитини 273
Конвенція про договори міжнародної купівлі-продажу товарів 1980 р. 273
Конвенція, що скасовує вимогу легалізації іноземних офіційних документів 273
Конгрес 273
Кондикційні зобов'язання 274
Кондомініум 274
Конклюдентні дії 274
Конкурс на посаду 274
Конкурс на зайняття посади державної служби 274
Конкурсний добір 275
Конкурсне провадження 275
Коносамент 275
Консалтинг 275
Консалтингова послуга 275
Консенсус 275
Консенсусна система виборів 275
Консерватизм 275
Консолідація 276
Конституанта 276
Конституційна асамблея 276
Конституційно-правова відповідальність 276
Конституційні інститути 276
Конституційна комісія 277
Конституційна криза 277
Конституційна поправка 277
Конституційні права, свободи та обов'язки людини й громадянина в Україні 277
Конституційна правосуб'єктність 277
Конституційна повноважність 277
Конституційна реформа 277
Конституційна свобода людини і громадянина як конституційно-правова категорія 278
Конституційна скарга 278
Конституційна угода 278
Конституційна юрисдикція 278
Конституційна юстиція 278
Конституційне звернення 278
Конституційне подання 278
Конституційне право людини 279
Конституційне право України як галузь права 279
Конституційне право України як навчальна дисципліна 279
Конституційне право України як наука 279
Конституційне правопорушення 279
Конституційне провадження 280
Конституційне судочинство 280
Конституційний делікт 280
Конституційний дизайн 280
Конституційний договір 280
Конституційний звичай 280
Конституційний контроль 281
Конституційний лад 281
Конституційний нагляд 281
Конституційний процес 281
Конституційний референдум 281
Конституційний статус 281
Конституційний Суд України 281
Конституційні гарантії 282
Конституційні гарантії прав і свобод 282
Конституційний Закон України 282
Конституційні засади соціальних відносин 282

- Конституційні збори 282
Конституційний інститут 282
Конституційні обов'язки 283
Конституційні обов'язки людини й громадянина 283
Конституційні права й свободи 283
Конституційні правопорушення 283
Конституційні принципи правового статусу людини й громадянина 283
Конституційні принципи 283
Конституційні процедури 283
Конституційність 284
Конституційного права джерело 284
Конституційного права метод 284
Конституційного права предмет 284
Конституційного права система 284
Конституційного права соціалізація 284
Конституційного права суб'єкт 284
Конституційно-правова відповідальність 285
Конституційно-правова норма 285
Конституційно-правове регулювання 285
Конституційно-правовий інститут 285
Конституційно-правовий механізм захисту людиною своїх прав 285
Конституційно-правовий статус особи 285
Конституційно-правові відносини 285
Конституційно-правові основи місцевого самоврядування в Україні 286
Конституційно-правові санкції 286
Конституційно-процесуальне право 286
Конституційно-процесуальний строк 286
Конституційно-процесуальні відносини 286
Конституційно-процесуальні норми 286
Конституціоналізм 286
Конституція 286
Конституція 1710 р. 287
Конституція авторитарна 287
Конституція гнучка 287
Конституція демократична 287
Конституція договірна 287
Конституція жорстка 287
Конституція загальнодержавна 287
Конституція змішана (напівжорстка) 287
Конституція кодифікована (писана) 287
Конституція комбінуюча 288
Конституція матеріальна 288
Конституція монархічна 288
Конституція напівжорстка 288
Конституція народна 288
Конституція некодифікована 288
Конституція неписана 288
Конституція октройована 288
Конституція особливо жорстка 288
Конституція писана 288
Конституція постійна 288
Конституція республіканська 289
Конституція суб'єктів автономії 289
Конституція суб'єктів федерації 289
Конституція тимчасова 289
Конституція тоталітарна 289
Конституція Української Народної Республіки 289
Конституція УРСР 1937 року 289
Конституція УРСР 1919 року 290
Конституція УРСР 1929 р. 290
Конституція фактична 290
Конституція фіктивна 290
Конституція формальна 290
Конституція формально-юридична 291
Конституція юридична 291
Консул 291
Консульське право 291
Консульське приміщення 291
Консульський архів 291
Консульський округ 291
Консульство 292
Консульство почесне 292
Консульські імунітети та привілеї 292
Консульська конвенція 292
Консульська легалізація 292
Консульська легалізація офіційних документів 292
Консульська почесна посадова особа 292
Консульська установа 292
Консульська юрисдикція 293
Консульське право 293
Консульське приміщення 293

- Консульський округ 293
Консульський патент 293
Консульські зносини 293
Консультативний референдум 294
Консультації міжнародні 294
Континентальне право 294
Континуїтет 294
Континуїтет держави 294
Контрабанда 294
Контрагент 294
Контракт 295
Контрасигнація 295
Контрафакція 295
Контроль 295
Контрольний процес 295
Конфедерація 295
Конференції суддів 295
Конференція 295
Конфіденційна інформація 296
Конфіскація майна 296
Конфлікт геополітичний 296
Конфлікт інтересів 296
Конфлікт міжетнічний 296
Конфлікт міжнародний 296
Конфлікт політичний 296
Концентраційний табір 297
Концепція 297
Концепція національної безпеки 297
Концепція прав людини колективістська (марксистська, расистська) 297
Концепція прав людини ліберальна (європейська) 297
Концепція прав людини мусульманська (концепція рівності за шаріатом) 297
Концепція прав людини традиційна 298
Концепція управління персоналом 298
Концесія 298
Кооператив 298
Кооперація 298
Кооптація 298
Копія 298
Копія нормативного документа 298
Коран 299
Кореляційний і регресивний аналіз 299
Користування 299
Корпоративізм 299
Корпоративний дух 299
Корпоративні права 299
Корпорація 299
Корупційне правопорушення 300
Корупційні діяння 300
Корупція 300
Космічне право 300
Кошторис доходів і видатків 300
Країна громадянської належності 301
Країна попереднього постійного проживання особи без громадянства 301
Країна походження країна 301
Країни, що розвиваються 301
Кратократія 301
Креативність 301
Крива попиту 301
Крива пропозиції 301
Криза в суспільному розвитку 302
Криза політичної партії 302
Криптократія 302
Критерій 302
Ксенофобія 302
Кулуарний добір кадрів 302
Культ особи 302
Культура організації 302
Культура управління 302
Культурні права й свободи 303
Купівля-продаж 303
Курс 302
Куріальна виборча система 303
Курсант 303
- ## Л
- Лава 304
Лава підсудних 304
Лавник 304
Лазутчик 304
Лакуна 304
Ландегемайнде 304
Латентна злочинність 304
Легалізація 304

- Легальність 305
Легальне тлумачення 305
Легат 305
Легізм 305
Легісакційний процес 305
Легіслатура 305
Легісти 305
Легітимація 305
Легітимізм 305
Легітимність 306
Лейтенант 306
Лекс лата 306
Лжесвідчення 306
Листок непрацездатності 306
Лібералізація 306
Лібералізм 306
Лібертаризм 306
Ліберум вето 306
Ліга арабських держав 307
Ліга націй 307
Лідер кримінальний 307
Лідер харизматичний 307
Лізинг 307
Ліквідаційна комісія, ліквідатор 307
Ліквідаційний баланс 307
Ліквідація 307
Ліквідація підприємства 308
Ліквідність 308
Ліктори 308
Ліміт 308
Ліміт кредитування 308
Лінія державного кордону 308
Лістинг 308
Літисконтестація 308
Ліцензійна палата України 309
Ліцензія 309
Ліцензія зовнішньоекономічна 309
Ліцензування 309
Лічильна комісія 309
Лобізм 309
Логічні прийоми 310
Логотип 310
Локальна система розселення 310
Локальні правові акти 310
Локальні правові норми 310
Локаут 310
Локаційні грамоти 310
Лояльність 311
Лутократія («Влада грабіжників») 311
Людського розвитку індекс 311
Люстрація (очищення влади) 311
Lex mercatori 311
- ## М
- Магдебурзьке право (Магдебурзьке міське право) 312
Магістр 312
Магістрат 312
Магістратура 313
Материнство 313
Мажоритарне представництво 313
Мажоритарний 313
Мажоритарна виборча система 313
Мажоритарна виборча система абсолютної більшості 313
Мажоритарна виборча система відносної більшості 313
Мажоритарна виборча система кваліфікованої більшості 313
Майно 313
Майно нерухоме 314
Майно рухоме 314
Майнові права 314
Мала фідес 314
Малолітня особа 314
Мандамус 314
Мандат 314
Мандат депутатський 314
Мандат депутатський вільний 314
Мандат депутатський імперативний 315
Мандатарій 315
Мандатна комісія 315
Манікратія 315
Маніфест 315
Маніфестація 315
Маргінальні групи 316
Маргінальна поведінка 316

- Маркетинг 316
Марксистська теорія права 316
Матеріальна конституція 316
Матеріальна відповідальність власника
або уповноваженого ним органу 316
Матеріальне право 316
Матеріальний зміст референдних
правовідносин 317
Мафія 317
Меджліс 317
Медіакратія 317
Межа малозабезпеченості 318
Межа району, села, селища, міста, району
в місті 318
Межа населеного пункту 318
Мер 318
Меритократія 318
Мерія 318
Метод антропологічний 318
Метод вимагання 319
Метод герменевтичний 319
Метод дозволеності 319
Метод заборони 319
Метод зобов'язання 319
Метод конституційних санкцій 319
Метод муніципального права 319
Метод накладення відповідальності 319
Метод охорони 319
Метод правового регулювання
диспозитивний 319
Метод правового регулювання
імперативний 319
Метод референдного права 319
Метод синергетичний 319
Методи загальнологічні 320
Методи загальнонаукові 320
Методи загальнофілософські 321
Методи залучення громадян до
безпосередньої участі у вирішенні
питань місцевого значення 321
Методи конституційно-правового
регулювання 321
Методи науки конституційного права 321
Методи правового регулювання 321
Методи спеціальнонаукові 321
Методи теорії держави і права 322
Методологія науки 322
Методологія теорії держави і права 322
Метрополізація 322
Механізм безпосереднього
народовладдя 322
Механізм держави 322
Механізм правового регулювання 323
Механізм реалізації конституційних
норм 323
Механізм реалізації прав, свобод та
обов'язків людини й громадянина в
україні 324
Механізм української держави 324
Меценатство 324
Мирні збори 324
Мирова угода 324
Миротворчість 324
Митне право 324
Міграція 324
Міжбанківський ринок 324
Міжгалузеві науки 325
Міжгалузеві принципи права 325
Міжгалузевий інститут права 325
Міжгалузевий територіальний комплекс 325
Міждержавні об'єднання 325
Міжнародна асоціація адвокатів, МАА
(ІВА) 325
Міжнародна асоціація конституційного
права 325
Міжнародна асоціація
юристів-демократів 326
Міжнародна міжурядова організація 326
Міжнародна організація з міграції
(МОМ) 326
Міжнародна організація праці (МОП) 326
Міжнародна організація цивільної авіації
(ІКАО) 326
Міжнародне гуманітарне право 327
Міжнародне право 327
Міжнародне правопорушення 327
Міжнародне приватне право 327
Міжнародне фінансове право 327

- Міжнародний білль прав людини 327
Міжнародний договір України 327
Міжнародний пакт про громадянські та політичні права 327
Міжнародний пакт про економічні, соціальні та культурні права 327
Міжнародний суд 328
Міжнародний тероризм 328
Міжнародні гарантії 328
Міжнародні гарантії незалежності України 328
Міжнародні службовці 328
Міжнародні стандарти місцевого самоврядування 328
Міжнародно-правова позиція 329
Міжнародні стандарти правового статусу людини й громадянина 329
Міжнародні стандарти як елемент міжнародного механізму реалізації прав, свобод та обов'язків людини й громадянина 329
Міжнародні транспортні коридори (МТК) в Україні 329
Міжнародні фінансові центри 329
Міжнародно-правовий статус особи 329
Міжнародно-правові санкції (МПС) 329
Міжпарламентська асамблея (МПА) 330
Міжрегіональне економічне співробітництво країн ЄС 330
Міжрозрядна різниця 330
Міжнародна інформаційна діяльність 330
Мікрорайон 330
Мілітаризм 330
Мілітократія 330
Міліція 331
Місцеве самоврядування 331
Місцевий референдум 331
Мінімальна заробітна плата 331
Мінімальний бюджет місцевого самоврядування 331
Мінімальний рівень соціальних потреб 331
Мінімальний розмір пенсії 331
Мінімальний споживчий бюджет 331
Міністерство 332
Міністерство аграрної політики та продовольства України 332
Міністерство внутрішніх справ України 332
Міністерство закордонних справ України (МЗС України) 332
Міністерство інформаційної політики України 333
Міністерство молоді та спорту України 333
Міністерство оборони України 333
Міністерство освіти і науки України 333
Міністерство охорони здоров'я України 333
Міністерство соціальної політики України 333
Міністерство фінансів України 334
Міністерство юстиції України 334
Міністр 335
Міністр без портфеля 335
Місія 335
«Місія регіону» 335
Місництво 335
Міста-побратими (поріднені міста) 335
Місто 336
Місто-держава 336
Місто-район 336
Місце проживання 336
Місце проживання фізичної особи 336
Місцева влада 336
Місцева рада 336
Місцева символіка 336
Місцеве господарство 336
Місцеве запозичення 337
Місцеве самоврядування 337
Місцеве управління 337
Дефініція («місцеве управління») 337
Місцевий борг 337
Місцевий бюджет 337
Місцевий господарський суд 337
Місцевий референдум 338
Місцевий суд 338
Місцевий фінансовий орган 338
Місцеві господарські суди та місцеві адміністративні суди 338
Місцеві державні адміністрації 338
Місцеві загальні суди 338

Місцеві збори 338
Місцева ініціатива 338
Місцеві органи державної влади 339
Місцеві податки 339
Місцеві фінанси 339
Місцевість 339
Міська рада 339
Міське і сільське населення — населення
за місцем проживання 339
Міський голова 339
Мітинг 339
Мобілізація 340
Мова державна 340
Мова закону 340
Мова політична 340
Мова судочинства 340
Модернізація політична 340
Молодіжні трудові загони 341
Молодіжні центри праці 341
Молодший бакалавр 341
Молодь, молоді громадяни 341
Монарх 341
Монархічний лад 341
Монархія 341
Монархія абсолютна 341
Монархія конституційна (обмежена) 341
Монархія парламентська 341
Монархія дуалістична 341
Монархія теократична 342
Монізм ідеологічний 342
Монографія 342
Монополія 342
Монетарні статті 342
Монетизований борг 342
Мораль 342
Моральна шкода 342
Моральні норми 342
Мораторій 342
Муніципалітет 342
Муніципальна влада 343
Муніципальна власність на землю 343
Муніципальна рада 343
Муніципальна служба 343
Муніципальне право України 343

Муніципальне утворення 343
Муніципальний (комунальний) радник 343
Муніципально-правові інститути 343
Муніципально-правові норми 344
Мусульманське право 344

Н

Набрання чинності 346
Набувальна давність 346
Набувачі благодійної допомоги 346
Набувачі гуманітарної допомоги 346
Набуття громадянства 346
Набуття статусу юридичної особи набуття
судовим рішенням законної сили 346
Навчально-тренувальні збори 347
Нагляд 347
Нагляд прокурорський 347
Наглядова рада 347
Наглядове провадження 347
Надання продукції на ринку 347
Надзвичайна екологічна ситуація 347
Надзвичайна подія 347
Надзвичайна ситуація 348
Надзвичайний стан 348
Надміру сплачені грошові зобов'язання 348
Надра 348
Надходження до бюджету 348
Найбільшого виборчого числа метод
(правило) (або «система премій») 349
Найбільш економічно вигідна
пропозиція 349
Найбільшого залишку метод (правило) 349
Найбільшої середньої метод (правило) 349
Найвища соціальна цінність 349
Найм 349
Найманий працівник 349
Найманство 349
Наказ 349
Накази виборців 350
Наказне провадження 350
Накладення арешту на кореспонденцію 350
Наклеп 350
Накопичувальний пенсійний рахунок 350

- Накопичувальний пенсійний фонд 350
Належна якість товару, роботи
або послуги 350
Належний рівень захисту здоров'я
людей 351
Належні докази 351
Напівзв'язаних списків система («система
напіввідкритих списків») 351
Напівпрезидентська (змішана)
республіка 351
Напис передавальний (індосамент) 351
Нарадча кімната 351
Нарада 352
Наркологічні заклади 352
Наркоманія 352
Наркотичні засоби 352
Народ 352
Народна законодавча ініціатива 352
Народна ініціатива 352
Народна ініціатива в Україні 352
Народна конституційна ініціатива 353
Народна правотворчість 353
Народна референдна ініціатива 353
Народне (національне) представництво 353
Народне волевиявлення 353
Народне обговорення 353
Народний депутат України 353
Народний розпуск представницького
органу 353
Народні засідателі 353
Народовладдя 353
Наруга над державними символами 354
Населений пункт 354
Населення 354
Насильство 354
Насильницьке донорство 354
НАТО (Північноатлантичний союз) 354
Натуралізація 354
Наука 355
Наукова діяльність 355
Наукова (науково-технічна) продукція 355
Наукова (науково-технічна) робота 355
Наукове відкриття 355
Науковий працівник 355
Науковий результат 355
Науковий рівень 356
Науковий ступінь 356
Науково-дослідна установа 356
Науково-педагогічна діяльність 356
Науково-педагогічний працівник 356
Науково-технічні (експериментальні)
розробки 356
Науково-технічна діяльність 356
Науково-технічна інформація 356
Нацистські переслідування 357
Націоналізація 357
Національна академія наук 357
Національна академія прокуратури
України 357
Національна безпека 357
Національна валюта України 358
Національна рейтингова шкала 358
Національна таблиця розподілу смуг
радіочастот України 358
Національна школа суддів України 358
Національне положення бухгалтерського
обліку 358
Національне рівноправ'я 358
Національний аудіовізуальний
продукт 358
Національний банк України 358
Національний виборчий округ 359
Національний знак відповідності 359
Національний план нумерації 359
Національний режим 359
Національний фонд нормативних
документів 359
Національні інтереси 359
Національні меншини України 359
Національні партії 359
Національність 359
Національно-державний устрій 360
Нація 360
Небезпечна подія 360
Небезпечна речовина 360
Небезпечний вантаж 360
Небезпечний харчовий продукт 360
Небезпечний фактор 360

- Небезпечний чинник 360
Небезпечні відходи 360
Невжиття заходів щодо ліквідації наслідків екологічного забруднення 361
Невиплата заробітної плати, стипендії, пенсії чи інших установлених законом виплат 361
Невідворотність покарання 361
Невідчужуваність прав і свобод людини 361
Невтручання принцип 361
Невтручання у приватне життя 361
Негативне рекламування (у виборчому праві) 361
Негативні зміни в навколишньому середовищі 362
Негаторний позов 362
Недержавне пенсійне забезпечення 362
Недержавний пенсійний фонд 362
Недїездатність 362
Недїйсний міжнародний ветеринарний сертифікат 362
Недїйсність правочину 362
Недобросовісна конкуренція 363
Недопустимі докази 363
Недопустимість розголошення відомостей досудового розслідування 363
Недоторканість права власності 363
Недобросовісна реклама 363
Недовіра 363
Недоїмка 364
Недолік 364
Недоторканність 364
Недоторканність житла 364
Недоторканність народного депутата України 364
Недоторканність особи 364
Незакінчений злочин 364
Незаконна лікувальна діяльність 364
Незаконна приватизація державного, комунального майна 364
Незаконна торговельна діяльність 365
Незаконне вживання наркотичних засобів або психотропних речовин 365
Незаконне знищення виборчої документації або документів референдуму 365
Незаконне поводження з радіоактивними матеріалами 365
Незаконне поводження зі зброєю, бойовими припасами або вибуховими речовинами 365
Незаконне поміщення в психіатричний заклад 365
Незаконне проведення абортів 365
Незаконне проведення дослідів над людиною 365
Незаконне рибальство 366
Незаконне розголошення лікарської таємниці 366
Незаконні дії 366
Незалежна від особи причина неотримання документа про припинення іноземного громадянства 366
Незалежна професійна діяльність 366
Незамінна річ 366
Незалежність держави Україна 366
Незалежність і самостійність державної влади 367
Незалежність суддів 367
Незалежна установа оцінювання та забезпечення якості вищої освіти 367
Незворотна дія закону 367
Незмінність складу суду 368
Незмінюваність суддів 368
Незначні запаси корисних копалин 368
Нейтралітет 368
Нейтральність оподаткування 368
Некомбатанти 368
Нелісові землі 368
Нелегал 369
Нелегальна міграція 369
Нематеріальні активи 369
Наналежне використання інформації 369
Необраність 369
Необережність 369
Необхідна оборона 369
Неосудність 369
Неповнота судового розгляду 370

- Непокора 370
Непереборна сила 370
Непідзвітне рибальство 370
Непідприємницькі товариства 370
Неплатоспроможність 370
Неповага до суду 370
Неповна сім'я 371
Неповнолітні 371
Неподаткові доходи 371
Непопора владі 371
Непорушність прав і свобод людини 371
Неправомірна вигода 371
Неправомірні дії 371
Неправомірні дії (референдні делікти)
суб'єктів референдного права 371
Непрацездатні громадяни 372
Неприбуткові підприємства, установи
та організації 372
Непрямий умисел 372
Нереалізовані доходи/витрати 372
Нерегульоване рибальство 372
Нерезиденти 372
Нерухоме майно 372
Несамоврядні території 373
Несільськогосподарське угіддя 373
Несумісність депутатського мандата 373
Несумісність посад (несумісність
професійної діяльності) 373
Неупередженість суду 373
Неустойка (штраф, пеня) 373
Нецільове використання бюджетних
коштів 373
Нечесна підприємницька практика 373
Нижчий пріоритет 374
Новація 374
Новелізація законодавства 374
Нововиявлені обставини 374
Номенклатура 374
Номинальний утримувач 375
Номинація (у виборчому праві) 375
Норма альтернативна колізійна 375
Норма права диспозитивна 375
Норма права імперативна 375
Норма представництва 375
Норма-дефініція 375
Норма-мета (норма-завдання, норма-
символ) 376
Норма-принцип 376
Нормативістська школа права 376
Нормативний акт 376
Нормативний договір 376
Нормативний наказ 376
Норми альтернативні 376
Норматив робочих місць для
працевлаштування інвалідів 376
Норми звичаю 377
Норми корпоративні 377
Норми моралі 377
Норми політичні 377
Норми права 377
Норми права бланкетні 377
Норми права декларативні 377
Норми права забезпечувальні 377
Норми права колізійні 377
Норми права оперативні 377
Норми права охоронні 378
Норми права регулятивні 378
Норми релігійні 378
Норми референдного права 378
Норми соціальні 378
Нормократія 378
Нормативно-правовий акт 378
Нормативно-правовий договір 378
Нострифікація 378
Нотаріат 378
Нотаріус 378
Нотаріальна таємниця 379
Нуліфікація 379
Ноу-хау 379
Нюрнберзькі принципи 379
- O**
- Об'єднання 380
Об'єднання громадян 380
Об'єднання співвласників
багатоквартирного будинку 380
Об'єкти авіаційної діяльності 380

- Об'єкт конституційно-правового делікту 380
Об'єкт права 380
Об'єктивне право 380
Об'єкт оподаткування 381
Об'єкти конституційно-правових відносин 381
Об'єкт злочину 381
Об'єкт правовідношення 381
Об'єктивність розслідування 381
Об'єктивна сторона конституційно-правового делікту 381
Обговорення 381
Обговорення законопроекту 381
Обласна державна адміністрація 381
Обласна рада 381
Область 381
Облігація 382
Облік нормативно-правових актів 382
Обман 382
Обмежена (конституційна) монархія 382
Обмеження волі 382
Обмін нотами 382
Обов'язки суб'єктів референдних правовідносин 382
Обов'язковий конституційний контроль 382
Обов'язок батьків утримувати дітей до їх повноліття 328
Обов'язок вірності державі (країні) 383
Обов'язок додержуватися конституції і законів 383
Обов'язок захищати країну 383
Обов'язок конституційний 383
Обов'язок не заподіювати шкоди культурній спадщині обов'язок не посягати на права і свободи, честь і гідність інших людей 383
Обов'язок оберігати навколишнє середовище 383
Обов'язок отримувати загальну середню освіту 383
Обов'язок сплачувати податки 383
Обов'язок юридичний 383
Оборона України 383
Обрання депутата 384
Оброгація 384
Обструкція 384
Обтяжуючі обставини 384
Оголошення виборів 384
Оголошення всеукраїнського референдуму 384
Оголошення фізичної особи померлою 384
Односторонній акт держави 384
Окреме провадження 384
Окупація 385
Омбудсман, омбудсмен 385
Опитування 385
Опитування громадської думки 385
Оперативно-розшукова діяльність 385
Опіка 386
Оповіщення 386
Опозиція 386
Опозиція парламентська 386
Опонент 386
Опортунізм 386
Оприлюднення законів та інших нормативно-правових актів 386
Оптація 387
Опублікування закону 387
Орган державного управління 387
Орган державної влади 387
Орган законодавчої влади 387
Орган місцевого самоврядування 388
Орган самоорганізації населення 388
Органи виконавчої влади 388
Органи державної реєстрації актів цивільного стану 388
Органи судової влади 388
Організаційні гарантії прав і свобод людини й громадянина в Україні 388
Організація 388
Організація об'єднаних націй (ООН) 389
Орден України 389
Оскарження 389
Особисті немайнові права 389
Осудність 389
Освіта 390

Освіта вища 390
Освіта загальна середня 390
Освіта позашкільна 390
Освітня діяльність 390
Оскарження судового рішення 390
Основа 390
Основи законодавства 390
Основи конституційного ладу 390
Основний закон 390
Основні обов'язки людини
й громадянина 391
Основні права та свободи людини
й громадянина 391
Особа без громадянства (апатрид,
аполід) 391
Особа офіційна 391
Особа фізична 391
Особа юридична 391
Особа публічного права 392
Особи, які мають особливі заслуги перед
батьківщиною 392
Особи, які постраждали внаслідок
Чорнобильської катастрофи 392
Особиста унія 392
Особисті (громадянські) права й свободи 392
Особисті документи 392
Особиста порука 392
Особисті речі 392
Офіційна мова 393
Офіційне видання Національного банку
України 393
Офіційне друковане видання 393
Офіційний вісник України 393
Офіційний документ 393
Офіційний друкований орган 393
Офіційний спостерігач 393
Офіційні символи Президента України 394
Охлократія 394
Охорона авторських прав 394
Охорона атмосферного повітря 394
Охорона всесвітньої культурної
спадщини 394
Охорона вод 395
Охорона громадського порядку 395

Охорона Конституції України 395
Охорона навколишнього природного
середовища 395
Охорона державної таємниці 395
Охорона здоров'я 395
Охорона надр 396
Охорона земель 396
Охорона лісів 396
Охорона праці 396
Ощадний банк України 396
Оферта 396

П

Пакт 397
Панаширування 397
Пандектистика 397
Парадигма 397
Парламентська монархія 397
Патріархальна теорія 397
Паритет 397
Паритет виборчий 398
Парламент 398
Парламент егалітарний 398
Парламент європейський
(Європарламент) 398
Парламент нерівноправний 398
Парламентаризм 398
Парламентаризм дуалістичний 398
Парламентаризм моністичний 398
Парламентаризм незавершений 398
Парламентаризм раціоналізований 398
Парламентарій 398
Парламентська (урядова) коаліція 398
Парламентська більшість 399
Парламентська відповідальність уряду 399
Парламентська законодавча
ініціатива 399
Парламентська криза 399
Парламентська монархія 399
Парламентська сесія 399
Парламентське правління 399
Парламентське право 399
Парламентське розслідування 399

- Парламентський (депутатський) імунітет 399
- Парламентський (депутатський) індемнітет 400
- Парламентський контроль 400
- Парламентський контроль за додержанням конституційних прав і свобод людини й громадянина 400
- Парламентський міністеріалізм 400
- Парламентський пристав 400
- Парламентські дебати 401
- Парламентські канікули 401
- Парламентські комісії (комітети) 401
- Парламентська республіка 401
- Парламентські прецеденти 401
- Парламентські слухання 401
- Парламентські читання 401
- Партійна система 401
- Партійний список (виборчий список) 401
- Пасажир 401
- Пасивне виборче право 401
- Паспорт 402
- Паспортний документ 402
- Паспорт бюджетної програми 402
- Патентне право 402
- Патент 402
- Патерналізм 402
- Пенсійний фонд України 402
- Пенсійні виплати 403
- Пенсійні виплати за рахунок накопичувального фонду 403
- Пенсіонер 403
- Пенсія 404
- Пенсія за вислугу років 404
- Пенсія за віком 404
- Пенсія за віком у солідарній системі 404
- Пенсія за неповного стажу 405
- Пенсія за особливі заслуги 405
- Пенсія персональна 406
- Пенсія по інвалідності 406
- Пенсія по інвалідності у солідарній системі 406
- Пенсія у зв'язку з втратою годувальника у солідарній системі 407
- Пенсія у разі втрати годувальника 407
- Пеня 408
- Перегляд Конституції 408
- Передвиборні плакати кандидатів 408
- Перекваліфікація 408
- Переконання і примус 408
- Перехідні положення 408
- Перлюстрація 408
- Персона грата 408
- Персона нон грата 408
- Перспективна (позитивна) юридична відповідальність 409
- Петиція (звернення) 409
- Питання місцевого значення 409
- Питання про довіру 409
- «Підвішений» парламент 409
- Підгалузь права 409
- Підданство 409
- Підзаконна нормотворчість 409
- Підзаконний нормативно-правовий акт 409
- Пільги 409
- Пільги неповнолітнім 409
- Підозрюваний 410
- Підписання закону 410
- Підписний лист 410
- Підприємництво 410
- Підприємство 410
- Підприємницька діяльність 410
- Підрахунок голосів 410
- Підстава конституційно-правової відповідальності нормативна 410
- Підстава конституційно-правової відповідальності фактична 410
- Підстава юридична 411
- Підстави юридичної відповідальності 411
- Підсудність 411
- Пікет 411
- Пільга (соціальна) 411
- Пільга правова 411
- Плагіат 411
- Плебісцит 411
- Пленарне засідання 411

- Пленарне засідання Конституційного Суду України 412
Пленум Верховного Суду України 412
Плутократія 412
Плюралізм 412
Плюралізм економічний 412
Плюралізм ідеологічний 412
Плюралізм політичний 412
Поведінка конформістська 412
Поведінка маргінальна 412
Поведінка правова 413
Поведінка правомірна 413
Поведінка протиправна 413
Повірений 413
Повітряний простір України 413
Повний доступ до судових рішень 413
Повноваження власні або самоврядні 413
Повноваження делеговані 413
Повноваження, делеговані органам місцевого самоврядування 413
Повноваження Конституційного Суду України 414
Повноваження місцевого самоврядування 414
Повноваження органу виконавчої влади 414
Повноваження Президента України 414
Повноліття 414
Погашення судимості 414
Погашення державного (місцевого) боргу 414
Погодження 414
Погоджувальна рада депутатських фракцій 415
Подання 415
Подання уповноваженого Верховної Ради України з прав людини 415
Податковий імунітет 415
Податок 415
Подвійне громадянство 415
Подестат 415
Поділ влади 415
Подія 416
Подружжя 416
Пожертва 416
Позаблоковість 416
Позашкільний навчальний заклад 416
Позбавлення громадянства 417
Позбавлення депутатського мандата 417
Позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю 417
Позбавлення батьківських прав 417
Позбавлення волі 471
Позбавлення спеціального права 417
Позичка 417
Позов 417
Позов відкаційний 417
Позов негаторний 417
Позовна давність 418
Показння 418
Покоління прав людини 418
Політемігранти 418
Політика 418
Політика внутрішня 418
Політика державна 418
Політика зовнішня 418
Політика правова 418
Політична боротьба 418
Політична відповідальність уряду 419
Політична генерація 419
Політична гра 419
Політична діяльність 419
Політична довіра 419
Політична ідеологія 419
Політична культура 419
Політична партія 420
Політична платформа 420
Політична реклама 420
Політична система (суспільна) 420
Політичний авторитет 420
Політичний аналіз 420
Політичний девіз 421
Політичний емігрант 421
Політичний звичай 421
Політичний імідж 421
Політичний лозунг 421
Політичний маркетинг 421
Політичний притулок 422

- Політичний розкол 422
Політичні відносини 422
Політичні функції 422
Політичні гарантії прав, свобод та
обов'язків людини і громадянина 422
Політичні права та свободи громадян 422
Положення 422
Помилування 422
Помічник депутата парламенту 423
Помічник нотаріуса 423
Поновлення в громадянстві 423
Популізм 423
Попередній документальний контроль 423
Порівняльне правознавство 423
Посада 424
Посадові особи підприємств 424
Пособник 424
Постійне місце проживання 424
Походження дитини 424
Порушення законодавства про вибори 424
Порушення іноземцями й особами
без громадянства правил перебування
в Україні 424
Порядок денний 424
Посадова особа 425
Посадова особа місцевого
самоврядування 425
Посадові особи представництв іноземних
держав та міжнародних організацій 425
Посвідчення (на виборах) 425
Посвідчення біженця 425
Посвідчення особи 425
Посвідчення особи моряка 425
Посланник 425
Послання Президента парламенту 426
Посол 426
Постанова 426
Постанова парламентська 426
Постанова прокурора 426
Постанова уряду 426
Постанова центральної виборчої комісії 426
Постійне місце проживання 426
Постійне місцезнаходження 426
Постулат 427
Походи 427
Почесний громадянин 427
Права громадянина 427
Права дитини 427
Права жінки 427
Права людини 427
Права народу 427
Права нації 428
Права споживачів 428
Права, свободи та обов'язки людини
і громадянина як інститут
законодавства 428
Права, свободи та обов'язки людини
і громадянина як інститут права 428
Права, свободи та обов'язки людини
і громадянина як навчальна
дисципліна 428
Права, свободи та обов'язки людини
і громадянина як юридична наука 428
Правило більшості 428
Право 428
Право брати участь в управлінні
державними справами 429
Право власності 429
Право володіння 429
Право ґрунту 429
Право користування 429
Право крові 429
Право на безпечні і здорові умови праці 429
Право на відмову від свідчень 429
Право на відпочинок 429
Право на відшкодування шкоди,
заподіяної органом влади 429
Право на вільний вибір професії або
заняття 430
Право на власність 430
Право на громадянство 430
Право на житло 430
Право на життя 430
Право на захист 430
Право на захист від обвинувачення 431
Право на звернення 431
Право на ім'я 431
Право на інформацію 431

- Право на користування рідною мовою 431
Право на місцеве самоврядування 431
Право на невтручання в особисте і сімейне життя 431
Право на недоторканність житла 432
Право на освіту 432
Право на охорону здоров'я, медичну допомогу та медичне страхування 432
Право на підприємницьку діяльність 432
Право на повагу до гідності 432
Право на правову (юридичну) допомогу 432
Право на правосуддя 433
Право на працю 433
Право на рівність у шлюбі та сім'ї 433
Право на свободу думки і слова 433
Право на свободу об'єднання в політичні партії та громадські організації 434
Право на свободу світогляду й віросповідання 434
Право на свободу та особисту недоторканність 434
Право на соціальний захист 434
Право на страйк 434
Право на судовий захист 434
Право об'єктивне 435
Право притулку 435
Право розпорядження 435
Право суб'єктивне 435
Правова держава 435
Правова презумпція 436
Правова антропологія 436
Правова ідеологія 436
Правова інформатика 436
Правова культура 437
Правова культура суспільства 437
Правова культура юриста 437
Правова освіта населення 437
Правова пропаганда 438
Правова процедура 438
Правова система 438
Правова система англо-американська 438
Правова система мусульманська 438
Правова система романо-германська (континентальна) 438
Правова сім'я (сім'я правових систем) 439
Правова соціалізація 439
Правова статистика 439
Правове виховання 440
Правове навчання 440
Правове поле 440
Правове регулювання 440
Правовий вплив 440
Правовий звичай 440
Правовий ідеалізм 440
Правовий інститут 440
Правовий нігілізм 441
Правовий обов'язок 441
Правовий прецедент 441
Правовий статус народного депутата України 441
Правовий статус нації 441
Правовий статус національної меншини 441
Правовий статус особистості 441
Правові акти референдумів 441
Правові акти управління 441
Правові відносини 442
Правові гарантії 442
Правові емоції 442
Правові засоби 442
Правові почуття 442
Правові методи управління 442
Правозастосування 442
Правозахисний рух 443
Правоздатність 443
Правознавство 443
Правомочний склад ради 443
Правонаступництво 443
Правонаступництво держави 443
Правоохоронна діяльність 443
Правоохоронні органи 444
Правопорушення 444
Правопорядок 444
Правосвідомість 444
Правосуб'єктність 444
Правосуб'єктність юридичних осіб 444
Правосуддя 444
Правотворчий процес 444
Правотворчість 444

Правочин 444
Прагматизм правовий 444
Прайвесі 445
Праймеріз (первинні вибори) 445
Преамбула 445
Превенція 445
Предмет правового регулювання 445
Предмет референдумів 445
Представник влади 445
Представник органу державної влади 445
Представник політичної партії (виборчого блоку політичних партій) у центральній виборчій комісії 446
Представництво 446
Представництво народне 446
Представницька функція Верховної Ради України 446
Представницький орган 446
Представницький орган місцевого самоврядування 446
Представницькі повноваження 446
Президент 446
Президент України 446
Президентська законодавча ініціатива 447
Президентська присяга 447
Президентський контроль 447
Президентське правління 447
Президентська республіка 447
Президія 447
Презумпція 447
Презумпція невинуватості 447
Прем'єр-міністр 447
Прем'єр-міністр України 448
Прерогатива 448
Преференції 448
Прецедент 448
Прецедентне право 448
Предмет науки державного управління 448
Представництво Президента України в Автономній Республіці Крим 448
Представницька бюрократія 449
Прес-секретар 449
Прийняття управлінського рішення 449
Принципи державного управління 449

Принципи державної служби 449
Примус 450
Припинення дії актів управління 450
Присяга державних службовців 450
Прогнозування 450
Програма 450
Програмно-цільова структура 451
Прокурорський нагляд 451
Промульгація 451
Пропозиція 451
Проступок 451

Р

Рада 452
Рада Європи 452
Рада накопичувального фонду 452
Рада з питань реформування судової системи України 452
Рада міністрів (РМ) 452
Рада міністрів Автономної Республіки Крим 452
Рада національної безпеки і оборони України 452
Рада суддів 453
Район 453
Район сільський 453
Район у місті 453
Районна державна адміністрація 453
Районна рада 453
Районний бюджет 453
Рапорт 453
Раса 453
Расизм 454
Расова дискримінація 454
Ратифікація 454
Рахункова палата 454
Рахункова палата України 454
Рeadмісія 454
Реалізація конституції 454
Реалізація права 454
Реалізм правовий 454
Реальна унія 455
Реабілітаційна установа 455

- Реабілітаційні заходи 455
Реагування на надзвичайні ситуації
та ліквідація їх наслідків 455
Реадмісія 455
Реверс 455
Ревізійна комісія 455
Ревізія 456
Революція 456
Революція гідності 456
Регентство 456
Регіон 456
Регіон європейський 457
Регіоналізація 457
Регіональна політика 457
Регіональна політика держави 457
Регіональне самоврядування 458
Регіональний механізм
реалізації прав, свобод
та обов'язків людини
й громадянина в Україні 458
Регламент 458
Регламент Верховної Ради 458
Регламентация правова 458
Редемаркація 458
Реекспорт 459
Реєстр 459
Реєстраційна картка 459
Реєстрація 459
Реєстрація виборців 459
Реєстрація громадянства України 459
Реєстрація документа 459
Реєстрація кандидатів 459
Реєстрація шлюбу 460
Режим 460
Режим авторитарний 460
Режим демократичний 460
Режим державний 460
Режим комуністичний 460
Режим ліберально-демократичний 460
Режим політичний 460
Режим соціально-демократичний 460
Режим тоталітарний (тоталітаризм) 461
Режим фашистський 461
Резерви золотовалютні 461
Резервна позиція в міжнародному
валютному фонді 461
Резервний фонд 461
Резервний фонд бюджету 461
Резиденти 461
Резиденція 461
Резолюція 462
Резолюція недовіри (осуду) 462
Реквізити документів 462
Реквізиція 462
Реклама політична в засобах масової
інформації 462
Рекламація 462
Рекомендаційні норми 462
Рекомендації 462
Ректифікація кордону 462
Ректор 463
Релігійна громада 463
Релігійні організації 463
Релятивізм правовий 463
Реорганізація 463
Репатріант 463
Репатріація 463
Репресалії 463
Респондент 463
Республіка 464
Республіка змішана 464
Республіка парламентська 464
Республіка президентська 464
Реторсії 464
Референдне право 464
Референдний процес 464
Референдні правовідносини 464
Референдум 465
Референдум всеукраїнський
(загальнодержавний) 465
Референдум дозаконодавчий 465
Референдум доконституційний
факультативний 465
Референдум імперативний 465
Референдум консультативний 465
Референдум місцевий 465
Референдум обов'язковий 465
Референдум парламентський 465

- Референдум петиційний 465
Референдум післяпарламентський 465
Референдум плебісцитного характеру 466
Референдум позапарламентський 466
Референдум ратифікаційний
(затверджуючий) 466
Референдум скасовуючий 466
Референдум факультативний 466
Рефлексивне управління 466
Реформа 466
Рецепція права 466
Рівень професійної діяльності 466
Рівність 466
Рівність громадян перед законом 466
Рівноправність 467
Рікордер 467
Рішення 467
Роботодавець 467
Розголошення державної таємниці 467
Розпис бюджету 467
Розпорядження 467
Розпорядження Президента України 467
Розпорядник бюджетних коштів 468
Розпорядник державних коштів 468
Розпорядник майна 468
Розпорядчі документи 468
Розпуск парламенту (палати) 468
Ротації принцип 468
Ротація 468
Роялті 468
Рухоме майно 469
Рухомий зв'язок 469
- С**
- Самовизначення 470
Самовпевненість (злочинна) 470
Самовисування кандидата 470
Самоврядна територіальна одиниця 470
Самоврядні повноваження 470
Самоврядування 470
Самозайнята особа 470
Самозахист 470
Самооподаткування 471
- Самосуд 471
Самоправство 471
Сан 471
Санкціонування закону 471
Санкція 471
Санкція міжнародно-правова 471
Санкція норми референдного права 471
Свідоцтво про визнання відповідності 471
Свідоцтво про належність
до громадянства 472
Свобода 472
Свобода віросповідання 472
Свобода друку 472
Свобода думки і слова 472
Свобода зборів, мітингів, походів
і демонстрацій (свобода
маніфестацій) 472
Свобода інформації 473
Свобода літературної, художньої, наукової
і технічної творчості 473
Свобода об'єднань 473
Свобода особи 473
Свобода пересування, вибору місця
перебування й проживання 473
Свобода підприємницької діяльності
(свобода господарської ініціативи) 473
Свобода праці 473
Свобода совісті 473
Свобода спілок 474
Сегрегація 474
Секретар сільської, селищної, міської ради
(секретар ради) 474
Секретаріат 474
Секретаріат ради 474
Селище 474
Селище міського типу 474
Селищна рада 475
Село 475
Семестр 475
Сенат 475
Сенатор 475
Сентенція 475
Сепаратизм 476
Середньооблікова кількість працівників 476

- Сертифікація 476
Сесія Верховної Ради України 476
Сесія позачергова (надзвичайна) 476
Сесія чергова 476
Символіка 476
Симпозіум 476
Система галузі конституційного права України 476
Система гарантій прав та свобод людини і громадянина в Україні 477
Система законодавства 477
Система місцевого самоврядування 477
Система оповіщення 477
Система позашкільної освіти 477
Система права 477
Система права і система законодавства 477
Система професійно-технічної освіти 478
Система референдного права України 478
Система стримувань і противаг 478
Система функцій всеукраїнського референдуму 478
Система юридичних наук 478
Систематизація законодавства (нормативно-правових актів) 478
Сільська рада 478
Сільський голова 478
Сімейне законодавство 479
Скарга 479
Склад правовідносин 479
Склад ради 479
Складення повноважень 479
Складна держава 479
Скликання 479
Скорочений робочий час 479
Слідчий 479
Слідчі дії 479
Служба 479
Служба безпеки України 479
Служба в органах місцевого самоврядування службова особа 480
Службова недбалість 480
Службове відрядження 480
Службовий документ 480
Службовий твір 480
Службові обов'язки 480
Службовці органів місцевого самоврядування 480
Солідаризм 480
Соціалізм 481
Соціальна група 481
Соціальна держава 481
Соціальна допомога 481
Соціальна профілактика 481
Соціальна структура суспільства 481
Соціальне забезпечення 481
Соціальне законодавство 481
Соціальне партнерство 482
Соціальний захист (забезпечення) 482
Соціальні гарантії прав, свобод та обов'язків людини й громадянина 482
Соціальні норми 482
Соціальні права 482
Соціальні права людини і громадянина 482
Соціальні служби 482
Соціальне замовлення 483
Соціальний працівник 483
Соціальний робітник 483
Соціально організоване суспільство 483
Соціологія права (юридична соціологія) 483
Соціологічна юриспруденція 483
Спадщина 483
Спеціальний (родовий, видовий) правовий статус людини і громадянина 483
Спеціальний режим 483
Список виборців 484
Співдружність 484
Співдружність незалежних держав (СНД) 484
Співтовариство 484
Спікер 484
Спосіб здійснення державного нагляду 484
Способи тлумачення 484
Спостерігачі 485
Стадії законодавчого процесу 485
Стадії правозастосування 485
Структура норми права 485
Стягнення 485
Суб'єкт правопорушення 485

- Суб'єкт правовідносин 485
Суб'єктивна сторона правопорушення 485
Суб'єктивне право 485
Субсидіарне застосування права 485
Суспільний лад 485
Статистика 486
Стаття 486
Статус 486
Статус депутата 486
Статус-кво 486
Статут 486
Статут Ради Європи 486
Статут територіальної громади 487
Статут територіальної громади декларативний 487
Статут територіальної громади директивний 487
Статут територіальної громади нормативний 487
Стимулювання розвитку регіонів 487
Стипендія 487
Стихійне лихо 487
Столиця 488
Страйк 488
Стратегія національної безпеки України 488
Стратегічне планування 488
Стратегія військової безпеки 488
Страхова медицина 488
Страховий стаж 488
Стримування шляхом залякування 488
Строк служби 488
Строк альтернативної служби 488
Структура законодавства 489
Структура Конституції 489
Структура правової норми 489
Структура правової освіти громадян 489
Ступінь секретності 489
Суб'єкт правопорушення 489
Суб'єкти виборчого процесу 489
Суб'єкти владних повноважень 489
Суб'єкти конституційно-правових відносин 489
Суб'єкти референдного права 490
Суб'єктивна сторона правопорушення 490
Субвенція 490
Субделегатія 490
Субординація 490
Суброгація 490
Субсидіарність (в юридичному значенні) 490
Субсидія 490
Суверен 490
Суверенітет 490
Суверенітет держави інформаційний 490
Суверенітет державний, суверенітет держави 491
Суверенітет мовний 491
Суверенітет народний 491
Суверенітет національний 491
Суд 491
Суд присяжних 491
Суддівське самоврядування 491
Суди загальної юрисдикції 491
Судимість 491
Судова влада 492
Судова законодавча ініціатива 492
Судова система 493
Судовий (адміністративний) прецедент 493
Судовий етикет 493
Судовий збір 493
Судовий процес 493
Судові гарантії конституційних прав і свобод 493
Судові дебати 493
Судоустрій 493
Судочинство 493
Сумісництво 493
Суспільна влада 493
Суспільний порядок 494
Суспільна мораль 494
Суспільна потреба 494
Суспільна правосвідомість 494
Суспільний лад (устрій) 494
Суспільний порядок 494
Суспільство 494
Суспільство громадянське 494
Суспільство інформаційне 494
Сутність держави 495
Сутність конституції 495

Сутність права 495
Суфражим 495
Сучасні концепції держави 495

Т

Табу 496
Таємне голосування 496
Таємниця 496
Таємниця адвокатська 496
Таємниця банківська 496
Таємниця військова 497
Таємниця державна 497
Таємниця листування 497
Таємниця лікарська 497
Таємниця наради суддів 497
Таємниця професійна 497
Таємниця службова 498
Тарифна ставка 498
Творча спілка 498
Телуократія 498
Тенденції розвитку українського права 498
Теократія 498
Теологічна теорія походження держави 498
Теорія аргументації 498
Теорія держави загального добробуту 498
Теорія еліт 498
Теорія насильства 499
Теорія нормативізму 499
Теорія природного права 499
Теорія конвергенції 499
Теорія модернізації (модернізму) 499
Теорія національної безпеки 499
Теорія плюралістичної демократії 499
Теорія солідаризму 500
Територіальна громада 500
Територіальна цілісність 500
Територіальне верховенство 500
Територіальне громадське самоврядування 500
Територіальний устрій (територіальна організація) держави 500
Територія 500
Територія 501
Територія держави 501
Територіальна громада 501
Термін 501
Терор 501
Техніка безпеки 501
Технократична доктрина 501
Технічне регулювання 501
Технічні засоби захисту 501
Тимократія 501
Тимчасове посвідчення громадянина України 501
Тимчасові функції держави 502
Тимчасові контрольні комісії місцевої ради 502
Тимчасові слідчі комісії Верховної Ради України 502
Тимчасові спеціальні комісії Верховної Ради України 502
Тимчасова адміністрація 502
Тимчасовий захист 502
Тимчасова податкова різниця 502
Тимчасове посвідчення громадянина України 502
Тимчасовий притулок для дорослих 502
Тимчасовий притулок для неповнолітніх 502
Тип держави 503
Тип права 503
Типологія держав 503
Типологія правових систем 503
Тіньовий уряд 503
Тлумачення автентичне 503
Тлумачення буквальне 504
Тлумачення граматичне 504
Тлумачення доктринальне 504
Тлумачення доктринальне Конституції і законів України 504
Тлумачення закону 504
Тлумачення історичне 504
Тлумачення казуальне 504
Тлумачення компетентне 504
Тлумачення Конституції і законів 504
Тлумачення легальне 505
Тлумачення логічне 505

- Тлумачення міжнародних договорів 505
Тлумачення норм права 505
Тлумачення нормативне 505
Тлумачення обмежувальне 505
Тлумачення офіційне 505
Тлумачення офіційне конституції і законів
України органом конституційної
юрисдикції 505
Тлумачення поширювальне 506
Тлумачення систематичне 506
Тлумачення функціональне 506
Товариство 506
Товарний кредит 506
Тоталітарний режим 506
Традиція у праві 506
Трайбалізм (трибалізм) 506
Трактат 507
Транзит 507
Трансферт 507
Третейський суд 507
Третейська палата України 507
Третейська угода 507
Третя особа 507
Третя група видатків 507
Третя безпечна країна 507
Третя країна 508
Трибунал 508
Тривалі злочини 508
Трудовий договір 508
Трудовий колектив 508
Трудовий спір 508
Трудові відносини 508
- У**
- Убивство 509
Уведення закону в дію 509
Угода (правочин) 509
Угода акціонерна 509
Угода арбітражна 509
Угода генеральна 509
Угода кабальна 509
Угода конституційна 510
Угода мирова 510
Угода міжнародна 510
Угода міноритаріїв 510
Угода одностороння 510
Угода співінвесторів 510
Удаваний правочин 510
Узгодження 510
Узурпація 510
Узурпатор 511
Узурпація влади 511
Указ Президента України 511
Указ 511
Указ ненормативний 511
Указ нормативний 511
Укладення міжнародного договору
України 511
Україна 511
Український народ 511
Ультиматум 511
Умисел 511
Умисел непрямий 512
Умисел прямий 512
Уміння 512
Уніномінальний (одноmandатний)
виборчий округ 512
Унітаризм 512
Унітаризм європейський 512
Унітарна держава 512
Унітарна держава проста 512
Унітарна держава централізована 512
Унітарна держава децентралізована 513
Унітарна держава відносно
децентралізована 513
Унітарна форма державного устрою 513
Унітарне підприємство 513
Уніфікація в праві 513
Унія 513
Уповноважений Верховної Ради України
з прав людини 513
Уповноважений 513
Уповноваження (або дозвіл) 514
Управитель 514
Управління державне 514
Управління місцеве 514
Урбанізація 514

Уряд 514
Урядовий комітет 514
Урядовий орган державного управління 515
Установа 515
Установа як юридична особа приватного права 515
Установча влада народу 515
Установча функція парламенту 515
Установча функція влади 515
Усунення з поста 515
Утиск 516
Утримання 516
Утриманці 516
Ухвала судова 516
Ухвала 516
Учасник процесу 516

Ф

Фактична конституція 517
Факультативна норма 517
Факультативний референдум 517
Фальсифікація 517
Фахіфець 517
Федералізм 517
Федерація 517
Федерація асиметрична 518
Феміда 518
Фемінократія 518
Фідекратія 518
Фізична особа 518
Фіктивний шлюб 518
Фіктивна конституція 518
Філіація 518
Філіація за принципом ґрунту 518
Філіація за принципом крові 518
Філія 519
Філократія 519
Фінансова дисципліна 519
Фінансова система 519
Фінансове управління 519
Фінансове вирівнювання 519
Фінансова операція 519
Фінансове право 519
Фінансовий контроль 519
Фінансово-грошова безпека 519
Фінансування бюджету 520
Фінансування виборчої кампанії 520
Фірма 520
Фобократія 520
Форма 520
Форма власності 520
Форма держави 520
Форма державного (державно-правового) режиму 520
Форма державного правління 520
Форма державного устрою 521
Форма конституції 521
Формалізм 521
Формація 521
Форми (джерела) права 521
Форми (зовнішні) права 521
Форми безпосередньої демократії 521
Форми здійснення функції держави 521
Формула референдуму 521
Форс-мажор 521
Форум 522
Фракція 522
Фратрія 522
Фронт 522
Функції Верховної Ради України 522
Функції держави 523
Функції інститутів (субінститутів) референдного права 523
Функції конституції 523
Функції місцевого референдуму 523
Функції органу самоорганізації населення 523
Функції права 523
Функції Президента України 523
Функції референдного права 523
Функції референдумів 523
Функції теорії держави і права 523
Функції юридичної науки 524
Функціональна недоторканність (функціональний імунітет) 524
Функція парламентського контролю Верховної Ради України 524

Функція української держави
екологічна 524

Функція української держави
економічна 524

Функція української держави
культурна 524

Функція української держави
політична 524

Функція української держави соціальна 525
Функція 525

Х

Хабарництво 526

Хабеас дата 526

Хабеас корпус 526

Хакер 526

Халатність 526

Халатність посадова 526

Халіф 526

Халіфат 527

Характеристика 527

Характеристика-подання 527

Характеристика ризику 527

Харизматичний лідер 527

Хартія 527

Хартія прав людини 527

Хартія соціального страхування 528

Хартуларії 528

Хедж 528

Хеджування 528

Хейра т. метод 528

Хелмінське (кульмське) право 528

Хімічна зброя 528

Хімічна речовина 529

Хірограф 529

Хіротонія 529

Хода 529

Холдингова компанія 529

Холодна зброя 529

Хунта 529

Хурал 529

Хутір 529

Хуліганство 529

Ц

Цар 530

Ценз 530

Ценз виборчий 530

Ценз віковий 530

Ценз громадянства 530

Ценз дієздатності 530

Ценз майновий 530

Ценз мовний 530

Ценз моральний 531

Ценз національності 531

Ценз несумісності 531

Ценз освітній 531

Ценз осілости 531

Ценз партійний 531

Ценз письменності 531

Ценз расовий 531

Ценз релігійний 531

Ценз службовий (професійний) 531

Ценз статі 531

Цензура 531

Центр 531

Централізація 532

Центральна виборча комісія (ЦВК) 532

Центральна спілка споживчих товариств
України 532

Центральне управління Служби безпеки
України 532

Центральний населений пункт
(обслуговуючий центр) 532

Центральний орган виконавчої влади зі
спеціальним статусом 532

Центральний орган виконавчої влади
України 533

Центральні органи державної влади 533

Центр європейського та порівняльного
права 533

Центр сертифікації 533

Центумвіральний суд 533

Церемоніал 533

Церемонія 533

Церковне право в християнстві 533

Цесія 533

Цехові суди 533
Цивілізація 533
Цивілістика 534
Цивільна відповідальність 534
Цивільна дієздатність фізичної особи 534
Цивільне законодавство 534
Цивільне населення 534
Цивільне право 534
Цивільне судочинство 535
Цивільний відповідач у кримінальному процесі 535
Цивільний кодекс України 535
Цивільний обіг 535
Цивільний позивач у кримінальному процесі 535
Цивільний позов у кримінальній справі 535
Цивільний процес 535
Цивільні процесуальні штрафи 536
Цивільно-правова відповідальність за екологічні правопорушення 536
Цивільно-процесуальне право 536
Цивільна справа 536
Цинізм 536
Циркуляр 536
Цифровий підпис 537
Цілі діяльності органу виконавчої влади 537
Цілісність 537
Цільова грошова допомога 537
Цільові внески 537
Цільове призначення земель 537
Ціна 537
Цінний папір 537
Цінність права 538

Ч

Чартер 539
Час виявлення 539
Час відкриття спадщини 539
Час вчинення злочину 539
Час перебування на окупованій території 539
Часткове безробіття 540
Чатовий 540

«Четверта влада» 540
Червона книга України 540
Червоний терор 540
Чергування 540
Честь і гідність 540
Чин 541
Чинність виборів 541
Чинність закону 541
Чинність нормативно-правового акта 541
Чисті активи, наявні для виплат 541
Чистий прибуток 541
Читання законопроекту 541
Чисті інвестиції в закордонну господарську одиницю 541
Чисті інвестиції в оренду 541
Член-кореспондент 541
Члени сім'ї 541
Членство 542
«Човника» метод 542

Ш

Шантаж 543
Шаріат 543
Шаріатський суд 543
Шах 543
Швабське зеркало 543
Шейх 543
Шенгенська конвенція 1990 543
Шериф 543
Шефени 544
Шефство 544
Шифр 544
Шкідливі умови праці 544
Шкода 544
Школа 544
Школа права, правова школа 544
Шлюб 545
Шлюбний договір (контракт) 545
Шовінізм 545
Шпигунство 545
Штаб-квартира 545
Штамп 545
Штандарт 545

Штат 545
Штатний розпис, штатний розклад 546
Шуканий об'єкт 546
Штраф 546
Штрафна санкція (фінансова санкція, штраф) 546
Штрейкбрехер 546
Штрихове кодування 546
Штучно створені об'єкти 546

Ю

Ювенальна юстиція 547
Ювенальний суд 547
Юнеп 547
ЮНЕСКО 547
Юнктад 547
Юридика 548
Юридична адреса 548
Юридична бібліографія 548
Юридична деонтологія 548
Юридична діяльність 548
Юридична доктрина 548
Юридична допомога 548
Юридична клініка 548
Юридична конфліктологія 548
Юридична лінгвістика 548
Юридична мова 549
Юридична наука (правознавство, юриспруденція) 549
Юридична обробка інформації в системах 549
Юридична освіта 549
Юридична особа 549
Юридична практика 549
Юридична сила нормативно-правового акта 549
Юридична служба 549
Юридична техніка 549
Юридична фіксація 550
Юридична філософія 550
Юридичне видавцтво 550
Юридичне документоведення 550
Юридичне періодичне видання 550

Юридичний зміст правовідносин 550
Юридичний обов'язок 550
Юридичний процес 550
Юридичний склад правопорушення 551
Юридичний термін 551
Юридичні (спеціальні) гарантії 551
Юридичні акти 551
Юридичні афоризми 551
Юридичні властивості Конституції України 551
Юридичні гарантії конституційних прав і свобод 551
Юридичні дії 551
Юридичні колізії 551
Юридичні події 551
Юридичні послуги 551
Юридичні спори 551
Юридичні товариства 552
Юридичні факти 552
Юрисдикція 552
Юрисконсульт 552
Юриспруденція 552
Юриспруденція аналітична 552
Юрист 552
Юрократія 552
Юс ад беллум 552
Юс генціум 552
Юс діспозітивум 552
Юс еквум 553
Юс когенс 553
Юс натурале 553
Юстиція 553
Юстиція конституційна 553
Юстиц-колегія 553
Юс стріктум 553
Юс цивіле 553

Я

Явка з повинною 554
Явка конспіративна 554
Ядерна аварія 554
Ядерна безпека 554
Ядерне право 554

Ядерне судно 554

Ядерний інцидент 554

Ядерний матеріал 554

Язичництво, поганство 555

Якість 555

Якість вищої освіти 555

Якість освітньої діяльності 555

Якісна послуга 555

Довідка про авторів

Наливайко Лариса Романівна – завідувач кафедри загальноправових дисциплін юридичного факультету Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, доктор юридичних наук, професор;

Кузьменко Віталій Вячеславович – завідувач кафедри філософії та політології Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, доктор філософських наук, професор;

Доненко Валерій Вікторович – професор кафедри загальноправових дисциплін юридичного факультету Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, кандидат юридичних наук, доцент;

Степаненко Кирило Володимирович – доцент кафедри загальноправових дисциплін юридичного факультету Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, кандидат юридичних наук, доцент;

Грицай Ірина Олегівна – доцент кафедри загальноправових дисциплін юридичного факультету Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, кандидат юридичних наук, доцент;

Наливайко Олег Іванович – доцент кафедри загальноправових дисциплін юридичного факультету Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, кандидат юридичних наук, доцент;

Зимовець Андрій Валерійович – доцент кафедри загальноправових дисциплін юридичного факультету Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, кандидат юридичних наук;

Вітвіцький Сергій Сергійович – начальник центру післядипломної освіти Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, кандидат юридичних наук, доцент;

Рибалкін Андрій Олександрович – декан факультету підготовки фахівців для кримінальної поліції Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, кандидат юридичних наук, доцент;

Савіщенко Вікторія Миколаївна – декан юридичного факультету Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, кандидат педагогічних наук, доцент;

Примаков Каміль Юрійович – магістр права, заступник голови Дніпропетровської обласної державної адміністрації;

Самотуга Андрій Валерійович – заступник начальника відділу організації наукової роботи та редакційно-видавничої діяльності Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, кандидат юридичних наук, доцент;

Сіклицький Борис Віталійович – магістр права, керівник юридичного відділу Партії «Блок Петра Порошенка», помічник-консультант народного депутата України;

Голобутовський Роман Зіновійович – суддя Дніпропетровського окружного адміністративного суду, кандидат юридичних наук;

Ільков Василь Васильович – суддя Дніпропетровського окружного адміністративного суду, кандидат юридичних наук, доцент;

Верба Ірина Олександрівна – суддя Дніпропетровського окружного адміністративного суду, кандидат юридичних наук;

Щербина Євген Миколайович – старший викладач кафедри цивільно-правових дисциплін юридичного факультету Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, кандидат юридичних наук, доцент;

Мала Ольга Романівна – доцент кафедри нагляду за додержанням законів при проведенні досудового розслідування Національної академії прокуратури України, кандидат юридичних наук;

Кулініч Ольга Олександрівна – начальник юридичного відділу Запорізького національного університету, кандидат юридичних наук;

Савченко Олександр Васильович – прокурор прокуратури Орджонікідзевського району м. Запоріжжя, кандидат юридичних наук;

Почтовий Максим Миколайович – доцент кафедри цивільно-правових дисциплін юридичного факультету Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, кандидат юридичних наук;

Шершень Наталія Борисівна – заступник декана юридичного факультету Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ;

Чепік-Трегубенко Ольга Сергіївна – старший викладач кафедри загальноправових дисциплін юридичного факультету Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ;

Касяненко Євгенія Валеріївна – викладач кафедри загальноправових дисциплін юридичного факультету Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ;

Обушко Вікторія Вікторівна – викладач кафедри загальноправових дисциплін юридичного факультету Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ;

Тарасенко Юлія Миколаївна – викладач кафедри загальноправових дисциплін юридичного факультету Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ;

Сеньків Оксана Миколаївна – викладач кафедри загальноправових дисциплін юридичного факультету Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ.

Навчальне видання

За загальною редакцією
доктора юридичних наук, професора
Наливайко Л. Р.

**ТЛУМАЧНИЙ ТЕРМІНОЛОГІЧНИЙ СЛОВНИК
З КОНСТИТУЦІЙНОГО ПРАВА**

Керівник видавничих проектів **Т. Ю. Чистякова**

Формат 70x100/16. Підписано до друку 28.09.2016.
Друк офсетний. Папір офсетний. Гарнітура Ньютон.
Обл.-вид. арк. 39,63. Ум. друк. арк. 45,80.
Наклад 500 прим.

Видавництво «Хай-Тек Прес»
Тел./факс (044) 424 03 56
e-mail: books@htpress.com.ua
www.htpress.com.ua

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до Державного реєстру видавців, виготівників і книгорозповсюджувачів
видавничої продукції: серія ДК № 2688 від 15.11.2006 р.